BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
12
34 D
10

25109.

ARISTOTELIS

STAGIRITAE PERIPATETICORVM PRINCIPIS ETHICORVM AD NICOMACHVM *libri decem. Ioanne Argyropylo Byzantio interprete, nuper ad Græcum exemplar diligentiſsimè recogniti.*

Cum DONATI Acciaioli Florentini viri doctiſsimi Commentariis, denuò in lucem editi.

Quot tibi, Lector, ex hac poſtrema editione locos reſtitutos habeas, noſtra hæc ſi cum cæteris conferas, facile deprehendes. Nam præter verba mutilata & confuſa, integras quoq; lineas quæ in prioribus editionibus non habebantur, fideliter reſtituimus.

BIBL. S. PVDEN. DE VRBE.

LVGDVNI,
APVD IOANNEM ET FRANCISCVM FRELLONIOS, FRATRES. 1544

12 · 34 · D 10

IACOBI FABRI STAPVLENSIS AD PAVLVM AEMYLIVM CARMEN.

Quid VIRTVS*? quod ſol medio clariſsimus orbe.*
Quid Virtus? Phœbe tota nitidiſsima nocte.
Quid Virtus? Roſeus qui ſydera ducit ad ortum
Lucifer. haud aliter lucens, ad lucida regna
Ipſa animos reuocat, uitæ dux, atq; magiſtra.
Quid facit ipſa leuis flamma? eleuat, albicat, urit.
Ipſa aqua quid? purgat. quid flos? quid cinnama? odorāt.
Sic leuat ipſa animam Virtus, ſic flammat, & urit,
Eluit, elutam proprio ipſa refundit odore.
Virtutes igitur, Sol, Phœbe, Lucifer, ignis,
Et flumen luſtrans, & flos, & cinnama odora.
Quid Vitium? quod nox, ſtygia de ualle tenebræ,
Quod chaos horrendum, & fœtum ſerpentibus atris
Quos mulcent diræ, genitæ ſub nocte ſorores
Vltrices animæ. lachrymæq;, dolorq; ſequuntur,
Et furia, & ſtridor. Vis nos concludere paucis?
Virtus ad ſuperos, Vitia ad nigra tartara mittunt.
Mortales igitur meliora capeſsite fata,
Et firmate animo, memoriq; reuoluite mente,
Virtutem cœlum, Vitium feralis abyſſus
Excipit: hæc tenebris, illud quoq; lumine gaudet.
Immortalem animum cognato reddite cœlo
(Quod breue præcipitur) morum præcepta ſequendo.

RAIMVNDO TVRRIANO
Veronenſi viro magnanimo

ANTONIVS FRANCINVS S. D.

QVANTA *mihi cum* Io. Baptiſta Rhamnuſio, *ui-ro optimo, tibiq́; arctiſſima neceſſitudine atq; fami liaritate coniuncto amicitia intercedat,* Raimun-*de ornatiſſime, tu ipſe proximis diebus, cũ* Venetijs Ve-*ronenſis reip. propter ſingularem prudentiam tuam, le-gatus, aliquot dies es commoratus, facile cognoſcere po-tuiſti.* Is, *cum ſciat me iamdudum ueteres nonnullos imi-tatum, ad recognitionem* Romanæ Græcæq; *linguæ ſcri-ptorum, curam omnium pulcherrimã, licet alicui fortaſſe non item eſſe uideatur, animum operamq́; cõuertiſſe, ſæ-piſſime & tuo etiam nomine efflagitauit, efflagitandoq́; eſt adhortatus, ut* Donati Acciaioli Florẽtini *uiri doctiſ-ſimi in* Ariſtotelis *Ethicorum ad* Nicomachũ *libros com mentaria, olim* Florentiæ *perperàm nullaq́; diligẽtia ex-cuſa, caſtigarem, caſtigataq́; ad communem ſtudioſorum utilitatem excudenda curarem.* Ego *uerò, cum manu ſcri ptum codicem, qui mihi ad hanc rem alicui eſſet adiumẽ-to, nullibi inuenire poſſem, ſciremq́; haud aliter aliorum ſcripta manca, ſuisq́; numeris perturbata, ad uerã lectio-nem reſtitui poſſe, huiuſmodi prouinciam aggredi nun-quam ſum auſus.* Tandem *librũ dum adhuc* Donatus *ui-ueret* Florentiæ *ſcriptum, apud* Federicum Valareſium *patritium* Venetum *uirumq́; eruditum nactus, hunc cum eo qui olim excuſus fuit, ſumma diligentia contuli.* Qui-*bus conferendis, quot loca, quæ adeò inuerſa erant ut nul lus inde uerus poſſet elici ſenſus, caſtigauerim, ſuæq́; in-tegritati & ueræ lectioni reſtituerim, quilibet facile co-*

02

gnoſcet,qui noſtrum hunc cum cæteris contulerit. *Tuq́; in primis,qui in hæc ſtudia aßidue & non immerito incumbis,cum ea ſint quibus nullum maius hominum generi munus à dijs ſit tributũ, & ob id harum rerum acerrimus perſcrutator & iudex,iudicare poteris*. *Hæc autem Commentaria in ſuam formã reſtituta, cum textu qui ab Argyropylo eſt latinitate donatus, nouo quodam ordine diligenter excuſa,nomini tuo Raimunde ſuauißime more maiorum,qui ſua ſcripta, uel etiam aliorum à ſe caſtigata alicui uiro principi nuncupabant,dicãda cenſuimus:tum ut amicitia quæ inter nos modo exorta eſt, hoc pacto radices ſuas profundiores producat, adeò ut haud facile euelli poßint:tum quia nobilißimæ Turrianæ familiæ,tot claris uiris illuſtri, & præſertim patre, fratribusq́; tuis omni doctrinarũ genere ornatißimis, tãquam omnium diſciplinarũ altrici debentur literatorum uigiliæ*. *Omitto hoc loco ſummũ ingenium tuum, egregiam Romanæ linguæ eruditionem,ſuauißimos mores,humanitatem ſingularẽ, quibus omnibus frequentißime uteris ad promerendam hominũ gratiam,eorum præſertim qui aliquo genere uirtutis cæteros antecellunt*.*Cuius rei unus pro multis nobis ſit teſtis Hieronymus Fracaſtorius,uir & moribus & doctrina nũquam ſatis laudatus,cum quo familiarißimè uerſaris:omitto,inquam,nam maiori præconio quàm hoc breuißimo librorum titulo, laudes tuæ tuorumq́; celebrandæ forent*.*Hoc unũ,ne longior ſim,dixiſſe uelim,quòd de Antonio Francino tantum tibi polliceaaris, quantum de amicorum optimo,munusq́; hoc noſtrum ſuſcipias noſtri in te amoris teſtimonium*. *Vale, longumq́; tibi & amicis uiue*.

DONATI ACCIAIOLI FLORENTINI IN EXPOSITIONEM LIBRI ETHICORVM *Ariſtotelis ad clariſſimum uirum Coſmum Medicen,*

PROOEMIVM.

CVM poſt interitum quorundam doctiſsimorum hominum ſtudia Florentina magna ex parte remiſſa viderentur: venit in hanc vrbẽ Argyropylus Byzantius, vir ingenio præſtans ſummusq; philoſophus, vt iuuentutem literis Græcis ac bonis artibus erudiret: iamq; plures annos doctrinam tradidit nobis tanta copia, tam multiplicibus varijsq; ſermonibus, vt viſus ſit tẽporibus noſtris veterum philoſophorum memoriam renouare. Sed inter cætera philoſophiæ opera cũ Ariſtotelis libros qui ad Nicomachum de moribus ſcribuntur mirificè eſſet complexus, eos tuo nomine latinos fecit, publiceq; deinde explicuit non ſine magna audientium approbatione. Habent enim libri ij ſummã dignitatem admirabilemq; doctrinam: ordinẽ verò prope ſingularẽ. Itaque ſi accurata & exquiſita quædam explanatio accedat, magnum auditoribus afferent fructum. quod ego iam inde ab initio mecũ conſiderans vnà cum pleriſque alijs qui huius quoque præceptoris diſciplinam ſequuntur, in ijs audiendis præcipuam curam diligentiamq; adhibui, vt ea tantum documenta perciperem quæ ad bonos mores, & rectam viuendi rationem conferrẽt. poſtea verò cum viderem hos libros à te, & ab ijs omnibus qui ingenio vehementer excellunt libentiſsimè legi, vlterius progrediendum ratus, expoſitionem huius doctoris accõmodatã præcipue mente Philoſophi literis man

Io. Argyropyl' Byzantius.

dare conſtitui, vt ij qui adeſſe non potuerunt, & harũ rerũ deſiderio tenerentur, hæc quæ nos ex eius ore accepimus percipere & ipſi pro arbitrio poſſent. quare traductionẽ illius ac ordinẽ explicandi pluribus verbis ſecuti ſumus, lata interdum & diffuſa oratione vtẽtes, vt explanatio aperta magis, magisq́ omnibus eſſet cõmunis. Verũ tibi Coſmæ ac Petro filio tuo hęc omnia accepta referri debẽt, quorũ opera factũ eſt vt ex vberrimis ſermonibus huius ſummi philoſophi, antiquorũ more ad ciues veſtros manaret doctrina, & in Florẽtia vrbe in qua cæterę artes magnopere vigent, floreret etiã quoad fieri poteſt ſtudiũ ſapientiæ. quare nemo mirari debet ſi homines eruditi omnes vigilias ac exercitationes ingenij ſui ad vos potiſsimum deferũt. Hæc autẽ tuo præcipue nomine ſcribenda ſuſcepimus, quia viro excellentiſsimo omni genere virtutis nullos ſermones gratiores fore arbitramur quàm eos qui de moderatione animi, de liberalitate, magnificẽtia, cæterisq́ virtutibus referuntur: in quibus tu vnus tantũ excellis, quãtum & nos ſcimus, & ipſa ingens frequẽsq́ de te fama declarat, quæ nõ contenta Italiæ finibus, lõgius latiusq́ progreſſa eouſq́ parua ſit, vt apud exteras gentes tuũ nomen multorũ linguis atque literis celebretur. Hoc tibi gloriæ primo, cæteris deinde ciuibus exẽplo eſſe debet, vt quantum ſtudio & labore contẽdere poſſunt, ſummas virtutes tuas imitentur, talesq́ euadant quales Ariſtoteles viros felices, & omni probitate perfectos ijs ſuis libris expreſsit, quos nunc in manibus habemus, vt eorũ explanationẽ, ſicut diximus, in medium afferamus, præmiſsis antea nõnullis quæ cognitu neceſſaria videbãtur. Antequam aggrediamur expoſitionẽ libri Moralium, non inutile erit definitionem primo philoſophiæ, deinde diuiſionẽ eiuſdem, aliaq́ nõnulla in medium afferre, quæ ad hanc materiam declarandam non mediocriter pertinere videntur.

Philo

Philoſophiā,vt memoriæ proditū eſt,priſci philoſophi varijs modis diffinicre. Pythagoras primus Philoſophorū omniū,vt ſcribit auditor Platonis Pōticus Heraclides, eā amorē ſapiētiæ eſſe dixit, vt ipſum quoq; nomē philoſophiæ ſignificat. Plato verò,modò cognitionē eorū quæ ſunt,modò diuinarū humanarumq; rerū perceptionē,modò ſimilitudinē,qua deo homo ſimilis quoad fieri poteſt, euadit: interdū verò meditationē mortis eā eſſe aſſeruit. Ariſtoteles autē hanc artium artem ſciētiarumq; ſcientiā eſſe dixit. His deſcriptionibus,etſi variæ ſint,philoſophia tamē indicari quid ſit definiriq; videtur. nam omnis habitus quo anima noſtra cognoſcere poteſt, aut ex ſubiecto circa quod eſt,aut ex fine gratia cuius eſt,aut ex vtriſq;,interdū etiā ex ordine quodā poteſt nō incōgruè definiri,atq; vt hoc pateſiat exēplo,medicina modo ex ſubiecto circa quod eſt optimè definitur,cū ſciētia dicitur quæ variatur circa corpus humanū,vel ſcientia ſanorū ægrorū & neutrorū,modò ex fine gratia cuius eſt cùm bonæ valetudinis cōſeruatiua,aut reductiua ſcientia dicitur: ex vtriſq; verò,vt medicina eſt ſciētia circa corpus humanū cōſeruatrix aut recuperatrix ſanitatis. Ex ordine quoq; fit cū oſtēditur quē gradū inter alias artes ſcientiasq; obtineat. Cū igitur philoſophia habitus ſit,quo anima noſtra percipere poteſt, merito aliquo modo ex iſtis aut omnibus cōgruè definitur. Sex igitur ſuprà definitiones ſeu deſcriptiones philoſophiæ attulimus, quarū duæ ex ſubiecto circa quod eſt, tres ex fine gratia cuius eſt: vna ex ordine ſeu ratione cauſæ aſsignatur. verùm vt hæc manifeſtius innoteſcant,latius earū vnaquæq; explicāda eſſe videtur. Prima definitio philoſophiæ quā ex parte ſubiecti attulit Plato,cognitionē eorū quæ ſunt,philoſophiā eſſe deſignat,nā cū anima noſtra tantæ capacitatis à conditore ſuo producta ſit, vt cognitionē omniū entium ſuſcipere poſsit(ex quo

Philoſophiæ definitio.

Pythagoras.

Plato.

Philoſophia,meditatio mortis.

locum ſpecierũ priſci philoſophi eã appellabãt) meritò aliquis dandus eſt habitus quo anima humana vniuerſa quæ ſunt percipere poſsit. Oportet enim cognitionẽ æquari cognito, vt mẽſurato menſurã, numeratoq́ numerũ: vnde antiqui ſcientiã rei, quæ ſcitur, menſurã quandã eſſe dixerũt. Cum autẽ philoſophia talis habitus eſſe videatur, quo anima noſtra quæ ſunt percipere poteſt, nõ immeritò à Platone ex parte ſubiecti, eorũ quæ ſunt, dicitur eſſe cognitio. Secũda præterea definitio philoſophiæ ex parte ſubiecti, quã attulit Plato, philoſophiã diuinarũ ac humanarũ rerũ perceptionẽ eſſe oſtẽdit. Nã eorũ quæ ſunt alia ſubire rationẽ cauſæ, alia effectus, & alia diuina, alia humana dici ſolẽt, quorũ omniũ perceptio philoſophia dicitur à Platone. Ex ſubiecto igitur circa quod verſatur philoſophia duabus ijs rationibus deſcribitur ac definitur. Tertia definitio Platonis ſumitur ex parte finis, qua dicit philoſophiã ſimilitudinẽ eſſe, qua deo ſimilis homo quoad fieri poteſt euadit. nã ſordidorũ quidẽ habituũ finẽ aliquẽ eſſe, quibus non mediocriter præſtare philoſophia videtur, ipſius verò philoſophiæ nullũ finẽ ponere, ſed fruſtra eſſe tam præclarũ tamq́ præſtãtem habitũ arbitrari ridiculũ eſſe videtur. Eſt igitur finis philoſophiæ, vt per eã homo ſummum bonũ atq́ ipſum deũ cognoſcat, & contemplãdo atq́ operãdo poſthabitis omnibus alijs ſimilis ei quoad fieri poteſt, euadat: ſimile autẽ fieri hominem deo, nõ ſubſtãtia, nõ natura, nõ cæteris cõditionibus diuinis vllo pacto dicimus, ſed ſimilitudine operationũ. Similitudo verò nõ arguit identitatẽ eſſentiæ. Homo igitur euadit deo ſimilis dupliciter, id eſt, aut agẽdo, aut contẽplãdo ſecundũ duas vires animæ intellectiuæ, mentẽ ſcilicet actiuã, aut ſpeculatiuã. Nã deo operationes duæ tribui ſolent: vna actiua quodãmodo qua producit & gubernat hoc vniuerſum: alia cõtẽplatiua qua ſeipſum intelligit, & omnia quæ dicuntur

cuntur relucere in ipſo. ſed tū homines fieri ſimiles in operatione præcipue deo videntur, cùm operantur ſecūdum eā potentiā, quæ eſt ſuprema & præſtantiſsima omniū quæ ſunt in nobis. Dei autē operatio, dicit Philoſophus in x. Ethicorū, præcellēs beatitudine, contēplatiua ſine cōtrouerſia eſt. Et humanarū igitur operationū nimiū homo eſt ſummè felix, quæ illi maxime eſt cognata. Et paulo inferius, Deo eſt, inquit, tota vita beata: hominibus autē quoad ipſos ſimilitudo quædā talis operationis ineſt. Differūt tamen operationes & cognitiones noſtræ à diuina mirū in modū: nā deus intelligēdo ſe, intelligit omnia quæ dicuntur relucere in ipſo, & ſic circulo quodāmodo ſemper intelligit. Nos autē prius cognoſcimus res quaſi per rectam lineā, deinde pedetētim anima cognoſcit ſe cognoſcere, & intelligit ſe intelligere, & hoc modo paulatim vertit ſe ad ſeipſam, & venit in cognitionē ſuiipſius atq; eſſentiæ ſuæ. Deus verò perpetuo & perfectiſsime ſe, atq; omnia quæ dicūtur relucere in ipſo intelligit. Quare ob maximā differentiā qua differt noſtra cognitio ab illa ſumma & perfectiſsima cognitione diuina, additur in definitione allata, quoad fieri poteſt. Eſt igitur philoſophia ſimilitudo, per quā homo contēplādo & operādo euadit ſimilis deo, ſimilis, inquā, quoad fieri poteſt. Quarta eſt diffinitio Platonis, quæ etiā ſumitur ex parte finis, cū inquit, Philoſophia eſt meditatio mortis. atq; hoc tū Plato maxime fieri dicit, cū mentē reuocamus à ſenſibus, animumq; maxime à corpore abducimus. vbi diligēter cauendū eſt ne veniamus in eundē errorē, in quē adoleſcens ille incidit Cleombrotus Ambraciota, qui hac diffinitione atq; ſentētia in Phædone lecta Platonis, in quo dialogo Plato oportere animā à corpore ſeparare pluribus docet, & hoc philoſophari eſſe oſtēdit, ſeparationē animæ à corpore, quæ fit diſſolutione cōpoſiti, putauit eſſe philoſophiā Platonis. Itaque hac

Cleombrotus Ambraciota.

05

opinione mortē ſibi cōſciſcendā ratus, ex arce ciuitatis ſeipſum proiecit præcipitioq́ peremit: verū illū adoleſcentē ſua prorſus fefellit opinio. Neq́ enim ſententiā intellexit Platonis, & ſeipſum iniuria perdidit.

Animam à corpore ſeparari quo modo intelligendū iuxta Platonis ſententiam.

At nos ſcire oportet bifariā animā à corpore ſeparari, ſentētia Platonis. Vno modo, diſſolutione cōpoſiti, vt dici ſolet. Alio modo per contēplationē & operationē earū potentiarū, quibus homo maxime à beluis videtur differre. Cū enim anima noſtra ſuis nobiliſsimis potētijs operatur, nō appetitū ſenſitiuum, nō ſenſum, nō phantaſiā ſequēdo, ſed rationē & mētem, poſthabitis omnibus quæ corporis ſunt, tū haud incōgrue ſeparari à corpore dicitur. quare ex parte finis, & ipſa philoſophia dicitur eſſe meditatio mortis, quia hūc finē, id eſt animā à corpore ſeparare eo modo quo diximus per cōtemplationē videtur efficere. Huius etiā ſentētiæ meminiſſe videtur Cicero in quæ-

Tuſcul. quæſt. li. I.

ſtionibus Tuſculanis, cū inquit, Tota philoſophorū vita, vt ait Socrates, cōmentatio mortis eſt. Nā quid aliud agimus, cùm à voluptate, id eſt à corpore, cùm à re familiari, quæ eſt miniſtra & famula corporis, cùm à repub. cùm à negotio omni ſeuocamus animū? quid, inquā, tū agimus, niſi animū ad ſeipſum aduocamus, ſecū eſſe cogimus, maximeq́ à corpore abducimus? Secernere autem à corpore animū, ne quicquā aliud eſt quàm emori diſcere: quare hoc cōmētemur, mihi crede, diſiūgamusq́ nos à corporibus, id eſt cōſueſcamus mori. Hoc & dū erimus in terris, erit illi cœleſti vitæ ſimile: & cū illuc ex his vinculis emiſsi feremur, minus tardabitur curſus animorū. Sic igitur quatuor diffinitiones philoſophiæ, id eſt duas ex parte ſubiecti circa quod eſt, duas ex parte finis gratia cuius eſt, ab ipſo Platone habemus. Quinta diffinitio, quæ etiā ex parte finis ſumi videtur, eſt ipſius Pytha-

Philoſophia, amor ſapientiæ.

goræ qui ſapientiam tali nomine philoſophiæ, id eſt amorē ſapientiæ eſſe dixit. primusq́ omniū philoſophorum

phorũ eos, qui antea ſapientes appellabãtur cœpit appellare philoſophos. Tradũt enim eũ aliquãdo Phliuntem veniſſe, ibiq; cũ Leonte principe Phliaſiorum doctè & copioſe diſſeruiſſe quædã. Cuius ingeniũ & eloquentiã cum admiratus eſſet Leon, quæſiuiſſe ex eo, qua maxime arte cõſideret. At illũ reſpondiſſe artem ſe ſcire nullã, ſed eſſe philoſophũ, pluribusq; verbis & ſimilitudinibus declaraſſe, qui'nam eſſent philoſophi, id eſt ſtudioſi, & amatores ſapientiæ. Cũ igitur philoſophia habitus ſit, ſecundũ hanc ſentẽtiã, quo non modò ea quæ ſunt, in quorũ cõtẽplatione atq; cognitione dicitur cõſiſtere ſapientia, ſed etiã ipſum deũ authorem vniuerſi, cauſam omnis ſapientiæ, vt nobiliſsimũ, vt perfectiſsimum omniũ, vt finem vltimũ maxime expetibilẽ, quoad fieri poteſt, cognoſcimus, atq; ad eum amandũ vehemẽtiſsime ferimur: merito philoſophia tali nomine, id eſt amore ſapientiæ à Pythagora definitur. vt enim ars militandi victoriã, vel vt medicina ſanitatem: ſic philoſophia talẽ amorẽ videtur efficere. atque hæc ſententia cũ illa Platonis cõuenire videtur, qua imitatores (quoad per homines fieri poteſt) atq; amatores dei volebat eſſe ſapientes. Sextã definitionẽ Ariſtoteles attulit ex ordine & gradu, quẽ philoſophia inter alias artes & ſcientias obtinet, cũ eam artium artẽ, & ſcientiarũ ſciẽtiã eſſe dicit, nam aliæ artes & facultates videntur à philoſophia ſumere principia vel ſubiecta ſua, & quoquo modo ei ſubeſſe. Veluti medicina corpus humanũ cõſiderat ea ratione qua ægritudini vel ſanitati ſubijcitur, quatuor quoq; elementa, qualitates've primas totidẽ eſſe, humores itẽ quatuor & cõplexiones nouẽ, principia inſuper huiuſmodi ſumit, vt cõtraria cõtrarijs ſint medicinæ, vt vlcera, quæ ſunt rotundæ circularisq; figuræ tardius curantur, & alia eiuſdem generis: quæ omnia accipit ab ipſa philoſophia, & ab ſciẽtijs mathematicis. Sicut etiam Grãmatica, ſonos accipit, & tẽpora, & ora

Leon Phliaſiorũ princeps.

Pythagoras primus ſe philoſophum vocauit.

Medicinæ erga philoſophiã cõſideratio.

& orationis menſurã: ipſa quoq; architectura, & ars extruẽdarum machinarũ, & aliæ facultates ſumunt à philoſophia ſua principia vel ſubiecta, vt diximus, eamq; veluti præſidentẽ reſpiciũt, ſiue illæ ſint præter ipſam, ſiue eius ſint partes. meritò igitur à Philoſopho Ariſtotele ars artiũ, & ſcientiarũ ſciẽtia dicitur. Quòd ſi hãc definitionẽ primæ tantũ philoſophiæ accõmodare volumus, nõ abſurdũ videbitur hãc ſibi dignitatẽ tribuere reſpectu aliarum ſcientiarum, quæ ab ipſa principia vel ſubiecta accipiũt. & ideo ſapiẽtia, & domina reliquarũ ſcientiarũ, maximaq; ſcientia à Philoſopho dicitur in libro Poſteriorum. Sex igitur definitiones vel deſcriptiones allatæ, ſatis indicare videntur quid ipſa ſit philoſophia, & etiam innuere in quo ſubiecto conſiſtat. Nũc verò ad eius diuiſionem, vt ab initio inſtituimus, accedendum eſſe videtur.

Philoſophiæ diuiſio.

Philoſophia ſecundũ vulgatã omniũ fermè conſuetudinẽ in duas partes diuidi ſolet, quarũ alterã actiuã, alterã ſpeculatiuã appellant: & quanquã ſubtilius indaganti talis forſitan nõ videbitur eſſentialis eſſe diuiſio, cũ philoſophia propriè ſumpta, ac diſtributio eius ex parte eorũ quæ ſunt attendẽda eſſe videatur, nõ autẽ ex opere noſtri intellectus, neq; ex parte eorũ quæ fiunt vel aguntur à nobis: tamen ad hoc noſtrũ propoſitũ ſequemur diuiſionẽ ſuperius allatã, largo modo philoſophiã ſumẽdo, bifariamq; diuidẽdo, in actiuã ſcilicet philoſophiã, atq; ſpeculatiuã, vt diximus. atque huius diuiſionis ſufficientia inde ſumi videtur, quia cognitio noſtra aut verſatur circa ea quæ ſunt, aut circa ea quæ aguntur à nobis: prima cognitio ſpeculatiuã, ſecunda actiuã philoſophiæ conficit partem. eſt præterea in nobis intellectiua potentia duplex, ſpeculatiua ſcilicet & actiua, quibus nõ immerito reſpõdere & accõmodari talis philoſophiæ diuiſio poteſt, & nõ incongruè dici vt altera actiua, altera ſpeculatiua appelletur, vt diximus. hæ autẽ inter ſe magnopere diffe

differunt, non ſolũ ob diuerſitatẽ ſubiectorũ circa quæ verſantur, ſed etiam ob diuerſos fines & modos procedendi: verũ diuiſionis allatæ vnaquæq; pars ſumẽda eſt, atq; in ſua membra iterũ diuidenda, vt manifeſtius innoteſcãt. Cũ igitur philoſophia diſtributa ſit in actiuam & ſpeculatiuã, ſpeculatiua rurſus in tres diuiditur partes, in naturalẽ quæ phyſica dicitur, in mathematicam & metaphyſicã, quæ prima quoq; philoſophia nuncupari ſolet: atque huius diuiſionis ſufficientia, ex diſtributione entiũ circa quæ ipſa verſatur, ſumere nõ incõgruè poſſumus. Ea enim quæ ſunt, in tria genera diuidũtur. Nam quædã entiũ immerſa penitus in materia ſunt ita, vt neque ab ea ſeparentur ſecundũ eſſe, nec ſecundũ definitionẽ rationemq; formalẽ. & hæ res naturales eſſe dicũtur, vt caro, os, aurũ, ferrũ, & omnino quatuor elementa, cunctaq; ea quæ ex ijs conſtant, & componũtur. Quædã præterea ſeiuncta ſunt omnino, & ſecundũ eſſe ſuũ rationemq; formalem, maximeq; abſtracta ab ipſa materia, vt ſubſtãtiæ quæ ſeparatæ dicũtur, ipſeq; prçipue glorioſiſsimus DEVS, qui puriſsimus eſt, & ab omni penitus materia diſtans: quædam demum entia ſunt, quæ partim ſeparari, partim haud ſeparari à materia poſſunt. Hæc autẽ ſunt res mathematicæ, vt triangulus, circulus, & alia generis eiuſdẽ, quæ oportet vt ſint in materia & ſubiecto aliquo ſecundũ eſſe ſuũ. Separantur tamen ſecundũ definitionẽ rationemq; formalẽ. atque vt in eodẽ perſiſtamus exemplo, triangulus, aut circulus nõ poteſt eſſe in aliqua materia vel ſubiecto, ſiue ligneo, ſiue ferreo, ſiue argenteo, vel aureo & ſimilibus: ſeparari tamen & abſtrahi poteſt ſecundũ ſuam rationẽ formalẽ, cum in definitionẽ eius nullo modo ſubiectũ in quo eſt, aut vlla ſenſibilis materia cadat: quod ijs talibus hac ratione, vt arbitror, euenire videtur, quia nullũ propriũ ſubiectum vel materiam propriã, vt formæ naturales ſibi determinant. Quare ſi geometra triangulum definiat,

Philoſophiæ ſpeculatiuæ diuiſio.

Deus ſubſtantia ſeparata.

niat, figurã planam eſſe oſtendet, quæ tribus rectis lineis continetur. rurſus ſi rationẽ & definitionẽ circuli aſsignare voluerit, dicet quòd circulus eſt figura plana vna linea circũdata, quæ circunferentia dicitur, cuius in medio punctus eſt, à quo omnes lineæ rectæ ad circũferentiam perductæ ſunt æquales. Atq; in ijs definitionibus, nec ferrum, nec lignũ, nec omnino quicquam eorũ ſumitur, in quo aut triangulus, aut circulus eſſe poteſt. Cum igitur ea quæ ſunt ſeu res ipſæ trifariã diuidantur, philoſophia autẽ ſpeculatiua de vniuerſis rebus atq; entibus eſſe dicatur, meritò in tres, vt diximus, diſtribuitur partes. In naturalem, mathematicã, & metaphyſicam, quæ prima philoſophia nuncupari ſolet. omitto autẽ partes illas, in quas naturalis ſciẽtia vel mathematica poſſet iterum diffundi, quia præſentis ſpeculationis nõ ſunt: itaq; ad alteram partẽ philoſophiæ accedamus, id eſt ad ipſam actiuã, quæ magis ad hoc noſtrum propoſitũ pertinere videtur. Actiua igitur philoſophia, quæ etiã practica dici ſolet, in tres & ipſa diſtribuitur partes, in Ethicam, œconomicam, & politicam: nam cũ præcepta humanæ vitæ cõtineat, ea vero trifariam diuidãtur, aut enim circa mores, aut circa rem familiarẽ, aut circa rem ciuilẽ vitam noſtram inſtituũt, meritò in tres ſpecies doctrinæ actiua philoſophia diuiditur. morali enim doctrina ſeipſum moresq; ſuos inſtruit homo, œconomica vero domum familiamq; diſponit: politica demum ciues remq; ipſam publicam regit atq; gubernat. Cõſiderare autẽ oportet quòd ſcire ſpeculariq; huiuſmodi documenta parum admodũ eſt, niſi ea quoq; deducamus in actum. Nõ enim in ijs, quæ in actionem cadunt, finis eſt contẽplari, vt inquit Philoſophus, aut cognoſcere ſingula, ſed potius agere. Nec de virtute ſcire ſat eſt, ſed enitendum ipſam habere ac vti, & omnino laborandũ vt boni efficiamur. quare in actiua philoſophia ſpeculatio nõ eſt vltimus finis, ſed ad ipſas ope-

Philoſophiæ actiuæ partes.

ratio

rationes ordinatur, ex quibus ſæpius repetitis oritur virtus, ac per virtutẽ demũ quæ huius Philoſophi ſen tẽtia dicitur eſſe humana felicitas. Nec me præterit du plicem eſſe felicitatẽ humanam, vnã actiuam, aliam contemplatiuam, vt in decimo Ethicorum latiſsime oſtendit Philoſophus. Quare huius rei cõſideratio in eum locum differenda eſt: nunc tantũ conſiderare oportet quòd actiuæ philoſophiæ documẽta ad actionem ordinãtur, vt diximus, quæ aut eſt ad noſipſos, aut ad alios: ad alios rurſus, aut ad paucos, aut ad plures: ſi ad paucos, tunc rei familiaris adminiſtratio: ſi ad plures, ciuitatis gubernatio oritur. primũ autẽ oportet vt nos ipſos perficiamus, deinde alios regamus: & ſic triplex doctrina philoſophiæ actiuæ, circa triplicẽ viuẽdi rationẽ traditur à Philoſopho, atq; ex eo ſufficiẽter in tres diuiditur partes, vt dictum fuit. Verũ allata definitione philoſophiæ atque diuiſione eiuſdẽ, nunc de intentione Philoſophi in libro Moralium, de vtilitate doctrinæ, ſi liber ſit eius authoris cuius dicitur eſſe. de titulo inſuper & de ordine, quem hæc facultas ad alias ſciẽtias habet. Præterea de diuiſione librorũ, & ad quam partẽ philoſophiæ hæc moralis reducatur, & de ipſo demũ modo doctrinæ diligenter cõſiderare nõ ſolũ vtile, ſed etiã neceſſariũ eſſe videtur: quare horũ vnũquodq;, vt fieri ſolet, cõſideremus. Intẽtio igitur primo Ariſtot. eſt in hoc libro Moraliũ ea docere quibus homo felix felicitate quidẽ humana quoad fieri poteſt euadat. Nã cũ humana felicitas, ſentẽtia eius, ſit operatio ſecundũ virtutẽ, de ipſa & de virtutibus, ac omnibus medijs quæ, ſentẽtia ſua, ad talẽ felicitatẽ conſequẽdã perducũt, exactiſsimè tradidit doctrinã, vt acquirẽdo nobis virtutes, ac deinde operãdo ſecundum eas, vita felici quoad fieri poteſt, viuamus. Vtilitas huius libri ex antedictis, tũ etiã ex ijs quæ dicẽtur facile percipi poteſt: nã ſicut ſciẽtia medicinæ ſe habet ad ſanitatem corporis: ſic doctrina moralis ſe habere

Felicitas humana duplex.

vide

b 8

videtur ad animi ſanitatẽ. Hæc enim viam & modũ nobis oſtẽdit,quo virtutẽ & ipſam omnino felicitatẽ, quibus ſanitas animi cõtinetur,adipiſci & conſequi poſsimus. Ariſtotelis autẽ hunc eſſe librũ nemo fermè ambigit:etenim nõ ſolũ Peripatetici,ſed etiã Platonici penè omnes illius eſſe fatentur, miriſq; eum efferunt laudibus. Ipſe quoque Ariſtoteles huius operis quibuſdã in locis vt proprij meminit:modus præterea, & character atque ipſe omnino ſcribendi ordo Ariſtotelis hunc librum eſſe oſtendit. Titulus autẽ libri vt in vetuſtiſsimis exemplaribus reperitur, talis eſſe apparet, Ariſtotelis Stagiritæ moralia Nicomachia: quo quidem titulo & author & materies libri, & ille etiam cuius gratia eſt ſcriptus ſignificatur. Ariſtotelis famam admirabilemq; ſciẽtiam omnes fermè qui vllam literarũ cognitionem habent,probè nouerunt. Is cum natione Græcus, genere nobilis,ingenio nobilior eſſet,ſub præceptore Socrate primò, deinde Platone talis ac tantus in omni genere doctrinæ euaſit, vt eius nomen etiam poſt tam longũ tempus vbique gentiũ celebretur. Atque librorũ eius, quibus rhetoricam,dialecticam,atque omne genus philoſophiæ complexus eſt,nõ ſolũ in græca lingua,in qua primo conſcripti atque editi ſunt, ſed etiam in varijs linguis ad quas poſtea tranſlati fuère,magna adhuc copia extet. Huius igitur talis tantiq; philoſophi hic Moralium liber inſcribitur eſſe, vt titulo indicatur. Atqui Stagirites Ariſtoteles nuncupatur à patria vrbeq; Stagira,quam à Philippo Macedonum rege expugnatam proſtratamq;, Alexander filius Ariſtotelisq; diſcipulus ob amorem & reuerentiam præceptoris reſtituit, & in meliorem formam ſtatumq; redegit. At vero Moralia appellari ob id manifeſtiſsime cõſtat, quia hæc doctrina noſtros inſtruit mores, & hominẽ ſecũdum rectam rationem viuere docet. Nicomachia præterea dicuntur: quia Ariſtotelem filij Nicomachi

Ariſtoteles quare Stagirites nũcupatus

amore compulſum hunc librum ſcripſiſſe, atque illius nomine appellaſſe tradunt, quo etiam nomine diſtinguitur ab illo Ariſtotelis libro quem Magna moralia appellant. Nō me præterit eſſe nonnullos, qui hūc librum non Ariſtotelis, ſed filij eius Nicomachi eſſe opinentur, ſunt enim qui Nicomachum hanc morum doctrinam voce non ſcriptis à patre Ariſtotele accepiſſe atque hunc deinde librum compoſuiſſe arbitrentur. Horū ego in alijs malo, quàm in hac parte authoritatem ſequi. non enim tantæ doctrinæ fuiſſe Nicomachus dicitur, vt talem librum, qui potius viribus paternis æquari videtur, componere potuiſſet. Ordo autem huius doctrinæ, ſi ad alias ſciētias & facultates comparetur, vt à Peripateticis Platoniciſq; accepimus, talis eſſe videtur: nam poſt grāmaticam & rhetoricam, ſi ad philoſophiam aſcendere volumus, danda eſt opera arti differendi, quæ Logica dicitur: deinde philoſophia moralis ſtatim eſt percipienda, quo eius doctrina tanquàm cultura quadam vitijs radicitus extractis cupiditatibuſq; repreſsis animus expeditus non ſolum ad operandum ſemper cum recta ratione, ſed etiam ad ſpeculandum cōtemplandumq; aptus relinquatur. præterea ſi ad ſpeculatiuam actiua philoſophia ordinatur, vt aiunt, proculdubio ipſa moralis præcedere quamuis ſpeculatiuam ſcientiam debet: ex quo fit vt poſt argumentandi differendiq; doctrinam, quæ vtranq; philoſophiæ partē, veluti quædam via videtur præcedere, hæc ſit nobis amplectēda facultas, ſi perfectè ſcientiarum ordinem ſeruare voluerimus. Hac autem habita atque percepta, œconomica deinde, & ipſa demū rei ciuilis doctrina ſumenda eſt. nam ſicut liber de Phyſico auditu ſe habet ad reliquos libros philoſophię naturalis: ſic moralis doctrina ſe habere videtur ad reliquas partes philoſophiæ actiuæ. continet enim prima elementa, primaq; principia. Itaq; moralis in ordine pręcedit: deinde œconomica,

09

demum ciuilis ſequitur diſciplina, atque ijs cognitis quibus actiua philoſophia cõtinetur, gradatim poſtea ad ſpeculatiuam ipſam acceditur. Diuiditur autẽ hoc opus in decem libros, vt manifeſte patet: ſed quid in vnoquoque libro contineatur, in alijs locis commodius videbimus. Dicere tamẽ breuiſsime poſſumus, quòd in primo libro Philoſophus vltimũ finem humanum nobis proponit, atque eum diligenter deſcribit & deſignat. In ſecundo conſiderat de virtute, & oſtendit quomodo acquiratur, & quid ipſa ſit in genere & in communi. In tertio docet de principijs operationum noſtrarum, & declarare volens in ſpecie vnamquanque virtutem, incipit determinare de fortitudine & temperantia. In quarto proſequitur declarando liberalitatem, magnificentiam, & reliquas gradatim virtutes morales, excepta iuſtitia. In quinto determinat de ipſa iuſtitia, & æquitate, & bonitate. In ſexto docet de quinque habitibus & virtutibus intellectiuis. In ſeptimo de heroica virtute, de continentia, de conſtantia, tum de voluptate & dolore, vt ſunt obiecta illarum diſpoſitionum. In octauo de amicitia & ſpeciebus eiuſdem. In nono de conditionibus & proprietatibus amicitiæ. In decimo de voluptate, vt inueniat eam quæ felicitati coniungitur, deinde de vtraque felicitate: ſed præcipue de contemplatiua conſiderat, vt locis ſuis patebit. Hic autem moralium liber ad eam partem philoſophiæ reducitur, quam actiuam appellant, non quia ſpeculationis nihil contineat doctrina talis, ſed quia ad actionem tanquam ad vlteriorem & vltimum ſuum finem ordinari videtur, atque hoc etiam ſpeculatiuæ & actiuæ inter ſeſe ſcientiæ differunt, quòd ſpeculatiuæ ſpeculatione & contemplatione terminantur: actiuæ vero præter ſpeculationem vlterius etiam actionem requirunt, atque ad eam tanquam ad vltimum finem diriguntur, vt diximus. Modus huius doctrinæ, quo in hoc libro Philoſophus

Ethicorũ ſummaria diuiſio.

ſophus

ſophus vtitur, partim eſt reſolutiuus, partim demonſtratiuus, non à priori, ſed à poſteriori, & demonſtratione, quia res eſt quæ non eſt ex principijs neceſſarijs, vt fit in ſcientijs demonſtratiuis, vbi materia patitur talem modum doctrinæ: oportet autem modum doctrinæ ſemper accommodare materiæ atque ſubiecto circa quod talis doctrina verſatur. ſed materia diſciplinæ moralis varia eſt, atque ex ijs quæ vtplurimum fieri ſolent, & quæ non ſunt neceſſaria: quare modus doctrinæ non debet eſſe demonſtratiuus à priori, ſed à poſteriori, & ab effectu. Eſt enim, vt Philoſophus in primo Ethicorum inquit, hic principiū, quia res eſt: atque ſi id ſufficienter conſtet, non eſt opus ſcire propter quid & quā ob cauſam eſt. De ſubiecto autem huius philoſophiæ moralis, etſi plures opiniones afferri ſoleant, illa tamen præclarior eſſe videtur, quæ dicit ſubiectum eſſe hominem ea ratione qua liber eſt in agendo. Nam ſicut medicina conſiderat hominem ſecundum ea quæ ſpectant ad corpus: ſic moralis philoſophia conſiderat hominem liberum, & de homine ea quæ ſunt animi, vt virtutes & operationes, & alia eiuſdem generis, quæ vt proprij affectus competunt ei. Sed ijs præmiſsis iam ad explanationem libri Ethicorum accedamus.

assignat ar: 2° meta 3° definitionē [illegible] dicens, vocari autē philosophiā scientiā veritatis [illegible] [illegible] definitionē [illegible] tribuit ar. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] vera [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 2° meta 3° [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] res se [illegible] [illegible] [illegible] veritatē [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

IN DONATI ACCIAIOLI COMMENTARIOS IN ETHICA ARIſTOTELIS AD LECTOREM HEXASTICHON.

Quiſquis Ariſtotelis contendis ad Ethica, morum
Vt fonteis adeas, hanc tibi ſume facem,
Quam præfert Acciaiolus, penitiſsima quæque
Si luſtrare iuuat, quæ docet iſte liber.
Nemo nec Auſonij, nec Graij nominis author
Enarratore eſt doctior hocce, *Vale.*

INDEX CAPITVM *Ethicorum Ariſtotelis Stagiritæ ad Nicomachum.*

CAPITA LIBRI PRIMI.

De vniuerſali boni appetitu, ac finiũ diuerſitate. Cap.1
Quòd vnus agibilium finis qui ciuilis ſit facultatis. cap.2
De modo procedendi, & auditore morali. cap.3
De ſummo bono, & recta auditoris educatione. cap.4
Quòd felicitas nõ ſit voluptas, honor, virtus, aut diuitiæ. cap.5
Quòd non ſit idæa. cap.6
De felicitatis ſubiecto, ſubſtantia, & præceptis in vnaquaque ſcientia obſeruandis. cap.7
De dictorũ antiquorũ cum vera felicitate cõſenſu, ac de triplici bono ad felicitatẽ neceſſario. cap.8
De modo aſſequendæ felicitatis. cap.9
Quòd quis in hac vita dicendus ſit felix, & quid felix. cap.10
Quòd poſterorum fortunæ ad defunctos pertineant. cap.11
Quòd felicitas bonũ ſit honorabile potius quàm laudabile. cap.12
De duplici animæ parte ac virtutis diuiſione. cap.13

CAPITA LIBRI SECVNDI.

De productione virtutis intellectiuæ, ac moralis. cap.1
Quòd virtus ab exceſſu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes. cap.2
Quòd virtus moralis ſit circa voluptates ac triſtitias. cap.3
Diſcrimen inter iuſta agere, & iuſtè agere. cap.4
De affectu, potẽtia, habitu: & quòd habitus genus virtutis. cap.5
De duplici mediocritate & virtutis ſubſtantia. cap.6
Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio. cap.7
De virtutum ac vitiorum mutua oppoſitione. cap.8
De præceptis quæ ad ipſum mediũ ducunt. cap.9

CAPITA TERTII LIBRI.

De voluntario & inuoluntario. cap.1
De electione. cap.2
De conſultatione. cap.3
De voluntate, & volũtate affectabili. cap.4
De ijs quæ in noſtra ſunt poteſtate. cap.5
De fortitudine & forti. cap.6
De terribilium diuerſitate, & fortitudinis extremis. cap.7
Quòd quinque modi fortitudinis non veræ. cap.8
De proprietatibus fortitudinis. cap.9
De temperantia. cap.10
Quòd diuerſæ ſint cupiditatũ ſpecies. cap.11
De temperantiæ extremis. cap.12

CAPITA LIBRI QVARTI.

De liberalitate, & eius extremis. cap.1
De magnificẽtia, & eius extremis. cap.2
De magnanimitate, & eius extre-

mis. cap.3
De modeſtia, eiúſque extremis. cap.4
De manſuetudine, eiuſque extremis. cap.5
De affabilitate, eiúſque extremis. cap.6
De veritate, & eius extremis. cap.7
De comitate, & eius extremis. cap.8
De verecundia. cap.9

CAPITA LIBRI QVINTI.

De iuſtitia & iniuſtitia, & modis iniuſti. cap.1
Quòd iuſtitia particularis, & quotuplex. cap.2
De iuſto diſtributiuo. cap.3
De iuſto commutatiuo. cap.4
De repaſsione, nummo, & indigētia. cap.5
De iniuria, iuſto ciuili, herili, & œconomico. cap.6
De iuſto naturali, & legitimo cap.7
De duplici nocumento, quod aliis irrogatur. cap.8
De pati iniuriam. cap.9
De æquitate & bonitate, & æquo & bono. cap.10
De facere iniuriam. cap.11

CAPITA LIBRI SEXTI.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ. cap.1
De principijs agendi. cap.2
Habituum intellectualium enumeratio, quod ſit ſcientiæ obiectū, & quæ proprietates. cap.3
De arte. cap.4
De prudentia cap.5
De intellectu. cap.6
De ſapientia. cap.7
De partibus prudentiæ. cap.8
De bona conſultatione. cap.9
De ſagacitate. cap.10
De ſententia. cap.11
De vtilitate ſapientiæ atque prudentiæ. cap.12
De natiua virtute: virtutum, & prudentiæ connexione. cap.13

CAPITA SEPTIMI LIBRI.

De heroica virtute, continentia, & earum oppoſitis. cap.1
De continente & incōtinente. cap.2
Quonam pacto continentes agūt. cap.3
Circa quam continens & incontinens verſatur. cap.4
Quòd circa delectabilia præter naturam non ſit incontinentia, & eius duæ ſint ſpecies. cap.5
De incontinentia iræ, voluptatum differētijs, & vitio humano. cap.6
De cōtinente, incontinente, conſtante & molli. cap.7
Diſcrimen incontinentis ab intēperato. cap.8
De continentis & pertinacis conuenientia & differentia. cap.9
Quòd prudentia & incontinentia ſimul in eodem non ſint. cap.10
De voluptate. cap.11
Improbatio rationum de voluptate. cap.12
De voluptatum ſpeciebus. cap.13
De corporeis voluptatibus. cap.14

CAPITA OCTAVI LIBRI.

De amicitia. cap.1

De amabili. cap.2
De ſpecibus amicitiæ. cap.3
Quòd ſtudioſa amicitia proprie dicatur amicitia, aliæ verò per accidens. cap.4
Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti. cap.5
In qua amicitia plures poſſunt eſſe amici. cap.6
De amicitia in excellentia. cap.7
Quòd amicitia magis conſiſtat in amare quàm amari. cap.8
De ciuili amicitia. cap.9
De ſpeciebus Reipublicæ. cap.10
De amicitia regia, paterna, œconomica, & fraterna. cap.11
De amicitia ſodalitia & filiali. cap.12
De duplici iuſto, & de compenſanda amicitia. cap.13
De querelis amicitiæ in excellẽtia, & de abdicatione. cap.14

CAPITA NONI LIBRI.

Quæ conſeruant amicitiam. cap.1
Quòd ſingulis pro dignitate ſunt beneficia rependenda. cap.2
Quando ſoluenda amicitia. cap.3
Quæ opera amicitiæ, & quòd non ſint prauorum. cap.4
De beneuolentia. cap.5
De concordia. cap.6
De beneficentia. cap.7
De amatore ſui. cap.8
De amicis felicis, & quibus indigeat. cap.9
De numero amicorum. cap.10
In qua fortuna ſint habendi amici. cap.11
De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorũ amicitia. cap.12

CAPITA DECIMI LIBRI.

De voluptate. cap.1
Opinio Eudoxi de voluptate. cap.2
Dicentium voluptatem non eſſe bonum, confutatio, etſi non omnis expetibilis ſit. cap.3
Quid non ſit voluptas, & quomodo operationem perficiat. cap.4
Quòd voluptates inter ſe ſpecie differant. cap.5
De felicitate. cap.6
De felicitate contemplatiua. cap.7
De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis. cap.8
Peroratio operis. cap.9

INDEX LOCORVM *ac propriorum nominum, quæ in decem libris* Ethicorum Ari*ſtotelis continentur: ubi primus numerus, librum: ſecundus caput deſignat.*

Alcmeon lib.3.cap.1
Argi 3,8
Athenienſes 4,5
Agathon 6,2. & 6,4
Anaxagoras 6,7. & 10,8
Anaxandrides 7,10
Agamemnon 8,11
Anacharſis 10,6
Bias 5,1
Chamæleon 1,10
Cretenſes 1,13

Calypſo 2,9
Celtæ 3,7
Carcinus 7,7
Cercyon 7,7
Cyclopes 10,9
Diomedes 3,8.& 5,6
Demodocus 7,8
Eudoxus 1,12.& 10,2
Eurypides 3,1.& 5,9.& 6,7.& 8,1
Eſchylus poeta 3,1
Empedocles 7,3.& 8,1
Euenus 7,10
Euripus 9,6
Epicharmus 9,7
Endymion 10,8
Glaucus 5,9
Heſiodus 1,4
Heraclitus 2,3.& 7,3. & 8,1.& 10,5
Helena 2,9
Homerus 3,3.& 3,8,bis.& 5,9.& 6, 7.& 7,1.7,6.& 8,10.& 8,11
Hector 3,8.& 7,1
Halope 7,7
Iupiter 4,3.& 8,10
Lacedæmonij 1,13.& 3,3.& 9,6. & 10,9
Lacones 3,8.& 4,3.& 4,7.& 7,1
Milo 2,6.& 10,cap. vltimo
Merope, mulier 3,1
Menſula Pythagoræ 3,3
Margites 6,7
Mileſij 7,9
Neoptolemus 7,2.& 7,9
Niobe 7,4
Pythagorici 1,6.& 2,6.& 5,5
Plato 1,4.& 2,3.& 10,1
Priamus 1,9.& 7,1
Polydamas 3,8
Philoxenus 3,10
Pericles 6,5
Phidias 6,7
Polycletus 6,7
Philoctetes 7,2.& 7,7.& 7,9
Pontus 7,5
Phalaris 7,5.bis
Protagoras 9,1
Pittacus 9,6
Phœniſsi 9,6
Poetæ 9,7
Rhadamantus 5,5
Sardanapalus 1,5
Solon 1,10.& 10,8
Senes Troianorum 2,9
Scythæ 3,3
Sicyonij 3,8
Simonides 4,1
Socrates 4,7.& 6,13.& 7,2.& 7,3
Satyrus, amator patris 7,4
Speuſippus 1,6.& 7,13
Sophiſtæ bis,10,9
Troianorum Senes 2,6
Troiani 3,8
Thetis 4,3
Theodectus 7,7
Theognis 9,9.& 10,9
Vlyſſes 7,9
Xenophantus 7,7

FINIS.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM LIBER PRIMVS.

IOANNE ARGYROPYLO *Byzantio interprete.* Cum DONATI *Acciaioli Florentini Commentarijs.*

De vniuerſali boni appetitu, ac finium diuerſitate. CAPVT PRIMVM.

OMNIS *ars, omniſq; doctri-* 1
na, atque actus, itidem & electio:
bonum quoddam appetere uide- 2
tur. Quapropter bene ueteres bo
num ipſum id eſſe dixerunt: quòd 3
omnia appetunt. Finium autem 4
differentia quædam eſſe uidetur.
quidam enim ſunt operationes: quidam præter has ipſas,
opera quædam. Atque in quibus præter operationes alij
quidam ſunt fines: in ijs ipſa opera ſunt operationibus
præſtabiliora. Cum uerò complures ſint actus, & artes, 5
atq; ſcientiæ: fit ut multi ſint etiam fines. Medicinæ nanq;
finis, eſt ſanitas. artis extruendarum nauium, nauis. facultatis rei militaris, uictoria. & familiaris rei guber-
nandæ, diuitiæ. Quæ autem talium, ſub aliqua una poten 6
tia ſunt, ut ars cōficiendorum frenorum, cæteræq; omnes
inſtrumentorum equeſtrium effectrices: ſeſe habent ad

facultatem equeſtrem, & hæc cum illis, omnisq́; actio bellica: ad militarem facultatem & ad alias aliæ ſimili modo: in ijs omnibus fines earum quæ rationem architecturæ ſubeūt, magis ſunt expetibiles, quàm omnes fines infe=
7 riorum. & illi enim horum gratia expetuntur. Atq; nihil intereſt ſiue fines actuū, ipſæ ſint operationes, ſiue præter ipſas aliquid aliud: ut in dictis facultatibus intueri licet.

COMMENT.

1 OMNIS ars, omnisq́; doctrina.] Ariſtoteles Philoſophus in hoc Ethicorum, ſiue Moralium libro, de felicitate humana conſiderans, docere intendit ea omnia, quibus homo quoad fieri poteſt felix euadat. Etenim ſecundum Peripateticorum opinionem, cùm anima noſtra ſit tanquam tabula abraſa, quæ non habet ſuam perfectionem innatam, vt opinatus eſt Plato: ſed cùm vires & potentias habeat, quibus eſt apta ad eam acquirendam: ea autem non videatur poſſe acquiri niſi ſit antea quoquomodo percepta & cognita: ideo ſecundum philoſophum Ariſtotelem, Finis vltimus in rebus humanis, ſic neceſſariò cognoſcendus eſt homini volenti eum conſequi: ſicut ſagittario ſignū quod attingere intendit. Videndum eſt itaq;, quid ipſa felicitas ſit. Verum antea quærēdum ſi eſt. Quæſtio enim ſi eſt, præcedit quæſtionem quid eſt: vt ait Philoſophus in libro Poſteriorū. Igitur in hoc primo libro inquirit Philoſophus ſi ſit felicitas: & cū ſit, quid ea & qualis ſit: & ſi fieri poteſt vt homo eam acquirat. Quapropter vt ſerio & ordine hæc accipi poſsint: diuiditur hic primus liber in quatuor tractatus. In primo inquirit vtrū felicitas ſit, & vtrū homo poſsit eam acquirere. In ſecundo diffinit felicitatem, & conſiderat quid ipſa ſit, & in quibus rebus ſit aut non ſit. In tertio autem à quo eſt tanquā à cauſa, & in quo eſt tanquā in ſubiecto ipſa felicitas. In quarto vero oſtendit qualis eſt felicitas, & in qua animæ potentia conſiſtit. Primus tractatus eſt exordium totius libri, & diuiditur in tria capitula. In primo quærit vtrum in rebus humanis eſt aliquis finis bonus In ſecundo oſtendit quod in rebus humanis eſt aliquis finis optimus. In tertio oſtendit quis modus ſit tradendi atque recipiendi hanc doctrinam & à quo

auditore. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima declarat quod in rebus humanis eſt aliquis finis bonus. In ſecunda oſtendit quod in rebus humanis eſt finis melior, & præſtantior altero fine. In tertia ſoluit quandam dubitationem quæ oriri poſſet ex differentia finium. In prima igitur parte huius primi capituli affert hanc concluſionē, quod in rebus humanis eſt quidam bonus finis. & hæc concluſio ſic probari poteſt, Si omnis ars, doctrina, actus & electio bonum appetunt quoddam, & quendam finem intendunt, profectò quidam eſt finis in rebus humanis. At primum eſt, ergo & ſecundum. patet ratio: quia per hæc tanquam principia hūmanarum operationum homo agit omnia quæ agit: aſſumptum de ſe eſt manifeſtum quod iſta omnia, & eorum vnumquodq; intendit & appetit quendam finem: ergo ſequitur eſſe in rebus humanis aliquem finem & aliquod bonum: quia finis & bonum conuertuntur. Confirmat etiam hanc concluſionem diffinitione priſcorū de ipſo bono. Poteſt etiam hoc modo probari, Omnia appetunt bonum: Sed omnis ars, doctrina, actus, & electio ſunt de numero eorum quæ ſunt: ergo iſta appetunt bonum. Sed bonum & finis conuertuntur: ergo iſta appetunt finem: ex quo ſequitur quod eſt aliquis finis in rebus humanis. Maior probatur auctoritate & definitione priſcorum de ſummo bono vel ipſo bono. Notandum quod bene incipit ab hac ſententia & probatione Philoſophus, ſcilicet quod eſt aliquis finis in rebus humanis, vt nos incitet ad conſequendum eum, id eſt ipſam felicitatem. [APPETERE videtur.] Non dicit videntur: quia 2
illa quatuor non accipiuntur collectiue, ſed diſtributiue: vt omnis ars videtur appetere. Item omnis doctrina. & ſic de alijs. Notandum quòd Philoſophus in ſuis libris plerunque vtitur propoſitione vniuerſali affirmatiua vt hic, vt in libro Phyſicorū: vt in Metaphyſicis, Omnes homines natura ſcire deſiderant. In Poſterioribus itē: vt, Omnis doctrina. Item in libro de Cælo: vt, Omnia corpora & cætera. Hæc enim propoſitio præclariſſima eſt omnium propoſitionum, & ex iſta oritur ſcientia proprie dicta: quæ fit per demonſtrationem. Notandum item quod Ariſtoteles quatuor ſumpſit ad probandam hanc concluſionem, ſcilicet artem, doctrinam, actum, electionem. Quia omniū operationum humanarum

duo ſunt principia,intellectus & appetitus/intellectus bifariam ſumitur:aut ſpeculatiuus,aut actiuus:appetitus item bifariam,aut electiuus,aut executiuus. Intellectus actiuus continet ſub ſe artem omnem non ſolum proprie dictam,ſed omnem ſcientiã actiuam.Intellectus vero ſpeculatiuus continet ſub ſe ſcientiam: quæ intelligitur cum dicit: doctrina eſt via ad ſcientiam. Sub appetitu electiuo ponitur electio. Sub appetitu executiuo ponitur actus. Sed vt clarius intelligantur illa quatuor quid ſint:definiantur ſingula hoc pacto: Ars eſt habitus cum ratione vera factiuus conſtans ex multis experientia collectis,quæ ad vſum humanum conferunt. Doctrina eſt modus & via,qua aut artem, aut ſcientiam percipere poſſumus. Actus eſt ſecundum electioné hominis operatio,id eſt actio & non factio. Electio eſt principium quo homo duobus ſibi propoſitis eligit alterum potius altero. Albertus autem dicit Philoſophum ſufficienter poſuiſſe hæc quatuor: de quibus fit conſideratio in iſta doctrina morali. Nam omne principiũ quod cõſideratur à morali aut dirigit aut proſequitur. Si dirigit,hoc dupliciter,aut ad verũ,aut ad opus aliquod. Si ad opus;tunc etiam bifariam, aut ad opus quod fieri,aut ad id quod agi poteſt. Si dirigit ad verũ:ſic eſt ſciẽtia vel doctrina. Si dirigit ad opus quod fit:ſic eſt ipſa ars. Si verò ad id quod agitur: ſic eſt ſcientia actiua quæ innuitur per electioné. Si vero accipitur pro executione:tũc illud explicatur per actũ:qui eſt illud,quo exequitur homo res agendas. Bene ergo poſita ſunt iſta quatuor. Sed Philoſophus vt videtur vſus eſt ordine præpoſtero. Nam prior videtur eſſe doctrina quàm ars,cũ ſit via ad ſciẽtiam vel artem. Similiter prior eſt electio,quàm actus. Dicendũ quod incipiendũ eſt à magis notis nobis,vt ipſemet poſterius oſtendet. Sed magis notæ ſunt nobis artes ipſæ quàm doctrinę:& actus,quàm electio. Notandũ quod electio tripliciter dicitur. Primo modo vt ſupra definita eſt. alio modo vt eſt effectus deliberationis: vt accipitur in tertio huius. Tertio modo pro operatione voluntatis:quæ flectitur per habitũ & diſpoſitioné,quam habet ad hoc magis quàm ad oppoſitum,vt accipitur in quinto

3 huius. Hic quocũq; modo accipi electio poteſt. [IPSVM bonũ.] Bonũ dupliciter capitur, aut vere exiſtẽs,aut apparens. Hic ſumi poteſt illud cõmune quod de vtroq; dicitur bono.

modo

At Græcè τὸ ἀγαθὸν modo pro bono, modo pro ſummo bono capitur. Quod ſi quis hic pro ſummo bono capere vellit, dicere poſſet, quòd ars appetit quodda bonũ: ſimiliter doctrina, actus, & electio: & quia omnia ad vnum ſupremũ referuntur bonũ, ideo ſummum bonũ deſcribitur quoddam ab omnibus expetibile. Nam vnũquodq; dicitur bonũ, in quãtum habet participationem vel ſimilitudinẽ ſummi boni. Ex quo fit, vt ſummum bonum quodãmodo appetatur in quolibet bono. Notandum quod appetitus vno modo ſumitur naturalis: quo inanimata dicuntur appetere loca ſua naturalia, vt ignis ſurſum, lapis deorſum tanquam quoddam bonum ſuum. Secundo modo dicitur vegetabilis qualis eſt in plantis. Tertio modo dicitur appetitus animalis, qualis eſt in brutis, qui eſt coniunctus cum imaginatione, & dicitur ſenſibilis vel potius ſenſitiuus. Quartus dicitur appetitus rationis, qui eſt tantum in habentibus rationem, & iſte appellatur voluntas: & cum ſe habet ſecundum naturam ſequitur intellectum, & imperat appetitui ſenſitiuo: vt in Politicis inquit Philoſophus. Eſt enim in animo quod natura imperat: cum vero cõtra ſe habet, trahitur ab appetitu, vt in tertio de Anima idem dicit. Vincit autem interdum appetitus in hominibus voluntatem, interdum hæc illum. Omnia igitur quæ ſunt ſiue animata, ſiue inanimata, appetere videntur aliquod bonum. & cum inter appetitus ſint gradus, ſimiliter inter bona & fines, nam illa appetuntur & ad illa diriguntur appetitus. Dubitatur quia Philoſophus enumerauit iſta quatuor, ſcilicet artem, doctrinam, & cætera, & non meminit ſcientiæ. Secundo dubitatur cum dicit omnem artem & doctrinam appetere bonum, cum ſit ars veneſica & huiuſmodi, quæ malum videntur appetere. Dicendum quod Philoſophus ſub nomine doctrinæ comprehendit ſcientiam cum ſit via quæ ordinatur ad ſcientiam. Ad ſecundum, quod illa non poteſt dici proprie ars, quæ non appetit bonum, cum ars ſit vt definita eſt ad bonum humanum. ergo illæ artes quæ non ſuſcipiunt talem definitionem, non ſunt proprie artes, & de his non loquitur hic Philoſophus. Poſſumus etiam dicere, quod omnis ars appetit bonum, ſed aut verum, aut apparens bonum. [FINIVM autem differentia.] Hæc eſt ſecunda pars 4
huius primi capituli, in qua declarat eſſe differentiam inter

fines,ex quo ſequitur quod in rebus humanis eſt finis aliquis melior altero fine. Et primo affert talem diuiſionem finium dicens,quod finium quidam ſunt operationes,quidam ſunt opera præter operationes,& hi fines habent ordinem nobilitatis inter ſe. Nam hi fines qui ſunt tantum operationes, ſunt nobiliores omnibus operationibus præcedentibus. Quod ſi finis ſit opus,tale opus eſt nobilius cunctis operationibus,quæ præcedunt ipſum opus,cum præcedentes ordinentur ad illud.Notandum quod finium quidam ſunt operationes, quidam opera: finis qui eſt operatio dicitur cum poſt talem operationem nihil remanet:vt in pulſatione citharæ fit,poſtquam nihil remanet per ſe quanuis aliquid per accidens forte maneat. Finis vero qui eſt opus:dicitur cum poſt operationem remanet aliquod opus,vt ſtatua quæ eſt nobilior omni antecedenti operatione, & eſt finis operationis. Et breuiter omnis ars ſordida tres habet fines. Primum operationem quæ fit ab arte. Secundum,ipſum opus. Tertium,vſum operis: vt patet in ædificatione domus,ſed vltimus finis eſt nobilior ſecundo, & ſecundus primo.

5 [CVM vero complures.]Nunc autem declarat Philoſophus plures eſſe fines in rebus humanis:vt oſtendatur quod in qualibet differentia finium ſiue ſint operationes,ſiue opera,plures ſunt fines:& probat ſic.Vbi ſunt plura quæ appetunt fines & bona,ſunt etiam plures fines. Sed in rebus humanis ſunt plura quæ appetunt fines & bona ſua: ergo plures ſunt fines. maior patet, minor declaratur exemplis tam finium qui ſunt operationes,quàm finium qui ſunt opera,vt patet in textu.quæ cum ſint diuerſa,diuerſos appetunt fines: plures ergo erunt fines. Notandum quod dicit diuitias eſſe finem rei familiaris:& loquitur ſecundum opinionem vulgi. Nam in libro Oeconomicæ & Politicæ dicit eſſe inſtrumenta ad finem quendam bonum conſequendum vt ibi patet.

6 [QVAE autem artes.]Poſt pluralitatem finium oſtenſam declarat eſſe ordinem inter fines vt vnus ſit præſtantior altero,ſicuti res ſunt aliæ alijs præſtantiores,ita & fines earum rerum. Nam vt frenum ordinatur ad equum & equus eſt præſtantior freno,ſic ars frenefactiua ordinatur ad artem equeſtrem,quæ eſt nobilior frenefactiua,cum ob hanc illa eſſe videatur. Notandum quod Philoſophus appellat iſtas

artes

artes hic virtutes: nonnulli habent in textu Græco δύναμιν, nonnulli ἀρετὴν, id eſt, virtutem. Quod ſi dicat virtutem, tũc illa accipienda eſt pro vi & potentia quæ eſt in qualibet arte, quæ appellari proprie facultas poteſt, cum ſit ad vtranq; partem indifferenter & æque diſpoſita. Veluti medicina dicitur potentia, quia potens eſt ad faciendum & corrumpendum ſanitatem. Ars diſſerendi & oratoria eſt potens ad probandũ, & ſuadendum contraria: interdum de eodem, veluti quod voluptas ſit bonum, & ſit malum. Notandum quod ſicut ſe habent fines, ſic res quarum illi ſunt fines & econuerſo. Conuertitur enim conſequentia iſta. Tales ſunt res quales ſunt fines earum, & econtra tales ſunt fines, quales ſunt res quarum iſti ſunt fines. Bene ergo oſtẽdit Philoſophus finem fine eſſe præſtantiorem, per hoc quod res altera præſtantior altera eſt, & ars arte nobilior. [ATQVE nihil intereſt.] Hæc eſt 7
tertia pars principalis huius primi capituli in qua remouet dubitationem quæ oriri poſſet. Quia dixit quod eſt differentia finium cum alij ſint opera, alij operationes, & quod in quibus finis eſt opus: in his potiora ſunt opera operationibus. Igitur ne hoc videatur facere diuerſitatẽ rerum, & ideo non valeat ſententia nuper dicta: quod finis alter altero ſit nobilior, cum opera ſemper ſint nobiliora operationibus præcedentibus: ideo inquam hoc ſoluit, dicendo quod nihil intereſt ſiue fines ſint opera ſiue operationes, quia ſemper finis ob quem alij ſunt, præſtantior eſt quicunq; ſit ſiue opus ſiue operatio, vt in finibus ſupradictarum facultatum intueri licet. Nam propter quod vnumquodque tale & illud magis, vt primo Poſteriorum dicit Philoſophus.

Quod vnus agibilium finis qui ciuilis ſit facultatis.

CAPVT II.

SI igitur quiſpiam rerum agendarum eſt fi- 8
nis, quem nos propter ſeipſum, cætera autem propter hunc uolumus: neque fit ut omnia propter aliud expetamus (eſſet enim hoc modo ſine ullo fine ſemper abitio, atque hinc noſter appetitus inanis uanusq; reſultaret) conſtat hunc talem

9 *finem,ſummum bonum, ipſumq́; optimum eſſe. Et ad*
humanam igitur uitam, magnam huiuſce cognitio opem
affert. Nam ut ſagittarij, ſignum habentes, magis id quod
oportet attingere poßumus. Quod ſi ita ſit, enitendum
eſt hunc ipſum figura quidnam ſit comprehendere, &
10 *cuius ſit ſcientiæ uel facultatis percipere. Videbitur au-*
tem eius eſſe, quæ maxime dominatur, maximeq́; ratio-
nem ſubit architecturæ. Talem autem ſeſe offert ipſa ci-
uilis facultas. hæc enim & quas ſcientias in ciuitatibus
eſſe & quales quenque diſcere, & quouſque oportet, in-
ſtituere ſolet. Eas prætereà facultates, quæ ſummis affi-
ciuntur honoribus: ut rei militaris, reiq́; familiaris facul-
tatem, ac oratoriam artẽ, huic ſubeſſe facultati uidemus.
cum igitur cæteris actiuis ſcientijs hæc utatur, & leges
ferat, atque inſtituat quid quiſque agere, & à quibus ab-
ſtinere debeat: huius finis, cæterarum omnium facultatum
continet fines. Quo fit ut hic finis ſit bonum ipſum huma
num. Quanquam enim unius hominis idem & ciuitatis
eſt bonum: ciuitatis tamen comparare conſeruareq́; bo-
num, maius atque perfectius eſſe uidetur. Nam amabile
eſt, etſi uni ſoli: maius autem atque diuinius eſt ſi genti ci-
11 *uitatibúsue ſit acquiſitum, partumq́; conſeruetur. Iſta igi*
12 *tur appetit hæc doctrina: cum ſit facultas quædã ciuilis.*

COMMENT.

8 SI IGITVR quiſpiam.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo oſtendit quod in humanis eſt quidam vltimus finis, & ſummum bonũ. Et ordine procedit. Nam primo oſtendit eſſe aliquem finem bonũ, deinde meliorem, demum optimum. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima oſtendit quòd eſt finis vltimus qui eſt ſummum bonum. In ſecunda declarat cuius ſcientiæ ſit, & ad quam pertineat cognoſcere talem finem. In prima igitur parte affert talem concluſionem. Quod ſi in rebus

humanis

humanis eſt aliquis finis vltimus, is eſt ſummũ bonum & optimum, quia alij ad illum & propter illum ſunt. Quod autẽ ſit aliquis finis vltimus probat Philoſophus per deductionem ad impoſsibile: quia ſi non eſſet, tũc procederetur in infinitum, quod eſt abſurdum, cum infinitũ pertranſiri nõ poſsit, & omnia humana appetant finẽ. Itaque ſequeretur quod fruſtrà eſſet talis appetitus humanus cum nunquàm eum attingere poſſet. At natura nihil facit fruſtrà: & ſic habetur quod eſt aliquis finis vltimus. & cum finis ea ratione qua appetitur ſit quid bonum, & ea ratione qua eſt vltimus ad quem alij ordinantur, erit optimum. Sciendum quod Philoſophus inquirit hic ſummum bonum non ſimpliciter, ſed in genere, id eſt humanum ſummum bonum. Nam ſummũ bonum ſimpliciter eſt deus, qui non acquiritur ita vt formaliter ſit in eo, qui id cõſequitur ſicut videtur eſſe felicitas illa, de qua loquitur hic philoſophus. Notandum quod appetitus eſt duplex quo ad hunc locum nũc pertinet. quidam cum cognitione: quidã ſine cognitione. Appetitus ſine cognitione dicitur naturalis. Appetitus cũ cognitione eſt duplex, quidã perfectus, quidam nõ perfectus. Perfectus dicitur qui eſt cum electione: imperfectus, qui eſt vagus, & ſine electione. Naturalis igitur per ſe nunquàm eſt inanis, per accidẽs eſſe poteſt. Is autẽ qui ſequitur cognitionem poteſt eſſe vanus, præſertim is qui agit ſine electione. Sed eſſet abſurdum quod appetitus qui perficitur per electionẽ eſſet inanis: & ratio eſt, quia Deus & natura, vt inquiũt, nihil agunt fruſtra. Dubitatur quia non videtur abſurdũ vt dicit Philoſophus, quod appetitus eſſet vanus. Nam in tertio dicit quod volũtas interdum eſt impoſsibilium, veluti immortalitatis. Dicendum ad hoc quòd voluntas dupliciter ſumi poteſt, vno modo vt vult tantum, alio modo vt limitatur electione. Prima poteſt eſſe vana, & de illa eo in loco loquitur philoſophus. Secunda nõ eſt vana neque impoſsibiliũ de qua loquitur hic. Nam volũtas cum electione non appeteret finem poſt finem in infinitum. Poteſt etiam dici quod humanus appetitus naturalis per ſe non eſt vanus ſumptus in genere, ſed forte huius vel illius hominis ſingulariter ſumptus. [ET AD humanã igitur.] Infert vnum philoſo- 9
phus, quod oritur ex antedictis quod appellant correlariũ, quo oſtendit quòd cognitio vltimi finis confert ad vitam.

Nam oportet ſemper terminum eſſe cognitum ſi debemus recte ad illum pergere.& hoc probat exemplo ſagittarij:qui proponit ſibi lignum. deinde dicit, Quod ſi ita eſt vt talis cognitio ſit vehementer vtilis, duo ſunt facienda. Primum circunſcribere & diffinire ipſum vltimum finem, vt figura deſcribitur & deſignatur à pictore: alterum videre cuius artis vel facultatis ſit,& ad quam pertineat tale bonum cognoſcere. Et ad hæc duo declarāda Philoſophus vtitur ordine præpoſtero. Nam primo declarat cuius ſit,& ad quam ſcientiam vel facultatem pertineat hoc cognoſcere. Deinde in ſecundo tractatu huius primi libri oſtendet quod primo propoſuerat, ſcilicet quid ſit ipſe vltimus finis humanus,& deſcribet ipſum. [VIDEBITVR autē.] Hæc eſt ſecūda pars capituli: in qua oſtendit cognitionē huius vltimi finis pertinere ad ſcientiam & facultatem ciuilem, & eius eſſe hoc pacto. Cognitio huius finis ad eam ſcientiam ſpectat, quæ maxime dominatur,& ſubit rationem architecturæ reſpectu aliarum facultatum. Sed ſcientia ciuilis eſt talis, ergo ad eam pertinet talis cognitio. Maior ex antedictis probatur, nobiliſsimæ ſcientiæ,& facultatis eſt nobiliſsimus finis: minor probatur à Philoſopho. Illa ſcientia quæ imperat, & vtitur alijs ſcientijs,& artibus, eſt domina earum,& ſubit rationem architecturæ reſpectu aliarum: Sed ciuilis eſt huiuſmodi, ergo illa eſt domina reliquarum actiuarum. Nam ad eam ſpectat conſiderare quæ facultas,& ſcientia eſt vtilis reipub.& quæ non eſt vtilis. Fert etiam leges, iubendo quis debeat quas artes ediſcere,& quouſque. Ex quibus patet quod finis ciuilis facultatis eſt ſummum bonum hominis. Idem eſt autem ſummum bonum hominis vnius & ciuitatis: eſt tamen differētia, quia ciuitatis ſummum bonum diuinius & pulchrius eſt, quàm vnius hominis. Nam illud aſsimilatur magis primæ cauſæ: quæ eſt vniuerſaliſsima in dando, & conſeruando omnia. Poſtea quaſi afferendo concluſionem dicit: quod iſta moralis ſcientia cum ſit ciuilis quædam ſciētia hoc affectare videtur, ſcilicet hoc ſummum bonū. Notandū quod Philoſophus duas conditiones poſuit ſciētiæ eius qua præeſt alijs. prima, vt ſit domina maxime. ſecunda, vt ſubeat rationē architecturæ: & eſt differentia inter iſtas conditiones. Nam poteſt aliquis dominari aliquibus,& nō vti ijs. quibus imperat: ſed nō poteſt aliquis habe-

rera

te rationem architecti, quin vtatur ijs reſpectu quorum dicitur eſſe architectus. Nam extructor nauis vtitur dolatore lignorum, & illi imperat cum ſit architectus reſpectu illius. Non fruſtra ergo ponuntur à Philoſopho hæ duæ conditiones quas habet ciuilis reſpectu aliarum facultatum. Notandum tamen quod diuerſo modo vtitur ſcientijs ſpeculatiuis, & actiuis. Nam artes & actiuas ſcientias ſumit dupliciter, ordinat enim ipſas & etiam imperat eis, vt hoc modo, & ex hac vel tali materia operetur: & ſic ciuilis præſidet rei militari, rhetoricæ, & œconomicæ, & alijs facultatibus, imperat enim eis & modum agendi præſcribit. Circa ſpeculatiuas autem tantum verſatur imperando vt ipſæ ſint in ciuitate, non autem imponit eis modum imperandi. Non enim imperat vt geometra, non hoc modo probet, aut illo modo hanc concluſionem, quod triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis, cum ſit neceſſaria, & non poſsit aliter ſe vllo pacto habere. Itaque ciuilis dicitur principaliſsima à Philoſopho non ſimpliciter, ſed in genere actiuarũ facultatũ. Notandũ item quòd ad ciuilẽ ſpectat conſiderare de artibus, & ſcientijs, & has habere, illas expellere è ciuitate, ſicut Plato fecit: qui aliquas artes aſciuit in ciuitatem ſuam quam finxit, aliquas expulit ex eadem: vt poëſim, & eius artifices id eſt poëtas, quia excitent homines ad effectus, eoſque effœminatos reddant. Notandum quod conditiones poſuit Philoſophus inſtitutionis vel facultatis ciuilis reſpectu aliarum. Dixit enim quod hæc inſtituit quas facultates, & ſcientias in ciuitate oportet eſſe. ſecundo, quas quenque addiſcere. tertio quouſque. Primo non omnes ſcientiæ ſunt vtiles in ciuitate. Secundo, non omnes ſunt idonei ad quamlibet facultatem, ſed alius ad aliam. tertio quouſque, aut reſpectu quantitatis temporis: veluti per tot annos, aut reſpectu ſcientiæ, ſcilicet vſque ad talem terminũ neceſſarium, vel vſque ad tale cõmodum reſpectu aliarum artium. Notandũ quod idem eſt bonum hominis vnius, & ciuitatis vel gentis: idem inquam re, diuerſum tamen ratione. Nam hominis ſummũ bonum eſt felicitas, & beatitudo eadem eſt etiam ciuitatis vel gentis perfectio. Sed differt ratione, quia ſummũ bonũ vnius hominis ſatis eſt vni indiuiduo: non eſt autem tale, quale eſt

illud

bonũ cõmune est perfectius

illud quod acquiritur genti vel ciuitati. Hoc enim ad plures extenditur,& ideo eſt melius,& perfectius,quia bonum tanto eſt præclarius, quanto communius, vt dicit in Politicis. Verum ſicut fit de lumine, quod idem eſt ſi ſit in modico aëre,& in multo: ſic ſummum bonum quod eſt in ciuitate eſt melius,quia latius,quàm in vno. & licet ſit eadem felicitas, tamen illa ciuitatis pulchrior,& præclarior latitudine ſua. ¶ Dubitatur, quia Philoſophus videtur præponere bonum cõmune proprio vnius. Item dubitatur vtrum ad ſcientiam ciuilem pertineat conſiderare de vltimo fine humano, quia hoc videtur pertinere potius ad moralem quàm ad ciuilem. Ad primum breuiter reſpondetur,quod bono communi magis ſtudendum quàm proprio,quia cõmune complectitur etiam proprium,& particulare,non tamen econtra. Ad ſecundum dicendum quod ad ſciẽtiam ciuilem pertinet, conſiderare de vltimo bono humano vt ſe extendit ad ciuitatem:ad moralem vero vt eſt vnius hominis bonũ. Nec abſurdum eſt idem bonum diuerſis reſpectibus à diuerſis facultatibus conſiderari. Nam in morali non conſideratur quomodo acquiratur bonum ciuitati,tamen idem bonum conſideratur ab vtraque ſcientia. Et ſicut multæ ſcientiæ habent finem propinquum & remotum : ſic moralis. nam habet finem propinquum vnius hominis perfectionẽ, & per hanc poſtea tendit ad ſummum bonum ciuitatis. ergo ad vtranque ſcientiam vel facultatem pertinet conſideratio ſummi boni. Notandum quod Philoſophus dicit.

[ISTA appetit hæc doctrina.] Dupliciter exponi poteſt: vel hæc doctrina appetit iſta, id eſt, ſummum bonum humanum & omnia quibus comparari poteſt. vel, Iſta, id eſt bonum proprium vt proprium, commune vt remotum.

[CIVILIS quædam.] Moralis ſcientia poteſt etiam dici ciuilis, cum illa quæ ordinantur ad inuicem poſſint aliquando denominari à nobiliori. Vnde moralis, œconomica & ciuilis, poterunt vno nomine appellari ſcientia ciuilis, quæ poſtea diuiditur in tria illa membra, ſcilicet moralem, œconomicam, ciuilem.

De mo

De modo procedendi, & auditore morali.

CAPVT III.

DIcetur autem ſatis, ſi declarabitur perinde 13
atq; ſubiecta materia poſtulat. Ipſum enim
** exactum non eſt in omnibus ſimili modo* τὸ ἀκριβὲς.
rationibus flagitandum: ſicut nec iiſce, quæ 14
per artem conficiuntur. Honeſta autem, & iuſta, de qui-
bus ciuilis conſiderat, tantam differentiam, erroremq́; ha
bent, ut lege tantum eſſe uideantur, & nõ natura. Talem
etiam quendam errorem habent & ipſa bona: quia com-
pluribus ex ipſis accidunt detrimenta. iam enim quidam
ob diuitias: quidam ob fortitudinem periere. amabile igi
tur eſt de talibus atque ex talibus dicentes: craſſo modo,
**figuraq́; uerum ipſum oſtendere. & de iis quæ ſunt ple* καὶ τύπῳ.
runq;, atque ex talibus dicentes talia & concludere. eo-
dem modo & unumquenque auditorem ea quæ dicuntur 15
acceptare oportet. eſt enim eruditi: exactum ipſum eate-
nus in unoquoq; genere flagitare, quatenus fert ipſius rei
natura. Simile nanq; uidetur eſſe mathematicum ſuaden-
tem probare, & ab oratore demonſtrationes exigere.
Atqui bene quiſq; iudicat ea quæ cognoſcit; & ipſorum 16
bonus eſt iudex. is ergo in unaquaq; re bene iudicat qui
*in illa eſt eruditus. *abſolute autẽ, qui eſt in omnibus eru* ἁπλῶς.
ditus. quapropter iuuenis, ciuilis diſciplinæ non eſt ido-
neus auditor. Eſt enim rudis actuum uitæ. Ex his autem,
& de his ipſæ rationes efficiuntur. Præterea cum per- 17
turbationes ſequatur, uane, ſineq́; utilitate audiet: quippe
cum finis non cognitio ſit, ſed actio. Intereſt autem nihil 18
iuuenis ſit ætate, an moribus iuuenis ſimilis. non enim de
fectio eſt ob tempus: ſed quia uiuit & perſequitur ſingu
la cum perturbatione, talibus enim inutilis ſit ipſa cogni-
tio:

19 *tio: perinde atq; incontinentibus ipſis. Iis autem qui ſuas rationi ſubyciunt appetitiones, cum rationeq; agunt: magnam afferre poteſt utilitatem. De auditore igitur, & quonam modo rationes ſunt acceptandæ, quidq; propoſuimus: tot exordij loco ſint dicta,*

COMMENT.

13 DICETVR autem ſatis.] Hoc eſt tertiũ capitulum huius primi tractatus, id eſt procœmij, in quo declarat modum tradendi hanc doctrinam atq; recipiendi, & à quo auditore recipi debet. Diuiditur in tres partes quæ in ſuis locis declarabuntur. In prima igitur oſtendit modum tradendi hanc doctrinam ſcilicet quæ non eſt demonſtratiua, & à cauſis neceſſarijs deducẽdo neceſſarias concluſiones, ſed à cauſis cõtingẽtibus vt ſunt actiones humanæ, quæ ſunt materia huius ſcientiæ moralis quæ eſt contingens, & non neceſſaria. & qualis eſt materia ſcientiæ, talis debet eſſe modus doctrinæ: & qualis eſt res, talis oritur cognitio quæ eſt media inter cognoſcens & cognitum. Anima eſt quaſi menſurans: ſcientia eſt mẽſura: res quæ ſcitur eſt quoddam menſuratum. Dupliciter igitur ſunt res aut neceſſariæ, & à cauſis neceſſarijs, ex quibus oritur ſciẽtia proprie dicta, & ſequuntur ex ipſis neceſſarij effectus: aut à contingentibus contingentes. Nam cuiq; ſcientiæ, accõmodatur modus doctrinæ quem expetit materia illius ſcientiæ. Nam ſi materia eſt neceſſaria, & modus doctrinæ eſt demonſtratiuus: ſi materia contingens, & doctrina ex contingentibus procedit, & modus erit non demonſtratiuus, ſed ſuaſiuus. Declaratur hoc à Philoſopho in textu, quod ſcientia morum habet talem materiam, vt non exigat exactiſsimum modũ doctrinæ, ſed eum qui procedit ab his quæ vt plurimũ fiunt, & probat hoc pacto. Illa ſciẽtia cuius materia non eſt neceſſaria, ſed varia, non poteſt habere modum doctrinæ neceſſariũ. At materia moralium eſt varia, ergo nõ poteſt habere modũ doctrinæ neceſſarium: maior clara: minor probatur à Philoſopho, tam ex parte eorũ quę fiunt à nobis, quàm ex parte externarum rerũ, quia non omnes homines eodẽ modo putãt iuſta, & honeſta: & quod videtur iuſtũ nunc nõ putatur alio tempore

pore mutatis conditionibus rerum. Sic dicendum de locis. Nam quod hic videtur iuſtum, forte non videtur apud Scythas. Eodem pacto de externis bonis dicendum: non enim ſemper ſunt bona. Nam multi ob robur vel diuitias periere. Quare bona interna, & externa circa quæ omnia verſatur ciuilis facultas, non ſemper & neceſſario ſunt talia, ſed vt plurimum. Ideo modus doctrinæ non erit ex neceſſarijs, ſed ex his quæ ſæpe fiunt, & in modo docendi proficiſcendũ eſt groſſo modo, & quaſi per figurã, & non demonſtratiue: ſed quaſi perſuaſiue. [SICVT nec in ijs quæ per artes, &c.] 14
Non enim eodẽ modo figura expetitur à pictore, & ab ſculptore. [EX talibus.] ſcilicet actionibus humanis tanquã ex principijs, quæ vt plurimũ fiũt. [DE huiuſcemodi rebus.] ſcilicet tanquã de concluſionibus non neceſſarijs, ſed vt ſunt ea quæ ſæpe fiunt, & plerunq;. Notandũ quod ex ipſis rebus emergit ſcientia. Itaq; quales ſunt res, talis noſtra cognitio eſt & ſciẽtia. Verum rerum quædã ſunt neceſſariæ, quædam non neceſſariæ, ſed contingẽtes. Rerum neceſſariarũ neceſſaria eſt ſcientia, & proprie dicta. Tales autem res ſunt diuinæ, mathematicæ, pleræque naturales. Non neceſſariæ res trifariam diuiduntur. quædam perſæpe, vt calores in æſtate: quædã rarò, vt calores in hyeme: quędã æquo diſcrimine, vt ambulare non ambulare, & alia quæ ſunt in noſtro arbitrio noſtraq; volũtate. Circa res quæ ſæpe fiunt dici poteſt quod verſetur ars. Circa ea quæ raro fiunt verſatur caſus vel fortuna. Caſus enim vt inquit Philoſophus, eſt cauſa per accidens raro circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna eſt cauſa per accidẽs raro circa ea quæ fiunt à mẽte, & electione. Circa ea quæ fiunt ęque verſatur ratio & electio noſtra. Sciẽtia vero proprie dicta eſt, circa ea quę ſunt neceſſaria, & perpetua, et ſemper ſe habẽt eodẽ modo, & doctrina illius eſt demõſtratiua & exactiſsima, licet etiã ſciẽtiæ ſint aliæ alijs certiores, & habeãt gradus certitudinis inter ſe, vt mathematicę ſunt certiores quàm naturales, cũ illæ ſint in primo gradu certitudinis. Artes vtuntur modo doctrinæ procedẽte ex his quæ vt plurimũ fiũt: & talis videtur eſſe ſciẽtia vel ars moralis cũ verſetur circa ea quæ nõ conſtãt natura vt ſint eadẽ apud omnes, ſed lege & cõſtitutione quæ eſt varia apud diuerſas nationes & ciuitates, vt patet. Notandũ quod fortitudo hic ſumi po-

teſt

teſt, aut pro viribus corporis vt dicatur robur, aut pro ipſa fortitudine quæ eſt virtus moralis, & mediocritas inter audaciam, & timiditatem. Conſiderandum eſt autem quod virtutes corporis ſimili modo ſe habere videntur, vt illæ animi reſpectu animi cui tribuuntur quatuor illæ virtutes morales, ad quas redigũtur reliquæ omnes. In corpore enim quatuor ſunt vires ſimiles illis: vigor ſiue viuacitas vt ita dicã ſenſuũ. ſecũda, robur. tertia pulchritudo. quarta valitudo bona. At viuacitas ſenſuũ videtur habere ſimilitudinẽ cum prudentia. Nam ſicut per prudentiã res agibiles ab anima percipiũtur: ſic bonitate ſenſuum ſenſibilia à ſenſibus, robur cõparatur fortitudini, pulchritudo tẽperantiæ: quæ pulchritudo videtur eſſe tẽperata quædam mediocritas orta ex partibus corporis congrue diſpoſitis. Sanitas iuſtitiæ cõparatur, quæ ſanitas oritur ex quadam complexione conueniẽti, & debita quantitate humorum. Quod ſi accipiatur fortitudo proprie dicta quæ eſt virtus, dicemus philoſophũ loqui ſecundũ vulgi opinionem. Nam fortitudo non eſt cauſa mortis, quæ ſit malum, & præſertim cauſa per ſe, ſed à vulgo putatur malũ. quaſi oſtendere velit quod iſta habent tantam varietatem ob varias opiniones, & conſtitutiones hominum, vt etiam fortitudo, & bona animi putẽtur mala cum interdũ afferre detrimenta habentibus videantur. [EODEM modo.] Hæc eſt ſecunda pars capituli: in qua affert ex parte auditoris talem concluſionem: quòd oportet auditorem probare modũ doctrinæ, quem patitur & exigit ſcientia quam accipit: ſed ſciẽtia morum non exigit modum exactiſsimum: ergo oportet auditorem talem etiam modum accipere & probare. Hoc oſtenditur à philoſopho, quia ſimilis defectus eſſet geometram ſuadentem probare, & oratorem demonſtrantem: vel ab oratore demonſtrationẽ, & geometra ſuaſionem exigere. geometra enim proficiſcitur à principijs neceſſarijs per demonſtrationem ad neceſſarias concluſiones: orator vero ſuadet per argumentationem probabilem quæ ſuadet, non autem cogit aſſentiri vt ipſa demõſtratio, quæ eſt ipſius geometræ. Notandum quod cuique ſcientiæ accõmodatur modus doctrinæ proprius. Nam ſciẽtia eſt vt quidam terminus, doctrina quaſi via ad terminum. Verum ſicut omnis effectus artis fit per inſtrumẽtum accommodatum tam operi, quàm operanti

operanti: ſic modus doctrinæ accommodari debet. Modus
igitur huius doctrinæ ob materiam debet eſſe non demon-
ſtratiuus propter quid, ſed quia. Nam talis modus accommo
datur ijs ſcientijs quæ verſantur circa materiam non ne-
ceſſariam. [ATQVI bene quiſque.] Hæc eſt tertia pars ca 16
pituli, in qua facit præſuppoſitum tale, ſcilicet quod quiſque
recte iudicat, &c. & ex hoc præſuppoſito oſtendit qualis de
beat eſſe auditor huius diſciplinæ moralis. Sed primū oſten-
dit quis non ſit idoneus, deinde quis ſit idoneus auditor. Sed
duo ſunt minime idonei. Vnus eſt iuuenis cum ſit expers agi
bilium, & noſtra doctrina eſt ex his tanquam ex principijs, &
de his tanquam de concluſionibus. procedimus enim ex illis,
& concludimus de illis. probatur autem ratio ita. Idoneus au
ditor huius ſcientiæ bene iudicat de his quæ dicuntur in hac
ſcientia, aſſentiendo his quæ bene, & reijciendo quæ male di
cuntur. Sed iuuenis non bene iudicat de his: ergo non eſt ido
neus auditor. Maior patet ex illo præſuppoſito facto, quod
quiſque bene iudicat, &c. Minor oſtenditur ex eo quod iuue
nis non habet experientiam actuum humanorum, & rerum
quæ aguntur in vita: ideo non poteſt recte iudicare de illis ex
quibus procedunt rationes, & de quibus fiunt concluſiones
in hac ſciētia morali vel ciuili, & in hac noſtra doctrina. Du-
bitatur quia non videtur verum quod iuuenis non ſit idone-
us auditor. Bene valeret ratio ad probandum quod ipſe non
eſſet idoneus inuentor huius artis. Nam experientia confert
ad inuentionem, vt ait Philoſophus in libro Poſteriorum, &
in Metaphyſicis. Dicendum quod re vera experientia cōfert
ad inuentionem, præſertim in ſcientijs ſpeculatiuis. Hæc au-
tem ſcientia non ſolum ſpeculatiua eſt, ſed etiam vel potius
actiua: & oportet vt ea quæ hic dicuntur, poſtea deducantur
in actum. At iuuenis non habet experientiam actuum huma
norum propter ætatem, nec eſt idoneus illos experiri: ideo
non erit ſufficiens auditor, quia non poterit recte dijudicare
de illis. Et econtra, homo exempli gratia qui per experien-
tiam cognouit quod malæ cupiditates abſtinentia ſuperan-
tur, ſtatim aſſentietur doctrinæ Philoſophi, cum dicet tempe
ratis operationibus temperatos fieri homines: & ſic de alijs
ſingulis ſi in alijs erit expertus. Vniuerſaliter de omnibus ſi
omnia erit expertus. Rectum enim iudicium cognitio præ-

17 cedat oportet. [PRAETEREA.] Affert aliam rationem probantem quod iuuenis non eſt idoneus auditor. qui non facile poteſt cõſequi finem huius doctrinæ, non eſt idoneus auditor: At iuuenis eſt huiuſmodi: ergo, &c. Nam cũ ſequatur perturbationes animi, & viuat vt plurimũ ſecũdum ſenſum, non obtemperaret his præceptis, adeo vt ea deduceret in actum. Eſt enim huius doctrinæ non ſpeculatio cognitióve,

18 ſed ipſa actio. [INTEREST autem.] quia ſuprà dixit eum qui perturbationes animi ſequitur nõ eſſe idoneum auditorem, ne hoc tantum de adoleſcente: ſed etiam de prouecto ætate, & quocunque viuente ſecundum appetitum intelligatur: ideo dicit nihil intereſt ſiue ſit iuuenis ætate, an moribus, quia prouectus ætate etiam inutiliter audiet ſi ſequitur animi perturbationes, vt faciunt incontinẽtes, quia defectus nõ eſt in tempore & ætate, ſed in vita & moribus. Dubitatur quia hæc ſcientia videtur ſuperflua cũ non profit hominibus prauis: boni vero ea non egeant. Reſponderi poteſt bifariam. Primum quòd hæc ſcientia eſt vtilis vtriſque. Nam praui licet cum difficultate, tamen quoquomodo reuocari poſſunt à vitijs, & flecti ad virtutes audiendo hæc, boni vero cõfirmantur. Secundo modo dici poteſt quod hæc ſcientia ita ſe habet ad animum, vt medicina ad ipſum corpus. Medicina autẽ eſt conſeruatiua & reductiua ſanitatis cũ morbi ſunt curabiles. Sic ſcientia hæc ſe habet ad ægritudines animi. Verum medij inter incurabiles & optime ſe habentes præcipue ferent fructum, quaſi bene diſpoſitis ad virtutem ſuſcipiẽdam proderit maxime hæc moralis doctrina, vt Philoſophus decimo Ethicorum inquit. Sermo autem & doctrina nunquam in omnibus vires habent, ſed oportet vt antè cultus ſit animus auditoris ad recte gaudendum odendumq;, tanquam ager qui ſemina ſit nutriturus. Nam qui ſecũdum perturbationẽ ani-

19 mi viuit nec audiret, &c. [IIS autẽ qui ſuas.] Secunda particula in qua oſtendit quis ſit idoneus auditor, & dicit quod ſunt ij qui ſubijciunt ſuas cupiditates rationi. Poſt hæc epilogat totum prooemium breuibus, incipiẽdo ab vltima parte, ſcilicet quod ſatis eſt declaratum qualis debeat eſſe auditor, & quomodo tradi & recipi debet hæc doctrina, & quid qualéque propoſitũ ſit & intentio ſua. Dubitatur cũ dixit quod eſt inutilis incontinentibus hæc doctrina. Hoc non videtur

verum,

verum,cum non modo incontinentes, ſed etiã intemperati poſsint percipere ſermones rationesq́ue Philoſophi. Dicẽdum quòd hæc ſcientia habet duplicẽ finem, propinquum & remotum. Propinquus eſt perceptio eorũ,quæ dicuntur hic: remotus eſt actio,& eſt principaliſsimus finis. Itaque primũ, id eſt,cognitionem conſequi poterunt: ſed non ita ſecundũ vt operentur,qui finis eſt principaliſsimus, qui intendit.

De ſummo bono, & recta auditoris educatione.

CAPVT IIII.

NVnc autem repetentes dicamus,(cum omnis 20
cognitio atque electio bonum quoddam affe-
ctet:) quidnam ſit id quod ciuilem appetere
dicimus facultatem, & quid omnium rerum
agendarum ſupremum ſit bonum. Nomine igitur omnes 21
ferè de ipſo conſentiũt. Nam & uulgus & elegantes fœ-
licitatem inquiunt eſſe. atque bene uiuere, bene agere, &
fœlicem eſſe, eadem eſſe putant. De fœlicitate autem quæ-
nam ſit diſſentiunt: & non ſimiliter uulgus, ac ſapientes
eam aßignãt, quidam enim unum quid eorum quæ clara,
manifeſtaq; ſunt ipſam eſſe putant, ut uoluptatem, aut di-
uitias, aut honorem. quidam aliquid aliud. perſæpe etiam
unus idemq;, diuerſum. Nam cum ægrotat, ſanitatem: cũ
pauper eſt, diuitias. ignorationis uero cõſcij ſuæ, eos ad-
mirantur qui magnum aliquid & ultra uires ipſorum di-
cunt. quidam autem præter hæc plura bona: aliud quod-
dam per ſe eſſe putabant: quodquidem & his uniuerſis
ut ſint bona, cenſuere cauſam eſſe. omnes igitur opinio-
nes ſcrutari, ſuperuacaneum eſt fortaſſe. Satis autẽ erit,
ſi eas ſcrutabimur quæ maxime extant, aut rationem ali-
quam habere uidentur. At enim ne lateat nos eas inter ſe- 22
ſe rationes differre, quæ à principijs proficiſcuntur, &
quæ ad principia pergunt. Recte enim & Plato du-

bitabat atq; quærebat, utrum à principijs, an ad principia ſit ipſa uia: ut in ſtadio, ad calcem ex ijſce quæ præmia ponunt, an contra. Enimuero ſemper eſt à notis inci-
23 *piendum. hæc autem duobus modis talia ſunt. alia nanq; ſunt nobis: alia ſimpliciter nota. nobis igitur forſitan ex*
24 *ijs incipiendum eſt, quæ nobis ſunt nota. Quocirca bene inſtitutum moribus eum eſſe oportet qui de honeſtis & iuſtis, & omni ciuili ratione eſt ſufficienter auditurus.*
25 *eſt enim principium* ex ſe. atq; ſi hoc ſatis conſtet: non*
τὸ ὅτι. *opus erit* ipſo cur eſt. talis autem aut habet principia, aut*
τὸ διότι. *accipere facile poteſt. cui uero neutrum horum ineſt: is*
26 Heſiodi ſententiam audiat hiſce carminibus explicatam.

Optimus ille quidem eſt, ex ſeſe qui omnia nouit:
Perceptis quæ poſt & ſemper ſunt meliora.
Is rurſus bonus eſt paret qui rectè monenti.
At qui ex ſe neſcit, cuiquam nec porrigit aures
Vt bona percipiat: demens & inutilis ille eſt.

COMMENT.

20 SED NVNC repetentes.] Hic eſt ſecundus tractatus huius primi libri, in quo finito proœmio intẽdit docere & tractare de ſummo bono, & oſtẽdere quid ſit. Diuiditur in quinque capitula. In primo proponit opiniones aliorũ multorũ de ſummo bono, & poſtea declarat modũ, quo ipſum inueſtigare debemus. In ſecundo reſumit opiniones allatas eaſq; refellit. In tertio confutat opinionem Platonis ex eo quod dixit idæam boni eſſe ſummum bonum. In quarto enititur definire ſummum bonum, id eſt ipſius felicitatis definitionem afferre ſecũdum ſententiam ſuam. In quinto opiniones allatas trahere nititur ad propoſitum ſuũ, & ad ſuam definitionem de felicitate aſsignatam. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima inquirit ipſum ſummum bonũ afferendo varias opiniones. In ſecunda quærit, qualis debeat eſſe modus inueſtigandi ipſum. Dicit igitur in prima reſumendo ea quæ dixit breuiter, ſcilicet quod cum omnia appetunt quoddam bonũ, & cũ ciuilis præſit omnibus alijs facultatibus,

tatibus,& aliæ tendant & ordinentur tanquàm ad vltimũ finem humanũ, ad ciuilem videamus quid ea expectat & quid ſit iſtud omnium rerũ agendarum ſupremum bonũ. [NOMINE igitur.] Hac in parte Philoſophus oſtendit opinioné hominum de felicitate,& duo facit. Primo oſtendit quod nomine omnes conueniunt,ſcilicet quiſque in ſua lingua. Secũdo quod definitione differunt, & ex differentia quam habẽt homines de ipſa felicitate diſtinguit ipſos homines, ſcilicet in vulgus & ſapientes. Et primo exponit opinionem vulgi, deinde ſapientũ,enumerando ea quæ ipſi ponebãt pro ſummo bono,vt late patet in textu Philoſophi ex ijs quæ ipſe enumerat. Notandũ quod vita ſumitur bifariam,vt ſpectat ad hoc propoſitũ:aut vt prima perfectio aut ſecunda,id eſt ipſa operatio. prima eſt,eſſe viuẽtis, quod profluit ab vnione animæ & corporis. ſecũdo modo dicitur vita ipſa operatio,quę proficiſcitur à potẽtijs animæ:& ſic accipitur hic,ſcilicet pro operatione. Intelligunt enim homines eũ felicem, qui bene viuit,id eſt bene operatur. Notãdum quod hæ opiniones de felicitate,vt apparet, oriũtur ex parte modorũ viuendi & ex commoditatibus vitæ. Nam illi qui dicunt voluptaté eſſe felicitatem,cõmoditate impelluntur. Voluptas enim ab illis deſcribitur vita,id eſt operatio ſine impedimento: dolor vero diſpoſitio mala impediens actiones. Sic qui dixerũt diuitias eſſe ſummum bonũ,& alij huiuſmodi cõmodis ſuis adducebantur ad hoc aſſerendũ. Notandũ quod Plato poſuit ſummum bonũ ſeparatum quoddam non illud quod acquiritur in hac vita. Sciebat enim quod ſicut albedine fit homo albus, ſic felicitate fit felix,quam oportet eſſe in eo qui ſit felix. Itaque hanc felicitaté etiam ipſe hominibus tribuit, quam ipſe Ariſtoteles tribuit vt humanã. Verũ quia ea quę ſunt in deo, quæ propriæ ſunt, cum æterna ſint, & firma, ideo dixit illud ſeparatum eſſe proprie bonũ & ſummũ, ſcilicet ipſum deũ cuius participatione ſunt omnia alia bona & omnia reducũtur ad ipſum tanquam ad vltimũ finem & ſupremam cauſam bonorũ omniũ,in cuius eſſentia Plato poſuit idæam boni & omniũ aliarum ſpecierũ. Philoſophus refellit hanc opinioné alio modo ſumptã, quàm intelligebat Plato. Sed ſicut à vulgo intelligebatur ſumit ipſe, & eã refellit. Plato auté poſuit ſummũ bonũ id quod eſt ipſum bonũ,nec habet aliquid ad-

BIBLIOTECA NAZ. VITT. EM. ROMA ... MANUELE

mixtum,ſed eſt ratio ipſius boni,& hoc poſuit eſſe in deo vel potius ipſum deum. Nam quicquid eſt in deo,deus eſt.Similiter ergo ratioñe boni poſuit in deo,in quo eſt ratio omniũ quæ à natura fiunt cum rectitudine quadam.quod additur ob ea quæ fiunt à caſu,quorum formæ & idææ non ſunt in mente diuina.Nam ſi hoc eſſet ſemper,illa fierent eodem modo, cuius tamen oppoſitũ videmus,vt ille aiebat.Sed inferius hęc
22 latius. [AT enim ne lateat nos.] Hęc eſt ſecũda pars capituli in qua quærit modum procedendi in hac ſcientia morali ad percipiẽdum quid ſit ſummum bonum rerum humanarum: & dicit quod duo ſunt modi procedendi in perquirẽdis ſcientijs,& ijs quæ ſcire volumus: aut à principijs, id eſt,ab cauſis ad effectus,aut ab affectibus ad principia, id eſt ad ipſas cauſas.primus dicitur demõſtratiuus ſimpliciter, alter ſecũdum quid:& licet re eadem ſit via,differt tamẽ ratione,vt via ab Athenis Thebas,& ab Thebis Athenas.Plato autem recte dubitauit & accõmodatè ponit exemplũ de ſtadio in quo eſt finis,& principiũ,& terminus à quo,& terminus ad quem:li-
23 cet idem ſit ſpatium. [ENIM vero ſemper.] Hoc loco Philoſophus ſoluit & declarat quod in omni ſcientia incipiendũ eſt à notis.Sed quia nota ſunt dupliciter.Alia enim ſunt nota ſimpliciter vt cauſæ & principia :alia noſtra ex parte & nobis,vt ſunt effectus:quædam vero æque nobis nota & ſimpliciter,vt in mathematicis ſcientijs.In quibus igitur nobis notiores ſunt effectus quàm cauſæ, incipiendum ab ipſis effectibus proficiſcẽdo ad cauſas, vt ſunt hæ ſcientiæ morales & naturales & artes.In quibus vero æque nota ſunt principia & ſimpliciter vt mathematica,in his incipiendũ à talibus principijs & cauſis demõſtrando à priori affectus qui inſunt ſubiecto.Incipiendũ igitur in hac ſcientia morali à nobis notis, id eſt ab affectibus & operationibus humanis ſecundũ rationẽ,ex quibus fiũt habitus ſtudioſi,id eſt ipſæ virtutes ſecundũ quas fiunt operationes quæ ſunt ipſa actiua felicitas. Ea enim eſt finalis cauſa omniũ humanarum actionum, & vltimũ bonum in executione,primũ in intentione.Primũ enim intenditur ipſa felicitas,deinde excogitantur media, quibus veniamus ad ipſam.Quatuor ſunt cauſę vt ſcimus.Principaliſsima eſt finalis.Ideo Ariſtoteles vt mihi videtur,nõ iure reprehenditur,vt dicunt quidam,quòd nõ dixerit vel appellauerit deũ

cauſam

cauſam efficientẽ, ſed finalẽ ſemper appellat. Ratio autẽ eſt, quia appellat eum à cauſa nobiliore. Felicitas vero eſt princi piũ in genere cauſæ finalis. at in genere cauſę efficiẽtis eſt effe ctus. nec eſt abſurdũ quod diuerſis rationibus vnũ & idem ſit cauſa et effectus, in diuerſo genere cauſę, vt felicitas. [QVO- 24
CIRCA bene inſtitutũ.] Ex ſupradictis infertur vnũ, quod appellãt correlariũ. Nã cũ debeamus incipere à nobis notis, oportet eũ qui ſit auditurus de ſcientia ciuili inſtitutũ eſſe bo nis moribus, vt experiẽtia poſsit percipere ea quę cõferũt hu manæ vitæ, & eis aſſentiri. Notandũ quod oportet auditurũ de aliquibus aliquid pręcognoſcere, & hoc, aut à ſe habet, aut percipit à doctore. A ſe habet vt dignitates tales. veluti, ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanẽt ſunt æqualia, & omne totũ eſt maius ſua parte. A doctore ſuſcipit aliqua qui- bus adhærere debet. Veluti ſi duæ lineæ æque diſtantes pro- trahantur in infinitũ, nũquam cõcurrent. Ita igitur in morali fieri debet. Oportet enim vt hæc auditurus afferat ex ſe prin cipia quædã. Veluti quod abſtinentia cupiditates ſuperantur, vt per experientiã ſibi innotuit. Quod autẽ nõ afferat, ſuſci piat à ſuo doctore, & facile aſſentietur: ideo oportet eſſe in- ſtitutũ bonis moribus & bene diſpoſitũ ad recipiendã doctri nã. Vbi afferri poteſt illud decimi libri quod etiã ſuprà attuli mus. Sermo autẽ & doctrina nunquã in omnibus vires habe- ret: ſed oportet vt antè cultus ſit moribus auditoris animus ad recte gaudẽdũ odẽdumq;, tanquã ager qui ſemina ſit nutri turus, &c. Poſt hęc dicit Philoſophus quod ſi ille nõ afferat ex ſe principia, nec ſit aptus ea ſuſcipere, is eſt penitus inutilis ſe cundũ Heſiodũ. [EST enim principiũ quod eſt.] Quia effe- 25
ctus eſt principiũ in hac ſciẽtia morali & ciuili. Veluti bonus mos cõſeruat humanã naturã. [HABET principia.] ſcilicet 26
audiẽdi hanc doctrinã vt facile aſſentiatur. Si quis enim ſit be ne diſpoſitus & inſtitutus bonis moribus, veluti ſi quis ſupera uerit aliquãdo cupiditatẽ abſtinentia, & moderatione vicerit appetitũ, ſtatim aſſentietur cũ audiet hoc principiũ quod tẽ- peratis actibus temperati fiũt habitus, & nõ quæret propter quid cũ hoc ſibi ſufficiẽter cõſtet. Itẽ abſtinẽtia cõcupiſcentię extinguũtur. Huius etiã non quæret cauſam cũ ſibi cõſtet, vel quod ex ſe afferat, vel quod aſſentiatur docẽti ea, quibus bene diſpoſitus & nõ recalcitrans deberet nõ immerito aſſentiri.

Quod felicitas non ſit voluptas, honor, virtus, aut diuitiæ. CAP. V.

27 *SEd nos eò redeamus unde digreßi ſumus.*
Summum enim bonum, fœlicitatemq́; nõ ſine
ratione ex uiuendi modo uidentur exiſtima-
re: uulgus quidem & importunißimi, uolu-
ptatẽ. Quapropter & deditam uoluptatibus uitam amãt.
28 *Tres enim ſunt maxime quæ præcellunt: ea quæ nũc dicta*
eſt, & ciuilis, & contẽplatiua tertia. Vulgus igitur man-
cipij ſimile penitus eſſe uidetur, pecorum uitam diligẽdo.
habet autem rationem, quòd complures eorum qui ſunt in
poteſtatibus cõſtituti, perinde atq; Sardanapalus uiuunt.
29 *Elegantes autem & ad agẽdum idonei, honorem. Honos*
30 *enim, finis ferè ciuilis eſt uitæ. Videtur autẽ ab eo diſta-*
re quod quærimus. nam in ijs potius qui afficiunt, quàm
in ijs qui afficiuntur honoribus, eſſe uidetur. ſummum au-
tem bonum proprium quid, taleq́; eſſe uaticinamur, ut au-
31 *ferri facile nequeat. Præterea honorẽ perſequi uidentur:*
32 *ut ſeipſos bonos eſſe credant. itaq; à prudẽtibus & apud*
eos qui ipſos cognoſcũt: & ob uirtutem honoribus affici
quærunt. conſtat igitur ſecũdum hos ipſos, honore præ-
33 *ſtabiliorem eſſe uirtutem. Atq; forſitan & finem quiſpiã*
ciuilis uitæ magis hanc eſſe putauerit, uerum & ipſa ui-
detur imperfectior eſſe. Videtur enim poſſe uirtutem ha-
bentem, & dormire, aut non agere quicquam per uitam,
& inſuper in maximis malis atq; aduerſitatibus fortunæ
poſitũ eſſe. eum uero qui ita ſe habet, nemo fœlicẽ dixerit,
ἐν τοῖς ἐγ- *niſi qui poſitionem obſeruat. Sed hæc hactenus: ſatis enim*
κυκλίοις, *de his eſt & *in cõuerſionibus dictum. De contemplatri-*
in coronis. *ce autem uita, quam tertiam diximus: in ſequentibus con-*
L. Aret.
34 *ſiderationem faciemus. Ea uero quæ pecunijs incumbit:*

uiolenta

uiolenta quædam eſt uita. Ipſæq; diuitiæ nõ ſunt id quod quærimus bonũ. utiles enim ſunt et ob aliud. quapropter ea quæ prius ſunt dicta: potius quiſpiam fines eſſe exiſtimauerit: quippe cum propter ſe expetantur. at neque etiam illa uidentur: quanquam ad ipſa complures iactæ ſunt rationes. Hæc igitur miſſa faciamus.

COMMENT.

SED NOS eò redeamus.] Hoc eſt ſecundum capitulum 27
huius tractatus, in quo reuocat ſe ad primum propoſitum. Nam inſtituit afferre & confutare opiniones antiquorum de ſummo bono. poſuerat autem modum inueſtigandi & procedendi in hac ſcientia, vt cognoſceretur ſummum bonum: ideo nunc dicit, redeamus &c. Reſumit enim opiniones de ſummo bono, & eas refellit: & primo reprobat eos qui dixere felicitatem eſſe aliquid eorum quæ ſunt nobis manifeſta, deinde confutat eos qui poſuerunt felicitatem in bono ſeparato, id eſt Platonem & Platonicos. Diuiditur in quinque partes: in prima oſtendit cur ſint tot variæ opiniones de felicitate, & affert opinionem vulgi ponentis ſummum bonum in voluptatibus. In ſecunda eam refellit. In tertia confutat elegantiores ponentes ſummum bonum in honore, & oſtendit quod inſufficienter ponunt. In quarta refellit ponentes id in virtute, & in ea parte cõſiderationem de vita contemplatiua differt in alium locum. In quinta reprobat ponentes id in diuitijs. In prima igitur parte oſtendit quòd tot variæ opiniones de ſummo bono oriuntur ex eo, quia vnuſquiſque amat ſuum modum viuendi, & ſecundum quod appetit: illud putat eſſe ſummum bonum. At cum varia appetantur ab hominibus: ideo varij fines pro ſummo bono conſtituuntur. Ipſe autem reducit hæc ad tria genera vitæ, ſcilicet ad voluptuoſam, ciuilem, & contemplatiuam. Notandum quod ij ſunt ineptiſsimi qui ponunt ſummũ bonum in voluptate: cũ voluptas de qua loquitur hic Philoſophus poſsit eſſe cauſa amittendæ felicitatis. Notandum quod tres vitas enumerauit Philoſophus. Primam voluptuariã. Secundam ciuilẽ. Tertiam contemplatiuam. Iſtæ autem habent ordinẽ ita vt prima ſit imperfectiſsima, & in ea maxime do-

minetur appetitus.In ſecunda ſit ſedatio & mitigatio pertur-
bationum,atque in ea ratio dominatur appetitui non quòd
omnino ſuffocet: ſed obtemperantem facit rationi.In tertia
vita ſit vacuitas perturbationum,& appetitus,ſcilicet ſenſiti-
uus nullo modo operari videtur.Bene ergo attulit Philoſo-
phus per ordinẽ iſtas tres vitas,vt vidimus in textu.Notandũ
quod per voluptatem intelligit de ea quæ eſt nobis cõmunis
cum belluis & ſimilia.per ſecundã vitam intelligit ciuilẽ,quæ
ponit in honore,& huiuſmodi: per cõtẽplatiuam vero in-
28 telligit eam quæ ab omni negotio ſeiuncta eſt. [VVLGVS
igitur.] Secunda eſt pars capituli in qua refellit opinionem
ponentium felicitatem in voluptate, & vult probare quod
voluptas non eſt felicitas. Illud quod eſt nobis commune
cum belluis non eſt felicitas humana. Sed voluptas eſt hu-
iuſmodi: ergo ea non eſt felicitas. Maior probatur:quia fe-
licitatem humanam neceſſe eſt propriam eſſe hominis:id au
tem quod eſt nobis cum belluis commune, nõ eſt proprium
hominis. Nam ſi ita eſſet,belluæ poſſent dici felices: quod
eſt abſurdum. Minor probatur, quia voluptate fruuntur
etiam belluæ,cũ voluptas guſtu & tactu maxime percipiatur:
quibus ſenſibus bruta etiam viuunt,& nos per tales efficimur
valde cõmunes cum cæteris animalibus,etiam cum imperfe-
ctis:quia nullum animal eſt his duobus ſenſibus vacans,cum
multa animalia careant reliquis. Hæc autem opinio ſuſten-
tari videtur quamuis ſit admodum abiecta: quia homines vi-
dent principes viuere in delicijs, & voluptatibus: quorum
exemplo ducti putent eorum vitam eſſe potiſsimam feliciſ-
ſimamq; inter alias,atque ideo eam ſequuntur. Notandum
quod vulgus dicitur ſimile eſſe mancipio,quia voluptati ita
29 obedire videtur:vt ſerui dominis ſuis. [ELEGANTES au-
tem.] In hac tertia parte capituli affert opinionem eorum,
qui emergunt à vulgo,& eos vocat elegantes.Hi autem pu-
tant felicitatem humanam in honore cõſiſtere:quorum ſen-
tentia tali modo probatur. Finis rerum agendarum & vir-
tutum eſt felicitas.At honor eſt talis:finis ergo ipſe eſt felici-
tas humana. Nam quicquid agitur in vita humana, videtur
agi ob ipſum honorem. præterea honor dicitur eſſe præ-
mium virtutis. [FERE.] Hoc addidiſſe videtur, quia iſte
30 vere non eſt finis talis. [ATTAMEN non videtur.] Dua-
bus

bus rationibus oſtendit quod honos non ſit felicitas. Ptima. Honos non conſiſtit in eo qui honoratur, ſed in eo qui honorat: at felicitas conſiſtit in eo cuius eſt felicitas, & non collocatur in alio quàm in eo cuius eſt: ergo felicitas non eſt honos neq; in honore. [VATICINAMVR.] Quia nondum 31
eſt declaratum quid ſit, notandum quod duobus modis exponere poſſumus honorem magis eſſe in honorante, quàm in ſuſcipiente honorem. Primo modo: quia eſt operatio honorantis magis quàm ſuſcipientis. Secundo modo: quia honor videtur eſſe magis in poteſtate honorantis quàm honorati. Nam is qui patitur non habet poteſtatem patiendi vel non patiendi: quia eſt in agente. Dixit autem, Magis: quia ille qui honoratur videtur cõcurrere propter virtutem ob quam videtur eſſe cauſa vt honoretur: licet honorare vel non honorare ſit potius in arbitrio honorãtis. Notandum quod illud quod non eſt in noſtra poteſtate, facile etiã inuitis nobis auferri poteſt. vnde cum bona corporis, & externa non ſint in noſtra poteſtate: ideo in illis non cõſiſtit felicitas. [PRAETEREA honorem.] Secunda ratio: Id quod eſt ob virtutem 32
& teſtimonium eiuſdem nõ eſt felicitas: At honor eſt huiuſmodi: ergo honor nõ eſt felicitas. Nam appetunt honorem conſequi apud ſapientes tanquam peritiſsimos in diſcernendo, & apud eos qui ipſos cognoſcunt exiſtimantes talem honorem eſſe veluti teſtimonium quoddam ſuarum virtutum, & indiciũ quo deprehendunt & ſibi perſuadent ſe habere virtutes, poſteaquã honorãtur: ergo honorẽ appetũt ob ipſam virtutem: ergo honos eſt ob virtutem. Notandũ quod ſi honos eſſet humana felicitas, ſequeretur quod breui tẽpore aliquis eſſet felix & non felix, id eſt nunc felix cum honoratur, nunc non felix cum non honoratur: & idem etiam reſpectu vnius honorãtis eſſet felix: reſpectu vero alterius eum poſthabentis nõ eſſet felix. [ATQVE forſitan.] Hæc eſt quarta pars in qua proſequitur Philoſophus, refellendo nũc eos 33
qui ſummum bonum in virtute ponebant: & quanquã hi magis ad veritatẽ acceſsiſſe videntur quàm ſuperiores, quia virtutem habens eſt in potentia propinqua: felix tamen hãc opinionẽ etiam reprobat tali ratione. Id quod non eſt perfectũ, non eſt ſummum bonum. At virtus non eſt perfectum: ergo non eſt ſummum bonum. Minor probatur à Philoſopho. Nam

Nam virtus poteſt eſſe in dormiente & in eo item qui non operetur ob impedimenta,& demum in his qui ſiunt in maximis ærumnis,& calamitatibus conſtituti: quos nemo felices appellabit niſi poſitionem cuſtodiens,ſicuti fecêre aliqui Philoſophi ponentes quædam paradoxa. Notandum quod ſi oportet aliquem felicē euadere,neceſſe eſt in illo prius eſſe virtutes. Verum nō ſufficit vt habeat habitum. Nam habitus ordinatur ad operationem, & propterea virtus eſt imperfectior quàm ipſa felicitas,cum ordinetur ad vlteriorē finem. Notādum quòd à Philoſopho facti ſunt libelli de omnibus ſcientijs liberalibus breuiſsimi & per modum cōcluſionum, quos appellauit conuerſiones:& ſic ſolent Græci artes liberales appellare, quia videntur circulo quodam in ſe redire cum vnaquæq; alijs vtatur:hos libellos Philoſophus appellauit cōuerſiones.alij dicunt quædam eſſe à Philoſopho confecta ita vt finis vnius ſcientiæ ſit principiū alterius,& ſic ſint quaſi circuli,quæ opinio mihi non placet. Notandum quod poſitio eſt opinio alicuius in Philoſophia præclari, quæ ſit aliena à communi hominum opinione,vt fuit Heracliti,qui dixit cōtraria eſſe idem & huiuſmodi.Notandum quòd Philoſophus differt conſiderationē vitæ contēplatiuæ in alium locum:quia nō pertinet ad hunc locū tractare de ipſa. Nam nec reprobari poteſt cum ſit præſtantiſsima: nec ſumenda nūc pro felicitate,cum antea oporteat tractare de felicitate

34 actiua & ciuili,quæ cōpetit homini,vt homo eſt. [EA vero quæ pecunijs.]Hac in parte quinta refellit opinionē eorum, qui ponebant ſummū bonum in diuitijs,hoc pacto:In ea vita quæ eſt violenta non cōſiſtit felicitas. At ea vita quæ intendit diuitijs,& eis dedita eſt huiuſmodi.ergo & cætera.Item illud quod eſt alterius cauſa, & propter aliud,non eſt felicitas humana.at diuitiæ ſunt huiuſmodi: ergo diuitiæ nō ſunt felicitas humana.Nam ſummū bonum nō eſt ob aliud:alia vero omnia ſunt ob ipſum.Diuitiæ vero ſunt adminicula,quibus vir ſtudioſus poteſt exercere ſuas operationes vt magnificentiæ & liberalitatis: ergo ſunt ob operationes virtutum nonnullarum,& ordinantur ad aliud vlterius.Ex his infert quod illa tria prędicta magis apparēt eſſe finis vltimus quàm diuitiæ,& tamen illa non ſunt,vt oſtenſum eſt,quāuis multæ ſint allatæ rationes,ſcilicet à diuerſis Philoſophis.

Quod

Quod non ſit idæa. CAP. VI.

PRæſtat autē fortaſſe de uniuerſali bono con 35
ſyderare, & quonā modo dicitur dubitare: quāquam hæc quæſtio perardua nobis eſt, propterea quod amici ſunt qui formas ip-* *τὰ εἴδη.
ſas introduxerunt. Verum melius forſitan, & oportere uidebitur ſua quoque, præſertim Philoſophos, pro ueritatis ſalute refellere. nam cum ambo ſint amici: ſanctum eſt honori ueritatem præferre. Qui igitur hanc attulerūt opinionem: in iiſce non faciebant idæas, in quibus prius & poſterius eſſe dicebant. Idcirco neque numerorum idæam conficiebant. at bonum & in ſubſtantia dicitur, & in quali, & in eo quod eſt ad aliquid. atq; id quod eſt per ſe, ſubſtantiáue: prius eſt eo natura quod eſt ad ali-
quid. Eſt enim hoc propagini, & accidenti eius quod eſt 36
ſimile. quibus efficitur, ut non ſit in omnibus communis quædam idæa. Præterea cum bonum æque atque id quod eſt dicatur (nam & in ſubſtantia dicitur bonum, ut mens & deus: & in quali, uirtus: & in quanto, mediocre: & in relatione, utile: & in tempore, occaſio: & in loco, mora: & alia iſtiuſmodi) cōſtat non eſſe cōmune quicquam uniuerſale ac unum. non enim in omnibus prædicamētis:
ſed in uno tantummodo diceretur. Præterea cum eorum 37
quæ unam habent idæam, una ſit & ſcientia bonorum etiam omnium, una ſcientia quædam eſſet. nunc autē plures ſunt, & eorum quæ ſub eodem prædicamento ſunt collocata: ut temporis in bello quidem, militaris facultas: in ægritudine autem, ars medendi, & mediocris: in alimento quidem, medicina. in laboribus autem, ars corporis exercendi.
Dubitauerit autem quiſpiam, quidnam & 38
uelint dicere ipſum quodq;: ſi una & eadem hominis eſt

ratio,& in ipſo homine & in homine.nam quo uterq; eſt
homo,hoc differentiam inter ſeſe nullam habebunt. quod
39 *ſi ita eſt:neque quo utrunq; eſt bonum.At uerò neq; quia*
perpetuum eſt, ideo magis erit bonum.ſiquidem neq; diu
turnum album,magis eſt album, quàm unius album diei.
40 *Probabilius autem de ipſo uidentur dicere* Pythagorici:
ipſum unum in bonorum ſerie collocantes, quos ſequutus
41 *uidetur &* Pſeuſippus. *Sed de his quidem alius erit ſer=*
mo.In ijs autem quæ dicta ſunt,controuerſia quædam ui=
detur,quod rationes non de omni bono ſunt dictæ. dicun
tur autem una ſpecie bona:ea quæ amantur per ſe.ea ue=
rò quæ hæc efficiunt,aut aliquo modo cõſeruant, aut con
traria prohibent: propter hæc ipſa,modoq; alio,bona di
cuntur.conſtat igitur bona,bifariam dici: alia per ſe,alia
42 *propter illa. Seiunctis igitur per ſe bonis,à bonis utili=*
bus, conſideremus ſi ea quæ ſunt per ſe,una idæa bona di
cantur. at quænam quiſpiam poſuerit per ſe bona? an ea
quæ & ſine alijs perſequimur, quale eſt ſapere,& uide=
re & uoluptates nonnullæ,atque honores.hæc enim tam=
etſi propter aliud quippiam perſequimur, tamen ex ijs,
eſſe poſuerit quiſpiam quæ ſunt per ſe bona. an nihil a=
τὸ εἶδος, *liud præter idæam ponendum eſt? quare* forma res quæ=*
43 *dam erat inanis. Quod ſi hæc quoque per ſe ſunt bona:*
eandem in his omnibus ipſius boni rationem ineſſe opor=
tebit, perinde atque albedinis ratio eadem eſt niue atque
ceruſa: at honoris,& prudentiæ,& uoluptatis hoc ipſo
quo bona ſunt,diuerſæ ſunt rationes ac differentes:ipſum
ergo bonum non eſt quid commune una idæa. At quonam
modo dicuntur? non enim ijſce ſimilia ſunt, quæ nomine
κατ' ἀναλογίαν. *eodem fortuito nuncupantur. Dicuntur'ne igitur, quia*
ſunt ab uno,aut ad unum omnia conferuntur: an compa=*
ratione

ratione potius rationum? etenim ut eſt in corpore uiſus: ſic eſt in anima mens, & aliud item in alio. Sed hæc in præſenti forſitan omittenda ſunt: nam exactè ipſa diſcutere, ad aliam magis ſpectat philoſophiam. Et de idæa ſimiliter. Conſtat enim etſi eſt aliquod unum bonum, quod communiter prædicatur, aut ſeparatum quod ipſum per ſe: non tamen aut agi, aut acquiri ab homine poſſe. nunc autem tale quæritur. Fortaſſe autem cuipiam melius eſſe uidebitur cognoſcere ipſum, ad ea bonorum quæ poßideri ac agi poßunt. nam uelut exemplar id habentes, magis ea quæ nobis ſunt bona ſciemus: & ſi ſciuerimus, aſſequemur. Hæc igitur ratio habet quidem quandam probabilitatem: à ſcientijs autem diſcrepare uidetur. uniuerſæ nanque bonum affectantes quoddam, idq́; quod deeſt perquirentes, huius prætermittunt cognitionem. tantam tamen opem uniuerſos artifices ignorare, & non perquirere, non eſt conſentaneum rationi. dubium autem eſt, & quidnam ad ſuam artem, aut textori confert, aut fabro, ſi ipſum ſcierit bonum: aut quonam pacto uel medicus, uel dux euadet peritior, qui idæam ipſam aſpexerit. neque enim ualitudinem hoc modo medicus, ſed hominis, imò uerò huius fortaſſe conſiderare uidetur, quippe cum ſingulis hominibus medeatur. Sed de his hactenus.

COMMENT.

PRAESTAT autem fortaſſe.] Hoc eſt tertiũ capitulum huius ſecundi tractatus, in quo Ariſtoteles refellit opinionem Platonis de ſummo bono, quod Plato dicebat eſſe bonũ ſeparatum, id eſt, idæam boni. Diuiditur in quatuor partes. In prima parte proponit quod dicendum eſt de vniuerſali bono, id eſt de idæa boni. In ſecũda parte aſsignat rationes, quòd nõ poteſt eſſe idæa boni. In tertia ponit quandam dubitationem, & ſoluit. In quarta poſtquàm extermina-

uit

uit idæas, oſtendit quòd dato quòd ſint idææ,non eſt opus quærere de illis. In prima igitur parte dicit Philoſophus, quod omiſsis reliquis opinionibus de ſummo bono,fortaſſe melius eſt conſiderare de vniuerſali bono, id eſt,de communi bono, & communi idæa boni quam Plato dixit eſſe ſummum bonum,& cauſam cur alia bona quæ ſunt hic ſint bona .Fortaſſe,quia hæc quæſtio non videtur pertinere ad moralem:ſed magis ad primum philoſophum,& metaphyſicum, tamen pauca dicere, & oſtendere quomodo non ſit idæa boni ſummum bonũ,quod hic quæritur,& intenditur, non videtur alienum à propoſito & ab Philoſopho morali. Pluribus in locis ſuis in libris Ariſtoteles irruit contra idæas Platonis,& nunquam ſe excuſat niſi in hoc libro moralium. Ratio eſt,quia cum ipſe det præcepta de moribus,ne videatur agere contra bonos mores impugnãdo amicum,& præceptorem ſuum Platonem,cum quadam honeſtate hic ſe ex-
36 cuſat. [Q_v i igitur.] Hæc eſt ſecunda pars in qua aggreditur Platonis opinionem,oſtendendo talem cõcluſionem, quod non eſt vna communis idæa omnibus bonis,vt putauit Plato,& probat quatuor rationibus. Prima. Vbicunque vel in quibus eſt prius & poſterius non eſt communis idæa & forma. At in bonis eſt prius & poſterius: ergo in bonis non eſt communis idæa.Maior conceſſa eſt à Platonicis,quia nõ ponebant idæas in his in quibus eſſet prius atque poſterius, & ideo numerorum non ponebant idæam.Minor probatur à Philoſopho,ſcilicet quod in bonis eſt prius & poſterius. Nã ſubſtantia eſt bonum,qualitas eſt bonum:relatio ſimiliter,& alia quæ ſunt in alijs varijs prædicamentis in quibus eſt bonum. Verum cum iſta habeant ordinem,prius eſt ſubſtantia quàm relatio,cum relatio ſit reſpectu ſubſtãtiæ, vt eſt virgultum reſpectu arboris, & vt eſt accidens reſpectu ſubiecti ſui. prius enim eſt arbos quàm virgultum,& ſubiectum quàm accidens,& ſubſtantia quàm quantitas, vel qualitas vel relatio, vel aliud accidens. Vt prius eſt homo qui eſt ſubſtantia animata ſenſitiua,quàm ſit tantus, veluti trium cubitorum: vel talis,veluti albus:& ad aliquid,veluti pater . per prius igitur eſt homo prioritate naturæ, poſterius verò hæc ſibi accidunt: vt ſit tantus vel talis,& ſimilia: ergo cum bonum non ſit quoddam commune æque in omnibus prædicamentis,

non

on erit quædam communis idæa bonis omnibus quemad-
odum in numeris. Nam cum variæ ſint ſpecies numero-
um, veluti dualitas, trinitas: & altera ſit prior, altera non,
onebat Plato quandam idæam communem omnibus. Eo-
em pacto cum variæ ſint ſpecies bonorum, & in bonis ſit
rius & poſterius, non debet poni vna communis idæa om-
ibus, dicit Philoſophus. [PRAETEREA cum bonum] 36
ecunda ratio. Ens dicitur de omnibus prædicamentis, ſi-
iliter & bonum, & alia eſt boni ratio cum eſt in prædi-
amento ſubſtantiæ, & alia ratio cum eſt in prædicamen-
o qualitatis, & ſic de cæteris. Fit igitur talis argumentatio.
Ea quæ ſunt in diuerſis prædicamentis non dicuntur ſecun-
lum vnam rationem: nec eſt eorum vna communis idæa. At
bonum, loquendo de bonis quæ ſunt hic, eſt in diuerſis præ-
dicamentis: ergo boni non eſt vna ratio, & vna communis
idæa. Maior concederetur à Platonicis, & ſemper affert ma-
iores hic veluti conceſſas à Platonicis. Minorem ipſe pro-
bat, ſcilicet quod bona ſunt in diuerſis prædicamentis. nam
mens quæ eſt de numero bonorum, eſt in prædicaméto ſub-
ſtantiæ, vt ait: virtus in prædicaméto qualitatis: moderatum
in prædicamento quantitatis, & vtile in prædicamento rela-
tionis. Vtile enim refertur ad aliud: occaſio quoque, id eſt
opportunitas temporis ponitur in prædicamento quando,
ſicut tempus quod eſt menſura motus ponitur in quando, &
congrua conuerſatio ponitur in prædicamento vbi: & alia
huiuſmodi bona, quæ varia ſunt, & in diuerſis prædicamen-
tis collocata. Nam vt prædicamenta ſunt maxime diſtincta
inter ſe, ſic & res quæ in ipſis prædicamétis ſunt. Sequitur igi-
tur concluſio, quod nõ eſt vnum & vniuerſale bonum cõmu
ne omnibus bonis: nam ſi ita eſſet, non in omnibus prædica-
mentis, ſed in vno tantum diceretur, & eſſet vt oſtendimus.
Notandum quod ens, & bonum conuertuntur. Sed bonum
ſumitur bifariam. Primo modo vt eſt paſsio entis, & ſic con-
uertitur cum eo: alio modo vt eſt bonum moris, & hoc non
conuertitur cum ente, nam omne bonum moris eſt ens, non
autem econtra. Si igitur Plato dicit eſſe vnam communem
idæam boni, oportet vt dicat bonum commune quod con-
uertitur cũ ente. & ſic accipit hic Philoſophus illud bonum
commune quod conuertitur cum ente: & ex eo arguit cõtra

Platonem.Notandum quod Deus proprie non eſt in prædi camento,cũ ipſe ſit qui producat ipſam ſubſtãtiam,& omnis ſubſtantia cõponatur aut ex materia & forma,aut ex poten tia & actu: Deus autẽ non eſt cõpoſitus,ſed accipitur hic improprie,ſcilicet pro ſubſtantia ſeparata:vel pro corpore cœleſti,quæ dicuntur animata à philoſophis. tamen ſecundum Scotũ,&forte etiam ſecundũ Platonem,eſt quædã ſubſtantia tranſcẽdens quæ prædicatur de Deo,& de ſubſtantia prædicamentali,& ſic faciunt decem prædicamenta tranſcendẽtia, & ſic quãtitas prædicatur de infinitate Dei, & qualitas de bo
37 no,&c. [PRAETEREA cum eorũ.]Tertia ratio.Quorum non eſt vna,& eadem ſcientia, non eſt vna cõmunis idæa:ſed bonorũ non eſt vna,& eadem ſcientia:ergo bonorũ non eſt vna cõmunis idæa.Maior concederetur à Platone.Nam Plato dixit,vt ſunt idææ ita eſſe ſcientiã noſtram.Minor declaratur à Philoſopho.nam eorũ quæ ſunt in vno prædicamẽto non eſt eadẽ ſcientia:multo minus erit vna ſciẽtia eorum bonorum quæ ſunt in diuerſis prædicamẽtis.Sed tempus quodcunq; collocatur in vno prædicamẽto,& tamen tẽporis non eſt vna ſcientia atq; eadẽ. Nam tẽporis bellici eſt vna ſcientia quæ dicitur ars militaris.Tẽporis ægritudinis eſt ſciẽtia medicinæ,quæ obſeruat tẽpus,ſcilicet principiũ,augmentũ,ſtatum & decrementum. Similiter moderationis in cibo eſt ars medẽdi,qua obſeruatur tempus debitũ alimento,& ſuperius exemplum de medicina pertinet ad recuperandã ſanitatem, hoc ad conſeruandã eandem.Eſt etiam alia obſeruantia temporis,quæ pertinet ad gymnaſticã, id eſt ad artem exercendi corporis in ipſis ludis gymnaſticis. Notãdum quod vnius, & eiuſdem boni,quod eſt in vno prædicamento, oſtendit Philoſophus plures eſſe ſcientias. Nam tempus eſt bonum,& de ipſo conſiderant variæ ſcientiæ:vt in bello tempus bonũ,& idoneum,& opportunitatem cõſiderat ars militaris:& tempus bonum in ægritudine medicina.& ſic de alijs aliæ facultates: ita vt cum alia ſit atque alia ſcientia talis boni,erit alia atque alia ratio,& non communis ratio neque idæa huius boni quod eſt in vno prædicamẽto,multo minus boni quod eſt
38 in omnibus prædicamentis. [DVBITAVERIT autẽ quiſpiam.] Hæc eſt quarta ratio qua oſtendit non eſſe ponẽdam communem idæam ex eo, quia eſſet ſuperflua. Dicit igitur quod

quod ambiget quiſpiam quidnam Platonici velint dicere ipſum quodque. Addunt enim ipſum vnicuique rei cum volunt ſignificare idæam illius rei veluti ipſum hominem, id eſt idæam hominis: ipſum æquum ipſum bonũ, idæam æqui, & idæam boni. quid ergo volunt ſignificare per ipſum? volunt ne oſtendere eſſe diuerſas idæas à rebus quarum ſunt idæa, vt volebat Plato? Verum ea non differunt quæ conueniunt in vna atq; eadem ratione formali. At ipſe homo, id eſt idæa hominis, & homo apud nos conueniunt in ratione formali: ergo non differunt. Nam ſi definiantur de vtroque, dicetur animal rationale. ſi ergo non erit differentia in ratione formali inter idæam hominis & hominem, & inter idæam boni & bonum, ſuperfluum videretur ponere idæam hominis, & idæam boni, & credere eſſe quaſdam ſpecies ſeparatas per ſe ſeorſum exiſtentes. Notãdum quod Philoſophus hic ex definitione rerum irruit contra Platonem, qui poſuit formas diuerſas, & idæas à rebus quarum ſunt idææ: diuerſitas autem nulla alia videtur quàm formalis: quod ſi oſtendatur ipſas non differre ratione formali, certe non different res illæ, & falſa erit opinio Platonis ponentis idæas differre à rebus quarum ſunt idææ, & ſuperfluæ idææ videbuntur. [AT vero neque quia.] Hæc in parte affert vnam obiectionem quæ 39
fieri contra eum poſſet. Tu dicis ô Ariſtoteles, quod homo non differt ab ipſo homine, id eſt idæa hominis: quomodo non differt, cum homo hic apud nos ſit corruptibilis: idææ vero & hominis & boni ſint perpetuæ & incorruptibiles? dicit ergo Philoſophus quod propter hoc non differunt eſſentialiter, & formaliter: ſed per modos quoſdam, & poſteriora quædam, veluti finitum & infinitum, perpetuum & non perpetuum, quæ non ſunt de eſſentia rei: modi vero non faciunt proprie differre, ſed formæ eſſentiales faciunt ea quæ ſunt, proprie differre. Nam ea dicuntur eſſe de eſſentia alicuius quæ ſimul ſunt & nõ poſterius. Prius enim res eſt, poſtea perpetua, & non perpetua, & talis vel talis, quæ non faciunt eſſentialiter res differre: & dat exemplum de albedine, quod non eſt magis album id quod poteſt durare vnum diem, quàm id quod poteſt durare vnum annum. Illa enim duratio non facit eſſe magis aut minus album: nam licet vnum ſit diuturnius altero, tamen vtrunque eſt album, &

eiuſdem rationis. Igitur cum Platonici velint idæas differre à rebus,quarum ſunt idææ,& nos oſtédimus non differre,ſuperfluum eſt ponere idæas: fruſtra ergo ponitur communis idæa boni. Quanuis enim bonum,& ipſum bonũ,id eſt,idæa boni differant per hoc quòd alterũ ſit diuturnius altero: tamen non differunt in ſua ratione formali,quia eiuſdem ſunt
40 rationis. [PROBABILIVS auté.] Hoc loco Philoſophus comparat opinioné Platonis de bono cum opinione Pythagoræ,& dicit quod ſentétia Pythagoricorũ videtur probabilior quàm Platonis:non quod ſit ſimpliciter vera,ſed probabilior. Dicit igitur quod Pythagorici non poſuerunt bonum quoddã ſeparatum per ſe exiſtens cõmune omnibus bonis:ſed poſuerunt ordiné,& ſeriem bonorũ:in qua collocarunt etiam vnũ,vt oſtendatur quod res tunc dicitur proprie bona,& perfecta,quãdo eſt vna. Pythagoras poſuit duas ſeries ſiue duos ordines vel familias vt ipſe dicebat rerũ,& has dixit principia rerum. Vnam igitur bonorũ ſeriem ponebãt Pythagorici: alteram malorũ.& in vnaquaq; ſerie dicebant eſſe decem inuicem oppoſita,tanquàm decem principia bonorum,& decem malorũ.In ſerie bonorũ poſuerunt vnum: in ſerie malorũ plura, & ſucceſsiue oppoſita hæc, ſcilicet finitum infinitũ:impar & par: rectum & obliquũ:quadratum altera parte lõgius:lumen tenebræ:dextrum ſiniſtrũ:mas fœmina:quies motus:bonum malũ.Vnum dixit eſſe in numero bonorũ,quia quęlibet res habet in ſe bonitaté ſuam per vnitatem,qua ſuſcipit ſuum eſſe. Nam quãdo vnitur anima cum corpore,tunc fit vnũ,quod eſt homo:quando vniuntur elementa,tunc fit cõpoſitum,& eſt vnum vt lignũ,lapis,aurum,& ſimilia:& quando vniuntur plures voces ſecundũ proportionem fit vnus cõcentus. Itaq; vnitas in qualibet re videtur eſſe perfectio. E contra facit pluralitas: deſtruit enim res,& ad nõ eſſe perducit:nam cũ aliquod corpus reſoluitur in elementa,& in plura,tunc deſtruitur illud cõpoſitum. Finitum quoq; eſt bonũ,quia deſignat perfectioné,& poteſt percipi. Infinitum eſt malum,& imperfectum,& indeterminatum,& percipi nõ poteſt. Impar eſt bonũ, quia diuidi non poteſt vt vnitas,& nõ deſtruitur per ſuã imparitatem.Par econtra eſt malũ,quia per ſuam paritaté reſoluitur vſq; ad vnitatem quæ nõ eſt amplius numerus,& ſi aliquando nõ poteſt diuidi vſq; ad

ad vnitatem,ita quod remaneat numerus,ſtat virtute impa-
ritatis vt primo modo octonarius numerus diuiditur vſque
ad vnitaté:ſenarius ſtat in prima diuiſione virtute imparita-
tis,id eſt numeri ternarij: non quod ſtat ſenarius numerus,
quia iam eſt deſtructus,ſed ſtat diuiſio & cõſiſtit in ternario:
ſic de alijs oppoſitis dici poteſt, quod alterũ habet rationem
boni:alterũ mali. Ariſtoteles igitur anteponit hanc opinio-
nem Pythagoræ,opinioni Platonis. Quia Pythagoras redu
cebat omnia bona ad vnũ bonũ, quod eſt in rebus hic apud
nos:& non ad vnum bonũ ſeparatum à nobis,vt eſt idæa bo
nĩ,quemadmodum ſenſit Plato:& dicit quod Speuſippus qui
fuit diſcipulus Platonis,& ex ſorore nepos, reliquit eum in
hoc,& ſequutus eſt Pythagorã:ex quo etiã ſe magis excuſare
videtur,ſi ipſe nõ ſequutus eſt Platoné præceptoré. [IN ijs 41
autẽ quæ dicta ſunt.] Hac in parte quæ eſt tertia pars princi-
palis huius capituli,affert obiectioné quæ fieri poſſet contra
rationes ſuas ſuperius illatas. Dicere enim quis poſſet,ô Ari
ſtoteles,tu loquutus es de bonis vno modo ſumptis indeter-
minate,& ſine diſtinctione vlla,non loquẽdo de omni bono
diſtincte vt oportebat. Nã bona bifariam dicũtur:quædam
enim per ſe bona:quædã propter aliud:& de iſtis duabus ſpe
ciebus fortaſſe diceret Plato ſe non poſuiſſe cõmuné idæam
vnam,ſed de altera ſpecie tantũ,ſcilicet bonorum per ſe re-
lictis bonis vtilibus,& propter aliud quæ nõ ſunt proprie bo
na cum ſint ad aliud. Itaque debebas diſtinguere ô Ariſtote-
les,& de omni bono differenter loqui & diſtincte. tu autem
non loquutus es & de omni bono, cum bifariam ſit. Dicit
igitur Philoſophus, iſta eſt bona obiectio: itaq; diuidantur
bona,quia ex ijs quæ dicta ſunt à nobis,cum non diſtinxeri-
mus bona, controuerſia videtur ſuboriri, & obiectio quæ-
dam:ad quam tollendam diuidamus bona, & videamus ſi eſt
vna cõmunis idæa. Bona bifariam dicuntur: quædam per ſe:
quędã ob aliquid aliud.per ſe autẽ bona rurſus,aut per ſe ſim
pliciter & abſolute ſunt,aut ſunt partim propter ſe,partim
ob aliud,quæ ſunt quaſi media inter ea quæ ſunt per ſe ſimpli
citer & abſolute,& ea quæ ſunt ob aliud tantũ.per ſe ſimpli-
citer ſunt vt felicitas:per ſe vero bona,quæ partim ſunt pro-
pter ſe,partim ob aliud ſunt,vt ſanitas:ea vero ſunt proprie
ob aliud,vt in medicina potiores & temperati cibi,& alia hu

iuſmodi quæ faciunt vel conſeruant ſanitatem vel remouent contraria: id eſt impedimenta ſanitatis. Sunt enim ob aliud tantum, quia ob ſanitatem. Quare ſunt bona per ſe, & propter aliud, & partim propter ſe, & partim propter aliud. natura enim non tranſit ab extremo ad extremum ſine medio vt aiunt. Cum igitur tot modis dicantur bona, accipiamus alteram ſpeciem bonorum, ſcilicet per ſe, poſthabitis nunc bonis vtilibus quæ ſunt ob aliud tantum: quia ſi debet eſſe idæa boni, magis erit de bonis per ſe. Accipiamus igitur iſta bona per ſe, & cõſideremus, dicit Philoſophus, ſi his cõpetit vna cõmunis idæa. Notandum circa illa verba, non de omni loquebamur bono. In textu græco qui reperitur, & etiam in traductione Leonardi nõ eſt ibi, non: traductio vetus & Ioannis Argyropyli habet, non. Et Euſtrathius, & alij expoſitores exponunt, cũ non, iſtum textum.

42 [A T quænam quiſpiam.] Facta diſtinctione bonorum, & poſtpoſitis vtilibus quæ ſunt ob aliud tantum, & ſumptis per ſe bonis, oſtendit Philoſophus quod per ſe bonorum non eſt vna communis idæa, & hoc modo videtur tollere idæas rerum. Si hic apud nos ô Plato, ſunt aliqua bona per ſe forma, & idæa bonorum vana, & ſuperflua eſſe videtur. At primum eſt, ergo & ſecundum. quod autem primum ſit, oſtenditur. Sunt enim hic bona per ſe, vt ſapere, & videre, & habere prudentiam, & alia huiuſmodi: & quædam voluptates, quia non omnes, ſed voluptates quæ ſtudioſas operationes ſequuntur. hæc enim quamuis conferant ad aliquid aliud, tamen propter ſe expetuntur, & ſunt bona reponẽda, & numeranda inter bona per ſe. hoc oſtenſo vtitur quaſi deriſione contra Platonem, quaſi dicat, Videtúrne tibi ô Plato, quòd præter tuã idæam, quam tu vocas bonũ per ſe, & ſeparatum à nobis, ſit aliud quicquã bonum per ſe hic apud nos? Ad quid igitur fuit opus ponere idæas? ſuperflua profectò eſſet ſpecies & idæa. Nam Plato nolebat quòd idææ differrent à rebus quarum erant idææ. ſi ergo oſtenſum eſt ab eo quòd idæa boni eſt bonum per ſe, & nos habemus etiã hic apud nos bona per ſe, & in eo quòd per ſe ſunt eiuſdem rationis cum idæis, & nõ differunt ſuperflua ſpecies erit, & idæa. Ex his omnibus cõcluditur quòd ſi non eſt vna idæa cõmunis bonorũ quæ ſunt per ſe de quo magis videbatur, nullo modo poteſt eſſe vna idæa cõmunis omniũ bono

bonorum vel aliquorum bonorum, ex quo ſequitur nõ eſſe idæam. Verum ſi tu dixeris quòd neque illa quæ enumeraui, nec alia ſunt bona per ſe, ſuperflua quoque eſſet idæa. nam ſi eſt bonum ſeparatum per ſe, & debet eſſe exemplar eorum quæ ſunt hic apud nos: certe ea quæ ſunt ex idæis, id eſt, exemplata (vt ita loquar) debent eſſe hic vt correſpondeant ſuis idæis. ſed ſi non ſunt talia exemplata per ſe vt ſunt idææ per ſe, fruſtra poſitæ ſunt idææ eorũ quæ ſunt, ſcilicet vt ſit idæa bonorum, id quod vere eſt bonum per ſe: poſtea apud nos non ſunt bona per ſe, de quibus ponitur idæa.

[QVOD ſi hæc quoque per ſe ſunt bona.] Sequitur in redarguendo Platonem, & oſtendit quòd ſi ſunt hic bona per ſe, non eſt neceſſe ponere aliud bonum ſeparatum per ſe. Nam ſi per ſe bonorum eſt vna communis idæa, tunc omnia quæ ſunt hic per ſe bona, erunt eiuſdem rationis, ſed hoc eſt falſum: ergo ſanum eſt ponere vnam cõmunem idæam eſſe per ſe bonorum. quod autem hoc ſit falſum, ſcilicet hic per ſe bona eſſe eiuſdẽ rationis, probatur à Philoſopho, & oſtẽditur quod ſunt diuerſæ rationis. nã ſapientia eſt bonũ per ſe tale vt perficiat habentẽ, & eſt in eius poteſtate cuius dicitur eſſe: honos dependet ab alio. at hæc competunt his, diuerſa ergo ſunt diuerſæ rationis bona. quod ſi eſſet vna communis idæa bonorum per ſe: tũc omnia bona per ſe, quæ ſunt hic conuenirent in communi ratione formali, vt nix, & ceruſa in albedine. albedo enim niuis, & ipſius ceruſæ eſt eiuſdem rationis. ſed cum non cõueniant in vna cõmuni ratione, vt oſtenſum eſt, profectò non erit eorum vna communis idæa. quare ſiue ſint bona per ſe hic apud nos, ſiue nõ ſint: nullo modo erit idæa: quia ſi non ſint hic bona per ſe, nec etiam eſſet idæa, quia Plato poſuit idæas, vt per eas tanquam per exemplaria producat ea quæ ſunt hic. ſi ergo exemplata hic non eſſent: fruſtra eſſent ibi exemplaria & formæ. ſi vero ſint talia bona per ſe hic apud nos etiam non erit idæa, quia iſta bona erunt eiuſdem rationis cum idæa, & etiam inter ſe. ſed iſta ſunt diuerſarum rationum, quia non eſt eadem ratio prudentiæ & honoris, vt probauimus: ergo non eſt vna communis idæa bonorum per ſe. Ex quibus concluditur quòd ſiue non ſint hic bona per ſe, ſiue ſint: non eſt vna communis idæa. At quonam pacto bona dicuntur? 43

Ex ſuprà dictis oritur quædam difficultas, quam ſoluit Philoſophus, ſcilicet quomodo bonum dicatur prædiceturque de omnibus bonis. nam cum ſuperius dicebatur quòd bona habent diuerſas rationes, ſtatim excluſa eſt prædicatio vniuoca: neq; etiam videtur, quòd bonum prædicetur æquiuoce de bonis, cũ non ſint ſimilia ijs quæ fortuito & à caſu eodem nomine appellantur. Reſtat igitur quomodo ſit dicendũ bonũ prædicari de bonis inferioribus ſi nec vniuoce nec æquiuoce prædicatur vt diximus, & apparet. Notandum quòd eſt differentia inter prædicationem vniuocam, & æquiuocam. Vniuoca eſt quãdo aliquid prædicatur diciturq; de pluribus ſecundum vnum nomen, & vnam rationem, vt homo dicitur vniuoce de Socrate & Platone. Aequiuoca eſt: quãdo aliquid prædicatur de pluribus ſecundum vnum nomen tantum: rationes vero eius ſunt diuerſæ ſecũdum illud nomen, vt canis dicitur de cane terreſtri, & de marino & cœleſti. omnes enim iſti, licet ſint diuerſæ rationis, habẽt tamen nomen cõmune. Reſtant duo alij modi duæq; naturæ: quarum vna eſt quãdo res habent idem nomen, & aliquam rationem cõmunem, ſed non vt vniuoca. verũ dicuntur conuenire, vel quia profluunt ab vno, vel quia pergunt ad vnum exemplum primi, vt inciſio venæ, inſtrumentum medici: potio item & alia quæ inter ſe ſunt diuerſa, tamen dicuntur medicinæ, quia ab vno ſcilicet à medico originem habent. exemplum ſecundi, vt ſana dicuntur veluti conſeruatiua ſanitatis, vt exercitatio corporis: ſiue recuperatiua, vt medicinæ, & talia quæ tendunt ad vnum terminum, & eundem finem, id eſt ſanitatem. Altera eſt natura media inter vniuoca pura, & ęquiuoca pura, & iſta ſunt analoga, id eſt, quæ habent proportionem, & ſimilitudinem rationis inter ſe: & hoc modo vult Philoſophus vt dicantur bona, id eſt per analogiam, & ſimilitudinem rationis: & ipſemet ponit exemplum, vt ſicut viſus in corpore eſt bonum: ita mens, & intellectus eſt bonum in anima. & iſta eſt proportio, & analogia ſecundum quam bonum dicitur de bonis non vniuoce neque æquiuoce, ſed analogice. Nam qualis eſt oculus in corpore, talis eſt mens in anima. ſed vtrũque eſt bonum per ſe, & dicentur bona per ſe ſecundum ſimilitudinem rationis.
44 [SED hæc in præſenti.] Hæc eſt quarta pars principalis huius tertij capituli: in qua oſtẽdit, quòd non pertinet

pertinet ad moralem Philoſophum trite inquirere, vtrum
bonum dicatur vniuoce an æquiuoce: & item de idæa boni,
quam poſuit Plato: ſed talis conſideratio diligens pertinet
potius ad primum philoſophum & metaphyſicum. Nam pri
mus philoſophus conſiderat de omnibus quomodo dicun-
tur, & ſi conueniunt vel non conueniunt in ratione formali:
& talis conſideratio præſertim diligens non pertinet ad mo
ralem: ſimiliter de idæa. nam moralis non conſiderat de his,
quæ hic aut agi, aut acquiri à nobis non poſſunt: vt ſunt idææ
cum ſint in mente ipſa diuina, vt vult Plato. Nos autem quæri
mus nũc dicit Philoſophus bonum humanũ. [FORTASSE 45
autem.] Affert obiectionem quandã, & eam ſoluit. Tu Ari-
ſtoteles remouiſti ſententiam Platonis, primo refellendo eã
vt falſam: poſtea dixiſti, quod ſi etiam eſt talis idæa boni: ta-
men non pertinet eius cognitio ad moralem: & hoc non vi-
detur verum. nam ſi ſit idæa boni, certe videbitur quod eius
cognitio pertineat ad ſcientiam morum, & cognitionem bo
norum, quia exemplar valet ad hoc vt fiat diligenter id quod
dependet ab ipſo exẽplari, facilius enim illo cognito, & di-
ſcernemus dependens, & ſicut ſagittarij ſigno poſito conſe-
quemur bonũ quod quęrimus. [HAEC igitur ratio.] nunc
ſoluit obiectionem duabus rationibus. Prima, cognitio illi-
us boni non pertinet ad Philoſophum moralem, quam nul-
læ artes nullæq; ſcientiæ conſiderant & præſupponũt: at bo
num Platonis ſeparatum eſt tale: ergo eius cognitio non per
tinet ad moralem, & eſt inutilis eius cognitio. omnes enim
artifices dirigunt ſuas operationes ad perficiendum ſuum
opus, & ſi quid eis deeſt non contemplantur idæam ſepa-
ratam à nobis, cuius cognitio ſi conferret, profectò non
prætermitteretur ab omnibus artibus. Notandũ quod Pla-
to conceſsiſſet non poni illud exemplar: vt nos intuentes il-
lud faciamus ea quę ſunt hic ad imitationem illius, ſed vt de-
us opifex vniuerſi intuens exemplaria, & idæas quas habet
in ſe, producat deinde has res quæ ſunt hic, & ſint veluti ex-
emplaria. [DVBIVM autem eſt.] Secũda ratio. Eius rei co 46
gnitio non pertinet ad ſcientiam moralem quę non prodeſt
ſciẽtijs, & artificibus vt euadant peritiores in ſua arte: ſed co
gnitio boni ſeparati eſt huiuſmodi, ergo non pertinet, &c.
Hoc probatur inductione diſcurrendo per ſingulas artes, &

facultates,quæ de nihilo magis vel melius operari poſſunt:ſi cognouerint idæam boni ſeparatã quàm ſi eandē ignorauerint.

47 [FORTASSE.] Quia licet medicus ſu operãdo verſetur circa ſingularia, tamen cõſideret etiã ſanitatē,& hominē in vniuerſali.cũ Philoſophus vellet definire felicitatem: attulit opiniones multorũ: quorum alij dixerunt eſſe voluptatē, alij honorē,alij virtutem vel aliquid eorũ bonorũ quæ ſunt hic.Plato vero præter hæc aliud ſummũ bonũ cēſuit eſſe ſeparatum à nobis penitus, & ab his bonis quæ ſunt hic: cuius opinionē refellit Philoſophus,oſtendēs pluribus rationibus non eſſe ponendã vnã idæam cõmunem omnibus iſtis bonis quę ſunt in vita humana.nã Philoſophus loquitur in doctrina ſua de ſummo bono quod acquiri poteſt ab homine per operationes ſuas, ita vt ſit in ſe poſitum.ſed vt videamus quæ fuit ſentētia Platonis paulò eſt altius repetendũ,vt intelligamus rationes Philoſophi nõ procedere contra mentē Platonis,ſed contra eam ſententiã quam vulgus credebat vel dicebat eſſe Platonis. Plato igitur ex cognitione harũ rerũ,& ordine eorũ quæ ſunt hic,& partibus mundi,aſcendit ad cognitionē opificis vniuerſi.nã cognitio noſtra ortũ habet à ſenſu,& tandem aſcendit ad vniuerſale,& rationes rerum:& ſic inuentæ ſunt artes, & ſcientiæ. ſic igitur Plato aſcēdit ad cognitionem primæ cauſæ eorũ quæ ſunt, cui tribuit rationem cauſæ efficiētis,& cauſæ formalis & finalis.primo efficientis: quia ea quæ ſunt, ab aliquo ſunt producta,& ne fiat proceſſus in infinitũ veniendum eſt ad vnum quod ſit producēs tantum,& nõ productum, & talis ſit cauſa prima quæ habet eſſe ex ſe ita quòd nullo modo ab alio. & iſta cauſa prima eſt efficiens omniũ quæ ſunt hic, & ab ea profluunt,& cõſeruantur omnia.& eſt vt quidam paterfamilias.ideo Plato ipſum vocauit patrem huius vniuerſi.Propterea dicitur cauſa formalis ob multas rationes:primo quia eſt ſemotus ab omni materia,& quicquid ipſe eſt,forma eſt,& etiam quia complectitur formas omniũ quæ ſunt:nam cum ipſe ſit cauſa efficiens,neceſſario dicere oportet,quod cognoſcens efficit,& intelligit ea antequam ſint:quia ſi ſecus eſſet,ignoraret ea antequã produceret,& ſic ageret ſine cognitione, quod eſt abſurdum.Et enim deus antequam produceret mundum intellexit eum,ergo erat mũdus,& erat in eo ab æterno non vt accidēs quoddam,

am, quia in deo non eſt accidens vllum, ſed ſupereminenti quodam modo. Plato igitur voluit, quod omnia antequàm producantur eſſent in deo: non eo modo quo ſunt hic cum materia, & cum exiſtentia, ſed ſupereminenter, & ipſa tantum, id eſt ratio formalis tãtum vniuſcuiuſq; rei. Ideo appellabat ipſas cum hac additione, ipſum hominem, id eſt rationem hominis & ipſum æquum, id eſt rationem æqui, & ſic de alijs. ſunt autem hæc in deo perpetua, & ſine materia, & idem cum deo re: nec eſt inconueniens vnum eſſe idem re, habere tamen plures rationes, vt aſcenſus, & deſcẽſus in ſcala, & via ab Athenis Thebas, & à Thebis Athenas. licet idem ſit ſpatiũ, tamen alia eſt ratio aſcenſus, & alia deſcẽſus: & alia ratio viæ ab Athenis, & alia ad Athenas. & ſic idæas rerũ eſſe idem re cum deo, differre tamen ratione dicebat Plato. declarabat etiam & oſtẽdebat has idæas neceſſariò eſſe ponẽdas in deo, exemplo artificum, qui cognoſcunt id quod facere debent antequam fiat. ſicut faber & architectus cognoſcunt domum à ſe faciendam, & habent eam in mente, quæ quidem eſt forma & ratio domus ſine vlla materia. reſpicit igitur artifex ad illam domum quam habet in mente, cum operatur: ſic pictor aſpiciens ad idæam quam habet in mente, manum & penicillũ dirigit. ſed hoc intereſt quod artifex acquirit illam formam nec ſemper habuit eam: deus autem ab æterno habet rationes, & exemplaria omnium rerum, & ſic vt artifex producit ſuos effectus reſpiciẽdo ad rationes quas habet in mente: ſic deus producit res diſtinctas reſpiciendo ad rationes quas habet diſtinctas in mente: diſtinctas inquam rationes, non autem re. & ideo quando deus vult producit hominem, & non equum, quia ratio & idæa ad quam reſpicit eſt diſtincta, ratione inquam nõ re. deus igitur habet formas & rationes rerum: ideo poteſt dici cauſa formalis omnium rerũ ſecundum Platonem: quia ipſe eſt dator formarũ neceſſario habet formas, & ſine materia, & ſupereminẽti modo. Eſt etiã deus cauſa finalis. non ſolum enim ab ipſo omnia profluunt: ſed etiam ad ipſum omnia referuntur tanquàm ad veriſsimum finem. Nam cum ſit ſummum bonum, expetitur ab omnibus, & omnia ad ipſum tendunt tanquàm ad vltimum, & perfectiſsimum finem. Sic igitur ſummum bonum cenſuit eſſe Plato, id eſt, ipſum deũ cuius participatione ſint alia bona,

bona,id eſt,reliqua quicquid habent boni inde habeant tanquam à fonte & cauſa.In cuius eſſentia poſuit idæã bõni quæ cõmunis eſſet omnibus bonis,quæ ex illo exẽplari veluti exemplata ducta bona appellarẽtur. hãc opinionẽ Ariſtoteles quæ ſubtiliſsima erat, & fama celebrata,multis in locis labefactare enititur. hoc autẽ loco eã multis rationibus refellit, oſtendens quòd hæc bona cũ inæqualia ſint, & diuerſæ rationis,nõ debent habere cõmunem idæam. Nam ſi accipiamus inquit ſubſtantiam, qualitatẽ,& alia huiuſmodi: reperiemus ſubſtantiam per prius eſſe bonũ quàm qualitatem vel relationem,& huiuſmodi.non erit ergo quædam cõmunis ratio boni ad quam æqualiter referantur,& quæ æque cõpetat omnibus bonis.hoc idem dicere licet de ente.Subſtantia enim per prius eſt ens,quàm qualitas vel relatio vel alia prædicamenta accidentiũ,quæ poſterius entia eſſe videtur.vbi igitur prius, & poſterius eſt,cõmunis ratio eſſe nõ poteſt æque cõpetens illis.A Platonicis multa reſponderi ſolent. Primũ quod hæc bona eo quod bona ſunt ad vnam cõmunem rationem ęque referuntur. nam ſubſtantia in eo quo bonũ eſt,non prius eſt bonũ quàm quantitas,aut qualitas,& alia huiuſmodi.ſin autẽ poſtea comparentur inter ſe,certũ eſt quod ſubſtantia eſt nobilius,& perfectius bonũ quàm qualitas, & huiuſmodi:nõ tamen magis,& prius eſt bonum inquantum eſt bonũ.nam ſecundum Platonicos,bonũ videtur de bonis vniuoce pṛdicari:quod autem ſubſtantia ſit nobilius ens vel nobilius bonũ, iſtud videtur euenire poſterius. veluti accidit quod homo ſit nobilius animal quàm equus,tamẽ nõ eſt magis animal quàm equus, nec prius animal in eo quo animalia ſunt,cũ eiuſdem ſit rationis, ſcilicet inquãtum animalia. Erit igitur cõmunis idæa boni ad quam omnia alia bona,tanquam ad cauſam ſuã æque debẽt pariterq́; referri. Ad hoc idẽ clarius oſtendendũ tale exemplũ afferri in medium poteſt:Si argẽtarius ſit faber qui magnum cumulũ fecerit annulorum,quorum alij aurei, alij argentei,alij ænei & huiuſmodi ſint, dubiũ non eſt quin faber ille idæam,& formam habeat in mente,ad cuius ſimilitudinẽ fabricati illi annuli ſint.Illa igitur idęa quæ eſt in mente artificis ex qua omnes illi annuli ducti ſunt,cõmunis omnibus erit,& cauſa vt illi annuli ſint. erit autem exemplar illud, & alia idæa æque omnibus annulis,pariterq́; communis, nec magis

magis nec prius erit annulus aureus quàm argēteus ea ratione qua annulus eſt, nec argenteus quàm æneus licet compari inter ſe quod eſt poſterius: nobiliores aurei quàm argentei, & argentei quàm ænei ſint. Eodē modo dicere poſſumus de idæa boni, quam in eſſentia diuina collocabat Plato, cauſamq; eſſe volebat reliquorum bonorū, quę inquantum ſunt bona, & ſint inter ſe eiuſdem rationis in bonitate, nō eſt abſurdū vt habeant idæam ad quam referantur æque veluti imagines ad exemplar è quo æque ſint ductæ. Cum vero ſint diuerſa ab idæa ſicut exemplata à ſuo exemplari, & imago à ſigillo è quo ducta eſt, merito poni videtur idęa ſeparata ab omnibus iſtis, quæ differat ſicut corpus ab vmbra, & pes à veſtigio ſuo, & exemplar ab eo exemplato cuius eſt exemplar. In his enim non eſt vna & eadē ratio. ſed bene dicantur habere ſimilitudinē quandam, ſicut homo pictus dicetur animal rationale ſimilitudine quadam, ita iſta inferiora corruptibilia dicentur talia ſimilitudine quadam, & non proprie vt idææ dicuntur. ſed hæc ſufficiant in præſentiarum. hæc enim materia magna indiget inquiſitione. Cæterū vt ordo Philoſophi, quem hucuſque tenuit, clarius intelligatur, breuem eorum quæ dicta ſunt faciemus repetitionē. Nos videmus quòd omnis ars, & omnis doctrina, omnes denique actiones humanæ intendunt quendam bonum finem: verum cum multę ſint artes & facultates, multi erunt fines boni: ſed cum illarum aliæ ſint alijs præſtantiores, erit etiā finis fine præſtantior. verum cū proceſſus in finibus non ſit infinitus, erit finis vnus vltimus ad quem & noſtræ intentiones principaliſsimæ, & alij fines tanquam ad optimum, & perfectiſsimum referentur, & talis erit noſtra felicitas, ſentētia Philoſophi. ſed cum ars ſeu facultas ciuilis actiuarum principaliſsima eſſe videatur, finis eius erit optimus ille ad quem aliarum facultatum actiuarum fines reducendi erunt tanquam ad vltimum. at cum vnaquæque ars debeat cognoſcere ſuum finem, ciuilis quoque ſuum debet conſiderare, & percipere: talis autem eſt felicitas: ergo conditio felicitatis pertinet ad ciuilem, capiēdo ciuilem, qui & moralis primo, & œconomicus deinde, demum politicus intelligi poteſt. verum cognitio de ijs non poteſt haberi ex neceſſarijs principijs, nec demonſtratiue à priori, cum materia ſit de rebus quæ plerunque fieri ſolent, & ſuſcipientes ta-

lem

lem cognitionē non debent requirere demonſtratiuam doctrinam,ſed eā quam materia exigit,id eſt, à poſteriori. debent præterea habere aliquam experientiam rerum, & animum bene diſpoſitū,& alienum à perturbationibus, nec repugnantem tali doctrinæ.cōcedentes igitur eſſe vltimum finem rerum agendarum qui ſit felicitas quam omnes intendunt,& ſi cuncti penè mortales in nomine cōueniant dicentes ſupremum bonum agibilium eſſe felicitatē: tamen in ipſa re,& diffinitione diſſentiunt,cū aliud vulgus,aliud ſapientes felicitatem eſſe exiſtiment. Alij enim voluptatem,alij honorem, alij diuitias, quidam bonum abſtractum quod ſit cauſa vt alia ſint bona,putant eſſe ſummum bonum. harum autem ſententiarum eas perſcrutari ſufficiet quæ aliqua ratione duci videntur ad taliter opinandum. ſed cum in omni re ſcienda duplex ſit via: vna qua proceditur à principijs,& cauſis ad effectus: alia econtra qua ſit proceſsio ab effectibus ad cauſas,& principia ſemper proficiſcendum,& incipiendū à magis notis, & cum magis nota ſint aut ſimpliciter, & ex parte rei aut à nobis,& ex parte noſtra, incipiendum à magis notis nobis: vt in hac doctrina, & inueſtigatione de felicitate, & moribus, procedendum eſt ex ijs quæ magis nota ſunt nobis ex effectibus. Oportet autem vel habere ex ſeſe principia moralia quæ ſunt, aut eſſe diſpoſitum ad ea facile ſuſcipienda.Si vero neutrum habeat,is inutilis erit penitus ſecundum Heſiodum. Verum antequàm afferamus ſentētiam noſtram de felicitate, perquiramus opiniones aliorum quæ magis celebres ſunt.vna eſt quæ dicit eam eſſe voluptatem:hæc poſthabenda eſt cum ſit ſeruilis.alia quæ dicit contemplatiuam vitam,quæ ſuprema eſt omnium ſecundum Philoſophū,quam differt in decimū. alia eſt ciuilis, & qui eam ſectantur vt plurimum vel ponunt in honore quod refellitur, quia non eſſet in poteſtate felicis cum honos ſit in honorante, item quia videtur ordinari ad virtutem.quare magis in virtute ponenda videretur;nec ſufficit,quia ſequeretur quod dormiens,quod otioſus & iners,quod in maximis ærumnis conſtitutus poſſet eſſe felix in ciuili.vel ponunt in diuitijs in quibus eſſe non poteſt cum vita eis dedita violenta eſſe videatur, & alterius gratia:vel erit ſummum bonum ſeparatum, & idæa boni ſecundum Platonem:cuius opinio refellitur à Philoſopho pluribus

ribus rationibus, quibus oſtendit quod communis idæa boni non eſt: aut ſi eſt, non eſt aliquid tale, vt in hac vita poſſideri ab homine queat. allata ſunt poſt hæc nonnulla pro defenſione Platonis, quæ cum nuperrime ſint dicta à nobis, nō eſt opus repetere. quare ad Philoſophum reuertamur.

De felicitatis ſubiecto, ſubſtantia, & præceptis in vnaquaque ſcientia obſeruandis.

CAPVT VII.

NVnc rurſus redeamus ad id quod quærimus 49
bonum, & quid tandem ſit ipſum inueſtige
mus. Eſſe enim aliud in alia actione arteq́; ui
detur. aliud eſt enim in medicina, & in re
militari, & in cæteris ſimili modo. quid igitur unicuiq;
bonum eſt? an non id gratia cuius cætera aguntur? hoc
autem in medicina quidem eſt ſanitas, in rei uero militaris
facultate uictoria, & in extruendarū ædium arte domus,
& in alia aliud, in actione etiā omni electioneúe id quod
eſt finis: huius enim gratia cætera omnes agunt. Quare ſi
quis omnium rerum agendarum ſit finis, is ipſum bonum
agendum erit: ſinautem uero plures, hi ipſi. Oratio igi- 50
tur migrando ad idem acceßit. enitendum autem eſt ma-
gis hoc declarare. Cum itaque plures eſſe uideātur fines:
& horum quoſdam ob alios expetamus, ut diuitias, fiſtu
las, inſtrumentaq́;: omnino perſpicuum eſt, non omnes fi-
nes eſſe perfectos. At finis optimus, perfectum quiddam
eſſe uidetur. quare ſi tantum unus perfectus ſit finis: is
hic erit qui quæritur: ſin plures, is qui horum eſt perfe-
ctißimus. Eum autē qui per ſe eſt expetibilis, *perfectio-* 51
rem eo dicimus eſſe, qui eſt propter alium expetēdus: &
eum qui nunquam ob alium expetitur, iis uniuerſis qui
per ſe & propter illum etiam expetuntur. Et eum igitur
perſe

perfectum ſimpliciter, qui per ſe ſemper eſt, & nunquã
ob alium expetendus. talis autem finis, ipſa fœlicitas ma-
xime eſſe uidetur. hanc enim propter ſeipſam ſemper,
& nunquam ob aliud quicquam expetimus. honorem au
tem, uoluptatem, mentem, uirtutem denique omnem, &
propter ſe expetimus (quippe cum ipſorum quodq; expe
teremus, ſi nihil inde etiam proueniret) & fœlicitatis etiã
gratia: per hæc ipſa fœlices fore nos arbitrantes. ſed illo-
rum gratia fœlicitatẽ, aut ob aliud prorſus expetit nemo.
αὐτάρκεια. *Idem & ex*ſufficiẽtia uidetur accidere. Perfectum nan-*
52 *que bonum, per ſe ſufficiens eſſe uidetur. Sufficiẽs autem*
dicimus: non ipſi ſoli qui uitam ſolitariã agit, ſed & pa-
rentibus, & natis, & uxori, & amicis omnino, ac ciui-
bus: quandoquidem homo natura ciuilis eſt. atque ſumen
dus eſt in hiſce terminus quidam. nam ſi ad parentes hoc
ipſum, & natorum natos, & amicorum amicos extende
ris, in infinitum fiet abitio. ſed de hoc conſiderandum eſt
poſtea. Id autem ſufficiens eſſe ponimus, quod ſolum à
cæteris ſegregatum expetibilem uitam facit, reiq; nullius
indigentem: talem autem fœlicitatem ipſam eſſe exiſtima-
mus. Et inſuper cum non numeratur cum cæteris, maxi-
53 *me omniũ expetibilem: cum numeratur, magis expetibilẽ*
cum minimo bonorũ eſſe putamus. exceſſus enim bonorũ
fit id quod adiungitur. id autem ſemper magis eſt expeti
bile, quod maius eſt bonum. perfectum igitur quoddã &
ſufficiens uidetur eſſe fœlicitas, cum ſit rerum agendarum
omnium finis. Sed forſitan fœlicitatem quidem ſummum
eſſe bonum dicere: ab uniuerſis conceditur. deſideratur
54 *autem ut dilucidius quidnam ſit ipſa dicatur. Hoc igitur*
55 *fortaſſe fuerit, ſi opus hominis caperetur. ut enim modu*
latoris, ſtatuarij, cæterorumq; artificũ, & eorũ omnium

omnino

omnino quorum eſt opus aliquod, actióue, bonum, & id quod bene ſeſe habet, in ipſo opere uidetur conſiſtere: ſic & hominis bonum in opere ipſius eſſe uidebitur, ſi ſit ipſius aliquod opus. Fabri'ne igitur & ſutoris opera ſunt 56
quædam, actionésue: hominis autem nullum eſt opus, ſed eſt otioſus? an ut oculi, manus, pedis, & cuiuſque omnino partis aliquod opus eſſe uidetur: ſic & hominis præter hæc omnia quiſpiam aliquod poſuerit opus? Quid igitur 57
id fuerit tandem? Viuere enim homini commune uidetur eſſe cum plantis, opus autem proprium quæritur. ſegreganda eſt ergo nutriendi, augendíque uita. Hanc ſentiendi ſequitur uita. at ipſam etiam homini cum equo, ac boue, omniq; animali conſtat eſſe communem. Reſtat igitur actiua quædam uita rationem habentis. Huius autem aliud eſt ut obediens rationi: aliud ut eam habens atque intelligens. Sed quum hæc etiam bifariam dicatur: ea ponenda eſt quæ actu. hæc enim magis proprie dici uidetur. eſt igitur opus hominis operatio animæ per rationem, aut non ſine ratione. At uero opus huius ac ſtudioſi huius idē eſſe 58
*genere dicimus: ut citharœdi, ſtudioſiq; citharœdi, & hoc in omnibus abſolute, exceſſu qui eſt à uirtute ad ipſum opus adiuncto. citharœdi nanque opus, eſt citharam pulſare: ſtudioſi uero, bene pulſare. Eodem modo cum hominis opus uitam quandam eſſe ponamus, & hanc ipſam operationem animæ, atq; actus cum ratione: ſtudioſi profectò uiri hæc ipſa ſunt cum bene recteq; fiunt. ſingula autem bene per propriam uirtutem efficiũtur. Quæ cum ita ſint, fit ut bonum humanum, animæ ſit operatio per uirtutem. & ſi plures ſint uirtutes: per optimam nimirum & perfectiſſimam, & inſuper in uita perfecta. * Ver enim, nec una facit hirundo: nec unus dies. & beatum eodē mo* 59

Μία γ8 χελιδὼν ἔαρ ὀ ποιεῖ.

do, felicémue: nec unus dies, nec breue efficit tempus. ſum
mum igitur bonum hoc circunſcriptum ſit modo. Pri-
mum nanq; forſitan ut figuram quãdam deſcribere, poſt-
60 *ea depingere ipſum oportet. Videtur autẽ cuiuslibet eſſe*
ea quæ bene ſunt circunſcripta, producere & explicare,
61 *atq; exponere. Tempusq́; talium inuentor eſt atq; adiu-*
tor bonus. unde & artium facta ſunt incremẽta. eſt enim
62 *cuiuslibet, id quod deeſt ſupplere ac addere. Oportet au-*
tẽ & ea quæ ſuprà diximus in memoria habere: & ipſum
exactum non in omnibus eodem modo, ſed in ſingulis ut
patitur ſubiecta materies. Et eouſque quouſque ad doctri
nam attinet, flagitare: nam faber & geometra diuerſo
modo angulum rectum inquirunt. alter enim quoad utilis
eſt ad opus: alter quidnam ſit, & quale quidem ipſum in-
quirit: cõtemplator enim eſt ueritatis. idem modus, & in
cæteris eſt ſeruandus: ne ijſce quæ inſtituimus agere, plu
τὰ πάρεργα. *ra fiant ea* quæ fines illorum egrediuntur. Nec in omni*
bus ſimili modo cauſa poſtulãda eſt: ſed ſat eſt in quibuſ-
63 *dam, ſi bene demonſtrata fuerint eſſe. quod quidem & in*
64 *ipſis principijs fit: atq; hic modus primus eſt & princi-*
pium. principiorum autem alia inductione, alia ſenſu, a-
lia aſſuetudine quadam, alia alio modo perſpiciũtur. eni-
tendum eſt autẽ ſingula pertractare: ut ſuapte natura per
cipi poßunt: & adhibenda eſt diligentia, ut bene diffini-
antur. nam magnam ad ea quæ ſequuntur, afferũt opem.
Principium enim plus quàm dimidium totius eſſe uide-
tur: & eorum quæ quæruntur complura, per ipſum ma-
nifeſta fieri ſolent.

COMMENT.

49 NVNC rurſus redeamus.] Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus: in quo enititur deſcribere, & diffinire felicitatem ſecundum opinionem ſuam, excluſis

cluſis antea opinionibus aliorum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes principales. In prima deſcribit felicitatē per quaſdam cōditiones quæ competunt ei non ſtringendo ſeſe ad propriam eius diffinitionem, ſed oſtendēdo primo quod eſt ſummum bonum humanum: deinde quod eſt perfectiſsimum bonum: demū quod eſt maxime ſufficiens. ex quibus concluditur, quod felicitas eſt ſummum bonum humanū perfectiſsimum omnium & maxime ſufficiens. Oſtendit igitur in primis felicitatem eſſe ſummum bonum humanum ſic: Finis omnium rerum agendarum eſt ſummum bonum humanum: felicitas eſt finis rerum agendarum: ergo & cætera. Nam multi ſunt fines, & diuerſi in diuerſis operationibus & & artibus, & alter eſt propter alium quouſque accedatur ad vnum qui non ſit propter alium, & alij ſint ob ipſum, & ille erit ſummum bonum humanum, & vltimum quod maxime expetitur: ſin vero ſint plures fines tales, plura erunt ſumma bona. Notandum primo quòd cum quatuor cauſæ à Philoſopho dicantur, Efficiēs, Finalis, Materialis, Formalis: ſic deſcribi ſolent, Efficiens cauſa eſt id à quo profluit motus: Materia eſt principium quod ſuſcipere poteſt, id quod in ipſum imprimitur, & quod eſt primum ſubiectum: Forma vero eſt id quo res habet eſſe: Finis vero eſt id cuius gratia cætera fiunt. Quinetiam natura dicitur agere ob finem, quo acquiſito ceſſat operari. Notandum quod dixit, ſi vnus ſit finis, vnū erit ſummum bonum: ſin plures, plura. Nam antea dixerat plura eſſe per ſe bona, & propter ſe: ideo aliquis potuiſſet dicere quod plures ſunt fines expetendi per ſe: ideo dixit, Si vnus &c. Vel fortè dixit hoc quia nondum declarauit vtrum ſit vnum ſummum bonum, & vnus vltimus finis, an plures.

[ORATIO igitur migranda.] Hac in parte dicit Philoſophus quòd ſermo ſuus, quia antea probauit felicitatē eſſe ſummum bonū: nunc poſtquam cōfutauit alias opiniones, in idē redijt, vtrū oportet id magis & manifeſtius declarare. Nam ſi plures ſunt fines, & alij ſunt ob alios: manifeſtum eſt non eſſe omnes perfectos, ſed perfectior erit finis qui propter ſe, quàm qui propter aliud: & perfectiſsimus erit ille, qui ſolum propter ſe, & nūquam propter aliud. Id vero quod eſt perfectiſsimū, erit felicitas. nā felicitas habet talē cōditionē, vt propter ſe, & nūquam propter aliud expetatur. Hinc colligitur 50

ratio Philoſophi, quòd illud quod expetitur maxime eſt per
fectiſsimum:felicitas expetitur maxime,ergo & cætera.Vo-
luptas vero & honor,& alia huiuſmodi,& ſi propter ſe expe
tantur, expetuntur etiam propter aliud: ſed felicitas nullo
modo propter aliud. Voluptatem,quia voluptas eſt vita ſi-
ne impedimento, & poſt habeantur turpes voluptates, de
51 quibus non loquitur hic. [EVM autem.] Quia videtur ex-
peti propter ſe,& etiam propter operationem & felicitatē,
Dubitatio cadit hic, quia videtur quod felicitas non ſolum
ſit finis qui expetatur propter ſe, ſed etiam propter aliud, id
eſt, propter nos, vt felicitate euadamus felices: ſicut albedi-
ne efficimur albi. Reſpondendum ad hoc diſtinguendo de
fine, quòd duplex eſt finis, vt alibi oſtendit Philoſophus,ſci-
licet finis qui, & finis cui. Finis qui, dicitur ille qui acquiritur,
vt albedo vel caliditas acquiritur ab homine, & talis eſt ipſa
felicitas, & de tali fine loquitur Philoſophus, oſtendendo
quod felicitas eſt vltimus finiũ qui acquirũtur. Finis vero cui
eſt finis cui acquiritur,id eſt, ipſe homo cui acquiritur felici-
tas:& de tali non loquitur hic Philoſophus.Itaq; ſoluitur du
bitatio,quòd apparet quòd felicitas eſt vltimus finis in eo ge
nere finium,ſcilicet qui dicuntur fines qui: & non habent vl-
52 teriorem finē in eo genere. [IDEM & ex ſufficiētia.] Poſt-
ea quàm oſtendit felicitatem eſſe ſummum bonum & perfe-
ctiſsimum,hac in parte declarat quod felicitas eſt ex ſe ſuffi-
ciens. omne quod eſt perfectiſsimum, eſt ex ſe ſufficiens: ſed
felicitas eſt huiuſmodi. ergo &c. Vel alio modo,& forſitan
magis accommodatè poteſt exponi textus Philoſophi, ſcili-
cet quod velit oſtendere felicitatem eſſe perfectiſsimum bo-
num, hoc pacto: Omne per ſe ſufficiens videtur eſſe perfe-
ctum,at felicitas eſt bonum per ſe ſufficiens: ergo & cætera.
quòd autem ex ſe ſufficiens ſit perfectum, declaratur ex diffi
nitione perfecti. Nam id eſt perfectum,cui nihil deeſt:dein-
de declarat quid ſit per ſe ſufficiens,ſcilicet qui poteſt viuere
non ſibi tantum ſoli,ſed pluribus:ſumpto tamen termino vt
in textu apparet & dicit poſtea, ſcilicet in libro Politicorũ,
& innuit hic felicitatem ciuilem:in qua felix ſufficiens poteſt
ſatisfacere ſibi & amicis & affinibus certo numero termina-
tis. Notandũ quod omnes iſti termini videntur conuerti, ſci
licet ſummũ bonũ,perfectum,optimũ,per ſe ſufficiēs: felici-
tas &

tas & omniū maxime expetibile. Notandum cum dicitur bonum per ſe ſufficiens: intelligitur non ſimpliciter & abſolute, nā tale non eſt niſi Deus: ſed debet intelligi in genere ſuo, id eſt, in genere bonorum agibilium & humanorum [INSVPER ipſam.] Hac in parte vt dicunt expoſitores, Philoſophus ſoluit obiectionem quandam. nō enim videtur quod felicitas ſit per ſe ſufficiens, & maxime expetibilis: quia poteſt addi ipſi aliquid aliud, & tunc felicitas ſumpta cum illo erit magis expetibilis. Sed ad illud quod eſt ſummum, & dicitur per exceſſum, nihil videtur addi poſſe. & ſic ipſa per ſe non videbitur maxime expetibilis. Nam bona quanto plura ſunt: tanto expetibiliora eſſe videntur. Hanc difficultatem vt iſti exponunt, remouet Philoſophus, dicendo quod conceditur felicitatem eſſe talem vt ei poſsit aliquid addi. nec habeo pro abſurdo quòd addito alio bono ſit magis expetibilis. Sed dico quod ſi ipſa nō connumeratur cum aliquo alio; ipſa de ſe eſt maxime expetibilis, & iſtud ſufficit mihi. Verum hæc expoſitio non videtur accōmodata: quia Philoſophus quando dicit, Inſuper, videtur afferre aliam rationem. Dicendum eſt igitur quod ipſe affert aliam rationem ad oſtendendum eſſe rem perfectiſsimam, & maxime expetibilē per ſe ſumptam, & non connumeratam cū alio bono, id eſt ſine aliquo addito ſibi bono: quaſi dicat, Felicitas non indiget alicuius adiumenti ad hoc vt ipſa ſit maxime expetibilis. Quod ſi ei addatur aliquod bonum quod ſit præter eam: manifeſtū eſt quòd quamuis minimum ſit ſibi additū, quod felicitas connumerata cū tali bono, magis erit expetenda. Nam maius bonū ſemper eſt expetendū magis. Sed felicitas cum aliquo alio bono maius eſt bonū, quàm per ſe ſola. Quapropter magis eſt expetēda felicitas cōnumerata, quàm nō connumerata cū alio bono. Veruntamen vt dictum eſt, per ſe eſt & maxime expetibilis. Notandū quod videtur oportere felicitatem ſumere cui nihil deſit tale vt conſtituatur ex bonis animi, corporis & externis: ex quibus generibus bonorum tanquam aggregatum quoddam conſtet felicitas. Sed dubitatur hoc dato, quia ſtatim ſequetur quod felicitas non erit operatio animi, ſi erit aggregatum ex illis diuerſis generibus bonorum. Item dubitatur, quia felicitas nō videtur ex ſe ſufficiens, quia poteſt eſſe aliud bonum maius ipſa: quod erit magis expetibile, & ad

illud potius feretur volũtas: & etiam poterit addi aliud & fiet expetibilius, & ſic fiet proceſſus vſque in infinitum. Ad primum dicitur quod vno modo ſumitur felicitas: ſed eſt felicitas, quæ conſiſtit in ſpeculatione tantum: eſt & alia quæ dicitur actiua felicitas, quæ conſiderari poteſt, vt eſt actio animi vel intellectus actiui perfecti per habitũ prudentię. vel etiam ſumi poteſt vt eſt actio animi, ſcilicet cum omnibus illis bonis, ſcilicet bonis animi, corporis & externis: & talis felicitas eſt proprie aggregatũ, & ea felicitas quæ ciuilis appellatur: quia ſine hac non poteſt conſiſtere ciuitas nec gubernari. & non eſt abſurdum appellare hanc aggregatum: quia id quod gubernatur per ipſam eſt etiam quoddam aggregatũ ex domibus & pagis, & multitudine ciuium. & de tali felicitate diximus quod eſt aggregatum ex illis tribus. non autem diximus de ſpeculatiua, vel tantũ actiua, quæ ſumitur pro actione animi ſecundum prudentiam. Ad ſecundum dicẽdum quod felicitas eſt ex ſe ſufficiens nõ ſimpliciter & abſolute. Nam hoc competit ſoli deo vt diximus, vltra quem nihil aliud eſt ſumere, ſed in genere humanorum bonorum agibilium: & tunc ſi ei addatur aliquid aliud, quod non ſit de eſſentia ſua, minimũ habebit momentum, & non faciet felicitatem maiorem, ita vt illo adempto minuatur eſſentia felicitatis. Et cum dicitur quòd addito ei bono alio atque alio, voluntas ad id feretur in infinitum: dicendum quod ſumitur volũtas & appetitus regulatus ratione, qui non eſt eorũ quæ fieri nõ poſſunt. Quare concluditur quòd felicitas ciuilis eſt aggregatum quoddam & perfectum, non ſimpliciter ſed in genere, & maxime expetibilis, & finis vltimus omnium agibilium & ex ſe ſufficiens, vt in hac prima parte huius capituli dicere propoſuit. Sed notandum quod hæc deſcriptio felicitatis non eſt propria, quia non oritur ex proprijs & eſſentialibus ipſius felicitatis, ſed ex communibus conſtat. Et eſt mos Ariſtotelis primo deſcribere aliquid per communia quæ ſunt nobis magis nota: deinde definire per propria & eſſentialia ipſius rei, vt
54 inferius faciet. [HOC igitur fortaſſe.] Hæc eſt ſecunda pars cap. in qua poſtea aſsignauit diffinitionem felicitatis per cõmunia quædam, oſtendendo quod eſt ſummum bonum perfectiſsimum & per ſe ſufficiens: nũc inueſtigat propriam diffinitionem felicitatis ex his quæ ſibi proprie competunt per

ſe, &

ſe,& dicit in primis quod diffiniuimus felicitatem tribuendo
ei ea quæ concedũtur ab omnibus gentibus, ſcilicet quod ſit
ſummum bonum & perfectiſsimum &c.tamen non explica-
tur per ipſam,nec percipitur eſſentia felicitatis,ergo diligen
tius à nobis perquirendum eſt de ea: quod fieri poterit,ſi in-
ueniatur opus proprium hominis ea ratione, qua homo eſt.
hoc enim eſt agendum vt inueniamus propriam operatio-
nem hominis.Notandum quod Philoſophus ſolet aſsigna-
re diffinitionem magis communem cum vult diffinire ali-
quid,deinde proprium, quia ſemper ea quæ competunt ali-
cui, non proprie & ex eſſentia,ſed communiter nobis viden
tur vt diximus eſſe magis nota. Incipiendum autem eſt ſem-
per à nobis magis notis. Fortaſſe,quia nondum declarauit
eſſe aliquod proprium opus hominis, nec felicitatem conſi-
ſtere in operatione.& ſic facere ſolet plerunq; Philoſophus:
id eſt addere,Fortaſſe. [AT enim modulatoris.] Nunc in- 55
cipit inueſtigare diffinitionem propriam felicitatis: & cum
omnis diffinitio conſtet ex genere & differentia, primo in-
ueſtigat genus felicitatis,poſtea differentias eiuſdem.In pri-
mis igitur oſtenditur quod felicitas eſt operatio hominis ea
ratione qua homo eſt, hoc modo: Bonum ſummum vniuſ-
cuiuſq; rei eſt ſuum opus,& ſua operatio.Sed felicitas eſt bo-
num ſummumque bonum hominis: ergo felicitas eſt opus
proprium,& operatio hominis. Nam ſi diſcurremus per res
nobis notas, reperiemus cuiuſque rei & artis bonum eſſe o-
perationem ſuam, & opus ſuum:vt modulatoris bonum eſt
modulatio & cantus:ſtatuarij ſtatua quæ eſt ſuum opus: & ſic
de alijs idem inueniemus, non modo in operibus artificum
& artis,ſed etiam naturæ. [FABRI ne igitur.] Sequi- 56
tur Philoſophus declarando ſi ſit modulatoris & fabri &
ſtatuarij & aliorum artificum aliquod opus proprium, vel
operatio etiam hominis ea ratione qua homo eſt, erit pro-
culdubio aliquod proprium opus. Sed primum eſt, ergo &
ſecundum. & probatur hoc experientia & exemplo artium,
quorum opera ſunt nobis nota. Notandum quod primo ſi-
militudine artium & artificum oſtendit, quod eſt aliquod o-
pus hominis proprium; quia nullus eſt artifex eo quod talis
eſt,qui non habet ſuam operationem propriam vel ſuum o-
pus ad quod dirigat artẽ ſuam,vt ſtatuarius ſtatuam, modula

tor modulationem:ergo homo etiam ratione qua homo eſt debet habere aliquod opus ſibi proprium. Deinde ſimilitudine totius idem oſtendit. Nam quãdocunque quælibet partium alicuius totius, habet ſuum proprium opus: ſemper totum habere debet ſuum opus diuerſum à partibus & ſibi ipſi proprium. At partes hominis, vt dicit Philoſophus, habent proprium opus: ergo homo ipſe tanquam totum habebit ſuum opus diuerſum à partibus ſuis, & ſibi ipſi propriũ. Notandum quòd ſi aliqua res ſit conſtans vel arte vel natura, & ei non tribuatur aliquod opus vel operatio, fruſtra eſſe videbitur: nam ars imitatur naturam. ergo ars non videbitur aliquid fruſtra operari. Idem eſt in rebus naturalibus: quarum de numero eſt homo ſecundum Philoſophum, qui cum ſit præclarum ens, ſi non eſſet eius aliquod opus proprium, fruſtra productus videretur: præſertim cum oculis, manibus, & alijs partibus corporis, & hominis tribuatur officium ſuum, homini vero qui eſt, totum multo magis tribuetur propriũ.

57 [QVID igitur hoc ipſum?] Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit illud opus proprium: & inuenit eſſe operationem animæ ſecundum rationem vel nõ ſine ratione, & probat per ſufficientem diuiſionẽ, hoc pacto, Propriũ opus hominis aut eſt viuere tantum, aut ſentire, vel agere ſcilicet per rationem, aut non ſine ratione. Sed proprium opus hominis nõ eſt viuere, non eſt ſentire. reſtat illud tertium, vt ſit agere cum ratione vel non ſine ratione. Tres enim potẽtiæ vt ad propoſitum ſpectat, tribuuntur ei, ſcilicet potentia vegetandi, potentia ſentiendi, & potentia rationis. Sed vegetare non ſibi propriũ opus, cum ſit ſibi commune cum plantis & brutis: ſentire etiam nõ eſt ſibi proprium munus, quia eſt ſibi commune cum animalibus brutis. relinquitur pars rationalis. Ea autem eſt duplex: quædam alteri imperans & habens & intelligens & per eſſentiã rationalis: quædam ei obediens, & rationalis per participationem non per eſſentiam, & eſt appetitus quando obtemperat ipſi rationi: & talis vita ſecundũ rationem vel non ſine ratione cum bifariam conſiderari poſsit, aut vt eſt in actu & ratione, aut in potentia ad agendũ, ea ſumẽda vt præſtantior & magis propria homini quæ eſt in actu, in actione enim cõſiſtit: & nõ ea quæ dicitur eſſe in potentia ad agendum, ſed quæ dicitur eſſe in actu. &

dicit

dicit ſecundum rationem vel nō ſine ratione: vt oſtendat vitam quæ eſt ſecundum rationem per eſſentiam, & vitam quæ eſt non ſine ratione, id eſt per participationem ipſius rationis. & ſic inueſtigauit pro genere ipſius felicitatis, hoc ſcilicet quod eſt animi operatio ſecundum rationē vel non ſine ratione, quod genus adinuenit perquirendo proprium opus ipſius hominis. Nam proprium opus cuiuſque rei tribuitur ei penes formam ſuam: forma hominis eſt anima: ergo per animam habebit proprium opus. ſed animæ partes & potentiæ ſunt plures, quarum quædam ſunt cōmunes cum cæteris animantibus, quædam propriæ hominis. ergo per proprias potentias hominis tribuitur ei proprium opus. [AT vero 58 opus huius.] Hac in parte Philoſophus inueſtigat differētias ponendas in diffinitione felicitatis. Diffinitio enim conſtat ex genere & differentia: genus iam per ſuperiora cōpertum habemus: quæramus nunc differentias, quæ ſunt duæ: vna eſt per virtutem, alia in vita perfecta vt oſtēdet. Primam igitur differentiam aſsignat, quæ eſt ſcilicet per virtutem, & inueſtigat hanc differētiam hoc modo, Nos ponimus opus eſſe hominis operationem animæ ſecundum rationem vel non ſine ratione: ergo in genere idem erit opus hominis & hominis ſtudioſi: vtriuſque enim opus eſt ſecūdum rationem vel non ſine ratione, & in hoc conueniunt, vt conueniunt homo & homo ſtudioſus in eo quòd homines ſunt. Vterque enim eſt homo. Differt tamen ab homine qui non eſt ſtudioſus per quādam perfectionem. Eodem modo operatio ſtudioſi hominis debet differre per quandam perfectionem ab operatione quæ non eſt hominis ſtudioſi. Nam & ſi conueniunt quia vtraq; eſt operatio, differunt tamen, quia alia perfecta, alia non. Hæc differentia vel talis perfectio operationis non erit niſi per virtutem propriam operantis, vt ipſe oſtendit exemplo. Nam citharœdus qui non eſt bene peritus in arte ſua, & citharœdus peritus & optimus vterque pulſat citharam, & talis pulſatio vtriuſque, eo quidem quo pulſatio eſt, genere nihil differt, ſed differt in eo quòd peritiſsimi citharœdi pulſatio recta eſt per artem perfectā, quæ eſt in eo, imperiti vero non eſt recta. Simili modo vniuſcuiuſq; hominis opus proprium eſt operatio ſecundum rationem, per quam differt ab alijs animalibus. Studioſi autem hominis eſt ope-

ratio non ſolum ſecundum rationem, ſed ſecundum ratio-
nem bene & recte. Nam operari ſecundum rationem bene,
& recte, non eſt niſi per virtutem. Nam poteſt aliquis ope-
rari ſecundum rationem & non cum virtute, veluti à caſu
vel coacte vel fictione, vel alio docente, quibus omnibus mo
dis non operatur per propriam virtutem quæ ſit in eo: præ-
terea qui non habet in ſe virtutem talis operationis nō ſem-
per bene, & recte operabitur quādo voluerit: vt aliquis non
grammaticus poteſt caſu loqui ſecundum rationem gram-
maticæ, non tamen ſemper vt ille qui habet artem, & habi-
tum grammaticæ. Nam hic per virtutem grammaticæ quæ
in eo eſt ſemper cum voluerit loquetur ſecundum rationem
grammaticæ bene, & recte. Quapropter concludit quod ſi
ſingula bene proficiſcuntur ſecundum propriam virtutem,
fit vt felicitas hominis ſit animi operatio ſecūdum virtutem.
Nam opus ſtudioſi hominis eſt ſummum bonum ſuum: ſed
felicitas eſt ſummum bonum hominis: ergo felicitas eſt o-
pus ſtudioſi hominis. hæc eſt argumentatio in tertia figura.
Sed cum dicit per virtutem, nō oportet replicare ſecundum
rationem, quia virtus includit in ſe rationē, vt in diffinitio-
ne virtutis poſtea apparebit. Sed cum felicitas ſit ſummum
bonum, & virtutes ſint plures, ideo addit quod felicitas eſt
operatio animi per virtutem optimam, & perfectiſsimam:
& per hanc innuit ipſam prudētiam, quæ eſt regula reliqua-
59 rum virtutum. [ET inſuper in vita perfecta.] Affert aliam
differentiam quæ eſt quod oportet felicem eſſe etiam in vita
perfecta: vt fiat talis completa diffinitio ex genere, & diffe-
rentijs: felicitas eſt operatio animi per virtutem in vita per-
fecta. & declarat iſtam particulam, & vltimam differentiam
per inductionem, ſcilicet quòd vna hyrūdo vel vna dies non
facit ver: ergo à ſimili vna operatio non faciet felicitatem,
nec breue tempus: ideo oportet addere in vita perfecta, quia
non fruſtra ponitur. Hæc particula varie exponi ſolet, ſcili-
cet in vita perfecta, id eſt, quia oportet felicem eſſe per to-
tam vitam: quæ expoſitio aliena eſſe videtur, quia eſt impoſ-
ſibile niſi ſit beneficio dei vel per aliquod longum tempus in
quo eluceat felicitas, & operationes felicis. & iſta expoſitio
videtur accommodari verbis Philoſophi de vere & hyrun-
dine, vel per reliquum tempus vitæ, poſteaquam aliquis ade-
ptus

ptus eſt felicitatem. Dubitatur quia non videtur felicitas indigere tempore,ita vt ponatur in ſua diffinitione tempus,& per conſequens illa particula,ſcilicet in vita perfecta,probatur.Illud quod ſimul acquiritur non indiget tempore:felicitas eſt huiuſmodi: ergo felicitas non indiget tempore,maior. Nam id quod acquiritur in indiuiſibili totum ſimul non indiget tempore, ſicut forma ſubſtantialis cuius generatio fit in inſtanti: minor eſt nota, quia felicitas eſt tota ſimul. Nam quando homo per multas operationes virtutis acquiſiuit habitum operandi faciliter ſecundum omnes virtutes, ille eſt felix, & ſtatim in tempore vel puncto indiuiſibili acquirit felicitatem. Nam ſi ipſa acquireretur per partes,nemo vnquam eſſet felix, cum operationes nõ permaneant.Itaque acquiſitis virtutibus tota ſimul erit felicitas in inſtanti, & momento.ipſe motus dicitur indigere tempore,quia partes motus nunquã ſunt ſimul:ſed ſicut fit per partes,ita indiget partibus temporis.ſed operatio per virtutem eſt tota ſimul, ergo ſuperuacaneum videtur addere in vita perfecta,vt diximus. Ad hanc dubitationem dicendum eſt, quod duobus modis conſiderari ſumiq; felicitas poteſt, & non loquimur de ſpeculatiua: vno modo ea quæ conſiſtit in operatione ſimplici: alio modo ea quæ eſt vt aggregatum quoddam.prima dicitur actiua tantum,ſecunda actiua ciuilis. Eſt etiam notãdum,quòd indigere tempore dicitur bifariam, aut eſſentialiter,aut accidentaliter.His præmiſsis dicendum quòd felicitas actiua tantum quæ conſiſtit in operatione ſimplici, non indiget tẽpore per eſſentiam ſuam, cũ ſit ſimplex operatio, & nõ aggregatum:accidentaliter autem indiget tẽpore,quia oportet vt per plures operationes ſecũdum virtutes ſit felix quæ nõ poſſunt fieri ſine tẽpore.Præterea homo videtur magis felix cõmuni ſententia cũ exercet quamplurimas operationes,quia tũc videtur quaſi extẽdi felicitas,& magis extenſum videbitur eius bonũ,quàm eius qui breui tẽpore vixerit: quòd ſi accipiatur felicitas pro aggregato ex operatione,& bonis animi,& corporis, & externis, dicamus quòd ſi inter iſta bona externa cõnumeretur etiã longitudo vitæ,quòd talis felicitas habet tempus tanquã partem eſſentialem,& indiget tẽpore eſſentialiter. Si autem tempus non cõnumeretur inter ſuas partes eſſentiales,tunc dicemus quòd accidẽtaliter

indiget

60 indiget tempore, & longitudine eius. [SVMMVM igitur bonum.] Hæc eſt tertia pars principalis huius quarti capituli, in qua poſt allatam diffinitionem felicitatis, oſtendit quo pacto deinceps eſt procedendum in declaratione felicitatis, & eius partibus in diffinitione poſitis. nã attulit duas deſcriptiones felicitatis. Prima eſt cõmunis cum non oriatur ex eſſentialibus felicitatis, ſed ex communibus quibuſdam. Secundam attulit magis propriam, quia oritur ex his quæ competunt felicitati per ſe ea ratione qua talis eſt. ſed etiam ipſa nõ videtur ſufficiens ad explicandam eſſentiam felicitatis, niſi declarentur partes poſitæ in diffinitione eius. Ideo Philoſophus hac in parte narrat quod oportet nos vlterius progredi ad declarãdas partes diffinitionis vt emergat cognitio felicitatis. primo autem narrat quomodo eſt procedendum in deſcribendis rebus, deinde oſtendit modũ procedendi circa diffinitioné felicitatis explicandam. Dicit igitur quòd ſummum bonum circũſcriptum ſit hoc pacto ſicut fecimus. nam oportet ipſum figurare, & deſignare, deinde per partes pingere. Poſtea dicit quaſi modeſte de ſe loquens, quòd cuiuſlibet hominis eſt dilatare ea quæ breuiter dicta ſunt in diffinitione, & quòd tempus affert auxilium, & per tẽpus facta ſunt additamenta. nam ſcientiæ non ſunt ſimul inuentæ & perfectæ, ſed paulatim adauctæ, & hoc non fit niſi in tempore, & facile eſt addere. Notandũ quod omnis diffinitio poteſt dici deſcriptio vel circunſcriptio: quod & nomen ipſum diffinitionis declarat. Nam deſcendit à finibus quibus continetur ipſa res diffiniẽda, & ſeparatur à qualibet alia re, & ſic faciũt fines in qualibet alia re. Idem videtur ſignificare deſcriptio quæ eſt deductio alicuius termini quo ipſa res clauditur. Nã dicimus figuram termino vel terminis claudi, & ſimiliter res diffinita cõtinetur quibuſdã terminis. Bene igitur dixit, ſufficiat circũſcripſiſſe ſummũ bonum, id eſt, definiſſe hoc modo ſummũ bonum. Notandum quòd ſic fit in re deſcribenda ſicut in pictura, in qua cum pictor vult aliquid depingere, primo lineamẽtis quibuſdã claudit id quod pingere vult: & hoc modo dicit Philoſophus ſe circunſcripſiſſe felicitaté hic, dicendo quod felicitas eſt operatio animi per virtutem in vita perfecta. Deinde ſicut in pictura poſt lineamẽta per colores exprimuntur mẽbra illius figuræ, ſic agendũ eſt in hac deſcriptione

ptione felicitatis,ſcilicet exprimere,& declarare partes diffinitionis allatæ,& hoc ſit tanquã coloratio quædã vt ſic perfecte cognoſcatur felicitas. Sed quo modo hoc fieri poſsit videndũ eſt. Tres autem ſunt doctrinæ in vnaquaq; re cognoſcenda. Prima eſt propter quid, id eſt per cauſam. Secũda eſt quod eſt tantũ, id eſt quia,ſcilicet qua explicatur rem eſſe tantum,nõ autẽ cauſam propter quam eſt. Tertia eſt diffinitiua doctrina qua cognoſcitur eſſentialiter quid res eſt ſub quam cadit reſolutiua:& per has tres doctrinas poſſumus ſcire rẽ vel percipere Cognoſcere autem rem eſſentialiter bifariam fit,aut compoſitione diffinitionis,aut reſolutione eiuſdem, & vterq; modus dicitur diffinitiuus. Nam ad percipiendam quamlibet rem eſſentialiter,oportet ſcire ea quæ eſſentialiter competunt ei rei,& ea ſunt quæ prædicantur de re in primo modo dicendi per ſe: vt animal rationale de homine, ſi rationale ſumatur pro differentia eſſentiali hominis. Talia autem ſunt priora re ipſa quam diffinire volumus. Quod ſi talis diffinitio non indigeat explicatione partium,quia partes eius ſunt notæ,bene eſt. Si vero non ſatis innoteſcãt,tunc opus eſt ſecunda doctrina,ſcilicet reſolutiua, ſcilicet explicando,& declarãdo partes poſitas in diffinitione. & iſte etiã modus appellari poteſt diffinitiuus: & hoc modo doctrinæ vtitur Philoſophus multis in locis,neſcio ſi expoſitores animaduertunt,& hoc facit in rebus,quæ per diffinitionem tantum non facile percipiũtur. hoc autem fecit Galenus in libro qui dicitur Ars parua,vbi explicauit omnes partes medicinę. Nam diffiniuit medicinam quod eſt ſciẽtia ſanorum,ægrorum,neutrorum:& hanc diffinitionem reſoluit explicando omnes partes,quia ipſa diffinitio,quanuis totam medicinam ſignificet,tamen potentia magis quàm actu ipſam explicare videtur:& ſic omnes illas tres partes declarauit addendo cuilibet parti corporum,cauſarum,ſignorũ: & rurſus hæc tria expoſuit per alia,& illa per alia, donec peruenit vſque ferè LXX. diuiſiones vel membra, quibus patefacta eſt diffinitio medicinæ. Nam incognita debent declarari per cognita,& minus cognita per magis cognita nobis. Nam cum id quod debet diffiniri eſt incognitum, ſi declaretur per partes ſuas eſſentiales,& illæ ſint cognitæ,oportet vt illæ rurſus per cognita declarentur ad hoc vt poſsimus cognoſcere diffinitũ.

Idem

Idem facit Philoſophus in plerìſque locis, quando diffinitio aliqua aſsignata ab eo non videtur ſatis nota de ſe. Et hoc facit in libro Phyſicorum vbi diffiniuit naturam ſic: Natura eſt principiũ vt id moueatur atq; quieſcat in quo primũ per ſe, & nõ per accidẽs ineſt. & hãc diffinitionẽ poſtea reſoluit, & primo diffinit motũ qui ponitur in diffinitione naturæ, qui motus cum videatur vi cõtinere tempus, & cõtinuum, & alia huiuſmodi, ideo diffinit illa omnia, & declarat: hoc idem facit in hoc libro Ethicorum. Primo incœpit à felicitate, ponẽdo nobis eam ante oculos, ad quam vult nos per virtutes, veluti ſagittarios ad poſitum ſignum, peruenire: & multa dicit de ipſa: primo communiter, & confuſe, vt deinde eluceat diffinitio eius felicitatis quam diffinit primo per communia quædam vt diximus: poſtea per propria. Sed quia ipſa diffinitio quanuis duplex non videretur ſufficiens, adeò reſoluit ipſas partes poſitas in diffinitione, vt ex tali reſolutione innoteſcat magis ipſa felicitas. Diuidit igitur partes diffinitionis, & eas declarat. partes autem ſunt operatio & virtus, ideo declarat quales, & quæ ſint operationes, deinde virtutes diſtinguendo ipſas, ſcilicet, quod alia eſt intellectiua, alia moralis. De intellectiua pauca in genere dicit, in ſecundo huius de morali: plura in eodem tangit in genere diffiniendo eam & afferẽdo ſuas partes ſubiectiuas: poſtea in tertio, & in quarto, & quinto huius ſingulas declarat. Sed quia in definitione virtutis ceciderat electio, & electio oritur à voluntate: ideo in tertio antequam accedat ad declarationem ſingularũ virtutum, ſtatim poſt enumerationem virtutũ, declarat in principio tertij quid ſit voluntariũ, & inuoluntarium, & electio, & nõnulla alia quæ oriebantur ex his: deinde ſequitur in declarandis ſingulis virtutibus moralibus. Poſtea in ſexto declarat virtutes intellectiuas: in ſeptimo de quibuſdam docet quæ videntur eſſe, aut virtutes, aut vitia, & proprie non ſunt talia. Deinde quia felicitas ciuilis indiget in vita perfecta bonis externis, quorum amici ſunt maxima & potiſsima pars: ideo in octauo & nono docet de amicitia. & quia omnes operationes ſtudioſas ſequitur magna voluptas, de ea late docet in decimo: quibus omnibus declaratis eluceſcit felicitas, de qua latiſsime in eodem decimo & vltimo docet, huic libro manum imponens. Itaque huius libri moralium doctrina

ctrina dici poteſt diffinitiua reſolutiua,& hunc modum innuit hic vbi dicit,& ſummum bonum ita circunſcripſiſſe ſufficiat.Primo nanque forſitan vt figuram quandam deſcribere,deinde pingere ipſum oportet. Nam per,vt figuram deſcribere, intelligere videtur modum diffiniendi. Per ipſum vero pingere, eum modum reſoluendi. Notandum quod dixit,cuiuſlibet eſt producere ea quæ bene ſunt circunſcripta, vbi videtur facere comparationem inter hos duos modos definiendi,ſcilicet compoſitiuum & reſolutiuum. Primus eſt difficilior, quia nihil videtur præſupponere ante diffinitionem, niſi quod præſupponitur res diffinienda ad diffiniendum: nec eſt ibi aliquid vnde adiuti proficiſcamur ad diffinitionem. Ideo diffinire non eſt multitudinis vt inquit Philoſophus,ſed eorum qui ſciunt. Quare inuenire & diſponere partes diffinitionis difficillimum eſt: & hoc oſtendit Philoſophus in ſecundo Poſteriorum. Secundus modus videtur eſſe facilior,quia ex diffinitione iam aſsignata, & propoſita facilius poſtea progrediamur ad declarandas & reſoluendas partes eius. [CVIVSLIBET.] Non ſimpliciter & ab- 61
ſolute cuiuſlibet,vt id etiam poſsint facere imperiti, ſed reſpectu modi iam dicti facilior eſt:& cuiuſlibet non abſolutè,vt diximus,ſed eruditi ſaltem in illa ſcientia. Notandum quòd tempus bifariam conſiderari poteſt. Vno modo de ſe, & de natura ſua: alio modo reſpectu rerum quæ ſunt,aut fiũt in tempore. Primo modo non eſt adiutor nec repertor, ſed vt comparatur ad res quæ fiunt,& ſunt in tempore: hoc modo dicetur adiutor bonus. [OPORTET autem in memo- 62
ria habere.] Hac in parte Philoſophus poſtea quàm declarauit quo pacto explicanda eſt diffinitio felicitatis iam aſsignata: nunc docet modum procedendi in tali explicatione facienda, ſcilicet partium diffinitionis. & primo reducit in mentem nonnulla quæ in exordio dixit de modo procedendi in hac doctrina, oſtendendo quòd non oportet exquirere demonſtrationes exactiſsimas in hac ſcientia,ſed qualis exigit materia de qua loquimur. Nam neceſſariæ demonſtrationes habent concluſiones certiſsimas. Ideo ex principijs neceſſarijs concludi poſſunt. Iſta autem materia eſt de his quæ ſæpe fieri ſolent: ideo non poſſumus afferre principia neceſſaria, nec de his eſt loquendum exactiſsime, ſed

proprius

proprius modus qualem exigit doctrina obſeruandus eſt: fit enim interdum vt vna eademq́ue ſit ſubiectum diuerſarũ ſcientiarum. Sed alio modo ab vna, alio pacto ab alia conſideretur, & ab alio exactius quàm ab alio. Veluti exẽplo oſtendit Philoſophus. Rectum enim angulũ faber & geometra conſiderat, ſed diuerſo modo faber cõſiderat angulũ rectũ in tantum vt per illum erigat recte columnam, vel rectum faciat parietem, & aliquid huiuſmodi. Geometra vero conſiderat eundem ſecundum ſuam diffinitionem, & conſiderat de effectibus, & differẽtijs quæ competunt angulo recto, ex quibus oritur veritas, quæ conſideratur à geometra: quòd ſi hæc circa rectum angulum cõſideraret faber, plura ſumeret extra opus ſuum quàm in ipſo opere, & ſic transgrederetur terminos, & cancellos ſuæ artis. Quare in vnaquaq; doctrina, & in hac etiam moralis modus proprius conſiderandi & procedendi ſeruãdus eſt. Notandũ quòd quælibet ſciẽtia eſt determinata, & habet fines ſuos quibus clauditur, & interdũ ſcientiæ plures idem conſiderant, ſed tamen diuerſo modo. Nam medicus moralis, & naturalis philoſophus conſiderant hominẽ, ſed diuerſo modo. Conſideratur enim à naturali vt cõponitur ex materia, & forma: à medico, vt ſubijcitur ægritudini vel ſanitati: à morali, vt ſubijcitur felicitati, & poteſt eã cõſequi. Eodẽ modo faber cõſiderat angulũ rectum, vt recte erigat parietem: geometra vero & effectus & differẽtias quæ ei cõpetunt. Cõſiderat enim quòd cum linea recta cadit perpẽdiculariter ſuper rectam lineã, fiunt duo anguli recti æquales, & deinceps poſiti, & ſic inuenit originem anguli recti: cõſiderat præterea effectus, & differẽtias proprias anguli recti, & dicit illum eſſe medium inter obtuſum, & rectum, & probabit quod recto angulo quiuis rectus angulus eſt æqualis, quorum nullum cõſiderat faber. Si enim id faceret, egrederetur ex cãcellis, & finibus quibus clauditur ars ſua. [NEC in

63 omnibus cauſam.] Conſiderat nõnulla notanda circa principia, & cauſas ex quibus fiunt argumẽtationes, & probationes. Dicit igitur Philoſophus quod nõ in omnibus rebus ſimili modo cauſam poſtulare oportet: qui modus cognoſcẽdi res, vocatur propter quid. Sed in quibuſdam rebus ſufficit oſtendere quod res talis eſt, qui modus vocatur quia. Et iſte modus obſeruandus eſt in ijs rebus maxime quæ non habent cauſas

cauſas,per quas demonſtrari poſſunt, vt ſunt principia,quæ
ſupra ſe non habent cauſas quibus demõſtrentur,aliter non
eſſent principia. Quapropter cum duo ſint modi cognoſcẽ-
di,ſcilicet quia,& propter quid:modus quia,eſt prior in or-
dine,quàm modus propter quid.Nam eo modo,ſcilicet quia
ſunt,percipiuntur principia:& modo propter quid ipſæ cõ-
cluſiones,& ideo dicit is modus primus,& cætera.Notãdum
quòd res nonnullæ ita ſe habent vt ante ipſas ſint cauſæ, ex
quibus profluũt:quædam ita vt ipſæ ſunt cauſæ aliorum.Fit
etiam vt duplex ſit modus cognoſcendi res. Primus eſt quo
cognoſcitur quòd,vel quia res eſt. Secundus modus quo co-
gnoſcitur propter quid res eſt.& hæc eſt differẽtia inter iſtos
duos,quod primus non conſtat ex medio,quod eſt cauſa rei,
ſed eſt tantũ cauſa concluſionis.Non enim idem eſt eſſe cau-
ſam rei & concluſionis. Nam omne medium quod eſt cauſa
rei,eſt cauſa concluſionis: non autem ecõtra. Nam medium
rei oſtendit cur,& propter quid res eſt talis,vt cur A,ineſt B,
veluti cur luna obſcuratur,ſcilicet propter interpoſitionem
terræ.mediũ igitur per quod oſtenditur tanquã per cauſam,
lunam obſcurari,eſt interpoſitio terræ. Modus autem quia,
& inferendi concluſionem dicit A,ineſſe B,veluti lunam de-
ficere,non autem propter quid. Ea igitur quæ habẽt cauſam
poſſunt demõſtrari propter quid ſunt. Si qua vero ſunt quæ
non habent cauſam,non poſſunt demonſtrari propter quid
ſunt,cum ipſa ſint cauſæ: nec poſſunt demonſtrari demon-
ſtratione ſimpliciter à priori,ſed eis accommodatur primus
tantum modus demonſtrandi,id eſt,quia res eſt. Nam ſi cau-
ſam cauſæ poneremus in medio ad probandum,& item cau-
ſam cauſæ,eſſet proceſſus in infinitum,& ſic nulla eſſet om-
nino cognitio:ergo cauſam,vt cauſam nõ cognoſcimus per
aliam cauſam: ſed per quædam poſteriora.& iſte modus co-
gnoſcendi qui appellatur demonſtratio, quia erit primus,&
initium. [PRINCIPIVM vero.] Hac in parte Philoſo- 64
phus declarat quot modis poſſunt percipi principia,cum di-
xerit quod non poſſunt percipi per cauſam.poſſet enim ali-
quis dicere,Cum principia nõ poſſunt cognoſci per cauſam:
quomodo ergo cognoſcentur? Et dicit quod varijs modis
percipiuntur. Quædam enim inductione, quædam ſenſu,
quædam cõſuetudine,quædam aliter, & cætera.& omnes iſti

modi reducuntur ad iſtum,qui dicitur demõſtratio quia, vel quod res eſt. Nullus enim iſtorũ modorũ dicit cauſam propter quam res eſt.Principia ergo innoteſcunt nobis per modum cognoſcẽdi quod,vel quia res eſt:& iſte modus à poſteriori eis accommodatur. Notandum quod Philoſophus dicit,quod principiorum quædam cognoſcuntur inductione, quædam ſenſu,quædam aſſuetudine,& aliter, & cætera. Vnde ſciendum quod inductione cognoſcuntur principia mathematica, vt geometriæ, veluti ſi ab æqualibus æqualia demas, quæ remanent ſunt æqualia.Nam hoc fiet notum exẽplo diſcurrendo per multa particularia æqualia, ex quibus poſtea infertur illa vniuerſalis propoſitio: vel ſumi poteſt aliud principium in geometria magis proprium quod percipiatur inductione. Cauſam vero huius nõ poteſt afferre geometra, tranſgrederetur enim fines ſuos:ſed potius ſi hoc ad aliquem pertinet, ad primum philoſophum ſpectat. Senſu vero percipiuntur pleraque principia naturalia. Vt quod ignis ſit calidus, aqua frigida.Talia enim nõ probantur per cauſam à naturali,ſed vtimur eis tãquam principijs,& ſenſu, diſcurrendo per multos ignes,& percipiendo quod hic eſt calidus,& hic & ille calidus.Faciemus deinde hanc vniuerſalem propoſitionem,quod omnis ignis eſt calidus. Aſſuetudine percipiũtur ipſa principia,& nobis innoteſcunt.Vt principia morum:vt exempli cauſa,quod qui abſtinet à voluptatibus poteſt fieri temperatus,quod abſtinentia concupiſcentiæ ſuperantur.Aliter etiam præter hos tres modos poſſunt nobis fieri nota principia. Vt experientia.Talia ſunt principia medicinæ,& artium aliarum.Vt quòd omne agaricũ purgat phlegma,& omne rhabarbarum purgat choleram. Hæc enim per experientiam nobis innoteſcunt,ex quorum multorum collectione inferimus poſtea vniuerſalem propoſitionem,quæ eſt principium in ſcientia tali, ſcilicet quòd omne rhabarbarum purgat choleram. Eſt etiam alius modus cognoſcendi principia. Nam ſunt aliqua principia quæ diffinitione tantum percipiuntur. & iſtos duos vltimos modos innuit Philoſophus cum dixit, & alia item aliter.exemplum ſecundi,vt,punctus eſt cuius pars non eſt: linea eſt longitudo ſine latitudine. Hæc enim principia diffinitione innoteſcunt: quãuis poſsint etiam probari à poſteriori hoc pacto,
Omne

Omne quod terminat aliquid, deeſt ab illo vna dimenſione:
ſed ſuperficies terminat corpus, ergo ſuperficies habebit
duas dimenſiones, ſcilicet lõgitudinem, & latitudinem, cum
corpus habeat tres, ſcilicet longitudinem, latitudinẽ, & pro-
funditatem. Eodem modo probatur quod linea eſt longi-
tudo ſine latitudine. Similiter probatur quod punctus caret
omni dimenſione, cum ſit terminus lineæ, quæ vnam tantum
habet dimenſionem, ſcilicet longitudinem. Omnis enim ter
minus deeſt vna dimenſione ab eo cuius eſt terminus. Sed
punctus eſt terminus lineæ quæ habet vnam tantum dimen-
ſionem: ergo punctus nullam habet dimenſionem. & ſic o-
ſtenſa ſunt iſta principia non quidem per cauſam, quia ter-
minus non eſt cauſa. Ex his percipi poteſt quot modis co-
gnoſcantur principia cognitione, quia, vel quod. [ENI- 65
TENDVM eſt.] Hæc in parte declarat quo modo proceden-
dum eſt in cognitione talium principiorum: & dicit quod
enitẽdum eſt tractare principia eo modo quo poteſt eorum
vnumquodq; cognoſci: & addit quod oportet diligentiam
adhibere vt bene diffiniantur. Nam principia habent ma-
gnum momentum ad declarandos affectus, & proprietates
quæ inſunt alicui rei. & addit rationem, quia principium eſt
pluſquam dimidiũ totius, & per ſe ipſa principia multa inno
teſcunt eorũ quæ ſequuntur. Et cũ principia percipiũtur dif-
finitione, ideo enitendum eſt vt bene diffiniantur: & hoc eſt
faciendũ non ſolum in hac ſciẽtia, ſed vniuerſaliter in omni-
bus ſcientijs. Nam omnis demonſtratio potiſsima pendet à
notitia principiorum, ideo diligenter animaduertendum, vt
noſcamus principia. Notandum quod per principium poſ-
ſumus intelligere vel diffinitionem, vel principium comple-
xum primum in qualibet ſcientia. Diffinitio autem quamuis
in ea plura ſumantur: tamen dicitur eſſe incomplexum prin-
cipium. Complexum vero intelligi poteſt vel primum illud
communiſsimum, quod de quolibet eſſe vel non eſſe dicitur,
vel primum, & propinquum in qualibet ſcientia. Vt in geo-
metria, Si ab æqualibus æqualia demas, &c. Et iſta principia
dicuntur vniuerſalia, quæ vi, & nõ formaliter ingrediuntur
demonſtrationẽ. Sed vera eſt ſentẽtia Philoſophi de vtriſq;,
ſcilicet complexis & incomplexis, quod habet magnum mo
mentum ad ſequẽtia, & quod eſt pluſquam dimidium totius.

Nam intelligendo de diffinitione, patet quod eius notitia confert ad ſequentia, & eſt pluſquam dimidium, & cætera. Nam ſi diffinitio ſit, aut ſubiecti tantum, aut prædicati tantum, aut vtriuſque, quæ eſt demonſtratio poſitione differés, vt dicit Philoſophus in libro Poſteriorum, certe ea dicetur principiũ pluſquam dimidium totius. Nam debet cognoſci quod propria paſsio ineſt ſubiecto, quod habetur per diffinitionem tanquam per cauſam & principiũ. Nam dimidium vel minus cognitionis eſt noſſe tãtum quod aliquis proprius affectus vel propria paſsio ineſt alicui ſubiecto: plus autem quàm dimidium totius eſt nõ ſolum noſſe talem paſsionem propriam ineſſe tali ſubiecto, ſed etiã noſſe cauſam propter quam ineſt, & hoc habetur per diffinitionem. Bene dicitur quod principiũ, id eſt ipſa diffinitio eſt pluſquam dimidium totius, ſcilicet eius quod volumus ſcire. Quòd ſi principium intelligamus non diffinitionem, ſed primũ principium complexum, & non ſimpliciter, aut aliqua ex parte, id eſt quod eſt principium proprium in qualibet ſcientia, adhuc vera eſt etiam de his ſentẽtia Philoſophi. Nam quodlibet proprium principium cuiuſlibet ſcientiæ, cõtinetur in veritate primorum principiorũ, ſcilicet de quolibet eſſe vel non eſſe, & cætera. Etenim quia illud primum principium eſt verum, ideo reliquæ propoſitiones ſunt veræ. Nam veritas omnium principiorum pendet à veritate primi principij. Vnde qui bene nouit primum principium, habet vim veritatis cuiuſlibet veræ propoſitionis. Et ſicut in entibus eſt dare primũ ens complectens omnem perfectioné omnium entium vi ſua, & ideo dicitur primum principium; Sic primum principium complexorum eſt tale vt vi complectatur veritatem omniũ propoſitionum inferiorum: ideo non ingreditur demõſtrationem per eſſentiam ſuam, niſi aliquando neceſsitatis cauſa ſumatur pro maiori termino, vt latius oſtẽdit Philoſophus in libro Poſteriorum. cum igitur vi contineat veritatem omnium principiorum, merito dicetur pluſquam dimidium totius. Nam qui cognoſcit primum principiũ, bene cognoſcit vim omnium veritatum, quanuis neſciat quid cuique ſit tribuendum. Sed hoc loco Philoſophus per principium intelligit felicitatem vel diffinitionem eius, & hoc ſecundum Albertum magnũ. Quòd ſi per principium intelligamus etiam

virtutem,

virtutem,bene procedit,quia ipſa eſt cauſa effectrix felicitatis:& etiam operatio dici principium poteſt,cũ ipſa ſit cauſa effectrix virtutis,& per conſequens felicitatis. Ideo oportet bene noſſe diffinitionem cuiuſque horum,ſcilicet felicitatis: vel virtutis,vel operationis. Et ſic habetur in hoc quarto capitulo. Primo deſcriptio cõmunis felicitatis,deinde propria, tertio quòd magis manifeſtabitur felicitas ſi declarẽtur partes poſitæ in eius diffinitione,& oſtendit modum procedẽdi in tali declaratione,ſcilicet quia,& non propter quid.

De dictorum antiquorum cum vera felicitate conſenſu,ac de triplici bono ad felicitatem neceſſario. CAP. VIII.

Conſiderandum eſt igitur de ipſo:nõ ex con 66
cluſione ſolum,& ijs ex quibus eſt ipſa ra-
tio: ſed ex ijs etiam quæ de ipſo dicuntur.
Vero nanque omnia quæ competunt, con-* τὰ ὑπάρ-
ſona ſunt: à falſo autem cito ipſum diſcrepat uerũ. Cum χοντα.
igitur bona in tria ſint diuiſa, & alia externa, alia circa
animam,alia circa corpus bona dicantur:ea quæ ſunt cir-
ca animam proprijſſime maximeq; dicimus bona.at actus 67
& operationes animæ:circa animam eſſe ponimus.quare
hac opinione cum antiqua, tum à philoſophantibus con-
ceſſa:bene dicitur finem ipſum,actus quoſdam & opera-
tiones eſſe. Sic enim fit ut ſit ex ipſis animæ bonis,& non
ex bonis externis. Conſonum eſt etiam ipſi rationi & id 68
quod dicitur: felicem inquam bene uiuere,beneq; agere.
finis enim bona quædã uita,bonaq; actio dictus eſt.cuncta 69
præterea quæ circa felicitatem quærũtur: ei quod dictum
eſt ineſſe uidentur. Alijs nanq; uirtus,alijs prudẽtia,alijs 70
ſapientia quædam,alijs hæc, aut horum aliquod cum uo-
luptate,aut non ſine uoluptate felicitas eſſe uidetur. Sunt
& qui externam etiam affluentem ſimul accipiunt.atque

hæc partim multi & antiqui, partim pauci, uiriq; dicunt
præclari: quorum neutros tota uia aberrare, ſed aliqua ex
parte, & in plurimis uerum attingere conſentaneum eſt
rationi. eorum igitur ſentētiæ qui uel omnem uel aliquam
uirtutem fœlicitatem aſſerunt eſſe, ipſa ratio conſona eſt.
huius eſt enim ea operatio, quæ per ipſam efficitur. In=
71 *tereſt autem fortaſſe non parum in poſſeßione, an in uſu*
ac in habitu, an in operatione: ſummum conſiſtere bonum
putare. fieri enim poteſt ut habitus quidem, etſi ineſt, nul=
lum efficiat bonum. ut in dormiente, uel etiam alio modo
quodam otioſo facto. ut operatio autem nihil efficiat bo=
ni, fieri nequit. qui nanq; operatur, aget utiq; neceſſariò:
72 *& bene etiam aget. atque ut in olympia, non ij qui ſunt*
elegantißimi forma, præſtantißimiq; robore, ſed ij qui
decertant, coronis afficiuntur (ipſorum enim aliqui uin=
cunt) ſic & qui bene agunt, eorum quæ ſunt in uita, pul=
chra, bonáq;, compotes fiunt. Eſt autem & uita ipſorum
per ſe iucunda. Nam uoluptate quidem affici: ex ijs eſt
quæ ad animam pertinent. id autem eſt cuique uoluptati,
cuius amator dicitur quiſque: ut equus equorum amatori,
& ſpectaculum, ſpectaculorum identidem amatori, eo=
dem modo & amatori iuſtorum iuſta, & omnino uirtu=
tum amatori, ea quæ per uirtutem efficiuntur. quæ igi=
tur uoluptati ſunt uulgo: ea repugnantia ſunt, propterea
quòd non natura talia ſunt. ſed amatoribus honeſtatis ea
ſunt uoluptati, quæ ſunt natura iucunda. tales autem eæ
ſunt actiones, quæ à uirtute emanant. quare & his ipſæ
ſunt uoluptati, atque per ſeipſas iucundæ. ipſorum igi=
tur uita non indiget uoluptate, tanquam aliqua foris ad=
73 *iungenda: ſed habet in ſeipſa uoluptatem. Præter enim*
ea quæ dicta ſunt: neque bonus is eſt qui bonis actioni=

bus

bus non delectatur. Nam neque iuſtum eum quiſquam dixerit, qui iuſtis non gaudet: neque liberalem eum qui liberalibus actionibus non delectatur: & in cæteris eodem modo. quòd ſi hæc ita ſint, actionum eæ quæ à uirtute proficiſcuntur, per ſeipſas ſunt uoluptati atque iucundæ. At uero bonæ quoque ſunt, & etiam pulchræ, atque horum unumquodque maxime ipſis competit: ſi recte de his ipſe iudicat ſtudioſus, iudicat autem ut eſt dictum. Optimum ergo, & pulcherrimum, & iucundiſsimum eſt ipſa fœlicitas: & non ſeiunguntur hæc perinde atque in illo Deliaco carmine ſeparantur,

Summe eſt pulchrum: ex aſtrea quod gignitur alma.
Optima, ſi ualeas, res eſt: quod quilibet optat.
Summe eſt iucundum, ſi re potiaris amata.

Hæc enim operationibus omnia competunt. has autem ipſas, aut unam ipſarum quæ ſit optima: fœlicitatem ipſam dicimus eſſe. Videtur tamen & externis indigere bonis, 74
ut diximus. Fieri enim non poteſt aut non facile fit, ut is res agat præclaras, cui facultates deſunt: multa nanque per amicos, per diuitias, per ciuilem potentiam, tanquam per inſtrumenta aguntur: quibuſdam autem carentes, ut nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculant: non enim ſatis ad fœlicitatem idoneus eſt, qui penitus eſt deformis, aut ignobilis, aut ſolitarius ſine prole: & minus etiam fortaſſe, ſi cui perpraui ſint filij, uel amici, aut boni mortui ſint. ut igitur diximus, uidetur fœlicitas & talis indigere proſperitatis. Vnde quidam proſperitatem fortunæ, quidam uirtutem fœlicitatem eſſe dicunt.

COMMENT.

66 CONSIDERANDVM eſt igitur.]Hoc eſt quintum & vltimum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo cum in præcedenti capitulo attuliſſet definitionem felicitatis,& dixiſſet quod partes definitionis erant declarandæ & dilatandæ,nũc dicit eam definitionem eſſe declarandã:non ſolum vt ſuperius dixit ex concluſionibus, & propoſitionibus,ex quibus concluditur ſecundum modum accommodatum huic doctrinæ morali,ſed etiam ex ſentẽtijs, & opinionibus aliorum philoſophorum de ipſa felicitate ſi quid bene attulerint de ea: vt ſcilicet accommodemus quod bene dixerunt, & quod male, reijciamus. Solet enim eſſe Philoſophi mos procedendi penè in quolibet ſuo libro, & in quauis materia ab eo pertractanda: primum proponere rem de qua dicturus eſt, deinde afferre quid de eadem ſenſerint alij philoſophi,& in eo quod male dixerint,ipſos refellere: deinde afferre ſententiam ſuam quaſi eluceſcentem inter aliorum errores,definiendo rem quam propoſuit cõmuniter,&proprie.Deinde confimare ſententiam ſuam, & accommodare dicta aliorum in eo quod bene dixerunt: demum afferre rationes ad declaranda ea quæ ſunt poſita in definitione, quæ indigent declaratione. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima igitur dicit Philoſophus,quòd eſt conſiderandum principium poſitum à nobis, non ſolum ex concluſione quam attulimus de ipſo, nec ex principijs tantũ ex quibus profluit illa concluſio: ſed etiam ex ſententijs aliorũ philoſophorum de ipſa felicitate,& quia ex illis etiam apparebit definitionem noſtram fuiſſe bene aſsignatam: & affert vnam ſententiam quæ eſt cauſa huius inquiſitionis, Ei nanq; quod &c. Hunc textum trahunt expoſitores nonnulli,& violenter accommodant menti Philoſophi,afferendo expoſitiones ſuas, quaſdam ſententias communes, quomodo omnia cõſonant vero,& quod in falſis etiam propoſitionibus, vt homo eſt lapis,latet etiã quoquo modo veritas: quæ omnia non bene accomodantur huic propoſito.Sententia Philoſophi in hoc loco non eſt communis, ſed ad propoſitum ſuum,ſcilicet quod omnia quæ dicũtur vere de aliqua re,cõcordant cum omnibus his quę vere competunt tali rei.quod an falſò dicitur de aliqua re,illud certe diſcrepat ab omnibus

vere

vere competentibus tali rei.vt exempli cauſa:Si quis diceret quod homini competit per ſe ſubſtantia, corpus,rationalitas & huiuſmodi,vere diceret. At ſi quis diceret quod rudibile competit homini,& ſimilia,falſo diceret,& tribueret ei tale,& cito appareret quòd diſſonat à vero talis ſentētia,quia talia non conueniunt cum ſubſtantia corpore animali:& cætera quæ competunt vere, & per ſe homini, quia homo eſt ſubſtantia animata ſenſitiua,rationalis, nō autem rudibilis. Eodem pacto ea quæ dicuntur vere à philoſophis de felicitate,conuenient ſtatim cum noſtris quæ vere tribuimus felicitati,ſcilicet dicendo quod eſt operatio animi,& per virtutem,&c. Ea vero quæ non conueniēt cum noſtris vere allatis,quàm primum conſtabit eſſe falſa. Non ergo affert vniuerſalem ſententiam hic, vt volunt nonnulli expoſitores. Nec eſt verum quod dicunt, quod nō eſt vlla propoſitio ita falſa,quæ non contineat aliquid veri. Hæc eſt autem propoſitio falſa:Subſtantia eſt qualitas,& nullam habet veritatem. Sed eſt intelligendus textus vt diximus. Vnde ſi quis dixerit felicitatem eſſe ſummum bonum: ſtatim conſonabit ijs quæ verę tribuimus felicitati.Sin dixerit illam eſſe malum,ſtatim diſcrepabit.Notādum quòd Philoſophus in aſsignanda definitione felicitatis attulit plures concluſiones,quæ profluebant à quibuſdam propoſitionibus tanquam ex principijs concluſionum,quibus declarabatur ſummum bonum humanum:ex concluſionibus vero emanabat definitio felicitatis. Declaranda eſt igitur ea, non ſolum ex concluſionibus & principijs,ſed etiam ex opinionibus hominum,ex quibus ea quæ vere afferuntur bene conſonabunt noſtris tributis felicitati,falſa vero diſcrepabunt. [CVM igitur.]Hæc eſt ſecunda pars,in qua dicit afferendo opiniones philoſophorum, 67
quæ ſimul conueniunt,ſcilicet quod cum tripliciter diuidantur bona,ſcilicet in bona animi,corporis,& externa: aliqui poſuerūt bona animi eſſe principaliſsima,& maxime bona: ſed felicitas eſt animæ bonum,ergo felicitas eſt ſummum,& maxime bonum. Itaque iſti qui poſuerunt felicitatem in maximo bono,quod eſt animi,concordant nobiſcum:quia nos poſuimus ſummum bonum eſſe operationem ipſius animi.

[BENE dicitur.] Affert aliam ſententiam priſcorum, qua 68
dicebant felicitatem eſſe bonum vt finis:& hæc conueniunt

cum noſtra ſententia,quod probatur. omne quod eſt bonum animæ vt finis, eſt operatio eius. At nos poſuimus felicitatem eſſe bonum animæ vt finem,ergo ipſa eſt eius operatio maior. Nam ſi felicitas ſubijt rationem boni,ipſa erit vt finis. quod autem operatio ſit talis finis,patet,quia anima pergit ad operationem tãquàm ad finem ſuum vltimum per omnes ſuas potẽtias per quas nihil aliud facit quàm operari,& hoc intelligitur de omni anima. Hæc ergo ſententia cõuenit cũ noſtra,qui diximus felicitatẽ eſſe operationẽ,& eſſe bonũ vt finẽ. Et patet quod talis finis non ſit ex externis, ſed ex bonis animi. Notandum quod priſci dixere felicitatem eſſe bonum vt finem,& recte. Nam tria ſunt genera bonorũ,& duo prima ſcilicet externa & corporis feruntur ad bona animæ tanquàm ad finẽ ob quem ordinãtur actus quidam: quia non
69 omnes actus boni. Sunt enim aliqui mali. [CONSONVM eſt etiã.] Affert aliam ſententiã antiquorum,qui dixere quod felix eſt,qui bene agit, & bene viuit. Iſta ſentẽtia videtur cõuenire cum noſtra. Nam iſti nihil aliud dicere voluerunt: niſi quod felicitas eſt bona operatio & bona vita. Id quod dicitur, ſcilicet vna communi ſententia philoſophãtium & aliorum. Notandum quod vita tripliciter dici poteſt. Vno modo pro actu primo,qui nihil aliud eſt quàm ipſum eſſe viuentis: & ſic dicit Philoſophus quod viuẽtibus eſt eſſe,quod profluit ab eſſentia animæ,vel ipſa eſt anima. Vnde dicit in libro de Anima quod anima eſt actus primus corporis &c. Secundo modo ſumitur pro operatione quę profluit ab anima per potentias eius. Primus modus profluit tantum ab eſſentia animæ non per potentias medias. Secundum vero actum producit anima per medias vires,& potentias: & ſic dicimus hominem viuere,id eſt operari: vt intelligere vel ſentire vel generare ſibi ſimile in ſpecie, & huiuſmodi, vt oſtendit Philoſophus in libro de Anima. Tertio modo accipitur vita pro modo viuendi, nam ſolemus quærere quo pacto viuit talis, id eſt quem habet modum viuendi, & quam conuerſationem, & ſic ibi ſumit Philoſophus,vbi dicit quod vulgus ex modo viuendi ſuo credit felicitatem eſſe talem, aut talem, vt qui amabant voluptatem dicebant felicitatem in voluptate conſiſtere. Verum hic vita accipitur ſecundo modo, ſcilicet pro operatione,quando dicit quod felicitas eſt bona, id eſt bo

eſt bona operatio,& ita conueniunt nobiſcum. [CVNCTA 70
præterea.] Hæc eſt tertia pars,in qua poſtea quàm oſtendit opinionem eorum, qui eodem modo ſenſerunt de felicitate conuenire cum ſua, nunc enititur accommodare ſuæ ſententiæ opiniones aliorum, qui diuerſo modo ſenſerunt de felicitate. Et primo enumerat opiniones eorum ſingulas. Deinde incipit afferre, & accommodare vnam illarum, & eſt eorum qui poſuerunt felicitatem in virtute vna vel pluribus. Poſtea aliam opinionem eorum qui addiderunt ipſis virtutibus voluptatem ad conſtituendam felicitatem. Demum affert opinionem eorum qui his addiderunt bona externa, & omittit eos qui ponebant ſummum bonum, aut in voluptate tantum, aut tantum in bonis externis. Nam anteà has opiniones penitus reiecit, & nunc etiam pòſt habet, quia non conueniunt cum Philoſophi ſententia. Dicit igitur in primis quod cuncta quæ circa felicitatem variè à multis dicuntur, cum noſtra ſententia conuenire videntur: & affert tria, ſcilicet virtutem, prudentiam, ſapientiam, quæ ſunt perfectiones trium potentiarum animæ. Virtus quæ hic accipitur pro morali, eſt perfectio appetitus: prudentia eſt perfectio intellectus actiui: ſapientia eſt perfectio intellectus ſpeculatiui. Igitur perfectio hominis ſecundum opinionem iſtorum conſiſtit, aut in vna, aut pluribus, aut in omnibus iſtis: & omnes iſtos enumerat, & ponit pro vna opinione, quia ij omnes conueniunt in virtute ſine aliquo additamento. Deinde affert aliam opinionem eorum, ſcilicet qui addiderunt voluptatem ipſis virtutibus dictis, aut omnibus ſimul ſumptis, aut alicui illarum. & dicit cum voluptate, aut non ſine voluptate, propter hanc rationem, quia aliqui dixerunt quod felicitas conſtabat ex ſupradictis virtutibus, vel vna vel pluribus, & ex voluptate veluti ex parte eius eſſentiali, id eſt vt felicitas tanquàm quoddam totum aggregatum conſtitueretur ex virtute, & voluptate, tanquàm ex ſuis partibus eſſentialibus: quod innuit cum dicit, cum voluptate. Cum vero dicit, non ſine voluptate, innuit aliam opinionē, quæ & verior videtur, & magis cōuenire cū ſua. Iſti enim qui poſuerunt felicitatē in illis virtutibus, aut vna, aut pluribus, intellexerunt quod voluptas nō ſit de eſſentia felicitatis, ſed quoddam quod oritur ex ea, & ſequitur eam, veluti pul-

chritudo

chritudo ex bona complexione,& compoſitione partiũ cor
poris.& ſicut vmbra oritur ex corpore & ſequitur ipſum: ſic
voluptas ex felicitate, & ſic ſequitur ea tanquam inſepara-
bile accidens. & hoc intelligatur de bona voluptate, non au
tem de turpi. Affert deinde tertiam opinionem, ſcilicet eo-
rum qui præter hæc quæ poſita ſunt addiderunt felicitati bo
na externa. Poſt hæc enumeratis opinionibus vult oſtende-
re quod merito in illis eſt aliqua veritas, quia iſta dixerũt aut
multi & antiqui, aut pauci & præclari. Multi, quia non omni
no vana eſt fama quam populi multi decantant, vt alibi in-
quit Philoſophus. Antiqui, quia fuerunt propinquiores pri-
mordijs rerum, & naturæ: ergo iſti debent ſcire aliquam ve-
ritatem. Pauci & præclari etiam manifeſtum eſt quod debent
ſcire aliquam veritatẽ. Aliqua igitur ex parte probandæ ho-
71 rum ſentẽtiæ, [EORVM igitur ſentẽtiæ,] Hac in parte Phi
loſophus incipit accõmodare ſententiæ ſuæ opinionem eo-
rum, qui felicitatem, aut in virtute morali, aut in prudentia,
aut in ſapientia, aut in omnibus ijs tantũ collocabant. Et pri
mo oſtendit quòd conuenit in eo cũ opinione ſua, quia ope-
ratio ſecundum virtutem eſt aliquid virtutis, & à virtute ori-
tur. Deinde oſtendit quod ſua ſententia eſt melior, quia cum
felicitas ſit quiddam optimum, debet collocari potius in ma-
gis bono, quàm in minus bono. Sed vſus & operatio eſt ma-
gis bonum, quàm habitus & poſſeſsio. Fieri enim poteſt vt
aliquis habitum habens nihil agat boni, vt dormiens vel ali-
ter degens in otio. At qui operatur ſecundum virtutem, ne-
ceſſario agit, & producit aliquid boni. Melior igitur eſt a-
ctus quàm habitus, & vſus quàm poſſeſsio. Hæc autẽ duo mẽ-
bra correſpondent, ſcilicet poſſeſsio & vſus, habitus & ope-
ratio. Sed non parum intereſt inter noſtram ſententiam &
antiquorum. Nos enim volumus felicitatem potius cõſiſtere
in vſu, quàm in poſſeſsione, & actu quàm habitu: illi autẽ ecõ
tra. Notãdum quod eſt differentia inter poſſeſsionẽ vſumq;,
& habitum, & operationem. Poſſeſsio & vſus propriè dicun
tur rerum externarum. Habitus & actus, aut animi, aut cor-
72 poris. [ATQVE vt in olympia.] Probat etiam exemplo
quod ſua poſitio in operatione eſt melior, quàm illa antiquo
rum in habitu. Sicut enim athletæ tantum coronantur in o-
lympia, qui certant, & operantur, & non ij quamuis ſint for-
tiſsimi,

tiſsimi,qui otioſi ſpectantes certamina nihil agunt:ſic operatores ſecundum virtutem ſunt proprie appellandi felices, & non illi qui tantum habent habitum,& non operantur. Sunt enim felices in potentia propinqua,illi autem in actu.

[IPSORVM inſuper.] Affert opinionem eorum qui dixerunt felicitatem conſiſtere in virtute, aut virtutibus cum voluptate, aut non ſine voluptate. Et primo oſtendit quòd felicitas continet voluptatem: deinde quòd felicitas eſt iocunda. Item quòd eſt per ſe iocunda. Præterea quòd felicitas ita habet voluptatem, vt non indigeat ea tanquam aliquo extrinſecus adueniente. Demum quòd felicitas non ſolum eſt iocunda, ſed etiam bona, & pulchra, & poſtremò quod felicitas eſt quiddam optimum, & iocundiſsimum vt patebit. & in primis operatio animæ continet voluptatem, quia percipere voluptatem eſt ipſius animæ, & habentis animam ſenſitiuam vel intellectiuam, non enim eſt animati anima vegetatiua. Nam plantæ non ſentiunt voluptatem. Item felicitas eſt iocunda. Probatur, quia id quod amatur ab vnoquoque, ei eſt iocundum. At operatio ſecundum virtutē amatur à ſtudioſo, ergo operatio ſecūdum virtutem eſt iocūda felici homini,& ſtudioſo viro. Maior declaratur à Philoſopho inductione, Nam equus amatori equorum, & ſpectaculum,&c. Minor quoque eſt manifeſta. Item felicitas eſt per ſe iocunda. probatur, Id quod eſt ſua natura iocundum, eſt per ſe iocundum. Sed operatio ſecundum virtutem eſt ſua natura iocunda, ergo &c Nam ea quæ multitudini videntur iocunda, ſunt repugnantia inter ſe, quia quandoq; delectant, quandoq; moleſtiam afferunt: & cauſa eſt, quia non ſunt de ſe,& natura ſua iocunda. Si enim eis natura ineſſet iocunditas, nunquam eam amitterent, ſed ſemper eſſent iocūda. Sed talia multitudinis noſtra ſententia nunc ſunt, nunc non ſunt iocunda, ſed mutantur ſecundum rationum, ætatum,& conditionum: & hoc eſt, quia illa non ſunt naturaliter, & per ſe talia. Sicut ea quæ ſemper delectant bonos, & ſapientes viros ad quos pertinet, & quorum eſt verum & incorruptum iudicium de rebus: & propterea id eſt natura iocundum, & ſemper iocundum,& per ſe iocundum, quod eſt eis voluptati. Id autem eſt præcipue felicitas, & operatio à virtute. Item ipſorum vita non indiget voluptate, quia felicitas ita in ſe habet

bet voluptatem vt non indigeat ea veluti aliquo foris adueniente, & peregrino quodam. Hoc probatur, quia ſi felicitas per ſe ſola ſumatur ſeparata ab omnibus alijs, habet in ſe voluptatem. Operator enim cuiuſque virtutis gaudet cum operatur ſecundum illam, vt iuſtus cum operatur ſecundum iuſtitiam. Quod ſi non gauderet non eſſet iuſtus, aut ſtudioſus: ſed aut vi, aut ſimulatione, aut aliter aliaque de cauſa operaretur. Quare felicitas, & operatio ſecundum virtutem habet in ſe voluptatem. Item felicitas eſt non ſolum iocunda, ſed etiam bona, & pulchra, & honeſta, quia ſic ſapiens, & ſtudioſus iudicat: iudicat autem bene, quia ipſe eſt tanquam menſura talium operationum. Vt enim pictor de figuris: ſic prudens, & ſtudioſus de actionibus. Item optimum, & pulcherrimum, & iocundiſsimum eſt ipſa felicitas. Nam ea quæ tribuuntur felicitati, per ſe debent tribui in ſummo gradu. At felicitati bonitas, iocunditas, pulchritudo per ſe tribuũtur, vt ſuprà oſtendimus. ergo hæc felicitati ſunt tribuenda in ſummo gradu: non enim debet tribui ſuperlatiuum niſi ſummis rebus: at felicitas eſt ſummum bonum, & tale eſt operatio ſecundum virtutem: ergo operationi ſecundum virtutem ſunt iſta tria in ſummo gradu tribuenda, & ſimul, & nõ alterum ſine altero ſeparando ea, ſicut facit Deliacum carmen: in quo tribuitur iuſtitiæ pulcerrimum, & accommodatè ſi intelligatur pro operatione ſecundum iuſtitiam quæ eſt, & dicitur tota virtus, & optimum tribuitur ſanitati: accommodatè etiam ſi intelligatur de ſanitate mentis. & iocundiſsimum dicitur re amata potiri: accommodatè etiam ſi talem rem intelligamus felicitatem, quæ maxime eſt amore digna. Sed nos, dicit Philoſophus, non ſeparamus hæc, ſed omnia ſimul tribuere debemus felicitati. [VIDETVR tamẽ.]

74 Hac in parte affert vltimam opinionem eorum, qui præter ea ſuperius allata afferebant etiam, & adiungebant externa bona, & videtur accommodare ſententiæ ſuæ. Si enim conſiſtit in operationibus animi ſecũdum virtutem &c. Ad exercendas autem operationes indigemus bonis externis vt inſtrumentis, ideo videbitur indigere bonis externis: & enumerat plures ſpecies bonorum externorum vt amici, & cætera. quæ ſi deſint, tanquã inſtrumenta videtur felicitas quodãmodo minui vel potius impediri, felicitas inquam ciuilis.

Et ad

Et addit quod nonnulli adeò putauerunt bona externa conferre ad felicitatem, vt eis proſperè vti idem eſſet penè, quòd felicitas, & qui bonam & ſecundam fortunã felicitatemque in eodem ponunt, & alij tamen qui virtutem & felicitatem idem putant. Notandum quòd felicitas, vt ad hoc propoſitum ſpectat, duobus modis conſiderari poteſt: aut vt perficit habentem, & eſt ad ſeipſum, & ſic videtur de ſe eſſe ſufficiens ſine vlla alia acceſsione. Aut cõſiderari poteſt vt eſt ad alios, & tunc eſt felicitas ciuilis quæ videtur eſſe aggregatum ex tribus illis generibus bonorum, & de tali videtur loqui Philoſophus, cũ dicit quod videtur indigere externis bonis, id eſt de felicitate, & felici ciuili. & ita huic finẽ tractatui imponit, in quo afferẽdo primo plures opiniones, venit poſtea ad definitionem ſummi boni ſecundum ſententiam ſuam, poſthabitis alijs & confutatis: deinde confirmauit ſuam definitionem ex dictis aliorum, ſeligendo ea quæ bene dicta ſunt ab illis, & accõmodando ſuæ definitioni, vt ex hoc oſtẽdat melius ſenſiſſe quàm cæteros, & nõ penitus diſſenſiſſe à cæteris.

De modo aſſequendæ felicitatis.

CAPVT IX.

VNde & dubitatur, utrum diſciplina, an aſ- 75
ſuetudine, an alio quodam modo per exerci
tium acquiri poſsit, an aliqua diuina ſorte,
an & ob fortunam proueniat. Si igitur & 76
aliquid aliud deorum eſt munus hominibus: cõſentaneum
eſt rationi & felicitatem à dijs ipſis dari, & eò magis,
quò cæteris humanis bonis eſt præſtabilius. Verum hoc
ad aliam magis conſiderationem forſitan pertinet. Vide- 77
tur tamen, etſi non à dijs immortalibus mittitur, ſed uir-
tute diſciplina'ue quadam uel exercitio comparatur: di-
uiniſsimum eſſe. Præmium enim, finiſq; uirtutis, opti-
mum & diuinum quiddam ac beatum eſſe uidetur. fuerit
etiam & multum commune. fieri nanq; poteſt ut diſci-
plina quadam ac diligentia ab uniuerſis ijs comparetur,
qui nul

qui nullo principio labefactato, idonei ſunt ad conſequen-
78 *dam uirtutem. Quòd ſi melius eſt hoc modo quàm ob for-*
tunam fœlicem eſſe: rem ita ſeſe habere conſentaneum eſt
rationi. Siquidem ea quæ ſunt ſecundū naturā: ut quam-
optimè ſeſe habere poſſunt ſic ſe habent ſuapte natura,
& ea ſimiliter quæ per artem conficiuntur, atque à qua-
cunque proueniunt cauſa: & ea maxime quæ à præſta-
biliſſima proficiſcuntur. id autem quod maximum atque
pulcherrimum eſt, fortunæ tribuere, ualde erroneum eſt.
79 *Patet etiā ex ipſa ratione quod quæritur. Dicta eſt enim*
operatio animæ per uirtutem. Cæterorum autem bono-
rum alia ineſſe neceſſarium eſt: alia adiuuant, ſuntq́; uti-
80 *lia, ut inſtrumenta. Hæc & iis conſona ſunt quæ in prin-*
cipio diximus. ipſum enim finem facultatis ciuilis opti-
mum ponebamus. hæc autem magnam adhibet diligen-
tiam: ut ciues ipſos diſponat, bonosq́; faciat, & ad hone-
81 *ſtas res agendas idoneos reddat. Merito igitur nec bo-*
uem, nec equum, nec aliud quicquam animantium dicimus
fœlix: quippe cum fieri nequeat ut ipſorum quicquam ta-
lis ſit particeps operationis. Hanc autem ob cauſam neq;
82 *puer eſt fœlix. Nondum enim eſt idoneus ad res tales a-*
gendas propter ætatem. qui dicuntur fœlices, ob ſpem di-
cuntur. eſt enim opus (ut diximus) & perfecta uirtute,
83 *& perfecta etiam uita. Multæ nanque mutationes in uita*
fiunt, uariæq́; fortunæ: atque fieri poteſt, ut is qui maxi-
me bonis abundat, in magnas incidat in ſenectutæ calami-
tates: ut in heroicis de Priamo dicitur. eum autem qui tali
fortuna eſt uſus, & miſerabiliter obijt, nemo fœlicē dicet.

COMMENT.

75 VNDE & dubitatur.] Hic eſt tertius tractatus huius pri-
mi libri, in quo declarat tria, quæ uidentur ſequi poſt
definitionem felicitatis. Primum à qua cauſa effectiua
proueniat

proueniat ipſa felicitas. Deinde in quo ea ſit tanquam in ſubiecto. Tertio in quo tempore dicatur quis eſſe felix: quod videtur innuiſſe per eam partẽ definitionis, ſcilicet in vita perfecta. Diuiditur autẽ hic tractatus in tria capitula. In primo tractat de cauſa efficiente ipſius felicitatis, & eius ſubiecto. In ſecundo tractat quo in tempore aliquis dicatur eſſe felix. In tertio declarat quomodo poſterorũ fortunæ conditionesq; pertineant ad felices iam mortuos. Primum etiam capitulum diuiditur in duas partes. In prima autem parte iſta quærit primo, & enumerat cauſas à quibus videtur poſſe prouenire felicitas. Deinde ponit à qua cauſa proueniat, & à qua non proueniat. Quærit igitur in primis, vt diximus, à qua cauſa tanquam effectiua proueniat felicitas: quæ dubitatio videtur oriri ex paulò ante dictis, & allatis, cum dicit quod quidam felicitatem ponunt idem cum virtute: alij vero nonnunquam dicunt eſſe idem cum bona fortuna: quorum duorum alterum videtur eſſe quid externum, ſcilicet fortuna, alterũ quid internum, ſcilicet virtus. Merito igitur quæritur, vtrum felicitas oriatur à cauſa interna an externa. Cauſam autem internam explicat per illa tria, ſcilicet per diſciplinã, aſſuetudinẽ, exercitium. Cauſam vero externam explicat per illa duo, ſcilicet per diuinam ſortem, & per fortunam. Cum vero quæritur vtrum felicitas poſsit acquiri per diſciplinam: eſt quærere vtrum ea poſsit acquiri vt ſciẽtiæ quæ per doctrinam diſcendo acquirũtur: per aſſuetudinem, veluti virtutes quæ nõ doctrina, ſed aſſuetudine acquiruntur agendi, & producendi operationes ſtudioſas: per exercitiũ, eſt quærere vtrũ acquiratur vt nonnullæ artes, vt ſaltandi, citharizandi, & ſimilium per longam exercitationem, ſcilicet pulſandi citharam vel ſaltandi. Iſta igitur dicuntur interna, quia ſunt in nobis, & in noſtra poteſtate collocata. Sors autem diuina, & volũtas dei, tum etiam ipſa fortuna, manifeſtum eſt quod ſunt extra nos, & quicquid habetur à deo vel à fortuna non eſt in noſtra poteſtate, ſed videtur eſſe munus ab illis. [SI IGITVR & aliquid.] Hac in parte Philoſophus incipit oſtendere primo 76 quod felicitas prouenit à cauſa diuina, deinde quod prouenit à cauſa humana: præterea quod non prouenit à fortuna: poſtremo quod non prouenit à fortuna, ſed à cauſa humana. Dicit igitur in primis, quod ſi aliquod munus eſt homini-

bus datum à deo, conſentaneum eſt rationi id eſſe felicitatem. Etenim nobiliſsimus effectus debet produci à nobiliſſima cauſa, ſed felicitas eſt huiuſmodi: ergo &c. Nam & hoc præcipue confirmari videtur, quia felicitas eſt præſtabiliſsimum quiddam omnium rerum humanarum. At nonnullæ res humanæ ſunt nobis datæ à deo: ergo multo magis ipſa felicitas cum excellẽtior ſit cæteris rebus à deo datis, vt viuere: & alia ſunt huiuſmodi quæ ſunt ignobiliora felicitate & ipſo bene viuere, id eſt bene operari, ergo multo magis ipſa felicitas. Nam quãto donum eſt præclarius, eo magis videtur eſſe cõueniens deo. Sed omittit tamen iſtã conſiderationẽ: quia nõ videbatur eſſe præſentis ſpeculationis, ſed potius primæ philoſophiæ vbi tractat de prouidẽtia diuina. [VI-
77 DETVR tamẽ.] Hac in parte oſtẽdit quod felicitas prouenit à cauſa humana, & innuit talẽ rationẽ. Illud quod acquiritur hominibus virtute, aut doctrina, aut aſſuetudine, aut aliquo exercitio, comparatur à cauſa humana: ſed felicitas proficiſcitur à virtute, aut ab aſſuetudine, aut aliquo huiuſmodi: ergo à cauſa humana. Hanc rationẽ videtur innuere Philoſophus per verba ſua, & ſimul repellere obiectionem tacitam, qua quis dicere poſſet: videtur quod felicitas ſit res diuina. ergo non videtur profluere à cauſa humana. Dicere autem videtur Philoſophus, quod etſi felicitas proficiſcitur à virtute vel aliquo huiuſmodi: tamen videtur eſſe res quædam diuina: cum ſit præmiũ & finis tam præclari boni, quale eſt ipſa virtus, & quaſi iſtud excedens ipſam virtutem oportet vt ſit quaſi aliud diuinum propter excellentiam ſuam, & ſupereminentem conditionem. Notandum quod felicitas etſi primo & maxime videtur proficiſci à deo, tamẽ ſecũdariò proficiſcitur etiam à cauſa humana, tanquam à propinqua. Nam quædam proueniunt à deo ſine noſtra operatione, vt eſſe & viuere, & potentiæ operandi, & huiuſmodi. quædã ſunt quæ proueniunt à deo, tamen concurrimus etiam nos, vt eſt virtus, felicitas & huiuſmodi. Nullus enim habitus acquiritur à nobis ſine cauſa diuina quæ eſt vniuerſaliſsima, & principaliſsima cauſa omniũ, adeò vt nullus effectus poſsit fieri apud nos ſine ipſo, & magis concurrit illa, quàm aliqua cauſa particularis, per illam rationem, quòd cum cauſæ ſint ordinatæ alia ſub alia, ſemper vniuerſalis, & primaria cauſa magis con

currit

currit quàm illa quæ eſt ſub ea, id eſt particularis, & ſecun-
daria. Sciendum tamen quod deus non concurrit vllo pa-
ćto ad vitia, nec ad actiones vitioſas, quia vltra operatio-
nem continent defectus, cuius nullo modo eſt auctor deus.
Dicendum eſt igitur quod felicitas profluit à deo tanquam
ab vniuerſali cauſa, & ab homine tanquam à cauſa particu-
lari & propinqua. Notandum quod præmium eſt duplex, ſci
licet internum & externum: internum eſt ipſa felicitas, quæ
licet reſpiciat externas res: tamen remanet in animo, & dici-
tur interna: præmiũ vero externum eſt, honos, magiſtratus,
potentia & huiuſmodi. Philoſophus autem intellexit hic de
præmio interno, ſcilicet de felicitate quæ eſt egregium præ-
mium, & nobilius ipſa virtute, & eſt præmium vt finis: honos
vero vt id quod eſt ad finem, & non finis. Eſt etiam & valde
commune. Probat eandem ſententiam, ſcilicet quod videtur
profluere à cauſa etiam humana, cum felicitas ſit quid valde
commune, ſcilicet vt poſsit acquiri. Poteſt enim comparari à
cunctis qui non habent læſum principium rerum agendarũ,
ita vt ſint inepti ad cõſequendam felicitaté. quaſi dicat, quod
felicitas eſt poſita in nobis, & poſſumus omnes eã acquirere,
niſi ſit in nobis principiũ labefactatum: ergo eſt à nobis, & à
cauſa humana, & deus, vt diximus, eſt principalis cauſa & vni
uerſalis. homo auté cauſa eſt particularis, homo inquam qui
non ſit læſus, nec habeat principiũ aliquod labefactatũ, velu-
ti quod ſit in eo læſa, aut imaginatiua, aut cogitatiua, aut me-
moria. Intellectus autem non læditur niſi per accidens, ſcili-
cet ſi lædantur aliqui ſenſus, aut interni, aut externi. Nam o-
mnis habitus ortũ habet à ſenſibus externis per medios inter
nos. Quòd ſi aliquis lædatur ſenſus, quo neceſſario vtamur
in his acquirendis, quę ſunt cauſa felicitatis: talis carens eo nõ
videtur aptus, neq; habilis ad felicitaté. [QVOD ſi melius.] 78
Hac in parte Philoſophus oſtẽdit quod felicitas nõ prouenit
à fortuna tanquã à cauſa effectiua, eſt enim cauſa effectiua du
plex, ſcilicet per ſe, & per accidens. Cũ igitur felicitas ſit nobi
liſsimus effectus, nõ prouenire poteſt, nec debet ab ignobiliſ
ſima cauſa. Talis auté eſt cauſa per accidẽs, id eſt ipſa fortuna.
Nã nobiliſsima cauſa poteſt bene producere nobilé, & igno
bilem effectũ. Vt ſol generat hominé & ranã. Sed nõ econtrà
ignobilis cauſa poteſt producere nobilẽ effectũ. Nã mouens

centum poteſt mouere decem, non autem econtra: non ergo felicitas prouenict à fortuna. Hoc etiam probatur ex ijs quæ fiunt à natura vel ab arte. Nam ea quæ fiunt à natura bene ſe habent: cum ita fiunt, vt ſunt apta nata fieri ab ipſa natura. Eodem modo quæ fiunt ab arte, male autem cum digrediuntur ab ordine naturæ vel artis, vt per accidens fiant. duæ enim videntur eſſe cauſæ per ſe quo ad hoc propoſitum ſpectat, ſcilicet natura & mens: duæ per accidens, ſcilicet caſus & fortuna. Caſus eſt cum fit aliquid præter intẽtionem naturæ, veluti cum oritur aliquis habens ſex digitorum manũ, quam natura intendebat facere cum quinque: fortuna dicitur cum fit aliquid præter intentionem mentis, vt ſiquis effodiat terram vt ponat vites, inuenit poſtea theſaurum præter intentionem: & in artibus ſiquis pingat manum cum ſex digitis labente penicello, quam intendebat pingere cum quinque digitis. Itaque tum omnia bene ſe habent, cum fiunt à cauſa per ſe eo modo quo melius fieri poſſunt, & vnaquæque res quæ bene fit, prouenit à quàm meliore cauſa poteſt: æquũ eſt pro fecto felicitati quæ eſt nobiliſsimus effectus, tribuere nobiliſsimam cauſam humanã vt eſt mens, cauſam inquam per ſe, & non fortunam quæ eſt cauſa per accidens, vt late oſtenditur à Philoſopho in libro Phyſicorum.
79 [PATET etiam & ex definitione.] Duplici ratione iterum oſtendit quod felicitas oritur à cauſa humana, & non à fortuna. Prima ratio eſt talis: omnis operatio animi per virtutem eſt effectus qui prouenit à cauſa humana. at felicitas eſt huiuſmodi, ergo &c. Etenim operatio talis non eſt niſi ab homine. quod autẽ ſit operatio animi patet ex definitione eius iam aſsignata antea.
79 [QVALIS quædam.] per hoc videtur innuere quod felicitas ſit in genere qualitatis, id eſt eſſe qualitatem quandam, & in ſpecie qualitatis, vt oſtendat quod cum ſit ab habitu, eſt tota ſimul, & nõ res ſucceſsiua quæ acquiratur per partes. Poteſt etiam dici quod Philoſophus velit oſtendere quod felicitas nõ ſit à fortuna ex eo, quia aliquis dicere poſſet quod bona externa connumerantur cum bonis ex quibus conſtituitur felicitas ciuilis: ergo felicitas oritur à fortuna. Ideo diuidit iſta bona, & dicit quod felicitas præcipue cõſiſtit in bonis animi, vt patet ex definitione noſtra. Cæterorũ autẽ bonorũ alia ſunt corporis quæ oportet præſupponere, alia fortunæ
quæ

quæ conferunt tanquã inſtrumenta. Verũ bona animi ſunt il la propria quæ videtur eſſe de eſſentia felicitatis vt diximus.

[HAEC conſona etiam.] Hic etiam oſtendit Philoſophus 80
quod felicitas eſt à cauſa humana. Nam nos, inquit, poſuimus finem ciuilis diſciplinæ eſſe optimum, id eſt ſummum bonũ ac felicitatem. Sed ciuilis diſciplina eſt res humana, & cauſa humana: ergo felicitas eſt à cauſa humana. quod autem ciuilis diſciplina ſit cauſa humana probat, dicendo quod ciuilis diligenter verſatur circa homines vt eos bonos efficiat. Sic igitur patet quod felicitas prouenit à cauſa humana.

[MERITO igitur nec bouẽ.] poſteàquam oſtendit quod 81
felicitas prouenit à cauſa humana, & non omnino à diuina, nullo autem modo à fortuna: hac in parte affert quoddã ortum ex dictis, ſcilicet quod felicitas conſiſtit tanquã in ſubiecto in homine, & non in quocunque homine, ſed ætatis perfectæ: & non quandocunque, ſed in vita perfecta. Oſtendit autẽ primo quod felicitas nõ eſt in brutis, deinde quod nõ eſt in pueris, ſcilicet actu: demũ quod eſt in homine habente virtutes perfectas in vita perfecta. Dicit igitur in primis quod ille qui nõ poteſt operari per virtutem nõ poteſt eſſe felix: at bos, aſinus, & alia huiuſmodi nõ poſſunt, nec ſunt apti ad operandũ per virtutem, ergo &c. Notandũ quod felicitas eſt quoddã accidens perfectiſsimũ, & non poteſt ſtare ſine ſubiecto. Quærendũ eſt igitur de ſubiecto felicitatis quòd habeat in ſe cauſam per quã felicitas poſsit ineſſe, incipit à negatiuis, id eſt ab his quæ nõ poſſunt habere, & omiſsis inanimatis naturalibus & vegetatiuis, in quibus notiſsimũ eſt non eſſe felicitatẽ, incipit à ſenſitiuis, quę habent appetitũ per quẽ videtur poſſe moueri ad aliquid operandũ. Cum vero felicitas ſit operatio animi per virtutẽ, quæ virtus regulat appetitũ vel perficit ipſum, remouet hoc à brutis: quia & ſi moueantur, & operentur per appetitum, tamen eorum appetitus non poteſt regulari à ratione: quia eam non habent, & per conſequens non poſſunt habere virtutẽ, quæ eſt cauſa felicitatis. ergo non poſſunt eſſe participantia huius operationis procedentis à virtute, quæ operatio dicitur eſſe felicitas. Si igitur, vt oſtendimus, bruta non poſſunt habere in ſe cauſam per quam felicitas poſsit ineſſe illis tanquam accidens in ſubiecto, merito patet bruta non eſſe ſubiectum felicitatis.

82 [HANC autem ob cauſam.] Nũc oſtendit de rationalibus quæ ſint, id eſt qui homines non poſſunt habere vel ſuſcipere in ſe felicitatem. Ij aut ſunt pueri. Nam qui nondum per ætatem ſunt apti ad producendas operationes ſtudioſas, nõ poſſunt ſuſcipere felicitatem. At pueri ſunt huiuſmodi. ergo &c. Nõ igitur bruta nec pueri poſſunt habere, ſed tamen hoc fit diuerſo modo. Bruta nanque non poſſunt regere appetitum ratione, quia non habent: pueri vero habent, ſed imperfectam, id eſt nondum ea perfecte vtũtur: ideo &c. Et qui puerorum dicuntur, ſi quis diceret quod nonnulli pueri poſſunt appellari felices: ergo poſſunt eſſe in ea ætate ſubiectum felicitatis, remouet hãc obiectionẽ Philoſophus, & dicit quod ſi appellamus eos felices, hoc eſt quia dicũtur felices ob ſpem, & non quia in ea ætate ſint actu felices, ſed in potentia ad felicitatem in ætate congrua. Dicitur autem proprie res talis cũ eſt actu talis: vt albus cum habet albedinem in ſe, & non cum eſt in potentia ad ſuſcipiendam albedinem. Sic etiam felix cũ actu habet felicitatem, & non cum eſt in potentia ad eam.

83 [EST enim opus.] Philoſophus ſepoſitis illis qui non poſſunt eſſe ſubiectum felicitatis, nunc oſtendit qui ſint illi homines qui poſsint appellari felices, declarando quod ſunt ij qui habent virtutem perfectam in vita perfecta. Et notandũ quod illa pars (eſt enim opus perfecta virtute) deſeruire, & accommodari poſſe videtur, & ſuperiori, & huic parti: ſuperiori, vt ſit ratio qua pueri nõ poſsint eſſe felices in pueritia, quia nõ habent virtutem perfectam vt eſt opus habere: huic parti, vt ſit ratio oſtendẽs quòd homines qui ſunt in ætate cõgrua poſſunt per rationem perfectam acquirere virtutem, quæ eſt cauſa felicitatis. deinde addit, & vita perfecta, vt oſtẽdat quòd non ſufficit habere perfectam virtutem ad hoc vt homo poſsit eſſe felix, & ſubiectum felicitatis, niſi illa ſit diuturna vel durauerit vſque ad finem vitæ, poſtea quàm ſit eam adeptus. Nam ſi inciderit in ærumnas Priami, & impediatur à maximis calamitatibus, non poterit exercere operationes ſecundum virtutẽ quam habet: nec eſſe ſubiectum felicitatis. Et per hoc videtur loqui Philoſophus hic de felicitate, non ſpeculatiua, non actiua tantum quæ eſt ſui ad ſeipſum, ſed de actiua ciuili, quæ ſola videtur indigere externis bonis ad exercendas operationes felicitatis. Ex his omnibus perſpicitur

quid

quid ſit ſubiectum felicitatis, non bruta, non pueri, non homo ſine virtute, non homo cum virtute in maximis calamitatibus conſtitutus: ſed homo qui habet virtutem perfectam, id eſt prudentiam in vita perfecta, id eſt vſque ad finem vitæ, & talis eſt ſubiectum felicitatis, quia habet cauſam, id eſt virtutem in ſe per quam poteſt ſibi ineſſe felicitas præſertim ciuilis, vt diximus.

Quòd quis in hac vita dicendus ſit felix, & quid felix. CAPVT X.

*ESt'ne igitur nec unus alius hominum fœlix quandiu uiuit dicendus: ſed Solonis ſententia * finẽ ſpectare oportet? Quòd ſi & ita ponendum eſt: tum fœlix eſt cum è uita diſceſſerit? an id abſurdum eſt penitus, nobis ipſis præſertim qui fœlicitatem operationem quandam dicimus eſſe? Quòd ſi mortuum fœlicem nõ dicimus, neq; Solon id uult: ſed tunc dici beatum hominẽ tuto poſſe, quia iam eſt extra omnia mala, calamitateſq́;. Habet quidem & hoc controuerſiã quandam. Mortuo nanq; bonum & malum uidetur aliquid eſſe: ſiquidem & uiuenti non autem ſentienti: ut honores, infamiæ, & filiorum, poſterorumq́; omnium proſperitates atq; aduerſitates. Dubitationem autem & hæc afferũt. ei nanq; qui ad ſenectutem uſq; beate uixit, ſecundumq́; rationem deceſſit: multas circa poſteros accidere mutationes contingit, & alios ipſorum eſſe bonos, uitamq́; conſecutos eſſe pro dignitate: alios contrà. conſtat autẽ* & diſtantijs ad parẽtes, multus uarijſq́; modis ipſos ſeſe habere poſſe. abſurdum igitur eſt, ſi defunctus ſimul etiã mutaretur, & nũc fœlix fieret, nũc miſer. abſurdũ eſt etiam, & minime, nec aliquod ad tempus, poſterorum ad parẽtes res pertinere. Sed redeundũ eſt ad id quod prius eſt dubitatũ. ex illo nãq; & id quod nũc quæritur fortaſ-*

* χρόνον τέλος ὁρᾶν.

84

85

86

* καὶ τοῖς ἀποστήμασι

87

*ſe perſpicietur. ſi igitur finem ſpectare oporteat, & tunc
beatũ dicere quenquam, nõ quia beatus tunc eſt, ſed quòd
prius erat: quo pacto non eſt abſurdum, ſi cum eſt fœlix,
non uere de ipſo dicetur quod ineſt. Quia uiuentes dicere
beatos ob mutationes nolumus: & quia fœlicitatem quidẽ
ſtabile quiddam, nulloq; modo facile mutabile eſſe puta-
mus: fortunam autem in eiſdem ſæpe reuolui. nam ſi for-
tunam ſequamur: ſæpenumero fœlicem ac miſerum eundẽ
dicemus, chamæleontem quendam oſtendentes ipſum fœ-
88 licem eſſe, ac debiliter collocatũ. An fortunam ſequi nul-
lo modo eſt rectum? Non eſt enim in ipſa bene uel male ui
uere ſitum: ſed indiget humana uita ipſius, ut diximus.
Operationes autem eæ quidem quæ à uirtute proficiſcun
tur, fœlicitatis: eæ uero quæ ſunt contrariæ, contrarij do-
minæ ſunt. atteſtatur huic ſententiæ & id quod nunc du-
89 bitauimus. etenim nullis in operibus humanis tanta eſt fir
mitas, quanta eſt in operationibus iiſce quæ à uirtute pro
ficiſcuntur. hæ nanq; ſtabiliores & ſcientijs ipſis eſſe ui-
dentur. harũ autẽ ipſarum eæ quæ cæteris antecellũt, ma
xime ſtabiles ſunt: propterea quòd in his ipſi beati, & ma
90 xime, & continuatiſſime uiuunt. Hoc enim ſimule eſt cau-
ſæ: ut ipſarum non fiat obliuio. id igitur quod quæritur:
cõpetet ipſi fœlici, & erit talis per uitam. nam ſemper aut
maxime ea aget & contẽplabitur quæ prodeunt à uirtu-
te, fortunamq; feret pulcherrime: & omni ex parte con-
91 cinne ac æquabiliter. quippe qui uere bonus* atque qua-
92 dratus eſt ſine uituperatione. Cum autem à fortuna mul-
ta eueniant, & magnitudine, paruitateq; differant: parua
93 quidem ſiue ſint ſecunda ſiue aduerſa, conſtat non facere
uitæ momentum: grandia uero ac multa, ſi ſecunda ſint,
beatiorem uitam efficiunt, quippe cum ad decorandum
ſint*

* καὶ τετρά γωνος. uide Eraſ. in

ſint apta, & uſus ipſorum pulcher, ſtudioſusq; fiat. ſin Prouerb.
aduerſa: præmunt, lædúntq; uitam beatam. afferunt enim Quadratus
dolores & multas operationes impediunt. Attamen & homo. item.
in ijs ipſis pellucet ipſa honeſtas, cum multas quiſpiam ac Lud. Cæ-
magnas aduerſitates facile perferat: non ob inſenſibilita- lium in an-
tem, ſed quia generoſus eſt atque magnanimus. Quòd ſi tiq. lectionibus lib. 18.
operationes dominæ ſunt (ut diximus) uitæ: nemo beato- cap. 14.
rum fuerit miſer. nunquam enim odioſum quicquam atq; 94
improbum aget: eum enim qui uerè bonus eſt, atque pru- 95
dens, fortunam omnem decore perferre, pro facultateq;
rerum ſemper res pulcherrimas agere: ut & ducem bo-
num præſentibus uti caſtris ad optime gerendum bellum,
& bonum item ſutorem ex ſibi datis pellibus pulcherri-
mum conficere calceum, cæterosq́; omnes identidem arti-
fices arbitramur. quæ cum ita ſint: miſer quidem nũquam
fuerit ipſe felix. Beatus tamen non erit, ſi in Priami cala-
mitates incideret. nec igitur uarius, facileque mutabilis
erit. neque enim ex felicitate facile aut à quibuſuis: ſed
ab ingentibus & multis aduerſitatibus dimouebitur: &
ex talibus non in paruo, ſed in longo quodam perfectó-
ue tempore rurſus fuerit felix: magnas in eo res, præ-
claraſq; nactus. Quid igitur obſtat eum felicem dicere: 96
qui per uirtutem operatur perfectam, & bonis externis
ſatis abundat, non quouis in tempore, ſed in uita perfe-
cta? An addendum eſt: & ita eſt uicturus, & ſecundum 97
rationem moriturus? quippe cum futurum quidem in-
*certum ſit nobis: felicitatem autem * finem, & omnino* τέλος.
perfectam omni ex parte ponamus? Quod ſi ita ſit, ui- τέλειος.
uentium eos quibus ea quæ diximus & inſunt & ine-
runt, beatos dicemus: beatos autem homines. Sed de his
quidem eouſque ſit definitum.

COMMENT.

84 EST'ne igitur nec alius quiſquam.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tertij tractatus, in quo oſtenditur quãdo aliquis poteſt appellari felix, & quo tempore, & diuiditur in duas partes. In prima quærit vtrum in vita dum aliquis eſt felix, an poſt mortem aliquis debeat appellari felix. In ſecunda oſtẽdit quòd in vita dum aliquis eſt felix poteſt appellari felix: dicit igitur in prima, & continuatur hæc pars cum præcedenti. dixerat enim ſuprà quòd ſi quis inciderit in ærũnas Priami, & in illis cõſtitutus obierit, ſi non debet, nec ſolet appellari felix, quæritur an quiſquam dum viuit poſsit appellari felix, an ſic expectare oportet exitum vitæ iuxta Solonis ſentẽtiam, qui Atheniẽſis fuit, & vnus è ſeptem ſapientibus, & legũlator. Nec alius quiſquã, quaſi dicat, nõ ſolum illum qui inciderit in calamitates Priami, ſed etiam aliquẽ alium, quicunque ſit, poſſumúsne appellare felicem? Sed cũ Solon dicit quòd oportet ſpectare finẽ, hoc duobus modis videtur poſſe intelligi, aut quòd in vita non ſit felicitas, ſed ſtatim poſt mortẽ: aut quòd oportet ſpectare finẽ, vt poſt mortẽ aſſeramus ipſum fuiſſe felicẽ, cum iam cõſtitutus eſt extra omnes calamitates, quibus ſubiectus videbatur dũ erat in vita. Ad primum modũ dicit Philoſophus, quòd ſi ita ponatur, ſcilicet vt ſtatim accedat felicitas poſt mortẽ, hoc eſt alienũ à poſitione noſtra, qui ponimus felicitatẽ in operatione quadam, ſcilicet virtutis: homo autẽ mortuus nõ poteſt operari ſecundũ virtutem, ſecundũ poſitionem, & definitionẽ noſtram de felicitate.

85 [QVOD ſi mortuum.] Capit nunc ſecundam expoſitionẽ, dicendo quòd ſi ſpectare finem nõ eſt intelligẽdum eo modo quo ſuperius diximus, nec ita volebat Solon, ſed eum felicẽ poſt mortem intelligere volumus ex eo, quia eſt poſitus extra calamitates, & res aduerſæ ad eũ peruenire nõ poſſunt: hoc enim nõ videtur acceptandũ. nam ille non videtur extra calamitates cõſiſtere ad quẽ bona & mala poſſunt accedere. Sed ad hominem mortuũ poſſunt bona & mala accedere: ergo, &c. Hoc oſtẽdit exemplo viuorum, qui nõ ſentiunt: veluti aliquis procul à patria, qui ſortitur aliquẽ honorẽ, vel efficitur multa, & quanuis ignoret, & nõ ſentiat talia, tamen bonũ & malũ ſuum eſſe videtur, & accedere ad illũ: ita etiam poſt mortẽ ſimilia videntur ad mortuũ poſſe accedere. quàre

ſi in vita non eſt tutum aliquem appellare felicem ex eo, quia poteſt calamitates ſubire: nec etiam poſt mortem eo pacto quo diximus, extra mala, id eſt extra vitia: extra calamitates, ſcilicet aduerſæ fortunæ. Et ideo eſt dicendus felix poſt mortem ſentētia Solonis, quia non poteſt exercere vitia, nec ſubire fortunæ calamitates, quia fortuna eo modo quo ſumitur à Philoſopho non habet locum in mortuo. [DVBITATIONEM autem & hæc.] Senſit Philoſophus in confutando ſuperiorem rationem, ſe dixiſſe bona & mala trāſire ad mortuos. & cum hoc videatur habere dubitationem, ideo affert eam, & in hac parte non ſoluit, ſed ſoluet poſtea in ſequenti capitulo: oſtendit autem hic dubitationem oriri ex dictis, quia ſi proſperitates aduerſitatesque tranſeant ad mortuos, tunc ſequetur quòd mortuus quandoque erit felix, quandoque miſer, & vno eodemq; tempore vnus atque idem erit felix & miſer: ſi poſtea filiorum filij ſint boni, tunc rurſus fiet felix: ſin vero eodem tempore partim ſint boni, partim mali, erit & ipſe eodem tempore felix, & infelix. ex quo videtur abſurdum ponere quod ex tali mutatione rerum, & ſuorum defunctus nunc felix, nunc miſer fiat. erit etiam abſurdum, dicit Philoſophus, ſi dixerimus res poſterorum non pertinere ad parentes. Itaque vno modo dicatur, videtur oriri dubitatio quam nunc relinquit, ſoluet autem in alio capitulo. 86

[SI IGITVR finem.] Reſumit ſententiam Solonis ſecundo modo expoſitam, ſcilicet quod poſt ipſam finitam vitam poſſumus aliquem felicem dicere ſecurè, & tuto, & nō prius, & eam refellit. Dicit igitur ſi ſecundum opinionem Solonis expectandus eſt exitus vitæ, & tunc appellandus eſt aliquis felix, non quòd tunc ſit, ſed quia antea erat in vita, quomodo non eſt abſurdum, quaſi dicat quòd eſt abſurdum aſſerere, quòd dum aliquis eſt felix non poteſt dici vere de ipſo, hic eſt felix? Nam omnis propoſitio de præterito eſt vera, quando id in aliquo præſenti fuit verum. Si ergo dicerem, Socrates fuit albus, & nullum tempus fuiſſet præſens in quo Socrates fuerit albus, nunquam poterit eſſe vera iſta propoſitio affirmatiua de præterito, ſcilicet Socrates fuit albus: ſic igitur quando aliquis in vita apparebat felix, & tamen nullum tempus fuit tunc in quo vere potuimus dicere, hic eſt felix, propter calamitates quæ accidere poterant: quo 87

modo

modo vere poſſumus dicere poſt exitum vitæ de præterito, hic fuit felix? id eſt, nunc eſt appellandus felix, non quòd ſit nunc, ſed quia antea fuit. quomodo non licuit antea id dicere dum erat felix? quaſi dicat, hoc non poteſt dici de præterito ſi nunquam in præſenti idem dici potuit vere. quare videtur abſurdum dicere vt dicebat Solon, quòd in exitu vitæ poterat aliquis appellari felix, & nondum erat appellandus felix in vita propter impendentes aduerſitates. non enim eſt bona ratio iſta Solonis: in qua locabat vim opinionis ſuæ, ſcilicet quod non priuſquam in exitu vitæ aliquis erat appellandus felix propter fortunæ mutationes, quæ accidere poſſunt in vita, quia felicitas debet eſſe aliquid ſtabile, & non leuiter mutabile, nec cõſiſtens in temeritate fortunæ: vt nunc etiam dicet inferius. nam ſi ſequamur fortunam, ſæpe felicem, & poſtea miſerum eũdem dicemus, veluti chamæleontem. Chamæleon enim eſt animal paulò leoni ſimile, quòd non videtur habere proprium colorem, ſed cuicunque colori adhæret talis coloris apparet, & hoc penè circa omnes colores ſibi accidit, veluti ſi rubeo adhæret, apparet rubeus, & ſic non permanet in eodem colore. dicitur autem chamæleon, id eſt, ἀπὸ τ̃ χάμαι, id eſt humileon. Eſt enim vt diximus quaſi par uus leo.

88 [AN fortunam ſequi.] Hæc eſt ſecunda pars principalis huius ſecundi capituli: in qua poſtquam illam opinionem Solonis improbauit quibuſdam ſententijs, nunc eam refellit, & ſoluit omnino, aſsignando rationes quare aliquis in vita debeat appellari felix. oſtendit autem primo quod felicitas eſt in vita, ſoluendo rationem Solonis: deinde alia ratione eandem concluſionem vel ſententiam, ſcilicet quod felix erit in vita, & non ſolum in vita, ſed etiam per totam vitam. Præterea oſtendit quòd qui adeptus eſt felicitatem nunquam erit miſer, etſi accidere poteſt vt nõ ſit beatus, & quòd felicitas non facile amittitur. demum concludit quod ij ſunt dicendi felices, tamen vt homines, qui perfecte operantur, & in vita perfecta vt patebit. dicit igitur in primis quod felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ, ſed in noſtra, & eſt res ſtabilis & firma: quare non eſt opus metu fortunæ expectare exitũ vitæ, ad hoc vt aliquis dicatur felix, vt volebat Solon, & probatur hoc duabus rationibus. Prima. Id quod eſt ſitum in noſtra poteſtate, nõ eſt ſitũ in poteſtate fortunæ: at felicitas

eſt ſita

eſt ſita in poteſtate noſtra,ergo nõ eſt ſita in poteſtate fortu
næ.Maior eſt nota, quia nos ſumus cauſa per ſe: fortuna, vt
etiã antea declarauimus,eſt cauſa per accidẽs:& hæc ſunt op-
poſita,ſcilicet per ſe,& per accidens.Quod igitur erit in po-
teſtate cauſæ per ſe,non erit in poteſtate cauſæ per accidens.
Minor eſtiam probata per ſuam definitionem, qua diceba-
tur quòd felicitas eſt operatio animi per virtutem, &c. ergo
concluſio noſtra eſt vera: & etiam idem declarat,cum dicit
quòd operationes proficiſcentes à virtute & ſecundũ virtu-
tem ſunt dominæ & cauſæ effectrices ipſius felicitatis. Con-
trariæ vero, ſcilicet operationes ſecundum vitia,ſunt domi
næ contrarij,ſcilicet infelicitatis & miſeriæ, vt patet,& non
eſt fortuna. [ATTESTATVR huic.] Secũda ratio ad idem 89
probandum quæ ſumitur ex ſtabilitate felicitatis,& etiam ex
dictis Solonis. Dicebat enim ſuprà,vt nos retulimus,& quia
felicitatem quiddam ſtabile,&c. Volebat enim Solon adeò
ſtabilem eſſe felicitatem,vt compelleretur eam non ponere
in vita propter varietatem fortunæ.quapropter ſi à Solone
concluditur quòd felicitas eſt quiddam ſtabile, tunc proba-
tur quod felicitas nõ eſt ſita in poteſtate fortunæ,hoc pacto:
Id quod eſt maxime ſtabile in rebus humanis non eſt ſitum
in poteſtate fortunæ:ſed felicitas eſt maxime ſtabilis in rebus
humanis:ergo felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ.Ma
ior eſt clara,quia ea quæ ſunt fortunæ ſunt varia, & mutabi-
lia. Minor probatur ſic,Scientiæ in rebus humanis videntur
eſſe maxime ſtabiles.at virtutes ſunt ſtabiliores quàm ſcien-
tiæ. ergo felicitas quæ oritur à virtutibus erit maxime ſtabi-
lis.Maior iterum huius ſecundæ argumentationis eſt clara,
quia ſciẽtiæ ſunt certiſſimæ,& de rebus neceſſarijs,quæ aliter
ſe habere non poſſunt.Minor in qua videtur dubium,proba
tur:ſed pro huiuſmodi declaratione ſciendum quòd rerum
humanarum vel bonorum humanorũ quædam attribuuntur
corpori,quædam animæ. Corpori attribuuntur habitus na-
turales,& acquiſiti ad perficiendos tales habitus naturales,vt
pulchritudo,valitudo,robur, celeritas,aptitudo,dexteritas,
& ſimilia: quæ cum ſint in corpore ab ipſa natura,perficiun-
tur ſtudio,& diligentia,aut exercitatione, aut aliter augen-
tur,vt arte gymnaſtica,arte equitandi,luctandi, & ſimiliter.
Animo autem attribuuntur habitus intellectiui,qui ſunt du-
plices,

plices,aut ſpeculatiui,aut actiui,& morales:habitus vero corporis habent per ſe cauſam vt corrũpantur, quia ſunt in corpore,& corpus corrũpitur per ſe,& ex conſequenti habitus qui ei inſunt.verũ habitus qui ſunt in animo corrũpũtur per accidés non per ſe,quia animus vtitur inſtrumẽto corporeo, quod corrũpitur. Quapropter ſi corrũpitur habitus animi, non per ſe,ſed propter inſtrumẽtum corrumpitur: ergo per accidens. quæ vero corrũpuntur per accidens,ſtabiliora eſſe videntur quàm ea quæ per ſe:& ſic iam habemus quòd ea quę attribuuntur animo, ſtabiliora ſunt quàm ea quæ corpori. Cum vero duo attribuantur etiam animo,ſcilicet habitus ſpeculatiui, tum habitus actiui atque morales: reſtat videre vter horum ſit ſtabilior: & videbitur alter habituum eſſe ſtabilior à quo frequentius exeunt operationes, & circa quem magis verſabimur.at huiuſmodi ſunt actiuæ virtutes, & morales magis quàm ſcientiæ: ergo erunt ſtabiliores ſcientijs. hoc tamen videtur verum in homine ciuili,ſed fortaſſe non eſt verum ſimpliciter.homo enim ſegregatus à multitudine, & penitus contemplatiuus magis verſabitur circa contemplationem,quàm actionem,cum ſit paucis contentus: & ſuæ ſcientiæ magis tali inhærebunt,quàm operationes morales, & habitus tales. Sciendum eſt etiam quod duplici modo conſiderari ſcientia poteſt. vno modo vt eſt cõcluſionis per demonſtrationem à ſua cauſa neceſſaria,& verſatur circa materiam neceſſariam,& hoc pacto ſcientia eſt magis certa,& ſtabilior, quàm virtus:alio modo vt eſt habitus in anima,& ſimili modo virtus moralis eſt habitus in anima,& in eo quòd ſunt habitus ſunt æque in anima.Sed hoc pacto videntur ſtabiliores in anima virtutes morales, & actiui,quia frequẽtius exercemur ſecundum illas. res enim familiares, & negotia publica atque priuata magis nos exercent & trahunt, quàm ſcientiæ. & videntur magis neceſſariæ ad vitam humanam, & in his recte exercendis eſt opus virtute morali: quare cum ſecundum has virtutes magis exerceamur,& in ijs magis verſemur quàm in ſcientijs, merito in nobis videntur fieri ſtabiliores. Nam in ſcientijs cum fiat intermiſsio, ſæpe fit maior obliuio,& ideo fiunt minus ſtabiles,quàm virtutes illæ quarum fit exercitatio frequens. Præterea virtus moralis conſiſtit principaliter in inclinatione appetitus,vt dicunt, qui

obliuio

obliuionem non ſuſcipit, & in ſexto huius inquit Philoſophus. Atqui nec habitus cum ratione ſolum, ſignũ erit quòd obliuio huiuſmodi habitus eſt, ſed prudentiæ non eſt. Prudẽtia autem, vt ſcimus, actiua eſt virtus. ex his habemus probationem minoris, quòd & quomodo virtutes ſunt ſtabiliores quàm ſcientiæ, licet ſcientiæ ſint nobiliores. & ſic etiam habetur cum felicitas proueniat à virtute, quòd ipſa eſt res firma, & ſtabilis, & quòd non eſt ſita in poteſtate fortunæ: quare non oportet ſpectare finem vitę, vt dicamus aliquem eſſe felicem eo pacto quo volebat Solon. [ID igitur 90
quod quæritur.] Cũ ſuperius probauerit Philoſophus quòd felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ procedendo cõtra ſententiam Solonis, nunc etiam procedit contra eandem, & oſtendit quòd cum cauſa felicitatis ſit ſita in nobis: aliquis poteſt eſſe, & appellari felix dum eſt in vita, & per totam vitam, & id quod quæritur, id eſt vtrum ſit felix in vita, & per totam vitam, ſcilicet competet, & aderit ei. Hoc oſtenditur, quia ſemper: & ſi non ſemper cum ſit homo, ſaltem maxime operabitur vel cõtemplabitur ſecundum virtutem: quòd autem ita facere poſsit, probatur. Id quod habet in ſe habitum, operatur ſecundum illum habitum cum vult: at felix habet in ſe habitum virtutis, ergo operabitur ſecundum illum habitum quandocunque voluerit. quòd autem felix velit ſemper operari ſecundum virtutes, declarat Philoſophus, & dicit quòd operatur maxime ſecundum virtutes præclariſsimas, quæ ſunt in ipſo. Delectatur enim mirum in modum operationibus ſuis, quia operando ſemper eſt felix, & percipit quòd virtutes quæ ſunt in eo fruſtrà eſſe viderentur, niſi operaretur: ſemper igitur vellet operari, & ſemper ferè poteſt, cum habeat in ſe habitum, & virtutem in poteſtate ſua. erit igitur felix per totam vitam vel ſemper vel maxime operando vel cogitando ſecundum virtutem. [FORTVNAMQVE.] 91
Hac in parte Philoſophus affert ſucceſsiue quinq; ſententias quæ oriuntur ex dictis ſuis, & declarant naturam felicis. Prima eſt qua oſtenditur quòd felix poteſt eſſe per totam vitam vt non impediatur à fortuna, ſed eam feret pulcherrime per omnia, quia habebit iſta tria per ordinẽ felix: erit vir bonus, atque ex eo quadratus, & ſine vituperatione. Felix eſt bonus, aliter non eſſet felix. eſt etiã bonus prudens, quapropter erit

quadra

quadratus quomodocunque adueniat fortuna, quadratum reperitur in numero, in figura, & in corpore. numerus quadratus eſt ille qui reſultat ex ſeipſo in ſeipſum: vt quater quatuor conſtituunt ſexdecim: etiam ipſa quaternitas eſt numerus perfectus. continet enim in ſe ſex numerum denariū vltra quem non proprie eſt numerus, nam reliqui vltrà qui dicuntur numeri, ſunt replicationes priorum numerorū. continet autem. vj. denarium numerū quaternitas, quia continet quatuor. iij. ij. j. quæ ſimul collecta conſtituunt decem. Figura quadrata eſt etiam perfecta figura: continetur enim quatuor lineis æqualibus, & habet quatuor angulos æquales: corpus quadratum eſt etiam perfectum corpus, vt eſt cubus: habet enim ſex ſuperficies quadratas æquales, quarum vnaquæque habet quatuor lineas & quatuor angulos, & quomodocunque iaceat ſemper ſtat rectus, & eodem modo, quia omnes eius partes ſunt æquales. ſimiliter homo felix ſemper ſe habet eodē modo, & propter virtutes quas habet in ſe, retinet in omnibus æquabilitatem quandam. Eſt igitur felix numerus quadratus, quia vt partes numeri quadrati ſunt ſimiles, & æquales: ſic operationes boni viri in quacunque re & fortuna ſemper erunt ſimiles, & mediocritatem illam virtutis ſemper ſeruātes. & vt numerus quaternarius cōtinet in ſe omnem vim, & perfectionem numeri: ſic vir bonus, & felix continet in ſe omnes perfectiones virtutis, quibus bene & recte vtitur in quacunque fortuna. eſt etiam felix vt figura quadrata, & vt quadratum, quod habet quatuor lineas æquales, & quatuor angulos rectos. Vir enim bonus & felix non eſt varius, & non variatur à fortuna: ſed ſemper eſt æqualis & rectus. Eſt etiam corpus quadratum veluti cubus: nam vt ille quomodocunque iaciatur ſemper ſtat rectus: ita vir felix in quacunque fortuna, ſtat æqualis, & rectus, & nunquam flectitur: ex hoc ſequitur quòd erit ſine vituperatione, & non faciet aliquid indecorum, ſed generoſe, & conſtantiſſimè ſe
92 habebit in quacunque fortuna. [CVM autem à fortuna.] Secunda eſt ſententia, qua magis diſtincte ſe declarat. dicit enim quòd cum fortuna ſit proſpera aut aduerſa, & hæc ambo poſsint eſſe, aut parua, aut magna, declarat nunc de paruis moribus fortunæ, dicendo quòd parua in vtranque partem ſiue aduerſa ſint ſiue proſpera minimum habent momentum

mentum

mentum. [GRANDIA vero.] Tertia ſententia in qua 93
loquitur de magnis & frequentibus motibus fortunæ in vtranque partem. Sed ſi ſint magna & proſpera honeſtant felicitatem. illa enim quibus felix poteſt exercere facile, & expedire ſuas operationes, & vti illis pulcherrime, condecorant felicitatem: ſed magnæ proſperitates ſunt huiuſmodi, ergo &c. Notandum quòd diuitiæ de ſe non dicuntur propriè bonæ, aut malæ, ſed potius ſecundum vſum poſsidentis vel vtentis: ideo dixit, vſus ſtudioſus &c. [SIN ad- 94
uerſa.] Quarta ſententia in qua oſtendit quòd magnæ aduerſitates impediunt vel lædunt felicitatem. Impedire enim videntur operationes ipſius felicis. [ATTAMEN & in his.] 95
Quinta ſententia qua videtur moderari quartam, & tollere difficultatem ſi qua oriretur ex præcedenti ſententia. dicit quòd etiam in aduerſitatibus elucet pulchritudo virtutis, & virtus felicis: nam ſi operationes, ſcilicet tam bonæ quàm malæ ſunt dominæ vitæ, id eſt talem vitam efficiunt, quales ſunt ipſæ, profectò nemo beatus & felix poterit fieri miſer ob calamitates: quia quiſquam non poteſt fieri miſer niſi per vitia, ſi talia, id eſt operationes ſunt dominæ vitæ, vt oſtendimus, ſed felix ex aduerſis ſemper eliciet quid boni eſſe poteſt. Quòd ſi in Priami calamitates inciderit, non tamen erit beatus. Sunt qui faciunt differentiam inter beatum & felicem, ſcilicet quod beatus ſit perfectè felix, & omnibus bonis præditus, ſcilicet animi, corporis & fortunæ: felix vero poſſit eſſe ſine bonis externis, & quaſi dicat, ſi quis felix inciderit in ærumnas Priami, quòd etiam remanebit felix cum non faciat improba, ſed tamen non erit beatus, id eſt perfectè felix omnibus bonis. Itaque ſi non erit beatus, ô Solon, incidens in maximas calamitates, ergo non erit felix? non valet. Sed videtur hic Philoſophus medium ponere inter miſerum, & felicem: id eſt hominem qui non ſit nec felix, nec miſer: quaſi dicat, homo felix vel beatus nunquam poteſt eſſe miſer, ſed propter maximas & inuſitatas aduerſitates poterit deuenire, & fieri non felix vel non beatus, ſed non tamen miſer: quòd ſi efficietur non felix, hoc non erit facile & leui de cauſa, ſed maxima. At maximæ aduerſitates non ſæpe eueniunt hominibus, ſed raro vt Priamo euenit, vnde in tam maxima hominum multitudine, & multis temporibus

pauca exempla memorantur: quare vt poſſumus dicere in æſtate, ſunt calores, quanuis aliquando & raro euenerint frigora: ſic poſſumus dicere ſine formidine aliquem felicem appellare in vita, quanuis aliquando felicibus maxime aduerſitates euenerint, ex quibus, etſi non ſint vt anteà felices, non tamen ſunt facti miſeri: hoc autem accideret ſi deſperatione quadam laberentur in vitia. Quare ſi maxima de cauſa felicitatem amitteret, non facile nec breui tempore eam recuperaret, quia plurimis ei opus eſſet ad ipſam recuperandam. Quare felix non erit varius ac leuiter mutabilis.

96 [QVID IGITVR obſtat.] Hac in parte Philoſophus concludit ſolutionem ſuam contra ſententiam Solonis, & affert deſcriptionem felicis, dicendo quod cum hæc ita ſint, oſtendimus quid vetat dicere eum felicem qui operetur ſecundum virtutem perfectam, & ſit externis bonis ſufficienter abundans: non etiam in quouis tempore, ſed in vita perfecta, id eſt, vel per totam vitam, vel accipiens longitudinem vitæ perfectam. Deinde ſi addenda eſt alia particula, ſcilicet ita victurus, & congrue moriturus, hoc addetur partim ex conditione humanæ vitæ, & incertitudine futuri: partim etiam vt felicitas ſit omnino perfecta, & ex omni parte munita, & videtur loqui de felicitate ciuili. Quare cum hæc ita ſint, viuentium eos, quibus hæc ſupradicta inerunt, dicemus beatos, non ſimpliciter, ſed vt homines, qui non ita habent in hac vita beatitudinem, vt nullo modo mutari poſsit, ſicut eſt in diuinis ſubſtantijs, quibus neceſſario ineſt felicitas. Hominibus vero non neceſſario ineſt: quapropter & dimoueri poteſt ab habentibus, licet raro & cum difficultate, præſertim felicitas quæ eſt actiua tantum, & ſui ad ſeipſum: felicitas vero ciuilis de qua videtur præcipue loqui, pro tanto magis poteſt amitti, quanto magis indiget bonis externis. Perfectam virtutem. id eſt prudentiam, quæ eſt recta ratio reliquarum.

97 [SECVNDVM rationem moriturus.] Id eſt, non turpi morte, ſed conuenienter ſecundum antè actam vitam, vt moriuntur viri fortes, vel naturali morte diſſoluti.

Quòd

Quòd poſterorum fortunæ ad defunctos pertineant. CAP. XI.

FOrtunam autem poſterorum, amicorumq́; 98
omnium nihil conferre, longè ab amicitiæ
finibus diſcedere, & opinionibus contra-
rium eſſe uidetur. Cum uerò multa ſint ea 99
quæ eueniunt, uariasq́; differentias habeant, & alia ma-
gis, alia minus conferant, in ſingula quidem ipſa diuide-
re prolixum, & infinitum eſſe uidetur. ſat autem erit for 100
taſſe, ſi de his ipſis uniuerſaliter, figuraq́; dicetur. Vt igi-
tur aduerſitatum earum quæ beatis eueniunt aliæ pon-* * τῶ περὶ αὐ-
dus aliquod momentumq́; habent ad uitam, aliæ ſunt le- τὸν ἀτυχη-
uiores: ſic ſeſe habent & ea quæ circa amicos accidunt μάτων.
omnes. uiuentibus autem, an mortuis calamitas accidat:
multo magis refert, quàm res nefandæ, grauesq́; agantur,
an in tragœdijs recitentur. animaduertenda eſt igitur diſ-
ferentia hoc etiam pacto. imò uerò conſiderandum forſi-
tan eſt, ſi cuiuſpiam boni uel mali participes ſint defun-
cti. Videtur igitur etiam ſi quippiam ex his ad ipſos per- 101.
ueniat ſiue bonum ſiue contrarium: exile quid ac par-
uum, aut ſimpliciter aut illis eſſe. ſiquidem tantum ac tale
ut neque beatos eos efficiat qui beati non ſunt, neque bea-
titudinem auferat à beatis. uidentur igitur tam proſperi-
tates quàm aduerſitates amicorum, aliquid defunctis af-
ferre. tale autem ac tantum ut nec felices haud felices: nec
aliud quicquam huiuſmodi faciat.

COMMENT.

FORTVNAM autem poſterorum.] Hoc eſt tertium ca- 98
pitulum huius tertij tractatus, in quo poſteaquam oſten
dit quomodo in hac vita eſt felicitas, nunc oſtẽdit quo-
modo poſterorum fortunæ pertineant ad felices: quæ de-
claratio eſt ſolutio dubitationis propoſitæ in præcedenti

capitulo. Diuiditur autem hoc in tres partes. Primo oſtendit quod calamitates poſterorum & amicorum pertinét vel redundant ad felices. Secundo quod calamitates ſiue fortunæ poſterorum, & amicorum pertinent ad mortuos, nõ tamen vt ad viuentes. Tertio oſtendit quod fortunæ poſterorum, & conditiones ſiue malæ ſiue bonæ, aut non redundant ad mortuos, aut ſi perueniunt, tantum habent momenti vt defunctos ex miſeris reddant felices, vel ex felicibus miſeros: dicit autem in prima, quòd ea quæ ſunt aliena ab officijs amicitiæ non ſunt tribuenda felici: ſed dicere fortunas poſterorum, & amicorum nihil pertinere ad felices videtur alienum ab officijs, & finibus amicitiæ: ergo non eſt dicendum quòd nihil pertineant: eſſet etiam hoc cõtra communem opinionem hominum, qui tantum tribuunt amicitiæ, vt amicorum
99 omnia velint communia. [CVM vero multa.] In hac parte declarat qualia, & quæ ſunt illa quæ perueniunt ad felicem, ſi qua perueniunt ex poſterorum & amicorum fortunis, & dicit quòd declarare ſingula membratim diſtinguendo quæ, & qualia ſunt, & etiam gradus poſterorum, nimium lõgum, & quaſi infinitum videretur: ſed vtamur diſtinctione vt antè. diximus enim quòd ſi felix mutatur, mutari videtur à magnis fortunis ſeu proſpera ſint ſeu aduerſa, nam proſpera augét, aduerſa lædunt felicitatem: parua autem nõ mutant felicem. eodem modo dicemus de his quæ eueniunt poſteris amicis, aut affinibus ipſius felicis. aut enim ſunt proſpera, aut aduerſa: & iterum, aut magna, aut parua: à paruis non mutatur felix, à magnis mutatur, non tamen ita ac ſi ſibi euenirent illa
100 ſeu proſpera ſint ſeu aduerſa. [SAT autem erit.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua oſtendit, quo pacto calamitates poſterorum ad felicem perueniãt, & quod nõ ita ad eos mortuos vt ad viuentes: & videtur facere talem rationé, Mala quæ eueniunt felicibus viuis, & ea quæ perueniunt ad eos mortuos poſterorum calamitatibus magis differunt, quàm differant ea mala quæ aguntur, & quæ recitantur inquam in tragœdijs. Nam illa dum aguntur, vehementer tangunt eos qui talia agunt vel patiuntur: dum autem recitantur non eo pacto pertinet: ergo bona & mala quæ eueniunt poſteris nõ eodem modo perueniunt ad felices viuentes, ſicut ad mortuos. quaſi dicat, aduerſitates filiorum, & amicorum tangunt felices

felices viuentes ſatis, mortuos vero parum aut nihil. [IMO 101
vero.] Tertia pars huius capituli, in qua cõcludit quòd proſperitates, & aduerſitates poſterorum parum aut nihil pertinent ad mortuos: & ſi quicquam pertinent, non ita tamen vt felices non felices, aut non felices, felices facere poſsint: & cum dicit, aut ſimpliciter, aut illis: intelligendum eſt quod fortunæ parum momenti felicibus quomodocunque ſint: & hoc ſimpliciter, quia fortunæ non ſunt de eſſentia felicitatis: vel ſi hoc vniuerſaliter ſumptum haberet dubium, quia magna videantur afferre magnum momentum, ideo dicit vel ipſis, ſcilicet mortuis, quia etiam illa quæ ſunt magna de ſe, ſunt illis parua vel nullius momenti.

Quòd felicitas bonum ſit honorabile potius quàm laudabile. CAP. XII.

His autem determinatis, de felicitate conſideremus: utrum laudabile quiddam ſit, an potius honorabile. Conſtat enim potẽtiam non eſſe. omne autem laudabile ex eo laudari uidetur, quia eſt affectum aliqua qualitate, & aliquo modo ſeſe habet ad aliquid. iuſtũ enim, & fortem, & bonum omnino uirum, atque uirtutẽ, ob opera laudamus, ac actiones. robuſtum etiam, idoneumq; ad curſum hominem & cæterorum quenque ſimiliter laudamus, quòd affectus eſt aliqua qualitate, & ad bonum aliquod ſtudioſumq; refertur. id ita eſſe patet & ex deorum laudibus. nam cum ad nos referuntur, ridiculæ ſanè uidentur. quod quidem ex eo fit, quia laudes (ut dicimus) per relationem efficiuntur. quòd ſi laus talium eſt: conſtat optimorum non eſſe laudem, ſed maius aliquid præſtabiliúsue, quemadmodum & uidetur. Nam *& deos beatos, feliceſq; dicimus: & uirorum etiam eos qui maxime ſunt diuini, & rerum bonarum ſimili modo. nemo nanque felicitatem laudat, ut* 102

iuſtitiam, ſed ut diuinius quiddam præſtabiliuſue, rem
103 *dicit eſſe beatam.* Videtur autem & Eudoxus *recte uoluptati primas defendiſſe partes.* Id enim (*uoluptatem inquam quæ quidem eſt bonum*) *non laudari: indicare putabat præſtabiliorem ipſam eſſe rebus laudabilibus uniuerſis: talem autem, deum & ſummum bonum eſſe dicebat. ad hæc enim cætera uniuerſa referri.* Etenim *laus quidem uirtutis eſt. hac enim ad res honeſtas agendas idonei fiunt. commendationes autem operum ſunt ſimili modo: tam corporis, quàm etiam animæ. Verum hæc quidem exacte diſcutere: magis ad eos forſitan pertinet, qui circa commendationes uerſantur: nobis autem perſpicuum ex iis quæ diximus fuerit, felicitatem ex iis eſſe quæ honorabilia ſunt & perfecta. Videtur autem ex eo ſic ſe habere, quia principium eſt. cætera enim gratia eius agimus omnes. principium uerò, cauſamq; bonorum honorabile quiddam & diuinum dicimus eſſe.*

COMMENT.

102 HIS autem determinatis.] Hic eſt quartus tractatus huius primi libri, in quo Philoſophus poſteaquã declarauit dubitationes quæ pertinebãt ad deſcriptionem felicitatis: nunc inueſtigat vtrum felicitas ſit de numero bonorum laudabilium an honorabilium, & in qua parte animæ conſiſtit. diuiditur in duo capitula, in primo quærit vtrum felicitas ſit bonorum laudabilium an honorabilium. In ſecundo docet in qua parte animæ conſiſtit felicitas: quanquam aliqui expoſitores dicant hoc pacto, tamẽ dicere etiam poſſemus quòd poſteaquam Philoſophus deſcripſit, & diffiniuit felicitatem, & declarauit nonnulla quæ ad eam diffinitionem pertinebant, & in ea diffinitione ſumpta ſit virtus, de qua incipiet dicere in ſecũdo libro: ideo in ſecundo capitulo huius tractatus voluit diuidere potentias animi, & de ipſis tractare,

re, quantum pertinebat ad moralem. Primum capitulum rurſus diuiditur in tres partes. In prima proponit id quod vult inquirere, ſcilicet vtrum felicitas ſit bonorum laudabilium an honorabilium. In ſecunda oſtendit quòd felicitas non eſt de genere laudabilium. In tertia quod ipſa eſt de genere honorabilium: iam enim ſæpiſsime dixit felicitatem eſſe bonum: quod igitur bonum, laudabile an honorabile? In prima igitur parte Philoſophus dicit quod his hoc pacto determinatis, ſcilicet quæ dicta ſunt poſt diffinitionem felicitatis in ſuperiori tractatu tertio, ſcilicet de cauſa, & ſubiecto felicitatis, & de tempore in quo dici poteſt felix, videndum qualis ſit felicitas, vtrum bonorum laudabilium, an honorabilium. ſunt enim tria in quorum aliquo quis felicitatem poneret, ſcilicet potentiæ, tum bona laudabilia, tum bona honorabilia, non eſt autem de numero potentiarum, quia operatio non eſt potentia, felicitas eſt operatio: præterea facultates & potentiæ interdum diriguntur ad malum, felicitas vero ſemper eſt bona. quare cum non ſit de numero potentiarum vel facultatum, reſtat inquirendum vtrum ſit de numero laudabilium an honorabilium; de quo magis eſt dubium, & ex hac inueſtigatione percipietur aliquid quod videtur competere felicitati eo quo talis eſt. Notandum quod bonorum quædam diuina, quædam humana. Humana rurſus, quædam ſemper determinata ad bonum, quædam indeterminata vt ſint ad vtrumlibet, & dici poſsint, aut bona, aut mala, prout habentes vtuntur, vt quædam potentiæ vel facultates: vt medicina, quæ dirigi poteſt ad interficiendum, & ſanandum: ars nauigandi ad exportandum vtilia, & piraticam exercendam, & alia huiuſmodi, quorum de numero Philoſophus non vult eſſe felicitatem. & poſthabet hæc tanquam ſit aliquid per ſe notum. reſtant bona determinata ad bonum ſemper, & hæc iterum bifariam ſunt, aut per ſe, aut ob aliud: ob aliud, vt virtutes quæ ſunt ob operationem, & talia dicuntur laudabilia: per ſe, vt operatio ſecundum virtutem, id eſt ipſa felicitas quæ non eſt ob aliud, & talia dicuntur de numero bonorum honorabilium, vt inferius oſtendet.

[OMNE autem laudabile.] Hæc eſt ſecunda pars in qua oſtendit quòd felicitas non eſt de numero laudabilium, 103

&hoc probat,primo ratione: poſtea auctoritate Eudoxi. primo igitur dicit hoc pacto: Id quod laudatur eſt effectum aliqua qualitate,& ordinatur,& refertur ad aliquid aliud bonum quod eſt præſtabilius ſe:ſed felicitas nõ eſt huiuſmodi: ergo felicitas non eſt de numero laudabilium. ponit autem exempla in habitibus animi,& corporis.& dicit quod iſti laudantur,quia referuntur ad aliud,id eſt ad operationé.& quia per hos habitus bene operamur ,vt iuſtum propter operationem iuſtitiæ:robuſtũ,quia cum ſit natura talis poteſt exercere opera robuſti hominis:velocem , quia poteſt velociter currere, quapropter iſti habitus laudantur,quia referuntur ad actiones.quòd ſi laus eſt eorum quæ referuntur,rerũ optimarum non erit laus. Laudamus igitur ea quæ referuntur, vt ex habitibus,tum animi , tum corporis oſtendit Philoſophus. declarat etiam id exemplo ſubſtantiarum ſeparatarum,quas deos appellat:hi enim,dicit Philoſophus,ridiculi videntur ſi laudantur eo modo quo laudari homines ſolent. ſequeretur enim quod ordinarentur, & referrétur ad aliud, & referremus hoc pacto deum ad nos , id eſt faceremus eum ſimilem nobis:non ergo laudatur eo pacto deus ,ſed honoratur , id eſt etiam ipſa felicitas eſt de numero honorabilium, quia non refertur ad aliud, optimis enim conuenit aliquid maius quàm laus.Felicitas eſt optimũ, & ſummũ quoddam:ergo aliquid aliud maius, quàm laus ei conuenire videtur.dubitatur quia non videtur verum quòd dij, id eſt, ſubſtantiæ ſeparatæ non laudentur,ſed præſertim ipſe deus noſter,cum Dauid & alij prophetæ multis in locis incitent homines ad laudem dei. Dicendum igitur quòd bifariã poſſũmus loqui de deo. Aut eo pacto quo ſolemus laudare homines,ſcilicet quod non vincatur à cupiditatibus : aut quod agat aliquod bonum redundans ad ipſum tanquam ſe perficiens.hoc enim fieri non debet , cum nulla perfectione indigeat deus,& ſit ex omni parte perfectus:nec prophetæ hoc modo laudandum dixerunt.Ineptum enim videtur,dicit Philoſophus. Alio modo dicimus eum eſſe laudandum , quia agit bona in nobis,& eſt cauſa efficiens bonorum omnium quæ habemus:& hoc pacto laudãdum deum prophetæ dicunt vt auctoré noſtri boni & benefactoré noſtrũ,vt grati & memores beneficiorũ quoad fieri poteſt videamur.ſic enim laudantes

tes

tes pro acceptis bonis gratias agere videmur. vel dicere poſ-
ſumus quod deus laudatur vt cauſa efficiens nō vt finalis. Eſt
enim finis vltimus ad quem omnia referūtur ſine controuer-
ſia. [VIDETVR autem.] Probat auctoritate Eudoxi quod 104
felicitas non eſt de numero laudabilium. Dicebat enim Eu-
doxus voluptatem eſſe ſummum bonū,& probat hoc pacto,
Omne bonū humanū,aut debet laudari,aut honorari. at vo
luptas eſt bonum, & non laudatur: ergo eſt bonum honora-
bile: ſed bonum honorabile eſt ſummum bonum, ergo volu
ptas eſt ſummū bonum. Non enim refertur ad aliud, ideo nō
laudatur: verum hæc trite diſcutere videtur pertinere ad ora
tores, dicit Philoſophus. Notandū quod Philoſophus pro-
bat modum arguendi ipſius Eudoxi, nō tamen probat opi-
nionem ſuam, ſcilicet quod voluptas ſit ſummū bonū quæ-
cunq; ſit illa ſiue turpis, ſiue honeſta. oſtendet enim poſtea
quod ſumma voluptas ſequitur & comitatur felicitatem tan
quam vmbra corpus. [NOBIS autem.] Hæc eſt tertia pars 105
in qua cōcludit quod felicitas eſt de numero honorabilium
& perfectorum, quia eſt principium, id eſt cauſa, & cauſa fina
lis cuius gratia omnia facimus. vocatur autem principiū, quia
eſt cauſa principaliſsima agibiliū,& quod primū eſt in inten-
tione. Vnde Philoſophus in libro Phyſicorum dicit quod fi-
nis eſt cauſa cauſarū, quia vt ita loquar neceſsitat omnes alias
cauſas,& à nulla neceſsitatur: dicitur autem principium, quia
nos mouet ad operādum, & eſt primum in intenſione: finis
autem dicitur, quia eſt vltimū in executione, ad quod omnes
actiones diriguntur: nec eſt abſurdum quod idem diuerſis re
ſpectibus dicatur principium & finis.

De duplici animæ parte ac virtutis diuiſione.

CAPVT XIII.

Cum autē felicitas animæ quædam per uir tu 106
tem perfectam ſit operatio: de uirtute conſi
deremus oportet. Hoc enim pacto melius
fortaſſe de felicitate etiam cōtemplabimur.
Videtur autem & is qui uere ciuilis eſt circa hanc maxi
me elaborare. uult enim ipſos ciues bonos efficere, legi-

buſq; obtemperātes. atq; horum exemplum legumlatores tum Cretenſium, tum Lacedæmoniorum habemus, & ſi qui alij tales fuere. quòd ſi hæc conſideratio ciuilis eſt facultatis, conſtat inquiſitionem hanc perinde ut ab initio propoſuimus ac inſtituimus fore. De uirtute autem humana conſiderandum eſt. Bonum enim humanum, ac felicitatem quærebamus humanam: uirtutem uerò humanam dicimus non eam quæ corporis eſt, ſed eam quæ animæ. &
107 *felicitatem enim operationem animæ dicimus. Quæ cum ita ſint, patet ipſum ciuilem aliqua ex parte de anima ſcire oportere, quemadmodum & eum qui curaturus eſt oculos, totumq; corpus, de ipſis ſcire oportet: & eo magis, quo facultas ciuilis honorabilior eſt, atque præſtabilior medicina. Elegantes etiam medici multa planè circa cognitionē corporis tractant. & ciuilis igitur ipſe de ani*
108 *ma contempletur oportet. horum autem gratia & quoad ſatis eſt ad ea quæ hic quærūtur. nam ulterius exactius'ue conſiderare: maius eſt opus, difficilius'ue fortaſſe quàm*
109 *ea quæ proponuntur. dicuntur autem, & in externis ſermonibus aliqua de ipſa ſufficienter, & utendum eſt ipſis. Vt partium eius aliam ratione uacare: aliam rationem habere. atq; nihil in præſenti refert diſtinctæ ſint hæ perinde atq; corporis partes. & omne partibile: an ratione quidem ſint duæ, re uero ſeiungi non poſſint, ut in circum-*
110 *ferentia ſeſe habent concauum, & conuexum. Partis autem ratione uacantis, alia quidem communis eſt & uegetatiua. Loquor autē de ea quæ cauſa eſt, ut id quod ipſam habet nutriatur, incrementaq; ſuſcipiat: talem enim animæ potentiam, in uniuerſis quæ nutriuntur quiſpiam poſuerit,* & in fœtibus, & hanc eādem etiam in perfectis. eſt enim magis conſonum rationi hanc eādem quàm aliquam*

ἐπὶ ἐν τοῖς ἐμβρύοις.

aliam

aliam ponere. Huius igitur uirtus communis quædam, &
non humana uidetur. Nam hæc pars & potentia in ſom= 111
nis uidetur maxime operari: bonus autẽ & malus minime
in ſomno diſcernitur: quapropter inquiunt à miſeris feli=
ces in dimidio uitæ nihil differre. hoc autẽ recte accidit.
ſomnus enim otiũ eſt animæ tam ſtudioſæ quàm uitioſæ,
niſi parumper motuum perueniant aliqui: atq; ita mode=
ſtorũ meliora, quàm quorumuis uiſa fiant. Sed de his qui
dem hactenus, & nutriendi potentia, cum expers ſit hu=
manæ uirtutis omittenda eſt. Videtur autem & alia quæ= 112
dam eſſe natura animæ uacans ratione: aliqua tamen ex
parte particeps rationis. Continentis enim & incontinen
tis rationem idq; animæ quòd rationem habet laudare ſo=
lemus. rectè nanque & ad optimas res inuitat. in ipſis au=
tem & aliud quid præter rationem ineſſe uidetur, quod
quidem repugnat, reſiſtitq; rationi. Nam ut diſſolutæ cor
poris partes, ſi ad dexteram mouere uelis, in ſiniſtram fe
runtur: ſic planè fit & in anima. ad contraria enim incon
tinentium appetitiones feruntur. uerũ in corporibus qui=
dem cernimus ea quæ ad contrariam partem feruntur: in
anima uerò non cernimus. fortaſſe autem non minus & in
anima putandum eſt eſſe aliquid præter rationem, quod
huic aduerſatur & obuiat: dicere uerò quo modo eſt di=
uerſum, nihil refert. Videtur autem & hoc rationis (ut di 113
ximus) particeps eſſe. paret enim in ipſo cõtinente ratio=
ni: & in temperante ac forti magis forſitan eidem obtẽpe
rat. omnia enim in illis ſunt cõſona rationi. Pars igitur a=
nimæ ratione uacãs, duplex eſſe uidetur. Vegetatiua nãq; 114
nullo modo rationis eſt particeps. ſed cupiendi uis, & o=
mnino appetendi, rationis eſt quodam modo particeps, ea
ratione qua obedit ipſi atq; obtemperat. ſic & patris, &

ami

amicorũ: & non ut rerum mathematicarũ, dicimus ratio-
nem habere. hanc autem partem ratione uacantem rationi
obtemperare: admonitiones, & increpationes, & cohor
115 *tationes etiam indicant. Quòd ſi oporteat hanc quoq; par*
116 *tem dicere rationem habere: duplex & ea pars erit quæ*
rationem habet. & una quidem proprie & in ſeipſa. al-
117 *tera uero ut is qui obtemperat patri. Diuiditur autem &*
uirtus hac differentia. Virtutum enim alias intellectiuas,
alias morales dicimus eſſe. ſapientiam quidem & pruden
tiam & ſagacitatem, intellectiuas: liberalitatem autem,
& temperantiam, morales. nam cũ de moribus cuiuſpiam
loquimur: nõ ſapientem illum aut ſagacem, ſed mitem aut
temperantem dicimus eſſe. laudamus autem & ſapientem
ob habitum. at habituum eos qui laudabiles ſunt, uirtutes
appellare ſolemus.

COMMENT.

106 CVM autem felicitas.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius quarti tractatus in quo poſtquam inuenit felicitatẽ eſſe de numero bonorũ honorabilium, & hoc ſibi cõpetere veluti quædã proprietas, nunc quærit in qua parte animæ ſit ipſa felicitas, cum dixerit eam eſſe animi operationẽ: & hoc etiam facit vt incipere poſſit docere de virtutibus quæ ſumptæ fuere in diffinitione felicitatis: virtutes autem percipi non poterant niſi prius diſtinguerẽtur potentiæ animæ quantum pertineret ad moralem ob cognitionem virtutũ, de quibus incipiet docere in ſecundo huius, vt partes diffinitionis allatæ de felicitate perfectè cognoſcantur. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat Philoſophus quòd eſt conſiderandum de virtute, vt melius percipiatur felicitas, & de anima aliqua ex parte, & tantum, quantum pertinet ad ciuilem vel moralem pro cognitione ipſarum virtutum. In ſecunda diuidit animam in partes ſuas. In tertia diuidit virtutes ſecundũ partes, id eſt potentias animæ. Dicit autem in primis quod ad hanc ſcientiam pertinet cõſiderare de virtute: probatur. Si ad hanc ſcientiam pertinet cõſideratio felicitatis,

felicitatis,pertinet etiam cōſideratio virtutis: at primum eſt,
ergo & ſecundum.Item ad ciuilem ſcientiam pertinet conſi-
deratio de virtute,ſed hæc eſt ciuilis ſcientia, ergo &c. Ete-
nim cum felicitas diffiniatur quòd eſt operatio animi per vir
tutem,& partes diffinitionis ſint dilatandæ & declarandæ vt
antea dixit,& virtus ſit vna pars maxima ipſius diffinitionis,
non incongrue eſt videndum de ipſa virtute, vt cognitis par
tibus melius cognoſcatur totū,id eſt diffinitio felicitatis con
ſtituta ex talibus partibus:& hoc ſpectat ad hominem ciuilē:
quia maxime laborat circa virtutem vt ciues bonos efficiat,
ſicut Minos circa Cretēſes, & Licurgus circa Lacedæmonios
fecit.Curam enim adhibuerunt vt virtutibus,& bonis mori-
bus inſtituerēt ciues:ſed cum de felicitate humana quæratur,
de virtute etiam humana eſt perquirendum nō corporis, ſed
animi,quæ eſt propria hominis:corporis enim alijs quoque
animalibus videtur eſſe communis. [QVAE cum ita ſint.] 107
Cum virtus ſit in animo tanquam accidens in ſuo ſubiecto,
profectò de ſubiecto virtutis,id eſt ipſa anima, eſt aliqua ex
parte conſiderandū,dicit Philoſophus,à ciuili. Eſt enim vir-
tus ſanitas animi introducenda in animo,ſicut ſanitas corpo
ris in corpore.at cum medicus vult introducere ſanitatem in
oculo vel in toto corpore,cōſiderat oculum,& corpus:mul-
to magis debet cōſiderare de animo qui vult introducere vir
tutem,id eſt ſanitatem in animo. [HORVM autem gratia.] 108
Oſtendit Philoſophus quatenus à ciuili ſit perquirendum de
ipſa anima,ſcilicet nō ſimpliciter,ſed aliqua ex parte,& qua-
tenus pertinet ad hanc moralem materiam,& ad cognoſcen
dum ſubiectum virtutum, diſtinguendo potentias animæ,vt
cognoſcamus in quibus ſunt virtutes,& non vlterius. Eſt
enim trita diſcuſsio alterius ſpeculationis:pertinet nanq; ad
librum de anima iſtorum gratia, ſcilicet virtutum & morū.
[DICVNTVR autem de ipſa.] Hæc eſt ſecunda pars in qua 109
incipit diuidere animam in partes ſuas:& affert primo vnam
diuiſionem,poſtea aliam.dicit autem quod iſta ſunt antea di
cta de anima in externis ſermonibus:quaſi dicātur de ipſa ali
bi,ſcilicet in libro de anima, & etiā in externis ſermonibus.
Sciendum quod cum Ariſtoteles multos libros compoſuiſ-
ſet:in duo genera illos diuiſit: & eorum quoſdam appellauit
ἀκροαματικὸς,id eſt,dignos auditu,& tales ſunt libri eius ſum
mo

mo ordine cōpoſiti ad tradendam doctrinam, vt libri Dialecticæ, moralis, naturalis, & Metaphyſicæ philoſophiæ: aliud eſt genus eorum qui facti ſunt extra ordinem illum gratia petentium, vt ſunt nonnulla opera ad Alexandrum, & quædam eius carmina, & ſimilia quæ appellat externa, quia non continentur in illo ordine doctrinæ. quare multa ſunt dicta de anima in externis ſermonibus, inter quæ & iſta, quòd animæ pars quædam rationalis, quædam irrationalis, quæ quidē partes potentiæ ſunt: & vtrum differant re & ſubiecto, an ratione tantū, non refert in præſentiarū quærere, & tamen innuit differre ratione, non autem ſubiecto, cum ponit exemplum de concauo circūferentiæ, ſiue circuli & conuexo. & videtur etiam hic tangere Platonē latenter, pro quo eſt animaduertendum quod duplex eſt opinio de potētijs animæ. Plato dixit eas diſtingui non ſolum ratione, ſed etiam ſubiecto. itaq; aliam eſſe in corde, aliam in cerebro, aliam in hepate collocauit, id eſt rationem in cerebro, iraſcibilem in corde, concupiſcibilem in hepate poſuit, vt in Tuſculanis refert etiam Cicero. Verum hæc membra diuerſa ſunt ſubiecto vt patet: Philoſophi vero ſententia eſt, quòd animæ partes ratione tantū differant, non ſubiecto, id eſt vt idē illarum eſſet vnumq; ſubiectum anima ipſa, & eſſentia animæ: differrent autem, & diſtinguerentur ratione, ſicut concauum, & conuexum in circunferentia circuli, vbi ratio conuexi alia eſt à ratione concaui: re autem & ſubiecto ſunt idem in ipſa circunferentia ſicut aſcenſus, & deſcenſus in ſcala, & ſimilia. Hanc ſententiam ſequitur doctor ſubtilis, qui etiam vult affectus proprios nō differre re à ſubiecto, ſed tantum ratione, & idem dicit de potentijs animæ, quæ ſententia eſt valde ſubtilis. ſed intelligendum quod Plato non locauit eam in varijs membris, acſi anima eſſet in partes diſtracta, & diuiſa, & eius vna pars eſſet in cerebro, alia & cætera: ſed intellexit quod potentiæ animæ, quia principaliter exercebant operationes ſuas per illa membra tanquam per inſtrumenta, ideo erant quodammodo affixæ illis: verum intellectus ipſe non dicitur eſſe in inſtrumento corporeo, nec extenditur extenſione ſubiecti, vt
110 dicit Philoſophus in libro de Anima. [PARTIS autem.] Diuiſa eſt anima in partem rationalem, & irrationalem, nūc ſubdiuidit partem irrationalem: & cū eſſet diuidenda in

vegeta

vegetatiuam, & ſenſitiuam, accipit ſtatim partem vegetati-
uam: ſenſitiuam poſtea ſumet interius. oſtendit autem in pri
mis vegetatiuam non eſſe propriam hominis duabus ratio-
nibus: illa pars animæ ſiue potentia non eſt propria homi-
nis quæ eſt communis omnibus animantibus: at pars vege-
tatiua eſt huiuſmodi, ergo & cætera. debet ergo remoueri à
potentijs proprijs hominis, quia in illa nullo modo conſi-
ſtet virtus humana, nec etiam ex conſequenti felicitas.
[COMMVNIS.] Scilicet non tantum homini, ſed omni- 111
bus animatis, & in cunctis quæ nutriuntur, vt plantæ, vt em-
briones, vt animalia perfecta. embrio videtur eſſe animal
cum eſt ſubſtantia animata ſenſibilis, ſed eſt imperfectum ad-
huc animal. [NAM hæc animæ pars.] Secunda ratio. id 111
non eſt proprium homini quo homo, nec bonus, nec malus
dicitur, ſed ex operationibus talis partis animæ homo non
dicitur, nec prauus, nec bonus: ergo talis operatio non erit
propria homini, nec ex conſequenti potentia à qua prodit
illa. Maior patet: minor declaratur à Philoſopho, quia per
ſomnum in quo hæc maxime operatur, ſcilicet potentia ve-
getatiua, non dicitur bonus homo vel malus. ideo bene di-
xerunt antiqui felices à miſeris in dimidio vitæ tempore ni-
hil differre. & dicit hoc recte afferri, quia ſomnus eſt otioſi-
tas animi: per otioſitatem vero animi nihil diſcernitur, nec
videtur differre ſtudioſus à prauo. poſt hæc affert modera-
tionem quandam eius quod dixit, ſcilicet felicem non diffe-
re ab infelici in ſomno: & dicit quòd fortè differunt in hoc,
quia cum vtrique in dormiendo videant ſomnia: felix habe-
bit optima ſomnia, miſer econtrà. ſolent enim ſomnia fie-
ri ſimilia operationibus: & hæc eſt differētia, licet parua. No
tandum quòd ſomnia bonorū ſunt meliora ſomnijs vitioſo
rum, quia ſomnia fiūt à motione ſenſuū. nam externi ſenſus
mouentur ab obiectis ſuis: & iſti motus perueniunt vel eorū
obiectorum ſpecies ad internos ſenſus, & repræſentantur in
ſomnis, & mouetur vis cogitatiua: interdū etiā ipſa ratio. ſic
igitur meliora erūt ſomnia feliciū: quia ſenſus repræſentant
ea quæ ſuſceperūt. Suſceperunt autem meliora ex rebus feli-
cium: ergo &c. [VIDETVR autem.] Philoſophus ſuperius 112
diuiſit partes animæ in rationalem, & irrationalem: poſtea
ſubdiuiſit ipſam irrationalem, cuius duas diximus eſſe par-
tes,

tes,ſcilicet vegetatiuam & ſenſitiuã. iam de vegetatiua dixit, eamq; poſthabuit, quia nullo modo in ea poteſt eſſe humana virtus, & eſt omnino irrationalis: nunc vero ſumit alteram partem irrationalem,id eſt ſenſitiuam, & dicit quòd eſt quædam alia natura,& ſpecies irrationalis, quæ differt à ſuperiore,quia illa eſt irrationalis penitus,hæc etiam eſt irrationalis de natura ſua & eſſentia ſua, tamen quoquo modo particeps rationis. oſtendit autem primo quod eſt irrationalis.Id quod repugnat rationi eſt irrationale: ſed in anima eſt aliquid repugnans rationi: nõ eſt autem pars vegetatiua, quia iam illa poſthabita eſt, ſed appetitus ſenſitiuus: ergo in anima erit appetitus ſenſitiuus irrationalis pars,& potentia. quòd autem ſit aliquid tale in anima repugnans rationi,probat Philoſophus exemplo continentis & incontinentis. nam in vtroque eſt ratio,& eſt etiam quod aduerſatur rationi. verum in continente ratio vincit.In ipſo incõtinente vincitur ab appetitu:& dicit quòd ita fit quandoque in anima ſicut in corpore quando habet aliqua membra læſa: tunc enim talia membra feruntur in partem oppoſitam, & non in eam in quam vellet ægrotus:ita fit, dicit Philoſophus,in anima,præſertim incontinentis,vbi eſt talis pars repugnans rationi,ergo irrationalis:ſed in corpore quidem talis repugnantia vel inobedientiá magis patet,quia ſubijcitur ſenſui,in anima autem magis latet: ſed quomodo iſta differant, non oportet nũc determinare,quia ſufficit habere tale exemplum ad percipiendum quod eſt in anima pars repugnãs rationi,& ideo
113 irrationalis,id eſt appetitus ſenſitiuus. [VIDETVR autem & hoc.]Nunc oſtendit Philoſophus quòd hæc pars ſenſitiua vel appetitiua cum ſit natura irrationalis,tamen quoquo modo dicitur particeps rationis ex eo quòd paret rationi:vt in homine continente apparet, in quo, etſi appetitus pugnet cum ratione,tamen cedit tandem rationi:ſed hoc magis apparet in homine temperato vel forti,in quibus ſine vlla repugnantia ſtatim pars appetitiua obtemperat rationi. temperatus enim habitum iam habet,per quem facile operatur ſecundum rationem,& non repugnante appetitu,quem aſſuefecit obedire rationi,adeò vt ſemper ſit paratus ei obtemperare:continens vero non habet adhuc habitum virtutis, ſed diſpoſitionem:& quamuis in eo etiam appetitus obtemperet rationi,

rationi,tamen cum difficultate,& non ſine pugna.appetitus igitur eſt vna pars irrationalis de natura ſua, quæ tamen dicitur particeps rationis inquãtum eſt obtemperans rationi.

[PARS igitur.]Nunc Philoſophus colligit ex ſupradictis 114
& concludit quòd hæc eſt diſtinctio animæ irrationalis, ſcilicet duplex: alia eſt pars vegetatiua penitus expers rationis, & hæc poſthabita eſt à Philoſopho:alia eſt ſenſitiua quæ vocatur appetitiua,vt in ſecundo de Anima dicit Philoſophus, ſcilicet ſi ſenſitiuum ineſt,& appetitiuum etiam ineſt.Hæc autem vis,dicit Philoſophus,eſt quodammodo particeps rationis,non quòd in ſe habeat ratioñe,ſed inquantũ eſt obediens rationi:& hoc modo apparet quòd ipſa nõ habet in ſe rationem per eſſentiam,ſed vt patris,& amicorum, id eſt habet rationem quæ eſt in alio: veluti filiũ dicimus habere rationem patris,quando obtemperat patri, & ſuſcipit in ſe rationem quam aſsignat ſibi pater & imponit, & filius obtẽperat conſilio patris,vel amicus admonitionibus & conſilijs amici ſui. Notandum quòd hæc non dicitur particeps rationis ex eo quòd habeat in ſe rationem,vel ita ſuſcipiat in ſe vt fiat rationalis. nam ſic mutaret naturam, & eſſentiam ſuam, quod eſt abſurdum:ſed intelligendum eſt quòd ſicut filius obtemperans prudentiæ patris,dicitur quoquo modo particeps prudentiæ:& cæcus qui videntem hominẽ ſequitur,dicitur quoquo modo videns,& particeps viſus:ſic appetitus ſenſitiuus dicitur particeps rationis eo quòd eſt obtemperans rationi. Notandum quòd ſagaciſsima natura quæ non proficiſcitur ab extremo ad extremum ſine medio,hanc partem appetitiuam collocauit inter vegetatiuam,quæ eſt penitus irrationalis,& intellectiuam,quæ eſt penitus rationalis. Hæc autem eſt media, & videtur conuenire cum vegetatiua inquantum eſt irrationalis per eſſentiam, & cum intellectiua inquãtum eſt particeps rationis,id eſt obtemperans rationi eo modo quo diximus.Mathematicarum duplex eſt ratio quantum ad hoc propoſitũ ſpectat.Vna qua incitamur ab amicis, vel à patre, vel ab alijs conſulentibus nobis:& talis dicitur perſuaſiua. cuius dicimur eo modo participes cum ei obtemperemus,ſicut appetitiua dicitur particeps rationis cum ei obtemperat. Alia eſt demonſtratiua, & neceſſaria & in parte rationali per eſſentiam,id eſt intellectum, quæ cogit nos aſſentiri ve-

ritati, vt faciunt mathematici afferentes ſuas demonſtratio-
nes neceſſarias. Illa auté prior de qua loquitur Philoſophus
eſt perſuaſiua circa res agendas,& nō circa ſperandas,& ſua-
115 det aſſentiri,& non cogit. [HANC autem partem.] Probat
eandem ſententiam, ſcilicet quòd illa irrationalis pars eſt par
ticeps rationis quoquo modo,& hoc probat ex ſigno, quia ſi
hoc non eſſet, id eſt nō haberemus in anima parté vnam aptā
ad obtemperandū rationi, ſuperfluæ eſſent omnes admoni-
tiones,& increpationes: ergo videtur aliqua eſſe talis vt ſit a-
pta parere rationi: non eſt vegetatiua, vt diximus. non enim
admonetur vt nutriat, aut non nutriat, quia agit ſemper offi-
cium ſuum ſecundum curſum naturæ ſuæ: non eſt etiam ra-
tio, quia ea de natura ſua ſemper imperat,& non dicitur ra-
tionem parêre rationi. eſt ergo vis appetitiua, vt diximus, quę
116 poteſt perſuaderi. [QVOD ſi oporteat.] Hac in parte Philo
ſophus alio modo affert hanc eandem diuiſioné. ſi quis enim
dixiſſet, ô Ariſtoteles, tu dicis quòd irrationalis eſt duplex, ſci
licet vegetatiua,& appetitiua:& poſtea dicis quod appetitiua
poteſt quoquo modo dici rationalis: melius eſſet ponere hāc
ſub parte rationali, dicendo quòd rationalis eſt duplex, id eſt
quòd quædam eſt rationalis per eſſentiam, quædam per par-
ticipationem. dicit Philoſophus quod nihil refert vtrum ve-
limus ponere iſtam partem quę eſt obtemperans rationi ſub
illo membro quod dicitur rationale,& tunc diuidamus hoc
pacto, quod partiū animæ quædam eſt irrationalis, quædam
rationalis. rationalis eſt duplex: quædam per eſſentiam talis,
quædam nō per eſſentiam, ſed per participationé talis,& eo-
dem redijt ſententia, quia poteſt collocari ſub irrationali, ex
eo quod eſt irrationalis natura: ſub rationali, ex eo quòd eſt
particeps rationis per obedientiā: nec eſt abſurdum quòd di
117 uerſis reſpectibus ſub diuerſis membris locetur. [DIVIDI-
TVR & virtus.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua diui
dit virtutes ſecundū partes animæ quarum ſunt habitus. nam
per diuiſionem partiū animæ inuenit ſubiecta virtutū, in qui
bus ſunt ipſæ virtutes,& bene proceſsit. Inuenit autem duas
partes animæ humanæ in qua eſt ratio,& id quod obedit ra-
tioni. ideo videtur anima humana collocari media inter ea
quæ ſunt penitus ratio, vt ſubſtantiæ ſeparatæ,& ea quæ ſunt
omnino expertia rationis vt bruta,& plantæ,& huiuſmodi,
ſunt

ſunt igitur animæ humanæ partes duæ, ſcilicet ratio, & appetitus ſenſitiuus. hac diuiſione ſtante diuidit Philoſophus virtutes, & dicit quòd earum quædam dicuntur intellectiuæ vel rationis, quædam morales vel morum. intellectiuæ ſunt in rationali parte per eſſentiam, id eſt in intellectu, morales vero ſunt in parte quæ obedit rationi, id eſt in appetitu ſenſitiuo: & declarat has virtutes inter ſe differre, quia cum volumus aliquem laudare de moribus, non dicimus illum eſſe ſapientem, ſed fortem vel tẽperatum: cum autem volumus aliquem laudare in ratione, & de intellectu, non dicimus illum tẽperatum vel fortem, ſed ſapientẽ. ergo illæ ſunt virtutes morales: hæ intellectiuæ. quòd autem communi nomine debeãt appellari virtutes, dicit Philoſophus, quia ea quibus homines laudãtur, vel omnes habitus qui laudari ſolent ſunt virtutes: ſed tam habitus intellectiui quàm morales laudantur: ergo omnes illæ ſunt cõmuni nomine appellandæ virtutes, & in nomine conueniunt. differunt poſtea, quia aliæ ſunt virtutes morales, aliæ intellectiuæ. Notandũ quòd bene diſtinguũtur virtutes ſecundũ potentias animæ: nam cum quælibet virtus ſit perfectio eius cuius eſt virtus, oportet vt perfectio æquetur ei cuius dicitur eſſe perfectio: virtutes ergo æquabuntur illis potẽtijs quarũ ſunt perfectiones: ita vt ſicuti diuidũtur & diſtinguũtur animæ potentiæ, ita virtutes diuidi & diſtingui debẽt. Notandũ quòd Philoſophus vt dixit pro quãto ſpectat ad hoc propoſitũ, diuiſit potentias animæ, vt ex tali diuiſione poſsit diſtinguere virtutes, & collocare eas in proprijs potentijs animæ tanquam in ſuo ſubiecto, cum virtutes ſint accidentia, quæ per ſe ſtare non poſſunt. Quapropter diſtinxit potẽtias animæ dupliciter, id eſt in partem rationalem, & irrationalẽm. Irrationalem rurſus in partem penitus irrationalem, id eſt in vegetatiuam, & in aliam natura irrationalem, participatione tamen rationalem, id eſt appetitiuam rationalem. item potentiam diuiſit dupliciter. In partem penitus rationalem, id eſt intellectum, & in partem rationalem participatione, id eſt appetitiuam, quæ poteſt cadere ſub vtro membro diuiſionis. In intellectu poſuit virtutes intellectiuas vt ſapientiam, prudentiam, & cætera. In appetitu ſenſitiuo poſuit virtutes morales, vt temperantiam, & cætera.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER SECVNDVS.

De productione virtutis intellectiuæ, ac moralis. CAPVT I.

1 CV M *autem uirtus ſit duplex, intellectiua*
inquam atq; moralis: intellectiua quidem
plurimum ex doctrina generationem ha=
bet, & incrementum. quapropter expe=
ἠθικὴ, ἀπὸ *rientia indiget, temporeq́;. Moralis autē*
τοῦ ἔθους. *ex conſuetudime comparatur. unde &*nomen habuit ta=*
2 *le. ex quo patet nullam fieri uirtutem morum in nobis na=*
tura. Nihil enim eorum quæ ſunt natura aliter aſſueſcit,
ut lapis, cui quidem natura competit ferri deorſum: nun=
quam aſſueſcet ferri ſurſum, neq; ſi millies ipſum aſſueſa=
ciendi cauſa quiſpiam ſurſum proijceret. ſimili modo nec
ignis ferri deorſum: nec aliud quicquam aliter quàm ſibi
3 *natura competet, aſſueſcet. neq; igitur natura, neq; præ=*
ter naturam in nobis uirtutes efficiuntur, ſed idonei qui=
dem ad ipſas ſuſcipiendas ſumus natura. ſuſcipimus au=
4 *tem ipſas atq; perficimur per conſuetudinem. Præterea*
eorū quæ in nobis fiunt natura: potētias prius accipimus,
deinde reddimus operationes. quod quidem in ipſis ſenſi=
bus intueri licet. Non enim ex eo quia uidimus uel audiui
mus ſæpe: ſenſus accepimus. Sed contrà habentes, uſi ſu=
mus: non uſi, accepimus. ut uirtutes accepimus operati
prius, quemadmodum & in artibus. quæ nanque poſt=
eaquàm

*eaquàm didicerimus facere oportet: ea facientes diſcimus.
ædificatores etenim ædificantes, & citharœdi, pulſantes
citharam fiunt: pari modo iuſta agentes iuſti, & modeſta
modeſti, fortiaq; fortes efficimur. Teſtatur hoc, & id* 5
*quod in ciuitatibus fieri ſolet. Legum nanq; latores ipſos
ciues aſſuefacientes, bonos efficiunt: atq; omnis quidem le
gumlatoris hæc eſt uoluntas. qui uerò nõ bene id faciunt,
peccant. atq; hoc ipſo reſpublica bona à mala republica
differt. Inſuper ex iiſdem & per eadem omnis uirtus &
ars ſimiliter & fit, & corrumpitur. ex eo nanq; quia pul
ſant citharam: & boni & mali fiunt citharœdi. ſimili ra=
tione & ædificatores, & cæteri omnes. nã ex eo quia be=
ne ædificant, boni: & ex eo quia male, mali fiunt ædifica
tores & fabri. Quòd niſi ita ſeſe haberet, non eſſet opus* 6
*docente: ſed omnes boni fierent aut mali. ſic igitur & in
uirtutibus res ſeſe habet. agentes enim ea quæ ſunt in com
mercijs hominum, alij iuſti, alij iniuſti fiunt. agentes etiam
ea quæ ſunt in terribilibus rebus, timereq; aſſueſcentes,
aut confidere: alij fortes, alij timidi fiunt. Idem & circa
cupiditates & iras euenire uidetur. alij enim temperati ac
mites fiunt, alij intemperati ac iracundi: ex eo planè quia
hoc in ipſis aut hoc modo uerſantur. Atq; (ut breuiter di=
cã) omnes habitus ex operationibus ſimilibus fiunt. Qua=
propter tales quaſdam operationes reddere oportet. ipſa
rum nanq; differentias habitus ipſi ſequuntur. non igitur
parum, ſed plurimum: quin potius totum refert, ſic an nõ
ſic homines ab adoleſcentia conſueſcant.*

COMMENT.

CVM autem duplex ſit virtus.] In primo libro Philoſo- 1
phus inuenit finem vltimum hominis, qui ſummum eſt
bonum atq; felicitas: & poſtquàm inuenit, & diffiniuit
quid ſit, & in eius diffinitione accepit virtutem loco differen

tiæ,& dixit quòd ad perfectiorem intelligentiam eius diffini ti, ſcilicet vltimi finis & felicitatis, oportet declarare partes in diffinitione poſitas: ideo nunc docet in hoc ſecundo libro de ipſa virtute in genere, vt perfectius & clarius cognoſcamus ipſum ſummum bonum iam diffinitum, ſiue ſit effectus virtutis, ſiue ſit aliquid quod eſt cauſa virtutum. Diuiditur autem hic liber in tres tractatus, ſecundũ tria principaliter conſideranda de ipſa virtute, de qua ipſe eſt tractaturus: vt poſito fine ſicuti diximus, & diffinito, partes diffinitionis elucescant, & media ipſa, quæ ſunt virtutes, quibus poſſumus vt boni ſagittarij attingere illum finem. Eiuſdem enim eſt conſiderare de termino, & de ijs quæ ad illum terminum feruīt. Sed cum primo oporteat ſcire rem eſſe: iam patuit virtutem eſſe. habeatur igitur notitia cauſarum illius, de quibus etiam perfecte habebimus ſi eſt, deinde quid res eſt: deinde ſi res illa non eſt ſimplex, quotuplex eſt. Philoſophus in primo tractatu huius libri conſiderat cauſas à quibus emanat virtus. In ſecundo aſsignat diffinitionem virtutis vt habeatur quid ipſa ſit. In tertio diuidit virtutem in ſpecies ſuas vt ſingulæ percipiantur. Primus tractatus diuiditur in quatuor capitula. In primo conſiderat à quo profluit virtus. In ſecũdo quales operationes ſunt à quibus fit virtus. In tertio circa quæ verſetur moralis virtus. In quarto quomodo ex operationibus ſtudioſis generatur virtus. Primum capitulũ diuiditur in duas partes. In prima reſumit Philoſophus diuiſionem virtutis, quam fecit in vltimo præcedentis libri, afferendo duplicem virtutem, ſcilicet intellectiuam, & moralem, & oſtendit differentiam illarum non ex ſubiecto, vt fecit anteà, ſed ex cauſa. qua differentia oſtenſa relinquit intellectiuam virtutem tractandam in ſexto huius, & exequitur de morali. Niſi enim allata differentia eſſet, videretur quòd vtriuſque eſſet vna eademq; danda doctrina, & ſimul in eiſdem libris. oſtendit igitur primo differentiam virtutis intellectiuæ qua differt à morali, quia comparatur & augetur in nobis ex doctrina. & dicit plurimum, quia etiam fieri poſsit ex inuentione, quamuis rari ſint & admodum pauci qui facere poſsint. Ideo magis & vt plurimum acquiruntur per doctrinam, & à docente. ideo experientia indigent & tempore, ſiue inuentio, ſiue doctrina ſit. Doctrina non accipitur tantum vt eſt à docente, ſed

vt eſt

vt eſt ordinatus proceſſus à principijs vel cauſis ad concluſiones, & effectus: vel econtrà ab effectibus ad cauſas: quapropter talis doctrina fit ab experientia, quæ habet originem à ſenſibus ſiue per viſum, ſiue per auditum, & reliqua: omnis enim noſtra cognitio ortum habet à ſenſu, vt inquit Philoſophus. Deinde affert modum quo generatur moralis virtus, in quo differt ab intellectiua. Et dicit quod ea generatur ex conſuetudine, vnde etiam habuit nomen, quod ad verbum græcum referendum eſt, quia mos & conſuetudo latinè non videtur conſonare vt ἦθος & ἔθος apud Græcos, quaſi dicat, moralis virtus ſit ex cõſuetudine, quod etiam nomen indicat, quia dicitur quaſi conſuetudinis virtus apud Græcos. Quapropter cum ambo hæc genera virtutum oriantur ex diuerſis cauſis, meritò differunt inter ſe ob ea quæ diximus: verum differunt etiam alijs, quæ nunc non eſt opus afferre. Dubitatur vtrum tales differentiæ poſitæ ſint differentiç iſtarum virtutum. nam intellectiua virtus videtur etiam fieri ex conſuetudine, & moralis experientia: quare conſuetudo & experientia non videntur facere talem differentiam ſi ambo competunt vtrique virtuti, ſcilicet intellectiuæ, & morali. Dicendum eſt breuiter quòd Philoſophus loquitur hic de cauſis per ſe iſtarum virtutũ. Virtus intellectiua, etſi videatur oriri quoquo modo etiam ex conſuetudine, eſt per accidens, & concurrit per accidens: conſuetudo verò & experientia per ſe. Ad virtutis vero moralis generationem econtrà concurrit conſuetudo per ſe: experientia per accidens. Differunt etiam conſuetudo, & experientia, quia conſuetudo fit in nobis: non enim poſſumus conſuetudine percipere vel acquirere, niſi noſipſos exerceamus: experientia fieri poteſt in alijs, & experientia extra nos: & in alijs facta poſſumus percipere, & addiſcere, & acquirere nobis virtutes intellectiuas, velut in arte medicinæ experientia in alijs quòd omne rhabarbarum purgat choleram &c.

[E x quo patet.] Hæc eſt ſecunda pars huius primi capi- 2
tuli, in qua incipit docere de virtute morali. & animaduertendum quod Philoſophus incipit à magis notis nobis, notiores autem ſunt nobis morales virtutes quàm intellectiuæ. Incipiendũ autem à magis notis nobis vt anteà dixit: oſtẽdit autẽ à quo profluit & fit virtus. Si enim à cõſuetudine oritur,

ergo non à natura. oportet enim inuenire cauſam effectiuã eius vel earum virtutum. nam cum videamus virtutes antea non eſſe in nobis, & poſtea fieri, neceſſe eſt eas prouenire ab aliqua cauſa effectiua: quarum cum multæ cauſæ eſſe poſſe videantur, affert duas tantum, & earum alteram dicit non eſſe, ſcilicet naturam: alteram dicit eſſe, ſcilicet cõſuetudinem, & operam noſtram. nam de cauſa vniuerſali, & principaliſsima quæ eſt deus, nunc non loquitur, quia loquitur de cauſis propinquis. fortunam autem, & caſum ponere cauſam virtutum videtur abſurdum, cum ſint cauſæ per accidens, ſicuti oſtenſum eſt antea, cum dicebatur fortunam non eſſe cauſam felicitatis. relinquitur ergo quod ſint à natura vel à conſuetudine ex opera noſtra, quæ videntur cauſæ propinquæ, & per ſe, verum nõ ex natura: ergo ex opera noſtra, & conſuetudine. quòd autẽ nõ ſint nobis à natura, probat Philoſophus. Nullum eorũ quæ inſunt alicui à natura poteſt aliter aſſueſci vel immutari cõſuetudine: at cõſuetudine fiunt homines ex non ſtudioſis ſtudioſi, & mutari poſſunt, & aliter aſſueſcere: ergo virtutes non inſunt nobis à natura. Maior oſtenditur exẽplo lapidis & ignis. nunquam enim aſſueſcerent aliter quàm habeant à natura: minor experientia patet. Notandũ quod Philoſophus videtur etiam hoc afferre propter Socratem & Platonem, qui dixere virtutes ineſſe nobis à natura, cum anima creetur ab opifice ſummo cũ omnibus virtutibus tam practicis quàm ſpeculatiuis, quas non amittit anima, ſed earũ obliuiſcitur quando venit in hoc corpus, poſtea exercitatione & conſuetudine redeunt in mentem, non acquirũtur denuo, adeò vt non ſit noua quædam acquiſitio, ſed reminiſcentia quædã. Huic ſententiæ aduerſatur Philoſophus, & ideo affert
3 conſuetudinẽ cauſam virtutis. [NEC igitur natura nec præter naturam.] Hac in parte Philoſophus infert vnum ex ſupradictis, quod appellat correlarium, & oſtendit quòd etſi virtus non ſit in nobis inſita à natura, tamen non eſt etiam in nobis præter naturã, quia habemus aptitudines & potentias ad illas ſuſcipiendas ab ipſa natura. nam virtutes ſunt in ſubiecto in anima. Deus autem creauit animam cum tali natura & aptitudine vt poſsit ſuſcipere virtutes tanquam formas in ſua materia. Nã omnis materia habet aptitudinẽ propinquã ad ſuam formã ſuſcipiendã naturaliter, nõ enim poſſet aliter

ſuſcipere

ſuſcipere formas quas ſuſcipit. nos igitur à natura habemus vires & potẽtias ſuſcipiendi virtutes tanquã formas per conſuetudinem,quæ eſt illa quæ facit vt has virtutes quas habere poſſumus,habeamus.Notandum quòd id quod ſuſcipitur in aliquo habet ſubiectum proprium,in quo eſt vis paſsiua per quam ſubiectum tale poteſt ſuſcipere talem rem:virtutes autem ſuſcipiũtur in parte aliqua animæ,quæ habet talem vim ſuſcipiẽdi, idcirco diſtinguuntur ſecũdum vires & potentias ſuſceptiuas:variæ ſunt vires & potẽtiæ,variæ etiam virtutes: & tales vires dantur animæ à deo,& ideo inſunt nobis à natura : virtutes vero comparantur conſuetudine non præter naturam,quia habemus aptitudinẽ naturalem,quam ſi nõ haberemus,tunc viderẽtur eſſe vel fieri in nobis præter naturã. & hoc idem intelligendũ non ſolũ de virtutibus moralibus, ſed etiã intellectiuis. [PRAETEREA eorũ quæ in nobis.] 4
Hæc eſt alia ratio ad probandum idem, ſcilicet quod virtus moralis non efficitur à natura, ſed à conſuetudine. dicit enim quòd in ijs quæ inſunt nobis natura, prius habemus potentiam operandi, deinde operamur,vt exemplo ſenſuum patet:prius habemus vim videndi,poſtea videmus. In virtutibus moralibus fit econtrà:prius operamur, & per conſuetudinem operandi acquirimus habitus, per quos deinceps & facile & bene operamur.& dicit quod ita fit in virtutibus moralibus,ſcilicet ſicut in artibus, quas per operationes acquirimus,vt in pulſatione citharæ, & fabricatione patet. deinde per illas artes facile operamur, & recte ſecundum eas: & omnia quæ dicuntur hic de moralibus,poſſunt accommodari intellectiuis. [TESTATVR hoc.] Tertia eſt ratio ad 5
eandem ſentẽtiam probandam,ſcilicet quod virtus generatur à conſuetudine teſtimonio legumlatorum, qui cupiendo ciues ſuos bonos efficere, non relinquunt hoc naturæ, ſed condunt leges quibus ponunt præmia bonis, pœnas vero malis,ad hoc vt ciues ſe exerceant in bonis operationibus,& ſic acquirant bonos habitus,id eſt virtutes, & fiant boni:& hoc eſt propoſitum omnium qui vere ſunt latores legum,& veræ legis.quòd ſi aliquando hoc non ſequitur, eſt error legis vel legumlatorum,& talis reſpublica non eſt bona.Vnde etiã Plato eas leges eſſe negabat,quæ non eſſent bonæ. [INSVPER ex eiſdẽ.]Hæc eſt quarta ratio ad proban- 6

dam eandem ſententiam, & poſthabeamus hic expoſitores quoſdā qui aliter diuidunt hoc capitulū,& hunc textū. Dicit ergo Philoſophus, Si virtus ſicuti etiā ars generatur & corrūpitur ex eiſdē, ſcilicet operationibus in genere, tamē vario modo ſe habētibus, profectò nō videtur procedere à natura. at primū eſt, ergo & ſecundū. Hoc oſtēdit Philoſophus exemplis. nam pulſatio citharæ eſt vna operatio in genere quæ dupliciter & cōtrario modo fieri poteſt, ſcilicet bene & male. at ex bona pulſatione oritur ars pulſandi bona: ex mala vero corrūpitur talis ars. & in ædificationibus eodem modo, & in alijs artibus. ſimiliter fit in virtutibus: generātur enim ex eiſdem operationibus genere, & corrūpuntur ex eiſdē, diuerſo tamē modo ſe habētibus. nā operationes bonæ & malæ conueniūt in genere, ambæ enim ſunt operationes: differūt poſt ea, quia diuerſo modo ſe habent. bonæ enim rectè ſe habēt, malæ autem ecōtra: & ſic patet quòd ex eiſdē genere operationibus generātur & corrumpuntur virtutes, & hoc exēplo iuſtitiæ & fortitudinis oſtēdit Philoſophus. Quæ cū ita ſint, manifeſtū eſt quod operatio eadē genere ſe habet ad oppoſita, quia poteſt bona & mala fieri, & ideo ſunt à nobis, & ex noſtra cōſuetudine, quia operatio naturæ nō ſe habet ad oppoſita, ſed vnus motus eſt is qui fit ſecundū naturā. Ex ijſdem ac per eadē, ſcilicet genere. nam operationes circa idem ſubiectum, ſiue bonæ ſiue malæ, ſunt eædem genere: licet differant poſtea per bene & male. & notandū quod Philoſophus intelligit hic corrumpi virtutem, non ſolum quia corrūpatur habitus iam acquiſitus virtutis, ſed etiā cum introducitur

7 vitioſus habitus. [QVAPROPTER.] Ex ſupradictis infert duo quæ appellantur correlaria. Primum eſt quòd poſteaquā habitus fiunt non à natura, ſed ab operatione & conſuetudine noſtra, eſt animaduertendum quales operationes exerceamus: quia habitus acquiruntur ſimiles operationibus noſtris: ſecundū eſt, quod non parū imò totū refert adoleſcētes hoc vel illo modo aſſueſcere. nam ex bona aſſuetudine oriuntur in eis virtutes, ex mala autem vitia: & hæc eſt ſententia Platonis, vt alibi oſtendit Philoſophus. Circa prædicta multæ fiunt quæſtiones, & primū dubitatur vtrum virtutes ſint à natura: cuius dubitationis ſolutio conſiſtit in hac diſtinctione, ſcilicet quòd naturale eſt duplex: vnū quod oppoſi

ponitur violẽto, alterum quod opponitur ſiue diſtinguitur cõtra voluntariũ,& id quod ſpõte fit. hac diſtinctione ſtante poſſumus reſpõdere quòd virtutes ſunt à natura,& non ſunt à natura. A natura ſunt virtutes,& naturales nobis,ſcilicet ex eo quòd opponitur violẽto quaſi eſt naturalis nobis ipſa virtus, quia nõ eſt res violenta nobis & contra naturã. ſunt enim potẽtiæ omnes à natura in nobis, quibus poſsimus acquirere ipſam virtutẽ. nõ ſunt à natura,& naturales nobis ex eo quòd naturale opponitur volũtario. nã licet virtutes & operationes ſecundũ ipſas fiant à principijs naturalibus, tamẽ ſponte proficiſcũtur ab ipſa volũtate, cuius motus liber eſt ad omnẽ differentiã. natura autẽ ad vnã tantũ differẽtiam mouet,& in hoc videtur opponi voluntario, quia ſiue velis ſiue nolis ſuo naturali operatur, vt ignis ſemper fertur furſum, lapis deorſum de natura ſua. hoc pacto nõ dicũtur virtutes eſſe in nobis à natura. ſi enim ſic eſſet, omnes eſſent ſtudioſi: ſed generatur virtus ex operationibus frequẽtibus, quæ fiũt per electionẽ, quæ electio procedit à volũtate. ſic igitur virtutes oriũtur ex noſtra operatione,& cõſuetudine, & non à natura, etſi potẽtias habeamus à natura quibus poſsimus eas acquirere. Dubitatur itẽ circa id quod dicit Philoſophus, quòd ex operationibus generãtur virtutes. hoc nõ videtur verum tali ratione, Nulla res magis perfecta oritur à minus pfecta: ſed virtutes ſunt magis perfectæ operationibus, quæ ipſas præcedunt: ergo ex ipſis nõ vidẽtur generari. dicẽdũ ꝙ ſemper aut æquale ab æquali, aut minus perfectũ à magis perfecto producitur, nihil enim poteſt agere vltra vires ſuas: verũ fieri aliquid bifariam cõſiderari poteſt, aut vt totũ & omnino, aut aliqua ex parte. ab operationib. proficiſcũtur virtutes, ſed nõ tantũ ab illis: vnde illæ operationes non ſunt totalis & integra cauſa, ſed eſt ibi recta ratio imperãs appetitui, & ponẽs mediocritatem, ita vt illa ſimul cũ operãtibus ſit totalis cauſa producẽdi ipſas virtutes. quare ad argumentũ dicendũ quòd verum eſt: ſed tamẽ nõ eſt abſurdũ quòd aliquid perfectius oriatur à minus perfecto, quando illud minus perfectum non ſit cauſa & principium totale illius quod producitur, ſicut in virtutibus euenire videtur reſpectu operationũ. Quæritur itẽ, an virtus vnica operatione poſsit acquiri: & cõcluditur quod pluribus operationibus eſt opus ad virtutẽ acquirendã, propter

circun

circunſtantias quæ variant operationes, & debitæ circunſtantiæ requiruntur neceſſario, vt in tertio magis patebit. quæritur etiam cum actus ſint externi & interni, à quibus oriatur virtus: & concluditur, quòd non ab externis neceſſario, ſed ab internis actibus & operationibus generatur virtus. externi actus tantum indicant & oſtendunt virtutem: interni vero, qui reddunt appetitum obtemperantem rationi, proprie faciunt ipſam virtutem.

Quòd virtus ab exceſſu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes.

CAPVT II.

8 *CVm autem præſens tractatio, non contemplationis ſit (ut cæteræ) gratia, non enim ut ſciamus quidnam ſit uirtus: ſed ut efficiamur boni, conſyderamus (nam nulla ipſius eſſet utilitas) de actibus quonam modo ſint agendi, conſyderare neceſſe eſt.* Hi nanque *ſunt authores, ut tales quidam*
9 *ipſi habitus fiant quemadmodum diximus.* Agere *igitur*
ὑποκείσθω *ratione recta, commune eſt, & *ſupponatur. poſterius autem de ipſo dicetur: & quid eſt ipſa recta ratio, &*
10 *quomodo ad cæteras ſeſe habet uirtutes.* Illud *autem anteà confiteamur oportet: omnem ſermonem qui eſt de rebus agendis, figura & non exactè fieri debere, quemadmodũ & ab initio diximus. rationes inquã ut materia poſtulat, ſemper eſſe efflagitandas. Actiones autẽ, & ea quæ proſunt, nullam habent ſtabilitatem, quemadmodum neq; ſalubria. atque cum talis ſit ſermo uniuerſalis, multo minus is ſermo certitudinis habet, qui de ſingularibus eſt. nam neque ſub artem, neque ſub præceptionem ullam cadunt. Sed oportet ipſos agentes ea ſemper conſyderare, quæ ad tempus accõmodantur. quemadmodum & in medicina fit, & in gubernandi etiam arte. Verum etſi præ-*

ſens

s ſermo talis eſt ut diximus, enitendum eſt tamen opem
auxilium ferre. Primũ igitur hoc contemplemur opor 11
:res iſtiuſmodi tales eſſe, ut* ab exuperatione defectio= ἔνδεια καὶ
ue corrumpantur, ut in uiribus uidemus, ac ualetudine ὑπερβολή.
ri. nam pro rebus obſcuris, claris indicijs utamur opor
t. exuperatio nanque laborum, defectioq; uires corrum
unt. ſimiliter potus, cibiq; exuperantes atque deficientes
aletudinem auferunt: moderati uerò faciunt, augent, &
onſeruant. Sic igitur & in fortitudine, ac temperantia,
:æterisq; uirtutibus res ſeſe habere uidetur. qui nanque
:uncta fugit, atque formidat, neque quicquam ſubire, per=
ferreq; patitur: is timidus fit. qui nihil omnino timet ſed
aggreditur omnia: is audax nimirum efficitur. ſimili mo=
do qui uoluptate omni potitur, nec excipit ullam: intem=
perans. qui cunctas fugit, perinde atque agreſtes homi=
nes, inſenſatus euadit. etenim tam temperantia quàm for=
titudo ab exuperatione quidem & defectu corrumpitur:
à mediocritate autem cõſeruatur. At enim non ſolum or= 12
tus & incrementa, corruptionésue ex eiſdem & ab eiſ=
dem efficiuntur: ſed & operationes in eiſdem etiam erũt.
Nam & in cæteris quæ ſunt manifeſta magis, res ita ſeſe
habere uidetur, ut in uiribus. uires enim non tam copia
cibi quàm multorum laborum tolerantia, comparantur:
& robuſtus ipſe multum ſumere cibum, & multos labo
res tolerare maxime poteſt. Sic fit & in uirtutibus ipſis.
nam abſtinendo à uoluptatibus efficimur temperati. &
facti iam temperati, maxime ab ipſis poßumus abſtinere.
idem & in fortitudine fit. Etenim aßueſcendo formido=
loſas res paruipendere, ſubireq; ipſas atque perferre, for
tes euadimus: factiq; fortes maxime res formidoloſas po=
terimus ferre.

COM

COMMENT.

8 CVM autem præſens tractatio.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo poſtquam ſuprà oſtendit virtutem generari in nobis non à natura, ſed à conſuetudine & actionibus noſtris: nunc declarat quales ſint illæ actiones, quibus efficitur ipſa virtus. diuiditur autem hoc capitulũ in tres partes. In prima proponit quòd & quomodo videndum eſt de actibus. In ſecunda oſtendit, quales actus efficiunt virtutẽ, & quales corrumpunt. In tertia oſtendit de actionibus quæ fiunt poſt habitum acquiſitum, ſcilicet quòd ſunt ſimiles illis quibus comparatus eſt habitus. In prima igitur parte dicit Philoſophus, quòd cum præſens opus, id eſt intentio, & finis principalis huius doctrinæ moralis, non ſit cognitio tantum, quemadmodum eſt in cæteris, id eſt in ſcientijs ſpeculatiuis, quarum finis eſt tantum cognitio, ſed huius finis ſit actio, qua efficimur boni, neceſſarium eſt videre de actibus qualiter debeãt fieri. nam quales ſunt actus tales habitus fiunt. Notandum quòd finis ſcientiæ moralis differt à fine ſcientiæ ſpeculatiuæ. nam ſpeculatiuæ eſt tantum cognitio: moralis eſt duplex, ſcilicet cognitio & actio. verum cognitio eſt finis minus principalis, actio principalior.

9 [AGERE igitur.] Oſtendit Philoſophus in genere quomodo debent fieri actus, & operationes ſtudioſe, ſcilicet quòd debent fieri ſecundum rectam rationem, id eſt prudentiam: & hoc eſt commune præceptum, & conuenit omnibus actionibus bonis. oportet autem illud præſupponere tanquam conceſſum, quia non eſt locus probandi in præſentiarum: ſed in ſexto huius declarabitur quid eſt recta ratio, id eſt prudentia, & quomodo ea ſit infuſa in omnibus alijs virtutibus tanquam ſal in epulis, ſine qua nulla eſſet virtus: & vbicunque ipſa prudentia adeſt, eſt cauſa vt cæteræ ſint virtutes tales. Notandum quòd actus noſtri poſſunt eſſe boni & mali propter diuerſas circunſtantias & qualitates quæ illis ineſſe poſſunt, & illæ circũſtantiæ, à quibus noſtri actus qualitatem accipiunt, determinantur ab homine prudente, qui dijudicat quæ circunſtantia reddat actum bonum, & quæ malum.

10 [ILLVD AVTEM antea.] Oſtendit modum procedendi in hac doctrina tradenda de actibus noſtris, qui modus eſt perſuaſiuus, & ab effectibus, & demonſtratione, quia & non

non propter quid, vt in primo libro ſæpius dixit. mate-
a enim virtutum & res agibiles non eodem modo ſe ha-
ent, etiam ſi in vniuerſali ſumantur, de quibus magis vi-
etur quòd eodem modo ſe habere, & non permutari de-
erent. quòd ſi in vniuerſali ſunt mutabiles, & variæ, mul-
o magis eueniet hoc in ſingularibus & in ſingulis actibus:
uia ſingularia non cadunt ſub aliqua arte, & certa regula.
unt enim varia, & aliter atque aliter ſe habent, vt patet in
is quæ dicuntur ſana & effectiua ſanitatis, quæ non ſunt
emper talia vt efficiant ſanitatem propter varia tempora,
& ætates, & complexiones varias. Afferemus tamen eam
doctrinam quam patitur ſubiecta materia.

[PRIMVM igitur.] Hæc eſt ſecunda pars huius capi- 11
tuli, in qua oſtendit quales actus efficiunt virtutem, & qua-
les corrumpunt eandem: & dicit quòd actus qui ſunt in me-
dio inter exceſſum & defectum, efficiunt & conſeruant vir-
tutem: exceſſus & defectus corrumpunt eandem & intro-
ducunt habitus vitioſos: & probatur hoc pacto, Omne il-
lud quod corrumpitur extremis, generatur & conſeruatur
à medio: ſed virtus corrumpitur extremis: ergo genera-
tur, & conſeruatur à medio. Maior declaratur exemplo vi-
rium & ſanitatis. Minor exemplo fortitudinis & tempe-
rantiæ, vt patet in textu. Notandum quòd magna eſt ſimili-
tudo quantum ad hanc partem inter corpus, & animam. nam
vt corpus habet vires & robur, & huiuſmodi tanquam vir-
tutes, & ſanitatem tanquam felicitatem: ſic animus habet vir
tutes tanquam vires, & felicitatem tanquam ſanitatem. hæc
autem in vtroque generantur à medio, corrumpuntur ab
extremis. Philoſophus autem attulit exemplum habituum &
virium quæ ſunt in corpore, tanquam notius: inſenſatus
non eſt appellandus talis qui eſſet ſummè caſtus, virginali
ſcilicet caſtitate, quia fugit voluptates ſecundum rectam
rationem: agreſtis vero & inſenſibilis ſine recta ratione.

[AT ENIM non ſolum ortus & incrementa.] Hæc eſt 12
tertia pars huius capituli in qua affert aliam ſententiam ta-
lem quòd ijdem actus profluunt ab habitu, ſiue virtuoſo ſi-
ue vitioſo: ijdem inquam ex quibus generatus eſt talis ha-
bitus: ſicut fit in habitibus corporis, ita etiam in habitibus
animi: ſed in habitibus corporis ita fit vt tales operationes
ſint

ſint poſt habitum quales fuerunt ante habitum, ex quibus ille habitus factus eſt: ergo ita fiet in habitibus animi, tales enim erunt operationes poſt habitum, quales fuere illæ ex quibus eſt generatus. Notandum quòd Philoſophus videtur hic afferre aliam ſententiam à ſuperiore. prius enim probauit quòd omnis virtus oritur ex medijs actionibus: hic autem oſtendit quòd tales operationes erunt poſt virtutem, quales fuerunt ante virtutem, quales inquam fuerunt illæ ex quibus generata eſt virtus. vel etiam dicere poſſumus quòd hic probat etiam ſuperiorem ſententiam hoc pacto, Ex talibus operationibus oritur virtus, quales ſunt illæ quæ prodeunt à virtute poſt habitum acquiſitum: ſed operationes prodeuntes à virtute, poſt habitum acquiſitum conſiſtunt in medio: ergo ex medijs operationibus oritur virtus. dubitatur quia non videtur verum quòd actus qui fiunt ante habitum & poſt habitum ſint ijdem vt ſint eiuſdem ſpeciei: verum aliquid dicitur eſſe idem, aut genere, aut ſpecie, aut numero. Idem de genere non eſt hic intelligendum, quia eſt modus nimis latus. omnes enim actus hoc pacto ſunt ijdem, & conueniunt in genere morum. Ijdem etiam numero eſſe non poſſunt actus qui antecedunt habitum, & actus qui fiunt ab habitu, & ſequuntur poſt ipſum. relinquitur quod tales actus ſi ſunt ijdem, vt dicit Philoſophus, ſint eiuſdem ſpeciei: & hoc non videtur verum. nam agere ſtudioſe & non ſtudioſe differunt ſpecie. at agere poſt habitum virtutis, eſt agere ſtudioſe: agere vero ante habitum virtutis, eſt agere non ſtudioſe: ergo iſta differunt ſpecie, & non ſunt eadem ſpecie, vt ait Philoſophus. dicendum quòd actus, & operationes quæ præcedunt, & ſequuntur habitus, ſi conſiderentur ex parte ſua, id eſt ipſarum actionum, ſunt eiuſdem ſpeciei. Nam reddere depoſitum, & hoc fieri ante habitum iuſtitiæ acquiſitum & poſt habitum, eiuſdem eſt ſpeciei, & duæ tales actiones ſunt eædem ſpecie. ſi vero conſiderentur ex parte agentis non ſunt eiuſdem ſpeciei. nam altera fit à non ſtudioſo, altera à ſtudioſo: & ſic ſoluitur dubitatio. nam cum Philoſophus dicit quòd tales actus ante & poſt habitum ſunt idem, intelligit ex parte actionem, ſcilicet quòd ſunt eiuſdem ſpeciei & rationis.

Quòd virtus moralis ſit circa voluptates ac triſtitias. CAP. III.

*ATqui ſignum habituum ſit oportet ea uolu- 13
ptas quæ ipſis actionibus aduenit, & iden-
tidem dolor. Qui nanque à corporis abſti-
net uoluptatibus: ſi hoc ipſo gaudet, tempe-
rans eſt: ſin moleſtè fert, intemperans. Rurſus qui peri-
cula ſubit & gaudet, aut ſaltem non dolet, fortis: qui ue-
ro dolet, timidus eſt. moralis nanq; uirtus circa uolupta-
tes, doloresq́; uerſatur. Ob uoluptatem enim res impro- 14
bas agimus: ob dolorem uero res poſthabemus honeſtas.
Quapropter homines ab ipſa ſtatim adoleſcẽtia (ut inquit
Plato) ita inſtitutos eſſe oportet, ut ijs gaudeãt, doleantq́;,
quibus gaudere dolereq́; oportet. hæc eſt enim educatio,
ac eruditio recta. Præterea ſi uirtutes ſunt circa actiones 15
atque affectus, omnem uerò affectum, & actionem omnẽ,
uoluptas ſequitur aut dolor: uirtus ob idipſum etiam cir-
ca uoluptates, doloresq́; uerſatur. indicant id ita eſſe &
pœnæ: quippe cum per ipſos fiant dolores. ſunt enim me-
dicamenta quædã: medicamenta uerò per contraria fiunt.
Præterea omnis habitus animi (ut & anteà diximus) ad ea 16
& circa ea naturam habet, à quibus deterior melior'que
efficitur. at ob uoluptates dolorésue, praui habitus fiunt:
ex eo ſanè quia perſequuntur homines atque fugiunt, aut
quas & quos non oportet, aut cum oportet, aut quemad-
modum non oportet, aut quot modis alijs à ratione talia
definiuntur. Quapropter & ſunt qui definientes uirtu-
tes: *affectuum ipſas inquiunt eſſe uacuitates, tranquilli- ἀπαθείας
tatésue quaſdam. ſed non rectè, quia ſimpliciter dicunt: & τινὰς καὶ
non addunt, ut oportet, & quãdo oportet, & cætera quæ ἠρεμίας.
adduntur. uirtus ergo talis ſupponitur circa uoluptates

atque dolores, optimarum eſſe rerum actiua: uitium autem contrarium. Fuerit autem nobis de ipſis & ex his etiam manifeſtum. Nam cum tria ſint ob quæ quiſpiam expetit, honeſtum, utile, iucundum: & tria illis contraria ob quæ fugit, turpe, inutile, atque moleſtum: bonus quidem uir circa hæc omnia recte agit. malus autem peccat: & maxime circa uoluptatem. Hæc enim & communis eſt animalibus, & omnia quæ in expetitionem cadunt comitari uidetur: quippe cum & honeſtum, & utile uidea-
17 tur eſſe iucundum. Præterea cunctis unà cum hominibus ab ipſis incunabulis eſt enutrita. quapropter arduum eſt
18 hunc affectum inſitum uitæ extrudere. Iudicamus etiam & actiones ipſas alij magis alij minus, uoluptate atque dolore. idcirco totum ipſum negotium circa hæc eſſe neceſſe eſt. non enim parum eſt ad actus bene, aut male, gaude-
19 re aut dolere. Difficilius eſt etiam (ut Heraclito placet) uoluptati repugnare, quàm iræ. at circa difficilius ſemper & ars fit & uirtus. id enim quod in hoc efficitur bene, præſtabilius eſt. quare propter hoc etiam circa uoluptates doloresq́; totum negotium eſt: & ipſius uirtutis & ciuilis etiam facultatis. qui nanque bene his utitur, bonus erit: qui uero male, malus. Dictum ſit igitur uirtutem circa uoluptates, doloresq́; uerſari: & ex quibus fit, ab iis ipſis augeri: & cum non eodem modo fiunt corrumpi, & circa illa etiam operari ex quibus eſt orta.

COMMENT.

13 ATQVI ſignum habituum.] Hoc eſt tertiũ capitulum huius primi tractatus, quod variè accipitur ab expoſitoribus. quidam dicunt quòd in hoc capitulo oſtenditur circa quæ verſatur moralis virtus, & diuidunt ipſum in tres partes. In prima oſtendunt quòd virtus verſatur circa voluptates & dolores ex parte operationum. In ſecunda

da oſtendunt idem ex parte habituum,id eſt virtutis. In tertia oſtendunt idem ex parte hominis, & talis eſt eorum ordo. quidam alij dicunt quòd in hoc capitulo affertur primo ſignum,quo percipiatur quando acquiſitus eſt habitus virtutis vel vitij,& poſtea circa quæ verſatur virtus. nam cum habitus cognoſcatur, aut ex voluptate, aut dolore comitante operationes,videtur quòd virtus,aut etiam vitium verſetur circa voluptates & dolores. & ſecundum hæc duo diuidunt capitulum in duas partes: & in prima oſtẽdunt quòd ſignum acquiſiti vel non acquiſiti habitus ſumitur ex voluptate, aut dolore comitante operationes. In ſecunda oſtendunt quòd virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores.& ſic volunt illa duo oſtendi à Philoſopho. Alij dicunt quòd in hoc capitulo vnum tantum oſtenditur, ſcilicet quòd ſignum acquiſiti vel non acquiſiti habitus in nobis ſumitur ex voluptate,aut dolore comitante operationes. Nam cum operationes producuntur cum facilitate, tunc ſequitur voluptas tales actiones: & eſt ſignum acquiſiti habitus in nobis. cum vero producuntur cum difficultate, tunc ſequitur dolor,& eſt ſignum habitus nondum acquiſiti. & dicunt quòd Philoſophus ponit pro minori ſyllogiſmi illam partẽ, ſcilicet quòd virtus moralis verſatur circa dolores, & voluptates. quam minorem poſtea Philoſophus probat multis rationibus. Harum opinionum Ioan. Argyro. poſthabet primam. ſecundam magis probat. tertiam dicit eſſe magis accommodatam ad mentem Philoſophi iudicio ſuo. ſequendo igitur hanc vltimam expoſitionem, dicemus repetendo altius, vt oſtendatur ordo Philoſophi, quòd in principio huius ſecundi libri, & primo capitulo cum eſſet tractaturus de virtute, oſtendit quòd virtus ex multis & frequentibus operationibus, id eſt à conſuetudine operandi cauſatur. quapropter ſequitur oſtendere in ſecundo capitulo quales operationes generent virtutem. & idem poteſt intelligi de vitio, id eſt quòd doceat de vtriſque. Sed cum plures, & frequentes requirantur operationes,vt diximus: videbatur congruum oſtendere, quot actiones ſint producendæ quouſque habitum acquiramus. ſed cum numerus actionum non poſsit determinatus conſtitui, ſcilicet vt tot actiones faciant habitum virtutis, quia variæ ſunt diſpoſitiones ho-

minum ad virtutem conſequendam.alij nanque ſunt tardiores,alij promptiores , & magis aut minus ad hanc virtutem, quàm ad illam.Ideo cũ variæ res ſeſe habeant,eſt inueſtigandum aliquod ſignum,quo percipiatur vtrũ habitus ſit acquiſitus,aut non acquiſitus in nobis.quapropter in hoc capitulo affert tale ſignum,ſcilicet quòd ex voluptate comitante operationes deprehenditur habitum iam eſſe acquiſitũ, & quòd tales operationes profluũt ab habitu:ex moleſtia vero,& dolore comitãte actiones,& ipſa difficultate oſtenditur nondũ acquiſitum eſſe habitũ,& quòd tales actiones non profluunt ab habitu : & ſic oſtendit Philoſophus quod quæritur, id eſt quãdo percipitur, & ex quo habitum eſſe acquiſitum vel non acquiſitum.ratio autem talis eſſe videtur, probans eam concluſionem. Ille habitus qui verſatur circa voluptates,& dolores,habet ſignum,ſcilicet vtrum ſit acquiſitus vel non acquiſitus in nobis voluptatem,aut dolorem ſequẽtem operationes: at virtus moralis eſt habitus,qui verſatur circa voluptates & dolores: ergo habet ſignum ſuæ vel nõ ſuæ acquiſitionis,voluptatẽ aut dolorem ſequentẽ operationes. Maior eſt nota & exemplis oſtenditur.nam ſi quis ab voluptatibus corporis ſibi oblatis abſtinet cum iocunditate & facilitate,tẽperans eſt:& illud eſt ſignũ quòd iam habet habitum temperantiæ,& eodẽ pacto de reliquis virtutibus. Minorẽ probat Philoſophus octo rationibus,quarum quatuor primæ ſumũtur ex parte ipſius virtutis,quatuor vltimæ ex parte hominis.ſed antequã iſtæ rationes afferantur,dicendum eſt quòd habitus acquiſiti à nobis,ita fermè ſe habere videntur ad ſuas operationes,vt potẽtiæ naturales ad ſuas etiã operationes.potẽtiæ enim naturales ſtatim exeunt in actum,& ſine aliqua difficultate & impedimẽto naturali exercẽt ſuas operationes:vt oculus ſua potẽtia viſiua facillime videt quodcunq; obiectũ viſibile ſibi oblatũ. Eodem modo cũ eſt habitus iam acquiſitus operationes ex tali habitu producuntur cum facilitate,vt patet in artibus quas acquirimus.primo enim antequam acquiratur habitus artis operationes fiunt cum difficultate:deinde cum ſumus adepti diſpoſitionem aliquã cum minori difficultate:cum vero habitũ perfectè cõſecuti ſumus, facile operamur,tanquã ſi ille habitus eſſet quædam naturalis potẽtia.ex quo emergit ſententia Philoſophi,quòd voluptas,aut dolor eſt

eſt ſignum virtutis acquiſitæ aut nō acquiſitæ. & cum nō poſſit determinate aſsignari quot operationes requirātur ad habitum conſequendum, ideo hoc pacto huius termini ſignum bene eſt vt diximus à Philoſopho declaratū. Dubitatur, quia nō videtur verū quòd omnes operationes virtutis ſequatur, & comitetur voluptas. ſubire enim mortē pro ſalute patriæ vel pro fide more noſtro, eſt opus fortitudinis, quod opus nō ſequitur voluptas. dicendū quòd ſi in hoc nō gaudet, ſufficit vt ſaltē non doleat: vel etiā dicendū quòd ſi in cunctis operationibus procedentibus à tali habitu non gaudeat, ſufficit quòd in pluribus gaudeat vel non doleat animo, etſi doleat corpore, vt patet. [OB voluptatem enim.] Diximus quòd 14
Philoſophus probabat illā minorē, ſcilicet quòd virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores: probabat inquam octo rationibus, quarū quatuor erant ex parte virtutis, quatuor ex parte hominis. Prima ratio habitus verſatur circa illa ex quibus generatur & corrumpitur: ſed virtus eſt huiuſmodi, & per voluptates & dolores generatur, & corrūpitur: ergo virtus verſatur circa voluptates & dolores. Nam propter voluptatem improba facimus, ſequēdo corporeas voluptates: per dolorē poſthabemus honeſta. Ita quòd per voluptates & dolores acquirimus, & amittimus etiā virtutes. propterea laudat Platonem qui dixit quòd oportet hominem à prima ætate aſſueſcere vt gaudeat quibus gaudendum eſt, & ſimiliter doleat. [PRAETEREA ſi virtutes.] Omnis actus, 15
& affectus verſatur circa voluptates & dolores. at virtus verſatur circa actus vel affectus: ergo virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores. Maior nota, minor quoque patet. Nam aliquæ virtutes verſantur circa actus vt liberalitas, magnificentia: aliquæ circa affectus, vt temperantia circa concupiſcibilem affectum: fortitudo circa iraſcibilem. Indicant id. tertia ratio circa illa verſatur, virtus ex quibus fit, medicina aduerſus vitiū: at ea ſunt pœnæ & dolores: ergo circa dolores verſabitur virtus. hoc patet, quia contraria contrarijs ſanantur: & minor probatur experientia ipſa. nam quādo aliqui ſunt mali, puniuntur pœnis & doloribus, qui ſunt contrarij voluptatibus quas ſequuntur in adipiſcendis vitijs.

[PRAETEREA omnis habitus animi.] Omnis habitus animi circa ea verſatur ex ſua natura, à quibus fit aut deterior, 16

aut melior. ſed per voluptates & dolores fiunt habitus praui perſequendo vel fugiendo vt non oportet: & fiunt boni ſequendo vel fugiendo vt oportet. Igitur virtus quæ eſt habitus animi verſatur circa voluptates & dolores. nam virtus vult moderari quod voluptas & dolor perturbat. Et ideo Stoici diffinierunt virtutes eſſe tranquillitates quaſdam, & quietes, quia ſedant perturbationes animi. & bene dixiſſent, ſi cum aliqua moderatione dixiſſent: verum nõ recte in hoc dixiſſe videntur, quia ſimpliciter & abſolute attulerunt virtutes eſſe tranquillitates ſine aliqua additione, non addendo vt oportet: & cum aliqua moderatione. quia virtutes ſunt mediocritates quædam, & ponuntur in mediocritate perturbationum, & paſsionum quæ ſunt circa appetitum, & ipſa virtus moderatur, & regulat appetitum in motibus ſuis vt oportet, & quãdo oportet, & ſecundum alias circunſtantias, & non penitus ſedat appetitũ vt nihil ſentiat, vt volunt Stoici. Sic eſt opinio Ariſtotelis de virtute morali, quæ videtur pertinere ad ciuilem hominẽ, Stoicorum vero ad remotum & perfectiorẽ: quapropter ob hæc dicta Ariſtotelis non eſt poſthabenda Stoicorum opinio. Ex his omnibus concludit quod virtus moralis verſatur circa voluptates, & dolores: & dicit, Subijciatur, ſcilicet in prima argumentatione cuius nunc probamus minorẽ. Itaque ſubijcitur hæc tanquam ſuppoſitio quædam: propoſitiones enim famoſæ, quæ ſumuntur in qualibet ſcientia, ſolent à Philoſophis appellari ſuppoſitiones. Notandum quòd pro declaratione illius definitionis, quam de virtutibus ponebãt Stoici, dicẽtes eſſe tranquillitates, & quietes, nonnulla dicenda eſſe videntur. habebant illi multas rationes ad probãdam ſententiam ſuam, ſed afferantur. Prima ratio: quanto virtus eſt perfectior, tanto magis affectum & appetitum ſuperat. ergo perfectiſsima, & in ſummo gradu virtus, ita ſuperabit vt nullo modo ſentiatur à tali habente eam virtutem in ſummo gradu. Secunda ratio: contrariorum ea natura eſt vt cum vnum in ſubiecto adeſt, alterũ abeſt: ſed virtus & appetitus vel potius affectus ſecundum illos ſunt contraria. ergo cum vnum, id eſt virtus adeſt perfectiſsima: alterum, id eſt affectus abſit neceſſe eſt. non enim in eodẽ ſubiecto ſimul conſiſtent. Tertia ratio: ſicut ſe habet ſanitas ad corpus, ita virtus ad animum. ſed cum

ſanitas

ſanitas aderit corpori,aberit omnis motbus ne operatio im pediatur:ita & in animo cum virtus adeſt,aberit omnis paſſio ne impediatur operatio ſecundum virtutem ab appetitu vel affectu. Affectus enim videntur eſſe tanquam impedimẽta in animo. Quarta ratio:dictum eſt felicitatem eſſe operationem ſecũdum virtutem perfectam : ſed virtus perfecta eſt ſedatio & purgatio animi:ex quo ſequetur quòd animus refectus virtutibus & habens virtutẽ perfectam erit in trãquillitate,& quiete ſumma. Ad hæc reſpõdere poſſumus primum loquendo de virtutibus quæ ſunt circa affectus.Nam iuſtitia, liberalitas,& huiuſmodi quæ ſunt circa actus,non habent ſedare affectus vllos,& penitus extinguere vel ſuffocare. ſed loquimur de illis quæ ſunt circa affectus & ad rationes. Ad primam cum virtutes ſint moderatrices affectuum nõ videntur poſſe ſeparari ab eis,ſed bene redigere ad mediocritatẽ,non autem extinguere,& ſuffocare omnino. Ad ſecundam dicendum quòd virtus,& appetitus,ſiue affectus regulatus poſſunt eſſe ſimul in eodem ſubiecto,quia non dicuntur eſſe contraria eo pacto. ſed irregulatus eſt ille qui videtur opponi, & aduerſari virtuti: non autem moderatus, qui videtur poſſe ſtare ſimul:& bene conueniunt, cum officium & opus virtutis ſit eum temperare. Ad tertiam dicendum quòd illa concluſio nõ eſt vera, ſcilicet quòd appetitus, & paſsio aberit ab animo ſano cum virtus aderit,quia hoc intelligitur de appetitu & affectu non regulato à ratione. ſed regulatus manere poteſt, vt diximus. Ad quartã dicendũ quòd ſi virtus eſt purgatio animi,nõ eſt eo pacto vt penitus ſuffocetur appetitus, & affectus. Concluditur,ſtudioſum ſiue felicẽ quẽ ponit Ariſtoteles nõ eſſe eiuſmodi vt nõ moueatur affectibus:ſed moderari eos debet,vt diximus. verũtamen ſi volumus tueri ſententiam Stoicorũ,dicere poſſumus quòd felix poſt habitũ acquiſitum virtutis euadere poteſt ad tantã perfectionẽ,vt non moueatur affectibus.nam veluti frequẽti operatione ſibi virtutem cõparauit:ſic operando pòſt continuo ſecundũ talem habitum,addendo & augẽdo gradum virtutis,euadere poſſe videtur ad tantam excellentiam,vt ſedatis perturbationibus non ſentiat affectus.nam vbi eſt dare peſsimum,eſt dare optimum.ſed cũ ſit dare appetitum ita à ratione alienũ,vel ei dominãtem vt penitus imperium teneat,& viuat tãquam bellua

quædam quod eſt peſſimum: ſic etiam videtur inueniri poſſe appetitum ita ſubiectum rationi, atque ita ſuffocatum ab eadem vt ratio duntaxat operetur, quod eſt quoddam optimum. vbi hoc reperitur, & is homo in quo hoc eſſet, videretur eſſe ſine affectibus, & in quiete, & trãquillitate ab omni perturbatione remota. hunc ſpeculatiuum appellauimus & felicem ſpeculatiua felicitate. Etenim quaſi per ſpeculationem & contemplationem ſeparari videtur animus ab omni appetitu vel affectu, & hoc pacto dicere poſſumus bene ſenſiſſe Stoicos. Peripateticorum quoque opinio ſe bene habebit in felicitate actiua atque ciuili, quæ videntur eſſe media. Nam cum non ſit progreſſus ab extremo ad extremum ſine aliquo medio inter illa duo, ſcilicet appetitum effrenatum, & penitus ſedatum, erit dãda media via: & hæc erit appetitus

16 regulatus. [EADEM etiam dilucidiora.] Hæc eſt quinta ratio ad probandam eandem ſententiam, ſcilicet quòd virtus verſatur circa voluptates & dolores: & eſt prima ratio illarum quatuor quæ ſumuntur ex parte hominis, cum ſuperiores probauerint eandem ſententiam ex parte virtutis. Affert igitur talem rationé, Virtus moralis verſatur circa id quod eſt cõmune omni bono humano: ſed voluptas eſt communis omni quod expetitur vt bonum humanum: ergo circa voluptatem verſatur virtus, & per conſequens circa dolores. Maior patet. Minor declaratur. Nam tria ſunt quæ expetuntur vt bona humana. bonum vtile, honeſtum, iocundum: & tria contraria, & oppoſita illis, & circa hæc omnia bene agit vir ſtudioſus: vitioſus auté in ijs omnibus aberrat, & præſertim circa voluptatem propter duas rationes quas aſsignat Philoſophus. Prima eſt, quia voluptas eſt maxime res communis quæ cõpetit omnibus animalibus. Secunda eſt, quia reperitur in omnibus actionibus quæ procedunt ab electione, & reperitur voluptas in honeſto & vtili: non autem in voluptate ſemper eſt honeſtum, ſed quãdoq; oppoſitum. Ex quo ſciendum eſt, quod ſi aliquando concurrant, vt idem ſit honeſtum & vtile, & iocundum, tamen differunt ſecundum ſuam rationem formalem, & ſunt res diuerſæ. honeſtum de natura ſua ſemper eſt bonum: vtile vero & iocũdum, quod dicitur & appellari ſolet, ſcilicet vtile & iocundum, non ſemper

17 eſt bonũ, nec ſemper eſt honeſtũ. [PRAETEREA cũctis.] Sexta

Sexta ratio. Circa id verſatur virtus moralis, quod comita-
tur hominẽ à primis incunabulis. ſed voluptas eſt huiuſmodi:
ergo circa ipſam verſatur virtus, & ex conſequenti circa do-
lorem, cum eadem ſit potentia contrariorum: quòd autem
voluptas ſit inſita nobis patet, quia ſequitur omnẽ ætatẽ ho-
minis. appetitus enim eſt intimus omni animali, & homo ſta
tim à primordijs vitæ appetit nutrimentum, & talis cupidi-
tas ſequitur hominẽ ſemper. & dicit Philoſophus quòd pro-
pterea eſt difficile eijcere talem perturbationem. [IVDI- 18
CAMVS etiam.] Septima ratio. Circa ea quibus maxime di-
iudicamus noſtras operationes verſatur virtus moralis: at
voluptate & dolore maxime dijudicamus noſtras operatio
nes: ergo circa voluptatẽ & dolorem verſatur moralis vir-
tus. Maior patet: Minor quoque. Ambo enim tam vitioſi,
quàm ſtudioſi id faciunt, ſed diuerſo modo: ſtudioſus enim
fugit obſcœnas voluptates, & ſubit dolores ſi opus eſt ob
ipſam honeſtatem: vitioſus ecõtrà. [DIFFICILIVS eſt.] 19
Octaua & vltima ratio ad probandam dictam cõcluſionem,
& ſententiam, ſcilicet quòd virtus moralis verſatur circa vo
luptates & dolores. Dicit enim ex ſententia Heracliti quòd
difficilius eſt voluptati repugnare, quàm iræ: ſed virtus at-
que ars verſatur circa difficiliorá: ergo virtus verſatur circa
voluptatem. nam bene in hoc, ſcilicet agere quod eſt diffici-
lius, melius eſt quàm agere in eo quod eſt facilius. Nã ſi vir-
tus verſatur circa iram, & mitigat talem motum, & facilius
eſt ſententia Heracliti repugnare iræ quàm voluptati, & vir
tus verſatur circa difficiliora, multo magis verſabitur circa
voluptatem. Notandum quòd dicitur virtutem & artem ver
ſari circa difficiliora, id eſt vltimum & perfectiſsimum illius
artis vel virtutis, in quo conſequendo eſt labor. vt abſtine-
re à leuibus voluptatibus corporis bene eſt, ſed aut facile aut
non multum difficile: At à multis & maximis voluptatibus
abſtinere hoc eſt difficillimũ, & maxime circa hoc verſatur
virtus: & circa hanc difficillimam actionem bene operari eſt
multo melius, & magis proprium virtutis, quàm in illa facili
actione circa leuem voluptatem. Similiter in artibus vt non
in quamuis tarda & facili pulſatione conſiſtit vis artis, ſed
in velociſsima & aptiſsima, quod eſt difficilimum in tali arte,
& ſic de alijs artibus. Notandum præterea quòd ſententia

Heraclitì non eſt in omni parte vera, quia vehementior videtur eſſe impetus iræ, quàm voluptatis. Quapropter ad hãc declarationem eſt intelligendũ quòd iræ & voluptati eſt reſiſtendum tanquam hoſtibus, & cuilibet hoſti qui plures partes habet idoneas ad inuadendum difficilius reſiſtitur. Partes autẽ poſſunt eſſe tales in eo, ſcilicet vt ſit potẽs, vt ſit cautus, vt habeat magnã occaſionẽ inuadẽdi. Itẽ ſemper pugnator adſiſtat. illi igitur qui plures harum partiũ habebit difficile reſiſtetur. Ira eſt potentior & vehementior, quàm voluptas, & ſecundũ ſuos vehementiores motus difficilius obſiſtetur iræ quàm voluptati: at reliqua tria ſunt in voluptate magis, quàm in ira. nam voluptas cum maiore cautione, & magis latenter nos inuadit, quàm ira. pollicetur enim ſemper bonum, & ſub ſpecie boni nos decipit. habet etiam maximam occaſionem inuadendi: quia eſt maxime inſita naturæ voluptas. aſsiſtit etiam ſemper, & omnes penè actiones animi vel corporis comitari videtur. Itaque ſecundum has partes Heracliti ſententia eſſet vera eo modo quo diximus. quapropter circa voluptates & dolores verſatur totum negotium virtutis, & ciuilis viri. Nam qui bene operantur circa voluptates & dolores, abſtinendo à voluptatibus vt oportet, & in ſubeũdo dolores & labores vt oportet pro acquirenda honeſtate, is erit bonus. Poſt hæc epilogat Philoſophus omnia quæ dixit in hoc capitulo, & in præcedenti, ſcilicet quòd iam ſatis dictum eſt, quòd virtus verſatur circa voluptates & dolores: & quòd ex quibus fit, ab eiſdem aliter factis corrumpitur virtus. Dubitatio oritur ex eo quod dixit Philoſophus in hoc capitulo, ſcilicet quòd virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores: hoc nõ videtur verũ de quacunque virtute, & probatur, Illud circa quod verſatur vna virtus non eſt materia omnium virtutũ: ſed circa voluptatẽ verſatur ſola virtus tẽperantiæ: ergo voluptas non eſt materia omniũ virtutũ. Item non omnis virtus verſatur circa affectus, nec ex conſequenti circa voluptatẽ: vt eſt liberalitas, magnificentia, & huiuſmodi, quæ verſantur circa affectus. Tẽperantia vero ſola videtur verſari circa voluptatẽ: ergo nõ omnis virtus moralis verſatur circa voluptatẽ. & ſimiliter dicitur de dolore. oppoſitũ affert ſententia Philoſophi vt pluribus rationibus oſtendit. dicendũ ad hanc difficultatẽ quòd eſt voluptas quædã in genere

genere,quæ prædicatur de duabus voluptatibus, ſcilicet animi & corporis.& eſt etiam ſciendũ quòd bifariã dicitur verſari circa voluptatẽ. Vno modo veluti circa propriã materiã: vt fortitudo circa terribilia, liberalitas circa pecunias: & hoc modo nõ intelligit Philoſophus hic virtutes verſari circa voluptates & dolores. nã propria materia virtutis in genere, vt ipſ[illegible]t,eſt vel ſunt actus & affectus. Alio modo dicitur verſari [illegible] ex quodam conſequenti, vt nũc dicit verſari virtutẽ circa voluptates,& dolores. Nam voluptas aut dolor comitatur, & conſequitur omnem actum vel affectum circa quæ vt dictum eſt verſatur virtus tanquam circa propriam materiam.Itaque ex conſequenti virtus moralis verſatur circa voluptates, & dolores: & cum duplex ſit voluptas, vt diximus, non verſatur omnis virtus moralis circa eam quæ eſt corporis, circa quam verſatur temperantia tantum ſicuti circa propriam materiam ſuam: ſed bene verſatur omnis virtus moralis circa voluptatem in genere, quæ conſequitur omnem actum vel affectum ſiue illa ſit animi ſiue corporis.His animaduerſis facillimè ſoluuntur omnes argumentationes in contrarium factæ. nam cũ dicebatur quod voluptas eſt materia tantum temperantiæ,& non reliquarum virtutum:conceditur ſi ſumatur voluptas corporea. Verum Philoſophus loquebatur de voluptate in genere, quæ ſequitur omnem actum vel affectum:& circa talem voluptatem intelligit virtutem moralem verſari ex conſequenti, & pro quanto talis voluptas comitatur ipſos actus, & affectus, & non vt circa propriam materiam ſuam,vt dictum eſt, & vt patet.

Diſcrimen inter iuſta agere, & iuſtè agere.

CAPVT IIII.

Dubitauerit autem quiſpiam: quonam modo dicimus iuſta agentes iuſtos, & temperata temperatos fieri oportere? Nam ſi iuſta, temperataq; agunt: iam iuſti ſunt & temperati, perinde atq; ſi grãmatica, muſica'ue faciunt: grammatici ſunt atq; muſici. an nec in artibus res ita ſe habet? Fieri *nanq; poteſt, ut grammaticum aliquid quiſpiam faciat, &* 20

21

fortuna

fortuna & alio admonēte. at tunc erit grammaticus, cum
& grammaticum quippiam, & grammatice faciet, id eſt
ſecundum eam (quæ eſt in ipſo) grãmaticam artem. Præ-
22 *terea nec ſimile in artibus, & in uirtutibus eſt. nã ea quæ*
ab artibus fiunt: bonum ipſum in ſeipſis habent. ſufficit
igitur: ſi ipſa aliquo modo ſeſe habentia fiant. at e[illegible] à
uirtutibus fiunt: non iuſte aut tẽperate aguntur, ſi ſint iu-
ſta aut temperata: ſed ſi & agens ſic ſe habens agat. pri-
mo quidem ſi ſciens, deinde ſi eligens propter ipſa, tertio
τέχνας. *ſi firmo animo ac immutabili agat. Hæc autem ad * habi-*
tus quidem cæteros habendos non requiruntur præter
ipſum ſcire. ad uirtutes autem ſcire quidem parum aut ni
hil poteſt: cætera uerò non parum, ſed totum poſſunt.
23 *Quæ quidem ex eo quia perſæpe res iuſtè, temperateq;*
aguntur, proueniunt. Res igitur iuſtæ, temperatæq; di-
cuntur: cum ſunt tales quales uir iuſtus ageret aut tempe-
ratus. Iuſtus autem ac temperatus eſt: non is qui has agit,
ſed qui ſic etiam agit ut iuſti temperatiq; agunt. recte igi
tur dicitur iuſtum fieri agentem iuſta: & tẽperatum etiã
temperata. qui uero hæc non agit, nunquam euaſurus eſt
24 *bonus. Verum pleriq; hæc quidem non agunt. Ad ſermo*
nes autem confugientes ſeſe philoſophari putant, & ſtu-
dioſos hoc fore modo, atq; perinde ut ægroti faciunt: qui
medicos quidem diligenter audiunt, nihil autem eorum
agunt quæ præcipiũtur ab illis. ut igitur illis corpus non
bene ſeſe habebit ſi i[illegible]urantur: ſic nec his animus planè,
ſi ita philoſophantur.

COMMENT.

20 DVBITAVERIT autem quiſpiam.] Hoc eſt quartũ ca-
pitulum huius primi tractatus: in quo ſoluit quandam
dubitationem, quæ oritur ex eius dictis in primo ca-
pitulo: quibus probabat virtutẽ fieri à conſuetudine, & ope-
rationi

rationibus noſtris. Dicebat enim quod ſicut fabricando fa-
bri,& citharam pulſando citharœdi: ſic iuſta agendo iuſti,&
fortia fortes efficiuntur, & in ſequentibus etiam hanc eandẽ
ſententiam videtur oſtendere. poteſt igitur dubitari quomo
do hoc fiat,& quomodo dictum ſit quòd iuſta agendo efficia
tur aliquis iuſtus: nã ſi iuſta agit,iam videtur eſſe iuſtus: quòd
ſi iam eſt iuſtus,non eſt opus vt fiat: hæc videtur eſſe implica-
tio,quæ indiget declaratione. diuiditur autem hoc capitulũ
in tres partes.in prima proponit dictam dubitationem:in ſe
cunda ponit opinionem ſuam, quomodo iuſta agẽdo fiat ali
quis iuſtus: in tertia remouet opinionem credentium, quòd
ſcire virtutem ſatis ſit ad eam conſequendam.in prima igitur
parte dicit Philoſophus quòd quiſpiam dubitauit quòd iuſta
agẽdo quis fiat iuſtus,& ſic in alijs virtutibus. quomodo enim
iuſta agi poſſunt niſi à iuſto viro? Ergo nõ videbitur verum
quod diximus quòd ex iuſtis operationibus fiunt iuſti, ſed be
ne econtrà videtur verum quòd oportet eſſe iuſtum, poſtea
operari. ſicut enim fit in artibus,ita in virtutibus: ſed in arti-
bus ita fit vt prius ſint artes,poſtea operationes:ita debet fieri
in virtutibus. nam oportet vt prius aliquis habeat grammati
cam vel muſicam,poſtea producat actus muſicos vel gram-
maticos. ſic videtur euenire in virtutibus. [AN nec in arti- 21
bus.] Soluit vno modo dubitationem, & videtur concedere
ſimilitudinem, ſcilicet quòd ſicut fit in artibus,ita in virtuti-
bus. ſed negat aſſumptum, ſcilicet quòd ita fiat in artibus ſicut
in virtutibus,vt prius ſint artes, poſtea operationes, & nullæ
operationes præcedant artes: nec valet cõſequentia quòd ali
quis dixit aut ſcripſit aliquid grammaticum, vt habeat habi-
tum,& artem grãmaticæ: quia poteſt proferre aliquid gram
maticum à caſu vel alio admonente, & tamen nõ ſequitur vt
grammaticus ſit. ſed tunc eſt grammaticus cum agit ſecundũ
habitum grammaticæ qui in eo eſt. quare non ſequitur, Pro-
duxit actum artificioſum: ergo habet artem, nec etiam ſequi
tur, Produxit actum ſtudioſum: ergo habet virtutẽ. & in hoc
conueniunt virtutes & artes, & ſunt ſimiles. [PRAETEREA 22
nec ſimile.] Affert aliam ſolutionem dubitationis negando
aliquã ex parte ſimilitudinem inter operationes artis & vir-
tutis. ſuperius conceſſerat eas eſſe ſimiles ob vnam rationem
qua cõueniebant: hic negat ob aliam rationem qua differũt:
nam

nam opera artium habent in ſe bonum, & non requirũt mul tas conditiones ad oſtendendum quod ſint facta ab homine habente habitum artis: quas conditiones requirunt operationes virtutis ad hoc vt procedant à virtute, & à viro ſtudio ſo. hæ ſunt tres: primo à ſciente & non caſu aut ignoratione: deinde ab eligente, & non aliquo impetu naturali, aut aliter inconſulte. eligente inquam propter ſe, id eſt propter illa talia, vt iuſtam operationem propter ipſam, & nõ ob alium reſpectum veluti ſuo commodo, aut vindicta, aut ſimulatione, & ſimiliter: tertio vt immobili iudicio fiant, & non ab agente nunc recte nunc non recte. at in artibus harum trium conditionum nulla requiritur præter primam, ſcilicet ipſum ſcire, & hoc parum eſt in virtutibus: in artibus verò totum eſt ipſum ſcire. ſed vt breuiter colligatur ordo Philoſophi ab initio paucis repeto. dubitaret quis, inquit Philoſophus, quo modo poſsint fieri iuſti ex operationibus iuſtis, vt anteà dicebamus. nam ſi producit operationes iuſtas, & modeſtas, & huiuſmodi, iam videntur eſſe iuſti: veluti in artibus, ſi quis producit operationes muſicas, ergo eſt muſicus. tunc reſpondet Philoſophus quòd nõ eſt ita in artibus quòd ſiquis producat operationes muſicas, ergo ſit muſicus: nec eodem modo in virtutibus. & in hoc ſunt ſimiles, quia non ſequitur quod ſiquis operationes artificioſas aut ſtudioſas producit, ſtatim habeat artem aut virtutem: & in hoc cõueniunt artes atque virtutes. Differunt, poſtea quòd in arte ſcientia ſufficit ad producendum opus, & ſufficit quòd opus ſit à ſciente productũ. at in virtute non ſufficit vt operatio ſtudioſa ſit à ſciente producta, quia requiritur etiam electio & firmum iudiciũ. quaſi dicat Philoſophus: non valet, ſtudioſa eſt operatio, ergo habet virtutem: artificioſum eſt opus, ergo eſt ab arte. ſed ſi concederetur hoc in arte, quia opus perfectum artis videtur eſſe ab artifice ſciente, & ſcientia ſufficit in arte: tamen non concederetur de actibus virtutis, quia vt actus ſtudioſi ſint à virtute requiritur præter ſcientiam electio, & iudicium firmum. Notandum quod illæ tres conditiones quas Philoſophus attribuit operationibus ad hoc vt proueniant à virtute, reſpiciunt tria, ſcilicet intellectum, appetitũ & habitum. ſcire pertinet ad intellectum: eligere ad appetitum, cũ imperio rationis, & conſultatione, vt patebit in tertio; agere immobili iudicio

licio pertinet ad habitum virtutis. eſt enim habitus de difficili mobilis, vt ait Philoſophus in prædicamẽtis. cum igitur artes ſint in intellectu vt in ſubiecto, ſatis eſt ad ipſas artes habẽdas ipſum ſcire. Cũ vero virtus moralis ſit habitus in appetitu, non ſatis eſt ipſum ſcire, vel parum eſt, vt inquit Philoſophus: ſed requiritur electio, & firmum iudiciũ ad hoc vt operationes dicantur prouenire à virtute. [RES igitur iuſtæ.] 23
Hæc eſt ſecunda pars huius quarti capituli, in qua ſoluta dubitatione propoſita vt penitus eam tollat, nunc oſtendit & affirmat ſententiam ſuam fuiſſe veram, ſcilicet quòd iuſtis operationibus fiunt iuſti, & non ſequitur quòd agendo iuſta iam ſint iuſti: quia non iuſtus & modeſtus eſt ſtatim qui agit res iuſtas & modeſtas, ſed qui ita eas agit vt iuſtus & modeſtus agit, id eſt ſecundũ habitum qui eſt in eo. Itaque operatio eſt à iuſto ſi iuſte agitur, & ſecundum habitum qui eſt in eo. verum iuſta operatio poteſt produci ab homine nõdum habente iuſtitiam, ſed de exercente in actionibus iuſtitiæ vt talem habitum coſequatur. quare bene dictum eſt quòd iuſta agendo iuſtus, & modeſta modeſtus fit. quòd ſi quiſpiam hæc non agat nec curet, non dabit operam vt vir bonus euadat. [VERVM 24
pleriq;.] Hæc eſt tertia pars in qua remouet opinionẽ & errorem quorundam qui non agendo ſtudioſas actiones confugiunt ad doctrinam de virtute, & credunt huiuſmodi cognitione ſe poſſe euadere ſtudioſos. ſed faciũt vt ægroti, qui bene percipiunt præcepta medicorũ, & tamen ea poſtea non ſeruant. Itaque ſicut illi hoc modo non poſſunt fieri ſani: ſic nec iſti ſtudioſi. eſt enim virtus & perfectio in animo ſicut ſanitas in corpore.

De affectu, potentia, habitu: & quòd habitus genus virtutis. CAPVT V.

POſt *hæc autem quidnam ſit ipſa uirtus con-* 25
ſideremus oportet. Cum igitur tria ſint quæ 26
fiunt in anima, affectus, potentiæ, habitus, horum aliquid ipſam uirtutem eſſe neceſſe eſt. atq; * *affectus quidem uoco: cupiditatem, iram, metum,* πάθη.
fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, deſiderium,

rium, æmulationem, miſericordiam, & ea omnino quæ
δυνάμεις. uoluptas ſequitur aut dolor.* potentias autem eas quibus
ad hos affectus ſuſcipiendos idonei dicimur eſſe. ut qui=
ἕξεις. bus dolere poſſumus, uel iraſci uel miſereri. at* habitus
eos, quibus bene uel malè nos ad affectus ipſos habemus.
ut ad iraſcẽdum ſi uehementer aut remiſſe ſimus diſpoſiti,
malè habemus: ſi mediocriter, bene: & ad cæteros affe=
27 ctus ſimili modo. Virtutes igitur uitiaq; nõ ſunt affectus,
Nam affectibus quidem ſtudioſi uel uitioſi non dicimur:
uirtutibus autem & uitijs dicimur. Et ob affectus neque
laudamur neq; uituperamur. nõ enim qui metuit aut ira=
ſcitur, laudatur. neq; qui ſimpliciter, ſed qui modo quo=
dam iraſcitur, uituperatur. at ob uirtutes, uitiaq; lauda=
mur aut uituperamur. Præterea iraſcimur quidẽ & time
mus ſine electione. uirtutes autẽ electiones ſunt quædam:
aut non ſunt ſine electione. Inſuper affectibus quidem mo
ueri dicimur: uirtutibus autem aut uitijs non moueri, ſed
28 aliquo modo diſponi. Propter hæc eadem neq; potentiæ
ſunt. nã neq; boni uel mali dicimur: neq; laudamur aut ui
tuperamur, quia poſſumus iraſci, uel timere ſimpliciter.
Et inſuper potẽtes quidẽ ſumus natura: boni uerò nõ effici
mur, aut mali natura, quẽadmodũ anteà diximus. Quòd
29 ſi uirtutes neq; affectus ſunt, neque potentiæ: reſtat ipſas
habitus eſſe. quid igitur ſit ipſa uirtus, genere diximus.

COMMENT.

25 POST hæc autem quidnam ſit.] Hic eſt ſecundus tractatus in quo Philoſophus aſsignat definitionem virtutis, quæ indicat non ſolum eſſentiã virtutis, ſed etiam ipſius felicitatis: cũ in eius definitione ponatur virtus. diuiditur in duo capitula. In primo inueſtigat genus virtutis. In ſecundo differentias eiuſdem, vt completa habeatur definitio, ſcilicet ex genere & differẽtia. Primum capitulum diuiditur in duas partes.

partes.In prima proponit intentionẽ ſuam. In ſecunda exe-
quitur incipiendo inueſtigare genus ipſius virtutis.dicit igi-
tur in primis quod poſt determinationem eorum quæ dixi-
mus,videndum eſt quid ſit virtus.Notandum quod egregius
eſt ordo Philoſophi. prius enim oſtendit quod virtus nõ in-
eſt in nobis à natura, ſed acquiritur per operationes, & per
quas operationes. deinde quo pacto percipimus nos habere
virtutes,& quod virtus verſatur circa voluptates & dolores:
nunc autem vult aſsignare definitionem virtutis. oportebat
enim illa præſupponere vel oſtendere: quia aliqui dicebant
virtutes ineſſe nobis ab ipſa natura. quòd ſi illa ſententia non
fuiſſet reprobata,& declarata ea quæ ſunt, definitio Philoſo-
phi, quòd virtus ſit habitus electiuus, viſa eſſet vana,& nõ ve-
ra. bene igitur anteà illa præmiſit, & nunc accedit ad defini-
tionem virtutis. [CVM igitur tria.] Hæc eſt ſecũda pars, in 26
qua incipit inueſtigare genus virtutis. & primo oſtẽdit quòd
virtus eſt aliquid eorum trium quæ enumerat: deinde probat
quod virtus eſt habitus. dicit igitur in primis,& oſtendit quid
poſsit eſſe genus virtutis. In vltimo primi libri declarauit vir
tutem eſſe in animo,& hoc iam probatum eſt. Cum ergo vir
tus ſit aliquid eorum quæ ſunt in animo, & illa ſint tria quan
tum ſpectat ad hoc propoſitum, ſcilicet affectus, potentia, ha
bitus: relinquitur vt virtus ſit aliquid horum trium. & proba
tur hoc pacto, Eorum quæ ſiunt, & ſunt in animo, aut eſt
affectus, aut eſt potentia, aut habitus: ſed virtus ſit & eſt in ani
mo: ergo aut eſt affectus, aut potentia, aut habitus. Notandũ
quod iſta diuiſio Philoſophi non videtur eſſe ſufficiẽs. Nam
præter illa tria videntur & alia eſſe in anima, vt conceptus,&
ſpecies rerum intelligibilium, & operationes, & huiuſmodi
talia, quæ non ſunt affectus, nec potentia, nec habitus, vt ait
Philoſophus. Dicẽdum quod Philoſophus accepit in hac di-
uiſione principia neceſſaria, à quibus profluunt operationes
humanæ. Nam hic non loquitur de omnibus operationibus
ſiue principijs earum, ſed tantum de noſtris actionibus pra-
cticis,& earum principijs, quæ videntur eſſe illa tria. Nam a-
lio amore vel alio affectu proſequimur aliquid: timore fugi-
mus. potentia vero videtur ſubire rationem appetitus. habi-
tus hic accipiuntur ij qui ſunt principia rerum agendarũ, nõ
autem habitus ſpeculatiui. bene igitur hæc tria poſuit Philo-

ſophus à quibus profluunt res agendæ. Notandum quòd affectus nõ capitur hic vt propria paſsio cuiuſq; quæ non ſeparatur ab his rebus quarum eſt paſsio, vt riſibilitas hominis, vt in triangulo quod habet tres angulos æquales duobus rectis, vt par & impar in numero, & ſimiles paſsiones de quibus habetur ſententia per cauſam ſuam. ſic enim cognoſcitur natura rerum quæ nihil aliud eſt quàm eſſentia rei cum ſua potentia. Verum hic capitur affectus vt eſt motio appetitus ſenſitiui ad proſequendum, aut fugiendum aliquid à nobis agendum: collocatur autem affectus talis in anima. Nam inanimata nõ proſequuntur, aut fugiunt, nec omnino proprie appetunt. Præterea talis affectus nõ ponitur in anima vegetatiua, quia non habet vim ſuſceptiuam vt in planta. habet enim vim nutriendi, augendi, & generandi ſibi ſpecie ſimile. hæ autem vires actiuæ dicuntur: affectus autem recipiuntur in anima per potentiam ſuſceptiuam. erit igitur affectus in anima cognoſcente, & tunc quæritur cum ſit in anima tali vtrum ſit in potentia cognitiua: & videtur quòd ſit in potentia non cognitiua. Per eam enim potentiam qua percipit, non fertur. Eius nanque officium eſt vt percipiat non vt feratur, quare erit in potentia appetitiua. ſed ea eſt duplex: alia rationalis, vt voluntas: alia ſenſitiua. non ſunt autẽ collocandi affectus in appetitu rationis. nam ex talibus affectibus oritur alteratio in corpore. mouetur enim cor & ſpiritus, ab extra ad interiores partes, vt in timore: aut econtrà, vt in rubore: ergo debẽt eſſe affectus in appetitu, qui ſit in inſtrumento corporeo: voluntas autem non eſt in inſtrumento corporeo, nec vlla potentia de ſua natura rationalis. quare cum ſint in potẽtia appetitiua, & non ſint in potentia rationali de natura ſua, id eſt in voluntate: relinquitur vt affectus ſint in appetitu ſenſitiuo. ſed quid ſint affectus, & quales intelligat Philoſophus: ſimiliter quæ ſint potẽtiæ & habitus, patet in textu. [VIRTVTES igitur.] Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit virtus illorum trium, hoc pacto: Virtus eſt, aut affectus, aut potentia, aut habitus. non eſt autem affectus, aut potentia: ergo eſt habitus. & primo oſtendit quòd non ſit affectus, quatuor rationibus. Secundum affectus non dicimur boni vel mali: at ſecundum virtutes dicimur boni vel mali: ergo affectus non ſunt virtutes, vel virtutes non ſunt affectus. Item

affectibus non laudamur vel vituperamur: at virtutibus laudamur,& vituperamur: ergo virtutes non ſunt affectus. Item affectus ſine electione fiunt: virtutes autem non ſunt ſine ea. ergo & cætera. Item affectibus dicimur moueri: virtutibus vero non dicimur moueri. Affectus autem eſt motio quædam vt ſuprà diximus. Dubitatur quia non videtur verum quòd laudemur, aut vituperemur affectibus. Nam verecundia eſt affectus, & laudamur ob ipſam, vt inferius dicet Philoſophus. Dicendum ſecundum Albertum quod non eodem modo laudatur virtus & affectus: virtus enim laudatur vt conſiſtit in medio indiuiſibili per abnegationem extremorum, nec dicitur intendi, aut remitti. verecundia vero & indignatio contra vitia,& ſimiles affectus laudantur vt intenduntur,& non vt ſunt mediocritates quædam conſtitutæ in medio indiuiſibili, de quibus loquitur Philoſophus, accipiendo eas laudes quibus boni viri laudari ſolent. [PROPTER hæc eadem.] Nunc oſtẽdit quod non ſit potentia duabus rationibus. Prima, potentia non dicimur boni vel mali, neque laudamur aut vituperamur: ſed virtutibus aut vitijs dicimur boni vel mali, & laudamur vel vituperamur, vt ſuprà etiam dixit: ergo virtus nõ eſt potentia. Et præterea potentes. Secunda ratio: potentiæ inſunt nobis à natura, virtutes non inſunt nobis à natura: ergo virtutes non ſunt potentiæ. Maior patet, quia tales potẽtiæ ſunt in ſecũda ſpecie qualitatis, ſcilicet naturalis potentia vel impotẽtia. Minor eſt anteà probata, ſcilicet quod virtutes acquiruntur, non autẽ inſunt nobis ab ipſa natura: ergo virtutes non ſunt potentiæ. Notandũ quod omnes iſtæ rationes quibus oſtenditur quod virtutes non ſunt affectus neque potentiæ, fundantur in hac propoſitione, quòd ea non ſunt eadem quibus non competunt eadem: ſed affectibus & potentijs,& virtutibus non cõpetunt eadem: ergo &c. [QVOD ſi virtutes.] Affert illationem ſuam ex ſufficienti diuiſione, ſcilicet ſi virtutes non ſunt affectus neque potentiæ, vt probatum eſt, relinquitur vt ſint habitus.& ſic genus virtutis erit habitus. Dubitatur quia nõ videtur verum quòd virtus ſit habitus. nam omne mediũ eſt in eodẽ genere in quo ſunt eius extrema. vt virtus eſt medium affectuum: ergo erit in eodem genere in quo ſunt affectus. at affectus non ſunt in genere habitus. Dicendũ ad hoc

27 (beside "[PROPTER"), 28 (beside "[QVOD")

quòd extrema virtutis ſunt vitia, quæ ſunt etiã habitus, licet vitioſi, & virtus eſt media inter illa duo extrema, & inter extremos habitus vitioſos. verſatur autem circa affectus tanquàm circa materiam ſuam, & reſpicit mediocritatem illorum: vitia vero execeſſum & defectum.

De duplici mediocritate & virtutis ſubſtantia.

CAPVT VI.

29 *Oportet autem non ſolum ita dicere uirtutem habitum eſſe: ſed etiã qualiſnam habitus ſit.*
30 *Dicendum eſt igitur omnẽ uirtutem: & id ipſum cuius eſt uirtus bene ſeſe habere facere, & opus ipſius reddere bene. Oculi nanq; uirtus, & oculum, & opus ipſius ſtudioſum facit, quippe cum uideamus uirtute oculi bene. uirtus itidem equi, ſtudioſum efficit equum, & bonum ad currendũ, portandumq́; equitem, & expectandũ etiã hoſtem. quòd ſi idipſum ita ſeſe habet in uniuerſis: & uirtus ipſius etiam hominis habitus is erit, à quo bonus efficitur homo, & quo bene ſuum opus ipſe reddet, efficietq́;. Quomodo autem id erit, & anteà quidem diximus, & nũc etiam magis patebit, ſi con*
31 *templabimur qualiſnam ſit ipſius uirtutis natura. In omni itaq; re cõtinua, diuiſibiliq́;, aliud plus, aliud minus, aliud æquale. Vel ex parte ipſius rei, uel ex reſpectu noſtri ac-*
τὸ ἴσον. *cipi poteſt. * Aequale autem, medium eſt quoddam inter exuperationem atq; defectum. Atq; rei quidem ipſius medium id eſſe dico, quod æqueab extremorum utroque diſtat. idq́; eſt apud omnes unum & idem. Reſpectu autem noſtri, quod neque exuperat neque deficit. idq́; non eſt apud omnes unum & idem. ut ſi decẽ ſint multa, & duo pauca; ſex ipſius rei media capiuntur. æque nanque excedunt & exceduntur. atque hoc in arithmetica comparatione rationum medium eſſe conſtat. at id quod eſt noſtra ex parte*

ex parte medium, non eodem ſumendum eſt modo. Non
enim ſi cui decẽ quidem minas comedere nimium eſt, duas
*autem parum: ſex ei minas * ludi magiſter præcipiet. eſt* ὁ ἀλείπτης
enim & hoc fortaſſe multum ei qui accepturus eſt aut pa
rum. Miloni nanque parum: incipienti uerò ſeſe exercere
nimium eſt. Simili modo res ſeſe habet in curſu, ac in pa-
læſtra. hoc igitur modo quiuis artifex exuperationem
quidẽ fugit atq; defectum, medium autem quærit & ex-
petit, non quidem rei, ſed quod ad nos medium dicitur.
Quòd ſi omnis ſcientia ſuum hoc modo bene conficit o- 32
pus, ad medium ipſum reſpiciens, & in hoc ſua redigens
opera. unde & dici ſolet in ijs quæ bene ſeſe habent ope-
ribus, nec auferri quicquã nec addi poſſe, propterea quòd
exuperatio quidẽ & defectio bonum ipſum corrũpunt,
mediocritas uerò cõſeruat, atque boni artifices ad hoc re-
ſpicientes (ut diximus) operantur: uirtus autem omni arte
exactior eſt & præſtantior, quẽadmodũ & natura: ipſa
**profectò uirtus medij ipſius eſt* coniectatrix. Loquor au* 33
tem de morum uirtute. hæc enim circa affectus actusq; uer στοχαστική.
ſatur: in quibus eſt exuperatio, & defectus, & medium.
fit enim ut magis & minus quiſpiam & metuat & con-
fidat: & cupiat & abhorreat, & iraſcatur & miſerea-
tur, & omnino delectetur ac doleat, & utroq; modo non
bene, & etiã quãdo oportet, & pro quibus, & ad quos,
& cuius gratia, & ut oportet. hoc autem medium eſt &
optimũ quod eſt ipſius uirtutis. ſimiliter circa actus exu-
peratio eſt, & defectus, & medium. uirtus autẽ circa affe
ctus, actusq; uerſatur, in quibus exuperatio quidem pec-
catum eſt, & defectus uituperatur, medium autem lauda-
tur & rectè conficitur, quorũ utrunq; uirtutis ipſius eſt. Virtus
uirtus igitur mediocritas eſt quædam, cũ ſit ipſius medij* μεσότης.

34 *conie ctatrix. Præterea peccare quidem multis modis con*
35 *tingit. Malum enim eſt infiniti (ut Pythagorici putant) bo*
num uerò finiti. at rectè agere, unicè. quapropter & alte
rum facile, alterum difficile eſt. Facile quidem non attin-
gere ſignum: difficile autem illud attingere. Et ob hoc igi
tur exuperatio quidem atq; defectio uitij eſt. mediocritas
uerò uirtutis. Vno nanq; modo bonus eſt, multisq; nefan-
36 *dus. Eſt igitur uirtutis habitus electiuus, in mediocritate*
conſiſtens, ea quæ eſt ad nos definita ratione, & ut defi-
37 *nierit ipſe prudens. Mediocritas autem duorum eſt uitio*
rum: unius per exuperationem, alterius per defectum. &
ex eo etiam: quia illa quidẽ partim deficiunt, partim exu-
perãt id quod oportet, & in affectibus, & in actibus. uir
38 *tus autem medium ipſum & inuenit & expetit. Quapro*
pter ipſa uirtus, ſubſtantia quidem & ratione quid eſt di
cente: mediocritas eſt. at optimi reſpectu & bene ſeſe ha-
Virtus ἀκρότης. *bentis*extremitas. Non autem omnis actus nec omnis af-*
fectus ſuſcipit mediocritatem. Sunt enim affectus nõnulli:
39 *qui continuo nomine ſuo ſunt cum prauitate connexi. ut*
maleuolentia, impudentia, inuidentia: & actus identidem,
ut adulterium, furtum, homicidium. hæc enim uniuerſa,
& talia ita dicuntur: quia ipſa ſunt praua, ſed non exu-
perationes ipſorum atque defectiones. circa igitur talia
nullum eſt tempus rectè agendi: ſed ſemper delinquitur.
neque fit ut quiſquam bene uel male taliũ quicquam agat:
qui cum oportet, & quãdo, & ut oportet adulteriũ com
mittendo. ſed ſimpliciter quicquid iſtorum efficiatur de-
40 *linquitur. Simile igitur eſt & circa iniuſtitiam, timiditatẽ*
& luxuriam: mediocritatem ac exuperationem & defe-
41 *ctionẽ eſſe cenſere. hoc enim pacto, exuperationis & de-*
fectionis erit utiq; mediocritas: & exuperationis exupe-
ratio:

ratio, & defectionis item defectio. ſed ut tẽperantiæ, fortitudinis'ue nõ eſt exuperatio atq; defectio: quia medium ipſum eſt modo quodam extremũ: ſic nec illorum eſt mediocritas nec exuperatio & defectio: ſed utcũq; agantur ſemper delinquitur. omnino nanq; nec exuperationis & defectionis eſt mediocritas: nec mediocritatis exuperatio & defectio.

COMMENT.

OPORTET autem non ſolum.] Poſtea quàm Philoſo 29
phus inuenit genus virtutis, nunc quærit differentias
eiuſdem vt habeatur definitio. diuiditur autẽ hoc capitulum in quatuor partes. In prima proponit intentionem ſuam, ſcilicet quòd cum virtus ſit habitus, videndum eſt qualis ſit habitus, & affert quandam eius conditionem pertinentem ad officium eius. In ſecunda oſtendit quòd virtus eſt habitus conſiſtens in medio. In tertia concludit definitionẽ virtutis. In quarta oſtendit non omnem actum, nec affectum ſuſcipere medium. dicit igitur in primis cũ inuenerimus quòd virtus eſt habitus: inueſtigandum eſt, qualis eſt habitus vt cognoſcamus eam diſtinctè. Omnis enim bona definitio cõſtat ex genere & differentia: genus oſtendit rem confuſe: differentia vero diſtinctè. genus habet rationem materiæ, differentia formæ. vnumquodque autem dicitur eſſe, & differre ab alijs per formam ſuam: ergo differentia eſt quæ conſtituit quamcunque rem in ſuo eſſe. Inuento igitur genere virtutis hoc nõ ſufficit ad cognoſcendam eam quòd ſit habitus: nam & vitia ſunt etiam habitus. quærantur itaque differentiæ quibus diſtinguantur ab alijs, & diſtinctæ cognoſcantur. [DI- 30
CENDVM eſt] Affert illam cõditionẽ vel officium virtutis, quo incipiamus cognoſcere qualis ſit iſte habitus. Illud autẽ eſt, quòd virtus moralis perficit hominem: probatur. ſi omnis virtus perficit id cuius dicitur eſſe virtus, & opus eius bene reddit, & perfectum facit: hoc profectò faciet in homine virtus hominis. At primum eſt, ergo & ſecundum. quòd autẽ primum ſit, probat Philoſophus inductiuè. nam virtus oculi perficit oculum & eius opus bonum reddit, & ſimiliter virtus equi, & in cæteris alijs: & cũ hoc in omnibus fiat, profectò in

homine virtus idem faciet. Antea, ſcilicet quando declarauimus quòd ex operationibus, & ex quibus oritur ipſa virtus.
31 [IN OMNI itaque.] Hæc eſt ſecunda pars capituli in quā affert differẽtiam ponendam in definitione virtutis, ſcilicet quòd eſt mediocritas quædā inter exceſſum & defectum, & quòd eſt mediocritas nõ rei, ſed reſpectu noſtri: & affert quædam ex quibus elicitur talis ſententia. dicit enim quòd ſicut in omni re continua ac diuiſibili, plus, & minus, & æquale accipi poteſt in partibus ſuis: ſic in actibus & affectibus circa quæ verſantur virtutes & vitia, poteſt homo operari magis & minus, & etiam mediocriter. ſed cum mediũ capi poſsit dupliciter, declarat quæ ſint illa, & quomodo, dicendo quòd quiddam eſt mediũ rei, quiddam mediũ rationis, id eſt quo ad nos, & reſpectu noſtri. medium ex parte rei eſt id quod æqualiter diſtat ab vtroq; extremo quod eſt idẽ apud omnes, & hoc medium dicitur ſecundum proportionem vel rationem arithmeticam, & ponit exemplum. Numerus ſenarius cõſiſtit in medio inter duo, & decem: quia ſicut ſex excedunt duo in quatuor: ſic deficiũt à decem in quatuor, vt patet: medium rationis, & reſpectu noſtri nõ ita ſe habet, nec eſt idem apud omnes, & conſiſtit in proportione geometrica, hoc pacto: ſicut ſe habet ſex ad quatuor, ita ad nouẽ. non enim eſt medium inter quatuor & nouem, vt æqualiter excedat quatuor, & excedatur à nouem, ſed habet æqualitatem ſecũdum proportionem geometricam, & ſimilitudinẽ rationis: quia ſicut ſex cõtinet totum quatuor cum dimidio, ſic continetur à nouem totũ cum dimidio. & hoc modo eſt medium inter plus & minus ſecundum ſimilitudinem rationis: & exceſſus, & defectus ita ſe habẽt, vt excedant, & deficiant proportione quadam, ſcilicet ſexquialtera, & ſimilitudine rationis. Philoſophus autem ponit exemplum accommodatum huic medio, quod dicitur reſpectu noſtri. ſi comedere duos panes eſt parum omnibus, decem vero nimium: medium non erit conueniens cuiq; ſex panes comedere qui ſunt mediũ inter duo, & decem, medium inquam rei: ſed medium ſumetur id quod erit conueniens cuique ſecundum quòd requiret eius complexio. quibuſdam enim erit cõueniens comedere tres, quibuſdam quinque: & tale erit medium reſpectu noſtri, ita vt non res, ſed nos ſimus termini ipſius medij ad quos reſpicere oportet

oportet ad inueniendum medium tale ſecundum proportionem geometricam. quæ ſic fieri poteſt: ſicut ſe habet robur incipientis ſe exercere, & tyronis ad robur Milonis iam veterani: ſic ſe habere debet cibus tyronis, ad cibum veterani Milonis. ſed robur tyronis exceditur in duplo, ita cibus debet excedi. Notandum quòd medium eſt duplex, relinquendo mediũ muſicũ, de quo in quinto dicemus. vnũ arithmeticũ, alterũ geometricum. Arithmeticum ſuperat & ſuperatur æqualiter, & ſolum attẽditur vt ſit æqua diſtantia ſecundum quantitatem: veluti ſex eſt medium inter duo & decem, quia æqualiter diſtat ab vtroque extremo: & ita fieri videtur in numero, & in re etiam continua & diuiſibili. Geometricum vero medium oritur ex ſimilitudine rationis: & hic attẽditur æqualitas non ratione quãtitatis, ſed proportionis. ſicut ſex dicitur medium inter quatuor & nouem, non ratione quantitatis: excedit enim in duobus & exceditur in tribus: ergo non ſunt æquales exceſſus, & defectus ſecũdum quantitatem, ſed proportione: quia in vtroque eſt proportio ſexquialtera. nam ſex ſicut continet quatuor & dimidium, continetur & ipſum totum & dimidium ab ipſo nouem. Medium igitur primo modo ſumptum ſecundum quãtitatem & arithmeticam proportionem non eſt obiectum virtutis, ſed ſecundo modo, id eſt ſecundum proportionem vel proportionalitatem geometricam & ſimilitudinem quandam rationis, quod requirit multas circunſtantias, & non eſt idem apud omnes homines. verũ hæc latius patebunt inferius. Dubitatur quia Philoſophus dixit quòd omnis res continua, & diuiſibilis poteſt ita diuidi, vt ſumatur maius, minus, & æquale: & per hoc videtur velle quòd affectus ſint etiam diuiſibiles, cũ virtus debeat in his medium inuenire. & fugere maius & minus. Sed non videtur verum quod affectus ſint diuiſibiles. nã eſſe diuiſibile, eſt propria paſsio quantitatis cõtinuæ, & ob hanc rationem omne diuiſibile deberet eſſe in genere quãtitatis: at ipſi affectus ſunt in prædicamento, & genere qualitatis. Præterea virtus verſatur circa dolores & voluptates, quæ non dicuntur eſſe diuiſibiles. nam ſi eſſent diuiſibiles, non eſſent niſi ratione temporis in quo fiunt: nunc autem id non eſt, cum fiant in inſtanti & momento indiuiſibili, vt patebit quando Philoſophus loquetur de voluptate. ſic igitur af-

fectus non erunt diuiſibiles. Idem poterit dici de actibus, cum non ſint quantitates. quomodo ergo virtus medium ſumet in his, & fugiet maius & minus: id eſt exceſſum & defectum? Dicendum primo, quòd affectus & actus non ſunt diuiſibiles per ſe, ſed per accidens, ſicut albedo eſt diuiſibilis non per ſe, ſed per accidens, id eſt ratione ſuperficiei in qua fundatur, & extenditur. Niſi enim eſſet quantitas, illa non eſſet diuiſibilis. Superficies vero eſt diuiſibilis per ſe, albedo per accidens: eodē modo affectus & actus. Alio modo etiam reſpōdere poſſumus, quòd aliquid dici poteſt eſſe diuiſibile, non ſolum ratione quantitatis, ſed etiam reſpectu gradus, & vt intenditur, & remittitur: ſicut albedo eſt vnius gradus, & quinque & octo graduū: eodē modo caliditas & frigiditas, & ſimiliter affectus & actus, & ipſa voluptas. quæ licet ſit in momento temporis indiuiſibili, tamen quoquo modo erit diuiſibilis, reſpectu graduum. Sicut lux quæ in momēto temporis diffunditur in medio hemiſpherij, & diuidi poteſt reſpectu graduum, ſcilicet quod ſit maior, & minor, & mediocris:

32 ſic igitur affectus & actus ſuſcipiēt mediocritatē. [QVOD ſi omnis ſcientia.] Hæc eſt tertia pars capituli, in qua poſtquàm oſtendit quo pacto ſumitur medium, & præſertim illud noſtra ex parte: nunc declarat ſententiam ſuam, & concludit quòd virtus eſt coniectatrix medij, hoc pacto: omnis ars & ſcientia actiua cum perficit opus ſuum, redigit illud ad medium, & eſt coniectatrix medij: ſed virtus eſt præſtantior omni arte, ergo ipſa multo magis reſpicit medium. Maior probatur à Philoſopho, & ex communi prouerbio quo dicere ſolemus, in opere bene facto quòd ei nihil addi neque demi poteſt. Minor etiam patet, quòd virtus eſt præſtantior arte, ſicut etiam natura eſt arte præſtantior & excellentior. Notandum quòd virtus eſt præſtantior arte, quia ars verſatur circa cognitionem rei quæ ab ipſa procedit, nec videtur conſiſtere in bono in quo conſiſtit ipſa virtus, & ars eſt ad bonum & malum apta, virtus autem ſemper ad bonum: nec verſatur tantum circa cognitionem, nec ei ſufficit ſcientia & cognitio vt in arte, ſed requiritur electio & iudicium firmum vt ſuprà oſtendimus. Præterea ars licet quoquo modo perficiat hominem, tamen eius perfectio videtur reſpicere, & terminari magis ad res externas, vt ſtatuarij ad ſtatuā. virtus

tus vero maxime perficit habentem in quo eſt vt perfectio quædam. Dicit etiam quòd natura eſt præſtãtior arte, & hoc videtur eſſe verũ cum ars ſit imitatrix naturæ, & id quod imitatur aliquid eſt imperfectius eo quod imitatur: vnde ars dicitur perfecta quãdo maxime aſsimilatur naturæ. Omnis ſciẽtia. hic per ſcientiã intelligit artem. Dubitatur cũ dicit artem conficere opus ſuum redigendo illud ad medium. hoc nõ videtur verum: ſed potius redigit ad extremũ, id eſt ad vltimũ, & perfectiſsimum ipſius artis quoad fieri poteſt. Dicendum quòd ars reſpicit medium, non illud quod eſt inter bonum & malum, ſed medium quod eſt inter exceſſum & defectũ, quod etſi poſsit vltimum appellari in operis perfectione quam quærit ars tanquam ſummum ipſius, tamen non obſtat quin poſsit appellari mediũ reſpectu exceſſus & defectus: de quo medio loquitur hic Philoſophus. nec eſt abſurdum idem dici medium & vltimũ diuerſis reſpectibus. [LOQVOR auté.] 33
Declarat quæ ſunt media ad quæ reſpicit virtus. Et dicit, ego nunc loquor de virtute morali, non de ſcientia quæ non coniectat tale medium. Virtus autem moralis verſatur circa affectus & actus: in quibus licet inuenire magis & minus & medium. nam poteſt aliquis magis & minus timere quàm oportet, & etiam quando & quantum oportet: & eodem modo in actibus, veluti dare magis quàm oportet & minus, & etiam cum mediocritate. [VIRTVS igitur mediocritas.] Poſtea- 34
quàm probauit quòd virtus eſt cõiectatrix medij quod eſt in actibus & affectibus, nunc probat & concludit quòd eſt mediocritas quædam, Omnis habitus qui fugit vtrunque extremum, & coniectat medium, eſt mediocritas: ſed virtus eſt habitus talis: ergo virtus eſt mediocritas quædam. Notandum quòd medium poteſt dici & illud quod eſt inter affectus vel actus extremos, & idem illud quod eſt habitus inter habitus extremos. Medium inter affectus ſiue actus dicitur quãdo affectus moderatus cum ſuis debitis circũſtantijs, ponitur inter duo extrema, quorum vtrunq; eſt affectus. exemplũ huius eſt tale, ſi accipiamus mediocrem timorẽ & moderatum cũ debitis circũſtantijs, ſcilicet vt oportet, & quando oportet, & huiuſmodi: tunc dicemus quòd iſtud eſt medium inter duos extremos timores & affectus, id eſt inter exceſſum & defectum, id eſt nimium & paruum timorem, quæ vtraq; non dicuntur vitia,

vitia,ſed vitioſi affectus,& extremi:& hæc duo erũt eiuſdem generis cum medio,quia omnia ſunt affectus, licet extremi ſint exceſſus, & defectus: medius vero fugiat extrema,& ſit moderatus.Eodem modo de actibus dicitur,inter quos erit medius actus bonus fugiens actus extremos vt exceſſum atq; defectum.quare & ille dicetur medius affectus ſiue mediocritas ipſius affectus, & hic medius actus ſiue mediocritas actus. medium ſiue mediocritas qui eſt habitus inter habitus extremos,non eſt affectus inter affectus,nec actus inter actus extremos: ſed eſt habitus inter duos habitus,quorum alter eſt in exceſſu,alter in defectu.Sicut igitur tres ponũtur affectus, excedens,deficiens, medius,& tres item actus,eodem modo tres habitus,quorum medius verſatur circa medium affectus vel actus,extremi vero habitus circa extrema affectus vel actus.quando igitur Philoſophus dicit quòd virtus eſt medij coniectatrix:intelligit medij,aut affectus,aut ipſius actus circa quæ verſatur:quãdo vero dicit quòd ipſa eſt mediocritas, intelligit quòd ipſa eſt habitus quidam medius. Itaque ex eo quod ipſa reſpicit medium inter duos affectus extremos,aut actus,virtus dicitur medij coniectatrix:ex eo vero quòd ipſa eſt habitus medius inter duos habitus extremos vitioſos: dicitur eſſe mediocritas quædam. Deinde quilibet habitus diuerſificatur diuerſitate obiectorum,ſcilicet actuum vel affectuum, quos talis habitus reſpicit tanquam obiecta. habitus enim qui verſatur circa voluptariũ aut moleſtum affectum, vt oportet & quomodo oportet,temperantia dicitur: circa terribilia,fortitudo:circa dandum,liberalitas:& ſimilia,quę cum ſint diuerſa obiecta, diuerſi etiam erunt habitus, qui circa iſta verſantur,ſicut fit in ſenſibus. Nam ſicut color differt à ſono, ſic viſus differt ab auditu.bene ergo probauit cũ ſint actus & affectus,erunt habitus circa illos in exceſſu,& defectu,& medio: quorum habituum duo erunt vitia: vnus medius erit virtus, & ſic bene dictum eſt, quòd virtus eſt medij coniectatrix,& etiam mediocritas. [PRAETEREA peccare quidem.] Affert aliam rationem Philoſophus qua probat eandem ſententiam,ſcilicet quòd virtus eſt coniectatrix medij,& quòd eſt mediocritas. ſuperius id probauit ex comparatione virtutis ad artẽ,& etiam hoc modo:ſi virtus verſatur circa affectus & actus in quibus eſt mediũ, virtus quæret medium.

dium. probauit etiam quòd eſt mediocritas, & habitus medius. nunc probat eandem ſententiam ex difficultate, hoc pacto, Id quod eſt, difficile eſt virtutis: at inuenire mediũ eſt difficile: ergo inuenire mediũ eſt virtutis. Maior ex ante dictis, ſcilicet circa difficiliora, inquit, ſemper ars virtuſq; verſatur: minor probatur à Philoſopho auctoritate Pythagoræ, & etiam ratione. Nam medium & bonum fit vno modo: malum vero pluribus modis, ſcilicet quomodocũq; receditur à medio. Nam ſicut linea recta eſt vno modo: quomodocunq; recedas ab illa rectitudine fit obliquum, & flexum. Et ſicut ſignum à ſagittarijs vno modo tangitur, omnibus alijs ab eo diſceditur: eodẽ pacto bene agere vnice fit. male vero pluribus & prope infinitis modis. quapropter facile eſt aberrare: difficile medium inuenire. ſic igitur habemus quòd virtus eſt medij coniectatrix. Eadem ratione probari poteſt quòd eſt mediocritas. Ille habitus qui cum difficultate inuenitur & acquiritur, eſt mediocritas: virtus eſt talis, ergo mediocritas. Notãdum quòd ſimile videtur euenire in bonis corporis, & in bonis animi quantũ nunc ſpectat ad propoſitum. nam turpitudo, & ægrotatio corporis multis modis eſſe poteſt: ſanitas autem & pulchritudo vno modo: & quotieſcũque deficit aliqua earum conditionum quæ requiruntur ad pulchritudinem vel ſanitatem, non erit pulchritudo vel ſanitas: facile autem abeſſe poſſunt, & multis modis: difficile ſimul adeſſe, quod eſt vnico modo. Eodem pacto in animo bene agere difficile, quia vnice fit: peccare facile, quia multifariam.

[EST igitur virtus habitus electiuus in mediocritate conſi- 36
ſtens quæ eſt ad nos determinata ratione, &c.] Hac in parte Philoſophus concludit diffinitionem totam virtutis: deinde declarat extrema inter quæ collocatur media virtus: demum quòd virtus, & mediocritas dici poteſt vt oſtendit, & etiam extremũ alio reſpectu. affert igitur in primis diffinitionem perfectã virtutis. nam primo inueſtigauit genus quod eſt habitus: deinde differẽtias quod eſt electio vel non ſine electione: poſtea quod eſt mediocritas, & cõiectatrix medij, & eius medij quod eſt quo ad nos, & reſpectu noſtri. & nũc addit ratione determinata, & vt ſapiens determinaret, vt completa habeatur diffinitio. tangit autẽ parũ hic de electione, quia in tertio huius latius declarabit: ſic etiam de ratione terminata, id eſt

id eſt recta ratione quæ eſt prudentia:& de tali ſapiente,qui eſt ipſe prudens,locis ſuis,id eſt in ſexto latiſsimè docebit;vt ſeruetur ordo in quo mirifice excellit iſte Philoſophus,& eũ in omnibus operibus accurate ſeruat.Notandũ quòd hæc eſt bona diffinitio,quia cõſtat ex genere & differentijs,& competit diffinito,id eſt virtuti,& diſtinguit eã ab omnibus alijs quæ non ſunt virtutes tales.nam per habitum diſtinguitur ab affectibus & potentijs: quæ,etſi ſint in anima vt virtutes:tamen non ſunt habitus.verum cũ per habitum,qui eſt eius genus,conueniat cum multis quæ ſunt in anima,& ſunt habitus vt ſcientiæ & artes:ideo additur illa differẽtia, Electiuus,qua diſtinguitur à talibus habitibus.ars enim, etſi ſit habitus, nõ tamen electiuus:& quia vitia ſunt habitus electiui,ideo additur alia differentia,In mediocritate cõſiſtens.vitia vero conſiſtunt in exceſſu & defectu,& non in mediocritate vt virtus. verum cũ medium multifariam ſumi poſsit, & inter alia duo quorum vnum eſt ex parte rei ſecũdum arithmeticam rationem:alterum ex parte noſtra ſecundum geometricam,ne ſumatur medium ex parte rei,addit,quo ad nos,id eſt reſpectu noſtri.addidit etiam terminatam rationẽ,id eſt rectam,quia vitioſus habet rationem,non tamen rectam,quæ eſt ipſa prudentia,nexus & nodus omnium virtutum,ſcilicet moralium: & vt magis intelligatur quæ ſit iſta determinata ratio,addit, vt ſapiens diffiniet.id eſt recta ratio quæ eſt in ſapiẽte,qui accipitur hoc in loco pro prudente qui habet in ſe rectam rationẽ, qua metitur omnes virtutes & ſtudioſas actiones,qui prudens eſt ſummus in genere actiuorũ,vt ſapiens in genere ſpeculatiuorũ:ſic ſapiẽtia & prudentia in ſpeculatiuis & actiuis,vtraq; eſt ſumma in genere ſuo.

37 [MEDIOCRITAS autem.] Declarat nunc Philoſophus quorum & inter quæ virtus ſit mediocritas,ſcilicet inter duo vitia, quorum alterũ eſt exceſſus:alterum defectus.& non eſt mediocritas inter duos affectus vel actus,quorum vnus ſit exceſſus,alter defectus.ſed bene verſatur circa illos actus vel affectus,in quibus vitia excedunt & deficiunt. virtus autem in illis medium eligit.

38 [QVAPROPTER ipſa virtus.] Nunc declarat Philoſophus,quòd virtus etſi mediocritas ſit ſecundum ſubſtantiam & eſſentiam ſuam rationemque formalem:tamen alio reſpectu,id eſt ſecũdum quod bene ſe habet, erit extremum,id eſt

ſecundum

ſecundum proprietatem quæ competit ei. virtus igitur bifariam conſiderari poteſt: primum inquātum eſt bonum, quod opponitur malo, & ſic dicitur extremum. ſunt enim duo extrema oppoſita, ſcilicet bonum & malū. In altero eſt virtus, in altero vitiū: quod ſubdiuiditur poſtea in exceſſum & defectum. Alio modo conſiderari poteſt virtus ſecundum eſſentiam ſuam, & tunc eſt mediocritas inter duo extrema vitia, id eſt inter exceſſum & defectum. nec eſt abſurdū quòd idem diuerſis reſpectibus nunc extremum dicatur eſſe, nunc medium. quare ſi quis obijceret Philoſopho, tu dicis virtutem eſſe mediocritatem, & tamen ipſa eſt potius quoddam extremū, quia eſt bonum quod opponitur alteri extremo, id eſt malo, ideo declaratur quòd inquantum bonum eſt extremum: ſecundum vero eſſentiam ſuam rationemq; formalem eſt mediocritas. vt linea ſecūdum rationem ſuam formalem eſt longitudo ſine latitudine: ſecundum proprietatem quandam eſt diuiſibilis in lineas. [NON autem omnis actus.] Hæc eſt 39 quarta pars, in qua cum ſuprà dictū ſit quòd affectus & actus ſuſcipiunt exceſſum, defectum & medium: nūc limitat talem ſententiam, & oſtendit quòd non omnis actus nec omnis affectus ſuſcipit mediocritatem, & hoc probat tribus rationibus. Prima ratio, Illi actus atque affectus, qui ſtatim habent connexam prauitatem, & de natura ſua ſemper ſunt praui, quomodocunque ſumantur non ſuſcipiunt mediocritatem: at aliqui ſunt huiuſmodi, ergo tales non ſuſcipiunt mediocritatem, & ex conſequenti non omnis actus & affectus ſuſcipiunt mediocritatem: quòd autem aliqui ſunt tales affectus & actus, oſtendit Philoſophus. ſunt enim affectus huiuſmodi, vt maliuolentia, impudentia, & ſimilia. actus vero, vt ſtuprum, furtū, & alia huiuſmodi, in quibus nunquā recte agere datur, ſed ſemper delinquitur, quia ſunt praua de natura ſua, & nō vt exceſſus aut defectus: tunc enim haberent mediū: ſed non ſuſcipiunt mediocritatem neq; exceſſum aut defectum, quia ſunt tota praua. non enim licet in maliuolentia odiſſe quantū oportet, & quādo oportet: nec in furto, furari quantum oportet & quando oportet: vt iraſci licet, quantum & quando oportet: ſimiliter in dando quantum & cui oportet. Hæc enim ſuſcipiunt mediocritatem cum bene aguntur: exceſſum & defectū cum male agūtur. illa vero quæ nominauit

Philo

Philoſophus quomodocunque voluantur ſemper ſunt pra-
40 ua. [SIMILE eſt.] Alia ratio, qua probat idem ex ſimilitudine habituum vitioſorum. dicit enim quòd ſicut non eſt mediocritas in exceſsibus & defectibus qui ſunt habitus vitioſi: ſic in quibuſdam affectibus & actibus non eſt mediocritas. at primum eſt, ergo & ſecundum. Aſſumptum declaratur à Philoſopho afferendo in medium quædam vitia quæ ſunt exceſſus & defectus: ſcilicet iniuriam, timiditatem, luxuriam, quæ ſunt vitia oppoſita iuſtitiæ, fortitudini & temperantiæ: in quibus vitijs non eſt mediocritas: non quòd virtus non ſit media inter illa extrema, ſed ipſa cum ſint extrema non poſſunt ſuſcipere mediocritatem in ſe, cum ſint exceſſus, & defectus. nam ſi diceremus in his vitijs eſſe mediocritatem, ſequeretur abſurdum quòd eſſet proceſsio in infinitum. Si enim exceſſus ſuſciperent in ſe mediocritatem, ſimiliter defectus, ſequeretur quòd eſſet exceſſus & defectus illius mediocritatis, & rurſus mediocritas in tali exceſſu vel defectu: & ſic eſſet exceſsio exceſſus, & defectio defectus, & eorundem ſimiliter mediocritas, & daretur proceſsio in infinitum, quod eſt abſurdum. patet igitur quòd quorũdam affectuum vel actuum, & etiam exceſſus & defectus, qui ſunt habitus vitioſi, non eſt
41 mediocritas. [SED VT temperantiæ.] Tertia ratio qua idem probat. ſicut in virtutibus non eſt exceſſus, & defectus: ſic etiam in quibuſdam actibus, & affectibus non eſt mediocritas nec exceſſus & defectus. at primum eſt, ergo & ſecundum. quòd autẽ hoc ſit, manifeſte patet. virtus enim eſt inter exceſſum & defectũ: ſed nõ poteſt in ſe ſuſcipere exceſſum & defectũ, nec etiã illi affectus vel actus quos nominauit poſsũt ſuſcipere exceſſum & defectũ: quia ſi ita eſſet, poſſent etiã ſuſcipere mediocritatẽ, ſed ſunt omnino praua, & ſemper in illis delinquitur. ſimiliter habitus vitioſi qui ſunt exceſſus & defectus. quare nec exceſſus & defectus ſuſcipiunt mediocritatẽ in ſe, nec ipſa mediocritas ſuſcipit exceſſum & defectũ. Dubitatur hac in parte vtrum virtus conſiſtat inter duo vitia & media, vt dicit Philoſophus: & probatur quòd non. Inter extrema infinita non poteſt eſſe medium. at extrema virtutis, id eſt vitia quæ infinitis penè modis fiunt ſententia Pythagoreorum, videntur eſſe talia. ergo virtus non erit media inter vitia vt vult Philoſophus. Item id quod extremi

rationem

rationem obtinet, non poteſt eſſe medium: at virtus eſt huiuſmodi, ergo & cætera. Minor eſt probata per Philoſophum, qui dixit virtutem eſſe bonum. Bonum autem habet rationem vnius extremi, quod opponitur malo vt alteri extremo: ergo non poterit dici media. Item id quod eſt medium inter duo extrema eſt particeps vtriuſque extremi: ſed virtus non eſt particeps extremorum: ergo virtus non eſt media inter vitia, vt dicit Philoſophus. Item illud quod eſt ſupremum non poteſt eſſe medium: at ſunt quædam virtutes quæ obtinent locum ſupremi, vt magnificentia, & magnanimitas, vt patebit inferius, & cætera. Oppoſitum tamen dixit Philoſophus, & oſtendit quod virtus eſt coniectatrix medij circa actus & affectus, & quod ipſa eſt mediocritas inter exceſſum & defectum. Pro ſolutione huius dubitationis notandum quòd medium ſumitur pluribus modis. Primo modo vt eſt particeps vtriuſque extremi: & ſic dicitur rubedo & alij colores medij per participationem albedinis & nigredinis. Alio modo dicitur medium per negationem vtriuſque extremi: ſicut quidam medici ponunt inter ſanum & ægrum corpus, neutrum. Tertio modo ſumitur medium in quantitate quòd diſtat æqualiter ab omni extremo, vt centrum in circulo. Item quòd diſtat ab vtroque extremo per æqualem diſtantiam ſecundum arithmeticam proportionem, vt numerus ſenarius inter ſecundum & decimum. Item dicitur medium ſecundum ſimilitudinem rationis, & proportionem geometricam, vt ſex eſt medium inter quatuor & nouem. ſicut enim ſex ſe habet ad quatuor, ita ad nouem: non ſecundum æqualem quantitatem, ſed ſecundum proportionem quæ eſt ibi ſexquialtera, vt patet. Item alio modo dicitur medium formæ, vt forma embrionis eſt media inter formam ſeminis & hominis. His præmiſsis, & animaduerſis afferuntur concluſiones nonnullæ. Prima quòd virtus conſiſtit in medio, non vt ſit particeps extremorum: ſed per negationem vtriuſque extremi. Secunda quòd virtus eſt in medio, non in eo quòd eſt ſecundum æqualem diſtantiam quantitatis, & arithmeticam proportionem: ſed quòd eſt medium reſpectu noſtri, & ſecundum proportionem geometricam. Tertia quòd virtus non eſt media, vt dicitur medium formæ. Nam ſi fiat progreſsio à forma ſeminis ad for-

mam hominis oportet tranſire per embrionem, cuius forma eſt media inter formam ſeminis & hominis. at ſi fiat progreſsio ab vno extremo, puta ab auaritia, ad alterum extremum, id eſt prodigalitatem, non eſt opus tranſire per virtutem, id eſt per liberalitatem. non igitur erit medium formæ. Ad rationem primam, cum dicitur quòd inter extrema infinita non eſt dare medium: ſed vitia ſunt huiuſmodi, & cætera. dicendum quòd argumentum curreret, ſi medium ſumeretur per participationem, aut per æqualem diſtantiam in aliqua continua quantitate: ſed virtus dicitur medium per negationem extremorum, & non refert ſiue illa extrema ſint infinita, ſiue finita: & quamuis illa non eſſent actu infinita, tamen poſſent extendi prope in infinitum, & quaſi infinitis pene modis committi deſcendendo à medio, id eſt à virtute: tamen ipſa ſemper ſtabit in puncto indiuiſibili, negando & repellendo extrema vitia, id eſt exceſſum & defectum. Ad ſecundam rationem cum dicitur id quòd virtus non eſt media, quia ſubit rationem extremi: reſponderi poteſt quòd non eſt abſurdum quòd virtus inquantum bonum ſit extremum quod opponitur malo. Alio vero reſpectu, id eſt ſecundum eſſentiam ſuam dicatur medium, & mediocritas inter exceſſum & defectum. Ad tertiam rationem cum dicitur quòd medium inter duo extrema eſt particeps eorum, Reſpondetur quòd hoc eſſet verum de medijs quæ dicuntur participare de extremis, vt viredo, rubedo, & alij colores qui dicuntur medij per participationem. verum hoc non valet de virtute: quia eſt medium per negationem extremorum. Ad quartam dicendum quòd magnificentia dicitur ſupremum in pecunijs diſtribuendis vel vtendis, quaſi reſpectu liberalitatis: & etiam magnanimitas reſpectu innominatæ virtutis. & quia magnificentia verſatur circa magnos ſumptus, & magnanimitas circa magna: tamen non obſtat quin alia ratione poſſint eſſe media reſpectu ſuorum extremorum quæ ſunt exceſſus & defectus, vt patebit loco ſuo cum docebit quomodo ſint media, & quæ ſint eorum extrema. ſic igitur ſoluta eſt dubitatio.

Medio

Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio.

CAPVT VII.

Etenim idipſum non ſolum uniuerſaliter dicere: ſed ad ipſa ſingula etiam accommodare oportet. Sermonum enim eorum qui circa actus uerſantur, uniuerſales quidem magis communes: particulares uerò magis ſunt ueri. actus nanque circa ſingularia ſunt: quibus oportet ſermones conſentaneos eſſe. Hæc igitur ex deſcriptione ſumenda ſunt. Circa timores itaque fiducias'que, mediocritas quidem eſt fortitudo. at exuperantium is quidem qui non timēdo exuperat, nomine caret: ſunt autem complura quæ nominibus uacant. is autem qui confidendo exuperat: audax eſt. at is qui timendo quidem exuperat, confidendo autem deficit: timidus. Circa uoluptates atque dolores, non omnes quidem, & minus circa dolores, mediocritas quidem eſt temperantia: exuperatio autem intemperantia. At deficientes circa uoluptates perpauci fiunt. quapropter nec his appoſitum nomen, ſed inſenſati uocētur. Circa dādas capiendasq; pecunias: mediocritas quidē eſt liberalitas. exuperatio autē & defectio, prodigalitas atq; liberalitas, quibus cōtrario modo exuperant, & deficiūt homines. Prodigus enim in erogādo exuperat: in capiēdo deficit. at illiberalis atq; auarus in capiendo exuperat: in erogādo deficit. Atq; de hiſce nūc quidē figura loquimur et in ſumma, hoc ipſo cōtēti: poſtea uerò exactius de ipſis determinabimus. Sunt & aliæ circa pecunias diſpoſitiones: & mediocritas quidē eſt magnificētia. Differt enim hoc à liberali magnificus: quòd hic circa magna, ille circa parua uerſatur: exuperatio autē,* ruditas circa decorum, atq; ſordiditas: & defectus* circa decorū puſillitas. Atq;*

Margin numbers: 42 (Etenim … dicere), 43 (gis communes …), 44 (ſunt. Circa timores …), 45 (autem deficit: timidus …), 46 (determinabimus …).

Græcus codex plus habet, περὶ γὰρ τὰς περὶ ἁφὴν μάλιστα id eſt [nam circa corporeas, & eas potiſſimū quæ tactu percipiuntur.]

* ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία.

* μικροπρέπεια.

hæc differunt ab ijs quæ circa liberalitatem diximus eſſe:
47 *& differētiam poſterius explicabimus. Circa honorē &*
eius oppoſitum, mediocritas quidem eſt magnanimitas:
χαυνότης. *exuperatio uerò* lentitudo quædam, & defectio puſilla-*
nimitas dicitur. Vt autem ad magnificentiam ſeſe habere
diximus liberalitatem, hoc differentem ab illa quòd circa
parua uerſatur: ſic ſeſe habet & ad magnanimitatē (quæ
quidem circa honorem magnū uerſatur) alia quædam di-
ſpoſitio, quæ circa paruum uerſatur. fit enim ut appeta-
tur honor ut oportet, & magis quàm oportet, & minus.
atq; is quidem qui in honorum exuperat appetitione, am-
ἀφιλότι- *bitioſus uocatur: is autem qui deficit,* appetitione uacans*
μος. *honoris. & medius nomine caret. Diſpoſitiones etiā ipſæ*
præter unam, nomine carent. ambitioſi nanq; ambitio uo-
citatur. Quocirca fit, ut extremi de medio loco decertent.
nos quoque medium hunc, modo ambitioſum, modo ua-
cantem honoris appetitione uocamus: & nunc ipſum am-
bitioſum, nunc alterum laudamus. quam autem ob cauſam
id facimus, in ſequentibus explanabitur. Nunc de cæteris
48 *eundem ſeruantes modum dicamus. Eſt igitur & circa*
iram mediocritas, & exuperatio & defectio. atque cum
ferè nominibus careant: medium manſuetum dicētes, me-
diocritatem manſuetudinem appellabimus. extremorum
autem is quidem qui exuperat, iracundus: & uitium, ira-
ἀόργητος. *cundia uocitetur. is uero qui deficit,* ira uacans: & defe-*
ἀοργησία. *ctio,* iræ uacuitas nuncupetur. Sunt & aliæ tres medio-*
critates, quæ tametſi ſimilitudinē quandam & conuenien-
tiam inter ſeſe habent: differunt tamen. Omnes enim ſunt
circa uerborū, actuúmue communem uſum. ſed differunt
quòd earum una circa uerū quod eſt in ipſis, cæteræ cir-
ca iucundū uerſantur: quod quidē partim eſt in ioco, par-
tim

tim in cæteris congreßionibus uniuerſis. & de his igitur
eſt dicendum: ut magis cernamus in uniuerſis mediocrita=
tem quidem laudabilem eſſe, extrema uero neque recta,
neq; laudabilia, ſed uituperabilia eſſe. Atq; horum etiam
pleraque nominibus carent. uerum enitendum eſt & his,
perinde atq; cæteris, ponere nomina dilucidítatis gratia,
ut facile ſequi poßimus. Circa uerum igitur medius qui=
dem uerax quidam: & mediocritas ueritas appelletur.
fictio uero, ſi ad maiora pergat, arrogantia: & arrogans
*qui ipſam habet dicatur: ſin ad minora,*dißimulatio nun* εἰρωνεία.
*cupetur: & qui habet ipſam,*dißimulator. Circa iucun=* εἴρων.
dum quod in ioco conſiſtit medius quidem comis ac urba=
nus: & diſpoſitio comitas atq; urbanitas appelletur. exu=
peratio autem ſcurrilitas: & qui ipſam habet, ſcurra: &
qui deficit, ruſticus quidam: & habitus, ruſticitas nuncu
petur. Circa uerò reliquum iucundum quod eſt in uita, is
quidē qui eſt ut oportet iucundus, amicus dicatur, & me=
diocritas amicitia. Is autem qui exuperat, ſi nullius gratia
rei, placidus: ſin ſui emolumenti cauſa, adulator eſt appel
landus. At is qui deficit, & in cunctis eſt iniucundus: con
tētioſus quidem, difficiliſq́; dicatur. Sunt & in affectibus 49
& in ijs quæ ſunt circa affectus, mediocritates. Verecun
dia nanque uirtus quidem non eſt. laudatur tamen & ipſe
etiam uerecundus. nam & hic dicitur eſſe medius & exu
perans atque deficiens. & exuperat quidem is qui in uni=
uerſis uerecundatur: qualis eſt ipſe pauidus. qui uerò defi
cit, aut nulla in re uerecundatur, appellatur impudēs: me=
dius uerò dicitur uerecūdus. Indignatio autē mediocritas
eſt inuidiæ, & maleuolentiæ. uerſantur autem circa do=
lorem & uoluptatem, quæ oriuntur ex ijs quæ proximis νεμεσητι-
*accidunt.*indignans enim dolet, cum aliqui proſperitate* κός.

fortunæ indignè fruuntur . inuidus autem hunc exupe=
rans de omnibus dolet: ſed maleuolus adeò deficit in do=
50 *lendo ut gaudeat . Verum de his erit & alio loco tempus*
51 *dicendi . De iuſtitia uerò poſtea pertractabimus . atque*
cum non dicatur ſimpliciter, diſtinguemus ipſam , & de
utraque dicemus quo modo mediocritas eſt . & ſimiliter
de rationis uirtutibus.

COMMENT.

42 ETENIM idipſum non ſolum.] Hic eſt tertius tractatus huius ſecundi libri, in quo poſtquam oſtẽdit eſſentiam, & diffinitionem virtutis: nunc diuidit virtutem in ſuas ſpecies, ponendo cuique ſuum nomen. Diuiditur hic tractatus in tria capitula. In primo diuidit virtutem tanquã genus in ſuas ſpecies. In ſecundo comparat extrema adinuicem, & medium, id eſt virtutem ad extrema, oſtendendo contrarietatem eorum. In tertio affert modos nonnullos & regulas, quibus poſsimus nobis acquirere virtutes. Primũ capitulum diuiditur in duas partes. in prima proponit ſuam intẽtionẽ: in ſecunda incipit cõſiderare de ſingulis ſpeciebus virtutum. Dicit igitur in primis quòd oportet, nõ ſolum in vniuerſali tantũ, & in genere aſsignare diffinitionẽ virtutis, vt fecimus, ſed opus eſt etiã deſcendere ad ſpecies, & ſingulas virtutes: nã in actiuis ſciẽtijs particularia habent maiorem certitudinem quàm vniuerſalia. quia in his vniuerſalia videntur accipere certitudinem ſuam ab ipſis ſingularibus, & ſcientia actiua ordinatur ad actionem quæ verſatur circa ſingularia. oportet igitur deſcendere ad ſpeciem ſpecialiſsimam cuiuſque virtutis, & vnicuique accommodare datam diffinitionẽ, vt & virtutes magis diſtinctè percipiantur, & probetur bene eſſe datam diffinitionem ex inductione ſingularum virtutum. nam ſi declarabitur quòd temperantia eſt habitus medius inter talia extrema, & fortitudo, & liberalitas, & ſingulæ aliæ, merito colligetur ex his quòd virtus eſt habitus conſiſtens in mediocritate, vt diximus. ſed deſcribenda ſunt hæc, & deſignanda: in tertio poſtea, & in quarto depingenda. ſed in deſignatione eſt notãdum quòd ipſe primo ponit materiam vniuſcuiuſque virtutis circa quam verſatur: poſtea ponit medium circa

circa illam materiam in qua poteſt quis ſe habere mediocriter, quod medium eſt ipſa virtus, & nominat talem virtutem: deinde ponit extrema circa illam materiã, in qua poteſt quis ſe male habere aut excedendo aut deficiendo. [MAGIS cõ- 43
munes.] Quia competũt. Nec magis veri, quia noſtræ actiones verſantur circa ſingularia, & accõmodantur ſingularibus, tunc videntur magis veri. Notandum quòd cum Philoſophus dicit ad ſingula, & poſtea particulares, non intelligit indiuidua, quæ de nullo inferiore prædicãtur: ſed ſpecies ſpecialiſsimas: & ſic declarat ſingulas virtutes ſecundum ſpecies ſpecialiſsimas. Vt fortitudinem nõ hanc vel illam fortitudinem: temperantiam, nõ hanc vel illam. Nam de ſingularibus non eſt proprie ſcientia. Quapropter à generaliſsimis deſcendentem ad ſpecies ſpecialiſsimas iubet Plato quieſcere.

[CIRCA timores.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in 44
qua Philoſophus primo enumerat virtutes, & earum extrema quæ verſantur circa affectus, deinde virtutes quæ reſpiciunt res externas: demum eas quæ reſpiciũt quoſdam actus exteriores in cõuerſatione humana: & addit etiam quaſdam mediocritates, & earum exceſſus & defectus, quæ non ſunt proprie virtutes, ſed potius affectus, vt verecundia, & ſimilia. In primis igitur enumerat virtutes quæ verſantur circa affectus: & quia affectus ſunt in appetitu ſenſitiuo, appetitus autem ſenſitiuus eſt duplex, aut iraſcibilis, aut concupiſcibilis: in iraſcibili collocatur fortitudo tanquam in ſubiecto: in concupiſcibili ponitur temperantia, & ſi quæ aliæ ad eam reducuntur. Et notandæ ſunt iſtæ potentiæ animæ, quia ex ſufficienti diuiſione potentiarũ oritur numerus ſufficiens ipſarum virtutum, & percipitur cur ſint tot ſpecies, & non plures: ex diuerſitate vero obiectorum circa quæ verſantur, oritur ipſarum diuerſitas, qua inter ſe diſtinguuntur. ſunt tot, quia tot ſunt potentiæ: ſunt diuerſæ, quia diuerſa ſunt obiecta circa quæ verſantur. Incipit igitur à fortitudine, & ponit materiam, id eſt timores & audacias, circa quæ verſatur: & cum mediocriter ſe habet, eſt fortis, & eius diſpoſitio fortitudo: qui excedit in non timendo, innominatus eſt, ſed dicatur intimidus: & qui excedit in audendo, audax dicitur: qui deficit in audendo, & qui excedit in timendo, vno nomine appellentur timidi. Notandum quòd ille qui ex-

cedit in non timendo, poteſt appellari intimidus quoquo
modo: tamen hoc nomen non attulit Philoſophus, quia vi-
detur cōpetere multis. Nam audax & fortis quoquo modo
poteſt appellari intimidus, non autem econtra, quia intimi-
dus eſt vniuerſalior. Semper enim à minus vniuerſali ad ma-
gis vniuerſale valet conſequentia: vt homo eſt animal: non
45 econtra. [CIRCA voluptates.] Affert aliam virtutem, id
eſt temperantiam, quæ verſatur circa dolores & voluptates:
licet minus circa dolores. At circa voluptates verſatur, non
tamen omnes, ſed circa eas tantum quæ ſunt tactus & gu-
ſtus, vt eſt cibus, potus, & res venerea. Circa hæc mediocritas
eſt temperantia, exceſſus intemperantia: defectus, licet non
habeat proprium nomen, tamē vocetur inſenſibilitas quæ-
46 dam, vt dicit Philoſophus. [CIRCA dandas.] Affert nunc
Philoſophus alias virtutes quæ verſantur circa res externas,
quæ aut malæ, aut bonæ putantur. & primo circa pecunias
dandas accipiendasq́ue eſt mediocritas ipſa liberalitas: cuius
exceſſus eſt prodigalitas, defectus eſt auaritia. Eſt & alia me-
diocritas circa pecunias, quæ appellatur magnificentia: cuius
exceſſus appellatur ruditas circa decorū, & ſorditas quæ-
dam: defectus vero modicitas. Notandum quòd inter libe-
ralitatem & magnificentiam intereſt, quia etſi ambæ iſtæ
virtutes verſentur circa eandem materiam, id eſt circa pe-
cunias: tamen non eodem modo, quia liberalitas circa par-
ua, magnificentia circa magnos ſumptus: eodem modo ex-
trema liberalitatis circa parua, extrema magnificentiæ cir-
ca magna, etſi male verſentur. Magnificentia igitur eſt me-
diocritas, vt diximus: exceſſus vero dicitur ruditas circa de-
corum, & ſorditas. & talis eſt qui facit magnos ſumptus vbi
non ſunt faciendi, & neſcit eos locare, & non peccat in eo
quod parum expendat, ſed cū magnos ſumptus faciat eſt ſor
didus & mechanicus, & neſcit vbi conſiſtat decorum magni-
ficentiæ. vnde cū Græcè dicatur magnificētia μεγαλοπρέπεια
quaſi in magnis ſeruans decorū: ſic exceſſus appellatur à Phi
loſopho ἀπειροκαλία quaſi inexperientia & inſcitia deco-
ri, & item ſorditas βαναυσία. defectus vero appellatur mo
dicitas: quæ fit cū aliquis verſatur circa res magnas, & deficit
47 in ſumptibus conuenientibus ei rei. [CIRCA honorem.]
Affert alias virtutes duas, quæ ſic ſe habent circa honores, vt
magni

magnificentia & liberalitas circa pecunias. Eſt enim magnanimitas circa honores magnos mediocritas quædam, exceſſus vero defluentia quædam. & talis eſt χαυνὸς, id eſt mollis, & defluens ad exiſtimandum ſe magnis dignum cum nõ ſit, defectus vero eſt puſillanimitas. alia eſt mediocritas circa paruos honores, quæ eſt innominata: exceſſus dicitur ambitio: defectus qui eſt diſpoſitio nõ habet nomen. ideo dicit Philoſophus, quòd diſpoſitiones præter vnam quæ eſt ambitio nõ habẽt nomen. exceſſus igitur dicitur ambitio: excedẽs ambitioſus: medius & mediocritas non habent nomen: defectus quoque nõ habent nomen: deficiens vero appellatur vacans ambitione, & appetitione honoris. quare cum medius ſit innominatus, appellatur interdum nominibus extremorum.

[EST igitur & circa iram.] Affert aliam virtutem reſpiciens iram, quæ dicitur manſuetudo, licet improprie: exceſſus vero iracundia: defectus vero vel deficiens potius iracundia vacans. Græcè enim ἀόργητος dicitur priuatiue ab iracundo. 48

[SVNT & aliæ tres.] Hac in parte Philoſophus affert tres alias mediocritates, quæ conueniunt in eo quod omnes verſantur circa communionem verborum, & actuum: differunt poſtea quod quælibet eſt circa propriam materiam, quæ eſt triplex, vnde tres ſunt virtutes inter ſe diſtinctæ, vel tres mediocritates, quarum vna eſt circa verum in verbis quæ ſerio dicũtur, & appellatur veritas: extrema vero vno nomine poſſunt appellari fictio: quæ ſi ſit exceſsio, arrogantia: ſi defectio, diſsimulatio nuncupatnr. Alia eſt mediocritas circa iocundum quod eſt in verbis, quibus in iocunda conuerſatione vti ſolemus. talis mediocritas dicitur comitas: exceſſus, ſcurrilitas: defectus vero, ruſticitas. Tertia eſt mediocritas circa iocundum reliquũ, ſcilicet quod eſt in cæteris actibus cõuerſandi, quæ appellatur amicitia: non quòd ſit amicitia illa propria, & vera, ſed cum non habeatur proprium nomen eius, dicitur amicitia, quaſi quædam apta, & iocunda affabilitas. Eius exceſſus poteſt eſſe duplex: aut enim excedens eſt nullius gratia, & tunc appellatur aſſentator: aut ſui cõmodi, & emolumenti cauſa, & tunc appellatur adulator. deficiens vero moroſus difficiliſq; dicetur. [SVNT & in affectibus.] 49
Hac in parte Philoſophus affert quaſdam mediocritates circa affectus, & in affectibus, quæ non ſunt virtutes neque ha-

bitus:ſed tamen eas affert vt oſtendat quòd omnis mediocri
tas etiam in affectibus & actibus eſt laudanda: extrema ve-
ro ſunt vituperanda. Primo affert verecundiam quæ eſt me-
diocritas laudanda in affectibus: exceſſus vero, pauiditas: de-
fectus, impudentia dicitur. eſt & alia mediocritas quæ eſt affe
ctus, & dicitur indignatio: exceſſus eſt inuidia: defectus, ma-
liuolentia, & verſatur circa dolorem, & voluptatē, quæ ori-
untur ex bonis & malis proximorum. inuidentiam eſſe di-
cunt ægritudinem ſuſceptam propter alienas res ſecundas,
quæ non nocent inuidenti: maliuolentia fit voluptas ex ma-
50 lo alterius. Hæc Cicero in Tuſculanis. [VERUM de his.]
Philoſophus in libro rhethoricorum ſuorum de inuidia, &
maliuolentia, & ijs affectibus tractat, quæ videntur pertine-
51 re ad oratoriam facultatem. [DE iuſtitia vero.] Excuſat ſe
quòd hoc loco non fecit mentionem de iuſtitia. nam in quin
to huius latiſsimè docebit, ſimiliter in ſexto de virtutibus ra-
tionis, & intellectiuis.

De virtutum ac vitiorum mutua oppoſitione.

CAPVT VIII.

52 *DVm autē tres ſint diſpoſitiones, & duæ qui*
dem ſint uitia, quorum alterum in exupera-
tione, alterum in defectione conſiſtit: una au
tem uirtus, quæ quidem eſt mediocritas, o-
mnes inter ſe, etſi nō æquè, ſuſcipiunt oppoſitionem. Ex-
tremæ nanque, cum mediæ, tum inter ſeſe contrariæ ſunt.
53 *media uero extremis. Nam ut æquale maius quidem eſt*
cum comparatur ad minus, minus autem cum comparatur
ad maius: ſic & habitus medij reſpectu quidem defectio-
num exuperant: reſpectu autem exuperationum deficiūt,
tam in affectibus, quàm etiam in actibus. fortis enim cū ad
timidum comparatur, audax: cum ad audacē, timidus eſſe
uidetur. pari modo temperans reſpectu quidem inſenſati,
intemperans: reſpectu autem intemperantis, inſenſatus ui-
detur

*detur. Liberalis etiam prodigus uidetur ſi ad illiberalem:
illiberalis ſi cum prodigo cōferatur. Quapropter & ex-
tremorum uterque medium ipſum ab ſe compellit ad al-
terum. atque fortem, audax quidem timidum: timidus au-
tem audacē appellat. & in cæteris ſimili modo. Hæc cum* 54
*hoc pacto inter ſeſe opponantur: maior eſt utique contra-
rietas extremorum inter ſeſe quàm ad medium. Longius
enim hæc inter ſeſe, quàm à medio diſtant. & perinde,
atque magnum magis à paruo, paruumq; à magno quàm
ab æquali utrunque diſtat. Extremis inſuper nonnullis* 55
*ad medium ſimilitudo quædam eſſe uidetur. ut audaciæ ad
fortitudinem: & prodigalitatis ad liberalitatem. at extre
morum inter ſeſe maxima eſt diſsimilitudo, atque ea quæ
plurimum inter ſe diſtant diffinientes: contraria dicunt.
quo fit ut ea quæ magis diſtant, magis contraria ſint. At* 56
*uerò medio in quibuſdam exuperatio: in quibuſdam de-
fectio magis opponitur. Fortitudini nanque non audacia
quæ eſt exuperatio: ſed timiditas quæ eſt defectio magis
opponitur. Temperantiæ uerò non inſenſibilitas, quæ
quidem eſt defectio: ſed intemperantia quæ eſt exupera-
tio magis opponitur. Id autem ob duas accidit cauſas. at-
que una quidem eſt ex ipſius rei natura. nam quia pro-
pinquius atque ſimilius eſt extremorum alterum medio:
ideo non hoc ipſi, ſed contrarium oppoſitum eſſe magis
aſſerimus. ut cum audacia quidem ſimilius fortitudini ui-
deatur atque propinquius eſſe, timiditas autē diſsimilius:
hanc illi magis oppoſitā eſſe cēſemus. etenim ea quæ plus
à medio diſtant, eidē cōtraria magis eſſe uidētur. hæc igi
tur una eſt cauſa, quæ quidē eſt ex ipſius rei natura. Alte
ra autē ex nobis ſumitur ipſis. ea nāq; medio cōtraria ma
gis eſſe uidētur, ad quæ noſipſi quodammodo natura ſu-*

mus

mus propenſiores. nos enim ipſi quia magis ad uoluptates ſumus procliues: idcirco facilius ad intemperãtiam quàm ad modeſtiam inclinamur. hæc igitur magis contraria dicimus, ad quæ fit magis accretio. & propterea intemperantia quæ eſt exuperatio, magis eſt cõtraria tẽperantiæ.

COMMENT.

52 CVM AVTEM tres ſint.] Hoc eſt ſecundũ capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus declarat oppoſitionem inter virtutem & vitia, & etiam vitiorum inter ſe. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima affert intentionem ſuam. In ſecunda oſtendit quòd virtus eſt contraria vitijs. In tertia oſtendit quòd vitia ſunt magis contraria in ſe, quàm virtuti. In quarta, quòd virtus eſt magis contraria vni extremo quàm alteri. In prima igitur parte affert intentionem ſuam, dicendo quòd media quæ ſunt virtutes, & extrema quę ſunt vitia, inter ſe omnia iſta opponũtur, & dicit quo
53 modo. [NAM vt æquale.] Hæc eſt ſecũda pars in qua incipit declarare quomodo virtutes opponuntur ſuis extremis, & dicit quòd habitus medij qui ſunt virtutes opponuntur extremis ſecundum quòd varie cõparantur. nam medius habitus tam circa affectus quàm circa actus, ſi comparatur ad defectum, eſt ei contrarius tanquam exceſſus: ſi cõparetur ad exceſſum, eſt cõtrarius tanquam defectus, vt aperte patet in textu, exemplo fortis, & aliorum quę ponit Philoſophus. Notandum quòd virtus poteſt conſiderari bifariam: vno modo vt eſt mediocritas, alio modo vt eſt bonũ, vt ſæpius diximus. vt eſt mediocritas, opponitur duobus extremis, quorũ vnum eſt ex vna parte, vt exceſſus: alterum ex alia, vt defectus. vt autem eſt bonum, ex vna parte contrariatur illis ſimul ſumptis, vt malo ex altera parte, & magis contrariatur vt bonum malo, quàm vt mediocritas exceſſui atque defectui. Philoſophus autem loquitur hic de ea cõtrarietate, qua virtus opponitur vt mediocritas ſuis extremis, & extrema inter ſe vt exceſſus atque defectus, inter quæ eſt magna oppoſitio. Notandum quod proprie & abſolute vnum dicitur vni contrariari. Nam cum contraria ſint cauſa corruptionis, natura ſagaciſſima nõ fecit vt vni multa eſſent contraria, quo magis vnumquodque

quodque conſeruaretur. Ex his dubitaret aliquis quomodo Ariſtoteles velit duo extrema vni medio opponi, vt ait. Dicendum quòd oppoſitio ad hoc propoſitum bifariam conſiderari poteſt: aut ſimpliciter & abſolute, aut ſecundum quid in oppoſitione. ſimpliciter vnum tantũ vni opponitur, vt album nigro: in oppoſitione ſecundum quid poſſunt vni plura opponi, vt album nigro, fuſco & huiuſmodi. extrema igitur opponi medio videntur ſecundũ quid, & etiam videntur inter ſe contrariari ſecũdum quid: ſimpliciter vero virtus ſi ſumatur, vt bonum, & extrema, vt malum: non enim reſpectiue, ſed ex parte rei opponuntur & ſimpliciter. [HAEC cum 54
hoc pacto.] Hoc loco & tertia parte oſtendit Philoſophus, quòd maior eſt contrarietas inter extrema ad inuicem quàm inter extrema ad medium, & hoc probat duabus rationibus. Prima ratio ſumitur à diſtantia. Secunda à diſsimilitudine. Illa quæ magis diſtant magis ſunt contraria, quàm ea quæ minus. Sed extrema magis inter ſe diſtant quàm medium ab extremis, ergo magis ſunt cõtraria. Maior patet ex diffinitione contrariorum quam afferet in ſequenti ratione. Minor probatur à Philoſopho, quia magis diſtat paruũ à magno, quàm vtrumuis ab æquali: ergo concluſio eſt vera, quòd maior eſt contrarietas extremorum ad inuicem, quàm medij ad extrema: & hoc eſt ſi ſumatur oppoſitio reſpectiua, & virtus vt eſt mediocritas, & extrema vt exceſſus, & defectus ſecundũ eam diſtinctionem ſuperius allatam. virtus enim vt medium aliquorum eſt medium, exceſſus vero alicuius eſt exceſſus, & defectus alicuius eſt defectus: id eſt exceſſus refertur ad defectũ, & defectus ad exceſſum, & medium ad vtrunque. Itaque ſecũdum reſpectiuam quandam oppoſitionem maior oppoſitio eſſe videtur extremi ad extremum, quàm medij ad vtrumvis extremum, ſi virtus ſumatur vt medium, & extrema vt exceſſus, & defectus. ſin vero virtus ſumatur vt bonum, & non vt medium: extrema vero vt malum, & non vt exceſſus, & defectus: tunc virtus magis opponetur vitijs, quàm vitia inter ſe: quia opponẽtur vt bonũ malo, & illa vt malum malo, & bonum malo abſolute opponitur, & ſecundum oppoſitionem ſimpliciter, & ex parte rei: non reſpectu noſtri ſicut videntur opponi media, & exceſſus & defectus inter ſe.

[EXTREMIS inſuper.] Alia ratio qua idem probat, ſcilicet 55
quòd

quòd maior eſt cõtrarietas extremi ad extremum,quàm ex-
tremi ad medium. In quibus eſt maior ſimilitudo, eſt minor
diſtantia. at extrema nonnulla habent cum medio maiorem
ſimilitudinem quàm inter ſe: ergo habent minorem diſtan-
tiam, & ex conſequenti minorem contrarietatem, extrema
vero maiorem. quod patet ex diffinitione contrariorum,
quia contraria ſunt quæ poſita ſub eodem genere maxime di
ſtant: & patet hoc etiam exemplo fortitudinis, & audaciæ, &
& ſimilium. & intelligendũ quòd Philoſophus ſumit hic vir-
tutes vt ſunt mediocritates: vitia vero vt ſunt exceſſus, & de-
46 fectus. [AT VERO medio.] Hæc eſt quarta pars huius ca-
pituli, in qua oſtẽdit quòd virtus magis opponitur alteri ex-
tremorũ. deinde declarat quam ob cauſam hoc fieri videtur.
Dicit igitur quòd in quibuſdã magis opponitur medio ex-
ceſſus, vt intẽperantia temperantiæ, ſcilicet quàm defectus: in
quibuſdã vero magis defectus quàm exceſſus, vt auaritia libe-
ralitati. Hoc autẽ videtur euenire ob duas cauſas, dicit Philo-
ſophus, quarum vna eſt ex parte rei & natura rei: altera eſt ex
parte noſtra. ex parte rei, & ex parte ipſorum ſemper illud
quod eſt diſsimilius à medio eſt ei magis oppoſitum, vt in-
temperantia temperantiæ: ex parte noſtra, ſcilicet ea extre-
ma ad quæ ſecũdum naturam appetitus ſenſitiui magis incli-
namur, ſunt magis oppoſita medio. appetitus enim ſenſiti-
uus de natura ſua eſt irrationalis, & cum fertur nutu ſuo, ſem
per inclinatur ad illud quod eſt à ratione alienũ. fertur enim
libentius ad magis voluptuoſum vt nunc, & magis iocũdum
ſenſui quod eſt alienum à ratione. at quælibet virtus ſem-
per eſt cum recta ratione: ergo illud extremum, ad quod na-
tura magis trahimur ſecundum partem ſenſitiuam, eſt magis
virtuti oppoſitum. Dubitatur quia non videtur verum quod
virtus opponatur magis alteri extremorum: nam id quod vi
detur æqualiter diſtare ab extremis, non magis vni quàm al-
teri eſt contrarium. at virtus eſt huiuſmodi: ergo & cætera.
Item id quod de natura ſua collocatur in medio, eo magis be
ne ſe habet, quo magis eſt in medio; at virtus de natura ſua
collocatur in medio: ergo quanto magis erit in medio, tan-
to meliùs ſe habebit: & hoc pacto non magis opponetur vni
extremorum quàm alteri. Pro ſolutione notandũ quòd me-
dium, vt ſuprà patuit, duplex eſt: ex parte rei, & ex parte no-
ſtra.

ſtra.medium rei ſemper diſtat æqualiter ab vtroq; extremo, medium ex parte noſtra non ſumitur ſecundum æqualem diſtantiam, ſed ſecundum ſimilitudinem rationis. Hac ſtante diſtinctione facile ſoluuntur argumentationes in contrarium factæ. valent enim de medio ex parte rei, nõ autem de eo quod ſumitur reſpectu noſtri, quod pertinet ad virtutem: eſt enim mediocritas quo ad nos. hæc & ſuperiores diſtinctiones notandæ ſunt, vt fugiamus nonnullas altercationes quæ circa iſtas contrarietates fieri ſolent.

De præceptis quæ ad ipſum medium ducunt.

CAPVT IX.

Virtutem igitur moris mediocritatẽ eſſe, & quomodo ſit, & uitiorum duorum mediocritatem eſſe, unius per exuperationem, alterius per defectionem, & talem eſſe propterea quòd coniectatrix eſt eius medij quod in affectibus eſt atque actibus: ſatis iam diximus. Quapropter difficile eſt ſtudioſum eſſe. eſt enim difficile in unoquoq; medium capere: ut circuli mediũ inuenire, non cuiuslibet, ſed ſcientis eſt tantum. Pari modo iraſci quidem, & dare argentum, ſumptus'ue facere: cuiuslibet eſt, & facile. ſed cui, & quantũ, & quãdo, & quomodo, & gratia cuius oportet: nõ cuiuslibet eſt, neq; facile: quod quidẽ eſt ipſum rectum, & eſt perrarũ, & laudabile, & perpulchrũ. 57

Idcirco eũ qui medium ipſum coniectat, primum quidem à magis cõtrario diſcedere oportet, & perinde atq; * *Circe monebat:* * *Extra undam & fumum longè compelle carinam. Extremorum enim altero magis, altero minus delinquitur. Cũ igitur cõſequi mediũ ſumme ſit difficile: ſecunda (ut inquiunt) nauigatione, minima malorũ ſunt capiẽda. Idq; erit hoc maxime modo quẽ diximus.* 58

* καλυψώ. * *Homerus Od.* μ.

Conſiderare autẽ oportet, & ad quæ nos ſumus propenſiores. 59

nam

nam alij ad alia natura ſumus procliues. quod quidem ex
uoluptate, dolore'ue inde proueniente percipietur. atque
noſipſos ad contrarium oportet retrahere. Longe nanq;
à delinquendo ſecedentes: ad ipſum tandem medium acce
demus. ut ſolent ij facere, qui lignorum ea quæ ſunt obli=
60 *qua ad rectitudinem redigunt. In uniuerſis autem cauen=*
dum eſt maxime à uoluptate: non enim incorrupti iudica
mur de ipſa. Vt ergo Troianorũ ſenes erga Helenam ſe=
ſe habuerunt: ſic & nos ad uoluptatẽ ipſam eſſe affectos,
*in omnibusq́; * illorum dicere uocem oportet. hoc enim*
pacto remouentes à nobis ipſam, minus peccabimus. Hæc
igitur facientes (ut in ſumma dicam) maxime medium at=
tingere, conſequi'ue poterimus. Id autem ipſum difficile
eſt fortaſſe, & in ſingularibus maxime. Non enim facile
61 *determinari poteſt, quo modo, & quibus, & pro quibus:*
& quanto in tempore iraſcendum eſt. etenim nos inter=
dum eos qui deficiũt laudamus, & mites dicimus eſſe: in=
terdum ipſos infenſos, appellamus uiriles. Verũ qui parũ
à recto exorbitat nõ carpitur: ſiue ad defectionẽ, ſiue ad
exuperationẽ ſe flectat. qui uerò multũ: uituperatur. non
enim latet egreſsus. Facile autẽ non eſt excipere ratione:
quouſq; & ad quantũ à recto quiſpiã egreſsus, carpendus
eſt. neq; enim aliud quicquam ſenſibiliũ determinari faci=
le poteſt. talia uerò in ſingularibus ſunt, & iudiciũ eſt in
ſenſu. Verum illud eſt manifeſtum: mediũ habitum in uni
uerſis laudabilem eſſe. Oportet autem nunc ad exupera=
tionem, nunc ad defectionem declinare. hoc enim pacto fa
cillime mediũ ipſum & rectũ attingemus, ac aſſequemur.

Iliad. γ. ἀλλὰ καὶ ὧς τοίηπερ ἐοῦσ' ἐν νηυσὶ νεέσθω, &c.

COMMENT.

57 VIRTVTEM igitur moris.] Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus in quo dat regulas & documẽta quibus poſsimus

poſsimus conſequi medium, & ipſas virtutes. nam cum ſuperius dixerit, & oſtenderit difficultatem inueniendi medium, conſentaneum fuit, vt etiam daret modum quo tale medium adipiſci poſsimus. Diuiditur in tres partes. In prima epilogat ea quæ dicta ſunt, & repetit difficultatem inueniendi medium. In ſecunda affert nonnulla documenta ad ipſum inueniendum. In tertia determinat ipſum medium quoad fieri poteſt ſecundum ſubiectam materiam. In prima igitur parte repetendo ea quæ ſuprà dixit, cum virtus conſiſtat in medio, & inuenire medium difficile ſit: arduũ certe erit ſtudioſum euadere, & conſequi virtutem. probatur, Medium inuenire difficile eſt: at virtus conſiſtit in medio: ergo virtutẽ inuenire difficile eſt. Maior oſtẽditur in textu: nam medium circuli adeò difficile eſt ad inueniendum, vt nemo niſi ſciens, & mathematicus poſsit inuenire, & ſcire demonſtratiue. quòd ſi tale medium quod eſt rei, & æqualiter diſtans ab extremis eſt adeò difficile ad inueniendum: multo difficilius erit inuenire medium quo ad nos, id eſt virtutis, quod non æqualiter diſtat ab extremis, ſed quandoque declinat ad exceſſum, quandoq; ad defectum. Minor eſt iam probata, ſcilicet quòd virtus conſiſtit in medio: ergo concluſio patet, quòd inuenire mediũ in virtute morali eſt valde difficile. Et per conſequens ſtudioſum euadere. [IDCIRCO eum qui.] Hæc eſt ſecũda pars in 58 qua Philoſophus affert tria documenta inueniendi medium. Primum ſumitur ex parte oppoſitionis medij ad extrema. Secundum noſtra ex parte. Tertium ex parte voluptatis. In prima affert documentum ex oppoſitione quæ eſt inter virtutẽ & vitium, vel inter medium & extrema, quia dixit quòd medium magis opponitur vni extremorum quàm alteri: ergo qui vult inuenire medium, dicit Philoſophus, fugiat maxime ab eo extremo quod magis opponitur medio. & vbi nõnulli in textu habẽt Calypſo: vult dicere Circe. Eſt enim Homeri verſus, quo admonet Vlyſſem varijs nauigationibus errantem poſt excidium Troiæ, vt extra fluctum & fumum nauem adigat, id eſt vt euitet ſcyllam & carybdim, & vbi fiunt ſigna quædam ex quibus cognoſcuntur, ſcilicet ex fumo & fluctibus, vt ait Homerus. at ſi nõ poſſumus omnino attingere medium, ſaltem ſumamus minus malum, iuxta vetus prouerbiũ; Secunda quandoq; nauigatione eſſe vtendũ. id eſt vt agamus

eo modo quo melius poſſumus,ſi eo modo quo volumus nō
59 licet. [CONSIDERARE autem.] Affert ſecundum docu-
mentum quod ſumitur noſtra ex parte.dicit enim quod eſt
animaduertendum ad quæ magis inclinamur,& ab illis eſt fu
giendum,& in oppoſitum accedendū:& affert ſignum quo
poterimus cognoſcere ad quæ ſimus magis inclinati,ſcilicet
ex dolore,& voluptate,qui prouenit nobis ex ipſis actioni-
bus.ſi enim delectamur luxuria,ſignum eſt quòd ſumus incli
nati ad intemperantiam:& ſimiliter ſi dolemus cum deeſt lu
xuriandi facultas: talis autem debet ab intemperantia lon-
gius abire,& ſe ad inſenſibilitatē vertere.hoc enim pacto ſe
in oppoſitum trahendo facilius medium inueniet: ſicut illi
qui ligna rectificant.flectunt enim lignum curuum ex ſini-
ſtra parte in dextrā vt rectum efficiatur. Dubitatur quia hoc
documentum videtur quoquo modo ſuperiori contrarium.
Nam per primam regulā debemus recedere ab auaritia quæ
eſt magis contraria medio,id eſt liberalitati,quàm prodiga-
litas:& tamē ſi quis eſſet magis inclinatus ad prodigalitatem
per ſecundam regulam,magis deberet recedere à prodiga-
litate.Hæc ergo videtur eſſe oppoſita. Dicendū quòd vt plu
rimum euenire videtur vt homines ſecundum appetitū ſen-
ſitiuum ferantur ad id quod eſt magis oppoſitum virtuti &
medio. Philoſophus autem antea dixit quòd hæc doctrina
non oritur ex principijs neceſſarijs:ſed ex ijs quæ vt pluri-
mum fiunt, & oportet accommodare præcepta ſubiecta ma
teriæ. quòd ſi fieri poſsit quandoque vt aliquis magis incline
tur ad extremū minus oppoſitum medio,hoc raro eueniet:
& tamen ſiquando eueniet,ſecunda regula videtur ſeruanda
ad medium inueniendum.Philoſophus igitur ſibi non con-
60 tradicit ſecundum ea quæ vt plurimum fieri ſolent. [IN
vniuerſis.] Tertium documentum eſt vt caueamus à volupta
te:quia eſt inſita nobis à primis incunabulis:& quāuis videa-
tur amica naturæ,tamen decipit nos: & niſi caueamus,prius
nos occupat & corrumpit quàm animaduertamus. quare,vt
ſenes Troianorum cum conſultarent vtrum eſſet reddenda
Helena Græcis: dixerunt,quāuis ſit pulchra,eam tamen reſti
tuamus, vt refert Homerus. ſic oportet nos repellere vo-
61 luptatem, vt medium inueniamus. [ID AVTEM ipſum.]
Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus oſten-
dit

dit quòd determinate aſsignare iſtud medium, difficile eſt, præſertim in ſingulis rebus circa quas verſantur noſtræ actiones. ſingularia verò ſubijciũtur ſenſui, & iudicium ſenſus circa illa verſatur. at hæc ſingularia tantam habent varietatem, vt difficile ſit in his certam regulam ſtatuere, & diffinire verbis, quid in qualibet re ſit omnino agendum, vt exemplo iraſcendi oſtendi in textu: verum cõcludit quòd cum medius habitus ſemper laudetur, oportet declinare quandoque ad exceſſum quandoq; ad defectũ, quod videtur redigi ad ſuperiores regulas. hæc autem facere oportet, vt mediũ cõſequamur ſi poſſumus, vel ſaltẽ ei appropinquemus quoad fieri poteſt.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER TERTIVS.

De voluntario & inuoluntario.

CAPVT I.

CVm autem uirtus circa affectus, actusq; 1
uerſetur: & in ijs quidem quæ ſua ſponte quis agit, laudes & uituperationes: in ijs autem quæ inuitus facit, uenia nõnunquam & miſericordia locum habeat: eos
*forſitan qui de uirtute conſiderant, * & de eo quod ſua 2*
ſponte quis facit atq; inuitus, determinare neceſſe eſt. uti= τὸ ἑκούσιον
lis eſt etiam legumlatoribus hæc ſanè cõſideratio: ad præ ϗ ἀκούσιον
mia, pœnasq; inſtituendas. Videtur itaque ea inuitus fa= 3
cere quiſpiam: quæ uiolentia, uel per ignorationem facit. Id autem eſt uiolentum: cuius principium eſt foris, 4
in quod nihil is qui agit, aut patitur confert. ut ſi uentus

5 aliquò tulerit, aut homines poteſtatē habentes. At ea quæ ob maiorum metum malorum, aut ob aliquod bonū agun tur. ut ſi tyrannus quempiam aliquid agere turpe iube= ret, habens in poteſtate & parentes & liberos, hac lege, ut ſi illud agat, illi ſint incolumes: ſi non agat, diſpereant: controuerſiam habere uidentur, utrum hæc inuiti an ſpon te faciant homines. Tale etiam quid accidit & circa iactus eos, qui in tempeſtatibus fiūt. Simpliciter enim nemo ſuas fortunas eijcit ſponte: ſed omnes propter ſuam, cætero= rumq́; ſalutē eijciunt, modo ſint mentis ſanæ. tales igitur
6 actus mixti quidem ſunt. Iis autē magis ſunt ſimiles quos ſponte homines agunt. Expetuntur enim tum cum agun= tur; atque finis actionis in temporis conditione conſiſtit. & ſponte igitur & inuitum unumquenque dicendum eſt
7 agere cum agit, agit autem ſua ſponte. Eſt enim in ipſo principium mouendi partes eas quæ ſunt in huiuſcemodi actibus inſtrumenta, at quorum principium eſt in ipſo, ea agere uel non agere in ipſo eſt ſitum. talia igitur ſua ſpon te quiſq; agit. At ſimpliciter fortaßis inuitus. nemo nanq;
8 talium quicquam per ſe expeteret unquam. In actibus au= tem huiuſcemodi nonnunquam homines laudantur: cum pro magnis & honeſtis rebus aliquid turpe ferūt aut mo leſtum. ſi uerò contrà faciunt, uituperantur. eſt enim im= probi pro nulla re honeſta uel mediocri, res turpißimas ferre. In quibuſdam autem laus quidem non fit: ſed uenia locum habet, cum ea quæ nō agere oportet quiſpiam ege= rit ob huiuſcemodi res, quæ naturam humanam ſuperant, nemoq́; perferret. Sunt autem quædam, ad quæ forſitan non licet quenquam eſſe compulſum, ſed potius oportet ſumma perpeſſum tormenta mortē obire. Ridicula nanq; uidentur ea quæ ad necem matris Alcmeonem Euripidis

com

compulerunt. Eſt autem interdum difficile quale pro qua li ſit expetendũ: & quid pro quo ſuſtinendũ diſcernere. difficilius etiam eſt, poſteaquam cognoueris in ſententia permanere. Fit enim plerunque, ut ea quidem quæ expe- tantur moleſta: ea uerò ad quæ cogimur turpia ſint, ualde laudantur atq; uituperantur ij qui fuerunt aut nõ fuerunt compulſi. Quænam igitur dicenda ſunt uiolenta? An ea quidem ſimpliciter inuitus quiſpiam agit quorum externa eſt cauſa, & ipſe agens nihil omnino confert? quæ uerò per ſe quidem inuitus facit, ſed nunc & pro his expetun- tur, principiumq́; eſt in ipſo agente: ea per ſe quidem in- uitus facit, nunc autem & pro his ſponte agit? magis au- tem ijs ſimilia ſunt quæ ſua ſpõte quis agit. actus enim ſunt circa ipſa ſingula: quæ quidem ſponte facit. Qualia uerò pro qualibus expetenda ſunt, non facile aſsignare poſſu- mus. quippe cum in ipſis ſingulis complures ſint differen tiæ. Quòd ſi quiſpiam ideo iucunda & bona, uiolenta di- xerit eſſe quia & extra ſunt & cõpellunt: omnia erũt eius ſententia uiolenta. horum enim gratia omnes omnia agũt. Atque qui uiolentia, inuitiq́; agunt, ij cum dolore: qui ob iucundum, ij cum uoluptate agunt. Eſt autem ridiculum externa quempiam accuſare: ſed non ſeipſum, qui quidem ab huiuſmodi rebus facile capitur, & honeſtorum quidẽ ſe, turpium autẽ ea quæ afferunt uoluptatem cenſere cau- ſam eſſe. id igitur uiolentum eſſe uidetur, cuius principiũ eſt foris: nihil prorſus eo conferente cui uis eſt illata. Omne autem quod ob ignorationem eſt actum: nõ ſponte quidem eſt actum. Ab inuito tamen id effectum eſt omne pro quo dolet qui egit, ipſumq́; pœnitentia ſubit. qui nan- que ob ignorationem aliquid agit, & non fert moleſte ſe illud egiſſe: ſponte quidem ſua non egit quod neſciebat.

9 (compulerunt…) · 10 (Quænam igitur…) · 11 (Quòd ſi…) · 12 (Atque qui…) · 13 (Eſt autem ridiculum…) · 14 (Omne autem…)

Non tamẽ erit inuitus: quippe cũ non doleat ob idipſum. Qui igitur ob ignorationem quippiam egit: ſi ipſum pœniteat, inuitus fecĩſſe uidetur. ſi non pœniteat, cum is alius ſit: nõ ſponte dicatur egiſſe. cum enim differat: melius eſt
15 ut proprium habeat nomen. At enim hæc etiam ipſa: ob ignorationem inquam agere, & ignorantem agere, diuerſa eſſe uidentur. Nã ebrius aut iratus non uidetur ob ignorationem agere: ſed ob aliquid eorum quæ dicta ſunt, non ſciens, ſed ignorans. omnis igitur prauus ignorat quæ agere oportet, & à quibus eſt abſtinendum. Et ob huiuſce-
16 modi errorem iniuſti homines, maliq; omnino fiunt. Inuitus autem dicitur quiſpiam agere: non ſi ignorat id quod conducit. non enim ea ignoratio quæ facta eſt electione, cauſa eſt ut aliquid inuitus quiſpiam faciat, ſed prauitatis. nec etiam ea quæ eſt uniuerſalis. homines enim propter hanc ipſam reprehenduntur. Sed ea quæ eſt ſingulorum, in quibus, & circa quæ eſt ipſa actio. in his enim & commiſeratio locum habet & uenia. qui nanque aliquid eo-
17 rum ignorat, inuitus agit. Forſitan igitur nõ ab re fuerit, ſi quæ & quot ſunt ipſa determinabimus. Quis itaque, quid, & circa quid, uel in quo agit, nõnunquam & quo, ut inſtrumento: & cuius gratia, ut ſalutis: & quo modo,
18 ut ſenſim uel uehemẽter. Vniuerſa igitur hæc nemo ignorauerit, modo nõ ſit inſanus. Patet autem neq; enim ipſum agentem. quo nanque pacto ſe ignorabit? Ignorauerit autem quiſpiam id quod agit. ut inquiunt dicentes excidiſſe ſibi, aut neſciſſe arcana eſſe: quemadmodum Aeſchylus ipſa arcana cæteris. aut oſtendere uolentes immiſiſſe: ut qui* telum immiſit. Putauerit autem quiſpiam & filium hoſtem eſſe, ut Merope putauit: &* haſtam cuſpidem habentem ea carere: & lapidem, pumicem eſſe. Et interfecerit

κατὰ πέλ-
τλω.
ἐσφαιρῶ-
σθαι τὸ λυ-
γχωμέ-
νον δόρυ.

cerit quiſpiam ſalutis percuſſum cauſa, & monſtrare uo
lens (ut faciunt qui manibus extremis luctantur) percuſſe
rit. Cum igitur circa hæc omnia in quibus eſt ipſe actus
ſit ignoratio: qui horum aliquid ignorauit, is inuitus egiſ
ſe uidetur. & maxime in præcipuis. hæc autem ea uiden
tur eſſe in quibus eſt ipſe actus: & id cuius gratia. Eius 19
igitur quod ab inuito ob ignorationem talem dicitur eſſe
factum, oportet actionem, dolorē inſuper, pœnitentiamq́;
afferre. Cum *autem id inuitus quiſpiam agat, quod ui &* 20
ob ignorationem agitur: id ſua profectò ſponte quiſpiam
uidebitur agere, cuius principium eſt in ipſo agente ſcien
te ſingula in quibus eſt ipſe actus. Forſitan *enim non re-* 21
cte dicitur, ea fieri ab inuitis, quæ per iram aut cupidita-
tem aguntur. Primo *nanque nulla bellua ſponte aget: neq;* 22
pueri. Deinde *quærendum eſt, utrum nihil eorum ſponte* 23
agamus quæ cupiditate uel ira agimus: an honeſta quidem
ſponte, turpia uerò inuiti? An *ridiculū eſt, cū una ſit cau-*
ſa? Abſurdum *eſt etiam forſitan ea ab inuitis agi cenſere,* 24
quæ oportet appetere. oportet autē & iraſci pro quibuſ-
dam, & cupere nōnullas res: ut ſanitatē atq; diſciplinā. Vi
dētur etiam ea quidē quæ ab inuitis fiunt, dolorē: ea uerò 25
quæ cupiditate aguntur, uoluptatē afferre. Præterea *quid* 26
intereſt inter ea quæ per rationē & quæ per irā peccan-
tur, hoc ipſo quod ab inuitis agātur? etenim fugiēda quidē
ſunt ambo. affectus autē rationis expertes non minus hu- 27
mani eſſe uidētur. & actus ipſius hominis ab ira cupidita
teq; fiunt. Abſurdū eſt igitur hæc ab inuitis agi cenſere.

COMMENT.

CVM autem virtus circa affectus actusq́;.] In ſecundo li 1
bro Philoſophus docuit de virtute in genere, oſtēden
do ortum ipſius, & à qua cauſa eſt, & afferendo eius de-

finitionem,& ſpecies ipſius, & nonnulla alia quæ erant cognitu neceſſaria,vt vidimus. nunc autem in hoc tertio libro conſequens videbatur,vt ſigillatim de vnaquaque virtute doceret:pingẽdo ea quæ antea deſignauerat,vt plena virtutum haberetur cognitio,& ſummi boni natura quod à nobis intenditur.verum non ſtatim id egit Philoſophus,quia neceſſario præcedebat doctrina,& cognitio aliquorum. nã cum virtutes oriantur ex noſtris operationibus: videndum eſt à quibus principijs veniant ipſæ operationes,de quibus oportet cõſiderare moralem philoſophum. talia vero principia ſunt ſpontaneum,& non ſpontaneum, conſultatio, electio, voluntas,& ſimilia.ex quibus emanant noſtri actus. merito Philoſophus in hoc libro antequam accedat ad expoſitionem & doctrinam ſingularum virtutum,quæ fiunt per electionem & ſponte: neceſſariũ videtur declarare ſpõtaneum, & non ſpontaneum,& electionem, & alia eiuſdem generis. Diuiditur itaque liber iſte in tres tractatus. in primo docet de omnibus principijs morum actionumq; noſtrarum. in ſecundo de fortitudine.in tertio de temperantia. Primus tractatus diuiditur in quinque capitula. in primo docet quid ſponte,& quid inuite fit: in ſecundo docet de electione: in tertio de cõſultatione:in quarto de voluntate: in quinto accommodat hæc principia virtutibus & vitijs, oſtendendo quòd ipſa collocantur in noſtra poteſtate:& redarguit opinionem quorundam. Primum capitulũ diuiditur in tres partes.in prima docet quid inuiti facimus per violentiam: in ſecunda quid inuiti facimus per ignorantiam:in tertia quid ſpõte agimus.in prima igitur parte affert duas rationes,quibus oſtendit ad moralem philoſophum pertinere conſiderationẽ de eo quod quis ſponte aut inuitus facit. Prima hoc pacto,Ad ſcientiam morum pertinet conſiderare de his de quibus fiunt laudes, & vituperationes, & venia interdum ac etiam miſericordia digna:ſed ab eo quod quiſque agit ſponte,aut inuitus,procedũt laudes & vituperationes,& illa alia: ergo ad ſcientiam moralem pertinet cõſiderare de eo quod quiſque agit ſpõte,aut inuitus,id eſt de ſpõtaneo,& nõ ſpontaneo.Secunda ratio, De his quæ ſunt vtilia legumlatoribus ad præmia pœnasq; conſtituendas conſiderare ad moralem philoſophũ pertinet: ſed ea quæ quis ſpõte aut inuitus agit,

ſunt

ſunt huiuſmodi:ergo ea pertinent ad moralem philoſophũ
cõſiderare. [FORSITAN.] Vtitur moderatione, quia mo 2
rales non afferunt exactam certitudinem. [VIDETVR ita- 3
que.] Cum duobus modis operemur inuiti,aut per vim, aut
per ignorationẽ:incipit primo declarare quomodo agimus
inuiti per violentiam,id eſt non ſpontaneũ per violentiam:
poſtea declarabit non ſpontaneum per ignorantiam.verum
cum ſit ſpontaneũ, & non ſpontaneum,incipit Philoſophus
à non ſpontaneo, id eſt à priuatiuo, vt per eius declaratio-
nem emergat poſitiuum,id eſt ſpontaneum. Oppoſitorum
enim, vt inquit Philoſophus, eadem videtur eſſe ſcientia.
Notandum quòd id quod inuite & non ſponte fit,id eſt non
ſpontaneum,ſufficienter hoc modo diuiſum eſſe oſtẽditur,
ſcilicet per violentiã & ignorantiam: nam id quod ſponte
fit,habet hæc duo tanquam principia, ſcilicet appetitum,&
cognitionem vel comprehenſionẽ.nam oportet appetitum
fieri ad illud,& etiam cognitionem præcedere id quod ſpon
te fit. quòd ſi impeditur appetitus,facit aliquis per vim:ſi co-
gnitio impeditur,facit per ignorãtiam:ergo duobus modis
poteſt facere inuitus. merito non ſpontaneum bifariam di-
uiſit.Notandum quod ſpontaneum cum non diuidatur,ſed
procedat:vel ſit ex dictis duobus principijs,& ſit vnum, non
videtur poſſe opponi inuito, ſiue non ſpontaneo quod eſt
duplex,ſcilicet vnum per vim,alterum per ignorantiã.natu-
ra enim ſemper vnũ vni videtur opponi. Dicendum quòd
hic vnum vni non duobus opponitur: ſpontaneũ enim op-
ponitur non ſpontaneo quod eſt vnum genus: quod poſtea
ſubdiuiditur in duo membra, ſcilicet per vim, & per igno-
rantiam,vt dictum eſt, tanquã in duas ſpecies. [ID autem 4
eſt violentũ.] Incipit Philoſophus docere de vno mẽbro
ipſius inuiti vel nõ ſpõtanei quod fit per violentiã. Violen-
tum eſt igitur,dicit Philoſophus,definiendo ipſum:eſt inquã
id cuius principiũ foris tale exiſtit in quod agens vel patiẽs
nihil confert.In hac definitione tria notãtur ad hoc vt ali-
quid ſit violentũ: vnum quòd principiũ quod mouet non ſit
internũ ei rei quæ mouetur violenter, ſed ſit ab extra: dein-
de quòd tale principiũ ſit potẽs per ſe mouere: tertio quòd
id quod mouetur violẽter, non conferat aliquid adiumenti
mouenti ab extra. cũ igitur violẽto deficit aliqua iſtarũ con-

ditionum,non proprie talis res appellatur violenta. quomo
do autem violentum ſit,patet exemplis Philoſophi: quando
aliquis mouetur præter intentionem ſuam à vento,vel ab
homine fortiore quàm ſit ipſe: talis motio dicitur violen-
ta:ſi vero moueretur ad eam partem quam appeteret, non
eſſet illa motio violenta.& ideo addidit,in quo nihil confert
agens vel patiens: & his duobus nominibus appellat illum
qui mouetur violenter.agens enim & patiens eadem perſo-
na diuerſis reſpectibus eſſe poteſt. nam ea ratione qua ſuſci-
pit vim,dicitur patiens, ſcilicet inquantum compellitur: in
quantum vero compulſus agit aliquid aliud,vt ſi quis bacu-
lum habens in manu coactus à potentiore percutiat alium:
aget illud,& dicetur agens reſpectu illius quod agit,licet in-
uitus. Itaque ea ratione qua ſuſcipit in ſe vim,dicitur patiēs:
ea vero ratione qua compulſus agit aliquid aliud,dicitur a-
gens. Et notandum hic eſt quod rectius vtimur hoc termino
ſponte & ſpontaneo,quàm voluntario. nam ad plura ſe ex-
tendit ſpontaneum,veluti ad pueros,& belluas,quàm volun
tario:& alio vocabulo vtitur hic Philoſophus in ſpōtaneo,
5 & alio inferius in ipſo voluntario. [AT ea quæ ob maio-
rum.]Hac in parte Philoſophus primo affert quandam du-
bitationem, deinde eam ſoluit:poſtea ponit duas difficulta-
tes,demū concludit & declarat quę ſint violenta ſimpliciter,
& quæ non proprie ſint. Dubitatur igitur in primis vtrum
quæ ob metum maiorum malorum, vel ob magnum bo-
num fiunt,ſint dicenda fieri à nobis inuitis: & ponit exem-
6 pla. [TALES igitur actus.] Soluit dubitationem Philoſo-
phus tribus rationibus.Prima: illæ actiones quæ fiunt ſecun-
dum rationem temporis in quo aguntur, ſunt magis ſpōta-
neis ſimiles quàm inuitis: at ea quæ fiunt ob metum maioris
mali vel ob aliquod magnum bonum,fiunt pro tempore:er
go ſunt magis ſimiles ſpontaneis. nam omnis actio termina
tur ad finem.Si igitur iacere in mare aurum fit ob ſalutem: ſa
lus autem eſt finis qui pro illo tempore expetitur, & etiā qui
proijcit cognoſcit:ergo non impeditur appetitus nec cogni
tio,quæ ſunt principij ſpontanei:quare tales actus erunt ma
7 gis ſimiles ſpontaneis. [EST enim in ipſo.] Secunda ratio
ad ſoluendam dubitationē:illæ operationes quæ collocātur
in noſtro arbitrio & poteſtate,vt agantur vel non agantur,

ſponte

ſponte magis fieri videtur quàm inuite:at operationes quas
facimus ob metum,& huiuſmodi,collocantur in noſtra po-
teſtate vt agantur vel non agantur:ergo ſponte fieri viden-
tur: nam principium mouendi organicas partes, quæ ſunt
inſtrumenta in huiuſmodi actibus, eſt in nobis: ergo tales
operationes ſponte fiunt à nobis:ſed forte non fiunt ſponte
ſimpliciter,ſed ſecundum quid,id eſt ſecundum tempus.non
enim abſolute,& in omni tẽpore ſponte fierent:dicuntur ta
men ſponte fieri,quia principium agendi eſt in nobis. [IN 8
actibus autem.] Tertia ratio ad dubitationem ſoluendam:
illæ operationes quarum cauſa laudari aut vituperari ſole-
mus,videntur ſpõtaneæ:at huiuſmodi actus qui fiunt ob me-
tum,& ſimiles,ſunt tales vt eorũ cauſa laudemur aut vitupe-
remur:ergo videtur eſſe ſpõtanei.Maior nota:minor proba
tur à Philoſopho,afferẽdo quoſdã gradus taliũ operationũ.
primus eſt gradus eorũ qui faciũt aliquod turpe,& indecorũ
pro cõſequendo aliquo commodo, & quandoq; laudantur,
quãdoq; vituperantur.verum accipit hic turpe pro ſordido,
quod refertur ad corpus.nã turpe & turpitudo animi nũquã
laudari poteſt,& hoc eſt turpe quod opponitur honeſto.eſt
igitur duplex turpe:vnũ ſimpliciter,& de ſe turpe,quod nun
quam honeſte agi poteſt, vt homicidiũ,adulteriũ,& alia ge-
neris eiuſdẽ. aliud eſt turpe ſecundũ quid,vt virum in magi-
ſtratu cõſtitutũ per locũ publicum currere,quod ab alio fieri
poteſt non turpiter:at furtũ,& ſimilia ſemper ſunt turpia,&
digna reprehẽſione,& nõ poſſunt laudari.Philoſophus igi-
tur intelligit hic turpe reſpectu corporis.Secũdus gradus eſt
eorũ,qui ſubeunt aliquid indecens,nõ tamẽ turpe animi:ali-
quid inquã vt fugiant magna mala:& iſti nõ laudãtur neq; vi
tuperãtur,ſed dicuntur venia digni.Tertius gradus eſt eorũ,
qui nullo modo ſunt laude aut venia digni, quia nulla cauſa
debẽt cõpelli ad turpia perpetrãda,vt exẽplo Alcmeonis oſtẽ
dit Philoſophus: qui,vt Euripides refert,interfecit matrem,
hortãte & impellẽte Amphiarao patre. [EST autẽ interdũ.] 9
Affert breuiter duas difficultates quæ eueniũt in his quæ fiũt
ob metũ maiorũ malorũ:quarũ vna eſt ex parte cognitionis,
alia eſt ex parte experiẽtiæ.ſentẽtia patet in textu. [QVAS- 10
NAM igitur dicẽda.] Declarat nũc Philoſophus qualia ſint il
la quæ ſimpliciter ſunt violẽta:& itẽ illa quæ ſunt violẽta ſe-
cundum

cundũ quid, & ex aliqua parte. dicit igitur, cũ nos attulerimus quaſdã operationes quæ videntur eſſe mixtæ, quænã ſunt illa quæ ſunt ſimpliciter violenta? Et reſpondet quòd illa ſunt talia, quæ aliquis agit compulſus, & coactus à principio foris exiſtente, in quo agens nihil confert: vt ſi quis coactus, & cõpulſus in aliquem, percutiat illum inuitus. ſecundo declarat id quod non ſimpliciter eſt violẽtum. talia enim fieri videntur cum fiunt ſponte, non ſimpliciter: ſed pro tẽpore ſponte aguntur, quoniam principium agendi vel non agendi eſt in nobis, & talia ſunt in noſtra poteſtate. poſtea repetit illam difficultatem quæ oritur ex parte cognitionis propter ſingula quæ reſpiciunt perſonam, tempus, locum, & alia ſimilia. concluditur ergo quòd illa dicuntur magis agi ſponte cum
11 ſint in noſtra poteſtate. [QVOD ſi quiſpiam iucunda.] Fuit opinio quorundam philoſophorum, quòd homo agit ſponte ea omnia quæ proueniunt à recta ratione, inuitus autem agit turpia: & horum dicebant non eſſe cauſam hominem, ſed res iucundas & pulchras, quæ ab extra compellebãt: honeſtorum vero hominem tantum eſſe cauſam. hanc opinionem, quæ fuit Cirenaicorum, vt aiunt, multis in locis refellit Philoſophus, quia aufert liberum arbitrium, & conſultationem, & labefactat omnem moralem diſciplinam. nunc vero reprobat duabus rationibus. prima, ſi iucunda & pulchra afferunt violentiam, certe omnia quæ agimus eſſent violenta: ſed hoc eſt abſurdum. ergo iucunda & pulchra non afferunt violentiam. quòd autem illud ſequeretur, ex eo percipi poteſt quòd omnes operantur, vt ait, ob iucunda & pulchra, ſiue vitioſe ſiue ſtudioſe operentur. Notandum quòd violentum aut accipitur pro afferente vim, aut pro actione violenta quæ prouenit à tali, vt ita loquar, violẽtante, & vim afferente. hoc loco accipitur violentum pro eo quod affert vim homini. nam illi philoſophi dicebant pulchra & iucun-
12 da neceſſario compellere. [AT qui violentia.] Secunda ratio, Omne quod operamur violenter, cum dolore & moleſtia agimus: ſed operationes circa iucunda & pulchra non agimus cum dolore, ſed potius cum voluptate: ergo tales operationes non fiunt per violentiam, vt illi philoſophi vo-
13 lunt. [EST autem ridiculum.] Concludit Philoſophus ſententiam iam probatã, & affert definitionem violẽti, vt patet.

Notan

Notandum quòd violentum tribus modis deſcribitur à Philoſopho. primo dixit in quo agens vel patiens nihil confert. ſecundo dixit, nec agens quicquam confert, & omiſit patiẽs. tertio dixit nihil conferente eo cui vis affertur, & omiſit agens: omnes tamen loci, re & ſententia in idem redeunt, & vnam perſonam deſignant, quæ denominatur quandoq; ab agente, quandoque à patiente, quandoque ab vtriſque. dubitatur vtrum violentum ſit cauſa ſufficiens vt quis agat inuitus: & videtur quòd non ſit ſufficiens. nam aliquis proijcit ſurſum lapidem. hic motus fit violentus: & tamen fit ab homine ſponte. aliquis etiam ſaltat ſurſum, & fit motus violentus propter corpus, tamen non fit ab inuito, quia ſponte eleuatur & ſaltat. ergo violentum nõ eſt cauſa ſufficiens ad hoc vt quis agat inuitus. Oppoſitũ tamen dicit Philoſophus, cum diuidit inuitum in violentum, & in id quod eſt inuitum per ignorantiam. dicendum quòd duplex eſt violentum: vnum contra naturam, & opponitur naturali: aliud eſt contra id quod ſpõte fit, & opponitur principio ſponte agendi, quod proprie eſt in animalibus, & præſupponit cognitionem: primum vero non præſupponit cognitionem. Hac ſtante diſtinctione violenti facile ſoluūtur dubitationes: ſed ad hoc idem declarandum ponuntur duæ concluſiones. Prima, Violẽtum quod opponitur naturali non eſt cauſa ſufficiens vt quis agat inuitus, quia eſt priuatio tantum motus naturalis, & non impedire videtur principium agendi ſponte. Secunda, Violentum quod opponitur principio ſponte agendi eſt cauſa ſufficiens vt quis agat inuitus, & ad rationes: iactatio lapidis ſurſum eſt violenta reſpectu lapidis, quia eſt cõtra ſuum motum naturalem: reſpectu vero proijcientis eſt ſpontanea. ſaltatio vero ſurſum eſt etiam ſpontanea reſpectu ſaltantis, & non eſt motus violentus. Nam animal ferri poteſt naturaliter ſurſum, deorſum, & ad omnes differentias poſitionis. ſed cum dicitur quòd eſt violentus & oppoſitus naturali, dicitur reſpectu corporis, quia mouetur ſurſum contra naturam ſuam, de quo non eſt attendenda ratio, quia eſt pars compoſiti: ſed eſt attendendus motus totius coniuncti, id eſt animalis, quod eſt tertia entitas; nec eſt tantum anima, nec tantum corpus, ſed tertia entitas conſtituta ex vtriſque. Itaque ille motus ratione partis, id eſt corporis, nõ poteſt denominare

totum

totum illum motum violentum. Nam fit à principio interno animalis, & non à cauſa externa. Circa hanc partem, vt clarius intelligatur quid homo agit inuitus per violentiam: dubitatur vtrum operationes quæ fiunt ob metum maiorum malorum fiant ſponte an inuite, & an ſint mixtę, ita tamen vt magis ſpōte quàm inuite fiant, vt dicit Philoſophus. Arguitur contrà, Nullum mixtum eſt aliquid eorum ex quibus miſcetur, ſed tales operationes dicuntur mixtæ: ergo non ſunt aliquid eorum ex quibus ſunt mixtæ. Maior patet, quia ſi mixtum eſſet aliquid eorum ex quibus eſt mixtum, tunc totum haberet naturam partis. Minor probatur auctoritate Philoſophi, qui eas operationes appellat mixtas. ſecunda ratio, ſi iſtæ operationes magis ſponte quàm non ſponte fierent, vt dicit Philoſophus, hoc eſſet ex eo, quia partim ſpōte, partim inuite fierēt. at Philoſophus dicit eas fieri magis ſpōte, quàm inuite: ergo partim ſponte, partim non ſponte: ex quo ſequeretur quòd tales operationes, aut eſſent in eadem parte animæ, aut in diuerſis, verum neutro modo dici poteſt: primo non ſunt in eadem parte animæ, quia ſequeretur quòd contrarij actus eſſent in eodem: nec ętiam in diuerſis, quia contraria habent fieri circa idem ſubiectum: ergo nō erunt partim ſponte, partim non. Pro ſolutione dicendum quòd Philoſophus oſtendit tales operationes conſiſtere in tribus. primo, de ſe & ſimpliciter non ſubijciuntur principio ſponte agendi. Secunda conditio quòd tales operationes dicuntur fieri à nobis ſponte pro tempore: ſimpliciter autē non. Tertia conditio eſt quòd tales operationes dicuntur fieri magis ſpōte, quàm inuite, quia vnaquæq; operatio debet dijudicari talis in tempore in quo fit, & cum eſt actu, & non ſimpliciter. Ad rationem primam reſpondere poſſumus, quòd mixtum non eſt aliquid ex mixtis, ſed denominatur hic totum ab vna parte, & maiore, & principaliore, vt ſæpe fit, id eſt ab ſponte potius quàm ab inuito, quia potius fiunt ſpōte. Ad ſecundam reſpōdetur & concluditur quòd partim ſpōte, partim inuite fiunt tales operationes, & ſunt in eadem, & depēdent ab eadem potētia animæ, id eſt ab appetitu. ille enim eſt principiū mouēdi, & renuendi. & cum dicitur, tunc eſſent duo cōtraria in eodē ſubiecto: reſpōdendū eſt contrariū hoc pacto, partim ſponte, partim inuite, ſed diuerſis reſpectibus ſumitur. ſi enim

enim ſumantur ſimpliciter,& de ſe,ſine cõditione temporis, non dicẽtur fieri ſponte:ſi autem ſumantur in tẽpore in quo fiunt,tunc à nobis ſponte fiunt.& ſic patet,quòd tales operationes magis ſpõte fiunt,quàm inuite: propter tres cõditiones quas dixit Philoſophus. & ſic habemus declaratum primũ membrũ eius quod fit nõ ſponte,id eſt per vim. [OMNE autẽ quod per ignorationẽ.]Hæc eſt ſecũda pars huius primi capituli,in qua Philoſophus poſteaquã ſuperius diuiſit actus noſtros in ea quæ fiunt ſponte,& in ea quæ fiunt non ſponte: & rurſus id quod fit nõ ſpõte bifariam ſit diuiſum in id quod fit per violẽtiam,& id quod fit per ignorãtiam:cum declarauerit de inuito,& non ſpõtaneo per vim : nũc declarat de nõ ſpontaneo,& inuito per ignorantiã,quod erat alterũ mẽbrum declarandum.verum cum aliquid fieri non ſponte per ignorantiam duobus modis euenire poſsit,aut per ignorantiam agere inuitum,aut nõ agere inuitũ, nec tamen ſponte, declarat Philoſophus differentiam quæ eſt inter agere per ignorationẽ inuitum,& agere per ignorationẽ non ſponte: & affert hanc ſententiam,quòd nõ omne quod fit per ignorantiam ſtatim ſequitur quòd fiat ab inuito:& probat hoc pacto,Omne quod fit à nobis inuitis per ignorãtiã,certe poſtquàm cognoſcitur,affert nobis dolorẽ & pœnitudinem: ſed non omne quod fit per ignorantiam ſemper eſt tale,vt poſtea afferat nobis dolorem & pœnitudinem : ergo non omne quod fit per ignorantiam fit à nobis inuitis. Vel vt melius percipiatur forma rationis,dicatur hoc pacto, Omne quod fit per ignorantiã ab inuito,poſtea ſequitur pœnitudo & dolor:at aliquod fit per ignorantiam quod nõ ſequitur pœnitudo,& dolor:ergo aliquod fit per ignorantiam quod non fit ab inuito. Exẽplum maioris:vt ſi quis per ignorationem interfecit aliquem, & poſtea cum reſciuit,dolet & angitur. Exemplum minoris:vt ſi quis pro plumbo ſibi debito ignoranter accepit argentum,& poſtea nec dolet,nec eum pœnitet:talis non dicetur quòd inuitus acceperit,nec etiam ſpõte, quia nõ cognouit.Nam id quod agitur ſponte,agitur per cognitionem noſtrã.vnde tales erunt gradus.primo qui ſpõte agit,per cognitionem: qui vero agit non ſpõte,aut per violentiam,id erit de quo antea docuit:aut per ignorantiam,& hoc bifariã. rurſus aut inuitus,quia poſtea pœnitet; aut non ſponte,

ſponte,quia poſtea nõ pœnitet. & cum hic non habeat proprium nomen, & ſit tamen alius ab inuito, appelletur, dicit Philoſophus,nomine generis,id eſt non ſponte agens, quia non poteſt dici quòd agat inuitus, cum non pœniteat: nec etiam quòd agat ſponte,cũ ignorauerit. Dicatur ergo quòd agat non ſponte, & vocetur nomine generis. vnde ex dictis concluditur iſta ſententia Philoſophi, quòd ignoratio ea quam dolor,aut pœnitudo nõ ſequitur,non eſt cauſa vt aliquid agatur ab inuito: ſed illa tantum quam poſtea ſequitur
15 dolor aut pœnitudo. [AT enim.] Affert differentiam quæ eſt inter ignorantem agere, & per ignorantiam agere: vt oſtendat ignorantem eſſe & non eſſe cauſam vt aliquid fiat ab inuito: & vult quòd cum duplex ſit ignorantia, vna qua aliquis eſt ignorans,alia per quam agimus ignoranter, quòd iſta differãt inter ſe:& hoc oſtẽdit duabus rationibus, Ebrius & iratus nõ operãtur per ignorãtiam, ſed per iram & ebrietatem: attamen ebrius & iratus agit ignorans: ergo non omnis ignorans agit per ignorantiam. Diuerſa igitur ſunt iſta. Maior eſt clara,quia ebrius & iratus agit per ebrietatem vel iram,non per ignorantiam. Minor,quia agit ignorans cum non cognoſcat id quod agit ira vel ebrietate impeditus, vt patet. Secũda ratio, Non omnis malus operatur per ignorantiam: at malus operatur ignorans,ergo non omnis ignorans agit per ignorantiam. Patet ratio,quia malus non agit malum per ignorationem, eſſet enim venia dignus; tamen omnis malus agit ignorãs,quia ignorat finem ob quem agit: & cum ſit malus,illum finem exiſtimat eſſe bonum, quia habet iudicium corruptum.
16 [INVITVS autem.] Poſteaquàm oſtendit quòd ignorantem, & per ignorantiam agere non ſunt idem,ſed iſtæ duæ ignorationes differunt: nunc oſtendit quòd ignoratio ea qua aliquis dicitur eſſe ignorans,non eſt cauſa vt aliquis iure dicatur operari inuitus,ſed illa potius quæ fit in circunſtantijs rerum ſingularium,cum hoc vt ſequatur pœnitudo. Talis enim ignoratio videtur eſſe digna cauſa,vt aliquis dicatur agere inuitus, & non eſt cauſa vitij, ſed digna venia. Affert igitur primo vnam ſententiam,ſcilicet quòd ignoratio eius quod prodeſt,id eſt ignorare veram vtilitatem & bonum in rebus, non eſt cauſa vt aliquis dicatur agere inuitus.& probatur hoc pacto, Illa ignorãtia quæ ſit cum

fit cum electione nō eſt cauſa vt aliquis agat inuitus: at ignorantia eius quod prodeſt, & noſtri boni fit cum electione: ergo talis ignoratio non eſt cauſa vt aliquis agat inuitus. Maior patet: id enim quod fit cum electione, non fit inuite. Minor, Ignoratio enim eius quod prodeſt, & noſtræ vtilitatis, & perfectionis fit per electionem. Ignorare enim id quod prodeſt, & etiam ſcire illud eſt poſitum in noſtra poteſtate: & ſi illud non ſcimus quod ſcire oportebat, per electionem id factum eſt: quia ſic placuit nobis, cum in noſtra poteſtate fuerit collocatū. Patet igitur quòd ignoratio eius quod prodeſt non eſt cauſa vt aliquis dicatur operari inuitus, nec excuſationem meretur. Item dicit quòd nec ea ignoratio quæ eſt vniuerſalis eſt cauſa vt quis agat inuitus, nec eſt digna excuſatione aut venia, ſed pœna potius, & reprehenſione. Erat enim in noſtra poteſtate collocatum cognoſcere illud vniuerſale vel non cognoſcere, ergo non eſt cauſa ignoratio vniuerſalis vt quis agat inuitus. Ex quibus infert quòd illa ignoratio quæ eſt alicuius circunſtantiæ non vniuerſaliter ſumptæ, ſed ſingularis, eſt cauſa vt aliquis dicatur operari inuitus: & hæc digna venia, & miſericordia, quia peccauit ignoratione alicuius circunſtantiæ, quam particulariter non potuit percipere. & cum multæ ſint ignorationes, vt patet, iſta tantum vltima excuſationem habet, & cauſam vt aliquis dicatur agere inuitus. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta ſunt, quòd ignorātia ſiue ignoratio eſt multiplex. vna eſt ignoratio eius quod prodeſt noſtræ perfectioni. alia eſt ignoratio circunſtantiarum quæ requiruntur ad mediocritatem, & ſtudioſam operationem conſtituendam: quas inferius enumerabit Philoſophus. Verum ignoratio eius quod prodeſt bifariam eſſe poteſt: aut in vniuerſali, aut in particulari. in vniuerſali, hoc pacto: vt ſi quis ignoret non eſſe adulterium committendum, & huius ignorationis ipſe homo eſt cauſa, quia in ſua poteſtate erat tam cognoſcere ea quæ cognoſcenda ſunt, quàm non cognoſcere. quinetiam vult Philoſophus vt leges quæ ad nos pertinent, teneamus. Ignorare igitur in vniuerſali vel peruerſe ſcire, quod eſt etiam alio modo ignorare, ipſe homo eſt cauſa. alia eſt ignorantia eius quod prodeſt: ignorātia inquam in particulari: vt ſi quis ignoret hoc adulteriū non eſſe cōmittendū. Itaq; ſupra vni-

nerſale erat adulterium non eſſe committẽdum: particulare hoc vel illud adulterium non eſſe committendum. Et huius etiam ignorationis culpa eſt in nobis: & his duobus modis errat prauus, ignorando tam in vniuerſali quàm in particulari id quod eſt bonum. Relinquitur ignoratio circũſtantiarum quæ etiam bifariã ſumi poteſt, ſcilicet in vniuerſali, & in particulari: exẽplum primi, vt ſi quis ignoret tempus, locum, & alias huiuſmodi circũſtantias, quas & ſcire debet: & ſi poſtea peccat quia ignoret in vniuerſali, nõ eſt dignus excuſatione, nec dicere poteſt quod egit inuitus, quia neſciebat in vniuerſali talem ac talem circunſtantiam: at tu ſcire debebas. Exẽplum ſecundi eſt, vt ſi quis cum operatur ignorat aliquam circunſtantiam, quia nõ potuit ei illa particularis eſſe nota, quia deceptus fuit ex huiuſmodi cauſa: vt ſi quis filium percuſſerit exiſtimans eſſe patriæ hoſtẽ, & ſimilia: quæ venia ſunt digna. & hæc tantum ignorantia, ſcilicet alicuius circunſtantiæ in particulari eſt cauſa vt aliquis dicatur agere inuitus, ſi poſt factum ſequatur pœnitudo, & dolor. Ex dictis quatuor cõcluſiones afferri poſſunt. Prima. Ignoratio in vniuerſali vtilitatis vel eius quod prodeſt nõ eſt cauſa vt aliquis dicatur agere inuitus, vt ignorare vſurã vel adulterium eſſe malũ. Secũda. Ignoratio vtilitatis vel eius quod prodeſt, in particulari non eſt cauſa vt aliquis dicatur agere inuitus, vt ignorare hoc vel illud adulteriũ eſſe. Tertia. Ignoratio alicuius circunſtantiæ in vniuerſali nõ eſt cauſa vt quis agat inuitus, vt ignorare locum, aut tẽpus variare res agẽdas. hæ tres ſpecies ignorationum non ſunt cauſa vt aliquis dicat ſe inuitũ operari, quia & ignorare & ſcire erat in ſua poteſtate collocatũ, & nõ habet excuſationẽ. Quarta. Ignoratio alicuius circunſtãtiæ in particulari & ſingulari eſt cauſa vt quis dicatur agere inuitus, cum hoc tamẽ vt poſteaquàm cognouit, doleat & pœniteat: & hoc pacto dicitur inuitum per ignorantiã, vt etiam magis patebit inferius per ea quæ dicẽtur. Notandũ quod in ſpeculatiuis ſunt nõnulla principia vniuerſalia: vt de quolibet affirmatio & negatio, & ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent ſunt æqualia, & alia huiuſmodi. in actiuis quoq;, vt omne honeſtũ proſequendũ: omne turpe fugiendũ, & ſimilia. verũ vt in ſciẽtijs ſpeculatiuis ea ſunt cognitu neceſſaria, ſic etiam iſta in actiuis actionibus & virtutibus neceſſario requirun

quirun

quiruntur. [FORSITAN igitur non.] Poſteaquàm Philo- 17
ſophus attulit illas differētias ignorationis, ex quibus oſtēdit non omnē ignorationē eſſe cauſam vt aliquid agamus inuiti: nūc Philoſophus affert numerū circunſtantiarū, quas appellat ſingulas: circa quas verſatur omnis noſtra actio. & primo enumerat ipſas circunſtātias, deinde declarat ipſas, & oſtēdit quænam ſint illæ circūſtātiæ, quibus ignoratis fit vt quiſpiam agat inuitus. poſtremo cōcludit quid ſit inuitū per ignorantiam. enumerat igitur in primis circunſtantias vel conditiones quæ requirſitur in qualibet operatione, & affert ſeptem, quanuis nomine vnius duas intelligi velit. Prima circunſtantia eſt quis, id eſt ipſe agens: ſecunda quid, id eſt actus quem agit ipſe agens. Tertia circa quid, id eſt materiam circa quam verſatur. Quarta in quo, & hoc bifariā, ſcilicet in quo loco, & in quo tempore. Quinta quo, id eſt quo inſtrumento agit. Sexta gratia cuius, id eſt finis ob quem agit. Septima quomodo, ſcilicet fiat actio: vt ſenſim vel vehementer: parum vel nimium quàm ſit opus, & ſimiliter. Et iſtæ ſunt omnes circunſtantiæ, circa quas verſatur omnis actio. cum autē ſint tot, & non ſint neq; plures neq; pauciores, oſtēdi poteſt hoc pacto: omnis circūſtantia aut reſpicit agens & cauſam actus, aut reſpicit ipſum actum. ſi agens & cauſam actus, tunc aut eſt cauſa efficiens, aut finalis, aut materialis. ſi efficiens, aut eſt principalis, id eſt quis, & perſona agentis: aut inſtrumentalis, id eſt quo. ſi finalis, tunc eſt finis, id eſt gratia cuius: ſi materialis, tūc eſt circa quod: & ſic habemus quatuor circunſtantias ex parte cauſæ actus. ſin vero circūſtantiæ reſpiciant ipſum actum: tunc conſiderabitur, aut ſecundum ſubſtantiam & eſſentiam ſuam, id eſt quid: aut ſecūdum menſuram ſuam, id eſt in quo, ſcilicet vel loco vel tempore: aut ſecundum qualitatem, id eſt quomodo. & ſic habemus tres alias. [VNIVERSA igitur 18
hæc.] Poſtquam Philoſophus enumerauit conditiones, & circunſtantias circa quas noſtri actus verſantur: nunc oſtendit qualium ſit ignoratio, quia non omnium circunſtantiarum eſt ignoratio. & dicit quòd omnia hæc, ſcilicet collectiue, nemo ignorabit modo ſit ſanæ mentis. nam perſonam agentis nemo ignorare poteſt, aliter ſeipſum ignōraret: quod non fit niſi ſit aliquis inſanus. In alijs vero ignoratio fieri poteſt, vt oſtendit Philoſophus: & incipit

afferre ſecundam circunſtantiã,ſcilicet quid eſt id quod agit: vt ſi quis ignoret,vt dicitur de Aeſchylo,qui in ſua poëſi dici tur edidiſſe arcana quibus vtebantur in ſacris Cereris: vnde vocatus in iudicium ad Ariopagum, excuſauit ſe quòd per ignorantiam egiſſet. Aliud exemplum eſt, vt ſi quis mucronem educens è vagina vt oſtenderet,interficit eum cui volebat oſtẽdere:hic ignorare videbatur quid ageret. Tertia circunſtantia eſt circa quod,ſcilicet materiam,vt accidit Meropæ circa filium Creſpontem quem interfecit hoſtem eſſe ratus. Ignorari etiam poteſt quarta circunſtantia, id eſt quo,ſcilicet inſtrumẽto:vt ſi quis ignoret haſtam habere cuſpidem: vel credat lapidem quẽdam eſſe pumicem,& proijciens percutiat aliquem. Item ignorari poteſt gratia cuius,id eſt finis, id eſt quinta circũſtantia, vt ſi medicus incidat venam gratia ſanitatis,& ſequatur oppoſitum. Ignorari etiam poteſt modus,id eſt ſexta circũſtantia, vt ſi pugil docere volens ſenſim ſe agere credens,vehementius agat,& afferat vulnus. Omiſit Philoſophus declarationem in quo,id eſt circa locum & tem pus,tãquam per ſe notam. Ignoratio autem talis fieri poteſt quando ignoratur vtrum ſit ſacer locus an prophanus:ſimiliter vtrũ dies feſtus an non. Deinde dicit Philoſophus,quòd ille qui ignorabit aliquam iſtarũ ſeptem conditionũ,ſcilicet in particulari,dicetur agere inuitus:præcipue ſi eueniet vt erret,& ignoret illa duo,ſcilicet circa quid,id eſt materiã circa quam,& gratia cuius,id eſt finẽ. nemo enim vellet ignorare iſtas. itaq; ſi eueniet vt in particulari ignoret iſtas,præcipue dicetur agere vel egiſſe inuitus. ſic igitur circa ſingulas iſtas fieri in operãdo ignoratio poteſt præter vnã,ſcilicet perſonam agentis. nunquam enim ſeipſum ignoraret niſi inſanus.

19 [BIVS igitur.] Declarat Philoſophus quòd ignoratio alicuius circunſtantiæ eſt cauſa vt aliquis agat inuitus,ſi hoc addatur vt ſequatur pœnitudo & dolor: ex quibus habemus inuitũ per ignorantiã eſſe id quod fit ignoratione alicuius circunſtantiæ ex ſeptẽ enumeratis: excipitur enim perſona agẽtis cum hoc etiam addito, vt poſteaquàm cognouit ſequatur pœnitudo & dolor:& ſic habemus declaratũ alterũ membrũ non ſpontanei,id eſt inuitum per ignorantiam,vt manifeſte

20 patet. [CVM autẽ id inuitus.] Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquã determinauit de eo quod

fit à

fit à nobis inuitis, aut per vim, aut per ignorantiam: nunc declarat ſpontaneũ, & id quod fit à nobis ſponte, deinde excludit, & poſthabet terroré quorũdam, ſcilicet Cyrenaicorũ, vt aiunt. Definit igitur in primis id quod ſpõte fit, & talis definitio oritur ex antè determinatis. nã ſi id quod operamur inuiti, aut per vim, aut per ignorantiã agimus: certe id ſpõte fiet cuius principiũ internum eſt in agente: & hæc pars eſt contra inuitũ per violẽtiã, cuius principiũ extra eſt. Præterea addit, in agẽte ſciente ſingularia circa quæ actus fiũt. & hæc pars eſt cõtra inuitũ per ignorantiã, & his duobus mẽbris diſtinguitur ab illis ſibi oppoſitis. Pulcherrime igitur proceſsit Philoſophus, declarando & definiẽdo primo illa duo mẽbra, ſcilicet inuitũ per vim, & inuitũ per ignorãtiã: quia difficile erat declarare id quod ſpõte fit, niſi antea eſſent illa declarata. oppoſitorũ enim eadẽ eſt diſciplina, & vnum contrariũ cognoſcitur per alterum. [FORSITAN enim.] Nũc Philoſophus refellit errorẽ & opinionẽ quorundã de eo quod ſponte fit, & dicit quòd forſitan illorum ſententia nõ eſt vera, quæ dicit quòd illa quæ efficiũtur per iram aut cupiditatẽ fiunt à nobis inuitis. [PRIMO nanq;.] Affert rationes ad refellendã eam ſententiã, & oſtendendũ quòd illa quæ fiunt per iram aut cupiditatẽ fiunt ſpõte: probat autẽ ſex rationibus. Prima ratio, Si ea quæ fiunt per irã & cupiditatẽ, non fiunt ſpõte, ſed inuite vt dicũt illi: tunc nullum animal præter hominẽ, nec etiam pueri agerent ſponte. at conſequens falſum: ergo & antecedens. nam videmus pueros ſua ſponte agere nonnulla, & bruta etiam ſponte ſua accedere ad paſcua, & ſimilia. Notandum quòd appetitus eſt duplex, aut rationis, aut ſenſus. Appetitus rationis, id eſt voluntas quæ ſemper præſupponit rationem, eſt in pueris in potentia, quia nondum ea operantur. Appetitus ſenſitiuus eſt in eis actu. at in brutis nullo modo eſt appetitus rationis: ſed vnus tantum quo animalia dicuntur agere ſponte: quare ſpontaneum eſt principium in eis nullo modo voluntarium. Ex quo hic patet id quod ſuprà diximus, quòd id quod multi accipiunt voluntarium, dici debet ſpontaneum: quod extenditur ad plura, quia non ſolum competit animalibus rationalibus, ſed etiam brutis. voluntarium tantum rationalibus. vnde Philoſophus cũ loquitur de ſpontaneo, dicit Græcè ἑκούσιον. cum de voluntario, βούλητον.

21

22

23 [DEINDE quærendum eſt vtrum.] Secunda ratio. Si omnia quæ fiunt per iram & cupiditatem, fierent à nobis inuitis, tūc aut omnia tam bona quàm mala fierēt à nobis inuitis: aut bona ſponte: mala vero inuite. at neutrum horum eſt: ergo nec illud, ſcilicet quòd ea quæ aguntur per iram & cupiditatem fiant à nobis inuitis. quòd autem neutrū horum ſit, probatur. Nam primo omnia, ſcilicet tam bona quàm mala, nō fiunt propterea à nobis inuitis, quia tunc homo nihil ageret ſponte, cum omnis fere noſtra actiua operatio fiat aut circa iram, aut circa cupiditatem, & tamē homo quandoque agit ſponte: nec item eſt ſecunda pars vera, quòd bona fiant à nobis ſponte: mala vero non. cum vna ſit cauſa vnumque principium à quo bona & mala prouenire & procedere poſſūnt: verum idem erit iudicium de ipſis, nam abſurdum eſt ponere duo diuerſa, ſcilicet ſponte & inuitum, procedere ab vna cauſa: & eodē principio, ſcilicet ſponte agendi. id eſt, cum vnum ſit principiū ſpōte agendi amborū, abſurdū eſt dicere quod talia, id eſt honeſta proueniūt, & fiunt ſponte: turpia vero à
24 nobis inuitis. & ſic patet cōcluſio. [ABSVRDVM eſt etiā.] Tertia ratio. Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatem fierent à nobis inuitis: tunc omnia quæ oportet appetere fierent inuite. conſequens eſt abſurdum: ergo & antecedens. quòd autem hoc eſſet abſurdum, probatur à Philoſopho, quia oportet appetere ſanitatem, diſciplinam: & dicere quòd iſta fiant à nobis inuitis, abſurdum eſt. Sunt etiam nonnulla pro quibus quantum oportet iraſci debemus, vt ſi videamus patrem verberari iniuſte: at dicere quod talia agamus inuiti, videtur
25 eſſe alienum à ratione. [VIDENTVR etiam ea.] Quarta ratio. Ea quæ fiunt à nobis inuitis afferunt nobis moleſtiam, & dolorem: at ea quæ per cupiditatem vel iram aguntur non afferunt nobis eo pacto dolorem, ſed potius volupta-
26 tem: ergo talia non fiunt à nobis inuitis. [PRAETEREA quid intereſt.] Quinta ratio. Ea quæ licet fugere pariter, & non fugere, ſponte à nobis aguntur: at tam ea quæ per mentem quàm ea quæ per iram cupiditatemq; peccātur, licet fugere cum ſint in noſtra poteſtate: ergo tam illa quàm iſta ſponte à nobis aguntur. quaſi dicat, nulla differentia eſt inter ea delicta quæ fiunt à ratione, & ea quæ per iram fiunt vel cupiditatem: differentia inquam non eſt, quantum ad hoc quòd

quòd vtraque fugere poſſumus,cum ſint in noſtra poteſtate, & in hoc idem ſit iudicium de vtriſque, etſi illi dicerent: iſti affectus non ſunt humani,quia ſunt in parte animæ irrationali,mens autem ſemper eſt cum ratione. Dicet Philoſophus quòd non ſunt minus humani:quia ſi ſint in parte animæ irrationali per eſſentiam, tamen ſunt in parte rationali per participationé,quæ obtemperare poteſt rationi in ipſo homine,vt patebit. Notãdum quòd ratio etiam errat & delinquit,etſi recta ratio nunquam erret,quia eſt cum prudentia.Errat autem ratio cum abeſt prudentia,&vrgente appetitu ſuccumbit:vt in vitioſis apparet,vt in incontinente vel in intemperato,& auaro ,& ſimilibus: & delinquit circa ea quæ ſunt in noſtra poteſtate:ideo puniuntur huiuſmodi delicta,& dicuntur ſponte agi à nobis.vincitur enim ratio,& ſe obfuſcari permittit ira vel cupiditate, & male dijudicat & errat.quòd ſi dicamus delicta quæ fiunt per mentem & rationem,fieri à nobis ſponte:profectò & illa quæ per iram cupiditatemq́ue peccantur, ſponte à nobis fieri dicamus oportet,cum in hoc,ſcilicet ſponte vel non ſponte fieri idem ſit iudicium de vtriſque. [AFFECTVS autem rationis.] Se- 27
xta & vltima ratio.operationes quæ fiunt à nobis inuitis nõ videntur eſſe propriè humanæ:at operationes quæ fiunt à cupiditate & ira,ſunt humanæ:ergo non fiunt à nobis inuitis. Maior patet,quia humanæ operationes collocantur in noſtra poteſtate. Minor, quia ira & cupiditas ſiue iraſcibilis, & concupiſcibilis ſunt principia in homine, & ſunt in appetitu: qui, etſi ſit irrationalis per eſſentiam, tamen eſt rationalis per participationem, & obedientiam rationis. In brutis vero nonnullo modo eſt rationalis, & per hanc rationem videtur tangere motiuum illorum. Dicebant enim iſta duo principia carere ratione, & eſſe in homine, ſicut principium nutriendi, & ſimilia, quæ non fiunt à nobis ſponte. potentia enim nutritiua de ſe ſemper nutrit, ſiue velimus ſiue non, dum viuimus. at illi dicebant idem iudicium eſſe de ira & cupiditate, vnde hoc refellit Philoſophus, oſtendendo quòd etſi ſint expertia rationis ſecundum eſſentiam ſuam: tamen ſunt participantia rationis,& poſſunt obtemperare rationi, & ideo humana: quia in brutis hoc fieri non poteſt, nec etiam in vegetatiua

potentia quæ nullo modo eſt apta obedire rationi, vt in fine primi libri oſtẽdit Philoſophus: & ſic concludit quòd ea quæ per iram & cupiditatem fiunt, ſponte dicuntur fieri.

De electione. CAP. II.

28 *DEterminatis autem his: eo inquã quod ſponte, & eo quod inuitus quiſpiam agit: conſequens eſt ut de electione dicamus. Ipſa nãq;*
29 *uirtuti eſſe familiariſsima, & magis quàm*
30 *ipſi actus dijudicare mores uidetur. electio itaque ſponte quidẽ noſtra uidetur fieri. Non tamẽ eſt idem quòd illud quod ſponte fit. Sed quod fit ſponte ad plura ſeſe extẽdit. eſt enim cũ pueris, & animalibus cæteris nobis cõmune. electio uerò non eſt communis. Et ea quæ à nobis repente fiunt, ſponte quidem noſtra fieri dicimus: electione uero*
31 *non dicimus. Qui uero dicunt ipſam eſſe cupiditatem, uel iram, uel uoluntatẽ, uel opinionẽ quandã: non recte dicere uidentur. etenim electio non eſt cõmune homini cum rationis expertibus. at cupiditas eſt, & ira. Et incontinens cupiens quidem non tamen eligens agit. continens autem*
32 *contrà: eligẽs quidẽ, at nõ cupiens agit. Et cupiditas quidem aduerſatur electioni: cupiditati uero, cupiditas non*
33 *repugnat. Cupiditas præterea iucundi eſt & moleſti. ele-*
34 *ctio uero neq; moleſti neq; iucundi. Ira etiã minus eſſe uidetur. quippe cũ ea quæ fiunt ira, minime per electionem*
35 *fieri uideãtur. At uero neq; uoluntas eſt: tametſi finitima hæc eſſe uidẽtur. electio nanq; non eſt eorũ quæ fieri nequeunt. quòd ſi quis eligere dixerit ea, amens eſſe uidebi-*
36 *tur. uolũtas autẽ eſt, ut immortalitatis. Et uolũtas quidem eſt, & circa ea quæ per ipſum qui uult, nequaquã agerẽtur.* Volumus enim hiſtrionẽ aliquem uincere certamen: at eligit talia nemo, ſed ea quæ per ſeipſum exiſtimat fore poſſe.*

* οἷον ὑποκριτὴν τινα νικᾶν, ἢ ἀθλητήν.

poſſe.Præterea uolũtas quidem magis eſt finis ipſius: ele 37
ctio autẽ eorum quæ ferunt ad finem.Vt ſani quidem eſſe
uolumus:eligimus autem ea quibus erimus ſani.& felices
quidẽ eſſe uolumus,atq; ita dicimus: eligimus autẽ nõ con
uenit dicere. Atque omnino circa ea uerſari uidetur ele= 38
ctio,quæ in noſtra ſunt poteſtate. Opinio quoq; non eſt. 39
Opinatio nanq; circa uniuerſa uidetur eſſe:nec minus cir
ca æterna & ea quæ fieri nequeũt, quàm circa ea quæ no
ſtra in poteſtate ſunt collocata.Et falſo,ueroq́; diuiditur:
non malo,bonoq́;.electio autem hiſce magis. Electionem
igitur idem eſſe & opinationẽ omnino,nemo forſitan di=
cit.at nec etiam eſt idem quòd opinatio quædam. eligen= 40
do nanque bona uel mala quales quidem ſumus: opinan
do autem non ſumus.Et eligimus quidem capere aliquid, 41
aut fugere, aut aliquid talium.opinamur autem quidnam
ſit,uel cui conferat,uel quo pacto cõducat.ſed capere aut
fugere non nimium opinamur. Et electio quidem lauda= 42
tur ex eo:quia eſt eius quod oportet magis,uel quia eſt re
cta.opinio uerò ex eo quia eſt uera. & eligimus quidem 43
quæ maxime ſcimus eſſe bona: opinamur autem ea quæ
non nimium ſcimus.Videntur præterea non ijdem homi= 44
nes eligere optima,atq; etiam opinari.ſed quidam opinari
quidẽ melius: ob uitium autẽ non ea quæ oportet eligere.
Nihil autẽ refert ſi antecedat electionẽ aut comitetur opi
nio.non enim idipſum nunc perſcrutamur:ſed ſi idem ſit
electio quod opinatio quædã.Quid igitur aut quale quid 45
ſit electio:cũ nihil ſit eorũ quæ diximus?Videtur itaq; ſpõ
te quidẽ à nobis fieri.attamen non omne quod ſponte agi=
mus eſt eligibile: ſed id cuius cõſultatio anteceſſit. electio
nanq; cum ratione eſt atq; mente.Subſignificare autem id 46
& nomen uidetur:innuens ipſum ex alijs legibile eſſe.

COMMENT.

28 DETERMINATIS autem his.] Hoc eſt ſecundum capitulũ:in quo Philoſophus poſtquam de principio ſpõte agendi,& non ſponte agendi, & de eo quod ſponte,aut non ſponte fit anteà docuerat: nunc conſequens erat, vt tractaret de electione quę eſt principiũ externarum operationũ.docet igitur in primis ad moralẽ philoſophũ pertinere conſiderationem de electione: deinde oſtendit quidnam eſt electio.denium quid ipſa eſt,definiendo eam vt patebit.dicit igitur in primis quod de electione determinare oportet, & oſtendit quod talis conſideratio pertinet ad moralem philoſophũ duabus rationibus. Prima ratio. Conſideratio eius quod eſt familiariſsimũ virtuti pertinet ad moralẽ philoſophũ:at electio eſt familiariſsima virtuti:ergo cõſideratio electionis pertinet ad moralẽ philoſophũ.Maior nota.nã Philoſophus morũ cõſiderat de virtute, & de omnibus pertinẽtibus ad virtutem.Minor probatur, quia virtus oritur ab electione.Item electio cadit in definitione virtutis,& ideo eſt ei coniunctiſsima. Secũda ratio.Conſideratio eius rei pertinet ad moralem philoſophũ,quæ maxime oſtendit mores,& virtutes:ſed electio eſt huiuſmodi:ergo eius conſideratio perti-
29 net ad moralẽ. [QVAM actus ipſi.] ſcilicet externi actus. Notandum quod electio videtur eſſet actus internus,ſicut eſt etiam actus qui fit ſponte, & iſti actus oriuntur à principijs internis:verum etſi actus externi oſtendant mores,& virtutes vel vitia: non tamen vt electiones quibus præcipue diiudicantur virtutes ineſſe vel non ineſſe. Nam externi actus poſſunt fieri per accidens, & propter oſtentationem, vel ſimulatione aliqua,vel ignorantia,vel violentia: electio vero ſponte fit,nec alterius imperio ſubijcitur niſi illius qui eligit. & ſic electio,vt dicit Philoſophus,maxime indicat virtutem.

30 [ELECTIO itaq; ſponte.] Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit electio. Nã fuerunt variæ opiniones de ipſa. quidam enim cupiditatem, quidam iram, quidam opinionem eſſe dixerunt. Has opiniones remouet Philoſophus, & ſimul inquirit genus electionis ponendum in definitione: poſtea ponuntur differentiæ quibus electio differt ab alijs. Oſtendit igitur in primis quòd electio non eſt omnino id quod

quod ſponte fit,hoc pacto:Illa non ſunt eadem, quorum alterum ad plura ſe extendit, quàm alterum: at id quod ſpōte fit, & ſpontaneum, ad plura ſe extendit quàm electio: ergo id quod ſponte fit & electio non ſunt eadem. Maior, ea differunt quibus non eadem competunt, & ſic magis vniuerſale à minus vniuerſali,& genera à ſpeciebus ſuis .Minor,Spontaneum ad plura ſe extendit,quia & in pueris,& in brutis inueniri poteſt, non autem electio. Item repentini motus vt per iram, & huiuſmodi,dicuntur fieri ſponte, non tamen cum electione:ergo ad plura ſe extendit ſponte quàm electio:ergo non omnino idem. Notandum quod electio præſupponit rationem:id quod ſponte fit præſupponit appetitum.vnde ad plura ſe extendit:& dici poteſt quòd vbicunque ſit electio, ibi ſpontaneum: non autem econtrà, quia in aliquibus eſt ſponte vt in brutis & pueris, in quibus non eſt electio. ſicuti dicimus in naturalibus, quòd vbicunque eſt ratio, ibi videtur eſſe appetitus,non autem econtrà.quare id quod ſponte fit ſe habebit tanquam genus:electio verò,vt ſpecies. Dubitatur. quia non videtur verum id quod Philoſophus dicit de animalibus brutis, quòd in his non ſit electio.nam videntur eligere, & in paſcuis proſequi ea quæ proſunt, & fugere oppoſita quæ nocent. Dicendum quòd electio poteſt conſiderari duobus modis, aut proprie aut improprie. Propria erit duarum rerum propoſitarum alterius acceptio,cum conſultatione. impropria eſt acceptio alterius cum appetitione. Prima competit tantum habentibus rationem. Secunda verò irrationabilibus, quæ habent ſenſum, & appetitum ſenſitiuum. Philoſophus autem loquitur de electione vera, & quæ proprie dicitur electio, quæ non competit niſi habentibus rationem,& ſic patet ſolutio.

[QVI verò dicunt.] Probat electionem non eſſe cupiditatem quatuor rationibus. Prima, Electio non eſt quiddam commune homini cum alijs animalibus: at cupiditas & ira eſt commune quiddam cum alijs animalibus:ergo electio non eſt cupiditas.Maior clara,& iam probata. Minor etiam patet,quia electio præſupponit rationem quæ non eſt in alijs animalibus præterquam in homine. & animaduertendum quod Philoſophus hic oſtēdit iram,& cupiditatē eſſe penitus diuerſam ab electione:ſuperius verò oſtēdit id quod ſpōte fit 31

differre

differre ab electione, ſed non omnino vt iſta. nã vult id quod ſit ſpõte, eſſe tanquã genus reſpectu electionis: hic autẽ iram, & cupiditatem omnino exterminat, & diſiũgit ab electione. & hic etiam non recte ſumunt qui voluntarium & inuoluntarium accipiunt pro eodem quod ſpontaneum, & non ſpontaneum. ſunt autem diuerſa, vt ſæpe diximus, quia ſpõtaneũ ad plura ſe extendit, & ſæpius repetimus hoc, quia non parũ refert hæc diſtinctio quam dicimus ad hanc materiam perci-
32 piendam. [ET incontinens.] Secunda ratio. ſi electio eſſet idem cum cupiditate, omnis cupiens eſſet eligẽs, & omnis eligens eſſet cupiens. conſequens falſum: ergo & antecedens. quòd autem ſit falſum, declaratur exemplo cõtinentis & incontinentis. continens enim cum electione, incontinens vero cum cupiditate, non autem cum electione operatur, vt apparet in ſeptimo vbi de continentia & incontinentia docet. ibi enim patebit quod in continente ratio vincit: in incontinente vero cupiditas. vnde alter cum electione: alter vero cũ
33 cupiditate operatur. [ET cupiditas.] Tertia ratio: cupiditas non aduerſatur cupiditati: electio aduerſatur cupiditati: ergo electio non eſt cupiditas. Maior: nam ſi cupio diuitias nõ cupio paupertatem, & econtrà: vnde contraria non cadunt ſub cupiditate, ita vt ſimul ſint contrariæ, & de contrarijs cupiditates. Minor patet exemplo continentis & incontinentis, in quibus alterum parit cupiditas: alterum vero electio, id eſt oppoſitum vult. Dubitatur quia Philoſophus dicit cupiditatem cupiditati non aduerſari. hoc non videtur verum. nam aliquis cupit famam, & cupit etiam colligere pecunias. at iſta videntur contraria, quia magnis & magnificis ſumptibus nõ tenacitate pecuniarum acquiritur fama. Dicendum quòd cupiens famam, cupiet etiam ea omnia quibus acquiritur fama, & magnificos ſumptus & ſimilia. Itaque hoc modo intelligũtur contrariæ cupiditates: vt aliquis cupiat famam, & non cupiat famam: vt ſimul cupiat paupertatẽ & diuitias, luxuriã & continentiã. hoc fieri nõ poteſt, & hoc modo cupiditas nõ eſt contraria cupiditati. at electio eſt contraria cupiditati, vt in
34 continẽte & incontinente apparet. [CVPIDITAS præterea.] Quarta ratio: cupiditas eſt iocũdi & moleſti, electio nõ eſt iocundi & moleſti: ergo electio non eſt cupiditas. patet ratio media in figura. cum enim cupimus aliquid, & id nobis adeſt,

adeſt,eſt iocundum:cum autem non adeſt,eſt nobis moleſtũ. vnde præſentia eius quod cupimus percipimus voluptatem: abſentia vero dolorẽ:electio vero ea ratione qua habet obiectum bonum eligibile non eſt iocundi & moleſti. [IRA 34
etiam.] Supràattulit vnam rationem, qua ſimul oſtendebat quod electio non eſt cupiditas nec ira:verum ſuperius magis intendebat oſtendere quod non eſt cupiditas,quia illa ex declaratione ſtatim apparet iſta. Affert igitur vnam rationem ſic,Electio minus videtur eſſe ira quàm cupiditas.at nõ eſt cupiditas:ergo multo minus ira.patet ratio.nam de quo magis videtur ineſſe & non ineſt : nec ergo de quo minus. Item per iram adeò motus repentini fiunt vt cum electione non fieri poſſe videantur, electio vero eſt cũ conſultatione. [AT ve- 35
ro nec voluntas,] Poſteaquàm declarauit, & probauit quod electio non eſt cupiditas nec ira : hac in parte oſtendit pluribus rationibus quòd non eſt voluntas. nam cum ſit finitima, multi Philoſophi dixerunt eſſe voluntatẽ.Prima ratio. Electio non eſt impoſsibilium, volũtas eſt impoſsibilium: ergo electio non eſt voluntas. patet ratio media in figura.nam voluntas expetit interdũ impoſsibilia,vt immortalitatẽ,& non mori:electio vero eſt eorũ quæ fieri poſſunt, & à nobis fieri. Notandũ quod volũtas late patet,& abſolute fertur in bonũ & eſt amplisſima potẽtia, quia interdũ extenditur ad impoſſibilia vt videmus; electio vero eſt tãtum eorum que à nobis fieri poſſunt,vt diximus. [AT voluntas quidem.] Secunda 36
ratio;voluntas eſt etiam earũ quæ à voluntate fieri non poſſunt:electio eſt tantum eorum quæ ab eligente fieri poſſunt. ergo electio non eſt voluntas. ratio patet exemplo certantium,& eſt alia à ſuperiore ratione:quia illa dicebat quod voluntas erat interdum impoſsibilium,hæc dicit quod voluntas eſt interdum eorum poſsibilium,id eſt quæ fieri poſſunt, non tamen à nobis volentibus; vt ſi videremus duos duces prælium cõmittentes,vellemus alterum vincere, quod fieri poſſet,& tamen non eſt poſitum in poteſtate noſtra : electio vero eſt tantũ eorum quæ ab eligente fieri poſſunt. [PRAE- 37
TEREA voluntas.] Tertia ratio.voluntas magis eſt finium, electio eſt eorum quæ ſunt ad finem: ergo electio non eſt voluntas. [ATQVE omnino.] Concludit quaſi repetendo 38
rationem ſuperius tactam, quæ videtur potisſima ratio per quam

quam voluntas diſtinguitur ab electione, id eſt quòd electio eſt eorum quæ ſunt in noſtra poteſtate, & fieri poſſunt ab eligēte. voluntas vero interdum eſt eorum quæ non ſunt in poteſtate eius, & non poſſunt fieri à volente. Notandũ quod Philoſophus dixit quod voluntas eſt magis finis, quia voluntas videtur interdũ eſſe eorũ quæ ſunt ad finē, & electio etiam videtur interdum eſſe finis. verum proprie ſumpta voluntas vult finem, & id quod expetit ſub ratione finis. Eodem pacto electio non improprie. ſic enim eſſet etiam ipſius finis: ſed proprie dicta eſt eorum quæ ſunt ad finem. & ſi quando fines cadunt ſub talem electionem, nō vt fines, ſed ſub ratione eorum quæ ſunt ad finem cadere videntur.

39 [OPINIO quoque nō eſt.] Hac in parte Philoſophus oſtendit electionem non eſſe opinionem ſiue opinationem. & primo oſtendit quòd non eſt omnino idem quod opinio: deinde quòd nullo modo eſt opinio. primo quod non eſt omnino idem, oſtendit duabus rationibus. Prima, Opinio verſatur non ſolum circa agibilia à nobis, ſed etiã circa ea quæ ſunt æterna, vt circa ſubſtantias ſeparatas, & huiuſmodi: at electio verſatur tantum circa ea quæ ab eligēte fieri poſſunt: ergo electio non eſt opinio. Item opinio diſtinguitur, & diuiditur vero & falſo: at electio non diuiditur per verũ & falſum, ſed magis bono & malo: ergo electio nō eſt omnino opinio.

40 [AT nec etiam.] Superius probauit Philoſophus quod electio non eſt omnino idem quod opinio, & tamen hoc non excluderet quòd aliqua vel aliqua ex parte nō poſſet eſſe idem. ideo nunc oſtendit quòd nec etiam aliqua ex parte eſt idem cum opinione, & hoc pluribus rationibus. prima ratio, Ex opinione non efficimur quales, verum ex electione efficimur quales: ergo electio non eſt opinio. ratio patet, quia ex opinione alicuius rationis pertinentis ad fortitudinem non dicimur ſtatim fortes, ſed moderate & cum mediocritate eligendo, dicimur fortes: temperati, vt cũ terribilia, & huiuſmodi moderate eligimus. & ponit hic Philoſophus electionem & opinionē verſantes circa idem, & tamen diuerſo modo, quia electione dicimur quales, opinione autem minime.

41 [ET eligimus.] Secunda ratio. ex opinione non ſumimus hoc aut illud, nec proſequimur aliquid aut fugimus, ſed ex electione proſequimur aut fugimus: ergo electio nō eſt opinio

nio. Maior, nam opinamur aliquam rem terribilẽ: nõ tamen ſtatim fugimus illam. Ex hac opinione minor patet, nam cũ proponitur nobis aliquis finis acquirendus, conſultamus de medijs quæ ſunt ad talẽ finẽ, & eligimus, & proſequimur aut hoc, aut illud, aut etiã fugimus hoc vel illud. [ELECTIO qui 42
dẽ laudatur.] Opinio laudatur, quia eſt vera: & vituperatur, quia eſt falſa. Electio verò laudatur ex eo quòd eſt recta: vituperatur verò quia non eſt recta: ergo non idem eſt opinio & electio. [ET eligimus.] Quarta ratio. Opinione opinamur 43
ea quæ nõ ſunt nobis maxime certa: at electione eligimus ea quæ ſunt nobis maxime certa: ergo electio non eſt opinio. nam opinamur ea quæ non ſunt nobis certa. Verum intelligibilia nobis certa ſcientia ſcimus, agibilia nobis certa & conſtituta electione eligimus. [VIDENTVR præterea.] Quin 44
ta ratio. Si electio & opinio eſſent idem, tũc vnus & idem homo qui opinaretur optima eligeret et eadẽ: ſed hoc non fit. ergo & cætera. Nõ enim ſequitur, vt qui opinetur bona, eligat illa: vt ſiquis opinetur quòd fortitudo eſt res bona, non tamen eligit illas operationes quibus illa cõſequi poſsit. quòd ſi opinio eſſet eadem, cum aliquis opinaretur aliquod bonũ, eligeret illud; hoc autem non fit, vt patet. His allatis Philoſophus dicit quòd ſiquis diceret quòd opinio antecedebat electionem vel electio opinionem, nihil refert quantum ad hoc vt dicantur eſſe eadem, quia vtrouis modo ſumatur, differũt, & nõ ſunt vllo modo idem. vtrum vero opinio præcedat an electio, nõ videtur eſſe præſentis ſpeculationis. ea enim ſunt in nobis principia, quæ ordinem inter ſe habent. dici tamen poteſt quòd opinio præcedit, & ſequitur diuerſis reſpectibus: præcedit, cum opinionem quis facit de aliquo bono quod poſtea eligit: ſequitur, veluti ſiquis elegerit benę facere vel prodeſſe amico: deinde euenit inde aliquid mali ex quo aliam facit opinionem, & ſecum ratiocinatur, non eſſe amicum beneficijs afficiendum ne mali aliquid inde eueniat, & tunc erit opinio ſequens: & hoc pacto antecedit opinio, & euenire etiam poteſt vt ſequatur.

[QVID igitur.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua 45
oſtendit quid ſit electio, non tamen perfecte, ſed in ſequenti capitulo diffiniet eam perfecte vt patebit. concludit igitur quòd cum electio ſpontaneum in totum non ſit, nec cupiditas,

cto literæ ſint ſcribendæ. Sed de ijs cõſultamus quæ fiunt 54
quidem à nobis: non tamen ſemper eodem modo. ut de
agendis per medicinam uel pecuniariam artem: & eo
magis circa gubernandi facultatem, quàm exercendi ar-
tem deliberamus, quò minus exacta eſt. & de cæteris
ſimili modo. Atque magis circa artes quàm circa ſcien-
tias. nam circa ipſas magis ambigimus. Cõſultatio autem
in ijs uerſatur, quæ plerunq; quidem fieri poſſunt: incer-
ta tamen ſunt quonam euenĩet pacto, & in quibus eſt in-* ἀδιόριστον,
determinatio. Atque cum magnis de rebus deliberare uo- quæ ſunt in
lumus, ſumimus & alios ad conſilium, diffidentes nobiſ- terminata.
ipſis, tanquam non ſufficientibus ad diſcernendum. Con- 55
ſultamus autem nõ de finibus: ſed de ijs quæ ad fines ipſos
perducũt. Nec enim medicus ſi ſanabit, nec orator ſi per-
ſuadebit, nec reipublicæ gubernator, ſi bene, recteq; legi
bus ciuitatẽ inſtituet: nec deniq; cæterorum quiſquam de
fine deliberat. ſed omnes poſito quodam fine, quemadmo
dum & per quæ fiet ille, conſiderant. Atque ſi per plura
poſſe fieri uidetur, per quod illorum facillime, optimeq;
fiet, perquirunt. ſin per unum: quonã pacto per illud fiet,
& illud item per quid efficietur conſiderant. idq; faciũt,
donec ad primam perueniant cauſam, quæ quidẽ in inuen
tione eſt ultimum. Qui nanq; conſultat, is quærere uide-
*tur: dictoq; modo perinde atq; * deſignationem linearum* διάγραμ-
reſoluere. Non autem omnis perquiſitio, conſultatio eſſe μα.
uidetur. Mathematicæ nanq; perquiſitiones, conſultatio-
nes non ſunt. omnis autem conſultatio eſt continuo per-
quiſitio. idq; quod ultimum eſt in reſolutione, primũ eſſe 56
conſtat in generatione. Atq; ſi conſultantes in aliquid inci 57.
derint, quod quidem fieri nequeat, deſiſtunt: ut ſi ſit pecu-
nijs opus, has autem habere non poßint. quòd ſi uideatur

fieri poſſe, tunc agere aggrediuntur. Ea uerò dicimus fieri poſſe: quæ per noſipſos fieri poßunt. nam ea quæ per amicos fiunt, per noſipſos quodammodo fiunt: quippe cũ principium ſit in nobis. Quæruntur autem quandoq; quidem inſtrumenta: quandoq; autem uſus ipſorum, & in reliquis ſimili modo. Interdum per quod, interdum quomo
58 *do, aut per quem modum. Videtur igitur (ut dictum eſt) homo principium actuum eſſe: & de ijs eſſe conſiliũ quæ agi ab ipſo poſſunt, & actus aliorum eſſe gratia. finis igitur non erit conſultabilis: ſed ea quæ ducũt ad fines. Nec etiam ſingularia: ut ſi panis ſit hoc, uel confectum ſit ut oportet. hæc enim ſenſus ipſius fiunt. Quod ſi ſemper*
59 *quiſpiam conſultauerit, in infinitum abibit. Conſultabile autem & eligibile idem eſt. ipſum tamen eligibile definitum iam eſt. Quod enim cæteris ex conſultatione prætutulimus, id eligibile eſt. deſinit enim tunc demum unuſquiſq; perquirere quonam aget pacto, cũ in ſeipſum prin*
60 *cipium redigit. & in id ſui ipſius quod antecedit. hoc eſt enim quod eligit. Patet hoc ita eſſe & ex uetuſtißimis rebus publicis, quas imitabatur* Homerus*: quæ nanq; reges*
61 *eligerent, ea populo renuntiabant. Cum igitur ipſum eligibile ſit conſultabile appetibile ex ijs quæ in noſtra ſunt poteſtate: & ipſa electio deliberatiua appetitio rerũ erit, earum quæ in noſtra ſunt poteſtate. nam ſimul atq; diiudicauimus ex conſultatione, affectamus deliberatione. Quid eſt igitur electio, figura ſit dictũ. & circa quæ uerſatur: & eorum eſſe quibus ad ipſos fines acceditur.*

COMMENT.

47 EST'ne de omnibus conſultatio.] Hoc eſt tertium capitulum, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit de eo quod ſponte fit & electione; nunc docet de conſulta tione,

tione.ex quo etiã patebit diffinitio electionis,in qua cadit cõſultatio:eſt enim electio quaſi quidã finis,& effectus conſultationis: quare ad cognoſcendã electioné perfecte,opus eſt cognoſcere ipſam cõſultationé. Diuiditur in tres partes.In prima declarat quid ſit illud quod cadit ſub conſultationé. In ſecunda oſtendit modũ, & effectum eius, & terminũ. In tertia comparat conſultationé cum electione.In prima igitur parte affert per modũ dubitationis ea,in quibus eſt conſultatio, & de quibus: & ſoluit in genere, dicendo quod nõ de omnibus eſt conſultatio, ſed his tantũ de quibus homo ſanæ mentis deliberat. quæ autẽ ſint iſta in ſequentibus determinabit.

[DE æternis autem.] Primo igitur oſtendit de quibus non fit cõſultatio, vt illis excluſis relinquantur ea de quibus fit, & affert omnes cauſas quæ afferri ſolẽt circa ea quæ ſunt. & argui poteſt hoc pacto, Omnia quæ ſunt,aut neceſſaria ſunt à cauſa neceſſaria,vt æterna:aut natura,vt ſiccitates,& grandines:aut à fortuna,vt inuentio theſauri:aut à mente noſtra,& à quibuſdã principijs quæ in nobis ſunt:ſed nec circa prima, nec circa ſecunda , nec circa tertia conſultatio fit : ergo circa quarta,ſcilicet circa ea quę fiunt à mẽte noſtra,& nõ quacũq; , ſed à mente actiua.Hæc argumẽtatio à Stoicis appellatur per quinq; aut plura ſine demonſtratione. probatur autẽ primo quòd cõſultatio nõ fit circa æterna.Circa ea quæ aliter ſe habere & à nobis fieri poſſunt eſt cõſultatio.at ea quę ſunt æterna nõ poſſunt fieri à nobis,& ſemper ſe habẽt eodẽ modo,& ſunt neceſſaria & perpetua:ergo æterna nõ cadunt in cõſultatione vllo pacto.Notandũ quod quædã ſunt æterna,quæ ſemper ſunt talia vt ſubſtantiæ ſeparatæ: quædã verò ex parte demonſtrationis,quæ ſunt & principia neceſſaria, & cõcluſiones neceſſariæ ex talibus principijs.& ideo Philoſophus attulit duo exempla , ſcilicet mundum & diametrum , qui ſemper & eodem modo eſt incommenſurabilis coſtæ eiuſdem quadrati:pro cuius declaratione notandum eſt quòd diameter in multis figuris reperitur,& loquamur de figuris planis, non de ſolidis. eſt igitur diameter circuli, & de hoc non loquitur Philoſophus . eſt etiam diameter quadranguli , qui eſt figura quæ quatuor lineis, & quatuor angulis continetur: habet autem plures ſpecies . omne enim quadratum eſt quadrangulus, non autem econtrà.eſt quadratum æqualium 48

laterum, & rectarum linearum ſpecies quadrãguli. eſt etiam figura ex altera parte lõgior. Item Rombus & Romboidis. Philoſophus igitur loquitur de quadrãgulo qui eſt æqualiũ laterum, & rectarũ linearũ, id eſt de quadrato: & dicit quòd non poteſt vnquam reperiri aliqua communis menſura, qua & diameter, & coſta vel latus eiuſdem quadrati commenſuretur: vt exempli gratia, diameter dicitur quadrati linea, quæ ducta ab angulo ad angulum diuidit quadratum in duas partes æquales; numerus quadratus dicitur, qui reſultat ex multiplicatione alicuius numeri in ſeipſum, qui vocatur radix illius numeri quadrati, vt tres ſunt radix huius numeri quadrati IX. Nunquam igitur reperietur communis menſura diametri & coſtæ: nam ter tres conſtituunt nouem: tũc vltra, nouem & nouem cõſtituunt decem & octo. Nunquam reperietur radix, & numerus qui in ſeipſum ductus conſtituat decem & octo: nam propinquior eſt quatuor: at quater quatuor conſtituunt ſexdecim. quare hoc eſt impoſsibile reperire communem menſuram diametro, & lateri eiuſdem quadrati. Verum de aliquo quadrangulo veluti de aliqua figura ex altera parte longiore fieri poſſe videtur, ſumatur quadrangulus ex altera parte longior, & apparebit quod diameter erit cõmenſurabilis cum coſta eiuſdem. ſit coſta maior vt quatuor, minor vt tres, diameter erit vt quinq;. nam ducatur quatuor in ſeipſum & III. alterum conſtituunt XVI. alterum IX. quæ faciunt XXV. cuius radix erit V. & diameter V. quæ in ſe ducta conſtituunt XXV. ergo habent communem menſurã, diameter alicuius quadranguli ex altera parte longioris, & eius coſta. at in quadrato quod eſt figura æqualium laterum, & rectarum linearum; diameter communem menſuram nullo pacto habere poteſt cum latere, & coſta eiuſdem quadrati. ſequeretur enim quòd numerus par & impar eſſent æquales inter ſe: quod eſt abſurdum. quare nunquam eſt commenſurabilis, vt dicit Philoſophus: & hoc eſt neceſſarium, ſcilicet quod nunquam ſit commenſurabilis. [SED neque de
49 ijs quæ.] Probat etiam nunc quòd conſultatio non eſt circa ea quę ſunt in motu tali, vt ſemper eodẽ modo fiant, ſiue hoc ſit natura, ſiuę neceſsitate, ſiue ab alia cauſa vt à deo. hæc ſunt ortus & conuerſiones ſyderum, quæ modo in parte vna, modo in altera fiunt: tamen certo & fixo ordine fiũt. Circa hæc non eſt

non eſt cõſultatio,& hoc probari poteſt eodem medio quo
probauimus ſuperius: quia conſultatio eſt cica ea quæ à no-
bis fieri poſſunt & aliter ſe habere. Notandum quod Philo-
ſophus dicit ſiue à natura, ſiue neceſsitate, ſiue propter aliam
cauſam: quod poſuiſſe videtur propter varias opiniones phi
loſophorum. quidam dixerunt cœlum moueri neceſsitate
quadam cum ſit rotũdum, quia in circuli motu quædam pars
pellit, quædam pellitur: & eadem quæ pellit, pellitur neceſſa-
rio. alij dixerunt cœlum moueri natura, vt ignis natura ſua
fertur ſurſum: ſic cœlum circulo. vnde Philoſophus dicit in li
bro de cœlo, quòd ſi pars cœli auferretur ab eo, & ponatur
hic inferius apud nos, quòd illa non feretur ſurſum aut deor-
ſum, ſed circulo mouebitur. alij dixere cœlum moueri ſicut
anima, ſcilicet ab anima ſua: ideo Philoſophus videtur enu-
merare plures cauſas. ſed de hac materia determinare non eſt
præſentis cõſiderationis. [NEQVE de ijs quæ alias.] Oſtẽ 50
dit hic Philoſophus quòd etiã conſultatio non eſt de his quæ
fiunt à natura quæ vario modo ſeſe habent. Nam ſuperiora
de quibus dixit, etſi ſemper mouẽtur, tamen ſemper fiunt eo
dem modo: hæc vero mouentur nõ ſolum localiter, ſed etiã
mutantur, & circa talia non eſt conſultatio: quod probari po
teſt eodem medio, quia non poſſunt fieri à nobis. [NEC itẽ 51
de ijs quæ eueniunt.] Oſtendit etiam quòd conſultatio non
eſt circa ea quæ fiunt à fortuna. Nam etſi ea quæ fiunt à fortu
na dicũtur fieri à mẽte humana per Philoſophũ: tamen fiunt
per accidens, vt idem inquit in libro Phyſicorum. & ideo nõ
videntur proprie fieri à nobis, quia fiunt & eueniunt præter
intentionem noſtram: vt fodiẽs terram vt ferat arbores, in-
uenit theſaurum præter propoſitum, & intentionem ſuam.
[CONSVLTAMVS.] Declarat Philoſophus quæ ſunt ea de 52
quibus cõſultamus. nam remotis omnibus quæ fiunt aut à ne
ceſsitate, aut natura, aut fortuna, vel caſu: reſtat vt illa cadant
in conſultationem, quæ à mente fiunt, non tamen omnia, ſed
ea tantum quæ ſunt poſita in noſtra poteſtate, & fieri à no-
bis poſſunt. Et omne quod per hominem, vt voluntas & ſi-
milia principia. [ATQVE circa exactas.] Hac in parte Phi 53
loſophus declarat de quibus humanis eſt conſultatio, conſi-
derando res vt ſunt ſub artibus certis, & ſcientijs, & facultati-
bus, aut non certis, & affert tres ſententias. Prima eſt quòd de

his non eſt cõſultatio quæ ſunt determinata & certa. Secũda quòd non æque de omnibus quæ à nobis fieri poſſunt eſt conſultatio. tertia quòd magis conſultamus de ijs quæ cadũt ſub arte, quàm de ijs quæ cadunt ſub ſcientia. primo igitur ſic probat, Conſultatio eſt de rebus dubijs: ſed ea quæ ſunt determinata per aliquam ſcientiam non ſunt dubia: ergo de ijs non eſt conſultatio. patet ratio exemplo Philoſophi. nam literæ ſunt determinatæ per artem, & ſcientiam grammaticæ quomodo ſcribi debeant: ergo talia non cadunt in conſultationem.
54 [SED de ijs.] Secunda ſententia probatur hoc pacto: de ijs omnibus quæ non ſunt æque, & eodem modo certa non conſultamus: ſed ea quæ à nobis fieri poſſunt non æque ſunt certa: ergo non de omnibus talibus eſt conſultatio. Atque magis. Tertia ſentẽtia eſt, quòd magis cõſultamus de ijs quæ cadunt ſub artibus, quàm de ijs quæ cadũt ſub ſciẽtijs. & ratio eſt, quia ea quæ cadũt ſub artibus ſunt minus certa, & de magis dubijs magis conſultamus. Notandum quòd non vult Philoſophus quod ea quæ cadunt ſub ſcientijs agantur à nobis, & non cõſultamus de ſciẽtijs, ſed de modo, id eſt quomodo poſsimus ad illarum cognitionẽ accedere, & minus circa ſciẽtias, quàm circa artes, quia modi illi ſunt magis determinati. Dubitatur circa prædicta, quia Philoſophus dixit quòd cõſultatio eſt de ijs quæ ſunt in noſtra poteſtate, & agũtur à nobis: quod nõ videtur eſſe verũ hoc pacto: Iura & leges nõ ſunt in noſtra poteſtate, & tamen de iure, & legibus cõſultamus: ergo cõſultamus de ijs quæ nõ ſunt in noſtra poteſtate. Maior. leges & iura ſunt in poteſtate principis, & legũlatoris. Minor. cõſulimus iuriſcõſultos, & illi cõſultant de ijs. Illa quæ aguntur à ſeruis non ſunt in poteſtate domini, & tamen cõſultamus de illis: ergo non tantũ conſultamus de ijs quæ in noſtra ſunt poteſtate. imbres & ſiccitates, & talia non ſunt in noſtra poteſtate, & tamẽ homines conſultãt de ijs, veluti, vtrũ æſtas ſit futura humida an ſicca, &c. oppoſitum tamen dicit Philoſophus, & oſtendit quod de ijs eſt cõſultatio tantũ quæ in noſtra ſunt poteſtate, hoc pacto, vt fieri poſsint à nobis & noſtra opera. Pro declaratione notanda ſunt tria. primum eſt diffinitio conſultationis quæ videtur eſſe talis, Conſultatio eſt inquiſitio rationis qua de rebus agendis dubijs atque incertis aliquid inuenitur certũ, & determinatum.

verum

verum conſultatio poteſt accipi duobus modis: ab vno tantum, aut inter plures, cum conſultatio eſt de magnis rebus, & magni ponderis: in qua ſolemus ſumere ſocios ad conſultandum, ex quo fit aggregatum ex pluribus conſilijs. Secundum quod aſſertur eſt, quòd conſultatio eſt de ijs quę à nobis aguntur, & fieri à nobis poſſunt: quod probatur, quia circa quæ verſatur electio, & etiã conſultatio. Tertiũ eſt, quòd conſultatio nõ eſt de omnibus quæ à nobis aguntur, ſed de rebus dubijs & incertis: nõ autem omnia quæ à nobis aguntur ſunt dubia, & incerta & indeterminata. patet igitur ex ijs quod cõſultatio eſt inquiſitio per rationẽ, quia de rebus agendis aliquid emergit determinatũ, & eſt de ijs quæ fieri poſſunt, aut à nobis aut ab eo cui datur conſiliũ, & non de omnibus talibus, ſed de dubijs. Ad rationes, & ad primam cũ dicitur quòd iura & leges non ſunt in noſtra poteſtate: dicendum quod iura non cadunt ſub poteſtate iuriſconſulti, ſed gubernatoris reipublicæ vel principis. verum iuriſconſultus dat conſilium interpretando mentem legumlatoris, & dat modũ conſequendi tale ius. Ad ſecundam cum dicitur, ea quę fiunt à ſeruis non ſunt in noſtra poteſtate: dicendum quod ea quæ fiunt à ſeruis aliquo modo dicũtur fieri à domino, & videntur concurrere tanquam vna cauſa: ita quòd dominus, & ſeruus vna tantum ſint cauſa efficiens: ſed dominus cauſa principalis, ſeruus verò eſſe videtur tanquam cauſa inſtrumentalis. Ad quartam cum dicitur quòd imbres & ſiccitates non ſunt in noſtra poteſtate, & tamen de ijs conſultant homines: dicẽdum quòd conſultatio fit de ijs, non vtrum fiant, ſed quid agendum ſit ſi talia eueniant. [CONSVLTAMVS autem non de finibus.] 55
Hæc eſt ſecunda pars, in qua Philoſophus poſteaquàm oſtendit de quibus eſt, & de quibus nõ eſt conſultatio: nunc oſtendit modũ, & effectum ſiue terminũ conſultationis. Et primo declarat modũ & ordinẽ procedendi in conſultatione, dein de effectum eiuſdẽ: poſtremo terminum ipſius. Dicit autem in primis quid eſt præſupponendum in cõſultatione, & non eſt aliquo modo inquirendũ. nam in omni cõſultatione præſupponendus eſt finis aliquis, de quo nõ eſt conſultatio: quia tunc ex parte finis eſſet proceſſus in infinitum, quod eſt abſurdum. non igitur eſt conſultandum de fine: & hoc probat exemplo medici qui præſupponit ſanitatem: deinde inqui-

rit,& conſultat de ijs quæ ducunt ad ſanitatem .ſimiliter facit orator,qui præſupponit ſuaſionem afferẽdam auditoribus, & ſimiliter gubernator ciuitatis præſupponit ſibi finẽ: deinde conſultat de ijs quibus acquiri poſsit: & dicit quòd duo inquirimus per conſultationem,ſcilicet modũ quo,& per quæ, id eſt per quæ media vel inſtrumenta fieri poſsit vt aſſequamur talem finem , & de his primo conſultamus : poſtea vero quomodo ſit nobis vtendum talibus inſtrumentis. fit autem talis reſolutio quouſque deueniamus ad id quod eſt vltimum quod inuenimus per noſtram perquiſitionem & reſolutionem:quod tamen eſt primum in operatione,& à quo incipimus operari:ſicut euenire videtur in geometria,in qua fit reſolutio poſteriorum figurarum, quas reſoluimus in priores figuras,probãdo ſemper poſteriores deſignationes per priores iam probatas, quouſque deueniamus ad vnam primam indemonſtrabilem,quæ nullo modo in aliam reſolui poſsit. & videtur eſſe vt illa quæ primo ponitur ab Euclide,quòd ſuper datam lineam contingit triangulum æquilaterum collocare. ſimili modo conſultans propoſito fine videtur perquirere media, & reſoluere & peruenire ad vnum quod eſt vltimum,quod inuenit perquirendo, & primum à quo incipit operari. exempli gratia, Gubernator reipublicæ proponit ſibi pacem eſſe cum hoſtibus faciendam tãquam finem . mittendi ſunt oratores ad aliquem principem vel rempublicam quæ ſe interponat: at decernẽdi.ergo cogendus eſt ſenatus. hoc videtur eſſe vltimum quod inuenit in reſoluendo,vt ita loquar,& perquirendo:primum tamen à quo incipiendum eſt operari.& dicit Philoſophus quod non omnis perquiſitio eſt conſultatio.nam geometra non cõſultat , quãuis perquirat & reſoluat. non igitur omnis perquiſitio eſt conſultatio:ſed econtrà , omnis conſultatio eſt perquiſitio . Nam perquiſitio eſt tanquam genus.& differentiæ poſſunt colligi ex ſupradictis: & habebimus eius deſcriptionem, quòd conſultatio eſt perquiſitio de ijs rebus quæ à nobis fieri poſſunt,
56 quorum incertus eſt euẽtus. [IN reſolutione.] Id eſt,quod eſt vltimum quod inuenimus perquirendo,veluti, Congregandus eſt ſenatus vt decernantur legati in ſuperiori exemplo,id eſt primum in generatione,id eſt in principio opera-
57 tionis vnde incipimus. [ATQVE ſi conſultantes.] Hac in

parte

parte Philoſophus oſtendit effectum conſultationis: quæ eſt executio. & dicit quòd ſi conſultantes inciderint in aliquod quod fieri nequeat, deſiſtunt: ſin vero fieri poſsit, aggrediũtur: & declarat illam partem quomodo intelligatur id agi à nobis poſſe, dicendo non tantũ quæ per nos ipſos, ſed etiam quæ per amicos poſſumus. Sunt enim amici tanquam inſtrumenta. & quemadmodum inſtrumentorum vſus principium eſt in nobis: ita & amicorum eſſe videtur. verum quandoque quæruntur inſtrumenta quibus vtamur ſi eorum vſus eſt certus, & determinatus. quandoque vero quæritur opus, & vſus ipſorum, id eſt inuentis inſtrumentis quomodo ipſis vtamur ad rem exequendam. Itaque interdum quæritur quibus inſtrumentis, interdũ quomodo vtamur. [VIDETVR igitur 58 vti.] Declarat Philoſophus quaſi concludendo quòd in omni conſultatione eſt quidam terminus: & hoc oſtendit ex parte agentis hominis, quia intendit in his quæ ab eo fieri poſſunt, & de quibus cõſultat aliquem terminum ex parte finis, quia omnis actio eſt ob aliquem finem: ergo & conſultatio. Item ex parte inſtrumentorum quæ ſunt media quæ ducunt ad finem, ne fiat proceſſus in infinitum: ſit igitur conſultatio ob aliquem finem, non tamen de fine. Nec certe ſingulares res, vtrum ſcilicet ſint, cadunt in conſultationem, vt ſi hoc ſit panis. bene caderet in conſultationem, quomodo melius comparari poſſent, vt cõmeatus in exercitu: ſed vtrum hoc ſit panis non cadit in conſultationem, quia patet per ſenſum.

[CONSVLTABILE autem.] Hæc eſt tertia pars huius capi 59 tuli, in qua Philoſophus poſteaquam oſtendit ordinem, & effectum, & terminum conſultationis: nunc comparat conſultationem, & electionẽ inter ſe declarando vtrunq;. Nam cum conſultatio cadat in diffinitionem electionis, vt diximus, neceſſe fuit interponere declarationem eius vt melius innoteſcat ipſa electio. Oſtendit igitur in quo differunt, & in quo conueniunt ex parte obiectorum, quæ ſunt conſultabile & eligibile. ex obiectis enim indicantur operationes: ex operationibus potentiæ: ex potentijs eſſentiæ. Nam obiecta ſunt nobis notiora quàm actus, & actus quàm potentiæ, & potentiæ quàm eſſentiæ, vt inquit Philoſophus in libro de anima. Obiecta igitur iſta, ſcilicet conſultabile, & eligibile idem ſunt in re: differunt autẽ ratione. Nam idem inquãtum

eſt conſultabile præcedit ſeipſum inquantum eſt eligibile.
Idem enim iam conſultatum & determinatum eſt eligibile.
Præcedit igitur conſultatio electionem, & probari poteſt
hoc pacto, Iudicium rationis præcedit electionem, aut eſt ſi-
mul cum ea: ſed cõſultatio præcedit iudicium rationis, & de-
terminationem: ergo præcedit electionem. Patet ratio ex
dictis Philoſophi. Nam in conſultando & perquirendo ali-
quis tunc deſinit procedere vlterius in conſultatione, cum
acceſsit ad id principium quod collocatur in ſeipſo, id eſt,
cum id principium à quo incipiendum eſt operari redigit in
ſuam poteſtatẽ: & cum reducit idem in antecedens ſui ipſius,
id eſt, in potentiam electiuam, & rationem electiuã ſuimet,
quæ dicitur antecedens, quia maxime antecedit ratio actiua
ſiue potentia electiua, ſequitur poſtea electio & actio. Pro-
bat etiam ab auctoritate Homeri, qui introducit reges, vt
primo conſultent, deinde eligant: demum proponant popu
lo vt exequantur id quod eligerunt. Poſſet etiã illud dictum
Homeri referri vt ſit quaſi confirmatio eius quod dixit, ſcili
cet quòd tunc deſinimus vlterius inquirere & cõſultare cum
reduximus in nos ipſos, id eſt, in poteſtatem noſtram illud
principium, ſcilicet quod eſt vltimum in reſolutione, & pri-
mum, & principium à quo incipimus operari. vt permanea-
mus in eodem exemplo, propoſita pace vt fine conſultatur
de medijs, mittendi ſunt oratores cum talibus mãdatis, Quid
vltra decernendi, quid vltra congregandus ſenatus: quod
eſt vltimum in perquiſitione, & primum, & principiũ à quo
debemus incipere operari. Cum reduximus in nobis iſtud
principium, ſcilicet vt quãdocunque velimus poſsimus con-
gregare ſenatum: tunc ceſſat omnis conſultatio, & eligimus
illud vt congregetur ſenatus: deinde fit, id eſt, congregatur.
quare primo eſt conſultatio: poſtea electio: demum actio: &
60 ſic ordinatur ſucceſsiue. [PRINCIPIVM.] Id eſt, quod in
reſolutione & perquiſitione eſt vltimũ, & primum, & princi
pium à quo incipimus operari. Id quod antecedit, id eſt ratio
nem actiuam. Sui ipſius, ſcilicet ſuimet eligẽtis: & nõ eſt refe-
rendũ illud ad principiũ, vt nõnulli expoſitores forſitan fa-
cerent. Græcè enim dicit αὐτοῦ, id eſt, ipſiusmet reducẽtis, & eli
gentis: non autẽ ipſius principij. diceretur enim αὐτῆς, id eſt,
in fœminino genere, ſicut eſt ἀρχὴ, principium apud Græcos
in

in fœminino. [CVM igitur ipſum eligibile.]Ex dictis con- 61
cludit diffinitionem electionis,ſcilicet quòd electio eſt appe
titio earum rerum quæ à nobis fieri poſſunt ex cõſultatione
proueniens. Concludit autem ſic:eligibile eſt conſultabile,
appetibile de numero eorum quæ ſunt in noſtra poteſtate
conſtituta:ergo electio eſt appetitio eorum quæ ſunt in no-
ſtra poteſtate.Patet ratio per locum à cõiugatis.& dicit Phi-
loſophus quòd ſimul ac dijudicauimus aliquid per conſulta-
tionem, appetimus illud cum antea non affectaremus: vnde
electio videtur operatio quædã intellectus actiui ſimul cum
appetitu,ſcilicet rationali,id eſt cum voluntate.

De voluntate,& voluntate affectabili.

CAPVT IIII.

VOluntatem autem finis quidem ipſius eſſe, 62
iam paulò antea diximus. Sed uidetur alijs 63
quidem eſſe ueri boni:alijs apparentis boni.
Atq; ſit ſententia quidem eorum qui uerum
*bonum id eſſe cenſent quod eſt * affectabile uoluntate: ut* βουλητόν.
id non ſit affectabile uolũtate,quod is qui non recte expe-
tit,uult. Nam ſi ſit,erit & cõtinuo bonũ.at erat forte ma
lum. Sentẽtia autẽ eorum qui bonũ apparens inquiũt eſſe. 64
quod eſt affectabile uolũtate,ut nihil ſit prorſus quod ſu-
apte natura ſit affectabile uolũtate:ſed id quod unicuique
uidetur. at aliud alij uidetur: & repugnãtia forte. Quod 65
ſi hæc nõ placent: dicendũ eſt ſimpliciter quidẽ & reuera
uerũ bonũ eſſe affectabile uolũtate:unicuiq; uero,id quod
unicuique uidetur. Studioſo igitur id eſt affectabile uolũ-
tate,quod uere eſt bonũ:uitioſo uero,quicquid cõtigerit.
Fitq; hoc perinde atq; in corporibus ipſis. his enim quo-
rũ corpora bene ſeſe habẽt:ſalubria ſunt ea quæ uere talia
ſunt.ijs autẽ quorũ corpora ſunt ægrota,nõ hæc ipſa,ſed
alia. ſimiliter & amara ac dulcia, & calida,atq; grauia:
& ſingula cæterorũ. Studioſus enim homo recte ſingula
iudicat:

iudicat: & ſingulis in rebus id ipſi uidetur quod uere eſt tale: in unoquoque enim habitu ſunt propria quædam honeſta atque iucunda, atque in ſingulis plurimum fortaſſe præſtat uir ſtudioſus, in dinoſcendis ijs quæ uere talia ſunt: propterea quòd eſt ut norma quædam atq; menſura ipſorum. Multitudo uerò decipi uidetur ob uoluptatem. ipſa nanque bonum quidem non eſt: bonum tamen eſſe uidetur. proſequuntur igitur ipſam tanquam bonum: dolorem autem fugiunt tanquam malum.

COMMENT.

62 VOLVNTATEM autem finis.] Hoc eſt quartum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam docuit de eo quod ſponte fit, & de conſultatione, & electione: nunc docet de voluntate quæ eſt actus internus à quo procedunt operationes externæ, & dicitur non ſolum potentia volitiua voluntas: ſed etiam operatio. In hoc autem capitulo tractat de eo prout dicit actum, & operationem ipſius potentiæ voluntatis, oſtendendo circa ea quæ eſt actus talis, & declarando id quod eſt affectabile voluntate, id eſt obiectum voluntatis. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima oſtendit quòd voluntas eſt finis, nõ eorum quæ ſunt ad finem. In ſecunda ponit opinionem quorundam de obiecto ipſius voluntatis. In tertia ponit opinionem ſuam de ipſo obiecto. In prima igitur repetit vnam ſententiam de voluntate, ſcilicet quod voluntas eſt finis. Nam ea quæ ſunt ad finem volumus non primo & per ſe, ſed propter finem. Nam volumus ea quæ ſunt ad ſanitatem non primo propter illa, ſed propter ipſam ſanitatem, cum ea intendimus vt finem. [SED videtur.] Hæc eſt ſecunda pars huius
63 capituli, in qua affert duas opiniones diuerſas de obiecto voluntatis. Prima eſt, quòd id tantum quod eſt per ſe bonum ſit obiectum voluntatis. Secunda eſt, quod id tantum quod eſt apparens bonum ſit obiectum voluntatis. Reprobat igitur in primis opinionem primam hoc pacto: Si id quod eſt obiectum volũtatis eſſet tantum per ſe bonum: tunc id quod vult malus non eſſet obiectum voluntatis, nec eſſet volitum: ſed hoc

hoc abſurdũ eſt, ergo antecedens. patet ratio, quia ſi id quod eſt obiectum voluntatis eſſet tantum vere bonum, certe id quod malus, & non rectè eligens vellet non eſſet affectabile voluntate, id eſt volitum: vel ſi id etiam eſſet volitum tunc illud eſſet etiam per ſe bonum: cum autem id quod malus vult fieri poſsit vt ſit malũ: ſequeretur quòd malum eſſet per ſe bonum, quod eſt abſurdum: ergo abſurdum etiam erit dicere quòd id tantum quod eſt per ſe bonum eſt affectabile voluntate, vel eſt volitum, aut obiectum voluntatis. [SENTENTIA autem eorum.] Reprobat ſecundam opinionem dicentium id tantum eſſe volitum vel affectabile voluntate quod eſt apparens bonum, hoc pacto, Si tantum apparens bonum eſſet obiectum volũtatis, nihil eſſet quod ſuapte natura eſſet obiectum voluntatis vel volitum: conſequens falſum, ergo & antecedens. Nam ſi tantum apparens bonum eſſet obiectum voluntatis, nihil eſſet per ſe volitum. Si enim eſſet per ſe volitum, apparens bonum eſſet vere per ſe bonum: at hoc non eſt, quia apparentia bona ſunt interdum contraria, quia aliud alij apparet: at vere bona non ſunt contraria, & repugnantia: ergo bonum apparens non eſt vere bonum nec per ſe volitum. Quare apparens tantum bonũ non eſt obiectum voluntatis, cum pateat quòd ſuapte natura bonum ſit volitum vel volibile. & per hanc poſitionem excluderetur ab voluntate. [QVOD ſi hæc non placent.] Hæc eſt tertia pars capituli in qua allatis & reprobatis opinionibus aliorũ de obiecto voluntatis affert ſuam ſententiam, ex qua ponere poſſumus duas concluſiones probandas. Prima, Id quod eſt per ſe bonum, eſt ſimpliciter volibile vel obiectum voluntatis. Secunda, Id quod eſt apparens bonum, eſt non ſimpliciter, ſed aliqua ex parte, & reſpectu aliquorum volibile vel obiectum voluntatis. Probatur prima hoc pacto: Id quod ſtudioſo eſt volibile, eſt per ſe & ſimpliciter obiectum voluntatis: ſed vere bonum eſt volibile ſtudioſo: ergo vere bonum eſt per ſe, & ſimpliciter obiectum voluntatis. Maior probatur: Sicut ſe habent corpora, ita & animus quantum ad hoc propoſitum. at id quod eſt ſanum corporibus ſanis, dicitur ſimpliciter & per ſe ſanum: ergo id quod eſt volibile animo ſano, eſt ſimpliciter volibile. Secunda cõcluſio probatur hoc pacto, ſcilicet quòd apparens bonum non eſt ſimpliciter volibile,

libile,ſed aliqua ex parte, & reſpectu aliquorum:id quod eſt volibile vitioſo non eſt ſimpliciter volibile, ſed ſecundum quid,& reſpectu talis hominis:ſed bonum appareus eſt volibile vitioſo: ergo bonum apparens non eſt ſimpliciter volibile: ſed aliqua ex parte, & reſpectu aliquorum. Hæc ratio probari poteſt ſimilitudine animi corporis ſani & ægri,ſicut probata eſt illa ſuperior. Addit vlterius Philoſophus quòd horum cauſa eſt,ſcilicet vt ſtudioſus velit bonum ſimpliciter: vitioſus autẽ non velit,cauſa inquam ipſe habitus. Nam ſtudioſus habet virtutem qua animus fit ſanus,& bene dijudicat de omnibus,propterea illa ſunt ſimpliciter talia qualia iudicantur: ea vero de quibus iudicat vitioſus nõ ſunt ſimpliciter talia,quia ipſe habet iudicium corruptũ propter malum habitum,ſicut fit in guſtu ægrotãtis,qui cum ſit affectus aliquo malo humore,omnia videntur illi talis ſaporis,qualis eſt humor quo guſtus eius affectus eſt:& addit quòd cum ſint variæ virtutes in vnaquaque virtute,eſt id quod eſt ſimpliciter honeſtum ſecundum illam virtutem,& tales honeſtates differũt inter ſe. ſtudioſus vero per vnamquanque virtutem iudicat ea quæ ſimpliciter ſunt honeſta: & ideo dicit quòd ſtudioſus eſt tanquam regula & menſura quædam,& norma, & ea quæ iudicantur ab eo ſunt vere talia. Notandum quòd habitus dicitur eſſe cauſa iudicãdi tam in animo quàm in corpore,quia ad hoc propoſitum ſimile eſſe videtur de vtroque. Nam in corpore ille qui eſt ſanus rectè dijudicat ſecũdum quemlibet ſenſum de vnoquoque obiecto,ſimiliter fit in animo: ægrotus autem econtrà, in animo ſimiliter, & in corpore: & hoc patet diſcurrendo per omnes ſenſus corporis, & per omnes habitus animi. Notandum quòd Philoſophus loquitur hic de voluntate non vt potentia animæ eſt: ſed vt operatio eius potentiæ,& voluntatis:& ſimiliter fecit de electione & conſultatione vt actus interni ſunt,& non vt potentiæ: appellat autem actum voluntatis nomine potentiæ, quia caremus nomine:poſſet autem dici volutio. Ferant autem æquo animo hos dicendi modos,qui elegantiores quærunt: vtimur enim ijs terminis,vt magis aperiamus mẽtem Philoſophi. Verum ſi ſumamus, & loquamur de voluntate vt potentia,dicimus quòd ipſa eſt latiſsima, & extenditur etiam ad impoſsibilia, quia eſt potentia æqualis intellectui quantum ad latitudinem ſuam,

ſuam,id eſt quicquid intellectus intelligere poteſt, voluntas appetere poteſt.cũ vero intellectus intelligat & ea quæ ſunt, & ea quæ finguntur & non ſunt,vt chimeram: ſimiliter & voluntas poteſt velle ea quæ ſunt impoſsibilia. Et ratio eſt,quia talis potentia videtur eſſe æqualis intellectui. Animaduertendum tamen quòd voluntas capitur bifariam.primo vt eſt cõmuniſsima & æqualis intellectui in latitudine ſua, & ſic poteſt velle etiam impoſsibilia: alio modo vt eſt regulata à ratione,& ſic non eſt impoſsibilium. Nam ratio recta non dictat niſi ea quæ fieri poſſunt.

De iis quæ in noſtra ſunt poteſtate.

CAPVT V.

*CVm igitur finis quidem ſit affectabilis uoluntate,ea uero quibus itur ad finem,*conſultabilia ſint atque eligibilia: ſit ut actus ij qui circa hæc uerſantur,ab electione profi-* 66 βουλευτά.
ciſcantur,noſtraq; ſponte efficiantur. 67
At operationes uirtutum circa hæc ipſa uerſantur.noſtra igitur in poteſtate ipſæ uirtutes: & identidem uitia collocantur. 68
Quibus enim in rebus noſtra in poteſtate ſitum eſt agere:in ijs & non agere. & in quibus non agere: in ijs eſt & agere. quare ſi agere bonum (quod honeſtum eſt) in nobis eſt ſitum: & non agere(quod eſt turpe)in nobis eſt collocatum. Et ſi non agere malum (quod eſt honeſtum) in noſtra eſt poteſtate; & agere (quod eſt turpe) in nobis eſt ſitum. quòd ſi in nobis eſt ſitum tam honeſta quàm turpia agere: & ſimili modo non agere: hoc autem erat bonos & malos eſſe: in nobis certe eſt ſitum nos probos & improbos eſſe. 69
Dicere autem ſua ſponte neminem prauum, nec inuitum quenquam beatum eſſe: alterum falſo eſt ſimile, alterum uero. Nam beatus quidem nemo eſt inuitus; ſponte autem noſtra prauitas comparatur. uel obſtandum eſt ijs quæ modo ſunt dicta; & hominem 70

non

non eſſe principium eſt dicendum, neque procreatorem
71 *actuum perinde ac liberorum. quòd ſi hæc uera uidētur, nec in alia ulla, principia actuum quàm in ea quæ ſunt in nobis, reducere poſſumus: quorum principia ſunt in nobis, ea quoque in nobis ſunt ſita, ſpontéque à nobis fiunt. Hæc ita eſſe teſtes ſunt & priuatim ſinguli homines, & ipſi legumlatores. Nam eos quidem qui parua faciunt, ſi modo non ui, nec ob ignorationem eam cuius ipſi non fuerint cauſa, illa agant: caſtigant ac puniunt. ijs autem qui honeſta agunt, honores inſtituunt: ut homines partim hortentur, partim prohibeant. At ad ea agenda quæ nec in noſtra ſunt poteſtate, nec noſtra ſponte efficiuntur, nemo prorſus hortatur: quippe cum uanum ſit perſuaſum eſſe cuipiam non calere, aut non dolere, aut non eſurire, aut quiduis aliud tale. nam nihilominus hæc ipſa patietur.*
72 *Etenim pro ignoratione etiam ipſa pœnas inſtituunt, ſi quiſpiam ignorationis eſſe ſibi cauſa uideretur. ebrios nanque duplici pœna afficiendos eſſe putarunt. principium enim in ipſis eſt: quippe cum in ipſorum ſit poteſtate ebrietatem uitare, quæ quidem ignorationis eſt cauſa. Puniunt etiam eos qui aliquid eorum ignorant quæ legibus continentur: quæ quidem ſcire oportet, nec ſunt difficilia cognitu. ſimiliter & in alijs quæcunque per negligentiam homines ignorare uidentur: ex eo planè, quia in*
73 *ipſis eſt non ignorare. Eſt enim in ipſorum poteſtate diligentiam adhibere. at fortaſſe tales ſunt quidam, ut dili-*
74 *gentiam non adhibeant. At ut tales fierent, & iniuſti, aut intemperantes: ipſi ſunt ſanè cauſa diſſolute uiuentes, & res iniuſtas agentes, & potui, & rebus talibus indulgentes. operationes enim quæ ſunt circa ſingula, tales efficiunt. Quod quidem ex ijs patet, qui cuiuis ludo uel actui ſtudent:*

ſtudent: perſeuerant enim in operãdo. Ignorare igitur ex
operationibus quæ fiunt circa res ſingulas habitus ipſos
emergere, nimiũ hebetus hominis eſt. Præterea metas ra=* 75
tionis egreditur: iniurias facientem hominem, aut intempe ἄλογον.
rate agentem, nolle ſe iniuſtum aut intemperatũ eſſe. quòd
ſi quis non ignorans agit ea ex quibus erit iniuſtus: is ſua
ſponte erit iniuſtus. Non tamen ſi uult cũ eſt iniuſtus, deſi 76
net eſſe talis, ac iuſtus erit. nec enim qui ægrotat, ſi uult,
erit ſarus. & fortè ſua ſponte ægrotat: ſi incontinenter ui
uebat, & præcepta medicorum negligebat. tunc igitur
licebat ipſi non ægrotare. ſed poſteaquam ualitudinem
prodidit ſuam, non licet. Sicut neque fit ut quiſquam reſu
mat lapidem quem proiecit. erat tamen in ipſo ſitum ſu=
mere ipſum atq; proijcere. principium enim erat in ipſo.
Modo eodem & iniuſto, & intemperanti licebat quidem
ab initio talem non fore. quapropter ſua ſponte eſt talis.
Sed poſteaquam talis eſt factus, non licet ipſi non eſſe ta=
lem. Non ſolum autem animi uitia, noſtra ſponte fiunt: 77
ſed corporis etiam interdum à nonnullis identidem com=
parantur. Quos quidem & increpamus. eos enim qui na
tura ſunt turpes, reprehendit profectò nemo. ſed eos qui
per inertiam tales atque otium euaſerunt. Idem & circa
imbecillitatem euenire uidetur. & cum quiſpiam mem=* Codex
bris eſt captus. Nemo nanque exprobrabit cuiquam id= Græcus
ipſum: ſi ſit aut natura, aut ægritudine, aut uulnere cæcus, etiam habet
ſed potius miſerebitur. Quòd ſi ebrietate, uel aliquo alio καὶ αἶσχρος,
flagitio captus ſit oculis: omnes utique carpent, ac incre= περὶ τὴν ὅρα-
pabũt. uitiorum igitur corporis ea quidem quæ in noſtra σιν.
ſunt poteſtate, reprehenduntur. ea uero quæ non ſunt,
non increpantur. hæc cum ita ſint, & in cæteris ea uitia
quæ increpantur, noſtra in poteſtate ſunt collocata. Sed 78

fortaſſe quiſpiam dicet uniuerſos quidem homines id affe
φαντασίας *ctare ſemper quod bonum apparet. ipſius tamen* appa=*
rentiæ dominos ipſos non eſſe. Sed qualis tandem unuſ=
79 *quiſque eſt, talem & finem ipſi uideri. at ſi habitus ipſius*
aliquo modo ſibi quiſque eſt cauſa: erit & apparentiæ
80 *ipſe ſibi quodam modo cauſa. ſin uerò nemo eſt ſibi mala*
agendi cauſa: ſed hæc ob ignorationem finis ipſius agit,
putans per ea ſe ſummum bonum conſecuturum, affecta=
tioq; finis non in noſtra eſt poteſtate. ſed ita natum eſſe
oportet, ut habeat quaſi uiſum, quo quidem recte diſcer=
net, & id expetet quod uere eſt bonū. atque is eſt ingenio
bono, cui id ipſum bene ſeſe habet natura (id enim quod
maximum eſt atque pulcherrimum, & quod fieri non po
teſt ut ab alio accipiat atque diſcat: quale eſt ortum natu=
ra, tale habebit) atque hoc recte natura beneq; ortum eſſe
ipſa eſt habilitas perfecta, ueraq; naturæ. Si igitur hæc
uera ſunt: cur magis uirtus ſponte noſtra quàm uitium
81 *comparabitur? Ambobus enim ſimiliter tam bono quàm*
malo finis ipſe natura, aut quouis modo uidetur ac poni=
tur. cætera autem agunt quouis modo, ea ipſa referentes
82 *ad illum. ſiue igitur finis non natura talis unicuique ui=*
deatur, ſed ſit aliquid etiam apud ipſum, ſiue quidem finis
ſit naturalis, quia uerò ſua ſponte uir ſtudioſus cætera
agit, uirtus ſponte comparetur ac acquiratur: uitium quo=
que non minus comparabitur ſponte. Et homini nanque
83 *malo eadem competunt: & actuum, & finis reſpectu. Si*
igitur (ut dicitur) noſtra ſponte comparantur uirtutes
(ipſorum enim habituum nos ipſi concauſæ quodammo=
do ſumus: finémque talem ex eo ponimus, quia nos tales
ſumus) uitia quoque ſponte ab hominibus acquirentur. ſi=
84 *miles enim ſubeunt modos. Communiter igitur dictum*
eſt de

*eſt de uirtutibus: & genus ipſum figura,*mediocritates* ὅτι μεσότητές εἰσιν, καὶ ὅτι ἕξεις
inquam ipſas eſſe ac habitus. Et à quibus fiunt, & prin=cipia eſſe illa per ſe agendi, noſtraq; in poteſtate colloca=tas eſſe, & noſtra fieri ſponte: atque ita ut ipſa recta ratio iubet. Verum non ſimiliter noſtra ſponte actus ac habitus fiunt. actuum enim à principio uſque ad finem domini ſu=mus, ipſa ſingula cognoſcentes: habituum uerò principij. Singulorum autem additio non eſt nota: quemadmodum & in aduerſa fit ualitudine. ſed noſtra ſponte ideo fiunt: quia noſtra erat in poteſtate ſic aut non ſic agere atq; uti. At nunc repetentes, de ſingulis dicamus uirtutibus, quæ=nam ſint, & circa quæ uerſantur, & quo etiam modo. ex quibus & illud ſimul emerget, quot ſunt ipſæ uirtutes.* 85
atque de fortitudine primum dicamus. 86

Virtus moralis, eſt mediocritas, eſt itidē habitus: ut ſit habitus in mediocritate, ad differentiā habitus intellectus.

* ἡ πρόσθεσις.

COMMENT.

CVM IGITVR finis quidem ſit.] Poſteaquam docuit de quatuor principijs operationum humanarum, ſcilicet de ſpontaneo, electione, cōſultatione, voluntate, quæ ſunt interni actus à quibus externæ operationes prodeunt: 66
in hoc quinto & vltimo capitulo huius tractatus accommodat iſta principia ad virtutes & vitia, oſtendendo tam vitia quàm virtutes eſſe in noſtra poteſtate, & redarguit opinionem quorundam. Diuiditur autem in quatuor partes. in prima probat quod virtutes & vitia ſunt in noſtra poteſtate. In ſecunda ponit opinionem quorundam dicentium virtutes eſſe in noſtra poteſtate: vitia vero minime, etenim reprobat. In tertia oſtendit radices eius opinionis, & eas euellit atque extirpat. In quarta epilogat omnia quę ſuprà dixerat de ipſis virtutibus. Primo igitur oſtendit quod virtutes noſtra ſponte fiunt, & in noſtra ſunt poteſtate, hoc pacto: Ea quorum principia ſunt in noſtra poteſtate, & ipſa ſunt in noſtra poteſtate: ſed principia virtutum, ſcilicet operationes ex quibus generantur habitus virtutum, & etiam principia operationum ſunt in noſtra poteſtate: ergo & virtutes. Maior eſt clara: minor declaratur. Nam id quod prouenit ab electione

eſt in noſtra poteſtate collocatum,quia poſſumus eligere vt
agamus id vel non agamus: electio autẽ eſt principiũ virtutũ,
& omnino ea quæ proficiſcuntur ab appetitu vel voluntate
ſunt in noſtra poteſtate.& ſic patet quod operationes ſtudio
ſæ ſunt poſitæ in nobis: iſtæ autem ſunt principia virtutum.
67 [CIRCA iſta.] Scilicet quæ cadũt ſub electione & cõſulta-
68 tione. [AT operationes.] Intelligitur de actibus & opera-
tionibus,quæ fiunt ante ipſos habitus propter virtutes acqui
rẽdas quæ ſunt ſimiles & operationibus quæ fiunt poſtea ab
69 habitu acquiſito virtutis. [ET identidẽ vitia.] Probat etiam
quòd vitia ſunt in noſtra poteſtate ſimili modo,ſcilicet quo-
rum principia ſunt in noſtra poteſtate,& ipſa quoq;·at prin-
cipia vitiorum ſunt in noſtra poteſtate:ergo & vitia. Maior
nota,minor declaratur à Philoſopho : quia in his in quibus
eſt agere in noſtra poteſtate,eſt & nõ agere,& ecõtra.Notã-
dum quòd Philoſophus vtitur ijs terminis, in nobis eſſe poſi
tum,& in noſtra poteſtate:& vult ſignificare potentiam quæ
æque apta eſt,& indifferẽter ad agendũ & non agendum tam
turpia quàm etiam honeſta,& eſt potẽtia libera liberiq; arbi
70 trij ad vtrãq; partẽ,ſcilicet agendi vel non agendi. [DICE-
RE autem ſua ſponte.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,
in qua affert opinionem antiquorum de hac materia,& eam
refellit,ſed primo affert eã & acceptat aliqua ex parte,dein-
de affert difficultatẽ,ſcilicet quòd ſi iſta opinio acceptaretur
omni ex parte,& omnino,ſtatim euerterentur & delerentur
omnia fundamẽta antea iacta de ipſis virtutibus:poſt hæc af-
fert duas concluſiones, & eas probat,ex quibus emergit ſolu
tio illius difficultatis . Dicit igitur Philoſophus quòd noſtra
ſentẽtia eſt hæc,Vt ſpõte noſtra euadimus virtuoſi & vitioſi.
aliqui vero dixerũt ſponte noſtra fieri in nobis virtutes: vitia
vero nobis inuitis. Et dicit quòd primũ eſt verum,quòd ſpõ-
te noſtra,& non inuiti euadimus beati: ſecundũ verò falſum,
ſcilicet quòd inuiti euadimus vitioſi. Nam ſi hic eſſet homo
prauus nõ eſſet principiũ ſuarum operationũ,& omnia quæ
ſuprà diximus funditus delerẽtur,& tamẽ homo videtur eſſe
principiũ ſuarum operationũ tanquã pater ſuorum filiorum
71 quos ſpõte procreare videtur,& nõ inuitus. [QVOD ſi hæc
vera.] Allata ea opinione antiquorũ,& ſecũdum aliquã par-
tem acceptata: nũc affert duas cõcluſiones ex quibus emergit
ſententia

ſententia ſua vera,& etiam reprobatio falſa. Prima cõcluſio eſt,quòd principia operationũ tam ſtudioſarũ quàm earum quæ ſunt vitioſæ in noſtra ſunt poteſtate,vt etiam antea tetigit:ex quo ſequitur quòd operationes,& etiã virtutes ſunt in noſtra poteſtate. hoc etiã probatur exemplo legũlatorũ qui ponũt præmia bonis,pœnas malis operationibus:quòd non facerent niſi ea eorumq; principia eſſent in noſtra poteſtate.

[ETENIM.] Affert aliam ſentẽtiam,& concluſionẽ ex qua 72 emergit ſolutio dubitationis, & eſt talis: quòd operationes quæ ſiunt per ignorantiã,cuius ſcilicet ignorantiæ homo eſt cauſa:ſunt collocatæ in noſtra poteſtate,quia collocatum eſt vel fuit in eo homine ne ignoraret. Nã operationes ob quas homo videtur iuſte puniri,in noſtra poteſtate collocatæ eſſe vidẽtur:ſed ob prauas operationes quæ fiũt per ignorantiã, cuius ignorãtiæ nos cauſa ſumus, iuſte puniri videmur: ergo tales vidẽtur eſſe in noſtra poteſtate,& ſpõte à nobis fieri videntur,ex eo quia nos videmur eſſe cauſa. Notãdum quòd Pittacus aduerſus ebrios duplicẽ pœnã conſtituiſſe dicitur cum aliquid deliquerunt.vnã ob ipſam ebrietatẽ,cuius ipſi fuerũt cauſa,& erat ſitum in eis ne fierent ebrij:aliam ob ipſum delictum. [AT fortaſſe tales ſunt.] Hæc eſt tertia pars huius ca- 73 pituli in qua primũ affert vnum fundamentũ eorum opinionis,qui dicebãt virtutes eſſe in noſtra poteſtate,nõ autem vitia.& id refellit:deinde affert aliud fundamentũ,& etiã euertit illud. Dicit igitur,in primis nos dicimus oportere diligentiam adhibere in cognoſcẽdis legibus,& his quæ pertinẽt ad bonos mores. At dicent fortaſſe, Iſti ſunt imbecilli,& inepti propter cõplexionem corporis ,& ob eam complexionem feruntur etiam ad vitia diuerſa,quaſi naturaliter ob talẽ complexionem cogantur vt phlegmatici ad tarditatem:cholerici ad iram,& ſimilia quæ illi dicent fieri ex diſpoſitione corporis:non ex habitu animi. [AT vt tales.] Contra hoc fundamentũ affert Philoſophus primo talẽ concluſionẽ,oſten- 74 dendo quòd vitia & habitus vitioſi ſunt in noſtra poteſtate, hoc pacto: Quorũ cauſæ effectiuæ ſunt in noſtra poteſtate, etiam ea quæ ſunt effectus erunt profectò in noſtra poteſtate,& ſponte à nobis fieri poſſunt:ſed operationes,& actus vitioſi ſunt in noſtra poteſtate , quæ operationes ſunt cauſæ vitiorum,& habituum vitioſorum,qui ſunt effectus: ergo ta

les habitus erunt,& in noſtra poteſtate ſubijcientur: princi-
75 pio ſponte agendi, vt late patet in textu. [PRAETEREA metas.] Affert ſecundam rationē. Is qui vult cauſam alicuius effectus, vult etiam ipſum effectum: ergo qui vult operationem iniuſtam, quæ eſt cauſa iniuſtitiæ, vult etiam habitū iniuſtum: & ſimiliter qui vult operationem alterius vitij, vult etiam habitū. Notandū quòd, etſi non oporteat dicere ſimpliciter, & in omnibus, quòd qui vult cauſam, velit etiam effectum. Is tamen qui vult cauſam ex qua ſcit proficiſci talem effectum, videtur etiam velle effectum. Aliqui tamen volunt dicere, quod quoniā vult antecedēs, velit etiam conſequens, & exiſtimant hoc eſſe de mente Philoſophi. ſed non videtur hoc ſimpliciter eſſe verum in omni conſequentia: vt, Volo eſſe in carcere cum ingenti pecunia, ergo volo eſſe in carcere, non valet: ſed volo eſſe hominē, ergo animal, bene valet: quare illa propoſitio limitata hoc pacto videtur vera, quòd is qui vult cauſam quam nouit eſſe cauſam alicuius effectus, etiam illum effectū ſequi ex illa cauſa, dicendum eſt quòd velit etiam illum effectum. Qui ergo vult operationē vitioſam ex qua generatur habitus vitioſus, vult etiam habitum, quia ſcit ex actibus vitioſis generari habitū. Nemo eſt enim tam
76 hebes qui hoc ignoret. [NON tamen ſi vult.] Affert aliam concluſionem contra idem fundamentū, ſcilicet quòd antea quàm habitus vitioſi acquirantur erat ſitum in nobis eos fugere, & euitare: poſtea vero quàm facti & inueterati ſunt, nō eſt penè in nobis eos abijcere: ſicut fit in habitibus corporis, ad hoc propoſitū ſic fieri videtur in habitibus animi. Sed in illis ita fit vt antea collocatum videatur in nobis vtrum fiāt: poſtea vero quàm ſunt facti & inueterati, non amplius videtur eſſe nobis eos abijcere: ita euenire videtur de habitibus animi. Dicit enim quòd multi morbi acquiruntur ſponte ab hominibus, quia nō obtemperant præceptis medicorum, & non abſtinent ab ijs quæ ægritudinem pariunt vel morbos: quos poſtquā habent, non poſſunt repellere à ſeipſis: eodem pacto videtur euenire de vitijs animi quæ noſtra culpa contrahuntur: poſtea non eſt penè ſitum in nobis ea pro noſtro
77 deſiderio delere & abijcere. [NON ſolum.] Affert tertiam concluſionem talem, ſcilicet quòd multa vitia corporis tanquam habitus vitioſi ſpōte noſtra contrahūtur: & hoc oſtendit ex

dit ex eo, quia ob talia reprehendimur & vituperamur, quod non fieret niſi noſtra culpa cõtracta eſſent: nemo enim vituperat natura cæcum, ſed eum qui bibacitate, vt ita loquar, & nimio potu talem defectum corporis eſt adeptus, & ſua ſpõte ſuaque culpa hoc factum eſſe apparet. Ex his igitur tribus concluſionibus apparet, quòd fundamentum illorum nõ eſt verum, cum dicunt quod homines ſunt tales, puta negligentes, & huiuſmodi ex mala cõplexione corporis. Poteſt enim cura & exercitatione ſua talis obſtare ei complexioni, & in contrarium eniti, adeò vt ſitum ſit in eo, & in poteſtate ſua ſtudioſum euadere. [SED fortaſſe quiſpiam.] Affert aliud 78
fundamentum eiuſdem erroris quod ſumitur à potentia cognoſcendi: dicebant enim quòd quiſque appetit id quod ſibi apparet bonum, & quòd huiuſmodi apparentia non eſt collocata in noſtra poteſtate, ſed qualis vnuſquiſque eſt, talis ſibi videtur finis. Nam potentia cognoſcendi bonum non eſt ſita in poteſtate cuiuſque: ſed eſt talis ex ſua naturali diſpoſitione, quam quiſque habet à primordijs naturæ. Propterea alicui videtur hoc eſſe bonum quod vere eſt bonum: alicui autem nõ ita videtur, & hoc eſt à natura. Itaq; hoc erat fundamentum illius opinionis, quòd quiſq; appetit illud quod ſibi apparet bonum: apparẽtiæ vero non ſumus domini. [AT ſi 79
habitus.] Ad euertẽdũ illud fundamentũ affert Philoſophus duas cõcluſiones. Prima eſt, quòd apparẽtia finis vel boni eſt in noſtra poteſtate cõſtituta. Omnis habitus morũ ſubijcitur principio ſpõte agẽdi, & eſt in noſtra poteſtate: ſed apparentia ſequitur habitum morũ: ergo apparẽtia ſubijcitur principio ſponte agendi, & eſt in noſtra poteſtate. Maior eſt antea manifeſte probata. Minor quoq; patet, nam apparẽtia boni ſequitur habitũ morum. Talis enim cuiq; videtur finis qualis quiſq; eſt: quiſq; autẽ talis aut talis eſt per habitum quẽ habet virtutis aut vitij: & ſic apparẽtia videtur ſequi habitũ. Notandum quòd illud fundamentum, ſcilicet quòd qualis quiſq; eſt talis ſibi finis videtur, poteſt habere duplicẽ expoſitionẽ: prima eſt, qualẽ habitũ quiſq; acquiſiuit, talis ei finis videtur: ſecũda eſt, quòd qualis eſt aliquis à natura ortus, talis ſibi finis videtur. id eſt qualẽ vim cognoſcẽdi quiſq; à natura habet, talis illi videtur finis. Primo ſecundũ primã ſentẽtiã & expoſitionẽ, deſtruitur poſitũ fundamentũ illorũ erroris, quia oſtẽdi-

tur à Philoſopho quòd apparentia finis eſt in noſtra poteſta te:quia omnis habitus morum eſt in noſtra poteſtate, vt probatum eſt per primam concluſionem: in ſequenti vero particula ponet ſecundam concluſionem, & oſtendet quod ſi illa ſententia accipiatur ſecũdo modo, ſcilicet quod qualis quiſque eſt à natura, talis ſibi finis videtur: quòd etiam deſtruitur hoc fundamentum. Nam data tali ſententia ſequitur, Si non erimus domini vitiorum, non erimus etiam virtutum: at virtutum volebant nos eſſe dominos, ergo deſtruitur tale fun-
80 damentum eorum. [SIN VERO nemo.] Hac in parte Philoſophus affert ſecundam ſententiam, id eſt fundamentum illorum ſecundo modo acceptum, & id deſtruit. Dicit enim quòd ſi accipiatur ſententia illa, ſcilicet quod qualis eſt ortus à natura, talis ſibi finis videtur: & quod affectatio finis nõ eſt poſita in noſtra poteſtate, ſed à natura & à primordijs generationis, oporteat vt habeat quis mentem & intellectũ bonum ad diſcernendum finem rectum, ſicut oculum in corpore ad diſcernendas differentias colorum. Si inquam hoc eſt quòd qualis quiſq; eſt per vim diſcernendi quæ datur cuiq; à natura, talis illi finis videtur: cur magis virtutes, vt vultis vos Cirenaici ſiue alij, cõparantur & acquiruntur ſponte quàm vitia? Eadem enim ratio videtur de vtriſque ſi cauſa eſt à natura, & non ſpontanea electio noſtra, quia tam bonus quàm
81 malus habet affectionẽ finis ab ipſa natura. [AMBOBVS.] ſcilicet bono & malo finis natura erit. Nam ſi natura eſt cauſa noſtri intuitus ad diſcernẽdum finem: eodem modo ipſa natura erit cauſa cognitionis boni finis, & per conſequens bonarũ operationum & virtutum, quemadmodum & mali. Aut igitur dicendũ quòd natura ſit cauſa vtrorunq; aut neutrorum: ſi neutrorum, tunc erunt ambo in noſtra poteſtate, & ſponte à nobis fient virtutes & vitia, & habebimus propoſitum: ſin vtrorunq;, tunc erit cauſa tam virtutũ quàm vitiorum. ſed hoc eſt contra vos, quia vultis vt virtutes fiant à nobis ſponte, non autem à natura. Dicendum eſt igitur quod
82 ambo ſunt in noſtra poteſtate, & volũtaria. [SIVE igitur.] Procedit vlterius arguẽdo Philoſophus, & dicendo quod ſi etiã cõcedatur vt ſumatur finis quomodocũq;, ſiue finis natura capiatur: ſiue electione, & vt alio modo bonus alio malus affectet finẽ: tamẽ nõ modo virtutes erũt in noſtra poteſtate,

ſed

ſed etiam vitia. Nihil enim curo nunc ad hoc propoſitum,& ad faciendũ vt hæc ſint in noſtra poteſtate vtrum finis natura ſit vel minime,quia ſufficit mihi vt ea quæ ſunt ad finẽ, id eſt operationes,& bene vel male operari ſit in noſtra poteſtate, & vtrũque agatur noſtra electione. hoc autem negari non poteſt:ſed fateri oportet quòd qui ſingulas operationes agit,quia vult,& quod velit aut nolit in ſe ipſo eſt:ergo quãdo operabitur malũ,ſponte ſua aget quãlibet particularem operationem,ſicut quãdo aget bonũ.Igitur vitia erũt voluntaria vt virtutes quæ fiunt ex operationibus. [SI igitur.] 83
Cõcludit Philoſophus,ſcilicet habitũ eſſe cauſam apparentiæ finis:vt ex hoc concludat vitia eſſe voluntaria vt virtutes, & etiã quòd apparẽtia finis eſt in noſtra poteſtate:nam ſi habitus generãtur ex actibus,& actuum noſtrorum noſmetipſi cauſa ſumus:ergo & habituũ.Nã quicquid eſt cauſa cauſæ eſt cauſa cauſati: & quales ſunt habitus noſtri,tales ſumus ipſi: & quales nos ſumus talem ponimus finem. Si igitur ex talibus vitijs fit talis apparentia,& vitia ſunt in noſtra poteſtate, quia operationes ex quibus oriũtur vitia fiunt noſtra opera: ergo & apparentia talis ex noſtra opera erit, & in noſtra poteſtate,& vitia quoque ſicut virtutes noſtra ſponte fient,quia eandem legẽ & conditionem ſubeunt. nam & malarũ operationum noſipſi ſumus cauſa, ex quibus prodeunt mali habitus,ex quo malũ ponemus finem: ergo ſponte male agemus, & vitia ſponte fient à nobis. [COMMVNITER igitur dictũ 84
eſt.] Hæc eſt quarta pars huius capituli: in quo primo repetit breuiter ea quæ de virtutibus & operationibus dicta ſunt,de inde declarat quòd nõ æquo modo actus & habitus ſubijciũtur principio ſpõte agẽdi,demũ facit tranſitionẽ ad ſequẽtia. dicit igitur in primis quod dictũ eſt à nobis cõmuniter quòd ſunt habitus,& mediocritates, & quod producũt operationes ſimiles ijs ex quibus ſunt ortæ, & quod virtutes & quòd vitia in noſtra ſunt poteſtate. [VERVM nõ ſimiliter.] Nũc 85
oſtẽdit Philoſophus quod cũ actus & habitus ſubijciãtur principio ſpõte agẽdi & fiant ſponte, tamen nõ ſimili modo, ſed actus magis videtur eſſe volũtarij,quàm habitus: & ratio eſt, quia toti cognoſcuntur, & ſingula circa quæ verſantur ipſi actus:habitus vero non hoc pacto cognoſcuntur toti,ſed ab initio,& ob ipſas operationes.Sicut medicus cognoſcit quã-

tum ſanitatis recuperauit ægrotus, vel quanta ægrotationis acceſsio facta ſit ex ipſis actibus. Sunt igitur magis volũtarij actus quàm habitus, nã habitus fiũt noſtra ſpõte, quia noſtra ſpõte fiunt actus ex quibus generãtur tales habitus. vnde illa dignitas accommodari poteſt, ni fallor, huic ſententię: dignitas inquam quæ eſt Philoſophi in libro Poſteriorũ. Propter quod vnũquodque tale, & illud magis. Nam ſi actibus & habitibus competit vt ſint voluntarij, & habitibus per actus, multo magis competit actibus. Quare diligenter cauendum eſt ab actibus vitioſis, quia ex ſimilibus actibus ſimiles generantur habitus, quos poſtea remouere ſumma eſt difficultas.

86 [AT nunc repetentes.] Facit tranſitionem Philoſophus, dicendo quòd cum communiter & in genere antea de virtutibus dictum ſit: nunc particulariter de ſingulis dicendum eſt, vt perfectam cognitionem habeamus de ipſis.

De fortitudine & forti. CAPVT VI.

87 *FOrtitudinem itaque circa metus mediocritatem eſſe, fiduciasq́;, perſpicuum iam euaſit. metuimus autem ea quæ terribilia ſunt. atq; hæc ſimpliciter dicendo ſunt mala. quapropter & ueteres metum definientes: expectationẽ inquiunt eſſe mali. Metuimus igitur omnia mala, ut infamiã, paupertatem, morbos, inimicitias, mortem. at non circa hæc*
88 *omnia uir fortis eſſe uidetur. ſunt etenim nonnulla mala, quæ quidem metuere oportet, & honeſtũ eſt: & nõ metuere, turpe. infamiã nanq; qui timet, eſt probus & uerecundus: qui non timet, impudens. fortis tamen tranſlatione dicitur à quibuſdam: quippe cum aliquid ſimile uideatur habere. eſt enim & ipſe fortis interritus quidam. paupertatem autẽ metuere forſitan non oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ nec à uitio, nec à nobiſipſis proueniunt. nec tamen is eſt fortis qui hæc non metuit: ſed hunc etiam fortem ſimilitudine quadam uocamus.* Nonnulli enim homines in bellicis quidem pericu-

lis me

lis meticuloſi ſunt: liberales autem ſunt, & ad erogandas
pecunias animoſe ſe habent. At neq; ſi quis pro filiorum
atq; uxoris pudicitia timet, aut inuidiã metuit, aut aliquid
tale: timidus eſt. Neq; etiã fortis, ſi cum eſt uerberibus cæ
dendus, cõfidit. Circa quæ igitur terribilia uir fortis uer 89
ſatur? An circa ea quæ ſunt maxima? etenim nemo toleran
tior eſt malorũ homine forti. mors autẽ maxime omnium
eſt terribile. eſt enim ultimum uitæ: & nihil poſt, homini
mortuo aut bonũ, aut malũ eſſe uidetur. At enim neq; cir- 90
ca omne genus mortis uir fortis eſſe uidetur. Nõ enim cir
ca mortẽ eã quæ fit in mari, aut euenit morbis. circa quam
ergo mortẽ uir fortis erit? An circa eam quæ eſt pulcher
rima? talis autem eſt ea quæ fit in bello. in maximo nanq;
fit & pulcherrimo profectò periculo. Eódẽ accedunt & 91
ipſi honores, qui tum à ciuitatibus, tum à regibus ſunt in-
ſtituti. Is igitur homo fortis proprie dicitur, qui circa ho
neſtam mortem, & ea omnia quæ repente eueniunt atque
afferunt ipſam, interritus eſt. huiuſmodi uerò ſunt ea quæ
in bello cõtingunt. Quinetiam & in mari, & in ipſis mor 92
bis uir fortis timore uacat. non tamen ita ut nautæ. fortes
enim & de ſalute ſua deſperant, & genus tamen mortis
moleſte ferunt: illi uerò ſpe propter experiẽtiam ſunt fre
ti. Simul autem & uiriliter, fortiterq́; agunt in quibus ui-
res habent locum, aut honeſtum eſt mori: quorum neu-
trum eſt in tali genere mortis.

COMMENT.

FORTITVDINEM itaq;.] Hic eſt ſecundus tractatus hu 87
ius libri in quo Philoſophus incipit docere de fortitudi
ne. nam poſt aſsignatã definitionẽ virtutis cũ ipſa ſit ge-
nus quod diuiditur in duas ſpecies, ideo enumerauit omnes
virtutes, oſtendẽs definitionẽ eam accõmodari poſſe cuilibet
virtuti: cõſequẽs autẽ videbatur de ſingulis iã deſignatis pro-

priam

priam & exactam afferre doctrinam, niſi quod præcedebat quædam conſideratio neceſſaria de principijs operationum & virtutum noſtrarum: ea autem ſunt interni actus, ſcilicet id quod ſponte fit & conſultatio, electio atque voluntas, de quibus miro ordine Philoſophus docuit, declarando quod ex his principijs noſtræ operationes procedunt, & vitia atque virtutes, & quòd hæc ſunt in noſtra poteſtate, & noſtra ſponte fiunt, refellendo opinionem eorum qui ſuæ ſententiæ aduerſabantur. Nunc verò incipit de ſingulis docere virtutibus innuendo penè deſcriptionem cuiuſque, & ſeruat eum ordinem quem tenuit in ipſis enumerandis, ſcilicet declarādo materiam circa quam verſantur, & medium & extrema, & quod extremorum ſit magis aut minus contrarium ipſi virtuti, & medio. Videtur autem primo incipere à fortitudine, & quia verſatur circa materiam difficillimam, id eſt circa terribilia, & quia verſatur circa affectus, de quibus moderandis prior videtur eſſe doctrina, quàm de actibus, cum oporteat hominē prius ſe interius percipere antequam producat operationes externas, & quia verſatur circa affectum vehementiſsimum, id eſt circa iram & partem iraſcibilem. Item quia ſumit nomen quaſi à virtute & à viro: græcè enim dicitur ἀνδρεία. Vel etiā incœpit ab hac virtute Philoſophus, quia incipiendū eſt à magis notis. hæc videntur eſſe nobis valde nota, & affectus etiam ipſe circa quem verſatur, & ita dicūt nōnulli. Diuiditur autē hic tractatus in quatuor capitula. In primo docet materiā & obiectum, circa quod verſatur fortitudo. In ſecundo de operationibus eiuſdem, & vitiorum oppoſitorum, id eſt de exceſſu atq; defectu. In tertio de quinque ſpeciebus nō verę fortitudinis. In quarto de quibuſdam proprietatibus eius quæ videntur fortitudini competere. Primum capitulum in tres partes diuiditur, quæ locis ſuis patebunt. Tractat autem in prima de obiecto fortitudinis materiáque eiuſdem. Omnis enim habitus habet obiectum quoddam circa quod verſatur. Procedimus enim in cognitione noſtra ex obiectis ad actus, & ab actibus ad potētias, & à potentijs ad eſſentias, id eſt à notioribus ad ea quæ ſunt nobis minus nota vt ea cognoſcamus. In prima igitur declarando materiam fortitudinis, dicit Philoſophus eam verſari ſicut anteà dictum eſt circa res formidoloſas, & metum, & fiduciam. Et poſtea oſtendit

quæ

quæ ſunt ea quæ timemus, ſcilicet ea quæ nos terrent, & exiſtimãtur mala: vnde antiqui dixere metum expectationem eſſe futuri mali. Notandũ quod malum bifariam conſiderari poteſt: aut vitium vel operatio vitioſa quæ in noſtra ſunt poteſtate: & cũ ſunt mala, aut id quod aliquid eſſe dicitur læſionis noſtræ, vt inopia, exilium, mors, & ſimilia, quæ nõ ſunt in noſtra poteſtate, & tamen exiſtimantur, & appellantur mala: nunc de his ſecundis loquitur Philoſophus, quorum eſt metus, & talia non ſunt in noſtra poteſtate. [AT non circa hæc 88
omnia.] Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua vult declarare id quod proprie eſt obiectum principaliſsimum fortitudinis, & ſemouere alia quæ nõ ſunt talia. Nã ſi circa ea quæ afferunt metum verſetur fortitudo, non tamen circa omnia talia verſatur proprie fortitudo: & primo non verſatur proprie circa infamiam. & probatur, Fortis laudatur, non timẽs infamiam non laudatur: ergo non timens infamiam non eſt proprie fortis: nec fortitudo ex conſequenti verſatur circa infamiam, nec circa paupertatem, & morbos, & ſimilia quæ non videntur prouenire ſponte noſtra, nec circa timorem pudicitiæ vxoris, quia hæc non timens non laudatur proprie de fortitudine. Notandum quod Philoſophus loquendo de inopia, & morbis, dixit talia non eſſe timenda, quæ nec à nobis ipſis proueniunt. Tamen fieri poteſt vt paupertas noſtra opera proueniat: vt prodigus qui ſua opera euadit pauper, & item ægrotus qui ſua incontinentia ſuaq; opera incidit in morbum. Ob hæc enim vituperari ſolemus. Verum Philoſophus loqui videtur de paupertate & morbo quæ proueniunt à cauſis externis, vel à natura, vel à fortuna, cũ dicit talia nõ eſſe timenda. [CIRCA quæ igitur.] Hæc eſt tertia pars hu- 89
ius capituli: in qua Philoſophus poſteaquàm ſuperius declarauit in genere, quòd fortitudo verſatur circa terribilia, & excipit nonnulla quæ non videbantur proprie obiecta eſſe fortitudinis: nunc in ſpecie, & determinate affert. Et oſtendit quid ſit illud terribile circa quod verſatur proprie fortitudo, & dicit id eſſe mortem circa quam eſt, & circa fiduciam aut metum eiuſdẽ. & probatur, Fortitudo verſatur circa terribilia, at mors eſt maxime terribile: ergo circa mortem verſatur fortitudo, & circa metum, aut fiduciam eiuſdem. [AT 90
enim neq; circa omne.] Oſtẽdit Philoſophus quòd etſi circa mortem

mortem verſetur fortitudo, non tamen circa quodcunque
genus mortis, ſed circa eam quæ fit in bello. nam virtus debet
verſari circa ſummũ materiæ ſuæ: at in bello ſunt ſummè ter
ribilia, & pericula maxima, & pulcherrima: & viri fortes vi-
dentur eſſe proprie circa illa, cum pro honeſtate & decore,
pro defenſione patriæ, & more noſtro, pro fidei patrocinio
fidenti animo ſubeunt mortem. non autem circa mortẽ quæ
fit in mari, aut in morbis: quorum alterum fortunæ vel alij
externæ cauſæ, alterum naturæ competere videtur. Nam ſi
mors naturalis eſſet illa circa quam verſaretur fortitudo,
91 omnes qui moriuntur eſſent fortes. [EODEM accedunt.]
Probat eandem ſententiam exemplo ciuitatum & regum,
qui conſtituunt honores ijs qui pro ſalute patriæ obierunt
in bello: quod eſt indiciũ, cum honos ſit quoddam præmium
92 virtutis, illos fuiſſe virtuoſos & fortes. [QVIN etiam & in
mari.] Affert rationes cur fortitudo nõ verſetur circa mor-
tem quæ fit in mari: nã & fortes dolent tali genere mortis. vt
Virgilianus ille, O terq; quaterq; beati, &c. Et item fortes di
cũtur in ijs in quibus poſſunt viriliter agere, & oſtendere ali-
quod opus fortitudinis, quod in mari fieri minime poteſt.

De terribilium diuerſitate, & fortitudinis extremis. CAPVT VII.

93 *NOn eſt autem idem uniuerſis terribile. Et di*
cimus etiam aliquid eſſe quod facultatem ſu-
perat hominis. id igitur unicuique terribile
eſt homini ſanæ mentis. At ea quæ metas fa-
cultatis non egrediuntur humanæ, magnitudine differũt,
& intenſione, remiſsioneq;. ſimiliter autem & ea quibus
94 *confidimus. Fortis itaq; impauidus eſt, ut homo: atque ti-*
mebit quidem & huiuſcemodi res formidoloſas. uerum
ut oportet, & ut dictat ratio, tolerabit honeſtatis cauſa.
hæc enim ipſius uirtutis eſt finis. Fit autem ut hæc & ma
gis & minus timeant homines. & etiam ut ea quæ non ter
ribilia ſunt, ut terribilia metuant. atq; delinquitur: cũ me-
tuunt aut ea quæ non oportet metuere, aut non quemad-
modum

modum oportet, aut nõ quando oportet, aut aliquid taliũ.
ſimiliter peccatur & circa ea quibus cõfidimus. Qui igi-
tur & ea quæ oportet, & gratia cuius oportet, & ut o-
portet, & quando oportet, fert & metuit, & identidẽ cõ-
fidit: is homo eſt fortis. fortis enim pro dignitate, & ut
ipſa ratio iubet, tam patitur quàm etiã agit. Finis autẽ ope
rationis omnis is eſt, qui accommodatur habitui. & uiro
etiam forti honeſtum eſt ipſa fortitudo. Talis igitur &
ipſius eſt finis. ſingula nanq; ſuo fine definiuntur. Fortis
igitur honeſti cauſa ſubit & agit ea quæ ad ipſam fortitu
dinem pertinent. Exuperantiũ autem is quidem qui in nõ 95
metuendo exuperat, nomine caret. atque dictum eſt anteà
nominibus complura uacare. at uocari poteſt inſanus qui* μαινόμε-
dem uel ſtupidus, ſi nihil omnino neq; motus terræ neq; νος ἢ ἀνάλ-
fluctus (ut de Celtis dicitur) metuat. Sed is qui circa res γητος.
*formidoloſas exuperat confidendo, * audax eſt. uidetur* θρασύς.
autẽ ipſe audax & arrogans eſſe & fortitudinis ſimula- 96
tor. Qualis igitur eſt fortis circa res ipſas formidoloſas,
talis & ipſe uideri uult. itaq; imitatur illum in quibus po-
teſt. Quapropter & cõplures ipſorũ audaces ſunt ſimul* θρασύδει-
& timidi. in his enim audẽtes res formidoloſas nõ ſuſti- λοι.
nẽt. Is autẽ qui metuẽdo exuperat, timidus eſt. Nã timet ea 97
quæ nõ oportet, & omnia talia ipſum ſequũtur. deficit au
tem & in confidẽdo. Sed in doloribus exuperãs magis eſt
manifeſtus. meticuloſus igitur male ſeſe habet circa ſpem,
quippe cũ uniuerſa metuat: fortis uerò contrà ſeſe habet.
confidere nanq;, bene ſperantis hominis eſt. Circa igitur 98
hæc uerſatur & audax, & meticuloſus, & fortis. Sed di
uerſo modo ad hæc ſeſe habẽt. Illi nãq; exuperant & defi
ciũt. At hic mediocriter ſeſe habet, & ut oportet. Et auda
ces quidẽ præcipites ſunt ante ipſa pericula & uolũt ea:
ſed

ſed cum in ipſis ſunt, tergiuerſantur. Fortes autẽ in ipſis
99 *quidem operibus feruidi ſunt, anteà uerò quieti. Vt igitur dictum eſt, fortitudo mediocritas eſt circa ea quibus confidimus, & ea quæ terribilia ſunt, in ijs quæ diximus. & eligit atque fert ipſa: quia eſt honeſtum, & quia eſt turpe non ſubire atque perferre. Mortem autem ſibi conſciſcere ob fugiendam paupertatem, aut amorem, aut moleſtum aliquid, non fortis eſt hominis, ſed potius timidi: eſt enim mollitudinis, laborioſa fugere. atq; non quia res eſt*
100 *honeſta, oppetit mortem: ſed quia malum, fugit. Fortitudo igitur tale aliquid eſt.*

COMMENT.

93 NON eſt autẽ idem vniuerſis.] Hoc eſt ſecundum capitulum, in quo oſtendit operationes fortitudinis, & etiã extremorum, id eſt exceſſus & defectus: & hunc ordinem ſeruat ferè in omnibus virtutibus declarandis. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes quæ patebunt locis ſuis. In prima igitur parte Philoſophus diſtinguit terribilia, & oſtendit quoddam terribile eſſe excedens cõditionem humanam, vt terræmotus, illuuiones, & ſimilia omnibus metuẽda. Alia ſunt terribilia ſecundum conditionem humanam, & eorum, alia parua, alia magna, alia intenſa, alia remiſſa. Notandum quod Philoſophus dicit non eſſe idem vniuerſis terribile, non ſolum quia magis aut minus terribile eſt ex parte rei: ſed etiam quia homines ſecundum ſuas conditiones putant terribilia, & aliud alij videtur: vt amiſsio pecuniæ eſt terribile auaro, prodigo verò aut liberali nequaquam. [FOR-
94 TIS itaque.] Declarat nunc Philoſophus operationes hominis fortis, dicendo quòd fortis eſt impauidus, nõ quòd omnino non timeat illa quæ excedunt metas humanæ conditionis, eſt enim homo: quinetiam quoquo modo timet ea terribilia quæ ſunt intra metas conditionis humanæ, tamen tolerabit ea gratia honeſtatis. Hoc autem eſt commune virtutibus vt gratia honeſtatis agantur: at euenit quòd hæc terribilia timentur magis vel minus quàm oportet, & interdum ea

timen

timentur quæ timenda non ſunt, & ſimiliter ſubeuntur quæ ſubeunda nõ ſunt, ex nimia audacia & temeritate: & hoc pacto delinquitur diſcedendo à mediocritate fortitudinis, vt oſtendet paulò inferius particulariter: fortis verò metuit, & confidit vt oportet: & qui hoc modo agit cum mediocritate eſt appellandus fortis, quod probat duabus rationibus. Prima, Is qui agit vt recta dictat ratio circa materiam fortitudinis, eſt vir fortis: at is qui cõfidit vt oportet, & quando oportet, & cũ alijs circunſtantijs agit circa materiam fortitudinis vt recte dictat ratio: ergo talis eſt appellandus fortis. Patet ratio, quia regula, & veluti menſura quædam omniũ virtutũ eſt recta ratio, & in qualibet virtute eſt quædam recta ratio, vt recta ratio fortitudinis, temperantiæ quoq;, & ſic de alijs. Secunda, Is qui agit ſecundũ finem fortitudinis, eſt appellandus fortis: ſed qui confidit, & ſubit ea quæ oportet, & vt oportet gratia honeſtatis, agit ſecundũ finem & rationem fortitudinis: ergo talis eſt appellandus fortis. [EXVPERANTIVM 95
autem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua declarat operationes vitiorũ, quæ ſunt oppoſitæ fortitudini, id eſt exceſſus atque defectus. Dicit igitur quod is qui excedit in non metuendo caret nomine ſicut multa alia: & videtur eſſe cauſa, quia raro accidit vt ſit aliquis talis: ſed vocetur ſtupidus vel inſanus quidem, dicit Philoſophus, & temerarius ſi excedit in non timendo ea quæ timenda ſunt, vt Celtæ & populi illi qui non timent fluctuationes, & tempeſtates, [SED his qui cir- 96
ca res.] Declarat nunc operationes vitioſi excedentis in confidendo quem appellat audacẽ, & dicit quòd talis videtur eſſe arrogans quidẽ, & ſimulator fortitudinis, & vult videri fortis cum non ſit, & dicit quòd talis eſt ſimul timidus, & audax, Ij enim qui in quibuſdam ſunt timidi, in quibuſdam audaces: ſunt ſimul timidi & audaces: ſed multi homines audaces ſunt huiuſmodi: ergo &c. [IS autem.] Declarat nunc operatio 97
nes alterius extremi, id eſt timiditatis & timidi, dicẽdo quòd is qui metuendo excedit timidus eſt, & eodẽ pacto qui in confidendo deficit. & ſic videtur ponere quodammodo duos modos exceſſus, & duos defectus qui videntur opponi inter ſe. Nam excedentibus in non metuẽdo qui ſunt vt Celtæ, videntur opponi excedentes in metuendo, qui videntur eſſe timidiſsimi: excedentibus verò in audendo videntur opponi

98 deficiẽtes in audẽdo, qui ſunt timidi. [CIRCA igitur hæc.] Comparat iſta inter ſe, declarãdo quod circa eandẽ materiã verſatur audax, timidus, & fortis, id eſt circa terribilia, diuer ſo tamen modo. Nam audaces ſunt præcipites ante pericula. Sed cum adſunt, tergiuerſantur: fortes verò ecõtrà ſe habẽt,
99 vt latiſsimè patet in textu. [VT igitur dictum eſt.] Concludere videtur & ex dictis afferre quandam deſcriptionẽ fortitudinis, ſcilicet quod fortitudo eſt mediocritas circa terribilia in bello propter honeſtatẽ, quia eſt honeſtum talia perfer
100 re, aut turpe non perferre. [MORTEM autẽ ſibi.] Dixit ſuprà Philoſophus quod circa mortem quæ eſt vltimũ terribilium verſatur fortis: nec igitur videretur qui ob fugiendam paupertatẽ, aut amorẽ, vel aliquid moleſtum ſibi mortẽ conſciſceret eſſe appellandus fortis. Excludit hunc errorem Philoſophus, & oſtendit quod talis potius eſt appellandus timidus, & mollis cũ fugiat laborioſa, quæ nõ ſunt proprie mala, ſcilicet paupertas, & talia incõmoda cũ nõ ſint turpia, & non cõtrahãtur noſtra culpa. Diximus igitur fortitudinẽ eſſe circa terribilia, & opus fortis fieri ob honeſtatẽ, & nõ ob fugiendã paupertatẽ vel amorẽ, quæ potius vidẽtur prouenire ex timiditate, quæ etiã longius abeſt à fortitudine, quàm audacia.

Quòd quinque modi fortitudinis non veræ.

CAPVT VIII.

101 *Dicuntur autem & aliæ fortitudines quinque modis. Atq; prima eſt ipſa ciuilis. maxime autem ſimilis eſt. ciues enim ob increpationes quæ ſunt ex legibus, & opprobria, honores'ue, pericula ſubire uidentur. Et propterea fortiſsimi uidentur eſſe, apud quos timidi quidem infames ſunt.*
Ilia.x. *fortes autem afficiuntur honore. Tales & *Homerus aſ-*
Ilia.θ. *ferit: ut Diomedem ac Hectorem. dicit enim Hector,*

Nã me Polydamas ante omnes ipſe reprehendet. Et Diomedes,
Inter enim dicet Troianos optimus Hector:
Titydes metuens puppes confugit ad altas.

Hæc autem ex eo maxime ſimilis eſt ei de quo ſuprà diximus, quæ fit ob uirtutem. Ob pudorẽ enim & appetitionem

nem honeſtæ rei, honoris inquam, & ob fugiendā repre-
henſionē, quæ quidē eſt turpis. In eodē poſuerit quiſpiā
& eos qui cōpelluntur à magiſtratibus. Verum deterio- 102
res eo ſunt, quòd non ob pudorē, ſed ob metum id faciūt.
& fugiunt nō rem turpē: ſed rem moleſtam. cogunt enim
ij qui poteſtatem habent, ut Hector,

** Quem procul à pugna trepidantem forte uidebo:*
Is canibus fiet, fiet quoque uulturis eſca.

Idem faciunt & qui alijs imperant. etſi recedunt, uerbe-
ribus afficiant. & qui ante muros, foſſas, & huiuſmodi
conſtruunt aciem. omnes enim cogunt. At nō neceſſitate:
ſed quia res eſt honeſta, fortem eſſe oportet. Videtur etiā
& ipſa ſingularum rerum peritia fortitudo eſſe. quapro- 103
pter & Socrates fortitudinem ſcientiam eſſe putauit. Ta-
les autem alij quidem in alijs ſunt. in rebus autem bellicis
milites. ſunt enim in bello complures res* uanæ, quæ qui-
dem maxime ipſis ſunt notæ. atque ideo fortes uidentur:
quia quales ſunt illæ, alij neſciunt. Deinde & aduerſa-
rios offendere, & ſeipſos tueri maxime experientia poſ-
ſunt, & euitare hoſtis conatus, & illum percutere, cum
armis uti poſſint, & talia habeant: ut & ad faciendum
ſint, & ad non patiendum aptiſſima. quibus efficitur, ut
ipſi tanquam aduerſus inermes armati, & tanquam ad-
uerſus rudes * ludimagiſtri decertent. etenim in huiuſce-
modi certaminibus non ij ſunt pugnaciſſimi, qui fortiſſi-
mi ſunt: ſed ij qui uires ampliſſimas habent, & optime ſe-
ſe habent corporibus. At uerò milites tunc timidi fiunt:
cum excreſcit periculū, & inferiores ſunt copijs ac appa-
ratu. Primi nanque fugam arripiunt. urbanæ uerò co-
piæ manent, atque intereunt. * Quòd quidem & in Her- 104
mæo accidit. Hæ nanque turpe fugere, & mortem tali ſa-

Ilia. ο. quæ uerba etiā ſub perſona Agamē-nonis referuntur.

Ilia. β. Vide Ariſt. lib. 3. cap. 10. Politicorum.

πολλὰ τοῦ πολέμου καινά.

ἀθληταί.

ὅπερ καὶ τῷ ἑρμαίῳ τῷ ἐν κορώνῃ τῆς Βοιωτίας συνέβη, *id eſt, quod quidē apud Hermæū in Coronæ Bœotiæ oppido contigit.*

luti præferendã eſſe cenſent. illi uerò ut ſuperiore ab ini-
tio ſeſe obiectant periculis: re autẽ intellecta, fugam arri-
piũt, mortẽ magis quàm dedecus formidãtes. Sed uir for-
105 *tis non eſt talis.* Atqui iram etiam ad fortitudinẽ referũt.
Fortes enim & *ij uidentur qui ob iram feruntur, perinde*
atq; feræ, in eos qui ipſos uulnere affecerunt. quia & for
tes concitantur ira. eſt enim ira res impetuoſiſsima ad ag-
gredienda pericula. quapropter & Homerus dixit, Vi-
res iniecit iræ: & animum ira concitauit. & acuta per na
106 *res uis, & efferbuit ſanguis.* Hæc enim uniuerſa iræ con-
citationẽ impetum'ue ſignificare uidẽtur. fortes igitur ob
honeſtatem agunt: & ipſa ira ſubminiſtrat. feræ autẽ ob
dolorem: quia nanq; uulnus acceperunt, uel quia timent.
nam ſi ſuis in luſtris ſint, non inuadunt. Non igitur ſunt
fortes: propterea quòd à dolore concitati ac ira ad peri-
culum irruunt, nihil præuidẽtes malorũ. nam hoc pacto
& ipſi aſini cum eſuriunt fortes eſſent. non enim à pabu
lo uerberibus dimouentur. Adulteri *quoq; propter libidi*
nem multa audent. non igitur fortes ſunt qui ob dolorem
ac iram ad pericula cõpelluntur. Maxime *autem natura-*
lis ea eſſe uidetur, quæ eſt ob iram, & eſſe fortitudo ele-
ctione ſumpta: fineq;, & ipſi etiam homines, cũ iraſcuntur
dolent, cum ulciſcuntur capiunt uoluptatẽ. qui autẽ pro-
pter hæc agunt: pugnaces quidẽ ſunt, at non fortes. non
enim ob honeſtatem agunt nec ut ratio præcipit, ſed ob
ipſum affectum: aliqua tamen ex parte ſunt ſimiles forti-
107 *bus.* Nec *etiam ij qui ſunt ſpe freti, ſunt fortes. nam ex eo*
quia ſæpe, multosq; uicerunt, fiduciam in periculis habẽt.
Sunt autẽ ſimiles fortibus, quia utriq; cõfidunt. ſed fortes
quidẽ ob eas res quas paulo anteà diximus. illi uerò quia
ſe ſuperiores eſſe putant, & nihil uiciſsim ſuſcepturos ma
li: tale

li: tale & ipſi ebrij faciunt. ſperant enim omnia ſibi pro-
ſpere euenire. cum uerò non eueniunt ipſis talia, fugam
arripiunt. At uiri fortis erat, res eas quæ ſunt hominibus
& uidentur formidoloſæ, ferre: quia honeſtum eſt ferre,
& turpe eſt non ferre. Quamobrem & magis fortis 108
eſſe uidetur, ſubitis potius in terroribus interritum eſſe
ac ſine turbatione, quàm in præuiſis. eſt enim ab habitu
magis, aut minus ex apparatu. nam anteà uiſa, cogitatio-
ne & ratione quiſpiam eliget. at ea quæ repẽte eueniũt,
habitu. Fortes etiam eſſe uidẽtur & qui ignorant. Et ſunt
non longè ab ijs, qui ſpe freti confidunt. deteriores autem 109
ſunt, qui tum dignitatis nihil habẽt. illi autẽ habẽt. Qua- 110
propter & aliquo tempore manent. hi uerò decepti, ſi co
gnouerint, uel ſuſpicati fuerint aliud eſſe quàm putabant,
fugiunt. Quod quidem Argiuis contigit cũ in Lacedæmo
nios tãquam in Sicyonos incidiſſent. Dictũ eſt igitur qua
les nã ſint ipſi fortes: & ij rurſus qui fortes eſſe uidẽtur.

COMMENT.

DICVNTVR autem & aliæ.] Hoc eſt tertiũ capitulũ, in 101
quo Philoſophus poſteaquàm declarauit materiam
circa quam verſatur fortitudo, & operationes ipſius,
& vitiorũ oppoſitorũ: nunc enumerat quinq; ſpecies fortitu
dinis nõ tamen veræ, ſed ſimilis, & ponit differentias inter
has, & veram, & proprie dictam fortitudinẽ. Diuiditur autẽ
in quinque partes ſecundũ quinque ſpecies ſupradictas, quæ
ſuis locis patebũt. Prima ſpecies dicitur ciuilis, quæ vehemen
ter videtur ſimilis veræ fortitudini. Hæc autem eſt cum ciues
pericula ſubeunt ob fugiendam infamiam, & conſequendos
honores, vt oſtendit exemplo Homeri: & hæc eſt valde ſimi-
lis veræ fortitudini. Differt tamen quia vere fortis aggredi-
tur opus fortitudinis primo, & principaliter, & quia eſt hone
ſtum, & propter ipſam honeſtatem, ſiue ſequatur honor ſiue
nõ: iſte vero ciuilis principaliter ſubit pericula ob honorem
conſequendum vel fugiendam infamiam. [CVM hiſce quiſ- 102

102 piam.] Alio modo ciues aggredi vidétur pericula ob fugien
dam pœnã,& ij vidétur redigi ad ſuperiorẽ ſpeciẽ fortitudi-
nis nõ propriẽ quæ dicitur ciuilis, quãquàm ſint deteriores ſu
pradictis, quia nõ faciunt fortia facta ob fugiendã turpitudi-
nẽ, ſed ob fugiendã pœnã, vt exẽplo Homeri oſtẽdit Philoſo
phus. Sic igitur duo erũt gradus ciuilis fortitudinis, & ſecũdi
103 erũt primis deteriores. [VIDETVR etiã.] Affert Philoſo-
phus ſecundã ſpeciẽ fortitudinis improprie dictæ, quam di-
cit eſſe peritiã quandã præſertim in rebus bellicis: hanc autẽ
non vult eſſe proprie fortitudinẽ, quia videtur eſſe ab arte, &
experiẽtia acquiri: nõ autẽ electione, vt eſt vera fortitudo. &
in hoc videtur reprehẽdere opinionẽ Socratis dicentis in li-
bro vt puto qui Protagoras inſcribitur, Quòd fortitudo in
quauis facultate eſt ars & peritia quædam. & intelligit hoc pa
cto, vt dicimus fortẽ medicũ, qui ſine timore curare audet: &
ſimiliter in alijs artibus qui eſt peritus audet operari ſecundũ
illam artem: ſed hoc præcipue videtur euenire in bello, vbi
peritiores videntur magis confidere, & præ ſe ferunt maio-
rem ſpeciem fortitudinis, quàm rudes. Verum talis fortitu-
do militaris videtur inferior ſuperiore, quam appellauit ci-
uilem, & ignobilior. Probatur. Ea fortitudo quæ eſt ſimi-
lior veræ & propriæ fortitudini, eſt nobilior & præſtantior
ea quæ eſt diſsimilior. At ciuilis illa ſupradicta eſt ſimilior
quàm militaris: ergo eſt præſtantior. Hanc rationem decla-
rat Philoſophus cum dicit: At vero milites tunc formidant,
104 timidiq; ſunt, &c. [HERMÆO.] Hermæus eſt locus in Eu-
boia ab Herme dictus, quia fuit Mercurio conſecratus. Vbi
olim ciuitas fuit Caronia appellata: quam cum obſiderent
Athenienſes duce Phoreo, & proditione arcẽ cepiſſent, Cha
ron dux Thebanorum miſſus in obſeſſorũ auxiliũ in ea pu-
gna occubuit: ex quo exẽplo milites eius qui prius audebant
pugnare duce fidentes fugam arripuerunt: ciues vero, & vr-
banæ copiæ turpe exiſtimantes patria relicta aufugere, per-
105 ſeuerantes in prælio omnes propè interierunt. [AT qui irã
etiam.] Aliam affert ſpeciem fortitudinis impropriè dictæ,
quæ fit per iram. Et primo oſtendit quomodo eſt ſimilis: de-
inde quomodo differt. Primo quomodo eſt ſimilis proba-
tur hoc pacto, Fortitudo qua homines impetu quodam ag-
grediuntur pericula, eſt ſimilis veræ fortitudini: at fortitudo
quæ fit

quæ fit per irã eſt talis: ergo fortitudo quæ fit per irã eſt ſimi-
lis veræ fortitudini. Hoc etiã probat Philoſophus teſtimo-
nio Homeri, qui multis in locis oſtẽdit quòd ira ſubminiſtra
re videtur vires fortitudini. [FORTES igitur.] Nũc oſtẽdit 106
Philoſophus quomodo talis fortitudo differt à vera fortitu
dine. Probatur, Fortitudo proprie dicta, & vera eſt qua viri
fortes operãtur propter honeſtatẽ, & vt recta ratio iubet. At
fortitudo per irã nõ eſt huiuſmodi: ergo nõ eſt fortitudo pro
prie dicta. Nã honeſtas eſt illa quæ primo videtur animũ face
re fortibus viris, & etiã vires ſubminiſtrare & ſtimulare, & im
pellere: ira vero nõ primo. Itẽ probatur alia ratione, Si forti
tudo quæ fit per iram eſſet fortitudo vera, tũc feræ, & nõnulla
animalia bruta, & etiã adulteri eſſent appellãdi fortes. Cõſe-
quens falſum: ergo & antecedẽs. Ratio patet in textu. Dubi-
tatur quia Philoſophus dicit, ꝙ ira videtur fortibus ſubmini
ſtrare, hoc non videtur verũ. Nã id quod nõ obtẽperat ratio
ni, ſed ſua naturali motione mouetur, nõ videtur ſubminiſtra
re fortitudini. at ira eſt huiuſmodi: ergo nõ videtur ſubmini-
ſtrare fortitudini. Pro ſolutione notadũ ꝙ ira cõſiderari po
teſt prout eſt in exceſſu, & etiã vt eſt in mediocritate: ſi accipia
mus eã vt eſt in exceſſu, tũc nõ dicimus eſſe cũ fortitudine: ſin
autẽ ſumatur ſecũdo modo, tũc eſt affectus regulatus à ratio-
ne, & poteſt eſſe cũ forti operatione. Et ideo dicit ꝙ eſt natu
raliſsima motio irę, & ſi ipſa accipiat finẽ congruũ & electio
nẽ, fiet vera fortitudo vel operatio fortitudinis: & ſic in for-
tẽ cadit ira quæ eſt affectus regulatus à recta ratione. Virtutes
enim aliquæ ſunt affectuũ moderatrices. Verũ dolor & cupi-
ditas nõ comitatur fortitudinẽ per ſe, ſed per accidẽs: dolor
enim per ſe nõ cõpellit ad pericula, ſed excitat irã. & ſimiliter
qui propter voluptatẽ cõſequendã aggrediũtur pericula, nõ
per ſe ſed per accidẽs pericula ſubeũt, & nõ cõpellũtur obve-
rũ finẽ fortitudinis. Ad rationẽ cũ dicitur quòd ira obedit ra
tioni, quia eſt naturalis motio. Negãda maior eſt, & dicendũ
quòd appetitus eſt actus natura ad obtẽperandũ rationi, etſi
de natura ſua nõ ſit rationalis per eſſentiam, vt ſæpe vidimus.
Quare exire poteſt affectus regulatus ab imperio rectæ ra-
tionis, ex quibus patet veram eſſe ſententiam Philoſophi de
tali ira moderata: ſed intelligendum quod duplex videtur
eſſe operatio fortitudinis: vna tolerandi, vt apparebit: alia

aggrediendi. Ad primam operationem non eſt opus ira. Ad
ſecundas verò in aggrediẽdis periculis videtur opus eſſe ira
107 moderata. [NEC etiã.] Affert quartam ſpeciẽ fortitudinis
impropriè dictæ, quæ eſt in illis, qui ſpe quadam confidunt,
ex eo quòd ſæpe hoſtes ſuperarunt. & oſtendit quomodo
conueniunt viri fortes & iſti, & etiam quomodo differunt.
Conueniunt enim & ſunt ſimiles fortibus in eo quòd ambo
confidunt: differunt tamen poſtea, quia fortes fortia aggre-
diuntur, & confidunt ob honeſtatẽ conſequendã, & turpitu-
dinẽ fugiendã. Iſti verò ob ſpem victoriæ, quam ſpem acquiſi
uerunt ex cõſuetudine vincendi. Et notandũ quod fortis ag-
greditur pericula cum electione, aut præcedente, aut comi-
tante operationem vt videtur: & hoc dicitur, quia interdum
eueniunt pericula ſubita & repentina, in quibus fortis nõ po-
teſt habere tẽpus præcedẽs deliberandi & eligendi: ſed tamẽ
habet habitum fortitudinis & electionẽ, quæ eum præceſsit.
Item aliam rationẽ affert Philoſophus ad oſtendẽdum quod
confidentes propter ſpem nõ ſunt vere fortes. Nam vere for
tes perſiſtunt in periculis: illi verò qui propter ſpem confide-
bant veluti ebrij, non perſiſtunt in periculis: ergo nõ ſunt ve-
108 re fortes. [QVAMOBREM & vir.] Hoc videtur inferri ex
ſupradictis quod appellant corrolariũ, & eſt tale quòd is qui
operatur fortiter in ſubitis periculis eſt fortior quàm qui in
præuiſis. & hoc oſtendit, quia agẽs fortiter in repẽtinis peri-
culis manifeſte apparet quod operatur per habitum: ſed ille
qui agit fortiter in præuiſis poteſt fortem operationẽ pro-
ducere, non tamẽ ſequitur quod operetur per habitum. No-
tandum quod qui ſubit pericula repentina per habitum ma-
ximè videtur ea aggredi, quia non habet tempus conſultan-
di, & deliberandi, ſed quia ex multis actibus fortibus quibus
conſecutus eſt habitum conſuetudine quadã ſuſcipit ea. Vn-
de ſuperius etiam dixit. Is igitur homo fortis propriè dicitur
qui circa honeſtam mortem, & ea omnia quæ repente affe-
rant ipſam interritus eſt. Notandum quod hæc ſpecies for-
titudinis impropriæ videretur forſitan nõnullis eſſe eadem
cum ſecunda ſpecie ſupradicta: ſed differunt, quia fidentes
propter ſpem ex eo quòd multotiens victoria potiti ſunt,
poſſunt eſſe tales, & tamen non habere peritiam & artẽ. Ita-
que illi audent ob peritiam: iſti ob ſpem quam conceperunt

ex multis victorijs. diuerſi igitur ſunt, vt patet. [FORTES etiam eſſe videntur.] 109 Affert quintam ſpeciem fortitudinis improprie dictæ, & oſtendit eam non eſſe veram fortitudinem, & etiam oſtendit quod eſt deterior quarta ſpecies præcedenti. Probatur igitur quòd hæc non eſt vera fortitudo quæ fit per ignorantiam, illa confidentia quæ eſt ſimilis fortitudini propter ſpem, & etiam deterior illa nõ eſt propria fortitudo, ſed hæc quæ fit per ignorãtiam eſt ſimilis fortitudini impropriæ quæ eſt propter ſpem, & etiam deterior illa: ergo non eſt vera fortitudo. [DETERIORES vero 110 ſunt.] Oſtendit Philoſophus quomodo fortes ignoratione ſunt deteriores fortibus propter ſpem. Nam illi habent aliquam dignitatem, & ſuſtinent pericula aliquo tempore: fidentes autem propter ignorantiam dignitatem nullam habent, & ſtatim cognito periculo fugiunt: & hoc probat exẽplo Argiuorum, qui putabant ſe pugnaturos cum Sicyonijs, & propterea confidebant ignoratione decepti: cũ vero cognouerunt hoſtes eſſe Lacedæmonios, extemplo fugam arripuerant. Ex his patet quæ eſt vera, & proprie dicta fortitudo, & quæ non propria. Notandum quod ſufficientia quinque ſpecierum ſupradictarum poteſt oſtendi hoc pacto, ſcilicet cur ſint tot, & non plures nec pauciores. Nam fortitudo proprie dicta conſiſtit in tribus, ſcilicet in cognitione, electione, & fine, quæ eſt honeſtas accõmodata fortitudini. Quod ſi aliqua ſit fortitudo non proprie dicta, deficit ab aliquo horũ trium: ſi deficit in cognitione, ſiue ſcientia, oritur fortitudo per ignorãtiã, ſcilicet quinta ſpecies. ſi vero deſit electio, tũc fit aliqua perturbatione aggreſsio periculorum, ſcilicet aut ira, aut ſpe: & ſic oriũtur illæ duæ, ſcilicet tertia & quarta. Sin vero ſit error in fine, hoc bifariam: aut ob aliquã artem, & peritiã, & tũc eſt ſecũda, id eſt militaris: aut nõ propter cõmunẽ bonũ, & honeſtatẽ, ſed ob propriũ bonũ, ſcilicet propter honorẽ, & tũc oritur prima ſpecies, id eſt ciuilis.

De proprietatibus fortitudinis. CAP. IX.

QVanquam autem circa fiducias, metusq; fortitudo uerſatur, tamen non ſimili modo circa utrunque: ſed magis circa res formidoloſas uerſatur. Qui nanq; in hiſce non turba- 111

tur, atque ſe habet circa has ut oportet: magis eſt fortis
quàm is qui circa ea in quibus cōfidit, ſe habet ut oportet.
Fortes igitur ex eo dicuntur: quia res (ut dictum eſt) infe-
rentes dolores tolerant. iccirco fortitudo dolores affert:
& nō iniuria laudatur. Difficilius enim eſt dolores ferre,
113 *quàm à uoluptatibus abſtinere. Enimuero fortitudinis fi-*
nis iucūdus eſſe uidetur. Verū ab euenientibus doloribus
obfuſcatur: ut & in certaminibus fieri ſolet. nam pugili-
bus finis quidē ipſe iucūdus eſt gratia cuius certant, coro
næ inquam atq; honoris. ſed cædi moleſtum eſt: cum ſint è
carne, doloresq́; affert, et omnis omnino labor. Atq; quia
hæc ſunt multa, ideo id gratia cuius certant, cū ſit res par
ua, nihil iucūdi uidetur habere. quòd ſi tale & circa for-
titudinem eſt: mors quidē atq; uulnera forti uiro moleſta
erunt, atque inuito. feret tamen quod honeſtū eſt ea ferre,
uel turpe nō ferre. Atq; quo magis omni uirtute pollet &
114 *felicior eſt: eo magis ob mortē ſanè dolebit. Vir enim ta-*
lis maxime dignus eſt uita, maximisq́; bonis priuatur id
ipſum ſciens, quod quidē dolorē affert. uerū nihilominus
eſt fortis. Et eo magis fortaſſe quòd honeſtatē quæ eſt in
bello his anteponit. Nec fit ut omnibus in uirtutibus cum
uoluptate operemur, niſi quoad attingitur finis. Nihil*
autē fortaſſe uetat, nō eos qui tales ſunt præſtātiſsimos mi-
lites eſſe: ſed eos qui minus quidē ſunt fortes: nullū autē a-
liud bonū habēt. Hi năq; parati ſunt ſeſe periculis obiecta
re, uitamq́; pro paruo emolumēto perdūt. De fortitudine
igitur hactenus dixiſſe ſufficiat. Quid autē eſt, ex iis quæ
diximus nō eſt difficile cōprehēdere, ac aſsignare figura.

**Id eſt, qui uerè ſunt fortes, ſæpe non ſunt præſtātiſſimi pugnaciſſimiq́;. Sed qui nimis pollent uera fortitudine, & nullū aliud bonū habēt q̄ corporis robur. ti,*

COMMENT.

111 QVANQVAM autem circa fiducias.] Hoc eſt quartum & vltimum capitulum huius tractatus: in quo Philo-ſophus

ſophus affert quaſdam proprietates,quæ videntur competere fortitudini proprie dictæ & forti. Diuiditur in quatuor partes.In prima oſtendit quomodo fortis ſe habet circa metus & fiducias & terribilia. In ſecunda quomodo circa dolores. In tertia quomodo circa voluptatem. In quarta affert quoddam obortũ vel correlarium,vt iſti dicũt.In prima igitur parte dicit Philoſophus quod cũ fortitudo verſetur circa ea quæ ſunt terribilia,& circa ea, in quibus confidere oportet, tamen magis eſt proprium fortitudinis ſubſtinere formidoloſa & terribilia,quàm circa ea confidere in quibus eſt cõfidendum. [FORTES igitur ex eo.]Hæc eſt ſecunda pars in qua affert aliã proprietatem,ſcilicet quòd fortitudo verſatur circa dolores,& ex actionibus fortibus proueniunt etiam in agẽdo aliqui dolores.Circa ea verſatur fortitudo quibus viri fortes laudãtur:ſed viri fortes laudãtur,quia fortiter ſuſtinent,& perferũt dolores: ergo fortitudo verſatur circa dolores.Videtur etiam hoc oſtendere cõparatione temperantiæ, in qua requirẽda & exercẽda cum temperate operamur, non ſine dolore videmur abſtinere à voluptatibus.At difficilius eſt perferre dolores,quàm à voluptatibus abſtinere,vt ait Philoſophus in textu.Notandũ quòd nulla virtus acquiritur ſine moleſtia & difficultate: tamen voluptatem habet propter finem,quia voluptas ſequitur operationem ſtudioſam. [ENIMVERO fortitudinis.]Hæc eſt tertia pars capitu- 112

113 li in qua affert aliam proprietatem oſtendendo quo modo fortitudo ſe habet circa voluptatem, & habet voluptatem. Finis ſtudioſi viri habet voluptatem,& eſt iucundus ſtudioſo viro.At fortis eſt ſtudioſus & agit propter finem operationem fortem:ergo finis eſt ei iucũdus.& ſic fortitudo verſatur circa voluptatem,& habet voluptatem ob finem: ſed tamen probat quòd etſi ſit talis voluptas in fine, obfuſcatur à doloribus qui perferuntur à fortibus vt talem finem conſequantur.Nam ſicut fit in certaminibus & ludis:ita in fortitudine fieri videtur. At in illis eſt aliqua voluptas propter præmia,& coronas,quæ victoribus præponũtur:eodem pacto in fortibus factis eſt voluptas propter finem,quæ tamen obfuſcari videtur à doloribus quos perfert vir fortis. Oſtendit præterea quòd fortis quo magis pollet fortitudine atque virtute,eo magis dolet. Et hanc ſententiam videtur afferre

contra

contra Stoicos qui dicebant neminem ſtudioſum dolere,ſed poſitos eſſe,& conſtitutos in indolentia:& hoc præcipue dicebant de viro forti. Philoſophus autem probat hoc pacto, Qui magis eſt dignus vita, magis dolet de priuatione vitæ, & de ſua morte. At vir fortis quo eſt fortior & virtutibus abundans, magis eſt dignus vita & maxime dignus: ergo vir fortis dolet propter morté. Sed quia videretur fortaſſe quòd dolere eſſet alienum à fortitudine, ideo addit vlterius Philoſophus quòd fortis non minus ob hoc quia dolet eſt fortis: quia anteponit ijs honeſtatem in bellicis periculis, & anteponit cæteris bonis quæ ſunt in vita:& ſic apparet quòd non operamur cum voluptate in omnibus virtutibus niſi reſpectu finis, qui ſemper eſt dulcis, & iocundus in omni virtute.

114 [NIHIL autem fortaſſe.] Hæc eſt quarta pars capituli, in qua videtur inferre obortum ex ſupradictis. Nam cum dixerit fortem virum dolere ob mortem, ſubire tamen propter honeſtatem, videtur quod fortis magni faciat vitam ſuam,& ex hoc non poſſunt eſſe optimi milites. Ideo dicit Philoſophus, nihil obſtat ſi ij non ſint vtiles milites, ſicut ſunt mercenarij qui vitam exponunt pro vili mercede,& emolumento. Hoc eſt enim non proprium fortitudinis leui de cauſa,& pro vili præmio vitam abijcere: ſed eſt fortitudinis propriũ, & fortis vitam ſuam magnifacere,& non quacunque de cauſa eam exponere morti: ſed pro communi bono, & propter honeſtatem ipſam: ex quo etiam videtur excludere proprietates dictas à tali audacia militum, quia ſi eſſent vere fortes, haberent etiam prudentiam, qua intelligerent non oportere cum vili emolumento vitam commutare, ſed pro honeſtate & communi bono, vt diximus. Ex his quæ dicta ſunt poteſt colligi quid ſit fortitudo, ſcilicet quòd fortitudo eſt mediocritas recta ratione determinata, circa ea in quibus confidimus, & circa terribilia in maximis periculis propter honeſtatem,& commune bonum.

De temperantia. CAP. X.

115 *POſt hanc autem de Temperantia dicamus.*
Hæ nanque uirtutes partium earum eſſe ui-
116 *dentur, quæ ſunt rationis expertes. Atque*
temperantiam circa uoluptates mediocrita-

tem

tem eſſe, iam antea diximus. minus enim, & non ſimiliter circa dolores uerſatur. In eiſdem autem & intemperantia eſſe uidetur. ſed nunc circa quas eſt uoluptates determinemus oportet. Diuidantur igitur animæ atque corporis uoluptates, ut honoris cupiditas, & auiditas diſciplinæ. Nam tam ambitioſus quàm auidus diſciplinæ, eo gaudet cuius eſt auidus. & corpus nihil, ſed mens potius patitur. atque ij qui uoluptatibus huiuſcemodi alliciuntur: nec temperantes, nec intemperantes dicuntur. Pari modo neque qui circa cæteras uoluptates quæ non attribuuntur corpori occupantur. eos enim qui fabulis, & narrationibus delectantur, & circa talia dies conſumunt, *uerboſos quidem atque deliros: intemperantes autem non conſueuimus appellare. Nec eos etiam, qui pecuniarum uel amicorum cauſa dolent. Temperantia igitur non circa ani- 118
mæ, ſed circa corporis uoluptates uerſatur. Non tamen 119
& circa has ipſas omnes. Qui nanque rebus ijs gaudent quæ uiſu percipiuntur, ut coloribus, figuris, pictura, nec temperantes nec intemperantes dicuntur. etſi uidentur & his homines & ut oportet, & magis quàm oportet, & minus etiam gaudere. Simili modo neque qui rebus ijs gaudent quæ auditu percipiuntur. Nemo enim aut eos qui cantu, uel hiſtrionis gaudent uoce plus quàm oportet, intemperantes: aut eos qui ut oportet eiſdem gaudent, temperantes appellat. Nec etiam ij qui circa odores gaudent: niſi per accidẽs. non enim eos qui malorum aut roſarum, aut uaporum: ſed eos potius qui unguentorum aut epularum odoribus delectantur, intemperantes dicimus eſſe. His enim intemperantes ex eo gaudent, quia per hos ipſis rerum earum quas cupiunt recordatio fit. Videre etiam licet & cæteros, cum eſuriunt, epularum gaudentes odore. at

*ἀδολέσχαι

re.at his delectari intemperantis eſt:quippe cum eius hæc
obijciantur cupiditati. Atqui neque cætera animalia uolu
ptatem,niſi per accidens,per hoſce capiunt ſenſus.Neque
enim odore leporum,ſed eſu gaudent canes: odor autem
ſenſum ferit. Neque uoce bouis leo, ſed eſu: per uocem
autem ſenſit illum eſſe propinquum: atque hoc ipſo gau=
dere uidetur. Pari modo neq; ſi uidit aut inuenit ceruum,
aut feram capram,hoc ipſo gaudet,ſed quia cibum habe=
120 *bit. Circa uoluptates igitur tales,temperantia,intempe=*
rantiáque uerſatur, quæ quidem & cæteris animalibus
ſunt communes.Quocirca ſeruiles & ferales eſſe uiden=
121 *tur. hæ autem ſunt quæ tactu,guſtúque ſuſcipiuntur. At*
enim & guſtu intemperantes parum, uel minime uti ui=
dentur. Guſtus enim officium, ſaporum iudicium eſt.
quod quidem ij faciunt qui uina probant, & epulas con=
diunt. Non nimium autem hiſce gaudent intemperantes:
ſed uoluptate, quæ fit omnis per tactum: & in eſculen=
tis,ac poculentis, & in ijſce quæ uenerea nuncupantur.
Quapropter & quidem uoluptatibus deditus epularum
(Philoxenus quidam Eryxius) precatus eſt: ut longius
ſibi guttur quàm gruis fieret: propterea quòd tactu de=
122 *lectabatur. Senſuum igitur maxime communis eſt is,cir=*
ca quem intemperantia uerſatur. Atque propterea iure
uituperanda eſſe uidetur, quod hominibus, non ratione
qua homines ſunt: ſed qua animalia,accidit.Talibus igi=
123 *tur gaudere,maximéque talia amare, ferale eſt. Etenim*
liberaliſſimæ uoluptates quæ per tactum proueniunt: ex=
ceptæ ſunt. Vt eæ quæ in ludis ac certaminibus per frica=
tionem, calorémque fiunt. Non enim intemperantis ta-
ctus circa uniuerſum eſt corpus: ſed circa quaſdam cor=
poris partes.

COMMENT.

POST hancautem virtutem de temperantia.] Hic eſt ter 115
tius tractatus huius libri: in quo Philoſophus docet de
temperantia ſtatim poſt doctrinam de fortitudine, ſer
uando ordinem naturæ: quia iſtæ virtutes verſantur circa
affectus appetitus ſenſitiui: quæ potẽtia nobis eſt communis
cum alijs animalibus, ideo à magis vniuerſalibus incipien-
dum putauit ſiue à magis notis nobis, vt nonnulli volũt. Di-
uiditur autem in tria capitula. In primo ſeruando eundem
ordinem quem ſeruauit in tractatu de fortitudine diligen-
ter, & oſtendit materiam circa quam verſatur temperantia,
& extrema ei oppoſita. In ſecundo docet operationes quæ
prodeunt à temperantia, & à vitijs ei oppoſitis. In tertio cõ-
parat intemperantiam cum timiditate. Primum capitulum
diuiditur in tres partes. In prima aſsignat rationẽ ſuæ inten-
tionis dicendo quod doctrina temperantiæ ſucceſsiue affe-
renda in ordine eſt poſt doctrinam fortitudinis: nam illa vir
tus declarari debet extemplo poſt fortitudinem, quæ collo-
catur in eadem parte animæ cum fortitudine: at temperan-
tia eſt huiuſmodi. ergo declarari, & doceri debet poſt forti-
tudinem, ita vt nulla alia intercedat. Patet ratio, quia vtraque
virtus eſt in parte vel potentia ſenſitiui appetitus, quæ poten
tia eſt irrationalis de natura ſua: & eſt duplex, iraſcibilis, &
concupiſcibilis. Harum igitur virtutum fortitudo eſt in ira-
ſcibili: temperantia in concupiſcibili. Et ſicut iſtæ potentiæ
ſe habent: ita & virtutes quæ in illis ſunt ordinari debent.

[ATQVE temperantiam.] Hæc eſt ſecunda pars huius ca- 116
pituli: in qua affert materiam circa quam verſatur tempe-
rantia, & aſsignat eam in genere, & videtur tria ex ordine
afferre ad declarandam temperantiam, & eius materiam.
Primum eſt quòd temperantia eſt mediocritas circa volu-
ptates. Secundum quòd verſatur minus circa dolores quàm
circa voluptates. Eſt enim dolor talis ex abſentia volupta-
tum & per accidens, magis igitur erit circa voluptates. Ter-
tium eſt quòd circa eandem materiam verſatur temperan-
tia & intemperantia. Nam contrariorum eadem materia
idemque obiectum eſſe videtur circa quod verſatur, licet di-
uerſo modo. [SED nunc circa quas.] Hæc eſt tertia pars 117
huius capituli in qua vt oſtendat in ſpecie, & particulariter

circa

circa quam materiam verſatur temperantia & intemperantia. primo diſtinguit voluptates, & oſtendit circa quas nõ eſt temperantia: deinde circa quas eſt eadem tẽperãtia, ſcilicet & intemperantia. Primo igitur diſtinguẽdo voluptates, dicit quòd voluptatum quædam animi ſunt, quædam corporis: corporis autem ſunt ea quæ fieri videntur cum aliqua mutatione corporis, & motione: animi vero ſine mutatione corporis. Hac diuiſione præmiſſà dicit quòd circa voluptates animi non verſatur temperantia aut intemperantia: probatur circa eas voluptates ſecundum quas nemo temperans, aut intemperans dicitur, non verſatur temperantia aut intemperantia: at voluptates animi ſunt huiuſmodi: ergo circa tales voluptates non verſatur temperantia, aut intemperantia. Maior eſt clara: minor probatur à Philoſopho. Nam auidus honoris aut diſciplinæ ſi his gaudet non dicitur temperans, aut intemperans: & tales voluptates fiunt ſine vlla motione, aut affectione corporis. pari modo & ij qui fabellis gaudent, quod genus voluptatum oritur ex verbis, non dicuntur temperati aut intemperati. Et intelligendum quòd cum dicit fabulis, intelligẽdum eſt de rebus quæ ſignificantur per huiuſmodi fabellas: nam ſi ſumeremus illas vt voces delectantes auditum, tunc illæ eſſent voluptates corporis. Nam voluptates quæ fiunt per auditum, corporis ſunt, & non animi, vt inferius dicet. Affert deinde Philoſophus tertium genus voluptatum vel dolorum quæ oriuntur ex rebus externis, ſcilicet ex pecunijs vel amicis, & ſecundũ hæc nemo appellatur temperans, aut intemperãs: & ſic patet quòd cum voluptates ſint animi & ſint corporis, quòd circa voluptates animi non verſatur temperantia aut intemperantia. [TEMPERANTIA igitur.] Cum relinquantur voluptates corporis, primo dicit Philoſophus quòd circa eas verſatur temperãtia, deinde declarat quòd non circa omnes tales corporeas: demum oſtendit circa quas corporeas proprie verſatur. [NON tamen.] Probat quòd non circa omnes voluptates corporis verſatur temperantia & intemperantia, hoc pacto: Voluptates quæ percipiũtur ſenſibus externis ſunt voluptates corporeæ: ſed temperantia & intemperantia non verſatur circa omnes voluptates quæ percipiuntur ſenſibus externis: ergo temperantia & intemperantia non verſatur circa omnes voluptates corporeas.

corporeas. Maior patet. Nam licet ſit vis animæ quæ percipiat iſtas voluptates, ſenſuum tamen iſta vis ita eſt immerſa corpori, & implicata complexioni eiuſdem vt merito dicantur corporeæ, quia fiunt cum aliqua motione & affectione corporis. Minorem declarat Philoſophus diſcurrendo per tres ſenſus, ſcilicet viſum, auditum & odoratum. Et probat quòd circa voluptates quæ oriuntur ex iſtis ſenſibus non dicuntur homines temperantes, aut intéperantes: & dicit quòd qui gaudet odoribus per ſe non dicitur intemperans: per accidens autẽ non dicuntur odores delectare intemperãtes, vt vnguentorum aut epularum odores, cum reducunt in memoriam voluptates, quæ ſunt propria obiecta temperantiæ, ſcilicet voluptas, guſtus & tactus. Nam ij qui eſuriunt gaudent odore epularum, ſcilicet per accidẽs, & hoc eſt ſignum quòd odor percipitur, & eſt delectabilis bifariam, per ſe & per accidẽs, vt etiam dicit Philoſophus in libro de ſenſu. Vnde florum odor videtur percipi per ſe, & delectare ſenſum odoratus per ſe, & non progreditur vlterius talis perceptio: odor vero epularum, & huiuſmodi rerum per accidens, quia talis odor eſt delectabilis ratione epularũ quæ referũtur ad alium ſenſum: & oſtendit non in hominibus ſolum, ſed etiã in belluis fieri & euenire, vt voluptates quæ percipiuntur à viſu, auditu, & odoratu, percipiantur per accidens. Nam canis non gaudet odore leporis per ſe: ſed propter eſum. Similiter leo gaudet voce bouis nõ per ſe, ſed per accidens, quia ex tali voce percipit adeſſe nutrimẽtum. Idem fit in viſu: nam leo gaudet aſpectu ceruí aut capellæ agreſtis non per ſe, ſed per accidens, quia videt ſibi adeſſe eſcam ex qua nutriri poteſt: & ſic patet ſententia Philoſophi. [CIRCA voluptates igitur.] 120
Primo probauit Philoſophus quòd temperantia, & intemperãtia nõ eſt circa voluptates animi, deinde quòd verſatur circa voluptates corporis: poſtea quòd nõ circa omnes voluptates corporis vt nõ circa voluptates viſus, auditus, & olfactus: nunc ſucceſsiue oſtendit circa quas voluptates corporis ipſa verſetur, & tria ex ordine affert. Primum quòd ipſa verſatur circa voluptates corporis, quæ percipiuntur guſtu & tactu. Secundum quòd magis circa voluptates tactus quàm guſtus. Tertio infert obortum quoddam, & ſoluit dubitationem quæ fieri poſſet. Probat igitur in primis hoc pacto, Tempe-

rantia & intemperantia verſatur circa voluptates corporis, at non circa voluptates quæ percipiuntur viſu, vel auditu, vel olfactu, vt probatum eſt: ergo relinquitur vt verſetur circa eas quæ percipiuntur guſtu, & tactu. Vel etiam hoc modo dici poteſt, Temperantia & intemperantia verſatur circa voluptates nobis communes cum belluis: at voluptates ſecundum guſtum & tactum ſunt tales: ergo circa eas verſatur tẽperantia. Patet ratio, quia tẽperantia debet verſari circa cõmuniſsimã voluptatẽ: ea eſt autem guſtus & tactus. Per alios enim ſenſus non videntur animalia bruta voluptatem capere niſi per accidens vt antea diximus. Sed per guſtum, & tactum, & præcipue per tactum omnia animalia capiunt voluptatem: ergo illa eſt cõmuniſsima. Notandum quòd inter quinque ſenſus hominis externos, tactus eſt omnium cõmuniſsimus. Nullũ enim eſt animal quod tactu careat, & guſtu, etiã ſeu confuſo ſeu diſtincto. Multa vero animalia alijs ſenſibus carent: viſus autem eſt omnium ſenſuum externorum perfectiſsimus, & in quocunque animali eſt viſus, in eo etiam ſunt reliqui ſenſus. Operatur autem momento temporis, & valde ſpiritaliter, & per eum ſenſum multæ innoteſcunt nobis differentiæ rerum, & non eſt cõmunis cũctis animalibus, ſed tactus eſt communis omnibus: conſtare enim ſine tactu non poteſt vllũ animal: at in homine is ſenſus eſt perfectior quàm in cæteris animalibus, & etiam guſtus ratione tactus. Nam, vt inquit Philoſophus, perfectiorẽ habemus guſtum quàm odoratum. Atq; hoc ex eo, quia guſtus, tactus eſt quidam, quem quidem ſenſum homo perſpicaciſsimũ habet: in cæteris nanque ſenſibus vehementer ab alijs animalibus ſuperatur, at tactu longe cæteris omnibus excellẽtius percipit. quapropter & prudentiſsimum eſt omniũ animalium. Indicium autem eſt quod in genere hominum penes hoc inſtrumentum ſenſus ingenioſi ſunt hebetésve, & non penes aliud quicquam. Qui nanque ſunt duri carne, ij ſunt inepti mente: qui vero ſunt molles carne, ij ſunt ingenioſi mentéque apti. Et notandum quòd quanuis viſus ſit longe perfectior ſenſus ſimpliciter quàm tactus: tamen bonitas viſus in homine non arguit bonitatem ingenij, cum ſit vnius inſtrumenti ſolum: tactus vero complexio ſit diffuſa per totum corpus. & quãuis directe in plurium cognitionem ducatur intellectus

per

per viſum & auditum, etiam quàm per tactum: tamen non ſequitur quòd per bonitatem viſus debeamus arguere bonitatem intellectus. Sed hæc latius in libro de Anima. ſufficiat autem nobis quòd tactus & etiam guſtus ſumendo eum vel diſtinctum vel confuſum ſunt communiſsimi ſenſus, & voluptates horum communiſsimæ, & circa quas verſatur temperantia. [AT enim & guſtu perparum.] Secũdario oſten- 121
dit Philoſophus quòd temperantia & intemperantia magis verſatur circa voluptates tactus, quàm guſtus, hoc pacto: Circa illas voluptates, quibus magis gaudet intemperatus, tẽperantia & intẽperantia verſatur: at voluptatibus tactus magis gaudet intẽperans quàm guſtus: ergo temperãtia & intemperãtia magis verſatur circa voluptates tactus quàm guſtus. Maior patet. Minor declaratur à Philoſopho, primo ratione, ſecundo exemplo. Nam is qui nõ multum delectatur iudicio ſaporum, ſed magis commeſtione ciborum, & eorum contactu, gaudet magis voluptatibus tactus quàm guſtus: ſed intemperans eſt huiuſmodi, ergo magis & potius gaudet voluptatibus tactus quàm guſtus. Idem probat exemplo cuiuſdam guloſi, vt ita loquar, qui appellatus eſt *Philoxenus Eu- φιλόξενον ὀρύξιος.
ricius. Is autem precabatur ſibi guttur ciconiæ dari: quo indicatur quòd tales homines intemperantes gaudẽt voluptate tactus, & magis quàm iudicio ſaporum: & ideo volebat ille tactum fieri per longũ ſpatium: ſic igitur intemperans gaudet voluptate tactus, & magis quàm guſtus. Notandum quòd duplex eſt guſtus, ſcilicet perfectus & imperfectus. verũ imperfectus diſcernit tantum conueniens & inconueniens nutrimentum, vt per ipſum animalia ſumant cibos qui ſibi conueniunt: fugiant autem oppoſitos, & non cõuenientes. & iſte guſtus eſt quidam tactus, & quaſi confuſus cum tactu, vt oſtendit Philoſophus in libro de anima. Guſtus autẽ perfectus eſt ille qui non ſolũ conueniens & inconueniens in cibis diſcernit, ſed etiam differentias ſaporum; & iſte præcipue eſt in homine. Nullum enim aliud animal magis gaudet differentijs ſaporum quàm homo, qui per talem ſenſum diſtinctum eas diſcernit. Verum qui vtuntur iudicio huius ſenſus nõ ſtatim ſunt intemperantes: propterea dicit quòd intemperantes maxime gaudent voluptatibus tactus, quæ fiunt cibo vel potu vel ipſis venereis. [SENSVM igitur.] Tertio inferre 122

videtur Philoſophus quoddam obortum ex ſupradictis, ſcilicet quòd intemperantia eſt vehementer carpenda: quia per ipſam affectamus, & quærimus ea quæ ſunt affectanda à belluis, & non ab hominibus: fit enim per ſenſum communiſsimum nobis cum omnibus brutis, & eſt vehementer ſeruilis, & videtur competere homini vt eſt homo, nō per rationem
123 & intellectum, ſed vt eſt animal quoddam. [E Tenim liberaliſsime.] Videtur excipere quaſdam voluptates quæ fiunt per tactum vt ſolueret obiectionem quæ fieri potuiſſet. Potuiſſet enim quis dicere, tu aſſeris vituperari homines qui ſunt intēperantes circa voluptates tactus: at ſunt quædam voluptates tactus quæ non ſunt reprehendendæ, vt ſunt illæ quæ oriuntur per fricationem corporis gratia ſanitatis, nam tali fricatione fit expulſio ſuperfluitatis, & emiſsio ſudoris à corpore cum voluptate: & talis tactus, nec voluptas proueniēs ab tali tactu eſt vituperanda. Ideo excipit eas Philoſophus, & remouet ab intemperāte. Dubitaret quiſpiam quod Philoſophus videtur remouere à voluptatibus quæ fiunt ſecūdum viſum, auditum & odoratum, ipſam temperantiam: verum iſtæ ſunt voluptates, & deberent eſſe materia aliquarum virtutum, & circa eas deberet verſari mediocritas, & exceſſus item atque defectus: quę mediocritas deberet reduci ad aliquam illarum virtutum quatuor, quæ ſunt capita reliquarum: non erit autem talis mediocritas appellanda prudentia, nō iuſtitia neq; fortitudo: relinquitur ergo vt ſit temperantia, & ad eam reducatur, cuius oppoſitum videtur ſenſiſſe Philoſophus. Dicendū ad hoc quòd duobus modis accipi tēperantia poteſt. Vno modo cōmuniter dicta, quæ erit mediocritas circa voluptates ſenſu percipiēdas; alio modo proprie dicta, quæ eſt mediocritas circa voluptates guſtus & tactus in partibus corporis determinatis. Hac ſtante diuiſione dicere poſſumus quòd tēperantia primo modo accepta, id eſt cōmuniter, verſatur circa voluptates viſus, auditus & odoratus: at proprie dicta ſolū circa voluptates guſtus & tactus. & de hac proprie dicta loquitur Philoſophus. Notandum quòd miro ordine Philoſophus inueſtigauit materiam propriam temperantiæ per plures concluſiones, incipiendo à quodam vniuerſali, & deſcendendo in quoddam particulare proprium. Primo enim oſtendit hanc concluſionem quòd tēperantia & intemperantia

perantia verſatur circa voluptates,& quoquo modo circa do lores. Secũdo quòd nõ verſatur circa voluptates animi. Tertio quòd verſatur circa voluptates corporis. Quarto quòd nõ circa omnes voluptates corporis. Quinto quòd circa eas voluptates corporis quæ ex guſtu vel tactu proueniũt. Sexto quòd magis circa tactum,& non proprie circa guſtum vt guſtus eſt,ſed potius vt eſt quidam tactus. Itaq; proprie circa tactum. Septimo quòd non circa omnẽ tactum:ſed circa voluptates quæ proueniũt ex quodam tactu in partibus corporis determinatis,& nõ in toto corpore. Iſtæ autẽ voluptates circa quas propriæ ſunt quæ fiunt circa potũ,& cibũ,& res veneneas. Ex quo notandũ quòd tẽperãtia poteſt diuidi in plures ſpecies tanquã genus,ſed præcipue tres ſpecies ſumãtur ſecũdum iſta tria propria obiecta,ſcilicet potũ,cibum,& venerẽ. Temperãtia cibi dicitur abſtinẽtia: potus vero,ſobrietas: veneris autẽ,caſtitas: in oſculis vero nũcupari pudicitia poteſt.

Quòd diuerſæ ſint cupiditatum ſpecies.

CAPVT XI.

Cupiditatum autem aliæ cõmunes eſſe uidentur: aliæ propriæ atque adiunctæ. Alimenti nanque cupiditas naturalis eſt. omnes enim cum indigent nutrimẽto,ſiccum aut humidũ alimentum, & nonnunquam utrũq; cupiunt. cubile etiam cupit(ut inquit Homerus*) iuuenis atq; uigens.* Non *autem omnes tale uel tale, uel eadem cupiunt. quocirca noſtrum idipſum eſſe uidetur. habet tamen & aliquid naturale. Alios enim alia delectant: & quædam quibuſdam magis (quàm alia quæcũq;) ſunt uoluptati. Hæc cũ ita ſint: in naturalibus quidẽ cupiditatibus pauci peccãt, & ad unum, ad ipſum inquam plus. Cum enim quiſpiã quæuis comedit aut bibit, donec impleatur ſuperfluo: fit tum rei naturalis exuperatio multitudine. ipſa nãq; naturalis cupiditas, indigentiæ eſt repletio. quapropter hi* furẽtes circa uentrẽ dicuntur: quia ultra quàm oportet ipſum implent atque*

124 (beside first line of chapter); 125 (beside "Hæc cũ ita ſint"); margin: * γαστρίμαργοι.

*refarciunt. Tales autem ij fiunt qui mancipijs ſunt perſi-
miles. At circa proprias cupiditates, complures homi-
num, multiſq́; modis delinquunt. Nam cum talium ama-
tores ex eo dicantur: quia uel gaudent quibus non opor-
tet, uel magis quàm ut ipſi multi, uel non ut oportet, in
uniuerſis intemperantes excedunt. gaudent enim quibuſ-
dam quibus non oportet gaudere: quippe cum ſint odio
digna. & ſi talium quibuſdam oporteat gaudere: magis
illis gaudent quàm oportet, & quàm ut ipſa gaudet mul-
titudo. Eam igitur exuperationem quæ eſt circa uolupta-*
126 *tes, intemperantiam eſſe, & uituperabilem, conſtat. Circa
uero dolores, non ut in fortitudine, ſic in ipſa temperantia
ſit. ut temperans quidem dicatur quiſpiam ferendo dolo-
res: intemperans autem nõ ferendo. Sed intemperans qui-
dem ex eo dicitur, quia dolet magis quàm oportet, cum
uoluptate non potitur. atque ipſum dolorem affert ei ipſa
uoluptas. temperans autem ex eo quia abſentia rerum
earum quæ efficiunt uoluptatem non dolet, illiſq́; abſti-
net. Intemperatus igitur ea omnia quæ afferunt uolupta-
tem, uel ea quæ maxime, cõcupiſcit: & à cupiditate adeo
ducitur, ut illa cæteris omnibus anteponat. quapropter
& non adipiſcens & cupiens dolet. cupiditas enim eſt
cum dolore. Abſurdo autem eſt perſimile ob uoluptatem*
127 *dolere. Atqui deficientes in uoluptatibus & minus gau-
dentes homines quàm oportet, non nimium fiunt. Non eſt
enim inſenſibilitas talis humana. Etenim animalia cætera
cibos diſcernunt: & quibuſdam quidem gaudent, à qui-
buſdam uerò abhorrent. Quòd ſi quis ſit cui nullus pror-
ſus eſt uoluptati, nec ullus ab alio differt: is longe ab ho-
mine diſtat. nomen autem non habuit talis: quia non fa-*
128 *cile ſit. Vir autem temperans in his mediocriter ſeſe ha-
bet.*

bet. Nec enim ijs gaudet, quibus intemperans maxime de-lectatur : ſed potius moleſte fert, nec ijs omnino quibus delectari non decet, nec uehementer ullis rebus huiuſce-modi delectatur, neq; ſi abſint dolet, neque cupit, niſi me-diocriter ſemper. Nec magis quàm oportet, nec quando non oportet, ulla res omnino talis ipſum delectat. Me-diocriter autem & ut oportet, eas res appetit, quæ uolu-ptate quidem afficiunt: ad ſanitatem autem bonam corpo-ris habitudinem conferunt. & res cæteras uoluptatis ef-fectrices identidem: ſi nec impedimento ſint dictis habiti-bus corporis nec honeſtatis cancellos, nec facultatum me-tas egrediantur. Nam qui ita ſeſe habet magis quàm di-gnum eſt, eiuſmodi uoluptates amare uidetur. at tempe-rans non eſt talis: ſed ita ſeſe habet, ut ipſa ratio recta præſcribit.

COMMENT.

CVPIDITATVM autem aliæ cõmunes.] Hoc eſt ſecundum capitulum in quo declarata antea materia temperantiæ & intemperantiæ: nunc docet actus & operationes eorundem. Diuiditur autẽ in quatuor partes. In prima oſtendit quomodo ſe habet intemperans in actibus circa cupiditates & voluptates. In ſecunda quomodo circa dolores. In tertia declarat inſenſibilitatem, quæ eſt alterum extremorum temperantiæ. In quarta oſtendit quomodo temperans ſe mediocriter habet in actibus circa voluptates & dolores. In prima igitur diuidendo cupiditates dicit quòd aliæ ſunt naturales & communes, aliæ propriæ: communes dicuntur quæ ſunt eædem apud omnes, vt fames, & ſitis. Fames eſt appetitio ſicci & calidi: ſitis vero frigidi, & humidi, vt etiam dicit Philoſophus in libro de anima, hæ ſunt naturales cupiditates, & cõmunes, & neceſſariæ ad vitam. De venereis vero non videtur eſſe eadem ratio, nec hoc pacto concedendum, quia non ſunt propter conſeruationem indiuidui neceſſariæ: ſed vidẽtur eſſe propter generationem alterius. At 124

cupiditates proprie videtur eſſe & fieri noſtra ſponte, & eſſe aliæ atque aliæ ſecundũ varias conditiones hominum,& etiã
125 corporis cõplexiones. [HAEC cum ita ſint.]Hac diſtinctione cupiditatum allata oſtendit Philoſophus quomodo jn his delinquitur, & quomodo in earum actibus ſe habet intemperans,& in cupiditatibus naturalibus, & communibus: dicit Philoſophus quòd pauci delinquunt, & vno tantum modo, id eſt in quantitate,videlicet ſi talis appetens plus ſumat de cibo vel potu,quàm decẽs & opus ſit:vt ijs euenire videtur,qui & ſerui & ſeruilis animi ſunt,dediti ventri,ac ſupra modum implentes illum. At verò circa cupiditates proprias multifariam delinquitur:circa etiam qualitatem illarum ſecundũ varias hominum cupiditates, & omnes circũſtantias,ſcilicet cupiendo quæ non oportet,& magis quàm oportet,& non eo modo vt oportet.& ſic de alijs circunſtantijs,quæ cum ſponte omittuntur,extemplo delinquitur. Sic igitur multifariam peccatur circa proprias cupiditates, vt patet in textu.

126 [CIRCA vero dolores.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua oſtendit quomodo ſe habet temperans & intemperans in actibus circa dolores: & dicit quòd non ſit ſicut in fortitudine, vbi fit dolor propter præſentiam eorum quæ afferunt dolorem,& tamen fortis non dolet in illis pluſquam oportet: intemperans vero dolet propter abſentiam eorum quæ faciunt voluptatẽ: temperans vero eorum abſentia non dolet,nec abſtinendò ab illis. & ſic patet quomodo temperans ſe habet in actibus circa dolores, & quomodo intemperans dolet. Verſatur igitur temperantia in actibus circa dolores,ſed magis circa voluptates:fortitudo autem,vt dictum eſt, magis circa dolores. Notandum quòd vario modo ſe habent in actibus circa dolores fortitudo & temperantia: tum intemperantia & timiditas. Fortis enim aut non dolet aut non pluſquam oportet dolet, cum adſunt ea quæ dolorem afferunt: temperans vero nõ dolet cum abſunt ea quæ afferunt voluptatem. Timidus vero dolet præſentia eorum quæ afferunt dolorem: intemperans econtra dolet abſentia eorum ex quibus habet voluptates. Notandum igitur quod hominibus intemperatis voluptas eſt cauſa doloris per accidẽs, id eſt abſentia ſua: ſicut dicimus quòd abſentia nautæ eſt cauſa ſubmerſionis nauis: cuius præſentia

tia

tia eſſet cauſa contrarij effectus, id eſt conſeruationis. [AT 127
qui deficientes.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus declarat vitium oppoſitum temperantiæ, id eſt defectũ, qui etſi nomine proprio caret, tamẽ vt declaretur quo ad fieri poteſt appellatur à Philoſopho inſenſibilitas, quæ in admodũ paucis reperitur, quia nõ videtur eſſe humana cum homo habeat principium ſentiendi cõmune cum alijs animalibus, & cum alia animalia diſcernant cibos conuenientes & inconuenientes, & hos appetant, & ab illis abhorreant: multo magis homo hoc facere videtur, qui habet elegantiorem guſtũ, & ſtatim gaudet aut dolet: & propterea hoc vitium eſt innominatum, & tales homines non facile reperiuntur: pauci autem hoc pacto inſenſibiles erunt, qui (vt inquit Cicero) aſpernentur oculis pulchritudinem rerum, non odore vllo, non tactu, non ſapore capiantur, excludant auribus omnem ſuauitatem, & cætera. Inſenſibilitas tamen capi debet proprie hic apud Philoſophum defectus circa voluptates guſtus & tactus. Nam medium & extrema verſantur circa eandem materiam. Notandum quòd homo bifariam conſiderari poteſt: aut ſecundum intellectum ſpeculatiuum, & nobiliſsimas operationes quæ competunt ei penè magis quàm humanæ, vt oſtendet in decimo: & talis eſt homo ſpeculatiuus qui in vita contemplatiua verſatur, & ab omni actione remota vitam degit: aut conſiderari poteſt vt ciuilis qui operatur in communi more viuendi. De hoc ſecundo loquitur Philoſophus cum dicit inſenſibilitatem longe eſſe ab homine, & vix reperiri, & ſi reperitur eſt in vitio tali. Intelligendum vero quòd, etſi homo ſpeculatiuus qui acquiſitis virtutibus ſe ad ſpeculandum contulerit ob hoc contemnat omnino has corporeas voluptates, non facere videtur hoc per inſenſibilitatem, quæ eſt vitium, & defectus temperantiæ: ſed potius quia habet ita appetitum ſopitum, & ſedatas omnes cupiditates, vt non delectari videatur, niſi intellectiuis & ſpeculatiuis operationibus.

[VIR autem temperans.] Hæc autem eſt quarta pars hu- 128
ius capituli, in qua oſtendit Philoſophus quomodo temperans ſe habet in actibus circa voluptates & cupiditates, & dolores, & declarat quòd mediocritatẽ ſeruat: fugit autem extrema, vt patet in textu.

De temperantiæ extremis. CAPVT XII.

129 *Noſtra autem ſponte, magis intemperantia quàm timiditas cõparatur. Hæc enim ob uoluptatem: timiditas fit ob dolorem, quorum alterum expetimus, alterum fugimus. & dolor quidem diſtrahit, atq; corrumpit naturam eius qui habet ipſum: uoluptas autem nil tale facit.* magis igitur intemperantia noſtra ſponte, quàm timiditas comparatur.*

μᾶλλον δ' ἑκούσιον.

130 *Quapropter & reprehenſione magis eſt digna. Nam ad res afficientes uoluptate, facilius eſt aſſueſcere. Sunt enim complures tales in uita. & aſſuefactio fit ſine periculo. in*
131 *rebus autem formdoloſis, contrà. Videbitur etiam timiditas non perinde atq; ſingula, ſpõte agendi principio ſubijci. Hæc enim nõ affert dolorem: ſed illa adeò dolore diſtrahunt, ut & arma proijcere, & cætera contra decus agere compellant. quapropter & uiolenta eſſe uidentur. At intemperantia fit contrà. Singula nanque ſponte agendi principio magis ſubijciuntur: quippe cum intem-*
132 *perans ea percupiat atque affectet. totum autem minus:*
133 *nemo enim cupit intemperans eſſe. Nomen autem intemperantiæ, & ad puerilia delicta ferre ſolemus. habẽt enim ſimilitudinem quãdam. Vtrum autem ab utro dicatur, nihil ad præſentem refert ſermonem. Cõſtat tamen à priore poſterius dici, atque non abſurdè uidetur eſſe translatum. Eſt enim caſtigandum & temperandum id omne, quod turpia cõcupiſcit, & incrementum ſuſcipit magnũ, atque luxuriat. Talis autẽ eſt ipſa cupiditas maxime, atque puer. nam & pueri cupiditate uiuunt: & in hiſipſis maxime uiget appetitio rerum earum, quæ uoluptate afficiunt. Si igitur non obtemperet, neque ſubijci patiatur, nimium efferetur. Eſt enim uoluptatum appetitio inſatiabilis,*

*bilis, & operatio cupiditatis omni ex parte ipſi amenti id quod eſt ſibi affine exauget. Quòd ſi magnæ ſint uehementesq́; cupiditates, rationem quoque extrudunt, atque eijciunt. Quam ob rem mediocres ſint ipſæ & perpaucæ, & rationi non aduerſentur oportet. Atq; id quod eſt tale, * obediens & temperatum caſtigatumq́; uocamus.* εὐπειθὲς καὶ
Vt uiuere autem puerum ſub pædagogi præceptis oportet: ſic & cupiendi uis cupere debet, perinde atque ratio κεκολασμένον.
iubet. Idcirco temperati uim cupiendi, concordem eſſe cum ratione oportet. nam utriuſque propoſitum eſt honeſtas. Atq; uir temperans ea cupit quæ cupere oportet, & ut oportet, & quando oportet. hoc autem pacto, & ipſa dictat. Hæc igitur ſint de temperantia dicta.

COMMENT.

NOSTRA autem ſponte.] Hoc eſt tertium capitulum in 129
quo cōparat intemperantiam cum timiditate, & ponit differentias inter ipſas. Diuiditur autem in duas partes. In prima comparat temperantiam cum timiditate pluribus rationibus. In ſecunda oſtēdit intemperantiam eſſe ſimilem delictis puerorum: quæ tamen non ſunt habitus vel vitioſæ operationes, vt illæ quæ proueniūt ab intemperantia. Dicit autem in primis comparando intemperantiā cum timiditate, quòd intemperantia magis fit ſponte quàm timiditas. Et probatur hoc pacto, Id quod fit per voluptatē magis fit ſponte quàm id quod fit per dolorem: at intemperantia fit per voluptatem, timiditas per dolorem: ergo intemperantia magis fit ſponte. Maior patet. Nam voluptatem communiter expetimus, fugimus vero dolorem. Maior eſt clara & antea probata. Item alia ratione probatur, quia timiditas acquiritur per id quod diſtrahit & dimouet naturā, ſcilicet per dolorem: intemperantia vero minime. ergo magis fit ſponte. Notandum quòd omne vitium noſtra ſponte fit. vituperamur enim quia per electionē illa acquirimus & noſtra ſpōte. Verū aliud alio magis ſpontaneū eſſe videtur propter obiecta circa quæ verſantur talia vitia. Nã obiectorū quædã

videntur eſſe valde moleſta & aſpera:quędam verò minime,
130 vt patet in doloribus & voluptatibus. [QVAPROPTER & reprehenſione.] Ex ſupradictis vnum obortum ſiue correlarium inferre videtur Philoſophus, ſcilicet quòd intemperantia eſt magis vituperanda quàm timiditas,& hoc probari poteſt ex eo quod dictum eſt, ſcilicet quia eſt magis ſpõtanea. Id enim vitium quod magis fit ſpõte, magis eſt vituperandũ: intemperantia eſt huiuſmodi reſpectu timiditatis, ergo magis vituperãda.Item alia ratione probatur.Duobus exiſtentibus vitijs illud magis vituperandum eſſe videbitur, quod facilius euitari poteſt:ſed intemperantia facilius euitari poteſt
131 quàm timiditas:ergo eſt magis vituperanda. [VIDEBITVR etiam.] Declarat Philoſophus quomodo timiditas,& intemperantia non eodẽ ordine ſubijciũtur principio ſponte agendi,ſed potius eſt ordo contrarius in ipſis:quod probatur hoc pacto,Illa vitia quæ ita ſe habent vt alterius obiectum magis quàm vitium & habitus: alterius verò magis vitium & habitus,quàm obiectum eſt ſpontaneũ,diuerſo ordine ſubijciuntur principio ſponte agendi: ſed intemperantia & timiditas ſunt huiuſmodi:ergo diuerſo ordine & contrario ſubijciuntur principio ſponte agẽdi. Maior patet. Minor probatur à Philoſopho.Nam intemperantia eſt vitiũ circa voluptates, & nemo expetit habitum ipſum, ſcilicet intemperantiam,& eſſe intemperatum:voluptates verò quæ ſunt obiectæ magis expetunt homines:quos ſi interrogaremus vtrum vellent fieri intemperati ,reſponderent quòd nullo pacto: ſin verò vt cupiunt,habere voluptates ſe velle aſſererẽt.In timiditate verò econtrà fieri videtur.Expetunt enim homines timiditatẽ potius,quàm ſubire dolores,& terribilia,quę vident ſuſtinere.Patet igitur quod diuerſus,& contrarius eſt ordo:cum ibi magis obiectum,id eſt voluptates,quàm vitium:hic magis vitia quàm obiectum,id eſt dolores communiter expetunt ho
132 mines. [TOTVM autem.] Id eſt habitum ipſum. [NOMEN
133 autem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus ne prætermittat aliquid quod ad declarandam intemperantiam pertinet:oſtendit eam eſſe ſimilem vitijs puerorum, quæ tamen in pueris non ſunt vitia,ſed vtitur quadã ſimilitudine,dicendo quòd nomen luxuriæ referimus ad delicta puerorum.Vtrum autem ab vno dicatur nihil refert,inquit Philoſo

loſophus, ſufficit quòd hoc nomen prædicatur de vtriſq;: de altero dicitur per ſimilitudinem alterius. Nam cupiditas ita ſe habere videtur ad rationem, ſicut puer ad pædagogum: quorum ambo ſi non obediant præceptis imperantis, nimirum efferri videntur: nimiumq́ue labi niſi refrenentur ab ijs quæ ſibi præeſſe debent: ſed hoc totum melius intelligentur in lingua græca, quia intemperantia ἀκιλασία, & intemperans ἀκίλαστος quaſi incaſtigatus dicitur. Sicut ergo puer nòn caſtigatus à pædagogo ſuo, habet nimis exceſsiuas cupiditates, & fit effrenatus: ſic appetitus intemperantis nõ refrenatus à ratione exceſsiue fertur, & ſine habenis procedit in appetendis cupiditatibus.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER QVARTVS.

De liberalitate, & eius extremis.

CAPVT I.

DEinceps autem de liberalitate dicamus. 1
uidetur autem mediocritas circa pecu-
nias eſſe. Non enim bellicis in rebus ipſe
uir liberalis: nec in quibus laudatur uir
tẽperans, nec etiam in iudicijs, ſed in dan
dis capiendis´ue, & magis in dandis pecunijs laudatur.
Atque pecunias ea dicimus uniuerſa, quorum æſtimatio
menſuratur nummo. Eſt autem & circa pecunias exupe- 2
ratio quidem prodigalitas, defectio autẽ illiberalitas. &
illiberalitatem quidem ac auaritiam ijs ſemper accommo-
damus,

τὴν δ' ἀσωτίαν ἐπιφέρομεν ἐνίοτε συμπλέκοντες, ſcilicet cū alijs uitijs.

damus, qui magis quàm oportet pecunijs ſtudent. Prodigalitatem autem nectentes nonnunquam aſſerimus. Nam eos homines qui ſunt incontinentes, & ob intemperantiam pecunias profligant, prodigos uocitamus. Quapropter & flagitioſiſſimi tales homines eſſe uidentur. multa nanq; uitia ſimul habent. At nō proprie tali nomine nuncupantur. Eſt enim prodigus qui malum unū aliquod habet: corrumpere inquam patrimonium. prodigus enim eſt qui ob ſeipſum perditur. uidetur autē & patrimonij diſſipatio, interitus quidem ipſius eſſe: propterea quòd patrimonio ac facultatibus uiuitur. Hoc igitur modo prodi-

3 galitatem accipimus. Rebus autem ijs quarum eſt aliquis uſus, & bene uti & malè etiam poſſumus. At diuitiæ res ſunt tales. Is autem optimè re quauis utitur, qui eam uir-

4 tutem habet, quæ ad rem illam accommodatur. & diuitijs igitur optimè is utetur, qui uirtutem eam habet quæ ad pe-

5 cunias attinet. hic autem eſt ipſe uir liberalis. Atqui ſumptus quidē, datioq; pecuniarum, uſus earum: acceptio ue-

6 rò conſeruatioq; poſſeßio potius eſſe uidetur. Quocirca uiri liberalis eſt potius dare quibus oportet, quàm capere unde oportet, & non capere unde non oportet. Eſt enim ipſius uirtutis, beneficia potius conferre, quàm ſuſcipere: & honeſta potius agere, quàm nō agere turpia. Non eſt autem obſcurum, cum das quidem, ſequi ut beneficia conferas, honeſtaq; agas: cum capis uerò, ut ſuſcipias, aut nō turpia agas. Gratia præterea ſequitur eum qui dat, non eum qui capit. Et laus etiam magis. Facilius eſt etiam non accipere, quàm dare. Homines enim multo minus erogant ſua, quàm non accipiunt aliena. Ii quoq; qui dant, liberales dicuntur. Sed qui non accipiunt, non ob liberalitatem, ſed ob iuſtitiam potius laudantur. qui uerò capiunt, non

lau

laudantur ualde. Liberales inſuper homines, maxime o=
mnium ferè ſtudioſorum amantur,proſunt enim.at id con
ſiſtit in dando.Omnes autem actus uirtutum,honeſti ſunt, 7
& honeſtatis cauſa fiũt.Et liberalis igitur honeſtatis cau
ſa dabit.Et recte. dabit enim quibus oportet, & quot o=
portet,& cũ oportet:cæteraq; omnia obſeruabit,quæ dã
di actum rectum ſequuntur.Et etiam cũ uoluptate, uel ſi=
ne ullo dolore.Id enim quod per uirtutem efficitur,afficit
uoluptate,aut fit cũ indolentia ſanè,minime uerò affert do
lorem. At is qui dat quibus nõ oportet,aut non honeſtatis 8
gratia,ſed ob aliquam aliã cauſam: non liberalis,ſed alius
quidam dicetur.Et itidẽ is qui dãdo dolet. honeſtis enim 9
actibus talis pecunias anteponet.quod quidem non eſt li=
beralis.At uerò neq; capiet unde non oportet. Talis enim
acceptio non eſt eius qui pecunias non magnifacit. Nec
etiam ad poſtulandum propenſus erit.facile nanq; ſuſci=
pere beneficia, non eſt hominis beneficia conferentis. Ve 10
rum unde oportet accipiet: ex proprijs inquam rebus.
non quia idipſum honeſtum ſit: ſed quòd neceſſarium ut
donare poßit.At neq; ſuas negliget:quippe cum per illas 11
quibuſdam affectet opẽ afferre. neque quibuſuis dabit: ut 12
quibus oportet,&quando,& ubi eſt honeſtũ largiri poſ=
ſit.Attinet etiam nimirũ ad hominem liberalem,ut in dan= 13
do adeò exuperet,ut ſibijpſi pauciora relinquat.Eſt enim
liberalis non ad ſeipſum reſpicere. At enim pro facultati= 14
bus ipſa liberalitas dicitur. liberalis enim actio nõ in mul
titudine rerum quæ dantur,ſed in habitu dantis conſiſtit.
hic autem pro facultatibus erogat. Nihil igitur prohibet
eum magis eſſe liberalem qui pauciora largitur, ſi modo
minores ei ſint facultates. Magis autem ij liberales eſſe 15
uidentur, qui non compararunt ſibi facultates, ſed ab

alijs

alijs acceperunt. Nec enim *experti ſunt indigentiam,* &
16 *opera omnes ſua amant: ut parentes, atque poetæ.* At *uerò*
facile non eſt liberalem, diuitem eſſe. Quippe *cum non ſit*
ad capiẽdum & *conſeruandum, ſed ad erogandum pro-*
cliuis: neque magni per ſe faciat ipſas pecunias, ſed cauſa
dandi. Quapropter & *accuſatur fortuna: quòd homines*
ij qui maxime ſunt digni, minime ſunt locupletes. Acci-
dit autem idipſum non ſine ratione. Fieri *enim non poteſt*
ut is pecunias habeat, qui non adhibet diligentiam ut ha-
beat ipſas. quemadmodum & *cæteris in rebus fieri ſo-*
let. attamen non dabit quibus non oportet, neque * *quan-*
do non oportet. & *de cæteris talibus ſimili modo. non*
enim ageret liberalitatis ipſius lege. & *cõſumptis ad hæc*
ipſa fortunis: ad ea quæ oportet, & *cum oportet ſumptus*
facere, dareq́; non poſſet. Etenim *is eſt (ut paulo anteà di*
ximus) liberalis, qui pro facultatibus erogat, & *in quibus*
oportet. Qui *uerò exuperat: prodigus eſt.* Quocirca *ty-*
rãnos prodigos non dicimus: nõ enim facile uidetur eſſe,
dando ac erogando tantam rerũ quas habẽt copiam exu-
17 *perare.* Cũ *igitur liberalitas mediocritas ſit circa dandas*
capiendasq́; pecunias: liberalis dabit in quibus oportet,
& *quod oportet, tam in paruis quàm etiã in magnis, atq;*
cum uoluptate: & *accipiet unde oportet,* & *quod opor-*
tet. nam cum uirtus circa utrunq; ſit mediocritas, utrunq;
18 *faciet ut oportet. ſequitur enim dationem bonam, talis ac-*
ceptio. ea uerò quæ non eſt talis, contraria eſt. Eæ *igitur*
quæ ſequũtur, fiunt in eodem ſimul. contrariæ uerò non
fiũt. Quòd *ſi præter id quod oportet* & *bene ſeſe habet,*
contigerit ipſum pecunias erogare: dolebit ſanè, modera-
te tamen, & *ut oportet. ad uirtutem enim pertinet, ut pro*
quibus oportet, & *ut oportet uoluptas fiat, ac dolor.*
Eſt

*Eſt etiam in rebus pecuniarijs * lenis ſocius ipſe uir libe= εὐκοινώ-*
ralis. Poteſt enim iniuriam pati: quandoquidem pecunias νητος.
non multifacit. magisq; moleſte fert, ſi quid cum oporte=
ret non erogauerit: quàm dolet ſi quid cum nõ oporteret,
erogauerit. Simonidisq; ſentẽtiam non probat. Prodigus 19
autem & in hiſipſis delinquit. nec enim lætatur nec do= 20
let pro quibus oportet, & ut oportet. atque hoc magis pa
tebit per ea quæ deinceps dicemus. Diximus autem exupe 21
rationem quidem eſſe prodigalitatem: defectum autem il=
liberalitatem, & in his duobus: in datione atque acceptio=
ne. & ſumptum enim in datione ponimus. Prodigalitas
igitur in dando quidem, & non in capiendo exuperat: in
capiendo autem deficit. at illiberalitas, ac auaritia, defi=
cit quidem in dando: exuperat autem in capiendo, in par=
uis tamen. Prodigalitatis igitur illa duo non nimium ſi= 22
mul perſiſtunt. Non eſt enim facile, nulla ex parte capien 23
tem, cunctis largiri. cito nanq; deficiunt patrimonia pri=
uatorum hominũ erogantium, qui quidẽ & prodigi eſſe
uidentur. Atq; talis non paulo melior uidebitur eſſe illibe
rali. Et ab ætate enim & ab egeſtate facile curari, & ad 24
mediocritatẽ accedere poteſt. Nam habet ea quæ ſunt ho
minis liberalis. dat enim & non accipit: quanquam neu=
trum facit ut oportet, ac recte. Quòd ſi ad hoc aſſueſcat,
uel aliquo alio modo mutetur, euadit utique liberalis. Et= 25
enim dabit quibus oportet, & capiet unde oportet. Qua=
propter & uidetur nõ eſſe moribus prauus. Nõ eſt enim 26
improbi, nec ingeneroſi tam in dando quàm in non capien
do exuperare: ſtolidi tamen. Qui uerò hoc modo eſt pro= 27
digus, multo melior uidetur eſſe illiberali atq; auaro. Cũ
ob ea quæ dicta ſunt: tum etiam quia prodigus quidem cõ
pluribus prodeſt. Illiberalis autem nemini: ne ſibi quidem

ipſi.Sed pleriq; prodigorum(ut dictum eſt)& accipiunt
unde non oportet: & ſunt hoc ipſo illiberales .ad capien
dum autem proni fiunt, quia cupiunt quidem erogare.
Hoc autem facile nequeunt facere,cum cito facultates ipſis
deficiunt. itaque ex alienis dare coguntur. Et ſimul quia
nulla eſt eis honeſtatis cura,ſine ullo diſcrimine & undi=
que capiunt.dare nanque percupiunt.quonam autem mo=
28 do aut unde,nullum eſt apud ipſos diſcrimen. Quapro=
pter nec dationes ipſorum ſunt liberales . Non enim ſunt
honeſtæ,nec honeſtatis gratia,nec ut oportet efficiuntur.
Sed interdum quos oportet eſſe pauperes, eos diuites fa=
ciunt.& ijs quidē qui moderati ſunt moribus,nihil dant.
adulatoribus autem multa, aut quampiam aliam afferen=
tibus uoluptatem. Quam ob rem & pleriq; ipſorum in=
temperantes ſunt. nam cum facile erogent, proni ſunt &
ad ſumptus in flagitijs faciendos . atq; quia non ad hone=
ſtatem uiuunt,ad uoluptates declinant.Prodigus igitur ſi
nullam prorſus habeat emendationem, ad hæc tranſgre=
ditur.Cura uerò diligentiaq; adhibita, ad medium & id
29 quod oportet tandem deuenerit.At illiberalitas ac auari=
tia,incurabilis eſt. Etenim & ſenectus & imbecillitas o=
mnis,auaros uidetur efficere. Eſtq; hominibus inſita ma=
gis quàm prodigalitas . pleriq; nanq; cupidi ſunt magis
30 pecuniarum,quàm ad dandū procliues.Extenditur præ=
31 terea longe,& plures ſpecies ſubit.Complures enim eſſe
uidentur illiberalitatis ac auaritiæ modi.Nam cum in duo
bus hiſce conſiſtat,in defectione inquam dandi, & exupe
ratione accipiendi : non omnibus ineſt tota, ſed interdum
ſeiungitur.& quidam in capiendo exuperant: quidam in
dando deficiunt. Qui nanq; talibus appellationibus nun=
cupantur,parci,tenaces,aridi: omnes in dando deficiunt,
aliena

aliena uerò non appetunt, neq; accipere uolunt. Quidam enim in dando deficiunt, propter modeſtiam quandam, turpiumq; rerum cautionem. uidentur enim nonnulli, uel ſaltem aiunt, ob rem ſuam conſeruare: ne compellerentur aliquando turpe aliquid agere. Ex his eſt & ipſe cumini ſector, & quiuis talis: qui quidem ab exuperatione non dandi cuiquam, nomen habuit tale. Quidam uerò ob metum abſtinent alienis. quippe cum non facile ſit ipſos aliena, & non alios res ipſorum accipere. itaq; nec accipere ipſis, nec dare placet. Quidam autē in capiendo exuperant: undiq;, & quiduis capientes. Quales ſunt ij qui operationes illiberales exercent: ut lenones, & omnes tales, & fœneratores, & qui dant parua pro magnis. hi nanq; omnes, unde non oportet & quantum non oportet accipiunt. commune autem ipſis omnibus eſſe uidetur turpis comparatio lucri. uniuerſi nanque gratia lucri, & huiuſce quidem praui probra ſuſtinent. Eos enim qui grandia unde non oportet, & quæ non oportet accipiunt, ut tyrannos ciuitates expugnantes & templa expoliantes: non illiberales, ſed pernicioſos, ſed impios, ſed iniuſtos potius appellamus. Aleatores tamen, & fures atq; latrones, illiberales ſunt. Turpi enim uerſantur in lucro. omnia nanq; cauſa quæſtus agunt, & ſuſtinent probra: atq; fures quidē capiendi gratia, maxima pericula ſubeunt. Aleatores autē ab amicis quibus dare oportet lucrantur. utriq; igitur unde nō oportet lucrari uolētes, turpi in lucro uerſantur. & omnes tales accipiēdi actus illiberales ſunt. Meritò autē illiberalitas liberalitati cōtraria dicitur. Nā & 32 maius eſt malū quàm prodigalitas: & homines magis hac ipſa peccant, quàm ea quā diximus prodigalitate. De liberalitate igitur & uitijs ipſi cōtrarijs, hæc dicta ſufficiant.*

* μικρᾶ.

COMMENT.

1 Deinceps autem de liberalitate.] Hic eſt quartus liber Ethicorũ: in quo Philoſophus poſt doctrinã fortitudinis & tẽperantiæ, proſequitur in declarãdis reliquis virtutibus moralibus, excepta iuſtitia: quam differt in v. librum, vt patebit. Docet igitur in iſto de liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de virtute innominata circa honores, de manſuetudine, de amicitia quæ nõ eſt affectus nec amicitia proprie dicta, de veritate, de comitate, vltimo de verecũdia, quæ eſt affectus laudabilis, nõ tamen virtus. Diuiditur autẽ hic liber in v. tractatus. In primo tractatu declarat virtutes circa pecunias, quæ ſunt duæ, ſcilicet liberalitas & magnificentia. In ſecundo tractatu declarat virtutes circa honores, quæ etiam ſunt duæ, ſcilicet magnanimitas, & virtus innominata, & hæc quatuor dicũtur verſari circa ea quæ exiſtimantur bona externa. In tertio tractatu declarat virtutẽ circa ea quæ exiſtimãtur mala externa, quæ eſt manſuetudo. In quarto declarat virtutes circa cõmunem cõuerſationem, & actus humanos, quæ ſunt tres, ſcilicet amicitia, veritas, comitas. In quinto docet de verecundia, qui eſt affectus laudabilis, non tamen virtus. Numerus autem ſufficiens virtutum ſumitur ex ſuis obiectis diuerſis, & diuerſis modis verſandi circa talia obiecta, vt etiã anteà diximus. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo docet de liberalitate. In ſecundo de magnificentia. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte dicit Philoſophus quòd deinceps, ſcilicet poſt fortitudinem & temperãtiam, de liberalitate dicamus. Ea enim videtur ſequi in ordine, quia ſicut illæ moderantur affectus vt iraſcibile, & concupiſcentiã voluptatum; ſic iſta affectus internos, id eſt cupiditatem circa pecunias. Merito igitur poſt illas collocatur. Verum ſeruando ordinẽ ſuum Philoſophus incipit afferre materiam circa quam verſatur liberalitas. & probat hoc pacto, Quælibet virtus mediocritas eſſe videtur circa eam materiã & obiecta circa quæ cum bene ſe habet laudatur: at liberalitas laudatur cũ bene ſe habet circa pecunias: ergo ipſa eſt mediocritas circa pecunias tanquam circa ſuam materiam, & non circa res bellicas, aut circa ea quæ afferunt voluptates. Et declarat Philoſophus quid intelligit per pecunias, ſcilicet non ſolum nummos

mos,ſed omnia etiam quæ pretio & nũmis æſtimari & menſurari poſſunt. Notandum quòd obiectum ſiue materia cuiuſlibet virtutis eſt duplex, propinquum & remotum. Nam fortitudo verſatur circa timores & fiducias, tanquam circa materiam propinquam: circa pericula bellica & morté, tanquam circa remotum. Idem eſt de temperantia cuius materia propinqua ſunt voluptates, cupiditates, & huiuſmodi: remota verò ſunt illa quæ afferunt cupiditates, & efficiunt voluptatem, vt cibus, potus, & res venereæ. Liberalitatis eſt etiã duplex materia. propinqua eſt cupiditas pecuniarum: remota verò ſunt ipſæ pecuniæ: & hoc dicitur, quia virtutes non ſolum circa actus verſari videntur, ſed etiam circa affectus quos moderantur: vt eſt liberalitas quæ moderatur cupiditatem pecuniarum, & verſatur etiam circa pecunias dandas vel accipiendas, ſed magis circa dandas. Hic autem Philoſophus videtur loqui de materia remota. [EST auté & circa pecunias.] 2
Declarat Philoſophus eandem etiam materiam eſſe prodigalitatis & auaritiæ. Medium & extrema verſantur circa eandem materiam: at liberalitas quæ eſt medium verſatur circa pecunias: ergo prodigalitas & auaritia quæ ſunt eius extréma, & cetera. Poſt hæc Philoſophus tangit in genere auaritiam & prodigalitatem, quia inferius particulariter declarabit: & de prodigalitate dicit quòd interdũ homines eam confundunt, & nõ diſtincte accipiunt, appellantes aliquando incontinẽtes prodigos, vt patet in textu. [REBVS auté.] Hæc 3
eſt ſecũda pars huius primæ in qua Philoſophus docet de actibus liberalitatis, & vitiorum oppoſitorum, plures afferendo concluſiones atque ſententias. Dicit igitur in primis, quòd pecunijs poſſumus bene & male vti, id eſt abuti, quod probatur hoc pacto, Bonis vtilibus bene & male vtimur ad aliquem finem conſequendum: at pecuniæ ſunt vel dicuntur bona vtilia: ergo pecunijs bene vel male vti poſſumus ad aliquem finé conſequendum. Maior clara. Minor quoque per Philoſophum, qui anteà dixit in primo, Vtiles enim ſunt & alterius gratia. [ET diuitijs igitur.] Declarat Philoſophus & pro- 4
bat quod liberalis optime vtitur diuitijs & pecunijs. Qui habet aliquam virtutem bene vtitur illis rebus circa quas verſatur talis virtus: ſed liberalis habet virtutem quæ verſatur circa pecunias: ergo bene vtetur pecunijs. [AT qui ſumptus.] 5

Affert aliam concluſionem Philoſophus, ſcilicet quòd vſus pecuniarum eſt ipſa erogatio: acquiſitio vero non eſt vſus,
6 ſed poſſeſsio, vt eſt manifeſtum. [QVO circa viri.] Affert aliam cõcluſionem, ſcilicet quòd liberalis viri magis eſt dare vbi oportet, quàm capere vnde oportet. & hoc probat pluribus medijs. Et quia magis pertinet ad virtutem benefacere quàm ſuſcipere, & honeſte agere quàm non agere turpiter: & item quia operationem dandi, & gratia ſequitur, & laus, & non accipiẽdi. Item virtus verſatur circa difficilius: at difficilius eſt dare quàm accipere: ergo magis propriũ virtutis, eſt liberalitas. Et item hoc percipi poteſt ex cõmuni hominum more, qui proprie laudant eos de virtute liberalitatis qui dant, & nõ eos proprie qui accipiunt vnde oportet, laudant vt liberales: & item hoc idem deprehendi poteſt, quia liberales vehementer amantur, & hoc eſt quia conferunt beneficia, & dant, & erogant, & proſunt hominibus, & hoc conſiſtit in dando non autem in accipiendo. Quare liberalis magis eſt dare quàm accipere.

7 [OMNES autem actus.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua poſtea quàm declarauit materiam liberalitatis, & operationes eius, & vitiorum oppoſitorum, quoquo modo nunc affert conditiones quæ requiruntur ad liberalitatẽ, & proprietates quaſdam quæ ei cõpetunt, adducendo plures ſententias & concluſiones. Declarat igitur in primis conditiones quæ requiruntur ad præcipuũ actum liberalitatis, hoc pacto: Omnis operatio ſecundum virtutẽ fit vt oportet, & quando oportet, & gratia honeſtatis, & vt recta ratio dictat: at datio & actus liberalis eſt operatio per virtutes & ſtudioſa: ergo fieri debet vt oportet, & quando oportet, & ſeruatis alijs circunſtantijs, quæ actum rectum & ſtudioſum ſequũtur, & etiam dabit. Affert ſecundam concluſionem Philoſophus, Omnis actus ſtudioſus eſt iucundus: ſed actus dandi ſecundum liberalitatem eſt ſtudioſus: ergo & iucundus. addidit Philoſophus, vel ſine dolore, quia aliquæ ſunt operationes virtutis quæ non fiunt ſine dolore, vt in fortitudine vidimus, habent tamen iucunditatem reſpectu finis.
8 [AT IS qui dat.] Hac in parte Philoſophus affert nonnullas concluſiones negatiuas, quæ oriuntur ex dictis, quas adducit vt manifeſtius cognoſcatur liberalis, & eius officia.

tia. Dicit igitur quòd is qui dat quando non oportet,& non honeſtatis gratia,& ſimiles omittit circunſtantias quæ neceſſario requiruntur ad perfectum actum virtutis,non eſt appellandus liberalis. [ET itidem is.] Affert aliam concluſionem 9
negatiuam, quòd is qui dando dolet non eſt appellnadus liberalis, cum anteponat pecuniam honeſtis actionibus: nec item is qui capit vnde non oportet,& item liberalis nõ facile ſuſcipit beneficia. Notandum quòd ſicut fit in naturalibus: ſic etiam fieri videtur in virtutibus,quãtum ad hoc propoſitum: ſed in naturalibus fit vt ea quæ ſunt maxime actiua non ſunt facilia ad ſuſcipiendũ:& econtrà,quæ ſunt valde paſsiua,minime agere poſſunt. Vnde ignis eſt maxime actiuus inter reliqua elementa,& non eſt facilis ad ſuſcipiendum. Idem euenire videtur in virtutibus & operationibus ſecũdum illas: ergo qui eſt facilis ad conferenda beneficia & ad dandum: non eſt facilis ad eadem ſuſcipienda. [VERVM vnde oportet.] Af- 10
fert aliam concluſionem, ſcilicet quod liberalis accipiet vnde oportet, nõ quia ſit honeſtum, nec honeſtatis cauſa, ſed vt habeat vnde det & eroget. Et dicit quod accipiet e ſuis proprijs rebus.& hæc eſt concluſio clara. Notandũ quòd duplex eſt actus liberalis, vnus dandi, alius accipiendi. Primus eſt magis proprius: ſecũdus verò eſt gratia primi. [AT neq; ſuas.] 11
Affert aliam concluſionem, ſcilicet quòd liberalis non negligit res ſuas: & hanc afferre videtur, quia ſuprà dixerat quòd liberalis non multi facit pecunias. Probat autem hanc concluſionem hoc pacto, Illa quæ cõferunt ad actiones proprias liberalitatis, id eſt ad actum dandi nõ negligit liberalis: ſed res propriæ ſunt huiuſmodi: ergo non negliget res proprias liberalis. [NEQVE quibuſuis.] Affert aliam concluſionem, 12
ſcilicet quòd liberalis non dabit ſine vlla conſideratione, & indifferenter cuique petenti: & hoc neceſſario videtur afferre, cum pluribus verbis declarauerit proprium actum liberalis eſſe in dando. & vt intelligatur quo pacto iſtud fieri debeat: ideo dicit quod liberalis non dabit cuique indifferenter: & aſsignat rationem, ſcilicet vt habeat vnde dare poſsit ijs quibus dare eſt congruum & honeſtum. Quòd ſi largiretur ſine vllo diſcrimine quibuſcunque, non haberet forſitan poſtea vnde daret ijs, in quibus honeſte beneficium collocatur. [ATTINET etiam.] Hac in parte Philoſophus affert 13

quaſdam proprietates quæ cōpetunt homini liberali: & primo affert talem, quòd ad liberalem ſpectat excedere in dando. Nam is qui ipſum non reſpicit in dando, plus dabit quàm detineat, & pauciora ſibi relinquet pro ſeipſo: at liberalis
14 eſt huiuſmodi: ergo & cætera. [AT enim pro facultatibus.] Affert ſecundam proprietatem ne intelligatur quod liberalis ſit ſimpliciter & ſine vlla exceptione talis qui plura dat, & pauciora ſibi relinquit: ita vt qui plura dat ſit magis liberalis. ideo dicit quòd talis liberalitas attendenda eſt iuxta facultates. Atq; ex eo affert obortum quoddam, ſcilicet quod nihil prohibet eū qui pauciora dat eſſe magis liberalem, ſi tenuio-
15 res ei ſint facultates. [MAGIS autem.] Affert tertiam proprietatem, ſcilicet quod ij liberaliores eſſe videntur, qui dāt ex ijs rebus quas ipſi non acquiſiuerūt ſuo labore: ſed habuerunt ex patrimonio, & ab alijs huiuſmodi: & probat id etiā
16 ſimilitudine genitorum & poetarum. [AT vero facile.] Affert quartam proprietatē, ſcilicet quod non facile ſit vt liberalis ſit diues, cum ſit facilis ad arrogandum, non autem ad
17 capiendum & conſeruandum, vt late patet in textu. [CVM igitur liberalitas.] Declaratis pluribus conditionibus, ex quibus actus liberalis conſiſtunt boni atque laudabiles, & allatis proprietatibus liberalis: nunc cōparat liberalē cum prodigo, reſumendo nonnulla quæ dixerat de liberali vt magis cognoſcatur prodigus. Contraria enim, vt inquit Philoſophus, iuxta ſe poſita magis eluceſcūt. Dicit igitur, cū liberalitas ſit mediocritas circa dandas accipiendaſque pecunias, dabit vbi oportet, & quando oportet, & reliqua, vt latiſſime
18 patet in textu. [DATIONEM bonam.] Id eſt congruam, vt ita loquar, dationem & decentē: ſequitur congrua, & decens acceptio. Eſt enim propter illam. & ideo ſi acceptio eſſet vnde non oportet, & eſſet turpis, non ſequeretur dationem liberalem & honeſtam: eſſet enim contraria, & non fieret ſimul in eodem, ſcilicet liberalis datio, & turpis acceptio: ſed honeſtā dationem ſimilis acceptio conſequetur, ſcilicet honeſta & congrua, & ideo ſe inuicem compatiuntur, & ſequuntur & fiunt ſimul in eodem, vt dicit Philoſophus: contraria vero minime. Sanitas enim & infirmitas oculi nō poſſunt eſſe ſimul in eodem oculo. Sed ſanitas & optima viſio quæ ſequitur ex ſanitate oculi fient ſimul in eodem oculo.

Quare

Quare datio honeſta quæ eſt liberalitatis non ſequetur acceptionem turpem quæ eſt auaritiæ:contraria enim ſimul fierent in eodem, & ſe inuicem conſequerētur, quod eſt abſurdum. [NEC Simonidis ſententiam.] Sententia Simonidis 19
fuit quòd debemus dolere quando facimus id quod non oportet:non autem debemus dolere ſi non facimus id quod oportet:hoc autem nō placet liberali.dolet enim ſi non dederit vbi oportet. [PRODIGVS autem.]Paucis verbis di 20
cit Philoſophus,quod prodigus eſt is qui delinquit in ijs in quibus liberalis rectè ſe habet:ille autem aberrat excedendo mediocritatem in dando. [DIXIMVS autē.] Hæc eſt tertia 21
pars capituli in qua comparat prodigum cum auaro, declarando primo prodigum ſimpliciter: deinde prodigum habentem alia vitia connexa. Dicit igitur in primis prodigum eſſe eum qui excedit in dando, & non capiendo vnde oportet:& ſub nomine dationis comprehenditur etiam ipſe ſumptus qui redigitur ad actum dandi, vt patet. [IN paruis 22
tamen.]Hoc addit ad differentiam tyrannorum, qui licet accipiant vnde non oportet, tamen non proprie dicuntur auari, ſed iniuſti potius, & nequam homines. [PRODIGALITATIS igitur.] Affert vnam concluſionem de prodigo, 23
ſcilicet quòd iſta duo non videntur multum perſiſtere ſimul, ſcilicet non capere, & nimium erogare, per hoc quia cito deficit patrimonium & facultates. [ATQVE talis.]Hac in 24
parte affert aliam concluſionem, ſcilicet quòd prodigus eſt melior quàm auarus, quam probat duabus rationibus. Prima, Is vitioſus qui facile ſanari poteſt eſt melior eo qui cum difficultate ſanatur.at prodigus eſt huiuſmodi reſpectu auari:ergo eſt melior quàm auarus. Probat autē quod prodigus facile ſanari poteſt propter ætatem, & indigētiam ſuperuenientē.Item duobus exiſtentibus vitioſis, is qui ad mediū redigi poteſt facilius, eſt melior eo qui difficilius. At prodigus eſt huiuſmodi, vt oſtēdit in textu Philoſophus: ergo eſt melior quàm auarus, id eſt minus malus cum vterque ſit malus. Patet ratio, quia illud quod magis conformatur cum medio facilius ad illud reduci poteſt, quàm id quod longius diſtat. prodigalitas autem magis cōformatur cum medio:dat enim & nō accipit. ergo & facilius ad id reduci poteſt. Ignis etiam vt id in naturalibus oſtendatur, facilius ad aërem reduci po..

teſt quàm ad aquam, quia eſt inter ignem & aërem ſymboli-
25 ca diſpoſitio, quæ non eſt inter ignem & aquam. [VEL aliquo alio modo.] Scilicet per ætatem vel doctrinã, & ſimilia.
26 [QVAPROPTER & videtur.] Infert vnum obortũ ſiue corolarium ex ſupradictis, ſcilicet quòd prodigus non videtur moribus prauus, ex eo quod excedere in dando nõ videtur ingenerosi & abiecti, ſed ſtolidi potius. Et intelligendũ quòd Philoſophus videtur loqui de prodigo ſimpliciter, & non de eo qui habet cũ prodigalitate alia annexa vitia, quæ ſolent comitari prodigalitatem in homine prodigo. & ideo tales flagitioſiſsimi exiſtimãtur ob plura vitia: ſed prodigus ſimpliciter & proprie dicitur qui vitium vnum quod habet, quòd patrimonium cõſumat & perdat. vnde Græcè ἄσωτος appellatur, quaſi ſeipſum perdens, & patrimonium ſuum.
27 [QVI vero hoc modo.] Aliam rationem affert qua probat quòd prodigus eſt melior quàm auarus: & hoc eſt, quia
28 in dãdo videtur prodeſſe multis: auarus vero nemini. [SED plerique.] Hac in parte Philoſophus docet de prodigo qui non eſt ſimpliciter prodigus, ſed mixtus, quia non ſolum in dando excedit: ſed etiam capit vnde non oportet, & in hoc videtur eſſe auarus. Itaque partim auarus, partim prodigus erit appellandus: diuerſis tamen reſpectibus. Auarus enim inquantum capit: prodigus inquantum erogat vbi non oportet, & alijs circunſtantijs omiſsis, & plerunque euenit vt ſint intemperantes, & alia vitia connexa habeant, vt latiſsimè patet in textu Philoſophi.
29 [AT illiberalitas ac auaritia res quædam.] Hæc eſt quarta pars huius capituli in qua Philoſophus declarat auaritiam, afferendo plures concluſiones de ipſa: & prima eſt quòd auaritia videtur eſſe quædam res inſanabilis, & aſsignat rationes, & quia fit ex ſenectute, & quauis imbecillitate, & item quia videtur magis inſita nobis cum pluribus inſit auaritia quàm ipſa prodigalitas. Notandum quòd Philoſophus duabus rationibus oſtendit auaritiam eſſe inſanabilem. ſed inſanabile bifariam conſiderari debet: quoddam quod nullo modo ſanari poteſt: quoddam cum difficultate ſanabile. Hoc ſecundo modo intelligit Philoſophus, & rationes ſuæ oſtendunt difficultatem, non autem impoſsibilitatem. Græcè enim dicitur, ἀνίατος, & apud eos α non ſolum priuationem, ſed interdum etiam difficultatem

tatem ſignificat. Notandum etiam quòd illa poſitio videtur
eſſe vera, vt cuius cauſa remoueri non poteſt ſit inſanabile: ſi
eſſet cauſa per ſe. nunc autem ſenectus vel imbecillitas non
eſt cauſa auaritiæ per ſe nec neceſſario, ſed per accidens. Si
enim eſſet cauſa per ſe, tunc neceſſario omnes ſenes & omnes imbecilles eſſent auari, quod eſt falſum: verum hoc, etſi
plerunque ſit, non tamen ſemper. [EXTENDITVR præ- 30
terea longe.] Alia eſt concluſio, ſcilicet quòd auaritia magis
extenditur, & procedēdo accreſcit. [COMPLVRES enim.] 31
Hac in parte oſtendit quòd multæ ſunt ſpecies auaritiæ, &
multi modi: deficit enim in dando, & excedit in capiendo
multis modis, vt latiſsime patet in textu, illiberales, id eſt ſor
didos. [MERITO autem.] Concludit Philoſophus com- 32
parando extrema cum medio, & oſtendit quòd auaritia magis opponitur liberalitati. Nam illud vitium quod maius eſt
malum magis opponitur virtuti, & item illud in quo homines magis peccant: ſed auaritia eſt huiuſmodi reſpectu prodigalitatis: ergo magis opponitur virtuti, & medio, id eſt
ipſi liberalitati.

De magnificentia, & eius extremis.

CAPVT II.

*COnſequens autem eſſe uidetur & de magnificentia pertractare. Videtur enim & ipſa uirtus quædam circa pecunias eſſe: non tamen ſeſe extendit ut liberalitas ad omnes pecuniarios actus, ſed ad ſumptus tantum. Atque in his ipſis liberalitatem exuperat magnitudine. Nam ut ipſum nomen ſubſignificat, decens ſit per ipſam in magnitudine ſumptus. Magnitudo autē eſt ad aliquid. Non enim idem ſumptus*triremis, & ſpectaculorum præfectum decet.* 33 *τριηράρχῳ id eſt præfectum triremis.*
Decens igitur eſt & ad ipſum, & in quo, & circa quæ ſit. Qui uero paruus in rebus, aut mediocribus pro dignitate ſumptus facit, (qualis eſt ille qui dicit, Atq; ego ſæpe dedi peregre uenientibus ultro) non dicitur magnificus: 34
ſed is qui in magnis. Nam magnificus quidem liberalis

35 *eſt: at liberalis non continuo magnificus eſt. Talis autem*
habitus defectio quidem: circa decorum puſillitas nuncu-
patur. exuperatio uero ſordiditas, & circa decorum ru-
ditas appellatur: & quot ſunt tales, non circa quæ opor-
tet exuperantes magnitudine: ſed in quibus non oportet,
& quemadmodum non oportet, quærentes ſibi ſplendo-
36 *rem: de quibus poſterius dicemus. Magnificus autẽ ſcien-*
ti ſimilis eſt. nam decorum ipſum contemplari poteſt, &
37 *magnos concinne facere ſumptus. Vt enim in principio di*
ximus: habitus operationibus, & ijs quorum eſt, defini-
tur. Sumptus igitur magnifici, magni ſunt & decentes:
talia autem & opera ſunt. ſic enim magnus erit ſumptus,
& decens ad opus. Vt ſumptu quidẽ opus, opere uero di-
38 *gnus ſit ſumptus, uel etiam exuperet. Atqui magnificus,*
honeſtatis cauſa tales faciet ſumptus. hoc enim omnibus
39 *eſt commune uirtutibus. Et etiam cum uoluptate, & ſine*
40 *parſimonia erogando. exacta nanq; ratio ad puſillitatem*
41 *nimirum attinet. Atque potius quonam pacto pulcherri-*
mum, maximéque decens fuerit ipſum opus conſiderabit,
quàm quanti conſtiterit: & quonam modo confectum,
42 *quàm per minimos fuerit ſumptus. Neceſſe eſt igitur ip-*
ſum magnificum liberalem etiam eſſe. Etenim liberalis,
ſumptus faciet quos oportet, & ut oportet. In his autem
eſt magnum ipſum magnifici, ut magnitudo circa hæc li-
43 *beralitatis. Et ab æquali ſumptu magnificentius faciet*
opus. Non enim eadem eſt uirtus rei quæ poſſidetur &
operis. Etenim illa quidem eſt ea quæ quamplurimo pre-
tio digna eſt, & pretioſiſſima, ut aurum. opus autẽ quod
magnum eſt atque pulchrum. talis enim operis aſpectus
44 *eſt admirabilis. At quod eſt magnificum, eſt admirabile:*
atq; uirtus operis eſt magnificentia in magnitudine. Sunt

autem

*autem impenſæ quas diximus ipſa honorabilia, ut ea quæ deorum, heroumq́; cauſa fiunt. dedicationes inquam, & extructiones, ac ſacrificia, & circa omne diuinum. Et ea quæ ad rempublicam liberaliter fiunt: ut ſi aliquo in loco ludos ſplendide facere oportere putant, *aut præfecturas* ἢ τριηραρ-
ſubire nauium, aut etiam epulum publicũ exhibere. Atq; χεῖν.
in uniuerſis (ut diximus) & ad agentem habetur reſpe- 45
ctus quiſnam ſit, & quas habeat facultates. Digna *enim his eſſe oportet, & non ſolum opus: uerum & ipſum facientem decere.* Quocirca *pauper non erit magnificus: quippe cum ei non ſint ea è quibus multos decore faciat ſumptus.* Qui *uero aggreditur, fatuus eſt. nam præter dignitatem facit & id quod oportet. id uero quod recte ſeſe habet, à uirtute emergit.* Decent *autem & eos quibus talia antecedunt, aut per ſeipſos, aut per maiores, aut per eos ad quos ipſi ſe referunt, propinquitatis aliqua ratione.* Et *nobiles etiam, & glorioſos: & quotquot ſunt huiuſcemodi.* Hæc *enim uniuerſa amplitudinem habent, & dignitatem.* Maxime *igitur talis eſt ipſe magnificus: & in talibus impenſis uerſatur ipſa magnificentia, quemadmodum diximus.* Et *maximæ enim, & honorabiliſsimæ ſunt.* Pri- 46
uatarum autem eæ pertinent ad magnificum quæ ſemel fiunt: ut nuptiæ, & ſi quid aliud tale. Et *ſi circa aliquid tota ciuitas, aut qui ſunt in dignitatibus ſtudeant: & circa hoſpitum ſuſceptiones, & miſsiones, & munera. non enim ad ſeipſum, ſed ad publica ſumptus facere magnificus ſolet.* Ipſa *autem munera ſimile quid habent ijs quæ dijs dedicãtur.* Ad *magnificum etiam pertinet & domum à ſe extructam (ut diuitias) decenter habere.* Eſt *enim quoddam & hæc ornamentum. & item in ijs magis ope-* 47
ribus ſumptus facere, quæ diuturno tempore perſiſtere poſſunt.

48 poſſunt. hæc enim ſunt maxime pulchra. Atque in ſingu-
lis decorum ipſum ſeruare. Non enim eadem dijs, & ho-
minibus, & ad templum, atq; ſepulchrum accommodan-
tur. Eſt autem unuſquiſque ſumptus magnifici ſuo in ge-
nere magnus. Et magnificentiſſimus quidem is eſt, qui eſt
magnus in magno. hic autem is qui eſt in his magnus. Et
differt magnum quod eſt in opere, à magno quod eſt in
ſumptu. Pila nanque pulcherrima, aut pulcherrimus ur-
ceus, puerilis quidem muneris magnificentiam habet: pre
tium autem eius puſillum eſt, atque illiberale. Quapro-
pter magnifici eſt quocunque in genere faciat, magnifice
facere. tale nanque neque facile ſuperari poteſt: & ſeſe
49 habet ut ſumptus dignitas poſtulat. talis eſt igitur ipſe
magnificus. Is autem qui exuperat atque ſordidus, ſum-
ptus faciendo ultra id quod oportet, exuperat ut dictum
eſt. Nam paruis in rebus multa conſumit, & ſplendorem
inconcinne captat. Nunc ijs qui pecunias conferunt ad
conuiuia ſibi paranda nuptiali apparatu epulum præ-
bens, nunc ſubminiſtrans comœdis, exhibens in eorum
tranſitu purpuram, ut facere Megarenſes conſueuerunt:
& omnia talia non honeſtatis, ſed oſtentationis diuitia-
rum cauſa facit, & ut admiratione propter hæc (ut putat)
afficiatur. Atque ubi quidem multos facere ſumptus opor
50 tet, paruos facit: ubi uero opus eſt paruis, magnos. Puſil-
lus autem in decoro circa uniuerſa deficit, & maximis
factis ſumptibus in paruo perdit decorum. Et quicquid
facit, tarde differendoq; facit. Conſideratq; quonam pa-
cto quàm minimos faciat ſumptus. & etiam quæritur:
cunctaq; maiora quàm oportet ſe facere putat. Sunt igi-
51 tur hi duo habitus uitia quidem. non tamen afferunt pro-
bra: propterea quòd neque detrimento ſunt alijs, neque
nimium

nimium ſunt deformes.

COMMENT.

CONSEQVENS autem eſſe videtur.] Hoc eſt ſecũdum 33
capitulum in quo Philoſophus docet de magnificentia. Sequitur enim poſt doctrinam liberalitatis, quia iſtæ virtutes ſunt affines cum verſentur circa eandem materiam, ſcilicet circa pecunias. Diuiditur autem hoc capitulum in quinque partes. In prima declarat materiam magnificentiæ, & vitiorum oppoſitorum. In ſecunda quomodo magnificus ſe habeat circa ſuam materiam. In tertia quomodo ſe habeat circa ſumptus qui proprie ad ipſum pertinent. In quarta declarat quo pacto ſe habet magnificus circa ſumptus non principales ſibi. In quinta docet de vitijs oppoſitis magnificentiæ, ſcilicet de ſordido vel experte decori, & de modico. In prima igitur dicit quòd poſt liberalitatem conſequens eſt tractare de magnificentia, quæ habet affinitatem cum ea cum vtraq; verſetur circa pecunias: ſed ne videatur quòd iſtæ virtutes ſint idem, affert ſtatim differentiam inter eas, dicendo quòd licet iſtæ virtutes conueniant in materia, differunt tamen inter ſe: quia liberalitas ſe extendit ad omnes actus pecuniarios: magnificẽtia vero minime. ergo magnificentia non eſt liberalitas: nec liberalitas magnificentia. Hæc enim verſatur ſolum circa magnos ſumptus, & magna opera. Quod etiam patet ex ipſo nomine quod à magnitudine ſumitur: & dicit quòd talis magnitudo eſt aliquid, id eſt refertur ad duo, ſcilicet ad id quod agitur, & ad perſonã quæ agit. Tunc enim dicitur magnitudo in re, quando eſt opus aliquod in genere ſuo magnum: reſpicit etiam magnitudo perſonam agentis, & cuius opera fit, vt ſi ædificatur domus pro principe aliud requiritur quàm ſi extruatur pro priuato: & ſic etiam templa aliud vlterius quàm principis ædes. Maiora etiam ornamẽta requirunt publici ludi, & ſpectacula publica, quàm vna triremis. Itaq; ſecundum rei proportionem, & perſonam agentis, vel cuius gratia agitur magnificus eſſe debet. Magnitudo igitur reſpectiua eſt, & magnificentia ex eo ſeruare decorum debet, & quod decet res, & perſonas. [ET IN quo, 34
& circa quæ.] Pro eodem accipitur, & idem eſt. Notandum quòd materia magnificentiæ interna & externa eſſe videtur:

interna

interna eſt amor & cupiditas pecuniæ,quam moderatur:externa vero eſt duplex: aut magni ſumptus circa quos verſatur,& eſt minus remota: aut ipſe diuitiæ,vel pecuniæ multæ, circa quas verſatur tãquam circa materiam magis remotam.

35 [TALIS autem.] Declarat Philoſophus ſecundũ ordinem ſuum,quòd vitia oppoſita magnificentiæ verſantur circa eãdem materiam circa quam magnificẽtia mediocritas eſt:extrema vero aberrant,ſed defectus modicitas appellatur,quæ & ipſa videtur velle facere magnos ſumptus:ſed dolet & vlterius non perficit opus. exceſſus vero dicitur ſordiditas quæ eſt diſpoſitio exuperans magnificentiam,non in ſumptibus, ſed ſumptibus abutitur ob imperitiam & ignorantiam quandam circa decorum, quia magnos ſumptus facit in rebus paruis,& excedit in ſumptu reſpectu rei quam facit,quæ cum ſit parua non eſt digna tanto ſumptu:modicus vero econtra aggreditur res magnas,& poſtea deficit in ſumptu non expen-

36 dendo ſicut magna deceret. [MAGNIFICVS autẽ homo.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua oſtendit quomodo magnificus ſe habet circa materiam ſuam,id eſt circa magnos ſumptus:& affert ſeptem conditiones vel proprietates ipſius magnifici. Prima eſt quòd magnificus eſt ſimilis ſcienti: is qui ſpeculatur circa ſuam materiam,& inuenit id quod eſt agendum,& quomodo eſt recte agendum,eſt ſimilis ſcienti. at magnificus eſt huiuſmodi: ergo &c. Nam ſicut ſciens ſcit reſoluere concluſiones in principia,& ex principijs illas eaſdem deducere:ſic magnificus ſcit circa materiam ſuam inuenire quid decet, & ſumptus conuenientes rebus accommoda

37 re. [DEFINITVR operationibus.] Quia eſt ob operationes & finem,& ex ipſis percipitur in quibus verſatur, ſcilicet in eo quod eſt ipſius finis,& operis decori atq; honeſti,quod agitur: vt enim antea dixit,omnis virtus,& illud ipſum cuius eſt perficit,& opus eius bene reddit:at magnificentia cum ſit virtus,& illud ipſum cuius eſt perficit, & opus eius bene reddit. At magnificentia cum ſit virtus præclara,tunc præcipue videbitur eſſe talis cum magnos ſumptus rebus magnis accommodabit,vt & opus ſit dignum magnis ſumptibus,& magni ſumptus conueniant operi, vel etiam excedant potius, quàm deficiant: vt ſi quis vellet publice templum ædificare, & deceat expendere non minus quàm quinquaginta millia

nummo

nummorum: vir magnificus debet potius declinare ad plus, quàm ad minus. [AT qui magnificus.] Secunda conditio 38 vel proprietas magnifici,ſcilicet vt honeſti cauſa faciat magnos ſumptus. Probat, Omnis ſtudioſus agit ob honeſtatẽ: magnificus eſt ſtudioſus,& magnificentia eſt virtus:ergo gratia honeſtatis magnificus faciet magnos ſumptus atque magnificos. Et dicit quòd hoc eſt etiam commune cum alijs virtutibus,ſcilicet agere cauſa honeſtatis circa materiam ſuam, quæ honeſtas accommodata eſſe videtur vnicuique virtuti.

[ET etiam cum voluptate.] Tertia conditio,ſcilicet quòd 39 magnificus faciet magnos ſumptus cum voluptate. Omni penè virtuti videtur eſſe commune vt operetur cum voluptate, tamen reſpectu modicitatis. Hoc videtur competere magnificentiæ:modicus enim facit ſumptus cum dolore, magnificus cum voluptate. [ET erogando.] Quarta cõditio, ſcilicet 40 quòd magnificus facit magnos ſumptus ſine parſimonia: Id quod eſt proprium modicitatis nõ eſt proprium magnificentiæ:at modicitatis eſt proprium computatio cum parſimonia, & ratiocinatio cum exquiſita quadam cura: ergo id non eſt magnificentiæ,ſed econtrà ſine parſimonia erogare, & ſumptus magnos facere cũ largitate. [ATQVE potius.] 41 Quinta conditio,ſcilicet quòd magnificus conſiderat magis quo pacto fiat opus pulcherrimum & maxime decens,quàm quanti cõſtet: & hoc probatur eadem ratione qua ſuperior. Nam modicus quonam pacto per quàm paruos ſumptus res aliqua fiat ſemper conſiderat. [NECESSE eſt igitur.] Sexta 42 conditio,ſcilicet quòd magnificus eſt liberalis,id eſt liberaliter agit:& iſta proprietas non cõuenit modico nec alteri extremo,id eſt ſordido, & inſcio decori,quia neuter cõſiderat conditiones & circunſtantias quas ſeruat liberalis,cum agit: magnificus vero eas ſeruat, ſcilicet vt agat quãdo oportet,& vt oportet,& ſic de reliquis. Notãdum quòd liberalitas accipi poteſt duobus modis. Vno modo,vt eſt veluti quoddam genus,quod diuidatur in duas ſpecies,ſcilicet in magnificentiam & liberalitatem, & competere poteſt vtriſq; communi quadam ratione,vt ſit mediocritas quædam circa pecunias vt oportet,& quomodo oportet pro dignitate rei. Alio modo eſt liberalitas proprie dicta ſolum in paruis rebus, & paruis ſumptibus,& hæc collocari poteſt ſub illa ſuperiore tãquam

quædam ſpecies, & etiam magnificentia ſub eodem genere vt altera ſpecies, ita vt ſint duæ ſpecies diſtinctæ inter ſe ſub eodem genere liberalitatis. & ſic magnificentia erit liberalitas, non autem econtra: veluti omnis habitus eſt diſpoſitio, non autem econtra, vt dicit Philoſophus in Prædicamentis: ſic etiam magnificentia eſt liberalitas, non autē econtra. Eaſdem enim cōditiones videtur ſeruare magnificus, quas præſcribit recta ratio, & quas ſeruat liberalis: ſed hoc intereſt, quòd magnificus addit ſuper illas magnitudinem quandam. Dubitatur vtrum liberalitas ſit virtus diſtincta à magnificentia: & videtur quòd non ſit diſtincta, & probatur, Illa virtus eſt idem cum alia, quæ verſatur circa eandē materiam idemq; obiectum: at liberalitas & magnificētia verſantur circa eandem materiā, id eſt circa pecunias: ergo liberalitas & magnificentia idem eſſe videtur. At vero ſi quis dicat eas propterea differre, quia vna ſit circa paruos ſumptus, alia circa magnos, reſpōderi poteſt quòd magis & minus non diuerſificant ſpecies: ergo nec iſtos habitus. Dicendum ad hæc quod tenendo ſententiam Philoſophi, quòd liberalitas illa quæ eſt ſub genere, & proprie dicta liberalitas eſt diſtincta ſpecie ab ipſa magnificentia. Et cum dicitur quòd ſunt eadē, quia verſantur circa eādem materiam, reſpondetur quòd habitus diſtinguūtur non ſolum cum verſantur circa diuerſa obiecta: ſed etiā cum circa idē diuerſo modo, & diuerſa ratione. Et verū eſt quòd magis & minus non faciunt diuerſitatem ſpecificam: ſed dico quòd iſtæ virtutes non ſolū differunt per magis & minus, ſed per rationem rectam. Nam alia eſt ratio recta quæ menſurat actus liberalitatis, & alia quæ menſurat actus magnifici. Alius ergo & diuerſus eſt modus vtriuſq; virtutis. Nam liberalitas ſeruat modū in paruis rebus: magnificētia vero ſeruat decorum in magnis, quæ eſt differentia nō parua. Differunt etiam quodam fine, quia ex liberalitate ſequitur opus gratum huic vel illi: ex magnificētia vero, opus cōmune & publicum, tum magnū atq; decorum. ex quo patet, quòd cum nō ſolum per magis & minus: ſed etiam per alias rationes differant, quòd liberalitas propria eſt diſtincta ſpecie à magnificentia. Verum magnificentia eſt quædam liberalitas, non ea quæ eſt ſpecies & proprie dicta, ſed ea quæ eſt genus: & hoc pacto magnificus eſt quidā liberalis, vt dicit Philoſophus, id eſt habet liberalita

ralitatem quæ eſt genus, quia ſeruat mediocritatẽ circa ſumptus cum decentia debitis circunſtantijs ſeruatis. [CIRCA 43
hæc.] Id eſt circa has conditiones. [ATQVE magnificus.] 44
Hæc eſt ſeptima conditio vel proprietas magnifici, ſcilicet quòd pari ſumptu magnificus faciet rem magis præclaram, quàm liberalis: quod probatur, quia vir magnificus quocũq; ſumptu opus præclarius faciet: ſed fieri poteſt vt pari ſumptu vtatur magnificus & liberalis: ergo pari ſumptu faciet opus præclarius. Et videtur Philoſophus huius afferre rationẽ, dicẽdo quòd intereſt inter rẽ quæ poſsidetur, & opus aliquod. Res enim quæ poſsidetur habet hanc virtutẽ vt ſit magni pretij, & ſit ex materia pretioſa, & virtus eius videtur eſſe pretioſitas ex parte materiæ. Operis autem virtus eſt magnitudo & pulchritudo ſumma. Res igitur quæ poſsidetur, dicitur habere magnitudinẽ pretij: opus autẽ pulchritudinem & magnitudinẽ & admirationẽ. Magnificus igitur magnis ſumptibus vtitur in genere ſuo: liberalis vero etſi ſumptũ faciat in aliqua re videbitur ea res ſi pari ſumptu fiat habere æſtimationẽ pretij: non autem eam magnitudinem quam habet opus magnifici. Veluti ſi liberalis faciat præclaram pateram ex ſolido auro, quam dono dedat eccleſiæ, cuius pretium ſit nũmorum auri centum, magnificus pari ſumptu faciet opus excellentius in pulchritudine & magnitudine. Prima res erit vtilis quo ad poſſeſsionem: iſtud vero pulchrius, & ad magnificentiam accommodatius: impenſæ autem eò pertinent. Hæc eſt tertia pars huius ſecundi capituli, in qua Philoſophus poſtea quàm declarauit materiam magnificẽtiæ, & proprietates quaſdam magnifici: nunc affert ſumptus qui ad magnificum pertinent, & opera eius in quibus tales ſumptus facit: & primo oſtendit hoc quod diximus: deinde declarat ad quem, id eſt ad quam perſonam ſpectat ſumptus huiuſmodi facere. Verum cum opera magnifici varia ſint, alia alijs erunt magis principalia, & gradus habebunt. Nam eorum quædam ſpectant ad cultum diuinum, quædam ad homines: & eorum quæ ad homines pertinent, quædam ſunt publica, quædam priuata: & prima ſunt magis magnifica, quàm ſecunda: & ſecũda quàm tertia. Dicit igitur in primis quòd ij ſumptus, & ea opera præcipue & proprie pertinent ad magnificum, quæ ſunt maxima & præſtantiſsima omnium: ſed ea quæ ſpectant ad cultum

diuinum ſunt huiuſmodi.ergo ea proprie pertinent ad virum magnificum. Ea vero ſunt vt templa,& ſimilia quæ pertinent ad ſacra,& ad cultum diuinum,& ea quæ circa rem publicam.In ſecundo gradu ſunt opera pertinentia ad homines,& non quæcũque,ſed publica:quod poteſt probari hoc pacto,Opera maxima inter humana pertinent ad magnificum:at publica ſunt huiuſmodi. ergo,&c.
45 [ATQVE in vniuerſis.] Hac in parte Philoſophus declarat perſonam ad quam pertinent tales ſumptus magni:& videtur afferre tres concluſiones ad hoc declarandũ. Prima eſt, quòd tales ſumptus pertinent ad locupletem, & ad eum qui eſt præditus facultatibus.Nam magnitudo eſt ad aliud, & non dicitur ſimpliciter. reſpicit enim perſonam quæ facit & opus & ſumptus. Nam ad eum pertinent maximis ſumptibus maxima opera facere,qui recte ea facere poteſt;ſed diues & facultatibus abũdans eſt huiuſmodi,ergo ad eum pertinet. Ex quo ſequitur ſecunda concluſio,quòd ad pauperem non pertinet quia non habet facultates,& faceret ea quæ nõ poſſet, nec eũ decerent. Et ex his affert tertiam cõcluſionem, ſcilicet quòd ad eos pertinent tales ſumptus ,qui vel eos antea fecerint ipſi vel ſui maiores,& progenitores.
46 [PRIVATORVM auté.] Hæc eſt quarta pars capituli: in qua affert ſumptus pertinétes ad magnificum, non vt principales, ſed vt ſecundarios: & affert etiam eorum quoſdã gradus.Primus eſt ſumptuũ eorum qui ſemel in vita fieri ſolét ,vt nuptiæ. Secundus eſt circa ea quæ vniuerſa ciuitas ſtudet,vt circa hoſpitalitatẽ legatorum & eos ſuſcipiẽdos hoſpitio,& honorandos & ſimilia,vt ſunt munera quæ debent eſſe magnifica atque ampla,& etiã ædes vt patet in textu.
47 [ET item in ijſce magis.] Affert ſententiam Philoſophus hanc ad declarandum id quod magnifici eſt præter alia ſupradicta,ſcilicet quòd in ijs præcipue debet magnificus ſuos ſumptus locare quæ ſunt diuturna & ſtabilia quia etiam pulchriora,& admirabilia eſſe ſolent, & quãdam magnitudinem præ ſe ferre.
48 [ATQVE in ſingulis.] Hac in parte Philoſophus affert legem quãdam communem ſeruandã in ſumptibus qui fiunt à magnifico:& dicit quòd oportet magnificum ſeruare decorum, quod fit cum ſumptus accommodãtur operi & perſonæ,& illi pro quo fit talis ſumptus. Itaque magnificus rationem habebit & operis & perſonæ

ſonæ & ſumptus. non enim eadem eſt magnitudo templi,&
priuatæ domus: nec ſumptus eſſe debent æquales, ſed longe
maiores in templis ædificandis. Verum magnificus in quo-
cunq; opere magnus erit,quia magnitudo operis præclarior
eſt,& maius quiddam quàm pretium,& ipſi ſumptus. [IS au 49
tem qui exuperat.] Hæc eſt quinta pars capituli:in qua decla-
rat Philoſophus vitia oppoſita magnificentiæ: & primo de
eo qui dicitur ſordidus,& rudis ignarusque eius quod decet:
deinde de eo qui dicitur modicus. Dicit igitur quòd ſordi-
dus eſt is qui excedit in ſumptibus faciendis pluſquam deceat
opus quod faciēdum ſuſcipit:& volunt ij videri magnifici,&
neſciunt ſeruare decorum,vt Megarenſes qui in apparatibus
comicis cum ſcenæ ſolerent tegi pellibus,cœperūt afferre &
apponere purpureas veſtes contra decorum & conſuetudi-
nem. [PVSILLVS autem.]Affert aliud extremum Philoſo 50
phus quod eſt defectus:& ponit quinq; conditiones, & pro-
prietates & defectus,quæ patent in textu. [SVNT igitur.] 51
Declarat iſta vitia cōmuniter Philoſophus,dicendo quòd ij
habitus oppoſiti magnificentiæ vitia quidē ſunt:deinde dicit
quòd nō afferunt vituperationem. Prima concluſio probari
poteſt hoc pacto,Omnis habitus qui opponitur virtuti eſt vi
tium: ſed hi duo habitus opponuntur virtuti magnificentiæ.
ergo &c. Secunda concluſio, Hi habitus qui non ſunt detri-
mento alijs non afferunt nimium vituperationis:iſti duo ſu-
pradicti ſunt huiuſmodi.ergo &c. Et hæc de liberalitate &
magnificentia. Notandum quod cum ſint quatuor virtutes
quas iſti appellant cardinales,ſcilicet temperātia,fortitudo,
prudentia,iuſtitia,ad quas reliquæ morales actiuæq; virtutes
reduci videntur:quæritur ad quam iſtarum reducantur libe-
ralitas & magnificentia. Alij dicunt ad iuſtitiam:& adducunt
rationes,quia ſicut iuſtitia eſt circa actus,& extenditur ad ex-
teriores perſonas:eodem modo liberalitas,& magnificentia
ad alios extendunt actus ſuos. Præterea videntur conuenire
in materia,quia iuſtitia videtur verſari circa bona externa,&
etiam circa pecunias tribuendo cuique quod ſuum eſt. Alij di
cunt has reduci ad temperantiam, quia dicunt liberalitatem
verſari circa affectus ſicut verſatur etiam temperantia. Nam
illa circa cupiditatem pecuniarum: hæc circa cupiditatem vo
luptatum corporis. Pecuniæ non ſunt materia remota libe-

ralitatis : propinqua autem eſt cupiditas pecuniarum. Sed dicet aliquis, quòd iſta ratio iſto loco non valet : quia cupiditas circa quam verſatur liberalitas non eſt eadem cum cupiditate, circa quam verſatur temperantia, quæ quidem cupiditas videtur eſſe corporeæ voluptatis. Liberalitatis vero minime. Ad hoc dicendum quòd maior eſt propinquitas, & ſimilitudo inter affectum & affectum ſi illi duo affectus conueniant in aliquo communi, quàm inter affectum & actum : ex quo melius videntur opinari qui liberalitatem & magnificentiam redigunt ad temperantiam, quàm qui ad iuſtitiam : eorum tamen rationes non ſunt contemnendæ.

De magnanimitate, & eius extremis.

CAPVT III.

52 *Magnanimitas autem circa magna quidẽ, uel ex ipſo nomine uerſari uidetur. circa quæ uero uerſatur, primum accipiamus oportet. Atque nihil refert, ſiue habitum ipſum, ſiue eum conſideremus qui habitum habet. uidetur itaque magnanimus is eſſe, qui magnis eſt dignus, & dignum ſeſe magnis eſſe cenſet. qui nanq; non pro dignitate hoc facit: ſtolidus eſt. at eorum qui præditi ſunt uirtute, nemo demens, nemo ſtolidus eſt. is igitur quem diximus, magnanimus eſt. Qui nanque parua meretur, & hiſce dignum ſeipſum cenſet: modeſtus quidem, at non magnanimus eſt. magnanimitas enim in magnitudine : ſicut & pulchritudo corpore in magno cõſiſtit. parui uero urbani quidem*
53 *ſunt, & membris appoſiti, ſed non pulchri. Is autem qui eſt indignus, & magnis dignum ſeipſum cenſet, eſt* lentus. Non eſt autem omnis lentus, qui maioribus quàm meretur dignum ſeipſum cenſet. At is qui ſe dignũ minoribus quàm dignum ſit cenſet, puſillanimus eſt, ſiue magna, ſiue mediocria mereatur, ſiue parua quidẽ, minoribus uero ſeipſum dignum eſſe exiſtimet. at maxime uidebitur is qui*

* *χαῦνος, oſtentator, ineptus.*

qui magnis eſt dignus. quid enim faceret, ſi tantis non eſſet
dignus? Eſt igitur ipſe magnanimus, magnitudine quidem 54
extremus, ratione autem eius quod oportet medius. di=
gnum enim eo ſeipſum cenſet, quod ad dignitatem ſuam
accommodatur. Illi uero exuperant, & deficiunt. quòd 55
ſi magnis ſe dignum cenſeat, & ſit dignus, & maxime ma
ximis. Circa unũ maxime uerſabitur ipſe. Dignitas autẽ
ad externa dicitur bona. maximum uero id aſſeuerant
omnes eſſe, quod dijs ipſis tribuimus, & quod maxime ho
mines qui ſunt in dignitate affectant, quodq́; dari præmiũ
ob res pulcherrimas ſolet. tale autem eſt ipſe honor. hoc
eſt enim bonorũ maximũ, ſed externorũ. circa igitur ho=
nores & inhonorationes, magnanimus ut oportet uerſa=
tur. Et ſine etiã ratione: magnanimũ circa honores eſſe ui= 56
dẽtur. uiri nãq; magni, maxime ſeipſos dignos eſſe hono=
re pro dignitate cẽſent. Sed puſillanimus deficit, tã ad ſe=
ipſum, quàm ad ipſius magnanimi dignitatẽ. Lentus autẽ
reſpectu quidẽ ſui exuperat: nõ tamẽ ipſum magnanimũ.
Atqui magnanimus ipſe, cũ ſit maximis dignus, fuerit opti 57
mus ſane. Melior enim maiora ſemper meretur: & opti=
mus, maxima. Eum ergo qui uere magni eſt animi, bonum 58
eſſe oportet. Atq; magnanimi uidebitur id eſſe, quod eſt in
unaquaq; uirtute magnũ. nulloq́; pacto magnanimo cõpe
tit, aggreſſo pericula fugã ob timorẽ arripere, aut iniuriã
facere. gratia nanq; cuius is aget turpia, cui nihil eſt ma=
gnũ? ſingula uero cõſiderãti, magnanimus ſi nõ bonus, ri= 59
diculus omnino uidebitur. nec etiã dignus erit honore, ſi
prauus ſit. quippe cũ honor præmiũ ſit uirtutis, ac bonis
hominibus tribuatur. Videtur igitur ipſa magnitudo ani= 60
mi tanquã ornamentũ quoddã eſſe uirtutũ. Nã maiores ef
ficit ipſas, et ſine illa ipſa nõ fit. quã obrẽ difficile eſt uere

magnanimum eſſe . non enim eſſe poteſt , ſi non omnis
61 *probitas adſit. Magnitudo igitur animi maxime circa honores & inhonorationes uerſatur . Atque magnanimus pro ijs quidem honoribus, qui & magni ſunt , & à ſtudioſis hominibus offerũtur, moderate lætabitur, tanquam accommodatos ſibi, uel minores etiam adipiſcens . uirtute enim accumulata nullus dignus honor fieri poteſt . acceptabit tamen, quia maiora nequeunt exhiberi. Sed eos honores quos quiuis homines & paruis tribuunt, paruipendet omnino. non eſt enim his dignus. Simuliter & id quod eſt honori contrarium . non enim iure fuerit circa ipſum. Vt igitur dictum eſt , uir magnanimus maxime circa honores uerſatur. Et circa tamen diuitias, & poteſtatem, & omnem proſperitatem, aduerſitatemq́; fortunæ, quocunq; euenerit modo, moderatè ſeſe habebit. Et neque uehementer in proſperitate lætabitur, neque nimium in aduerſitate dolebit. neque enim circa honorem ita ſeſe habet, qui quidem maximum bonum eſt, Poteſtates enim diuitiæq́; propter honorem expetuntur. itaq; qui hæc habent, per ipſa honoribus affici uolunt. cui igitur & honor eſt paruum,*
62 *huic & cætera parua ſunt . quapropter ipſi magnanimi contemptores eſſe uidentur. Videntur autem & proſpe-*
63 *ritates fortunæ ad magnanimitatem conducere . Nobiles enim & ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, uel diuites, digni cenſentur honore: in excellentia nanque conſiſtunt. Atque omne bonum quod excellit, dignum eſt magis honore . quapropter & talia magis magnanimos faciunt. A quibuſdam enim honorantur : re autem uera, ſolus bonus eſt honorabilis. atque ij quidem quibus inſunt ambo, digni magis honore cenſentur. Qui uero ſine uirtute talia bona habent, ij non iure ſeipſos dignos magnis honoribus cenſent,*

cenſent, neq; magnanimi rectè dicuntur. nõ enim ſunt hæc
ſine accumulata uirtute. cõtemptores autem, petulantesq;
fiunt. non eſt enim facile ſine uirtute moderate res ferre
ſecundas. Atq; cũ æquabiliter ferre non poßint, putentq;
ſe cæteris antecellere, illos quidẽ deſpiciũt. Ipſi uerò quic
quid contigerit, agunt. imitantur enim magnanimum: etſi
ſimules ei non ſunt. id'que faciunt in quibus poſſunt. Ea
igitur quæ à uirtute proficiſcuntur, non agunt. Deſpiciũt
autem cæteros. Sed magnanimus iure deſpicit. opinatur
enim uere: uulgus autem ut contingit. *Non autem parua 64
pericula ſubit, nec periculorum eſt cupidus: propterea * Græcus
quòd res paucas multifacit. ſed ſubit magna. Atq; cum in codex ſic
periculo uerſatur: uitæ ſuæ non parcit, quaſi non ſit di= habet, οὐκ
gnum omnino uiuere. Eſt etiam talis, ut beneficia confe= ἔστι δὲ μι-
rat: & pudeat ipſum, ſi ſuſcipiat beneficia. Illud enim ſu κροκίνδυ-
perioris eſt: hoc inferioris. & in retribuendo maiora be νος, οὐδὲ φι-
neficia conferat. Hoc enim pacto debitor inſuper fiet is, λοκίνδυ-
qui primus cõtulit, atq; ſuſcipiet beneficiũ. Videtur etiam νος διὰ τὸ
& eorum quidem meminiſſe, in quos beneficia contulit: ὀλίγα τι-
eorũ autẽ non meminiſſe à quibus ipſe ſuſcepit. Eſt enim μᾶν· μεγα-
is qui ſuſcepit, inferior eo qui contulit beneficium: ipſe ue λοκίνδυ-
rò uult ſuperior eſſe, & cũ uoluptate quidẽ audit ea quæ νος δὲ, &c.
contulit, ſine autẽ uoluptate ea quæ ipſe accepit. Quapro 65
pter & Thetis non enarrat beneficia Ioui, nec Athenien 66
ſibus Lacedæmonij quæ contulerunt in illos: ſed quæ ſu= Iliad. á
ſceperunt ab illis. Eſt etiam magnanimi, neminis aut uix 67
indigere. ſubminiſtrare autem, prompte. Et ad eos quidẽ 68
homines qui in dignitate ſunt conſtituti, proſperitatibusq;
utuntur fortunæ, magnũ eſſe: ad medios autem mediocrẽ.
Illos enim ſuperare difficile eſt & glorioſum, hos autem
facile. & inter illos quidẽ gloriari, non eſt ingeneroſum.

ipſe magnanimus. Is autẽ qui deficit, puſillanimus eſt: qui 79
uerò exuperat, lentus. Nec igitur hi mali eſſe uidentur:
quippe cum mala non faciant, ſed aberrare. Puſillanimus 80
enim meretur quidẽ bona: ijs tamẽ ſeipſum priuat quibus
eſt dignus. atq; malum quoddã habere uidetur: quia bo=
nis ſeipſum dignum nõ cenſet, & ſeipſum ignorare. Ap=
peteret enim ea quibus eſt dignus, cũ ſint bona. nõ tamen
ſtolidi tales homines, ſed pigri potius eſſe uidentur. Talis
autem opinatio uidetur & deteriores ipſos efficere. ſin=
guli nanq; appetunt ea, quibus ſunt digni. Demouent ſeſe
& à præclaris actibus & officijs quaſi ſint indigni, & à
bonis externis ſimili modo. At lenti, ſtolidi ſunt, & ſe= 81
ipſos ignorant, & etiam clare. Nam quaſi ſint digni, res
eas aggrediuntur quæ honorantur, deinde redarguũtur.
Veſtituq; ſe & geſtu, & ſimilibus ornant. & proſperita
tes ſuas manifeſtas eſſe uolunt. de ipſisq; etiam dicunt: ut
ob ipſa afficiãtur honore. Magnitudini antem animi, pu 82
ſillanimitas opponitur magis quàm lẽtitudo. Fit enim ma
gis: & peior eſt. Magnitudo igitur animi, circa honorem
(ut diximus) magnum uerſatur.

COMMENT.

MAGNANIMITAS autem circa magna.] Hic eſt ſecun 52
dus tractatus huius quarti libri: in quo Philoſophus
poſteaquàm declarauit quaſdam virtutes, quæ verſan
tur circa bona externa, id eſt circa pecunias: nunc conſequen
ter oſtendit quaſdam alias quæ verſantur circa alia bona ex-
terna vt dicuntur, id eſt circa honores. & quia ſunt duæ, ideo
hic tractatus in duo diuiditur capitula. In primo tractat de
magnanimitate. In ſecundo de virtute innominata circa me-
diocres honores. Primũ capitulũ diuiditur in quatuor partes
in quibus ſeruat ordiné ſolitũ. Partes autẽ patebũt. In prima
itaque

itaque oſtendit materiam magnanimitatis in genere: deinde in ſpecie, & etiã declarat quomodo vitia oppoſita ſe habent circa eandem materiam. Ponit autem in primis hanc ſententiam, quod magnanimus verſatur circa magna, & hæc eſt materia in genere circa quam verſatur magnanimus. Nã is, qui cum ſit dignus magnis cenſet ſe dignũ illis, verſatur circa magna: ſed magnanimus eſt huiuſmodi: ergo &c. Quod autem magnanimus ſit talis videtur probare à contrario, nam capiatur huius oppoſitum, ſcilicet quòd magnanimus eſt, qui ſe magnis dignum putat cum non ſit, talis vero eſſet ſtolidus & fatuus: ponere magnanimũ fatuum abſurdũ eſſe videtur. Nullus enim ſtudioſus eſt fatuus: magnanimus eſt ſtudioſus: ergo &c. Quare relinquitur vt magnanimus ſit qui ſe magnis dignum cenſet, cũ verſetur circa magna. Oſtendit id etiam Philoſophus exemplo aliorum, qui magnis digni nõ ſunt: & ipſi etiam non ſe magnis dignos cenſent, quia merentur parua: tales non ſunt magnanimi, ſed modeſti potius appellandi.

53 [Is autem qui eſt.] Nunc autẽ Philoſophus oſtendit quomodo extrema oppoſita ſe habeãt circa eandem materiã aſsignatam in genere: & dicit quod is qui eſt lẽtus, vt ita loquar, & mollis animi ad hoc vt trahatur & facile flectatur ab ſermone aliorum vel opinione ſua: talis inquam exiſtimat ſe dignum magnis honoribus, cum non ſit: puſillanimus verò minoribus ſe dignum cenſet, quàm ſit. Notandum quod lentus apud Gręcos dicitur χαυνὸς quaſi mollis ἀπὸ τοῦ χαυνίω mollio, quaſi ille qui ex ſermonibus hominũ ſibi adulantium vel opinione facile flectitur & labitur ad exiſtimãdum ſe magnis dignum, cum nõ ſit: talis nullas videtur habere virtutes, ſed eſſe quaſi ſtolidus quidã nullo pacto ſe ad ſeipſum vertẽs. Ille verò qui eſt puſillanimus videtur habere aliquam perfectionẽ, & eſt dignus aliquo honore: & is habet gradus, quia aut habet magnas, aut mediocres, aut paruas virtutes, & ſecũdum iſta varios meretur honores, ſed ſemper minoribus ſe dignũ cenſet quàm mereatur. verum quanto maiores meretur, & minoribus ſe dignũ cẽſet: tãto eſt magis puſillanimus. Quid enim faceret ſi tantis nõ eſſet dignus, vt inquit Philoſophus?

54 [Est igitur ipſe magnanimus.] Remouet dubium Philoſophus quod oriri poſſet. Nam cum dicat magnanimitatẽ conſiſtere in magnitudine, & ob hoc videtur quod occupet extre

extremum: ergo non erit mediocritas, nec ex conſeqnẽti virtus. Tollit hanc dubitationem, oſtendendo quod diuerſis rationibus & reſpectibus poteſt magnanimus appellari extremus & medius. Nam inquantum eſt in ſummo gradu perfectionis, & habet magnitudinem quandam perfectionis, dicitur extremus. Si verò conſideratur vt agit ſecundum rectam rationem, tunc erit mediocritas ipſa magnanimitas, & collocatur inter exceſſum & defectum, quæ erunt extrema.

[QVOD ſi magis.] Poſteaquàm oſtendit materiam circa 55
quam verſatur magnanimus in genere more ſuo: nunc in ſpecie, & magis particulariter oſtẽdit materiam eiuſdem, & extremorum oppoſitorum. & primo declarat eam vt diximus: deinde oſtẽdit quomodo magnanimitas ſe habet ad alias virtutes. Dicit igitur in primis quòd magnanimus verſatur circa magnos honores, qui bonorum externorum maxima eſſe putantur. Verſatur autem circa vnum, quia ea quæ ſuperlatiue ſumuntur videntur eſſe vnica, & non competere niſi vni. Maxime nanque ad magnanimum pertinent, ſed maximũ in rebus humanis videtur eſſe vnum: hoc autem maximum cuius eſt dignus magnanimus, intelligitur in bonis externis: nã dignitas refertur ad externa bona. Quando enim dicimus, hic dignus, non intelligimus dignum virtute, quæ eſt internum bonum: ſed dignum pecunia, amicitia, honore, & ſimilibus bonis externis. Cum ergo magnanimus dignus ſit maximo bono externo, vt dictũ eſt, declarat quid ſit illud, ſcilicet quòd eſt honor: circa honores igitur verſatur magnanimus. Probatur, Magnanimus verſatur circa maxima externorum bonorũ: at honores ſunt huiuſmodi: ergo &c. Maior clara. Minor probatur à Philoſopho, ſcilicet quòd honores ſunt maxima inter externa bona. Illud quod deo tribuimus quaſi nõ habeamus aliquid maius inter externa, eſt maximũ externorũ bonorum: at honor eſt huiuſmodi &c. Item illud videtur eſſe maximum, quod affectant ij qui ſunt in dignitatibus conſtituti: at honos eſt huiuſmodi &c. Item illud videtur eſſe maximum inter externa, quod attribui ſolet pro præmio ob res præclaras: & honos eſt talis. Concludit igitur quod circa honores verſabitur magnanimus, & cum eiuſdem potentiæ ſit verſari circa contraria: ſi ergo circa honores, & etiam circa contraria, id eſt circa inhonorationes, vt ita loquar,

Nam

Nam & fortitudo circa timores, & audacias: & temperatus circa voluptates,& dolores, licet circa dolores per accidens, & aliæ nonnullæ ſimili modo. Notãdum quòd Philoſophus oſtendit magnanimum verſari circa magnum,tanquam circa materiam, & hoc habuit primum ex nomine tanquam per ſe nótum. Verum hoc erat nimiũ generale:ideo oſtendit qualeeſt iſtud magnum vel maximum. Et addit,externorum bonorum,quia bona animi longè maiora ſunt bona,& infinita
56 quadam laude externis anteponenda. [ET ſine etiam ratione.]Probauit ſuperius Philoſophus rationibus quod magnanimus verſatur circa honores:nunc autem probat etiam experientia, quia magni & præclari viri, & ſummis virtutibus præditi dicũt & cẽſent ſe eſſe dignos honore ſecundũ ſuã dignitatem. Et addit poſtea quòd puſillanimus deficit, & reſpectu ſui,& reſpectu magnanimi. Primo reſpectu ſui,quia eſt dignus honore,quo ſe dignũ nõ cenſet:deficit etiã reſpectu magnanimi,quia putat ſe dignũ minore honore,quàm magnanimus,ex quo deficit ab illa mediocritate viri magnanimi. Lẽtus verò vel mollis putat ſe dignũ magnis honoribus, & excedit quidem reſpectu ſui: non autem reſpectu magnanimi, quia nõ putat ſe dignum maioribus quàm magnanimus, qui ſe dignum cenſet magnis honoribus, cum re vera ſit dignus eiſdem. Patet igitur quòd magnanimitas, & eius extrema cir
57 ca honores verſantur. [ATQVI magnanimus ipſe.] Declarata materia magnanimitatis, & vitiorum oppoſitorum: nunc comparat magnanimum, & oſtendit quomodo ſe habet ad alias virtutes morum. & primo affert nonnullas concluſiones, & probat: deinde affert alias obortas ex primis. Probat igitur primum nonnullis rationibus quòd magnanimus eſt homo, qui habet omnes virtutes. Prima ratio, Qui eſt dignus maximis honoribus eſt vir optimus:ſed magnanimus eſt dignus maximis honoribus:ergo eſt optimus. at vir optimus habet omnes virtutes:ergo &c.

58 [ATQVE magnanimi.] Secunda ratio,Is qui operatur id quod eſt in vnaquaq; virtute maximum,habet omnes virtutes:ſed magnanimus eſt huiuſmodi: ergo habet omnes virtutes. Patet minor,quod magnanimus cum producet operationes alicuius virtutis,eas producet in maximo & perfectiſſimo gradu ſecundum eam virtutem, vt exemplo oſtendit

Philo

Philoſophus duarum operationum: quarum alia eſt fortitudinis, alia iuſtitiæ. Non enim fugiet in prælio hoſtem cum pugnã aggreditur: nec pericula terribilia, ſed magno animo & fortiſsimo ſuſtinebit, quod eſt maxima operatio fortitudinis: nec etiã inferent iniuriam alteri quod eſt iuſtitiæ, cum nihil exiſtimet magnum quo inducatur ad inferendã iniuriam.

[SINGVLA verò.] Tertia ratio qua idem probat per deductionem ad inconueniens. Dico magnanimũ eſſe optimum: ſi cõceditis, habeo propoſitum: ſin minus, ſequitur hoc abſurdum, quòd magnanimus ſit homo ridiculus cum ſe dignum cenſeat magnis honoribus, & ſummis: & non ſit dignus ſi non eſt optimus. At cum magnanimus habeat prudentiam, omnis enim ſtudioſus habet prudentiam, inconueniens eſſe videtur arbitrari eum eſſe ridiculum quendam. 59

[VIDETVR igitur ipſa.] Ex ſupradictis infert duo oborta. Primum eſt quòd magnitudo animi eſt decus & ornamentum reliquarum virtutũ: & hoc probat ex eo quod addit incrementum reliquis virtutibus extollẽdo eas, & exercẽdo in ſummo gradu. Secundum eſt quod euadere magnanimum eſt valde difficile: & aſsignat rationem, quia in magnanimo oportet vt ſit omnis probitas, & omnis virtus cumulata. 60

[MAGNITVDO igitur animi.] Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus more & ordine ſuo oſtendit de actibus magnanimi, & primo circa propriam materiam ſuam, id eſt circa honores, deinde circa quaſdam materias ſecundas, id eſt circa proſperitatem quandam, vt circa diuitias, & huiuſmodi. Dicit ergo quod cum magnanimus afficitur honoribus magnis & à viris ſtudioſis, lætabitur, tamen moderatè: paruos verò non multifaciet, vt latè patet in textu Philoſophi. 61

[ET CIRCA diuitias.] Oſtendit quòd magnanimus moderate ſe habet circa diuitias, & omnem proſperitatem aduerſitatemq́ue quomodocunque eueniat, & circa potentiam, & alia bona externa. Probatur, Is qui moderate ſe habet circa ſummum externorum bonorum, etiam bene & moderate ſe habebit circa minora: ſed magnanimus moderate ſe habet circa honores, qui ſunt maxima externorum: ergo bene & moderate ſe habebit circa diuitias, potentiam, & ſimilia quæ ſunt minora. Sunt autem minora, 62

quia

quia & illa propter honorem expetuntur. ſic ergo moderate ſe habebit circa proſperitatem, & eadem ratio erit de con-
62 trarijs. [QVAPROPTER ipſi.] Notandum quòd magnanimi videntur eſſe ſuperbi, tamē non ſunt. Eos enim ſuperbos dicimus qui mediocritatem excedunt, & per fas & nefas antecellere alijs volunt immoderata quadam cupiditate. Magnanimi vero propter maximas perfectiones ſuas in ſeipſos conuertunt, & honores ſibi à ſtudioſis delatos moderate accipiunt: ſi non deferātur, æquo animo ferunt: videntur enim deſpicere humana, & ea ſe inferiora ducere, & iocunditatem habere maximam, cum ſeipſos ad ſe vertunt, & ſuam perfectionē cognoſcunt. Cicero, Cōtemnamus igitur omnes ineptias: quid enim leuius huic leuitati nomen imponā? totámque vitam bene viuendi in animi robore ac magnitudine, & in omni rerum humanarum cōtemptione ac deſpicientia, &
63 in omni virtute ponamus. [VIDENTVR proſperitates.] Hac in parte Philoſophus oſtendit quòd bona quæ dicuntur fortunæ, vt potētia, diuitiæ, & huiuſmodi, videntur conferre ad magnanimitatē, hoc pacto vt magis honore digna putetur, quia illa bona conſiſtunt in genere ſuo in quadā excellentia. Verum hoc dicit Philoſophus, non quia magnanimus efficiatur magis magnanimus, aut magis dignus honoribus ob affluentiam & proſperitatem: ſed quia ita videtur & exiſtimatur opinione vulgi, non quòd re vera ita ſit, quia probitas & virtus vt ipſe addit, re vera digna eſt honore: vnde qui illa habent ſiue virtutibus, & ſe dignos honoribus cenſent, non ſunt magnanimi licet videri velint: ſed potius inſolentes & arrogātes. ex quo apparet quòd magnanimi ſunt ex ipſis virtutibus, & ob virtutes digni honoribus, nō autem
64 proprie ob externa bona, vt patet in textu. [NON autem parua.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus more ſuo affert multas proprietates magnanimi. Verū cum dictum ſit magnanimum operari ſummū in vnaquaque virtute, primo affert proprietates quæ accipiuntur ex materia aliarum virtutum, & præſertim fortitudinis & liberalitatis, quæ ſibi magis accommodatur: deinde affert proprietates quæ ſumuntur ex materia propria ipſius magnanimi: demū affert eas vlterius proprietates quæ ſumūtur ex alijs puta ex mediocritatibus illis quæ verſantur circa communem cōuerſationem

ſationem hominũ. Hæ autem omnes proprietates quæ multæ ſunt ſucceſsiue patebunt. Prima ſumitur ex parte fortitudinis, ſcilicet quòd magnanimus nec pro paruis rebus, nec frequenter adit pericula. & hoc probat, quia pauca ſunt quæ magnanimus multifaciat: & addit aliam proprietaté etiam ex parte fortitudinis, ſcilicet quòd magnanimus cum in periculis verſatur non parcit vitæ ſuæ: quaſi non ſit dignum viuere & parcere vitæ ſuæ, & non anteferre ea pro quibus vitam periculis maximis obiecit, veluti ſalutem patriæ & religionis & ſimilium. Itaque non putaret dignum viuere: omiſsis ijs & poſthabitis, quorum cauſa maxima illa pericula ſubit.

[ESTetiam talis.] Hæc eſt alia proprietas ex parte liberalitatis, ſcilicet quòd magnanimus libenter confert beneficia: pudet autem ſuſcipere, quia illud ſuperioris & perfectioris, hoc autem inferioris, & minus perfecti. Agens enim ea ratione qua agit videtur eſſe perfectius quàm patiens & ſuſcipiens. Vnde materia prima imperfectiſsima dicitur. Eſt & alia proprietas magnanimi, quòd in retribuendo eſt largus, & excedit ne beneficijs ſuperetur. Itaque & largiſsimus eſt & gratiſsimus in remunerãdo iuxta ſententiam Heſiodi, qui eadem menſura reddere iubet qua acceperit, aut cumulatiora ſi poſsit. [VIDEATVR etiam.] Eſt & alia proprie 65
tas ex parte liberalitatis, ſcilicet quòd magnanimus libenter 66
audit beneficia quæ contulit, & non libenter ea quæ ſuſcepit. & affert ad hoc duo exempla, vnum ex fabula apud Homerum: aliud ex hiſtoria. Nam cum Thetis inducatur ab Homero quòd accedit ad Iouem pro impetrando beneficio ab eo pro Achille filio ſuo, qué deſpexerat Agamemnon: nec commemorat Ioui beneficium, quod in ipſum contuliſſe eam dicit Homerus, ſcilicet cum Mars & Neptunus & alij vellent eum capere, & ſibi regnum auferre: Thetis commouit Briareum gigantem, vt ferret auxilium Ioui, cuius præſentia territi illi deſtiterunt ab incœpto. Hoc illa beneficium non retulit Ioui, vt Achilles volebat, ſed dixit, Si gratũ tibi vnquam, &c. Suſcipe patrocinium filij mei. Eodem pacto Lacedæmonij cum iam ſuperarentur in bello à Thebanis, opé ab Atheniéſibus petiere: & cum antea ab vtriſque eſſent inuicé plura accepta collataq; beneficia, Lacedæmonij quæ contulerant tacuere, quæ acceperunt cõmemorarunt, vt facilius auxilium

impetrarent,& libentius audirentur. ex quibus colligitur ad
propoſitũ Philoſophi,quòd magnanimi libenter audiũt cõ-
memorantes beneficia quæ ipſi magnanimi cõtulerunt, non
67 autẽ ea quæ acceperunt. [EST etiam magnanimi.] Alia pro
prietas & conditio magnanimi, nullius aut vix indigere,alijs
68 autẽ prodeſſe. [ET ad eos.] Affert nũc Philoſophus nõnullas
proprietates quæ ſumũtur ex materia propria magnanimita
tis,ſcilicet ex parte honorũ. Prima eſt, quòd ad magnanimũ
pertinet magnum inter præclaros viros ſe præbere, & inter
mediocres mediocrẽ:quia ineptum videtur,& à magnanimo
alienũ,magnum ſe præbere inter eos qui lõge inferiores eſſe
69 videntur. [EST etiam magnanimi.] Secunda proprietas ex
parte honorũ,ſcilicet quod magnanimi eſt non adire ea loca
vbi tribuũtur honores vel cæteri antecellunt. Quod duplici-
ter intelligi poteſt: vel quod magnanimus nõ adit celebrita-
tes vbi fiũt honores,quia omnes ſe vertũt ad ſpectacula illa,&
præferũt alia:ipſe autẽ poſthabetur, & omnes intenti ſunt ad
illa quæ admirantur: ipſe autem nõ vult admirari. Vel etiam
intelligi poteſt, quòd magnanimus nõ accedit quæritãdo ho
nores,nec vltrò ſe offerendo vt honoretur:ſed expectabit vt
ſibi vltrò deferantur,& æquo animo feret, vel potius deſpi-
70 ciet ſi non ei exhibeantur magnitudine animi ductus. [ET
otioſum.] Affert alias proprietates Philoſophus ex parte il-
larum virtutum quæ conſiſtunt circa communẽ conuerſatio-
nem,& viuendi modum. Et prima reſpectu ſui debet eſſe tar
dus,hoc pacto vt non moueatur pro quacũque cauſa leui:ſed
71 pro rebus maximis,& præclariſsimis vt eũ decet. [NECESSE
eſt.] Secunda proprietas reſpectu aliorum, vt patet in textu.
72 [ET magis ipſi.] Tertia proprietas,ſcilicet quòd magis de-
bet eſſe ei curæ veritas ipſa quàm opinio. vt Salluſtianus ille,
73 qui eſſe,quàm videri bonus malebat. [ET loqui.] Eſt & alia
proprietas, ſcilicet quòd magnanimi eſt loqui, & agere pa-
làm:& eam probat inferendo aliam proprietatem,quod de-
cet eũ veracem eſſe:niſi opus ſit diſsimulatione vti ad vulgus,
& ad multitudinem:quod addere videtur Philoſophus, quia
dixit quòd inter magnos geret ſe, & præbebit magnũ: inter
mediocres verò mediocrẽ. Ex quo inter vulgus diſsimulabit
præſtantiã ſuã,ne videatur velle excellere inter multitudinẽ:
ideo nõ ſe oſtendit valde præclarũ & excellentẽ. Ipſius eſt etiã
alia

alia proprietas magnanimi,ſcilicet quod eius nõ eſt poſſe viuere cũ alio,id eſt ad arbitriũ alienum:niſi cũ amico ſuo cuius idem eſt velle atq; idẽ nolle. Nõ igitur verſabitur cũ quibuſuis,nec erit ei accõmodatum viuere ex nutu alieno,vt faciunt adulatores & viles,qui videntur indigere quocũq;,& adulantur hominibus,quod eſt alienũ à magnanimo. [NEC eſt pro- 73
cliuis.] Allatis proprietatibus ex parte alienarũ virtutũ,& ex parte materiæ propriæ magnanimitatis:nũc alias affert Philoſophus ex diſpoſitione propria ipſius magnanimi. Prima eſt ſcilicet quod non eſt procliuis ad admirandũ.Probatur,Is qui nihil exiſtimat magnũ non eſt procliuis ad admirandum. Magnanimus nihil rerũ humanarũ exiſtimat magnum:ergo &c. Notandum quod admiratio fieri poteſt circa interna,& circa externa.Circa interna admiratio videtur cõpetere magnanimo,quia admiratur, & magnifacit virũ ſummis virtutibus præditũ. Alia eſt circa externa,ſcilicet circa diuitias,& potentiã,& ſimilia.& de hac loquitur Philoſophus,& eã remouet à magnanimo. [NEC eſt ſibi.] Alia eſt proprietas ſumpta 74
ex parte magnanimi,ſcilicet quod magnanimus non eſt memor iniuriarũ,& nõ retinet irã aut odiũ, quia paruipendit tales iniurias ſibi nõ digno illatas.vnde & magnanimi appellari ſolẽt qui clemẽtiſsimi ſunt in eos à quibus ſe læſos arbitrantur. Quare & Demoſthenes ad Alexandrũ,& Cicero multis in locis hanc ſpeciẽ magnanimitatis miris efferunt laudibus. Hinc & illud eſt verũ,Animũ vincere,iracundiã cohibere,victoriam temperare, & reliqua. [NEC de hominibus.] Alia 75
proprietas ex parte magnanimi,ſcilicet quod non multũ loquitur de hominibus,aut laudãdo,aut vituperando:nec de ſe etiã loquitur præbẽdo occaſionẽ vt de ſe alij loquantur vt faciunt ventoſi homines. [DE neceſſarijs præterea.] Alia pro- 76
prietas,ſcilicet quod magnanimus non eſt querulus ſi ſibi deſint neceſſaria vel parua,nec eſt promptus ad precandũ, quia hoc pertinet ad eũ cuius huiuſmodi res ſunt cordi:magnanimo autẽ talia curæ nõ ſunt,nec circa talia ſtudet. [EST etiã.] 77
Alia eiuſdem proprietas,ſcilicet quod ipſe mauult poſsidere res præclaras ſine vtilitate quàm vtiles, & anteponit honeſtũ vtili,& hoc eſt quia illud magis eſt ſufficientis hominis,& perfecti. [INSVPER ipſius magnanimi.] Alia proprietas 78
ſumpta ex diſpoſitione magnanimi , ſcilicet ꝙ magnanimi

motus & inceſſus eſt tardus, vox grauis, & non nimium properata. His enim contraria indigentis & imperfecti potius eſſe videntur. Notandũ quod proprietates omnes allatæ bifariam ſumi poſſunt: aut ex parte cæterarum virtutum, quas magnanimus exercet in ſummo gradu: aut ex parte propria ipſius magnanimi. At de tẽperantia materia non videtur facere mentionẽ, quia parum videtur operari circa illam. Notandum quòd motus eſt actus imperfectus. vnde definitur, quòd eſt actus entis in potentia ea ratione qua in potẽtia eſt: celeritas autem motus indicat indigentiam, ideo magnanimus cum grauitate mouetur. Obſeruat enim decorum. Et Cicero de Pompeio inquit, Cn. Pompeius vir ad omnia ſumma natus habebat in voce ſplendorẽ, & in motu ſummã dignita
79 tem. [I s autem qui deficit.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua ſecundũ ordinẽ ſuum Philoſophus declarat vitia oppoſita magnanimitati. & primo cõmuniter dicit quòd iſti duo vitioſi oppoſiti magnanimo non ſunt mali, quia nemini nocent: ſunt tamen in eo vitioſi, quia à recto medioque aber
80 rant. [P V S I L L A N I M V S.] Anteà communiter, nunc ſigillatim ambo declarat. & primo de puſillanimo afferendo primo actum ſuum, deinde rationẽ illius actus: tertio affectum qui ſequitur ex tali cauſa. Primus actus eſt eius quòd priuat ſe bonis aliquibus, quibus videtur eſſe dignus: ratio verò eſt & cauſa, quia ſeipſum ignorat. & quia fortè aliquis putaret puſillanimum eſſe ſtultum cum ſe ignoraret: remouet hoc Philoſophus, & dicit quòd tales homines non ſunt ſtulti, ſed potius acuti, vt nõnulli textus Græci habent; vel potius ſegnes, vt alij textus dicunt. Quicquid ſit, Philoſophus vult eos non eſſe ob hoc appellandos ſtolidos, ſed potius quòd ſe ignorãt in eo, quia nõ putant ſe dignos aliqua re præclara. Poſtea affert effectũ quòd talis opinio facit ipſos deteriores quàm eſſent, & in hoc ſunt inferiores lentis, & fluentibus opinione ſua, quia ob talem opinionem abſtinẽt etiam à rebus præcla-
81 ris. [A T lenti.] Declarat aliud extremum, & dicit quòd iſti lenti ſiue molles, id eſt qui facile compelluntur vel ſermone aliorum vel opinione ſua ad exiſtimandum ſe maximis dignos eſſe cum non ſint: iſti in quantum tales ſunt ſtolidi, & ſeipſos ignorant. quod videtur eſſe commune cum puſillanimo: tamen diuerſus eſt modus ſe ignorandi, quia illi nõ ſe dignos

gnos cenſent quibus ſunt:iſti verò dignos cenſent quibus nõ ſunt:& iſti ſtolidi,illi verò minime ſunt. [MAGNITVDINI autem animi.] Hac in parte Philoſophus conſuetudine ſua comparat iſta extrema inter ſe reſpectu medij,& dicit quòd puſillanimitas magis opponitur magnanimitati quàm lentitudo.& hoc probat duabus rationibus.Primo,quia puſillanimitas frequentius fit & magis:ſecundo quia videtur eſſe deterius malũ, & hoc reſpectu ipſius medij. Et quia ille mollis & fluens in errorem per experientiam videtur citius corrigi, quia aggreditur aliquid agendum circa honores, etſi eo non potitur,cadit ab ſua opinione:vel ſi potiatur, intelligit ſe nõ ſatisfacere illius dignitati,vt opinabatur. Dubitationes nõnullæ ex ſupradictis oriri videntur. Primo dubitatur vtrum magnanimitas ſit virtus:& probat quòd non. nam humilitas eſt virtus,vt aſſerit veritas noſtræ fidei:ſed magnanimitas videtur eſſe oppoſita humilitati:ergo non erit virtus.Item cuiuſcunque virtutis opus & materia videtur eſſe in eo cuius eſt virtus:at honos,qui eſt materia magnanimitatis eſt in honorãte,vt ait Philoſophus in primo: ergo non eſt in eo cuius eſt virtus:quare non erit virtus.Ad hæc dicendũ,& primo quòd verum eſt illum habitum qui aduerſatur virtuti non eſſe virtutem. Sed minor negatur quòd magnanimitas repugnet humilitati quæ proprie eſt virtus. & cum dicitur quòd eſt contemptor:ad hoc reſpondere poſſumus,quod non contemnit ſtudioſos viros, & virtutibus præditos, ſed eos qui virtutibus vacui ſunt ob res externas,puta ob genus vel diuitias,vel ob aliquam magnam proſperitatem laudantur. Ad ſecundã rationem dicendum quòd propinque & inmediate magnanimitas verſatur circa cupiditatem honorũ,cuius ipſa eſt moderatio,& eſt in poteſtate habentis ſecundario,& remote circa honores qui ſunt in honorantibus:& ſic patet ſolutio.Dubitatur ſecũdo, quia magnanimitas nõ videtur virtus diſtincta à cæteris virtutibus.probatur, Nulla virtus diſtincta operatur operationibus aliarũ virtutũ:at magnanimitas eſt huiuſmodi:ergo&c.Minor declaratur ex eo,quia magnanimus operatur magna, & ſumma ſecundum vnamquanq; virtuté. Item magis & minus non faciũt differre ſpecie:ergo magnanimitas quando differret à reliquis virtutibus,non differret ab illa virtute innominata quæ eſt etiam circa honores: per

hoc, quia magnanimitas circa magna, hæc circa medioeres vel paruos honores fit. Quare auté non differt ab alijs virtuti bus, aut ſi differt à cæteris, ſaltem non differt ab innominata virtute quæ eſt circa honores. Ad hæc dicendũ, & ad primam rationé quòd magnanimitas eſt virtus diſtincta. Et licet ope ratur operationibus aliarum virtutum: tamen verſatur circa magnitudinem cuiuſq; virtutis, producendo operationes in ſummo gradu. Præterea habet alias materias circa quas verſa tur ipſa, & nõ aliæ: innominatam excipimus de qua dicemus poſtea. Habet igitur materiam propinquam cupiditatem ho noris: habet etiam remotã ipſos honores, circa quæ duo ver- ſatur ipſa, & nullæ aliæ præter virtutem innominatam à qua etiam eſt diſtincta alia ratione. Et ideo reſpondemus ad ſe- cũdam argumentationé, qua dicitur quòd magnanimitas eſt virtus innominata, nõ differunt cum ambæ ſint circa eandem materiam, id eſt circa honores, & non differunt per magis & minus, & magnum & paruum. Dicendum quòd hoc in loco magnum & paruum videtur facere diuerſitatem ſpeciei, quia magnus honos differt non ſolum magnitudine à paruo vel mediocri honore, ſed etiã facilitate & difficultate. Nam qui circa parua verſatur facilius operatur, quàm qui circa magna, ob quæ eſt dignus magnis honoribus, quia cũ difficultate ve- nit ad ſummũ perfectionis. Vel dicere etiam poſſumus quòd diuerſo modo verſantur, vt ſuperius dictũ eſt de magnificen- tia & liberalitate.

De modeſtia, eiuſque extremis.

CAPVT IIII.

83 *Idetur autem circa honores (ut anteà dixi- mus) & alia quædam eſſe uirtus, quæ qui- dẽ perinde ſeſe habere uidetur ad animi ma gnitudinem, atque ſeſe habet ad magnificen tiam liberalitas. hæ nanque uirtutes ambæ à magnitudine diſcedunt. Circa uerò mediocria, paruaq;, nos ut oportet*
84 *diſponunt. Atque ut in capiendis, dandisq; pecunijs me- diocritas eſt, & exuperatio, & defectio: ſic & in hono- rum*

rum appetitione ſit ut magis quàm oportet, & minus, & unde oportet, & ut oportet, appetantur honores. reprehendimus enim ambitioſum hominem, atque honoris appetitione uacantem illũ, quia plus quàm oportet, & unde non oportet honorem appetit. hunc, quia ne ob res quidẽ honeſtas honoribus affici uult. interdum autem illum tanquam uirilem, & rei cupidum pulchræ. interdum hunc tanquam moderatum, modeſtumq́; laudamus: quemadmodum & anteà diximus. Conſtat autem cum pluribus modis quiſpiam alicuius cupidus rei dicatur, nõ ad idem nos ſemper ambitioſum ipſum referre. ſed cum laudamus, ad pleroſq́;, quia magis quàm plerique honores cupit. cum reprehẽdimus, ad id quod oportet, quia magis quàm oportet, honores affectat. Cum autem nomine mediocritas ca- 85
reat, contendere de ipſa tanquam regione uacua, uidentur extrema. In quibus uerò exuperatio eſt, & defectio, in ijs eſt & medium. at honores & magis quàm oportet affectantur, & minus. ergo fit ut affectentur, & ut oportet. Laudatur igitur hic habitus quo ut oportet affectantur honores, cum ſit mediocritas circa honorem nomine carens. Atq; ad ambitionem quidẽ uacuitas appetitionis honoris: ad uacuitatem autem appetitionis honoris, ambitio. ad utrunque autem utrunque quodammodo eſſe uidetur, 86
quod quidem & in cæteris uidetur eſſe uirtutibus: Extremi autem hic opponi uidentur, quia medio nullum poſitum eſt.

COMMENT.

VIDETVR autem & circa honores.] Hoc eſt ſecundum 83
capitulũ huius tractatus: in quo declarat ſecũdam virtutẽ circa honores paruos vel mediocres quæ caret nomine, & tamen eſt mediocritas & habitus quidam medius inter duo extrema: quorum alterum dicitur ambitio, alterum

verò Græcè *ἀφιλοτιμία*, quaſi vacuitas appetitus honoris. Diuiditur hoc capitulũ in tres partes. In prima proponit intentionem ſuam. In ſecũda eam declarat. In tertia determinat de virtute dicta, & vitijs oppoſitis. Dicit igitur in prima parte quòd ſicut ſunt duæ virtutes circa bona externa, ſcilicet circa pecunias, liberalitas & magnificentia: ita circa alia, quæ dicuntur etiam externa bona, debent eſſe duæ, ſcilicet circa honores magnanimitas & innominata virtus: quæ ſic ſe habebit ad magnanimitatem ſicut liberalitas ad magnificentiam. Nam ſicut magnificentia verſatur circa magnos ſumptus, liberalitas circa paruos vel mediocres: ita magnanimitas circa magnos honores, & innominata virtus circa paruos vel mediocres. Si quis autem quæreret cum Philoſophus poſuit antè doctrinam de liberalitate, poſtea de magnificentia, cur nõ fecit idem in iſtis duabus virtutibus: hanc vt puto aſsignare poſſumus rationem: Magnanimitas habet maiorem conformitatem cum magnificentia, licet ſit diuerſarum ſpecierum quàm innominata virtus. Cum ergo Philoſophus docuiſſet de magnificẽtia, congruũ fuit vt recentiſsimè loqueretur de magnanimitate potius quàm de innominata virtute, quæ maiorem habet diſsimilitudinem. Sic enim facere interdum conſueuit Philoſophus, vt res magis hæreant menti, & notitia clarior reddatur quo ad nos. Vnde in Prædicamentis cum feciſſet in quãtitate mentionẽ de paruo & magno, quæ videbantur pertinere ad relationem: ſtatim poſt quãtitatem poſuit prædicamentum relationis, etſi qualitas eſſet prior ex parte rei.

84 ATQVE vt in capiendis.] Hæc eſt ſecunda pars capituli, in qua declarat ſuam propoſitam intentionẽ. Sicut fit in capiendis dãdisq́ue pecunijs, ſic in honoribus. At circa pecunias ſunt duæ mediocritates vt patuit, ſic circa honores eſſe debet. tenet ratio ob ſufficientem ſimilitudinem materiæ. Nam ſicut pecuniæ ſunt bona externa: ita honores. Secũdo probat eandem ſententiam ex communi opinione hominum, qui circa mediocres vel paruos honores reprehendunt extrema: ergo debet eſſe etiã mediocritas. Reprehendũt enim nimis ambitioſos, & eos etiam qui nimium refugiunt mediocres honores vel paruos: ergo erit aliquis medius habitus laudabilis circa mediocres honores vel paruos. Verum cum medium innominatum ſit, & cupidus appelletur diuerſis reſpectibus, in-

terdum

terdum laudamus & vituperamus extrema. Primum ambitioſum laudant homines, interdum ſi comparetur cum remiſſo: vituperant, ſi comparetur cum eo quod oportet, & cum medio. Item remiſſum laudant comparatum cum ambitioſo: vituperãt comparatum cum eo quod oportet, & quod recta ratio dictat, & cum medio. Cupidus enim multifariam dicitur, quia reſpectu eius cupidum dicimus, qui minime cupit: & ſic etiam cupidum dicimus reſpectu eius qui cupit quãtum oportet. Quare laudamus interdum eum cupidum: quia magis appetit, quàm vulgus, & viles homines: & vituperamus, quia magis affectat quàm oportet, & recta dictat ratio. quare cum reſpectiue dicatur cupidus diuerſis reſpectibus, nunc laudamus, nunc vituperamus: laudamus cum referimus eum ad vulgus, & dicimus eſſe magis cupidũ quàm vulgus: vituperamus cum dicimus eum eſſe magis cupidũ quàm oportet. & ſic dicere ſolent homines. Ex quo deprehẽditur quòd ſicut ſunt extrema vituperanda circa hæc: ſic etiã eſt aliquod medium laudabile, quod caret nomine. [CVM autem nomine.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus determinat de medio, & extremis circa mediocres vel paruos honores. Et dicit quòd iſta mediocritas vacat nomine, quia vtrunque extremũ videtur velle ſibi vendicare medium vicisſim, & occupare quaſi vacuã poſſeſsionẽ. Verum eſt profectò: inter hæc mediocritas quædam probatur. Vbicunque ſunt extrema, id eſt exceſſus & defectus, ibi eſt etiãm edium: ſed circa appetitũ in paruis aut mediocribus honoribus ſunt extrema, vt iam antea patuit: ergo & medium neceſſario inerit. Patet ratio, quia extrema ſunt relatiua ad mediũ: & vbicunque eſt vuum relatiuorum, neceſſe eſt alterum eſſe. Sunt enim ſimul, vt inquit Philoſophus in Prædicamentis, & poſita ſeponunt, & perẽpta perimunt. [VTRVNQVE quodammodo.] Quia nunc cum alio, nunc cum altero videtur habere ſimilitudinem: verum non eſt intelligendum vtraque, &c. ſcilicet quòd medium eſſet quoddam tertium conſtans ex vtriſque vel vtrorumque particeps, ſicut rubedo eſt particeps albedinis & nigredinis. Nam medium tale, quod eſt virtus, nullo pacto dicitur per participationem extremorum, ſed per negationẽ penitus. Dubitaret quiſpiã cur Philoſophus circa honores & pecunias duplices ponat virtutes:

85

86

circa voluptates vero vnam,& ſimiliter circa alios affectus ta les. Dicendum ad hoc quòd circa tales affectus nõ eſt niſi vna difficultas, veluti moderari cupiditatem voluptatum: verum circa cupiditatem pecuniarum vel honorum,& circa ipſas pe cunias & honores ſunt duo difficilia: vnum circa magna, alte rum circa parua vel mediocria. At ſi quis diceret, etiam ſunt duo difficillima circa voluptates, ſcilicet & circa magnas vnũ, alterum circa paruas. Dicendum quòd quicunq; temperabit magnas, tẽperabit etiam paruas vel mediocres: ſed circa honores & pecunias nõ ita euenire videtur, quòd quicũq; bene ſe gerit circa magna, bene etiã ſe habeat circa parua: ſed ſunt duo difficillima, merito duæ erũt virtutes & duplices circa talia. Dubitatur etiam, quia Philoſophus dixit quòd honores ſunt maxima rerũ externarum, hic autem appellat eos mediocres vel paruos,& nõ ſuperlatiue, vt in eo loco. Dicẽdum quod Philoſophus dicebat honores eſſe maxima quædã cum eos comparabat ad externa diuerſi generis vel ſpeciei, puta ad potẽtiam vel pecunias: quorum bonorum externorũ honores dixit eſſe maxima. Hic autem cõparat honores cum honoribus inter ſe,& certũ eſt quòd habent gradus,& ſunt maximi,& mediocres,& parui vel minimi; quare cõparati cum illis dicuntur maxima: comparati inter ſe dicuntur magni, mediocres vel parui:& ſic patet dubitationis ſolutio.

De manſuetudine, eiuſq; extremis. CAP. V.

87 *Manſuetudo autem eſt quidem mediocritas circa iram. At cum mediũ & extrema ferè nomine careant, ad medium quidem manſuetudinem ipſam adducimus, declinantem ad defectionem, uacantem nomine. exuperatio uerò quædam iracundia dici poteſt. etenim affectus quidem eſt ira.*
88 *ea uero quæ ipſum efficiunt, multa ſunt & diuerſa. Is igitur qui pro quibus, & quibus oportet, & ut oportet, & cum oportet, & quanto in tempore oportet iraſcitur, laudatur. eſtq; hic manſuetus: ſiquidẽ laudatur ipſa manſuetudo. Manſuetus enim ac mitis, perturbatione uacare, & non*

non ab affectu duci: ſed pro his, & tanto in tẽpore iraſci ſolet, perinde atque ratio iubet. Peccare autem circa defe-ctionem magis uidetur. non eſt enim uindex ipſe manſue-tus, ſed potius clemens, & ad ueniam dandam propẽſior.
Defectio autem, ſiue ſit quædam iræ uacuitas, ſiue aliquid 89
aliud, uituperatur. Qui nanq; non iraſcuntur pro quibus oportet, & ut oportet, & cum oportet, & quibus opor-tet: fatui eſſe uidentur. nam neque ſentire, neq; dolere ui-dentur. Atque qui non iraſcitur: non uidetur eſſe aptus ad ulciſcendum: perferre autem contumelias, & ſuos negli-
gere, ſeruile eſt ſané. Exuperatio uero per omnia quidem 90
fit. Nam fit & in quibus non oportet, & pro quibus non oportet: & magis & uelocius, & maiore in tẽpore quàm oportet. nõ tamen uniuerſa eidem inſunt: quippe cum eſſe nõ poßit. malum enim & ſeipſum perdit. & ſi integrum
ſit, intolerabile fit. Iracundi igitur cito quidem iraſcũtur, 91
& quibus non oportet, & pro quibus nõ oportet, & ma gis quàm oportet. at cito deſiſtunt. quod quidem & opti mum habent. hoc autem ideo fit, quia non detinent iram, ſed reddunt. quo pacto & manifeſti ſunt, ob celeritatem. deinde ceſſant. Exuperatione autem ſunt celeres: & ad quiduis, & pro quouis iracundi, qui ſummæ ſunt bilis.*

* ἀκρόχολοι. οἱ δὲ πικροὶ, δυσδιάλυτοι.

unde & ſummæ bilis homines appellantur. Amari autem 92
cum difficultate placantur, & longo tempore ſunt ſub ira. detinent enim ipſam. ſed ubi reddiderint, ceſſant. ul-tio nanq; ponit iræ modum, pro dolore uoluptatem effi-ciens. quòd ſi hoc non fiat: habent ipſum pondus. etenim quia non eſt manifeſtum nemo perſuadet ipſis. ut in ſe au-tem concoctio fiat iræ, tempore opus eſt. Sunt autem ta-
les homines & ſibijpſis & amicißimis permoleſti. infen- 93
ſos autem eos dicimus, qui pro quibus non oportet, &

magis

magis quàm oportet, & longiore tempore iraſcuntur, ſi-
94 *neq; ultione uel pœna, non reconciliantur. Manſuetudini autem magis exuperationem opponimus. Fit enim magis, quippe cum humanius ſit punire. & ipſi infenſi, difficiliores ſunt ad uitam ſimul agendam. At enim (quod & antea dictum eſt, & ex ÿs quæ dicuntur emergit) non eſt facile determinare, quonam modo, & quibus, & pro quibus, & quanto tempore iraſcendum ſit, & quouſque iratus, recte faciat quis, aut peccet. Qui nanq; parum tranſgreditur, non reprehenditur, ſiue ad exuperationem, ſiue ad defectionem ſe flectat. Nonnunquam enim deficientes laudamus, manſuetosq; uocamus. & ipſos infenſos, tan-*
96 *quam aptos ad dominandum, uiriles dicimus eſſe. Facile igitur non eſt aßignare rationem, quantum, & quomodo quiſpiam egreßus uituperandus eſt. in ſingularibus enim & ſenſu, iudicium eſt. Illud tamen eſt manifeſtum, medium quidem habitum, quo quibus oportet, & pro quibus oportet, & ut oportet iraſcimur, & ſimili modo de cæteris, laudabilem eſſe. Exuperationes autem, defectionesq; uituperandas. atque ſi parum diſtent à medio, leuiter: ſi plus, magis: ſi nimium, uehementer eſſe carpendas. Conſtat igitur habitum medium conſequendum eſſe, ac amplectendum. ſed de habitibus qui ſunt circa iram, ſatis iam diximus.*

COMMENT.

87 MANSVETVDO autem eſt quidem.] Hic eſt tertius tractatus huius libri, in quo Philoſophus declaratis virtutibus, quæ ſunt circa bona externa: nunc declarat virtutem, quæ, vt aiunt, videtur reſpicere mala externa. Hæc autem eſt manſuetudo, quæ verſatur circa iram. Continet autem hic tractatus vnum tantum capitulum, & diuiditur in ſex partes quæ ſuis locis patebunt. Dicit autem in primis more ſuo

ſito Philoſophus, quòd manſuetudo eſt mediocritas circa iram tanquam circa materiam ſuam: & cum nō habeat proprium nomen, tributum eſt ei vnum nomen declinans ad defectum. Exceſſus vero & defectus circa eandem quoque materiam verſantur. Sed exceſſus dicitur iracundia. Ponit autem differentiam inter iracundiam & iram, quia ira ſignificat affectum, iracundia vero habitum excedētem circa talem affectum: & addit quòd multæ ſunt cauſæ ex quibus ira fieri videtur. [IS igitur quidem qui.] Hæc eſt ſecunda pars huius 88
capituli in qua determinat de ipſa mediocritate, dicendo quod is qui iraſcitur pro quibus oportet, & vt oportet, eſt laudabilis: vult enim vacare animi perturbatione: iraſci tamen pro quibus oportet, & cum alijs circunſtantijs ſequendo rationem rectam, & talis dicitur manſuetus. [DEFECTIO 89
autem.] Hæc eſt tertia pars capituli, in qua declarat defectum manſuetudinis, dicendo quòd ſiue ſit vacuitas iræ ſiue aliquid aliud, cum ſit extremum vituperatur: & hoc oſtendit, quia talis videtur eſſe ſtolidus quidem, & inſenſatus, quia nulla cauſa commouetur. & videtur eſſe ſeruilis & huiuſmodi, vt patet in textu: nam cum declinat à medio, videtur eſſe vituperandus. [EXVPERATIO vero.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua declarat alterum extremum, id eſt exceſſum circa iram, qui appellatur iracundia. Sed primo declarat qualis eſt iſte exceſſus, deinde affert nonnullas ſpecies eiuſdem, & dicit quòd fieri poteſt per omnes illas eaſdem circunſtantias, contrario tamen modo, quia is iraſcitur quando non oportet, & pro quibus non oportet, & ſimilibus; non tamen ſimul omnia iſta concurrunt in eodem, nec vni & eidem ſimul contingere videntur. Malum enim ſeipſum deſtruit, & vitia contrariantur etiam inter ſe: & cum eſt totum atque integrum non poteſt tolerari, quia videtur corrumpere etiam ſubiectum in quo eſt. [IRACVNDI igitur.] Nunc Philoſophus 91
affert quaſdam ſpecies exceſſus, id eſt ipſius iracundiæ, quæ videntur eſſe tres, ſcilicet excandeſcentia, vt ita loquar, amaritudo & acerbitas. Primi igitur iracūdi ſunt, qui celeriter mouentur ad iram, quia fulua cholera videtur prædominari in eis, quæ cum acuta & ſubtilis ſit propter caliditatem ſuam, facile accenditur & eleuatur, & ſic fit appetitus vindictæ. Qui vero nullo modo iraſci videntur, frigidi ſunt atque humidi,

quia

quia carere videntur fulua & atra bili: ſed illi acuti extemplo excitantur ad iram pro quocunque, vnde nomen iracundiæ ſortiti ſunt, ac cito deſiſtunt: quod eſt in eis bonum, Non cadat ſol ſuper iracũdiam veſtram. & Pſalmiſta, Iraſcimini, ſed nolite peccare. Iſti tamen ſuperius dicti, ſi habitum habent iracundiæ, in vitio ſunt, & in vna ſpecie exceſſus manſuetudi-
92 nis, qui eſt habitus vitioſus. [AMARI autem cum difficultate.] Affert ſecundam ſpeciem iracundiæ, & intelligendum quod hi poſſunt etiam in parte cholerici appellari: habent enim bilem fuluam participantem de cholera nigra, & ideo ira perſeuerat in eis. Nam talis humor viſcoſus eſt, & non cito poteſt reſolui & digeri: cum autem omnis digeſtio ſit motus, motus paulatim factus indiget multo tempore, & ideo multum in illis perdurare videtur ira, ex quo moleſtum eſt
93 tale hominum genus & ſibi & amicis. [INFENSOS autem eos.] Affert tertiam ſpeciem iracundiæ, & eorum qui magis etiam perſeuerant in ira quàm ſecundi: hi choleri dici non poſſunt, ſed melancholici: prædominatur enim in eis atra bilis, quæ etiam à quibuſdam melancholia dicitur, quæ quidem frigida eſt, & ſicca, & materia groſſa, & quia difficillime diſſoluitur perdurat diu, & ij differunt à ſecundis, quia amari facilius placantur: hi autem difficilius, & ſunt infenſi quibus nõ oportet, & cætera. Dubitaret fortaſſe quiſpiam, cur plures ponit iracundiæ ſpecies, deinde cur tres, & non plures aut pauciores. Dicendum quòd ponere plures primum neceſſarium videbatur, quia manifeſtum eſt iraſcentes vel iracundos non iraſci eodem modo: & differentiæ videntur eſſe, quia etiam cauſæ ſunt diuerſæ. tres autem poſuit, quia ira oritur ex ebullitione ſanguinis circa cor: quæ triplex eſſe videtur, aut ſubtilis, aut groſſa, aut media. Secundũ primam ſunt acuti in quibus prædominatur cholera fulua, quæ eſt ſubtilis, vt diximus: at ſecundum groſſam ſunt acerbi tertij in ordine, in quibus prædominatur melancholia: ſecundum mediam quæ
94 vtranque participat, ſunt amari ſecundi in ordine. [MANSVETVDINI.] Hæc eſt quinta pars capituli, in qua comparat extrema inter ſe, & ad ipſum medium, & oſtendit quòd exceſſus magis opponitur manſuetudini, quàm defectus. Probat hoc pacto, Id vitium quod circa iram frequentius ſit, magis opponitur medio: at iracundia eſt huiuſmodi, id eſt ipſe exceſſus:

exceſſus:ergo magis opponitur medio. Item id vitium quod peius eſt,& magis nocet, magis opponitur virtuti,& medio. At exceſſus eſt huiuſmodi reſpectu ipſius defectus, ergo exceſſus magis opponitur medio quàm defectus,id eſt ipſa iracundia magis opponitur manſuetudini. [AT enim quod & 95
antea.]Hæc eſt ſexta pars huius capituli,in qua remouere videtur obiectionem quæ fieri poſſet contra eum,quia non videtur eſſe ex antè dictis præfinitus terminus, quouſq; debemus progredi, aut verſus exceſſum, aut verſus defectum, vt attingamus mediũ.Non enim viſus eſt particulariter & præciſe determinare,ideo dicit quòd id apparet. Et repetẽdum eſt quod antea diximus,ſcilicet quòd non facile poſſumus aſſignare determinate & præciſe,quãdo,& pro quibus,& quouſque ſit iraſcendum, vt patet in textu. [FACILE igitur.] 96
Id eſt in ipſis conditionibus particularibus & circunſtantijs, ſcilicet quis,quando,quantum,& reliqua quæ ſcribit recta ratio:verum cum ſingularia cadant ſub ſenſum non videntur poſſe determinari vniuerſali regula,& firma ratione,ſed ſufficit quod medius habitus ſemper eſt laudandus,& qui magis ei appropinquat minus eſt reprehendendus.

De affabilitate,eiusque extremis.

CAPVT VI.

IN congreßionibus autem & conuictu, & 97
*uſu communi uerborum ac rerum,quidam placidi eſſe uidentur. Qui quidem pro uoluptate afferenda laudant omnia, & nihil aduerſantur. putantes haudquaquam ſeſe moleſtos cuiquam eſſe oportere. Quidam contrà,in omnibus aduerſantes, neque curam ullam habentes ſi dolorem afferant, *difficiles cõtentioſiq; uocantur.* Patet igitur *hos quidem duos habitus eſſe uituperandos: medium autem inter hos laudandum.quo quidem quiſpiam ea quæ oportet, & ut oportet acceptabit, & ſimiliter ægre feret.uerum ipſi no* 98
men nullũ eſt poſitum. Per*ſimilis autem eſt amicitiæ.talis eſt enim is qui mediũ hunc habet habitũ,qualem probum homi*

*δύσκολοι, καὶ δυσέριδες.

hominem, amicum dicere ſolemus, ſumpta dilectione. Sed
differt ab amicitia, quòd eſt ſine affectu, dilectioneq́; eo-
rum quibus cum is congreditur, qui hunc habitum habet.
non enim amore, uel odio, ſed quia talis eſt ipſe, probat
ſingula ut oportet. Nam ſimiliter tam ad notos, quàm ad
ignotos: tam ad familiares, quàm ad non familiares id-
99 ipſum aget: in ſingulis tamen ut conuenit. non enim æquè
familiarium & externorum curam habere, neque dolore
ſimiliter eos afficere oportet. Vniuerſaliter igitur dictum
eſt, ipſum congredi ut oportet. Reſpiciens autem ad ho-
neſtatem, utilitatémque, coniectabit dolorem non afferre,
uel delectare. uidetur enim hic circa uoluptates doloresq́;
eos uerſari, qui in congreſsionibus fiunt. atque quibus uo
luptatibus non eſt honeſtum ipſi, uel affert damnum dele-
ctare, eas moleſte feret, & eliget dolorem inferre. Et ſi
facienti deformitatem non paruam afferat, aut damnum:
oppoſitio uerò paruum dolorem, non probabit, ſed ægre
feret. Diuerſo autem modo cum ijs qui ſunt in dignitati-
bus: & cum priuatis, & cum magis minúsue notis, &
cum aliarum identidem differentiarum hominibus con-
gredietur, ſingulis tribuens id quod decet. & per ſe qui-
dem expetens delectare, cauẽs autem dolorem afferre, &
ſequens ea quæ eueniũt ſi ſint maiora, honeſtum inquam,
& id quod conducit. Atq; uoluptatis gratia magnæ, quæ
eueniet, dolorem affert paruum. talis eſt igitur ipſe me-
100 dius, ſed nomen habet. Is autem qui delectat, ſi id agit ſtu-
dens eſſe iucundus, non ob aliud quicquam, placidus uo-
catur. ſin emolumenti cauſa ſui, ut inde ſibi proueniat in
pecunijs & in ijs quæ pecunijs comparantur utilitas,
adulator. Eum uerò qui moleſte fert omnia, difficilem
contentioſumq́; quendam diximus eſſe. Videntur autem
extrema

extrema inter ſeſe oppoſitionem ſuſcipere: quia medium nomine caret.

COMMENT.

IN CONGRESSIONIBVS autem & vſu.] Hic eſt quartus 97
tractatus huius libri, in quo ſucceſsiue Philoſophus declarat de virtutibus circa actus humanos, & communem conuerſationem hominum, ex quibus oritur voluptas aut dolor. Diuiditur in tria capitula. In primo docet de quadam virtute, quam per ſimilitudinem vocat amicitiam: in ſecũdo de veritate: in tertio de comitate. Primum capitulum diuiditur in tres partes: in prima oſtendit circa voluptates, & dolores non omnes, ſed eos qui proueniunt in conuerſando ex communione verborum & actuum, eſſe mediocritatem & extrema: in ſecũda declarat eam, & etiam quaſdam proprietates: in tertia vitia oppoſita. Dicit autem in prima incipiendo ab extremis, quia medium nomen non habet, quòd in conuerſationibus communibus viuendi, quidam reperiuntur nimium aſſentantes placendi ſtudio, quidam econtra moroſi atque difficiles, & omnibus moleſti. Ex his extremis probat Philoſophus ſicut etiam ſuperius fecit, in nonnullis alijs eſſe circa hanc materiã quandam mediocritaté, qui vbicũq; ſunt extrema, ibi datur etiã medium. [VERVM ipſi no 98
men.] Declarat hac in parte Philoſophus quæ eſt ſecunda huius capituli, hanc mediocritatem ex parte cuiuſdam nominis quo eam appellat ſimilitudine quadam amicitiam: ponit tamen differentiam quæ eſt inter eam, & amicitiam proprie dictam, quia hæc non eſt cum affectu, & cum amore: illa vero cum affectu. Sed tamen eſt habitus quidam talis gratus, & dulcis in conuerſando cum ſit ſecundum rectam rationem, & debitis circunſtantijs, quia talis eſt, id eſt quia habet talem habitum. [NON enim æque.] Nam gradus plures ſunt ſo- 99
cietatis hominũ, vt in libro de Officijs Cicero docet. Summatim igitur affert Philoſophus quaſdam proprietates quæ tali habitui tribuuntur: quæ videntur eſſe quinque. Prima eſt quòd talis verſabitur cum omnibus vt oportet: ſecunda eſt quòd reſpiciens ad honeſtatem & vtilitatem, coniectabit non afferre dolorem, aut voluptatem, vt videntur facere extremi habitus, & declarat de quibus voluptatibus, aut do-

loribus loquitur, Tertia proprietas eſt duplex, nunc ex parte huius conuerſantis, nunc ex parte illius cum quo talis conuerſatur: & eſt huiuſmodi, ſcilicet quòd is conabitur afferre voluptates quæ ſunt honeſtæ, aut non damnoſæ aut ſibi qui affert, aut illi cui afferũtur: quòd ſi voluptates illæ ſint alterutri damnoſæ aut turpes, non afferet illas, ſed potius afferet illi dolorem, fugiens damnum & turpitudinem, & exiſtimã per hoc melius fore tam ſibi quàm ei cum quo ipſe conuerſatur. Quarta proprietas eſt quòd diuerſo modo verſabitur cum ijs qui ſunt in dignitatibus conſtituti, aut priuati, & cum notis, aut ignotis. Quinta proprietas eſt quæ ſumitur comparatione voluptatis ad dolorem, ſcilicet quòd talis vir expetet per ſe delectare: cauebit autem afferre dolorem, & ſequetur & faciet ſecundũ illa quæ eueniunt, ſcilicet honeſtũ & vtile, ſed magis ſemper cauebit de ſe ab inferendo dolorem
100 quàm afferẽdo voluptatem. [Is autẽ qui delectat.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua declarat vitia oppoſita tali mediocritati. & dicit quòd excedẽs in delectando nõ eſt vno modo, nam aut delectat ſolum delectandi cauſa, & non ob alium reſpectum, vel ſtudio lucrandi. primus dicitur aſſentator: ſecũdus adulator, vt patet in textu: deficiẽs moroſus appellatur, & is magis opponitur medio quàm excedens.

De veritate, & eius extremis.

CAPVT VII.

101 *Circa eadem ferè uerſatur & arrogãtiæ mediocritas, quæ quidẽ & ipſa nomine caret, atque non inutile fuerit de ijs etiam pertractare. Nam & ea magis quæ ad mortẽ pertinent percipiemus, ſi de ſingulis fuerit pertractatum. Et uirtutes etiam ipſas, mediocritates eſſe credemus: ſi id in omnibus fuerit ita ſeſe habere perſpectum. de ijs igitur qui in conuictu ad uoluptatem congrediuntur, atque dolorem, iam diximus. ſed nunc de ueracibus mendacibusq; ſimiliter, & in uerbis, & in actibus, & in fictione dicamus.*
102 *Arrogans itaq; præclara, & ea quæ non inſunt, & maiora*

maiora quàm inſunt, fingere ſibi uidetur. Diſſimulator
autem contrà, negare quæ ſibi inſunt, aut imminuere ſo-
let. At medius cum ſit talis ut unũquodq; quale eſt ipſum
dicat, atque oſtendat, tam uita, quàm uerbis eſt uerax, ea
ſibi ineſſe confitendo quæ inſunt, & neque maiora neque
minora. Fit autem, ut horum unumquodq; quiſpiam, & 103
alicuius, & nullius rei cauſa faciat. atque qualis eſt unuſ-
quiſq;, talia tam dicit quàm agit. & ita uiuit, niſi alicuius
gratia agat. per ſe autem mendacium improbũ eſt, & ui- 104
tuperabile. uerum autem, probum ac laudabile. Itaque ue
rax quidẽ cum ſit medius, eſt laudabilis. Mendaces autem
ambo uituperabiles ſunt: ſed arrogans magis. At enim de 105
utroq; dicamus oportet, prius autem de ueraci. Atque non
de illo nũc dicimus, qui in ſtipulationibus uerum dicit, &
in iis quæ ad iuſtitiam & iniuſtitiam pertinent (hæc enim
ad aliam accommodantur uirtutem) ſed de eo qui in qui-
bus hoc nihil refert, & in uerbis & in uita ex eo uera di-
cit, quia habitu talis eſt. atque talis æquus & bonus eſſe
uidebitur. Qui nanque uerum amat, & in quibus nil re- 106
fert, uera dicit: is multo magis uera dicet, in quibus refert.
ut turpe enim, mẽdacium fugiet, quod & per ſe fugiebat.
Talis uero laudabilis eſt. Magis autẽ ad defectionem ueri
tatis declinat. hoc enim æquabilius eſſe uidetur, propter-
ea quòd exuperationes ſunt permoleſtæ. Sed qui res ſi- 107
bi maiores quàm inſunt fingit, ſi nullius cauſa rei, prauo
quidem eſt ſimilis. non enim mendacio gauderet. uanus
tamen magis, quàm malus eſſe uidetur. Sin alicuius gra-
tia, ſi gloriæ uel honoris, non nimium eſt uituperandus, ἀσχημο-
ut arrogans. qui uerò ſeu pecuniæ ergô, ſeu eorum quæ νέστερος.
ad pecuniam rediguntur, *deformior eſt. Arrogans autẽ, 108
non in potentia, ſed in electione conſiſtit: habitu nanque

quia talis eſt, arrogans eſt. ſicut & mendax: quidam ipſo mendacio gaudens, quidam gloriam aut lucrum affectans. Qui igitur gloriæ cauſa ſunt arrogantes: ea ſimulant pro quibus homines laudantur, aut beati eſſe dicuntur. qui uero gratia lucri, ea quorum uſus ad proximos tranſit, & quæ non ineſſe latere poßunt. fingunt enim ſe medicos,
109 *uel uates egregios. Quapropter plurimi hominum talia ſimulant, ac arroganter ſibi aßumunt. ſunt enim in ipſis*
110 *ea quæ dicta ſunt. At dißimulatores attenuantes ſua, elegantiores moribus eſſe uidentur. non enim id lucri cauſa*
111 *facere uidentur, ſed fugientes tumiditatem. Maxime autem hi negant ea quæ ſunt præclara, ut & Socrates faciebat. Sed qui parua manifeſtáq; dißimulant, ij* delicati ſimul, malitioſiq; dicuntur. & facile ſperni poßunt. Atque idipſum arrogantia uidetur interdum, qualis eſt Lacedæmoniorum ueſtitus. Nam & nimium, & parum ad arrogantiam pertinent. Sed qui moderatè dißimulatione utuntur, nec ea dißimulant quæ nimis ante oculos ſunt & ex-*
112 *tant, gratioſi eſſe uidentur. Aduerſari autem arrogans ipſi ueraci uidetur: eſt enim dißimulatore deterior.*

* βαυκοπανοῦργοι.

COMMENT.

101 CIRCA eadem ferè verſatur.] Hoc eſt ſecundum capitulum, in quo Philoſophus declarat aliam mediocritatẽ, quæ itidem eſt in conuerſatione humana: & dicitur veritas, & collocatur inter duo extrema, ſcilicet inter arrogantiam & diſsimulationem. Diuiditur enim in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima videtur tria afferre. Vnum, quòd circa eadem fermè verſatur arrogantiæ mediocritas, id eſt ipſa mediocritas, cuius exceſſus eſt arrogantia. Secundum, quòd non eſt inutile de ijs docere. Tertio aſsignat huius rationem. Erit enim aliqua vtilitas in talibus habitibus declarãdis, quia percipiemus euidẽtius omnes virtutes eſſe medio-
102 critates, ſi hoc appareat omnibus cõpetere. [ARROGANS itaq;.]

itaque.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua oſtendit
quid eſt medium circa hãc materiam, & quid extrema, & quæ
pertinent ad vtraque. Dicit igitur in primis quòd arrogans
fingit ſibi ineſſe præclara quæ non ſunt, & illa quæ ſibi inſunt
facit maiora verbis exaugendo: diſsimulator autem negat ea
quæ ſibi inſunt, aut illa verbis minuit & extenuat: medius ve-
ro nec ſibi fingit ineſſe quæ non ſunt, & ea quæ inſunt, nec
maiora, nec minora facit. [FIT autem.] Declarat Philoſo 103
phus quomodo hæ conditiones inſunt cuique iſtorum. Ho-
rum enim ſingula poſſunt fieri alicuius, & nullius gratia, id
eſt non ob vlteriorem finem: qui nullius gratia faciunt hæc,
ſunt aut veraces, aut arrogantes, aut diſsimulatores, quia ij
proprie videntur agere, & dicere ſecundum habitum qui in
ipſis eſt, & non aliqua alia cauſa externa ducti, & non ad ali-
quem alium reſpectum. Nam proprie veraces veritatem di-
cunt vt veritatem dicant, & mendaces mentiuntur vt men-
tiantur proprie dicti: qui autẽ aliqua cauſa exteriori permo-
ti, veluti, aut gloriæ aut lucri cupiditate, magis vidẽtur agere
& dicere propter talem cauſam, quàm propter habitum, aut
mentiendi, aut dicendi verum: nam remota cauſa illa, & præ-
mio veritatis vel mendacij, non tales apparerent, ſed verax
vel mendax ſecundum habitum ſiue ſit cauſa ſiue nõ ſit, ſem-
per ſe oſtendet talem qualis eſt. [PER ſe autem.] Declarat 104
Philoſophus quid in his habitibus eſt dignum laude, & quid
reprehẽſione. Mendaciũ, inquit, eſt vituperandũ, & hoc tri-
buitur vtriq; extremo. Mediũ vero laudabile: ſed extremorũ
arrogãs eſt magis vituperãdus quàm diſsimulator & eius ope
rationes. [AT enim de vtroq;.] Hæc eſt tertia pars capituli, 105
in qua oſtendit & declarat ipſam mediocritatẽ, & quid maxi
me pertineat ad eã & ad veracẽ. declarat igitur prius de me-
dio, & oſtendit de quo verace nũc loquatur. Eſt enim aliquis
verax qui in iudicijs & teſtimonijs vera dicit: alter eſt qui cõ-
uerſatione, & locutione cõmuni eſt verax, & de hoc loquitur.
[ATQVE talis æquus.] Declarat Philoſophus quid maxi- 106
me pertineat ad ipſum veracẽ de quo nunc loquitur, dicendo
quòd ipſe videtur eſſe probus, quia ſemper vtitur veritate, &
ea gaudet, & dicit quòd talis magis declinat verſus diſsimula
tionem, non tamen diſcedendo à medio. Non enim omnia
quæ ſibi inſunt prædicat ac profitetur. Et nõn debet exponi

iſte textus, vt faciunt nõnulli, qui dicunt quòd iſte verax non
eſt ita poſitus in medio, quia æqualius eſt declinare magis ad
diſsimulationem quàm ad oſtentationem: nos autem dici-
mus quòd eſt in medio, & diſtat ab vtroque extremo, non
per diſtantiam quantitatis, ſed per negationẽ extremorum.
Habet tamen cum ſit in medio ſimilitudinem maiorem cum
defectu quàm cum exceſſu, ſicut etiam ſuprà de manſuetudi-
ne diximus, & de quibuſdam alijs dici poteſt. Notandum
quòd veritas de qua loquimur eſt conformitas eorum quæ
aguntur & dicuntur vt concurrant verba cum factis: & hæc
virtus videtur reduci ad iuſtitiam, & eſſe connexa cũ ea, quia
ſicut iuſtitia eſt ad aliũ: ita hæc virtus ad alium eſſe videtur.
Item conſiſtit in æqualitate quadam actuum, & cõuerſatio-
num, quod videtur eſſe proprium iuſtitiæ, quæ ponit etiã æ-
qualitatẽ in actibus humanis. quare ad iuſtitiam quoquo mo
do reduci videtur: licet ſit diſtinctus habitus, vt patebit in
107 quinto. [SED qui res ſibi maiores.] Hæc eſt quarta pars hu-
ius capituli, in qua Philoſophus declarat vitia oppoſita tali
mediocritati. & primo videtur diſtinguere arrogãtẽ, & dicit
quòd eſt triplex. Vnus qui maiora ſibi fingit quàm inſũt nul
lius rei cauſa, & is, dicit Philoſophus, paruo eſt ſimilis, quia
gaudet mendacio, & mentitur vt mẽtiatur per habitũ men-
tiendi qui eſt in eo: & addit quòd potius videtur vanus quàm
malus, cum nullius cauſa mẽtiatur, ſed ſolũ quia gaudet men
dacio. Secundo modo dicitur arrogans, qui ſibi maiora fin-
git alicuius cauſa, & iſte eſt duplex: aut cauſa gloriæ & hono
ris, & talis ſecundum Philoſophum non eſt multũ vituperã-
dus: aut cauſa pecuniæ, qui eſt tertius in ordine, & talis eſt lõ-
ge deformior: verum neuter iſtorum duorum videtur pro-
prie vituperandus propter habitum arrogantiæ, niſi illum
haberet ſimul cum iſtis cauſis: ſed videntur mentiri, non quia
delectentur mendacio vt mẽdaces, ſed alio ſtimulante vitio,
aut ambitionis, aut auaritiæ, quia cauſa honoris vel lucri im-
108 pellũtur ad mentiendũ. [ARROGANS autẽ.] Declarat ma
nifeſtius Philoſophus in quo cõſiſtit arrogãtia, dicẽdo quod
nõ cõſiſtit in potẽtia, & ex eo quòd habet aliquid ex quo po-
teſt aut non poteſt ſe iactare, ſcilicet ſibi aſſumendi & men-
tiẽdi, ſed in ipſo habitu & electione quæ ab habitu proficiſci
tur, & fit de ipſo vt de mẽdaci. Quidã enim eſt mendax quia
gaudet

gaudet mendacio: alter ob aliquā cauſam mentitur, & is non dicitur talis per habitum: ſed talis arrogans poteſt eſſe duobus modis, ſcilicet aut cauſa gloriæ, aut cauſa lucri, vt ſuprà diximus. Et Philoſophus declarat in textu quales ſint, & quomodo ſibi aſſumant ea quæ non habēt. Ea quæ diximus, ſcilicet vſus ad proximos & potētia latendi. [ETIAM ſunt 109
his.] Scilicet medicinæ & aruſpicinæ. [AT diſsimulatores.] 110
Nunc Philoſophus declarat alterum extremum, id eſt ipſum defectum. & primo cōparat eum cū exceſſu, dicendo quòd ij tales videntur elegantiores quàm arrogantes, qui non cauſa lucri aut aliqua cupiditate ducti id faciunt, ſed cauſa euitādæ timiditatis. [MAXIME autē.] Oſtendit Philoſophus quòd 111
duobus modis fieri hic defectus poteſt: alij nanque negant ea quæ ſunt præclara ſibi ineſſe, ſicut faciebat Socrates, qui vtens ironia occultabat ſcientias quas habebat: alij vero ſunt qui negant ea quæ ſunt parua & manifeſta, & hi appellantur Græce *βαυκοπανοῦργοι*. Hi enim ſunt tales, vt cū habeant paruas virtutes vix laudibus dignas, & omnibus manifeſtas, eas minuunt verbis, vt audientes reaſſumant atque amplificent: & nō ſunt proprie ironici, vt de Socrate ſuperius dicebatur, ſed habent in paruis rebus aſtutiam quandam, quæ ſpernēda eſt, & paruifacienda. *βαυκὸς* eſt genus calciamenti muliebris valde delicati, quo Ionici dediti delicijs vtebātur: acceperunt enim à Perſis multa ornamenta, & deliciarum ſpecies, in quibus poſtea & Perſas & omnes Græcos ſuperarunt. Iſti igitur qui parua & manifeſta quæ in ſe habent, ea verbis minuunt, vt alijs laudandi occaſionem præbeant, tali nomine appellātur, quaſi ſint aſtuti & callidi in minimis rebus, & delicatis, & parui momenti: verum hoc interdum arrogantia eſſe videtur. Cum enim ea negant & minuunt verbis, quæ ſunt in eis manifeſta, magis ex eo laudari velle videntur, & in arrogātiam incidere, & ipſum exceſſum, dum ad defectum inclinant: ſicut Lacedæmonij videbantur facere, qui cum eſſent in bello omnium prope Græcorum excellentiſsimi, ex nimio contemptu veſtium quibus tenuiſsimis vtebantur, in arrogantiam quandam videbantur incidere. Ferunt aliquando Diogenem conſpicatum Platonis cathedram valde ornatam, in eam præſente Platone ſuiſque diſcipulis aſcendiſſe, eamque pedibus multotiens preſsiſſe, dixiſſeque, Fa-

ſtum tuum calco, ô Plato. Ad hoc Platoné reſpondiſſe aiunt,
Faſtum faſtu calcas, ô Diogenes: quaſi ex ea contemnendi
112 oſtentatione ſibi gloriam quæreret. [ADVERSARI autem.] Comparat extrema inter ſe, & cum medio, more ſuo, & oſtendit exceſſum magis opponi medio, id eſt arrogantiam quàm defectum, vt patet.

De comitate, & eius extremis.

CAPVT VIII.

113 *CVm autem ſit & requies in uita, atque in hac ipſa ioco ſeſe recreent homines: uidetur & hic eſſe quædam æquabilis congreßio, & dicendo, & audiendo ea quæ oportet,*
114 *& ut oportet. Differt autem & dicendo inter tales, & audiendo tales. atque patet & in his exuperationem eſſe*
115 *medij, & defectionem. Qui igitur in ridiculis exuperant, ſcurræ uidentur eſſe ac importuni, affectantes omnino ridiculum, & magis cõiectantes facere riſum, quàm honeſte loqui, & non afficere eum dolore in quem facetè dicunt. Qui uero neque dicerent quicquam ridiculi, neq; alios dicere paterentur: ruſtici, duri'que eſſe uidentur. At is qui cum moderatione iocatur, comis atque urbanus uocatur: talem ſanè moris iam habitum aſſecutus, ut ad bene rectéque iocandum ſeſe flectere poßit. huiuſcemodi nanque motiones mores ipſius eſſe uidentur: atque uti corpora, ſic & ipſi mores, motionibus diſcernuntur. Cum autem exundet ipſum ridiculum, plurimiq; ioco, ſalibúsue magis quàm oportet gaudeant: ſcurræ quoque eodem nomine nuncupantur, ut gratioſi, elegantes. Sed eos differ-*
116 *re atque non parum, ex ijs quæ diximus conſtat. Accommodatur autem huic habitui medio, & ipſa* dexteritas. Atque ipſius eſt dextri, ea dicere & audire, quæ ad modeſtum*

* ἐπιδεξιότης.

*deſtum uirum, liberalemq; accõmodantur. ſunt enim quæ
dam, quæ ioco dicere & audire, talem hominem decet.
Atque ipſius liberalis iocus & eruditi, à ſeruilis ioco,
rudiſq; differt. licet hoc tam in antiquis, quàm in nouis co
mœdijs intueri. quibuſdam enim uerborum obſcœnitas,* 117
*quibuſdam potius ſubintellectio ridiculum erat. atque
hæc non parum honeſtatis differunt ratione. Is'ne igi=* 118
*tur dicendus eſt recte facetijs uti, qui dicit ea quæ libe=
rum hominem decet? an is qui eum qui audit, dolore non
afficit, uel etiam delectat? An & hoc indefinitum eſſe
uidetur? eſt enim aliud alij odio, & iucundum. talia au=
tem & audiet. quæ nanque fert audiendo, ea uidetur &
facere. At non quiduis faciet. etenim facetiæ, conuitia
quædam ſunt. Et legumlatores nonnulla conuitia dice=
re uetant. fortaſſe autem illos & nonnulla prohibere fa=
cetè dicere oporteret. uir itaque gratioſus, ac liber, ita
ſeſe habebit quaſi ſibiipſi lex ſit in ioco. Talis eſt igitur
ipſe medius ſiue dexter, ſiue urbanus, ſiue comis dica=
tur. Scurra autem à ridiculo ſuperatur. Et neque ſibi ne=* 119
*que alijs parcit: modo moueat riſum. eaq; dicit, quorum
nihil prorſus gratioſus ipſe diceret: & aliqua quæ ne
audire quidem perferret. Sed ruſticus ad tales congreſ=* 120
*ſiones inutilis eſt. Quippe cum nec ipſe quicquam afferat
ſalis: & cum afferunt alij, ægre moleſteq; ferat. requies au
tem & iocus, in uita neceſſaria eſſe uidentur. Tres igitur* 121
*eæ ſunt quas diximus mediocritates in uita. Sunt autem
omnes circa uerborum quorundam, actuum'ue commu=
nem uſum. Sed differunt, quòd una circa ueritatem: cæ=
teræ circa uoluptatem uerſantur. Atque harum altera qui
dem eſt in ioco: altera autem in congreſſionibus reliquæ
uitæ conſiſtit.*

COMMENT.

113 Cvm autem ſit & requies.] Hoc eſt capitulũ tertium huius tractatus, in quo Philoſophus declarat aliam mediocritatem circa conuerſationem,& communem hominum vitam, quam appellat comitatem in ioco. Diuiditur in quatuor partes,quæ ſuis locis patebũt.In prima igitur probat quòd circa iocum poteſt eſſe virtus,& vitia oppoſita:circa id quod eſt vtile in vita & conuerſatione humana, poteſt eſſe mediocritas,exceſſus atque defectus:ſed iocus eſt vtilis in conuerſatione humana:ergo circa iocum poteſt eſſe mediocritas, exceſſus atque defectus. Maior nota, minor declaratur, ſcilicet quòd iocus eſt vtilis: quia homines plerunque in negotijs verſantur, & niſi ceſſarent non poſſent perdurare. Vnde interdum fit intermiſsio & ceſſatio quædam. Ceſſatio autẽ,vt in decimo inquit Philoſophus,eſt propter operationem.Ceſſare igitur oportet aliquando vt recreari poſsimus, deinde melius operari. Nam ad hoc propoſitum vt fit in corpore,ita in animo,quem ceſſatio iocunda recreat, vt ceſſatio à laboribus recreat corpus. Cum igitur homines operationibus intermiſsis recurrant ad iocum,fieri poteſt vt circa illum quidam excedãt,quidam deficiãt: & ſic habemus exceſſum & defectum: conſentaneum eſt vt ſit etiam qui bene & mediocriter circa illum ſe habeat,& hunc comem vel vrbanum appellamus:excedẽtem verò, ſcurram:deficientem, durum atque agreſtem.æquabilis,quæ nec excedet nec deficiat.

114 [DIFFERT.] Eſt differentia nõ ſolum de quibus fiunt facetiæ,ſed etiam inter quos dicũtur.Circa hæc,ſcilicet dicen-
115 do,& audiẽdo. [QVI igitur in his.] Hæc eſt ſecũda pars huius capituli in qua Philoſophus declarat exceſſum,& defectũ, & mediocritatem: & appellat eo pacto quo diximus, ſcilicet quòd excedentes in ridiculis ſcurræ dicuntur:qui nõ tam animaduertunt, vt honeſti rationem habeant, & ne offendant eos de quibus dicuntur ridenda: quàm ſtudeant vt moueãt riſum:deficientes verò inepti agreſteſque vocãtur, qui nec ipſi quicquam iocundi dicunt,nec alios dicere patiũtur: medium verò ſeruantes,vrbani comeſque nuncupantur. Poſt hæc affert rationem Philoſophus qua oſtendit in ioco mediocritatem, & extrema eſſe talia ſecundum mores,dicendo quòd

omnes

omnes iſtæ motiones indicãt mores vniuſcuiuſque qui habet tales motiones: nam ad hoc propoſitũ, vt ſit in motibus corporis, ſic in motibus animi: at motus corporis indicant corpus quale eſt, veluti ſi bene incedit eſt ſanum: ſin male, eſt ægrum: eodem pacto motiones animi indicabunt mores animi, & animã qualis eſt in moribus. quare qui habent tales motiones, vt nimium gaudeant abundent'que ridiculis, ſcurræ nuncupantur, & ſic de alijs: ſcilicet, qui minime gaudet ioco, agreſtis: qui mediocriter, & vt oportet, & decet, comis erit, vt dictũ eſt. Verũ cum plerique hominũ magis abũdent quàm deficiant, & ad exceſſum magis progrediãtur, fit vt homines ſæpe eos qui nimiũ abũdant ridiculis & excedũt, comes & vrbanos appellent, & elegantes: cũ re vera ſint ſcurræ, & maxime differãt ab vrbanis & medium ſeruantibus, vt ſuprà innotuit. [ACCOMODATVR autẽ habitui.] Hæc eſt tertia pars 116
huius capituli, in qua Philoſophus ſucceſsiuè oſtẽdit quid pertinet ad quenq; iſtorũ triũ habituũ. & primo quid attinet ad vrbanũ. Secũdo quid ad ſcurrã. Tertio quid ad rudem atque agreſtẽ accõmodatur. & primo de vrbano hoc pacto: Ad hominem dextrũ, & habentẽ dexteritatem quandã ingenij pertinet ea dicere atq; audire quæ ſunt hominis modeſti atq; ingenui: at vir vrbanus habet dexteritatem ingenij, ergo ad eũ ſpectat, & dicere, & audire ea quæ ſunt modeſti &c.

QVIBVSDAM enim.] Scilicet perſonis quæ introdu- 117
cebantur, tam in antiquis quàm nouis comœdijs: antiquæ comediæ tanquam ſatyræ fuerunt apud priſcos comicos. Ferunt autem eos priſcos ſolitos eſſe res obſcœnas verbis apertis nominare: poſtea verò cum eſſent homines modeſtiores facti conſueſſe ſi qua obſcœna inciderant ambitu honeſtorum verborum tegere, vt ſubintelligi poſſent: verum obſcœna quæcunque ſint, & quomodocunque dicantur, minime vrbanum decent. Vnde Cicero in libro de Officijs, In primisque prouideat ne ſermo vitium aliquod indicet eſſe in moribus: quod maxime tum ſolet euenire, cum ſtudioſe de abſentibus detrahendi cauſa, aut per ridiculum, aut ſeuere, maledice contumelioſeque dicitur. Sic ergo ab obſcœnis cauendum & cætera. [IS'ne igitur dicendus eſt.] Di- 118
xit autem Philoſophus virum vrbanum dicere, & audire ea quæ ingenuum decent, & innuit quòd ad eundem ſpectat

non eſſe

non offendere, cum de aliquo facete loquitur: ex quo dubitando quæritur, vter ſit dicendus facetus: an qui dicit ea quæ ingenuum decent, an potius qui non offendit audientes. & dicit quòd hoc ſecundum eſt quaſi infinitum & indeterminatum: ergo non eſt determinandus vrbanus hac conditione vt non offendat. Deinde ſubdit quòd ſunt quædam conuitia in facetijs, quæ etiam prohibentur legibus, & ab his cauebit vrbanus. Sed vt melius intelligatur ſententia & textus Philoſophi, dico quod videtur Philoſophus velle oſtendere ſecundum modum dubitandi, quod hæc mediocritas vrbani hominis determinanda eſt ab vrbano, qui vtitur ioco reſpectu ſuimetipſius, non autem eorum qui audiunt, id eſt vt dicat ea quæ ſeipſum deceant: non autem quæ offendant vel delectent eos in quos dicitur iocus. Atque cum ignoret conditiones & appetitum audientium, debet metiri iocum ſecũdum ſeipſum, vt ea dicat in alios, quæ ipſe in ſe dicta libenter audiret, & quæ decentia eſſent. Debet præterea ſibimetipſi eſſe lex, ne incurrat in eas facetias quæ ſunt conuitia, & legibus prohibẽtur. Textus quoq; ſic ordinari poteſt. Quonam pacto eſt determinandus vrbanus in recte iocando? vtrum ſumẽdo eum vt reſpiciat ſeipſum dicendo ea quæ ingenuum decent? vel ſumendo eum reſpectu audientium, vt ſcilicet talis dicatur vrbane iocari qui reſpicit audientes, & rationem habet conditionum eorum? an hoc infinitum? Soluit quaſi dicẽdo hoc ſecũdũ, ſcilicet iocari ſecũdũ appetitũ audientiũ eſt indeterminatũ: nec regula capi debet ex appetitu audiẽtium cũ varius ſit, & aliud aliũ delectet. [SCVRRA autẽ.] Declarat Philoſophus nunc ſucceſsiue qualis ſit excedẽns, ſcilicet quòd eſt is qui vincitur à ridiculo, id eſt à re quæ mouet riſum, & permittit ſe ſuperari ab ea, veluti intẽperãs à voluptate. Itaque ſic ſe ſuperari permitit vt nec ſibi nec alijs parcat.

119

120 [SED ruſticus.] Declarat alterũ extremũ, id eſt defectũ, & eũ qui illũ habet, dicendo quòd eſt inutilis in cõmuni cõuerſatione viuendi: cum relaxatio & ceſſatio in ioco mediocris neceſſario videtur requiri, ſcilicet vt melius operemur.

121 [TRES igitur.] Cũ Philoſophus attulerit has mediocritates, & dixerit eas verſari circa cõmunẽ cõuerſationẽ vitæ, ne idẽ eſſe viderẽtur veluti verſantes circa eãdẽ materiã: ideo affert differẽtiã Philoſophus, & eas diſtinguit vt patet in textu.

De verecundia. CAPVT IX.

DE *uerecundia autē ut de aliqua uirtute dice= 122*
re nō oportet. Eſt enim affectui magis quàm
habitui ſimilis. Itaque diffinitur timore, ti=
morq́; dicitur dedecoris quidā. & fit perin
de atq; circa res formidoloſas timor fieri ſolet. nā qui ue=
recūdantur, erubeſcūt: qui timent mortē, palleſcūt. Vtrū=
que igitur ad corpus quodāmodo accōmodatum eſſe uide
tur: quod quidē magis ad affectum uidetur, quàm ad habi
tum pertinere. Non autem ad quamuis ætatem is affectus, 123
ſed ad iuuenilem accommodatur. Cenſemus enim eos, qui 124
huius ætatis ſunt, uerecūdos eſſe oportere: ut cum nō ſine
perturbatione uiuant, multumq́; ob hoc peccēt, à uerecun
dia prohibeantur delinquere. Atq; laudamus quidem iu=
uenum eos qui ſunt uerecūdi: ſed nemo ex eo ſeniorē ho=* αἰδήμονας
minem laudabit, quia eſt uerecundus. Nihil enim eorum* αἰσχυντη-
ipſum oportere cenſemus agere, pro quibus emergere ue λός.
recundia ſolet. Neq; enim homini probo uerecundia com
petit, quippe cum pro rebus improbis fiat. Nō enim ſunt
res tales agēdæ. Quòd ſi quædam reuera, quædam opina 125
tione ſunt turpes, nihil refert. neutræ nanque ſunt agen=
dæ. quare non eſt uerecūdandum. Sed improbi eſt & ta= 126
lem eſſe, ut aliquid turpe agat. probum autem ideo quem=
piam eſſe putare, quia ita ſe habet, ut ſi turpe quid egerit
uerecūdetur: abſurdum eſt ſanè. uerecundia nanq; fit pro
ijs quæ ſponte quiſpiam facit: ſed nunquam ſua ſponte uir
bonus res aget turpes. Erit autem uerecundia probum,
ex ſuppoſitione. nam ſi egerit, uerecūdabitur. hoc autem
in ipſis uirtutibus non eſt. quòd ſi impudentia, & quem=
piam non pudere res turpes agentem improbum eſt, ni= 127
hilo magis ob idipſum probum erit, quempiam res turpes

agen

agentem uerecundari. At uerò neq; cõtinentia uirtus eſt, ſed eſt quædam permixta. Oſtendetur autem de ipſa poſt paulò. Nunc de iuſtitia dicamus oportet.

COMMENT.

122 DE VERECVNDIA verò.] Hic eſt quintus tractatus
huius libri, qui habet vnũ capitulũ tantum in quo Phi
loſophus poſteaquàm de omnibus virtutibus docuit
quas anteà propoſuerat in enumeratione, relinquebatur tra
ctare de verecũdia, & indignatione: nunc de verecũdia tan-
tũ docet, & indignationẽ omittit: quia illa quæ dicũtur de ve
recundia, poſſunt ferme intelligi de indignatione quam teti
git anteà, ſcilicet quod eſt laudabilis, quanquam nõ ſit virtus:
& etiã horũ exacta cognitio ad oratorẽ quoquo modo ſpe-
ctat, qui ſtudet cognoſcere quonã pacto ſint mouendi affe-
ctus aut ſedandi. Diuiditur hoc capitulum in tres partes, quæ
ſuis locis patebunt. Sed in prima ſuã intentionẽ proponẽdo,
dicit quòd verecũdia nõ eſt virtus: probatur duabus rationi-
bus, Nullus affectus eſt virtus: verecũdia eſt affectus: ergo ve-
recundia nõ eſt virtus. Ratio patet per definitionẽ verecun-
diæ. Vel hoc modo probare poſſumus, Timor dedecoris nõ
eſt virtus ſed affectus: at verecũdia eſt timor dedecoris: ergo
non eſt virtus. Maior clara: minor probatur à Philoſopho
per definitionẽ verecundiæ, vt patet. Secunda ratio, Id quod
fit cũ motione corporis nõ eſt virtus neq; habitus: at verecun
dia fit cũ motione corporis: ergo nõ eſt virtus vel habitus. Pa
tet ratio ex eo, quia omnis affectus appetitus ſenſitiui, qui eſt
affixus organo corporeo, fit cum motu aliquo & mutatione
corporis: & dicit quòd fit timor dedecoris circa erubeſcẽda,
123 vt ita loquar, ſicut timor mortis circa formidoloſa. [NON
autẽ ad quamuis.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua
Philoſophus oſtẽdit verecundiã cõpetere tantũ ſicut propriũ
ætati iuuenili, & recenti. ex quo etiam inferri poteſt quòd nõ
eſt virtus, quia cõpeteret tam ſenibus quàm iuuenibus: quòd
verò cõpetat ſolũ iuuenili ætati, probat Philoſophus. Primo
illis cõpetit verecundia qui cũ perturbationibus agitẽtur, ve-
recundia prohibẽtur à delinquẽdo: at iuuenes ſunt huiuſmo-
di: ergo illis cõpetit verecũdia. Itẽ illis qui ob verecundiã pu-
doremq; laudãtur cõpetit talis affectus: ſed iuuenes ſunt hu-
iuſmodi:

iuſmodi: ergo illis cõpetit verecũdia & pudor, nõ autẽ ſenibus, vt dicit Philoſophus, quia magis habẽt ſedatos affectus, & vigẽt magis ratione, & peritia rerũ agendarũ: nec cũ delinquũt, eã ſe emẽdandi expectationẽ vel ſpem præbẽt quam iuuenes: quare verecũdia cõpetit iuuenibus. Notandũ ꝙ omnis affectus corporeus fit cum aliqua corporis mutatione. Igitur cũ verecundia ſit affectus appetitus ſenſitiui, patet quod nõ fit ſine mutatione corporis ſicut timor, ſcilicet quod nõ fit ſine corporis mutatione: fiũt tamen cõtrario modo iſti duo affectus, licet ambo cũ mutatione corporis. Nam in verecundia fit motus à corde ad partes extrinſecas, quaſi à centro ad circunferentiã corporis: in timore verò ſiue formidine econtrà fit, ſcilicet ab externis partibus ad internas. & videtur euenire vt in ciuitatibus, quæ cũ oppugnãtur ad illã partẽ, magis concurrũt defenſores, vbi maius periculũ imminet: in metu igitur mortis fit defectus in ipſo corde, vbi eſt fons vitæ: totus igitur ſanguis eò cõfluit tanquã ad arcẽ, & propterea partes externæ relinquuntur ſine colore qui oritur ex ſanguine, & tũc palleſcũt homines in timore: ſed in verecũdia fit ecõtrà, quia defectus videtur eſſe in partibus externis. ideo ſanguis mouetur ad exteriores partes, ac ſi fiat velamen quoddam ab ipſa natura, quo ipſum dedecus tegatur. [CENSEMVS enim.] 124
Sequitur Philoſophus oſtẽdẽdo ꝙ nõ omni generi hominũ cõpetit verecũdia, nõ ſenib. vt ſuprà oſtẽſum eſt, nõ etiã viro ſtudioſo. Probatur, Verecũdia prouenire videtur ex improbis: at vir probus non cõmittit neq; cõmittere debet improba: ergo ei nõ cõpetit verecũdia qui eſt ſtudioſus & probus.
[QVOD ſi quædã re vera.] Nũc videtur Philoſophus afferre tres obiectiones, & eas ſoluere. Prima eſt. Tu dicis ò Ariſtoteles ꝙ probus nõ debet cõmittere improba: nos verò dicimus quod improba ſunt bifariã, aut ſecundũ veritatẽ, aut ſecundũ opinionẽ. cur igitur eũ cogis habere rationẽ opinionis? Sufficit vt caueat ab iliis quæ ſecundũ veritatẽ ſunt improba, & ſecũdũ ea nõ erubeſcat. Ad hoc reſpõdet Philoſophus, quòd neq; prima, neq; ſecũda cõmittere debet probus, ſed fugere etiã ea quæ opinione ſunt improba, nec ex conſequenti erubeſcere debet. [SED improbi eſt.] Remouet ſecundam 125 126
obiectionẽ Philoſophus quæ fieri poſſet, Tu dicis ò Ariſtoteles quòd verecũdia à probo viro remouẽda eſt. Ego à te intelligere

telligere velim, cum probus delinquit num debet erubeſcere? Ad hoc reſpõdet Philoſophus, quòd turpia delicta ſponte committuntur & fiunt, & circa ea quæ non fiunt ſpõte neque vitium neque verecundia ponenda videtur. Verum probus nunquam ſponte committet aliquid turpe ex quo erubeſcere debeat: ſecus enim probus non eſſet, nec virtute imbutus. intelligere nanque debemus probũ hic eum qui habet habitũ virtutis. Cũ igitur ſpõte nũquam operabitur turpe, profecto ei non cõpetit verecũdia: quæ cũ ita ſint, dicit Philoſophus quòd verecũdia erit res proba ex ſuppoſitione, hoc pacto, ſcilicet quia primo præſupponit delictũ: poſtea ſequitur ipſa verecundia, quæ de ſe nõ eſſet proba, ſed ex ſuppoſitione: ergo non pertinet ad virũ probũ, quia præſupponeret vt cõmitteret aliquid turpe: deinde haberet verecũdiã, at hoc eſt abſurdũ tribuere viro ſtudioſo, quiá turpe cõmittitur ſpõte: at vir probus ſponte nõ facit turpia: nec ergo ei cõpetet habere verecundiã. [QVOD ſi impudétia.] Tertia obiectio quæ
127 non eſt admodũ diſsimilis ab antecedéti. Cur aufers Ariſtoteles verecũdiam à viro probo, quæ habet oppoſitã impudentiam? nã ſi impudétia eſt res turpis, pudor videtur eſſe res proba. Ad hoc reſpondet Philoſophus negando cõſequentiam, quia nõ valet, Impudétia eſt res improba: ergo verecũdia eſt res proba, ſicut de alijs videmus oppoſitis, vt de timore, & audacia: quorũ ſi alterũ eſt improbũ, nõ ſequitur vt alterum ſit probũ: quare vir probus neutrum debet habere, ſcilicet neq; impudentiã, neq; etiã verecundiã quæ præſupponit delictũ, quod nõ eſt in viro probo præſupponendũ. Notandũ quòd quantũ ad hoc propoſitũ ſpectat quòd cauſa remota remouetur effectus, nõ loquimur nunc effectibus illis productis, quia nõ depédent à quibuſdã cauſis ſuis, vt filij qui remotis parẽtibus ſupereſſe poſſunt. Dicimus ergo ijs omiſsis quòd verecũdia ſit propter timoré dedecoris. Dedecus auté volũtarie fit, & turpitudo: ergo erit cauſa volũtaria: ſed cauſa peccandi, & turpitudinis cõmittendæ nũquam apud probũ voluntarie ſit: ergo nec volũtaria erit. Cõcluditur ergo, quòd ſiquis diceret impudétia eſt res vitioſa: ergo verecũdia ſtudioſa. Dicendũ quòd neutrũ horum eſt virtus, & quòd ſi impudétia eſt improbum quid, nõ tamé ſequitur quod verecũdia pertineat ad ſtudioſum, cũ ſemper malũ & delictũ præſupponere videatur: verũta

verũtamen male operantẽ erubeſcere melius eſſe puto quàm impudentẽ eſſe,& nullũ dedecus timentẽ,quia videtur eſſe pu-
dor affectus laudabilis in iuuenibus proprie. [AT verò nec 128
continẽtia.] Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua poſteaquàm oſtendit quòd verecundia non eſt virtus, ſed affectus quidam: nunc affert quãdam diſpoſitionem laudabilem quæ etiam non eſt virtus,& hæc eſt continentia.quaſi dicat, quòd non eſt mirandum quòd verecundia ſit laudabilis, & tamen non ſit virtus: quia ſunt etiam alia, id eſt diſpoſitiones quædam laudabiles, quæ tamen non ſunt virtutes, ſicut eſt continentia. Continens enim nondum habet habitum,& quamuis in eo ratio ſuperet appetitum, tamen non ſine difficultate & pugna. In ipſo vero temperato qui habet iam habitum virtutis, ſtatim rationi obtẽperat appetitus. ſed hæc in ſeptimo latius. Notandũ quòd indignatio videtur eſſe affectus laudabilis,& tamẽ hic potius attulit cõtinentiã, quia videtur quadrare propoſito ſuo ob ſimilitudinẽ quam habet cũ verecundia.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER QVINTVS.

De iuſtitia,& iniuſtitia,& modis iniuſti.

CAPVT I.

DE iuſtitia autem & iniuſtitia conſidere- 1
mus oportet: circa quales actus verſan-
tur, & qualiſnam mediocritas ſit ipſa iu
ſtitia, & inter quæ iuſtum ipſum medium
eſt. atq; hæc cõſideratio eundẽ ſeruet mo
dum doctrinæ quo anteà dicta conſiderauimus. Videmus 2
itaq; omnes talem habitum dicere iuſtitiam velle, quo ho-
mines apti ſunt ad res iuſtas agendas, & quo iuſta agunt

& uolunt iuſta. Eodem modo talem habitum & ipſam iniuſtitiam dicere, quo iniurias agunt homines, resq́; uolũt iniuſtas. quapropter & nobis hæc primum, ut in figura
3 *ra ſubijciantur. Non enim in ſcientijs, & potentijs, atque habitibus res ſeſe habet eodem modo. Eadem nanque potentia ſcientiaq́; contrariorum eſſe uidetur. ſed contrarius habitus non eſt contrariorum: nempe à ſanitate ſana duntaxat, & non contraria fiunt. dicimus enim quempiam ambulare ſanè, cum perinde ambulat atque ſanus.*
4 *Sæpe igitur contrarius habitus ex contrario cognoſcitur: ſæpe etiam habitus ex ſubiectis. Nam ſi bona corporis habitudo ſit nota, & ipſa mala corporis habitudo ſit manifeſta. Et ex ijs quæ bonam habitudinem efficiunt corporis ipſa bona habitudo ſit nota: & ex ipſa rurſus ea quæ faciunt ipſam. ſi enim habitudo bona ſit ſpiſſitas carnis, & malam habitudinem raritatem eſſe carnis: & id quod efficit habitudinem bonam, efficere ſpiſſitatem in*
5 *carne neceſſe eſt. At uerò plerunque ſequitur, ſi alterum pluribus modis dicatur, & alterũ pluribus dici: ut ſi iuſtum, & ipſum iniuſtũ. Videtur autẽ tã iuſtitia quàm iniuſtitia pluribus modis dici. ſed quia propinqua eſt ipſarum æquiuocatio, latet: & nõ ita ut ijs quæ longè diſtant, eſt manifeſta. Multũ enim talia differũt forma. patet enim clauem æquiuoce dici, & eam quæ ſub collo eſt animaliũ,*
6 *& eam qua oſtia claudũtur. Sumatur igitur quot iniuſtus dicitur modis. atq; uidetur iniuſtus eſſe, & qui à legibus*
7 *exorbitat, & qui plus capit atq; iniquus. Quare patet & iuſtum eſſe eum qui legitimè facit, & eum qui æquus eſt. Iuſtum ergo eſt quod eſt legitimũ, & quod eſt æquũ. Iniuſtum uerò quod eſt contra leges, & quod eſt iniquum.*
8 *Cum autẽ iniuſtus, & pluris ſit auidus: nõ erit ipſe circa*

omnia

omnia bona, ſed circa ea dũtaxat in quibus cõſiſtit proſpe-
ra fortuna atq; aduerſa, quæ ſimpliciter quidem ſemper
ſunt bona, alicui uerò non ſemper. homines autem illa ſibi
optant, atq; perſequũtur. at non oportet. Sed optare qui-
dem ea quæ ſunt ſimpliciter bona, & ſibiïpſis eſſe bona:
expetere autem ea quæ ſibiïpſis ſunt bona, oportet. Iniu- 9
ſtus autem nõ ſemper plus, ſed minus etiam expetit in iis,
quæ ſunt ſimpliciter mala. Sed quia uidetur & minus ma-
lũ quodãmodo bonũ eſſe, & plus habẽdi cupiditas ipſius
eſt boni: fit ut pluris ob idipſum uideatur auidus eſſe. Eſt
autẽ iniquus (hoc enim cõtinet, & eſt cõmune) & legum
tranſgreſſor. hoc enim, legum, inquam, trãſgreßio, id eſt
iniquitas, omnẽ iniuſtitiam continet, & eſt ad iniuſtitiam
omnem cõmune. Cum autem legum tranſgreſſor ſit iniu- 10
ſtus, qui uerò legitimè facit iuſtus: conſtat omnia legitima
eſſe quodãmodo iuſta. Ea nanq; quæ à facultate ferenda-
rum legum ſunt definita, legitima ſunt: & horum unum-
quodq; iuſtum dicimus eſſe. Ipſæ autem leges de omnibus
dictant, coniectantes aut cõmunem omnium utilitatem, aut
optimorum, aut principum, uel uirtute, uel aliquo alio ta-
li modo. Quare uno modo dicimus iuſta ea quæ fœlicitatẽ,
eiusq́; partes ſocietati ciuili efficiunt & conſeruant. Præ-
cipit autem lex & ea agere quæ ad uirum pertinent for-
tem. ut non deſerere locum in acie, non fugere, non abiice-
re arma. Et item ea quæ ſunt temperantis. ut non commit-
tere adulterium, non libidine uti. Et etiam quæ ſunt man-
ſueti. ut non pulſare, non conuitia dicere. Et in cæte-
ris identidem uirtutibus atque uitiis, alia iubens, alia ue-
tans. Recte quidem ea quæ recte poſita eſt: deterius au- 11
tem ea quæ inconſulte eſt exarata. Hæc igitur iuſtitia,* * ὁ ἀπεσχε-
perfecta quidem eſt uirtus: at non abſolute, ſed ad alium. διασμένος

atq; ob idipſum iuſtitia præclariſsima perſæpe uirtutum eſſe uidetur. Et neque eſt Heſperus ita, neque Lucifer admirabilis. Et prouerbio dicere conſueuimus,

Iuſtitia in ſeſe uirtutes continet omnes.

12 *Atque perfecta maxime uirtus eſt: quia perfectæ uirtutis eſt uſus. idq; eſt ex eo quia non ad ſe ſolum, ſed ad alium etiam is qui ipſam habet, uti uirtute poteſt. Cōplures enim in proprijs quidem uti uirtute poſſunt, ſed in ijs quæ ſunt ad alium nequeunt. Et propterea ſentētia* Biantis illa bene ſeſe habere uidetur, * Magiſtratus uirum oſtendet. ad alium enim eſt: & in ſocietate iam ipſe magiſtratus conſiſtit. Ob id autem ipſum & alienum bonum ipſa iuſtitia ſola ex omnibus uirtutibus & habetur & eſt, cum ſit ad alium. agit enim ea quæ alij uel principi, uel reipublicæ conferunt. Peſsimus igitur eſt qui ad ſeipſum, & ad amicos utitur prauitate.*

Biantis β. Sophocles adſcribit Sodonij, Laërtius Pittaco. ὅτι ἀρχὰ ἄνδρα δείξει.

13 *Optimus autem non qui ad ſeipſum: ſed qui ad aliū utitur ipſa uirtute. hoc enim eſt opus difficile.*

14 *Hæc igitur iuſtitia non pars uirtutis, ſed tota eſt uirtus. Similiter & iniuſtitia huic contraria nō uitij pars, ſed totum uitium eſt.*

15 *Quid autē intereſt inter hanc iuſtitiam & uirtutē, ex ijs quæ diximus innoteſcit. Sūt enim idem. eſſe autem non eſt idem. Sed quo quidem eſt ad alium, eſt iuſtitia: quo uerò talis eſt habitus ſimpliciter, uirtus.*

COMMENT.

1 DE IVSTITIA autem & iniuſtitia.] Poſteaquàm Philoſophus diligentiſsimè docuit de omnibus virtutibus moralibus, quas in ſecundo ſibi declarandas propoſuit; in hoc quinto libro docet de ipſa iuſtitia, quæ præclariſſima virtus eſt, & cognitu difficillima, nec ſine ratione poſterior in ordine collocatur. Nam cum dicatur multipliciter, ſit aliquo modo tota virtus, & quaſi aggregatū quoddam ex omnibus virtutibus moralibus, meritò conſentaneum fuit ad eius notitiam præbendam prius noſſe alias omnes virtutes.

Diuiditur autem hic liber in tres partes principales. In prima docet de iuſtitia proprie dicta. In ſecunda de æquo & bono, in tertia verò de iuſtitia quæ non eſt propria, ſed per tranſlationem & ſimilitudinem dicitur talis. Prima pars duos continet tractatus, & aliæ duæ duos. Itaque quatuor ſunt tractatus. Primus tractatus rurſus diuiditur in quinque capitula. In primo docet de iuſtitia in communi, deſcribendo & diuidendo ipſam in iuſtitiã legalem ſiue legitimam, & iuſtitiam particularem quæ eſt pars. In ſecundo docet de iuſtitia particulari, & definit & diuidit eam in duas ſpecies, ſcilicet in cõmutatiuam, & diſtributiuam. In tertio oſtendit quomodo oportet ſumere medium in iuſtitia diſtributiua. In quarto quomodo ſumitur medium in iuſtitia cõmutatiua. In quinto excludit errorẽ circa medium iuſtitiæ, & refellit opinionem Pythagoricorũ. Sed diligenter conſiderandus eſt Philoſophi ordo, qui vt in alijs multis: ita etiam in hoc libro mirabilis eſt. In hoc autem capitulo primo incipit à quodam confuſo & communi, quaſi deſignando ſecundum cõſuetudinem ſuam ea quæ poſtea pingere vult. Deinde gradatim ea aperit & diſtinguit. Nam cum ſint quatuor termini, ſcilicet iuſtitia, iuſtum, iuſte agere, & ius: de omnibus vel pluribus iſtis loquitur penè ſimul. Poſtea verò ſucceſsiue aperit omnia vt ſunt, & qualia ſunt. Primo igitur deſcribit iuſtitiam, & iniuſtitiam in communi, vt aliquam notitiam quaſi per figuram tradat de ipſis. Deinde vt confuſionem tollat, oſtendit quod iuſtitia & iniuſtitia dicitur multipliciter, & incipit diuidere ipſas, oſtendẽdo quod alia eſt iuſtitia legalis quæ dicitur tota: alia particularis. & ſimiliter iniuſtitia. Et cum velit oſtendere iſtos habitus, loquitur in concreto, ſumendo iuſtos & iniuſtos, & res tales quæ magis percipiuntur quàm habitus in abſtracto: ſicut etiã ſuperius fecit cũ loqueretur de magnanimitate, ſumpſit magnanimũ. In hoc autẽ principio pauca tangit de particulari iuſtitia vt aliquantulum innoteſcat: quia de hac latius dicet poſtea reſumendo eam, cũ de ipſa tractare videatur eſſe ſua principalis intẽtio: de iuſtitia verò legali dicit plura in hoc loco, quia poſterius eam omittet, & tamen vult vt de ea habeatur notitia, ne incidamus in æquiuocationẽ, & alteram pro altera ſumamus. Ea autẽ declarata reſumit iuſtitiam particularẽ vt diſtinctè & latè doceat de ea, diuidendo in partes ſuas, vt in ſequẽtibus ap-

parebit. Sed intelligendũ quod anteà declarauit: primo virtutes quæ verſantur circa affectus, vt eſt fortitudo, & temperantia: deinde eas quæ ſunt quaſi mediæ, id eſt partim circa affectus, partim circa actus, vt eſt liberalitas, & huiuſmodi. Nũc autem in ordine eam virtutem declarat quæ eſt circa actus, & cum in illis attenderẽtur mediocritates primo circa affectus, & ex cõſequenti circa actus: hic verò attẽditur quomodo ſint circa actus, & quomodo iuſtitia ad aliũ operetur. quare poſt doctrinam illarum ponitur hæc in ordine, & ob ſuperiorem rationẽ etiã, quia iuſtitia dicitur aliquo modo tota virtus, & oportebat anteà cognoſcere omnes virtutes ad hanc cognoſcendam, quæ aliquo modo dicitur eſſe aggregatum quoddã ex illis, vt anteà diximus. Primũ autem capitulũ diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus proponendo intentionem ſuam dicit quòd nunc oportet conſiderare de iuſtitia & iniuſtitia. Primo circa quos actus verſatur. Secũdo qualis mediocritas ſit. Tertio inter quæ ſit tanquàm inter extrema iuſtum ipſum vt mediũ, & per hæc tria videtur iuſtitia differre à cæteris virtutibus. Nam per primũ differt, quia cæteræ virtutes ſunt circa operationes internas, & ipſos affectus: poſterius verò circa actus externos: iuſtitia autem cũ non conſiſtat in affectu, primo attenditur, & verſatur circa actus: per ſecundũ modum differt iuſtitia ab alijs virtutibus, quia illæ ſunt in medio rationis quoad nos: iuſtitia verò eſt in medio rei, & quod ſumitur ex parte rei, per tertium modũ differt ab alijs: quia quælibet virtus eſt mediocritas inter extrema, vt inter exceſſum & defectum, quorum vterque eſt habitus, & alter ab alio diſtinctus. Iuſtitia verò eſt in medio alio pacto: quia ambo extrema occupat iuſtitia, ſicut inferius ſuis locis apparebit. Addit poſtea Philoſophus ꝙ in declaranda iuſtitia vtetur doctrina, vt anteà, quia nõ demõſtratiuã per cauſam, ſed ea qua vſus eſt in reliquis virtutibus.
2 [VIDEMVS itaque.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert deſcriptionẽ iuſtitiæ & iniuſtitiæ in genere ſecundum cõmunem ſententiam hominum. & primo iuſtitiam dicit eſſe habitũ, per quem homines diſponuntur ad agendũ, & per quem volunt & agunt res iuſtas: ſecũdo iniuſtitiam dicit eſſe habitum, per quem homines diſponũtur ad operandũ, & volunt & agunt res iniuſtas. Has autẽ deſcriptio

ptiones præſupponere videtur quaſi figuram quandã, quam poſtea pingere oportet. Notandum quod iſtæ deſcriptiones bene aſsignatæ eſſe videntur, ſi ſumantur iuſtitia & iniuſtitia in genere. Dicit enim quod iuſtitia eſt habitus per quẽ homines ſunt apti & diſpoſiti ad res iuſtas agendas. Nam ſicut per quãlibet virtutẽ homines ſunt apti ad operandũ ea quæ ſiunt ſecundũ virtutẽ illam: ita per iuſtitiam in ſexto. Virtus enim moralis intentionẽ facit rectam. Addidit poſtea, agunt & volunt. quia nõ ſequitur: producit iuſtas operationes, ergo eſt iuſtus: ſed oportet operationes producere ſecundum habitũ talis virtutis per voluntatem & electionem, ideo bene addi volunt. Dicunt etiam nõnulli quod per hoc Philoſophus innuit in quo ſubiecto eſt iuſtitia, ſcilicet in voluntate, nõ autem in appetitu ſenſitiuo, ſicut ſunt aliæ virtutes morales, quæ nõ reducũtur ad iuſtitiam. ſed de hac materia, & de ſubiecto virtutum moralium alius dabitur cõmodior locus dicendi: hoc autem dicimus quia variæ fuerunt opiniones de ſubiecto virtutum. Quidam dixerunt omnes virtutes morales eſſe vt in ſubiecto in appetitu ſenſitiuo: quidam in voluntate, quidam in appetitu & voluntate ſimul, quidã omnes in appetitu præter iuſtitiam quam in volũtate collocarunt, tamen non oſtenditur cauſa cur ipſa iuſtitia nõ ſit etiam in appetitu ſenſitiuo, cũ ſit habitus qui videtur etiam moderari quoquo modo affectum internum, vt cæteræ virtutes: ſed hanc diſputationẽ in aliũ locũ differamus. [NON enim in ſcientijs.] Probare videtur Philoſophus illas deſcriptiones bene fuiſſe aſsignatas, 3 quia nõ ita fit in habitibus, vt in potentijs, & ſcientijs quæ ſunt contrariorũ: at contrariæ operationes nõ fiunt ab eodẽ habitu, ſed à cõtrarijs habitibus: ideo in aſsignatione iuſtitiæ non oportuit ponere cõtraria, nec etiã in aſsignatione iniuſtitiæ: ſed vtrunq; habitum definire per ea quæ ſunt ſibi propria, & accõmodata, nam incõueniens fuiſſet dicere quòd iuſtitia eſt habitus per quẽ operamur res iuſtas & iniuſtas. Verũ ſcientia & potẽtia ſuſcipiũt cõtraria, & per cõtraria definiri poſſunt: vt viſus eſt potentia viſiua nigredinis & albedinis: & ſcientia eſt nigri & albi, veri & falſi: ſed habitus iuſtitiæ non eſt iuſtorum & iniuſtorũ: & hoc probat exẽplo. nam ſanitas eſt veluti quidam habitus corporis, à quo proficiſcuntur omnes operationes non læſæ: non autem ab eodem habitu proficiſcuntur

operationes læſæ, quare ſanitas non eſt contrariorū: potentia vero & ſcientia eſt contrariorum, cum iuſtitia & iniuſtitia non ſint ſcietiæ nec potentiæ, ſed habitus: ideo vnaquæque ex ſibi accōmodatis definita eſt oppoſito modo: & non vna atque eadem ex contrarijs. Dubitatur hac in parte, quia dicere quiſpiam poſſet: tēperantia eſt circa voluptates & dolores, fortitudo circa timores & audacias vel fiducias, quæ ſunt contraria: ergo habitus eſt contrariorū vt ſunt iſtæ virtutes. præterea ſcientia eſt contrariorum: ſed ſcientia eſt habitus: ergo habitus eſt cōtrariorum. Contra Philoſophum, dicendum quòd habitum eſſe contrariorum duobus modis conſiderari poteſt, aut ſubiectiue & obiectiue & operatiue. Itaque cum dicitur quòd fortitudo & temperantia eſt contrariorum, dicendum quòd obiectiue verſatur circa timores & fiducias, quæ ſunt contraria: non tamen actiue, quia operationes quas produxit ſemper ſunt fortes: & non contrariæ, id eſt nunc fortes nunc non fortes. Ad ſecundam rationē dicendum quòd verum eſt ſcientiam eſſe habitum, ſed duplex eſt habitus, ſcilicet actiuus & ſpeculatiuus. Sciētia eſt habitus ſpeculatiuus, iuſtitia actiuus: & de actiuo loquitur hic Philoſophus, conſiderando eum ſecundū ſuas operationes. Itaq; non ſequitur quòd ſi habitus ſpeculatiuus ſit contrariorū, vt ſciētia, quòd ſit habitus actiuus etiam contrariorū, & præſertim ſi ſumatur ſecundum ſuas operationes, quas nō producit contrarias vllo pacto: quinetiam ſi ſumamus ſcientiā ſecundum operationes ſuas, & ſi ſit rerum cōtrariarū, vt oſtendimus: tamen ſecundum eam forſitan non dicemus nos producere operationes contrarias, ſcilicet ignorantiæ operationes: verum ſcientia conſideratur hic vt habitus præceptiuus contrariorum. [SAEPE igitur fit.] Cum ſuperius poſuerit

4 exemplū in ſanitate, dicendo quòd illi ſane incedunt, qui ambulant vt ſani: quod etiā percipi videtur ex his qui ambulant vt ægri, quia ſani non ambulant vt ægri: ideo tanquā obortū videtur inferre ex ſupradictis, quòd ſæpe contrarius habitus cognoſcitur ex contrario habitu. & cum hoc modo cognoſcatur, & etiam alijs modis, ideo ponit tres modos. Primus eſt ex contrario habitu, vt diximus. Nam ſi bona habitudo ſit manifeſta, item & ex ea mala habitudo innoteſcit. Secundus eſt ex ſubiectis: quādoque vero ſubiectum ex habitu percipitur

cipitur. Nam ſi eſt bona habitudo ſpiſsitas carnis, conſequens eſt vt mala habitudo ſit raritas carnis. Tertius modus eſt ex cauſa effectiua, & interdũ cauſæ effectiuæ ex habitibus: & item ex his quæ bonam habitudinem efficiunt corporis, ipſa bona habitudo. & reliqua in textu. Bene igitur allatæ ſunt deſcriptiones illæ iuſtitiæ & iniuſtitiæ, cum ex perceptione vnius habitus cõtrarij percipiatur alius habitus contrarius. Bene etiam explicauimus modos quibus cognoſcitur habitus. Nam ex habitu cognoſcitur ſubiectũ, & cauſa à qua proficiſcitur talis habitus: & ex ſubiectọ econtrà & cauſa cognoſcitur talis habitus, vt dictum eſt. Notandum quòd ex cognitione alterius contrarij emergit cognitio alterius, & hoc modo multi philoſophi venabantur cognitioné alterius contrarij: vt ſi albedo eſt color diſgregatiuus viſus, nigredo erit color cõgregatiuus. & ſic definitio contrarij non oſtéditur omnino, & proprie, ſed innoteſcit aliquo modo.

[AT vero plerũque ſequitur.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus poſita deſcriptione iuſtitiæ in genere, & in cõmuni, cum ipſa multifariam dicatur, diuidit eam in ſuas partes ſubiectiuas. Dicit auté in primis quod plerũq; ſit vt ſi vnum contrariorũ dicitur multifariã, & alterũ etiam, non eſt tamen hoc verum in omnibus, ſed in multis: & affert hoc ad propoſitum ſuum de iuſto & iniuſto, quorum vtrunque multifariã dicitur, ex quo etiam iuſtitia & iniuſtitia multis modis dicétur: tamen hoc non videtur in ipſis valde manifeſtum, quia ea de quibus iuſtitia & iniuſtitia dicitur, non multũ vidétur inter ſe differre: ſed latet æquiuocatio in illis. verum affert exemplũ eorum quæ ſunt æquiuoca, & multipliciter dicuntur: tamen eorũ æquiuocatio eſt manifeſta, quia valde ſunt inter ſe diuerſa atque diſtracta. Aequiuoca vero dicuntur, vt in Prædicamentis oſtédit Philoſophus, quorum nomen cõmune eſt, ratio vero ſubſtantiæ diuerſa ſecũdum illud nomen. Sed ea quorum æquiuocatio manifeſta apparet, ſunt, vt clauis. Significat enim & inſtrumentũ quo oſtiũ clauditur, & oſſà quæ ſunt ſub collo animalis: hoc etſi ſit cõmune nomen, tamé ratio ſubſtantiæ manifeſtiſsime apparet eſſe diuerſa. Notandũ quòd eorũ quæ dicũtur multipliciter, quædã manifeſte differũt, quædã latét. Quandoq; enim ea quæ ſunt ſub eodé nomine, habét rationem aliquo modo ſimilem, &

illa videntur aliquo modo propinqua: ſunt autē plura huiuſmodi quæ dicūtur partim æquiuoca, partim vniuoca: ſicut eſt de anima quæ dicitur vegetatiua, ſenſitiua, & rationalis: & cōmune eſt nomē, & ratio quoquo modo ſimilis, licet prius de vna quàm de altera prædicetur, & dicatur, & ſit diuerſa ſpecies earū: quædā vero ſunt quæ habēt tantū cōmune nomen, rationē vero penitus diſtractam. & iſta vidētur eſſe æquiuoca caſu, vt canis qui dicitur æquiuoce de marino, & cœleſti, & terreſtri cane, & in ijs facile patet æquiuocatio: in iuſtis vero & iniuſtis quæ multifariā dicuntur, æquiuocatio videtur latēre.

6 [SVMATVR igitur.] Nūc Philoſophus incipit diuidere iuſtitiā & iniuſtitiam: & primo probat quòd iuſtus multifariam dicitur hoc pacto, Iniuſtus dicitur multifariā: at ſæpe fit vt quot modis dicitur vnū oppoſitorū, tot dicatur & alterum: ergo iuſtus qui eſt contrarius iniuſto, dicetur multifariā. Etenim ex magis noto nobis, id eſt iniuſto, procedit Philoſophus ad declarandū iuſtum nobis minus notum: tunc vltra iniuſtus dicitur multifariam, ſcilicet duobus modis. Nam transgreſſor legū, & is qui eſt pluris cupidus, qui etiam dicitur iniquus, iniuſtus appellatur: ergo iuſtus dicetur multipliciter, ſcilicet ſeruator legum, & qui nō eſt pluris cupidus, ſed æquus. Præterea dicit quod tot modis dicitur iuſtū & iniuſtū, id eſt operatio iuſta & iniuſta, quot modis dicitur iuſtus & iniuſtus: ſed iſta dicūtur bifariam: ergo etiā iuſtū & iniuſtum: quare iniuſtū erit transgreſsio legū, & cupiditas pluris, vt ita loquar. Similiter etiam iuſtitia & iniuſtitia dicetur bifariam per locum à coniugatis.

7 [ATQVE iniquus.] Hoc non eſt tertium mēbrum, ſed eſt declaratiuum eius qui plus appetit. quaſi dicat Philoſophus, qui plus appetit, id eſt iniquus. Notandum quod ſit ſicut ſuprà diximus, vt ab altero contrariorum cognoſcatur alterū, & hoc non indifferenter, ſed quādo vnū eſt notius altero, ſicut hic ſit vbi iniuſtitia eſt notior iuſtitia, & iniuſtū iuſto, & iniuſtus iuſto. Nam vitia magis cognoſcūtur cum habeant latitudinem, & pluribus ac pluribus modis fiant & cōmittantur. Virtutes autē conſiſtūt in pūcto, & medio indiuiſibili, & difficile eſt mediū attingere. Quare ex magis noto proceſsit Philoſophus ad declarādum minus notum nobis. præterea bene poſuit hūc ordinē etiam vt per hominem iuſtum declarat operationē, & per operationem habi

habitum. [CVM autem iniuſtus.]Hoc loco declarat Philoſophus mébra diuiſionis allatæ,& dicit cum iniuſtus ſit is qui pluris eſt cupidus,nõ dicetur cupidus abſolute omniũ bonorum,ſed eorũ quæ dicuntur fortunæ bona & externa,vt diuitiæ,honores,& huiuſmodi : at iſta dici vidẽtur ſimpliciter,& de ſe bona:at nõ ſemper alicui ſunt bona,vt probo viro ſunt bona,tanquã inſtruméta ad exercitationes virtutũ,improbo vero mala propter abuſionem illorũ , & addit vlterius quòd homines ea bona quæ de ſe talia eſſe vidẽtur,petũt,ſibiq; adeſſe precantur de ipſorũ vſu nihil cogitãtes,nec ſecum reputãtes quòd in pernitiem eorũ ſe vertere poſsint. Multi enim, vt in principio inquit,ob diuitias periêre : quare precari debemus quòd ea quæ ſunt ſimpliciter bona,ſint etiã nobis bona,& expetere,vt adſint nobis ea quæ nobis ſemper & abſolute ſunt bona,vt ſunt bona interna. Notandũ quòd diuitiæ & alia huiuſmodi externa quæ hic dicũtur ſimpliciter bona, proprie nec bona nec mala dici poſſunt: tamẽ ſi alterutrum dicendũ ſit, bona potius appellãtur quàm mala.verũ diuerſificãtur ſecundũ vſum.ſed quantum ad hoc propoſitũ ſpectat bonũ bifariã capere poſſumus,aut vere proprie bonũ quod eſt perfectio hominis,aut bonũ vt inſtrumẽtum:hoc ſecũdo modo dicere poſſumus de externis quòd ſunt bona quibus vtimur tanquã inſtrumẽtis ad exercendas operationes virtutum.Verũ vt ad propoſitũ redeamus , cupidus pluris dicitur ille qui ſibi plus de bonis externis expetit,quàm ſit æquum. 8

[INIVSTVS autem.]Cum iniuſtus ſibi plus bonorũ externorum expetat quàm cõueniens ſit,ſtatim ſequitur quòd etiã minus malorum externorũ,vt minus habere paupertatis,minus tributorum & ſimilium : itaq; nõ ſemper dicitur iniuſtus plus appetens , ſed etiam minus interdum appetens : tamen communiter dicitur appetens pluris,quia reuertitur penè in idem cum dicitur appetens plus bonorum, & minus malorũ, quia appetens minus malorum videtur eſſe plus boni appetens,cum minus malum habeat aliquo modo rationem boni inquantum eſt eligibile.In duobus enim malis , vt inquit Cicero ,cum fugiendus maius ſit : minimum eſt eligendum. ex quo fit,vt minus appetens mali , ſit plus appetens boni : & ideo erit pluris cupidus quàm æquũ ſit:ergo & iniquus etiam tranſgreſſor legum , nam iniquitas comprehendit omnem 9

iniu

iniuſtitiam & improbitatem.Itaq; omnis iniuſtus ſiue ſit plus ſiue minus appetens,eſt iniquus,& trāſgreſſor legum.Sed no tandum quòd Philoſophus dicit inferius quòd eſt iniuſtitia quæ eſt tranſgreſsio legum, & nihil differt à tota vitioſitate, niſi ratione. Nam iniuſtitia dicitur ad alium : tota vitioſitas ad ſeipſum,vt patebit inferius.eſt etiam alia particularis iniu ſtitia,quæ non eſt tota vitioſitas,ſed ſpecies vitij. Cum igitur Philoſophus dicit quòd plus appetens eſt iniquus: poſſumus dicere quòd eſt iniuſtus ille particularis, vt iniquus comprehendat plus & minus appetens:vt iniuſtus particularis poteſt etiam dici,eſt iniquus,id eſt trāſgreſſor legum,vt iniquus extendat ſe ad plura,id eſt ad omne genus improbitatis, ita vt omnis plus appetens ſit iniquus & tranſgreſſor legum,nō autem econtrà, quia poſſunt eſſe aliæ ſpecies improbitatis,& tranſgreſsionis legis,quæ non erit iniuſtitia illa particularis
10 quæ eſt pars vitij,& pars iniuſtitiæ totius. [CVM autem legum tranſgreſſor.]Hæc eſt quarta pars huius capituli.In qua Philoſophus declarat iuſtitiam,quæ dicitur tota virtus,& legalis ſiue legitima.& primo determinat de iuſto tali, quia nobis eſt notius,deinde de iuſtitia:probat autem quòd omnia legitima ſunt quodammodo iuſta.Illa omnia quæ ſunt inſtituta & determinata à legibus ſunt quodammodo iuſta: ſed omnia legitima inſtituuntur à legibus:ergo ſunt quodammodo iuſta. Notandum quod Philoſophus dicit quodāmodo:quia aliquid legitimum videtur iuſtum huic ciuitati quod alij ciuitati non eſſe propter differentiam rerumpubl. & gubernationum.Nam in Republ. quæritur æqualitas ſecūdum libertatem,in gubernatione optimatum ſecūdum virtutem. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd leges de omnibus dictant coniectantes communem vtilitatem prouidendo in omnibus: & videtur tangere tres ſtatus gubernandi ciuitates,ſcilicet rem publ.optimates,& monarchiam : in omnibus leges prouidēt tribuendo pœnas,& præmia,vel ſecundum virtutem vel merita,vel alio modo.Hæc cum ita ſint, dicit Philoſophus,nos vno modo dicimus iuſta ea quæ efficiunt & conſeruant felicitatem ciuilem, iubent enim leges ea quæ ſunt viri fortis & temperati: & ſic in alijs virtutibus reſpectu ciuilis ſocietatis vt ipſa fiat, & conſeruetur quoad fieri poſsit felix. & dicit quòd illa lex eſt bona quæ recte & cōſulte poſita: quæ autem

temere,

temere,mala eſſe videtur. Plato vero dicebat non eſſe eas appellandas leges,quæ improbæ eſſent. Notandum quòd omnes operationes quæ pertinent ad vnamquanq; virtutem,faciunt & conſeruant talem virtutem. Ex virtutibus autem & operationibus ſecundum virtutē emergit ipſa felicitas:quare cum leges determinent de omnibus quæ faciunt & conſeruant felicitatem humanā,iſta autem ſunt operationes ſecundum virtutem,conſtat omnia legitima eſſe iuſta. Propoſitum enim ipſarum legum,& omnium legumlatorum, & gubernatorum ciuitatum eſſe debet felicitas cōmunis,& ciuilis ſocietatis quoad fieri poteſt,vt ſicut medico ſanitas,ita gubernatoribus ciuitatum,& conditoribus legum ſuorū ciuium ſalus & felicitas propoſita ſit. [HAEC igitur iuſtitia perfecta.] 11
Declarauit ſuperius Philoſophus de iuſto legitimo quod eſt nobis notius:nunc de ipſa iuſtitia legitima,dicendo quòd eſt perfecta virtus non ſimpliciter & abſolute,ſed ad aliū,vt patebit inferius:& item eſt tota virtus,vnde perſæpe omniū virtutū præclariſsima eſſe videtur, & neq; Heſperus neq; Lucifer ita mirabilis,vt Euripides inquit. Heſperus & Lucifer eadem eſt ſtella,ſcilicet Veneris,& in ortu dicitur Lucifer,quia præcedit ſolē:in occaſu Heſperus quia ſequitur. Affert poſtea aliam auctoritatem Theognidis poëtæ,qui dixit iuſtitiā continere in ſe omnes virtutes. Duo igitur propoſuiſſe videtur: vnum,quòd iuſtitia eſt perfecta virtus nō abſolute,ſed in vſu ad alium. Item quòd ipſa eſt tota virtus cum contineat omnes virtutes. [ATQVE perfecta.] Probat illud primū Philoſo- 12
phus quod propoſuit,hoc pacto:illa virtus,qua poteſt ſtudioſus vti non ſolum ad ſe,ſed ad alium,eſt virtus maxime perfecta:ſed iuſtitia legitima eſt huiuſmodi:ergo eſt perfecta virtus. patet ratio,quia virtus perficit habētem:quòd ſi vltra hoc ſtudioſus poteſt vti tali virtute ad alium erit profecto illa virtus valde perfecta,quia additur virtuti id quod eſt difficile,ſcilicet bene operari ad alium, quia poteſt quis facilius ſe bene gubernare quàm ſeipſum,& alios. & propterea bene dictum eſt à Biante,quòd magiſtratus virum oſtendet. & hanc ſententiam laudat Philoſophus, quia magiſtratus eſt adminiſtratio quædam ad alium,id eſt ad cōmune bonū in ſocietate ciuili.
[OB id autem ipſum.] Ex ſupradictis infert vnum obortū, ſcilicet quòd ex eo quòd virtus eſt ad alium,non dicitur bonum

num habentis bonum: ſed alienum, cum reſpiciat bonum al-
terius & humanæ atque ciuilis ſocietatis bonum, ex quo per-
fecta & præclara virtus eſſe videtur iuſtitia: in qua, vt inquit
Cicero, ſplẽdor eſt virtutis maximus: ex qua viri boni nomi-
13 nantur. [PESSIMVS igitur.] Affert aliud obortũ ſiue cor-
relarium ex ſupradictis ad idem propoſitum. Nam ſi ille eſt
optimus qui non tantum ad ſeipſum, ſed ad alios virtute v ti-
tur: econuerſo ille erit deterrimus qui & ad ſeipſum, & ad a-
lios vtitur prauitate, & eſt quaſi probatio ſentẽtiæ ſuæ ab op
poſito. Et notandum eſt quòd Philoſophus loquitur hic de
actiuis, nam ſpeculatiuã virtus excellentior eſt quàm actiua:
licet tantum habentem perficiat. Excedit enim nobilitate, vt
14 patebit in ſexto. [HAEC igitur iuſtitia.] Probat quòd iuſti-
tia legitima eſt perfecta virtus: nunc declarat ſecũdum quod
propoſuit, ſcilicet quòd eſt tota virtus, cuius probatio ex ſu-
pradictis colligi poteſt, vt concludẽdo dicatur quòd illa vir-
tus ad quam pertinet vti qualibet virtute eſt tota virtus: ſed iu
ſtitia legitima eſt huiuſmodi: ergo iuſtitia legitima eſt tota
15 virtus. [QVID autem intereſt.] Hac in parte Philoſophus
videtur remouere obiectionẽ quæ oriri potuiſſet ex dictis.
Nam potuiſſet aliquis dicere: ſi iuſtitia eſt tota virtus, ſuper-
flue videtur Philoſophus eam afferre præter enumeratas vir
tutes. Dicit ergo Philoſophus quod differentia quæ eſt inter
virtutem totam, & ipſam iuſtitiam, patet ex dictis. Diximus
enim quòd eſt tota virtus nõ ſimpliciter, & abſolute: ſed cum
hac exceptione, vt ſit tota virtus ad alium. Itaque ſunt idem
re, differunt autem ratione. Nam ſi capiantur omnes enu-
meratæ virtutes, & cum ipſis etiam iuſtitia particularis, tunc
dicemus quod hoc aggregatum eſt tota virtus, ſumendo eam
abſolute. Verum ſi ſumatur quòd earum ſiue huius aggrega-
ti vſus ad alium, tũc illa eadem tota virtus hoc modo ſumpta
dicetur iuſtitia. Dubitatur circa ea quæ dixit Philoſophus,
quòd iuſtitia legitima eſt tota virtus. Nam variæ fuerunt de
ea opiniones. Quidam enim dixerunt hanc eſſe virtutẽ quã-
dam diſtinctam ab alijs, ſicut eſt fortitudo, tẽperantia, & aliæ
inter ſe virtutes diſtinctæ, veluti quædã ſpecies virtutis. Pro-
bant hoc pacto: Illa ſunt diuerſa, & diſtinguuntur quorum
ſubiecta ſunt diuerſa: ſed ſubiectum in quo eſt iuſtitia, eſt vo-
luntas, vt illi aiunt: appetitus verò eſt ſubiectũ in quo eſt tem-
peran

perantia,& cætera:ergo iſtæ virtutes erunt diſtinctæ inter ſe cum habeant diſtincta ſubiecta in quibus ſunt. Verum ſi quis diceret quòd hæc eſt præſtantior cõtra eos,ergo eſt tota:nõ valet conſequentia,cum homo ſit præſtantius animal,quàm equus,& tamen non eſt totum animal.Hæc opinio nõ videtur vera,& reſpondendum ad eorum argumentum hoc modo. Cum enim dicũt:quorum ſubiecta ſunt diuerſa,ea etiam diuerſa ſunt:concedo,ſi accipiatur vnũ particulare ſubiectũ: ſed accipio quandam potentiam communem ipſius animi in qua conueniunt appetitus & voluntas:& in illa potẽtia communi dico hãc virtutem eſſe veluti habitum aggregatum ex cunctis virtutibus in eo ſubiecto & in ea potẽtia,quæ appellati poteſt voluntas adepta: vniuntur enim inter ſe per ipſas virtutes,cum appetitus irrationalis de ſe fit per obedientiam rationalis,& vnitur cum voluntate,& in illa potentia dicere poſſumus quod eſt iuſtitia legitima,quę eſt tota virtus ad aliũ. nam illud aggregatum omnium virtutũ ſi ſumatur vt eſt perfectio habentis ad ſeipſum,dicetur tota virtus:ſin verò vt eſt ad alium,dicetur iuſtitia legitima.Præterea ſunt alij qui etiã alia ratione compulſi dixerunt iuſtitiam hãc non eſſe totam virtutem,& arguebant hoc pacto,Si iuſtitia eſt tota virtus: iniuſtitia erit tota vitioſitas vt ita loquar. Et qui haberet talem iniuſtitiam haberet totam vitioſitatem & omnia vitia in ſe:quod non videtur poſſe fieri.quomodo enim habebit ſimul auaritiam & prodigalitatem, audaciam & timiditatem, & huiuſmodi,quæ in eodem ſimul eſſe nõ poſſunt?quare nemo poterit eſſe vitioſus ſecundum talem iniuſtitiam.Horum quoq; opinio non videtur eſſe vera licet ipſi ſuis rationibus magis appropinquent ſentẽtiæ Philoſophi. Dicendũ igitur primum,tota virtus vt perfectio quædã poteſt eſſe in viro ſtudioſo:quia ſimul ſumptæ poſſunt eſſe in eodẽ cum non contrarientur inter ſe.Quòd ſi omnia vitia non poſſunt eſſe ſimul in eodẽ,non ſequitur quòd non poſsint eſſe virtutes. Illud enim eſt ex ratione vel cõditione vitiorum,quæ ita inter ſe contrariantur vt ſimul ſe cõpati nõ poſsint.Malũ enim,vt inquit antea Philoſophus,ſeipſum deſtruit.Quare erit vitioſitas tota eorũ vitiorum quæ ſimul eſſe poſſunt.Philoſophus itaq; hanc opinionẽ habere videtur quòd homo habeat potentias & aptitudines ſecundũ quas omnes virtutes ſuſcipere poſsit.

poſsit. Verum cum iſtæ potentiæ ſint particulares, habebit vnaquæque ſuam virtutem tanquam in ſua ſede collocatam, quæ erit perfectio talis potentiæ. Redundare autem poſtea videtur quædam potentia communis quaſi quidam nodus ab illis virtutibus compactus, & in tali potētia erit aggregatum omnium iſtarum virtutum tanquam quoddam totum ex virtutibus ſimul ſumptis conſtitutum. Non enim anima dicitur ſecundum vnam partem vel potentiam eſſe perfecta: cum autem omnes partes vel potentiæ ſunt perfectæ, oritur quoddam totum ex illis perfectionibus ſimul ſumptis, & hæc eſt tota virtus, quæ ob ſuam perfectionem cum extenditur ad alium aliquod nomē habere debet. ſit A. ſed melius eſt vt vocetur iuſtitia legitima, quia leges iubēt omnia opera virtutis fieri, & etiam ad alium, & ad cōmune bonum ciuitatis: & ideo appelletur iuſtitia ſecundum leges. Nam, vt videbimus pauló poſt, alia eſt iuſtitia particularis quæ eſt vna ſpecies virtutis, & differt ab hac, vt apparebit. hæc ſufficiunt pro declaratione. ſed de ſubiecto iuſtitiæ alio loco dicendum erit.

Quid iuſtitia particularis, & quotuplex.

CAPVT II.

16 *Quærimus autem eam iuſtitiam, quæ uirtutis eſt pars. eſt enim quædam, ut diximus. Et item iniuſtitiam eam, quæ pars uitij quædam eſt. Eſſe autem hanc iniuſtitiam, hoc indicat ſignum. qui nanque cæteris uitijs operatur, iniuriam quidem facit: at nō plus capit. ut qui clypeum timiditate proiecit, aut qui conuitia ob iracundiam dixit, aut qui non attulit ob illiberalitatem per pecunias opem. At cum quiſpiam ſæpe plus capit, nullo tum eiuſmodi uitio is operatur: nec etiam uniuerſis, aliqua autem prauitate. uituperamus enim illum, atque ob iniuſtitiam. Eſt ergo alia quædam iniuſtitia, ut pars totius iniuſtitiæ quædam. & iniuſtum itidem quoddam, ut pars totius iniuſti. quod quidem*
17 *eſt præter legem. Præterea ſi quidam lucrādi cauſa facit adulte*

*adulterium,atque pecunias accipit. quidam erogat,dam=
numq; patitur ob cupiditatem:hic quidē intemperans po=
tius quàm pluris auidus,ille autem iniuſtus,ſed non intem
perans eſſe uidebitur.* Patet *ergo talem illum uideri,quia
lucratur.* Inſuper *aliæ quidem omnes iniuriæ,ad aliquod* 18
*ſemper uitium rediguntur. ut ſi cōmiſerit quiſpiam adul=
terium,ad intemperantiam. ſi deſeruerit in acie ſocium,ad
timiditatem. ſi pulſauerit quempiam, ad iracūdiam. ſed ſi
lucratus fuerit,ad nullam aliam prauitatē,quàm ad in iniu
ſtitiam ipſam refertur. Quare perſpicuum eſt præter to=* 19
*tam,aliam eſſe quandam iniuſtitiam ut partem uniuocam:
quia definitio genere eſt in eodem. ambæ nāq; id poſſunt,
ut ſint ad alium.* Verū *hæc quidem circa honorē uerſatur,
uel pecunias,uel ſalutem, uel ſi quo uno nomine cōplecti
hæc uniuerſa poſſumus: & circa uoluptatem quæ fit à lu
cro. illa uerò circa omnia ea,in quibus ſtudioſus uerſatur.*
I*uſtitias igitur eſſe plures: & aliam quandam eſſe præter
ipſam totā uirtutem,perſpicuum iam euaſit.* Sed *quænam
ſit & qualis,ſumamus deinceps oportet.* Determinatū *eſt* 20
*itaq; iniuſtum quidē eſſe quod eſt cōtra leges,& quod eſt
iniquū.* I*uſtum autē quod eſt legitimū, & quod eſt æquū.*
I*niuſtitia igitur antea dicta eſt, à qua proficiſcitur id iniu
ſtum quod contra leges dicimus eſſe.** At *cum iniquum &* 21
*iniuſtum quod cōtra leges eſt,non eadem ſint:ſed alterum
ad alterum ſeſe habeat ut pars ad totum (nam iniquum o=
mne,iniuſtum quod cōtra leges:iniuſtum autem quod con
tra leges non omne, iniquum. plus nanq; omne,iniquum:
iniquum autem non omne,plus)* I*niuſtum etiam & iniuſti
tia,non eadē ſunt,ſed diuerſa ab illis. & hæc ſunt ut par=
tes,illa ut tota .* Hæc *enim iniuſtitia , totius eſt iniuſtitiæ
pars : & iuſtitia iuſtitiæ ſimili modo . Quare de iuſtitia*

Iſta deſiderantur in Græco codice, quæ tamē habet uetus interpres, ἐπὶ δ' τὸ πλέον καὶ ἄνισον

οὐ ταυτὸν, ἀλλ' ἕτερον ὡς μέρος πρὸς ὅλον, id eſt, Quū autem plus & iniquum non idē ſit, ſed alterum alteri, ut totū parti ſubijciatur.

quæ quidem eſt pars, & de iniuſtitia ſimiliter eſt dicendum: & de iuſto etiam & iniuſto. Ea igitur iuſtitia quæ perinde atque tota uirtus eſt ordinata, & ea iniuſtitia quæ aduerſatur illi, quarū altera uirtutis, altera uitij totius ad alium uſus eſt, omittatur. Et iuſtum id & iniuſtum quod ad has attinet, patet quonam ſit modo definiendū. Etenim pleraq; legitima ea ferè ſunt, quæ à tota uirtute aguntur. Lex enim iubet uniuſcuiuſque uirtutis uiuere ratione, & uetat uitij cuiuſuis uiuere modo. necnon legitima quæ ad publicam pertinent diſciplinam, ea ſunt quæ uirtutem totam efficere poſſunt. Sed de ſingulorum diſciplina, qua
22 *quidē uir bonus eſt abſolute, utrum ſit ciuilis an ad aliam facultatem pertineat, determinabitur poſtea. Non eſt enim*
23 *idem fortaſſe uirum eſſe bonum, & ciuem bonum. Iuſtitiæ autem eius quæ eſt pars, & eius quod ad ipſam attinet iuſti, una quidem ſpecies eſt ea quæ in diſtributione conſiſtit, aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum quæ inter eos diuidi poſſunt, qui in eadem ciuili ſocietate*
C *uerſantur. in his enim fit, ut quiſpiam & non æquum habeat ad alium, & etiam æquum. Alia autē ea, quæ in commercijs eſt hominum emendandis. cuius ſunt duæ partes. Commerciorum nāq; quædam ſua ſponte faciūt homines, quædam inuitis ipſis efficiuntur. Et ea quidem quæ ſponte faciunt talia ſunt: uēditio, emptio, mutuatio, uadimonium, locatio, depoſitio, mercede cōductio. atq; propterea ſpōte hæc fieri dicuntur, quòd principium ipſum ſponte procedit ac agitur. Ea uerò quæ inuitis hominibus fiunt, quædā clandeſtina ſunt: ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, ſeruorum ſeductio, cædes cum dolo, falſum teſtimonium. Quædam uiolenta: ut uerberatio, uincula, mors, rapinæ, membrorum captio, conuitium, contumelia.*

COMMENT.

QVAERIMVS autem eam iuſtitiam.] Hoc eſt ſecũdum capitulum huius tractatus,in quo poſteaquàm docuit iuſtitiam legitimam eſſe aggregatum quoddam ex omnibus virtutibus,ex quibus ſimul ſumptis videtur reſultare quoddam totũ quod eſt iuſtitia legitima: nũc vult oſtendere eſſe aliam iuſtitiam, quæ eſt vna ſpecies virtutis diſtincta ab alijs virtutibus,ſicut ſpecies à ſuis ſpeciebus,& ab iuſtitia legitima ſicut pars à toto. Concurrit enim iſta virtus ſimul cum alijs virtutibus ad conſtituendam iuſtitiam legitimam:concurrit inquam vt pars quædam conſtitutiua. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt:oſtendit autem in prima quòd eſt alia iuſtitia quæ eſt vt pars virtutis,& hoc declarat ex iniuſtitia ſibi oppoſita. Contrarius enim habitus ex habitu contrario cognoſcitur, vt ſuperius dixit. Probat autẽ hoc pacto,Si eſt aliqua iniuſtitia,vt pars totius vitioſitatis, erit aliqua iuſtitia quæ erit pars totius virtutis. At primũ eſt,ſcilicet aliqua iniuſtitia,vt pars: ergo erit etiam ſecundum,ſcilicet aliqua iuſtitia particularis. Quòd autem ſit quædam iniuſtitia vt pars, probat Philoſophus hoc medio,quia aliæ operationes vitiorum aliorum quæ dicuntur eſſe iniuſtitiæ non dicuntur eſſe operationes tales,nec vlla illarum plus appetendi. Ergo eſt attribuenda huic vitio propria ſua operatio diſtincta ab alijs. Quare erit vna ſpecies vitij quæ dicetur iniuſtitia conſiſtens in plus appetendo: ſi enim diſcurramus per ſingula vitiá,reperiemus eorum actus eſſe longe diuerſos,vt timiditatis & iracundiæ, & ſic de alijs. Sin verò ſumantur, ſimul etiam differet: quia habet ſuam propriam operationem tantum plus appetendi vitioſam diſtinctam ab alijs,cum eam vituperemus vt iniquam. Erit igitur ſpecies quædam vitij diſtincta ab alijs ſpeciebus vitiorum quæ dicetur iniuſtitia, & erit pars illius iniuſtitiæ quæ dicitur tota, & iniuſtum tale ſimiliter erit pars illius iniuſti quod tranſgreditur leges. Differt autem hæc iniuſtitia ab illa,ſicut pars à toto. 16

[PRAETEREA ſiquidem lucrandi cauſa.] Oſtendit idem alia ratione,ſumendo vnum actum & diuerſum finem. Nam qui adulterium committit,vt inde lucrum habeat,ob talem finem dicetur feciſſe iniuriam gratia lucri, & iniuſtus erit. 17

Econtra ſi damnũ patitur ob libidinem, nõ dicitur iniuſtus, ſed intemperans ob talem finem. ex quo patet, quòd etiam in ſimilibus actibus, diuerſi fines faciunt vitia differre, & diſtincta eſſe. Finis igitur pluris appetẽdi oſtẽdit eſſe vitium quoddam ſibi accõmodatum. Id autem eſt iniuſtitia particularis, vt

18 patet. [INSVPER aliæ.] Probat idem alia ratione: illud vitium ad quod proprie redigitur iniuria lucrandi eſt diſtinctũ à cæteris vitijs & iniuſtitijs, vt ita loquar. At iniuſtitia eſt aliqua ad quam redigitur iniuria lucrandi: ergo illud erit diſtinctum à cæteris: & ſic erit vnum vitium iniuſtitiæ particularis cui attribuetur tanquã propria ſua operatio iniuria lucrandi & plus capiendi. Notãdum quòd cum Philoſophus dixit, At cum quiſpiã ſæpe plus capit, quòd poſuit quia nõ dicitur per vnam tãtum operationem aliquis vitioſus, nec etiam ſtudioſus: frequentatis enim operationibus acquiritur habitus, ex quo talis dicitur vitioſus vel ſtudioſus ſecũdum habitũ qui in

19 ipſo eſt: ideo Philoſophus, vt diximus, addit ſæpe. [QVARE perſpicuũ eſt.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus cõparat iuſtitiam legitimam quæ dicitur tota cum ea quæ dicitur pars & particularis, declarando in quo conueniunt, & in quo differunt. Verum vt iniuſtitia quæ eſt tota vitioſitas, & iniuſtitia particularis conueniunt in nomine, & etiam in ratione: quia ratio vtriuſque eſt in eodem, ſcilicet in eo quòd eſt ad alium: ita iuſtitia tota, & iuſtitia particularis ſe habere videntur, conueniunt enim in nomine, & in quadam ratione cõmuni, quia ambæ ſunt ad alium: differunt poſtea, quia verſantur circa diuerſa, vt dicit Philoſophus. Notãdum quòd iuſtitia legitima & particularis videtur conuenire & in nomine, quia vtraq; iuſtitia dicitur, & in quadam ratione cõmuni ipſius generis, quia vtraq; eſt ad alium. Sumamus igitur habitum quendam communem iſtis duabus iuſtitijs, cuius nomen ſit iuſtitia, & definitio eius ſit virtus ad alium. Iſta igitur iuſtitia cõmunis ambabus, quæ eſt virtus ad alium, diuidatur in iuſtitiam totam legitimam, & in iuſtitiam particularẽ, quæ duæ iuſtitiæ cõueniunt in nomine, & etiam in quadam ratione ipſius generis: quia vtraque eſt virtus ad alium. Differunt tamen poſtea quia verſantur circa diuerſa. Nam legitima iuſtitia verſatur circa omnia circa quæ verſatur ſtudioſus, & aggregatum omnium virtutum. Particularis verò iuſtitia circa

deter

determinatam materiā,vt dicit Philoſophus. Præterea non eodé modo ad alium eſſe videntur:quia legitima videtur eſſe ad alium, id eſt ad Remp. particularis vero ad alium,id eſt ad hunc vel illum particularé hominem: quare nō videntur eſſe omnino vniuoca,vt cū habeant idem nomé,habeant penitus eādem rationé,cū illud quo'd dicitur ad aliū diuerſimode intelligatur:& ſicut de iuſtitia tota & particulari dicimus,eodé pacto de iniuſtitia tota & particulari dicendū cenſemus, ſcilicet quòd conueniant & differant inter ſeſe ſupradictis modis. Sumatur igitur iuſtitia ſuperior quæ eſt tanquam genus, id eſt virtus ad alium,& diuidatur in iuſtitiam totam & particularem,& definiantur iſtæ duæ iuſtitiæ. Iuſtitia legitima cum ſit virtus ad alium,eſt habitus electiuus circa ea omnia circa quæ verſatur ſtudioſus ad obſeruandas leges ob bonum commune. Iuſtitia particularis cum ſit etiam virtus ad alium,eſt habitus electiuus circa talem materiam, ſcilicet determinatam,puta honores, pecunias, & talia externa bona,tribuens cuique quod ſuum eſt. Iniuſtitia vero tota cum ſit vitium ad alium,eſt habitus electiuus tranſgrediēdi leges detrimenti communis,& ſui cōmodi gratia. Iniuſtitia vero particularis,quod eſt habitus electiuus circa determinatam materiā,ſumens quod ſuum non eſt. [DETERMINATVM 20
eſt itaq;.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus declarat quem ordiné habent inter ſe iſtæ iuſtitiæ, ſcilicet legitima & particularis reſumendo diuiſioné ſuperius allatam, & determinationé factam, ſcilicet quòd determinatum eſt id eſſe iniuſtum quod eſt contra leges, & id etiam quod eſt iniquum: ſimiliter quòd iuſtum eſt id quod eſt ſecundum leges,& quod eſt æquum. His præmiſsis oſtendit has iniuſtitias,ſcilicet cōtra leges, & particularem hunc ordinem inter ſe habere vt altera ſit vt totū, altera vt pars, & hoc declarat quibuſdā terminis hoc pacto, Sicut ſe habet iniquum reſpectu pluris,ſic iniuſtitia contra leges ad iniuſtitiā particularem. Sed iniquum eſt vt totum, plus vero vt pars reſpectu iniqui:ergo iniuſtitia contra leges erit vt totum reſpectu particularis iniuſtitiæ. Valet comparatio propter cōuenientiam quæ eſt inter illa quæ habent ad inuicem aliquem ordiné. Aſſumptū autem declaratur,ſcilicet quòd iniquum eſt vt totū reſpectu pluris: quia omne plus eſt iniquum, non

autem omne iniquũ eſt plus:quia magis eſt aliquod iniquum quod eſt minus. Iniquum igitur habet ſub ſe plus & minus. Quare plus videtur eſſe vna pars eius:ſic etiam iniuſtitia particularis videtur eſſe pars iniuſtitiæ totius:ſic dicetur de iuſtitia legitima & iuſtitia particulari. Quare ex comparatione illorum terminorum facit illam conſequentiã Philoſophus, non autem ex ordine eſſentiali, vt ait expoſitor quidam. Ve
21 rum nonnulli textus vbi dicit plus habent. [CONTRA leges.] Et tunc poſſemus formare rationem, hoc pacto:ſicut ſe habet iniquum ad id quod eſt contra leges,ſic ſe habet iniuſtitia particularis ad iniuſtitiam quæ eſt vitioſitas: ſed iniquum eſt vt pars reſpectu eius quod eſt contra leges,ſic iniuſtitia particularis eſt vt pars reſpectu iniuſtitiæ quæ eſt tota vitioſitas. Nam iniquum eſt vt pars,cum comparatur ad id quod eſt contra leges. Eſt autem vt totum cum comparatur ad plus ratio.tamen reperitur iſte textus vbi ponatur contra leges,loco eius quod dicit plus: & antiqui exponunt ſecundum primum textũ quem attulimus. Verum quomodocunq; ſe habet textus,patet quòd ſentẽtia Philoſophi eſt,quòd iſtæ iuſtitiæ ita ſe habent inter ſe, vt altera ſit vt totum vt altera: pars legitima enim eſt vt totũ,particularis vt pars: & eodem
22 modo dicẽdum de vtraq; iuſtitia. [EA igitur iuſtitia.] Cum vellet Philoſophus omiſſa iuſtitia & iniuſtitia quæ dicitur tota,accedere ad declarandum iuſtitiam particularem, aſsignat rationem cur ſit omittenda illa iuſtitia legitima:quia conſtat ſatis declaratio eius cum declarauerimus omnes virtutes ex quibus ipſa conſtituitur:& etiã ex ſupradictis determinatum ſit de ea,& de iniuſtitia ſibi oppoſita: ſimiliter de iuſto ad iuſtitiam talẽ,ſcilicet totã,& iniuſto ad iniuſtitiam talem pertinente. Nam iuſtitia talis complectitur vnamquanque virtutem & vniuſcuiuſque vſum ad alium, eſt enim legitima. Lex autem quæ proprie eſt lex,iubet viuere ſecundum rationem cuiuſque virtutis:vitia autẽ prohibet. Verum de his quæ pertinent ad publicam diſciplinam,& de his quæ ad priuatam,& ſimiliter ad virum bonum, & ad ciuem bonum,ſi ſit diuerſa ratio atque doctrina,poſterius dicemus,ſcilicet in libro Politicorum, vbi determinatur illa quæſtio,vtrum idem ſit. & oſtenditur alium eſſe virum bonum, & alium ciuem bonum reſpectu quarundam rerum publicarum, & gubernationum

quæ

quæ non ſunt rectæ. Verũ in optima politia & gubernatione reipublicæ non eſſe videtur ciuis bonus, qui nõ ſit vir bonus. Nam ciuilis diſciplina videtur præſupponere hominem iam imbutum virtutibus, & docere quomodo illis in communi & ciuili ſocietate vtendum ſit. Notandum quòd vnum & idem ſubiectum videtur diſciplinæ moralis & politicæ, ſcilicet homo ea ratione qua ſubijcitur virtutibus & felicitati, diuerſo tamen modo, id eſt moralis ad ipſum: ciuilis ad alios, & commune bonũ. Nam eſt ſubiectũ moralis diſciplinæ inquantum ſubijcitur virtutibus & felicitati, quæ ipſum perficiunt: perfectum verò ſuſcipit diſciplina ciuilis, & oſtẽdit quomodo talibus virtutibus vtatur ad alium, id eſt ad cõmune bonum ciuitatis. & ſic etiam ciuilis ſcientia moralem diſciplinam præſupponere videtur. Sed hæc magis ad librum Politicorũ ſpectãt.

[IVSTITIAE autem.] Hæc eſt quarta pars huius capituli in 23 qua Philoſophus omiſſa iuſtitia legitima, incipit hîc exponere de ea quæ eſt pars & particularis iuſtitia. Itaque eam ſumit, & diuidit in duas ſpecies: quarum vna dicitur iuſtitia diſtributiua, alia verò dicitur commutatiua ſiue correctiua morum & commerciorum. Hæc rurſus commutatiua ſiue correctiua duobus ſumitur modis, quia duo ſunt commerciorum genera: quædam enim fiunt ſponte, vt venditio, & alij (vt ita loquar) huiuſmodi cõtractus: quædã verò fiunt inuite, & hoc dupliciter, aut per ignorantiam, aut per vim. exempla ponit Philoſophus in textu, & in ſequentibus latius declarabuntur. Habemus ergo particularem iuſtitiam diuiſam in ſua membra, quorum alterum eſt iuſtitia diſtributiua: alterum iuſtitia commutatiua, ſiue correctiua commerciorum.

De iuſto diſtributiuo. CAP. III.

CVm autem iniuſtus ſit iniquus, & iniuſtum 24
iniquum: conſtat & aliquod medium eſſe 25
iniqui. atque hoc eſt ipſum æquum. Quo* τὸ ἴσον.
enim in actu plus eſt & minus, in eodem eſt etiam æquum. Si igitur iniuſtum eſt iniquum, iuſtum eſt æquum. quod quidem & abſque ratione cunctis ita eſſe videtur. At cum æquum ſit medium, iuſtum medium

*quoddam erit . ipſum autem æquum in minimis eſt duo-
bus.* Neceſſe *eſt igitur ipſum iuſtum, & medium eſſe, &
æquum, & ad aliquid, & quibuſdam. atque quo medium
quidem eſt, hoc aliquorum eſt, quæ quidem plus ſunt &
minus. quo autem æquum eſt, duobus eſt; at quo iuſtum
eſt, quibuſdam eſt . ipſum ergo iuſtum, in minimis qua-
tuor conſiſtat neceſſe eſt.* Homines *enim quibus eſt iuſtum
duo ſunt. & res in quibus & ipſæ duæ ſunt .* Atque *ea-
dem eſt æquitas quibus atque in quibus .* Nam *ut ſeſe ha-
bent ea in quibus: ſic ſeſe habent & illa. ſi enim non ſunt
æqui, non æqua habebunt. Sed hinc pugnæ naſcuntur, &
incuſationes, atq; querelæ : cum æqui non æqua, aut æqua*
26 *non æqui habent ac potiuntur . Id ita eſſe ex eo quod pro
dignitate fit conſtat .* I*uſtum enim quod in diſtributioni-
bus eſt, omnes uno ore pro dignitate quadam oportere
eſſe dicunt . ipſam tamen dignitatem non eandem omnes*
ὀλιγαρχι- *inquiunt eſſe . ſed populares quidem, libertatem.*pauci*
κοί. *uero potentes, opulentiam . nonnulli nobilitatem . opti-
mates uerò, uirtutem .* I*uſtum ergo, rationum quandam
comparationem ſubit.* C*omparationem nanque rationum
ſubire, non abſoluti numeri ſolum: ſed numerabilis etiam
omnino proprium eſt . etenim comparatio rationum, æ-
qualitas eſt rationum, & in quatuor minimus eſt . & ſe-
iunctam quidem in quatuor eſſe conſtat .* An *non conti-
nua in quatuor eſt? uno nanque termino utitur, ut duo-
bus: & bis illum ſumit, hoc modo: ut* A *ſeſe habet ad* B,
ſic B *ſeſe habet ad* C. *Bis igitur dictum eſt ipſum* B.
quare ſi B *bis poſitum fuerit, quatuor erunt ea quæ com-
parationem ſubeunt rationum .* E*ſt autem & ipſum iu-
ſtum in quatuor minimis : & ratio eadem eſt.* Sunt *enim*
27 *ſeiuncta ſimiliter: & quibus, & quæ .* Erit *ergo, ut eſt* A
termi

*terminus ad B terminum,ſic C terminus ad terminum D.
Et mutato ergo ordine,ut A ſeſe habet ad C:ita B ſeſe ha
bebit ad D. Quare & totum ad totum,quod quidem di=
ſtributio ipſa coniungit. Et ſi ita compoſitum fuerit,iuſtè
coniungit. Coniunctio igitur A termini cum C,& B cum* 28
*D,iuſtum eſt id quod ad diſtributionem accommodatur,
& eſt medium eius quod comparationem rationum non
ſubit. quod enim ſubit ipſam,medium eſt. iuſtum autem
ſubit. Talem autem rationum comparationem, Mathema* 29
*tici geometricam uocant. In geometria nanque fit,ut &
totum ad totum perinde ſeſe habeat, atque ad utrunque
ſeſe habet utrunque. Non eſt autem continua hæc compa=* 30
*ratio rationum. non enim fit terminus unus numero, cui
& quod. Iuſtum igitur hoc in comparatione rationum* 31
*conſiſtit. Iniuſtum autem eſt id, quod à comparatione
rationum exorbitat. fit igitur aliud plus, aliud minus.
quod quidem & in ipſis operibus accidit. in bonis enim
qui iniuriam facit, plus habet: qui iniuriam patitur,mi=
nus. In malis autem contrà. boni nanque rationem ſubit* 32
*minus malum ad maius malum: minus enim malum, ma=
gis quàm maius eſt expetibile. At quod expetitur,bonum
eſt: & quod magis,maius. Hæc igitur una ſpecies iuſti.* 33

COMMENT.

CVM autem iuſtus vir ſit iniquus.]Hoc eſt tertium capi- 24
tulum, in quo Philoſophus ſumit alterum membrum
particularis iuſtitiæ ſuperius diuiſæ,ſcilicet iuſtitiam di
ſtributiuam,& eam declarat. Diuiditur in duas partes. In pri
ma oſtendit iuſtum diſtributiuum eſſe medium,& ſecundum
aliquam proportionem vel ſimilitudinem rationis. In ſecũ-
da declarat ſecũdum quam ſimilitudinem rationis ſit mediũ,
& ſecundum quam proportionem. In prima igitur probat
Philoſophus quòd iuſtum diſtributiuum eſt medium,hoc pa-

ĉto, Omne æquum videtur eſſe medium: ſed iuſtum diſtributiuum eſt æquum: ergo iuſtum diſtributiuum eſt medium. Patet maior, quia æquum eſt medium inter inæqualia, id eſt inter plus & minus. Minor quoque à contrario oſtenditur, quia iniuſtum eſt iniquum: ergo iuſtum erit æquum. Contrariorum enim contraria ſunt conſequentia. Patet ergo quòd iuſtum diſtributiuum eſt medium.

25 ATQVE hoc eſt ipſum æquum.] Nunc oſtendit Philoſophus quòd tale medium eſt ſecundum proportionem & ſimilitudinem rationis. Primo autem videtur præſupponere duo, quorum primum eſt quòd omne æquum eſt in duobus minimis. nam æquum eſt ad aliquid: ergo oportet eſſe ſaltem inter duo, ſcilicet illud quod dicitur æquale, & illud ad quod dicitur æquale eſſe: ſicut ſimile dicitur alicui ſimile, & ſic requirit ſaltem duo minima, & duos terminos. & ex hoc Philoſophus videtur inferre ſecundum præſuppoſitum, ſcilicet quòd cum æquum ſit in duobus minimis, iuſtum quoque erit in duobus minimis: & quòd iuſtum eſt medium, & eſt æquum, dicitur ad aliquid ex quibuſdam. Ex quo ſequitur quòd iuſtũ ſit in quatuor minimis, quia iuſtũ eſt etiã relatiuũ, & inquantum iuſtum requirit etiam duos terminos ſicut æquum. iuſtum igitur erit medium, & æquum & relatiuum: cum ſit medium ponetur inter duo extrema, ſcilicet iniqua, quorum vnum eſt plus, aliud minus: qua verò eſt æquum, conſiſtit in duobus inter quæ eſt relatio. quare vt eſt æquũ, eſt inter duo; vt verò eſt iuſtum, eſt ad aliquid, id eſt reſpicit perſonas. ſic igitur eſt ad aliquid & quibus, id eſt ad perſonas, & in rebus quæ tribuuntur, ſic ergo eſt medium in quatuor minimis. Dicitur autem in quatuor minimis, vt puto, quia iuſtitia, vt oſtendet, eſt ſecundum ſimilitudinem rationis, quæ ad minus in quatuor terminis minimis fieri ſolet. His præſuppoſitis Philoſophus probat quod iuſtum diſtributiuum eſt medium aliqua ſimilitudine rationum, hoc paĉto, Illud iuſtum quod cõſiſtit ſaltem in quatuor minimis, quorum vnum ſe ita habet ad alterum, ſicut reliquum ad reliquum, eſt medium ſecundum aliquam proportionem & ſimilitudinẽ rationis: ſed iuſtum diſtributiuum eſt huiuſmodi: ergo iuſtum diſtributiuum eſt medium ſecundum aliquam proportionem, & ſimilitudinem rationis. Maior patet, quia illud iuſtum quod cõſiſtit in quatuor

termi

terminis, quorum primum ſe habet ad ſecundum, ſicut tertium ad quartum, conſiſtit in aliqua ſimilitudine rationis. Minor patet ex præſuppoſitis, quia diximus quod iuſtum diſtributiuum eſt æquum: ergo requirit duos terminos, poſtea eſt iuſtum ad aliquid, ex quo requirit duos alios terminos, & ſic erunt quatuor termini, ſcilicet duæ perſonæ, & duæ res quibus terminabitur proportionalitas & ſimilitudo rationis in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum.

[I D ita eſſe.] Probat idem alia ratione quæ ſumitur ex parte dignitatis, & ex ſententia omniũ hominũ qui dicunt iuſtũ diſtributiuũ oportere fieri ſecundum dignitatem perſonarum quibus fit diſtributio, ita vt qui maiorem habet dignitatem, plus habeat: qui minus, habeat minus. & iſta eſt aliqua ſimilitudo rationis. quare ex hac communi opinione iuſtum diſtributiuum cõſiſtet in aliqua proportionalitate & ſimilitudine rationis: ſed quanquam omnes in hoc conuenire videãtur, non tamen conſentiunt, quænam ſit illa dignitas ſecundum quam debet fieri diſtributio, vel honorum, vel pecuniarum, & aliorum quæ diuidi inter ciues poſſunt. Sed quidam dicunt libertatem, vt populares: alij opulentiam, vt potentes: alij verò virtutẽ, vt in ciuitatibus quas optimates gubernant. Atque ex ijs habemus quòd iuſtum diſtributiuum eſt medium ſecundum aliquam proportionalitatem, & ſimilitudinem rationis. 26

[E T quibus.] ſcilicet rebus vbi eſt æqualitas eorum quæ diſtribuuntur. Et illa, ſcilicet quibus diſtribuentur, id eſt perſonæ quibus fit diſtributio. Notandum pro declaratione ſupradictorum, quòd ſimilitudo rationis eſt æqualitas rationum, quam iſti proportionem vel proportionalitatem vocant. Continet autem duas rationes, ratio autem eſt ſaltem in duobus, ſimilitudo verò rationis in duabus rationibus. Exemplum primi, Inter duo & quatuor eſt ratio, & reſpectus quidam quantitatis qui dicitur ratio dupla: ſimiliter inter III. & VI. eſt ratio dupla. Verum ſimilitudo rationis continet ſaltem duas rationes, & quatuor terminos. Exemplum huius ſecundi: ſicut ſecundum ad quatuor, ita tertium ad ſextum. Sunt enim hic duæ rationes, ex quibus reſultat proportionalitas ſiue ſimilitudo rationis, duas habens rationes, vt diximus, & quatuor. Notandum præterea quòd æquum duobus modis accipi poteſt. vno modo vt nec 27

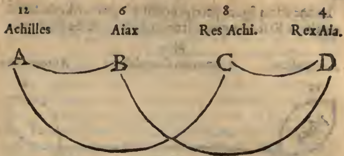
vt nec ſuperet, nec ſuperetur;alio modo vt ſuperet quidem, ſed tamen ſeruet æqualitatem reſpectu perſonarum quibus diſtribuitur. Videtur ergo iniuſto diſtributiuo cadere poſſe vtrunque æquum. Nam ſi ſint perſonæ paris dignitatis, neceſſario ſeruabitur ibi æqualitas rerum diſtribuendarum, ita vt id quod dabitur, non ſuperabit, nec ſuperabitur. Conſiſtit etiam in æqualitate rerum: quarum altera ſuperat, & altera ſuperatur: tamen ſeruatur æqualitas reſpectu perſonarum, veluti ſi Achilli detur & Aiaci, & Achilles ſuperet Aiacem in decimo, ſi dabuntur eis æqua ſecundum quantitatem, non ſeruabitur iuſtum: ſed quanto Achilles ſuperat in dignitate, tanto id quod ei additur ſuperare debet. Cum ergo dupliciter ſumatur æquum vel æquale, dixit Philoſophus quòd ſi non ſint æqui, ſcilicet in dignitate & meritis, non æqua habebunt, ſcilicet in quantitate, quia plus digno & plus mereti plus etiam debetur. Quòd ſi hoc pacto nō ſeruetur æquum, extemplo, dicit Philoſophus, naſcuntur pugnæ, & diſcordiæ & querelæ, ſcilicet quando æqui in dignitate habeant non æqua in dignitate: aut econtra, non æqui in dignitate habent

28 æqua in quātitate. [IVSTVM igitur in ſimilitudine.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam declarauit quòd iuſtum diſtributiuum cōſiſtit in aliqua proportionalitate vel ſimilitudine rationis: nunc oſtendit qualis ſit iſta ſimilitudo, afferendo duo. primum quòd ſimilitudo rationis conſiſtit non ſolum in numero ſimpliciter & abſolute accepto, qui dicitur conſtare ex vnitatibus abſtractis à rebus, ſed etiam in numero rerum numeratarum. exemplum numeri primo modo ſumpti, eſt vt iiij. v. x. exemplum ſecūdi modi, vt quatuor digiti vel quinque pedes, vt ſunt etiā nūmi, perſonæ, & alia ſimilia. & hoc affert Philoſophus vt hinc habeat quòd proportio ſiue ſimilitudo rationis conſiſtit etiā in rebus, & perſonis, ex quo innoteſcat quòd iuſtitia cōſiſtit in adæquatione ſecundum talem proportionalitatem quam inferius declarabit. Notandum quod ſimilitudo rationum, (cum autem dico ſimilitudinem rationū, interſiſtit in numeris, & per ſe ex conſequenti, & ratione ipſius numeri) fundatur in rebus numeratis. bene ergo Philoſophus accepit non ſolum numerum ſeparatum, ſed etiam res numeratas in quibus dicit conſiſtere ſimilitudinē rationis. Declarat vlterius

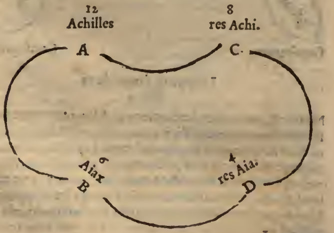
qui d

quid eſt ſimilitudo rationum, dicendo quòd eſt æqualitas rationum, vt hinc habeat iuſtitiam eſſe adæquationem reſultantem ex ſimilitudine rationum. Secundum affert quod ſimilitudo rationis conſiſtit ſaltē in quatuor minimis, id eſt ad minus in quatuor terminis. Poteſt etiam habere plures, quinq;, ſex, vel octo, decē, vt ſicut ſe habet hoc ad hoc, & hoc ad hoc, & ſic deinde: ita illud ad illud. verū in paucioribus quàm quatuor conſtare non poteſt ſimilitudo rationum. & hoc etiam probat Philoſophus hoc pacto, Similitudo rationum diſiuncta conſiſtit ſaltem in quatuor minimis, id eſt ad minus quatuor terminis. Eodem pacto ſimilitudo rationum continua. At præter iſta non inuenitur alia ſimilitudo rationū: ergo omnis ſimilitudo conſiſtit in quatuor terminis ad minus. Patet ratio per ſufficiētem diuiſionem, & vtraque probari poteſt. Diſiuncta ſimilitudo rationum quam iſti diſcontinuam ſicut diſcretam appellant, dicitur illa quæ habet omnes terminos diſiunctos hoc pacto, vt ſicut ſe habet A ad B, ita C ad D. Hæc dicitur diſiuncta, quia nō eſt aliquis terminus communis: ſed omnes iſti quatuor ſunt diſtincti & ſeiūcti, vt in numeris, hoc pacto, ſicut ſe habet quatuor ad duo, ita duodecim ad ſex. In hac manifeſtè patet quòd ſunt quatuor termini. Continua verò eſt illa quæ videtur conſiſtere in tribus: tamen conſiſtit in quatuor, quia vnus terminus repetitur bis, vt oſtendit Philoſophus hoc pacto, ſicut ſe habet A ad B, ita B ad C. vel hoc pacto, ſicut ſe habēt duodecim ad ſex, ita ſex ad tres. Patet ergo quòd in quatuor conſiſtit terminis iſta ſimilitudo rationum, quæ dicitur continua, quia vnus eſt ibi communis terminus, ſcilicet ille qui repetitur bis, & ſic probatum eſt quod omnis ſimilitudo rationum eſt in quatuor terminis. Notandum quod ad hoc propoſitum numerus bifariam dicitur: omitto autem nūc numerum quem iſti appellant numerantem, id eſt animā rationalē. Numerus igitur bifariā ſumitur, aut formalis, aut materialis. Formalis numerus eſt abſtractus ab omni materia ſecundum rationem ſuam: dicitur autem conſtare ex vnitatibus abſolutis, nec applicatis alicui rei, & dicitur cumulatio vel congregatio, ſiue cōpoſitio vnitatum: ſic enim Plato numerum diffiniuit. talis eſt numerus circa quem verſatur arithmetica, vt oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. Conſiderat enim arithmeticus numerum vt numerus eſt abſolute,

ſolute, & nō vt eſt in tabulis ac talibus rebus, ſed abſtractum, & ſecundum ſuam rationem formalem. Materialis autem numerus eſt qui numeratur: quamuis per hunc etiam numeramus: vt per quinque digitos poſſum numerare quælibet quinque, & videtur numerus materialiter oriri ex diuiſione continui. Verum cum ſimilitudo rationum cōſiſtat in vtriſque, tamen primo & principaliter conſiſtit in numero abſtracto, ſecūdario in rebus numeratis: & hoc ex ordine naturæ. reſpectu autem noſtri primo ſimilitudo rationum videtur eſſe vel conſiſtere in rebus numeratis. Philoſophus igitur attulit illud præſuppoſitum, quòd non ſolum in numeris eſt ſimilitudo rationum abſolute, ſed etiam in rebus numeratis. quibus, ſcilicet perſonis. & ea quæ, ſcilicet res. [VT itaq; ſe habet A terminus] Cum velit declarare Philoſophus qualis eſt iſta ſimilitudo rationū in qua cōſiſtit iuſtum diſtributiuum, primo oſtendit eam quomodo ſit: deinde oſtendit eam eſſe geometricam: poſtea declarat quòd eſt geometrica diſiuncta. Dicendum quòd iniuſtum oppoſitum iuſto diſtributiuo exorbitat, & eſt alienum à tali proportionalitate ſiue ſimilitudine rationum geometrica. Probat igitur in primis hanc ſententiā, quòd iuſtum diſtributiuum conſiſtit in ea proportionalitate quæ eſt æqualitas rationū hoc pacto, ſcilicet quod conſiſtit in quatuor terminis: quorum ſicut ſe habet primus ad ſecūdum, ita tertius ad quartum: & promiſcue, & mutato ordine, ſicut primus ad tertium, ita ſecundus ad quartum: & rurſus ſicut primus ad ſecundum, & tertius ad quartum, ita ſe habet primus cum tertio ſimul hoc totum: ad ſecundum cum quarto ſimul. Sententia hæc eſt. Sumantur quatuor termini, ſcilicet duæ res, & duæ perſonæ, ſit Achilles dignitatis & meriti vt xij. Aiax vt vj. ſint res duæ, ſcilicet vna pretij vt viij. altera vt quatuor, tunc ſicut ſe habet Achilles qui eſt xij, ad Aiacem vj, eſt enim ratio dupla: ita ſe habet res viij, ad rem iiij. eſt enim ratio dupla. vel iiſdem ſtātibus terminis promiſcue hoc pacto, Sicut ſe habet Achilles vt xij. ad rem viij, ita ſe habet Aiax vj, ad rem iiij. eſt enim proportio ſexquialtera, vel ſimilitudo rationum ſexquialtera: ex duabus enim illis rationibus primo ſit proportio dupla, & item ex duabus aliis ſit proportio ſexquialtera.

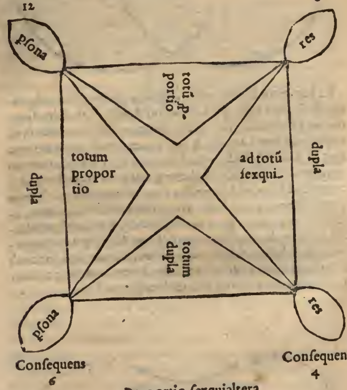

Ex hac igitur figura poſſunt illæ duæ proportiones deprehendi. fit etiã vt ſicut perſona veluti Achilles ſe habet ad perſonam, id eſt Aiacem, & res ad rem, ita totum ad totum vt res, vt perſona ſimul ad rem & perſonam ſimul ſumptam: puta ſicut ſe habet Achilles xij, ad Aiacem vj, & res octo ad rem quatuor, eſt enim ratio dupla: ita ſe habet Achilles duodecim cum re ſua octo, ad Aiacem ſex cum re ſua quatuor, eſt enim proportio vel ratio dupla. vnum enim totum continet xx, aliud verò x, vt ex figura percipi poteſt, & promiſcue ſe habet Achilles duodecim ad rem octo, vt Aiax ſex ad rem quatuor, ita ſe habet Achilles duodecim, & Aiax ſex: continet enim hoc totum xviij. ad rem octo, & rem quatuor, continet duodecim. nam eſt proportionalitas ſexquialtera.

Ex hac

Ex hac etiam figura percipi poteſt proportio dupla,& ſexquialtera. Et item totius ad totum,& dupla & ſexquialtera.

Notandũ pro maiore declaratione quòd in genere tres ſunt ſimilitudines rationũ,ſcilicet geometrica,arithmetica, muſica,& ad has omnes aliæ tanquã ad capita reducũtur. Geometrica proportio, aut ſimilitudo rationũ vel continua eſſe poteſt vel diſiun&ta. Cõtinua hoc modo,ſumantur tres termini ix.vj.& iiij. tũc ſicut ſe habet nouẽ ad ſex, ita ſex ad quatuor. hæc eſt proportionalitas geometrica ſiue ſimilitudo, vbi ſimilis eſt excedendi ratio:eſt etiam cõtinua,quia vnus termiminus,

nus,ſcilicet ſex repetitur bis: eſt etiam ſexquialtera, quia maior numerus continet minorem cum dimidio eiuſdem. Diſiunctè hoc pacto, ſumantur xij.vj.viij.iiij. tunc ſicut ſe habent xij. ad ſex, ita octo ad quatuor, eſt enim ſimilitudo geometrica diſiuncta dupla. Similis eſt enim excedendi ratio dupla,& nullus terminus repetitur bis. Arithmetica vero ſimilitudo rationum,aut continua,aut diſiuncta: continua, ſumantur viij.vj.iiij. quare vt octo ad ſex,ita ſex ad quatuor. Verum viij, excedit vj, in ij,& vj,excedit iiij,in totidem: & differt à geometrica cõtinua,quia ibi eſt ſimilitudo ſexquialtera,& ibi attenditur quòd ſimilis ſit ratio, hic vero quòd ſit idem exceſſus quantititatis. ſicut enim octo excedit in quantitate ij, ipſum vj: ita in eadem quãtitate vj, excedit iiij. Verũ proportio ſimilis non eſt. Nã octo ad vj, habet rationem ſexquialterã, & vj,ad iiij, habet rationem ſexquialteram:ex quo cum rationes ſint diſsimiles, nõ poteſt eſſe proportio geometrica:ſed cum exceſſus in quantitate ſint ſimiles, ideo eſt arithmetica proportio,vbi quantitas attẽditur. Diſiuncta quoque fieri poteſt arithmetica hoc pacto:ſicut ſe habet xij,ad viij,ita vj,ad ij:& hic etiã apparet exceſſus ſimilis quantitatis,& eſt diſiuncta,quia nullus terminus repetitur bis,vt manifeſte apparet. Eſt &alia, id eſt tertia quæ dicitur muſica,quæ oritur tribus terminis poſitis inter ſe,ita quòd ſicut ſe habet primus ad tertium,ita ſe habet exceſſus primi, quo excidit ſecundũ ad exceſſum ij,quo excidit tertiũ. ſumãtur vj,iij,ij. tũc vltra vt ſe habent vj, ad duo: ſic exceſſus quo vj,excidit iij,ad exceſſum quo iij,excedunt ij.at vj.ad ij,habent rationẽ triplam. Ter enim ipſum cõtinet: ſic vj,cũ excedat iij,& iij excedit ij,in vnitate, ergo habebunt exceſſus ad exceſſum triplã rationẽ. Ternarius enim ad vnitatem habet rationẽ triplã, quia ternarius numerus vnitatẽ continet ter, & talis videtur eſſe ſimilitudo muſica. ſed primo ſimilitudo rationũ videtur cõpetere geometricæ:deinde muſicæ:tertio & remote magis arithmeticæ. Verũ vt ad geometricã reuertamur,triplex progreſsio vel cõiunctio fieri videbatur hoc pacto, Sicut ſe habet primũ ad ſecundũ,ita tertiũ ad quartũ. vel vt rebus & perſonis accõmodemus,ſicut ſe habet perſona ad perſonã,ita res ad rẽ. Itẽ promiſcue ſicut ſe habet perſona ad rem,ita perſona ad rem. Itẽ totius ad totum,ſicut ſe

habet perſona ad perſonam,& res ad rem:ita perſona,& perſona ſimul ad rem,& rē ſimul, & promiſcue ſicut ſe habet perſona ad rem, & perſona ad rem : ita perſona, & res ſimul, ad perſonam & rem ſimul. Verum nemo moleſte ferat,ſi ij termini ſæpius repetuntur. Fit enim vt apertius pateſiat in his

29 locis ſententia Philoſophi. [TALEM autem rationum.] Declarat autem Philoſophus quòd talis ſimilitudo rationum in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum eſt geometrica, non autem arithmetica nec muſica,hoc pacto:Illa ſimilitudo rationum,quæ ita habet, vt primum ad ſecūdum,ita tertium ad quartum, & item vt primum ad tertium, ita ſecundum ad quartum,&item vt primum ad ſecundum,& tertium ad quartum,ſic primum cum tertio,ad ſecūdum cum quarto,eſt geometrica:ſed iſta quam ſuprà attulimus,& in qua diximus conſiſtere iuſtum diſtributiuum eſt huiuſmodi : ergo &c. Talem ſcilicet in qua diximus conſiſtere iuſtum diſtributiuum.

30 [NON eſt autem.] Affert aliam ſententiam Philoſophus, ſcilicet quòd illa ſimilitudo in qua cōſiſtit iuſtū diſtributiuū, eſt diſiuncta,non autem cōtinua.probatur,Illa ſimilitudo eſt diſiuncta in qua non ſumitur vnus terminus cōmunis: at iſta ſimilitudo in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuū nō habet communem terminum:ergo eſt diſiuncta, & non continua. Maior patet. Minor declaratur à Philoſopho, quippe cui, id eſt perſona: & quod,id eſt res ipſa quæ diſtribuitur,non concurrunt vt poſſint fieri vnus terminus.Sic igitur ſummo ordine habemus à Philoſopho primo quòd iuſtum diſtributiuum conſiſtit in aliqua ſimilitudine rationum. Secūdo quòd in ſimilitudine geometrica. Tertio quòd in geometrica diſiūcta

31 vel diſcreta,vt aiunt. [INIVSTVM autem.] Nunc declarat Philoſophus iniuſtum oppoſitum aberrare à tali ſimilitudine rationis,aut in plus,aut in minus: vt ſuperioribus exēplis oſtendi poteſt.Nam ſi iuſtum diſtributiuū conſiſtit,vt Achilles xij.habeat præmium viij.& Aiax vj. habeat præmium iiij. profectò iniuſtum erit ſi x.tribuantur Achilli, duo Aiaci, vel econtrà:quomodocunque enim aberrat à medio ſecundum talem ſimilitudinem rationū,vel in plus, vel in minus oritur

32 ipſum iniuſtū. [IN malis iniuſtus habet minus.] Qui patitur iniuriā habet plus,ſed videtur iniuſtus habere plus de bono: quia minus malū videtur ſubire rationem boni, inquantū eſt

eligibi

eligibile magis, vt ait Philoſophus. [VNA ſpecies iuſti.] ſci- 33
licet diſtributiui. iuſtũ igitur diſtributiuũ cõſiſtit in ſimilitudi
ne rationũ geometrica disiũcta, ſiue diſcreta, vt iſti appellãt.

De iuſto commutatiuo. CAPVT IIII.

*REſtat autem id iuſtum quod fit in emendan- 34
dis cõmercijs, tum ijs quæ ſua ſpõte faciunt
homines, quàm ijs quæ inuitis ipſis efficiun
tur. Hoc autẽ aliam habet ſpeciẽ à priore.
iuſtum enim diſtributiuũ eorũ quæ cõmunia ſunt, in dicta
ſemper cõparatione rationũ cõſiſtit. nam ſi è pecunijs pu
blicis diſtributio fiat: eadem erit ratione quam habẽt in-
ter ſeſe ea, quæ in rempublicam ſunt collata. & iniuſtum
quod huic opponitur, id eſt quod à cõparatione rationum
exorbitat. Iuſtum autẽ quod eſt in cõmercijs, eſt quidem
æquum quoddam: & iniuſtum, iniquũ. Sed non illa cõpa-
ratione rationũ, ſed arithmetica. nihil enim refert, ſi pro-
bus prauo detraxerit, an prauus probo. neq; ſi adulteriũ 35
probus, an prauus cõmiſerit: ſed ad differentiã nocumen-
ti, lex reſpicit tantũ. & utitur ut æqualibus, ſi hic iniuriã 36
facit, ille patitur: & ſi hic nocuit, ille eſt læſus. Quare in-
iuſtum hoc cum ſit iniquum, iudex æquare conatur. Nam
cũ hic quidẽ percuſſus eſt, aut occiſus, ille uerò percußit,
aut occidit: paßio atque actio diuiſa eſt in partes non æ-
quas, ſed ad æqualitatem auferendo lucrum damni reſpe- 37
ctu redigere nititur iudex. Dicuntur enim hæc in tali-
bus, abſolute dicendo. atque quanquam hæc nomina qui-
buſdam accõmodata nõ eſſe uidentur, ut ei qui percußit,
lucrũ, & ei qui paſſus eſt, damnũ: cum tamen mẽſurata fue
rit paßio, hoc damnũ, illud lucrũ uocatur. Quare æquũ 38
quidem inter plus & minus, mediũ eſt. Lucrum autẽ atq;
damnũ plus ſunt, & minus. contrario modo, plus boni,
& minus mali lucrum. contrarium autem damnum, quo-*

*rum medium eſt ipſum æquum, quod quidem dicimus eſſe iuſtum. Quare iuſtum emẽdatiuum, medium eſt inter damnum & lucrum. Quapropter & cum controuerſiam habent, ad iudicem ipſum confugiunt. Ire autem ad iudicem, eſt ire ad ipſum iuſtum. Iudex enim ut iuſtum eſt animatum ſuapte natura. & quærunt iudicem mediũ. Et uocant nonnulli * mediatorem, ut ipſum iuſtum aſſecuturi, ſi medium iuſtum conſequantur. Medium ergo quoddam eſt ipſum iuſtum. ſiquidem & iudex medium eſt. Iudex autem ad æqualitatem redigit. Et perinde atque ſi linea in duas inæquales partes diuiſa, id quo maior pars dimidiũ excedit abſtulerit, minoriq́; addiderit parti. cumq́; totum diuiſum fuerit duas in partes inæquales, tum ſuum aiunt habere, cum æquum acceperint. Aequum autem medium*

μεσοδίκας

39 *eſt, inter maius & minus, in arithmetica comparatione rationum. * Nam ſi ſint duo æqualia, & ablatam ab altero quantamuis partem addideris alteri, talibus duabus excedit partibus alterum. ſi enim ablata fuiſſet, & non addita, una ſola parte excederet. Excedit ergo medium una. & ipſum medium excedit id à quo eſt ablatio facta, una. Hoc ergo cognoſcemus & quidnam auferendum ab eo ſit qui plus habet, & quid addendum ſit ei qui minus habet. Id quo medium excedit, addendum eſt ei qui minus habet. id autem auferendum à maximo eſt, quo exceditur medium. Sint æquales lineæ tres, a, b, c, d, e, f, atque ab a b, pars auferatur a g, & addatur ipſi lineæ e f, ſitq́; illa h e. Quare tota linea h e f excedit g b lineam parte h e, & parte e k. Excedit ergo mediam c d lineam h e parte. Eſt autem*

Græcus codex ſic habet, διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον, ὅτι δίχα ἐστὶν ὥσπερ ἂν εἴ τις εἴποι δίχαιον. ὁ δικαστὴς, διχαστής.

40 *hoc in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, niſi agens ageret, & quantum, & quale, & patiens pateretur hoc, & tantum & tale. Nomina autem hæc (damnum, inquam,*

quam, & lucrum) ex ijs contractibus quos ſua ſponte fa- 41
ciunt homines tracta ſunt. Qui enim emendo, uendendo,
cæteraq; agendo quæ lege cōceſſa ſunt plus habent quàm
ſuum, ij lucrari: qui minus quàm in principio, ij damnum
pati dicuntur. Sed qui neq; plus, neque minus habent, ſed
ſua per ſeipſa ſunt facta, ij ſe ſua inquiunt habere, & ne-
que damnum pati, nec lucrari. Quare iuſtum medium eſt, 42
inter lucrum quoddam & damnum (quæ fiunt inuitis ho
minibus) æquale, inquam, & prius & poſterius habẽdo.

COMMENT.

RESTAT autem id iuſtum.]Hoc eſt quartum capitulum 34
huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm ſu-
perius diuiſit iuſtitiam particularem in duas partes, ſci
licet in diſtributiuam & correctiuam cõmerciorum, & etiam
diſtributiuam quæ verſatur circa munera publica diſtribuen
da pluribus declarauit: nunc docet de altero membro, id eſt
de iuſtitia correctiua cõmerciorum. Diuiditur autem in duas
partes. In prima oſtendit quòd hæc iuſtitia eſt medium ſecun
dum proportionalitatem arithmeticam, & quòd eſt medium
inter lucrum & damnum. In ſecunda oſtendit quonam pacto
ea ſit medium ſecundũ talem proportionalitatem arithme-
ticam. In prima autem parte narrat Philoſophus primũ quod
eſt vna alia ſpecies iuſtitiæ diuerſa à diſtributiua, & declarat
quid ad illam pertinet, vt oſtendat quid intereſt inter corre-
ctiuam & diſtributiuam, deinde quid pertinet ad illam corre
ctiuam. ex quo etiam patet vtriuſque differentia. Poſt hæc af-
fert ſentẽtiam quãdam de iuſto tali correctiuo, ſcilicet quòd
iſtud iuſtum eſt medium inter damnum & lucrum. & hunc or
dinem in prima parte ſeruare videtur vt patebit, Dicit igitur
in primis quod eſt alia ſpecies iuſtitiæ diuerſa à prima, cum
cõſiſtat in correctione commerciorum: hæc autem duplici-
ter fieri poſſunt, aut inuitis nobis, vt ſuprà oſtendit, & nunc
tangit, & tale iuſtum non conſiſtit in ſimilitudine rationum
geometrica quæ ſeruatur in iuſto diſtributiuo cum res com-
munes diſtribuuntur. Nam ſi fiat diſtributio iuſte ex pecunia
publica, ſeruabitur proportionalitas geometrica, vt qui cõ-

tulit plus, etiam plus ei tribuatur, & minus ei qui contulit mĩnus, vt ſuperioribus exẽplis patere poteſt. At correctiua non ſeruat talem proportionalitatem, ſed eam quam nunc oſtendet. At iuſtum id. declarat quòd iſtud iuſtum quod eſt quoddam æquũ non ſimpliciter, ſed quoddam, iſtud inquam conſiſtit proportionalitate arithmetica. Probatur, Vbi æquum non reſpicit rationem perſonarũ, ſed ſolum qualitatẽ damni & lucri, profectò ibi æquũ & iuſtum in arithmetica conſiſtit, non autem in geometrica. At æquũ & iuſtum correctiuũ non reſpicit qualitatem perſonarũ, ſed quantitatem damni & lucri: ergo tale iuſtum correctiuum conſiſtit in ſimilitudine rationũ arithmeticæ. Maior eſt clara. Nam in geometrica proportionalitate, & diſtributiua iuſtitia, attendũtur res, & perſonæ, & in hac arithmetica & correctiua reſpicitur quãtitas exceſſus, qua excedit vna pars aliam, vel numerus numerum, vt adæquatio fiat ſecundum arithmeticam proportionẽ. Minorem videtur probare Philoſophus exemplis: cũ enim corriguntur commercia hominum, qui corrigit non conſiderat qualitatem perſonarum: ſed quantitatem rerum circa quas factum eſt cõmercium, ſcilicet damnum, qua quantitate ſuperat lucrum, & redigit & lucrum & damnũ ad æqualitatẽ. Item affert aliud exemplũ: vt ſi ſit percutiens & percuſſus, vel interficiens & interfectus, non reſpicit perſonas iudex, ſed damnum inter pulſationem actiuam & paſsiuam, quod inæqualitas dicitur, quam iudex per hãc ſpeciẽ iuſtitiæ ad æqualitatẽ redigit, non reſpiciendo perſonas niſi per accidens eueniat. vt ſi quis pulſauerit conſtitutum in magiſtratu, punietur maiori pœna quàm ſi priuatum pulſauerit, & in tali caſu reſpicietur perſona: ſed per accidẽs ſit, vt inferius patebit. Poſt hæc Philoſophus pro declaratione minoris remouet cauillationem quandam. Nam potuiſſet dicere aliquis, tu appellas lucrum ſi quis pulſauerit, & damnũ ſi pulſatus fuerit: at in his rebus non dici debet lucrum vel damnum, ſed in pecunijs potius, & ſimilibus rebus. Ad hoc reſpondet Philoſophus quòd nonnullis videtur quòd non poſsit dici: ego tamen oſtendo quomodo poſsit dici vtendo iſtis terminis ſimpliciter. Nam antequàm fuerit mẽſurata actio vel paſsio, & inæqualitas, nõ videtur eſſe ibi lucrum vel damnum: ſed cum menſurata fuerit, ſtatim videtur ibi eſſe damnum & lucrum, & poſſe dici, vt

qui

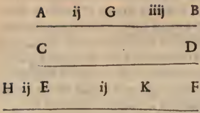
qui amiſit oculũ habet damnum cum amiſerit oculi cõmoditates. At damnum refertur ad lucrum: ergo ſi paſsio dicetur damnum, actio dicetur lucrum, vt patet. [NIHIL enim refert.] reſpectu perſonarum, ſcilicet. [VTITVR illis.] Perſo- 35 36
nis in eadem æqualitate. Paſsio atque actio eſt vna & eadem res, & iſta tota actio atque paſsio diuiſa eſt in partes inæquales, & vt reſpicit agentem dicitur actio, vt verò patienté paſsio: vt in libro Phyſicorum oſtendit Philoſophus.

[AVFERENDO lucrum.] Quia amiſit oculum punito il- 37
lo à iudice qui effodit, videtur quodammodo oculum recepiſſe. Notandum quòd hoc iuſtum correctiuum conſiſtit in arithmetica proportionalitate, quia non reſpicit perſonas, ſed tantum inæqualitatem rei, ſcilicet qua res rem excedit alteram, & reducit ad æqualitatem. At verò iuſtum diſtributiuum perſonarum habet rationem eo modo quo ſuprà diximus.

[QVARE æquum.] Affert Philoſophus ex ſupradictis 38
vnam ſententiam, ſcilicet quòd iuſtum hoc eſt medium inter damnum, & lucrum: & eam probat duabus rationibus. Prima, æquum huius correctiuæ iuſtitiæ eſt mediũ inter damnum & lucrum: at iuſtum correctiuum eſt æquum: ergo eſt medium inter damnum & lucrum. Secunda ratio, Iudex eſt medium inter plus & minus, quorum alterum eſt lucrum, alterum damnum: at iudex eſt quodammodo iuſtum tali iuſtitia, quia iuſtum eſt medium inter lucrum & damnum: ergo iuſtum correctiuum eſt medium, & cætera. Patet ratio, quia iudex eſt medium quoddam inter plus & minus: & cum naſcitur controuerſia, ſtatim currit ad iudicem, tanquam ad quoddam medium, & animatum iuſtum quod æquat inæqualiter ſe habentia ac ſi eſſet vna linea in partes diuiſa inæquales: tunc ſi auferatur à maiore, & addatur minori, dicere ſolemus quòd vterque illorum habet rem ſuam, id eſt æqualitatem, & ideo tale iuſtum videtur conſiſtere in eo vt quaſi aliquod totum diuidatur in partes æquales. Vnde & nomen ſumpſiſſe videtur. Nam apud Græcos δίκαιον, à δίχα dici videtur verſo χ in κ quaſi duatim & diuiſim, vt ita loquar. Græcè enim διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον ὅτι δίχα ἐστίν. Ex his patet quòd iuſtum correctiuum eſt medium inter plus & minus, & lucrum & damnum ſecundum pro-

portionalitatem arithmeticam, ſua natura, id eſt ſecundum ſuam naturam: quia quando fit contra naturam non eſt vere
39 iudex, nec proprie appellandus iudex. [AEQVVM autem medium eſt.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quo pacto inuenitur medium tale iuſtitiæ correctiuæ, quod eſt inter plus & minus ſecundum ſimilitudinem arithmeticam. hoc autem declarat ſimilitudine quadam afferẽdo lineas, quarum exemplo iſtud medium innoteſcere poſſit. Dicit ergo quòd ſi ſint duo æqualia, puta viij. & viij. & ab altero auferatur vna pars, vt duo: hæc pars aut addi poteſt alteri viij. aut non. ſi addatur, tunc fient x. & excedet alterum diminutum quod remanſit vj. in duabus partibus, id eſt bis duobus. Quòd ſi eſſent ablata ei, & nõ addita alteri in vna tantum parte & dualitate, alterum diminutum, id eſt ſex excederet. quòd cũ ſit ei addita ſuperat mediũ in vna parte, id eſt dualitate, medium verò excedit illud diminutũ in altera dualitate. Quare auctum excedet diminutũ in duabus partibus & dualitatibus cum ſit x. & illud vj. & ſic erũt inæqualia. quòd ſi velimus ad æqualitatem mediumque redigere, tũc auferenda eſt pars illa qua excedens ſuperat medium, id eſt vna dualitas, & addenda ei quod tali parte & dualitate deficit à medio, & ſic fiet æquatio, & mediũ inuenietur. Sed vt clarius intelligatur ſumantur lineæ. ſint tres lineæ æquales, quarũ vna appelletur A B, altera C D, & alia E F, & C D ſit media ad quam iudex tanquam ſignum reſpiciens, ſuperiorem lineam diminutam, ad inferiorem auctam, id eſt exceſſum & defectum ad æqualitatẽ reducere debet. Auferatur ergo à prima linea A B vna pars, ſcilicet A G, & addatur tertiæ quæ dicitur E F, & media relinquatur intacta. Et illa pars quæ additur ſit H E. Ex his ſequitur quòd linea aucta quæ vocatur H E F ſuperet lineam diminutam vocatã G B in duabus partibus, ſcilicet vna quæ dicitur H E, alia quæ vocatur E K, & eſt æqualis priori parti. Mediam vero lineam C D quæ permanſit intacta ſuperat in vna tantũ parte, ſcilicet eam quam habuit ex diminuta linea. Cum ergo excedens linea excedat inferiorem in duabus partibus æqualibus, & medium in vna: iudex cum voluerit redigere ad æqualitatem reſpiciens mediam, auferet ab excedente illam partem qua mediam excedit, & addet inferiori: & ſic fiet æqualitas & adæquatio, vt in figura patet.

[EST

[EST autem hoc.] 40
Cum antea Philoſophus viſus ſit declarare medium ſecundum arithmeticam proportionalitatem quod verſatur circa eaſdem res: nunc verò oſtendit, quòd hoc pacto ſumitur circa res diuerſarum artium, ſcilicet ſecundum proportionalitatem, & ſimilitudinem arithmeticam. Probatur: ſi hoc pacto non inueniretur medium in rebus diuerſarum artium, tunc deſtruerentur ipſæ artes. Conſequens abſurdum, ergo & antecedens. Patet ratio, quia artium alia eſt præſtantior alia, & opus præclarius facit. quòd ſi inter opera non fieret adæquatio, deficerent profectò artes, quia præclarior artifex nollet permutare ſuum opus præclarius cum alterius artificis opere viliore: niſi agens, id eſt ille qui habet opus quo alius indiget ageret quantum & quale patiens, id eſt ille qui indiget tali opere pateretur, id eſt ſuſciperet tantum & tale. Notandum quòd Philoſophus per agens intelligit eum artificem qui habet aliquod opus quo alius indiget: per patiens intelligit eum qui indiget eo, & ſuſcipit tale opus. Itaque in permutatione operum quæ fiunt in artibus, fit vt vterque poſsit eſſe & agens & patiens diuerſis reſpectibus. ſit faber & ſutor: opus fabri ſit domus, ſutoris calceus. Faber igitur facit domum qua ipſe non indiget, & ſic dicetur agens. Vt autem indiget calceo, dicetur patiens. eodem modo ſutor. Commutatio igitur cum fiat inter duas perſonas, & vtraque dat & ſuſcipit, ex quo vtraque videtur eſſe agens & patiens diuerſis reſpectibus, vt dictum eſt. Dicit præterea Philoſophus, & vtitur ijs terminis, ſcilicet tantum & tale, quantum & quale: quia cum fiant varia opera, oportet vt in permutando redigantur ad aliquam æqualitatem: vt ſi de ſe vnum opus non ſit ita perfectum ſicut aliud, oportet vt accipiantur tot illius generis, vt adæquent perfectionem alterius: & ſic vnum opus euadat tantum quantum alterum, & etiam tale.

41 [NOMINA autem hæc.] Declarat Philoſophus originem iſtorum nominum, ſcilicet damni & lucri. & dicit quòd hæc nomina ſunt orta ex ijs contractibus quos faciunt homines ſponte ſua, vbi propriè dicitur lucrum & damnum, poſtea tranſlata ſunt talia nomina per ſimilitudinem quandam ad commercia quæ fiunt inuitis hominibus, in quibus non conceditur tale lucrum à legibus, cum fiat in damnum & læſionem alterius, & ideo ad æqualitatem redigi debet, quod fit cum quiſpiam æquum & prius & poſterius habet, id eſt quod erat prius antequam inferretur læſio, & eſt poſterius cum ad æqualitatem rediguntur contrahentes, & in priſtinam formam reſtituuntur quoad fieri poteſt. Et viſus eſt Philoſophus loqui in hac parte iuſtitiæ cõmutatiuæ de commercijs quæ inuitis ſunt, vt furtum, adulterium, verberatio: in ſequenti capitulo videtur loqui de voluntarijs.

42 [PRIVS.] Aequum quod erat prius antequam maleficium fieret, & inæqualitas.

43 [POSTERIVS.] Scilicet quod redactum eſt ad æqualitatem à lege vel iudice poſtea quàm factum eſt illud maleficium, ita vt in ordine prius ſit æquum, quia vnuſquiſque ſua habet, deinde orta eſt inæqualitas ob maleficium ab altera parte commiſſum in damnum alterius: præterea poſterius eſt æquum, cum illa inæqualitas redigitur ad æqualitatem. Dubitatio oriri videtur, quia dictum eſt iuſtitiam conſiſtere in medio ipſius rei: & ſi hoc eſt, tunc diffinitio virtutis aſſignate non videretur ei competere, cum ſit mediocritas conſiſtens in medio rationis, vt antea patuit. Hanc dubitationem, vt arbitror, ſoluere poſſumus diſtinguendo de medio, quod duplex eſſe videtur: vnum, ſcilicet rationis determinatum à recta ratione, vt non excedat neque deficiat: alterum rei, cuius effectrix eſt ipſa iuſtitia. In medio primo modo ſumpto conſiſtit omnis virtus, & etiam ipſa iuſtitia. Et ſic competet ei diffinitio virtutis aſsignata, tamen non obſtat quin ſit etiam medium rei inquantum eius eſt effectrix. Eſt igitur in medio rationis ſecundum eſſentiam ſuam: eſt præterea medium rei inquantum eſt eius effectrix, aut ſecundum ſimilitudinem rationum geometricam in diſtribuendo, aut arithmeticam in commutando.

De

De repaſsione, numo, & indigentia.

CAPVT V.

Idetur autem nonnullis & ipſa repaſsio ſimpliciter eſſe iuſtum, ut Pythagorici cenſuerunt. qui quidem abſolute definientes iuſtum, repaſsionem eſſe dicebant. Verum repaſsio, nec ad diſtributiuum iuſtum, nec ad emendatiuum accommodatur. Quanquam eam ipſam & Rhadamanti ipſius iuſtum aſſerunt eſſe,* 44

Si quæ fecerit, hæc etiam patiatur & ipſe,
Iudicium fuerit perrectum, atque exitus æquus.

45 *Perſæpe enim diſcrepat. nam ſi quis magiſtratum gerens percuſſerit quēpiam, non decet eum repercuti. Et ſi quiſpiam eum qui magiſtratum gerit, repercuſſerit, is non ſolum repercutiendus eſt, uerum etiam ſupplicio afficiendus. Præterea multum inter ſe differūt, id quod ſpōte, & id quod inuitus quiſpiam fecit.* 46 *Sed in ſocietatibus cōmerciorum, tale iuſtū (repaſsio inquā) per cōparationem rationum, & non per æqualitatē continet ciuitatem. Ciuitas enim tum cōſeruatur cum retributio fit ut comparatio flagitat rationum. nam homines aut reddere malum quærunt, quod ni faciant ſeruitus eſſe uidetur. aut retribui ſibi bonum, quod niſi fiat, actus dandi beneficiumq́; nō fit. at ciuitates his conſeruantur. Quamobrem & Gratiarum templum in ciuitate media condunt, ut retributio ſit. hoc enim gratiæ proprium eſt. Nam is qui ſuſcepit, ſubminiſtret uiciſsim ei qui munus cōtulit, & ipſe rurſus incipiat conferre oportet. Coniunctio autē quæ per diametrū eſt, facit eam retributionem quæ per comparationē rationum efficitur, hoc pacto, Sit Aedificator quidā a, Sutor autē b, Domus in c, & calceus collocetur in d. Aedificatorē igitur à* 47

** Græcus codex plus habet, οὐκ ἐφαρμόττει, οὔτε ἐπὶ τὸ νέμιμον, οὔτε ἐπὶ τὸ πολιτικόν. πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κοινωνικόν. τὸ δὲ ἀντιπεπονθὸς, οὐκ ἐφαρμόττει. β. id eſt nō cōuenit neque iuſtitiæ uniuerſali, neq́; particulari. Particularem enim uoco politicam, quæ res cōmunicat: mutuū enim pati neque ad diſtribuit. b.*

*tur à ſutore accipere opus illius, & ipſum illi ſuum dare
oportet. Si igitur primũ ſit id iuſtum quod comparatione
rationũ eſt æquũ, deinde repaßio fuerit, erit quod dicitur.
ſin minus, non erit æquum neque conſtabit ſocietas. Nihil
enim prohibet unius opus alterius opere præſtabilius eſſe.*
48 *Hæc igitur ad æqualitatem redigantur oportet. Eſt autem
hoc & in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, niſi
agens ageret, & quantum & quale, & patiens pateretur
hoc, & tantum & tale. Non enim duobus ex medicis fit
ſocietas, ſed ex medico atq; agricola, & ex diuerſis om-
nino, ac inæqualibus. uerum hi redigantur ad æqualitatem*
49 *oportet. Quapropter ea uniuerſa quorũ eſt permutatio,*
50 *inter ſeſe comparabilia quodãmodo eſſe oportet. Pro quo
numus in uſum hominum uenit, & fit quodammodo me-
dium. metitur enim cuncta. quare & nimium atq; parum.*
51 *quotnam calcei domui uel uictui ſunt æquales. Oportet
igitur quod eſt ædificator ad ſutorem, tot pro domo, uel
alimento calceos eſſe. quòd ſi hoc non fuerit, non erit per-
mutatio, neque ſocietas. hoc autem non erit, ſi non æqua
quodammodo fuerit. oportet ergo aliquo uno menſurari
cuncta, ſicut & antea diximus. Hoc autem eſt reuera qui-
dem indigentia ipſa, quæ omnia continet. Nam ſi non in-
digeant, aut non ſimiliter, non erit permutatio, aut non
eadem erit. Numus autem ex inſtituto factus eſt, ut pro
indigentia ſit. Et propterea nomen hoc habet, quod non
natura conſtat, ſed lege. Et in nobis eſt ſitum ipſum mu-*
52 *tare atque inutilem facere. Erit igitur tunc repaßio, cum
redacta fuerint ad æqualitatem, ut quod eſt ad ſutorem*
53 *agricola, id ſit opus ſutoris ad agricolæ opus. Oportet
autem in figuram comparationis rationum ducere; cum
permutare uoluerint. Sin minus, alterum extremũ exceſ-*

ſus

ſua habebit utroſque. Sed cum habent ſua, ſic æquales & ſocij ſunt. quia hæc æqualitas in ipſis fieri poteſt. Atque ſit agricola quidem a, & alimentum c: ſutor autem b, & opus ipſius quod in æqualitatē iam eſt redactum, d. Quòd ſi hoc pacto non eſſet repaſsio, non eſſet ſanè ſocietas. 54

Ipſam autem indigentiam continere, ut quiddam unū, hoc 55
ſanè declarat. Cum enim aut ambo ſeſe non indigent mutuo, aut aliter, non fit permutatio: ſicut fit, cum eius quiſpiam indiget quod habet ipſe: ut uini, pro quo dat ille triticum exportandum. Oportet igitur hæc redigi ad æqualitatem. Quòd ſi nūc non indigeat, numus quaſi uas intercedit pro permutatione futura, ſi ipſa indiguerit fore. Liceat enim oportet hunc afferenti accipere. Patitur igitur idem & ipſe. Non enim ſemper æquale poteſt. attamen magis ipſe perſiſtere ſolet. Idcirco definitæ ſint pretio res omnes oportet. ſic enim erit permutatio ſemper. quæ ſi erit, ſocietas erit. Numus igitur ut menſura, res ipſas metiendo, redigit ad æqualitatem. Etenim neque ſocietas fuerit ſine permutatione, neq; permutatio ſine æqualitate, neque æqualitas ſine communi menſura. Atque re quidem uera fieri nequit, ut ea quæ adeò differunt, cōueniant communi menſura. attamen indigentiæ ratione ſatisfieri poteſt. Vnum quid igitur eſſe oportet, atq; hoc ex ſuppoſitione. quapropter numus uocatur. Hic enim facit ut omnia 56
menſura conueniant: menſurantur enim omnia numo. Sit 57
*domus quidem a, *unciæ autem decem b: & lectica collocetur in c. Atq; a quidem dimidium ſit ipſius b, ſi pretium domus quinq; unciæ ſint, aut æquale: c autē, id eſt lectica, ſit pars decima ipſius b. Patet igitur quot lecticæ domui ſunt æquales, ſunt enim quinq;. Hoc autē modo permutatio erat antea quàm eſſet numus. nibil enim intereſt ſiue*

μναῖ δέκα

lecticæ

lectiçæ quinque,ſiue pretium quinq; lecticarum detur pro domo. Dictum eſt igitur quidnam ſit iuſtum atq; iniuſtũ.
58 *His autẽ determinatis,conſtat iuris actionẽ medium inter hæc eſſe,agere,inquam,ac pati iniuriam. Alterũ enim eſt*
59 *plus habere,alterũ minus. Iuſtitia autẽ non eodem modo quo priores uirtutes mediocritas eſt: ſed quia medij eſt,*
60 *hoc eſt æqui. iniuſtitia autẽ extremorũ. Et iuſtitia quidem eſt qua iuſtus dicitur actiuus,electione iuſti,atq; diſtributiuus & ſibipſi ad alium,ac alij ad alium. non hoc pacto ut commodi quidem plus ſibi tribuat,& proximo minus, incõmodi autem contrà: ſed æqui, quod ex comparatione rationum emergit,& alij ſimili modo ad alium. iniuſtitia*
61 *autem cõtraria iniuſti. Hoc autem eſt exceſſus & defectus commodi uel incommodi,cõtra comparationẽ rationum. quapropter iniuſtitia exuperatio eſt,& defectus,quia eſt*
62 *exuperationis & defectus: in ſe quidẽ exuperationis eius quod eſt ſimpliciter cõmodum, & defectus eius quod eſt*
63 *incommodum. In alijs autem in toto quidem ſimiliter,eius profectò quod à cõparatione rationum exorbitat,ut con-*
64 *tigerit. Iniuria autem minor quidem eſt iniuriam pati,maior autem iniuriam facere. De iuſtitia igitur ac iniuſtitia, quænam ſit utriuſque natura,ſit dictum hoc modo. Similiter & de iuſto uniuerſaliter,atque iniuſto.*

COMMENT.

44 VIDETVR autem nonnullis & ipſa repaſsio.] Hoc eſt quintum capitulum huius primi tractatus, in quo Philoſophus affert opinionẽ Pythagoreorum de iuſtitia,& eam refellit, & ſimul oſtendit quomodo iuſtum ſit medium: diuiditur autem in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur afferendo ſententiam Pythagoreorum,dicit quod videtur quibuſdam iuſtum non aliquod, ſed ſimpliciter omne iuſtum eſſe repaſſum vel econtra paſsionem. Hanc ſententiam reprobat Philoſophus hoc pacto, Id

quod

quod non accõmodatur nec iuſto diſtributiuo,nec correctiuo,ſed diſcordat ab vtroque,non eſt iuſtum vt illi dicebant: ſed econtra paſsio eſt huiuſmodi,quia non accõmodatur iuſto diſtributiuo,nec correctiuo,ſed diſcordat eo modo quo illi ponunt.ergo econtra paſsio non eſt iuſtum.Maior patet, quia duæ ſunt ſpecies iuſtitiæ, vt vidimus. vna diſtributiua, alia correctiua; vnde & iuſtum duplex, ſcilicet diſtributiuũ, & correctiuum. Id igitur quod diſcordat ab vtroq; non erit iuſtum. Minorem probat Philoſophus, & primo quòd diſcordat à iuſto diſtributiuo: quia fieri non poteſt vt quis eadem patiatur quæ cõtulit in rempub. vt ſi quiſpiam patriam ſeruauerit,quid ecõtra patietur vel ſuſcipiet à republ. vt par gratia referatur? Probat vlterius quod non accommodatur vel potius diſcordat econtra paſsio à iuſto correctiuo. Nam fieri poteſt vt quiſpiam percuſſerit hominem in magiſtratu conſtitutum: tunc iſte nõ patietur eadem, immo luet pœnas, & plus patietur, verũ ſecundum nos debeat eadem pati. Item in magiſtratu cõſtitutus ſi percuſſerit aliquẽ priuatum: tunc iſte non eadem econtra patietur, quod debebat fieri per veſtrum iuſtum. quare patet his exmplis quòd econtra paſsio veſtra diſcordat à iuſto etiam commutatiuo vel correctiuo. Affert etiam vlterius ad ſuum propoſitũ oſtendendũ, quòd magna intereſt vtrum quiſpiam ſponte an inuitus agat. Si autem iuſtum eſſet econtra paſsio, tunc quomodocunque ageret, aliquid & inferret, ſemper econtra pateretur eadem: at qui inuitus fecerit non punitur à legibus: ergo abſurdum eſt iuſtum eſſe econtra paſsionem. & ſic male dicebant Pythagorici, quòd iuſtum ſimpliciter nihil aliud eſt quàm econtra paſſionem, & adeò credebant hoc, vt dicerent iuſtum Rhadamanti, nõ eſſe niſi tale, accommodantes Heſiodi carmen, qui dixit quòd ſi quis patietur ea quæ egit, tunc recte iuſtum fit.

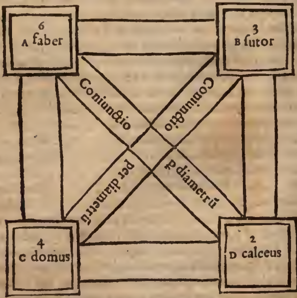
[DISCREPAT.] Scilicet à iuſto diſtributiuo & correctiuo 45
eo modo quo diximus. Notandum quod ſicut dicit Philoſophus, Pythagorici diffinierunt iuſtum econtra paſsionem. Nam iuſtum vt omnes aſſerunt, eſt æqualitas quædam, id eſt vult vt perſonæ vel res redigantur ad æqualitatem. Pythagorici vero errarunt in hoc quòd accõmodant econtra paſsionem omni iuſto, & non bene feciſſe vidẽtur ſic ſimpliciter, & ſine diſtinctione vlla diffiniẽdo iuſtum, tamen accõmodatur

econtra

econtra paſsio alicui iuſto: nam videtur habere locum in aliqua parte iuſtitiæ commutatiuæ, ſcilicet præſertim in ea quæ verſatur circa commercia voluntaria quæ fiunt in communi ſocietate, vt apparebit. Dubitatur quia Philoſophus videtur ſibi repugnare. Nam ſuperius dixit in iuſto correctiuo quòd iudex reſpicit iniurias, & non conditionem perſonarum, & ideo dixit illud iuſtum conſiſtere in arithmetica proportionalitate quæ nō reſpicit qualitatem perſonarum. Hic autem dicit, & affert exemplum in iuſtitia correctiua vbi attēditur dignitas, & qualitas perſonarum: vt ſi quis percuſſerit virum in magiſtratu cōſtitutum, non ſolum repatitur econtra, ſed etiam magis punitur. Dicendum ad hanc dubitationē quod Philoſophus loquitur ibi de ijs quæ communiter eueniunt. Præterea videtur ibi accipere priuatas perſonas. at ſi quis percuſſerit virum in magiſtratu conſtitutum, non punitur quia perſonam illam tanquam priuatam percuſſerit, ſed quia videtur percuſsiſſe rempub. cum ille publicam perſonam gerat, vt apparet exēplo allato.
46 [SED in ſocietatibus.] Hæc eſt ſecūda pars huius capituli, in qua Philoſophus reprobata ſententia Pythagoricorum, nunc oſtēdit quod iuſtum iſtud Pythagoricorum, id eſt econtra paſsio, verificatur in aliqua parte iuſtitiæ correctiuæ, ſcilicet in ea quæ conſiſtit in commercijs hominum: deinde declarat formam iuxta quam dicetur quòd iuſtum eſt econtra paſsio. Probat igitur primo hoc pacto: Id quod in commutādo ſecundum ſimilitudinem rationis, & non iuxta æqualitatem cōntinet, & conſeruat ciuitatem, eſt iuſtum correctiuum commerciorum. At ecōtra paſsio eſt huiuſmodi: ergo econtra paſsio eſt iuſtum correctiuum. Patet ratio ex ipſo Philoſopho qui dicit quòd econtra paſsio eſt iuſtum correctiuum, non autem ſimpliciter iuſtum, vt volebant Pythagorici, & ſecundum æqualitatem, vt oculum pro oculo, vel manum pro manu. Verum ſi dixiſſent vel intellexiſſent ecōtra paſsionem ſecundū ſimilitudinem rationis vt nos ponimus, non erraſſent: quia ciuitas cōſeruatur cum fit retributio & repenſio ſecundum ſimilitudinem rationis, vt ſi quis intulerit malum, reportet ſecūdum ſimilitudinem rationis malum à lege: ſi bonum, etiam reportet bonum & gratiam. vnde & tēplum Gratiarum in ciuitatibus condere ſolent, ad quod reſpiciētes meminerunt gratiarum,

tiarum, & referunt gratias benemeritis, & recompe[illegible]tio-
nem inuicem pro beneficijs, vt & ille rurſus & cõferre bene-
ficia incipiat, & iterũ reportare, & in his cõſiſtit econtra paſ-
ſio nõ iuxta æqualitaté, ſed iuxta ſimilitudiné rationũ: quia ſi
das mihi opus tuum nõ reddam tibi opus meũ, quia forſan nõ
indiges illo, ſed reddã æquiualens illi. & ſic patet quòd econ-
tra paſsio eſt iuſtum correctiuum, non iuxta æqualitatem, vt
videbantur intelligere Pythagorici. Nam quæ ſocietas vel
commutatio ex æqualibus fieri poteſt? Non enim ex duobus
medicis fieri ſocietas ſolet, & commutatio inter ea quæ ſunt
eiuſdem artis, ſed ex diuerſis & inæqualibus cum rediguntur
ad æqualitatem ſecundum ſimilitudinem rationis. Nam cir-
ca iuſtitiam commutatiuam ſemper quidem oportet eſſe æ-
qualitatem rei ad rem, non tamé actionis & paſsionis, quod
importat contra paſſum: ſed in hoc oportet adhiberi pro-
portionalitaté vt fiat æqualitas rerum, eo quòd actio vnius
artificis maior eſt quàm actio vel opus alterius. vt ſi faber
dat ſutori domum, non ſutor reddat ei domum: nec ſi dat
ei vnam domum reddat vnum calceum minoris pretij, ſed
calceus ſecundum ſimilitudinem rationis, id eſt vt tot ſu-
mantur calcei vt æquent pretium domus: & ſic fiet recom-
penſatio & retributio, & econtra paſsio iuſti commutatiui,
vt nunc inferius oſtendet Philoſophus. [CONIVNCTIO 47
autem.] Cum velit declarare Philoſophus illam formulam ſi
militudinis rationũ ſecundum quam fit econtra paſsio iuſta,
ſumit diuerſos artifices, & diuerſa opera, inter quæ iuſta com
mutatio fieri poſsit. Sumãtur igitur quatuor elementa, A, B,
C, D, & A ſit faber, B ſit ſutor, C domus, D calceus: ponantur in
forma vel figura quadrati, vt primo A faber, & ex oppoſito
per rectã lineã B ſutor. Deinde ſub A fabro per rectã lineam
ſit C domus, eius opus: & ſub B ſutor ponatur D calceus op-
poſitus domui per rectã lineam: deinde intelligamus duos
diametros, vnũ ab A in D, alium ab B in C. ex qua cõiunctio-
ne per diametrũ ſtatim apparebit iuſtũ quod eſt ecõtra paſ-
ſio, & retributio, & recõpenſatio ſecundum ſimilitudinem
rationum, hoc pacto, Vt cum faber ſit præſtantior artifex, ſit
vt vj. quàm ſutor qui ſit vt iij. & opus quoque fabri, ſcilicet
domus ſit iiij. & calceus ij. tunc fiat coniunctio per diametrũ
hoc pacto: ſi fiant calcei æquales domui, vt ſicut ſe habet

faber ad ſutorem, ita domus ad calceum: ſed faber ad ſutorem habet rationem duplam: ita etiam domus ad calceum. Vnde æquentur calcei cum domo ſecundum ſimilitudinem rationis, vt tot calcei ſumantur vt æquent domum: deinde fiat coniunctio per diametrum vel econtra paſsio quæ erit ſi faber habebit æquiualẽtes calceos,& ſutor domũ: nam prius oportet vt æquentur res cõmutandæ, deinde fiat ecõtra paſſio,& cõmutatio per diametrũ, quæ erit iuſta, ſi opera æquata erunt, non ſecundũ æqualitatem, vt vnum ad vnũ, veluti vna domus ad vnum calceum: ſed ſi æquatæ fuerint ſecundũ ſimilitudinẽ rationis, vt tot ſumantur calcei, vt æquent domum.

Qua adæquatione facta ſecundum debitam proportionalitatem oritur iuſta commutatio,& econtra paſsio,& vterque agit, & patitur & affert,& ſuſcipit æquiualens, id eſt agens agit quantum & quale,& patiens patitur tantum & tale, id eſt faber, qui eſt agens conferẽdo domum,& patiens ſuſcipiendo calceos: & item ſutor qui eſt agens conferendo calceos, & patiens ſuſcipiendo domum,& vterque agit tantum & tale, quantum & quale patitur, id eſt ſuſcipit,& ſic etiam patitur,

tur,quantum agit, & hoc in rebus operibusq́ue diuerſis, &
inter artifices diuerſos inter quos cadit proprie commuta-
tio, & huiuſmodi conuentiones: non enim ex duobus me-
dicis, ſed ex medico & ſutore, & fabro fit ſocietas,vt appa-
ret in figura,& textu Philoſophi.

[AD æqualitatem.]Scilicet per diametrum. [QVAPRO- 48
PTER omnia quorum eſt permutatio.] Hæc eſt tertia pars 49
huius capituli, in qua Philoſophus cum antea declaraſſet for
mulam rationum in qua fit econtra paſsio:nunc oſtẽdit quo-
modo in permutationibus dicta formula poterit obſeruari:
& primo declarat ea omnia quorũ eſt permutatio eſſe talia,
vt inter ſe cõparari poſsint.Non enim linea & lapis cõparan
tur inter ſe nec permutari poſſunt.Res autẽ quæ permutãtur,
etſi ſint variorum generum,tamen propter indigentiam hu
manam cõparantur ſecundum cõmunem menſuram,quæ eſt
ex inſtituto & impoſitione hominũ,nõ ex natura. Id autem
eſt nummus,qui rebus menſuram ponit, & extimationem.&
propter hoc nummus in vſum venit, ideo fit quodam modo
medius nummus.Nam eſt inter res permutandas,quarũ alte-
ra eſt maioris pretij, altera minoris. deinde per menſuram
nummi illæ res inæquales ad æqualitatem redigũtur. Ex quo
fit,vt nummus metiatur,quotnam calcei ſint æquales domui.
Menſurat enim domum,& item calceum,& ſic nũmus æqua-
bit,quia tot calcei addentur,vt æquales ſint domui. [QVO- 50
DAM modo.] Id eſt aliqua ex parte. Ob id ipſum,ſcilicet fit
quædam menſura. Notandũ quod Philoſophus dixit ea quæ
permutantur quodã modo comparari inter ſe:& dixit quo-
dam modo,quia proprie ea dicuntur comparari inter ſe quæ
ſunt eiuſdem generis, vel potius eiuſdem ſpeciei. at illa quæ
permutantur ſunt diuerſarum rationum,& tamen cõparan-
tur per communem menſuram quodam modo, deinde per-
mutantur. Notandum quòd Philoſophus dicit quòd nũmus
eſt quodam modo medius,veluti dicitur iudex medius inter
illum qui habet plus, & illũ qui habet minus,auferendo ab eo
qui habet plus,& addendo illi qui habet minus. Verum iudex
eſt res animata,nũmus inanimata.Præterea res quæ deferun-
tur ad iudicem erant antea æquæ: poſtea facta iniuria fiunt
iniquæ,& orta inæqualitate curritur ad iudicem,& ille æquat
reducendo ad priſtinam æqualitatem quoad fieri poteſt.

Nummus vero alio modo quia ſumitur pro communi menſura ad extimationem rerum permutandarum non vt mediator iudex: ſed vt communis menſura, ideo dicit quodam
51 modo. [OPORTET igitur.] Declarat Philoſophus quomodo menſurantur res permutandæ, vbi inter ſe quodam modo ſunt comparabiles. Qualem enim faber rationem habet ad ſutorem, tot calceos oportet conferre pro domo. Quòd ſi hoc pacto non fiat, nec permutatio ſequi poterit, nec econtra paſsio. At illud non fiet, ſcilicet vt tot calcei conferantur pro domo, niſi adæquentur. Vnde oportet aliquo vno cuncta quæ permutantur menſurari. id autem erit indigentia, & neceſsitas quædam in rebus huiuſmodi. Nam illud metitur res permutandas, ſine quo permutatio rerum fieri non poteſt: ſed indigentia videtur eſſe huiuſmodi; ergo indigentia videtur quædam eſſe menſura rerum permutandarum. Verum ne quis obijciat, quòd etiam ſine indigentia eſt nummus quo res permutantur: ideo addit vlterius Philoſophus, quòd nummus ſubit vicem indigentiæ, quia fit quandoque vt alter indigeat, alter non; & tunc nummus introducitur, qui non natura conſtat, ſed ex inſtituto & impoſitione hominum: vnde etiam nomẽ ſumpſiſſe videtur ἀπὸ τ̃ νόμου, id eſt à lege: & adeò collocatur in noſtra poteſtate, vt non ſolum ipſum inueniamus, ſed etiam deponamus quandocunq; libet. Notandum quòd vt dictum eſt, faber excedit ſutorem, & opus fabri excedit opus ſutoris adeò vt poſitis ſuperioribus numeris habeant proportionalitatem geometricam duplam, vt ſicut ſe habet faber ad ſutorem: ita calceus ad domũ, vel domus ad calceum: ſed faber excedit ſutorem in duplo, & domus eodem pacto excedet ſecundum iſtam proportionalitatem quæ geometrica dicitur quæ cadit hic cum iſta cõparantur. Verum ſi permutatio fieret hoc pacto, nõ bene ſe haberet cum ſit hic inæqualitas quæ æquari debet per ſimilitudinem rationis, vt fiat econtra paſsio, vt ſint duo calcei qui æquent domum: & ſic faber & ſutor erunt æquales. Nam animaduertendum diligẽter quòd cum illa comparantur antequam fiat permutatio, cum inquam comparãtur hoc pacto, vt ſicut ſe habet faber ad ſutorem &c. videtur eſſe proportio geometrica ex qua percipitur inæqualitas, quæ obſeruanda non eſt cum fit permutatio, ſed redigẽda ad æqualitatem, vt opus

vt opus minus æquetur cum maiore, vt quaſi proportionalitas illa geometrica reducatur ad arithmeticam, quæ eſt illa quæ attenditur in permutando, quia æqualitas rationis geometricæ, quæ eſt fabri ad domum, & ſutoris ad calceum, fit æqualitas rationis arithmeticæ eiuſdem quantitatis, adæquādo multos calceos domui: & per hunc modum fit permutatio & retributio congrua, ex qua bene conſtabit ciuitas: quæ retributio & coniunctio fit per diametros rerum ad perſonas. Nam ponatur ex vna parte perſona cū ſua re vel opere, ex altera parte perſona alia cum ſua re. Hæ res vel opera ad perſonas ſtāt inter ſe ſicut anguli quatuor: nec poteſt deduci res ad perſonam niſi per lineam diametralem ab angulo rei ad angulum perſonæ. quare talis permutatio & cōiunctio fit per diametrum, vt apparet. Sed non attenditur hic perſonarum dignitas, quia non videntur altera alteram excedere, niſi ratione operis, ſed ſufficit vt æquentur opera inter ſe, & fiat permutatio ſecūdum ſimilitudinem arithmeticam. [ERIT 52 igitur.] Declarat Philoſophus quomodo fiat contra paſsio recte in permutationibus rerum per communem mēſuram, id eſt per nummum quem dixit ſubire vicem indigentiæ. Sumantur elementa A, B, C, D, & A ſit agricola vj. & B ſutor iij. & C alimentum iiij. & D calceus ij. Vt igitur ſe habet agricola ad ſutorem: ita alimentum ad calceum. verum cum horum alterum excedat alterum, hæc æquanda ſunt ſecundum ſimilitudinem rationum cum permutatio fiet: quòd niſi adæquētur, tunc apparet quòd permutatio eſſet iniuſta, & inæqualis, & altera perſona haberet vtroſque exceſſus. Veluti agricola vel faber qui eſt alterum extremum, haberet vtrunq; exceſſum ſi fieret permutatio vt ſe habent inter ſe ſecundum proportionalitatem geometricam, hoc pacto haberet vtrunq; exceſſum, ſcilicet excellentiam artis qua excedit ſutorem: ponatur enim quòd excedat in duplo. & item haberet exceſſum operis, quia haberet tantum quātum valeret, & excederet in duplo, ita vt ſi daret opus vt quatuor haberet tot quot facerent octo. Nam ſicut perſona excedit perſonā: ſic quod recipit excederet id quod dat, ſed excedit in duplo: ſic res in pretio debet excedere in duplo ſi permutatio fieret hac geometrica ratione, vbi attēditur dignitas perſonarum. & ſic altera perſona haberet vtroſq; exceſſus. Sic enim requireret pro-

portionalitas geometrica: vt quod agricola ad ſutorem, ita opus ſutoris ad agricolæ opus: ſed nō eſt ea ſeruanda in permutatione rerum vbi attenditur æqualitas operum. & ſic exponunt nōnulli. Quidam vero referunt vtroſq; exceſſus ad exceſſum & defectū, id eſt plus & minus, hoc pacto, quia agricola haberet vnū calceum, id eſt minus, & habebit plus in eo quòd excedit ſutorē dignitate artis, poſito quòd ſit dignior. Item ſutor minus in eo quòd exceditur dignitate artis habebit plus, quia habebit alimentum quod eſt pluris pretij.

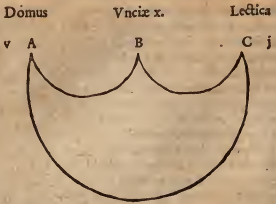
53 [OPORTET autem.] Quaſi reducenda eſt talis proportio ad ſimilitudinē rationis arithmeticā, vt nō attendatur dignitas perſonarū, ſed opera eorum æquāda ſunt, vt agricola habeat tot calceos, quot valet triticum ad alimentum ſuum.

54 [HABENT ipſi ſua.] Scilicet quādo quiſque habet tantum quantū dedit: & ſic poterit cōſtare ſocietas, & fieri poteſt cōmutatio congrua, & nūmus erit menſura quædam ex qua po-

55 natur extimatio rebus. [QVOD autē indigentia cōtinet.] Declarat Philoſophus quomodo indigētia videtur cōtinere omnia iſta in permutationibus, ſcilicet vt fiāt, & quid eſt menſura, & quomodo nummus ſubit vicem indigentiæ. Probat quòd indigētia videtur continere omnia iſta humana hoc pacto, Id quo vno & quaſi ſolo permutationes rerū fieri poſſunt, continet res omnes humanas: ſed indigētia videtur eſſe huiuſmodi. ergo &c. Maior nota, quia fiunt permutationes rerum, & id ſine quo non poteſt fieri permutatio inter homines, videtur continere res humanas. Nam ſi fiat permutatio, poſſunt cōuenire homines, & fit pagus & ciuitas, & cœtus hominum. Minor declaratur, quia niſi eſſet indigentia, nō eſſet permutatio. Is enim qui non indiget non permutat. Et dixit ad probandū hanc minorem, quòd ſi vterq; indigeat certe fit permutatio: ſi alter tātum, fiet etiā permutatio: quòd ſi neuter, nō fit permutatio. Verū ad declarādum eam partē in qua dixit, ſi alter tantum indigeat fit permutatio (alia ſunt clara per ſe) affert exēplum, dicendo quòd fiet hoc nūmo intercedente qui ſubit vicem indigētiæ futuræ alio in tempore, quia nūmus eſt tanquā vas: ſed oportet vt nūmus ſit talis vt id poſſit efficere. Nam ſi nūmus nō eſſet in vſu vel eſſet adulterinus non fieret permutatio, quia tūc ſubiret vicem indigētiæ. Hæc cum ita ſint, Philoſophus videtur afferre obiectionē & eam

ſoluere,

ſoluere.dictum eſt enim indigentiam nō ſemper eſſe, & ideo oportere nummum intercedere,qui cum ſubeat vicem indigentiæ,ſimiliter erit de nūmo,quia variatur & nō ſemper eſt, nec ſemper valet idem,vt experiētia patet:ergo non ſemper erit permutatio.Hanc obiectionem ſoluit concedēdo ipſum nūmum habere mutationem: tamen magis perſiſtere, id eſt pretium eius quàm reliquarū rerum.& ſubdit quòd propterea oportet res ipſas eſſe pretio definitas, quæ permutandæ ſunt:& ſic erit ſemper permutatio,quia nūmus videtur æquare res humanas ad hoc vt ſemper fieri poſsit permutatio: & facit hūc diſcurſum,quòd nec ſocietas eſſet ſine permutatione,nec permutatio ſine æqualitate, neq; æqualitas ſine cōmuni menſura quæ videtur eſſe nummus. Dicit etiam vlterius quòd ſunt aliquæ res quæ de natura ſua non poſſūnt menſurari communi menſura in permutatione,& iſta vidētur menſurari per indigentiam: ex quo videtur eſſe aliquid oportere,quo menſurari omnia poſsint quæ permutantur: at id eſt nummi, vt oſtendit exemplo Philoſophus per deſignationem & deſcriptionem.Si enim ſint permutandæ lectica & domus,permutari non poſſūnt niſi menſurentur cōmuni menſura qua imponatur pretium eis. Hæc autem erit nummus. Sumātur igitur vnciæ x.& domus,& lectica,& dicamus quòd lectica valet vnam,domus vero quinque vncias: & ſic domus erit dimidia: lectica vero decima pars vnciarū. Quare quinquies ſumenda eſt lectica,vt ſit æqualis cum domo: quinque igitur lecticæ adæquant domum. & hoc pacto res menſurari dicuntur nummo. Nummus autem ex ſuppoſitione venit in vſum, & ex inſtituto. Nam ſi nummus non haberet talem menſuram, non eſſet in vſu: at eam habet quam imponit ſibi ratio & experientia hominum: ſi vero non habet, tollitur. Dicit poſt hæc Philoſophus, quòd ante inuentionem nummi erat permutatio rerum, & indigentia menſurabat res,& pretium mutabatur vt requirebat indigentia: vt quinque lecticas pro domo permutaſſent, quia menſuraſſent labores domus cum lectica, & ſic vidiſſent quòd valebat quinque. vnde nulla differentia eſt ſi permutentur quinque lecticæ,an pretium quinque lecticarum. ex quibus patet,quid ſit iuſtum & iniuſtum: & ex hoc apparebit quid ſit iuſtitia & iniuſtitia.

56 [EX ſuppoſitione.] Quia non fit à natura, ſed ex lege &
57 inſtituto hominum. [SIT domus.] Oſtendit quomodo cum nummus intercedit fit menſuratio, & imponitur pretium vt permutatio fiat. Notandum quod inter res permutandas cadit nummus ex inſtitutione hominum: ſed res quæ ſunt diuerſorum generum & rationum non videntur menſurari poſſe ex parte naturæ, quia menſura debet eſſe de genere eorum quæ menſurantur: vt quantitas continua menſuratur quantitate continua, non diſcreta. Nam ſi res per menſuram debent menſurari, habere debent illam mẽſuram quæ ſit pars illarum rerum. Quare nummus ipſe medius cadit inter res menſurandas propter indigentiam: quia imponitur pretium alteri rei, & ſic etiam alteri, & in nummo & pretio conueniunt, & hoc pacto ex inſtituto eſt nummus quodam-
58 modo menſura. [HIS autem hoc pacto determinatis.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam in ſuperioribus declarauit quomodo iuſtum eſt medium: nunc oſtẽdit quomodo iuſtitia quæ eſt habitus ſit mediocritas vel medium. Et primo oſtendit quo pacto operatio iuſtitiæ ſit medium: deinde quo pacto ipſa iuſtitia ſit medium: præterea qualis habitus eſt iuſtitia: poſtea qualis habitus eſt iniuſtitia: poſtremo epilogat ſupradicta. Probat igitur in primis hoc pacto: Plus habere & minus habere eſt agere & pati iniuriam: at iuſte agere eſt medium inter plus habere & minus: ergo agere iuſta eſt medium inter agere iniuriam,

riam, & pati. Maior nota ex antedictis cũ inquit ſuprà, Qui enim plus ſibi tribuit quàm alteri, iniuriam facit. Minor patet de ſe: ergo &c. [IVSTITIA autẽ non eodẽ modo.] Decla- 59
rat nunc Philoſophus quomodo iuſtitia eſt medium. Non enim eſt medium eo pacto quo dictum eſt in aliijs virtutibus: nam in alijs virtus erat media inter duo vitia oppoſita, quæ ſunt habitus: iuſtitia verò eſt ipſius medij, ſcilicet iuſti quod eſt inter plus & minus: & ſic eſt in medio duorũ extremorũ quorum alterũ eſt plus, alterũ minus. Notandũ quòd iuſtitiæ opponitur vnũ tantum vitium, ſcilicet iniuſtia, quæ ſubit vicẽ duorum non vitiorũ vel vitioſorum habituũ: ſed extremorum, quorum alterũ eſt vitium, ſcilicet plus habere. & intelligo plus habere non ſolum plus de bonis, ſed etiam cum habetur minus de malis: & ſic igitur plus habere erit in vitio. Alterum verò minime, id eſt ipſum minus habere. Ratio eſt autem cur vnum tantum vitium, ſcilicet iniuſtitia opponitur iuſtitiæ, & ipſa non eſt media inter duo vitia: quia aliarum virtutum extrema vtputa audacia, & timiditas diuerſis operationibus committuntur, & contrarijs. Vnica autem operatione impoſsibile eſt agere audaciam & timiditatem quæ ſunt exceſſus & defectus fortitudinis, quæ duo ſunt vitia, & differunt inter ſe re & ratione. Iniuſtitia verò vna & eadem res conficit vnica operatione plus & minus, id eſt exceſſum & defectũ, qui ſunt idem re, differunt tãtum ratione. Nam qui aufert, & plus habet, & alicui aufert (ſunt enim iſta relatiua) cui verò aufertur, minus habet. Itaque vna & eadem ablatio facit plus habere eum qui aufert, & minus eum cui aufertur. & ſic iniuſtitia vnum re conficit vtrunque extremũ: quæ extrema differunt inter ſe ratione tantum prout ſubeũt rationes pluris, & minoris, & exceſſus, & defectus, quia licet ſit eadem res iniuſtitia, tamen alia eſt eius ratio vt eſt plus, alia vt eſt minus. Sic igitur apparet quomodo iniuſtitia nõ conſiſtit in medio duorum habituum vitioſorum qui ſunt exceſſus & defectus, ſicut conſiſtunt aliæ virtutes, ſed diſtribuendo aut cõmutando res ſine proportionalitate facit in rebus talem exceſſum atq; defectum: ſimiliter & iuſtitia eſt effectiua medij, quia adæquando res facit illud quod eſt medium in rebus, eſſe æquum inter homines inter quos diſtribuũtur aut commutantur tales res: tamen regulat etiam affectum, & appetitũ hominũ: & quan-

uis omnes dicant iuſtitiam eſſe in voluntate vt in ſubiecto,
forſitan non eſſet abſurdum collocare eam in appetitu in
60 quantū moderatur ipſum,& regulat à plus appetēdo. [ET
iuſtitia quidem.]Hac in parte Philoſophus docet qualis ha-
bitus eſt ipſa iuſtitia,dicendo quòd iuſtitia eſt,qua iuſtus dici-
tur eſſe talis vt agat electione, & ſibi, & alijs æque tribuat, id
eſt non ſolum ſibi ad alios,ſed etiam alijs ad alios. & videtur
explicare definitionem ſiue deſcriptionem iuſtitiæ,quæ vide
tur magis competere iuſtitiæ diſtributiuæ.Hæc enim præſtā-
tior altera eſſe videtur. Definitio autē talis eſt, quòd iuſtitia
eſt habitus quo iuſtus electione agit, non tribuendo ſibi, &
cæteris plus,& minus, ſed æque. Alia autem pars addi poteſt
quæ pertinebit ad correctiuam,ſcilicet quæ redigit perſonas
quarum altera iniuriam perpeſſa eſt, & res permittendas ad
æqualitatem: & hoc pacto videtur complecti ambas partes
61 iuſtitiæ. [INIVSTITIA autē eſt contra.]Declarat nūc Phi
loſophus qualis habitus eſt iniuſtitia, & dicit quòd eſt econ-
tra,ſcilicet qua vir iniuſtus agit per electionē iniuſte, exceſ-
ſus & defectus tribuendo præter ſimilitudinem rationum.
Hæc eſt contraria definitio ipſi iuſtitiæ, & ideo iniuſtitia dici
tur eſſe exceſſus & defectus, quia plus & minus diſtribuit,
& commodorum & incommodorum: ſed oppoſito modo.
Item cum cæteris diſtribuit,dat plus & minus:& non ſemper
dat vni & idem plus,ſed nunc vni, nūc alteri,& indifferēter.
Et poteſt ſic definiri, quomodo eſt habitus,quem habens o-
peratur electione iniuſta ſibi plus quàm alijs tribuendo, &
alijs non æque, & quo non rediguntur perſonæ & res per-
62 mutādæ ad æqualitatē. [EXVPERATIONIS & defectio-
63 nis.]Et hoc fit duobis modis,aut ad ſe,aut ad alios.[VERVM
64 id.]ſcilicet iniuſtū tale. [MINOR quidem eſt iniuriā pati.]
Ille qui habet minus dicitur pati: ille vero qui habet plus dici
tur facere iniuriā. & ſic viſus eſt Philoſophus cōparare extre
ma iuſtitiæ inter ſe,ſicut ſuprà in alijs.Notandū quòd vt alias
dictum fuit ſicut eſt de motu & omni actione:ſic de opera-
tione iuſtitiæ eſſe videtur.at motus erit idem inter terminum
à quo & terminū ad quem,& tamen diuerſis nominibus ob
diuerſos reſpectus nuncupatur, veluti doctrina vel potius
doctio,vt ita loquar, eadē eſt operatio inter eum qui diſcit,
& qui docet:ſed vt eſt à doctore, dicetur actio:vt eſt ad diſcē

tem,

tem, paſsio: eodem pacto iniuſtitia vnam operationem facit, ſcilicet iniuriam, quæ eſt vna & eadem, tamen diuerſas habet rationes. nam ſi agit iniuriam, eſt qui patitur, & econtrà, & vt eſt ab agente dicitur actio, & vt ad patientem dicitur paſsio: & ſic eſt exceſſus & defectus, ob diuerſos reſpectus, vt patet.

[DE iuſtitia igitur.] Concludit Philoſophus epilogando breuiter ea quæ dicta ſunt de iuſtitia, & iuſto, & iniuſto.

De iniuria, iuſto ciuili, herili, & œconomico.

CAPVT VI.

CVm autem fieri poßit, ut iniuriam quiſpiam 65
faciat, & nondũ ſit ipſe iniuſtus: qualeſnam
iniurias quiſpiam faciens unaquaq; iniuſti=
tia iam eſt iniuſtus, fur, inquã, uel adulter,
uel latro? An hoc modo nihil intererit? Etenim fieri po=
teſt ut quiſpiam coëat cum muliere ſciẽs cum qua coit. ſed
non ob electionis principium, ſed ob affectum. Atq; iniu=
riam quidem agit, ſed iniuſtus non eſt. ueluti neque fur, fu
ratus eſt tamen. neque adulter, adulterium tamen fecit. &
eodem de cæteris modo. Quomodo igitur ſeſe habet ad 66
ipſum iuſtum repaßio, dictum eſt anteà. Oportet autem 67
non latere, iuſtum quod nunc quæritur, id eſſe, quod eſt
ſimpliciter iuſtum. ipſum, inquam, iuſtum ciuile. Hoc au=
tem eſt inter ſocios uitæ. ut ſit ſufficientia liberorum at=
que æqualium, aut in comparatione rationum conſiſtens,
aut in numero. Quare in quibus hoc non eſt, inter eos ciui 68
le iuſtum non eſt, ſed quoddam iuſtum & per ſimilitudi=
nem quandam. In ijs enim eſt iuſtum, quibus inter ſe poni
tur lex. Lex autem ijs poni ſolet, in quibus eſt iniuſtitia. 69
Iudicium enim dijudicatio eſt iuſti atq; iniuſti. In quibus 70
uerò eſt iniuſtitia, in ijs eſt etiam iniuriam facere. ſed non
in omnibus eſt iniuſtitia, in quibus eſt iniuriam facere.

Hoc

Hoc autem eſt plus quidem ex ſimpliciter bonis, minus au
71 *tem ex ſimpliciter malis ſibi tribuere.* Idcirco *non ſini-*
mus hominem dominari, ſed rationem. quia ſibiipſi id fa-
cit, & fit tyrannus. Magiſtratus *autem cuſtos eſt iuſti:*
72 *quòd ſi iuſti, & æqui.* Atq; *quia nihil ſibiipſi plus tribu-*
endum eſſe cenſet, ſi eſt iuſtus (ex ſimpliciter enim bono
plus ſibi non tribuit, niſi comparatione rationum ſit ad
ipſum accommodatum) ideo alij, non ſibiipſi laborat. At-
que ob idipſum, alienum bonum inquiunt iuſtitiam eſſe,
73 *ſicut & anteà diximus.* Merces *ergo quædam tribuenda*
eſt ipſi, honos, inquam, & præmium. ſed quibus hæc non
74 *ſufficiunt, ij fiunt tyranni.* Herile *autem, paternumq; iu-*
ſtum non idem, ſed his eſt ſimile. Non *eſt enim iniuſtitia*
ad ſua ſimpliciter. id autē quod poßidetur, et filius quan-
diu ſit paruus, & non ſeparatus, ut pars ipſius eſt patris.
Se *uerò nemo uult lædere. quapropter non eſt ad ipſum*
iniuſtitia. Neque *ergo iuſtum, neque iniuſtum ciuile.* Eſt
enim lege, atque in his eſt in quibus lex eſſe poteſt. Qui
quidem ij ſunt, quibus ineſt æqualitas imperandi atque pa
rendi. Idcirco *magis ad uxorē iuſtum eſſe uidetur, quàm*
ad filios, & ea quæ poßidentur. Hoc *enim eſt rei familia-*
ris iuſtum. uerum & hoc aliud eſt à ciuili.

COMMENT.

65 CVM autem fieri poſsit vt iniuriã quiſpiam.] Hic eſt ſecundus tractatus huius libri, in quo oſtendit quid ſit iuſtum ciuile. Nam anteà Philoſophus diuiſit iuſtitiam in ſuas partes, & eas declarauit: & iuſtum ſimiliter quod proficiſcitur ab vtriſque. & videbatur expleuiſſe totam materiam de iuſtitia & iniuſtitia: ſed cum iuſtum multifariam dicatur (eſt enim iuſtum ciuile, & aliud quod habet ſimilitudinem ciuilis, & cum alia multa dubitari poſſent de iniuria quæ ſit) ideo nunc affert hunc ſecundum tractatum, vt oſtendat quid proprie ſit iuſtum ciuile. & appellat iuſtum ciuile illud quod

poſtea

poſtea diuiditur in naturale, & legitimum, & continet etiam diſtributiuum, & commutatiuum: de quibus anteà loquutus eſt. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo oſtẽdit quid ſit iuſtum ciuile, & in quibus conſiſtit, & in quibus nõ conſiſtit. In ſecundo diuidit ipſum. In tertio ſoluit dubitationem anteà motam. In quarto mouet quãdam dubitationem de iniuria, & eam ſoluit. Primum capitulum diuiditur in tres partes, quæ ſuis locis patebũt. In prima igitur parte Philoſophus mouet dubitationẽ, quam etiã in tertio capitulo latius ſoluet. Dicit ergo, Cũ fieri poſsit vt quis iniuriã faciat, & nõ ſit iniuſtus, quærendum eſt quænam ſint illæ iniuriæ quibus homo dicatur iniuſtus. Sunt nonnulli qui hunc locum ſic exponunt, Cum à nobis dictum ſit anteà quid ſit iuſtum & iniuſtum, & iuſtum ſit quòd ille qui facit iniuriam ſit iniuſtus: tamen cum fieri poſſe videatur vt aliquis iniuriam faciat, & nõ ſit ſtatim appellandus iniuſtus, quænam erunt iniuriæ ex quibus homo iniuſtus dicatur ſecundum vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ? veluti fur ſecundum ſpeciem iniuſtitiæ quæ eſt de furto, vel vt mœchus ſecundum ſpeciem iniuſtitiæ quæ eſt in mœchando, quænam illæ erunt? Omnes enim iſti habitus vitioſi videntur poſſe reduci ad iniuſtitiam quæ eſt tota vitioſitas. quænam igitur erunt, poſtea ſoluit interrogando prius, & dicẽdo, An nihil intereſſe videtur inter hæc? Deinde declarat exemplo, & dicit quòd ſi quis coeat cum muliere non eligendo id cũ antecedẽti deliberatione, ſed motus aliqua perturbatione animi, iniuriam quidem facit: ſed nondum eſt appellandus iniuſtus. ſicuti etiam fur qui furatur nõ furetur, ſed propter aliquam animi perturbationem, cum non anteceſſerit deliberatio. Furtum quidem fecit, non tamen ſemper & ſtatim eſt appellandus fur qui furatur: ſed ij qui ſic furãtur vt fures: & mœchi qui mœchãtur per electionem, & ſecũdum habitum. Et ſic diſcurrendo per vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ, qui iniuriantur vt iniurientur per ſe, & nõ per accidẽs, aut propter aliũ finem, iniuſti dicẽdi videntur ſecundũ vnãquanque ſpeciem iniuſtitiæ, ſecundum quam talem operationem producunt cum electione. Verum expoſitio propria huius textus, & accommodata menti Philoſophi talis eſſe videtur, quam nũc afferimus, vt clarius intelligatur Philoſophus. Mouet dubitationẽ Philoſophus, & dicit interogando quòd

cum

cum fieri poſsit vt aliquis faciat iniuriam,& nondum ſit iniuſtus,quomodo facta erit illa iniuria,ex qua homo ſit iniuſtus ſecundum vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ? & ponit exempla: veluti iniuſti,vt fur,vel adulter,vel latro: poſtea interrogando dicit,an improbanda eſt hæc dubitatio? quaſi dubitauimus rectè an nihil intereſt,vtrum aliquis faciat iniuriam ex habitu aut ſubita diſpoſitione,aut aliqua perturbatione animi: ſed quomodocunq; quis faciat iniuriam iniuſtus eſt: poſtea ſoluit,quòd qui non facit iniuriam ex electione nõ eſt appellandus iniuſtus: ſicut non eſt dicendus fur,qui non furatur per electioné, & habitum , ſed aliqua ſubita diſpoſitione aut perturbatione compulſus. Sed in omni iniuſtitia permultum intereſt vtrum perturbatione aliqua animi,quæ plerunq; breuis eſt,& ad tempus,an conſultò & cogitatò fiat iniuria.

66 [QVOMODO igitur.] Hac in parte Philoſophus auget hoc dictum,& redigit nos ad memoriam eorũ quæ dicta ſunt de econtrà paſsione. Diximus enim quomodo ecõtrà paſsio ſe habet ad iuſtum,quia non eſt ſimpliciter iuſtum,& omne iuſtum,& non eſt quod nunc quæritur,ſcilicet ciuile & ſimpliciter iuſtum. Notandum quod Philoſophus mouet dubitationem,& ſoluit breuiter,& eã dimittit vt inde reſumat. Quare facit hoc? quia poſſet aliquis dubitare de quo iuſto loquatur cum ſint plura,ſcilicet dominicum,œconomicum,vt inferius patebit. Quapropter interponit hanc declarationem dicendo quòd id quod quæritur non eſt niſi ciuile iuſtum,quod eſt vt inferius declarabitur: nõ enim eſt repaſſum. Nam dictum eſt de eo prius quale ſit,& quomodo ſe habet ad iuſtũ,& ideo

67 ſequitur. [OPORTET autem non latere.] Hac in parte ſecunda capituli Philoſophus oſtendit quid eſt illud iuſtum ciuile de quo loquitur , & declarat quòd ciuile iuſtum eſt illud quod eſt in ſocietate humanæ vitæ,& eſt cauſa talis ſocietatis, & eius conſeruatrix ſufficiens vt conſeruetur reipublicæ libertas,aut diſtributiua ſecundũ ſimilitudinem rationum,ſcilicet geometricam , aut commutatiua ſecundum numerum, id eſt ſecundum proportionalitatem arithmeticam. Sciendum quòſt iuſtum multifariam dicitur,ſcilicet iuſtum ſimpliciter,& hoc eſt ciuile: aliud item per comparationem dicitur tale,ſcilicet iuſtum rei familiaris de quo non loquitur. ideo dixit,non oportet nos latere id iuſtum de quo loquimur,ſcilicet

licet ciuile eſſe. [QVARE in quibus.] Declarat Philoſophus vbi,& in quibus non eſt tale iuſtum ciuile,& oſtendit nõ quod eſt in his quibus non eſt communis ſocietas vitæ talis,vt ſit ſufficiens inter liberos, & æquales:vnde innuit quòd iuſtũ familiare non eſt huiuſmodi.Nam inter patrem & filium,dominum & ſeruum, virum & vxorem non eſt iuſtum ſimpliciter & ciuile,ſed quoddam iuſtum,quod per ſimilitudinem dicitur. [IN ijs enim eſt iuſtum.] Oſtendit Philoſophus in quibus ſit iuſtum ciuile, & declarat quod eſt inter liberos,& 68
æquales:non autem inter patrem & filium, dominum & ſeruum, virum & vxorem. Probatur: In illis in quibus non datur lex ſeruanda nõ eſt iuſtũ ſimpliciter & ciuile.at patri & filio, ſeruo & domino,viro & vxori non imponitur lex ſeruanda:ergo inter eos nõ erit ciuile iuſtũ. Ratio patet: quibus enim datur lex obſeruanda,in his poteſt eſſe iniuſtitia proprie:& in quibus eſt iniuſtitia,in illis ſit iniuria. & propterea datur lex,quia nõ poſsint proprie facere iniuriam,lex prohibet & punit: iniuſtitia vero videtur eſſe proprie inter æquales,& appellantur æquales etiam illi qui ſunt cæteris digniores,dũmodo ſit ſeruata proportio dignitatis, & ſint pares libertate:vnde nõ ſinunt aliquẽ eſſe tyrannum,vt inquit infrà, ſed pariter legibus obedire volũt. Legũ enim,vt inquit Cicero,ſerui facti ſumus vt liberi eſſe poſsimus.Inter æquales igitur cadit iniuſtitia quãdo æquales nõ habent æqua.Si inter dominũ & ſeruũ,non eſt æqualitas.Eſt enim ſeruus pars domini hoc pacto vt inſtrumentum quoddã animatũ,vt ait Philoſ.in libro Politicorũ:nec etiam inter patrẽ & filiũ, nec inter virũ & vxorẽ ea æqualitas,etſi aliquo modo eſſe videatur,vt inter eos cadat iuſtitia aut iniuſtitia talis,ſed per ſimilitudinẽ quandam. [IN quibus autẽ iniuſtitia.] Id eſt in quibus eſt habitus 69
iniuſtitiæ in illis ſemper cũ iniuriantur eſt iniuſtitia:ſed in quibus eſt iniuria,ſcilicet quando iniuriantur nõ in omnibus neceſſario eſt habitus iniuſtitiæ,quia poteſt fieri iniuſtitia etiam ab aliquo qui non habet habitum,ſed ob aliquam animi perturbationem, vt ſuprà dictum eſt. [IDCIRCO non ſinimus.] Ex ſupradictis Philoſophus infert tria oborta, id eſt 70
tria correlaria.Primum eſt,quòd cũ inter liberos ſit iuſtũ illud ciuile, ſtatim ſequitur quòd non ſinunt aliquem eſſe tyrannũ & hominem dominari pro ſuo arbitrio, quia plus de

commo

commodis ſibi tribueret & minus de incõmodis: ſed rationem & legem dominari volunt, quod pollicetur magiſtratus, & princeps qui cuſtodes iuſti ſunt, & eſſe debẽt. Quòd ſi iuſti ſunt cuſtodes, & etiam æqui cuſtodes erunt. Eſt enim proprium munus magiſtratus, vt inquit Cicero, intelligere ſe gerere perſonam ciuitatis, debereque eius dignitatem & decus ſuſtinere: ſeruare leges, iura deſcribere, ea fidei ſuæ cõmiſſa meminiſſe &c. Notandum quòd intereſt inter hominem, & verum hominẽ. Homo enim eſt imperfectus, & perficitur per virtutes: & cum eſt perfectus, tunc eſt vere homo. Fit etiam nonnunquam vt homines aliqui ſurripiant magiſtratus, & cum ſint improbi & imperfecti, euadant tyranni: ideo non ſinimus hominem dominari, ſed rationẽ, id eſt hominem vere habentem rationem, id eſt vtentem illa, & viuẽtem ſecundum illam. Eſt enim animata ratio verus homo,
72 & ſtudioſus. [ATQVE quia nihil.] Hæc eſt ſecunda ſentẽtia orta ex ſupradictis, id eſt ſecundum correlarium, ſcilicet quòd princeps, & magiſtratus, & iuſtus gubernator non cenſet ſibi plus quàm cæteris tribuendum. Oportet enim ipſum de ſe eſſe iuſtum, proportione ſeruata vt nõ ſibi plus tribuat niſi ſecundum ſimilitudinem rationum geometricam, vnde & alteri laborat. Quare bene dictum eſt quòd magiſtratus virum oſtendit, cum ad alium ſit iuſtitia, & ad bonum alienum atque commune, vt antea patuit. Notandum quòd principis & magiſtratus officium eſt, vt rempub. gubernet ſicut gubernator nauium, ita vt omnes ſint ſalui qui in illa ſunt. at gubernator hoc facere non poteſt niſi habeat gubernandi artem. Sic princeps per virtutem quæ eſt in ipſo gubernat omnes & vtitur virtutibus ad alium, & ad commune bonum quod indicat maximam perfectionẽ. Vnde vſus ad aliũ non ſolum eſt huius iuſtitiæ quæ eſt pars virtutis, ſed etiam totius virtutis: quam ea ratione qua eſt ad alium & commune bonum, legitimã iuſtitiam diximus. Vnde & difficillima virtus, & ideo præclariſsima dicitur eſſe iuſtitia, cũ operari ad alios & æqualitatem ſeruare difficile ſit, atque ideo valde præclarum. Difficile eſt, inquit Cicero, cum præſtare omnibus cupieris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maxime propria. Ex quo fit neque diſceptatione vinci ſe, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. exiſtuntque in repub. plerunque lar-

gitores

gitores & factioſi, vt opes quammaximas conſequantur, & ſint vi potius ſuperiores, quàm iuſtitia pares: ſed quo difficilius, hoc præclarius. hæc in de Officijs. [MERCES ergo 73
quædam.] Tertium eſt correlarium, ſcilicet quod debetur præmium iuſto bene gubernanti rempubl. ſcilicet honos & gloria. Poſtquam enim adeptus eſt virtutes, & confert ſe ad rempub. & incipit operari ad alios ſecundum habitum virtutum quem in ſe habet: tunc debetur ei à ciuibus, & à repub. honos & gloria: ſed ij qui talibus honoribus non quieſcũt, cum nullũ ciues habeãt præmium maius quod dare poſsint, euadent tyranni, quoad per eos fieri poterit. [HERILE 74
autem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua determinat de iuſto quod per ſimilitudinem dicitur, & eſt triplex, ſcilicet inter patrem & filium, dominum & ſeruum, virum & vxorem. Sed hoc vltimum appellat Philoſophus rei familiaris iuſtum. Verum ſi paterfamiliâs referatur ad filium & ad ſeruum & vxorem, quia idem poteſt eſſe pater, & dominus, & vir, omnia illa poterunt dici rei familiaris iuſta. Verũ de illo vltimo quod appellat rei familiaris iuſtum, dicit Philoſophus quòd habet maiorem ſimilitudinem cum ciuili: licet non ſit idem. At paternum & herile habẽt etiam aliquam ſimilitudinem, ſed tamen ſunt idem. Quod autem inter hos non ſit tale iuſtum, probatur, In quibus non eſt iniuſtitia, in illis non eſt iuſtum ciuile: at inter dominum & ſeruum, patrem & filium non eſt proprie iniuſtitia: ergo non erit iuſtũ ciuile. Patet ratio, Nullius eſt iniuria ad ſeipſum, nec ad ſua: ſed ſeruus eſt aliquid domini dum poſsidetur, & filius aliquid patris: quare non erit inter hos iniuſtitia: quia nemo ſibi iniuriam facit, nec ſuis: at ſeruus eſt poſſeſsio animata domini, filius vero eſt aliquid patris. Item inter virum & vxorẽ non eſt æqualitas, nec ergo iniuſtitia proprie dicta. Veruntamen vbi eſt maior ęqualitas, ibi maior ſimilitudo iuſti ciuilis. Et cum vir, & vxor ſint magis æquales quàm pater & filius, aut dominus & ſeruus: ideo dicit Philoſophus, quòd iuſtum inter virum & vxorem, quod appellat familiare, eſt magis ſimile ciuili iuſto quàm illorum iuſta: nõ tamen eſt id de quo loquitur. Notandum quòd inter eos videtur eſſe iuſtum ciuile, inter quos eſt æqualitas viciſsim imperandi atque parendi. In repub. enim non ſemper ſunt ijdem imperantes, ſed eſt

viciſsitudo quædam cũ æqualitate, vt alij nũc pareant, nũc im perent ſecundum leges: ſed dominus ſemper imperat ſeruis, ſeruus ſemper obedit: & ſic inter eos nõ eſt æqualitas, nec ex conſequẽti ciuile ius. Pater etiã ſemper eſt pater, & filius ſemper eſt filius: ideo nõ eſt æqualitas. Verum inter virũ & vxorem etiam non eſt proprie æqualitas, etſi maior eſſe videatur quàm inter patrẽ & filiũ, & herum & ſeruũ. Nã vt vir eſt paterfamilias, ſic illa materfamilias, & vnà cum viro rem familiarẽ gubernare videtur. Nam vir extrà, vxor ea quæ ſunt domi curare debet & conſeruare. Quare videtur ob hæc habere quandam æqualitatẽ: attamen ſunt inæquales, quia vir non ſubit vicem matrisfamilias, nec illa econtrà viri officium inquantum eſt vxor: præterea ſi quæ leges ſunt vir imponit eas vxori. ſic igitur patet quòd nõ proprie eſt inter virũ & vxorem ciuile iuſtum.

De iuſto naturali, & legitimo.

CAPVT VII.

75 *Ciuilis autem iuſti aliud eſt naturale, aliud legitimum.* Et *naturale quidem eſt, quod ubique uim habet eandem, & non quia uidetur*

76 *uel non uidetur. Legitimum autem quod à principio quidẽ nihil refert, ſic an aliter habeat. cum uerò poſitũ fuerit, refert. Quale eſt, Mina captiuos redimi, uel capram dijs, ſed non duas oues mactare: & etiam ea quæ de ſingulis lege iubentur. ut ſacra Braſidæ facere, &*

77 *quæ publicis decretis inſtituuntur. Videntur autem quibuſdam omnia talia eſſe. Propterea quòd omne quod natura conſtat, immobile eſt, & uim eandem habet ubiq; . ſicut ignis hic, & apud Perſas urit: iuſta autem moueri uident.*

78 *Verum hoc nõ ita ſeſe habet, ſed aliquo modo. Atq; apud deos quidem nihil ullo modo forſitan eſt quod ita ſeſe habet: apud nos autẽ eſt quidẽ aliquid etiam natura cõſtans, mutabile. uerũ nõ omne. Attamẽ aliud eſt natura, aliud nõ natu*

natura. Patet autem quidnam eorũ quæ poſſunt & aliter
ſe habere natura conſtat, & quid non, ſed lege ac inſtitu-
to, ſi ambo mutari ſimiliter poſſunt. Et ad cætera eadem
accõmodabitur definitio. Dextera nanq; manus ualidior
eſt læua natura. Et tamen fieri poteſt, ut omnes euadant
apti ad utendũ manu ſiniſtra perinde ac dextra. Iuſta au-
tem ea quæ ex inſtituto ſunt & ob utilitatem, ſimilia ſunt
menſuris. Non enim omnibus in locis æquales ſunt uini,
triticiq; mẽſuræ. ſed ubi quidem emunt, maiores ſunt: ubi
autem uendunt, minores. Simili modo & ea quæ nõ natu-
ralia ſunt, ſed humana iuſta: non eadem ſunt ubiq;. Nam
neq; reſpublicæ, ſed una tantum ubiq; ſecundum naturam
ipſa optima. Vnumquodq; autem iuſtorum, & legitimo 79
rũ, ut uniuerſale ſeſe habet ad ſingula. etenim ea quæ agũ
tur ſunt multa, unumquodque autem illorum eſt unum.
eſt enim uniuerſale. Intereſt autem inter iniuriam & in- 80
iuſtum: & inter ius & iuſtum. Iniuſtum enim eſt natura,
uel inſtituto. Id autẽ ipſum cum actum fuerit iniuria eſt.
anteà uerò quàm ſit actum nullo modo eſt iniuria, ſed in-
*iuſtum. pari modo & ius. Vocatur autem magis * iuſti* ἄδικον.
*actio ipſum cõmune: * ius autem iniuriæ emendatio. Quæ* ἀδίκημα.
uerò & quot ſpecies uniuſcuiuſque ipſorum ſunt, & cir δικαιο-
ca quæ uerſantur, conſiderandum eſt poſtea. πράγημα,
δικαίωμα.

COMMENT.

CIVILE autem iuſtum diuiditur.] Hoc eſt ſecundum 75
capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus diſtin-
cto iuſto ciuili à paterno, herili & vxorio: nunc illud
reſumit & diuidit in ſuas partes. Hoc autẽ capitulũ in duas par
tes diuiditur quæ ſuis locis patebũt. In prima igitur parte Phi
loſophus affert diuiſionẽ iuſti ciuilis, dicẽdo ꝙ quoddã eſt na
turale quoddam legitimũ. Naturali tribuit duas cõditiones:
vnã ex parte ſui effectus, ſcilicet quòd habet vbiq; eandẽ vim,

id eſt idem efficit apud omnes gentes. Alia ſumitur ex parte cauſæ ſuæ: quia non eſt ex noſtra inſtitutione, ex eo quòd videtur aut non videtur nobis: ſed conſiſtit quodammodo ex parte naturæ. Notandũ quòd non videtur eſſe diſcrepantia inter Philoſophũ & iuriſconſultos in declaratione iuſti naturalis, quamuis Philoſophus iuſtum diuidat: illi ius. & melius Philoſophus: quia iuſtum eſt vniuerſale: ius particulare cum applicatur particulari rei. Conueniunt autem in declaratione rei hoc pacto, quia iuriſperiti diuidunt ius bifariam: primo, ſcilicet in naturale, & ius gentium: & naturale eſt apud illos coniunctio maris & fœminæ, & procreatio, & educatio liberorum: ius autem gentiũ appellant quod eſt apud omnes gẽtes: ſicut eſt pacta ſeruare, legatos tutos eſſe, & ſimilia. Philoſophus verò iſta duo appellat naturalia, quia ſicut nos non videmur eſſe cauſa effectrix noſtra inſtitutione iuſti quod natura conſtat: ſimiliter nec eius quod eſt vbique gentium. Nam duplex videtur eſſe natura in homine: vna qua conuenit cum cæteris animalibus, alia qua conuenit tantum cum cæteris hominibus. Nam homo procreat ſicut alia animalia, & educat procreata, & hæc competunt homini ex parte naturæ communis cum alijs animalibus. Cũ verò habeat aliam naturam qua differt ab alijs animalibus, cõmunicat tamen cũ omnibus alijs hominibus: iura quæ inde naſcuntur ab illis dicũtur iura gentiũ, ſicut legatos tutos eſſe: &, vt Cicero inquit, nõ prohibere aquam profluentẽ, pati ab igne ignẽ capere: ſi quis velit conſilium deliberanti dare, quæ ſunt his vtilia qui accipiunt, danti non moleſta. ſic igitur iſta duo iura vno nomine complectitur Philoſophus, iuſtum naturale appellans, ideo in re non videtur diſcrepare à iuriſperitis. Notandum quòd præter iſta duo iura, quæ Philoſophus nomine naturalis comprehendit, & item legitimũ, ſunt apud eum iuſta ciuilia, quia ſeruantur in ciuitatibus & communi vitæ ſocietate. Verũ intelligendum vlterius quòd ſicuti fit in ſpeculatiuis quantum ad hoc propoſitũ ſpectat, ita etiam in actiuis: ſed in ſpeculatiuis quædam ſunt vt principia, quædam ex principijs procedẽtia, id eſt concluſiones: ſic in actiuis quædam ſunt tanquã principia, quædam ab illis profluentia. at in ſpeculatiuis principia quædam ſunt per ſe nota, & ſtatim cognitis terminis percipiuntur lumine intellectus agentis ſine vllo diſcurſu, vt de

quo

quolibet affirmatio & negatio, & de nullo iſtorũ ambo, aut cum diſcurſu imperceptibili, vt ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent ſunt æqualia. Et omne totum eſt maius ſua parte, & ſimilia quæ ſumũtur in ſcientijs tanquam per ſe nota, & nõ probãtur, ſed ex illis poſitis tanquam per ſe notis, & vi illorum procedimus: deinde ad probandas concluſiones, vt latè oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorũ. Eodem pacto in actiuis ſunt quædam iura naturalia nobis nota ex natura communi cum cæteris animalibus, & ex natura propria cuiuſque hominis quæ non videntur fieri noſtra inſtitutione: ſed ex illis, tanquam ex principijs, iura ciuitatum & legitima tanquam cõcluſiones in ſpeculatiuis prodire profluereque videntur; duplex enim ponitur intellectiua vis. Nam ſpeculari, & agere non eſt eiuſdem virtutis atque potentiæ. Ex quo coacti ſunt Philoſophi ponere duas vires intellectiuas, ſcilicet ſpeculatiuã & actiuam. Verum vt in intellectu ſpeculatiuo ſunt ea principia quæ diximus quaſi innata: ita in intellectu actiuo videntur collocari principia vt eis ex ipſa natura ſine vlla probatione intellectus aſſentiri videatur: vt ſunt illa, Omne honeſtum proſequendum, omne turpe fugiendum, pacta ſeruanda, non violandi legati: & ſimilia à quibus latores legum tãquam à quibuſdam vniuerſalibus inſtructi principijs leges poſtea condunt. Quare cum ita ſint, meritò Philoſophus iſta principia naturalia dixit iuſta, cum ſuapte natura hærere cuique intellectui ſano videantur ſine cuiuſquam doctrina. Verum vtrũ in actiuis procedant effectus ex illis tanquam ex prius notis nobis ſicut in ſpeculatiuis, in præſentia omittamus, quia non pertinet ad hanc doctrinam.

[LEGITIMVM auté.] Declarat Philoſophus aliud membrum iuſti ciuilis, dicendo quòd iuſtum legitimum eſt, quod antequam poneretur nihil referebat vtrum hoc vel illo modo eſſet: poſtquam verò poſitum eſt, refert. Et videtur trifariam Philoſophus oſtendere tale iuſtum, vt ſi eſſet commune quod ad totam ciuitaté pertineret, vel ſingulare quod ad vnũ tantum hominem pertinet. & tertium quaſi medium inter illa duo, quod ad aliquod membrum ciuitatis pertineret: & huiuſmodi diuiſio colligi poteſt ex Philoſophi exẽplis quæ ponit. Primũ pertinere videtur ad cõmunem & omnem ciuitatem, vt redimi captiuos. Nam inter Lacedæmonios & Athe- 76

nienſes vigente bello, ſancitũ fuit vt captiui redimi poſſent certo pretio, ſcilicet vna mina. & hoc videtur pertinere ad legitimũ iuſtum cõmune: & illud item de vna capra, & nõ duobus ouibus, quod ponitur à Philoſopho exempli cauſa, licet factum nõ inueniatur. Aliud eſt exemplũ pertinẽs ad vnum. Braſidas rex Lacedæmoniorũ fuiſſe dicitur, & multa beneficia in Amphipolitas cõtuliſſe, ex quibus poſt mortẽ illius inſtituiſſe eam gẽtem tradũt ſacra facere in memoriã Braſidæ. Tertium exemplũ eſt de publicis decretis nõ ad totam rempublicam pertinẽtibus, ſed ad aliquod membrũ ciuitatis vt ad mercatorũ membrum vel alicuius alterius facultatis particu-

77 laris. [VIDENTVR autem quibuſdam,] Hac in parte Philoſophus cũ velit remouere opinionem quorũdam de iuſto ſupradicto: primo eã affert, deinde refellit. dicebant enim illi nõ eſſe bifariam diuidendũ iuſtũ eo pacto quo diuiſit Philoſophus, quia omne iuſtum ciuile erat legitimũ, nõ autẽ naturale, vt Philoſophus dicit: & arguebãt hoc pacto, Illud quod eſt naturale apud omnes homines eſt idem, & non mutatur: Sed iuſta nõ ſunt eadem, nec eadem permanent apud omnes, ſed omnia ſunt mutabilia: ergo nõ ſunt naturalia. Nam lega-

78 ti nõ ſunt apud omnes gentes tuti, & ſemper tuti. [VERVM hoc nõ ita ſeſe habet.] Excludit & reprobat hanc opinionẽ Philoſophus, & primo videtur negare quòd omnia naturalia ſunt immutabilia: deinde quod omnia iuſta ſunt immutabilia. Dicit enim quòd nõ ita ſe habet ſimpliciter, ſed aliqua ex parte: & primo negat quòd omne quod cõſtat natura, permaneat ſemper immutabile, dicendo quòd ſiqua ſunt iuſta immutàbilia, nõ erũt niſi diuina. Sed ea quæ ſunt apud homines licet cõſtent natura, tamen nõ ſemper permanẽt immutabilia: quare nõ eſt vera illa veſtra propoſitio, quòd omne naturale ſit immutabile apud omnes. Videmus enim quòd cõſtat natura, vt manus dextera ſit nobilior, quia ab ipſa eſt principiũ motus: tamen fieri poteſt vt quidam æquè vtantur bene vtraque manu, & hoc poteſt eſſe apud omnes homines. Nam id quod contingit homini poteſt omni homini contingere: & ſic patet quòd illa quæ ſunt naturalia mouẽtur atque mutantur. Poſtea oſtendit quòd etiam illa minor propoſitio nõ eſt vera, ſcilicet quòd omnia iuſta ſint mutabilia: nam quædam ſunt mutabilia propter varietatẽ morũ & hominũ interdum

aber

aberrantium à recta ratione: verſi naturalia iura ſunt eadem apud omnes gentes ſanæ mẽtis & ea ratione qua homines: ſicut dicimus eſſe quædã ſimpliciter, & de natura ſua ſana, quæ tamen alicui nõ ſiut ſana, ſcilicet ægroto, & itẽ dulcia & huiuſmodi. ſed vt clarius ordo intelligatur, talis videtur eſſe proceſſus: Sunt nõnulli, dicit Philoſohus, qui putãt omnia iuſta eſſe legitima, nõ autẽ eſſe aliqua naturalia iuſta: & aſsignãt hanc rationẽ, quòd vidẽt ea quæ ſunt naturalia nõ mutari, & vbique habere eandẽ vim ſicut ignis hic, & apud Perſas: iuſta verò mutari, & eſſe diuerſa. Nos autem dicimus primũ quòd hoc nõ eſt ſimpliciter verũ, quòd omne naturale & conſtans natura ſit inmutabile, & ſemper ſe habeat eodẽ modo, ſed aliqua ex parte, & ſecundũ quid eſt verum. Nam ſi diceremus ea quæ ſunt diuina firma eſſe, & ſemper ſe habere eodẽ modo, hæc concedẽda videntur. Verũ de omnibus naturalibus pertinentibus ad homines nõ eſt concedendũ, quia eorũ aliqua ſemper ſe habẽt eodẽ modo, aliqua verò ſunt mutabilia. Exemplum primi, vt homo eſt animal rationale, & ſimilia quæ ſunt in primo modo dicẽdi, per ſe, & ſemper ſe habent eodẽ modo. Exemplũ ſecũdi: homo habet manũ dexterã aptiorẽ quàm ſiniſtrã, quod nõ ſemper eſt: fieri enim poteſt vt ſit amphidexter: ſic igitur cũ quædã naturalia ſint mutabilia, & aliter ſe habere poſsint, nõ erit mirũ ſi etiam iuſta naturalia nõ ſemper ſe habent eodẽ modo. Dicamus igitur quòd iuſtorũ quædã cõſtant natura, quędã lege, & ex inſtituto, etſi etiã ambo mutari poſſent, & aliter ſe habere. quod ſi quæratur, cũ iuſtum naturale & legitimũ ſit vtrũque mutabile, quæ erit differentia inter hæc? dicit quòd ex hoc percipi poterit, ſcilicet, cũ viderimus aliquod iuſtum eſſe cõmune pluribus gentibus vel omnibus, tunc dicemus illud iuſtum eſſe naturale. Cũ verò videbimus aliquod aliud nõ eſſe cõmune, ſed tantũ eſſe alicuius ciuitatis vel regionis, vt ſunt menſuræ diuerſæ vini & tritici diuerſis in locis: tunc dicemus illud iuſtum eſſe legitimũ, id eſt ex lege & inſtitutione, non autem ex natura. Quare nõ obſtat noſtræ ſententiæ veſtra obiectio, cum dicitis iuſtum non eſſe naturale, quia naturalia non poſſunt aliter ſe habere: iuſta verò aliter atque aliter ſe habent, cum oſtenderimus quòd etiã naturalia quædam aliter ſe habere poſſunt, etſi vt plurimum ſe habeant eodem modo, & communiora ſint quàm ea

quæ ex inſtituto fiunt:nam non ſolum iuſta naturalia aliter ſe habere poſſunt,ſed etiã talis determinatio erit ad quædã alia naturalia,& quæ natura cõſtant,ſicut de amphidexteris diximus.Si quid verò eſt vna vbique agendi ratio ſecundũ naturã,ea erit optima,ſicut ſunt ea quæ ſunt dulcia natura vt mel. Tamen alicui non ſunt vt guſtui corrupto, & hoc non eſt ex natura mellis,ſed ex corruptione illius:eodẽ pacto iuſta naturalia de ſe nõ haberent hanc varietatem,ſi homines eſſent o-
79 mnes vt eſſe deberent, ſequendo rationẽ ducem. [VNVMQVODQVE autẽ iuſtorum.] Quia Philoſophus in præcedentibus loquẽdo de iuſtitia ſæpe vſus eſt vocabulis & terminis qui videtur habere magnam ſimilitudinẽ inter ſe,vt aperte cognoſcatur quid vnumquodque ſignificat,vult aſsignare propriam ſignificationem cuiuſque, & videntur differre ſecundum vniuerſale & particulare. Primo igitur declarando naturã iuſti ciuilis,dicit quòd iuſtum ciuile ſumimus vniuerſale:vt colendus eſt deus,tutos oratores & legatos eſſe debere, depoſitum eſſe reddendum,& ſimilia. Iſta igitur vniuerſalia ſunt ſub quibus cadũt ſua ſingularia quæ ſunt plura: & tamen vnumquodque illorum ſubit rationem vniuerſalis ea ratio-
80 ne qua iuſtũ eſt. [INTEREST autem inter iniuriam.] Ponit nunc Philoſophus differentiã inter iſtos quatuor terminos,ſcilicet inter iniuriã, & iniuſtum,& inter ius atq; iuſtum: & oſtendit quòd iuſtum & iniuſtum eſt in vniuerſale,& antequam agatur.& hoc eſt contra nonnullos qui ſumunt ius antequam agatur.Iuſtum igitur eſt tutos dimittere legatos,depoſitũ reddere:hoc cum agitur,nunc apud iſtos vel illos dicitur ius.Ita vt omne ius præſupponat iuſtũ,non autem ecõtrà. Iuſtũ enim redactum ad opus eſt ius.Iniuſtum quoque natura quod eſt cõtra iuſtum naturale,vel iniuſtũ ex inſtituto quod eſt contra iuſtum ex inſtituto. Iniuſtum,inquam,eſt vniuerſale,vt cõmittere adulteriũ. Cum verò agitur,eſt iniuria:vel cũ actum eſt,iniuria dicitur. Sic igitur iuſtũ eſt antequam fiat, vt reddere depoſitũ, vel punire maleficia eſt iuſtũ: poſteaquàm factum eſt,dicitur ius. Verum dicit Philoſophus quòd vtimur hoc modo dicẽdi pro omni iuſto actu. Nõnũquã pro emẽdatione iniuriæ,cũ dicimus quod iudex fecit ius quãdo emendauit aliquod maleficiũ. Alio modo omne iuſtũ actu,id eſt omne opus iuſtũ dicitur ius,vt in diſtributione vel cõmutatione:

vnde

vnde apud Græcos poſuit duo nomina Philoſophus, ſcilicet δικαιώπραγμα & δικαίωμα, apud Latinos vero nō ſunt. Ideo apparet magna cōfuſio in textu. Sic igitur habemus quòd iniuſtum eſt vniuerſale & antequā fiat: iniuria vero ipſum iam actum. Eodem pacto iuſtū antequā fiat: Ius vero cū eſt factū. Verum hoc communius dicitur pro quocunq; actu iuſto: ius autem vocatur correctio iniuriæ: communius enim dicitur δικαιώπραγμα, quod videtur cōprehēdere quemcūq; actum iuſtum, ſiue ſit iuſtitiæ diſtributiuæ, ſiue correctiuæ: δικαίωμα vero videtur comprehendere & ſignificare correctionem tantum iniuriæ, quòd videtur eſſe cuiuſdam partis iuſtitiæ operatio, & non cuiuſcunque iuſtitiæ actus & operatio.

De triplici nocumento, quod aliis irrogatur.

CAPVT VIII.

CVm autem iuſta ſint, & iniuſta ea quæ dixi 81
mus: iniuriam quidem quiſpiam facit, & ius agit, cum ea ſua ſpōte agit. ſed cum inuitus, non iniuriam facit, neq; ius agit. Agit enim ea quibus accidit ut ſint iuſta aut iniuſta. Iniuria autē atq; iuris actio tunc eſt, cum à ſponte agēte fit. tunc enim uituperatur, & ſimul tunc iniuria eſt. Quare erit quid iniuſtum quidem, ſed nondum iniuria, ſi non à ſponte agēte ſit
factum. Equidē id à ſponte agente fieri dico (quemadmo= 82
dum & prius eſt dictum) quod quiſpiam in ſe ſitum ſciēs agit, & nō ignorans, neq; quem, neq; quò, neq; gratia cuius: ut quē pulſat, & quo, & gratia cuius. & unūquodq; illorum neque per accidens, neq; ui. ut ſi quiſpiam ui mouens manum alterius ipſum pulſet. Sponte enim ipſe tum ſua non pulſat: quippe cum non ſit in ſe ſitum. Fieri etiam poteſt ut qui pulſatur ſit pater. ipſe autē ſciat quidē illum hominē eſſe, uel aliquem eorum qui aſſunt, ignoret autem eſſe patrē. Idem dicendū eſt & de eo gratia cuius agitur, & circa totum etiam actum. Quod igitur ignoratur, aut

*non ignoratur quidem, non eſt autem in ipſo ſitum,ſed ui fit,id omne agitur ab inuito.*Et *eorum enim quæ nobis natura competunt,complura ſcientes agimus, atq; patimur, quorum nihil aut noſtra ſponte,aut inuitis fit nobis:ut ſeneſcere,aut mori.* Eſt *autem in iniuſtis ac iuſtis, ſimiliter id quod per accidẽs dicimus.* Nam *ſi quiſpiam depoſitum inuitus,& ob timorem reddiderit: non eſt dicẽdum hunc iuſtum,aut ius agere niſi per accidens.* Similiter *eſt dicendum & eum iniuriam facere atq; iniuſta per accidẽs age=*
83 *re,qui cogitur,atq; inuitus non reddit depoſitum.*Eorum *autem quæ ſponte agimus,alia electione agimus, alia ſine electione.*Ea *cum electione agimus,quæ anteceſſit deliberatio.* Ea *ſine electione, quæ non anteceſſit deliberatio.*
84 *Cum igitur læſio ſit in ſocietatibus triplex: tũc ſunt cum ignoratione peccata, cũ quiſpiam egerit,aut circa quem, aut quod,aut quo,aut gratia cuius agere nõ putauit.*Nam *aut non percutere,aut non hoc,aut non hunc,aut non gratia huiuſce putauit. ſed accidit id cuius gratia non putauit,ut non ut uulneraret, ſed ut pungeret, aut non quem, aut non modo hoc.* Atque *cum extra rationem fit læſio, infortunium eſt.*Cum *non extra rationem,ſine tamen uitio:peccatum.*Etenim *peccat quidem quiſpiam,cũ in ipſo eſt principiũ cauſæ: aduerſa uero fortuna utitur,cum eſt*
85 *foris.* Cum *autem ſciens quidem, ſed non deliberatione præmiſſa quiſpiam lædit,iniuria eſt.cuius generis ea ſunt uniuerſa quæ per iram efficiuntur, aliasq; animi perturbationes,quæcunq; neceſſario, uel natura hominibus accidunt.*Hæc *enim iniuriæ ſunt.* Atq; *ij qui ob hæc nocent ac peccant, iniuriam qnidem faciunt: tamen nondum ob hæc ipſa ſunt iniuſti uel praui. non enim nocent ob pra=*
86 *uitatem. ſed cum nocet quis, electione iniuſtus eſt atque prauus.*

prauus. Quapropter perrecte ea quæ proficiſcuntur ab 87 *ira, non dijudicantur ex prouidentia fieri. Non enim is incipit qui facit ira: ſed is qui prouocauit ad iram. Præterea non fit in talibus controuerſia ſi factum ſit necne: ſed ſi iure ſit factum. Ira nanque ob apparentem oriri iniuſtitiam ſolet. Non enim de facto perinde atque in commercijs contendunt, ubi neceſſe eſt alterum improbum eſſe ſi non id faciat obliuione. ſed de re conuenientes, iure an iniuria ſit facta diſceptant. Qui autẽ fecit inſidias, non* 88 *ignorat. Quare alter putat iniuriam pati, alter non putat. Quòd ſi electione nocuerit, iniuriam facit. Atque his iam iniurijs eſt iniuſtus qui iniuriam facit, cum cõparationem* 89 *rationum aut æqualitatem trãſgreditur. Pari modo iuſtus* 90 *etiam eſt cum ius agit electione. ius autem agit ſi ſolum ſua ſponte agit. Eorum autem quæ ab inuitis fiunt, alia ſunt* 91 *uenia digna, alia non ſunt uenia digna. Nam ea quæ non ſolum ignorantes, ſed ob ignorantiam etiam faciunt, ignoſcenda ſunt. Sed ea quæ faciunt non ob ignorationem, ſed ignorantes quidem ob affectum non naturalem, neque humanum, non ſunt uenia digna.*

COMMENT.

CVM autem iuſta ſint & iniuſta.] Hoc eſt tertium capitulum huius ſecũdi tractatus, in quo ſoluit dubitationem motam in primo capitulo, ſcilicet ſecũdum quam iniuriam quis ſit proprie iniuſtus, & ſimiliter ſecũdum quod ius aliquis ſit proprie iuſtus. Diuiditur autem in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt. Dicit ergo in primis quòd omnia quæ fiunt ſponte, ſunt ius vel iniuria: quæ vero fiunt inuite non dicuntur eſſe ius vel iniuria, niſi per accidens. Accidit enim, vt hæc ſint iuſta vel iniuſta. Notandum quòd ex dictis Philoſophi emergit quòd aliquod eſt iuſtum quod non eſt ius, & aliquod iniuſtum quod non eſt iniuria. Nam ſi quis inuitus reddit depoſitum, is non fecit ius, quia non egit per ſe, 81

nec ſponte ſua,tamen egit iuſtũ per accidens,quia illud quod eſt iuſtum opus,& poteſt eſſe ius ſi ab aliquo fiat ſponte. Eodem modo,ſi quis inuite retinet depoſitum nõ dicetur facere iniuriam:tamen facit id quod eſt opus iniuſtum nõ per ſe,ſed per accidens,& poteſt eſſe iniuria ſi fiat ſponte. Notandum præterea quòd iſtud per ſe & per accidens ſoluit omnẽ dubitationem quæ oriri poteſt non ſolum in ijs,ſed etiam in operationibus aliarum virtutũ. Nam ſi quis egerit operationem temperantiæ,ſi per ſe,temperans: ſi per accidens,nõ proprie
82 temperans dici poteſt. [EQVIDEM id à ſponte agente.] Declarat Philoſophus id quod ſponte, & id quod inuite fit, quæ reſpondere videntur & conſonare cum ijs quæ in tertio libro latiſsime dicta ſunt,& eſt neceſſarium hoc loco tangere,& hæc ad declarationem eorũ quæ dicta ſunt, & inſequentium quæ dicẽtur. Id igitur fit ſpõte,dicit Philoſophus,quod aliquis agit in ſua poteſtate conſtitutus,ſciens omnes circunſtantias & conditiones requiſitas, ſcilicet quem,quid,quãdo, & reliqua:& addit quòd oportet ſponte agentem non ſolum ſcire illa ſingularia dicta, ſed ſcire etiam illa per ſe,& nõ per accidens:& item oportet quòd nõ agat aliqua vi compulſus. Vidimus enim in tertio quòd ſpõtaneo opponitur nõ ſpontaneum,quod eſt aut per ignorantiam aut per vim. Declarat primo hoc ſecundum membrum,dicendo quòd ſi quis compulſus alterius manu percutiat aliquem,is non ſponte agere videtur. Item declarat aliud membrum,ſcilicet quomodo dicitur ignorare, & quid eſt dicere ſcire per accidens,& nõ per ſe,vt ſi quis pulſet patrem quem non cognoſcit illum vt patrem,ſed vt hominem.& addit vlterius Philoſophus quòd id quod ignoratur,aut quod non eſt ſitum in poteſtate agentis videtur fieri ab inuito:ex quo deprehenditur quod ad hoc vt fiant aliqua noſtra ſponte nõ ſufficit eſſe tale vt ſciatur. Nam ſeneſcere,& augeri,& mori quanuis ſciantur,tamen non dicuntur fieri ſponte: ſed requiritur præter ea vt illa res ſit in noſtra poteſtate collocata, & à nobis fieri poſsit. Poſt hæc Philoſophus accommodat ſupradictas diſtinctiones iuſtas & iniuſtas iuri & iniuriæ, vt patet in textu exemplo depoſiti quod retinetur, & non redditur. Notandum quòd bene adduxit Philoſophus declarationem de eo quod fit ſponte aut non ſponte:quia ſine hac diſtinctione non videtur conſtare

illa

illa virtus, & hoc præſertim videtur competere iuſtitiæ.

[EORVM autem quæ ſponte agimus.] Hæc eſt ſecũda pars 83
huius capituli, in qua poſtea quàm ſuprà inueſtigauit quid ſit iniuria, & docuit quandọ aliquid iuſtum vel iniuſtum agitur non inuite, ſed ſponte: nunc inquirit & declarat quænam ſint illæ iniuriæ, ex quibus proprie aliquis dicatur iniuſtus: quia pluribus modis ſponte agitur, & in hoc conſiſtit ſolutio dubitationis motæ in primo capitulo huius ſecundi tractatus. Affert autem primo diuiſionẽ vtilem ad ea quæ dicturus eſt, dicendo quòd eorum quæ fiunt à nobis ſpõte, alia fiunt cum electione, alia ſine electione: vnde non valet, hoc eſt factum ſponte: ergo cum electione. ſed bene econtra: hoc eſt factum cum electione, ergo ſponte, cum ſponte agere ſit magis vniuerſale. Nam ſponte agere competit etiam brutis, vt in tertio vidimus: agere vero cum electione ſolum competit habentibus voluntatem & rationem. Quare vbicunque eſt electio, ibi voluntas: & vbicunq; voluntas, ibi principium ſpõte agendi: ſed non econtra, vt antea patuit. [CVM igitur 84
læſio ſit.] Affert Philoſophus diuiſionem quandam læſionum quæ fiunt in actionibus humanis quæ eſt triplex. Vna quæ fit ab inuito: alia quæ fit à ſponte agente: tertia quæ fit ab eligente. & per hanc diuiſionem oſtendit quod aliquis per accidens agat operationem iniuſtam, non tamen erit iniuſtus. Nam ille qui agit inuitus, ea ratione nec iuſtus dicendus eſt, nec iniuſtus: ſed fieri poteſt vt quis agat rem iniuſtam inuitus: ergo ille non erit iniuſtus. Affert poſt hæc diſtinctionem Philoſophus eorum quæ fiunt à nobis inuitis, ponendo duplicem gradum. Nam quædam fiunt vltra rationem & opinionem, & talia non dicuntur peccata, ſed infortunatæ læſiones: quædam vero non extra rationem peccantur, & hæc dicuntur quidem peccata, cum principium agendi & potentia ſit in auctore peccati: non tamen dicuntur facta cum vitio, vt patet in textu Philoſophi. Sed vt melius intelligatur eius ordo procedendi, Ariſtoteles cum velit declarare quis ſit vir iuſtus & iniuſtus, primo inquirit quis ſit iniuſtus. Hoc cognito à cõtrario cognoſcetur iuſtus. Sed cum iniuſtus ſit qui facit iniuriam ſecundum quendam modum nocendi, videndum eſt quot modis noceri poteſt, vt alijs ſepoſitis relinquatur is nocendi modus ſecũdum quem fiat iniuria, ex qua proprie

prie dicatur iniuſtus: & ideo attulit ſuperiorem diſtinctio-
85 nem quam declarare incœpit,& nunc ſequetur. [CVM au-
tem ſciens.] Prima & ſuperior læſio non eſt iniuria,licet ſit
iniuſta actio:nunc vero oſtendit fieri poſſe iniuriam,non ta
men ille erit iniuſtus. Vnde non ſequitur:hic egit iniuriam,
ergo eſt iniuſtus,etiã ſi ſponte egerit:quia requiritur vt agat
cum electione & deliberatione præcedenti. quòd ſi quis per
iram vel aliam huiuſmodi læſerit perturbationem,iniuriam
quidem facere poterit: non tamen ſtatim ſequitur quòd ſit
homo iniuſtus. Notandum quòd Philoſophus dicit pertur-
bationes atque affectus,qui neceſſario, vel natura homini-
bus inſunt:neceſſario ineſſe dicuntur talia, vt fames, ſitis,&
huiuſmodi: natura verò, vt timorem,iram,& ſimilia. Nam
ſi quis propter famem intolerabilem agat aliquid iniu-
ſtum dicetur feciſſe iniuriam,non tamen appellabitur iniu-
ſtus. Idem dicetur de ira, metu, miſericordia, & ſimilibus:
quarum perturbationum aliqua motus ſi quis agat aliquid,
non habet tempus deliberandi:quòd ſi haberet,fortaſſe non
egiſſet talem iniuriam. ex quibus patet, quòd aliquis agere
iniuriam poteſt ſponte & ſciens,tamẽ non erit iniuſtus, quia
non videatur nocere ob prauitatem,vt inquit Philoſophus.
86 [SED CVM nocet quis.] Hac in parte Philoſophus oſten-
dit quando aliquis,& per quam iniuriam factam dicitur in-
iuſtus,& oſtendit hoc pacto,Is qui agit iniuriam per princi-
pium coniunctum cauſæ iniuſtitiæ eſt iniuſtus. At is qui agit
iniuriam cum electione & deliberatione antecedenti eſt hu-
iuſmodi: ergo talis erit iniuſtus. Ex his ſoluta eſt dubitatio
ſuperius allata, ſcilicet quænã ſint illæ iniuriæ ex quibus ali
quis dicatur iniuſtus,quam Philoſophus in hunc locũ diſtu-
liſſe videtur propter multas dubitationes de iure & iniuria
quæ intercedebant,quas ſoluere oportuit, & multas diſtin-
ctiones afferre declarando de quo iuſto intendat, videlicet
de ciuili, & quomodo diuidatur in naturale & legitimum,
& quomodo ſe habet tanquam vniuerſale ad ſingula,& reli-
qua:quibus ſolutis & declaratis,venit per diſtinctiones pul-
cherrimas ad declarandum & ſoluendum ob quas iniurias
quis dicatur iniuſtus.nam non ob ea quæ fiunt ab inuitis,nec
ob ea quæ fiunt ſponte ſine electione,ſed tantum ob eas iniu
rias quæ fiunt ab aliquo, electione & deliberatione præce-
denti.

denti. [QVAPROPTER perrecte ea quæ proficiſcuntur.] 87
Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus allatis ſuperioribus ſententijs, ſcilicet quòd is qui lædit ſine electione, ſciens aliqua perturbatione compulſus, iniuriam quidem facit, non tamen proprie eſt iniuſtus: ſed ille tantum qui ob prauitatem & cum electione nocet, eſt dicendus iniuſtus. nūc hæc declarat & probat: & primo reſumendo illum qui ſciens ſine electione operatur, & lædit aliqua perturbatione vehementi permotus, oſtendit quibuſdam rationibus quòd talis non eſt proprie iniuſtus, quia ſuæ iniuriæ nō habentur quaſi ſint ex prouidentia factæ, ſed per aliquam ſubitam perturbationem, quæ arguit nō ex habitu factam eſſe talem iniuriam: veluti illi qui ira, quæ eſt vehemens perturbatio, nocēt & iniuriam faciunt, quaſi principium ſit extra ſe. ex quo apparet quòd iniuriam facit cum ſponte faciat, & ſciens, & in ſuo arbitrio ſit lædere, vel non lædere: non tamen eſt iniuſtus cum nō lædat cum electione. Probat idem ex ſigno quodam, quia cum aliquis iniuriatur per iram, diſceptatur de iure, cum conſtet de facto: quod nō diſceptaretur ſi proprie putaretur iniuſtus: ſed cum conſtet de facto, & ita ſit manifeſta iniuſtitia, ideo de facto non diſceptatur: vt in commercijs cum negatur depoſitum vel aliquid tale, vbi neceſſe eſt alterū duorum eſſe improbum, niſi fiat obliuione. Sed illi inter quos facta eſt iniuria per iram, cum conueniant de re facta, diſceptant de iure. Quare nō poteſt eſſe ibi occulta fraus eo pacto quo eſſe poteſt in commercijs, vbi lædens decipere poteſt ſciens, puta negando depoſitum. Nam talis decipiens non ignorat, ſcilicet ſe facere vel feciſſe iniuriam: ſed in ira ille qui paſſus eſt iniuriam putat ſe accipere iniuriam. Ille vero qui lædit putat non inferre iniuriam, ſed perturbatus ira exiſtimat ſe iure offendere, vel iniuriam nō afferre. Verum iniuriam quidem facit, non tamen eſt dicēdus iniuſtus. [QVI autem facit inſidias.] Declarat nunc Philoſophus quòd quando fit iniuria 88
cum vitio, & cum lædēs lædit cum electione eſt iniuſtus: nam qui lædit eo principio quod ad vitium pertinet, eſt dicendus iniuſtus: ſed qui lædit cum electione eſt huiuſmodi: ergo talis dicitur iniuſtus. & iuſtus econtrà qui facit ius eo principio quod pertinet ad virtutem, & cū electione ius facit. [COMPARATIONEM rationum.] Innuit iuſtitiā diſtributiuam. 89

[AEQVA

90 [AEQVALITATEM.]Innuit iuſtitiam commutatiuam, & correctiuam commerciorũ. Ex his poteſt concludi quòd iniuſtus eſt qui ſciens iniuriam facit, & cum electione ac deliberatione præcedenti.Iuſtus vero econtra.Nam omnia quæ dicta ſunt de iniuſto & iniuria competunt iuſto contrario
91 modo. [EORVM autem.]Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua Philoſophus diſtinguit ea quæ fieri videntur à nobis inuitis,& eorum dicit aliqua eſſe venia digna,aliqua non. Sed notandum quòd Philoſophus ſumit hic inuitum fieri largo modo,id quod vere non eſt proprie tale,ſed id quod fit à nobis ob perturbationem aliquam neceſſariam vel naturalẽ quæ antea attulit:& tamen illa fiunt à nobis ſponte,cum principium agendi vel non agendi ſit in nobis:ſed ſumit Philoſophus largo modo fieri ab inuitis,quia non fiunt cum electione. Horum igitur,dicit Philoſophus, aliqua ſunt venia digna,aliqua non.Nam ea ſunt ignoſcẽda non quæ facimus ignorantes tantum,etenim talia non eſſent digna venia,ſed quæ ignorantes facimus per ignorationẽ. Notandum quòd ignorãtem agere, vt in tertio percepimus,vult Philoſophus qui ignorat in vniuerſali:per ignorantiam vero illum qui in agendo ignorat in particulari aliquam circunſtantiam.Exemplum primi, vt ſiquis ignoraret eſſe adulterium turpe: exemplum ſecundi,vt ſiquis ignoret hanc eſſe vxorem vicini,exiſtimans & credẽs ſine dubio eſſe ſuam. Quare primus ignorans tantum in vniuerſali non eſt excuſandus, ſed ignorans:& non ſolum ignorans tantum, ſed per ignorationem in particulari circunſtantia aberrans dignus videtur venia, ſi ſimul ſit ignorans, & per ignorationem agat. Item ſi quis ignorans agit ob perturbationem aut neceſſariã aut humanam,videtur venia dignus:vt ſi quis egerit ob famẽ,quia talis eſt ignorans in vniuerſali, & compellitur ab affectu neceſſario. Nam ſi cõpulſus vel incitatus ob voluptatem non ob famem egerit iniuriam,non eſt dignus venia. Ideo addidit perturbatione non humana, &c.vt apparet in textu. Hic videtur eſſe duobus modis venia dignus,aut cum errat, & agit per ignorantiam, ſiue ſit ignorans in vniuerſali, ſiue non,dummodo agat per ignorantiam in particulari ignorando aliquam circũſtantiam: aut cum ignorans in vniuerſali,& ſciens in particulari agit aliqua naturali neceſsitate

compul

compulſus,vt fame. Sed ſi ignorans in vniuerſali lædat, &
noceat nulla neceſsitate compulſus,nec excuſatione,nec ve-
nia dignus eſſe videtur.

De pati iniuriam. CAP. IX.

AMbiget autem quiſpiam ſi determinatum ſit 92
ſatis,de faciendo patiendóq; iniuriam. Atq;
ſi ita ſit ut Euripides *inquit,abſurde dicẽs,*

Quæris parentem quomodo occĩdi meam?
Sermo eſt breuis,non exitus longos habet.
Volens uolentem,uel uolentem non uolens.

Vtrum enim reuera ſua ſpõte quiſpiam iniuriam patiatur
an nemo,ſed omnes inuiti, quemadmodum & omnes qui
iniuriam agunt, ſua faciunt ſponte? Et *utrum omnes hoc* 93
modo,an quidam ſponte,quidam inuiti? Similiter & cum
patiuntur homines ius? nam omnes cum ius agunt,ſua fa-
ciunt ſponte. Quare conſentaneum eſt rationi, ſimiliter
opponi eos qui iniuriam & qui ius patiũtur: ut aut ſponte
patiãtur aut inuiti. At abſurdum uidebitur ſi omnes etiam
ius pati ſua ſponte dixerimus. nõnulli nanq; non ſua ſpõte
ius patiuntur. Enimuero de hoc quoq; quiſpiam dubitaue 94
rit, ſi omnis qui paſſus eſt iniuſtum,iniuriã patiatur,an ut
in agendo, ſic & in patiendo res ſeſe habet? Etenim *ſit ut* 95
ad utrumque per accidens ipſa iuſta accommodentur: &
eodem modo iniuſta. Non *enim eſt idem iniuſta agere, &*
iniurias agere. neque iniuſta pati, & iniurias pati. Simi-
liter & in agendo, patiendóq; ius. Fieri enim non poteſt
ut patiatur quiſquam iniuriam, niſi quis iniuriam faciat:
aut ius patiatur, niſi ius quiſpiam agat. Quòd ſi ſimplici- 96
ter iniuriam facere, ſit ſua ſponte quempiam lædere: &
idipſum, ſponte,inquam, lædere, ſit lædere ſcientem &
quem, & quo, atque quomodo: incontinens autem ipſe

ſibi ſua noceat ſponte: ipſe nimirum iniuriam patitur ſua ſponte, fieriq; poteſt ut ſibijpſi iniuriam faciat. Atq; hoc etiam ipſum, unum quid eſt eorũ quæ dubitantur: ſi fieri, inquam, poßit ut ſibijpſi quiſpiam iniuriam faciat. Præterea fit ut ſua ſponte quiſpiam ob incontinentiam ab alio ſponte nocente lædatur. Quare fit, ut ſua ſponte quiſpiam

97 *iniuriam patiatur. An definitio dicta non recte ſeſe habet, ſed huic, lædere, inquam, ſcientem & quem, & quo, atq; quomodo: hoc eſt addendum præter illius uoluntatẽ. Læditur igitur aliquis ſua ſponte, patiturq; iniuſta. Sed iniuriam ſua ſponte patitur nemo. nemo nanq; uult. neque incontinens ipſe, ſed præter uoluntatẽ agit. Neq; enim ullus id uult quod non exiſtimat eſſe bonũ, incontinẽs autem id agit, quod non putat eſſe agẽdum. Qui uerò dat ſua; quẽadmodũ arma* Diomedi Glaucus *dedit, ut dicit* Homerus,

Iliad.ſ. *Pro ꝗ nouem, centum: pro ferro tradidit aurum.*

Is iniuriam nõ patitur: dare nanq; eſt collocatum in ipſo. Sed ut iniuriam patiatur, non eſt in poteſtate ipſius ſitum: ſed is ſit qui iniuriam agat oportet. Patet igitur ſua ſponte

98 *neminem iniuriam pati. Inſuper ex ijs quæ propoſuimus, hæc duo reſtant deinceps dicenda. uter iniuriam faciat, utrum is qui plus præter dignitatem tribuit, an is qui illud habet? & ſi fieri poßit ut ſibijpſi quiſpiam iniuriã faciat?*

99 *Etenim ſi ſit illud quod prius eſt dictum, & qui diſtribuit non qui plus habet, iniuriam faciat, ſi quiſpiam plus alij quam ſibi tribuat ſciens, ſponteq;. quod quidem moderati homines faciunt (bonus enim & æquus minora ſibi tribuere*

100 *ſolet) is profectò ſibijpſi iniuriam facit. An neque hoc ſimplex eſt? Ex alio nanque bono plus forte conſequitur: ut gloriam, aut abſolute honeſtum. Soluitur præterea & per diffinitionem agendi iniuriam. nihil enim ipſe præter*

ſuam

ſuam patitur uoluntatem. Quare non iniuriam patitur ob idipſum: ſed ſi munus capit, læditur tantum. Patet autem 101 *& diſtribuentem iniuriam agere: ſed non eum ſemper qui plus habet.* Non enim *is iniuriam facit, cui ineſt iniuſtum: ſed is cui poteſtas ineſt id faciendi ſponte.* Hæc au*tem eſt, unde eſt principium actus. quod quidem in ipſo* 102 *eſt diſtribuente, non in accipiente.* Præterea *cum facere multis dicatur modis, & modo quodam expertia animæ, & manus, & ſeruus occidat hero iubente: iniuriam quidem non agit, iniuſta autē facit.* Inſuper *ſi iudicauit igno-* 103 *rans, non iniuriam facit legitimo iuſto, nec eſt iniuſtum iudicium. eſt tamen aliquo modo iniuſtum.* Aliud *enim eſt* 104 *legitimum iuſtum, aliud primū & naturale.* Sin *uero co-* 105 *gnoſcens iudicauit iniuſte, plus habet & ipſe uel gratiam uel uindictam.* Perinde *igitur & is, qui ob hæc iudicauit* 106 *iniuſte, plus habet, atq; ſi quiſpiam acceperit iniuriæ partem.* Nam *in illis, qui fundū peruerſo iudicio tribuit: non fundum cepit, ſed argentum.* Atqui *putant homines in ſe-* 107 *ipſis eſſe ſitum iniurias facere.* Quapropter *& iuſtum* 108 *eſſe facile arbitrantur. hoc autem nō ita ſeſe habet.* Coire *nanque cum uxore uicini, & pulſare proximum, dareq; argentum manu facile eſt, & collocatur in ipſis: ſed hæc* 109 *agere ſic ſe habentes, neque facile eſt, neque in ipſis eſt ſitum.* Simili *modo cognoſcere iuſta atque iniuſta, nullam* 110 *ſapientiam eſſe putant.* propterea *quòd non eſt difficile ea de quibus leges dictitant, intelligere.* At *non hæc ſunt ipſa iuſta, niſi per accidens.* Sed *tūc ſunt iuſta cum quo-* 111 *dam aguntur modo, & quodam diſtribuuntur modo.* Id *autem difficilius eſt, quàm ea quæ ſanitatem efficiunt ſcire.* Et *ibi nanque mel, uinum, ueratrum, aduſtionem, inciſionémue ſcire perfacile ſanè eſt.* Sed *quonam modo*

ad ſanitatem efficiendam, & cui, & quando ſint tribuen-
112 *da, tanta eſt difficultas ſcire, quanta eſt medicum eſſe. Ob*
id autem ipſum, & iuſti non minus eſſe putant iniuriam
facere, quia uir iuſtus non minus, ſed etiam magis horum
ſingula facere poteſt: uitiare, inquam, uxorem cuiuſpiam,
& pulſare aliquem, & uir fortis in acie proijcere cly-
peum, tergisq; uerſis fugam arripere. At timide agere &
iniuriam facere, non eſt hæc facere, niſi per accidens; ſed
113 *ſic ſe habentem hæc facere. Quemadmodum & mederi*
atq; curare non eſt incidere, uel non incidere, aut medica-
menta dare, aut non dare, ſed hoc modo ſeſe habentem
114 *hæc agere. Iuſta autem in ijs ſunt qui participes ſunt eo-*
rum quæ ſunt ſimpliciter bona. Habent autem & exupe-
rationem in his, & defectum. Nam quibuſdam non eſt
ipſorum exuperatio, ut dijs fortaſſe: quibuſdam uero
nulla pars eſt utilis, incurabilibus, inquam, malis, ſed o-
115 *mnia nocent. quibuſdam autem uſque ad aliquem termi-*
num, atque hoc eſt humanum.

COMMENT.

92 AMBIGET autem quiſpiam.] Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo mouet plures dubitationes quæ oriri videbantur ex ante dictis, & eas ſoluit. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes. In prima mouet tres dubitationes, & ibi includitur vna alia: & ſic videntur eſſe quatuor, & eas ſoluit, & ex illis oriuntur duæ aliæ dubitationes quas etiam ſoluit poſtea in ſecunda parte. In tertia affert tres opiniones de facilitate iuſti, & eas reprobat. In quarta oſtēdit in quibus bonis & perſonis ſit iuſtum, & in quibus non ſit. In prima igitur parte format talem dubitationem: vtrum re vera ſua ſponte quis patiatur iniuriam. Deinde hoc pacto, vtrum omnes patiantur iniuriam inuiti, an quidam inuiti, quidam ſponte vel volentes, vt inquit. Notandum quòd Philoſophus congrue mouet hanc dubitationem, quia dixit ante quòd is facit iniuriam qui ſpōte agit iniuſtum;

iuſtum: & ſi agit ſine electione non eſt iniuſtus, ſi eligens eſt iniuſtus. Ex quo videtur quòd omnis qui patitur iniuriã, ſpõte patiatur: ſicut agens ſpõte agit. Econtra etiã videtur quòd ſicut agere iniuriam eſt ſpõte, ſic ecõtrà pati iniuriam fiat inuite. & hæc videtur eſſe vera ſentẽtia. Cogitur etiam mouere talem quæſtionẽ ex ſententia Euripidis, qui inducit Bellorophontem ſe hoc pacto excuſantem de matricidio, quòd volens volentẽ, aut volentem volens occidit, acſi mater voluiſſet vt ſibi fieret iniuria. & hanc ſentẽtiam nõ videtur probare Philoſophus, ideo dixit abſurde Euripidem dicere: nam poteſt bene conuenire volens volentem, aut nolens nolentẽ: Euripides vero contrario modo eã attulit: ideo mouet quæſtionem Philoſophus. [ET VTRVM omnes.] Affert aliam dubitationem ex oppoſito: nam ſicut dubitamus vtrũ omnis qui patitur iniuriam ſponte patiatur: ſic de ijs qui patiuntur ius vtrum omnes inuiti an volentes patiantur ius: an quidam ſpõte, quidam inuiti. & hoc eſt verum. Sunt igitur duo paria oppoſitionum, iniuriam agere, iniuriam pati: ius agere & ius pati. Et videtur conſentaneũ quòd eodem modo iſta opponantur, vt ſi alterum ſponte agatur, & alterum quoq;: & ſimiliter, ſi pati iniuriam fiat ſponte, eodem modo ius pati ſpõte fiat: ita vt eodem pacto formetur quæſtio de patiẽdo ius ſicut de patiẽdo iniuriam. Et dicit Philoſophus quòd videtur abſurdum dicere, quòd omnes ſpõte patiantur ius. Nam ius eſt vel emendatio iniuriæ, vel æqua retributio. Ille igitur cui datur & redditur ſpõte, videtur pati: ille vero cui aufertur, non ſpõte pati ipſum ius, nec ille ſimiliter qui mittitur ad ſupplicium. Quare quidã ſponte, quidam inuitus patitur ius: & hæc videtur vera determinatio huius quæſtionis de patiendo ius. 93

[ENIM vero de.] Affert aliam dubitationẽ Philoſophus, quæ oritur ex dictis, & eã ſoluit. Dubitatur enim vtrũ omnis qui patitur iniuſtũ patiatur iniuriã: ita vt idem ſit iniuſtũ pati, & iniuriã pati. Quatuor igitur ſunt oppoſitiones, ſcilicet iuſtũ agere, iuſtũ pati: iniuſtũ agere, iniuſtũ pati: ius agere, ius pati: iniuriã agere, iniuriã pati. Soluit autẽ Philoſophus per diſtinctionẽ iniuſti & iniuriæ, oſtendẽdo quòd non eſt idem iniuſtum pati, & iniuriã pati. Sicut enim agens inuitus, & per accidens agere poteſt rem iniuſtã, non tamen agit iniuriã: ſic patiens pati poteſt per accidens iniuſtum, nõ tamen patietur 94

95 iniuriam. [AD vtrunq;.] Scilicet ad agentem & patientem accõmodatur iuſtũ & iniuſtum per accidẽs. nam agens quãdo agit ſpõte, per ſe quidem agere videtur. Vnde ſuperius dixit Philoſophus, Iniuria autem atq; ius definitur ſi à ſponte, vel inuite agente proficiſcatur. Nam cum à ſponte agente proficiſcitur, vituperatur, & ſimul tum etiã iniuria eſt. Quare quippiam erit quidem iniuſtum, ſed nõdum iniuria: quando vero agit inuitus, aut per vim, aut per ignorantiam dicetur agere iniuſtum per accidẽs. Vnde Philoſophus ſuprà eodem loco inquit, Agit enim ea quibus accidit, vt ſint iuſta aut iniuſta. Nam ſi quis cõpulſus manu alterius aliquẽ percutiat, vel ignorauerit eſſe patrem per accidẽs, videtur egiſſe iniuſtum. Eodem pacto ſi quis inuitus depoſitum reddat per accidens, egit id quod eſt iuſtum. Similis ratio erit de patiente. Per ſe enim patietur, & per accidens iniuſtum patietur eo modo quo diximus. Quare nõ eſt idem pati iniuſtum, & pati iniuriam: vel pati iuſtum, & pati ius. Nam ius & iniuria pendet ab alio agẽte. Iniuſtũ vero videtur quod aliquis ſibiipſi facere poſsit per accidens, vt diximus, vt ſi quis ſeipſum lædat inuitus. At iniuriam facere, eſt ſua ſponte lædere, & ſcientem quem &c. Notandum pro declaratione omniũ quæ dicta ſunt hucuſq; in hoc capitulo, quòd hic notandi ſunt iſti duo termini, ſcilicet agere & pati, deinde iſti quatuor, ſcilicet iniuria, ius: iniuſtum, iuſtum, quorũ quilibet coniunctus cum altero duorum illorum facit vnam oppoſitionem. Vnde quatuor oriuntur oppoſitiones, ſcilicet, Iniuriam agere, iniuriam pati: Ius agere, ius pati: Iniuſtum agere, iniuſtũ pati: Iuſtum agere, iuſtum pati. Quærit igitur Philoſophus de prima oppoſitione hoc modo, Vtrum quis ſponte patiatur iniuriam. & concludit quòd non, ſed à cõtrario fit. eodem modo de pati iniuriam, vt de agere iniuriam. Nam vt agere iniuriam ſemper fit ſpõte: ita pati iniuriam ſemper videtur fieri inuite. Deinde quærit de ſecũda oppoſitione, Vtrum ſemper ius pati ſit ſponte, vt ius agere ſemper fit ſpõte. & cõcludit quòd nõ eſt ſimiliter de iſtis oppoſitis, ius pati ſit ſponte, ſed ius agere ſemper fit ſponte. Sed ius pati quãdoq; fit ſpõte, quandoque inuite: vel à quodã ſponte, à quodã inuite, vt oſtẽdimus. Poſt hæc quærit de altera oppoſitione, ſcilicet tertia, vtrũ ſit idem iniuſtũ pati, & iniuriã pati: & concludit quòd eodẽ modo ſit de pati iniuſta

iuſta,ſicut de agere iniuſta: ſed non idem eſt pati iniuſtum,& pati iniuriam,vt declarauimus. Poſtremo declarat quartam oppoſitionem,oſtẽdens quòd ſicut aliud eſt iniuſtum pati,& iniuriã pati vel agere,ſimiliter aliud eſt iuſtum pati,& ius pati vel agere. [QVOD ſi ſimpliciter.] Corroborat quæſtionẽ 96
iam antea allatam afferẽdo primo deſcriptionẽ agendi iniuriam,ſcilicet quòd agere iniuriã eſt ſponte ſua lædere,cognoſcendo ſingula circa quæ verſatur talis actio. Poſtea probat quòd poteſt aliquis ſua ſponte iniuriã pati:& primo oſtendit hoc exemplo incontinentis qui videtur ſibijpſi iniuriam facere,ergo ipſemet patietur. Deinde oſtẽdit idem alia ratione. Fieri enim poteſt,vt aliquis puta incõtinẽs patiatur ſpõte ſua ſpoliari ab amica. Quare videtur vt aliquis ſponte volens ſua iniuriã patiatur,quãuis hoc non ſit verum. [AN definitio.] 97
Soluit dubitationẽ Philoſophus accipiẽdo illam deſcriptionem ſponte agendi iniuriam,& addendo ei vnam partem:ex cuius additione ſoluitur dubitatio. Cum enim dicit,iniuriam facere,eſt ſponte ſua lædere,ſciendo quem,& quo,& ſingula alia. Addendũ eſt,præter voluntatẽ illius cui affertur iniuria. ex quo patet quòd nemo volẽs patitur iniuriã:læditur autem ſua ſpõte,& patitur id quod eſt res iniuſta,non tamen volẽns patitur iniuriam. Nam ſi incontinens de quo magis videtur, non vult iniuriã pati,multo minus cæteri. Quòd autẽ incontinẽs nolit,ex eo percipitur,quia aduerſatur rationi,& ei parti quæ eſt pars rationalis ſequẽdo appetitũ ſenſitiuum: quòd autem nolit id quod agit,patet,quia nemo vult niſi bonũ,& tamẽ ille agit quod nõ putat eſſe agendũ,ſequẽdo appetitum ſenſitiuum.& affert exẽplum Glauci,quem Homerus inducit recognouiſſe in bello Diomedem hoſpitem paternum,noluiſſeq; ſecũ pugnare,& inuicem arma permutaſſe, Glaucum dediſſe arma aurea,& accepiſſe ferrea. & per hoc videtur ſoluere ſecundũ argumentum,quia dat ſua ſponte,ergo non patitur iniuriã. Oportet enim vt ſit qui agat iniuriã. Sua autem donans nõ patitur iniuriã,quia in poteſtate eius eſt ſua donare:ſed iniuriã pati nõ eſt in poteſtate eius qui patitur. Concluditur ergo quòd nemo volens iniuriam patitur. [INSVPER 98
ex ijs quæ.] Secunda eſt pars capituli,vbi ex ſuprà dictis duo determinanda reſtabant,ſcilicet vtrum iniuriam faciat is qui diſtribuit,an qui accipit vltra dignitatem. nam ex eo quod

de Glauco diximus, quòd qui ſua donat nõ patitur iniuriam, illa quæſtio oriri videtur in diſtribuendo vtrum faciat iniuriam, an qui plus accipit. Secunda quæſtio eſt, vtrum ſibi ipſi quis iniuriam faciat quam mouit ſuperius, & in fine huius li-
99 bri eam latius ſoluet. [ET enim ſi ſit id.] Arguit nunc pro ſecunda quæſtione augendo ipſam, & dicendo quòd qui ſibi minus tribuit quàm dignitas poſtulet, videtur ſibi iniuriam facere: & hoc videtur pendere à prima dubitatione. Nam ſi quis diſtribuat ſibi & alteri, & ſibi tribuat minus quàm ſua dignitas exigat, tũc videtur euenire vt aliquis ſibiipſi faciat iniuriam, & tamen modeſti homines hoc obſeruare videntur. Quomodo ergo ſe res habebit? Nam hæc ratio videtur cõfirmare dubitationẽ noſtrã, ſcilicet an quis ſibiipſi iniuriam affert. Prius eſt dictum, ſcilicet dubitando, non tamẽ ſoluen-
100 do. [AN neque hoc ſimplex.] Affert Philoſophus duas ſolutiones: prima eſt, quòd illi minus ſibi tribuunt pecuniarum vel huiuſmodi bonorũ quæ dicuntur fortunæ, plus tamẽ ſibi tribuũt gloriæ & honeſtatis. Quare non eſt illud intelligendum ſimpliciter quòd ſibi minus tribuant: quia de aliquibus minus, de aliquibus plus. Aliã ſolutionẽ affert per diffinitionem agendi iniuriã, quia agere iniuriam eſt ſponte ſua facere alicui rem iniuſtã, præter voluntatẽ eius cui affertur. Soluitur igitur ea dubitatio, quia cum ſponte ſua ſibi minus tribuat, patet quòd non facit ſibi iniuriã, quia nõ patitur ipſe iniuriã cum non ſit præter eius voluntatem. Notandũ quòd illi qui plus tribuunt alijs quàm ſibi, faciunt propter honeſtatem, ne videantur cauſa ſui eſſe in magiſtratibus conſtituti: tamẽ ſibijpſis nõ faciũt iniuriam duabus rationibus: primo, quia faciunt id præter honeſtatẽ & gloriã, quibus adæquatur illud minus quod ſibi tribuunt. Secũdario cum ſponte ſibi ſumat illud minus, eſt quædã læſio, & quoddam detrimentũ voluntarium, non autem iniuria, quia fit ſponte ſua. Quare non ſi-
101 bijpſi faciet iniuriã, vt apparebit in ſequẽtibus latius. [PATET autem.] Soluit primam dubitationẽ Philoſophus, vter faciat iniuriã, an qui plus diſtribuit, an plus habet præter dignitatem. Et concludit tribus rationibus, quòd non ſemper qui plus habet, ſed qui diſtribuit, facit iniuriam: & bene dicit nõ ſemper, quia aliquãdo fieri poteſt vt accipiens habensq; plus, iniuriam faciat, vt ſi quis diſtribuat ſibi, & cæteris, vel huiuſmo

huiuſmodi. Prima autem ratio Philoſophi talis eſt, Is qui ſua ſponte facit iniuſtum, facit iniuriam: ſed qui diſtribuit plus quàm dignitas patiatur, facit ſua ſpõte iniuſtum, ergo iniuriam: & non ille ſemper qui plus ſuſcipit plusque habet: nam principium agendi eſſe videtur in diſtribuente. Notandum quòd ſemper fieri videtur vt qui diſtribuit plus, agat iniuriã. Fit etiam quandoque vt qui præter dignitatẽ habet plus à diſtribuente, iniuriã agat. Veluti ſiquis diſtribuat ſibi & alteri, & ſibi præter dignitatẽ plus tribuat, & hoc fit cum euenit vt idem ſit diſtribuens & accipiens. Vel etiam ſi accipiens ipſe diſtribuentem corrumpat. Simpliciter ergo diſtribuens plus quàm æquũ ſit facit iniuriã. Accipiens vero quandoque, non autem ſemper facere videtur iniuriã, & eo pacto quo diximus. [PRAETEREA ſi facere.] Hæc eſt ſecunda ratio talis 102
ad idem probandũ quòd diſtribuens plus eſt ille qui facit iniuriam, nõ autẽ ſemper ille qui accipit: & præſupponit quot modis ſumitur facere, ſcilicet tripliciter inuenire videtur, ſcilicet aut non proprie ſua ſponte: vel ſua ſponte, & cum electione. Nam dicimus inanimatũ aliquod occidere, vt lapidẽ, & huiuſmodi: & item animatum, vt ſeruum. Vtrunq; videtur eſſe inſtrumẽtalis cauſa, ſed alia inanimata, alia animata quæ faciunt iniuſta. Cauſa autem principalis eſt illa in qua eſt principium agendi, & mouẽdi: inſtrumentalis animata, vt ſeruus: inanimata, vt lapis. ex parte igitur agẽtis, & diſtribuẽtis plus quàm decet erit iniuriam facere, non autẽ ſemper ex parte habentis. [INSVPER ſi iudicauit.] Tertia ratio qua idem 103
probat afferendo diſtinctionẽ quandã, quã etiã ſuprà attulimus, & huic loco potius accõmodata eſſe videtur quàm illi. Nam diſtribuẽs poteſt tripliciter conſiderari, vt faciat, aut inuitus, aut ſponte, aut electione. Primum fieri poteſt ignoratione. Sed ignoratio eſt duplex, aut iuſti naturalis, aut iuſti legitimi. Tunc ſi ignorãs hæc ambo agit, non agit iniuriam, ſcilicet per ſe: ſin vero alterũ ignorauerit, tunc aliquo modo illa res eſt iniuria, aliquo modo nõ eſt. Quòd ſi vtrũq; iuſtũ cognoſcẽs egerit diſtributionẽ iniquam, tũc manifeſte facit iniuriã. [NEC eſt iniuſtũ.] Scilicet ſecũdũ leges. [ALIVD 104
primũ.] Scilicet iuſtum naturale. [PLVS habet.] Nam ſi 105
non habet plus eius rei quàm dat: tamẽ habet eius quod appetit, ſcilicet vel gratiæ vel vindictæ: & eodẽ modo plus habet,

& eſt iniuſtus, acſi haberet partem eius rei quam dat, puta a-
107 grum vel aliquid aliud pro parte ipſius vt argentum. [AT qui putāt homines.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus adducit tres opiniones quæ tunc florebāt apud vulgus, & eas refellit. Prima erat, quòd facile eſt eſſe iuſtū, & hoc quia facile eſt eſſe iniuſtum, cum in nobis ſit poſitum facere iniuriam cum volumus, & item cum in nobis ſit collocatum facere iuſta: ergo vtrunque erit facile. Hanc opinionem reprobat Philoſophus, quòd licet in noſtra poteſtate ſit facere iniuriam, tamen determinato quodam modo, & ſic ſe habentes non eſt facile: aut quia non habent habitū, aut quia deficit materia iniuriandi, ideo nō ſemper eſt ſitum in nobis.
108 [EST facile.] Id eſt facilius quàm eſſe iuſtum. [COLLO-
109 CATVR in ipſis non tamen ſemper.] Notandum quòd in nobis eſt ſimpliciter collocatū eſſe iuſtos vel iniuſtos, & omnino eſſe ſtudioſos vel vitioſos. Sed ſi conſideremus conditiones quæ requiruntur ad vtraque opera, & ad generationem vitij vel virtutis, non videtur facile nec ſemper eſſe in nobis vt agamus cum velimus. Multa enim ſunt quæ prohibere poſſunt noſtras operationes, ſiue bonas ſiue malas, & opus eſt tempore in acquirendo vtrumque habitum, licet facilius ſit vitioſum euadere quàm ſtudioſum. Et ideo non repugnat ſibi, & ei quòd antea dixit virtutes & vitia eſſe in noſtra poteſtate, & operationes ſtudioſas vel vitioſas: nam ſimpliciter loquendo ita eſt, ſed loquendo cum hac additione quandocunque volumus, patet quòd non ſemper ſit vt quando, & quoties velimus agamus & cum facilitate. Non enim facile eſt habitum acquirere præſertim habitū virtutis.
110 [SIMILI quoque modo.] Secunda opinio eorum qui dicebant quod facile eſt cognoſcere res iuſtas & iniuſtas, & ex hoc arguebant facile eſſe iuſtas operationes exercere, hoc pacto: Id quod facile percipitur, facile poteſt fieri: ſed res iuſtæ facile percipiuntur, ergo facile poſſunt fieri. & rationem probabāt ex eo quòd iuſta docētur à legibus, & iuriſperitis, quorum dicta percipere nō eſt difficile nec magna ſapientia: & ex cōſequenti non eſſe rem magnā nec difficilē iuſtas operationes producere. Hoc autē refellit Philoſophus, dicendo quòd licet facile ſit percipere iuſta, quia facile percipiūtur leges & præcepta iuriſconſultorū, tamen illa quæ dicūtur in il-
lis

lis locis ſunt iuſta, nõ per ſe, ſed per accidens: non enim iuſtũ
in ſcripto eſt per ſe iuſtum, ſed quod reſpicit voluntatem, &
principiũ ſponte agendi. Quare etſi facile ſit percipere iuſtũ
vt ſcriptũ, tamen non eſt facile id agere, & eo modo ſicut fie-
ri debent iuſta, id eſt ſecundũ illas conditiones quæ requirun-
tur ad iuſtas operationes: ſed eſt difficilius quàm ſcire ea quæ
ſunt ſana in medicina. Accõmodat enim hanc dubitationẽ ad
medicinã, in qua nõ eſt difficile ſcire ea quæ ſunt ſana: ſed vti
ipſis vt oportet ad faciendã ſanitatẽ, tanta eſt difficultas, quan
ta eſt medicũ euadere. Facile eſt enim ſcire quòd helleborum
purgat talẽ humorẽ, tamẽ vti illo vt oportet, & quãdo opor-
tet ad ſanitatẽ faciendam eſt valde difficile. facile eſt ergo co
gnoſcere res iuſtas materialiter. Sed vti illis vt oportet, &
quãdo, & quomodo, difficile. [CERTO modo.] Scilicet per 111
electionẽ, & ſeruatis conditionibus quæ requirũtur ad virtu-
tem, & quas præſcribit recta ratio. [OB id autẽ ipſum.] Af- 112
fer tertia ſententiã quorundã dicentiũ nõ minus iuſto quàm
iniuſto facile eſſe iniuriam facere alij, nec minus ad eũ perti-
nere. Nam dicũt eſſe in noſtra poteſtate eſſe iuſtum vel iniu-
ſtum. Cũ igitur iſta ſint poſita in noſtra poteſtate, inquiũt, fa
cilia factu ſunt: ergo videtur quòd iuſtus cũ vult facere poteſt
iniuſta: quia ipſe ſcit iuſta, & iniuſta, cũ ſciẽtia ſit contrariorũ
hoc pacto: non autẽ eo vt iniuſtus ſciat iuſta: & ratio eſt, quia
per rectũ cognoſcimus obliquũ, nõ autẽ econtrà: quia rectũ
eſt iudex ſui & obliqui, nõ autem ecõtrà: ergo iuſtus ſciet iu-
ſta, & iniuſta. Quæ cũ ita ſint, patet quòd iuſtus poteſt facere
res iniuſtas melius quàm iniuſtus, quia melius illa cognoſcit.
& probant hoc exẽplis, vt vitiando vxorẽ alienã vel pulſan-
do, & ſimilibus, vt patet in textu. Hoc refellit Philoſophus, &
dicit quòd iuſtus nõ poteſt agere res iniuſtas, & quòd hoc eſt
impoſsibile, quia iniuſte vel timide agere, nõ eſt hæc facere ni
ſi materialiter, & per accidẽs: ſed iniuſte vel timide agere ſic ſe
habentẽ, id eſt ſic & hoc pacto diſpoſitum & habentem iniu-
ſtitiam vel timiditatem ad quod requiritur vt habeat electio
nẽ. Iniuſtus verò nõ habet electionẽ iniuſte agendi: ergo non
aget iniuſte niſi per accidens, & quaſi materialiter, ſicut dare
potionem non eſt mederi niſi materialiter: ſic ergo vitiare
vxorem cuiuſpiam eſt iniuſtum materialiter. Quod ſi fiat ab
habente iniuſtitiam erit etiam iniuria, ſcilicet ſi agatur ab ha

bente talem diſpoſitionem vt fit: ſed iuſtus non habet talem diſpoſitionem,nec iniuſtitiam:ergo nō aget iſta vt iniuriam, vt ſi habeat rem cū vxore vicini per ignorantiam exiſtimans eſſe ſuam. Ob id ipſum,ſcilicet quia putant facile eſſe ſcire iuſta,& iniuſta,& ideo facile eſſe euadere iuſtos & iniuſtos cum

113 volumus. [SIC SE habentem.] Vel ſponte agentem vel cum electione & habitu. Hic igitur loqui videtur Philoſophus de iniuria quæ fit cum electione.

114 [IVSTA AVTEM in ijs.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua oſtendit in quibus bonis dici debeant eſſe iuſta de quibus loquutus eſt, & ad quos pertineat iſta iuſtitia,tam diſtributiua,quàm cōmutatiua.& dicit quòd hæc iuſta ſunt in his qui ſunt participes bonorum ſimpliciter. & quia ſimpliciter bona multifariam dicūtur:ideo addit & explanat de quibus bonis loquatur. Nam proprie ſimpliciter bona,ſunt bona animi, vt virtutes: diuitiæ verò dicuntur ſimpliciter bona, quia ſunt ſemper bona apud probum hominē,& ſanæ mentis: & ideo dicūtur bona ſimpliciter,quia vir bonus ſemper vtitur recte diuitijs, & honoribus,& alijs generis eiuſdem. Verum declarat de quibus bonis loquatur cum dicit,habēt autem exuperationem & defectionem.Bona verò animi nō ſuſcipiunt exceſſum nec defectum,quia virtus cōſiſtit in medio indiuiſibili.Quare iſta interna bona non auferunt ab externo,nec diſtribuūtur vt externa, ideo bene adiunxit,de illis quæ ſuſcipiunt exceſſum & defectū.Poſt hæc oſtendit Philoſophus quibus perſonis competunt iſta iuſta.Nam ſi iuſtum competit his qui habēt & verſantur circa hæc bona externa, nō competet forſitan dijs, id eſt ſubſtātijs ſeparatis.& addere videtur fortaſſe,propter Platonem qui in illis dixit eſſe virtutes,quod Philoſopho non videtur placere, quia virtus videtur eſſe ſedatio perturbationum: quare vbi non eſt perturbatio non ponetur virtus. At videtur abſurdum ponere in ſubſtantijs ſeparatis affectus & perturbationes. Quare tales virtutes,& iuſta non competent eis.verum adducere rationem Platonis, & oſtendere de quibus virtutibus loquebatur,& quomodo,nō videtur eſſe præſentis temporis. Cum igitur hominibus talia iuſta competāt, dicit Philoſophus, nō tamē omnibus, quia prauis & inſanabilibus non ſunt talia bona diſtribuenda, nec iniquo quicquā dari debet,quia eſſet ſibi inſtrumētum ad vitia. Reſtant ergo

vt ſtu

vt ſtudioſis & paratis exercere operationes ſtudioſas talia cõpetent iuſta, quorum alter eſt magis vel minus ſtudioſus, & talibus iſta bona vtenda & diſtribuenda competent vſq; ad aliquem terminum. Nam tales ſunt medij inter ſubſtantias ſeparatas quibus non competunt humana bona: & inter iniquos & improbos homines, & inſanabiles, quibus nulla talia ſunt tribuẽda, quia peruerterent & abuterẽtur. [QVIBVSDAM 115
verò.] Hoc refertur ad ſubſtantias ſeparatas ad quas non eſſet exceſſus talium bonorum, id eſt nõ poſſemus excedere in tribuendo ſecundum cõditionem earum. deficeremus enim, & omnia noſtra bona deficerent ab merito & dignitate earum: quia longè plura & maiora bona conuenirent eis quàm ſint ea quæ à nobis tribui poſsint, quamuis iſta nullo modo competant eis. quibuſdam, ſcilicet hominibus aliquo modo ſtudioſis. hoc eſt humanum, ſcilicet iuſtum.

De æquitate & bonitate, & æquo & bono.

CAPVT X.

DEinceps autem dicendum eſt de æquitate & bonitate, atque æquo & bono. quonam modo ſeſe habet, æquitas quidem & bonitas ad iuſtitiam, æquum autẽ & bonum ad iuſtum. 116
Nam conſiderantibus neque ſimpliciter idem, neq; genere diuerſum eſſe uidetur. Atq; interdum laudamus æquũ 117
& bonũ, uirumq; talem. Quare & ad alia laudãtes tranſferimus pro bono, ipſum æquius declarantes melius eſſe. Interdum rationẽ ſequentibus abſurdum uidetur, ſi æquũ & bonũ (ſi ſit quid præter iuſtum) laudabile ſit. nam aut iuſtum non eſt ſtudioſum, aut æquum & bonum, ſi aliud ſit à iuſto, aut idem ſunt, ſi utrunque eſt ſtudioſum. Hæc igitur dubitatio ob ea ferè quæ dicta ſunt, emergit de ipſo æquo & bono. Recte autem aliquo modo ſeſe habent 118
omnia, & nihil prorſus ipſius aduerſatur. Nam æquũ & 119
bonum iuſtum eſt, & eſt aliquo iuſto melius: & nõ ut aliquod aliud genus, melius eſt ipſo iuſto. Idem eſt ergo iu-

ſtum,atq; æquum & bonum.Et utrunq; quidē eſt ſtudio-
ſum.præſtabilius tamen eſt ipſum æquū & bonum.Fit au
tem hæc dubitatio,quia æquum & bonū iuſtum quidē eſt,
120 *non autem lege:ſed emendatio legitimi iuſti.Cauſa autem*
eſt,quia lex quidem omnis uniuerſalis eſt.fieri autem non
poteſt,ut de quibuſdam uniuerſaliter recte dicatur.In qui
bus igitur uniuerſaliter quidem dicere neceſſe eſt,fieri au
tem nō poteſt ut recte dicatur: in ijs lex id accipit quod fit
plerunque,non ignorans peccatum. Et eſt nihilominus re
cta.Peccatum enim non eſt in lege, nec in legiſlatore, ſed
in ipſa rei natura. Continuo nanq; rerum earum quæ ſub
actionem cadunt,materia talis eſt.Cum igitur lex quidem
uniuerſaliter loquitur, in his autē præter uniuerſale quip
piam accidit,tum recte ſeſe habet,ut ea parte qua legiſla-
tor omiſit atque peccauit abſolute locutus,emendetur defe
ctus.Quòd & ipſe legiſlator ſi adeſſet, hoc modo dixiſ-
ſet.& ſi ſciuiſſet,iubentem legem tuliſſet.Quapropter iu
ſtum quidem eſt & præſtabilius aliquo iuſto, non tamen
121 *ſimpliciter iuſto.ſed eo quòd peccat, propterea quòd ſim*
122 *pliciter dictum eſt. Atque hæc eſt natura ipſius æqui &*
boni:emendatio legis ea ex parte qua deficit ob uniuerſa-
le. Hæc enim eſt cauſa, & ut non omnia ſint lege.quia de
123 *quibuſdam impoſſibile eſt ponere legem. Quare decreto*
eſt opus.indefinitæ nanq; rei,indefinita & regula eſt.ſi-
cut & ædificationis Leſbiæ plumbea norma. Ad lapidis
124 *enim figuram mutatur,& non manet.& decretum ad res*
125 *ipſas ſimili modo. Patet igitur quid eſt æquum & bonū,*
& eſſe iuſtum, & quo iuſto præſtabilius. Ex quo etiam
patet & quiſnā ſit homo bonus & æquus. eſt enim is qui
*talia eligit atque agit,& qui non * exacte iuſtum in dete-*
riorem exequitur partem,ſed imminuit, tametſi legē ad-
iutricem

ἀκριβοδίκαιος, id eſt ſummi iuris homo eſt.

iutricem ad illud habet. & habitus hic æquitas & boni=
tas eſt. quæ quidem iuſtitia quædam eſt, & nõ alius quiſ= 126
quam habitus.

COMMENT.

DEINCEPS autem dicendum videtur.] Hic eſt ter- 116
tius tractatus & ſecunda pars principalis huius libri,
in qua Philoſophus docet de bonitate, & æquitate,
& quonam pacto bonum & æquum ſe habet ad iuſtum, vi-
detur enim eſſe iuſtum quoddam. Quare ad eundem pertinet
conſiderare de bono & æquo ad quem pertinet conſiderare
de iuſto. Continet autem hic tractatus vnum capitulum ſecun
dum nonnullos. Quidam verò, & forſitan melius dicunt con
tinere duo capitula, & ſubijciunt ei ſecundum capitulũ, quod
illi alij dicunt eſſe tractatum. Quare iſti faciunt vnum tracta-
tum continentem duo capitula: illi duos tractatus, & vnum-
quenq; vnũ capitulũ continentẽ. Quicquid ſit, quia non mul-
tum refert. primum capitulũ diuiditur in duas partes. In pri-
ma proponit inquirendo & dubitando quid ſit bonum &
æquum. In ſecunda ſoluit dubitationes, & oſtendit quid ſit
bonum & æquum. Dicit igitur in primis proponendo ſuam
intentionem quòd conſiderandum eſt deinceps de bonita-
te & æquitate, quomodo ſe habet ad iuſtitiam, nam vide-
tur nunc eſſe idem cum iuſtitia in genere, nunc verò diuer-
ſa, id eſt non eſſe ſimpliciter idem: quare dubitatur & inci-
pit Philoſophus arguere pro vtraque parte. Primum, quòd
æquum & bonum non videtur eſſe idem quod iuſtum dua-
bus rationibus. Prima, Illud quod magis laudari ſolet quàm
iuſtum, videtur eſſe aliud à iuſto: ſed bonum & æquum eſt
huiuſmodi: ergo eſt aliud à iuſto. Secunda, Cum accipimus
aliquid pro bono, & ſignificans idem cum bono, videmur
ſumere aliud à iuſto. At æquum & bonum eſt huiuſmodi: er-
go videntur eſſe idem inter ſe, & aliud à iuſto. Deinde ar-
guit pro oppoſita parte, oſtendendo quòd æquum & bo-
num idem eſſe videtur, hoc pacto: Si æquum & bonum non
eſſet idem cum iuſto, alterum eorum non eſt ſtudioſum &
dignum laude: conſequens falſum, ergo & antecedens. Nam
abſurdum eſſet dicere quòd iuſtum non ſit ſtudioſum & di-
gnum laude, & ſic etiam de æquo & bono. Quare vtraq; erũt
ſtudioſa,

117 ſtudioſa, & digna laude, & idem. [LAVDAMVS.] Scilicet
118 æquum & bonum magis quàm iuſtum hominem. [RECTE autem aliquo modo.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua ſoluit dubitationē, & affert cauſam eiuſdem. Dicit ergo quòd iſta quæ oppoſito modo dicuntur de bono & æquo & iuſto recte ſe habent, & non ſibi aduerſantur vt apparent. Nā etſi bonū & æquū ſit cuiuſdam iuſti correctiuū, atq; ex eo melius quodā iuſto: nō tamē ob hoc eſt genere diuerſum à iuſto. Multa enim ſunt quorū alterū eſt perfectius altero, & tamen idē ſunt genere. Vt equus & homo idē ſunt in genere animalis, vtrunque enim eſt animal, & tamen homo eſt longè perfectius quàm equus. Affert deinde rationem dubitationis, quæ ex eo videtur emergere: quia bonum & æquū eſt iuſtum quoddam, non id quod emanat à lege, ſed ab emendatione legis & iuris legitimi: ideo aliquo modo eſt iuſtum quod ſubordinari videtur ad naturale: aliquo modo non eſt iuſtum, quia non eſt legitimum, ſed emendatiuum eius. quare cum vtraque ſint ſtudioſa: præſtabilius eſt bonum & æquum. Probatur, Omne emendatiuum & emendatio eſt melior eo quod emendatur, & corrigitur. At bonum & æquum eſt huiuſmodi reſpectu iuſti legitimi: ergo eſt melius iuſto legitimo, non tamen eſt melius omni iuſto, vt infrà patebit. ideo dicit. [ALIQVO iuſto &c.] Sunt idem, nō tamen ſimpliciter, ſed aliquo modo. Notandum quòd præter iuſtitiam eſt bonitas & æquitas quidam
119 habitus etiam perfectiuus animi noſtri: & cum nō tranſeat limites iuſti, tamen eſt perfectior aliquo iuſto, vt inferius latius apparebit. [CAVSA autem eſt.] Aſsignat cauſam cur bonū & æquum ſit emendatio legis, quia lex vniuerſaliter fertur, & euenit interdum aliquid quod non fuit dictum à legiſlatore
120 ob naturam rerum agendarum, quæ non eſt permanens, ſed variatur. Quare vbi lex deficit & omittit, indiget emēdatione & ſupplemento. Vnde fit vt oriatur bonū & æquū. Ea igitur quæ non poſſunt aliter ſe habere, vniuerſaliter proferri poſſunt, cum ſint firma atque ſtabilia. Ea autē quæ aliter poſſunt atque aliter ſe habere, nō poſſunt eo pacto vniuerſaliter proferri. Lex ergo profert vniuerſaliter res agendas: quæ cū ſint mutabiles, opus eſt emēdatione, quæ nihil aliud eſt, quàm æquitas & bonitas: & tunc poteſt probari quòd iuſtum legitimum indiget interdum emendatione, hoc pacto, Illud iuſtum

ſtum quod deficit nec ſemper eſt vtile vt ſeruetur, indiget interdum emendatione: ſed iuſtum legitimum eſt huiuſmodi, ergo iuſtum legitimum indiget interdum emendatione. Patet ratio, quia iuſtum debet eſſe ob commune bonum ſocietatis ciuilis, & eorũ qui ſimul viuere debent. Sed iuſtum legitimum deficit aliquando, nec omnibus caſibus prouidet, nec ſemper eſt vtile vt ſeruetur. Veluti ſi lex pœnam capitis ponat, ſi quis peregrinus muros ciuitatis aſcenderit. venerunt hoſtes ad oppugnandam vrbem, aſcendit peregrinus, & tutatus eſt ciuitatem: lex illa etſi non ſit mala, tamen in eo caſu cui non prouidit, quia eſt vniuerſaliter probata, non videtur eſſe ſeruanda: quia videretur aduerſari iuſto naturali quod iubet vt bene facienti gratia habeatur. Quare oportet vt aliquando legitimum iuſtum emendetur. Nam ſi adeſſet legiſlator idem diceret, ſcilicet quòd talis non eſt puniendus.

[ALIQVO iuſto.] Scilicet eo quod emendatur. Notãdum quòd ea quæ ſunt, multifariam conſiderari poſſunt: ſed ad hoc propoſitum, quædam ſunt perpetua nec menſurantur vllo tempore, nec prius habẽt atque poſterius, ſed æterna ſunt vt deus, & ea quæ ſunt in mente diuina: quædã vero ſunt producta ab eo, & hæc ſi accipiantur in vniuerſali ſecundũ ſuam rationem formalem videntur eſſe perpetua, vt ſunt quiditates rerum, quæ non poſſũt aliter ſe habere: & talia videntur firma, & ſequi naturam productoris, non tamen eadem perfectione qua deus eorum auctor. Quare diminutæ videntur habere ſuam perpetuitatem, quia dependent à cauſa ſua. Verum ſi accipiantur in ſingulari, tunc ſingularium quædam videntur eſſe perpetua, quædam non. Nam cœlum ſecundum hunc Philoſophum ſemper manet, vt in libro de Cœlo dicere videtur. Verum perpetuitas cœli magnopere differt à diuina, quia diuina vna atque eadẽ ſimul, nec eſt ibi aliqua menſura aut motus. Cœlum vero tẽpore menſuratur cũ moueatur in loco. Eſt enim tempus menſura motus ſecundũ prius atq; poſterius, vt ait Philoſophus in libro Phyſicorũ, ex quo videtur ſecundum motum habere imperfectionem, nam motus eſt actus imperfectus. Verum ea ſingularia quæ ſunt à cõcauo lunæ ad centrum terræ (de animabus humanis, & ſubſtantijs non loquor quæ perpetuæ ſunt & à perpetuo auctore productæ, & non compoſite vllo pacto ex materia) ea 121

inquam ſingularia magnopere permutantur ſi ſecundum potentiam ſuam ſumantur: ſin verò ſecundum communem ordinem, producendi plerunq; ſunt eodem modo: nam vt plurimum homo naſcitur cum quinque digitis. Sed dicimus ſæpe permutari, quia quotidie quædam generantur, quædam corrumpuntur: vnde mundus iſte inferior generabilis, & corruptibilis appellari ſolet. Verum ea quæ aguntur à nobis maiorem etiam ſuſcipiunt varietatem, & ideo cum lex velit vniuerſaliter prouidere nō poteſt in his quæ aliter atque aliter ſe habent, adeò vt id quod iuſtum vno tempore videtur & eſt, alio tempore eſſet iniuſtum. Talis eſt conditio rerum agibilium, quæ ex opere noſtri intellectus dependēt, & hinc orta eſſe videtur bonitas & æquitas legis correctiua. quare præclare noſter Cicero, Incidunt ſæpe tempora cum ea quæ maxime videntur digna iuſto homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur fiuntque contraria, vt non reddere depoſitum, etiam ne furioſo facere promiſſum, quæque pertinēt ad veritatem, & ad fidem nō ſeruare fit iuſtum. Referri enim decet ad ea quæ poſui in primo fundamenta iuſtitiæ. Primum ne cui noceatur, deinde vt communi vtilitati ſeruiatur. Notandum igitur, vt ad noſtrū propoſitum redeamus, quòd fieri poteſt emēdatio legis dupliciter. primo modo cum aliqua lex non eſt bona nec vtilis ciuitati, & tunc fit emendatio tollendo eam, legemque mutando, quod pertinet ad conditorem legum: alia eſt emendatio legis, qua non tollitur lex, ſed emendatur, quia loquitur vniuerſaliter de quibuſdam, de quibus neceſſario oportet fieri emendationem non adhærendo ſcripto legis, ſed & intentioni legiſlatoris. prima emendatio legis non eſt æquitas & bonitas, ſed pertinet ad legiſlatorem: ſecunda verò pertinet ad bonum & æquum quod corrigere debet, & ſupplere ei in particulari, quod lex in vniuerſali nō tetigit: ſed omiſit in eo quæ defecit, non quia lex non fuerit recta, accepit enim id quod plerunque fieri ſolet, quia nō potuit accipere id quod ſemper fieri ſolet ob naturam & conditionem rerum quæ aguntur à nobis, quæ variantur & mutantur. & ideo oportet vt bonitas & æquitas ſuppleat ex quo aliquo iuſto præclarior dicitur cuius eſt correctiua.

122 [ATQVE hæc eſt natura.] Hac in parte Philoſophus deſcribit ipſum bonum & æquum, quod eſt emendatio legis in ea par

ea parte qua omiſſum eſt propter vniuerſalitatem legis in aliquo particulari, cui opus eſt indefinita regula & decretis: ſicut videtur eſſe plumbea quædam regula in Lesbo. Nam in illa regione ſunt lapides vehementer duri, ita vt nõ facile attrectari poſsint, nec incidendo accommodari ad aliquam determinatam mẽſuram. Vt ſi quis vellet reducere multos lapides pro aliquo ædificio conſtruendo, non poteſt conſtituere firmam regulam, ad quam poſsit eos lapides reducere tanquam ad cõmunem mẽſuram. Quare vtebantur regula plumbea, quæ poſita ſuper illos lapides flecteretur per inæqualia illorum lapidum, & ſic deſignare poterant aliquam menſuram cum qua coniungi poſſet lapis, & quæri alius eiuſdẽ formæ quoad fieri poterat. Vt igitur quot ſunt formæ variæ illorum lapidum, tot ſunt flexiones illius plũbeæ regulæ & menſuræ: ita etiã quot ſunt particularia quæ indigent correctione in lege, tot erunt decreta. Decretum enim eſt particularis lex, quod ad aliquid particulare ſpectat, quæ decreta ſunt indeterminata pro varietatę rerum particularium: & ideo non manet idem decretũ ad plura particularia, ſed quodlibet decretum accommodatur ſuo particulari pro arbitrio, & deliberatione quæ procedit à iure vel à iuſto naturali, quod eſt in mẽte boni & æqui viri, qui præeſt tali iudicio: & hoc eſt bonum, & æquum, & iuſtum. [INDEFINITAS rei.] Id eſt in- 123
determinatæ & incertæ. [QVO iuſto.] Scilicet legitimo, 124
quod deficit ob conditionem rerum agibilium. [EX QVO 125
patet.] Declarat concludendo ex prædictis quòd bonus & equus vir qui talia eligit atq; agit, & non exacte, iuſtũ in peiorem exequitur partem &c. Reliqua vt patet in textu. vnde Cicero, Exiſtunt etiam ſæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida & malitioſa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summum ius, ſumma iniuria, factum eſt iam tritum ſermone prouerbium. [HABITVS etiam is.] Hic afferri poteſt quædam 126
deſcriptio æquitatis hoc pacto: quòd æquitas & bonitas eſt iuſtitia quædã, & habitus in animo ex electione emendatiuus eorum quo omittunt, & in quibus deficiunt leges, quia ſunt vniuerſaliter latæ. Talem verò habitum in ſe habens vir bonus & æquus appellari poteſt. Notandum quòd quantum ad hoc propoſitum ſpectat ſicut fit in ſpeculatiuis, ſic in actiuis: ſed in ſpeculatiuis ſcientijs ita fit quòd vnaquæque ſcientia

habet terminos ſuos, vltra quos egredi nõ licet, & habet principia ſua quæ non debent probari ab artifice ſcientiæ illius: probantur autem ab artifice ſuperioris ſcientiæ. eodem modo fit in virtutibus, & præſertim in ipſa iuſtitia de qua loquimur. Nam iuſtitia legitima procedit ex principijs ſuis, & videtur ea præſupponere tanquam nota, & probata. Ea autẽ ſunt quæ iure naturali continẽtur, in quibus fundãtur leges, & inſtituta, quia ſunt talia, vt cognitis eorũ terminis, & quid ipſa ſignificent, ſine probatione vniuſcuiuſque ſanæ mentis facile aſſentiretur. Quare legumlatores præſupponunt illa principia iuſti naturalis: deinde faciunt tanquam concluſiones ex principijs inſtituta leges ſuas correſpondentes illis. Cum verò accidit aliquis defectus ex conditione rerum quæ fiunt, & mutantur, quem non comprehendit lex vniuerſaliter lata, tunc cum legislator non adſit, accedit vir bonus, & æquus, & quaſi ſubit perſonam legislatoris, & ſupplet decretis vel alio modo, & eſt quaſi iuſtum quoddam naturale animatũ emendans ea in quibus deficit lex vel decretis, vel alio modo.

De facere iniuriam.

CAPVT XI.

127 *Patet ex ijs quæ diximus, ſi fieri poßit ut ſi-*
bijpſi quiſpiam iniuriam faciat necne. Iuſta
enim quædã ex omni uirtute à lege ſunt or-
dinata. ut lex non iubet quenquam ſeipſum
occidere; quæ uerò non iubet, uetat. Præterea cum quiſ-
piam contra legem lædit non laceßitus, tum is iniuriam
ſponte facit. Sponte autẽ is iniuriam facit, qui ſcit & eum
cui facit, & modum quo facit. At qui ſeipſum ob iram oc
cidit, ſponte id quod lex non permittit, contra legem effi-
128 *cit rectam. iniuriam ergo facit. Sed cui nam quæſo? An ci*
uitati, non ſibijpſi? nam ſua patitur ſponte, nemo uerò
ſponte iniuriam patitur. Quapropter & ciuitas multat.
& inſtituta eſt ignominia quædam aduerſus eum qui ſibi
129 *mortem conſciuit, ut ciuitati iniuriam facientem. Præter-*

ea fieri.

ea fieri non poteſt ut ſibijpſi quiſquam iniuriam faciat ea
ratione qua iniuſtus eſt qui ſolum iniuriam facit, & non
omnino eſt uitioſus. Hic enim *differt ab illo. homo nanq;*
iniuſtus eſt modo quodam ſic prauus, ut ipſe timidus: non
ut totam habens prauitatē. Quare nec hac iniuſtitia ſibi- 130
ipſi quiſquam iniuriam facit. nam idē ſimul ablatū ab ali-
quo, ac eidem additū eſſet. quod fieri nequit. Sed ſemper
inter plures, iuſtum atque iniuſtum eſſe neceſſe eſt. Præ-
terea qui iniuriā facit, ſponte agit, & electione, & prior.
qui nanque læſus, idem uiciſſim facit, iniuriam facere non 131
uidetur. ipſe autem ſimul eadē patitur, ſibiq; facit. Præ- 132
terea ſua ſponte quiſpiam iniuriam pateretur. inſuper ſine 133
ſingulis iniurijs, iniuriam facit nemo. At nemo adulteriū
ſua cum uxore cōmittit. nemo parietem cōfodit ſuum. ne-
mo res ſuas furatur. Omnino autem hoc (ſibi, inquam, iniu 134
riam facere) ſoluitur definitione iniuriā patiendi, ſua nā- 135
que ſponte patitur iniuriā nemo. At uerò conſtat utrūque 136
prauum eſſe: facere, inquam, iniuriam atq; pati. Alterum
enim eſt plus, alterum minus habere medio. Quod qui-
dem perinde ſeſe habet atq; in medicina quidem, quod ad
ſanitatem. in exercendi autem arte, quod ad habitudinem
corporis bonam cōducit. Peius tamen eſt iniuriam facere. 137
Hoc *enim cū uitio eſt, atq; uituperatur.* Et *uitio uel perfe-* 138
cto & ſimpliciter, uel propè. Non *enim omne quod ſpon* 139
te fit, cum iniuſtitia eſt. ſed pati iniuriam, ſine uitio, & in-
iuſtitia eſt. Pati igitur iniuriam per ſe quidem minus eſt 140
malum, per accidens autem nihil prohibet maius eſſe ma-
lum. At non curæ eſt arti. ſed dolorem lateris maiorem
morbum, quàm pedis offenſionem eſſe dicit. Quanquam
fieri poteſt nōnunquam contrà per accidens. ſi euenerit ut
quiſpiā offenſo pede caperetur ab hoſte, & trucidaretur.

At qui per tranſlationem atque ſimilitudinem eſt iuſtum, non ſibi ad ſeipſum, ſed ſuorum quibuſdam. Non omne *autem iuſtum, ſed herile, uel rei familiaris. His enim rationibus diſtat ea pars animæ quæ rationē habet, ab ea parte quæ rationis eſt expers. Ad quas inſpicientibus, ad ſeipſum iniuſtitia eſſe uidetur: propterea quòd in his eſt pati aliquid contra ſuas appetitiones. Vt igitur eſt quid iuſtum magiſtratum gerenti, & quibus ipſe præeſt: ſic & his etiam eſſe uidetur. Sed de iuſtitia quidē, cæteriſq; morum uirtutibus hoc ſit modo determinatum.*

COMMENT.

127 PATET ex iis quæ diximus.] Hic eſt quartus tractatus, & tertia pars principalis huius libri ſecūdum nōnullos. At ſecundum alios eſt ſecūdum capitulum huius tertij tractatus: ſed quicquid ſit Philoſophus docet in eo de iuſtitia metaphoricè dicta. Nam iuſtitia, & iniuſtitia, dicuntur aut proprie, vt quæ ſunt inter diuerſos homines: aut improprie, vt quæ ſunt vnius hominis ad ſeipſum. & has induxit ob Platonē, qui dixit iuſtitiam & iniuſtitiam eſſe non ſolum ad aliū, ſed etiam ad ſeipſum. Vnde dicere ſolebat Plato quòd nemo patitur iniuriā: ſed omnis homo facit iniuriam, quia quiſque ſibi facit iniuriam. Hoc autē videbatur eſſe contra Philoſophum qui dixit iuſtitiam eſſe ad alium, & per hoc etiam differre ab aliis virtutibus. Itaque congruum fuit nunc de tali materia cōſiderare, & etiam declarare dubitationem ad hoc propoſitum, ſcilicet vtrum ſibi quis iniuriam faciat. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat quòd nemo ſibi iniuriam facit, ex quo emanat ſolutio dubitationis motæ. In ſecunda oſtendit quomodo ſe habent ad inuicem iniuriam facere & iniuriam pati. In tertia quòd per tranſlationem non proprie poteſt quis ſibiipſi iniuriam facere. In prima igitur parte Philoſophus affert ipſam dubitationē, & arguit pro ea probando duabus rationibus quòd poteſt quis ſibiipſi iniuriam facere. Prima, Quia agit id quod lex vetat, iniuriā facit: ſed qui ſeipſum interficit, facit id quod lex vetat: ergo

ergo iniuriam facit. Sed nulli alij quàm ſibi, cum ipſe ſit agẽs & patiens: ergo fieri poteſt vt quis ſibi iniuriam faciat. Secunda ratio: Qui præter legẽ nocet ſua ſponte, is quidem iniuriã facit: ſed ſeipſum interficiens eſt huiuſmodi, ergo iniuriam facit. & nemini alij niſi ſibijpſi: ergo aliquis ſibijpſi iniuriam facit. Notandum quòd non videtur verum in omnibus, quòd ſi lex non iubet aliquid, illud vetet. Sed valet in his quæ ſunt mala, quia ſi lex non iubet aliquod malum, certe vetat illud fieri, vt lex non iubet filium verberare patrem: ergo vetat illud fieri. Nam ſunt quædam adeò manifeſta mala, & aduerſa naturæ vt lex de illis non loquatur. [AN ciuitati.] Sol 128
uit dubitationem Philoſophus, oſtendendo quòd nemo ſibi iniuriam facit, & arguendo contra rationes prædictas hoc pacto: Is qui ſua ſponte patitur, non facit ſibi iniuriã: ſed qui ſeipſum interficit, patitur ſua ſponte: ergo non facit ſibi iniuriam: quia nemo patitur iniuriam ſua ſpõte, ſed inuitus. Item is qui punitur à ciuitate facit iniuriã ciuitati: ſed qui ſeipſum interficit, punitur à ciuitate: ergo videtur facere iniuriam ciuitati. Notandum quòd ferunt antiquitus ſtatutũ fuiſſe legibus, vt qui ſeipſum interficeret inſepultus iaceret: & hoc quia videbatur offendiſſe rempub. quia auferendo vnum talẽ, videtur auferre quoddam membrũ reipub. & eam ob hanc cauſam lædere. Plato ſi adeſſet, alia ratione dixiſſet hunc debere affici ignominia & inhumatum iacere, ſcilicet quia egit contra præcepta diuina, & offendit deũ opificem vniuerſi, cuius propriũ eſt educere animas è corporibus, ſicut etiam eius eſt introducere eaſdẽ: & cũ ſtatuerit talem animam tanto tẽpore in corpore permanere, qui ante conſtitutũ tẽpus eam educit, videtur lædere voluntatẽ diuinã: veluti ſi quis fugiat à carcere, vel educat aliquẽ ante tẽpus impoſitũ à ciuitate. Ideo Socrates noluit effugere de carcere: nõ debet igitur anima deduci de corpore antea quàm viſum fuerit auctori ſuo. Quod tãgit etiã Cicero in Catone Maiore, Vetat Pythagoras, inquit, ſine iuſſu imperatoris, id eſt dei, de præſidio & ſtatione vitæ decedere. Philoſophus verò hic publicã tantũ tangit iniuriã, quia loquitur de ciuili. [PRAETEREA neq; fieri poteſt.] Cũ 129
viſus ſit antea Philoſophus ſoluere dubitationẽ ſecundũ iuſtitiam legitimam, quæ eſt tota virtus, vel iniuſtitiam quæ eſt tota vitioſitas: nunc ſecundum iuſtitiam quæ eſt particula-

ris,& maxime ſecũdum iuſtitiam correptiuam commercio-
rum,tum iniuſtitiam eidem oppoſitam.Et videtur probare
hoc pacto per rationem ducentem ad impoſsibile.Siquis in-
terficiendo ſeipſum ſibi iniuriam faceret: tunc idem haberet
plus,& minus,& idem ſimul eſſet quòd eidem auferretur, &
adderetur:ſed hoc eſt impoſsibile:ergo & illa poſitio, ſcili-
cet quòd aliquis ſibi iniuriam faciat,eſt impoſsibilis.ex qua
hoc ſequitur, Qui ſolum iniuriam agit, ſcilicet ſecundũ iu-
ſtitiam particularem, non omnino vitioſus, ſcilicet ſecundũ
iniuſtitiam totam, quæ tota dicitur vitioſitas,eſt,vt timidus
130 qui habet aliquam partem iniuſtitiæ,id eſt prauitatis. [NEC
hac iniuſtitia.] Scilicet particulari.inter plures,id eſt inter di
131 uerſas perſonas. [PRAETEREA qui.] Affert aliam ratio-
nem Philoſophus,quæ formatur à quibuſdam expoſitoribus
hoc pacto, Siquis ſibijpſi iniuriam faceret,tunc vnus & idem
ſimul aget,& patietur : & non prius aget,& poſtea patietur:
ſed hoc eſt impoſsibile,ergo nemo ſibi iniuriã facit. Sic igi-
tur nonnulli hanc rationem inducunt: & dicunt eam non va-
lere,quia non eſt impoſsibile quòd quis ſimul agat & patia-
tur,& tamen prior eſt agens:& hoc eſſet verum, ſi loquatur
de prioritate originis: ſed non eſt ad propoſitum Philoſo-
phi,& non bene exponunt hunc textum,iudicio meo, quia
Philoſophus vult probare,quòd ſiquis ſibi iniuriam facit,tũc
vnus & idem erit alius à ſeipſo:conſequens impoſsibile, er-
go & antecedens. Quòd autem illud ſequatur, vt quis ſit a-
lius à ſeipſo,probatur:quia ſi aget ſibi iniuriã, ipſemet aget
& patietur ſponte,& electione,& prior. Sed iniuria fit à vo-
lente in nolentem: ergo vnum & idem vellet,& non nollet,
& eſſet ex conſequenti alius à ſeipſo. Prior quòd ſit princi-
132 pium agendi. [PRAETEREA pateretur.] Alia ratio:ſiquis
ſibijpſi iniuriã faceret,tunc aliquis ſponte ſua iniuriã patere-
tur:ſed hoc eſt impoſsibile, ergo & antecedens. Patet ratio,
quia nõ poſſumus dicere quòd vnus & idem reſpectu vnius,
& eiuſdem iniuriæ ſponte agat,& inuitus patiatur eandẽ in-
iuriam:nec etiam ſponte patiatur ex definitione patiẽdi in-
133 iuriam. [INSVPER ſine ſingulis.] Alia ratio ad idem pro-
bandũ.Quando aliquis iniuriã facit alicui,aut verberat eum,
aut furatur ei,aut vitiat vxorẽ vel filiam eius,& ſic diſcurrẽdo
per ſingula ſecundũ aliquam ſpeciẽ iniuſtitiæ iniuriam facit,
&

&cum aliquo iſtorum vitiorum delinquit in alium, vocatur nomine talis vitij & iniuſtitiæ. Veluti ſi ſurripit aliena vocatur fur, quia furatus eſt: ſed ſi acciperet ſua, non vocaretur fur. Item ſi haberet rem cum ſua vxore non appellaretur adulter: quare ſi ſingulas quæremus iniurias non inueniemus aliquam quam ſibijpſi aliquis dicatur inferre. [OMNINO 134
autem.] Quinta ratio quam affert Philoſophus ex definitione patiendi iniuriam, concludendo quòd nemo ſibi iniuriā facit: quia ſequeretur quòd pateretur ſponte, & volens ipſam iniuriam, & eſſet contra definitionem ſuperius allatam qua ſoluitur hæc quæſtio: cū ex illa dicatur quòd pati iniuriam nō fit ſponte, vt ſuprà patuit. [DEFINITIONE iniuriam pa- 135
tiendi.] Qua ſuprà diximus quòd patiens iniuriam præter ſuam patitur voluntatem. [AT verò conſtat vtrunque.] 136
Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, & locus proprie vbi Philoſophus videtur comparare ad inuicem agere & pati iniuriam, ſicut fecit in extremis aliarum virtutum. Dicit autem in primis quòd facere & pati iniuriam, ſunt mala & pernicioſa. Probatur hoc pacto, Illa quæ diſcedunt à medio ſunt mala, & vitioſa: ſed facere & pati iniuriam ſunt huiuſmodi: ergo ſunt mala & vitioſa. Maior patet: minor quoque oſtenditur, quia facere iniuriam eſt plus habere quàm oportet: pati verò eſt habere minus: medium autem eſt æquum, quòd nec plus habet nec minus quàm oportet. Probatur hoc exēplo medicinæ, & artis gymnaſticæ, in quibus plus & minus eſt pernicioſum: medium verò effectiuum, & conſeruatiuum, tum ſanitatis, tum bonæ habitudinis corporis: & ipſa ſanitas, & bona habitudo in mediocritate quadam conſiſtunt. [PEIVS autē.] 137
Cum declarauerit in quibus conueniunt, ſcilicet quòd ambo ſunt mala: nunc oſtendit differentiam eorū, probando quòd longe peius eſt facere quàm pati iniuriam hoc pacto: Illud quod fit cū prauitate, & merito vituperatur, peius eſt eo quod non fit cum prauitate nec merito vituperatur: ſed facere iniuriam eſt cū prauitate, & vituperatur: ergo eſt peius quàm iniuriam pati. [VEL perfecto & ſimpliciter.] id eſt, quando ta- 138
lis prauitas & iniuria committitur ſponte, & cum cognitione & electione præcedenti. [VEL prope.] ſcilicet cum talis 139
iniuria fit ſponte, & cum cognitione, nō tamen cum electione, quia eſt deterior cum eſt cum electione: tamē quomodo-

cunque ſit ipſa iniuria ſpõte facta, ſemper eſt coniuncta cum
aliqua praua diſpoſitione & vituperanda. Ille autem qui pa-
titur iniuriam poteſt eſſe remotus ab omni vitio. & quando
Philoſophus vtrunque appellat malum, non eſt reſpectu per-
ſonæ, ſcilicet patientis: ſed reſpectu inæqualitatis quæ diſce-
dit à medio. Nam pati iniuriam eſt quoddam inæquale, & il-
le qui patitur non videtur eſſe in culpa cum nõ patiatur ſpon
te, & agendi principium ſit in agẽte. vnde Cicero, Pati quàm
facere præſtat iniuriam: ſic igitur patiens remotus poteſt eſſe
140 à vitio, & à prauitate. [PATI igitur per ſe quidem.] Licet
per ſe deterius ſit facere iniuriam quàm pati: tamen per acci-
dens euenire poteſt, vt ſit magis pernicioſum pati, vt exem-
plo probat. Nam medicina comparat inter ſe dolorem late-
ris, & pedis offenſionẽ, & deteriorem dicet abſolute eſſe do-
lorem lateris: euenire tamen per accidens poteſt, vt ex offen
ſione pedis, maior pernicies ſequatur, vt ſi quis ex offenſione
pedis ceciderit, & capiatur ab hoſtibus, non tamen ob hoc eſt
aſſerendum ita eſſe ſimpliciter, quia hoc accidit: de ijs vero
quæ accidunt, neque ars, neque ſcientia curam habet, nec de
ijs quæ competunt alicui rei per accidens, cum infinita penè
accidere poſſe videantur, de quibus non datur ſcientia, neque
141 ars. [AT qui per tranſlationem.] Hæc eſt tertia pars huius
capituli, in qua Philoſophus declarat iuſtitiam illam quæ per
tranſlationem, & ſimilitudinem dicitur. Hanc autem in me-
dium affert propter opinionẽ Platonis, qui poſuit iuſtitiam
& iniuſtitiam ſui ad ſeipſum, & quòd aliquis poteſt ſibijpſi
iniuriam facere. Ipſe vero ſuperius multis rationibus proba-
uit quòd iuſtum & iniuſtum eſt ad alium, & inter plures, &
quòd nemo ſibi iniuriam facit. Ideo hæc affert Philoſophus
quaſi dicendo, Si eſt iuſtum ſui ad ſeipſum, hoc non eſt illud
de quo principaliter locuti ſumus, id eſt ciuile iuſtum, ſed ve-
luti quoddam iuſtum partis ad partem per ſimilitudinẽ quan
dam, & ſimile ei quod eſt heri ad ſeruum, vel viri ad vxorem,
vel etiam patris ad filium. Nam eſt inter partem animæ ra-
tionalem, quæ ſecundum ordinem naturæ imperare debet:
& irrationalem, quæ debet obtemperare rationi, ſicut ſeruus
domino, vxor quoquo modo viro, & filius patri, vt etiam in
fine primi libri vidimus. Notandum quòd Plato poſuit iuſti-
tiam & iniuſtitiam ſui ad ſeipſum. Vidit enim quòd anima
noſtra

noſtra habet duas potentias, quarum vna eſt rationalis de ſe,& natura ſua, altera irrationalis, particeps tamen aliquo modo rationis, inquantum ſcilicet obedit & obtemperat rationi: non tamen vt fiat rationalis per eſſentiam. Illa prima eſt potentia qua præcipue homo videtur differre à beluis ſecundum eſſentiam & operationes. Secunda vero conuenire videtur cum eiſdem, ſcilicet in appetitu ſenſitiuo. Videtur tamen fieri poſſe, vt eodem quoque differat, ſcilicet cum ratio eum ſibi obſequentiſsimum reddit. Quòd ſi econtra fiat, ſcilicet vt appetitus dominetur rationi, tunc homo videtur quodammodo euadere turpior belua peruertendo ordinem naturæ, quia beluæ non habent rationem, nec ex conſequenti appetitum, quæ poſsit obedire rationi. Quare cum vtuntur appetitu ſuo, non videntur aberrare à terminis naturæ ſuæ. Cum igitur iſtarum partium vel potẽtiarum (cum enim partes animi dico, potentias intelligo) altera ſit producta vt domina, altera vt ancilla, Plato oriri iuſtitiam dicebat cum ratio dominaretur, & quaſi ſedens in puppi clauum teneret: appetitus vero obtemperaret, quia vtraque pars haberet quod ſuum eſſet. Deus enim ita creauit vel produxit rationem, vt præciperet appetitui ſenſitiuo. Quòd ſi conuenienter fiat, tunc oritur iuſtitia illa Platonis, veluti concordia quædam potentiæ ad potentiam, & perfectionis ad perfectionem. Quòd ſi ſecus fiat, ſcilicet vt appetitus rationem trahat deorſum ad ſeruitutem, & ad concauam vitam: tunc oritur iniuſtitia illa quam diximus, & inæqualitas potentiæ ad potentiam, quia domina ratio captiua trahitur, & id quod obtemperare debebat imperat contra ordinem quem Deus humanæ naturæ impoſuit. Hanc iniuſtitiam appellauit Plato: illam vero iuſtitiam. ex quo dicebat non modò fieri poſſe, vt ſibi quis iniuriam faceret, ſed etiam quòd nullæ fiebant iniuriæ niſi à ſeipſo. Habemus nos quoque Chryſoſtomi ſacrum dialogum, Quòd nemo læditur niſi à ſeipſo. Plato autem dicere ſolebat, Nemo iniuriam patitur: omnes iniuriam agunt, id eſt cum ſit aliquid iniuſtum ab aliquo: tunc ille cui infertur non patitur iniuriam, ſed ille inferens agit iniuriam ſibijpſi. Nam ſi alicui auferũtur fortunæ, non patitur ille iniuriam, quia ſua nõ erant, nec bona animi ſui, quorum ablatio eſt proprie iactura, & iniuria quæ nõ poteſt fieri niſi à ſeipſo.

Nemo

Nemo igitur iniuriam patitur hoc pacto:omnes tamen iniuriam agere poſſunt,ſcilicet ſibijpſis,vt diximus. Et intelligebat de iſta iniuria animi qua aufertur rationi quod ſuũ erat, id eſt imperium, & tribuitur appetitui quod non eſt ſuum: præterea aufertur appetitui perfectio,quam cõſequutus eſſet obtemperando rationi. Factus eſſet enim particeps rationis eo pacto quo dictum eſt ſi paruiſſet ſecundum ordinem: ergo ſponte ſibi iniuriam omnes faciunt cũ operantur aliquod turpe:nemo autem patitur iniuriam,ſcilicet ab altero. Quare ſi inſpiciamus nobilitatem animæ humanæ, & ordinẽ potentiarum eius,& quomodo alia eſt nobilior alia, videbitur inter illas eſſe iuſtitia quædam, & ſic etiam iniuria ſui ad ſeipſum eo pacto quo diximus. Philoſophus autem multa dixit antea,& diſputauit circa iſta,vtrum volenti iniuria fiat,& cætera quæ videbantur procedere contra Platonem. Locutus eſt autem de ciuili iuſtitia quæ proprie eſt ad alium. Verum hæc iuſtitia interna videtur eſſe cauſa externæ iuſtitiæ, quod forſitan Ariſtoteles non negaſſet,cum ipſe etiam oſtẽdere videatur cum loquitur de amicitia, quòd amicitia ſui ad ſeipſum videtur eſſe cauſa amicitiæ,quæ eſt amici ſtudioſi ad alterum amicum ſtudioſum. Quare præclara & egregia videtur eſſe Platonis opinio:hic autem Philoſophus videtur ſe excuſare ab huiuſmodi ſpeculatione, dicendo quòd ſi qua eſt iuſtitia, præter illam quam diximus, ſcilicet ciuilem, eſt illa per tranſlationem, ſcilicet quam Platonici poſuerunt.

142 [NON ſibi ad ſeipſum.]Id eſt totius ad totum. [SED ſuo-
143 rum quibuſdam.]Id eſt, partis ad partem,& potentiæ ad po-
144 tentiam. [NON tamen omne iuſtum.] Quia non erit ciui-
le. Sed herile,id eſt veluti heri ad ſeruum, & viri ad vxorem,
145 & patris ad filium. [HIS rationibus.]Scilicet quibus vir di-
146 ſtat ab vxore,herus à ſeruo,& pater à filio. [INSPICIEN-
147 TIBVS.]Scilicet Platonicis. [PRAETER appetitiones.]
Nam ratio appetit dominari,& vellet trahere appetitum:appetitus econtra appetit trahere rationem: & ita ſaluatur ratio non ſpõtanei,non quidem totius ad totum, ſed partis ad partem. Ita vt idem ſecundum partem agat:ſecũdum partem patiatur,& ſibijpſi quis iniuriam infert:quia ſponte faciendo aliquod iniuſtum & turpe, ſeipſum lædit circa bona animi quæ nemo auferre poteſt,niſi ipſemet ſua ſponte.quod con-

ceſsiſſet

ceſsiſſet Philoſopus: dixiſſet tamen hanc non eſſe iuſtitiam, vel iniuſtitiam ciuilem, id eſt ad alium de qua loquitur, ſed per ſimilitudinem quandam, vt dicit in textu, imponendo finem libro, & doctrinæ de virtutibus morum.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER SEXTVS.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ. CAPVT I.

CVm autem antea dictum ſit medium ex- 1
petendum eſſe, non id quod nimium eſt
atq; parum, & medium perinde ſeſe ha-
beat atque recta ratio dictat: hoc ipſum
deinceps diuidamus oportet. In omnibus
enim dictis habitibus (quemadmodum & in cæteris) eſt
quoddam ſignum, ad quod is inſpiciens qui rationem ha- 2
bet intendit, atque remittit. eſtq; quidam terminus medio-
critatum, quas inter exuperationem defectumq; dicimus
eſſe, ita ſeſe habentes ut recta ratio ſtatuit. Atque ſermo 3
talis eſt quidē uerus, non tamen dilucidus. nam & in qua-
uis opera, atque cura circa quam uerſatur ſcientia, uerum
eſt dicere, neque nimium, neque parum eſſe elaborandum
uel quieſcendum, ſed mediocriter, & ut ratio recta præ-
ſcribit. At qui hoc tantum habet, nihil plus ſcierit. ut ſi
quiſpiam dixerit ea eſſe corpori afferenda quæ medicina,
& ut is qui hanc habet ſcientiam, iubet. Quapropter & 4
circa habitus animi non modo uere hoc dictum eſſe opor-

tet,

5 *tet, ſed etiam determinatum quænam ſit ipſa ratio recta,*
6 *& quæ eius ſit definitio. Virtutes itaq; animæ, ſuperiori-*
bus in locis diuiſimus: & alias moris, alias mentis dixi-
mus eſſe: atque de moris quidem uirtutibus iam tranſegi-
7 *mus. De reliquis uero dicamus oportet, prius hiſce de ani*
ma declaratis. Duas igitur eſſe animæ partes antea dixi-
mus. Eam quæ rationis eſt particeps: & eam quæ eiuſdem
eſt expers. Nunc autem identidem pars ea quæ rationem
8 *habet eſt diuidenda. Atq; ſit ſuppoſitum duas eſſe partes*
quæ ſunt participes rationis. Vnam qua contemplamur ea
quorũ principia, ut aliter ſeſe habeãt minime fieri poteſt.
Alteram qua perſpicimus ea, quæ aliter ſeſe habere poſ-
9 *ſunt. Eæ nanque animæ partes, diuerſæ ſunt genere, quæ*
ſunt aptæ ad res eas cognoſcendas quæ genere differunt.
Siquidem ipſis ineſt rerum cognitio ſimilitudine quadam
10 *atque accommodatione. Atque harum altera uis ſciendi:*
altera uis ſubducendi rationem uocetur. cõſultare nanq;,
rationemq; ſubducere, eadem poßunt. Nemo autem de ijs
rebus conſultat quæ aliter ſeſe habere nõ poßunt. Quare
uis ſubducendi rationem, una pars eius partis eſt animæ
11 *quæ rationis eſt particeps. Sumendum eſt igitur quiſnam*
utriuſque ſit optimus habitus. Hic enim utriuſque eſt uir-
tus. uirtus autem eſt ad proprium opus.

COMMENT.

1 CVM autem antea dictum ſit medium.] Mirum ordinem in tradenda doctrina ſeruans Philoſophus Ariſtoteles, poſteaquàm de vnaquaque virtute morali diligentiſsime docuit: nũc tractare aggreditur de recta ratione, quæ cum in definitione virtutis ſuperius aſsignata pars vna atque vltima relinqueretur, neceſſario hoc in loco declarãda erãt. Verum cum hoc totum pendere videatur ex cognitione virtutum intellectiuarũ, oſtendit latiſsime vnãquanq; virtutem intel

intellectiuam in hoc ſexto libro, incipiendo primo à potentijs animæ quæ ſunt principia operationum noſtrarũ, & reſumendo breuiter diuiſiones iam antea allatas, vt apparebit inferius: ſimul etiam hoc agit, quia in fine primi virtutes diuiſerat in morales & intellectiuas, & expleta doctrina moralium, conſequens erat intellectiuas declarare, vt cognita natura cuiuſque virtutis, cognoſceretur perfecte ipſa felicitas, in cuius definitione tanquam potiſsimam partem virtutem aſſumpſerat. Diuiditur autem hic liber in quatuor tractatus. In primo determinat de partibus animæ quæ ſunt principia noſtrarum operationum. In ſecundo de virtutibus intellectiuis. In tertio de quibuſdam habitibus qui videntur habere ſimilitudinem cum ipſa prudentia. In quarto mouet, & ſoluit quaſdam quæſtiones circa ſapientiam, & prudẽtiam. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo proponit intentionem ſuam veluti exordiũ quoddam, & affert diuiſionem potentiarum animæ. In ſecundo declarat ea quæ ſunt principia humanarum operationum. Primum capitulum diuiditur in duas partes, & in prima Philoſophus proponendo ſuam intentionem dicit, quòd cum antea declaratum ſit medium eſſe ſumendũ in virtutibus inter exceſſum atque defectum, vt recta ratio terminat: nunc declarãda eſt iſta recta ratio, quia ipſa eſt infuſa in omnibus habitib. tam moralibus, de quibus dictũ eſt, quàm in alijs intellectiuis, de quibus nõ eſt dictum. Nam in omnibus habitibus laudabilibus & ſtudioſis, iſta duo eſſe videntur, ſcilicet quoddam perfectum, ad quod reſpiciens, veluti ſagittarius qui talem habitum habet magis & minus operatur ſecundum rectam rationem, quo illud attingat. Et eſt etiam hoc aliud, ſcilicet quidam terminus mediocritatum, quem egredi non licet declinãdo, aut ad defectum, aut ad exceſſum. Vnde & ille Poëta inquit,

Eſt modus in rebus, ſunt certi denique fines,
Quos vltra citráque nequit conſiſtere rectum.

Hoc autem percipi poteſt recta ratione, quæ cum ſit infuſa in omnibus habitibus ſtudioſis, inueſtiganda eſt. Diſtinguenda eſt præterea, quia non vnifariam dicitur. Quot enim ſunt virtutes & habitus intellectiui, tot videntur eſſe ſpecies rectæ rationis. Sunt autem virtutes & habitus intellectiui, ars, prudentia, ſcientia, ſapientia, intellectus.

Vnicuique iſtorum ſua eſt recta ratio atque propria, vt appa
2 rebit inferius. [QVODDAM ſignum.] Id eſt finis quem intendit quiuis habitus. Notandum quod virtutũ quædam morales, quædam intellectiuæ: & nobiliores videntur eſſe intellectiuæ quàm morales, ea ratione qua morales perficiuntur. Definita eſt autem virtus, quòd eſt mediocritas. Hæc autem mediocritas non accipitur ſecundum naturam rei, ſed ſecundum rectam rationem: ea igitur cognoſcenda eſt, & diſtinguenda, vt particulariter intelligatur: quia in genere cogni-
3 tionis eius eſſet confuſa. [ATQVE ſermo talis eſt quidem verus.] Oſtendit Philoſophus quòd propter hoc quod dictum eſt ſic in genere, & vniuerſaliter, ſcilicet quòd recta ratio eſt illa quæ reſpicit ſignum ad quod tendere debemus, atque illa determinat mediocritatem: non tamen hoc ſufficit ad percipiendam rectam rationem, vt exemplo artis probatur. Sicut recta ratio faciendi ſe habet ad factibilia, & ea quæ ab arte conficiuntur: ita recta ratio agendi ſe habet ad agibilia. Sed ad bene faciendum in quauis arte non ſufficit ſcire faciendum eſſe ſecundum præcepta artis: ergo in rebus agendis non ſufficit ſcire agendum eſſe ſecundum rectam rationem: ſed determinanda eſt iſta ratio, quænam ſit, & quæ ſit eius definitio, vt particulariter & diſtincte cognoſcatur: vt cognoſcere medicus debet non ſolum operari debere ſecundum præcepta medicinæ ea quæ proſunt corpori; ſed etiam quænam ſint illa talia, & quibus partibus accommodanda.
4 [QVAPROPTER & circa habitus.] Oſtẽdit Philoſophus ex his quæ dixit quòd oportet declarare quid ſit ipſa recta ratio, & quæ ſit eius natura atque eſſentia, & qui ſit eius termi-
5 nus. [DETERMINATVM.] Duobus modis exponi poteſt. Vno modo qui ſit eius terminus, id eſt eius definitio, quæ eſt vt quidam ſimplex terminus. Nam quòd nomen implicite ſignificat; definitio ſignificat explicite, & ideo definitio poteſt appellari quidam terminus. alio modo terminus accipi poteſt pro effectu rectæ rationis. Nam id quod deſcribit recta ratio in qualibet re eſt terminus perfectionis illius rei, & quaſi menſura quædam ſtatuens modum in vnaquaque re. Videtur enim accedere recta ratio ad ſtatuendum fines & metas operationum, vltra quas progredi non licet. Vtraq; expoſitio bona & accommodata videtur. Notandum quòd bifariam

fariam loqui poſſumus de recta ratione. Vno modo quòd virtutes acquirendæ ſunt, & operationes earum producēdæ vt dicta recta ratio, ſequēdo regulā eius, nec declinādo ad exceſſum vel defectum. Alio modo quòd videndum eſt quid ſit iſta recta ratio: non modo ſecundum genus, ſed etiam ſecūdum vnamquanque ſpeciem eius, & eſſentiam cuiuſque: habitus vero ſunt diuerſi, ſic etiam diuerſæ debent eſſe rationes. Quare primo dicendum eſt, quòd virtutes debent ſequi rectam rationem tanquam ducem: hæc eſt vera ſententia, & verus dicendi modus, tamē eſt vehementer obſcurus, & non ſufficit, quia oportet videre vlterius quid ipſa ſit: ſed cum habitus ſint diuerſi qui reguntur recta ratione, videre oportet quid ipſa ſit, non modo ſecundū genus, vt diximus, ſed etiam ſecundum vnamquanq; ſpeciem eius, vt intelligatur quæ ſit cuique habitui ſua propria ratio recta. Videndi igitur erunt habitus intellectiui cum ſint formæ potentiarum animæ: deinde potentiæ ſunt ipſius animæ, vt ordine procedatur.

[VIRTVTES itaque animæ.] Hæc eſt ſecunda pars huius 6 capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm præmiſit intentionem ſuam veluti exordium quoddam: nunc repetit diuiſionem illam factam in extremo primi libri de ipſis virtutibus, vt oſtendat quòd relinquitur tractare de virtutibus intellectiuis, & vt reſumat diſtinctionem potentiarum animi. Ex quibus diſtinguantur habitus intellectiui, & percipiātur ſpecies rectæ rationis. [DVAS igitur eſſe animæ partes.] 7
Reſumit Philoſophus eam diuiſionem, quam fecit in vltima parte primi libri, cū dixit animi noſtri duas eſſe partes, vnam rationalem, alteram irrationalem: atque partem irrationalem aliquanto latius ibi declarauit, quia in ea parte collocabantur penè omnes virtutes morales de quibus immediate dicturus erat. Nunc vero irrationali parte omiſſà, rationalē aſſumit: in qua collocantur virtutes mentis & intellectiuæ, de quibus dicturus eſt. & eam diuidit, dicendo quòd vna eſt eius pars, ſcilicet potentialis, accipit enim partem hic pro potentia. Vna, inquam, eius pars, qua neceſſària percipimus, & ea quorum principia aliter ſe habere non poſſunt. Alia vero, qua percipimus ea, quæ modo fieri, modo non fieri poſſunt, & quorum principia non videntur eſſe eo pacto neceſſaria, ſed potius contingentia. [SVPPOSITVM ſit.] Quia 8

non debemus afferre multas probationes. Nam in locis ſuis,
9 vt in libro de Anima, hæc latius tractantur. [E AB nanque animæ partes.] Probat membra diuiſionis allatæ, & oſtendit illa genere eſſe diuerſa ex obiectis ſuis diuerſis hoc pacto: Diuerſarum rerum percipiẽdarum, diuerſæ debent eſſe potentiæ: ſed neceſſaria & contingentia ſunt obiecta percipienda, diuerſa etiam genere: ergo harum rerum potẽtiæ perceptiuæ genere debent eſſe diuerſæ. Patet ratio, quia perceptio fit ſecundum conuenientiam & ſimilitudinem quandã cognoſcentis ad id quod cognoſcitur. quòd ſi res & obiecta ſunt diuerſa, potentiæ etiam cognitiuæ debent eſſe diuerſæ & diſtinctæ, vt vnaquæque potentia perceptiua ſit accommodata rebus quæ percipiuntur. Notandum quòd cognitio noſtra videtur fieri ex coniunctione cognoſcentis & cogniti, quod fieri non poſſe apparet niſi ſecundũ conuenientiam & ſimilitudinẽ quandam, nõ quod res ſint in nobis tales quales ſint extrà: ſed agunt & mouẽt ſenſus noſtros, deinde deferũtur ad phantaſiã, deinde phantaſmata repræſentãtur intellectui poſsibili, & ſuſcipiũtur ab omnibus cõditionibus materiæ ſpoliata in ipſo intellectu poſsibili, mediante intellectu agẽte, & vi, lumineq; ipſius. Itaq; nõ res, ſed ſimilitudines rerum in anima repræſentantur. Vnde in libro de Interpretatione dixit Philoſophus, quòd verba ſunt ſigna paſsionum quæ ſunt in animo: paſsiones vero ſimilitudines rerum. Et in libro de Anima: atqui neceſſe eſt aut res ipſas, aut ipſarũ formas atq; ſpecies in anima eſſe: at non ſunt in ea res ipſæ profecto. Non enim ipſe lapis in anima, ſed forma lapidis ineſt: ergo forma rerũ & ſpecies in anima ſunt: quare anima eſt vt manus. Manus enim inſtrumentorum eſt inſtrumentum, & intellectus: forma formarum exiſtit. Qualis enim eſt lapis, lignum, & ſimilia, tales ſunt ipſæ res: ſed earum ſimilitudines & ſpecies. quare cum res percipiendæ ſecundum ſimilitudinem & conuenientiam percipiantur, & res percipiendæ ſint diuerſæ genere & diſsimiles: alteræ enim ſunt neceſſariæ, alteræ contingentes; diuerſæ etiam debent eſſe potentiæ.
10 [ATQVE harum altera vis ſciendi.] Nunc videtur Philoſophus imponere nomina ijs potentijs, quarum altera vocatur ſciendi vis, altera ratiocinatiua, ſiue conſultatiua, & ſubducendi vis; & prima eſt qua percipimus neceſſaria. Vel eſt

de

de neceſſarijs,& ijs quæ non poſſunt aliter ſe habere. Altera eſt circa contingentia,& ea quæ poſſunt aliter ſe habere,quæ conſultatiua potentia dicitur, vel vis quædam ſubducendi rationem,id eſt ratiocinatiua. Idem enim eſt conſultare, & ſubducere rationem. Verſatur autem circa contingentia, quia nemo conſultat de neceſſarijs, & de ijs quæ aliter ſe habere non poſſunt,ſed de contingentibus, & ijs quæ poſſunt aliter atque aliter ſe habere.

[SVMENDVM eſt igitur.] Declarat Philoſophus quòd 11 habitus iſtarum partium eſt virtus earundem,& perfectio.& proptereà dicit quòd ſumendi ſunt habitus iſtarum partium, quia ijs inuentis habebitur virtus earum. Probatur, Id à quo proficiſcitur opus perfectum & proprium alicuius potentiæ eſt virtus illius potentiæ. Sed habitus optimi ſunt à quibus proficiſcitur operatio optima iſtarum potentiarum: ergo habitus optimi ſunt virtutes earundem. Maior patet, quia virtus conſiſtit circa perfectum & proprium opus. vnde in ſecundo inquit Philoſophus: Eſt ergo dicendum quod omnis virtus,& illud ipſum cuius eſt virtus bene ſe habens perficit, & opus eius bene reddit, ſcilicet cuius eſt virtus. Minor quoque eſt manifeſta,quia ſi ſunt habitus perficientes iſtas potentias, ſunt etiam virtutes earundem ex quibus proficiſcitur optima operatio. quare accipiẽdo habitus optimos iſtarum potentiarum, habebimus quoque inuentas virtutes earundem,vt patet. Dubitatio quædam oritur ex ſupradictis,quia Philoſophus velle videtur quod diuerſæ debent eſſe potentiæ perceptiuæ & rationales,ſcilicet vna ſcientifica, vt ita loquar,alia conſultatiua. Hoc non videtur eſſe verum, etſi ſint etiam res percipiendæ diuerſæ. Arguunt igitur contra Philoſophum multis rationibus. Prima, omnia quæ intellectus agens agere poteſt,intellectus poſsibilis ſuſcipere poteſt: ſed cum intellectus agens intelligibilia agere poſsit, ſiue neceſſaria ſint ſiue contingentia: ſic intellectus poſsibilis intelligere poſſe videtur,& ſuſcipere etiam talia,etſi diuerſa ſint cum ſit vnica potentia. Secunda,præterea omnia quæ percipiuntur à potentia rationali perceptiua continentur ſub ſuo adæquato obiecto: ſed talis potentiæ adæquatum obiectum eſt ens ſub quo comprehenduntur neceſſaria & contingentia: ergo contingentia & neceſſaria percipiẽtur ab tali potentia

vnica. Tertia, ſicut ſe habet materia prima ad omnes formas materiales ſuſcipiendas: ſic ſe habet anima ad ſpecies rerum percipiẽdas. ſed materia prima vnica potẽtia ſuſcipit omnes formas: ergo eodẽ modo anima vnica potentia percipit tam neceſſaria quàm contingentia. & ſic non erit potentia rationalis diuidenda in duas. Oppoſitũ tamen dicit Philoſophus, diuidendo ipſam in ſcientificam & conſultatiuam, quia ſicut res differunt, ita & potentiæ debent differre. Pro ſolutione duæ afferũtur opiniones. Prima dicit quòd contingẽtia duobus modis accipiuntur, aut in vniuerſali, & ſecundũ ſuam rationem formalẽ, & ſic contingentia videntur eſſe neceſſaria, cum comprehendantur ſub quodam conceptu communi, & ſic erit vna tantum potentia. Secundo modo ſumuntur in ſingulari, & nõ vniuerſali ratione, ſed vt variari poſſunt, & hoc pacto ſunt diuerſarum potentiarum, & dicunt quòd ſingularia percipiuntur à vi ſenſus interni cogitatiua. Dicũt ergo quod ſunt hoc pacto duæ partes animæ, vna ſciendi, alia ratiocinandi ſiue cõſultandi, id eſt vis cogitatiua quæ eſt de ſingularibus, & non de vniuerſalibus. Iſta opinio mihi videtur falſa: quia Philoſophus diuidit partem animæ quæ eſt rationalis per eſſentiam, & ambæ illæ potentiæ in quas illa diffunditur, ſunt de natura ſua rationales: at vis cogitatiua non eſt de ſe rationalis. Alia opinio eſt Burlei, qui dicit quòd iſta pars animæ nõ vere diuiditur in illas duas potẽtias, ſed dicit quod diuidi videtur reſpectu habituum quos ſuſcipit, & quibus informatur. Nam dicit quòd eſt vnica vis qua anima percipit neceſſaria & contingentia, tamen ſuſcipit duos habitus, ſcilicet ſcientiam, quæ eſt de neceſſarijs, & opinionem quæ eſt de contingentibus. & quòd Philoſophus procedit differendo. Hæc quoque opinio mihi non placet, nec eius ſolutio. Nam Philoſophus manifeſte videtur ſumere potentiam rationalem antequã informetur vllo habitu, & eam diuidere in duas potentias diuerſas, nõdum informatas habitibus. Prius enim differunt, poſtea informantur diuerſis habitibus, quare de ſe videntur eſſe diuerſæ. Verum nonnulli hic decipiuntur: quia credũt Philoſophum tantum loqui de ijs quæ à natura fiunt, ſed non modo naturalium fit ſermo, ſed eorum etiam quæ noſtra opera fiunt. Sed res quæ fiunt à natura, & non videntur poſſe fieri à nobis, & ea quæ fiunt à nobis, & non fiunt à natura,

natura, differre genere vidētur. Cum igitur res differant genere & principia, diuerſæ videntur eſſe potētiæ perceptiuæ, & diuerſa principia percipiētia. Nos igitur dicere poſſumus partem animi rationalem diuidi à Philoſopho in duas potētias ratione diuerſas. Nam ſicut res percipiendæ differunt: ita potentiæ percipientes: quia perceptio fit ſecundum ſimilitudinem. Præterea Philoſophus loquitur hic magis de contingentibus quæ à nobis fiunt, quàm de ijs quæ à natura. Ad rationes vero reſpondere poſſumus. Ad primam cum dicitur quòd quæ intellectus agens agit, intellectus poſsibilis ſuſcipere poteſt, concedendum eſt, ſed dicendum quòd intellectus agens bifariam dici poteſt, ſcilicet intellectus & ſpeculatiuus, & actiuus. Sic etiam poſsibilis. Ad ſecundam cum dicitur quod vnum obiectum debet eſſe adæquatum cuiuſque potentiæ: concedo, ſi accipiatur potentia confuſa antequam diſtinguatur. Hic autem diſtinguitur in ſuas partes, vt vidimus. Ad tertiam dicendum, quòd verum eſt de materia remota, & in confuſo accepta: de propinqua vero minime. Nam alia eſt potentia ad formam oſsis, alia ad formā carnis: ſic illa potentia rationalis primo ſumpta indifferenter ſe habet: ſed diſtincta poſtea in ſuas partes ad diuerſa, & vnaquæque illius ad ſibi propria & accommodata.

De principiis agendi. CAP. II.

TRia autem ſunt in anima, quæ habētur agen- 12
di, ueritatiſq́; principia: ſenſus, intellectus,
appetitus. Atque ſenſus, nullius eſt princi- 13
pium actus. quod quidem ex eo patet, quia
beluæ ſenſum quidem habent, actionis autem ſunt exper-
tes. Eſt autem id in appetitu perſecutio atque fuga, quod 14
eſt affirmatio, negatioq́; in mente. Quare cum moris qui- 15
dem uirtus, habitus ſit electiuus, electio uero appetitus de-
liberatiuus: ob hæc ipſa, & rationem ueram, & appeti- 16
tum rectum eſſe oportet, ſi electio ſit ſtudioſa. atque ea- 17
dem illam quidem dicere, hunc autem perſequi. Hæc igi-
tur mens, atque ueritas actiua eſt. Mentis autem eius (quæ 18

contemplandi,non agendi, neq; faciendi principium eſt) bonum ac malum, uerum eſt atque falſum. Hoc enim *mentis eſt omnis, opus. ſed actiuæ mentis ueritas eſt conſen-*
19 *tanea appetitui recto.* Electio *igitur actus principium eſt*
20 *unde eſt motus,ſed non id gratia cuius.* Appetitus *autem,*
21 *eaq; ratio quæ alicuius eſt gratia, electionis principium*
22 *eſt.* Iccirco *neque ſine intellectu,menteq;,neque ſine* ha-*
ὀρέξεως, *bitu moris eſt ipſa electio.* Sine *nanque mente atque more*
appetitu. *non eſt actio bona, nec item contraria.* Mens *autem ipſa*
23 *nihil mouet:ſed ea quæ alicuius eſt gratia, & actiua.* Hæc *enim & effectrici menti præeſt.nam omnis qui facit,gratia huius facit,& non eſt ſimpliciter finis,ſed ad aliquid. & alicuius id quod efficitur, ſed non id quod agitur. ipſa*
24 *nanque bona actio finis eſt: & huius eſt appetitus.* Qua-
25 *propter electio uel intellectus eſt appetitiuus,uel appeti-*
26 *tus intellectiuus,& tale principium eſt homo.* Nulla *au-*
27 *tem res facta, eſt eligibilis.* Nemo *enim eligit Ilium expugnaſſe. neque enim de eo conſultat quod factum eſt, ſed de futuro ac contingente. factum autem non contingit non factum eſſe.* Quapropter *recte Agatho dixit,*

Hoc etiam ipſe deus, ſoloq; carere uidetur,
Infectum ut faciat, quod factum eſt atque peractum.

28 Opus *igitur utriuſq; partis intellectiuæ, ueritas eſt. quare quibus habitibus maxime pars utraque uerum dicit, ij ſunt ambarum uirtutes.*

COMMENT.

12 TRIA autem ſunt in anima.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo poſteaquam diuiſit animam in ſuas partes, ſcilicet potentiales, vt inde accipiat eos habitus qui ſunt virtutes intellectiuæ: nunc declarat principia operationum humanarum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima oſtendit id quod di-

ctum eſt, ſcilicet quot ſunt principia humanarum operatio-
num. In ſecunda quomodo differt intellectus ſpeculatiuus ab
intellectu actiuo. In tertia declarat quomodo ſe habet in-
tellectus & appetitus ad actum humanum. In prima igitur
parte dicit eſſe tria principia agendi, & veritatis percipien-
dæ: ſcilicet ſenſus, appetitus, & intellectus, vt Philoſophus
enumerat. Notandum quòd quatuor ſunt potentiæ ani-
mæ quæ ſunt principia operationum ſuarum. Prima eſt ve-
getatiua, quæ eſt potentia nutriendi, augendi, & generan-
di ſimile in ſpecie, & communi nomine appellatur vegeta-
tiua, & hæc vis non eſt principium actus humani. Nam ſi
ita eſſet, tunc plantæ dicerentur agere, cum hæc vis compe-
tat non ſolum animatis ſenſitiuis, ſed etiam plantis. Hanc
igitur omiſit Philoſophus, cum videretur manifeſtum quòd
ipſa non eſt principium rerum agẽdarum humanarum. Tres
vero illas enumerauit de quibus magis videbatur. Dubitaret
aliquis cur Philoſophus duas attulit potentias, cum fecit ſu-
perius illam diuiſionem bimembrem. Hic vero affert tria, ſci
licet intellectum, appetitum, & ſenſum. Dicendum, ibi Phi-
loſophus ſumpſit partem animi rationalẽ, & diuiſit in duas
quæ ſunt rationales in quibus collocantur habitus intellecti-
ui tanquam perfectiones illarum potentiarũ quæ ambæ ſunt
rationales, & ambæ perceptiuæ. Hic autem ſumpſit principia
tria noſtrarum operationum, non ſolum earum ex quibus
fiunt habitus intellectiui, ſed etiam omnium aliarum, vt pau-
latim veniat ad habitus intellectiuos. Senſus enim non eſt po
tentia rationalis. Appetitus nõ eſt potentia perceptiua. Intel
lectus vero eſt rationalis & perceptiua: & eſt duplex, aut ſpe-
culatiuus, aut actiuus: & alter eſt circa ſcibilia, alter circa agi-
bilia, ſicut ſunt potẽtiæ illæ ſuprà allatæ, quæ cõprehẽdi poſſe
vidẽtur ſub nomine intellectus. Notandũ quòd per appetitũ
intelligere poſſumus cõmunem quandam rationẽ quæ prædi
catur de volũtate & appetitu ſenſitiuo. Appetitus enim ſenſi-
tiuus eſt appetitus qui ſequitur ſenſum. Volũtas etiã eſt appe-
titus quidã qui ſequitur intellectum. Vnde Philoſophus in li-
bro de Anima, Voluntas enim appetitus eſt quidam: at cum
ſit motus per rationem, & per volũtatem etiam ſit, at appeti-
tus abſq; ratione mouet, & reliqua. [ATQVE ſenſus.] Re- 13
mouet nũc etiam ſenſum Philoſophus probando quòd non

eſt principium rerum agendarũ hoc pacto,Id quod eſt commune homini cum cæteris animalibus nõ eſt principium rerum agendarum humanarum: at ſenſus eſt huiuſmodi, ergo ſenſus non eſt principium rerum agendarum humanarum. Patet ratio,quia beſtiæ habent ſenſum non tamen agunt, ſed aguntur potius inſtinctu quodam naturali cum ſint expertes
14 rationis. [EST autem id in appetitu.]Remoto ſenſu relinquitur vt mens,ſiue intellectus & appetitus ſint principia rerum agendarum: & oſtendit quomodo conueniunt ad hoc vt ſint principium actionum: poſtea oſtendet de principio ſpeculationum. Probat autẽ hoc pacto de appetitu & mente. Ea quæ concurrere poſſunt, & re ipſa cõcurrunt ad res agendas cum conformitate quadam quam habent inter ſe,vt alterum imperet,alterum obediat,ſunt principia rerum agendarum:ſed mens & appetitus ſunt huiuſmodi,ergo ſunt principia rerum agendarum. Maior eſt clara. Minor declaratur à Philoſopho. Nam dicit quòd id eſt apud appetitum proſecutio,vel fuga,quod eſt apud intellectum affirmatio vel negatio de eadem re. Nam intellectus facit affirmationẽ,dicendo hanc rem eſſe bonam,& propterea ſequendam:& tunc appetitus proſequitur illã. Similiter quando intellectus negat aliquid eſſe bonum,appetitus refugit illud. quare proſecutio eſt in appetitu,ſicut affirmatio in intellectu, & fuga in appetitu ſicut negatio in intellectu. Dicit enim,intellectus cũ ſit perceptiuus hoc eſſe proſequendum,& ille ſequitur: illud eſt fugiendum,& ille fugit, & ſic quadam proportionẽ vniuntur.
15 [QVARE cum moris.] Hæc ſententia ſequitur illam probatam, ſcilicet quòd mens & appetitus ſunt principia rerum agendarũ,hoc pacto, Cum eſt electio bona,eſt ratio vera,& appetitus rectus. Sed cũ eſt virtus moris,eſt electio bona: ergo cũ eſt virtus moris,eſt ratio vera,& appetitus rectus. Patet hoc,quia ſi ad electionem cauſandam cõcurrunt mens & appetitus,& electio eſt principium rerum agendarum,ſequitur quòd intellectus & appetitus ſint principia rerum agendarũ.
16 [RATIONEM verã.] Scilicet actiuam. [ATQVE eadẽ.]
17 Hoc poſuit,quia in aliquibus hæc principia diſſentiunt,& pu
18 gnant inter ſe ſicut in continente. [MENTIS autẽ eius quæ ſpeculandi.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua declarat mentem actiuam & intellectum ſpeculatiuum. & oſtendit quomo

quomodo iſtæ mentes,ſiue intellectus conueniunt, & quomodo differunt:& dicit quòd mentis ſpeculatiuæ bonum & malum,eſt verum & falſum.Nam bonum eius eſt verum:falſum eſt autem malum.Vnde ſi in ipſa eſt bonus habitus, erit ibi veritas: ſin malus,erit ibi falſitas. Poſtea videtur ſe corrigere Philoſophus cum dicit, Hoc enim mentis eſt omnis opus,quaſi eſt commune etiam menti quæ eſt principiúm agendi:ipſa enim habet etiam verum pro bono, falſum pro malo:ergo hoc non cōpetit ſolum menti ſpeculatiuæ. Ideo Philoſophus altius repetendo huiuſmodi attributum, ſcilicet veri & falſi, dicit illud cōpetere vtrique menti,ſed tamē diuerſo modo.Nam verū apud mentem actiuam eſt aliquid concurrēs cum appetitu recto:non autem ſpeculatiue. Præterea verum agibile,vt ita loquar,ordinatur ad aliquid aliud vlterius,id eſt ad actionē,& ad fugam vel proſequutionem appetitus,ſpeculatiuū vero eſt propter ſe. Definit enim mēs ſpeculatiua in cognitione veritatis: actiua vero cognita veritate agendæ rei definit in ipſa actione bona quam principaliter intendit.Notandū quòd eſt mens ſiue intellectus ſpeculatiuus,& actiuus,& eſt etiam factiuus vt apparet inferius, & cuilibet iſtorum competit quodam modo bonum & malum,& verū & falſum.Nam in mente ſpeculatiua poteſt eſſe habitus verus vt ſcientia:poteſt etiam falſus, id eſt ignorātia & ſcientia erit bonū & verum,& ignorantia econtra. Eodē modo in mente actiua prudentia erit bonum & verum, imprudentia econtra.Idem dici poteſt de mente factiua,in qua eſt ars vt bonum & verum, & oppoſitus habitus econtra: & hoc fieri videtur nō ſolum ex parte habituū,ſed ex parte etiā potentiarū,quæ poſſunt quodāmodo ſuſcipere verū & falſum,bonum & malum. Eſt tamē differentia inter verū quod competit menti actiuæ,& illud quod competit ſpeculatiuæ. Nam ſpeculatiua cum aliquis intelligit aliquā concluſionem geometricā,non intelligit niſi propter ſe,ſcilicet vt intelligat & propter eius intellectionē:at veritas mentis actiuæ ordinatur ad aliquid aliud vlterius,ſcilicet ad actionē,ſimiliter mentis factiuæ ad aliquod opus. [ELECTIO igitur actus 19
principium eſt.]Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua ex ſuperioribus dictis oſtendit quomodo ſe habet mens actiua, & appetitus ad actiones humanas, oſtēdendo quòd illa ſunt

principia à quibus profluit actus humanus hoc pacto, Electio eſt principium effectiuum actuum humanorum: ſed appetitus & mens actiua eſt principium electionis: ergo appetitus & mens actiua eſt principiũ actuũ humanorũ. Patet hæc ratio, quia quicquid eſt cauſa cauſæ, eſt cauſa cauſati. vbi enim eſt electio, ibi conſultatio: vbi cõſultatio, ibi ratio vel mens, & etiã appetitus. Quare poſt hæc addit quod electio non eſt ſine intellectu, quod probatur: Operatio bona & mala eſt ab electione: ergo electio nõ eſt ſine mẽte. Dicit etiã ſine more,
20 id eſt ſine morali appetitu. [VNDE motus.] id eſt vnde ori
21 ginẽ ſumũt actiones, quarũ eſt illa principiũ effectiuũ. [SED
22 non id gratia cuius.] id eſt finis. [RATIO quæ eſt gratia.] id eſt, mens actiua cuius intellectio eſt ad aliquem finem agẽdum. Non enim ceſſat in ipſa intellectione veritatis, ſcilicet agendæ, vt ita loquar, ſed vult agere. Speculatiua vero ceſſat in ipſa intellectione veritatis. Speculatur enim intellectus ſpeculatiuus, vt ſpeculando & percipiendo veritatem ſeipſum perficiat. Itaque ipſemet videtur ſibiipſi principium & finis, vnde poſſumus imaginari intellectũ actiuũ linea recta cũ ad actionẽ ſe dirigat: ſpeculatiuũ vero quaſi circulo operari cũ ſe ad ſeipſum vertat. [MENS autem illa nihil mouet.]
23 Hac in parte Philoſophus videtur innuere differentiã inter intellectũ actiuum & ſpeculatiuũ. Dicit quod mens ſiue intellectus ſpeculatiuus nihil mouet, id eſt non eſt principiũ agendi, ſed ſpeculandi. Actiuus verò eſt ille qui mouet & hic præeſt, id eſt nobilior eſt mẽte & intellectu factiuo in quo ponitur ars. Nã intellectus factiui opus ordinatur ad aliquid aliud vlterius, quia facit gratia cuiuſpiã, & opus veluti ſanitas, ſtatua vel huiuſmodi artis opus refertur & ordinatur ad aliquid aliud vlterius, id eſt ad ipſam felicitatẽ: at intellectus actiui actio eſt finis, & non ordinatur ad aliquid aliud vlterius. Vnde talis eſt ordo, Intellectus ſpeculatiuus eſt nobilior actiuo, & habitus qui ſunt in ipſo, ſcilicet ſapientia, intellectus, & ſcientia nobiliores habitibus actiuis, id eſt ipſa prudentia. Item actiuus intellectus eſt nobilior factiuo, & habitus eius qui eſt prudentia eſt nobilior habitu illius qui eſt ars: & horum duorum, ſcilicet actiui & factiui intellectus cur alter ſit nobilior altero, aſsignat rationem. Nam de ſpeculatiuo magis forſitan manifeſtũ videbatur, ſcilicet quòd erat nobilior.

Præter

Præterea in fine huius confert ſapientiam cũ prudentia. Verũ de intellectu actiuo & factiuo, qui ambo cõuenire vidẽtur in eo quòd ſunt operatiui, differentia nobilitatis magis expetẽda erat, ideo aſsignauit rationẽ illam quòd factiui opus ordinatur ad vlteriorẽ finem, actiui verò actio bona eſt finis. Quare intellectus actiuus eſt nobilior factiuo, vt manifeſtiſsimè patet. [ET huius eſt appetitus.] ſcilicet finis, hũc enim expetit, & ad hunc terminatur, quia bona actio eſt humana felicitas. Definita eſt enim quod eſt actio animi ſecundũ virtutem. 24
Notandũ quòd Philoſophus dicit hic quod mens illa, ſcilicet ſpeculatiua nihil mouet, ſed actiua ſcilicet, & addendus etiam appetitus. Nam dicit in libro de Anima quòd intellectus actiuus mouet, & alicuius gratia ratiocinatur, qui quidem fine ab intellectu ſpeculatiuo differt. Appetitus etiã omnis alicuius eſt gratia: quod enim obijcitur appetitiui, id eſt principiũ intellectus actiui: at vltimũ huius initium eſt operationis, quare non ſine ratione principia mouẽdi vidẽtur hæc eſſe duo, Appetitus ſcilicet, menſque actiua. Hæc ſunt verba Philoſophi in libro de Anima cum loquitur de principio mouendi ſecũdum locum. Oſtendit enim quòd principia mouẽtia ſunt intellectus & appetitus: & cum duo ſint intellectus, ſumit actiuũ oſtendẽdo quòd differt à ſpeculatiuo ipſo fine. Speculatiuus enim habet finẽ verũ intelligibile, actiuus verò bonũ agibile: ideo ratiocinatur alicuius cauſa, etiã appetitus appetit alicuius cauſa. Nã illæ potẽtiæ vidẽtur eſſe principia mouẽtia quæ agũt alicuius cauſa vt cõſequãtur aliquid extra ſe, quod acquiri poteſt per talẽ motũ & actionẽ: at intellectus actiuus, & appetitus ſunt huiuſmodi: ergo ipſa ſunt principia mouẽtia. Itẽ paulo inferius in eodẽ libro de Anima: At verò ſpeculatiua quidẽ ratio nõ mouet, ſed manet: aut cũ exiſtimationis ac rationis actiuæ quædã ſit vniuerſalis, quædã particularis vel ſingularis (illa nanq; dicit bonũ eſſe honoribus afficiendũ: iſta verò dicit hunc aut me bonum eſſe) hæc iam opinio mouet, ſed non illa vniuerſalis, quin potius ambæ mouent: at altera magis quieſcit, altera non. Ex his verbis Philoſophi patet, cũ ratio ſit duplex, ſpeculatiua nõ mouet, actiua verò mouet, & iſta aut eſt vniuerſalis aut ſingularis. Vniuerſalis cum ſpeculatur res agendas: ſingularis cum affert ſingularem propoſitionem quæ in actione conſiſtit. Exemplum primi: cum intelle-

tellectus dicit bonum eſſe afficiendum honoribus. Exemplũ ſecundi: cum dicit, iſte vel ego ſum bonus: ergo oritur operatio ipſa, vter mouet: & dicit quòd ſingularis mouet, deinde reſumit, & dicit quod ambæ, verum magis ſingularis. Quouſq; enim ſtatur in vniuerſali, nunquàm fiet actio: ſed ſi veniat ad ſingularem, iſte eſt bonus, ſtatim veniet ad operationem afficiendo eum honoribus. Singulariũ enim non eſt ſcientia, ſed bene ſingularium eſt operatio. ſic ergo habemus quòd ſpeculatiua mens ſiue intellectus ſpeculatiuus non mouet: intelle-
25 ctus verò actiuus, & appetitus mouent. [QVAPROPTER electio.] Infert Philoſophus ſententiam ſiue correlariũ obortum ex ſupradictis, ſcilicet quòd electio, aut intellectus eſt appetitiuus, aut appetitus intellectiuus, Sed videtur hic accipere Philoſophus appetitũ pro appetitione, & intellectum pro intellectione: & hoc pacto electio erit appetitio intellectiua, aut intellectio appetitiua. quare habet electio duas cauſas, ſcilicet appetitum & intellectum, ſcilicet actiuum. vnde in tertio Philoſophus deſcribendo electionem, dixit eſſe operationẽ quandam intellectus actiui, ſimul cum appetitu proueniẽs ex
26 conſultatione antecedenti, vt ibi patuit. [ET tale principiũ eſt homo.] ſcilicet agẽdi per intellectum & appetitum, & ex conſequenti per electionem. Iſta enim ſunt principia operationum noſtrarum, & homo eſt principium iſtorum principiorũ, quia per iſta operatur. Notãdum quòd eſt principium quod, & principium quo: ſicut in arte, artifex eſt principium quod, & ars ſiue potentia factiua eſt principium quo, ſiue per quod operatur: eodem pacto in ijs quæ aguntur à nobis eſt dare vnum principium quod, vt non ſit principium quo: & eſt dare principum quo, quod nullo pacto ſit, quod eſt etiam dare principia, quæ diuerſis reſpectibus veluti quædam ſubalterna poſſunt eſſe, quod & quo. Homo igitur in rebus agendis ita eſt principium quod, vt non ſit quo: animus verò ſiue potentiæ animi erunt principia quibus, & per quæ homo agit & operatur, veluti intellectus actiuus, & appetitus eſt principium reſpectu hominis, quia homo mediãtibus, vt ita loquar talibus principijs operatur. ſic igitur intellectus reſpectu hominis dicetur principium quo: reſpectu alicuius alterius effectus dicetur principium quod: & ſic eſt deuenire ad vnũ principium quo vt non ſit quod, & etiam erit vnum principium

quod

quod vt non ſit quo: veluti artifex qui facit ſtatuam, eſt omni no principium quod & non quo: ars ſiue potentia factiua eſt principium quo reſpectu artificis qui per illud facit: reſpectu verò manus erit quod: & ſic manus inſtruméti puta mallei. & ſic veniemus ad vnum vltimũ, quo vtentur præcedentia principia: ipſum autem non vtetur alio, & ſic erit quo, vt nõ ſit vllo modo quod. Concluditur ergo quòd homo eſt principiũ intellectus & appetitus, & iſta electionis, & electio rerũ agendarũ. [NVLLA autem res.] Declarat Philoſophus circa quæ obiecta electio eſt, oſtendendo quod nõ eſt præteritorũ, ſed futurorũ, & nõ omnium, ſed eorũ quæ poſſunt & fieri & non fieri, & non à quocunque, ſed à nobis. Probatur, Conſultatio non fit de præteritis, ſed de futuris, quæ à nobis fieri poſſunt, & aliter ſe habere: ſed electio eſt effectus conſultationis, vt in tertia patuit: ergo electio erit de ijs quæ à nobis fieri poſſunt, & aliter ſe habere. vnde in libro de Anima inquit Philoſophus, Quocirca ſemper quidé ipſum appetibile mouet, idque eſt aut bonum, aut apparens bonum: attamen nõ omne bonum mouet, ſed id quod eſt agendum bonum. Agendum autem id eſt quod aliter ſeſe habere etiam poteſt. & reliqua. 27

[VTRIVSQVE partis.] Cõcludit Philoſophus quòd vtrarũq; iſtarũ mentiũ, quæ ſunt potẽtiæ partis rationalis animæ opus eſt veritas. Ambæ enim verſantur circa verũ. Actiua tamen mens vel intellectus circa verũ, vt ita loquar, agibile: id eſt quod ordinatur ad actioné, vt vidimus. Hi igitur habitus ſecundũ quos vtraq; maxime verũ proſpicit, & ipſam rectam rationé habet, ſunt virtutes & perfectiones iſtarũ potẽtiarũ. Actiua itaq; potẽtia ſuos habebit habitus perfectiuos, ſecũdũ quos veritaté rectãq; rationé proſpiciẽs operabitur, ſimiliter & ſpeculatiua: quare quærẽdi ſunt habitus iſti vtriuſq; mẽtis, id eſt habitus iſti intellectiui, & ſic ad eos delarandos accedet. 28

Habituũ intellectualiũ enumeratio, quòd ſit ſcientiæ obiectum, & quæ proprietates. CAP. III.

DE *ipſis igitur rurſus dicamus oportet, altius initio ſumpto. Sint itaq; ea quibus uerũ animа dicit affirmando aut negando, numero quinq;. Hæc autẽ ſunt ars, ſcientia, prudentia,* 29

tia, ſapiētia, intellectus. Fieri enim poteſt, ut falſum exiſti=
30 matione, opinioneq; dicatur. Scientia igitur quidnam ſit
hinc perſpicuum eſt, ſi exactè dicere oportet, & non ſimi
litudines ſequi. omnes enim putamus id quod ſcimus, ali=
ter ſeſe habere non poſſe. Quæ uerò poſſunt aliter ſe ha
bere, poſt cōtemplationem latent ſi ſint an non ſint. ipſum
ergo ſcibile neceſſario eſt. ergo eſt æternum. Quæ enim
neceſſario ſimpliciter ſunt, æterna ſunt omnia. At æter=
31 na, ingenita, & incorruptibilia ſunt. Præterea omnis ſciē
tia doceri, & ſcibile dici poſſe uidetur. At ex anteà notis
ἀναλυτι- (ut in * ſolutiuis etiam diximus) fit omnis doctrina. Nam
κοῖς. alia per inductionem, alia per ratiocinationem efficitur.
32 Atque inductio quidem principium eſt ipſius uniuerſalis.
33 Ratiocinatio autem eſt ex uniuerſalibus. Sunt enim prin=
34 cipia ex quibus ipſa ratiocinatio conſtat, quorum non eſt
35 ratiocinatio. ergo inductio. Scientia ergo demonſtratiuus
eſt habitus: & cætera quæ in reſolutiuis determinauimus.
36 Tum enim quiſpiam ſcit: cum aliquo modo credit, & ſunt
ipſi principia nota. ſi enim non ſint magis quàm conclu=
ſio nota, per accidens habebit ſcientiam. De ſcientia igitur
ſit hoc modo determinatum.

COMMENT.

29 De ipsis igitur rurſus dicamus oportet.] Hic eſt ſecū dus tractatus huius ſexti libri, in quo poſtquàm ſuperius partem rationalem animæ diuiſit, in ſcientificam (vt ita loquar) & conſultatiuā: nunc docet omnes eos habitus, qui ſunt virtutes harum potentiarum, vt ex illis vnam accipiat quæ eſt principiū & recta ratio rerum agendarū, id eſt ipſam prudentiam. Diuiditur autē hic tractatus in ſex capitula. In primo docet quid ſit ſcientia. In ſecundo quid eſt ars. In tertio quid eſt prudentia. In quarto quid eſt intellectus qui eſt habitus principiorū. In quinto quid eſt ſapiētia. In ſexto explicat aliqua de ipſa prudentia. Primū capitulum diuiditur in duas

duas partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus enumerat virtutes animi ſecundũ diuiſionẽ factam partis rationalis quibus anima ſemper poteſt dicere verũ, & illæ potentiæ perficiũtur, verũ quæ proſpiciunt in operationibus ſuis, & dicit eas eſſe quinque, ſcilicet artẽ, ſcientiam, prudentiã, ſapientiã, intellectum. Ex his, vt diximus, ſemper anima videtur proſpicere vel dicere verum, vel affirmãdo, ſcilicet aliquid eſſe, vt homo eſt animal: aut negãdo, vt homo eſt lapis, quæ negatio vera eſt. Opinionẽ verò & extimationem quæ pro eodem hic accipiuntur non connumerat inter virtutes rationales, quia re vera opinio nõ eſt virtus. Probatur, Omne id quod anima falli poteſt non eſt virtus: at opinione anima falli poteſt: ergo opinio non eſt virtus. Maior eſt nota, quia virtutes ſunt perfectiones animæ, quæ ſi fallerent animam, non perficerent ipſam. Minor declaratur auctoritate Philoſophi qui dicit quòd opinione falli contingit: ergo cõcluſio eſt vera. Notandũ quòd illa vis quæ eſt in brutis eſt ſimilis potẽtiæ cogitatiuæ quæ eſt in nobis: à nõnullis appellatur extimatiua: ſed nõ debet tali nomine propriè appellari, quia extimatio propriè dicta eſt tantum animæ rationalis, & eſt quaſi quoddam genus cõmune ad hæc omnia, ſcilicet opinionem, ſcientiam, ſapientiam, intellectum, artem, prudentiam. Vnde Philoſophus in libro de Anima: Sunt autem exiſtimationis ipſius hæ differentiæ, ſcientia videlicet, opinio & prudentia &c. Verum quandoque exiſtimatio capitur pro opinione tantũ, vt accipit hic Philoſophus exiſtimationẽ, & opinionẽ pro eodẽ. Dubitatur quia nõ videtur verũ id quod dictũ eſt, ſcilicet quòd ijs quinq; virtutibus intellectiuis ſemper anima proſpiciat, & verũ dicat. Nã ars quandoq; fallitur: ſimiliter prudẽtia. Dicendũ quòd anima ijs virtutibus ſemper dicit verũ, ſed tamen eſt differentia, quia ſecundũ habitus mẽtis ſpeculatiuæ qui ſunt ſciẽtia, ſapiẽtia, intellectus, ſemper anima dicit verũ, tã ex parte rerũ quàm ex parte noſtra, & illorũ habituũ. Sunt enim de neceſſarijs, & ijs quæ nõ poſſunt aliter ſe habere, & ideo falli nõ poſſunt, ſed ſemper illis habitibus anima proſpicit, & dicit verũ. Secũdũ verò habitus mẽtis cõſultatiuæ vt ſunt prudẽtia, & ars, quarũ altera eſt in mẽte actiua, altera in factiua. Anima ſemper dicit verũ quantũ ex parte ſua, quia tales habitus verum repræſentant: ex parte verò rerum,

& ex

& executione euenit quandoque vt anima non ſemper dicat verum, & tunc talis error fit per accidens, & non per ſe vt culpa ſit in prudentia vel in arte, ſed in conditione & varietate rerum circa quas verſantur, quæ contingentia ſunt, & poſſunt aliter atque aliter ſe habere, ideo euenit interdum vt fallantur. Notandũ præterea quod Philoſophus dixit eſſe quinque habitus intellectiuos, & non plures nec pauciores, & non aſsignauit rationem ſufficientiæ talis diuiſionis, ſed nos talem afferre poſſumus ſumendo eam ex obiectis circa quæ verſantur, quæ tetigit ſuprà Philoſophus, & dixit eſſe diuerſa genere. Tot enim habitus eſſe oportet quot obiecta vere percipienda. Sunt autem primo dupliciter, aut neceſſaria, aut contingentia: contingentia verò ſunt, aut ea quæ fiunt à nobis, aut quæ fiunt à natura. De contingentibus naturæ nõ eſt virtus. Relinquuntur ergo cõtingentia quæ fiunt à nobis, & ipſa neceſſaria: at neceſſaria quædam ſunt principia circa quæ habitus eſt principiorũ qui dicitur intellectus. Quædam ſunt ex principijs, id eſt concluſione de quibus eſt habitus qui dicitur ſciẽtia: & quia ex ijs duobus videtur fieri poſſe aggregatũ quoddam, ideo oritur tertius habitus qui dicitur ſapientia, quæ eſt veluti amborũ nodus, & quaſi (vt ita loquar) quædam ſciẽtia adepta. Hi igitur tres habitus circa neceſſaria verſantur. Contingentia verò quæ fiunt à nobis, & quæ poſſunt aliter ſe habere, quædam ſunt agibilia, quædã factibilia. Circa agibilia eſt prudẽtia, circa factibilia ipſa ars: & ſic habemus quinque habitus, & virtutes intellectiuas. Reſtant cõtingentia quæ fiunt à natura, quæ quia non ſemper vere percipi poſſunt à mente ſpeculatiua ad quam pertineret eorũ cognitio: ideo de ijs omnibus eſt opinio, quæ quidem nõ eſt virtus, vt dictum eſt: & ideo Philoſophus excluſit eam à numero virtutũ intellectiuarũ. Sciendum eſt tamen quòd opinio poteſt eſſe de omnibus, ſcilicet de neceſſarijs & de contingentibus, & vera & falſa. Vt quòd terra nõ ſit minor ſole, & quòd triangulus non habeat tres angulos æquales duobus rectis, & alijs huiuſmodi, videtur eſſe opinio, etſi proprie ſit de ijs de quibus non eſt alius habitus. [SCIENTIA igitur quidnam ſit.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus ex quinque habitibus allatis ſumit vnũ, id eſt ſcientiam, & ipſam declarat, primum ex obiecto: poſtea ex modo ſuo proceſsiuo,

uo, demum videtur afferre ſuam defiuitionem. Dicit ergo in pri mis quòd intelligere poſſumus quid ſit ſcientia ſi percipiamus verè illos habitus iam dictos ſeorſum diſtinctos inter ſe, non ſimilitudinem ſequendo illorum qua cõuenire videntur, & non diſtingui. Diſtinguũtur per obiecta diuerſa & per ea quæ vnicuique per ſe competunt. quare videmus de ſciētia obiecta ſua, & ea quæ competunt ei per ſe, & videtur afferre tria. Primo quod ſcientia verſatur circa neceſſaria. Secundo quòd circa æterna. Tertio quod circa id quod neque generatur neque corrũpitur. Prima concluſio probatur hoc pacto, Id quod aliter fieri nõ poteſt neceſſariũ eſt. at id quod ſcitur, aliter fieri nõ poteſt: ergo id quod ſcitur eſt neceſſarium. Maior eſt clara. Minor probatur à Philoſopho ex cõmuni hominũ opinione. Omnes enim exiſtimamus, vt id quod ſcimus aliter ſeſe habere nõ poſsit. vnde in libro Poſteriorũ, Scire, inquit, vnãquanq; rem ſimpliciter, nõ vt ſophiſtæ per accidẽs arbitramur: cũ cauſam ob quã res eſt, illius cauſam eſſe, & fieri non poſſe vt res aliter ſeſe habeat, cognoſcere arbitramur. Tũc vltra ſecundũ probatur ſic, Omne neceſſarium proprie dictum, eſt perpetuum: at id quod ſcitur eſt neceſſariũ: ergo id quod ſcitur eſt perpetuũ. Tunc vltra tertium probatur ſic, Nullum perpetuũ aut generatur, aut corrũpitur: at id quod ſcitur, & circa quod verſatur ſcientia eſt perpetuũ: ergo non generatur, nec corrũpitur: ergo ſcientia eſt circa neceſſaria perpetua, & ingenerabilia, & incorruptibilia: ſed non ſufficit hoc, quia etiam opinio videtur circa hæc verſari. quare declaremus vlterius ſententiam ex modo ſuæ generationis.

[PRAETEREA omnis ſcientia.] Declarat igitur ſcientiam 31
ex parte ſuæ cauſæ & generationis, & videtur afferre tria. Primum quòd ſcientia ex antecedenti fit cognitione. Secundum quod ſciētia fit ex ſyllogiſmo. Tertiũ quòd fit ex ſyllogiſmo demonſtratiuo. Primum probat hoc pacto, Omnis doctrina omniſq; diſciplina intellectiua ex antecedēti fit cognitione: ſed ſcientia fit ex doctrina intellectiua: ergo ſciētia fit ex antecedenti cognitione. Maiorē oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. Eſt enim liber Priorum qui dicitur reſolutiuorum priorum, & eſt liber reſolutiuorũ poſteriorum, in cuius principio inquit quòd omnis doctrina omniſq; diſciplina intellectiua ex antecedēti fit cognitione. Minorē oſtendit Phi-

loſophus in textu, ſcilicet quòd ſciẽtia ex doctrina, fieri & ſci bile, id eſt, id cuius eſt ſcientia diſci poteſt. Notandũ quod doctrina & diſciplina ſubiecto ſunt idem, differunt ratione, vt via ab Athenis Thebas, & à Thebis Athenas. Vt enim eſt à doctore, dicitur doctrina: vt verò ſuſcipitur à diſcipulo, dicitur diſciplina. Notandum quòd bifariam ſcientia acquiri poſſe videtur: aut doctrina, quod fit plerunq;: aut inuentione, quod fit raro, & ſumma cũ difficultate. Vbi traditur doctrina à docente doctor eſt terminus à quo, diſcipulus & ſuſcipiens terminus ad quẽ. Verũ in inuentione, intellectus agens eſt vt doctor: paſsibilis verò, vt diſcipulus: concurrit etiã ſenſus, & admiratio, & alia huiuſcemodi. quare non ſolum doctrina à doctore tradita quæ eſt propria, ſed etiam ab inuẽtione per intellectum agentem adepta ex antecedenti fit cognitione. Secunda cõcluſio probatur hoc pacto, Omnis doctrina quæ ex antecedenti fit cognitione, aut per ſyllogiſmũ, aut per inductionem fieri ſolet. ſed ſcientia fit ex doctrina, vt paulo antè probauimus: ergo ſcientia fit aut per inductionem, aut per ſyllogiſmum: non fit autem per inductionem: ergo per ſyllogiſmum. quod probari poteſt hoc pacto, afferẽdo primo eas argumentationum ſpecies quas ponit Philoſophus. Vnde notandum quòd quadruplex eſt argumentatio, ſyllogiſmus, inductio, enthimema, exemplum. In libro Priorũ oſtendit Philoſophus quid ſit ſyllogiſmus & enthimema. In Topicis quid ſit inductio & exemplum, vt ibi patet. Syllogiſmus eſt oratio in qua quibuſdam poſitis neceſſe eſt per ea quæ poſita ſunt aliquid aliud euenire: vt, Omne animal eſt ſubſtantia: omnis homo eſt animal: ergo omnis homo eſt ſubſtantia. Inductio eſt proceſsio à ſingularibus ad vniuerſale. Vt hic ignis calefacit, & ille ignis calefacit, & ille atque ille: ergo omnis ignis calefacit. Enthimema eſt proceſsio ab vna propoſitione ad concluſionẽ. Hoc cõmuniter ſolet appellari conſequentia. Vt homo eſt: ergo animal eſt. Exemplũ eſt proceſsio à ſingularibus ad ſingulare ſimile, vt Dionyſius clandeſtinis inſidijs aggreſſus eſt tyrannidem: Pyſiſtratus eodem pacto, & talis atque talis: ergo iſte Catilina aggreditur tyrannidem. Verum cum hæc ſint quatuor, enthimema reducitur ad ſyllogiſmum. Exemplum ad inductionem. Nam enthimema eſt ſyllogiſmus imperfectus. Exemplum quoque eſt inductio imperfecta. Vnde

Philo

Philoſophus in libro Poſteriorum inquit: Aut exẽplo, quod eſt inductio, aut enthimemate, quod quidem eſt ſyllogiſmus, facultas ipſa ſolet oratoria ſuadere. Cum igitur ſcientia fiat per inductionem vel ſyllogiſmum, & inductio vtatur ſingularibus: ſcientia verò ſit de vniuerſalibus: ergo ſcientia non erit per inductionem. Relinquitur vt ſit per ſyllogiſmum: principia enim quibus vtitur ſyllogiſmus ſcientificus vniuerſalia ſunt, & ex ijs concluduntur vniuerſales concluſiones. Tunc vltrà tertia cõcluſio probatur hoc pacto, ſcilicet quòd ſi ſcientia eſt per demonſtrationem, ſcientia eſt per ſyllogiſmũ: ſed ſyllogiſmus aut eſt probabilis, aut deceptiuus, aut demonſtratiuus: non eſt autem per ſyllogiſmum probabilem, aut deceptiuũ: ergo per demonſtratiuum. Sumit enim demõſtratio principia neceſſaria, & ex ijs cogit concluſionem ſequi neceſſariam, nõ modo ex forma ſyllogiſmi, ſed etiam ex materia, adeò vt ſequatur non ſolum neceſsitas conſequentiæ, ſed etiam conſequentis. Hæc autem non fiunt in ſyllogiſmo probabili neque in deceptiuo. Quare cũ inductio ſit principium vniuerſalis, id eſt procedat à ſingularibus ad vniuerſale, & innoteſcat nobis vniuerſale per inductionẽ in his quibus vniuerſalia ſunt minus nota nobis, & magis nota ex parte naturæ, & cum ſyllogiſmus, ſcilicet demonſtratiuus ex vniuerſalibus vniuerſales concludat concluſiones, & item ſumat principia neceſſaria: merito ſcientia non erit per inductionem, ſed per ſyllogiſmum: & non per quemcunq;, ſcilicet vel per deceptiuum aut probabilem, ſed per demonſtratiuum.

[ATQVE inductio eſt principium & vniuerſalis ipſius.] id eſt principium, & via ad percipiendum vniuerſale in ijs in 32
quibus vniuerſalia nobis ſunt minus nota quàm ex parte naturæ. ſunt enim remotiſsima à ſenſu: quare procedendo inductiue per ſingularia venimus in cognitionem vniuerſaliũ: deinde ex vniuerſalibus principijs procedimus ad vniuerſales concluſiones in ſyllogiſmo demonſtratiuo, & ſcientifico. Ideo dicit poſtea in textu.

[RATIOCINATIO autem &c.] Videtur enim loqui de ratiocinatione demonſtratiua. Ideo ſubdit, [SVNT ergo 33
principia.] ſcilicet quorũ non eſt demonſtratio. Si enim eſſet 34
principiorum demonſtratio, tunc principiorum eſſent alia principia, & rurſus aliorũ alia, & eſſet proceſſus in infinitũ, &

tolleretur omnis ſcientia. Standũ igitur eſt in principijs quorum non eſt ratiocinatio demonſtratiua, ſed eorum eſt inductio. Cognoſcuntur enim inductiue procedẽdo ab ſingularibus ad vniuerſalia: vel ſi ſint maxime illæ dignitates, extẽplo cognitis terminis percipiũtur vi & lumine intellectus agentis. ſed hæc in libro Poſteriorum latiſsimè patent.

35 [SCIENTIA ergo.] Declarata ſcientia ex parte ſui obiecti circa quod eſt, & ex parte ſuæ cauſæ & generationi[illegible] [illegible]nc concludit eius definitionẽ, remittendo nos ad reſoluti[illegible] poſteriora, & dicẽdo quòd ſcientia eſt habitus qui fit per demonſtrationem ex veris, vt ibi inquit, & primis medioq́; vacantibus, & item ex notioribus, & prioribus ipſa concluſione, cauſisq́; eiuſdem. Poſtea ſubdit inferius in eodem libro Reſolutiuorũ: Vera igitur eſſe oportet, quia fieri nequit vt id ſciatur quod nõ exiſtit, veluti diametrum cõmenſurabilem eſſe, ſcilicet cum coſta & latere eiuſdem quadrati. & paulo inferius: Cauſæ enim ſint oportet, & notiora atq; priora. Cauſæ, quoniam tum ſcimus cum cognoſcimus cauſam: priora, ſiquidem cauſæ ſunt, & anteà cognita, non illo ſolũ modo quo quid ſignificẽt, ſed etiã altero quod videlicet ſint. & paulo inferius: Ex primis autẽ eſſe nil aliud eſt quàm ex proprijs principijs eſſe. Idem enim primum atque principium eſt. Eſt ergo ſcientia habitus demonſtratiuus, quo percipimus cõcluſiones neceſſarias per cauſas ſuas veras primas immediatas, & notiores & priores ipſis cõcluſionibus. Veluti ſi habemus cognitionẽ huius cõcluſionis quòd luna poteſt eclipſini vel obſcuritatem pati, & cognoſcimus huius cauſam eſſe interpoſitionem terræ: tunc huius effectus ſcientiã habemus per cauſam ſuã: & fieri poteſt demõſtratio talis, Omne illud inter quod & ſolẽ fieri poteſt interpoſitio terræ eſt eclipſabilis (vt ita loquar) & pati obſcuritatẽ poteſt: at luna eſt huiuſmodi: ergo poteſt obſcuritatẽ & defectum pati. Sic igitur cum habemus cognitionem multarum & plurium concluſionum per demonſtrationem ex cauſis ſuis proprijs, & accõmodatis, à prioribus & notioribus & cæteris conditionibus tunc generatur in nobis

36 ſcientiæ habitus. [TVM enim quiſpiam.] Oportet ad habẽdam ſcientiam concluſionis, vt principia & cauſæ ſint nobis magis notæ quàm concluſio & effectus, & vt eis magis credamus quàm concluſioni. Aliter enim per accidens haberemus

mus ſcientiam & non per ſe. Qui enim fieri poteſt vt ignotũ ſciamus per ignotius? nã ſi cognoſcimus vtraque, ſcilicet principia, & concluſionem, & alterum per alterum, id eſt concluſionem per principium, profectò magis cognoſcimus principium quàm cõcluſionem, & cauſam magis quàm effectum. Vnde eſt illa Philoſophi dignitas propter quod vnumquodque tale, & illud magis. Verum alia eſt notitia concluſionis, alia principiorum. Nam hæc pertinet ad habitum principiorum, qui dicitur intellectus, vt inferius apparebit: illa pertinet ad ſcientiam, quæ eſt habitus concluſionũ: & hæc præſupponit illam, ita vt principiorum ſit maior notitia, maiorq́; certitudo, & maior eis habeatur fides. vnde in libro Poſteriorũ: Magis enim principijs, aut omnibus, aut quibuſdam credere quàm concluſioni neceſſe eſt, Atque ei qui per demonſtrationem ſcientiam eſt habiturus non ſolum ipſa principia magis nota, magiſq́; credita ſunt quàm id quod ex ipſis oſtenditur, ſed etiam nihil prorſus eorum quæ principijs opponũtur: ex quibus erit ratiocinatio falſa cõtrariáq; veræ, credibilius ſit aut notius principijs ipſis oportet. & reliqua. Hæc enim in libro Poſteriorum latè patent.

De arte. CAPVT IIII.

EOrum autẽ quæ aliter ſeſe habere poſſunt, 37
eſt & aliquid quod ſub effectionem, & ali-
quid quod ſub actionem cadit. Diuerſa uerò 38
ſunt effectio, atque actus. De his autem ipſis
& externis ſermonibus credimus. Quare & habitus qui
cum ratione actiuus eſt, diuerſus eſt ab eo habitu qui cum
ratione eſt effectiuus, neq; alterum ab altero continetur.
Neq; enim effectio actus eſt, neq; actus effectio. Atqui cũ 39
extruendarũ ædium facultas, ars quædã ſit ac habitus qui
dam faciendi cum ratione, nullaq́; ſit ars quæ non ſit habi
tus faciendi cum ratione, nec ullus habitus talis qui nõ ſit
ars, ſit ut idem ſit ars atque habitus faciendi uera cum ra-
tione. At uerò circa generationem ars omnis uerſatur, & 40
inuentionem, contemplationem'ue, quonam pacto fiat eo-

rum aliquid quæ & eſſe & non eſſe poſſunt, & quorum principium non in eo quod efficitur, ſed in ipſo eſt facien-
41 *te. Nam neq; eorum quæ neceſſario ſunt, uel fiunt eſt ars: neq; eorũ quæ ſunt ſecundũ naturam. Hæc enim in ſeipſis*
42 *habent principium ipſum. Cum autem effectio atq; actus diuerſa ſint: artem effectionis eſſe, non actus neceſſe eſt.*
43 *Atque circa eadem quodammodo uerſatur ars, & fortu-*
44 *na, quemadmodum & Agatho dicit,*

Quippe ars fortunam, fortunaq; diligit artem.

Ars igitur (ut diximus) habitus eſt quidam faciendi, uera cum ratione. Contrarium autem artis habitus eſt faciendi, falſa cũ ratione, circa id quod ſeſe aliter habere poteſt.

COMMENT.

37 EORVM autem quæ aliter ſeſe habent &c. Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo poſtquàm Philoſophus determinauit de vno ex quinque habitibus intellectiuis, id eſt de ſcientia, quæ quidem eſt habitus intellectus, & mentis ſpeculatiuæ, & eam diffiniuit vt patuit: nunc docet de alio, id eſt de arte quæ quidem eſt habitus mentis conſultatiuæ, quæ cõmuni nomine appellari ſolet mens actiua, & ſubdiuidi in actiuam & factiuam. Ars verò eſt habitus in mente ſiue in intellectu factiuo. Diuiditur autem hoc capitulũ in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt. In prima parte oſtendit duos eſſe habitus, qui verſantur circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: quorum vnus eſt principium agendi, id eſt prudentia, alter principium faciendi, id eſt ars. Verſantur igitur ambo circa obiecta quæ poſſunt aliter ſe habere, quæ tamẽ obiecta ſunt diuerſa, quia alia ſunt agibilia, alia factibilia, & habitus: ergo iſti diuerſi erunt, & etiam eorum operationes diuerſæ. aliud eſt actio, aliud effectio: & aliud agere quod eſt prudentiæ, & aliud facere quod eſt artis. & de ijs etiam credimus.
38 [EXTERNIS ſermonibus.] Id eſt communi ſermoni hominum, vt nonnulli exponunt. Dictum eſt tamen à nobis in primo Ethicorum. Vbi Philoſophus inquit, Dicuntur

cuntur autem de ipſa, & in externis ſermonibus nõnulla ſufficienter, quòd ſcripti ſunt nonnulli libri ab Ariſtotele extra ordinem doctrinæ, qui appellãtur externi ſermones, ad differentiam internorum librorum, qui ſunt ſcripti in ordine ad doctrinam, vt ibi patuit. Cum igitur iſti duo habitus inter ſe differant, intelligendum eſt quòd non differunt tanquam aliqua duo, quorum alterum ſit ſub altero, veluti quædam ſpecies ſub genere, vt homo ab animali differt: ſed ſicut duæ diſtinctæ ſpecies inter ſe differunt, vt homo & equus, vt fortitudo & temperantia, & huiuſmodi. Nam nec actio eſt effectio, nec effectio eſt actio: quòd ſi eſſent, ſequeretur quòd vnum eſſet ſub altero, tanquam ſpecies ſub genere: ſed ſunt diuerſæ ſpecies habituum.

[ATQVI cum extruendarũ.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua oſtendit illum habitum qui eſt principiũ faciendi eſſe ipſam artem, & ipſam artem nihil aliud eſſe quàm habitum cum ratione vera factiuum, nec habitum cum ratione vera factiuum eſſe aliud quàm artem: & ſic diffinitionem conuerti cum ſuo diffinito. & hoc probat exemplo artis ædificatiuæ, ex quo inductione dici poteſt idem eſſe in reliquis artibus. Nam ſi ædificatiua eſt habitus cum ratione vera factiuus. Item ſtatuaria: item fabrilis eſt huiuſmodi: ergo patet inductiue quòd omnis ars eſt habitus cum ratione vera factiuus, & omnis habitus talis eſt ars: & ad hanc diffinitionem afferendam contulit diuiſio ſuprà allata, quòd eorum quæ poſſunt aliter ſe habere, quædam ſunt agibilia, quædam factibilia, nam ars non eſt agibilium: ergo factibilium, id eſt cum vera ratione habitus factiuus: ex quo diſtinguitur etiam ab habitu actiuo, id eſt à prudentia, quia prudentia eſt habitus actiuus, non factiuus, & agibilium non factibilium, vt patet. 39

[AT verò circa generationem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quomodo ars verſatur circa ſuam materiam, & primo tangit tria ex parte artis. Et duo poſtea ex parte materiæ: primo enumerat tria, ſcilicet generationem, inuentionem, contemplationem: & incipit ab eo quod eſt vltimum in executione, & primum in intentione, ſcilicet agere ratione operis. Nam præcedit conſideratio, & inuentio in operando, ſed tamen facit prius mentionẽ 40

generationis,acſi reſolueret aliquod opus artis, quod ſte vl timum in executione,& primum in intentione.Incipit enim artifex primum ſpeculari & cõſiderare. Veluti Apelles quomodo Alexandri figuram faciat,deinde inuenire quomodo eſt facienda,& operari demũ facit ipſam figuram, qua facta ceſſat ſtatim ſua effectio. Quare circa hæc tria verſatur ars,id eſt circa contẽplationẽ rei quam facere vult;deinde circa inuẽtionem ipſius in operando & fugiendo:demũ circa generationem operis, quod eſt vltimum iſtarum trium,& tamen principale & primum quod intenditur, quia conſideratio & fictio ſunt ob opus ipſum. Poſt hæc affert duas conditiones ex parte materiæ ſuæ,in qua eſt alia forma introducenda accidẽtalis. Primũ eſt quòd materia talis non eſt neceſſaria: ſed id fieri & non fieri poteſt, vt lectica & talia,ſecundum quòd materia talis nõ habet in ſe principiũ internũ, ſcilicet ipſam artẽ. Eſt enim principiũ artis in faciẽte,id eſt in ipſo artifice, non autem in eo quod fit, id eſt in opere, vel in materia de qua conficitur opus. Tribus modis fit aliquod opus ab artifice,aut tranſmutando partes materiæ, aut addendo aliquid, aut auferendo ſecundum diuerſitatem & indigentiam materiæ. Notandum quod Philoſophus dixit, generationem eſſe operationem vnam artis. Cum generatio videatur eſſe naturæ,& verum eſt. Commune enim quid eſt generatio arti,& naturæ,& propterea ars dicitur imitatrix naturæ:ſed in hoc differt,quòd natura generat formas ſubſtantiales,& hæc eſt generatio proprie & ſimpliciter dicta:ars vero generat formas accidentales,& hæc appellatur generatio improprie & ſecundum quid. Vnde in libro Phyſicorum dicit Philoſophus: Cum autem res multifariam fiant, & quædam non abſolute fieri,ſed aliquid fieri,quædam abſolute fieri ſimpliciterq; dicantur,quod ſolis nimirum ſubſtantijs competit,&c.

41 [NAM neque eorum quæ neceſſario ſunt.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quo pacto ars per ſuam materiam differat ab alijs habitibus intellectiuis,& primo à ſcientia:ſed cum ſcientia triplex eſſe videatur, ſcilicet metaphyſica, mathematica, naturalis. Primo differt à metaphyſica,& mathematica,quia iſtę verſantur circa ea quę neceſſario ſunt, vel fiunt neceſſario, vt lunam eclipſari: & etiam naturalis ſcientia eſt de neceſſarijs, quia omnis ſcientia

tia circa neceſſaria verſatur. Eodem modo intellectus, & ſapientia qui omnes habitus ſunt ſpeculatiui, & verſantur circa ea quæ aliter ſe habere non poſſunt: ars vero circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. ergo cum materiæ ſint diuerſæ, diuerſi erunt habitus, & ars per hanc rationem differt ab ijs omnibus. Præterea differt à naturali ſcientia, quia illa eſt rerum naturalium, quæ in ſe habent principium ſui motus, & mutationis: illa vero quæ ab arte fiunt non habent in ſe principium motus, & mutationis & alterationis. Notãdum quòd natura eſt principium internum rerum naturalium: ars vero eſt principium externum reſpectu rei artificialis, cum ſit in artifice qui habet talem habitum, & tale principium. Quòd ſi dicamus ſtatuam Alexandri lapideam moueri deorſum, non eo quo ſtatua, ſed eo quo lapis, & res quædam naturalis deorſum fertur. Itaque ipſa vt ſtatua per accidens, & non per ſe habebit tale principium internum. Natura vero eſt principium per ſe in rebus naturalibus, vt patet ex diffinitione eius in ſecundo Phyſicorum. Natura eſt principium quoddam, & cauſa vt id moueatur atque quieſcat, in quo primum per ſe, & non per accidẽs ineſt. Ars vero eſt principium externum reſpectu rerum artificialiũ, vt patet in principio eiuſdem ſecũdi Phyſicorum. Inter hæc autem, inquit, & ea quæ non conſtant natura hoc intereſſe videtur, quòd ea quæ natura conſtant, principium in ſeipſis motus ſtatúsve: aut per locum, aut incrementi decrementi've, aut alterationis habere videtur. at lectica, veſtis, & alia ſimilis generis, quæ talibus nominibus appellantur atque ab arte ſunt, eo nullam vim nullúmque principium mutationis inſitum habẽt. & paulo inferius: Simili modo ſeſe habere vidẽtur vnumquodque eorum quæ per artem conficiuntur. Nihil enim eorum in ſeipſo prorſus extructionis ſuæ principium atque originem habet. Poſtea dicit: Ea vero naturam habere dicimus quæ huiuſmodi principium habent, &c. [CVM AVTEM effectio.] Cum antea 42
declaratum ſit artem differre à tribus illis habitibus intellectiuis mentis ſpeculatiuæ: nunc declarat eam differre ab habitu actiuo, id eſt à prudentia cum qua magis videbatur conuenire quàm cum illis. Probatur quod differat, hoc pacto: Quorum fines & obiecta ſunt diuerſa, & habitus illorum ſunt diuerſi: ſed factibilia & agibilia, & effectio & actio ſunt

huiuſmodi: ergo iſtorum habitus erunt diuerſi, ſcilicet pru-
43 dentia, & ars. [ATQVE circa eadem.] Oſtendit Philoſophus quòd ars, & fortuna videntur quoquo modo conuenire, quia videntur quaſi verſari circa eandem materiam, id eſt circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: & hoc probat auctoritate Agathonis poëtæ, qui vult quòd vbicunque ſit ars, ibi poſsit eſſe fortuna, & econtrà: quomodo autem differant iſta duo, Philoſophus non ponit: ſed ex hoc colligi poteſt, quia dixit quòd vnum comitatur alterum. Illa igitur quæ ſeſe comitantur non ſunt idem, quia nihil comitatur ſeipſum: præterea differunt, quia ars eſt principium per ſe, fortuna per accidens. Nam natura eſt cauſa per ſe, mens quoque eſt cauſa per ſe. At caſus eſt cauſa per accidens, circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna vero eſt cauſa per accidens circa ea quæ fiunt à mente, vt in ſecundo Phyſicorum oſtendit Philoſophus. Et nos in primo Ethicorum nonnulla re-
44 tulimus. [ARS IGITVR vti diximus.] Concludit Philoſophus afferendo diffinitionem artis, vt ſuprà, ſcilicet quòd ars eſt habitus quidam cum ratione vera factiuus. Habitus ſumitur hic loco generis, & ideo dixit quidam, quia non omnis habitus eſt ars, ſed quidam. Differentia autem eſt cum ratione vera factiuus: contrarius vero habitus qui Græcè ἀτεχνία dicitur, eſt cum falſa ratione factiuus circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. Notandum quod ignorantia bifariam dicitur, negationis & diſpoſitionis, vt habemus à Philoſopho in primo Poſteriorum. Cum igitur Philoſophus ſumit hic habitum arti oppoſitum, non ſumit imperitiam quandam negationis, ſed malæ diſpoſitionis, ſicut in medicina ignoratio dicitur cum nullo modo ſcitur, & talis ignoratio dicitur negationis, & non eſt proprie oppoſita ſcientia medicinæ. Alio modo dicitur ignoratio, cum male & peruerſe ſcitur medicina, & talis eſt proprie oppoſita: & ſic habemus quòd ars eſt habitus factiuus, & non actiuus: & quòd differt à cæteris habitibus mentis, & quòd verſatur circa materiam quæ poteſt aliter ſe habere, quæ habet principium extraneum: & quomodo conuenit, & differt cum fortuna, & eſt habitus cum ratione vera factiuus: contrarius vero econtra.

De

De prudentia. CAP. V.

DE prudentia uero quænam ſit percipiemus, 45
ſi contemplabimur quoſnam ipſos prudentes
dicimus eſſe. Videtur itaque prudentis eſſe,
bene conſulere poſſe circa ea quæ ſibi ſunt
bona ac proſunt, non aliqua ex parte, ut quænam ad ſa-
nitatem uel uires, ſed quæ ad bene uiuendum omnino con
ducant. Argumento eſt id ita eſſe, eos etiam qui circa ali-
quid uerſantur prudentes dici, cum bene ad finem ſtudio-
ſum aliquem, excogitauerit ea quorũ nulla eſt ars. Qua-
re & omnino prudens is eſt, qui ad conſultandum eſt
aptus. Conſultat autem de ijs nemo, quæ aliter ſeſe habe- 46
re non poßunt, aut de ijs quæ ipſe agere nequit. Quare
ſi ſcientia quidem eſt cum demonſtratione (quorum au-
tem principia aliter ſeſe habere poßunt, eorum non eſt
demonſtratio, cuncta enim & aliter ſeſe habere poßunt)
neque de ijs quæ ſunt neceſſario, conſultatio fieri poteſt:
ipſa prudentia profectò, neque ſcientia, neque ars eſſe po
teſt. Scientia quidem, quia quod ſub actionem cadit, ali-
ter ſeſe habere poteſt. Ars autem, quòd aliud actionis,
aliud effectionis eſt genus. Reſtat ergo habitum ipſam 47
eſſe agendi, uera cum ratione, circa ea quæ ſunt bona ho-
mini atque mala. Finis enim effectionis eſt quid aliud præ
ter ipſam effectionem. actionis uero non ſemper. eſt enim
ipſa bona actio finis. Quocirca Periclem & uiros tales* εὐπραξία
arbitramur eſſe prudentes, quia quæ ſibijpſis & quæ cæ- 48
teris hominibus ſunt bona, perſpicere poßunt. Eſſe au-
tem eos tales putamus, qui ad rem familiarem atq; ad rem-
publicam adminiſtrandam ſunt apti. Vnde & temperan- 49
tiam conſeruatricem prudentiæ appellamus. Conſeruat
autem talem exiſtimationem. Voluptas enim & dolor
non

non omnem exiſtimationem corrumpit atque peruertit. non enim hanc, triangulum tres angulos æquales duobus rectis habere. ſed eas quæ circa id habentur, quod cadit in actionem. Nam principium quidem rerum agendarum id eſt, gratia cuius ſunt ipſæ. ei uero qui corruptus eſt ob uoluptatem aut dolorem, continuò non uidetur principium ipſum, nec huius gratia ac propter hoc ipſum, expetenda eſſe uniuerſa atque agenda. Vitium enim, principij corruptiuum eſt. Quare prudentiam habitum eſſe agendi circa humana bona, uera cum ratione neceſſe eſt.

50 *At uero artis quidem eſt uirtus, prudentiæ uero non eſt.*

51 *Et in arte quidem qui ſua ſponte peccat, magis eſt expetendus. circa uero prudentiam, minus. quemadmodum & circa uirtutes. Patet igitur prudentiam uirtutem quan-*

52 *dam eſſe, non artem. Cum autem duæ ſint animæ partes rationem habentes: alterius erit ipſa prudentia uirtus. ipſius, inquam, opinatiuæ. Nam & opinatio circa id uerſatur, quod aliter ſeſe habere poteſt, & prudentia ipſa.*

53 *Atqui neque habitus eſt cum ratione ſolum. Huius autem indicium eſt, talis quidem habitus obliuionem eſſe, prudentiæ uero non eſſe.*

COMMENT.

45 DE PRVDENTIA vero quænam ſit.] Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm declarauit duas virtutes intellectiuas, quarum altera ſpeculatiui intellectus, altera cōſultatiui factiui perfectio eſt. Nunc de altero habitu mentis conſultatiuæ docet, id eſt de prudentia quæ ipſius conſultatiuæ non factiuæ, ſed actiuæ perfectio eſt: hæc etiam eſt recta ratio, qua terminatur & definitur mediocritas omnium virtutum moralium. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima oſtendit quid eſt prudentia. In ſecunda declarat differentiam inter artem, & ſcientiam, & prudentiam. In tertia oſtendit ſubiectum in quo,

quo,& obiectum circa quod eſt,proprie eſt prudentia. Declarat igitur in primis quid eſt ſimpliciter prudens,vt ex hoc tanquam ex magis noto poſsit inuenire diffinitionem prudentiæ. hæc enim percipi poteſt facilius ex operatione prudentis. Nam,vt ſæpius dictum eſt, habitus ex operationibus cognoſcuntur. Dicit igitur quòd eos ſolemus appellare prudentes qui bene conſulere poſſunt, non circa aliquod vnum veluti circa corporis ſanitatem vel robur, quæ non videntur minus pertinere ad medicinam vel gymnaſticam:ſed eos potius qui bene conſulere poſſunt circa ea quæ ſimpliciter conferunt ad bene degendam vitam humanam: & hanc ſententiam cõfirmare videtur quodam ſigno, & communi ſermone hominũ. Quaſi dicat,quemadmodum eos qui ad aliquam finem bonum aſſequendum,recte excogitauerunt ea quibus conſequerentur talem finem, conſueuimus in ea re appellare prudentes (non loquimur de ijs quæ ad rem pertinent) ſic etiam æquum eſſe videtur eos, qui ſimpliciter de omnibus ad bene viuendum pertinentibus recte conſultant, ſimpliciter appellare prudentes.Solet plerunque Philoſophus in ijs moralibus & actiuis ſumere probationes ex communi iudicio hominũ,quia notiores ſunt,& interdum ijs rebus accommodare: & vt alibi inquit, Non omnino vana videtur fama quam populi multi decantant. [CONSVLTAT autem nemo de ijſce rebus.] Affert nunc Philoſophus differentiam inter habitus iam dictos,qui ſunt ſcientia & ars, & ipſam prudentiam,vt poſsit afferre eius diffinitionem: & dicit quòd nemo conſultat de ijs quæ ſunt neceſſaria, neque de ijs quæ non poſſunt agi à nobis, ſed à natura aguntur, vel ab alia cauſa:nos vero conſultamus de ijs quæ aliter ſe habere poſſunt,&agi à nobis,vt in tertio latiſsime oſtẽdit.Poſt hæc declarat prudentiam non eſſe ſcientiam nec artem: & primo probatur quòd ſcientia non eſt prudentia hoc pacto, Scientia non eſt de ijs quæ poſſunt aliter ſe habere: prudentia eſt de ijs quæ poſſunt aliter ſe habere: ergo prudentia non eſt ſcientia,vel ecõtra. Patet ratio, quia ſuprà oſtẽſum eſt ſcientiam eſſe de neceſſarijs, & habitus diſtinguuntur per obiecta diuerſa. Probatur item alia ratione quòd prudentia non eſt ſcientia. Scientia eſt cum demonſtratione: prudentia non eſt cum demonſtratione; ergo prudentia non eſt ſcientia. 46

Demon

Demonſtratio eſt rerum & cõcluſionum quarum principia ſunt neceſſaria, & non ſunt eiuſmodi vt poſsint aliter ſe habere, ex quibus etſi neceſſaria concluſio ſequi poſsit ſecundum aliquam formam ſyllogiſmi, non tamen ſecundum materiam, erit enim quædam neceſsitas cõſequentiæ. In demonſtratione vero ex principijs neceſſarijs ſequeretur non modo neceſsitas conſequentiæ, ſed etiam conſequentis cogente & forma ſyllogiſmi & materia. præterea prudentia eſt de ijs quæ aguntur: ſcientia non eſt de ijs quæ aguntur. ergo ſcientia non eſt prudentia, vel econtra. Item probatur quòd prudentia non eſt ars, licet hoc inferius latius declarabit. Quorum habituum operationes ſunt diuerſæ, & ij habitus ſunt diuerſi: at effectio & actio ſunt operationes diuerſæ: nam aliud genus actionis, aliud effectionis. ergo & habitus erunt diuerſi. Sed prudentia eſt habitus actionis, ars effectionis: ergo prudentia non eſt ars, nec econtra ars eſt pru-
47 dentia. [RESTAT ergo vt ipſa.] Concludit ex ſupradictis diffinitionem prudentiæ, dicendo quòd cum non ſit ſciẽtia, nec ars, relinquitur vt prudentia ſit habitus agendi vera cum ratione circa ea quæ ſunt homini bona & mala. Poſt hæc declarat hanc diffinitionem ſecundum eas partes quæ indigere videbantur declaratione. Eſt autem vltima pars illa qua dixit quòd verſatur circa ea quæ ſunt homini bona & mala: & hoc videtur probare tribus rationibus. Prima vnde ſumitur quòd prudentia verſatur circa ea quæ agi, & non quæ extrui à nobis poſſunt. Agi, inquam, à nobis quæ ſunt homini bona & mala, & commoda vel incommoda, quæ non dicuntur effici, ſed agi. Nam talis actio eſt perfectio agentis, & in eo cuius eſt actio. Effectio vero videtur terminari ad extremum opus, & quaſi eſſe perfectio operis illius, & rei fabricatæ. Præterea effectio ordinatur ad vlteriorem finem: actio vero interdum eſt finis & agentis bonum, veluti felicitas ipſa quæ eſt operatio animi ſecundum prudentiam. Quare prudentia
48 verſatur circa ea quæ ſunt homini bona, & mala. [QVOCIRCA Periclem.] Affert aliam rationem quæ ſumitur ex ſigno. Dicit enim quòd ſolemus Periclem appellare prudentem, & alios huiuſmodi homines, qui in publicis pariter ac priuatis rebus recte proſpicere ſolẽt ea quæ ſunt bona, & cõ-
49 moda. [VNDE & temperantiã.] Probat alio ſigno Philoſophus,

phus,quia temperantiam appellare ſolemus conſeruatricem prudentiæ:dicitur enim Græcè temperantia σωφροσιών ἀπὸ τ̃ σώζω τὼν φρόνησιν, quia videtur cõſeruatiua eſſe prudentiæ, ex eo quia præcipue moderatur voluptatem & doloré, quæ labefactare ſoleut exiſtimationem & iudicium percipiendi bona & mala. per voluptatem enim vitia conſequimur, dolore aufugimus à virtute. Quare cum temperantia conſeruet tale iudicium prudentiæ quo proſpicimus bonum finem in rebus agendis, ſignum eſt quòd prudentia verſatur circa huiuſmodi quæ ſunt bona & mala homini,dirigendo actiones noſtras,vt recte ſequamur ea quæ ſunt nobis bona,fugiamus autem mala. non videtur autem labefactare eo pacto exiſtimationem illam voluptas & dolor,qua percipiũtur quædam ſpeculatiuæ cõcluſiones,vt eſt illa,quòd triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis. quanquam ſi veritatem quærimus,poſthabendæ ſunt etiam voluptates ei qui ſpeculationi dare operam vult. Verum cum voluptas & dolor corrumpat exiſtimationem illam rerum agẽdarum,ſignum eſt quòd prudentia circa talia verſatur: nam principium rerum agendarum eſt finis ob quem actiones aguntur. Quòd ſi quis habeat exiſtimationem & iudicium corruptum,non recte perſpicietur ab eo tale principium, id eſt talis finis rerum agendarum,qui dicitur principium,quia mouet intellectum & appetitum. eſt enim appetibile,& ideo mouet tanquam agendum bonum ſub ratione boni. Id autem eſt,aut bonum, aut apparẽs bonum. Ille igitur qui habebit iudicium corruptum ob voluptatem, non proſpiciet bonum finem. Nam qualis quiſque eſt,talis ſibi videtur finis. Vitium autem corrumpit finem illum,vel iudicium de tali fine. Ex quibus patet, quòd bene aſsignata eſt diffinitio prudẽtiæ,& bene addita illa pars agendi circa humana bona. Notandum quòd finis in rebus agendis dicitur eſſe principium,quia mouet. Nam vt in ædificando domum, ædificatorem mouet extructio domus, & ipſum opus quod eſt primum in intentione, & vltimum in executione: ita in agendo finis ipſe, etſi ſit vltimum in executione: tamen eſt primum, & principium mouens, & cauſa principalis vt agatur. Vnde à Philoſopho finis ſolet appellari cauſa cauſarum. [AT VERO artis quidem.] Hæc 50 eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus, etſi

antea

antea aliquam differentiam attulerit inter artem & prudentiam: tamen quia magna videtur eſſe affinitas inter eas, affert alias rationes ad probandam eandem differentiam, quarum vna eſt talis, Artis eſt virtus: at prudentiæ non eſt virtus: ergo prudentia non eſt ars. Patet ratio, quia ars indiget virtute ad proficiendum ſuum opus, & præcipue virtute iuſtitiæ, nam ob prauitatem, vel auaritiam, vel inuidiam, vel aliquid huiuſmodi, poteſt quis negligere ſuum opus ab arte ſua conficiendum, qui támen habet bonum habitum ipſius artis. Sed quando dicimus virtutem ad artem pertinere: non videmur dicere hoc quia ars conſtituatur ex virtute tanquam ex parte ſua eſſentiali, quia ipſa ars eſt virtus intellectiua, vt vidimus: ſed quia ad recte operandum videtur artifex indigere virtute morali, & præſertim iuſtitia, quia moralis virtus intentionem facit rectam. quare artifex niſi iuſtitiam habeat, & probitatē, nō recte, & bona (vt ita dicam) fide vtetur arte in opere faciendo: at prudentia non indiget aliqua virtute morali, cum ſine illis eſſe non poſsit, neque illæ ſine prudentia, quia eſt recta ratio, & quaſi forma quædam omnium virtutū moralium. Coniungitur enim cū appetitu recto, & videtur oriri quaſi quidam nodus omnium virtutum, & hoc fit quando appetitus operationibus ſtudioſis aſſuefactus eſt obedire rationi, vt decet.
51 [ET in arte quidem.] Alia eſt ratio qua oſtēdit quòd ars à prudētia differt hoc pacto, In arte ille potior, & magis expetendus eſſe videtur, qui ſponte peccat, ſcilicet quàm ille qui non ſponte. Circa prudētiam vero & alias virtutes fit econtra. Potior eſt igitur, & magis expetendus. intelligendum eſt hoc ſecundum artem. Nam ſpōtaneus defectus non arguit imperitiam artis. At non ſpontaneus arguit imperitiam & ignorantiam artis. Itaque voluntarium vitium tale in arte, etſi vitium ſit, tamen non videtur eſſe vitium artis: poteſt enim eſſe malus homo, & peritus artifex, & abuti illa arte. At circa prudentiam fit econtra. Vitium enim voluntarium arguit defectum prudentiæ, & prauitatem hominis non habentis vere prudentiam, ſed aſtutiam quandam: & ſic in reliquis virtutibus morum, in quibus ignorantia non ſua culpa commiſſa excuſari ſolet. Delictum vero voluntarium ſpontaneumq; reprehendi. At in arte, etſi voluntarium delictum reprehendendum ſit, non tamen vt artis delictum, ſed

inuolun

inuoluntarium bene reprehenditur, vt artis defectus, cum imperitiam præ ſe ferat. Ex his patet prudentiam non eſſe artem, ſed eſſe virtutem quandam. ars vero non eo pacto videtur virtus vt illa. [CVM autem duæ ſint.] Hæc eſt tertia 52
pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat ſubiectum in quo eſt ipſa prudentia: & dicit, cum duæ ſint animæ partes rationales, ſcilicet ſpeculatiua & conſultatiua, vt ſuprà declarauit, quæ communiter appellari ſolent intellectus ſpeculatiuus & practicus, prudentia erit in altera, ſcilicet in conſultatiua & ratiocinatiua, quæ eſt etiam principium opinandi: & aſsignat rationem, quia vtraque, ſcilicet opinio & prudẽtia verſantur circa idem obiectum in genere, ſcilicet circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: differunt tamen, vt ſuprà vidimus, quia opinio eſt etiam de naturalibus quæ à nobis fieri non poſſunt: præterea non eſt virtus, quia falli poteſt: prudentia vero eſt virtus, & circa verum perſpiciendum in eo quod agendum eſt non fallitur, nec fallit ex parte ſua, licet ex parte rerum falli poſsit. [ATQVI nec habitus eſt cũ ratione ſolum.] 53
Hac in parte dicunt quidam Philoſophum velle prudentiam non ſolum eſſe habitum cum ratione, ſed oportere eam eſſe coniunctam cum recto appetitu vel ſua operatione, ex eo quia prudentiæ non fit obliuio. Nam ſi eſſet habitus cum ratione tantum, eius fieret obliuio, ſicut aliorum habituum intellectiuorum. & referunt hoc ad reliquos omnes habitus intellectiuos, ſcilicet quòd eorum fiat obliuio: prudentiæ vero minime, quia coniuncta eſt cum appetitu recto, & moralibus virtutibus, ſecundum quas magis continuè operamur, & earum obiecta frequentius nobis occurrunt. & ad hoc propoſitum accommodata illa eſſe videntur quæ à Philoſopho in primo libro dicũtur. Etenim nullis in rebus humanis tanta eſt certitudo quanta eſt in operationibus iiſce quæ à virtute proficiſcuntur. hæ nanq; ſtabiliores & ſcientijs ipſis eſſe videntur, quæq; rurſus ipſarum cæteris antecellunt, & maxime firmæ fixæq; ſunt, idq; propterea quòd in ijs ipſi beati, & maxime & continuatiſsime viuunt. Hoc enim cauſa eſſe videtur quo minus circa ipſas fiat obliuio. Verum vt eo loco diximus, quomodo virtutes ſint ſtabiliores ſcientiis diligenter intelligendũ eſt. Nam ambo ſunt habitus de difficili mobiles: præterea ſciẽtiæ verſantur circa neceſſaria, virtutes

circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere:ſed intelligendū eſt hoc quãtum ad operationem & exercitationem ipſarum. Continue nanque occurrere nobis videntur agibilia & obiecta virtutum,vt cibus & potus,negotia tum publica,tum priuata,& alia huiuſmodi,in quibus humana verſatur vita: quorū frequenti exercitatione fit,ſi recte agamus,vt habitus virtutum magis figantur in animo, vt ita loquar, quàm ſcientiæ habitus:& hoc videtur eſſe cauſa quo minus circa eas fiat obliuio. Accedit præterea appetitus rectus qui ſemper cum virtute morali coniungitur,& obliuione non tollitur. Cæterū quidam alij dicunt Philoſophum hac in parte probare eandem diſtinctionem ſuperius allatam inter artem & prudentiam,& non referūt hæc ad habitus ſpeculatiuos:ſed probãt ſolum de arte,hoc pacto, Ars eſt habitus ſolū cum ratione:at prudentia non eſt habitus ſolum cum ratione,eſt enim etiam cum appetitu vel operatione ſua: ergo prudẽtia non eſt ars. Nam ille habitus,ſcilicet ars cuius fieri poteſt obliuio,eſt ſolum cum ratione. At prudentiæ non eſt obliuio:ergo prudentia nō eſt habitus ſolum cum ratione. Ratio patet ex his quæ ſuperius diximus,quòd prudentiæ non videtur eſſe obliuio,quia & ipſa & virtutes morales cum quibus ſemper prudentia eſt coniuncta, verſantur circa ea quæ in vita humana continue nobis penè occurrunt,& fit earum exercitatio fermè continua. Artis vero non eo pacto: ergo magis eius fieri obliuio poteſt. Quicquid ſit,concludendū quòd non ſufficit vt prudẽtia ſit habitus cum ratione ſolum, nam hoc cōmune eſt alijs habitibus, ſiue ſint ſpeculatiui, ſiue ars: ſed oportet etiã vt ſit cū appetitu recto coniunctus: ex quo ſequitur quòd prudẽtiæ non fiat obliuio, cum appetitus cōtinue appetat,& coniunctus cū prudẽtia ei ſemper adſit,materiamq; præbeat operationū,quibus & cōſeruatur & ſtabilior fit ipſa prudentia. Dubitatur circa ea quæ dicta ſunt in hoc capitulo:& primo,vtrū ars ſit diſtincta à prudentia,vt dicit Philoſophus,& videtur quòd ſint idem. Illi habitus qui verſantur circa eadẽ obiecta ſunt idem: ſed ars & prudẽtia verſantur circa eadem obiecta:ergo &c. Maior patet,quia habitus diſtinguūtur per diuerſa obiecta. Minor probatur, quia vterq; habitus verſatur circa ea quæ à nobis fieri poſſunt, & aliter ſe habere. Ad hæc dicendum quòd ars & prudẽtia ſunt habitus diſtincti, vt decla

declarauit Philoſophus. Primo, quia artis eſt effectio, prudétiæ eſt actio nõ effectio. Itẽ quia artis eſt virtus, prudẽtiæ non eſt virtus. Item artis eſt obliuio: prudentiæ nõ eſt obliuio. Ad ratioñé allatam ſuprà reſpõdendũ, quòd etſi obiecta vtriuſq; ſint eadẽ in eo quod poſſunt aliter ſe habere, differũt tamen, & diuerſa ſunt ratione in eo, quòd alia ſunt factibilia, ſcilicet artis obiecta, alia agibilia, ſcilicet prudẽtiæ. Dubitatur præterea, quia Philoſophus dixit tẽperantiam eſſe conſeruatricẽ prudentiæ, & tamen hoc etiam videtur eſſe aliarũ virtutum. Nam vitium, inquit Philoſophus, corrũpit exiſtimationẽ bonam, & rectum iudicium rerũ agendarum: ergo virtutes ſeruabunt. Contrariorũ enim cõtraria ſunt conſequẽtia: quare non tantum hoc erit tẽperantiæ munus. Dicẽdum quòd hoc præcipue tribuitur temperantiæ, quia etſi omnis virtus verſetur circa voluptates & dolores, quæ veram exiſtimationẽ deſtruunt: tamen ipſa tẽperantia magis quàm aliæ verſatur circa voluptates, & circa vehemẽtiores, quæ maxime labefactãt rectum iudicium rerum agẽdarum. Quare etſi aliæ virtutes cõſeruent prudentiam, non adeò tamen vt tẽperantia: & alia vitia itidem quãuis corrumpant eandem, non adeò tamen vt intemperantia. Propterea Philoſophus videtur temperantiæ hoc officiũ cõſeruandi magis tribuere quàm alijs virtutibus. Dubitatur præterea, quia Philoſophus oſtendit prudentiam eſſe virtutẽ intellectiuam, conſtituens eam in parte animi rationali conſultatiua, id eſt in intellectu actiuo. Et tamen videtur & probatur quibuſdam rationibus quòd ipſa eſt moralis. Cuiuſlibet virtutis intellectiuæ videtur eſſe obliuio: ſed prudẽtiæ non eſt obliuio: ergo prudentia nõ eſt virtus intellectiua. Patet ratio auctoritate Philoſophi, dicẽtis quòd obliuio eſt eius habitus qui eſt cũ ratione, & quòd prudentiæ non eſt obliuio, vt in textu apparet. Itẽ omnis forma videtur eſſe in eodem ſubiecto, in quo eſt id cuius eſt forma: ſed prudẽtia eſt forma virtutũ, ergo erit in eodẽ ſubiecto in quo ſunt virtutes: ſed virtutes, ſcilicet moris, ſunt in appetitu: ergo ibi erit etiam prudentia, & ſic erit virtus moris. Maior eſt nota, quia vbicũque eſt cõpoſitũ, ibi ſunt partes cõpoſiti. Minor patebit inferius, quòd prudentia eſt forma virtutum moralium. Item prudentia perficit appetitum ad bonum: ſed virtus intellectiua perficit potius intellectum ad verum. Ergo prudẽtia non

erit virtus intellectus, ſed potius moris. Philoſophus tamen ſuperius declarauit prudentiam eſſe virtutem intellectus, & non dixit moris. Probatur etiam quia perficit aliquam partē mentis, id eſt intellectum actiuum ad verum dicendum: ergo eſt habitus mentis, & intellectus, & non moris. Ad primam rationem cum dicitur quòd cuiuſlibet virtutis intellectiuæ fit obliuio: negatur iſta maior, quia prudentia eſt virtus intellectiua, & tamen eius non fit obliuio: quòd ſi alij habitus intellectiui haberent illas conditiones quas habet prudentia vt eſſent coniuncti cum appetitu recto, & cum virtutibus moralibus, & daretur occaſio continue operandi, tunc eorum ſicuti prudentiæ non fieret obliuio. Ad ſecundam cum dicitur quòd forma eſt in eodem ſubiecto in quo eſt id cuius eſt forma: reſpondendum quòd prudentia non eſt forma virtutum informans, & interna: ſed eſt externa dirigens & gubernans, & ideo non oportet vt ipſa ſit in eodem ſubiecto cum virtutibus moris. Non enim eſt prudentia in appetitu ſenſitiuo, ſed in parte animi rationali per eſſentiam, ſcilicet in parte cōſultatiua, vt ſuperius vidimus. Ad tertiam cum dicitur quòd virtus intellectiua perficit intellectum ad verum, concedendum, & dicendum quòd prudentia perficit intellectum ad verum: & tamen cum hoc ſtat ſimul vt perficiat appetitum ad bonum: ſed intelligēdum quòd perfici appetitum ad bonum vno modo intelligitur vt inclinetur ab bonum, alio modo vt dirigatur ad idem. Primum fit per virtutes moris quæ ſunt in ipſo appetitu. Leue enim fertur ſurſum per leuitatem quæ eſt in ipſo: & ſic appetitus per virtutem moris quæ eſt in ipſo inclinatur ſemper ad bonum: ſed hoc modo prudentia non perficit appetitum ſenſitiuum, quia non eſt in ipſo, ſed perficit eum dirigendo & perducendo ea quæ faciunt ad finem bonum conſequendum qui expetitur. Vnde inferius inquit: Etenim virtus quidem propoſitum ipſum efficit rectum, prudentia autem ea vniuerſa quæ ad illud tendunt atque perducunt. Cum igitur prudentia perficiat appetitum vt dirigens, non oportet neceſſario vt ipſa ſit in eo qui dirigitur. ſicut dominus dirigens ſeruum non eſt in eo: inclinans vero eſt in eo quod inclinatur. & ſic patet quòd virtus moris eſt in appetitu, prudentia vero in intellectu. Et forſitan nō eſſent reprehendendi illi qui dicunt omnes virtutes moris eſſe in appeti-

tu ſen-

tu ſenſitiuo, ob hanc rationem, quia omnis virtus moralis eſt circa voluptatem & dolorem. Notandũ eſt tamen quòd prudentia ſolet nunc collocari inter virtutes morales, nũc inter virtutes mentis. Nam enumerant quatuor virtutes morales, ad quas aliæ rediguntur, ſcilicet prudentiam, iuſtitiam, temperantiam, fortitudinem. Enumerant etiam habitus intellectiuos quinque: & ponũt prudentiam inter eos. Nam vt ipſa habet operationem conſultandi, videtur eſſe locanda inter virtutes mentis. Vt vero operationem dirigendi appetitum conficiendo ſua vi quaſdam mediocritates ex parte affectuũ, videtur quoquo modo eſſe moralis: tamen virtus eſt intellectiua ea ratione qua eſt veluti forma perfectiua intellectus actiui. Nam, vt inquit Philoſophus, cum duæ ſint animæ partes rationem habentes, vlterius erit ipſa prudentia virtus, ſcilicet mentis conſultatiuæ & actiuæ.

De intellectu. CAPVT VI.

CVm autem ſcientia exiſtimatio ſit de uniuerſalibus & ijs quæ neceſſario ſunt, ſintq; demonſtrabilium, ſcientiæq; omnis principia (eſt enim ipſa ſcientia cum ratione) principij rei ſcibilis nec eſt ſcientia, nec ars, nec prudentia. Sciẽtia, quia ipſum ſcibile demonſtrabile eſt. Ars & prudentia, quia in ijs uerſantur, quæ ſeſe aliter habere poſſunt. At neque ſapientia eſt. eſt enim ſapientis, de quibuſdã demonſtrationẽ habere. Quòd ſi ea quibus uerum dicimus, & nunquã falſum in ijs quæ poſſunt aut non poſſunt aliter ſeſe habere, hæc ſunt: ſcientia, prudentia, ſapiẽtia, intellectus: horum autem trium habituum nullus eſſe poteſt. atque tres dico, prudentiam, ſcientiam, ſapientiam: reſtat intellectum eſſe principiorum. 54 55

COMMENT.

CVM autem ſcientia exiſtimatio ſit.] Hoc eſt quartũ capitulum huius ſecundi tractatus, in quo poſtquàm determinauit de tribus habitibus mẽtis, ſcilicet ſcientia, arte, & prudentia: nunc declarat alium habitum qui dicitur 54

intellectus,&eſt habitus intellectiuus principiorũ. Diuiditur
hoc capitulũ in duas partes: in prima affert quaſdã concluſio
nes negatiuas, quibus diſtinguit hunc habitũ à cæteris habiti
bus mentis. In ſecũda affert vnam affirmatiuam, qua oſtendit
intellectum eſſe habitum principiorũ. Dicit ergo in primis,
quòd cũ ſcientia ſit circa vniuerſalia, & neceſſaria, & circa cõ
cluſiones demonſtrabiles, & cũ ſint principia ex quibus oriũ
tur tales cõcluſiones, & omnis ſciẽtia: profecto principiorũ
huiuſmodi rerũ ſcibilium erit aliquis habitus proprius: non
eſt autẽ ſcientia, non ars, non prudentia, non ſapientia, ergo
erit alius habitus. Prima concluſio quòd ſcientia non eſt ha-
bitus principiorum probatur ſic, Scientia eſt de ijs quorũ eſt
demonſtratio. at principiorum rerũ ſcibilium non eſt demõ
ſtratio: ergo principiorum non eſt ſcientia. Secũda conclu-
ſio: Ars eſt eorum quæ poſſunt aliter ſe habere. at principia
rerum ſcibiliũ non poſſunt aliter ſe habere: ergo eorum nõ
eſt ars: ſunt enim principia & cauſæ neceſſariæ. Tertia cõclu-
ſio probatur eodem medio, ſcilicet quòd prudentia eſt de ijs
que poſſunt aliter ſe habere: ſed principia ſcibilium nõ poſ-
ſunt aliter ſe habere, ergo eorum non eſt prudentia. Quarta
concluſio, Sapientia eſt etiã de concluſionibus quæ demõſtra
ri poſſunt. Sed principiorũ non eſt demonſtratio: ergo eorũ
non erit ſapientia, inquantum eſt concluſionum. Notandum
quòd ſcientia verſatur circa neceſſaria, & item habitus prin-
cipiorũ, qui dicitur intellectus, verſatur circa neceſſaria: ſed
illa ſunt concluſiones, & effectus, quorum cognitio ex cauſis
ſuis pertinet ad ſciẽtiã. Hæc vero neceſſaria ſunt principia &
cauſæ, quarũ cognitio pertinet ad habitũ principiorũ, qui di
citur intellectus: vtrorumque vero cognitione videtur ori-
ri notitia, quæ pertinet ad ſapientiã, quæ qualis habitus ſit pa
55 tebit inferius. [QVOD SI ea quibus verũ.] Hæc eſt ſecun
da pars huius capituli, in qua affert concluſionem illam affir-
matiuam quòd principiorũ eſt intellectus, hoc pacto, Princi
piorum rerum ſcibilium aut eſt ſciẽtia, aut ſapientia, aut ars,
aut prudẽtia, aut intellectus: ſed eorũ non eſt ars, nec ſciẽtia,
nec ſapientia, nec prudentia: ergo eorũ eſt intellectus. Quòd
autem non ſit ars, nec ſcientia, nec prudentia, nec ſapientia,
probatũ eſt antea: ſed artẽ hic non enumerauit Philoſophus,
quia reliquit tanquã per ſe notũ, & eadem eſt probatio, id eſt
eodem

eodem medio de ipſa & prudētia. Quòd autem relinquatur
vt ſit intellectus habitus principiorum, cum nō ſit aliquis iſto
rum quatuor, patet ex eo, quia non ſunt niſi quinque habitus
intellectiui, quibus verū percipimus, ſcilicet tria circa ea quæ
non poſſunt aliter ſe habere, id eſt ſapientia, ſcientia, intelle-
ctus: & duo circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere, ſcilicet ars,
& prudentia. At ex illis non eſt ſapientia, non eſt ſciētia: & ex
ijs nullus, ſcilicet neque prudētia, neq; ars: reſtat vt ſit intelle-
ctus. [EXISTIMATIO.] Dictum eſt ſuperius quòd exiſti- 56
matio proprie dicta eſt tanquā genus ad omnes habitus intel
lectiuos, & in eo loco adduximus Philoſophum in libro de
Anima: quare ſcientia exiſtimatio dici poteſt, Principij rei
percipiēdi ſcientia, id eſt principij rerum ſcibilium. De qui-
buſdam quæ poſſunt demonſtrari. principia vero vt princi-
pia non demonſtrantur. Notandum quòd principia demon
ſtrationum ex quibus oritur ſcientia, quædam ſunt dignita-
tes, quædā poſitiones: dignitas eſt oratio indemōſtrabilis, &
nulla indigens demōſtratione, quia de ſe patet. Vnde Theo-
phraſtus deſcribendo dignitatem, dicit quòd eſt opinio cui
omnes homines aſſentiuntur, vt eſt hæc, De quolibet verum
eſt dicere quòd aut eſt, aut non eſt, & de nullo iſtorum ambo.
Huiuſmodi principia, quæ ſtatim innoteſcūt cognitis termi-
nis, neceſſe eſt diſcentem habere ex ſeſe ſine vlla doctrina, &
afferre ex domo ſua. vnde Philoſophus in libro Poſteriorū
inquit, Principiorum autem ratiocinādi, vacantium medio,
id quod indemonſtrabile eſt, quodq; non eſt neceſſe diſcen-
tem habere, poſitionem appello. Id autem quod neceſſe eſt
eum habere, qui diſcendo quoduis eſt perceptiuus, dignitas
appellatur. Sunt enim talia quædam quæ quidem affert is ex
ſeſe qui diſcit ad vnamquanque ſcientiam perdiſcendam &c.
Has autem dignitates appellare ſolent iſti communes animi
conceptus, quia omnes homines ex ſeſe naturaliter perci-
piunt & neſciunt penè, vt inquit Auerrois, vnde habeant. &
iſtæ dignitates dicuntur eſſe principia complexa. Poſitio ve-
ro iterum ſubdiuiditur, quia quædam eſt ſuppoſitio, quędam
diffinitio. Suppoſitio eſt principium complexum, quod de-
clarauit Philoſophus in libro Poſteriorum, cum dixit: Rur-
ſus ea quidem poſitionum, quæ vtranuis enuntiationis acci-
pit partem, eſſe, inquam, quippiam, aut non eſſe ſuppoſitio

dicitur,&c. Diffinitio autem eſt principium incomplexum, vt in eodem loco dicit Philoſophus: ea vero quæ ſine hoc ipſo eſt diffinitio,ſuppoſitio iterum aut ſuppoſitio eſſe poteſt,aut petitio. Differt autem ſuppoſitio à diffinitione, vt in mathematicis apparet. Nam quid eſt vnitas,& vnitatem eſſe, vt inquit Philoſophus,non eadem ſunt: verum horum principiorum quædam ſunt vt cauſæ vniuerſales,quædam minus vniuerſales,& quaſi particulares reſpectu vniuerſalium: & quædam ingrediuntur demonſtrationem vi & virtualiter, vt iſti dicunt: quædam formaliter. Ex quibus ſequitur neceſſario concluſio quaſi effectus quidam cuius eſt ſcientia, id eſt cognitio ex tali cauſa, & principio vel principijs. Principiorum vero & cauſarum cognitio pertinet ad intellectum, qui dicitur habitus principiorum de quo eſt ſermo. Notandum præterea quòd Philoſophus perpulchre oſtendit breuibus quod habitus principiorum debet eſſe diuerſus à ſapientia & ſcientia, præſertim cum iſta duo verſentur circa neceſſaria vt intellectus. Primum quòd eſt diſtinctus à ſcientia, quia non idem videtur eſſe habitus principiorũ,& indemonſtrabilium,& concluſionum,& eorum quæ indigent demonſtratione. Nam cum in ſcientia procedatur à principijs ad concluſiones, videntur relinqui principia alicui alij. In omni enim motu relinquitur terminus à quo,& acquiritur terminus ad quem. Oportet igitur primi termini relicti ſit aliquis habitus, ſicut ſcientia eſt termini ad quem: erit ergo intellectus qui percipiet principia tantum. Tunc vltra principia ſunt concluſionum principia: ſunt enim duo veluti correlatiua, ſcilicet principia, & id quod eſt ex principijs. at vtriuſque nõ eſt aliquis habitus, quia principiorum eſt intellectus: eorum vero quæ ſunt ex principijs eſt ſcientia: vtriuſque vero ſimul eſt dandus aliquis habitus qui cognoſcat principia, non modo eo quo principia ſunt, ſed etiam ſecundum omnes ſuas conditiones: & etiam vt habent reſpectum ad concluſiones: & talis habitus erit ſapientia diſtincta ab illis alijs. Nam cum ſit ordo inter iſtos, alter erit altero prior, & diſtinctus ab alio. Notandum præterea quòd talis habitus principiorũ acquiritur: præcedit enim cognitio terminorũ, veluti antequã intelligamus quòd omne totũ eſt maius ſua parte, oportet nos percipere quid ſignificat totũ, & quid ſignificat

ficat pars. Antecedit etiã cognitio ſenſitiua. Nam omnis cognitio intellectiua ortum habet à ſenſu: quare & iſte habitus intellectiuus ortum habebit à cognitione terminorum, & à ſenſu & experientia: & acquiritur, vt diximus ſecundum Philoſophum Ariſtotelem, quia anima noſtra eſt tanquam tabula abraſa, in qua nihil eſt depictum, nec vllus habitus inſitus à primordio. Plato tamen vult omnes habitus virtutũ & ſcientiarum animam habere innatos, obliuione tamẽ ſopitos eſſe cum ingreditur corpus, & exercitatione excitari, ita vt diſcere apud eum ſit reminiſci. generatur tamen ſecundum Ariſtotelem talis habitus eo modo quo dictum eſt: ſed in anima eſt tamen potentia & aptitudo acquirendi eum, ſcilicet intellectus. & cum non haberet aliud nomen, appellauit Philoſophus hunc habitũ nomine potentiæ ſuſcipiẽtis eum, id eſt intellectum. Nam intellectus ſpeculatiuus, aut eſt principiorum tantũ, aut cõcluſionum, quæ ſunt ex principijs, aut vtrorumque: concluſionum tantum ex principijs eſt ſciẽtia quæ fit per demonſtrationem cum diſcurſione ex principijs ad concluſionem, & cauſa ad effectum vtrorũque eſt ſapientia, vt videbimus. Principiorum tantum eſt alius habitus: qui cum non habeat aliud nomen, appelletur intellectus nomine potẽtiæ ſuæ intellectiuæ. Quare in intellectu ſpeculatiuo iſti tres erunt habitus diſtincti inter ſe. Dubitaret autẽ quiſpiam, cum Philoſophus dicat hic ſcientiam non eſſe principiorum, ex eo quia eſt cum demonſtratione: in primo tamen Poſteriorum dicit eſſe principiorum ſcientiam. Ad hoc dicendum quod ſcientia bifariam conſiderari poteſt, aut proprie, aut improprie. Scientia proprie dicta eſt illa quæ de cõcluſionibus eſt per demonſtrationem, quam hic Philoſophus appellat ſcientiam, cum dicit eam non eſſe principiorum. Alia eſt improprie dicta, id eſt ſciẽtia ſine demõſtratione, quam hic Philoſophus appellat intellectum principiorũ: in libro vero Poſteriorum appellat ſcientiam indemonſtrabilem, quia principiorum non eſt demõſtratio. Nos autem, inquit ibi Philoſophus, nec omnem ſcientiam eſſe demonſtratiuam dicimus, ſed eorum quæ medijs vacant, id eſt principiorum vacantium medio indemonſtrabilem eſſe. Quare cum hic Philoſophus oſtẽdit ſcientiam non eſſe intellectum, nihil aliud eſt quàm oſtẽdere ſcientiam proprie dictã quæ eſt

concluſionũ,non eſſe ſcientiã illam improprie dictã,quæ eſt principiorũ, quam hic appellat intellectũ.Ibi autẽ dixit eſſe duplicẽ ſcientiam,ob opinionẽ quorundam qui ſcientiã tollebant,dicẽdo quòd omnis ſcientia eſt per demõſtrationem: & cum principiorũ non ſit demõſtratio,non erit ſciẽtia: & ſi principia nõ ſcientur, ignorabũtur concluſiones,quia ex magis notis debemus pergere ad minus nota. Quòd ſi principia non ſciãtur,concluſiones non poterunt ſciri:& ſic non erit ſcientia rerũ vt eſſe apparet. Ad hanc quæſtionẽ ſoluendam Ariſtoteles affert duplicem ſcientiã:vnam ſine demõſtratione,aliam per demonſtrationẽ.Scientiam per demonſtrationem proprie dictã fatetur non eſſe principiorũ, ſed ſcientiam ſine demonſtratione improprie dictã dicit eſſe principiorum:quæ ita nota eſſe vult vt maior ſit eorum certitudo quàm concluſionũ.& ideo non indigẽt demõſtratione.Itaq; ad illam quæſtionẽ ſoluendam vtitur illa diſtinctione ſciẽtiæ in illo propoſito:hic vero vbi loqui oportebat diſtincte de ſingulis habitibus intellectiuis,appellat hunc habitũ principiorũ intellectũ,quorum maior eſt certitudo,quàm concluſionum,vt diximus. Notandũ quòd duplices ſunt cauſæ:aliæ eſſendi,aliæ intelligẽdi: at vt ſe habẽt eſſendi, ita intelligẽdi. Eſſendi iterũ duplicia ſunt:quædã prima, quædã non omnino prima. Prima ſunt quæ non præſuppõũt alia priora in eo genere:vt in genere cauſæ efficiẽtis deus.In genere cauſæ materialis,materia prima.verũ deus eſt omnino prima cauſa ſine vlla diſtinctione generis & ſimpliciter primũ. Materia vero etſi nõ præſupponat aliud primũ in ſuo genere:tamẽ præſupponit cauſam efficientẽ deũ,vt potẽtia præſupponit actũ, vt dicit Philoſophus in metaphyſicis. Nã prima eſſendi ſunt quæ præſupponũt alia priora in eodẽ genere,vt ſubſtãtiæ ſeparatæ ipſum deũ & cœlũ ſubſtãtias ſeparatas,vel etiam deũ ipſum,intelligẽdi principia:eodẽ modo primũ principiũ affirmatiuũ eſt ſimpliciter primũ, vt de quolibet affirmatio & negatio:primũ vero principiũ negatiuũ præſupponit illud affirmatiuũ,eſt tamẽ primum in ſuo genere, ſcilicet de nullo iſtorũ ambo:alia vero poſteriora in genere redigũtur ad illa. Affirmatiua enim ad primũ principiũ affirmatiuũ redigũtur: vt omne totũ eſt maius ſua parte, & ſic de alijs: negatiua vero,vt ſi punctũ pũcto addatur nõ ſit maius,& ſimilia ad pri
mum

nuum principiũ negatiuũ rediguntur. Sed hæc latius in libro Poſteriorũ. Hic tantũ concludatur quòd principiorũ eſt maior certitudo, & quòd habitus eorũ præclariſsimus eſt, qui appellatur intellectus à Philoſopho. & bene videtur inſtituiſſe natura vt talis habitus facilius acquiratur quàm alij, vt inde accedere poſsimus ad ſciẽtiam & ſapientiã quæ cũ maiore difficultate acquirũtur. Ex ijs omnibus quæ dicta ſunt colligi poteſt diffinitio & deſcriptio talis habitus hoc modo: Intellectus eſt habitus perceptiuus principiorum, quorum cognitio vel ex cognitione tantum terminorum ſine diſcurſu, aut cũ diſcurſu imperceptibili, vt ſunt cõmunia principia, vel ex ſenſu, vel experiẽtia, vel aliter ortũ habet: & redigenda ſunt in memoriã ea quæ dicta ſunt in primo libro, cum Philoſophus dixit quod principiorũ quædã inductione, quædã ſenſu &c.

De ſapientia. CAPVT VII.

Sapientiã autẽ in artibus ijs tribuimus, qui in 56
ipſis ſunt exactiſsimi. Phidiã enim ſapiẽtem
ſculptorẽ lapidũ dicimus, & Polycletũ ſta=
tuariũ itidẽ ſapientẽ. Atq; hic per ſapientiã
nil aliud intelligimus quàm ipſius artis uirtutẽ. At quoſdã 57
etiã eſſe ſapientes omnino, nõ aliqua ex parte, nec aliquid
aliud q̃ ſapiẽtes arbitramur. ut in Margite dixit Homerus,

Diuũm is munere, nec foſſor, nec durus arator,
Nec ſapiens alia ulla nimirum extitit arte.

Quare conſtat exactiſsimam ſcientiarũ ipſam ſapientiam
eſſe. Sapientem ergo non ſolum ea ſcire quæ ex principijs 58
cognoſcuntur, ſed etiã circa principia dicere uera opor=
tet. Quare ſapientia, intellectus eſt & ſcientia: & (ut ca= 59
put habens) ſcientia rerum earum quæ honorabiliſsima
ſunt. Perabſurdum eſt enim ſi quiſpiam facultatem ciui= 60
lem, aut prudentiam ſtudioſiſsimam eſſe putet, ſi non 61
ſit homo eorum optimũ quæ ſunt in mundo. Quòd ſi ſalu 62
bre quidem ac bonum aliud eſt hominibus, aliud piſcibus, 63
album autẽ & rectum ſemper eſt idem, & ſapiens omnes

idem

idẽ profectò, prudens uerò diuerſum dixerint eſſe. Quod enim circa ſeipſum rectè ſingula perſpicit, id prudentiam habere dixerint, & huic ipſa commiſerint. Quapropter & nonnullas beluas prudentiam habere dicũt, quæcunq; in ſua uita prouidendi uim habere uidentur. Conſtat autem eandem non eſſe ſapientiam & facultatem ciuilem. Nam ſi eam facultatem ſapientiam eſſe dicent, quæ circa commoda propria uerſatur, multæ ſanè ſapientiæ erunt. Non enim una circa omnium animalium bonum, ſed alia atque alia circa unumquodque uerſatur, niſi de omnibus quæ ſunt, una ſit & facultas medẽdi. Quòd ſi homo præſtantiſſimum eſſe cæterorum animalium diceretur, nil refert. Etenim homines ſunt alia longe diuiniora natura: ut
65 *ea manifeſtiſſime, ex quibus ipſe conſiſtit mundus. Patet igitur ex ijs quæ diximus, ſapientiam ſciẽtiam eſſe, & in-*
66 *tellectum eorum quæ honorabiliſſima ſunt natura. Quapropter Anaxagoram, & Thalem, & ſimiles, ſapientes quidem, at non prudentes inquiunt eſſe, cum uident ipſos propria cõmoda ignorare: & ſuperflua quidem, & admiranda, & difficilia cognitu diuinaq; ſcire ipſos, ſed inutilia dicunt, quia non quærunt bona humana. prudentia autem circa humana uerſatur, & in quibus habet conſul-*
67 *tatio locũ. Prudentis enim hoc maxime opus dicimus eſſe, bene, inquam, conſulere. Cõſultat autem de ijs nemo, quæ aliter ſeſe habere non poſſunt, & quorum non eſt aliquis finis. atque is bonum agendum. Is autem ad bene conſulendum eſt ſimpliciter aptus, qui coniectura quod eſt homini optimum eorum quæ cadunt in actionem, excogitan-*
68 *do mente capere poteſt. Neque prudentia eſt uniuerſaliũ ſolum, ſed ſingula etiã oportet cognoſcere. eſt enim acti-*
69 *ua: & actio circa ſingula ipſa uerſatur. Quapropter &*

nesci

neſcientes nonnulli, magis quàm nonnulli ſcientes idonei ſunt ad agendum. & in cæteris ij qui ſunt experti. Nam ſi quiſpiam ſciat leues carnes facile concoqui ac eſſe ſalubres, quæ uerò ſint leues ignoret, non efficiet ſanitatē. Sed qui ſcit auium carnes leues eſſe atque ſalubres, ijs efficiet magis. Prudentia autem eſt actiua: quare utranque cogni- 70
tionem, aut hanc potius habere oportet. fuerit autem quæ 71
dam & hæc architecturæ ſubiens rationem.

COMMENT.

SAPIENTIAM autem circa artes.] Hoc eſt quintū capi- 56
tulum huius ſecundi tractatus, in quo Philoſophus determinat de vltimo habitu mentis ex quinque ſuperius propoſitis, id eſt de ſapientia qui eſt nobiliſsimum omnium habituum intellectus Itaque in operatione ſecundum eam Philoſophus videtur collocare ſummam felicitatem humanam, vt in x. apparet. Diuiditur autem hoc capitulum duas in partes. In prima oſtendit quid ſit ſapientia ſimpliciter dicta. In ſecunda declarat, & probat quòd ipſa non eſt prudentia nec ciuilis facultas. In prima igitur parte oſtendit ex ſigno & ſimilitudine quadam, ſicut etiam fecit anteà de prudentia: oſtendit, inquam, ſapientiā ſecundū quid, vt ex eo declaret ſapientiā ſimpliciter & proprie dictam Nam artifices, inquit, eos ſolemus appellare ſapientes, qui ſunt ſuis in artibus excellentiſsimi: & tunc nihil aliud intelligere videmur niſi ſummam rationem & regulam illius artis, per quam aliquis euadit ſummus in ea arte. Et perpulchre accipit Philoſophus hanc ſimilitudinem vt ex ea inferat & declaret quòd ſicut ſolent appellari artifices quoquo modo ſapiētes reſpectu propriæ artis in qua excellunt: ſic ſimpliciter ſapiens appellabitur ille qui ſummam habet in vnaquaque ſcientia artis virtutem, id eſt perfectionē ſummā illius. [AT quoſdam etiam ſapientes.] Declarat Phi- 57
loſophus ſapientiam ſimpliciter & proprie dictam, oſtendendo quòd eſt habitus exactiſsimus omnium ſcientiarū: & probari poteſt hoc pacto: Sicut ſe habet ea, quæ quoquo modo dicitur ſapientia, & ſecundum quid, ad illam artem reſpectu cuius dicitur ſapientia: ſic ſe habet ſapientia proprie & ſimplici

pliciter dicta reſpectu cuiuſlibet ſciētiæ: ſed illa quæ quoquo modo, & ſecundum quid dicitur ſapientia, ita ſe habet vt ſit certiſsima & exactiſsima reſpectu propriæ artis: ergo ſapientia proprie & ſimpliciter dicta eſt certiſsima & exactiſsima reſpectu omnium ſcientiarum, & ſummum & excellentiſsimum tenet locum. Et ſic talis eſt qui dicitur proprie & ſimpliciter, & non quodam modo, & ſecundũ quid in aliqua arte. vt de Margite dixit Homerus in poemate quod Margites ſcribitur, quòd non fuit foſſor, aut arator, aut in aliqua arte ſapiens, ſcilicet quodam modo, & improprie, & ſecũdum quid:
58 ſed ſimpliciter & proprie ſapiens. [SAPIENTEM ergo nõ ſolum.] Ex ſupradictis infert ſententiam quandam ſiue obortum, quod appellant correlarium, ſcilicet quòd oportet ſapientem non ſolum ſcire ea quæ ſunt ex principijs, ſcilicet concluſiones: verumetiam bene ſentire de principijs, & ea perfecte cognoſcere vt perfecta ſit in eo cognitio vtrorumque quoad fieri poteſt. Et non ſolum ſcientiam habeat con-
59 cluſionem, ſed intellectum etiam principiorum. [QVARE ſapientia.] Affert nunc Philoſophus ex anteà dictis diffinitionem ſapientiæ talem, Sapientia eſt intellectus atque ſcienti i ſimul, & quaſi caput habens, ſcientia ſummarum præſtabiliſsimarumq́ue rerum. Hæc diffinitio videtur emergere ex dictis, quia dixit quòd oportet ſapientẽ ſcire concluſiones quarum eſt ſcientia, & habere veritatem principiorum quorum eſt intellectus. Merito igitur ſapientia ſimul eſt vtrorumque. Dubitatur quia dixit quòd ſapientia ſimul eſt ſcientia & intellectus. Hoc non videtur verum, quia poſuit ſuprà quinque habitus diſtinctos obiectis, & operationibus, & nullus videtur includere alium. Hic verò ſic videtur diffinire ſapientiam vt non videatur differre à ſcientia, vel intellectu, nec eſſe habitus diſtinctus. Dicendum ad hoc ſecũdum expoſitores, quòd ſapientia eſt habitus, ſimul ſcientia, & intellectus, & nõ eſt aliquis illorum: ſed quoddam tertium reſultans ex illis duobus ſimul ſumptis: & in eo quòd eſt ſcientia differt ab intellectu: & in eo quòd eſt intellectus differt à ſcientia. Hæc ſolutio vera eſt, ſed tamen aliquid vltrà ei videtur eſſe addendũ, dicendumq́ue quòd non ſolum ſapientia eſt habitus diſtinctus per intellectum à ſciētia, & per ſcientiam ab intellectu, ſed etiã ob alias conditiones. Primo quia ſapientia cognoſcit ſimul con-

cluſiones & principia eo pacto quo ipſa cognoſci poſſunt,& reddit quoquo modo rationem eorum. Præterea cum dupli cia ſint, alia communia, alia propria cuique ſcientiæ,ſapiētia de vtriſque reddit ratioñe, & propria probare poteſt à priori:communia verò etſi cognitis terminis ſtatim eluceſcant, tamen probare poteſt à poſteriori. Vnaquæque verò ſciētia habet ſua principia propria, quæ à priori nullo pacto probat:ſuos enim cancellos tranſiret. & hoc primi Philoſophi ſapientiſque officium eſſe videtur, ſcilicet probare inferiorum principia. Id latiſsimè declarat Philoſophus in libro Poſteriorum. Eorum,inquit,quibus in demonſtratiuis vtuntur ſcientijs,alia cuiuſque ſcientiæ propria,alia communia ſunt. & paulo inferius:Propria ſunt,vt lineam eſſe talem rectámve: communia, vt ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ reſtant æqualia ſunt &c. Verum principia communia cognitis terminis extemplo patent,& non indigent probatione:& ſi quæretur probatio, afferetur à ſapiente primoque Philoſopho,& illæ maximæ dignitates à poſteriori probabuntur. At verò principia propria à priori etiam probantur à ſapiente: non autem probari debent ab eo artifice eaque facultate cuius propria ſunt principia. De principijs enim,vt inquit Philoſophus,non eſt reddenda ratio geometræ,vt eſt profeſſor geometriæ. Eadem ſunt & in cæteris ſcientijs obſeruanda. & paulò ante etiā in reſolutiuis Poſterioribus ſic inquit: Quòd ſi id conſtat, patet fieri non poſſe quo quiſque propriorum principiorum exhibeat demonſtrationem. Erunt enim illa omnium principia,& illorum ſcientia domina omnium erit. Etenim is ſcit magis,qui ſuperioribus ex cauſis ſcit. Nam ſcit tum ex prioribus,cum ex cauſis ſcit quæ non effectus ſubeunt rationem. quare ſi magis ſcit,& maxime: & ſi eſt illa ſcientia, magis profecto maximeq; ſcientia eſt &c. Ex quibus percipi poteſt quàm latè pateat primæ philoſophiæ & ſapiētiæ amplitudo: verſatur enim circa ens quod eſt obiectum ſuum ea ratione qua eſt ſecundum omnem ſuam latitudinem: & ideo non clauditur certis quibuſdam & determinatis finibus, quēadmodū aliæ facultates: ſed ea eſt quæ diſtinguit,& aſsignat fines proprios cuilibet ſcientiæ. Nā cū ens multiplex ſit ea ratione qua numerus eſt,aſsignatur arithmetico: inquātū verò magnitudo,aſsignatur geometrę,& tam arithmeticus quàm

geo

geometra obligatur ſeruare cancellos ſuos, nec trāſgredi debet. Tunc enim tranſiret de ſubiecto in ſubiectum, & de genere in genus: & ſic permiſcerentur omnes ſcientiæ. Sed primus Philoſophus per omnia principia, & vnamquanque ſcientiam diſcurrere poteſt, & probare ea quæ à tali ſciētia quorum illa ſunt principia probari non poſſunt. merito ſapientia prima princepsque omnium ſcientiarum dicitur à Philoſopho: & diſtinguitur ab intellectu & ſciētia, quia intellectus vt intellectus non facit ea quæ diximus: nec ſcientia vlla, vt patet ex dictis. Accedit præterea quòd ſapientia cōſiderat ſubſtantias ſeparatas à materia ea ratione qua ſeparatæ ſunt. & probat de ijs quaſdam proprietates quæ competūt eis per ſe: & hoc etiam diſtinguitur ab intellectu & ſciētia. Notandum quòd ſapientia dicitur caput habens à Philoſopho, quod duobus modis intelligi poteſt. Aut reſpectu ſui, quia ipſa ſumit principia prima in ſua maxima latitudine, & communitate, vt de quolibet affirmatio, & negatio &c. & non reſtringitur neceſſario ad aliqua principia determinata vt aliæ ſcientiæ: quæ ſi ſumunt principia cōmunia contrahunt ipſa, & accōmodant ſubiecto ſuo, vt ſi ab æqualibus æqualia demas &c. Geometra magnitudinibus, Arithmeticus numeris accommodat iſtam cōmunem dignitatem: at ſapientia primaque Philoſophia ſumit principium illud primum cum omni latitudine, ſcilicet de quolibet affirmatio & negatio, quod eſt dignitas maxima, & caput omnium dignitatum. Verſatur etiam circa ſubſtantias ſeparatas & ipſum deum, qui eſt cauſa omnium, à quo tanquam à capite omnia profluunt. Quare ſapiētia quæ circa contemplationem eius verſatur, iure appellari videtur caput habens. Alio modo dici poteſt caput habens reſpectu aliarum ſcientiarum, quorum principia probat, & continet quaſi caput cuiuſlibet ſcientiæ: ideo vt ſuprà diximus in reſolutiuis poſterioribus, princeps à Philoſopho appellatur & do-
60 mina ſcientiarum. Cum autem dicit, [EORVM quæ honorabiliſsima ſunt.] Intelligi poteſt aut reſpectu concluſionum aut principiorum, vel etiam ſubſtantiarum ſeparatarum, de quibus nulla alia ſcientia contemplatur, & eſt nobiliſsimum ſubiectum ſapientiæ, de quo ſapiens poſt omnia alia tractat tanquam de rebus omnium ſupremis. De noſtra autem Theologia quæ ſumma eſt omnium facultatum, & ſcientiarum,

rum,tẽpus dicendi non eſſe videtur. [PER abſurdum eſt au 61
tem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli:in qua affert diffe-
rentiam inter ſapientiam,& prudentiam,quia multi confun-
debant hos habitus mentis,putantes eſſe idem.Probat autem
differentiam illorum ſex rationibus: ſed primo affert quod
ſcientia non eſt facultas ciuilis, affert, inquam, hãc ſententiã
tanquam notam,quia patet cum altera ſit circa neceſſaria,al-
tera circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: & exinde probat
quòd ſapientia non eſt prudẽtia ſex rationibus. Prima ratio,
Si prudentia eſſet idem quod ſapientia, tunc prudentia eſſet
habitus præſtantiſsimus omniũ habituum mentis.Conſequẽs
abſurdum:ergo & antecedens. Patet ratio, quia ſi prudentia
& ſapientia eſſent idem,quicquid competeret ſapientiæ,com
peteret etiam prudentiæ:ſed ſapiẽtiæ competit, vt ſit habitus
exactiſsimus & præſtantiſsimus omnium: ergo competeret
etiam ipſi prudẽtiæ.ſed hoc eſt abſurdum,niſi iam homo cir-
ca quem verſatur prudentia,eſſet nobiliſsimũ omniũ entium
mundi,quod non concederet Philoſophus. quaſi dicat:Si ho
mo eſſet nobiliſsimum omniũ entium quæ ſunt in mũdo,tũc
prudentia eſſet nobiliſsimus omnium habituum ratione no
bilioris ſubiecti, quia verſatur circa ea quæ ſunt hominis, &
circa humana bona:at homo nõ eſt nobiliſsimũ omniũ entiũ
mundi:ergo nec prudentia erit nobiliſsimus habituũ omniũ.
quòd autem homo nõ ſit nobiliſsimũ entium probatur,quia
ſecũdum nõnullos philoſophos,ſiue cœlũ orbesque cœleſtes
ſumeres,diceret eſſe nobiliora entia,cum ea ponant anima-
ta nobilioribus animabus,quod eſt contra fidei veritatem:ſi-
ue ſumeres ſubſtantias ſeparatas, quæ ſunt nobiliores quàm
homo,circa quas eſt ſapientia,& non prudentia,cum pruden
tia ſit circa humana.Verum de mundo ſecundum veritatem
fidei noſtræ quæ tenenda eſt, dicẽdum eſſet quòd homo eſſet
nobilior eo, inquantum deus ita inſtituit vt eſſet propter ho
minem ipſe mundus, & etiam omnia alia inferiora,in quibus
omnibus referimus nos ad ſacrorum ſententiam.Sed Philo-
ſophus ipſe hoc medio oſtendere videtur quòd ſapientia nõ
eſt prudentia. Secunda ratio. [QVOD ſi ſalubre quidem.] 62
Affert ſecundam rationẽ hoc pacto,Illi habitus inter ſe diffe
runt,quorum alter verſatur circa ea quæ ſunt eadem apud o-
mnes,alter circa ea quæ vario modo ſe habent: ſed ſapientia

verſatur circa ea quæ ſunt eadem apud omnes, & prudentia minime: ergo ſapientia differt à prudentia. Ratio patet, & minor probatur à Philoſopho, quia album & rectum quæ conſtant natura, & eorum cognitio ſemper eſt idem, & ſcientia eſt de his quæ ſunt ſemper eadem, & multo magis ſapientia: verum bona humana circa quæ verſatur prudentia varia ſunt, & varia eſt prudẽtia ob hanc rerum varietatem. Quinetiam ſolemus quædam animalia bruta, & beſtias appellare prudentes, ſimilitudine quadam, quia prouident circa ea quæ ſibi ſunt bona: ſed cum aliud ſit ſanum & bonũ piſcibus, aliud alijs animalibus: ideo alio modo dicemus formicam eſſe prudentem, alia ratione vulpem, alia apes: & ſic de alijs brutis, quæ, etſi non habeant vere prudentiam, affert tamen iſtam ſimilitudinem Philoſophus, vt oſtendat prudentiam variari

63 ex diuerſitate bonorum circa quæ verſatur. [AC bonum.]

64 Quæ diuerſa ſunt apud diuerſa. [CONSTAT autem non eſſe.] Hæc eſt alia ratio proflués ex dictis: ſed ſumit in ea non ſolum prudentiam, ſed etiam facultatem ciuilem, & probat quòd ſapientia differt ab illis hoc pacto: Si prudentia & facultas ciuilis eſſet idem cum ſapiẽtia, nõ eſſet vna atque eadem, ſed plures. Sed conſequens falſum, ergo & antecedens. Patet ratio, quia diuerſæ ſunt reſpub. diuerſa ſunt cõmoda, bonáque animalium. quòd ſi ſapientia eſſet circa hæc, nõ eſſet vna atque eadem, quemadmodum eſt. Nam iſtorum eſt alia atque alia facultas, niſi ſit vna omniũ facultas medẽdi: at etiam medicina non eſt vna, cum alia ſint ſana homini, & bona, alia brutis: quare ſapientia nullo pacto erit prudẽtia ciuiliſq; facultas: quanquam hæc proprie non verſentur niſi circa humana bona, quæ tamen poſſunt aliter ſe habere, vt ſæpius diximus. Poſt hæc Philoſophus videtur excludere obiectionem quandam, quia poſſet aliquis dicere ſapiẽtiam eſſe idem cum prudentia, & facultate ciuili, quia ſapientia eſt præſtantiſsimus habitus omnium, & ſimiliter prudentia facultasque ciuilis. Probatur, quia homo eſt præſtantiſsimũ animaliũ: ergo facultas quæ eſt circa hominẽ erit nobiliſsima omniũ, & ſic erit idem cũ ſapientia. Ad hoc videtur dicere Philoſophus quòd etſi homo ſit præſtantiſsimum animalium omniũ quæ ſunt in hoc mundo, tamen ſunt aliæ quædam res præſtabiliores in ratione rerum, vt ipſe dicit: ergo prudentia facultaſq; ciuilis

ciuilis non erit habitus præſtantiſsimus: ſed ipſa ſapiētia quæ verſatur circa ſubſtantias ſeparatas, & nobiliora ſubiecta. & ſic rurſus affert definitionem ſapientiæ, ſcilicet,

[SAPIENTIAM ſcientiam eſſe & intellectum eorum quæ 65
&c.] Earũ quæ natura ſunt præſtantiſsimæ, vt patet in textu.

[QVAPROPTER Anaxagoram.] Affert rationem ad 66
idem probandum quòd ſapientia non eſt prudentia hoc pacto, Prudentia verſatur circa res humanas, ſapientia non verſatur circa res humanas: ergo ſapientia non eſt prudētia. Probat hoc ex ſigno, & communi ſermone hominum, qui appellabant Anaxagoram, Thaletem, & alios huiuſmodi homines ſapientes, non autem prudētes, quia negligebant propria cōmoda, & rem familiarem vt inquirerent res altiſsimas, & arcana naturæ. Vnde illud Ciceronis de Democrito, Patrimonium, inquit, neglexit, agros deſeruit incultos, quid quærēs aliud niſi beatam vitam? quam etſi in rerũ cognitione ponebat, tamen ex illa inueſtigatione naturæ conſequi volebat, vt eſſe bonò animo. Id enim ille ſummum bonum ἀθυμίαν, καὶ ἀθυμίαν infrà appellat, id eſt animum terrore liberum. Notandum quòd multum intereſt inter ſapientiam & prudentiam: tamen eſt etiam aliqua ſimilitudo: quia ſicut ſe habet ſapientia reſpectu omnium ſcientiarum: ſic prudentia reſpectu virtutum moralium. Nam omnis ſcientia accipit principia ſua probata iam à ſapientia: eſt igitur ſapientia princeps, & obtinet locum architecturæ reſpectu aliarum ſcientiarum: ſimiliter prudentia habet principia omnium rerum agendarum cum ſit recta ratio, quæ ponit in mediocritate ipſos affectus, & operationes eorum: habet igitur & ipſa prudentia locum architecturæ reſpectu omnium virtutum moralium. ideo Philoſophus probat multis rationibus iſtas virtutes non eſſe idem, vt patuit & patebit.

[PRVDENTIS enim hoc maxime.] Quinta ratio, Pru- 67
dentia verſatur circa ea de quibus eſt conſultatio, & finis bonus agendus: at ſapientia non verſatur circa talia: ergo ſapientia non eſt prudentia. Poſt hæc affert quandam proprietatem prudentis, ſcilicet quod maxime eſt opus prudentis bene conſulere, vt patet in textu.

[NEQVE prudentia eſt vniuerſalium ſolum.] Sexta ratio, 68
Sapientia eſt tantum de vniuerſalibus, prudentia nō eſt tantũ

de vniuerſalibus, ſed etiam de ſingularibus: ergo prudentia non eſt ſapientia. Maior eſt clara, quia tam intellectus quàm ſcientia eſt tantum circa vniuerſalia: ergo ſapiẽtia quæ eſt ſimul ex vtriſque conſtans, erit ſolum circa vniuerſalia. Minor probatur à Philoſopho. Nam prudentia eſt vniuerſalium, quia in rebus agẽdis ſunt principia vniuerſalia de quibus nulla alia virtus conſiderat quàm prudentia. Cõſultat etiam prudens vtrum ſit facienda pax. Vtrum magiſtratus ſint electione conſtituendi, & alia huiuſmodi. Verum non ſolum eſt vniuerſalium, ſed etiam ſingularium, quia ipſa eſt principiũ agendi, dicit Philoſophus. omne autem agendi principium verſatur circa ſingularia, quia vniuerſale non poteſt agi à nobis: fiunt autem à nobis res ſingulares, id eſt hæc vel illa, vt experientia percipi poteſt.
69 [QVAPROPTER & neſciẽtes.] Ad eam rationem confirmandam affert Philoſophus quoddam exemplum experientia ſumptum, ex quo patet quòd prudentia magis eſt circa ſingularia quàm vniuerſalia: cum ſint nonnulli qui non habent cognitionem in vniuerſali, & ſunt efficaciores in agendo, quàm ij qui tantum ſunt ſciẽtes in vniuerſali. Et affert exemplũ in medicina, vbi eſt quoddam vniuerſale principiũ, ſcilicet quòd leuia ſunt ſana, & facilis digeſtionis. Alia eſt particularis propoſitio, quòd carnes auium ſunt leues & ſalubres: ille qui habet propoſitionem vtranque ſciet curare ægrotum aliquem melius, quàm ille qui habet vniuerſalem tantum, vel particularem tantum: at ille qui habet vniuerſalem tantum, nullo modo curabit: ſed qui habet particularem ſolum melius inducere poteſt ſanitatem quàm ille qui habet tantum vniuerſalem. Vnde in primo inquit Philoſophus, Neque enim iſto modo ſanitatem conſiderare videtur medicus, ſed hominis ſanitatem: imò forſitan huius, nam ſingulis medetur in ipſa. igitur prudẽtia ita ſit quòd oportet prudentem complecti vtrunque: tamen ſi alterũ eligẽdum ſit, ſumere potius oportet particulare, quia eſt magis accommoda tum ad actionem, & hoc habens aptior erit ad agendum. Et cognitio illa vniuerſalis videtur ordinari ad ſingularẽ, & ad
70 ipſam actionem, vt experiẽtia patet. [QVARE vtranque.] Affert Philoſophus vnum correlarium, & documentum ortum ex dictis, ſcilicet quòd oportet eum qui futurus ſit perfecte prudens complecti vtranque cognitionem. quòd ſi altera

ſit

ſit tantũ eligenda, magis expetenda eſt particularis quàm vni
uerſalis, quia erit aptior ad agẽdum. [FVERIT autem quæ- 71
dam.] Affert Philoſophus aliud correlarium ſiue obortum,
ſcilicet quòd cum prudentia ſit tam vniuerſalium quàm ſingu
larium, erit aliqua prudentia quæ ſubire videtur rationem ar
chitecturæ, & præſidentis, vt in ædificando fieri ſolet: aliæ ve
rò erunt ſubeuntes rationes earum artiũ quæ ſubijciũtur ar-
chitecturæ. Nec eſt abſurdum vt ſubeat diuerſas rationes,
cum multifariam dicatur, vt apparebit in ſequenti capitulo.

De partibus prudentiæ.

CAPVT VIII.

ATqui ciuilis facultas, & prudentia idem eſt 72
habitus: eſſe tamen ipſarum nõ idẽ eſt. Eius
autem quæ in ciuitate uerſatur, ea quidem 73
(quæ eſt ut architectura) prudentia, legum
eſt ferẽdarum facultas. Quæ uerò in ſingulis uerſatur: ci-
uilis, nomine communi, uocatur. Hæc autem eſt actiua, &
deliberatiua. Decretum enim in actionem uenit ut ultimũ.
Iccirco rem ciuilem hos ſolos gerere dicunt. hi nanq; ſoli
agunt, perinde atq; ij qui ſuis manibus artis conficiunt o-
pus. Videtur autem ea maxime prudentia eſſe, qua ſibipſi
quiſpiam uni quærit ac proſpicit bona. Atq; hæc ipſo cõ-
muni nomine prudentia nuncupatur. Illarum autẽ alia gu
bernandæ rei familiaris, alia ferendarum legum facultas,
alia ciuilis uocatur. Atq; huius alia eſt deliberatiua, alia iu
*dicialis. Cognitionis igitur quædã ſpecies fuerit, * ea quæ* ὡς τὸ αὐ-
bona ſunt ſibi ſcire. ſed magnam differentiam habet. Atq; τὸν εἰδέναι.
qui ſciunt ea quæ ſibijpſis ſunt bona, in illisq; uerſantur, 74
prudentes eſſe uidentur: ciuiles autem, negotioſi. Quapro
pter & Euripides dixit,

Qui nanque prudens ſum, negotio ſine?
Licebat inter milites cui uiuere,
Aequam'q; partem habere cunctis ex bonis.

Quærunt enim quod ſibijpſis eſt bonum, & hoc ar-
bitrantur eſſe agendum. Ex *hac igitur opinione eſt or-*
75 *tum, prudentes hos eſſe. & tamen proprium uniuſcuiuſq;*
bonum non eſt fortaſſe ſine rei familiaris gubernatione,
76 *atque ciuilis*. *Præterea autem quonam modo ſua cuiuſque*
adminiſtranda ſit res, nō eſt manifeſtum, atq; conſideran-
77 *dum eſt*. *Indicatur id quod dicitur illo ſigno*. *Geometræ*
enim iuuenes, & mathematici, ac ſapiētes in talibus fiunt:
prudentes autem fieri nō uidentur. *Cauſa autem eſt, quòd*
78 *& ſingularium rerum eſt ipſa prudentia. quæ quidē per*
experientiam notæ fiunt. *Iuuenis autem non eſt expertus.*
79 *experientiam enim temporis efficit longitudo*. *Nam &*
hoc quiſpiam conſiderauerit, cur puer mathematicus qui-
dem fieri poteſt, ſapiens autem aut naturalis non poteſt?
An quia mathematica quidem ſunt per abſtractionem: ho
80 *rum uerò principia experientia innoteſcunt? & hæc qui-*
81 *dem adoleſcentes non credunt, ſed dicunt. illorum autem*
82 *definitiones non ſunt obſcuræ*. *Præterea peccatum quod*
83 *fit in conſulendo, aut circa uniuerſale, aut circa ſingulare*
fieri ſolet. ignorare nanq; quiſpiam poteſt, aut omnes a-
quas ponderoſas eſſe prauas, aut hanc ponderoſam eſſe.
84 *Prudentiam autem nō eſſe ſcientiam patet: eſt enim (ut di-*
ctum eſt) ipſius extremi. *Tale enim id, quod cadit in actio*
85 *nem. opponitur igitur intellectui*. *hic enim eſt termino-*
86 *rum, ratio quorum non eſt*. *Hæc autem eſt ultimi cuius*
non eſt ſcientia, ſed ſenſus. non propriorum quidem, ſed
qualis eſt is quo ſentimus id quod ultimum in mathemati-
87 *cis eſt, triangulum eſſe*. *Stabitur enim & ibi, ſed hic*
prudentia magis eſt quàm ſenſus. illius autem eſt alia
ſpecies.

COMMENT.

ATQVI ciuilis facultas, & prudentia idem eſt habitus.] Hoc eſt ſextum & vltimum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo poſtquam declarauit quinque habitus ſibi propoſitos qui ſunt intellectiui: nunc ſumit ipſam prudentiam, vt eam latius declaret: cum velit eam eſſe vel ab ea profluere rectam rationem gubernatricem omnium virtutum moralium, eamque diſtinguit in ſuas partes ſubiectiuas. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur dicit Philoſophus quòd ciuilis facultas, & prudentia eſt idē habitus re, & ſubiecto, nō tamen ſunt idē ratione, ſed differunt. hoc in multis fieri videmus, ſicut aſcenſus & deſcenſus: concauū & conuexum in circunferentia, & alia ſimilia: quæ re & ſubiecto idem ſunt, differunt tamen ratione. Eodē pacto prudentia, & ciuilis facultas idem eſt habitus: differunt tamen ratione. nā talis habitus dicitur prudētia ea ratione qua eſt principium agendi bona ad ſeipſum. Ciuilis verò facultas ea ratione qua eſt principium agendi bona erga plures, præſertim in republica. & ſimilem rationem videntur habere inter ſe prudentia, & facultas ciuilis, vt habent virtus tota, & iuſtitia legitima. Eſt enim vtraque, vt in quinto inquit Philoſophus, eadem re, ſed ratio non eſt eadem: ſed vt eſt ad alium eſt iuſtitia, vt talis eſt habitus ſimpliciter virtus: ita eſt de prudentia & facultate ciuili. vtraque enim eſt habitus agendi cum vera ratione circa humana bona: vt verò talis eſt habitus ad ſeipſum & ad vnum, dicitur prudentia: vt verò ad alium, & ad plures, dicitur ciuilis facultas: & ſic differunt ratione, & ex parte vſus, vt manifeſtius apparebit infrà. 72

[EIVS autem quæ circa ciuitatem.] Cum igitur iſte habitus prudentiæ aut ſit ad ſeipſum, & dicatur prudentia, aut ſit ad plures verſantes in ciuitate, & hæc dicatur ciuilis: nunc Philoſophus ſubdiuidit iſtam prudentiam ciuilem, dicendo quòd eius prudentiæ ciuilis quædam eſt facultas ferendarum legum, quæ præſidet alijs partibus prudentiæ, & obtinet locum architecturæ, quædam alia eſt quæ verſatur circa ſingula ciuitatis, vt ius dicendo, & decreta agendo, & dicit quòd ſolet appellari à communi nomine ciuilis facultatis, ſub qua eſt: & ad eam pertinet non condere leges, quia id eſt 73

munus ciuilis architecturæ: ſed agere & decernere circa ſingula reipublicæ. Nam decretum, vt ait Philoſophus, quod eſt huius prudentiæ, cadit in actionem vt vltimum. Primo enim fit cõſultatio, deinde electio, poſtea decretum, demum executio. Conſultatur vtrum Carthaginem ſint mittendi legati, an non: deinde eligitur ex ijs duobus alterum, veluti quòd ſunt mittendi: deinde decernitur, & fit decretum vt mittantur legati, quod eſt vltimum præcedentium, & cadit in actionem, vel decernitur de aliqua controuerſia. & addit Philoſophus quòd ij qui habent hanc prudentiam ciuilem verſantem circa ſingula, dicuntur ſoli rempub. adminiſtrare, quales videntur eſſe magiſtratus, qui ius dicunt, & de controuerſijs decernunt, ſecundum quæ præcipiuntur à legibus, vel in ſenatu decernunt hoc vel illud agere. at prudentia illa ciuilis legum ferendarum prouidere videtur in vniuerſali ferendo leges, & propterea tales conditores legum videntur potius vt architecti iubere ex legibus quæ agẽda ſunt quàm ipſi agere. hi autem ſecundi veluti manuales (vt ita loquar) artifices reſpectu architecti, videntur eſſe quaſi miniſtri legum exequendo ea quæ præcipiuntur à legibus, circa ſingula nũc decernendo, nunc iudicando, & in ſingulis mẽbris rempubl. adminiſtrando: ideo talis prudentia ciuilis dicitur actiua, & deliberatiua à Philoſopho: illa vero prudentia architectonica totum corpus ciuitatis reſpiciens, quaſi ipſius nauis optima gubernatrix ſedet in puppi clauum tenẽs, & præcipit per leges quid agẽdum ſit. Sic igitur duplex eſt prudentia ciuilis: vna architectonica, legum, vt ita loquar, conditrix: alia actiua, & deliberatiua, quæ appellari ſolet cõmuni nomine ciuilis. at illa quæ eſt ſui ad ſeipſum qua antea, & in principio ratione diximus differre à ciuili facultate, cõmuniter & præcipue ſolet appellari prudentia: quaſi homines cum appellant aliquẽ prudentẽ, intelligere videntur eum qui bene procurat circa ea quæ ſibi ſunt bona. Poſt hæc Philoſophus reſumit illam facultatẽ ciuilẽ, & diuidit eam trifariã, addendo vnũ mẽbrum cuius antea non fecit mentionẽ. Dicit enim quòd alia eſt peritia rei familiaris gubernãdæ, alia conditrix legũ: alia ciuilis, id eſt actiua & deliberatiua: vel alia deliberatiua, alia iudicialis. Verũ prudẽtia illa quæ verſatur circa priuata commoda erit quædã ſpecies cognitionis: ſed tamẽ diuerſa ab illis

lis alijs,& magnam differentiam habet,cum hæc cognitio ſit circa propria & priuata:illa vero circa cõmunia. Ideo dicit, quædam ſpecies,quaſi ſit prima diuiſio talis,alia propria,alia communis:& hæc poſtea communis continet alias ſpecies,vt colligitur ex textu Philoſophi.Verum pro maiori declaratione huius partis,vt magis diſtincte appareat diuiſio Philoſophi quæ quoquo modo videtur confuſa, procedemus per bimembrem diuiſionem,vt innuitur à Philoſopho. Sumatur igitur prudentia quæ poſsit diuidi in ſuas partes,vt cõmunis conceptus,hoc pacto:Prudẽtia alia eſt vnius ad ſeipſum, quæ pręcipue appellari ſolet nomine prudẽtiæ,alia eſt ad plures:tunc vltra illa quæ eſt ad plures,aut eſt ad plures vt in domo,& hæc dicitur prudentia rei familiaris:aut eſt ad plures in ciuitate,quæ dicitur prudentia ciuilis.Rurſus prudentia ciuilis,aut eſt circa ferendas leges quæ dicitur vt architectura iudicialis,aut circa ſingulas res gerẽdas reipub.quæ cum non habeat aliud nomen ſumit nomẽ generis, & ideo appellatur ciuilis:& hæc rurſus,aut eſt deliberatiua, aut iudicialis, & qui ea vtuntur dicũtur ſubire vicem eorũ qui obediunt architectis. Nã illa quæ eſt circa ferẽdas leges præſidet omnibus agẽtibus rẽpub.& verſantibus circa ſingula,quæ aut decernũtur, aut iudicantur:præſidet,inquam,præcipiendo omnibus alijs facultatibus quæ requiruntur ad gerendã conſeruandamq́ue rempub.& hæc correſpondere videntur ijsquæ in principio Ethicorum dixit Philoſophus. Atque videbitur, inquit,eius eſſe profecto, quæ maxime dominatur,maximeq́ue rationẽ ſubit architecturæ.Talẽ autẽ ſeſe offert ipſa ciuilis facultas: hæc enim & quas ſcientias in ciuitatibus eſſe,& quales quenque diſcere,& quouſq; oportet,inſtituere ſolet. Eas præterea facultates,quæ ſummis afficiũtur honoribus vt rem militarem,rem familiarem & oratoriam artem huic ſubeſſe facultati videmus.cum igitur & his & cæteris actiuis ſcientijs hæc vtatur,& leges ferat atque inſtituat,&c. Ex quibus colligitur quòd optimi,& prudentiſsimi gubernatoris reipub. præclariſsimũ munus eſt bonis legibus inſtituere ciuitatem: & hæc ſpecies facultatis prudentiæq́ue ciuilis inter alias facultates actiuas veluti architectura quædam eminere videtur, vt patet ex dictis Philoſophi. [ATQVE qui ſciunt ea quæ ſi- 74
bi ipſis ſunt bona.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in

qua Philoſophus affert quandam communem opinionem vulgi circa prudentiã, deinde eam refellit. Dicit enim quòd homines vulgo communiter appellare ſolent eos prudentes qui ſciunt commoda propria, eaque procurãt quæ ad ſe pertinent poſthabita cura aliorum. Viros autem vacantes reipub. negotijs, non prudentes, quia videntur negligere propria & curare aliena, ſed negotioſos appellant: & ad hanc vulgi opinionem probandam affert auctoritatem Euripidis, qui inducit Philoctetem quendam reſpõdentem cuidam qui eum interrogabat, quonam pacto fuiſſet deceptus à Pyrrho cum eſſet prudens: & Philoctetes reſpõdet, quonam modo ego ſum prudens? cum mihi liceret et ſumere ſtipẽdium inter cæteros milites ſine cura alieni negotij, & ego reliqui omnia propria cõmoda, & audiui gubernationem exercitus, procurando aliena negotia: ſic enim euaſi non prudens, ſed negotioſus. & loquitur ſecũdum opinionem vulgi: ideo poſt hæc addit Philoſophus, quòd ij dicuntur prudentes vulgo, qui quærunt priuatum bonum, & commodũ, & id agendum putant poſthabitis cæteris. Notandum quòd prudentia diuiditur in eam quæ eſt ſui ad ſeipſum, & in eam quæ eſt ad plures: quòd ſi vulgus vtranque appellaret prudentiã, & magis publicam quàm priuatã, bene ſentiret: ſed cum illam quæ eſt ſui ad ſeipſum tantum appellet prudentiam, aliam vero excludat, ideo refellitur à Philoſopho, & ſimul confirmatur diuiſio ſuperius allata, quòd vtraque eſt prudentia & habitus idem re. differt tamen ratione: quia alia eſt ratio eius vt eſt ad vnũ, alia vt eſt ad plures: & cum vterque ſit habitus agendi cum vera ratione, loquimur enim de vera prudentia, tamẽ præclarior eſt idem habitus vt eſt ad plures, quàm ea ratione qua eſt ad vnũ tantũ. vnde in primo Philoſophus inquit: Quãquàm enim vnius hominis idem & ciuitatis eſt bonum, ciuitati tamen comparare cõſeruareque bonum maius perfectiusque eſſe videtur. Ex quibus patet quòd præclarius eſt conſulere cõmuni bono quàm proprio. Quinetiam ipſum proprium tunc vere adeſſe videtur cum eſt coniunctum cum
75 communi bono familiæ & ciuitatis. [ET TAMEN propriũ vniuſcuiuſque bonum.] Hac in parte refellit opinionem vulgi exiſtimantis eos tantum eſſe prudentes, qui ſuis commodis & bonis conſulunt: communia vero procurantes eſſe nego-

negotioſos. dicit ergo Philoſophus quod non eſt ſicut opinatur vulgus, quia proprium cuiuſque hominis bonum non eſt ſine gubernatione rei familiaris & ciuilis: & hoc poteſt dupliciter intelligi. Primo modo, quia cognitio rerum ſpectantium ad ſeipſum, non erit in prudente ſine cognitione rei familiaris & ciuilis. Oportet enim, vt qui debet ſcire res vere vtiles & bonas ſibi: ſciat ea quæ ſunt vtilia & bona rei familiari & publicæ. Alio modo intelligi poteſt, quòd bonum cuiuſque non eſt ſine bono familiari & ciuili: quia homo eſt animal ſociale, nec ſolus videtur viuere humana vita, ſed alia quadam vita, vt alibi oſtendit: ſed in vita ſociali non videtur aliquis vere eſſe prudens erga ſeipſum, vt percipiat perfecte ea quæ ſibi ſunt bona ſine prudentia familiari & ciuili.

[PRAETEREA autem quonam pacto.] Alia ratio qua dicit quòd illa opinio vulgi non eſt vera, quia nō apparet quomodo aliquis poſsit gubernare rem ſuam ſine cognitione rei familiaris & ciuilis: ſed obſcurum eſſe videtur ſine tali notitia. Quare gradus videntur eſſe in ipſa prudentia. Et ſummus eſt illius qui verſatur circa gubernationem reipubl. ſine qua non videtur quis perfecte gubernare rem priuatam, neque perfecte rem propriam agere, niſi ſit cum publico bono coniuncta. [INDICATVR id quod dicitur.] Alia ratio qua probat per quoddam ſignum ſententiam ſuam contra opinionem vulgi, præſupponendo quòd ille eſt prudens qui habet experientiam rerum ſingularium, quæ pertinent ad vitam humanam. Tunc vltrà ille eſt prudens qui ſcit res ſingulas pertinentes ad vitam humanam: ſed res familiares & ciuiles pertinent ad vitam humanam: ergo ille eſt prudens qui habet cognitionem rerum familiarium atque ciuilium. Patet ratio ex probatione Philoſophi, qui dicit quòd fieri poteſt, vt iuuenes ſciant res mathematicas, & in his eſſe ſapientes: prudentes autem eſſe non poſſunt: quia prudentia non ſolum eſt vniuerſalium, ſed etiam ſingularium, quorum cognitio experientia indiget, & temporis longitudine. Quæ non poſſunt euenire iuueni: eſt enim rudis, vt inquit in primo, experientiamque nō habet actuum vitæ. Oportet igitur prudentem peritiam habere rerum ſingularium. Singulæ autem res ſunt, non ſolum quæ pertinent ad vnum, ſed etiam quæ pertinent ad rem familiarem atque ciuilem.

76 77

[SINGV

78 [SINGVLARIVM.] Non ſolum vniuerſalium. [NAM &
79 hoc.] Ex dictis videtur oriri dubitatio, quam Philoſophus
affert & ſoluit. Quæritur enim vnde ſit cur puer poteſt fieri
mathematicus, non autem ſapiẽs, id eſt primus Philoſophus,
neque naturalis Philoſophus. Et affert poſtea ſolutionem
quòd ideo fit, quia principia mathematica, vel res mathema-
ticæ ſumuntur per abſtractionem. Principia primæ philoſo-
phiæ, & etiam naturalis, innoteſcunt ſenſu vel experiẽtia quæ
longo tempore indiget. Mathematica vero nõ indigent ex-
perientia, quia eorum principia ſunt definitiones rerum quæ
abſtrahuntur à ſingularibus, & non indigent experientia. Ex
quo patet, quòd fieri mathematici poſſunt, non autem primi
philoſophi, neque ſapientes, neque naturales: neque ob ean-
80 dem cauſam prudentes, vt ſuprà oſtendit. [HAEC non cre-
dunt.] Scilicet principia naturalis & primæ philoſophiæ.
81 [SED dicunt.] Scilicet vt audiunt ea referunt, non autem
82 credunt, quia non habuerunt experientiam. [NON ſunt
obſcuræ.] Cognitis enim terminis facile percipiũtur, & præ
ſe ferunt res mathematicæ magnam euidentiam. Sunt enim,
vt ille inquit, in primo gradu certitudinis. Notandum quòd
bene Philoſophus attulit hic iſtas tres ſpecies ſciẽtiarum quæ
oriuntur à triplici genere rerum. Quædam enim ſunt in ma
teria, vt naturales, quædam ſeiunctæ à materia, vt metaphyſi-
cæ, quædam mediæ vt mathematicæ. Iſtæ autem res cogno-
ſcuntur per principia ſua: principiorum autem naturalium
perceptio fit, aut ſenſu & inductione, quæ experientia indi-
get: ſic etiã principia mathematicæ. Mathematica vero prin-
cipia cognitis terminis habentur per abſtractionem quam fa
cere poſſunt pueri. abſtrahentium non eſt mendacium, vt in-
83 quit Philoſophus. [PRAETEREA peccatum.] Affert quar
tam rationem ad probandam ſententiam ſuam contra opi-
nionem vulgi hoc pacto: Si prudens errare nõ debet in con-
ſultando, oportet eum ſingula ſcire in re familiari atque ciui
li: at primum eſt: ergo & ſecundum. Patet ratio, quia prudens
eſt qui non errat in conſultando, & oportet vt habeat noti-
tiam, non ſolum in vniuerſali, ſed etiam ſingularium rerum,
in re familiari & ciuili: quòd ſi nõ habeat, & ſibi proponatur
aliquid de re familiari vel ciuili, facile errare poterit, quod eſt
contra prudẽtem. Et dicit quòd poteſt errare dupliciter: aut
circa

circa vniuerſale,aut circa ſingulare,vt probat exemplo igno rationis de aqua leui & graui. Circa vniuerſale enim fieri po teſt error,veluti ſi quis ignoret omnes aquas ponderoſas eſſe prauas: circa ſingulare,vt ſi quis ignoret hanc eſſe ponderoſam,cum ſit.& hac ſimilitudine oſtẽdit quomodo poteſt fieri error circa vtrũque. Ad hoc igitur vt prudens non erret,debet habere cognitionem rerum tam pertinentium ad rem ciuilem quàm familiarem gubernandam: quia ille eſt perfecte prudens qui ſcit bene conſultare de quauis re pertinente ad vitam humanam,ſi ſibi proponatur, ſiue ſit de re communi, ſiue de propria. [PRVDENTIAM autem non eſſe.]Hæc eſt 84 tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam diuiſit prudẽtiam in membra ſua,viſum eſt ſibi neceſſarium afferre differentiam inter ſcientiam & prudentiam:inter intellectum & etiam prudentiam: quod,etſi antea feciſſet, tamen poſt diuiſionem prudentiæ in partes ſuas hoc congruum videbatur: ſimul etiam quia dixerat nuper quòd pueri mathematici fieri poſſunt, & non prudentes, nec metaphyſici, nec naturales,vt omnis confuſio tolleretur,affert nunc differentiam iſtam.& primo oſtendit quaſi aliquid iam quoquo modo notum,quòd prudentia non eſt ſcientia,hoc pacto: Scientia verſatur circa vniuerſalia tantum:prudentia non verſatur circa vniuerſalia tantum,ſed etiam circa ſingularia: ergo prudentia non eſt ſcientia. Patet ratio,quia prudẽtia non ſolum circa vniuerſale,ſed etiam circa extremum quod eſt ſingulare verſatur. Dicitur autem extremum,quia deſcendendo ab vniuerſali vltimo loco inuenimus: cadit enim in actionem: vnde ſuperius,decretum enim in actionem venit vt vltimum: quare cum ſcientia ſit tantum circa vniuerſale, prudentia vero etiam circa ſingulare: at vniuerſale & ſingulare videtur opponi relatiue & manifeſte differre, certe ſcientia & prudentia differunt. [OPPONITVR autem intellectui.]Nunc 85 affert differentiam inter prudentiam & intellectum principiorum hoc pacto:Ij habitus diſtinguuntur qui ſe habent oppoſito modo circa ſua obiecta: ſed prudentia & intellectus principiorum ſunt huiuſmodi,ergo diſtinguuntur.Ratio patet,quia etſi ambo iſti habitus ſint extremorum: tamen alius, id eſt intellectus,eſt extremorum quæ ſunt prima ex parte naturæ,id eſt vniuerſalia:alius,id eſt prudentia,eſt etiã extremi,

quod

quod videtur primum ex parte noſtra, id eſt ſingulare: vnde Philoſophus in libro Poſteriorum, Atque ea quidem ad nos priora notioráve dico, quæ propinquiora ſenſui ſunt. Ea vero ſimpliciter priora notioráve quæ à ſenſu longius diſtant. Sunt autem remotiſsima quidem ea quæ ſunt vniuerſalia maxime: propinquiſsima vero ſingularia ſunt, atque hæc inter ſe opponũtur, &c. Dicit ergo Philoſophus quod intellectus
86 eſt. [TERMINORVM.] Id eſt principiorum, ſiue ſint complexa vt dignitates, & huiuſmodi: ſiue ſint definitiones. Nam talium principiorũ non eſt ratio, id eſt ratiocinatio, vel probatio, vel definitio. Principia enim, vt antea vidimus, quorum eſt intellectus, non demonſtrantur proprie ea ratione qua principia ſunt, nec definiuntur iterum ſi ſint definitiones, quia tunc definitionum eſſet definitio. Quare talium terminorum & extremorum & principiorum non eſt ratio, nec etiam ſcientia proprie dicta. at prudentia eſt etiam vltimi & extremi cuius nõ eſt ſcientia. Tamen non extremorum quorum eſt ipſe intellectus principiorum, ſed eſt non ſolum circa vniuerſale ſibi accommodatum, ſed etiam eſt vltimi, id eſt extremi & ſingularis, cuius non eſt ſcientia ſed eſt ſenſus, &
87 non quiuis, quia talis extremi non eſt ſenſus. [PROPRIORVM.] Id eſt ſenſus externus. Nam ſenſus eſt duplex, aut externus, aut internus: externus eſt aut viſus, aut auditus, & alij tres quos appellat ſenſus propriorum, quia quilibet ſenſus externus percipit obiectum ſuum proprium, & non alterius ſenſus obiectum: quia viſus percipit colorem, & non ſonum, auditus ſonum & non colorem, & ſic quilibet ſenſus externus eſt proprij obiecti. Quare cum Philoſophus dicit vltimi id eſt ipſius ſingularis, eſt ſenſus non propriorum, ſcilicet eſt ſenſus non externus, ſed internus. Senſus etiam interni ſunt plures. ſed videtur intelligere hic Philoſophus de cogitatiua potentia quæ in brutis dicitur, non exiſtimatiua, vt quidam dicunt, ſed alio nomine, quia exiſtimatio eſt tanquam genus opinionis, & complectitur vires rationales. vnde Philoſophus in libro de Anima: Sunt autem exiſtimationis ipſius hæ differentiæ, ſcientia videlicet, & opinio, & prudentia &c. Et hæc non competunt brutis, quare nec exiſtimatio. Nos igitur per hanc vim ſenſitiuam quæ dicitur cogitatiua in nobis percipimus indiuidua omnium prædicamentorum, vt hanc ſubſtan

ſubſtantiam, hanc vel illam quantitatem vel aliquam, & in mathematicis triãgulum vltimum, id eſt vltimam figuram. Nam ſi mente reſoluamus figuram multorum angulorum, vt exagonum in pentagonum, inde in quadrangulum, demum deueniemus ad triangulum aliquem, quia non eſt figura rectilinea duorum angulorum. quare aliquis triangulus, vt æqualiter, vt indiuiduum vagum percipietur ab iſta vi cogitatiua, quæ eſt præclara potentia ſenſitiua interna. Nam elicit, vt iſti aiunt, ſpecies, & cognitionem ſpecierum non ſenſatarum ex ſpeciebus & cognitione formarũ ſenſatarum, vt amicitiam, inimicitiam, paternitaté, filiationem, & alia huiuſmodi, quæ dicuntur ſpecies non ſenſatæ, quia non ſunt formæ earũ ſenſibiles ſenſibus externis, vt ſunt colorũ formæ & huiuſmodi. Auerrois Arabs philoſophus commentator, poſt ſenſus externos ponit duas potentias ſenſitiuas, quæ ſunt perceptiuæ tantũ: duas retentiuas, quæ ſunt retentiuæ tantũ. Ponit enim exẽplo poſt quinq; ſenſus externos ſenſum cõmunem perceptiuum tantũ: deinde imaginatiuam retẽtiuam tantũ, poſtea cogitatiuam perceptiuam tantũ, deinde memoratiuam retẽtiuam tantũ: poſt hęc eſt ipſe intellectus qui nõ ponitur in inſtrumento corporeo, nec extenditur extenſione ſubiecti, & ipſe ſolus percipit vniuerſale abſtractum ab omnibus conditionibus materiæ, & vtitur omnibus illis potentijs ſenſitiuis, vt miniſtris. Quare cum Philoſophus dicit quòd hæc prudentia magis eſt ſenſus, non intelligit quòd prudentia ſit ſenſus. Nam eſt in intellectu actiuo in ſubiecto, vt vidimus: ſed magis eſt ſenſus, id eſt ipſa prudẽtia vtitur magis hoc ſenſu quàm alio, ſcilicet ipſa cogitatiua vi, quæ immediate videtur miniſtrare intellectui: præterea is qui deliberat non accipit hoc ſenſibile ſenſu externo, vt hoc album, aut hunc ſonum, ſed hanc pacem quæ percipitur ſenſu interno, id eſt à cogitatiua potẽtia. & addit quòd illius, ſcilicet ſenſus externi, eſt alia ratio & alia ſpecies, ſcilicet quàm interni. Cogitatiua enim quæ eſt internus ſenſus, eſt nobilior externo ſenſu. Cũ immediate ſubminiſtret intellectui, & percipiat ſpecies nõ ſenſatas, quas nõ percipiunt ſenſus externi, vt aliquam amicitiã & inimicitiam, pacẽ aliquam, & huiuſmodi: quæ & ſi prudentia, & ipſe intellectus percipiat, & etiam eminẽtiore modo, vtitur tamẽ immediate iſto ſenſu interno, id eſt cogitatiua vi vt miniſtra.

De

De bona conſultatione. CAP. IX.

88 *AT uero quærere, ac conſultare differunt. Conſultare nanque eſt aliquid quærere. Oportet autẽ & de bona conſultatione quidnam ſit, accipere, utrum ſcientia quædam*
ἡ εὐστοχία *ſit,*an opinio, an coniectatio bona, an aliquod aliud genus. Scientia igitur non eſt. Non enim de ijs quærunt quæ ſciunt. At bona conſultatio quædam eſt conſultatio. qui*
89 *uero conſultat, quærit, rationemq́; ſubducit. Atqui neque bona coniectatio eſt. ipſa nanque ſine ratione, & cito fit: ad conſultationem uero longum temporis ſpatium adhibetur. Atque aiunt celeriter quidem deliberata eſſe agen-*
90 *da, cum mora autem conſulẽdum. Præterea, diuerſa ſunt: ſolertia, & conſultatio bona. Solertia uero bona quædam*
91 *eſt coniectatio. *At neque opinio ulla. Sed cum is qui ma-*
ἢ ᾗ δὴ δόξα *le deliberat peccet, is autem qui bene conſultat recte deli-*
ἡ εὐβουλία *beret: conſtat bonam conſultationem rectitudinem eſſe*
οὐδεμία. *quandam. non autem ſcientiæ, neque opinionis. Scientiæ*
92 *nanque non eſt rectitudo: quippe cum neq; peccatum ſit.*
93 *opinionis uero rectitudo, ueritas eſt. Et inſuper determinatum iam eſt id omne, cuius eſt opinatio. at uero neque ſine ratione eſt ipſa conſultatio bona. deficit ergo à mente. Hæc enim nondum eſt enuntiatio. Etenim opinatio non inquiſitio: ſed quædam iam enuntiatio eſt. Qui uero conſultat, ſiue bene ſiue male conſultet, quærit aliquid, ratio-*
94 *nemq́; ſubducit. Sed ipſa conſultatio bona, conſilij quædam eſt rectitudo. Quapropter quærendum eſt primum quidnam ſit cõſilium, & circa quid ipſum uerſetur. Cum*
95 *uero multipliciter rectitudo dicatur, conſtat non omnem rectitudinem, bonam conſultationem eſſe. Incontinens enim & prauus, id quod uidere proponit attinget, cogitando,*

tando, rationemq; ſubducendo. Quare recte quidem con-
ſultabit. malum autem magnum, exiſtimabit. Bene uero 96
conſultaſſe, bonum quoddam eſſe conſtat. talis enim recti-
tudo conſilij, qua bonum quiſpiam aſſequi poteſt, bona
eſt conſultatio. At poteſt quiſpiam & hoc ratiocinatione 97
falſa attingere, atque id quidem quod facere oportet, aſſe-
qui. non autem per quod oportet, ſed falſus medius ter-
minus eſſe poteſt. Quare nec ipſa bona eſt conſultatio,
quia quiſpiam adipiſcitur quidem id quod oportet, non
tamen per quod oportet. Præterea fieri poteſt, ut alius 98
longo deliberans tempore id conſequatur, alius cito. igi-
tur nec illa bona eſt conſultatio: ſed eadem rectitudo bona
eſt conſultatio, qua quiſpiam ratione conducentis aſſequi-
tur quod oportet, & ut oportet, & cum oportet. Inſuper 99
fit ut & abſolute quiſpiam bene conſultet, & ad aliquem
finem. Atque bona quidem conſultatio abſolute eſt ea,
qua ad eum finem qui eſt abſolute finis pergitur recte.
quædam autem ea, qua ad aliquem finem. Quod ſi bene 100
conſultare prudentium eſt, conſultatio bona rectitudo eſt
qua ratione conferentis ad aliquem pergitur finem, cuius
ipſa prudentia eſt exiſtimatio uera.

COMMENT.

AT VERO quærere, ac conſultare differunt.]Hic eſt ter 88
tius tractatus huius ſexti libri, in quo poſteaquàm de-
clarauit quinq; habitus intellectiuos, dixitq; plura de
ipſa prudentia, diuidendo eam in membra ſua: nunc declarat
quaſdam aptitudines ſiue habitus qui cum recti ſunt videntur
coniungi cum ipſa prudentia, & ad eam redigi, vt bona con-
ſultatio, ſagacitas, ſcientia, & huiuſmodi, quibus prudẽtia be-
ne producere poteſt ſuas operationes. Diuiditur autem hic
tractatus in tria capitula. In primo docet quid ſit bona cõſul
tatio. In ſecũdo quid ſit ſagacitas. In tertio quid ſit ſciẽtiá. Si-
ue enim ſint vires, ſiue aptitudines, ſiue diſpoſitiones pruden-

tiæ,harum profecto conſideratio pertinet ad locum vbi agitur de prudentia. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ patebũt. Sed ante omnia Philoſophus tractaturus de cõſultatione, oſtendit quòd quærere & conſultare differunt. Quãdo ſunt aliqua duo, quorum alterum eſt vniuerſalius altero, illa inter ſe differunt: at quærere & conſultare, ſunt huiuſmodi: ergo inter ſe differunt. Patet ratio, quia quærere eſt vniuerſalius, cum ab eo non conuertatur eſſendi conſequentia. Omne enim cõſultare eſt quærere, ſed tamen non omne quærere eſt conſultare, cum quæramus interdum aliqua de quibus non fit conſultari. Vnde in tertio Ethicorum libro, Sed videtur non omnis perquiſitio eſſe conſultatio, ceu cum mathematici aliquid perquirunt: verum omnis conſultatio perquiſitio eſt, &c. Poſt hæc Philoſophus cum velit definire bonam conſultationem, & inueſtigare genus, & differentias ponendas in definitione, remouet nonnulla ne exiſtimarentur eſſe genera eius, oſtendendo quòd non eſt ſcientia, non opinio, neque aliud huiuſmodi. & primo quòd non eſt ſcientia, hoc pacto, Scientia non eſt inquiſitio: bona conſultatio eſt inquiſitio: ergo ſcientia non eſt bona conſultatio. Maior patet. Non enim quærimus de ijs quorum ſcientiam certitudinemq; habemus. Nam ſcientia videtur eſſe terminus inquiſitionis. Minor probatur, quia bona conſultatio eſt conſultatio: at conſultatio eſt perquiſitio, & omne cõſulere eſt quæ-
89 rere, non autem econtra, vt antea percepimus. [ATQVI nec bona coniectatio.] Oſtendit præterea quòd bona conſultatio non eſt bona coniectatio, hoc modo: Bona coniectatio fit ſine diſcuſsione, & fit extemplo: at bona conſultatio non fit ſine diſcurſione & ratiocinatione: ergo bona conſultatio non eſt bona coniectatio, cum non fiant eadem temporis menſura: & bona conſultatio cum examine fiat, vt ita loquar, bona autem coniectatio non ita. Vnde aiunt, vt dicit Philoſophus, longo ſpatio conſultandum, celeriter poſtea agẽdum: &, vt inquit ille, vbi conſulueris, mature facto opus
90 eſt. & ſic patet quòd ſunt diuerſa. [PRAETERBA diuerſa ſunt ſolertia.] Probat idem alia ratione, Si bona conſultatio eſſet bona coniectatio, tunc bona conſultatio eſſet ſolertia. at nõ eſt ſolertia: ergo nõ eſt bona coniectatio. Sed animaduertendum quomodo valeat iſta argumentatio, Solertia eſt quædam

quædam ſpecies bonæ coniectationis, & videtur eſſe inuentrix medij quod eſt cauſa coniungendi duo extrema ex quibus oritur concluſio. nam, vt dicit Philoſophus in libro Poſteriorum, ſolers videtur eſſe ille qui perceptis extremis acute & celeriter coniectat medium: vt ſi videat quis pauperem loquentem cum diuite, coniectat ſtatim illum pecunias quærere, & talis coniectatio eſt medij, quod eſt finis, & cauſa ob quam illa duo extrema iunguntur: bona autem conſultatio eſt medij, non eius quod eſt finis, ſed eorum quæ ſunt ad finem. Cum igitur ſolertia ſit quædam ſpecies talis bonæ coniectationis, oportet dicere in ea argumentatione ad hoc vt valeat, dicere, inquam, hoc pacto, Si bona conſultatio eſſet bona coniectatio, tunc eſſet aut ſolertia, aut aliqua alia ſpecies bonæ coniectationis: at non eſt ſolertia, neque alia ſpecies bonæ coniectationis: ergo bona conſultatio non eſt bona coniectatio. [AT neq; vlla eſt opinio prorſus.] Nunc autem Philoſophus dicit bonam conſultationem non eſſe opinionem: & quia hoc ſatis manifeſte patet, ideo non probat. ſimul etiam quia hoc idem tangit inferius. Probari tamen poteſt, hoc pacto, Opinio non eſt inquiſitio: bona conſultatio eſt inquiſitio, ergo bona conſultatio non eſt opinio. Præterea opinio eſt aſſenſio firma alterius partis contradictionis: bona autem conſultatio non eſt huiuſmodi, ergo ipſa non eſt opinio. [SED cum is qui male.] Hæc eſt ſecunda 91
pars huius capituli, in qua poſteaquàm declarauit quid non eſt bona conſultatio, nunc declarat quid ea ſit ex parte generis, hoc pacto: Quicunque recte benéque deliberat, id agit rectitudine quadam: at bene conſultans bene deliberat, ergo bene conſultans id agit rectitudine quadam. Ex quo patet, quòd bona conſultatio eſt quædam rectitudo. & ſic habemus genus bonæ conſultationis. Omnis enim bona conſultatio videtur eſſe rectitudo, non autem econtra. [QVI bene cõ- 92
ſultat recte deliberet.] Scilicet per bonam conſultationem, quæ eſt rectitudo quædam, vt diximus. [NON autem ſcien- 93
tiæ neq; opinionis.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus inuento genere bonæ cõſultationis, nunc quærit differentias ponendas in eius definitione. & primo oſtendit quòd rectitudo iſta pertinens ad bonam conſultationem non eſt ſcientiæ rectitudo, hoc pacto, Illius non eſt rectitudo

pertinens ad bonam conſultationem,cuius nullus poteſt eſſe error:at ſcientiæ non eſt error:ergo ſcientia non eſt rectitudo. Patet ratio,quia ſi ſcientia eſſet error non eſſet vere ſcientia mentis habituum, vt inquit Philoſophus in ſecundo Poſteriorum,quibus verum perſpicimus, quidã veri perpetuo ſunt vt intellectus, atque ſcientia,&c. Deinde oſtendit quòd nõ eſt rectitudo opinionis hoc pacto: Opinionis rectitudo eſt ipſa veritas:ſed bonæ cõſultationis rectitudo eſt cõſilij, ergo non eſt rectitudo opinionis. Item opinio eſt rei iam determinatæ,& firmæ:bona conſultatio non eſt rei determinatæ:ergo bona conſultatio non eſt opinio, nec rectitudo vnius eſt rectitudo alterius.Item bona conſultatio non poteſt eſſe ſine ratione,id eſt ſine diſcurſu: ſed opinio poteſt eſſe ſine diſcurſu: ergo opinio non eſt bona conſultatio.& dicit Philoſophus quòd deficit à mente,id eſt ab opinione, quia ipſa eſt ſemper cum diſcurſu,nec eſt adhuc firma,& quęrit quid ſit agendũ,nec quieſcit donec deliberetur & decernatur. Ideo dicit Philoſophus quòd nondum eſt enuntiatio, id eſt aut affirmatio aut negatio,ſcilicet vt dicat hoc eſſe agédum vel non eſſe agendũ,ſed quid & quonã pacto ſit agendum quærit atque diſcurrit. Verũ opinio non quærit,ſed de re poſita & terminata eſt quædã enuntiatio, id eſt quædã aſſenſio affirmandi aut negãdi. Dicit ſecũ hoc eſſe,aut non eſ-
94 ſe arbitrando. [SED ipſa cõſultatio bona.] Hac in parte Philoſophus declarat quòd bona conſultatio eſt rectitudo cõſilij:quod probari poteſt hoc pacto,Bona cõſultatio cum ſit quædam rectitudo,aut eſt ſcientiæ,aut opinionis, aut conſilij:ſed nec primum,nec ſecundum: reſtat vt ſit tertium, ſcilicet vt ſit rectitudo conſilij.quod cum ita ſit,vidẽdum eſt,inquit,cuius eſt cõſilium,& circa quod verſatur,deinde dimittit hoc,quia latiſsime declarauit in tertio quòd conſilium eſt eorum quæ ſunt ad finem, & quòd de æternis nemo conſultat,nec de alijs multis quæ ibi refert,ſed conſultamus de ijs
95 quæ agi poſſunt,& à nobis quidem agi,vt ibi patet. [CVM vero multipliciter.] Declarat Philoſophus qualis eſſe debeat iſta rectitudo conſilij pertinens ad bonam conſultationem.Nam cum multifariam dicatur rectitudo conſilij, primo ex parte finis ſibi propoſiti, ſecũdo ex parte mediorum quibus acquiritur talis finis, tertio ex tempore, & menſura

con

conſultationis: videndum eſt quas conditiones habere debeat ea rectitudo conſilij quæ eſt propria bonæ conſultationis, vt ſuis differentijs ab alijs diſtincta perſpiciatur & complexa afferatur definitio eius. Nõ enim omnis rectitudo conſilij pertinet ad bonam conſultationem, nam aliqua videtur pertinere ad incõtinentem qua dirigendo conſilia ſua conatur attingere finem aliquem perniciosum ſibi propoſitũ. Talis autem rectitudo conſilij non pertinet ad bonam cõſultationem, ſed illa quæ habet ſibi propoſitum bonum finem. Vnde addenda eſt illa particula, ſcilicet vt ſit rectitudo conſilij circa bonum finem ſibi propoſitum. [RECTE quidem.] 96
quia recta poterunt eſſe media, propoſitum tamen malum.

[AT poteſt quiſpiam.] Addit vlterius aliam conditionem 97
ad rectitudinem conſilij quæ eſt propria bonæ conſultationis. requiritur enim non ſolum vt finis ſit bonus, ſed etiam omnia media, quæ tendunt & dirigũtur ad illum finem. Nam fieri poteſt, vt inquit, quòd aliquis aſſequatur bonum finem, nõ tamen per decẽtia media. & ibi videtur eſſe rectitudo cõſilij, nõ tamen pertinens ad bonam conſultationẽ, cum non ſint debita media. Nam ſi quis conſiliũ agat ſuccurrendi amico: propoſitum tale, & finis videtur eſſe bonus: tamen ſi quærat furandum eſſe vt ei ſubueniat, non erit hoc bene conſultare. Vis enim prudentiæ eſt, vt bono propoſito fine, media honeſta inueniat ad talem finem conſequendum. Ratiocinatione falſa: quaſi dicat, quòd ſimile ſit in rebus agendis, vt in ſpeculandis, & ſyllogizando. Veluti quòd non ſolum ex veris, ſed etiam ex falſis poteſt fieri concluſio vera ex forma ſyllogiſmi, hoc pacto: Omnis lapis eſt riſibilis, Omnis homo eſt lapis: ergo omnis homo eſt riſibilis. Hic propoſitiones præmiſſæ ſunt falſæ, & tamen concluſio ex illis ſecũdum formam ſyllogiſmi eſt vera. Eadem etiam fieri poteſt ex veris propoſitionibus, hoc pacto: Omne diſciplinabile eſt riſibile: omnis homo eſt diſciplinabilis, ergo omnis homo eſt riſibilis. Innuit ergo Philoſophus quòd ſicut cõcluſio vera concludi poteſt tam ex falſis quàm veris propoſitionibus, & medijs: ſic finis bonus acquiri poteſt tam per mala quàm per bona media: & illa conſultatio quæ eſt per mala media, non erit bona conſultatio, quamuis dici poſſit quædam rectitudo conſilij, vt patet. Poſuit autem Philoſophus ſimilitudinem ſum-

ptam à ſpeculatiuis vt declararet eam quæ eſt in actiuis. nam ſicut in illis dicitur proprie verum & falſum: & ſicut ibi ſe ha
98 bet verũ ad falſum, ita in actiuis bonũ ad malum. [PRAETEREA fieri poteſt.] Addit tertiam conditionem Philoſophus. Non enim omnino ſufficit vt ſit finis bonus, & media bona: ſed requiritur etiam congruitas, & opportunitas temporis, & quaſi quidam modus, vt nec nimium celeriter, nec nimium tarde, ſed vt res exigit, & vt oportet & decet ſecundum tempus deliberemus. Quare rectitudo conſilij bonæ conſultationis requirit etiam, vt diximus, debitam menſuram temporis. Sed ea rectitudo, allatis conditionibus requiſitis ad hoc vt rectitudo conſilij ſit bona conſultatio: nũc ex dictis affert definitionem bonæ conſultationis, dicendo quòd rectitudo conſilij eſt bona conſultatio talis, & econtra bona conſultatio eſt rectitudo conſilij talis, ſcilicet qua qui vtilitatis ratione conſequitur id quod oportet, id eſt finem bonum, & vt decet, debitis medijs, & cum oportet, id eſt congruo tempore. Accipit autem hic vtile pro bono, & pro eo quod confert nobis ſimpliciter, & non reſpectu alicuius de-
99 prauati iudicij. [INSVPER fit vt & ſimpliciter.] Diuidit nunc bonam conſultationem Philoſophus. Ex eo quòd duo ſunt fines reſpectu quorum dicitur conſultatio bona, eſt ſimpliciter finis, qui eſt vltimus finis humanus, id eſt ipſa felicitas: eſt etiam finis aliquis particularis, cum aliquis cõſultat de ijs quibus pergitur ad aliquem finem particularẽ, veluti de cõponendo bello, cuius compoſitione ſequatur pax, & felicitas totius ciuitatis: talis igitur finis particularis ordinatur ad vlteriorem finem, & ad ſimpliciter finem, id eſt ad felicitatem. Sic igitur de vtroque, ſcilicet de particulari, & de ſim-
100 pliciter fine poteſt eſſe bona conſultatio. [QVOD ſi bene conſultare.] Affert deſcriptionẽ ipſius bonæ conſultationis magis breuem, in qua definitione accipit ipſam prudẽtiam. Nam ſi bene cõſultare eſt propriũ prudentis, dicemus quòd bona conſultatio eſt ea rectitudo cõſilij, qua vtilitatis, id eſt boni cauſa quis aſſequitur aliquẽ finem, cuius prudẽtia eſt vera exiſtimatio: & hoc addito nõ oportet apponere alias cõditiones, quia vbicunque eſt prudentia, ibi videntur eſſe aliæ virtutes. Cum enim ipſa cõſtituat mediocritates in alijs virtutibus, ipſa etiam inueniet bona media, & bonũ finem & cõgruum

gruum tempus.Poteſt igitur dici breuiſsime definiendo bonam conſultationẽ,quòd bona conſultatio ſit cõſultatio prudẽtis. Vnde Philoſophus videtur redigere hæc omnia actiua ad prudẽtiam tanquã ad principẽ & moderatricẽ iſtarum virtutum actiuarũ & moraliũ.Notandũ quòd bona conſultatio duobus modis ſumi poteſt.Primo vt habitus tantũ ſicut prudẽtia, & vt vis quædã quæ eſt pars prudẽtiæ,vel vis eiuſdẽ qua prudẽs poteſt bene cõſultare.Alio modo pro operatione,ſicut Philoſophus videtur accipere cũ dicit eã profluere ab ipſa prudẽtia: & ſic dupliciter definiri poteſt.Primo modo quòd ſit habitus mẽtis,quo quiſpiã cõſultare bene poteſt proponẽdo ſibi bonũ finem,& ſeruãdo bona media,& congruitatem tẽporis. quòd ſi accipiatur vt operatio, definiatur vt vltimo loco definiuit Philoſophus cum dixit,cuius prudẽtia eſt vera exiſtimatio. Notandũ quòd conſultatio poteſt ſumi in genere:& ſic cõſiderata nõ eſt adhuc aut bona aut mala.deinde diuidi poteſt in duas ſpecies,ſcilicet in bonam & malam conſultationem.Bona conſultatio eſt illa quæ habet illas conditiones quas diximus,& ea eſt aut ad bonum finem ſimpliciter, aut ad aliquem finem bonum particularem.Mala conſultatio eſt,cum aut deficit à fine bono,aut à medijs bonis,& à tempore congruo & debito.

De ſagacitate. CAP. X.

ESt autem & ipſa ſagacitas, cui contrarium 101
eſt hebetudo.quibus ſagaces dicimus,ac hebetes: nec idem omnino quod ſcientia aut opinio(omnes enim ſcientes uel opinantes,ſagaces eſſent) nec una quædam ſcientia. ut aut medicina de ſanis, aut geometria circa magnitudines. Neque enim de ijs eſt quæ ſunt ſemper,& non mouentur.neque de ijs quæ à quouis fiunt, ſed de quibus dubitauerit quiſpiam, aut cõſultauerit. Quapropter eſt quidem de ijs circa quæ uerſatur prudentia. Non eſt autem idem ſagacitas, & 102
prudentia. Prudentia nanque præceptiua eſt. finis enim ipſius eſt, quidnam ſit agendũ,aut nõ agendũ præcipere:

103 *ſagacitas autem iudicatiua eſt ſolum. Idem eſt enim ſaga-*
104 *citas, & bona ſagacitas: quippe cum ſagaces, ſint & boni ſagaces. Neque autem habere, neque accipere prudentiam, eſt ipſa ſagacitas, *ſed in opinationis uſu ad ea bene iudicanda de quibus eſt prudentia, alio dicente conſiſtit. Fitq; hic perinde atque cum diſcipulus ea diſcit, ac comprehendit quæ à ſcientiam tradente præcipiuntur.*

In codice ſic legitur, ἀλλ' ὥσπερ τὸ μανθάνειν λέγεται συνιέναι, ὅταν χρῆται τῇ ἐπιστήμῃ, οὕτως ἐν τῷ χρῆσθαι τῇ δόξῃ ἐπὶ τὸ κρίνειν περὶ τούτων, περὶ ὧν ἡ φρόνησίς ἐστιν. ἀλλ' ὁ λέγοντος καὶ κρίνειν καλῶς. τὸ γὰρ εὖ, τῷ καλῶς, ταυτό. καὶ ἐντεῦθεν ἐλήλυθε τοὔνομα ἡ σύνεσις, καθ' ἣν εὐσύνετοι ἐκ τῆς ἐν τῷ μανθάνειν. λέγομεν γὰρ τὸ μανθάνειν συνιέναι πολλάκις.

COMMENT.

Est autem & ipſa ſagacitas, cui quidem.] Hoc eſt ſecundum capitulũ huius tertij tractatus, in quo poſteaquàm antea declarauit quid ſit bona conſultatio, nunc declarat alium habitum mentis actiuæ, qui habitus ſiue diſpoſitio pertinet ad prudẽtiam, & dicitur ſagacitas. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima oſtendit quid non ſit ſagacitas. In ſecunda quid ipſa ſit, ſicut fecit de bona conſultatione. Primo igitur proponit ſagacitatem eſſe habitum ſiue diſpoſitionem: & eius contrarium hebetudinem. & hoc probat ex ijs qui habent illa. Quoſdam enim homines ſagaces vocamus, quoſdam hebetes. Poſt hæc oſtendit, quòd ſagacitas non eſt idem quòd ſcientia, nec opinio, nec aliqua ſcientia in ſpecie: & probat hoc pacto, Si ſagacitas eſſet ſciẽtia vel opinio, tunc omnes ſcientes & opinantes eſſent ſagaces. Conſequens falſum, ergo & antecedens: probatur conſequentia, quia ſicut ſcientia dicitur ſciens: ſic ex conſequenti diceretur ſagax ſi idem eſſet ſcientia & ſagacitas. Aſſumptio patet, quia multi ſunt ſcientes & opinantes, & tamen non ſunt ſagaces. Item probat vlterius ſagacitatem non eſſe aliquam particularem ſcientiam, vt magis innoteſcat quòd non eſt ſcientia. & probat hoc modo, Si ſagacitas eſſet aliqua ſcientia particularis, veluti geometria, vel medicina, vel huiuſmodi: tunc ſicut medicina eſt de ſanis, & geometria de magnitudinibus: ſic eſſet & illa. Conſequens falſum, ergo & antecedens. Patet autem ratio, quia ſcientiæ diuerſificantur, aut ſubiectis, aut modis diuerſis, quibus verſantur circa talia ſubiecta: nunc vero eſt manifeſtum quòd ſagacitas non eſt circa talia, & eo modo, vt ſcientia. Notandum quòd Philoſophus videtur ſumere hic ſcientiam largo modo, non eam quæ diſtinguitur

contra

contra artem,ſed illam quæ prædicari poteſt de arte & ſcientia,quæ definiri poteſt hoc pacto:Scientia eſt habitus in quo eſt ordo inter propria, & poſteriora.Hæc definitio videtur competere ſcientiæ quæ eſt ſupra artem,& ſcientiæ propriæ dictæ. Ideo poſuit Philoſophus illa duo exempla, quorum vnum eſt ars,ſcilicet medicina:aliud ſcientia proprie, vt geometria. Patet igitur quòd ſagacitas non eſt de ijs de quibus eſt ſcientia vel opinio,ſcilicet de ijs quæ ſunt ſemper,nec de ijs quæ nunquam mouentur,& huiuſmodi:ſed de ijs de quibus fit conſultatio,& quæ agi poſſunt,& à nobis quidem agi. Hæc talia in tertio ſunt recitata. Nam ex varia diſtinctione rerum de quibus ibi fit mentio videtur oriri diſtinctio habituum qui ſunt in nobis:verſatur autem circa ea omnia circa quæ verſatur ipſa prudentia,id eſt circa ea quæ aliter ſe habere poſſunt,& à nobis agi. [NON eſt autem idem ſagacitas.] 102
Etſi ſagacitas & prudentia verſentur circa eadem, & in hoc conueniant:tamen vt intelligatur quòd non ſunt ijdem habitus,oſtendit Philoſophus eſſe diuerſos hoc pacto: Hi habitus ſunt diuerſi,quibus competunt diuerſæ operationes: at prudentia & ſagacitas ſunt huiuſmodi:ergo ſunt diuerſi. Patet ratio,quia etſi ſit quædam propinquitas inter iſta duo,& videantur hoc modo conuenire,quia ſunt circa eadem:differunt tamen,quia diuerſo modo verſantur circa ea. Nam prudētiæ munus eſt,propoſito fine,qui videtur proponi à virtute morali ſiue ab appetitu diſpoſito à virtutibus moralibus, quærere illa quæ perducant ad talem finem. Deinde inuenire. Denium præcipit quòd eſt vltimum & principale eius officium. Hæc tria videntur eſſe prudentiæ. ſagacitas tantum eſt dijudicatiua. Nam ille eſt ſagax qui dijudicat huiuſmodi res pertinentes ad prudentiam. & hæc non poteſt eſſe ſine prudentia,nec prudentia ſine illa in eo quo eſt,cum ſit aptitudo quædam prudentiæ. Et ſic patet quòd ſagacitas eſt principium dijudicandi. Poſt hæc addit Philoſophus quòd idem eſt ſagacitas,& bona ſagacitas:& hoc addere videtur Philoſophus, quia homines interdum ſumunt ſagacitatem pro aſtutia quadam malitioſa, ſed ipſe vult vt ſagacitas accipiatur in bonam partem:& ideo dixit quòd idem eſt ſagacitas, & bona ſagacitas.& non euenit vt ſuprà de conſultatione, vbi oſtendatur quòd quædam conſultatio eſt bona, quædam

non bona:ſed ſagacitas ſemper intelligitur bona vt etiã pru
103 dentia. [NEQVE autem habere nec accipere.] Poſſet ali-
quis dicere, Si ſagacitas non eſt prudentia, eſt tamen habere
aut acquirere & accipere prudentiam. Probatur igitur quòd
nullum iſtorum eſt ſagacitas, hoc pacto, Ea quæ non ſunt ſi-
mul, non ſunt eadem: ſed ſagacitas, & accipere prudentiam
nõ ſunt ſimul: ergo nõ ſunt eadem. Valet enim, Sunt eadem,
ergo ſunt ſimul: ſed non econtra. Dubitatur quia Philoſo-
phus videtur loqui de ſagacitate & prudentia, quæ ſunt habi
tus quoquo modo: ergo oſtendit habitum præcedere habi-
tum, per hoc quòd vna operatio præcedit alteram. Nam ac-
quirere vel accipere prudẽtiam, & dijudicare, & ſimilia, ſunt
operationes, & de ijs videtur loqui. Dicendum quòd ita ſe
habent operationes vt ipſi habitus. Nam ſi vnus habitus præ
cedit aliũ, & operatio eius videtur præcedere operationem
alterius ſecundum aliquam proprietatem, ſecundum eorum
104 ſententiam, qui ponunt ordinem in ſimilibus. [SED ino-
pinationis vſu.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua
poſteaquàm oſtendit quid non eſt ſagacitas, nunc declarat
quid ipſa ſit: & quanuis hoc innuit cum dixit ſuprà, quòd eſt
ipſa dijudicandi principium, tamen hic apertius eam oſtẽdit
afferendo quandam ſimilitudinem ex qua colligi poteſt de-
finitio ſagacitatis Accipit igitur iſta quatuor, Prudentiam
& diſciplinam, & doctorem in quo actu eſt ſcientia, & diſci-
pulũ qui eruditur à doctore, & ex operationibus docendi &
diſcendi oſtẽdit quid ſit ſagacitas, & dicit quòd ſicut fit quã-
do quis vtitur ſua ſciẽtia docendo, quia tũc eſt diſcipulus qui
diſcit, & bene dijudicat de ijs quæ dicit magiſter, dato quòd
non ſit homo hebes: ſic ſe habet in rebus agendis ſagacitas
reſpectu prudẽtiæ. Doctor autem quærit, & inuenit quid ſit
dicendum, poſtea affert illud: ſic facit prudens, & prudentia
in agendis: ſcientia igitur doctoris eſt ſicut prudentia. Eſt
autem ibi diſcipulus, qui dicetur ſagax, id eſt bene percipiens
illa quæ dicuntur. Quod ſi ille ita ſe habet vt bene ea perci-
piat, tunc dicitur habere ſagacitatem, & hoc nihil aliud eſſe
videtur niſi diſcere, id eſt bene percipere ea quæ dicta ſunt.
Idem fit in ipſa prudentia & ſagacitate, cuius officium eſt
percipere ea quæ à prudente ſunt inuenta, bene eſſe coniun-
cta. Inopinationis vſu. ſcilicet docendo per ſciẽtiam quam
habet

habet in ſe tunc ipſum. Diſcere. ſcilicet quod facit diſcipulus bene percipiendo ea quæ docentur. Dicitur ſagaciter ſe habere. quia bene dijudicat ea quæ dicuntur: ſic in agendis cum prudens percipit res circa quas verſatur ipſa prudentia: tũc ſagax dicitur qui recte & bene dijudicat ea quę percipiũtur. Atque hinc, ſcilicet ex hoc bene addiſcẽdo & iudicãdo videtur ſumpſiſſe nomen ipſa ſagacitas. In diſcendo. ſcilicet quando aliquis diſcit, & vlterius dijudicat ea quæ diſcũtur à magiſtro. Græcè συνιέναι ἀπὸ τοῦ μανθάνειν. Notandum quòd ſagacitas duobus modis dici poteſt: vno modo in ſpeculatiuis, & alio modo in actiuis, quæ ab illa videntur appellari. Hæc autem in agendis nunc pro habitu nunc pro operatione ſumitur, ſicut diximus de bona conſultatione. Notandũ præterea quòd ex dictis emergit etiã ratio clarior illa ſuperior, quòd ſagacitas non eſt, accipere prudentiam: ſed eſt poſt inuenta & præcepta à prudentia: quia de talibus iudicat. & bene oſtendit conditionẽ eius Philoſophus, collocando prudentiam & ſagacitatem in diuerſis vt clarius intelligeretur. Ex ſupradictis afferri poteſt definitio ſagacitatis hoc pacto, Sagacitas eſt habitus in agendo, qui eſt principiũ dijudicandi ea omnia quæ à prudentia præcipiuntur.

De ſententia.

CAPVT XI.

EA uerò quæ uocatur ſententia, qua bene ſentientes homines dicimus ſententiamq́; habere, iudicium eſt rectum æqui & boni uiri. Cuius hoc indicium eſt. Bonum enim & æquum uirum ad ignoſcendum procliuem dicimus eſſe. & ueniam in aliquibus dare, bonum & æquum eſſe. at uenia, ſentẽtia eſt iudicatiua recta æqui & boni uiri. recta autẽ eſt ea quæ eſt ipſius ueracis. Omnes autẽ habitus non ſine ratione ad idẽ tendunt. Nam ſentẽtiam, ſagacitatem, prudentiã, & mentẽ ad eoſdẽ afferẽtes, prudẽtes illos atq; ſagaces, & ſententiam habere, mentemq́; dicimus. Omnes enim 105 106

enim hæ potentiæ , extremorum ſunt ac ſingularium.
Atque idem ea ratione qua eſt idoneus ad ea iudicanda de
quibus eſt prudens,ſagax eſt,beneq́; ſentiens,aut ad dan-
dam ueniam aptus . Bona *enim & æqua , omnibus ſunt*
communia bonis , ea ratione qua ad alium tendunt . ſunt
autem ſingularia & extrema ea omnia quæ agi poſſunt.
Et prudentem oportet ipſa cognoſcere . Et *ſagacitas &*
107 *ſententia circa hæc ipſa uerſantur .Hæc autem ſunt extre-*
108 *ma.* Et *intellectus extremorum eſt ad partem utranque.*
E*tenim primorum terminorum , ac extremorum intelle-*
109 *ctus eſt & non ratio .* Is *quidem ad demonſtrationes atti-*
110 *net immobilium terminorum , atque primorum.* Is *autem*
qui in agendis rebus uerſatur , extremi & contingentis,
111 *atque alterius propoſitionis . Hæc enim principia ſunt*
eius , gratia cuius . Ex *ſingulis enim oritur ipſum uni-*
uerſale.horũ igitur ſenſum habere oportet. hic autem eſt
112 *intellectus .* Q*uapropter & naturalia hæc eſſe uidentur.*
113 A*tque ſapiens quidem natura eſt nemo , ſententiam au-*
tem habet , & ſagacitatem & intellectum natura . S*i-*
gnum autem eſt nos hæc etiam ætates ſequi putare. atque
hæc ætas intellectum & ſententiam habet , tanquam cau-
114 *ſa ſit ipſa natura .* Q*uocirca principium & finis eſt in-*
tellectus . E*x his enim & de his , ipſæ demonſtrationes*
115 *efficiuntur .* Q*uare non minus eorum qui ſunt experti,*
& ſeniorum uel prudentium & demonſtrabilibus ſen-
tentijs , opinionibus'ue , quàm ipſis demonſtrationibus
mentem adhibere oportet . Q*uia nanque iam experien-*
116 *tia uiſum habent , principia ipſa cernunt .* Q*uid igitur*
prudentia & ſapientia eſt , in quibus utraque uerſatur,
& diuerſarum animæ partium utranque uirtutem eſſe,
iam diximus.

COM

COMMENT.

EA VERO quæ vocatur ſententia.] Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus,iu quo poſteaquàm ante docuit 105
de bona conſultatione, & de ſagacitate: nunc declarat ſententiam,quæ eſt alius habitus mentis ſiue diſpoſitio quædam,& eſt coniuncta cum ipſa prudentia,& ad eam pertinet. Diuiditur autẽ in duas partes. In prima oſtendit quid iſte habitus ſit,& affert diffinitionẽ eius. In ſecunda comparat omnes iſtos habitus ſimul,vt patebit. Dicit ergo in primis quòd ſententia eſt huiuſmodi vt ex ea appellemus quoſdã bene ſentientes,& mites ſententia,qui eam habẽt,& poſtea affert diffinitionem ſuam,dicendo quòd ſententia eſt iudicium rectum viri boni,& æqui. & hoc probat per quoddam ſignum, quia dicimus bonum & æquum virum habere mitem ſententiam. & poſtea deſcribit mitem ſententiam, dicens quòd ipſa eſt viri boni & æqui iudicium circa ea quæ ſunt bona & æqua. & ſubdit quòd recta ſententia eſt illa, quæ eſt iudicium viri boni & æqui, qui vere eſt talis, vt patet in textu. Notandum quòd ſententia ad hoc propoſitum duobus modis ſumi poteſt. Primo modo vt habitus. Secundo modo vt operatio profluens ab habitu. Hic autem Philoſophus videtur diffinire eam vt operationem: poteſt autem deſcribi vt habitus hoc pacto, Sententia eſt habitus,qui viri boni & æqui eſt iudicandi principium quo ipſe dijudicat,& ignoſcſt vt oportet. Notandum quòd ſententia,& ſagacitas ſunt principia iudicandi ea quæ præcipit ipſa prudentia,& in hoc cõuenire videntur. Differentia verò eſt,quia ſagacitas eſt viri ſagacis: ſententia autem viri æqui & boni. Sagax ſequitur omnem ordinẽ eorum quæ inuenta & præcepta ſunt à prudẽte, iudicando ea recte quæſita eſſe & inuenta. Sententia verò cum ſit poſt prudentiam, dijudicat etiam ipſa ea quæ præcipiuntur à prudentia, ſed non eodem modo vt ſagacitas, quia ſagacitas non videtur eſſe correctiua. Sententia verò forſitan eorum correctiua eſſe poſſet, quæ euenirent præter intentionem prudentis, quia vniuerſaliter loquendo non potuit complecti omnes caſus qui euenire poſſent. Itaque ſi eueniat aliquid in quo ſeruãdo iuſſa prudentis fieret error, tunc ſententia ſe interponit talia iudicando,& vir bonus habens talẽ ſententiam recte corrigere poteſt. Patet igitur quòd ſentẽtia eſt principium iudicandi

candi ea quæ inuenta & percepta ſunt à prudente, & eſt iudicium boni & æqui viri. Ita quòd in diffinitione eius cadere videtur vir bonus. & æquus, vt manifeſte apparet. Notandum quòd ſententia ſumitur multifariam, vt alicuius ſcripti mens, vt ea quam affert iudex: tum mens & opinio. Hic autem non capitur iſtis modis, ſed vt dictum eſt, aut pro iudicio æqui & boni viri, aut pro habitu qui eſt principium talis iudicij, & talis eſt coniuncta cum prudentia: æquitas autem & bonitas eſt habitus in voluntate, vt plerique aiunt, vel potius in appetitu ſenſitiuo coniunctus cum ipſa iuſtitia, & æquitas, & bonitas, & non eſt principium iudicandi: ſed mouendi appetitum, vt feratur ad aliquid ignoſcendum, vt oportet: ſententia verò eſt principium iudicandi, propterea eſt in intellectu actiuo.

106 [OMNES autem habitus.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm diffiniuit ipſam ſententiam, nunc comparat dictos habitus inter ſe: ſcilicet ſententiam, ſagacitatem, prudentiam, tum etiam intellectum qui ſumitur hic pro habitu principiorum actiuorum. Oſtendit ergo quòd omnes ij habitus conueniunt primo, quia ſunt ſimul in eodem ſubiecto, vt qui eſt prudens ſit ſagax, & econtrà: deinde quia omnes ſunt extremarum, & ſingularium rerum de quibus eſt prudentia. Sunt igitur in eodem omnes, vt diximus: quia prudens idem eſt etiam ſagax, & ſententiam habens: differunt tamen iſti habitus ratione, quia alia eſt ratio prudentiæ, alia ſagacitatis, licet ſint in eodem: nam eũdem dicimus prudẽtem, quia quærit, inuenit & percipit ea quæ ſunt agenda pro aliquo fine bono conſequendo. Idem etiam dicitur ſagax, quia percipit omnia quæ præcepit prudens, & dijudicat illa ſe recte habere. Idem quoque dicitur habere ſententiam, vt dijudicat iuſſa à prudentia conſiderando perſonas, & conditiones, & voluntates, occaſiones, & tempora, ea quæ indigent correctione & venia ob aliquem particularem caſum, qui in vniuerſali à prudente legumlatore cõprehendi non potuit, & fieret error ſi ſeruaretur in eo præceptum prudentis. Itaque ſententiam habens cum ſit æquus & bonus vir, iudicio ſuo quod eſt ſententia dijudicat illud, & æquitate, & bonitate emendat. Is etiam dicitur habere intellectum, id eſt mentem actiuam principiorũ, quæ ſunt principia rerũ agendarum, & experientia comparantur, quæ principia vt habet

dicitur

dicitur habere intellectum. Vnus ergo & idem eſt homo habens omnes iſtos habitus qui ſunt in intellectu actiuo tanquã in ſubiecto,& omnes ij habitus ſunt etiam extremarum, id eſt ſingularium rerũ. Dicit poſtea Philoſophus quòd [ET intellectus extremorum eſt ad partem vtranque.] Accipere videtur nomen commune, ſcilicet intellectum actiuum, & ſpeculatiuum. Nam ſicut ſunt duplices res, ſcilicet ſpeculabiles & agibiles, ita etiam duplicia ſunt principia, & duplex intellectus, id eſt habitus principiorum, quorum alter eſt ſpeculatiuorum, alter verò principiorum actiuorũ: licet proprie intellectus, qui eſt habitus principiorũ, in ſpeculatiuis dicatur, vt ſuprà declarauit Philoſophus,& vterque eſt extremorum, ſed diuerſo modo, quia extrema ſunt diuerſa,& alia vniuerſalia, alia ſingularia. quare ſiue incipiatur ab vniuerſalibus, quæ ſunt prima ex parte naturæ: ſiue à ſingularibus, quæ ſunt prima ex parte noſtra, ſemper extremorum eſt intellectus. dicũtur autem principia eſſe extrema, quia ſunt prima. at in ſpeculatiuis ſunt vniuerſalia, in actiuis ſunt ſingularia. Quare hinc vel inde capias, ſemper extremorum eſt intellectus, id eſt habitus principiorum qui dicitur intellectus. at ſpeculatiuus eſt extremorum vniuerſalium: actiuus ſingularium. Singularia enim ſunt principia in rebus agendis, quorum oportet habere ſenſum: hic autem eſt intellectus, non quod ſenſus ſit vis vel intellectiua vel rationalis: ſed appellatur intellectus hic à Philoſopho ipſa vis cogitatiua, vel quia immediate ſubminiſtrat intellectui, vel quia iſta vis cogitatiua adeò eminet inter omnes vires ſenſitiuas internas vel externas, vt reſpectu illarum videatur eſſe quaſi vt quidam intellectus, non quòd ſit ſecundum eſſentiam, ſed reſpectiue, vt dicimus. De hac vi ſenſitiua loquutus eſt etiã ſuprà Philoſophus in vltimo capitulo ſecũdi tractatus, cũ inquit quòd talis eſt is ſenſus, quo ſentimus vltimũ in mathematicis eſſe trangulum,& talis immediate ſubminiſtrat intellectui. Hanc quoq; in tertio de Anima, ſi bene memini, appellat intellectum paſsiuũ. [AD partẽ vtranq;.] id eſt ſiue procedatur ab vniuerſalibus ad ſingularia ex parte & ordine naturæ: ſiue ab ſingularibus ad vniuerſalia ex parte noſtra. Primorũ. id eſt principiorũ intellectus eſt. Et nõ ratio. id eſt non demõſtratio: ſi enim principiorũ eſſet demonſtratio, tunc eſſet eorum ſciẽtia proprie dicta: at principiorũ vt principia

109 cipia ſunt non eſt ſcientia,ſed intellectus. [IS quidem ad de
monſtrationes attinet.] id eſt ſpeculatiuus eſt primorum im
mobilium,id eſt principiorum quæ ſunt immobilia & neceſ-
110 ſaria, & non poſſunt aliter ſe habere. [IS autem qui in agē-
dis rebus.] id eſt actiuus eſt. Extremi,id eſt primi ex parte no
ſtra: & contingentis, id eſt eius quod poteſt aliter ſe habere.
Atque alterius propoſitionis, id eſt ſingularis propoſitionis.
Nam per intellectum ſpeculatiuū fit proceſſus in quo ſumun
tur omnes propoſitiones vniuerſales, & principia vniuerſa-
lia, quæ ſumuntur in demonſtrationibus, & illæ cōſtant ſem-
per ex ijs quæ vniuerſaliter cōpetunt rebus, & ea ratione qua
ipſa ſunt, vt declarat Philoſophus in libro Poſteriorū. At per
intellectum actiuum fit proceſſus in quo ſumitur principium
ſingulare: & ſi ſumatur per ſimilitudinē, vt ratiocinatio quæ
dam, oportet vt altera propoſitio ſit ſingularis, quia princi-
111 pium in rebus agendis eſt ſingulare. [HAEC enim principia
ſunt eius.] Hoc duobus modis intelligi poteſt, vel quia ex ſin
gularibus fit manifeſtum vniuerſale, vel quia ſingulares pro-
poſitiones ſunt cauſa agendi cum ſint propinquæ, iiſq; agun
112 tur quæ ſunt ſingularia, vel eius gratia cuius, id eſt finis. [HIC
autem eſt intellectus.] id eſt hæc potētia ſenſitiua dicitur in-
tellectus hic, non quòd ſit ſecūdum eſſentiam ſuam (eſt enim
irrationalis) ſed quia talis potentia ſenſitiua, quæ in nobis co
gitatiua appellari ſolet, ita alios ſenſus excedit vt reſpectu il-
lorum videatur eſſe intellectus quidam: vel quia immediate
ſubminiſtrat intellectui, vt diximus: tamen alio modo intelle
ctui actiuo, alio modo ſpeculatiuo. Verum quonam pacto ex
ſingularibus emergat vniuerſale, & ſingularia ſint principia
rerum agendarum, exēplo declarari poteſt. Vt ſi quis diſcur-
rendo dicat quòd Philippus rex Macedonū eſt inimicus Athe
nienſium, quia Philippus occupauit Piræeum, deleuit longa
mœnia, & fecit hoc vel illud. Ex quibus ſingularibus multis
oritur vniuerſale, & fieri ratiocinatio poteſt: quicūque facit
hoc vel illud contra Athenienſes, eſt eorum hoſtis: at Philip-
113 pus eſt huiuſmodi: ergo eſt eorum hoſtis. [QVAPRO-
PTER & naturalia hæc eſſe videntur.] Ex ſupradictis tria
correlaria videtur inferre Philoſophus. Primum eſt, quòd
iſta, id eſt habitus iſti, vel diſpoſitiones videntur eſſe natura-
les, quia non comparantur doctrina vt ſapientia quæ nō ita
vide

videtur eſſe naturalis, ſed illæ potius naturales eſſe videntur, & hoc videtur oriri ex eo quia diximus ea verſari circa ſingularia quorum eſt ſenſus: quòd autẽ naturales videantur, probat per quoddam ſignum. Nam dicimus hanc ætatem habere prudentiam, hanc ſagacitatem vel intellectum. Vnde iſti habitus videntur naturam ſequi cum à natura ætates proueniant. Notandũ quòd omnes iſti habitus videntur eſſe naturales, tamen nõ inſunt nobis natura neq; præter naturam: ſed ſumus nos ad illos ſuſcipiendos, & acquirẽdos apti à natura: acquiruntur tamen vt diximus. Verum cum videamus quoſdam ſecundum complexionem & bonam temperiem inſtrumentorum aptos natura ad ſagacitatem & prudentiam conſequendam: hinc eſt quòd dicimus has virtutes eſſe naturales. Nam ſi cum tempore acceſſerit experientia rerum agendarum cum rectitudine, videntur euadere tales: at ipſa ſapientia ex doctrina plurimum habet argumenti, vnde videmus interdum homines parum ſagaces in rebus agendis eſſe ſapientes, & ſumma ſcientia præditos. [Qvo circa principium & finis.] Infert aliud correlarium Philoſophus, ſcilicet quòd intellectus 114 eſt principium & finis, & hæc ſententia vtrique intellectui accommodari poſſe videtur. Primo de ſpeculatiuo, quia ex his, id eſt ex principijs, & de ijs, ſcilicet concluſionibus, efficiũtur demonſtrationes, cum ex primis procedimus ad probandas concluſiones: & ſic erit principium. & finis, ſi reſoluamus cõcluſiones in principia ſua, vltimo inuenientur vt finis. vel eſt finis cum incipiẽdo à magis notis venamur ipſa principia magis nota natura. Eodem modo de actiuo intellectu dicetur principium cum fit proceſſus à ſingularibus quæ ſunt principia rerum agendarũ, vt anteà vidimus: & finis quia ſunt principia eius cuius gratia agitur, vt paulo anteà dixit. Verũ Philoſophus in libro Poſteriorum, cum loquitur de intellectu qui eſt habitus principiorum, Principium quidem eſt, inquit, ipſius principij. Hoc forſitan intellectui actiuo reſpectu rerũ actiuarum quoquo modo accommodari poteſt. Verum de actiuo dicere poſſumus quòd eſt principiũ, quia ex ijs, ſcilicet ſingularibus tanquam ex principijs fiunt demonſtrationes, id eſt ratiocinationes largo modo, & ſimilitudine quadã ſumptæ vt ſint de actiuis ratiocinationes. ſæpe enim hanc ſimilitudinem à ſpeculatiuis ſumpſit Philoſophus, & actiuis accom-

modauit,&cõcluſio hoc pacto erit ſingularis,ſingulare enim
115 agitur à nobis. [QVARE non minus.] Tertium correla-
rium affert Philoſophus, quia dixit quòd prudentia eſt circa
ſingularia,propterea dicit quòd non minus eſt adhærendum
ſententijs expertorum hominum qui dicuntur prudentes,
quàm demonſtrationibus:quia tales homines ſunt longa ex-
perientia quaſi oculum quendam conſequuti,quo facile pro-
ſpicere poſſunt principia rerum agẽdarum. Dicit autem eos
adeptos eſſe oculum vel viſum,quia inter omnes ſenſus exter
nos certiſsimus eſt ſenſus viſus: ſic ſimilitudine quadam intel-
lectus,qui acquiritur à prudentibus, eſt quaſi oculus, quo ita
intuentur principia rerum agendarum, vt non facile decipi
116 poſsint. [IAM diximus.] Vtitur peroratione dictorũ bre-
uiſsime, repetendo differentiam ſapientiæ atque prudentiæ
de qua longè antea dicere incœpit, oſtendendo quòd circa di
uerſa obiecta verſantur, id eſt ſapientia circa ea quæ nõ poſ-
ſunt aliter ſe habere, prudentia circa ea quæ poſſunt aliter ſe
habere. Item quòd alia eſt alterius potentiæ virtus quàm alia.
Nam ſapientia eſt intellectus ſpeculatiui, prudentia actiui, &
qualem locum habet ſapientia in ſpeculatiuis, talem videtur
habere prudentia in actiuis, & de ijs præcipue diligentem in-
ueſtigatione fecit facietq; Philoſophus, quia vt patebit in de-
cimum, in operatione ſecũdum prudentiam videtur colloca
re felicitatem actiuam, in operatione verò ſecundum ſapien-
tiam videtur ponere felicitatem ſpeculatiuam. Dubitatur cir
ca prædicta de iſtis tribus virtutibus mentis actiuæ, ſiue aptitu
dinibus, ſcilicet bona cõſultatione, ſagacitate & ſentẽtia, ſcili
cet vtrum ſint vt partes prudentiæ: & probatur quòd nõ ſunt
partes ipſius pluribus rationibus. Partes prudentiæ ſunt habi
tus cum recta ratione agẽdi: ſed bona conſultatio, ſagacitas,
& ſententia non ſunt habitus agendi cum recta ratione: ergo
non ſunt partes prudentiæ. Item omnis pars eſt quodammo-
do prior ſuo toto: ſed iſtæ virtutes non ſunt priores ipſa pru
dentia: ergo non ſunt eius partes. Item ſi bona cõſultatio, ſa-
gacitas, & ſententia eſſent partes prudentiæ, aut eſſent partes
ſubiectiuæ, aut eſſentiales, aut integrales. ſed nullo iſtorũ mo
dorũ ſunt partes: ergo nullo pacto ſunt partes. nam ſi eſſent
partes ſubiectiuæ, tunc prudentia prædicaretur de eis tanquã
aliquod genus de ſuis ſpeciebus. ſed Philoſophus dicit quòd
nullus

nullus iſtorum habituum eſt prudentia. Præterea ſi eſſent partes eſſentiales, tunc prudentia conſtitueretur ex illis tanquam quoddam compoſitum ex materia & forma, quod eſt abſurdum. Nec etiam componitur ex illis tanquam quoddam totum integrale, cum ſint rectitudines quædam, & tunc eſſet rectitudo rectitudinis, & ſic iterum atque iterum procederetur in infinitum. Patet ergo ex dictis quòd non ſunt partes prudentiæ, & probatur etiam ex dicto Ariſtotelis dicentis quòd iſti habitus ſiue aptitudines coniunctæ ſunt cum prudẽtia: ergo differunt ratione, & diffinitione: ergo non erunt prudentiæ. Ad oppoſitum arguitur, & probatur quod iſtæ tres virtutes ſunt partes prudentiæ: quia ſi nõ eſſent, tunc eſſent aut virtutes morum, aut intellectiuæ, præter eas quæ ſunt allatæ: ſed non ſunt virtutes morum, quia tales ſunt in appetitu, iſtæ verò ſunt in mẽte & intellectu, ſed nec etiam virtutes intellectiuæ, cum illæ non ſint proprie niſi quinque, ſcilicet ars, prudentia, & aliæ quas numerauit Philoſophus. Pro ſolutione notandum quòd partes multifariam dicuntur. Primo modo vt pars ſubiectiua, & ſpecies quædam generis, vt homo reſpectu animalis. Secundo modo vt pars eſſentialis, ſicut materia & forma dicitur pars compoſiti. Tertio modo vt pars integralis, ſicut manus, caput, & huiuſmodi, reſpectu totius hominis. Quarto modo vt habitus ſubiecti & prædicati, id eſt incõplexorũ reſpectu cõplexi alicuius. id eſt propoſitionis, vel forſitan vt pars diffinitiua. Quinto modo ſumitur pars vt potentia alicuius: ſicut anima dicitur habere partes, id eſt vires atq; potẽtias quæ appellantur partes potẽtiales. His præmiſsis ſecundũ hos modos quinq; afferũtur cõcluſiones. Prima, quòd illi tres habitus nõ ſunt partes ſubiectiuæ: quia non prædicatur prudẽtia de iſtis tanquam de ſuis ſpeciebus, quod patet ex dictis Philoſophi dicentis eſſe diuerſas à prudentia. Secunda quòd nõ ſunt partes eſſentiales vt materia, & forma, quia præcedunt totũ. At iſti habitus ſiue aptitudines nõ præcedũt prudentiam, ſed ſequũtur, vt vidimus. Tertia concluſio, quòd nõ ſunt partes integrales eadẽ ratione, quia præcederent ipſum totũ, id eſt prudẽtiam, & nõ præcedunt: & diſtinguerentur vt aliæ virtutes moris vel mẽtis. Quarta, quòd nõ ſunt partes vt habitus incõplexorum, quia præcederent etiam tales partes, & non ſequerẽtur. Quinta concluſio, quòd iſtæ tres virtutes

vel aptitudines dicuntur partes prudentiæ, vt potentiales, & vt aptitudines quæ ſunt in ipſa prudentia, quibus ipſa poteſt exercere ſuas vires. Vnde ſuperius dixit Philoſophus, Omnes enim hæ potentiæ extremarum ſunt, & ſingularum rerum. Probatur etiã, quia ſicut in alijs virtutibus fit vt ſit primo vna virtus habitus ſimplex: habet autem multas aptitudines, & potentias quibus exercere poteſt varias operationes: ſic erit de prudentia. Nam fortitudo producit operationem in aggrediendo pericula. Producit aliam in ſubſtinendo aduerſa. quæ operationes variæ ſunt, & per varias potentias & aptitudines vidẽtur produci. Eodem modo alia eſt liberalitatis operatio in dando vbi oportet: alia in non accipiendo vnde nõ oportet. Et iſtæ variæ operationes per varias vires & aptitudines quibus vtitur liberalitas, fieri videntur. Sic dicemus de prudẽtia, quæ eſt virtus tres iſtas aptitudines habens ad ſuas operationes exercendas: habet enim bonam conſultationem quæ fit à prudente: præterea prudẽs quærit quomodo poſsit adipiſci aliquem bonum finem: poſtea inuenit media, & tandem præcepit, vt illa fiant quæ ſunt inuenta, ſed hæc dijudicantur poſtea non per conſultationem, ſed per ſagacitatem quæ ineſt prudentiæ, vt quædam proprietas, & vt riſibilitas homini. Per ſententiam verò dijudicat ea quæ ſuſcipiũt variationem, & quæ indigent emendatione: ex eo quòd in vniuerſali comprehendi nõ potuerunt omnes caſus. Itaque prudens vir ſententia, & iuſtitia dijudicat talia, & vt vir æquus & bonus corrigit vt oportet. Et ſic patet quòd iſti tres, ſiue habitus, ſiue aptitudines quædã ſunt partes potentiales, & vt potentia quædam ipſius prudentiæ quibus exercere cõmode poteſt diuerſas operationes & officia. Hac diſtinctione præmiſſa, reſpondere poſſumus argumentis, & rationibus oppoſitis. Ad primam, cũ dicitur in minori quòd iſti non ſunt habitus ſiue aptitudines agendi cum ratione: negatur hoc, cum ſint in intellectu actiuo, & ſint principia agendi. Ad ſecundum, cum dicitur quòd partes ſunt priores toto, hoc nõ eſt verum de partibus quinto modo dictis, ſcilicet potentijs, cum videantur eſſe accidentia quæ ſequuntur ipſum ſubiectum, vt aptitudines quædam, & prius eſt ſubiectum ſecundum aliquam prioritatem, poſtea ſunt illa quæ ſequuntur illud. Ad tertium, cum dicitur quòd ſi eſſent partes, aut eſſent ſubiectiuæ, aut eſſentiales, aut

integrales, & quòd nullo iſtorum modorum ſunt: ergo non ſunt. Dicendum quòd nõ eſt ſufficiens diuiſio, quia ſunt alio modo partes præter iſtas ſcilicet partes, vt potétiæ, quomodo ſunt iſti habitus ſiue aptitudines reſpectu ipſius prudétiæ.

De vtilitate ſapientiæ atque prudentiæ.

CAPVT XII.

DVbitauerit autem quiſpiam ad quidnam ha- 117
bitus hi ſint utiles. Nam *ſapientia quidem ni*
hil eorum contemplatur, ex quibus fuerit ho
mo fœlix. nullius enim eſt generationis. pru
dentia autem hoc quidem habet. Sed cuiuſnam gratia opus 118
eſt ipſa? ſi prudentia quidem eſt ea quæ circa iuſta & ho-
neſta, bonaq; homini uerſatur, hæc autem ſunt ea quæ uiri
boni eſt agere, atq; ipſa ſciendo non magis ad agendũ nos
ſumus idonei, ſiquidem uirtutes ſunt habitus, quemadmo-
dum nec ea ſana, quæ non efficiunt bonam corporis habi-
tudinem, ſed ab ipſa proueniunt: non enim magis apti ſu-
mus ad hæc agenda, medendi artem, aut exercendorum
corporum facultatem habendo. Quòd ſi non horum gra- 119
tia ſit ponendus prudens, ſed ut ſtudioſi homines fiant: ijs
non fuerit utilis ſanè qui iam ſunt ſtudioſi. At nec etiam
ijs qui ſtudioſi nõ ſunt. nihil enim refert ſiue ipſi habeant,
ſiue alijs habentibus pareant. Atque hoc ſatis eſt nobis,
quemadmodum & in ſanitate. Nam *& ſi ualere uolumus,*
medicinam tamen non dicimus. Inſuper abſurdum ſanè ui 120
debitur ſi prudentia, quæ quidem eſt inferior ſapientia,
ſit magis domina quàm ipſa, magiſq; princeps. nã ea quæ
agit, dominatur in ſingulis atq; iubet. De his igitur eſt di-
cendum. nunc enim de ipſis dubitauimus tantum. Primum 121
itaque dicimus has expetendas neceſſariò per ſeipſas eſſe,
quippe cum ſint partium utrarunque uirtutes, etiam ſi

122 neutra ipſarum quicquam efficiat. Deinde & faciunt quî
123 dem. At nõ ut medicina ſanitatem, ſed ut ſanitas, ſic ſapi=
124 entia felicitatem. nam cum ſit pars totius uirtutis, felicem
efficit, ex eo quia habetur ac operatur. Præterea opus
ipſum & per prudentiam, & per uirtutem moris effici=
tur. Etenim uirtus quidẽ propoſitum ipſum efficit rectũ:
125 prudentia autẽ ea, quæ in illud perducunt. Quare autem
partis animæ quæ quidem eſt principium uegetandi, nulla
eſt talis uirtus: quippe cum in ipſa ſit agere aut non agere
126 ſitum. De eo uerò quod dictum eſt nõ eſſe magis aptos ob
prudentiam homines ad honeſta iuſtaq; agenda, paulò al=
127 tius incipiendum eſt, hoc principio ſumpto. Nam ut &
iuſta agentes, quoſdam nondum iuſtos eſſe dicimus, ut eos
qui faciunt ea quæ legibus ſunt inſtituta inuiti, uel ob ignõ
rationem, uel ob aliquid aliud, & nõ ob ipſa: & ſi agunt
ea quæ oportet, & quod uirum oportet agere ſtudioſum,
128 ſic (ut uidetur) agere ſingula unumquenque oportet mo=
do quodam affectum, ut ſit homo bonus, ob electionem,
inquam, & ipſorum gratia quæ aguntur. Electionem
igitur rectam efficit uirtus. Sed ea quæ illius gratia ſunt
agenda, non ſunt ipſius uirtutis, ſed ad aliam potentiam
ſpectant. Dicendum autem de ipſis dilucidius eſt. Eſt igi=
δεινότητα. tur quædam potentia, quam * habilitatem uocant. Hæc ta=
lis eſt, ut ea poßit agere atque attingere quæ ad ſuppoſi=
tam intentionem conducunt. Si igitur propoſitum ſit ho=
neſtum, laudabilis eſt: ſin improbum, uerſutia eſt. Qua=
propter & ipſos prudentes habiles, & uerſutos dicimus
eſſe. Ipſa uerò prudentia non eſt quidem hæc dicta poten=
tia. non tamen eſt ſine ipſa. Habitus autem ipſe huic oculo
129 imprimitur animæ. Neque abſque uirtute, ſicut diximus,
atq; conſtat. ratiocinationes enim agendarum rerum prin

cipium

cipium habent, cum talis ſit ipſe finis, & ipſum optimum, quicquid tandem ſit illud. Sit autem (uerbi gratia) quiduis. 130
hoc autem non niſi bono uiro uidetur. prauitas enim peruertit, facitq́; ut circa principia rerum agendarum homo fallatur. Quare patet prudentem nemunem eſſe poſſe, niſi ſit bonus.

COMMENT.

DVBITAVERIT autem quiſpiam.] Hic eſt quartus 117
& vltimus tractatus huius ſexti libri, in quo Philoſophus poſtquam antea declarauit quinque habitus, & virtutes intellectiuas, ſcilicet ſcientiam, artem, prudentiam, intellectum, ſapientiam. Et item tres habitus ſiue aptitudines connexas cum ipſa prudentia, quæ dicuntur partes potētiales eiuſdem. Nunc affert quaſdam dubitationes circa prudētiam, & ſapientiam, & eas ſoluit conſiderando nonnulla neceſſaria, vt patebit. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula. In primo mouet dubitationes, & ſoluit, & oſtendit eſſe connexionem quandam inter prudentiam, & morales virtutes. In ſecundo declarat iſtam connexionem qua ſimul vniuntur. Primum capitulum diuiditur duas in partes quæ patebunt. In prima igitur parte Philoſophus proponit ſuam intētionem, ſcilicet quòd dubitandum eſt quidnā proſint, & vtiles ſint ſapiētia & prudētia in vita humana. Deinde auget iſtā dubitationē, & primo oſtendit quòd ſapientia non videtur conferre ad acquirendam felicitatem humanam, cū non cōſideret de ijs quæ ſunt in noſtra poteſtate quæ efficiunt felicitatem, & quorum eſt generatio, id eſt actio vel aptitudo vt fieri vel non fieri poſsint, & quæ poſsint aliter ſe habere: ſed de æternis, & de neceſſarijs quæ nō poſſunt aliter ſe habere. Nam ille habitus non videtur conferre ad humanā felicitatem qui verſatur circa ea quorum non eſt generatio, id eſt actio, vel circa contingentia vt poſsint agi à nobis, & aliter ſe habere: ſed eſt de neceſſarijs, & æternis, & ſapientia eſt huiuſmodi &c. [PRVDENTIA autem habet quidē.] Affert 118
ſecundā dubitationē Philoſophus, quòd prudētia nō videtur conferre vitæ humanæ hoc pacto: Ille habitus ſine quo ho-

mo poteſt exercere bonas & honeſtas operationes, non videtur cõferre vitæ humanæ: at prudentia eſt huiuſmodi: ergo prudentia non videtur conferre vitæ humanæ. Ratio patet, & probatur à Philoſopho exẽplo medicinæ atq; gymnaſticæ. Nam ſicut fit de ſanis, ſcilicet operationibus quæ profluunt à ſanitate: ſic fieri videtur de operationibus iuſtis, & honeſtis, quæ proueniunt à bono viro. Sed conſtat quòd ſine cognitione medicinæ poſſunt à corpore ſano profluere ſanæ operationes: ergo ſic erit de prudentia, quòd ſine ipſa poterunt ab homine prodire honeſtę operationes. Nam ſicut ex ſanitate de ſe videntur prodire poſſe ſanæ operationes ſine cognitione medicinæ: ſic ex virtutibus, ſtudioſæ & bonæ operationes ſine lumine & adiumẽto prudẽtiæ. Quare ſuperflua videtur eſſe prudẽtia. Notandũ quòd ſanũ multifariam ſumi ſolet: aut pro cauſa effectiua ſanitatis, vt potio vel herba, & ſimilia: aut ſumitur pro ſuſceptiuo ſanitatis, vt corpus dicitur ſanum in quo eſt ſanitas: aut ſumitur pro operatione ſana, vt eſt bona digeſtio, bona ambulatio, & huiuſmodi. Philoſophus autẽ accipit hic ſanum nõ id quod efficit ſanitatem, ſed operationem ſanam, quæ prouenit à ſanitate & bona habitudine corporis. & ideo dicit quòd prudentia, etſi habet hoc ipſum, ſcilicet vt verſetur & cõſideret ea quæ ſunt generationis, & poſsint agi & aliter ſe habere, & quæ conferre videntur ad vitam humanam: tamen quid eſt opus prudentia? cum bonus vir hæc agere poſsit ex ſeſe ſine vllo adiumento prudentiæ: cum ſint operationes virtutum, & bonus vir habeat virtutes in ſe. Non enim ad agendum ex eo magis apti videmur, quia cognoſcimus ea quæ ſunt honeſta, ſi habeamus virtutes quæ ſunt animi ſanitates: quemadmodũ non ſumus magis apti ad producẽdas operationes ſanas, habentes ſanitatem & bonam habitudinẽ corporis. Non, inquam, ſumus magis apti ex eo quòd ſana percipiamus, ſana inquam quæ non ſunt effectiua ſanitatis, nec bonæ habitudinis corporis, ſed ſanas operationes prouenientes à ſanitate, à bona corporis habitudine. Quare ſi ob cognitionẽ ſanarum operationum non euadimus aptiores ad exercenda opera ſanitatis, & prudentia ita ſe habeat in operationibus honeſtis exercendis, quòd non euadimus aptiores cognitione illa, quid eſt opus ipſa prudentia? vel quid confert ad vi-

tam

tam humanam? nam virtus videtur eſſe animi ſanitas, ſicut bona corporis habitudo ſanitas corporis: verum ſicut ſani homines corpore videntur producere poſſe operationes ſanas ſine ſcientia medicinæ, aut gymnaſtica facultate: ſic ſani virtutibus animi ſine prudentiæ lumine videntur producere poſſe iuſtas atque honeſtas operationes. Quòd ſi hoc ita ſe habebit, ſuperflua & inutilis videbitur ipſa prudentia. merito ergo dubitatur. [QVOD ſi non iſtorum gratia.] Quia 119
viſus eſt ſuprà Philoſophus dicere prudentiam eſſe inutilem ſtudioſis, & iam virtutem habentibus, poſſet aliquis dicere, quòd ſi prudentia non confert ad operationes exercendas acquiſita virtute: confert tamē ad hoc vt ij qui non habēt virtutes ſtudioſi efficiantur, & eas conſequantur. Ideo Philoſophus dicit quòd nec habentibus, nec non habentibus virtutē, confert prudentia. Primo habentibus non eſt vtilis, vt antea patuit: non habentes quoque ea minime indigere videntur, cum ſufficiat vt diſcant ab ijs, & pareant illis qui eas habeant. Nam ſicut non eſt opus vt medicinæ ſcientia ſit in eo qui vult habere valetudinem, ſufficit enim vt ſit in alio, nam per accidens medicus ſeipſum curat: eodem pacto poterit aliquis euadere ſanus animo conſequendo virtutes ſine vlla prudētia ſi pareret alijs ſtudioſis. Eſt autē prudētia virtus perceptiua: morales virtutes non ſunt perceptiuæ. & ſicut ſanitas ſine cognitione medicinæ videtur producere ſanas operationes: ita virtutes morales ſua opera ſine lumine prudētiæ. quòd ſi hoc ſit, ſuperflua erit prudentia ſtudioſis: præterea ſuperflua erit etiam ijs qui virtutes cōſequi volunt, cum ſufficiat eis ſequi præcepta eorum qui eas habent, & non quærere vlteriorem cognitionem: quòd ſi ita ſit vt tam ſtudioſis quàm non ſtudioſis ſuperflua ſit prudentia, inutilis eſſe videtur in vita humana. Merito igitur dubitamus. Non iſtorum gratia, ſcilicet vt prodeant ab eo tales operationes: ſiue habeant, ſcilicet virtutes: ſiue habentibus, ſcilicet virtutes. de moralibus loqui videtur. [INSVPER abſurdum ſane.] Affert Philo- 120
ſophus aliam dubitationem de nobilitate ſapientiæ atque prudentiæ. Nam antea loquendo de ſapientia & prudentia, ſapientiam preſtare excellētia voluit, & nobiliorem eſſe prudentia, præſertim ob ſubiecti nobilitatē circa quod verſatur ſapientia. Poſtea vero dixit inter cæteras facultates pruden-

tiam ciuilem obtinere locum præſidentis & architecturæ. & item in principio libri Ethicorum, dixit quòd ciuilis facultas præcipit quas ſcientias in ciuitatibus eſſe velit: & ſic videretur dominari ſapientiæ. merito igitur dubitatur de iſtis, &
121 poſtea dicendum erit quomodo ſe habeant inter ſe. [PRIMVM itaque dicimus has.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm adduxit rationes quæ probabant ſapiētiam & prudentiam eſſe inutilem vitæ humanæ, & propoſuit quæſtionem vtra ſit earum virtutum nobilior: nunc ſoluit duas primas dubitationes, tertiam vero quæſtionem differet in finem ſequentis capituli, vt ibi patebit. Hac autem in parte Philoſophus duobus modis ſoluit illas dubitationes. Primo modo dicere videtur, ſi concedatur quòd ſapientia non conſideret aliquid eorum quæ conferūt ad vitam humanam, & quòd ſine prudentia poſsint agi operationes ſecundum virtutem, ſcilicet moralem, à bono viro, quod tamen non eſt verum: ſed ſi concedatur, nihilominus dicimus has eſſe per ſe expetendas. quod poteſt probari hoc pacto: Illi habitus qui ſunt perfectiones animæ noſtræ, ſunt per ſe expetendi: at ſapientia & prudentia ſunt perfectiones duarum partium, id eſt potētiarum nobiliſsimarum animæ, ſcilicet actiuæ mētis & ſpeculatiuæ: ergo ſapientia & prudētia ſunt per ſe expetendæ etiam ſi nullæ ab ijs prodirent operationes, vt obijcitur. [DEINDE faciunt.] Soluit ſecundo modo concedendo maiorē, negando minorem, ſcilicet
122 quòd prudentia & ſapientia non agunt quicquam ad felicitatem conſequendā: & dicit quòd operantur, imò efficiunt felicitatem, & non vt medicina efficit ſanitatē, ſed vt ſanitas quæ eſt bona corporis habitudo efficit ſanas operationes cum ſit in corpore ſano, & non vt externum quoddam veluti medicina, ſic ille habitus acquiſitus. Itaque operatur ſapientia, vel homo per ſapientiā: & eſt habitus nobiliſsimus ſpeculatiuus ſecundum quē operatio ſumma dicitur eſſe felicitas. Prudentia quoque eſt nobiliſsimus habitus actiuus ſecūdum quem operatio dicitur etiam felicitas actiua, & in agēte ſunt iſti habitus. Itaq; non agunt vt medicina, quod vt externum reſpectu ægroti efficit ſanitatē, ſed vt ſanitas ſuas operationes. Quare cū ſuperius dicebatur, nos poſſumus ſine medicina producere ſanas operationes cū ſimus corpore ſani, dico

quòd

quòd non valet de prudentia quòd poſsimus producere opera ſecundũ virtutẽ ſine prudentia,quia prudentia nõ ſe habet reſpectu animi,ſicut medicina reſpectu corporis,ſed ſicut ſanitas. & quemadmodũ ſine ſanitate nõ poſſumus producere opera ſana: ſic ſine prudẽtia nõ poſſumus producere operationes ſecũdum virtutem,cum illa ſit recta ratio virtutũ moralium,& omnino cũ illis connexa,vt patebit infra. Sapiẽtia igitur operatur aliquid,imò efficit:ſicut ſanitas operationes ſanas in corpore,ſic illa operationem ſuam internam in animo quæ dicitur eſſe felicitas. Prudentia quoq; actiuam efficit felicitatẽ,& operatur,vt magis etiam infrà patebit. Dicit autem Philoſophus de ſapiẽtia. [CVM ſit pars totius virtutis.] 123
Vidimus enim quòd virtus ſi ſumatur tota,& diuidatur in partes,extemplo diuidetur in virtutem moris & mẽtis:ſapientia igitur cum ſit pars totius virtutis,quia eſt mentis perficit habentem,& felicẽ reddit, & ſecundũ eam erit ſpeculatiua felicitas. at vero ſecundum virtutem moris cõiunctam cum ipſa prudẽtia,eſt actiua felicitas. quòd autem ſit cum ea annexa,& quomodo,patebit inferius. [PRAETEREA opus ipſum.] 124
Soluit Philoſophus dubitationẽ etiam ex parte tantum prudentiæ, probando hoc pacto,& oſtendendo eam eſſe vtilem ad vitam humanam finemq; vltimum cõſequendum. Illa virtus quæ neceſſario concurrit ad omnia opera ſecundũ virtutem moralẽ, ita vt virtus moralis ſine ea operari non poſsit, neceſſario requiritur, & eſt vtilis ad vitam humanã,& felicitatẽ conſequendam:at prudẽtia eſt huiuſmodi:ergo neceſſario requiritur,& eſt vtilis ad felicitatem conſequẽdam in vita humana. Patet ratio,& minor probatur à Philoſopho. Nam ad hoc vt operatio agatur ſecũdum virtutem,opus eſt vt intentio ſit recta,deinde vt dirigatur operatio. At primum eſt virtus moralis,ſecundũ prudentiæ:ergo ſine prudentia non poteſt virtus moralis operari. Nã appetitus informatus morali virtute, etſi non percipiat: recte tamen expetit finẽ,& appetit ferri ad illũ,ſed indiget lumine prudẽtiæ,quæ eſt virtus perceptiua,vt oſtẽdat ſibi viam. Itaq; ea eſt quæ dirigit & inuenit omnia bona media quæ ad illum finem perducãt recte expetitum à virtute morali: quibus medijs inuentis deinde præcipit & iubet vt ea agantur. Ex quo patet quòd prudẽtia magnopere cõfert ad felicitatẽ,& ad operationem ſecũdum virtu

virtutem moralem requiritur neceſſario vt ſit coniuncta.
125 [QVARTAE autem partis animæ.] Quia ſuperius dixit Philoſophus illum habitum eſſe per ſe expetendum, qui eſt perfectio alicuius partis animæ, vel oſtendit ſapiētiam atque prudentiam perfectiones eſſe mētis, ne quis crederet quamlibet potentiam animæ habere huiuſmodi virtutes quæ ſint earum perfectiones, excludit hunc errorem, & dicit quòd quartæ particulæ animæ, id eſt potentiæ vegetatiuæ nulla prorſus eſt huiuſmodi virtus & perfectio conferens ad felicitatem: quare in vltimo primo primi libri cum vellet diuidere virtutes ſecundum potentias animæ, eam quoque poſthabuit, nam illa potentia ſecundum quam non poſſumus noſtro arbitratu, & ſponte agere vel non agere, nullam videtur habere virtutem vel intellectiuam vel moralem: at vegetatiua eſt huiuſmodi, ergo nullam habet talem virtutem. Patet ratio, quia non poſſumus nō ea operari, præſertim ſua principali operatione, id eſt nutritiua: ſemper enim nutrit dum viuit animal, & eius ceſſatio mors eſt, vt inquit Philoſophus. Quarta autem particula, id eſt quarta potentia dici poteſt, quia in homine eſt humana anima, quæ habet potentiam intelligendi, ſecundum locum mouendi, ſentiendi, vegetandi: huius potētiæ vegetatiuæ eſt nutrire, augere, & generare ſibi
126 ſimile in ſpecie, vt alibi oſtenditur à Philoſopho. [DE eo vero.] Hac in parte Philoſophus declarat quòd prudentia eſt connexa cum omnibus virtutibus moris, & hoc pertinet ad dubitationem & obiectionem ſuper allatam ſoluēdam, cum dicebatur quòd ad ſanitatem nō eſt opus diſcere medicinam: ſic non eſt opus prudentia ad exercendas operationes ſecundum virtutem. Contra hoc igitur arguit Philoſophus, oſtendendo quòd prudentia non poteſt eſſe ſine virtutibus morū, ſed eſt omnino coniuncta cum illis, hoc pacto: Recta electio alicuius rei non poteſt eſſe ſine virtute morali: ſed prudentia non poteſt eſſe ſine electione recta: ergo prudentia non poteſt eſſe ſine virtute morali. Maiorem probat Philoſophus, quòd quemadmodum iuſtæ operationes interdū fiunt à quibuſdam qui non ſunt iuſti, vt in quinto patuit: quia ab inuitis fiunt, vel ignoratione, ſic fit vt etiam aliæ operationes ſtudioſæ produci poſsint à viro non ſtudioſo, eo modo quo diximus. Sed ad hoc, vt aliquis dicatur iuſtus, & habens habitum

virtu

virtutis, requiritur non ſolum vt agat iuſta atque honeſta, ſed agat cum electione recta. Et ſic patet, quòd electio recta ſemper eſt cũ virtute, & ideo virtus eſt habitus electiuus, &c. Minorem quoque probare poſſumus ex dictis Philoſophi, ſcilicet quòd prudentia non eſt ſine electione recta, quia electionem rectam facit virtus moralis: ſed ea inuenire quorum gratia fit electio non eſt virtutis moralis, ſed prudentiæ, quæ & inuenit & præcipit quæ ſunt agenda. Quare hoc pacto ſol uitur id quod ſuperius obiectum eſt de prudentia, quòd videbatur eſſe ſuperflua, quia iuſta & honeſta, & omnino actus virtutis poterant homines producere ſine prudentia, nec ma gis ob eam erant apti ad operandum ſicut nõ ſunt magis apti ad opera ſana producenda ób cognitionem medicinæ. Soluit, inquam, Philoſophus altius repetens, ac dicens quòd ad operationes quæ ſint ſecundum virtutem ab viro ſtudioſo factæ per ſe, & non per accidens, requiritur electio bona quam rectam facit moralis virtus, & vt illius gratia agãtur: ſed prudẽtia eſt illa quæ neceſſario requiritur, vt perſpiciat quæ ſunt illius gratia: ex quo cum electione & virtute morali ſit coniuncta, oportet & requiritur neceſſario. Addit vlterius Philoſophus ad hoc declarandũ, quòd eſt in animo quædam vis & potentia, quam dicere ſolent aptitudinem quandam perſpiciendi ex ipſa natura, cuius abſentia videtur eſſe ſtultitia: hæc cum ſit naturalis, apta eſt ad agendum & attingendum ea quæ perducunt ad propoſitum & intentum finem ab appetitu, ſiue ſtudioſo, ſiue vitioſo. Poſſumus enim ea vti & abuti. quare bifariam eſſe poteſt: quædam laudabilis, ſi intentio ſit bona: quædam ecõtra, ſi intentio ſit mala. Verum cum ſit potentia apta ad ſuſcipiendum & bonum & malum habitum: ſi ſuſcipiet bonum, habebit prudentiam: ſi malum, habebit ma litiam, quæ eſt eius malus habitus, & quaſi quædam peruerſa prudentia, licet nullo modo prudentia appellanda ſit, ſed ma litia quædam & aſtutia. Non vult autem Philoſophus quòd vna & eadem potentia de ſe ſit bona & mala, ſed poſsit ſuſcipere habitum bonum ipſam prudentiam, & tunc eſt laudabilis: vel habitum malum ipſam malitiam vel aſtutiam, & tunc eſt vituperabilis. & dicit Philoſophus quòd homines ſolent appellare prudentes aſtutos, quia ſunt apti ad perſpiciẽdum, ſed proprie, quia cõfundunt. Nam aſtutus & malitioſus præ-

ſuppo

ſupponit finem prauum intentum ab appetitu: prudens verò præſupponit bonum finem,& inuenit bona media quæ ducunt ad illũ:quare improprie tales dicuntur prudentes. Nam prudentia eſt habitus laudabilis,aſtutia vero & malitia eſt vituperanda. & addit quòd prudentia nõ eſt talis vis,nam eam præſupponit ſicut habitus potentiam ſine qua eſſe non poteſt cum ſit eius perfectio: ſed illi potentiæ perceptiuæ quæ eſt tanquam oculus quidam,imprimitur ipſe habitus,& ipſa virtus prudentiæ. Ex ijs patet quòd prudentia non eſt ſine electione:electio non eſt ſine virtute morali: ergo prudentia non erit ſine virtute morali. Dirigit enim prudẽtia hanc vim ad ea omnia inuenienda bona quæ ducunt ad bonum finem. Ratiocinationes enim,id eſt diſcurſiones,quibus procedit prudentia ad inuenienda media in rebus agendis habent principium, ſcilicet finem ſibi propoſitum & intentum ab appetitu: & talis eſt bonus finis, & talis bono viro apparet. Eſt enim natura virtutis,vt feratur ad bonum finem: vitij vero ad prauum. Corrumpit enim iudicium ipſa prauitas, cauſaque eſſe videtur vt fiat error circa principia rerũ agendarum,id eſt circa fines. Vnde antea in capitulo prudentiæ, Nam principium,inquit,rerum agendarum; id eſt vt patet, gratia cuius ſunt ipſæ,id eſt finis: ei vero qui corruptus eſt ob voluptatem aut dolorẽ,continuo non videbitur principium ipſum nec huius gratia,&c. Et hæc ei correſpondet:atq; hoc non niſi bono viro videtur atq; apparet. Prauitas enim peruertit &c. Concluditur ex ijs omnibus quòd prudentia non poteſt eſſe ſine virtute morali,& quòd eſt neceſſaria ad virtutes moris,& honeſtas operationes exercendas ſecundum virtutem,& quòd operatur ad felicitatem humanam. In ſequenti vero capitulo oſtendet etiam quòd virtus moralis non po-
127 teſt eſſe ſine prudentia. [NON ob ipſa.] Id eſt non gratia ipſorum honeſtorum,quia ſi feciſſent ob ipſa,eſſent forſitan
128 dicendi ſtudioſi. [IPSARVM gratia.] Veluti vt agat non timore,aut alia cauſa, ſed ipſarum gratia,veluti propter iuſta eſſe,vt ita loquar:& agat honeſta propter honeſtatem,& honeſtatis gratia. Sed percipere, ſcilicet media quibus aſſequamur finem bonum non eſt virtus moralis, ſed alterius potentiæ,vt declarat. Malitioſos,improprie dicimus. Huic oculo, id eſt tali potentiæ perſpiciendi. Imprimitur.tanquam

forma

forma quædam perfectiua ipſe prudentiæ habitus. [NEC 129
abſque virtute.] Scilicet morali. Concurrit enim appetitus
rectus, & conuenit cum ipſa prudentia. Ratiocinationes, ſci-
licet quibus procedit prudentia ad inuenienda media. Prin-
cipium habent, ſcilicet finem ipſum intentum ab appetitu.
Optimum. vel ſimpliciter, vel in genere, vel reſpectu eorum
quæ agũtur ob ipſum finem. [HOC ſane.] Scilicet optimum 130
quod contigerit, ita tamen vt ſit vere bonum. Circa princi-
pia rerum, id eſt circa fines. Ex dictis patet, quòd prudentia
eſt vtilis & neceſſaria ad virtutes moris, & quòd ipſa opera-
tur multum ad felicitatem humanam conſequendam.

De natiua virtute: virtutum, & prudentiæ connexione. CAPVT XIII.

COnſiderandum autem iterum eſt & de uir- 131
*tute. Etenim ut prudentia ſeſe habet ad*ha-* 132
bilitatem, quæ non eſt idem, ſed ſimile: ſic & δεινότητα.
proprie uirtus ſeſe habet ad naturalem uir-
tutem. Omnibus enim ſinguli mores ineſſe quodammodo
natura uidentur. Etenim & iuſti natura, forteſq́;, atque ad
temperantiam nati uidemur: cæteraq́; continuo habemus
ex ipſo ortu. Sed eſſe tamen quærimus aliquid aliud, quod
eſt proprie bonum, & talia nobis alio modo ineſſe. Pue-
ris enim ac beluis naturales habitus inſunt. at abſq; mente
nocere uidentur. Atque ut robuſto fit in corpore ſine ocu
lis ſe mouente (errat enim uehementer ex eo quia nõ habet
uiſum) ſic & hic accidit. Si uero mentem acceperint, in
agendo differt. Atq; habitus ille ſimilis, tunc erit proprie 133
uirtus. Quare ut in opinatiuo duæ ſunt ſpecies, habilitas, 134
atque prudentia: ſic & in morali ſunt duæ, una naturalis
uirtus, altera proprie uirtus. Atq; harum ea quæ eſt pro- 135
prie uirtus, non fit ſine prudentia. Quapropter inquiunt
uirtutes omnes, prudentias eſſe. Et Socrates partim recte
quærebat, partim peccabat. peccabat, quia uirtutes omnes
pruden

prudentias eſſe putabat. bene dicebat, quòd non eſſe ſine
136 *prudentia ipſas aiebat.* Hoc *autem huius indicium eſt.*
Etenim *nunc omnes cum uirtutem diffiniunt, dicentes ipſam habitum eſſe, & afferentes ea circa quæ uerſatur: addunt, ſecundum rectam rationem.** Videntur *igitur omnes uaticinari quodam modo talem habitum eſſe uirtutem, qui eſt ſecundum prudentiam.* Oportet *autem parumper migrare.* Eſt *enim is habitus uirtus, qui non ſolum eſt ſecundum rationem rectam, ſed cum recta etiam ratione.* Recta *autem de talibus ratio ipſa eſt ſanè prudentia.* Socrates *igitur uirtutes ipſas rationes eſſe arbitrabatur.* Omnes *enim ſcientias eſſe dicebat. at nos cum ratione eſſe cenſemus.* Patet *igitur ex dictis, fieri non poſſe ut ſine pruden*t*ia ſit homo proprie bonus, & abſ-*
137 *que morum uirtute prudens.* Atenim *& ea ratio qua quiſpiam diſſeruerit ſeparari uirtutes, hinc ſolui poteſt.* Non *enim idem ad omnes ſuſcipiendas aptiſsimus eſt ingenio:*
138 *quare aliam iam accepit, aliam nondum accepit.* Hoc *enim in naturalibus quidem uirtutibus fieri poteſt. at in ijs quibus abſolute dicitur homo bonus, fieri nequit.* Etenim *cum prudentia quæ eſt una, ſimul inerunt uniuerſæ.*
139 Conſtat *autem & prudentia opus eſſe, etiam ſi non eſſet actiua: quia partis eſt uirtus. & ſine prudentia, ſineque uirtute, electionem rectam non fore. altera nanque finem:*
140 *altera ea quæ ſunt ad finem agere facit.* At *uero neque ſapientiæ præeſt, neque præſtabilioris eſt partis, ſicut neque ars medendi præſidet ſanitati.* Non *enim utitur ipſa, ſed uidet ut fiat.* Illius *igitur gratia (non illi) iubet.* Præterea *ſimile eſt ac ſi quiſpiam facultatem ciuilem principem eſſe deorum aſſerat, propterea quòd præcipit de omnibus quæ aguntur in ciuitate.*

Codex græcus hic addit, ὀρθὸς δ' ὁ λόγος ὁ κατὰ τὴν φρόνησιν. id eſt, recta autē ratio, quæ eſt ſecūdum prudentiam.

COM

COMMENT.

CONSIDERANDVM autem.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm antea oſtendit prudentiam eſſe connexam cum virtutibus moralibus: nunc vice verſa declarat ipſas virtutes morales ſine prudentia eſſe non poſſe, & item omnes virtutes eſſe ſimul, quia ſunt vnà cum prudentia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis patebūt. In prima igitur parte probat quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia, & ad hoc declarandum præmittit duas ſententias. Prima eſt talis, Sicut eſt in parte animæ rationali actiuæ vbi eſt ipſa prudentia: ſic eſt in ea parte vbi ſunt virtutes morum, ſed in illa parte rationali eſt vis quædam naturalis, & habilitas quædam perſpiciendi: ita erit in iſta virtus vel potentia naturalis qua anima ſuſcipere poteſt virtutes morum. Diximus enim antea de prudentia quòd illa præſupponit quandam habilitatem naturalem, quæ ſuſcipere poteſt bonum habitum & malum: bonum, ipſam prudentiam: malum, ipſam aſtutiam ſiue malitiam. Dico igitur quòd ſicut ſe habet prudentia ad habilitatem illam naturalem quæ non eſt prudentia, ſed habet ſimilitudinem cum illa cum poſsit eam ſuſcipere in ſe: eodem pacto ſe habet virtus proprie, id eſt moralis ad eam virtutem quæ non eſt proprie virtus, ſed eſt naturalis virtus, & quaſi habilitas, & potentia quædam naturalis. & hoc probat ex communi hominum opinione qui putant virtutes quaſdam naturales eſſe in appetitu ſenſitiuo, & in ea parte vbi morales ſuſcipiuntur virtutes. Quidam enim fortes, quidam temperati, quidam iuſti videntur eſſe natura, & à primis inuitamentis noſtræ generationis. Poſt hanc ſententiam declaratam oſtēdit Philoſophus non ſolum tales naturales virtutes ineſſe homini, ſed alias etiam eſſe quæ proprie dicuntur virtutes, probando hoc pacto, Proprium bonum hominis, & virtus proprie dicta non poteſt lædere hominem, & habentem, ſed naturales lædere poſſunt: ergo tales virtutes non ſunt bonum hominis, & virtutes proprie dictæ: quare ponere alias virtutes oportet præter naturales. Ratio patet exemplo puerorum & beſtiarum. Nam pueri habent aptitudinem ad fortitudinem, temperantiam, & huiuſmodi, & denominantur tales ob illas aptitudines naturales. Verum cum non habeant

vſum rationis & mentis, videntur lædere poſſe ſi ipſis abutantur. Beſtiæ vero nonnullæ fortes, aliæ manſuetæ, vel prudentes dici ſolent per quaſdam ſimilitudines: & cum non habeant rationem & mentem, nocere interdum videntur tales virtutes. Itaque vt robuſtum corpus animalis bruti ſiue hominis, carens viſu, ſi moueatur, offendi vehementer errareque videtur: ſic naturalis virtus ſi ſit in aliquo ſine lumine rationis & virtutis proprie dictæ, occaſionem præbet habenti vt vehementer lædatur. Ex quo patet quòd virtus naturalis non eſt proprie virtus, nec proprium hominis bonum, quare alias oportet eſſe virtutes, quæ ſint propriæ: & cum ſint cum recta ratione tanquam cum viſu & oculo ducente, non poſſunt offendere neque errare. Ex ijs quæ dicta ſunt vlterius affert tertiam ſententiam ob quam aliæ ſunt allatæ, ſcilicet quòd virtus morum non eſt ſine prudētia, quam probat hoc pacto, Mens & recta agendi ratio eſt ipſa prudentia: ſed virtus moralis non eſt ſine mente & recta ratione agendi: ergo virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia. Patet ratio, quia prudentia eſt habitus mentis conſultatiuæ, & recta agendi ratio, vt antea vidimus. Virtus autem morum non eſt ſine recta ratione: naturales enim virtutes eſſe poſſunt ſine ratione recta, morales non poſſunt. Et ſic ordine habemus has tres ſententias, & concluſiones probatas. Prima, quòd ſicut vis & habilitas illa naturalis perſpiciendi ſe habet ad prudentiam, ita ſunt naturales virtutes, quæ ſe habent ad virtutes morales. Secunda, quòd naturales virtutes non ſunt proprium hominis bonum, nec ſunt virtutes proprie dictæ. Tertia, qua concluditur quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia, vt ſucceſsiue patet.

132 [ETENIM VT prudentia.] Quia ſicut prudentia perficit & dirigit vim illam naturalem, & habilitatem perſpiciendi: ſic virtus moralis illam naturalem virtutem. vel perinde eſt quòd ſicut prudentia non eſt ſine virtute morali, ſic moralis virtus non eſt ſine prudentia. quodammodo: quia neque natura proprie inſunt, neq; præter naturam ipſæ virtutes, ſed ſunt aliæ virtutes proprie dictæ præter iſtas naturales quæ acquiruntur

133 per iſtas. [ILLE ſimilis.] Scilicet virtutibus naturalibus.

134 [IN opinatiuo.] Id eſt in mente conſultatiua & actiua. Notandum quòd eſt ſimilitudo quædā inter virtutes ſeu aptitudines

dines naturales,& virtutes proprie dictas,quia ſunt perfectiuæ illarum potentiarũ,& ideo appellantur virtutes propriæ: nam in ſpeculatiua parte animæ, quædam eſt aptitudo ad ſuſcipiẽdam ſcientiam ſimilis ſcientiæ,non tamen eſt idẽ. Quia talis vis ſine ſciẽtia propria poteſt errare,& talis vis appellari pòteſt acumen intellectus atq; ingenij. ſimiliter in actiua eſt parte animæ habilitas,& aptitudo perſpiciẽdi ſimilis prudentiæ,quæ tamen non eſt prudentia,vt oſtẽdimus: ſic eſt de alia parte animi, id eſt de appetitu, qui eſt ſedes & domiciliũ virtutum moralium,vbi ſunt potentiæ naturales,quibus alij ad fortitudinẽ,alij ad temperantiam, alij ad aliud ferri vidẽtur, & ſuſcipere poſſunt habitus,& virtutes proprie dictas. Tales igitur aptitudines dicuntur in appetitiuis,præſertim vbi non habent proprium nomen virtutes naturales, non quòd ſint proprie virtutes, nullæ enim proprie dictæ inſunt nobis natura,vt in ſecũdo Ethicorum oſtẽdit Philoſophus: ſed dicuntur quodãmodo naturales,quia per tales potẽtias & vires ſumus apti natura ad illas ſuſcipiendas. Vnde in ſecũdo, Nec natura,inquit,nec præter naturam in nobis virtutes efficiũtur, ſed ſumus quidẽ ad ipſas ſuſcipiendas apti natura. Et item potentes quidẽ ſumus natura,boni vero non efficimur,aut mali natura. Ex quibus patet,quòd virtutes illæ quas Philoſophus appellat naturales,eſſe aptitudines & vires ad ſuſcipiẽdas virtutes,nõ autẽ virtutes proprie dictas. Patet etiã quòd virtutes morales,& proprie dictæ nõ poſſunt eſſe ſine oculo prudentiæ,ſed neceſſario ſunt cũ ea cõiunctæ. [QVAPROPTER inquiunt.] Ad probandã eandẽ concluſionẽ quòd virtutes mo- 135
rales nõ ſunt ſine prudẽtia,affert antiquorũ ſentẽtiam: qui dixerunt omnes virtutes eſſe prudẽtias,vt Socrates & Socratici omnes. Arguebãt enim hoc pacto,Omnis habitus qui eſt recta ratio agẽdi,eſt prudẽtia: omnis virtus eſt huiuſmodi: ergo omnis virtus eſt prudẽtia. Et dicit Philoſophus quòd iſti partim bene dicebant,partim errabant. Errabant enim in hoc, quia dicebãt omnes virtutes eſſe prudẽtias. Differt tamen virtus moralis à prudẽtia. Nam virtus moralis nõ eſt cognitiua, prudẽtia eſt cognitiua. Præterea virtus moralis eſt in appetitu,prudẽtia in intellectu: quare non bene dicũt quòd virtutes morales ſint prudẽtiæ,& errabãt in hoc. In eo autẽ bene dicebant,quòd virtutes morales nõ poſſunt eſſe ſine prudentia,&

nos idem aſſerimus:ex quo confirmat ſententiam ſuam ſupe
rius allatam. Notandum quòd Plato in libris ciuilis ſcientiæ
inducit Socratem diſſerentem de rebus ciuilibus, & ibi dicit
virtutes eſſe rationes,non quòd omnino ſint idem,ſed quòd
à recta ratione proficiſcantur, & ea indigeant: quod etiam
innuit Philoſophus cum bene ſenſiſſe Socratem inquit in eo,
quia aſſerebat virtutes non eſſe ſine prudentia. Quòd ſi ſane
intelligamus ſententiam Socratis,vt eſt intelligenda,videbi-
136 mus illam conuenire cum ſententia Philoſophi. [HOC au-
tem huius indicium eſt.] Ad eandem ſententiam probandam
accommodat Philoſophus teſtimonium eorum philoſopho
rum, qui æquales temporibus ſuis diffiniebant virtutem,di-
centes eſſe habitum circa actus,vel affectus,vt recta præſcri-
bit ratio: ex quo percipi poteſt quòd prudentia eſt annexa
cum virtutibus moralibus. Deinde emendat Philoſophus ali
quantulum iſtam ſententiam,dicendo quòd parumper digre
diendum eſt ab iſtis. Nam ipſi videntur vaticinari quòd virtu
tes indigent prudentia & præcepto, & directione rectæ ra-
tionis: quòd etſi verum ſit, tamen vlterius eſt etiam adden-
dum. Vbi enim dicunt quòd virtus eſt habitus ſeſe habens vt
recta præſcribit ratio: dicere etiam oportet quòd eſt habitus
ſimul cum recta ratione.quia non valet:hic habitus dirigitur
à recta ratione,ergo eſt cum recta ratione.Nam ſeruus vt ha
bitum obediendi quem habet obedit domino ſuo prudenti,
& recte facit quæ ille præcipit,non tamen eſt virtus in ſeruo,
licet ſit habitus directus à recta ratione,quia talis recta ratio
non eſt in ſeruo.Quare dicẽdum quòd virtus eſt habitus ele-
ctiuus in mediocritate conſiſtens noſtra ex parte terminatus
recta ratione, ita vt ſimul ſit cum ea.quia non videtur ſequi:
determinatur ſecundum rectam rationem, ergo eſt cum ea:
ſed bene econtra valet.His dictis addit vlterius ad ſuum pro-
poſitum Philoſophus quòd Socrates putabat omnes virtutes
eſſe rationes, quia dicebat, Omnis ſcientia eſt ratio, omnis
virtus eſt ſcientia:ergo omnis virtus eſt ratio. Nam in tertio
etiam dicit Philoſophus cum de fortitudine loquitur,Qua-
propter,inquit, Socrates fortitudinem ſcientiam eſſe puta-
uit.Videtur enim homo procedere per virtutes ad res agen-
das ordine quodam:& quanuis non ſit ſcientia proprie dicta
per ſimilitudinem,tamen dicitur virtus:ergo ratio recta erit,
vt ille

vt ille ait, cum ſit ſcientia quædam. Nos autem, inquit Philoſophus, non dicimus eſſe rationes: ſed cum ratione, ſcilicet recta eſſe cenſemus. Vltimo cõcludit quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia, vt in hoc capitulo declarauit: & quòd prudentia non poteſt eſſe ſine morali virtute, vt in præcedenti capitulo oſtendit. ideò dicit quòd fieri non poteſt, vt ſine prudentia ſit vir bonus, & habeat virtutes morales, aut ſit prudẽs ſine virtutibus, ſcilicet moralibus, id eſt quin ſit bonus, vt antea dixit. [AT enim & ea ratio qua quiſpiam.] Hæc 137
eſt ſecunda pars huius capituli, in qua ſoluit argumẽtationem & obiectionem nonnullorum, qui dicebant virtutes morum non eſſe ſimul. & Philoſophus ait, quòd ex dictis noſtris ſequitur quòd virtutes morum ſint ſimul: ſed ratio eorum qui contradicunt ſolui poteſt, hoc modo. Afferamus primo rationem eorum quæ eſt talis, Is qui habet aptitudines non æquas, nec pariter ad ſuſcipiendos diuerſos habitus, fit vt ſuſcipiat vnum habitum ſine reliquis, aut hunc vel illum, & non iſtum: ſed homo eſt huiuſmodi, quia non eſt æque omnis homo aptus ad eaſdem virtutes pariter, ſed magis ad hanc quàm ad illam: & hic magis ad fortitudinem, ille magis ad temperantiam. & cũ ſint variæ iſtæ perfectiones, & obiecta, & operationes earum diuerſæ, & inſuper aptitudines naturales, videtur eſſe quoquo modo veriſimile, vt non omnes virtutes ſint ſimul. & hæc ratio videtur procedere contra ſententiam Philoſophi: ideo dicit quòd talis ratio ſoluetur iſto modo quo diximus, quòd virtutes morales non poſſunt eſſe ſine prudentia, & econtra. [HOC enim ipſum in naturalibus.] Sol- 138
uit eorum rationem Philoſophus, dicẽdo quòd eorum ratio videtur valere quoquo modo in virtutibus naturalibus: quia fieri poteſt vt aliquis ſit magis aptus ad vnam virtutem quàm ad aliam: ſed in virtutibus proprie dictis, quæ acquirũtur opera noſtra hoc fieri non poteſt, quin vbi eſt vna virtus, ibi ſint reliquæ. & hanc ſententiam probat hoc pacto: Vbicũque eſt prudentia, ibi ſunt omnes virtutes: ſed vbicunque eſt vna virtus, ibi eſt prudentia: ergo vbicunque eſt vna virtus, ibi ſunt omnes virtutes. Maior probatur, quia vbicunque eſt prudentia vere, ibi eſt appetitus ſemper paratus obedire rationi: & ex cõſequenti, ibi eſt omnis probitas & omnis virtus. Minor eſt clara, quòd vbi eſt vna virtus, ibi eſt prudentia, cum nulla

virtus moralis poſsit eſſe ſine recta ratione, id eſt prudentia. Notandum quòd virtutes dupliciter dicũtur. Vno modo im propriæ & naturales, quæ oriuntur ab ipſa natura per diſpoſitiones quæ ſequuntur complexionem corporis humani, & inſtrumentorum eius. & cum vnum corpus plerũque non habeat æque omnia inſtrumenta bene diſpoſita, niſi ſit temperatiſsimum in omnibus partibus: cum, inquam, ita ſit, plerũq; fit vt vnus homo habeat aptitudinem ad vnam virtutem magis quàm ad aliam. Alio modo proprie dicuntur virtutes: ſecũdum quas homo ſimpliciter & abſolute dicitur vir bonus: per primas enim non dicitur abſolute vir bonus, ſed ſecundũ quid & aliqua ex parte, vt ſi dicatur bonus ad ſuſcipiẽdas tales virtutes, vel tales operationes exercendas. Hac diſtinctione percipitur quòd euenire poteſt in naturalibus potẽtijs, & virtutibus improprie dictis, quòd nõ pariter & æque ſint in vno aptitudines illæ, ſed magis vna quàm alia: ſed in virtutibus morum nõ poteſt fieri, cum noſtris operationibus acquirantur. Verum cum adeſt ipſa domina prudentia, omnes aliæ circũſiſtunt virtutes, & appetitus rectus, & paratus obtemperari rectæ rationi. Secus enim ſi eſſet, tunc prudentia deficeret ab aliqua operatione virtutis, & ab aliqua re agẽda recte: ex quo ſequeretur quòd non eſſet vere prudẽtia, nec habitus cum vera ratione actiuus, ſed perfecte prudens: & ſimpliciter prudens eſt ille, qui ſimpliciter in omnibus: & circa ſingula recte ſe habet, & cum vera ratione. Concluditur ergo quòd qui habet prudentiam, habet omnes virtutes morales: & qui habet vnam, habet prudẽtiam: ergo omnes virtutes ſunt ſimul cum prudentia, & ſimul inter ſe: diſtinguuntur tamen ratione & diffinitione: re autem ſimul ſunt quaſi connexæ nodo & vinculo prudentiæ. [CONSTAT autem opus eſſe prudentia.]

139 Hæc eſt tertia pars huius vltimi capituli, in qua Philoſophus breuiter repetit ſolutiones illas duas factas in primo capitulo: & etiam affert tertiam ſolutionem, quam in hunc locum diſtulerat. Repetit igitur breuiter ſolutionem factam cõtra illos qui dicebant ſapiẽtiam & prudẽtiam nõ eſſe neceſſarias ad vitam & felicitatẽ humanam: & hoc magis repetit de prudentia, quia multa dixit de ea cum oſtẽderet ſimul eſſe cũ virtute morali. quaſi dicat: Quòd ſi prudentia non eſſet principium agendi, vt eſt & homo, cõcederetur: vobis tamen eſſet

expe

expetenda de ſe in vita humana cum ſit perfectiua intellectus actiui, vt antea diximus. Talis enim potentia intellectiua nõ debet eſſe fruſtra in nobis. & idem etiam de ſpeculatiua dici poteſt, quia etiam tantũ conferunt ad felicitatem humanam, vt vtraq; operatio ſecũdum iſtas ſit felicitas, ſcilicet alia actiua, alia ſpeculatiua, vt apparebit in x. huius libri Ethicorum. Deinde repetit ſecũdam ſolutionem, dicendo quòd ex dictis patet quantum prudẽtia faciat ad felicitatem conſequẽdam: duo enim ſunt quæ requiruntur ad actionẽ, finis, & ea quæ du cunt ad finem. Finẽ proponit virtus moralis: prudentia vero media inuenit bona quæ ducunt ad talem finem, & dijudicat omnia recte, & præcipit ea quæ ſunt agẽda, & ſtatuit mediocritatem actuum & affectuum, & ipſarum virtutum, adeò vt quaſi earũ fortuna eſſe videatur. Quòd ſi vnaquæque virtus operatur in nobis, iſta tamen magis quàm aliæ, quia oſtendit obiectum bonum, & percipit illud, & proſequitur inueniẽdo media bona, & iubet vt ea fiant quibus conſequi poſsimus bo num finem. & ideo Philoſophus oſtendit nobilitatem huius virtutis cõtra oppoſitionem illorum, declarando quòd illud eſt perfectum, quod etiam de ſe ſine vlla vtilitate & cõmodo eſt expetendum. Alio modo, illud eſt expetendum maxime à quo profluit aliquod præclarum bonum: prudẽtia eſt huiuſmodi cum ſit quaſi quædam forma virtutum moraliũ, & cum ſit cauſa, vt vbicunque ſit illa ſint etiam omnes virtutes. quod cum antea oſtenſum ſit, congruum fuit repetere ſolutiones prædictas, vt renouaret nobilitatem huius virtutis, & oſtenderet quantũ ſit neceſſaria ad vitam humanam. Incidit etiam in hanc breuem replicationem Philoſophus, vt inde cõmode accederet ad ſoluẽdam dubitationem motam in ſuperiori capitulo, de nobilitate ſapientiæ atque prudentiæ, quam nũc ſoluere intendit. [AT vero neque ſapientiæ præeſt.] Soluit 140
Philoſophus obiectionem dictam. Dubitabatur enim ſuperius, quia videbatur quod prudentia eſſet nobilior ſapientia, cum prudentia obtineret locum architecturæ, & iuberet de alijs facultatibus quas vellet eſſe in ciuitate, & quouſque, &c. Oſtendit igitur Philoſophus, quòd talis ratio non valet, & quòd ſapientia eſt nobilior quàm prudentia, cum ſit in nobiliore potentia animæ, & habeat nobiliorem finem ad quem videtur ordinari prudentia: Ille habitus qui eſt perfectio, &

virtus nobilioris partis animæ eſt nobilior quàm alter qui eſt virtus ignobilioris. At ſapientia eſt huiuſmodi reſpectu prudentiæ: ergo ſapientia eſt nobilior quàm prudentia. Patet ratio, quia ſapientia eſt perfectio intellectus ſpeculatiui, prudentia actiui: & manifeſtum eſt quòd intellectus ſpeculatiuus excedit actiuum nobilitate. Sed ad ſolutionẽ eius quod obijcitur, quòd prudentia iubet, animaduertẽdum eſt quod aliud eſt iubere huic, aliud iubere de illo: non ergo ſequitur, quodcunque iubet ſimpliciter præſtantius eſt: & affert duo exempla. Nam medicina iubet, non tamen ſanitati, quia eſſet nobilior ſanitate, & tamen non eſt nobilior vt ordinatur ad illam, ſed bene iubet gratia ſanitatis. Nam ad hoc vt aliquis ſit nobilior altero ob iubendi imperiũ, oportet vt iubeat illi ſicut architectus artificibus manufactiuis: ſed prudentia eſt architectura reſpectu aliarum facultatum actiuarũ: & ſi iubet de ſapientia vel gratia illius, tamen non iubet illi. Deinde affert aliud exemplum quod ſumitur à facultate ciuili, dicendo quòd ſi hoc eſſet vt ob hunc ſuum iubendi modũ eſſet nobilior, ſequeretur quòd eſſet nobilior deo vel rebus diuinis, quod eſſet abſurdum. Quia iubet gratia illius de religione & cultu diuino. Diſponit facultas ciuilis de omnibus quæ ſunt in ciuitate, & eorum curam habet, inter quæ ſunt templa, & ſacra, & omnino cultus diuinus. Quare patet quòd & ſi prudentia iubeat de ſapiẽtia, & gratia illius, non tamen eſt nobilior ea, cum non iubeat ei. Notandum quòd prudentia eſt præclarus habitus ob multas rationes quas vidimus, tamẽ ſi conferatur cum habitibus ſpeculatiuis videtur eſſe inferior. Primo intellectus & ſcientia ſunt de neceſſarijs & perpetuis: prudentia de ijs quæ fiunt à nobis, & poſſunt aliter ſe habere. Præterea illi habitus ſunt virtutes nobiliores potentiæ animæ, ſcilicet intellectus ſpeculatiui: prudẽtia vero actiui. quare ſi ſcientia & intellectus ſunt nobiliores ipſa prudẽtia, multo nobilior erit ſapientia, quàm illa. Verum ſi diſcurramus per ſingulas cõditiones, reperiemus ſapientiã mirum in modum excedere ipſam prudentiã in nobilitate. Primo, quia eſt in nobiliore potentia animæ, vt dicit Philoſophus: deinde verſatur circa nobiliora obiecta, id eſt circa perpetua & neceſſaria, & præcipue quia verſatur circa ſubſtantias ſeparatas. Habet etiã nobiliorẽ finem, cũ ſpeculatio antepo-
natur

natur actioni. Non enim videtur quieſcere homo in actiua felicitate, ſed videtur velle vlterius progredi quoad fieri poteſt. Præterea ſi prudētia ita ſe habet ad ſapiētiam vt medicina ad ſanitatem, & medicina videatur iubere gratiā ſanitatis, & ob eam operari: ſic prudentia videbitur ad ſapientiam ordinari, & finis forſitan illius ad finem illum præſtabiliſſimum omnium humanorum dirigi & ordinari. ſed hæc in decimum librum differantur. Hic tantum intelligatur quòd ſapientia eſt nobilior prudentia, vt dicit Philoſophus. Verum cum dictum ſit, & in præcedenti capitulo, & etiā in iſto quòd prudentia non poteſt eſſe ſine virtutibus moralibus, deinde quòd virtutes morales non poſſunt eſſe ſine prudentia: demum quòd virtutes morum omnes ſunt ſimul circa hæc, & ob hæc, dubitatur vtrum ſit verum id quod dicitur à Philoſopho, Quòd data vna virtute, ibi etiam ſint reliquæ omnes, & ſunt ſimul. hoc non videtur verum, & probatur his rationibus: Quicunque eſt magis diſpoſitus ad vnam rem ſuſcipiendam quàm aliam, & non æque ad omnes, videtur nunc vnam nūc aliā, & omnes pariter ſuſcipere: ſed quilibet fermè homo videtur reſpectu virtutū ſuſcipiēdarum magis diſpoſitus & aptus ad vnam ſuſcipiendā quàm ad aliam: ergo videtur nunc vnam, nunc aliam ſuſcipere, & non pariter omnes. Item nullius virtutis operationibus acquiritur alia virtus præter eam quæ eſt propria operationis illius: ergo operationibus virtutis vna tantum acquiritur virtus, & non omnes, vt ſtatim ſequatur quòd vbi ſit vna, ſint reliquæ. Patet ratio iſta: quia ex ſimilibus operationibus ſimiles generantur habitus, vt inquit Philoſophus: & virtutes ſunt diſtinctæ ſecundum potentias, operationes, & obiecta, vt vidimus. non ergo ex quauis operatione quæuis virtus, ſed determinata acquiritur. Item fieri non poteſt vt omnes operationes virtutum, & ſtudioſas producamus: ergo fieri nō poteſt vt omnes ſimul acquirantur. quare non erunt ſimul omnes, ita vt vna data reliquæ etiam intelligantur adeſſe. Oppoſitū tamē videtur ſentire Philoſophus, cum dicat & probet quòd vbicunque eſt ipſa virtus prudētiæ, ibi ſint omnes virtutes. Pro ſolutione eorū quæ dicta ſunt ponūtur primo duæ opiniones: quarum prima eſt, quòd virtutes bifariā dicūtur: quædā neceſſariæ, vt per illas homo euadat bonus: quædā non ſunt

neceſſariæ, quanuis per eas euadat homo bonus. Neceſſariæ ſunt illæ quatuor, quas iſti appellant cardinales, ſcilicet prudentia, iuſtitia, fortitudo, temperantia, & ſine iſtis dicũt fieri non poſſe virum bonum. Præter has ſunt liberalitas, manſuetudo, & aliæ morales, quas dicunt eſſe vtiles, non tamen neceſſarias ad hoc vt quis bonus euadat. Dicũt præterea quòd bonus tripliciter dicitur. Primo modo improrie ob aptitudines naturales. Secũdo modo ſecundũ quid, vt bonus citharœdus. Tertio modo vir bonus ſimpliciter qui illas quatuor habet virtutes. Dicunt poſt hæc quòd Philoſophus quando loquitur de coniunctione virtutũ, intelligit de illis quatuor principalibus, ita vt illæ ſint quæ neceſſario requirãtur ad cõſtituendũ virum ſimpliciter bonũ, & illæ aliæ nõ ſunt neceſſariæ quãuis conferant: & dicũt quòd data vna virtute de illis quatuor aliæ ſequũtur: & omnes aliæ, ſcilicet tres, ſunt cũ prudentia, & quod hoc intelligit Philoſophus cum dicit quòd vbi prudentia eſt, ibi ſunt omnes virtutes, id eſt illæ tres. Hæc ſentẽtia iudicio meo nõ videtur vera: quia Philoſophus vult oſtendere virũ ſimpliciter bonum, qui habet omnes virtutes ſimpliciter non excipiẽdo has vel illas, & diſtinguẽdo vt faciunt. Secunda opinio eſt quæ videtur veriſimilior quòd virtus dicitur perfecta duobus modis. Vno modo perfectione ſua interna, & propria, vt intẽperantia dicitur perfecta, qua homo poteſt omnes operationes tẽperatas producere. Secũda perfectio virtutis eſt externa, quam vnaquæque virtus ab alia accipit: vt magnanimitas accipit ab alijs virtutibus omnibus: huiuſmodi enim perfectionem accipit vnaquæq; virtus ab alia viciſsim, quæ eſt adiumentum ad operandũ. Nam tunc dicitur virtus perfecta quando non impediuntur operationes ſecundum illam virtutem: & hoc fit quãdo quis præter illam habet alias virtutes. Ergo ad hoc vt virtus dicatur hoc modo, requiritur vt ad perfectionem ſuam propriã accedat alia perfectio proueniens ex vnaquaque virtute, ita vt vna ſit quaſi adiutrix & perfectrix alterius, nec operatio impediatur: & ad hoc declarandum tale adducatur exemplum. Ponatur quòd aliquis ſit temperatus in ſummo gradu, & habeat temperantiam perfectam ſecundum perfectionem propriam, & non adiuuetur à perfectione externa, id eſt ab alijs virtutibus. Sit ex altera parte talis auarus. Tunc propona

ponatur ſibi adulterium committendum magna vi pecuniæ oblata. Ille aut recuſabit, aut non. Si non recuſabit, adulterium nõ erit temperans: ſi recuſabit, tunc quia eſt auarus cum difficultate abſtinebit, & producet operationẽ temperatam cum difficultate: ergo nõ erit perfecte temperans, quia ſignũ habituum eſt facilitas, id eſt cum operatio producitur cũ voluptate & facilitate: tunc indicatur quòd habitus ineſt, vt dicit Philoſophus in ſecundo: cum verò producitur cũ dolore & difficultate, tunc eſt indiciũ nondum ibi adeſſe habitum vere, ſed diſpoſitionẽ quandam. Eodem pacto ſi ponatur aliquis eſſe intẽperans, & quòd ex altera parte ſit iuſtus, & in re iudicanda offeratur ſibi aliqua voluptas: aut accipiet, & ea de cauſa iniuriam afferet alteri, & nõ erit iuſtus: aut ſi non accipiet, & nõ inferat iniuriam, cum difficultate abſtinebit, & cũ difficultate faciet iuſtitiam. at vere iuſtus nõ debet cum difficultate & dolore operari iuſta, ſed cũ facilitate & voluptate. Quare ad hoc vt perfecta dicatur virtus oportet vt non impediatur operatio propria, & ad hoc cõcurrat adiumentum aliarum virtutum vt vna iuuetur ab altera: ne ſi ſola ſit vna, impediatur à vitio alio, vt exemplis oſtendimus. Hac diſtinctione allata afferunt illi poſtea duas concluſiones ad ſuum propoſitum confirmandum. Prima eſt, quòd ſi in aliquo ſit virtus perfecta vtraque perfectione, interna ſcilicet & externa, & propria & aliena: tũc neceſſe eſt vt ſint in eo omnes virtutes, & ſint ſimul. Secũda eſt, quòd ſi ſit vna virtus perfecta tantum vna perfectione, id eſt ſua interna & propria, nõ eſt neceſſe vt ibi ſint reliquæ omnes. Hæc opinio eſt probabilior quàm prima: tamen & iſta nõ eſt admodũ tuta, quia Philoſophus dicit quòd cũ vna virtute, ſcilicet prudẽtia, erũt omnes virtutes ſimul. Ponit enim vnã virtutẽ perfectã de ſe, & cũ prudẽtia adſit ibi, & reliquæ ſimul omnes virtutes aderũt. His ergo poſthabitis dicendũ eſt ſecundũ mentẽ Philoſophi quòd data vna virtute vt virtus eſt, & vt conſiſtit in indiuiſibili (quia vniuſcuiuſque rei ſummũ quærendum eſt) omnes virtutes dari neceſſe eſt. Loquitur enim Philoſophus exactiſsime de virtute. Quicquid eſt autẽ, de quo ordine & via diſputatur, id eſt, vt ille inquit, ad vltimam ſui generis formam ſpeciẽmque redigendum. Oſtendit enim Philoſophus quòd cum prudẽtia eſt, omnes virtutes ſunt. at cum vna eſt virtus, & vere virtus pru

den

dentia eſt:ergo cum vna eſt virtus omnes virtutes ſunt: & talis videtur eſſe ſententia ratioque Philoſophi. Verũ pro maiore declaratione eſt notandũ quòd duæ ſunt potẽtiæ in quibus ſuſcipiũtur virtutes, ſcilicet intellectus, & appetitus: ſed loquamur de intellectu actiuo, in quo ſuſcipitur prudẽtia, & de appetitu in quo ſuſcipiuntur virtutes morales. Iſtæ vires de ſe ſunt nudæ, & nõ habent vllam perfectionem niſi naturalem, id eſt aptitudinem ſuſcipiẽdi virtutes, quæ ſunt habitus. Ideo Philoſophus habilitatem poſuit perſpiciendi in mente actiua quæ ſuſcipere prudentiam poteſt: aliam poſuit aptitudinẽ naturalem in appetitu quæ ſuſcipere virtutẽ moralem poteſt, vt ſuprà vidimus. Verũ etſi plerunq; reperiatur vt vnus homo habeat maiorem aptitudinẽ ad vnam virtutem ſuſcipiendam quàm ad aliã: tamẽ ſicut dari poteſt corpus ſaniſsimũ: ſic dari poſſe videtur appetitus habẽs æque aptitudines naturales ad omnes virtutes ſuſcipiendas. & quãuis Philoſophus dicat hoc non fieri in virtutibus naturalibus, videtur hoc dicere, quia rariſsime fit, & ſumit id quod vtplurimũ fit: ſed tamen quia dari poteſt, cõcedatur quòd talis erit æque aptus ad omnes virtutes. verũ quicquid ſit, neceſſario requiruntur iſtæ aptitudines in vtraque parte & potentia animæ, ad hoc vt anima ſuſcipiat virtutes: nam ſicut materia niſi eſſet diſpoſita primo, nullam ſuſciperet formã, cum ipſa ſit de indifferẽs ad omnes formas elementorũ ſuſcipiendas, ita & illa. Diſponitur ergo primo aliquo modo, vt ſuſcipiat hanc potius quàm illã formam. Eodem vel ſimili modo aptitudines naturales videntur diſponere appetitum ad virtutẽ acquirendam, & habilitas illa perſpiciendi intellectũ actuum ad ſuſcipiendam prudentiam quæ acquiritur per talẽ habilitatẽ, vt etiã acquiruntur virtutes morales per aptitudines naturales ipſius appetitus. Dicẽdum eſt igitur quòd non poteſt dari perfecta prudẽtia quin inſint omnes virtutes, & æquæ: quia nõ prius videtur oriri prudentia quàm morales virtutes: nec prius morales virtutes quàm iſta: ſed ambo pariter, & æquæ. ex quo ſequitur quod vna data reliquæ ibi ſint oportet. Sed oritur difficultas, quia diſtinxit virtutes non ratione ſolũ, ſed etiã obiectis & operationibus genere diuerſis: & oſtẽdit quod nõ ex quibusvis operationibus quæuis oritur, ſed ex determinatis determinata. Dicendum quòd licet virtutes morum ſint diuerſæ, tamen habẽt duplex vincu

vinculum. Primũ, quia omnes virtutes ſunt mediocritates, aut affectuum, aut actuum quæ oriuntur à vi perſpiciendi vel ipſa prudentia: ſimiliter operationes ipſarum virtutum habent coniunctionem talem vt ſimul oriantur ob nodũ ipſius prudentiæ vel potentiæ perſpiciendi quo ſimul coniungantur. Aliud vinculum eſt conditio prudentiæ quæ videtur dare eſſe virtutibus: & ideo cadit in definitionem virtutis ipſa prudentia, cũ dicitur quòd eſt habitus electiuus in mediocritate conſiſtens reſpectu noſtri determinata ratione, id eſt à prudẽtia. quare cum habeant hoc cõmune vinculum tam ex parte prudentiæ quàm ex parte virtutum, quia tali modo colligantur: merito dicetur quòd vbi prudentia eſt, ibi reliquæ erũt virtutes. Verũ tota vis cõſiſtere videtur in eo vt appetitus redigatur ad mediocritatẽ, & efficiatur obediẽs rationi: quòd ſi vere & perfecte redigetur ad hãc mediocritatẽ, erit etiã paratus ad aliã, licet nõ exerceantur operationes. Vnde ſi prudẽtia redigit appetitũ ad moderationẽ iræ, rediget etiã ad moderationẽ cupiditatis, quia prudẽtia eſt latiſsima. Nam in paupere poteſt eſſe liberalitas, licet nõ habeat facultates ſaltẽ ex parte prudẽtiæ quæ habet appetitũ redactũ & paratũ ad tales operationes exercẽdas. Quòd ſi facultas detur, operabitur ſi vere ſit prudens. Præterea totum officiũ virtutis videtur conſiſtere in electione bona. Quòd ſi deſint facultates, tamen poterit adeſſe perfectio interna, & appetitus paratus obedire rationi quandocunq; occaſio tulerit. Quare vbi eſt electio bona, ibi & ratio vera, & appetitus eſt rectus. Nam cum moris quidẽ virtus, vt antè dixit Philoſophus, habitus ſit electiuus, electio verò appetitus ſequens deliberationem, propterea & rationem veram, & appetitum rectum eſſe oportet ſi electio ſit ſtudioſa. Itaq; dicere poſſumus quòd cum ex proprijs operationibus acquiritur aliqua virtus, vbi primum prudẽtia adeſt, acquiruntur etiam aliæ virtutes, id eſt quædam firma diſpoſitio ad exercẽdas omnes operationes ſecundũ quamlibet virtutem, cum facultas & occaſio tulerit: eſt enim prudentia cõmunis menſura omnium mediocritatum. aliter prudens nõ eſſet perfecte prudens, quod eſt abſurdum. His dictis atque præmiſsis reſpondere poſſumus rationibus quas ſuprà poſuimus contra hanc ſententiam. Ad primam, cum dicebatur quòd homo non poteſt ſuſcipere æque virtutes omnes cũ

habe

habeat aptitudinē naturalem magis ad vnam quàm ad aliam, & non pariter & æque ad omnes: dicēdum quòd dari poteſt talis homo æque diſpoſitus. vel ſi hoc non ſit, quia rariſsime fit in naturalibus aptitudinibus: tamen, vt dicit Philoſophus, non ſequitur, quia virtutes proprie dictæ quibus abſolute dicitur homo bonus, nō poſsint eſſe ſimul, imò neceſſario ſunt ob ipſam prudentiam. Nam ſi cōcederetur id quod vt plurimū fit, vt homo ſit naturaliter magis aptus ad vnam virtutem quàm ad aliam acquirendam: tamen nō ſequitur, quia habeat potentias ſecundū quas poteſt ſuſcipere omnes, licet cum maiore difficultate vnam quàm aliam. Verū cum aliquam ex ſuis proprijs operationibus acquirit, diſponitur appetitus quodā modo etiam ad alias, ita vt cum prudentia adeſt, ſint reliquæ virtutes omnes acquiſitæ, vt diximus. Ad ſecundam, cum dicebatur quòd ex operationibus vnius vna oritur virtus, illud conceditur in principio cum oritur habitus, tamen vna cum prudētia omnes aliæ oriūtur virtutes, ita vt ſimul ſint. Ad tertiam rationē cum dicebatur quòd homo nō poteſt ſimul omnes operationes producere: dicendū quòd reſpectu affinitatis quam habēt virtutes inter ſe, & cum ipſa prudētia, ſi acquirat habitum perfectæ vnius virtutis, ibi immediate aderūt reliquæ. Quòd ſi nō acquireret omnes per operationes, acquireret tamen per electionē quæ eſt actus quidā internus: quare pauper poterit eſſe hoc pacto liberalis, quāuis non habeat facultates, ſcilicet per electionē. Tenendum eſt igitur ſecundū ſententiam Philoſophi, quòd vbicunq; eſt vna virtus, ibi ſunt reliquæ, per hoc quòd vbicunq; eſt prudētia, ibi ſunt omnes virtutes morales. Et vbicunq; eſt vna virtus, ibi eſt prudētia: ergo vbicūq; eſt vna virtus, ibi ſunt omnes. Nam niſi ſint ſimul, videretur quoquo modo talis operari cum difficultate, & tunc nō eſſet virtus proprie in eo, ſed potius diſpoſitio quædam nondum perfecta. Philoſophus autē non videtur loqui hic de virtute quæ eſt in via generationis, cum dicit, vna data omnes ſunt ſimul: ſed de virtute exactiſsima & perfecta, quæ cum iūgitur prudentiæ, fit quidam nodus virtutum, & aggretum quoddam, & appetitus, vt ſæpius diximus, promptus eſt & paratus in quacunq; operatione ſtudioſa rationem ſequi. Concluditur ergo quòd omnes virtutes morales ſunt ſimul cōnexæ inter ſe, & etiam cū prudentia, ita vt non ſeparentur
niſi

niſi ratione ſua formali, & definitione. Sunt enim hoc pacto diſtinctæ,quia habent diuerſa obiecta circa quæ verſantur:diuerſas etiam potẽtias quas perficiunt,& diuerſas rationes formales, & tamen in eo in quo vna perfecta eſt, ſunt etiam reliquæ ſimul vnà cum prudentia,ſecundũ ea quæ ex dictis Philoſophi colliguntur.Hanc ſententiam ſequutus eſt Cicero cum inquit,Sed ne quis ſit admiratus,cum inter ipſos philoſophos conſtet, à meque ipſo ſæpe diſputatum ſit,qui vnam haberet omnes habere virtutes:nũc itaq; ſeiungam,quaſi poſsit quiſquam qui non idem prudens ſit iuſtus eſſe. Alia eſt illa cum veritas ipſa limitatur, & in diſputatione ſubtilitas. Alia cum ad opinionẽ cõmunem omnis accõmodatur ratio.quamobrem vt vulgus,ita nos hoc loco loquimur,vt alios fortes,alios viros bonos,alios prudẽtes eſſe dicamus &c. Sic ergo habemus egregiam doctrinam virtutum ſummo ordine à Philoſopho traditam,quarum aliæ dicuntur morales, quæ collocantur in appetitu: aliæ intellectiuæ, quæ collocantur in intellectu ſecundum diuiſionem quam in fine primi Ethicorum Philoſophus poſuit.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER SEPTIMVS.

De heroica virtute,cõtinentia, & earum oppoſitis. CAPVT I.

POST *hæc dicendũ eſt,alio ſumpto principio, tres eſſe ſpecies eorum quæ circa mores ſunt fugienda: uitium, incontinentiam,feritatem. Atque contraria quidẽ duobus manifeſta ſunt: aliud enim uirtutem, aliud continentiam appellamus. Ad feritatem autem* 1

*tem & immanitatem, maxime uirtutem eam conuenit di=
cere, quæ eſt ſupra nos,* Heroicam,*inquam, quandam at=
que diuinã.ut* Homerus *de* Hectore,*propterea quòd exi=
mia bonitate præſtabat,dicentem* Priamum *introduxit,*

*Nec iam hominis ſanè mortalis filius ille
Eſſe uidebatur,ſed diuo ſemine natus.*

*Quare ſi ex hominibus ob uirtutis excellentiam dij fiunt
(ut aiunt)talis quidem is habitus fuerit,qui feritati oppo=
nitur.*Etenim *ut feræ,neque uitium eſt neq; uirtus, ſic ne=
que dei.ſed hoc quidem præſtabilius eſt uirtute: illud au=
tem diuerſum quid à uitio genus.At ut raro fit uirum eſſe
diuum , ut appellare* Lacones *conſueuêre cum ualde ali=
quem admirantur(dicunt enim,uir diuus hic eſt) ſic & fe
rus, atque immanis eſt inter homines raro.* Maxime *uero
inter nationes barbaras eſt. fiunt autem quidẽ tales & ob*
πηρώσεις. *morbos, * læſionesq; principij.* Et *eos etiam homines qui
in uitijs exuperant, hac infami conſueuimus appellationẽ
notare.Sed de tali quidem diſpoſitione mentio aliqua po=*
2 *ſterius fiet.De uitio uero prius eſt dictum:nunc de incon=
tinentia,mollitie,luxuq;: & de continentia atque conſtan
tia eſt dicendum.* Neque *enim ut idem quod uirtus & ui=
tium , neque ut diuerſum genus hæc ſunt putanda.* Atque
*ut in cæteris egimus,afferre ea quæ uidentur oportet , &
dubitare primum.*Deinde *omnia quæ probabilia ſunt,aut
ſaltẽ plurima, maximeq; præcipua circa hos effectus oſtẽ
dere.*Nam *ſi ſoluantur quidem ea quæ difficultatem affe=
runt,relinquantur autem ea quæ probabilia ſunt,ſatis ſa=*
3 *nè fuerit demonſtratum .* Videtur *itaque continentia qui=
dem,conſtantiaq;,ſtudioſa eſſe ac laudabilis.*Incontinen=
*tia uero & mollities,praua,atque uituperabilis, & idem
eſſe continens,& perſiſtens in ratione:& idem etiam in=
continens,*

continens,& rationem egrediens. Et incontinens quidem, 4
improba ſciens improba eſſe, agit ob perturbationẽ: con-
tinens autem cupiditates ſciens prauas eſſe, non ſequitur
ob rationem. Et temperantem quidem continentem eſſe
aiunt atque conſtantem. Talem autem alij temperantem
eſſe omnem, alij nullum dicunt. Et item intẽperantem in-
continentem eſſe, & incontinentem intemperantem: con-
fuſe nonnunquam diuerſos inquiunt eſſe. Interdum etiam 5
ipſum prudentem incontinentem eſſe non poſſe, interdum
nonnullos homines qui prudentes ac habiles ſunt, inconti-
nentes eſſe dicunt. Præterea incontinentes & iræ, & ho-
noris, & lucri dicuntur. Ea igitur quæ dicũtur hæc ſunt.

COMMENT.

POST hæc dicendum eſt alio ſumpto principio.] Cum in 1
ſuperioribus libris Philoſophus tradidiſſet doctrinam de omnibus virtutibus tam morum quàm rationis, quarum virtutum ipſæ morales perficiunt appetitum, intellectiuæ vero ipſum intellectum tam actiuum quàm ſpeculatiuum, vt diſtincte vidimus: nunc conſentaneum forſitan videbatur vt iam de felicitate tam actiua quàm ſpeculatiua concluderet, niſi aliqua prius intercederent cognitu neceſſaria. Sunt enim nonnulli affectus, vel diſpoſitiones circa mores, quæ nõ ſunt proprie virtutes vel vitia, ſed habent ſimilitudinem cum illis, & ſunt vel fugiẽda vel proſequenda, vt vitia & virtutes: quare cum circa mores ſint, ad eundem pertinere videbatur conſiderare de his, ad quem pertinebat de vitijs & virtutibus. Merito igitur poſt doctrinam virtutum hanc Philoſophus aggreditur in hoc ſeptimo libro docendo de heroica virtute, & immanitate, & de continentia & incontinẽtia, conſtantia & mollitie: poſt hæc de voluptate & dolore multa declarat cognitu neceſſaria, vt patebit. Diuiditur autem hic liber in duos tractatus. In primo affert hos habitus ſiue diſpoſitiones quas diximus, & eas declarat. In ſecundo docet de voluptate & dolore. Primus tractatus diuiditur in decẽ capitula. In primo affert tres ſpecies eorum, quæ circa mores hominum ſunt fugienda, atq; eorũ cõtraria, & tranſit ad ea declarãda: in re-

liquis vero capitulis quid agat,& quomodo procedat Philoſophus,ſuis locis videbimus. Primũ capitulũ diuiditur in duas partes quæ patebunt. In primis igitur dicit Philoſophus proponẽdo intentionẽ ſuam, quòd dicendũ eſt alio ſumpto initio, & altius repetito, quia huiuſmodi habitus vel diſpoſitiones nõ ſunt proprie virtutes vel vitia: & ideo nõ poſſumus ſequi ordinẽ quem ſeruauimus in doctrina virtutũ & vitiorũ, ſed alio ſumpto initio dicendũ eſt, inquam, tres eſſe ſpecies fugiendorũ circa mores, ſcilicet vitiũ, incontinentia, atque immanitas ſiue feritas. Cõtraria vero quæ ſunt proſequenda circa mores tria ſunt: quorũ duo ſunt manifeſta, ſcilicet virtus & continẽtia: tertiũ appellat virtutẽ heroicã, quæ videtur quoquo modo ſuperare conditionẽ humanã. & affert ad hoc ſuũ propoſitum teſtimoniũ Homeri. Itaq; hæc virtus heroica diuina dicitur: non quia dei ſit, cum ille habeat in ſe omnẽ perfectionem ſupereminenti modo: ſed quia facit homines ſimiles quoquo modo deo, ſicut feritas dicitur, non quia ferarũ, quia beluæ non habent neque vitia neque virtutes, ſed quia facit quoquo modo homines magis ſimiles feris quàm alia vitia vel fugienda. Virtus igitur heroica immanitati ſiue feritati opponitur, & probari poteſt hac ratione quam innuit Philoſophus, Summo vitio opponitur ſumma virtus, & excellẽtiſſima: ſed immanitas ſiue feritas eſt ſummum & plus quàm vitium: Heroica autem virtus eſt optima, & plus quàm virtus: ergo heroica virtus immanitati ſiue feritati opponitur. Item, Rariſsimo vitio opponitur rariſsima virtus: at feritas eſt vitium rariſsimum: heroica quoque eſt virtus rariſsima: ergo feritati opponetur heroica virtus. & ad hanc ſententiam affert teſtes Lacones, qui virum aliquem vehementer excellentem ſolent appellare tali nomine, vt patet in textu. Notandũ quòd homo collocari ſolet inter eſſentias ſeparatas & beluas. Nam per intellectum videtur habere ſimilitudinẽ cũ illis ſeparatis: per appetitũ ſenſitiuũ, cum beluis. Cum igitur viuit ea vita quæ humana dicitur, aut per vitia, aut per virtutes non videtur aſsimilari proprie, aut illis ſubſtantijs ſeparatis per virtutes, aut accedere ad beluas per vitia, ita quòd merito dici poſsit brutum animal. Nam beluæ non eſt virtus nec vitium, cum non habeat rationem neque electionem: & non eſt etiam ſubſtantiarum ſeparatarum, cum omnino careant

affecti

affectibus. Virtutes vero ſunt circa affectus: virtutes, inquam, morales. Illæ autem ſubſtantiæ ſeparatæ videntur viuere mente, vt in decimo oſtendit Philoſophus. Cum igitur appetitus hominis obtemperat rationi, tunc homo viuit per virtutes morales, vt ſtudioſus, non tamen vita ſimili ſubſtantiæ ſeparatæ: ſimiliter cum appetitus dominatur rationi, tūc viuit vt homo vitioſus, non tamen adhuc vt fera. Verum cum homo ita virtute excellat, & ſummum attingat in vnaquaque virtute, ita vt appetitus ſummiſſus rationi penè extingua tur, tunc videtur aſsimilari ſubſtantijs ſeparatis, & viuere vita quadam excedēte conditionē humanam: cum vero appetitus ita obruit rationē, vt penè extincta videatur, tūc videtur homo excedere improbitate, & aſsimilari beluis, & deſcendere ad vitā quaſi inferiorē humana vita, & ſimilem vitæ ferarū, & ſic fit immanis quidā: ſed hanc vitam immanē dicit præcipue reperiri apud Barbaros, quia vti vidētur ratione: ſed vitiū immanitatis quod dicitur pluſquàm vitiū, non modo ex habitu & conſuetudine fieri videtur, ſed etiā ex morbis & læſionibus membrorū. Verum hæc quæ ex morbis eſt, non erit vitiū & immanitas ſimpliciter & proprie, vt patebit infrà. Verum cum de immanitate dicendū ſit poſtea: de vitio & virtute dictum ſit prius. Nunc ſequitur oſtendere hos affectus, ſcilicet continentiam & incontinentiā, conſtantiam, mollitudinem, quæ ſunt diſpoſitiones quædam propinquæ vitijs & virtutibus, etſi non ſint propriæ, aut vitia, aut virtutes: ſed in via vt perſeuerando in operationibus euadānt poſtea talia.

[NVNC de incontinentia.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua aggreditur declarationem harum diſpoſitionum vt diximus, quæ nec virtus, aut vitium proprie ſunt, quā uis non multum abſint ab eis. Nam cum continentia, & conſtantia eiuſmodi ſint vt pugnent cum ratione, & non obtemperent ei, ſtatim non ſunt dicendæ virtutes. Cum vero tandem rationem ſequantur, etſi cum difficultate, tamen non ſunt à virtute alienæ: de incontinentia quoque, & mollitie ſimili modo dicendum erit, quòd non ſunt vitia nec à vitijs aliena, vt infrà latius apparebit. Nam in ipſo incontinente fit pugna inter appetitum & rationem, & appetitus ſuperat. In ipſo vero continente fit etiam pugna, & tamen ratio ſuperat. at in vitioſo ſine vlla pugna ſtatim 2

appetitus dominatur. In ſtudioſo vero ſtatim ratio vincit ſine difficultate. Ex quibus patet quòd continens non eſt proprie ſtudioſus, & incontinens vitioſus, & continentia eſt virtus proprie, nec incontinentia vitium, licet non multum abſit à vitio vel virtute Oſtendit autem poſt hæc Philoſophus modum procedendi, dicẽdo quòd faciemus in ijs ſicut in alijs conſueuimus locis. Afferemus primo opiniones antiquorum de his: poſtea ſoluemus aliqua neceſſaria circa iſtos habitus
3 vel diſpoſitiones. [VIDETVR itaque cõtinentia quædam.] Hac in parte Philoſophus incipit afferre opiniones priſcorũ de his diſpoſitionibus, & primo quòd continẽtia & conſtantia videntur eſſe laudabilia & ſtudioſa cùm ſequantur rationẽ: incontinentia econtrà & mollitudo eſſe improba quædã
4 & vituperanda. [ET incontinens.] Secunda fuit opinio eorum qui putant quòd idem eſt continens, & conſtans, & perſiſtens in ratione, & incontinens, & rationẽ egrediens. & hæc opinio non videtur vera vt apparebit. Et incontinens quidẽ. Tertia fuit opinio eorum qui dicebant quòd incontinens eſt is qui ſciens improba agit ob cupiditatẽ, continens vero contrario modo, vt patet. Cẽſent præterea. Quarta fuit opinio, quòd continentia, cõſtantia & temperantia eſſent idẽ, quanquàm eorum nonnulli dicerent hæc non eſſe omnino idem, quidam vero penitus idem. Interdum etiam aſſerunt. Quinta fuit opinio de prudentia & incontinentia, quia aliqui putabant prudentem non poſſe incontinentem eſſe, quidam vero econtrà fieri poſſe cenſebant, vt prudentes & habiles incon-
5 tinentes eſſent. [PRAETEREA incontinentes.] Sexta fuit quòd continentia non ſolum ſit circa voluptates, ſed etiam circa iram, honorem, & lucrum: & hæ ſunt, inquit, opiniones quæ habentur de ijs.

De continente & incontinente.

CAPVT II.

6 *DVbitauerit autem quiſpiam, quî fit ut recte quiſpiam exiſtimans agat incõtinenter. ſcientem igitur, inquiunt quidam, impoßibile eſſe. nam abſurdum eſt (ut arbitrabatur Socrates) ſi ſcientia inſit aliud quippiam uincere, & ipſum perinde*

perinde atque mancipium trahere. Socrates enim omnino
contra rationem ipſam pugnabat, incontinentiamq́; exter
minabat. Neminem enim exiſtimantem, præter id quod eſt
optimum agere, ſed ob ignorationem dicebat. Hæc igitur 7
ſententia ijs aduerſatur, quæ manifeſte apparent. Atque
quærere oportet quiſnã in ipſa perturbatione, ſi ob igno-
rationem agit, ignorationis ſit modus. Conſtat enim incon
tinentem non putare illud eſſe bonum, antequam in pertur
batione ſit conſtitutus. Sunt autem qui hæc partim conce-
dunt, partim non concedunt. Etenim ſcientia quidem nihil 8
eſſe ualidius confitentur. at huic non aſſentiuntur neminẽ
agere præter id quod uiſum eſt melius. Quapropter in-
quiunt, incontinentem à uoluptatibus ſuperari, non ſcien-
tiam quidem ſed opinionem habentem. At uero ſi ſit opi- 9
nio, non ſcientia, neque uehemens exiſtimatio quæ reſi-* *καὶ ἐπιστή-
ſtit, ſed remiſſa (ſicut in ambigentibus) uenia danda eſt, ſi μη.
non in his perſiſtit aduerſus uehemẽtes cupiditates. at pra
uitati non eſt uenia danda: nec aliorum cuiquam quæ uitu-
perabilia ſunt. Eſt'ne igitur id quod reſiſtit prudentia? 10
Hæc enim eſt ualidiſſima. At eſt abſurdum. erit enim idem
prudens atq; incontinens ſimul. Nemo autem dixerit pru
dentis eſſe ea ſponte agere, quæ prauiſſima ſunt. Et inſu-
per demonſtratum eſt antea prudentẽ aptum ad agendum
eſſe (eſt enim quidem extremorum) & cæteras uirtutes ha 11
bere. Præterea ſi continens eſt ex eo quia uehementes ac 12
prauas habet cupiditates, neque temperans continens erit,
neque continens temperans. Etenim neque uehementes ha
bere cupiditates neque prauas, eſt temperantis. At opor-
tet. nam ſi cupiditates ſint bonæ, prauus eſt habitus ille qui
prohibet non ſequi. Quare non omnis continentia eſt ſtu
dioſa. Sin imbecilles & non prauæ, non eſt quid egre-

gium, nec etiam magnum quid, ſi ſint prauæ ac imbecilles.
13 *præterea ſi continentia in quauis opinione facit perſiſtere, praua eſt: ut ſi & in falſa. Et ſi incontinentia à quauis opinione dimouet, erit aliqua incõtinentia ſtudioſa. quale fecit* Neoptolemus *apud* Sophoclē *in* Philoctete. *Eſt enim laudabilis quia nõ perſiſtit in ijs quæ ſuaſerat* Vlyſſes, *ob mentiendi dolorem.* Præterea ** captio mentiens, dubitatio eſt. Quia nanq; admirabilia, præterq; opinionē ſophiſtæ inferre uolunt redarguendo, ut cum attigerint uideantur acuti: ratiocinatio facta dubitatio fit.* Ligatur *enim mens cum manere quidē non uult, quia cõcluſio non placet: pro*

ὁ ψευδόμενος λόγος.

14 *cedere autem nõ poteſt, quia rationem ſoluere nequit.* Fit *autem aliqua ratione ut imprudentia cum incontinentia ſit uirtus.* Qui *nanque habet utrunq;, cõtraria ijs quæ exiſtimat ob incõtinentiam aget.* Exiſtimat *autem bona eſſe mala, & agere non oportere. quare bona aget, & non mala.*
15 Præterea *qui perſuaſus agit, uoluptatesq; ſequitur atq; eligit, melior eo uidebitur eſſe, qui non ob rationem, ſed ob incõtinentiam agit. Nam facilius curari poteſt, quippe cũ poßit illi diſſuaderi.* At *incontinens obnoxius eſt ei prouerbio quo dicimus:* Quid *inſuper bibere opus eſt, cum ſtrangulat aqua?* Etenim *ſi non perſuaſum eſſet ipſa ea non agenda eſſe quæ agit, diſſuaſus tandem ceſſaſſet. nunc*
16 *uero perſuaſum eſt ei, & nihilominus talia agit.* Inſuper *ſi circa uniuerſa continentia ſit, atque incontinentia: quiſnam ſit ille qui eſt incontinens abſolute?* Nemo *enim habet incontinentias omnes. dicimus autem quoſdam ſimpliciter incontinentes eſſe.* Tales *igitur quædam hac in materia dubitationes emergunt.* Horum *autem alia tollere, alia relinquere oportet.* Dubitationis *enim ſolutio inuentio eſt.*

COM

COMMENT.

DVBITAVERIT auté quiſpiam quî fit.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo Philoſophus reſumit opiniones allatas de continentia & incontinentia. Et affert dubitationes, & quæſtiones circa ipſas, declarando & confutando ea quæ ſibi videntur neceſſaria, non eodem ordine eas reſumens, quo ſuprà poſuit, ſed aliam prius, aliam poſterius, vt patebit in ſingulis. Diuiditur autem hoc capitulum in ſex partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima incipit dubitando quærere circa tertiam opinionem, Vtrum fieri poſsit vt aliquis recte exiſtimans, agat incontinenter: dicebat enim tertia opinio, quòd incontinens ſciens eſſe improba, agit ob cupiditaté. Quæret igitur quis, quomodo hoc fieri poſsit vt habeat rationé incorruptam, agat tamen contra rationem. & arguit primo pro hac parte, quaſi hoc fieri nō poſsit, afferendo ſententiā Socratis, qui dicebat quòd cum ſcientia ſit habitus validiſsimus, ſi ponatur eſſe in ipſo incontinente, non vinceretur à cupiditate quæ eſt debilior quàm ſciētia: quare fieri non poſſe vt ſciens, id eſt ſcientiā habens agat incontinenter. Hæc ſententia videtur excludere incontinentiā ex ratione morū. dicebat enim quòd qui ſcit, nō poteſt exiſtimare rem quam ſcit aliter ſe habere. Nec vnquam aget contra id quod ſcit eſſe optimū, nec contra illud procederet niſi ignoratione. Vnuſquiſque enim videtur ferri ad bonum ſiue verum, ſiue deceptiuum. at ſciens nō videtur circa id quod ſcit poſſe decipi: nō ergo ſi ſit ſciés ſuperabitur ſcientia eius à cupiditate, quæ eſt debilior quàm ſciētia, nec dimouebitur ab ea, & in contrarium trahetur. & ob hæc Socrates videbatur tollere omnino incontinentiam ex moribus hominum, vt ait Philoſophus in textu. [HAEC igitur ſententia ijs aduerſatur.] Allata opinione Socratis, arguit ſtatim ad oppoſitā partem & contra hanc ſententiam, oſtendendo quòd opinio illius refellitur ſenſu & experientia, quia aduerſatur his quæ manifeſte apparent. Nam videmus quòd eſt aliquis habēs rationem nō corruptam, & percipientem ea quæ ſunt turpia, tamen ea agentem propter cupiditatem: & talis non videtur eſſe niſi incontinens: ergo illa ſententia non eſt acceptanda quæ dicit incontinentiam non eſſe circa mores hominum. Poſt hæc dicit Philoſophus

hoc eſſe dignum conſideratione, quomodo & per ignorationem agat incontinens cum ſit ſciens,& quæ ignoratio ſit iſta,& quando. Nam antequã ſit in perturbatione, eſt ſciens, & poſtea quãdo eſt in perturbatione videtur quaſi ignorãs, nam tria ſunt tempora conſideranda: primo quãdo non eſt in perturbatione,& tunc eſt ſciens: ſecũdo quãdo eſt in perturbatione,& videtur quaſi ignorans,& eſt ſimilis ebrio qui habet ſcientiam,& non agit ſecundum illam ſcientiam, ſed agit quaſi ſint pueri, qui dicunt carmina quæ nõ intelligunt: & ſic illi proferunt labijs eſſe turpe quod tunc vix mẽte cognoſcunt. Tertium tempus eſt quando peracta re turpi rurſus redit ad ſcientiã & cognoſcit. Et inferius acceptabit Philoſophus aliqua ex parte ſententiã Socratis, quam ſuprà viſus eſt refellere omnino.
8 [SVNT autẽ quibus.] Hac in parte Philoſophus affert ſolutionem quorundã circa hanc ſententiam Socratis: deinde ſolutionẽ eam refellit. illi enim in hoc aſſentiebantur Socrati, quòd ſcientia eſſet habitus validiſsimus, ita vt à cupiditate ſuperari nõ poſſet. Verum ex altera parte diſſentiebant in eo quòd volebant incõtinentiam eſſe in moribus hominum, ſed incontinentẽ non habere ſcientiam, ſed opinionem: quæ cum ſit imbecillior ſcientia, ſuperari poterat à cupiditate,& ita eſſet incontinens non habens ſciẽtiam. Nemo enim ageret præter id quod ſibi viſum eſt melius, ſed præter opinionẽ, quæ ſuperari poſſe videtur à voluptate.
9 [AT vero ſi ſit opinio.] Arguit contra ſolutionem illã Philoſophus hoc pacto, Si in ipſo incõtinente non eſt ſcientia, neque firma exiſtimatio, ſed opinio quædã talis vt facile à voluptatibus ſuperetur, tũc venia danda eſſet incontinenti & incontinentiæ: ſed incontinẽtiæ nõ eſt dãda venia nec excuſatio, cum ſit prauitas & res digna vituperatione: ergo non eſt ab incontinẽte remouẽda ſcientia,& ponẽda talis opinio vt facitis. Notandũ quòd Philoſophus dixit antea continentiã non eſſe virtutẽ proprie, nec incontinentiã eſſe vitium, quanquam non ſint longe à virtute vel vitio. nũc vero dicit incõtinentiã eſſe prauitatẽ: ergo videtur eſſe vitium. Dicendũ quòd vitium poteſt ſumi duobus modis: aut cõmuni modo, aut proprio. Communi vt eſt fugiendum, & prauum, quod de vitio & incontinẽtia, & immanitate, quæ ſunt tres ſpecies fugiendorum circa mores. Proprio modo vt eſt

vitium propriè dictũ, quod ex oppoſito contrariatur virtuti propriè dictæ. Incontinentia igitur dicitur prauitas primo modo, non vt eſt vitium propriè dictum, ſed vt prauum fugiendũ & vituperabile. [EST ne igitur id quod reſiſtit.] 10
Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus affert quæſtionem circa quintam ſentẽtiam, & opinionem ſuprà allatam. non enim ſeruat ordinem quem tenuit in illis proponẽdis, ſed vt ſibi opportunum videtur. Dubitat ergo & quærit vtrum in ipſo incontinente ſit prudentia. & primo oſtendit quòd videtur eſſe in eo prudentia: poſtea declarat, & probat quòd non eſt. Dicit ergo in primis, Incontinens non videtur habere ſcientiam, ſed opinionẽ: at opinionum quæ ſunt in homine prudentia eſt validior, ergo erit in ipſo incontinente prudentia, vt videtur. Poſt hæc affert duas rationes contra hanc ſententiã. Prima ratio: ſi in ipſo incontinente eſſet prudentia, prudens eſſet incontinens. at hoc eſt abſurdum: ergo abſurdum eſt dicere quòd prudentia ſit in ipſo incontinente. Nam incontinens agit res prauas & turpes, prudens non agit res turpes: ergo prudens nõ eſt incontinens. Secunda ratio. Prudens eſt aptus ad omnes res bonas agendas, & complectitur omnes virtutes morum: ſed incontinens non eſt aptus ad res bonas agendas, nec complectitur omnes virtutes morum: ergo incontinens non eſt prudens.

[EXTREMORVM.] Id eſt ſingulariũ. [PRAETEREA ſi 11
continens ex eo.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua 12
Philoſophus arguit contra quartam opinionem quæ erat quòd temperantia, & continentia eſſet idem: & videtur procedere hoc pacto, Continentia vel continens verſatur circa cupiditates, & eas habet aut vehementes aut leues: ſi vehemẽtes, tunc vltra aut prauas, aut bonas: ſi vehementes & prauas, non poteſt eſſe temperatus. Nam temperati non eſt habere vehementes cupiditates, nec prauas, cum appetitus non pugnet cum ratione in homine temperato. at oportebat tamen, ſcilicet vt haberet, ad hoc vt ſit idem ipſe temperatus & continens ſecundum veſtram poſitionem. Quare ſi continens habet vehementes cupiditates & prauas, non poteſt eſſe temperatus, vt patet. Sin autem ipſe habeat vehementes & bonas, prauus erit ille habitus qui reſiſtit bonis vehementibusq; cupiditatibus: nam continens pugnat cum cupidita-

tibus,& tandem vincit:quòd ſi reſiſtat bonis & vehemẽtibus, cõtinentia erit habitus prauus:& ſic non erit omnis ſtudioſa: at omnis temperantia ſtudioſa eſt.ex quo habemus quòd ſi cupiditates erunt vehementes ſiue prauæ,ſiue bonæ, temperantia non eſt continentia. Verum ſi cupiditates ſint remiſſæ & non prauæ,tunc continentia non eſſet egregius habitus vt exiſtimatur : ergo non habet remiſſas cupiditates non prauas : ſin vero ſint remiſſæ & prauæ,tunc continentia non eſſet potens diſpoſitio , & tamen eſt cum reſiſtat magnis cupiditatibus.Concluditur ergo quòd cum continens non verſetur circa remiſſas cupiditates,nec circa vehementes bonas, ſed potius habeat vehementes & prauas, & temperati non ſit illas habere : concluditur, inquam, quòd temperans non eſt idem quod continens,nec temperantia idem quod contiñetia,vt volebat quarta opinio. & hoc videtur innuere Philoſophus,licet non manifeſte inferat cõcluſionem. [PRAESTEREA ſi continentia facit.] Hæc eſt quarta pars huius capi-
13 tuli,in qua Philoſophus arguit cõtra ſecundam opinionem qua dicebatur quòd continens idem eſt quod conſtans & perſeuerans in ratione,vel potius in propoſito & opinione. Incontinens vero econtrà eſt idem quod inconſtans digrediens à ſua opinione.Hanc ſententiam refellit Philoſophus, declarãdo quòd ſi illa opinio eſſet vera,ſequeretur quod aliqua continentia poſſet eſſe praua, aliqua incõtinentia bona & ſtudioſa.at hæc ſunt duo abſurda:ergo abſurda videbitur illa opinio,ex qua hæc ſequũtur.Nam primum ſi continens ſit idem quod perſeuerãs in opinione,vt illi volũt,fieri poteſt vt habeat opinionem falſam & prauam , & perſeuerantia in illa erit continentia praua : præterea ſi incontinens ſit idem quod digrediens à ſua opinione,fieri poteſt vt habeat opinionem prauam à qua digrediens omittit illam prauam opinionem:& hoc pacto aliqua incontinentia eſſet bona,ſi incontinentia eſſet non perſiſtere in opinione. & probat hoc exemplis Neoptolemi & ſophiſtarum.Inducitur Neoptolemus apud Sophoclem in quodam opere quod inſcribitur Philoctetes, primum mẽtiri,poſtea confiteri veritatem, & digredi à falſo. ergo ſi incõtinentia eſt incõſtantia, & digreſsio à propoſito , talis digreſsio Neoptolemi à propoſito falſo fit laudabilis:ergo aliqua erit incõtinentia laudabilis.

bilis.quod eſt abſurdum,quia nulla prauitas eſt laudabilis. Secundum exemplum eſt de ſophiſticis rationibus quibus illi conantur decipere homines,vt inanem gloriam conſequantur.& quamuis non rectè concludant concluſionem,ex præmiſsis tamen rationibus eorum ligatur mens neſcientis ſoluere, velut quidam interrogabant, vt in Poſterioribus dicit Philoſophus, Scis'ne omnem dualitatem eſſe parem? ſi ſe omnem ſcire dicebat, offerebant dualitatem quandam quam habebant occultam, & dicebant eam non potuiſſe ſcire eſſe parem,cum ignoraſſet eam eſſe in rerum natura. ſoluunt illi non rectè, vt ibi oſtendit Philoſophus: quare ligatur mens neſciētis ſoluere talibus rationibus deceptiuis. Quòd ſi mens non perſiſteret in illa aſſenſione,talis digreſsio eſſet incontinentia laudabilis. quare abſurde dicunt quòd continentia faciat hominem perſiſtere in quauis opinione, & incontinentem non perſiſtere, vt illa quarta opinio vult.

[FIT autē aliqua ratione.] Probat etiam idem alia ratione, 14 hoc pacto,Si incontinentia eſſet omiſsio rationis & opinionis,vt illi dicebant,tūc ſequeretur quòd ex duobus vitijs poſſet cōponi vna virtus,quod eſt valde abſurdum. primū, quia virtus eſt ſimpliciſsima forma & indiuiſibilis: deinde dicitur per abnegationē externorū. ex quo patet, quòd eſt abſurdū dicere eam cōſtare ex partibus,& ex partibus duabus vitioſis. Quòd autem hoc ſequatur,ex eo apparet, quia fieri poteſt vt incōtinens ſit imprudens,& per imprudentiam exiſtimet aliquam rem malam eſſe bonam, & per incōtinentiam omittat illam falſam opinionem,ſi incontinentia,vt illi volūt,omiſsio opinionis eſt: ſed omiſsio prauæ opinionis videtur eſſe probitas & virtus:& hæc fiet ex illis duobus vitijs.ergo ex vitijs conficietur virtus,quod eſt abſurdum:& ſequitur ex quarta illa opinione. ergo abſurda & poſthabēda eſt illa opinio.

[PRAETEREA qui perſuaſus.] Hæc eſt quinta pars huius 15 capituli,in qua Philoſophus affert dubitationē circa primam opinionē,quia illa dicebat quòd cōtinentia eſt de numero bonorum,incontinētia de numero prauorū,quia poſſet aliquis dubitare in quo genere prauorū ipſa eſſet ponenda,& vtrum eſſet peior quàm vitium. Idcirco in parte iſta facit hanc determinationē,diſſerendo & diſputādo, nō autem aſſerēdo: quia videtur inferre diſputatiue, vt diximus, id ex quo appareat

intem

intemperantiam eſſe minorem improbitatem quàm incontinentiam. Nam intemperans perſuaſus agit prauum, & diſſuaſione remoueri & ſanari poteſt: & incontinens non perſuaſus à ratione operatur prauũ cum ratio repugnet, & cum percipiat illud eſſe prauum, & non perſuaſus à ratione, quia aduerſatur appetitui ſuo, exequitur illud prauum: & intemperans perſuaſus, & eligens, voluptates perſequitur quas diſſuaſus poteſt omittere, & ſanari poſſe videtur: at incontinens cũ non agat perſuaſus, nõ videtur diſſuaderi poſſe & diſſuaſione moueri. Affert poſt hæc & accõmodat huic propoſito prouerbium quo dicitur, quòd non eſt afferẽdus potus ei qui ſuffocatur aqua, quia dando illi potũ nihil proficitur. Simile fit de incõtinente quẽ fruſtra diſſuadet quis, cum percipiat quid agit, & tamen exequitur illud, & aliter agit quàm ſibi oſtẽdat ratio agendum eſſe. Notandum quòd in hac parte Philoſophus procedit argumẽtando & diſſerẽdo, non aſſerẽdo: quia nec verum eſt, nec ſua ſententia, vt intẽperantia quàm incontinentia, vel intemperans quàm incontinens ſit potior. Nam intemperans eſt vitioſus, & habet rationem iudiciumq; corruptum. Incõtinens vero nondũ eſt vitioſus proprie, nec habet rationem eo modo corruptam: præterea facilius ſanari poteſt quàm intemperans, vt declarabit inferius: ſed nunc arguit hincinde, vt magis illuceſcat veritas & determinatio ſua quam affert infrà. [INSVPER ſi circa vniuerſa.] Hæc eſt

16 ſexta pars huius capituli, in qua Philoſophus affert dubitationẽ circa ſextam opinionẽ, qua dicebatur, quòd incõtinentia eſt circa multa obiecta & vniuerſa, vt circa honorẽ, lucrũ, & huiuſmodi. Arguit Philoſophus cõtra hoc, dicendo quòd data hac opinione, ſtatim ſequitur quòd non erit ſimplex incontinentia, & proprie dicta, ſi verſatur indifferẽter circa talia, ſed mixta quædam: ſed hoc eſt abſurdum. quare dicẽdum erit quòd continentia & incontinẽtia circa determinata obiecta verſatur, id eſt circa voluptates. quòd ſi diceretur alio modo, tunc non proprie, nec ſimpliciter, ſed ſecundum quid diceretur. at nos propriam & ſimplicem quærimus, vt patebit infrà. poſtea dicit Philoſophus, quòd harum dubitationum quædam ſunt ſoluendæ vel tollẽdæ, tanquam non veræ: quædam autem relinquendæ tanquam bonæ, vt veritatem inueniamus circa tales affectus & diſpoſitiones.

Quonam

Quonā pacto continētes agunt. CAP. III.

PRimum itaque conſiderandum eſt,ſi incon- 17
tinentes ſcientes agant nec ne, & quonam
modo ſcientes. deinde circa quæ ſit inconti-
nens ponendus, & continens. Vtrum circa
uoluptatem omnem atq; dolorem, an circa definitas quaſ-
dam uoluptates atq; dolores. Et utrum idem ſit an diuer-
ſus, continens atque conſtans. Similiter & de cæteris quæ
ad hanc attinent contemplationem. Eſt autem conſidera- 18
tionis initium. utrum continens & incontinens, ijs circa
quæ uerſantur differant, an modo. Dico autem ſic, utrum 19
incontinens ex eo ſolū ſit incontinens, quia circa hæc uer-
ſatur, an non: ſed ipſo modo, an utriſque. Deinde ſi con- 20
tinentia & incontinentia ſint circa uniuerſa, necne. neque
enim circa omnia uerſatur is qui eſt incontinens abſolute,
ſed circa ea circa quæ eſt intemperans. neque ſimpliciter
ſeſe habet ad illa. Eſſet enim incontinentia ac intemperan-
tia idem, ſed hoc modo. Nam ille quidem eligens ducitur,
putans ſemper oportere perſequi uoluptatem præſentem.
Incontinens autem non putat quidem, perſequitur tamen.
Si itaque uera ſit opinio, ſed non ſcientia, qua tranſgre- 21
dientes incontinenter homines agunt, nihil refert ad ra-
tionem. Nonnulli nanq; eorum qui opinantur non ambi-
gunt, ſed arbitrantur exacte ſe ſcire. Si igitur opinantes
ex eo quia remiſſe credunt magis quàm ſcientes, contra
ſuam agent exiſtimationem: nihil differet ab opinione
ſcientia. Sunt enim qui non minus opinioni ſuæ, quàm alij
ſuæ ſcientiæ credunt, ut ex Heraclito patet. Sed cum du- 22
pliciter dicatur ſcire (nam & is qui ſcientiam quidem ha-
bet, non autem utitur ipſa: & is qui utitur, dicitur ſcire)
hæc inter ſeſe differrent: habentem, inquam, ſcientiam, at
non

non contemplantem, & habentem ac contemplantem: age
re ea quæ agere nõ oportet. hoc enim uidetur abſurdum.
23 *Sed non ſi agat non contemplando.* Prætere*a cum propo*
24 *ſitionum duo ſint modi, nihil prohibet ut quiſpiam agat*
contrarium eius quod ſcit, ſi habeat quidem utraſq;, uni-
uerſali tamen & non particulari propoſitione utatur.
Nam ea quæ aguntur, ſingularia ſunt. Differt *autem &*
ipſum uniuerſale. nam aliud eſt in ipſo, aliud in re. Vt
omni homini ſicca conducũt. & hic eſt homo. uel ſiccum
eſt quod eſt tale. Sed ſi hoc ſit tale, aut non habet, aut non
operatur. Magna *igitur per hos emerget utique differen*
tia modos. atque adeò ut hoc quidem modo non abſurdum
25 *eſſe, alio uero modo mirabile uideatur.* Præterea *fit ut ho*
mines ſciẽtiam habeant, alio modo quàm nuper diximus.
Nam *in habendo quidem, ſed non in utendo differentem*
cernimus habitum, ut quiſpiam & habeat quodammodo
μὴ μαινό- *& non habeat ipſum. qualis eſt dormiens, &*furens, ac*
μενος. *ebrius.* At *hoc modo diſponuntur ij qui ſunt in perturba-*
tionibus conſtituti. nam iræ, & cupiditates uenereæ, cæ-
teraq; ſimilia, corpus etiam manifeſte permutant. atque
nonnullos & in furorem, ac inſaniam adigunt. Patet *igi-*
tur dicendum eſſe incontinentes perinde ſeſe habere atque
26 *hi ſunt affecti.* Dicere *autem eas ſententias quæ à ſcientia*
proficiſcuntur, nullum eſt ſignum. Etenim *ij qui ſunt in*
hiſce perturbationibus conſtituti, demonſtrationes & car
mina dicunt Empedoclis. Et *qui primum diſcunt, nectunt*
quidem orationes, ſed nondum ſciunt. oportet enim ipſo-
rum inſideant menti, ad quod tẽpore opus eſt. Quare *pu-*
tandum eſt, ut hiſtriones poëmata recitant: ſic & incon-
27 *tinenter agentes, ſententias dicere.* Inſuper *& hoc modo*
quiſpiam naturaliter inſpexerit cauſam. Opinionum *enim*
alia

alia eſt uniuerſalis, alia de ſingularibus eſt, quibus iam ipſe præſidet ſenſus. Atque cum ex ipſis ratio fuerit una: anima concluſum ipſum in contemplandis quidem dicat, in agendis autem rebus continuo agat neceſſe eſt. Nam ſi omne dulce guſtare oportet, & hoc eſt dulce ut unũ quid ſingularium: is hoc ſimul & agat qui poteſt nec prohibe tur, neceſſe eſt. Cum igitur una quidem uniuerſalis ineſt 28
opinio guſtare uetans: alia uero dicit, omne dulce uoluptatem afferre, & hoc eſſe dulce: hæc autem operatur, atque ineſt forte cupiditas. illa quidem hoc fugere dicit, cupiditas autẽ ducit. mouere enim partes ſingulas poteſt. Quare 29
fit, ut à ratione quodammodo & opinatione incontinẽter agatur. non tamen per ſe contraria, ſed per accidens. cupiditas enim rectæ rationi, ſed non opinatio aduerſatur. Quare & propter hoc beſtiæ, non ſunt incõtinentes: quia 30
nõ uniuerſalẽ exiſtimationem, ſed ſingularium imaginationem atq; memoriam habent. Quomodo autem ſoluitur 31
ignoratio, ac rurſus fit incontinens, ſciens, eadẽ eſt ratio, & de ebrio, & dormiente, & nõ eſt huius propria perſcrutationis, quam quidem à naturalibus audire oportet. Cum autẽ ultima propoſitio rei ſit ſenſibilis opinatio atq; actuum domina, hanc incontinens aut nõ habet dum eſt in* 32
perturbatione: aut ſic habet ut in habẽdo non ſit ſcire, ſed dicere perinde atq; temulentus Empedoclis carmina profert. Et quia terminus extremus nõ eſt uniuerſalis, nec ad ſcientiam ut uniuerſalis attinet. atque id accidere uidetur quod Socrates quærebat. Non enim ea, quæ proprie ſcientia eſt, præſente, fit perturbatio: nec ipſa ob perturbationem diſtrahitur, ſed ſenſitiua. De his igitur ſi ſciens, inquam, incontinens an non ſciens, & quonam modo ſciens incontinenter agat, tot à nobis ſint dicta.

* παρὰ τ̃ φυσιολόγων.

COM

COMMENT.

17 PRIMVM itaque conſiderandum eſt.] Hoc eſt tertium capitulum huius primi tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm attulit opiniones priſcorum de continentia & incontinentia, & conſtantia, & huiuſmodi, & circa hæc poſuit dubitationes quaſdam & oppoſitiones: nunc ſoluere intendit primam dubitationem, quæ poſita eſt in præcedenti capitulo, Vtrum incõtinens agat ſciens incontinenter. Diuiditur hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur præmittendo ordinem de quibus dicturus eſt, dicit conſiderandũ eſſe vtrum ſciens vel non ſciens incontinens agat: & ſi ſciens, quonam pacto, hæc enim eſt magna difficultas, & in hac ſe dilatat in tertia parte huius. Deinde dicit conſiderandum eſſe circa quæ verſatur incontinentia, an circa omnes voluptates, & reliqua quæ patent in textu.

18 [EST autem conſiderationis initium.] Præmiſſo ordine eorum de quibus dicere inferius intendit: affert nunc duas dubitationes, & ſtatim ſoluit. Nam earum ſolutio videtur eſſe fundamentum eorum quæ ab eo dicentur inferius. Prima dubitatio eſt, vtrum continens & incontinens differant obiectis circa quæ verſantur: an modis diuerſis verſandi circa eadem obiecta eandemque materiam. Hæc dubitatio introduci poteſt duobus modis. Primo, vtrum continens & incontinens differant inter ſe ob id, quia verſentur circa diuerſa obiecta & materiam: an quia verſantur circa eandem diuerſo modo. Vel alio pacto introduci poteſt, vtrum continens & incontinens differant, ſcilicet à temperato & intemperato, an in materia, vel in modo verſandi diuerſo. & hæc ſecunda expoſitio magis conſonare & cõuenire videtur cum ijs quæ dicentur inferius, quia hanc dubitationem ſoluit po-
19 tius ſecundo modo ſumptam, quàm primo. [DICO auté.]
20 Hoc addit, vt magis ſeipſum declaret. [DEINDE ſi continentia & incontinentia.] Affert ſecundam dubitationem talem: vtrum continentia & incontinentia verſentur circa omnia obiecta, an non: & ſtatim affert ſolutionem huius ſecundæ quæſtionis, dicendo quòd ſimpliciter incontinens, de quo loquimur, nõ verſatur circa omnia, ſed circa ea circa quę verſatur intemperans, id eſt circa voluptates. deinde infertur ſolutio ſecũdæ dubitationis, ſcilicet quòd licet intemperans,

& incon

& incontinens verſentur circa eandem materiam,id eſt circa voluptates corporis: tamen non ſimpliciter eodem modo, quia eſſent idem,quod eſt abſurdũ,ſed diuerſo.nam intemperans eligit,incontinens non eligit: ergo incontinens non eſt intemperans,licet verſentur circa eandem materiam.Et notanda eſt diſtinctio iſta,quia videtur eſſe fundamentũ eorum quæ dicentur inferius. Neque ſimpliciter,id eſt nõ eo modo quo intemperans. [SI itaq; vera ſit opinio.]Hæc eſt ſecũda 21
pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquàm præmiſit nõnulla neceſſaria,nũc ſumit rationem illam priſcorum,qui nitebantur ſoluere opinionem Socratis,& difficultatem ſua ſententia ortam,cũ diceret incontinentem non habere ſcientiam eorum quæ prætergrederentur ob cupiditatem: illi autem aiebant habere opinionẽ & non ſcientiam.Philoſophus autem oſtendit quòd talis ſolutio illorum non eſt bona,quia nil refert vtrum in ipſo incontinente ſit ſcientia vel opinio quam ille tranſgrediebatur in agendo, & poſt habeat ipſam ſiue ſit ſcientia ſiue opinio ſequẽdo cupiditatem: nam illi putabant ideo vinci rationem incontinentis, quia non haberet ſcientiam rem validiſsimam, ſed opinionem quæ eſt imbecillior,& ſuperari à voluptatibus poteſt.Hoc autem non eſſe verum dicit,quia ſunt nõnulli qui habent ita infixam & firmam opinionem ac ſi haberent ſcientiam.Nam ſi dicunt incontinentes ex eo habere opinionem,quia remiſſe credẽtes agant contra exiſtimationem & iudicium ſuum: hoc argumentum non valet,quia fieri poteſt ita vehemens opinio,vt in habẽte ſit tanquam ſcientia. & hoc oſtendit exẽplo Heracliti qui opinabatur quòd omnia eſſent in continuo motu. Huic opinioni adeò hærebat Heraclitus,vt nõ minus crederet quàm ſi certiſsime ſciret.Quare ſi ponamus quòd in incõtinente ſit opinio & non ſcientia: nihil refert,nec ſequitur propoſitum noſtrum vt vincatur,quia opinio ſit debilior,cũ poſsit eſſe opinio talis,vt reſpectu habentis ſit tanquam ſciẽtia. Notandum quòd multipliciter differt ſciẽtia ab opinione:ſciẽtia ſemper eſt de neceſſarijs,opinio vero non ſemper.Sciẽtia eſt per demonſtrationem,opinio non eſt per demonſtrationẽ:& ſciẽtia ſemper eſt vera,opinio poteſt eſſe falſa. Sunt & alia multa quibus differunt.verum ad propoſitũ,& ſi ſemper ſcientia ſit firma,opinio autem nõ ſemper,tamẽ fieri poteſt,vt aliquãdo

in hoc ſint ſimiles.i.vt ſit opinio vehemens & firma,ac ſi eſſet
22 ſcientia quædam,vt exemplo oſtendimus. [SED cũ duplici-
ter dicatur ſcire.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua
Philoſophus incipit ſoluere dubitationem quam mouit in
principio capituli præcedentis, Vtrũ incontinẽs ſit ſciens,&
ſi ſit,quomodo ſit:circa dubitationẽ attulit ſententiã Socra-
tis,& priſcorum vt vidimus, & duo facit. Primo ſoluit quæ-
ſtionem afferẽdo tres diſtinctiones,deinde ſoluit alio modo
ex parte naturalis profectionis rerum agẽdarum vt late ap-
pareat ſententia,& ſolutio quam intendit. Prima diſtinctio
eſt quòd ſcire bifariã dicitur. Vno modo habitu, vt is qui ha-
bet & non vtitur: alio modo vt eſt in actu,& operatione, vt
eſt ille qui habet ſcientiã & vtitur. Nam primo modo, vt hoc
pateſiat exemplo, dicimus geometram dormientem,& non
operantem vel ſpeculantem,habere ſcientiam geometriæ &
habitum. Secundo modo dicimus ſcire cum ſpeculatur ſecun
dum ſcientiam & habitum geometriæ quam habet faciendo
aliquam demonſtrationẽ,veluti quòd triangulus habeat tres
angulos æquales duobus rectis & huiuſmodi. Eodẽ pacto ci-
tharœdus dicetur habere artem citharizandi in habitu. Pri-
mo modo ſi ſtet dormiens: ſecũdo modo ſi operetur ſecun-
dum habitum qui eſt in eo,& vtatur arte ſua. Hac diſtinctio-
ne allata affert vnam cõcluſionem Philoſophus, qua innuere
videtur quoquo modo ſolutionem quandam. nam quando
dicimus incontinẽtem ſcire, poſſũmus vno modo intelligere
quòd habet opinionem vel ſcientiam in habitu: alio modo
quòd vtatur & actualiter ſpeculetur & conſideret ſecundum
talem ſcientiam. Quòd ſi vtroq; modo ponatur ſcire in ipſo
incontinẽte,id eſt vt habeat in habitu,& contempletur,id eſt
vtatur ipſa,& conſideret ſecundũ eam dum agit, forſitan erit
abſurdum: ſed primo modo tantum nihil refert,id eſt vt ha-
bitu habeat,& non contempletur cum agit. Veluti ſi pona-
mus aliquem ſcire rem quandam eſſe bonam,& habitu illam
ſcientiam cognitionemq; habere, non tamen habere actu,
23 id eſt vti ea cum agit, nec eam reſpicere cũ operatur. [HOC
enim videtur abſurdũ.] Scilicet ponere vtroq; modo ſcire
in ipſo incõtinente, ſcilicet eum habere ſcientiã habitu,& vti
cum agit incontinenter, ſed non, ſcilicet erit abſurdũ dicere,
quòd habeat ſciẽtiam & cognitionem illam habitu,& poſtea

non

non conſideret,& cõtempletur, vel ea vtatur cum agit. Notandũ quòd philoſophi ſolent alijs terminis hanc diſtinctionem facere. Dicunt enim quòd actuum quidam primus, quidam ſecundus. Primum appellant ipſum habitũ, quia eſt tanquam forma perfectiua potentiæ: & forma ſolet appellari actus reſpectu materiæ, vt anima dicitur actus à Philoſopho. Secundum appellant operationem: eodem pacto ſcire dupliciter eſt: aut primo actu, id eſt habitu: aut ſecundo, id eſt operatione. & primo modo incontinens dicetur ſciens cũ agit: ſecundo vero non dicetur ſciens. Nam ſi haberet ſcientiam ſecundo modo, id eſt vt eam reſpiceret quam habet, nunquã operaretur ſecundum incontinẽtiam: ſed culpa ſua eſt quod non reſpicit eam cum agit, ſed poſthabet & dimittit vt præſentem ſequatur voluptatẽ. Et animaduertendus eſt hic Philoſophi modus quem ille multis in locis ſeruat vt mediũ ſuis diſtinctionibus capiat. Nam antea vidimus quòd nonnulli priſcorum dicebant incontinentem ſcientem eſſe. Socrates vero dicebat fieri non poſſe, vt ſciens ſit incontinens: Philoſophus vero medium tenens, partim ſcientem, partim non ſcientem eſſe voluit, afferendo diſtinctionem de modo ſciendi. Cum enim res diſtinguuntur, quæ indigent diſtinctione, multæ auferũtur dubitationes, & ipſa veritas manifeſtius elucescit. Plato primo his eſt vſus diſtinguẽdi modis: erant enim antea ſcientiæ quaſi crudæ: Plato cœpit diſtinguendo tollere æquiuocationes, vt in Phædro de furoribus, & alijs in locis facit diſtinctiones præclaras: poſtea Philoſophus iſte mirum in modũ amplificauit hos diſtinguendi modos, vt tollerẽtur omnes cauillationes ſophiſtarũ, quibus hic ſemper inimiciſſimus facit. [PRAETEREA cum propoſitionũ.] Affert Philoſophus ſecundam diſtinctionem, & ſolutionem eiuſdem 24 quæſtionis, ſcilicet vtrum incontinens ſit ſciens, & ſi eſt, quomodo ſit. Videtur autem dicere hoc pacto, quòd in ratiocinatione ſiue diſcurſione, & ſyllogiſmo actiuo duæ propoſitiones ſumũtur: vniuerſalis vna, altera ſingularis. & fit quandoq; vt ſciamus vtranq;, & fit etiam vt ſciamus tantum alteram. & intelligitur hic de vniuerſali, & particulari circa eoſdem terminos, vt omnis magnes attrahit ferrum, hic eſt magnes, & cætera. Poteſt ergo fieri vt incontinens ſciat in vniuerſali, neſciat poſtea particulare cũ agit, ſicut in ſpeculatiuis

dicimus,quòd fieri poteſt vt quis ſciat omnẽ triangulum habere tres angulos æquales duobus rectis,ignoret autem hunc vel illum triangulum:ſed cum ſit quoddam vniuerſale quod habet ſub ſe ſingulare,quod ignorari non poteſt cum ſcitur ſuum vniuerſale,quoddam vero vniuerſale ſit,quod ſciri poteſt ſine ſuo ſingulari:ideo Philoſophus affert diſtinctionem illã, ne quis obijceret,dicendo quòd fieri poteſt vt ſit vniuerſale aliquod, quo ſcito ignorari non poteſt ſuum ſingulare: quòd ſi hoc competeret incontinenti, tunc non eſſet vera ſolutio tua,ſcilicet quòd incontinens ſciat vniuerſale,poſtea vero cum agit non ſciat ſingulare. Affert igitur hãc diſtinctionem,quòd duplex eſt vniuerſale:aliud in ipſo qui habet,aliud in re. Exemplum primi,vt omni homini ſicca proficiunt, hic eſt homo &c. Hæc propoſitio ſingularis ignorari nõ poteſt reſpectu vniuerſalis quod eſt in ipſo, id eſt in ipſo homine. Nam cum ſciat tale vniuerſale in ipſo homine,id eſt in ſe,nõ poteſt ignorare hanc propoſitionẽ ſingularem, id eſt hic eſt homo,niſi ſeipſum ignoraret:quod eſt abſurdum. Exẽplum ſecundi,Omne ſiccum homini prodeſt:at hoc eſt ſiccum,&c. Tale igitur vniuerſale quod eſt in re ſciri poteſt, & tamen ignorari poteſt ſingulare. nam & ſi ſciam quòd omne rheubarbarum purgat choleram,quod eſt vniuerſale in re,tamen ignorare poſſum hoc vel illud rheubarbarum. Quare dicere poteſt Philoſophus ad tollendam illam obiectionem:cum ego loquor de incontinente, & dico quòd ipſe habet ſcientiam habitu,& vniuerſale:cum vero agit, ſingularem propoſitionem non percipit,non intelligo de vt vniuerſali in ipſo quod ſciri non poteſt quin ſciatur ſuum ſingulare:ſed intelligo de vniuerſali in re quod ſciri poteſt,& tamen non percipi ſingulare ſuum quod locatur ſub ipſo,vt exemplis patuit. Loquẽdo igitur de vniuerſali quod eſt in re,dicere poſſumus quòd incontinens agere poteſt ſciendo vniuerſale: poſtea vero cum agit,non percipiendo ſingulare:non eſt autem abſurdum vt incontinens habeat vtraſque propoſitiones, ſcilicet vniuerſalem & particularem, & tamen cum agit non vtatur cognitione & ſcientia illius in ſingulari, & id eſt non habere in actu & operatione: & ſic aget contra id quod ſcit, & erit quoquo modo ſciẽs reſpectu vniuerſalis, quoquo modo neſciens reſpectu ſingularis, ex eo quia cognitione in particulari

lari propoſitione non vtitur. itaque ſi hoc modo ſcire dicatur incontinens, non erit abſurdum: ſed illud abſurdum eſſet ſi diceretur eum ſcire & vti ſcientia in ſingulari cum agit.
[PRAETEREA fit vt homines.] Affert tertiam diſtinctio- 25
nem Philoſophus, ex qua emergit tertia ſolutio. Nam dictũ eſt ſuperius quòd ſcientes dici poſſunt & in habendo & in vtendo, id eſt habitu & actu ſecũdo: nunc autem iſtud habere ſcientiam, ſcilicet in habitu non vtendo ea, bifariam dici poteſt, aut quòd habeat & non operetur, quia ſtet otioſus nõ impeditus aliqua perturbatione: aut quòd habeat, & nõ operetur ob aliquam perturbationem, & huiuſmodi. Sicut eſt dormiens, ebrius, furens, & alij eiuſdẽ generis. & iſti videtur differre, quia ille ſine perturbatione eſt habitu ſciens, tamen nõ conſiderans actu, quia ſtat otioſus: hic vero alter ſciẽtiam habet habitu, & impediri poteſt multifariam, aut ſomno, aut ebrietate, aut perturbatione, ne exerceat operationes ſecundum ſcientiam quam habet: & huic ſimilis ex quo innuitur ſolutio, videtur eſſe incontinens qui habet cognitionẽ & ſcientiam in habitu, & cum ſuperueniunt vehementes cupiditates, permittit ſe ſuperari, & fit ſimilis ebrio cũ ſit in illis perturbationibus conſtitutus, quæ non ſolum exagitant animum, ſed etiam corpus permutant, aut pallore, aut tremore, aut ſimili-
bus. [DICERE autem incontinentes.] Remouere videtur 26
obiectionẽ quæ fieri potuiſſet hoc modo. Tu dicis, ô Ariſtoteles incõtinentem habere ſciẽtiam cum impedimento, ita vt non vtatur ea cũ agit. Nos tamen videmus aliquos incõtinentes dicere & proferre ſententias quæ indicant eos eſſe cõſtitutos in ſcientia, & ideo non videntur ignorare, ſed percipere cum agunt. Reſpõdet Philoſophus quòd fieri poteſt vt proferant talia. Verum hæc tantũ verbis dicunt, & non ſequitur per hoc quòd ſint in ſcientia conſtituti: ſicut etiam pueri qui proferũt orationes quas nõ intelligũt, & hiſtriones carmina in ſcena quæ recitant, & tamen nõ intelligunt quod importatur per illa. quare nõ ſequitur quòd ſi incõtinentes proferunt ſententias ad ſciẽtiam & cognitionẽ pertinentes quòd ſint in ſcientia conſtituti. Et ſic erunt quodãmodo ſcientes, & quo-
dammodo non ſcientes, eo modo quo dictũ eſt. [INSVPER 27
hoc etiã pacto.] Allatis diſtinctionibus illis & ſolutionibus, nunc eiuſdem dubitationis aliam ſolutionem affert ex parte

naturalis profectionis ſciẽtiæ actiuæ,& dicit naturaliter,nõ quia à natura proficiſcatur hæc ratio,ſed quia ſic fit naturaliter in profectione ſciẽtiæ actiuæ & opinionis. Nã fit hoc modo quòd quædã eſt opinio vniuerſalis,quædã ſingularis,quæ eſt circa res agẽdas ſingulares, quarum eſt ſenſus. Ex ijs duabus opinionibus fit quandoq; vna opinio, & vna ſententia, quã intelligit Philoſophus eſſe cõcluſionem, & non minorẽ propoſitionem, ſicut aliqui dicunt expoſitores. Fit enim ex vniuerſali & ſingulari concluſio hoc pacto, Omne animal eſt ſubſtantia, Socrates eſt animal, ergo Socrates eſt ſubſtantia. Hæc eſt opinio vniuerſalis, ſcilicet omne animal eſt ſubſtantia:& eſt alia ſingularis, id eſt Socrates eſt animal:&ex his opinionibus fit vna, quæ eſt concluſio, ſcilicet Socrates eſt ſubſtantia, cui neceſſario aſſentitur mens, cum ſequatur neceſſario ex præmiſsis ſecundum formam ſyllogiſmi. Verum ſicut fit in ſpeculatiuis, ita in actiuis: ſed in ſpeculatiuis hoc fit vt poſita vniuerſali & particulari ſecundum formam ſyllogiſmi, neceſſario ſequitur concluſio: ſic in actiuis poſita vniuerſali & ſingulari, ſtatim ſequitur operatio, quæ eſt concluſio in actiuis, ſcilicet executio ipſa poſt diſcurſionem factam: vt patet in hoc exemplo, vbi ponitur vniuerſalis opinio & particularis, ex quibus fit vna tertia: id eſt concluſio & executio ipſa hoc modo, Omne dulce eſt guſtandũ: hoc eſt dulce. & ſtatim fit executio & proſecutio illius quæ eſt concluſio actiua. Nam in ſpeculatiuis ſatis eſt noſſe concluſionẽ, ſed in actiuis non tantũ eſt cõcluſio quæ infertur, ſed etiã quæ agitur, cum ſtatim poſt diſcurſionem illam fiat executio. & iſta proceſsio fieri videtur naturaliter in rebus agendis, licet non animaduertatur. Primo enim habemus aliquam cognitionẽ ſub qua ponimus aliquam particulam, & poſtea infertur cõcluſio ex
28 illis, id eſt operatio & executio ſi nõ prohibetur. [CVM igitur vniuerſalis.] Præmiſsis ijs quibus percipitur proceſsio, quæ naturaliter fieri videtur in rebus agẽdis: nunc Philoſophus accedit ad ſolutionẽ, qua intelligi poſsit quomodo incontinens operetur: & animaduertendum quod de eadem re diuerſæ opiniones & propoſitiones eſſe poſſunt: quæ diuerſæ cum ſint, non tamen ſunt contrariæ, vt de aliquo dulci dicere poſſumus quòd eſt turpe, & etiam quòd affert voluptatem. Ponatur autẽ, vt dicit Philoſophus, vna cognitio

vniuerſalis vetans nos guſtare,id eſt nullum dulce eſt guſtandum,ſit etiam alia quæ dicat quòd omne dulce affert voluptatem,tunc allato aliquo dulci vt hoc eſt dulce,quòd eſt ſingularis opinio,& propoſitio ſtatim incontinens, ſi adſit cupiditas,collocabit illam propoſitionẽ ſingularem ſub vniuerſali affirmatiua quam habet,ſcilicet ſub hac vniuerſali, quòd omne dulce affert voluptatem:collocabit,inquam,iſtam ſingularem,hoc eſt dulce, & ſtatim concludet operando & exequendo ſi impedimentum abſit, requiritur primo vt ſit vniuerſalis opinio, deinde ſingularis alia,& rei ſingularis quæ agi poſsit à nobis, & vt adſit cupiditas,& remotum ſit operandi impedimentum vt poſsit fieri executio : illa autem alia vniuerſalis negatiua,id eſt, nullum dulce eſt guſtandum,relinquitur ab incõtinente. nam cum poſſet illam ſingularem, ſcilicet hoc eſt dulce,collocare ſub ea negatiua bona quã habet,ipſe collocat ſub affirmatiua vniuerſali, etſi habet illam bonam negatiuam.quare dicit Philoſophus quòd ex vniuerſali ratione,& ſingulari opinioni quæ eſt contraria vniuerſali,illi non per ſe,ſed per accidens,quia coniungitur cum cupiditate,incontinens operatur : & ſic ex vniuerſali ratione non corrupta,quæ dicit nullum dulce guſtandum eſt,& opinione particulari quæ dicit hoc eſt dulce, agere videtur incontinens:nam cupiditas eſt connexa huic ſingulari opinioni, quæ cupiditas eſt contraria illi vniuerſali rationi per ſe: opinio autem illa ſingularis eſt contraria per accidens, quia de ſe non eſſet contraria niſi eſſet cupiditas quæ trahit rationem,& mouet etiam partes organicas corporis.& ſic incontinens permittens ſe ſuperari operatur. [A RATIONE 29 quodammodo & opinatione.] Quia oportet vt tam vniuerſalis quàm particularis adſint ibi in incontinente, ſed vt clarius intelligatur ſententia Philoſophi, talis videtur fieri proceſſus in ipſo incontinente. Scit incontinens quòd nullum dulce, ſcilicet turpe eſt guſtandum, ſcit etiam quòd omne dulce affert voluptatem : repræſentatur ſibi aliquòd dulce,& concupiſcentia mouet, diſcurrit ille & negatiua illa ratio vetans guſtare dulce,quæ dicit nullum dulce eſt guſtandum, retrahit eum,& ſi non eſſet cupiditas faceret bonam concluſionem, quia diſcurreret ſecum hoc pacto, Nullum dulce eſt guſtandum : hoc eſt dulce . & ſtatim operatione

concluderet:ergo non eſt guſtandũ, & non guſtaret, & non laberetur : verum cum ſit ibi cupiditas præſens & vrgens ipſe ponit illam ſingularem opinioné,ſcilicet hoc eſt dulce, ſub illa alia vniuerſali affirmatiua, ſcilicet omne dulce affert voluptatem.quare ſi omne dulce affert voluptaté, ſcit enim hanc propoſitionem prius vniuerſalem, deinde,& hoc eſt dulce, ergo &c. concludit operando, & guſtando, & exequẽdo, quòd ſi ipſe collocaſſet ſub illa prima bona, & negatiua quæ dicit quòd nullum dulce eſt guſtandum,bonam feciſſet concluſionem, & non guſtaſſet:ſed cum habeat ſcientiam illius vniuerſalis,non vtitur poſtea cum agit, & ex hoc non habet ſcientiam actu, etſi habet in habitu:intemperans vero differt ab eo,quia habet corruptam rationem,& nõ putat illam negatiuam eſſe veram, vt incontinens qui eam percipit & non ſequitur,ſed intemperans putat potius oppoſitam illius negatiuæ eſſe veram,ſcilicet quod omne dulce eſt guſtandum,quia ex mala cõſuetudine habet corruptum iudicium rationis : incõtinens vero cum habeat & percipiat illas duas vniuerſales propoſitiones, quòd nullũ dulce eſt guſtandum, & quòd omne dulce affert voluptatem, extemplo cum aduenit hoc dulce cupiditate vrgente,quæ eſt contraria negatiuæ propoſitioni: quia illa vetat guſtare,cupiditas ſuadet:incontinens ponit ſingularem illam ſub affirmatiua, & concludit affirmatiuè operando vt potiẽdo illo dulci,& oblitus penè dum eſt in illa perturbatione primæ propoſitionis bonæ negatiuæ vetantis eum guſtare,cuius ſcientiam habet in habitu,ſed in operando eam non reſpicit.quare dicitur quod aliquo modo ſciens,aliquo modo non ſciens operatur. Et cum dicimus incontinentem habere ſcientiã in habitu eo pacto & non actu, non ſumimus ſcientiam proprie dictam, ſed largo modo pro cognitione quadam quam ille habet vniuerſalis illius propoſitionis, & huiuſmodi. Nam loco ſuo Philoſophus exactiſsime ſcientiam proprie dictam declarauit, vt vidimus. Percepimus etiam expoſitione huiuſmodi propoſitionum, & vniuerſalis & ſingularis diſcurſionem incontinentis, & proceſſum quem facit in operando. Verum diſcurſionis & ratiocinationis eius ex vniuerſali & ſingulari ſequitur concluſio,quæ non definit in cognitione tantũ, vt in ſpeculatiuis:ſed in opere & executione rei ſecũdum

dum appetitum, à quo ratio ſuperatur, vt dictum eſt. Et notandum quòd fit pugna inter iſta, quia ſciẽtia & cognitio illa vniuerſalis coniuncta cum ratione aduerſatur opinioni particulari non de ſe, ſed opinioni coniunctæ cupiditati, & fit pugna, & in ipſo incõtinente ſuperatur ratio. In eo verò qui eſt incõtinens vincit ratio, vt patet. ſed videtur Philoſophus ſententia ſua tenere mediam viam inter ſuperiores, quia non remouet omnino ſcientiam ab incontinente, vt faciebat Socrates, nec tribuit ſolam opinionem, vt illi priſci. [QVA- 30
RE & propter hoc beſtiæ non ſunt incontinentes.] Ex ſupradictis infert vnum correlarium Philoſophus, quo oſtendit incontinentem eſſe non poſſe ſine ratione, quia non ſufficit tantum concupiſcentia: & ideo dicit quòd beſtiæ non poſſunt eſſe incontinentes: quod probari poteſt hoc pacto, Omnis incõtinẽs habet vniuerſalem cognitionẽ cui aduerſatur cupiditas: ſed nulla bellua habet vniuerſalẽ cognitionẽ cui aduerſetur cupiditas: ergo nulla bellua eſt incõtinens. Patet ratio, quia belluæ habent imaginationẽ, & apprehenſionẽ, & memoriam rerum ſingulariũ: non autẽ percipiunt vniuerſale quod percipitur ratione, & intellectu tantũ. Ex quo patere poteſt quòd intellectus tantũ excedit memoriã, phantaſiam, & alias huiuſmodi potẽtias inſtrumentales quæ ſingularium ſunt aut perceptiuæ, aut retentiuæ, quantum ſuperat potentia rationalis irrationalem, & intellectiua ſenſitiuã, & omnino ea quæ cognoſcit vniuerſale, illã quæ nullo modo percipit vniuerſale. Concluditur ergo quòd belluæ nullo pacto incõtinentes eſſe poſſunt, cũ non habeant rationem, & vniuerſalẽ exiſtimationẽ. [QVO modo autẽ ſolui- 31
tur ignoratio.] Reſpõdet Philoſophus obiectioni, quæ fieri poſſet & oriri ex antedictis, quia dictũ eſt quòd incontinens habet cognitionẽ, & ſcientiã: poſtea in operãdo obfuſcatur à perturbatione, qua ſublata rurſus reuertitur in priſtinam ſcientiã, quã habitu habet. Quæritur ergo quomodo ex ſciẽte fit ignorans, & rurſus ex ignorante fit ſciens: & quomodo pellitur illa caligo. Ad hæc reſpondet Philoſophus, quòd fit ſimili modo de ebrio & dormiente, quorũ ſolutio à Philoſopho naturali petẽda eſt, qui de ſomno, & vigilia, & ſimilibus doctrinã tradit. & hoc dicit Philoſophus ne videatur trãſire de genere in genus, & permiſcere ſciẽtias, quæ & principijs

ſubiectis diſtinguuntur. intelligendum eſt tamen quòd ſicut fit in ſomno & ebrietate, ita in ipſa incontinentia euenire videtur. Nam primo homo vigilat, poſtea accidit ſomnus, qui vigiliæ quædam priuatio eſt & operationis. Ligantur enim ſenſus, vnde ſomnus ligamen ſenſuum externorum appellari ſolet: ſoluto deinde ſomno iterum fit vigilia. in ebrio quoque aſcendunt vapores, & perturbant ſpiritum vitalem & cerebrum, & inſtrumētum quo vtitur ratio: ſoluto autem vapore illo rurſus ſpiritus incipit meare purus, & inſtrumētum idoneum reddere ad operationes exercendas. Similiter fit de incontinente qui primo habet ſcientiam & cognitionem illam vniuerſalem, & ſcit nullum dulce eſt guſtādum, & hoc eſt dulce, & ideo non eſſe guſtandū. Sed poſtea vrgentibus cupiditatibus quaſi ebrietate irretitus, & non reſpiciēs cognitionem illius bonæ propoſitionis negatiuæ collocat ſingularem ſub affirmatiua, & concludit affirmatiue potiēdo dulci: ſed deinde vt fit ſolutio ignorantiæ generatæ per ebrietatē remoto vapore: ſic ſoluitur ignoratio incontinentis remotis perturbationibus, quæ non procedunt in infinitum: & ſic redit ipſa ratio quaſi quædam lux, & ſera eum pœnitentia capit quaſi ſecum dicentem, ſciebam quòd nullū dulce guſtandum eſt, & hoc cum eſſet dulce non erat guſtādum: ego tamen guſtaui prohibente ratione.

32 [CVM autem vltima propoſitio.] Declarat Philoſophus etiam magis quomodo incontinens dicatur & neſciens: & ex hoc emergit ſolutio dubitationis de ſcientia Socratis. duas diximus incontinentem habere propoſitiones, vniuerſalē & ſingularem, & hæc vltima eſt rei ſenſibilis opinatio, quæ dicitur domina rerum agendarū, quia actio eſt rerum ſingulariū. nam ſi afferatur ſola vniuerſalis nūquam fiet actio: incōtinens igitur cum agit adueniente cupiditate habet quidem ſopitam illam vniuerſalem, ſingularem vero quæ eſt domina rerū agendarum aut non habet, quia non vtitur ea, aut ſi habet non animaduertit ſecundum eam, nec percipit ſe habere, atque ideo abutitur, & ſi profert eam, facit vt vinolenti, qui proferūt Empedoclis carmina: dicere enim & proferre, vt ſuprà etiam dixit, ſcientiam nō indicat. & ſic dici poteſt quòd ſit quodammodo ſciēs, & non ſciens, cum agit ipſe incōtinens diuerſis modis vt patuit. Affert præterea aliū modum ſolutionis ipſe Philo-

ſophus,

ſóphus, ſcilicet quód duplex eſſe videtur ſcientia, vniuerſalis, & ſingularis. Vniuerſalis eſt firma & perſeuerãs, à qua nemo dimoueri ſolet, tamen non eſt domina rerum agendarũ. Alia vero eſt opinatio quædam rei ſingularis & ſenſibilis. Cũ hæc ita ſint, dicere poſſumus quòd illa ſcientia quæ eſt vniuerſalis, & proprie talis nõ vincitur in ipſo incõtinente, nec illa præſente incontinens agit incontinenter, & hoc fortaſſe intellexit Socrates, inquit Philoſophus, cum dixit quòd nemo agit præter ſcientiam ſuam, & ſic accommodat propoſito ſuo ſententiã Socratis. Intellexit, inquam, de vniuerſali, cuius proprie eſt ſcientia, qua præſente nõ fit perturbatio, ſed cum extremus eſt terminus, id eſt ſingularis & præſente ſingulari opinatione, quæ non eſt ſcientia proprie, ſed rei ſenſibilis eſt, tũc fit perturbatio, & quaſi caligine obfuſcatur incõtinẽs: & hoc pacto vidimus quomodò ſciens & quomodo non ſciens incontinenter agat incontinens, & etiam quomodo intelligi poſsit ſententia Socratis, quam Philoſophus, vt cõſueuit, accommódauit propoſito ſuo. Solet enim refellere aliorum opiniones primo: deinde ſiquid eſt boni trahere ad ſententiam ſuam vt verior appareat, quando alia quæcunque ex ea parte qua ſunt vera conueniant ſecum, & falſa diſcordent, vt fecit in primo, & in alijs locis.

Circa quæ continens & incontinens verſatur.

CAPVT IIII.

Vtrum autem ſit aliquis incontinens abſolute, 33
an aliqua ex parte ſint omnes, & ſi ſit, in qui 34
buſnam ſit, dicendum deinceps eſt. Patet igi-
tur continentes atque conſtantes, & inconti-
nentes ac molles, circa uoluptates doloreſq; uerſari.
Quoniam autem eorum quæ uoluptatem efficiunt, alia 35
ſunt neceſſaria, alia per ſe quidem expetibilia ſunt,
exuperationem autem habent. Atque neceſſaria quidem
dico, quæ ad ipſum pertinent corpus. alimentum, in-
quam, Veneris uſum, & huiuſmodi cætera, circa quæ
temperantiam intemperantiamq; poſuimus. Non neceſſa-

ria

ria uero,per ſe autem expetibilia,uictoriam,honorem,diuitias,& quæ ſunt ſimilis generis,quæ bona ſunt & delectant.Eos quidem qui in his præter rectam rationē quæ eſt in ipſis,exuperant,abſolute quidem incontinentes non dicimus.ſed hæc addentes,pecuniarum incontinentes, & lucri,& honoris,& iræ dicimus,ut diuerſos & ſimilitudine nomen idem habentes. ut homo qui ludo in Olympico uicit.Cōmunis enim ratio parum ab illius ratione propria differebat.attamen erat diuerſa.Atque huius ſignum eſt illud.nam incontinentia quidem nō ſolum ut delictum, ſed etiam ut quoddam aut ſimpliciter, aut aliqua ex parte uitium uituperatur.At horum nemo. Eorum autē qui circa corporis uoluptates uerſantur, in quibus temperantem intemperantemq; ponimus qui non eligendo, ſed præter electionem ac mentem, efficientium quidem uoluptatem exuperationes perſequitur,dolorem autē inferentium fugit,famis,ſitis,æſtus,frigoris,& omnium quæ ad tactum guſtumq; pertinent,is nō additione circa hæc, inquam(ut circa iram)ſed abſolute ſolum incontinens dicitur.Cuius hoc indicium eſt.circa nanque has uoluptates,& non circa ullam illarum intemperantes dicuntur,& propterea in eodem incontinentē ponimus & intemperantem,& cōtinentem ac temperantem.Sed illorum neminem, quòd circa uoluptates eaſdem quodammodo doloreſq; uerſantur.

36 Atq; ſunt quidem hi circa eadem,ſed nō eodem modo:ſed illi quidem eligunt, hi uero nō eligunt. Quapropter potius eum intemperantē dixerimus,qui non cupiens,aut remiſſe exuperationes uoluptatum perſequitur, ac mediocres fugit dolores,quàm hunc qui ob uehementes cupiditates eadem agit.Quid enim faceret ille ſi cupiditas adueniret ingens, & circa rerum neceſſariarum indigentiam

uehe

uehemens dolor? Cum autem cupiditatum ac uoluptatum, 37
aliæ genere ſint honeſtæ ſtudioſæq́;, aliæ non ſint(eorum
enim quæ uoluptatem efficiunt, quædam expetibilia ſunt
natura, quædam hiſce contraria, quædam media, quemad-
modum prius diſtinximus: ut pecuniæ lucrum, honor, ui-
ctoria) in omnibus talibus atq; medijs nõ ex eo uituperan
tur homines, quia his afficiuntur, cupiunt atq; amant: ſed
ob modum, & quia exuperant. Quapropter qui præter
rationem aut uincuntur aut ſequuntur quippiam eorum
quæ natura ſunt honeſta & bona, non laudantur. ut ij qui
circa honorem magis quàm oporteat ſtudent, aut erga fi-
lios, & parentes. Etenim bona ſunt hæc: & laudantur qui
circa hæc ſtudent. Attamen eſt & in his exuperatio quæ-
dam, ſi quiſpiam (ut Niobe) & aduerſus deos cõtenderet,
aut ſic erga patrem afficeretur, ut Satyrus ille qui patris
amator appellabatur. inſanire nanque nimium uidebatur.
Circa igitur hæc nulla eſt prauitas, propterea quòd unũ-
quodque per ſe (ut diximus) natura eſt expetibile: exupe
rationes tamen ipſorum improbæ ſunt, ac fugiendæ. Simi
liter nec incõtinentia. etenim incontinentia non ſolũ eſt fu
gienda: ſed etiã uituperanda. Ob perturbationis autẽ ſimi
litudinem adiungentes ſingula incontinentiam circa unũ-
quodque dicunt: ut malum medicum, aut malum hiſtrio-
nem, quem abſolute non dicerent malum. Vt igitur neque
hic abſolute dicitur malus, quia non eſt uitium quicquam
ipſorum, ſed rationum comparatione ſimile: ſic & illic ſo
lam exiſtimandum eſt incõtinentiam & cõtinentiam eſſe,
quæ in ijs eſt circa quæ temperantia intemperantiaq́; uer-
ſatur. circa autem iram per ſimilitudinem dicimus. Qua-
propter & ipſam addentes, incontinentem dicimus iræ,
quemadmodum & honoris & lucri.

COMMENT.

33 VTRVM autem ſit quiſpiam incontinens &c.] Hoc eſt quartum capitulũ huius primi tractatus, in quo poſtea quàm ſoluit primam dubitationem poſitam in principio antecedentis capituli, ſi incõtinens agat ſciens, necne: & ſi ſciens agat quomodò ſciens, & eam pluribus modis declarauit: nunc declarat aliam quæſtionem etiam ibi ſecundo loco poſitam, ſcilicet vtrum ſit abſolute incõtinens, & circa quam materiam ſit proprie ille qui ſimpliciter eſt incõtinens. Diuiditur hoc capitulum in quatuor partes quæ patebunt. In prima parte videtur proponere duas quæſtiones. Prima eſt, vtrũ quis ſimpliciter ſit incontinens, an omnes incontinentes ſint ſecundum quid, & aliqua ex parte, ita quòd nullus ſit ſimpliciter incontinens & abſolute. Secunda eſt, ſi aliquis ſit ſimpliciter & abſolute incõtinens circa quam materiam proprie ſit.

34 [PATET igitur continentes.] Hæc eſt ſecunda pars huius quarti capituli, in qua Philoſophus incipit declarare illas duas quæſtiones, & primo affert materiam in genere ipſorũ habituum vel diſpoſitionum, ſcilicet continentiæ & incontinentiæ, conſtantiæ & mollitudinis, & dicit eam eſſe circa voluptates, & dolores. Et accipit hic non tantum voluptates, & dolores corporis: ſed in genere & communiter. Notandum quòd omnis virtus & vitium verſatur circa voluptates & dolores, & propterea cum cõtinentia & conſtantia ſint propinquæ virtuti: incontinentia vero & mollitudo ſint propinquæ vitio, ideo habitus iſti ſiue diſpoſitiones videtur verſari circa

35 eandem materiam. [QVONIAM autem eorum quæ voluptatem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua primo diuidit materiam circa quam in genere verſatur incontinens: deinde ex diuiſione illa venatur incontinentem & cõtinentem ſimpliciter, & dicit quòd afferentium voluptatẽ quædam ſunt neceſſaria, quædam expetenda per ſe, ſed ſuſcipiunt exuperationem & exceſſum vituperandum, vt honores & diuitiæ & alia huiuſmodi circa quæ exceſſus fieri poteſt, & defectus, vt antea vidimus. Et hæc dicuntur de ſe expetenda, non tamen vt felicitas vel virtus quæ non ſuſcipiunt exceſſum vel defectum, vt in præcedẽtibus declarauit Philoſophus. Eſſet enim exceſſus ipſius, & exceſſus, & defectus, & poſſet fieri proceſſus

in

In infinitũ:ſed circa illa poteſt fieri exceſſus expetendo pluſquam oportet. & quanuis dicantur de ſe expetenda, ſunt tamen ob aliud, cum ordinentur ad virtutẽ & felicitatem. Qui igitur circa hæc quæ efficiunt voluptatem & non ſunt neceſſaria, excedunt præter rationem rectam, non dicuntur abſolute, & ſimpliciter incontinentes, ſed cum hac additione vt incontinentes circa honores vel circa diuitias, & huiuſmodi, ita vt niſi adderetur illud, ſcilicet circa honores, vel diuitias, non intelligeretur. Sed cum dicitur incontinens, non addendo aliud, intelligitur circa voluptates corporis, quia proprie tales dicuntur incontinentes, ſed illi alij dicuntur per ſimilitudinem, & cũ additione, ſicut homo in olympia victor, cum hac additione dicitur homo, ſcilicet, homo victor: qui etſi habeat rationem cõmunem cum homine, differt tamen ab homine, & ab ſeipſo vt eſt homo ſimpliciter, & à ſua ratione propria cum alia ſit eius ratio qua homo eſt, & alia qua homo in olympico victor. Sic eſt alia ratio incontinentis qua incontinens eſt ſimpliciter, & abſolute, & alia qua incontinens ſecundum quid. Hoc deinde probat Philoſophus à ſigno, & communi hominum ſermone: nam incontinentia circa voluptates corporis, quæ eſt abſoluta, talis vituperari ſolet, quia aut eſt vitium, aut aliqua ex parte & propinqua vitio: ſed incontinentia dicta ſecũdum quid non vituperatur vt vitium, ſed ſolum vt delictum quoddam reprehenditur. His dictis oſtendit Philoſophus eos qui ſunt incontinentes ſimpliciter. & dicit quòd ſunt illi qui verſantur circa voluptates corporis, circa quas verſatur temperans & intemperans: & hæ ſunt voluptates guſtus, & tactus, vt in tertio patuit. Tales igitur qui circa iſta excedunt non eligentes, ſed præter electionem dicuntur abſolute incontinentes, & proprie, & ſine vlla additione. Signum autem huius eſt quòd intemperantes appellari ſolent qui circa ſupradictas voluptates verſantur, & non circa illa alia: ſic etiam incontinentes qui verſantur circa eaſdem voluptates circa quas verſantur intemperati, appellari abſolute incontinentes debent: non cum additione vlla, vt hi qui vel circa iram vel lucrum dicuntur incontinentes: ex quo addit vlterius quòd in eodem incontinentem ponimus, & intemperantem, quia verſatur circa eandem materiam. & ex hoc videntur aliquo modo bene dixiſſe qui

idem eſſe dixerunt continentem & temperantem, & inconti nenté & intemperanté, ſed tamen differunt vt nunc oſtendit.

36 [ATQVE ſunt quidem.] Ne videretur ob ſuprà dicta quòd eſſet idem omnino incõtinens ſimpliciter, & ipſe intẽperans, & ideo ſtatim ſubdit quòd etſi verſentur circa eandem materiam, non tamen eodem modo: quare differũt inter ſe. quòd autem non eodem modo atque ex eo differant, probatur: Illi inter ſe differre videntur quorum alter eligens operatur, alter non eligens. at intemperans eligens, incontinens nõ eligens agit & operatur: ergo inter ſe differũt, cum diuerſo modo verſentur circa eandem materiam voluptatum & dolorum. His dictis affert Philoſophus vnum aliud, ſcilicet quod magis intemperantem dicemus illũ qui facile & ſine reſiſtentia vlla parum concupiſcens ſequitur exceſſum voluptatum, quàm qui vehementibus cupiditatibus ſtimulatus excedit in voluptatibus eiſdem. & per hæc verba inferre videtur quòd ſit deterior quàm incontinens. Nam quid faceret ſi cupiditas adeſſet iuuenilis, cum parum concupiſcens tantopere ſequitur voluptatem, & fugit dolores mediocres prouenientes ex indigentia talium rerum quæ dicuntur neceſſàriæ? Ex quo patet quòd eſt deterior, cum paruis vincatur: & ideo etiam differunt cum alter ſit deterior altero, id eſt intemperans ipſo incontinente. Notandum quòd continentia & incontinentia dicitur proprie & improprie: vel ſimpliciter, & ſecũdũ quid. Continentia proprie dicta verſatur circa determinatam materiam, id eſt circa voluptates corporis ſecundum guſtum & tactum, quemadmodũ temperantia. Continentia vel incontinentia improprie dicta & ſecundum quid verſatur circa honores, vel iram, vel lucrum, vel aliquod huiuſmodi: ſed nunquam talem appellamus continentem vel incõtinentem ſimpliciter, ſed incõtinentem cum hac additione, id eſt circa honores, incontinentem circa lucrum, & ſic de alijs. Notandum quòd ea obiecta quæ efficere vidẽtur voluptaté circa alimentum dicũtur neceſſària, nõ quo ad voluptaté, ſed quo ad nutrimentũ, & advictũ qui neceſſàrio requiritur pro cõſeruatione indiuidui in vita humana. Intelligendũ itẽ quòd Veneris vſus nõ eſt neceſſàrius pro cõſeruatione eius indiuidui in quo eſt & qui illum exercet, ſed pro generatione alterius, vt patet.

37 [CVM autem cupiditatum ac voluptatum.] Hæc eſt quarta

pars

pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm attulit materiam incõtinentiæ proprie dictæ,& incõtinẽtiæ improprie, & ſecundũ quid, ſecundũ illam diuiſionem quam fecit: nunc addit aliud membrum, quia ſuperior diuiſio videbatur diminuta ad præſens propoſitũ. Nam ſuprà locutus eſt tantũ de incontinentia ſimpliciter & ſecundũ quid, quæ clauduntur intra metas humanæ naturæ, atq; ex eo videtur excludi immanitas. In hac vero diuiſione videntur complecti ea quæ tranſgrediuntur cõditionẽ humanæ naturæ, vt voluptates & cupiditates immanes,& incipit iam innuere materiã immanitatis, vt paulatim deueniat ad eam quampaulò poſt declarabit. Voluptatẽ igitur efficientia tria ſunt: quædã natura expetenda, vt victoria, honores,& hæc ſuperius appellauit nõ neceſſaria, & de ſe expetẽda: quædam cõtra naturam, vt edere carnes humanas, quod eſt immanitatis: quædam media,& hæc ſuperius quæ hic dicit media appellauit neceſſaria circa corpus, vel pertinẽtia ad corpus, aut pro cõſeruatione indiuidui, aut pro generatione alterius, vt diximus. quare hic addita eſt vna pars pertinens ad immanitatẽ. verũ in illis duobus, ſcilicet medijs & natura expetendis vituperari homines ſolent in eo quòd excedunt modũ, vt Niobe in amãdis filijs,& ideo pœnas dedit, vt referunt fabulæ poëtarũ. Nam Latona cõtrahit arcum &c. vt inquit poëta ille. Affert itẽ exemplũ de ſatyro qui adeò in amando patre exceſsit, vt inde cognomen acciperet, & patris amator appellatus,& demũ eo mortuo ſibi mortẽ conſciuerit: & ideo inſanus à Philoſopho dicitur. Circa igitur iſta verſatur incõtinens ſecundũ quid,& dicitur incõtinens, cũ circa illa excedit cũ additione,& per ſimilitudinẽ quandam: ſicut dicimus malũ medicũ, quem ſimpliciter nõ diceremus malũ, ſed cum hac additione medicũ malum. Et quemadmodũ hic nõ dicitur ſimpliciter malus, quia nõ eſt vitioſus, ſed per ſimilitudinẽ quandã, quia eſt malus medicus: eodẽ pacto incõtinẽs circa iram vel lucrũ,& talia, dicitur incõtinens per ſimilitudinem quandam. & ideo dicimus incontinentem, addendo circa honorem, circa lucrum & huiuſmodi. Sed continẽs & incõtinens ſimpliciter, & abſolute,& proprie eſt circa quæ tẽperantia & intemperãtia, id eſt circa voluptates corporis, vel dolores reſpicientes guſtum vel tactum: ea vero circa quæ dicitur ipſa immanitas, patebunt in ſequentibus.

Quòd circa delectabilia præter naturam non ſit incontinentia, & eius duæ ſint ſpecies.

CAPVT V.

38 *Cum autem quædam natura uoluptatem efficiant: quorum alia ſimpliciter, alia generibus animalium uoluptatem, atq; hominum afferunt: quædam non natura, ſed partim ob*

πηρώσεις. **morbos, partim ob conſuetudinē, partim ob naturas prauas delectent: licet & circa horum ſingula ſimiles habitus cernere. Dico autē ipſos immanes, ut mulierē illam quam grauidas reſcindentem, fœtus deuorare aiūt: aut qualibus ferūt nonnullos circa Pontum efferatos homines delectari, quorū alios inquiūt crudis, alios humanis carnibus gaudere, alios ſuos filios in conuiuijs comedendos mutuo dare, aut id quod de Phalaride dicitur. Atq; hi quidē ferini habitus ſunt. Alij autem quibuſdam ob morbos & ob inſa-*

39 niam fiunt. ut qui mactauit matrem atque comedit: quiq;

πρὸς δὲ τού- *conſerui iecur item comedit. Alij ſunt ex morbo, uel ex*
τοις, ἡ τῶν *conſuetudine: ut euulſiones pilorum, & unguium eſus, &*
ἀφροδισί- *carbonum, & terræ. & * inſuper uenereorū habitus ma*
ων τοῖς ἄῤ- *ribus. alijs enim natura, alijs ex conſuetudine accidunt. ut*
ῥεσι. *ijs qui à pueritia conſueſcunt. Quibus igitur cauſa eſt na-*

40 tura, eos nemo dixerit incontinentes. quemadmodum neq; mulieres, quòd uenerem non agant ſed patiantur. pari modo neque eos qui ob conſuetudinem, morbos'ue ſe habent.

41 Igitur ſingula quidem hæc habere extra fines eſt uitij, quemadmodum & ipſa feritas. Habentem autem uincere aut uinci, non eſt ea quæ abſoluta eſt continentia, aut incontinentia, ſed ea quæ per ſimilitudinē dicitur. Quemadmodum & is qui circa iram ſic ſe habet, dicendus eſt cum affectu, & nō incontinens abſolute. Omne nanq; uitium

tium exuperans, & dementia, & timiditas, & intempe-
rantia, & acerbitas, aut eſt ferinum aut ex morbo. Nam
qui talis eſt natura ut uniuerſa formidet, etiam ſi obſtre-
puerit ſorex, timidus eſt timiditate ferina. * Quidam etiã ὁ, δὲ τὴν γα
felem ob morbum pertimeſcebat. & dementium qui natu λῆν ἐδεδίει
ra quidem ratione carent, ſenſuq́; tantummodo uiuunt, im διὰ νόσον.
manes ſunt, quales nonnullæ nationes ſunt longe habitan-
tium Barbarorum. *Qui uero non natura, ſed ob morbos*
ut comitialem aut inſaniã, ij ſunt morboſi. Fieri autem po
teſt, ut horum aliqua quiſpiam interdum habeat tantum,
ſed non ſuperetur. ut ſi Phalaris *puerum percupiens co-*
medere ſeſe detineret, aut ab nefanda libidine abſtineret.
Fit etiam ut non ſolum habeat, uerum etiam ſuperetur. Vt
igitur & prauitatum ea quidem quæ eſt humana, abſolu-
te dicitur prauitas: alia uero cum additione (ferina, in-
quam, aut ex morbo) & non abſolute: ſic & incontinen-
tia alia eſt ferina, alia ex morbo. Abſolute autẽ ea eſt ſola
quæ intemperantiæ humanæ non egreditur fines. Perſpi-
cuum igitur eſt incontinentiam & continentiam in ijs eſſe
duntaxat, circa quæ intemperantia tẽperantiaq́; uerſatur.
& in cæteris ſpeciem aliam incõtinentiæ eſſe: quæ quidẽ
nõ abſolute, ſed per translationem incõtinentia dici ſolet.

COMMENT.

CVM autem quædam natura voluptatem.] Hoc eſt quin 38
tum capitulũ huius tractatus, in quo Philoſophus poſt-
eaquàm declarauit circa quæ verſatur incontinentia
ſimpliciter, & proprie dicta, & item incontinentia ſecundum
quid, ſumendo ea quæ non egrediuntur terminos conditio-
nis humanæ: nunc oſtendit circa eas voluptates, quæ humanæ
naturæ cancellos tranſeunt, continentiam & incontinentiam
dici ſecundum quid & aliqua ex parte, non autem ſimpli-
citer, & proprie. Nam antea declarauit quomodo ſit incon-
tinens proprie, & ſimpliciter: & item improprie, & ſecun-

dum quid circa ea quæ ſunt humanæ naturæ terminis nunc clauſa, quomodo videtur eſſe incontinens improprie & ſecundum quid in his voluptatibus quæ excedũt naturam humanam. Diuiditur hoc capitulum in duas partes quæ ſuis locis patebunt. In prima parte Philoſophus talem ſumit diuiſionem, quòd eorum quæ voluptatem efficiunt, quædam natura efficientia ſunt, quædam non ſunt talia: rurſus eorũ quæ natura efficiunt voluptatem, quædam ſimpliciter ſunt huiuſmodi vt ea quæ ſunt communia omnibus animalibus, & videntur omnibus afferre voluptatem, vt alimentum: quædam vero ſunt voluptuaria ſecundum genera animaliũ, quia aliud genus animalium, aliud genus alimenti delectat, vt fœnum vel hordeum ipſum equum, carnes crudæ leonem. Sic ergo vt animalia diſtinguuntur genere vel etiam ſpecie: ſic iſta voluptuaria diſtingui videntur, ſimpliciter tamen ſunt communia illa quæ cõmuniter omnia delectant animalia, vt frigidum & humidum in potu, vel ſiccum & calidum in cibo. cum enim fameſcunt, appetunt ſiccum & calidũ nutrimentũ: cum ſitiunt, humidum & frigidũ. hoc ſimpliciter eſt cõmune omnibus: ſed poſtea aliud huic, aliud illi generi animaliũ eſt voluptuarium, vt exemplo oſtendimus. Sic ergo habemus quomodo illa quæ natura efficiunt voluptatẽ, aut ſimpliciter ſunt, aut determinata ſecundum varia genera ipſorum animalium. Item illa quæ non efficiunt natura voluptatem, ſed contra naturam pluribus cauſis efficere poſſunt. Alia enim ob morbos delectare poſſunt, alia propter mores & conſuetudinẽ, quædam etiam propter flagitioſam naturam atque peruerſam, vt multis exemplis declarat Philoſophus. Nam quædam efferatæ gentes crudis vel humanis carnibus veſcũtur. Itaque mulierem laniam fuiſſe tradunt in Ponto regnãtem, quæ fœtus deuorabat, à quo dicunt poſtea appellatas eas quas vulgo lamias appellant. Alios inquiunt filios comedendos in conuiuijs tradere, vt de Phalaride aiunt, quòd filium mactauit, cuius eſt præter cæteros, vt inquit Cicero, nobilitata crudelitas. Alij quoque ob inſaniam capiunt ex aliqua re voluptatem contra naturam, vt ille qui conſerui iecur concupiuit. Alij ob morbos, vel ob malam conſuetudinẽ, vt dicit

39 in textu. [Qui mactauit matrem.] Hic nũcupatus eſt Xerxes, non tamen fuit ille qui in Græciam traiecit exercitum.

Venus

Venus marium.ex quo patet quàm ſit nefanda libido,cum ſit
contra naturam,& pertineat ad immanitatem. [QVIBVS
igitur cauſa eſt natura.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,
in qua declarat quomodo incõtinentia ſeu continentia im-
propria & ſecundum quid eſſe poſsit circa voluptates tales
quæ excedũt humanã naturam, vbi ſunt immanes.Nam cum
trifariam dicantur immanes,aut à natura peruerſa,aut à con
ſuetudine,aut à morbo & inſania:ſumit Philoſophus primo
immanes à natura peruerſa,& oſtendit quòd tales non dicũ-
tur incõtinentes proprie:pari modo dicitur de alijs qui pro-
pter conſuetudinem ſunt immanes,& ſeſe habent morboſe,
quòd non ſunt incõtinentes proprie. [IGITVR ſingula 41
iſtorum.]Nunc declarat Philoſophus quomodo fieri poſsit
vt ſit incontinens ſecundũ quid circa immanitatẽ:& oſtẽdit
quòd dicitur per ſimilitudinẽ quandã,ſicut dictũ eſt de incõti
nẽte circa iram,& lucrum,& ſimilia,cum additione vt vidi-
mus:eodẽ modo circa immanitatẽ dicetur aliquo modo in-
cõtinens cũ additione per ſimilitudinẽ quandam.Probatur,
Sicut ſe habet prauitas ad prauitatem, ita incõtinentia ad in-
continentiam: ſed prauitates quædam ſunt ſimpliciter, quæ-
dam vero non ſimpliciter, ſed immanes:ſic cõtinentia & in-
continentia ſe habebit:nam incontinentia circa voluptates
corporis natura dicetur incontinentia ſimpliciter:circa vo-
luptates corporis contra naturam non eſt ſimpliciter incon
tinentia, ſed ſecundũ quid,& per ſimilitudinem. Vel dici &
argui poteſt hoc pacto, oſtendendo quòd incõtinentia im-
manis,non eſt proprie incontinentia & ſimpliciter. Incon-
tinentia quæ tranſgreditur metas intemperantiæ humanæ
non eſt ſimpliciter incontinẽtia:at illa que dicitur incontinẽ
tia immanis eſt huiuſmodi.ergo non dicetur ſimpliciter in-
continentia . Nam ſi illa eſt tantũ incõtinentia ſimpliciter,
quæ nõ egreditur fines intẽperantiæ humanæ,& quæ eſt cir-
ca voluptates corporis circa quas eſt humana intemperãtia:
ſequitur quòd illa quæ verſatur circa voluptates egredien-
tes naturam humanã,non ſit ſimpliciter incõtinentia,ſed per
ſimilitudinem quandam,& talis erit incontinentia immanis.
Dicit ergo Philoſophus quòd habere ſingula iſtorum quæ
enumerauimus de immanitate,eſt eſſe extra metas vitij, ſi-
cut eſt ipſa immanitas. Verum habentẽ vel verſantẽ circa iſta

ſi ſuperet,continentem:ſin ſuperetur,incontinentem appellabimus:non ſimpliciter, & abſolute,ſed cum additione hac incontinentem immané,ſicut dicimus etiam improprie incontinentem circa iram cum additione talis perturbationis. Dicimus enim incontinentem,& adiungimus circa iram: ſic incõtinenté circa illa quæ tranſgrediétur humanã cõditioné dicemus cũ additione,ſcilicet immanem, ne intelligeretur ꝙ eſſet incõtinés ſimpliciter & proprie:ideo additur illud, quia non proprie dicitur incõtinens,ſed ſimilitudine quadã.Nam omne excedés vitiũ,quod eſt immanitatis,aut eſt immane,ſcilicet vel flagitioſa natura,vel moribus ex quibus proprie vidétur eſſe immanes,aut ex morbo quo improprie dicimus, forſitan ipſos immanes.Cũ igitur excedit vehemétiſsime in timiditate ſupra conditionem,& ſolitũ naturæ humanæ,talis dicetur timidus immanis,& ſic de alijs:& ipſe quoque incontinens circa ea quæ naturam humanam videntur excedere, dicetur incõtineus immanis,& non erit proprie & abſolute incõtinens.Immanitas multis modis fieri poteſt,& circa multa:ſed fieri etiam poteſt vt aliquis non ſuperetur ab appetitu etſi cupiat ea quæ ſunt immanitatis, vt Phalaridis oſtendit exemplo : ſed ſiquis habeat,& ſuperetur,talis erit incontinés immanis.quare ſicut prauitatis alia eſt ſimpliciter dicta vt vitium:alia cum additione,veluti vitium cum hac additione immanitatis:ſic erit de continentia & incontinentia. Nam alia erit incontinentia ſecundũ quid immanis,veluti ex morbo proflués,& omnes incontinétiæ tales dicétur ſecundũ quid & improprie,& cũ additione:alia erit proprie,& ſimpliciter,& abſolute, quæ verſatur circa fines intéperantiæ humanæ. Vt igitur ſupradicta breuiter repetamus,ea quæ efficiũt voluptaté,alia ſunt natura,alia nõ ſunt natura.rurſus ea quæ ſunt natura,aut ſimpliciter ſunt talia, & cõmunia omnibus animalibus,vt alimentũ:alia ſecundũ genera,& varias ſpecies animalium,vt fœnum equo,carnes crudæ leoni, vinum homini, & ſic de alijs ſimilibus.Ea vero quæ non ſunt natura talia,ſed prætergrediũtur naturam humanam, aut propter morbum circa quæ eſt immanitas ſecundum quid, vel propter mores, vel flagitioſam naturam,circa quæ eſt immanitas ſimpliciter & proprie. Hæc igitur quæ naturam excedunt humanam,& terminos vitij ſiquis habeat, aut vincere poteſt aut vinci : ſi

ea appe

eâ appetens tamen ſuperet,& non vincatur ab appetitu, non dicetur continens abſolute, ſed per ſimilitudinem quandam: ſin vero vincatur,& ſuperetur, dicetur incontiuens, nõ tamen ſimpliciter,& abſolute, ſed cum additione, ſcilicet incontinẽs immanis,& ſimilitudine quadam. Notandum quòd loquẽdo de vitijs & virtútibus quæ non egrediuntur naturam humanam, qui habet virtutẽ, habet rectam rationem: qui habet vitia, habet corruptam rationem: ſed immanitas eſt quoddam excedens vitium humanum, & quidam exceſſus circa vitia, vt timiditas quæ longe ſit maior quàm competat naturæ humanæ: vt ſiquis timeat murẽ & huiuſmodi, dicetur timiditas immanis & ſimilia. Huic opponitur heroica virtus, quæ etiam ipſa exuperare videtur cõmunes vires curſus humani, & ideo raro inuenitur: talis autem videtur eſſe ſummum cuiuſque virtutis,& eſſe etiam quoquo modo mediocritas non inter duo vitia proprie dicta, ſed inter duas immanitates,& prauitates, quarum altera eſt exceſſus, altera eſt defectus, vt fortitudo heroica eſt mediocritas inter audaciam immanem, & timiditatem immanem: nec obſtat ſi quis dixerit quòd magnanimitas conſiſtat in ſummo, quia ipſa verſatur circa magnum cuiuſque virtutis, communi curſu hominum: heroica autem eſt circa magnum cuiuſque virtutis, quod eſt ſupra communem curſum humanæ naturæ: quare illa eſt in ſummo vt non ſuperet cõmunem curſum, hæc eſt in ſummo ita vt ſuperet ſicuti diximus,& ſic ſoluitur dubitatio.

De incontinentia iræ, voluptatum differentiis, & vitio humano. CAPVT VI.

Poſt hæc autem & minus eſſe turpem, iræ quàm cupiditatum incontinentiam oſtendamus. Ira nanque aliqua ex parte & non perfecte rationem audire uidetur: perinde atque ueloces miniſtri, qui quidem anteaquam totum id audierint quod dicitur, excurrunt: deinde in agendo aberrant. Canes etiam antequam conſiderent ſi ſit amicus, ſi tantum pulſauerit oſtium, latrant. Sic & ira propter caliditatem, celeritatemq; naturæ, audita quidem ratione, 42

*non præcepto autem audito,ad ipſam properat ultionem.
Ratio nanque uel imaginatio contumeliam aut paruipen=
ſionem eſſe oſtendit . illa autem ac ſi ratiocinatione facta
concluſerit,oportere tali bellum inferre , ſtatim inſurgit.
At cupiditas ſi ſolum dixerit ratio aut ſenſus hoc afferre
uoluptatem,pergit ad fruẽdum.Quare ira quidem ſequi=
tur quodammodo rationem:cupiditas autem non ſequitur.
turpior igitur eſt . Nam incontinens quidem iræ,à ratio=*
43 *ne quodammodo uincitur : cupiditatis autem non à ratio=
ne , ſed à cupiditate. Præterea magis eſt ignoſcendum , ſi
quiſpiam naturales appetitiones ſequatur.quippe cum &
cupiditates tales ſequenti , quæ ſunt omnibus communes,
& quoad communes ſunt,uenia magis detur . At ira atq;
acerbitas magis eſt naturalis , quàm hæ cupiditates quæ
exuperant,& quæ non ſunt neceſſariæ. Vt qui ſe excuſa
bat quòd patrem pulſaret. & hic enim dixit ſuum patrem
pulſabat,& ille ſuum: & hic etiam(oſtenſo puero)cũ uir
fuerit,me pulſauit.eſt enim nobis gentile.Et qui traheba=
tur à filio, ſiſtere iubebat in oſtio: & ſe enim patrẽ eouſq;*
44 *traxiſſe dicebat. Præterea iniuſti magis ſunt ij qui magis
occulte procedunt, ac inſidias faciunt . Iracundus igitur
non inſidias facit,nec ira,ſed eſt manifeſta. Cupiditas au=
tem contrà,quemadmodũ Venerem aiunt.nam ipſam do-
los nectere dicunt.Et Homerus baltheũ ipſi tribuit in quo
fraudem etiam ineſſe dicit:*

Fraus quoque ineſt,quæ prudentem perſæpe fefellit.

*Quare ſi cupiditas magis ſit iniuſta quàm ira, & incon=
tinentia quæ eſt circa ipſam, turpior erit ea quæ eſt circa
iram, & abſolute incontinentia , atque quodammodo ui=*
45 *tium . Inſuper nemo utitur libidine dolens . ſed qui facit
per iram,dolens omnis facit.qui uerò exequitur libidinẽ,*

id fa

id facit cũ uoluptate. Si igitur ea ſunt magis iniuſta quibus iraſci magis eſt iuſtum, & incõtinentia profectò quæ ſit ob cupiditatem, magis erit iniuſta: non eſt enim in ira libido. Incontinentiam igitur circa cupiditates, turpiorem eſſe incontinentia circa iram: & continentiam atq; incontinentiam circa corporis cupiditates uoluptatesq; uerſari, ex ijs quæ diximus perſpicuũ euaſit. Harum autẽ ipſarum differentiæ ſunt ſumendæ. Nam (ut ab initio dixi- 46
mus) aliæ ſunt humanæ ac naturales & genere, & magnitudine: aliæ ferales, aliæ ob labefactatum principium atq; morbos emergunt. Circa autem harum tantummodo primas, temperantia, intemperantiaq; uerſatur. Quapropter & feras nec temperatas nec intemperatas niſi per translationẽ dicimus, & ſi quod omnino aliud genus ani- 47
malium ab alio differt petulãtia, coitu, uoracitateq;. Non enim habent electionem, nec rationem, ſed dimotæ ſunt à natura: perinde atq; homines ij qui ſunt mente capti, atq; inſani. Feritas autem minus eſt malum, quàm uitium: ſed 48
*terribilius. Non enim corruptum eſt id quod eſt optimũ, ut in homine, *ſed non habet. Fit igitur perinde atque ſi quiſpiam inanimatum cum animato compararet, utrum ſit peius. Semper enim prauitas eius quod non habet principium, minus nocere poteſt. at mens principium. Perinde eſt igitur atq; ſi quiſpiam iniuſtitiam ad iniuſtum hominẽ compararet. Eſt enim utrunq; aliquo modo peius. Homo nanq; malus millies plura mala, quàm fera facere poteſt.*

* ἀλλὰ. ὁ μάρτυται καὶ οὐκ ἔχει.

COMMENT.

POST hæc autem incõtinentiã iræ minus.] Hoc eſt ſextũ capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſtea quàm diſtinxit incontinentiã ſimpliciter, & incontinẽtiam ſecũdum quid, & obiecta vtriuſq; & materiã immanitatis: nunc comparat incontinẽtiam ſimpliciter, & proprie di- 42

ctam ad incontinentiam iræ quæ eſt incõtinentia ſecundum quid. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima cõparat incontinentias illas, vt diximus, & quærit vtra ſit deterior. In ſecunda vero cõparat vitium proprie dictum, id eſt vitium humanum ad ipſam immanitatem. In prima igitur proponendo intentionem ſuam dicit deteriorem eſſe incõtinentiam cupiditatis quàm iræ, & iræ minus turpem, & hoc probat quatuor rationibus. Prima ratio. Id quod aliquo modo audit rationẽ, eſſe videtur minus turpe quàm illud quod nullo modo audit rationem: ſed ira audit quoquo modo rationẽ, etſi non omnino: at cupiditas non audit rationem. ergo turpior videbitur cupiditas & libido, quàm ira: & minus turpis ira quàm cupiditas. & ex conſequẽti incõtinentia iræ videbitur minus turpis quàm incõtinẽtia cupiditatis. Quòd autem ira aliqua ex parte videtur audire, non tamẽ exaudire & exequi, oſtẽdit duobus exẽplis, quorum vnum eſt ſerui accelerantis, & non expectantis omnino præceptum domini. Aliud eſt canis latrantis antequàm ſciat ſi ſit amicus. Notandum quòd intereſt inter incontinentiã ſimpliciter quæ eſt cupiditatis atq; libidinis, & incõtinentiam iræ. Quia hæc videtur aliquo modo audire rationẽ: illa vero minime. ſed hoc intelligendũ de incontinente cũ eſt in perturbatione & agit. Nam incontinens cõſiderari poteſt, aut antequam perturbatione occupetur, & tunc habet ſcientiam, & rationẽ, quia adhuc viget in eo cum non ſit adhuc victus: aut conſiderari poteſt perturbatione irretitus à qua vincitur ratio, & tunc proprie dicitur incõtinens. & hoc modo dicitur quòd non audit neq; exaudit rationẽ. vnde & ſi in ea perturbatione cõſtituto afferatur aliquod obiectũ ſenſum mouens: fertur ſtatim ſine ratione ad illud aſſequendũ, vt patiatur ſi fieri poſſit: at incõtinẽs ſecundũ iram videtur quoquo modo diſcurrere cũ ratione: poſtea tamẽ ea poſthabita concludit ſecundũ appetitũ

43 excedẽs modũ. [PRAETEREA magis eſt danda.] Affert ſecundã rationẽ. Illud quod eſt naturalis eſt minus turpe quàm id quod eſt minus naturale: ſed ira eſt naturalior quàm cupiditas: ergo ira eſt minus turpis quàm cupiditas atq; libido: & ex conſequẽti incõtinentia iræ eſt minus turpis quàm incõtinẽtia cupiditatis atq; libidinis. & ideo videtur maiore venia digna illa quàm hæc, quum ſit affectus naturalior, vt oſtendit

dit Philoſophus ex ſucceſsione generationis à parẽtibus ac-
cepta,& affert exemplũ eius qui patrẽ verberauit,à quo ſuus
quoque parens fuerat pulſatus.Ex quo videtur inferre quòd
magis ſimiles ſint patribus filii in ira quàm in concupiſcẽtia.
Si igitur cõplexio aliquo modo ſimilis traditur filiis,videtur
quòd ira ſit naturalior quàm libido,quæ non ita videtur flue
re ex principiis complexionis & generationis,quemadmo-
dum ira,vt innuere videtur Philoſophus.ex quo ſequitur illa
principalis concluſio, quòd incontinentia ſecũdum iram mi
nus erit turpis,ex eo quòd eſt naturalior, quàm incontinẽtia
concupiſcentiæ & libidinis. Notandũ quòd nutrimenta quæ
appellantur neceſſaria bifariam conſiderari poſſunt:aut ſe-
cundum debitam quantitatem & qualitatem,aut exceſsiue in
quãtitate & qualitate. Primo modo naturaliſsimæ & neceſ-
ſariæ omnino eſſe vidẽtur cum ſine illis viuere nõ poſsimus.
Secũdo modo minime ſunt neceſſariæ,vt dicit Philoſophus.
Non enim nimia quantitate alimenti aut qualitate ſaporum
indigemus.Itaq; ſi exceſsiue aut ſuperflue accipiantur,viden
tur eſſe contra ordinẽ naturæ, veluti faciunt ij qui varijs epu
lis gaudent,aut ex multis ſaporibus vnum conficiunt, aut ni-
mia quantitate ventrem implent,& ob hanc rationẽ cupidi-
tates circa huiuſmodi quæ non ſunt neceſſariæ videntur mi-
nus eſſe naturales quàm ira. De re autẽ venerea dictũ eſt ſæ-
pius quòd nullo modo eſt neceſſaria pro indiuiduo in quo
eſt,ſed tantũ pro generatione alterius. [PRAETEREA ma 44
gis iniuſti.] Tertia ratio.Illa incõtinentia quæ magis eſt iniu
ſta turpior eſt quàm minus iniuſta:ſed incõtinentia circa cu-
piditatẽ eſt huiuſmodi reſpectu incõtinentiæ circa irã:ergo
incontinentia cupiditatis eſt turpior illa.Patet ratio,quia eſt
magis iniuſtũ quod vtitur inſidijs, quàm manifeſte & aperte
procedẽs & operãs:ſed incõtinentia cupiditatis,& ipſa cupi-
ditas videtur eſſe huiuſmodi,quia videtur latẽter irrepere &
dolis vti,quod declaratur authoritate poëtarum,qui vocant
Venerẽ doloſam:& Homerus dicit balteum Veneris eſſe va-
rium,& multorum colorum , & in ipſo loco fraudem ineſſe
quæ poſſet etiam decipere prudentes.Notandum quòd Phi-
loſophus dicit incontinentiam ſimpliciter quæ eſt cupidita-
tis, eſſe turpiorem,quàm incontinentiã iræ,& eſſe quodãmo
do vitium,non quòd ſit proprie vitiũ,ſed quia ſit vitio pro-

45 pinquior quàm incontinentia iræ. [INSVPER nemo libidinem.] Id cui magis ſuccenſemus,& contra quod magis indignamur,eſt deterius quàm id cui minus.at incontinenti circa libidinem magis ſuccenſemus quàm incõtinenti circa iram: ergo videtur eſſe deterior. Nam magis indignamur contra eum qui cũ voluptate agit,quàm ei qui cum dolore:& incontinẽs eſt talis quòd agit cum voluptate.ergo videtur eſſe deterior. Cõcluditur ergo quòd incõtinentia circa voluptates eſt deterior quàm circa irã, vt patuit ex ſupradictis: & ſimul etiã patet ex dictis quòd ipſa incõtinentia,& continẽtia proprie dicta & ſimpliciter, eſt illa quæ circa cupiditates & volu

46 ptates corporis verſatur. [HARVM autẽ ipſarũ differẽtiæ.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus comparare vult inter ſe vitium humanum,& immanitatẽ,oſtendendo quòd immanitas ſiue feritas minus eſt malũ quàm vitium,etſi ſit malum terribilius.Reſumit autem diuiſionẽ antea factam cupiditatum, quarũ aliæ humanæ naturales ſunt, & genere & magnitudine humanæ:aliæ vero dicũtur immanes natura,ſcilicet vel cõſuetudine vel ex morbo.verum circa primas cupiditates eſt temperantia & intemperantia,& facit hanc mentionem vitij proprie dicti,ſcilicet intẽperantiæ, vt veniat ad comparationem vitij & immanitatis.Atque ſtatim ex ijs infert vnum correlarium,quòd beſtiæ non dicũtur eſſe temperatæ neq; intemperatæ,niſi per ſimilitudinẽ quandam cum excedunt in deuorando vel in aliquo nocumento, vel in libidine & aliquo huiuſmodi: non tamen proprie dicuntur tales,cum non habeant rationem neq; electionẽ.Vbi enim non eſt ratio,nõ eſt electio,neq; vitiũ,neq; virtus proprie dicta: beſtiæ autem non habent rationẽ neq; electionẽ:

47 ergo nec vitium nec virtutem proprie. [ET ſi quod omnino.] Intelligi poteſt hoc pacto vt Philoſophus cõparet iſtas beſtias quæ tranſeunt naturã ſui generis in aliquo dictorum trium,ſcilicet deuorando,&c.ad homines immanes,vt oſtendat homines immanes eſſe excedẽdo naturam in genere ſuo, veluti beſtias quaſdam tranſeuntes naturam ſui generis: vel quia differant alijs differentijs ipſa bruta inter ſe,cũ non habeant rationem neq; electionem,& ex conſequenti nec temperantiam nec intemperantiam niſi per ſimilitudinem quandam & improprie.Magnitudine, id eſt acceptæ in exceſſu & quan

quantitate, non tranſeundo tamen fines humanos, etſi in exceſſu acceptæ ſunt prauæ, & fugiendæ, vt patet. [FERITAS 48
autem minus.] Comparat nunc Philoſophus vitium humanum cum immanitate, atque intelligendum quòd ſicut intemperantia eſt circa illas primas cupiditates: ſic immanitas ſimpliciter circa ſecundas, quæ dicuntur immanes, & immanitas ſecūdum quid ea quæ ex læſionibus membrorum vel morbis emergunt. Oſtendit igitur Philoſophus quòd feritas ſiue immanitas minus eſt malum, id eſt minus nociuum quàm vitiū, tamen eſt terribilius poſito quòd vtraque ſint praua. hæ duæ concluſiones vno medio videntur poſſe oſtendi, hoc pacto, Illud prauum quod eſt cum ratione videtur eſſe deterius magiſque nociuum, quàm illud quod non eſt cum ratione: ſed vitium humanum reſpectu feritatis videtur eſſe huiuſmodi: ergo vitium humanum videtur eſſe peius magiſque nociuum quàm feritas vel immanitas, Eodem medio probatur quòd immanitas ſit malum terribilius, quia illud à quo ratio diſiungitur, eſt terribilius eo à quo non diſiungitur: ſed feritas reſpectu vitij eſt huiuſmodi: ergo eſt terribilius. Patet ratio, quia ferus vel immanis omittit rationem, ſed vitioſus eſt cum ratione, licet corrupta. Nam viuere cum ratione bifariam ad hoc propoſitū conſiderari poteſt, aut integra, aut corrupta. Veluti iudex qui ſciat quid velint leges, tamen corruptus non iudicat ſecundum ſcientiam legum quam habet. Iudicat enim cum cognitione illa, & ſcientia, non tamen ſecundum ſcientiam & rationem. Ferus & immanis, nec primo, nec ſecundo modo dicitur viuere cum ratione, licet habeat rationem & animam rationalem. ideo dicit Philoſophus quòd nō habet corruptum id quod eſt optimum in homine, id eſt rationem vt habet homo vitioſus, ſed eſt omiſſa, & exilis. propterea dicitur Græce, *θυριώδης*, id eſt inſtar belluarum. poſt hæc adducit ſimilitudinem Philoſophus, quia intelligatur natura feritatis, & vitij humani, ſcilicet quòd ſit perinde ac ſi comparetur inanimatum cum animato. quaſi dicat, tanta eſt diſtantia inter vtraque iſta, quanta eſt inter animatum & inanimatum, ita vt non videantur poſſe commode comparari. Ea enim quæ comparantur debent comparari in aliqua propinqua ratione in qua conueniant: at animatum ab inanimato vehementer diſtare videtur. Vel etiam intelligi poteſt

quòd

quòd comparentur, ſed oportet inuenire rationem commu nem ſecũdum quam comparentur,& aliquid cõmune:id autem erit nocumentum.quaſi dicat,vtraq; nociua ſunt,ſed magis vitium quàm feritas,vt animatum magis quàm inanimatum:poſtea addit aliam ſimilitudinẽ,quòd ſicut ſe habet iniuſtitia ad iniuſtum, ita feritas ad vitium humanũ.Nam cũ iniuſtitia nõ habeat principium quo per ſe non videtur ita lædere niſi reſpectu eius in quo eſt,ſicut ipſe iniuſtus qui eſt principium quod,& habet iniuſtitiam principium quo:eodẽ pacto vitioſus & ferus,cũ vtriq; ſint mali,id eſt nociui: tamẽ homo vitioſus,cum habeat rationem licet corruptam,plura nocumenta facere poteſt quàm fera non habens rationem,vel ferus & immanis omittens rationem.

De continente,incontinente,cõſtante,& molli.

CAPVT VII.

49 *EIt autem ut circa uoluptates doloresq; per*
tactum guſtumq;, & cupiditates ac fugas,
circa quæ uerſari temperantiã & intempe-
rantiam prius eſt definitum, ita ſeſe habeat
quiſpiam,ut aut ſuperetur ab ijs ipſis quæ pleriq; ſuperãt
homines,aut ſuperet ea ipſa à quibus pleriq; uincuntur.
Atq; ſi circa uoluptates ea ſeſe habeat,primo quidẽ modo
incontinens eſt:ſecundo autem continens.Sin circa dolo-
res,primo quidẽ modo mollis eſt:ſecundo autẽ conſtans.
In horum autem medio plurimorum hominũ habitus col-
50 *locantur,etſi ad deteriores magis declinant.Sed quoniam*
quædam uoluptates ſunt neceſſariæ,quædam non neceſſa
riæ,& uſq; ad quẽdam terminũ:exuperationes uero de-
fectusq; nõ ſunt neceſſarij. Et ſimili modo res ſeſe habet,
& in cupiditatibus,atq; doloribus.qui uoluptatum exu-
perationes,aut exuperãtes uoluptates ob electionem atq;
ob ipſas,& ob nullam rem aliam inde prouenientẽ pro-
ſequitur,intẽperans eſt.Hunc enim non pœnitere neceſſe
eſt.

eſt.quare eſt incurabilis. Quē enim nō pœnitet,is eſt incurabilis.Qui uero deficit,oppoſitus eſt. At qui inter hos 51 *medius collocatur,temperās eſt.Similiter intēperans eſt, & qui non quia uincitur,ſed ob electionē,dolores corporis fugit.Eorū autem qui non eligunt,alius ob uoluptatē: alius ob eius fugā doloris qui à cupiditate prouenit,ducitur. Quare inter ſe differunt. cuilibet enim deterior eſſe* 52 *uidebitur,ſiquis non cupiens,aut remiſſe,quippiā ageret turpe,quàm uehemēter cupiens,& ſi nō iratus pulſaret, quàm cōcitatus ira.Quid enim ageret,ſi eſſet in perturbatione? Quapropter intemperans incōtinente deterior eſt. At eorū quos diximus,alter mollitiæ magis ſubijcitur ſpeciei,alter eſt incōtinens. Atq; incōtinenti quidē continēs,* 53 *molli uero conſtans opponitur.Conſtātia nāq; in reſiſtendo,continentia uero in ſuperādo conſiſtit.ſuntq; diuerſa reſiſtere ac ſuperare,ſicut nō uinci,& uincere.Quapropter & continentia magis quàm conſtantia eſt expetēda. Qui autē in his quibus pleriq; reſiſtunt,deficit,is mollis* 54 *eſt & delicatus(deliciæ nanq; ſunt mollitiæ quædam)qui quidē ueſtem trahit,ne ſubeat laborē tollendi,& cum imitetur ægrotantem,ſe non putat miſerum eſſe,qui miſero ſimilis eſt. Similiter res ſeſe habet & circa continentiam & incontinentiā.Non eſt enim mirum ſiquis à uehementibus & exuperantibus aut uoluptatibus aut doloribus uincitur,quin ignoſcendū eſt ſi reſiſtens uincitur tandē: ut Theodecti poëtæ Philoctetes à ſerpente morſus. Aut Carcini Cercyon in Halope: & ut homines ij qui detinere riſum enitentes accumulatū illū effundūt,ut accidit Xenophāto.Sed ſi quis ijs quibus multitudo reſiſtere poteſt,ſuccumbit,& nō aduerſari poteſt,nō ob generis naturā aut ob morbū,qualis eſt mollities quæ regibus Scytharū ineſt*

ob ge

ob genus, & ut mulier à maris diſtat natura. Videtur autem & is qui eſt ad iocum propenſior, intemperans eſſe: eſt tamen mollis. Nam iocus relaxatio eſt, ſiquidem requies eſt. qui uero ad iocum procliuis eſt, ex ijs eſt qui in
55 *hac exuperant. Atqui incontinentiæ alia eſt temeritas, alia infirmitas. Quidã enim deliberatione facta, non perſiſtunt in ijs quæ ſtatuerunt ob perturbationem: quidam ex eo quia non conſultarunt, à perturbatione ducuntur. Sunt enim qui ante ſentientes & prouidẽtes, ac ſeipſos rationemq́; excitantes, non ſuperantur à perturbatione, ſiue uoluptatẽ id quod mouet, ſiue dolorem efficiat. perinde atque prætitillati non titillantur. Maxime autem celeres, ac biliosi atra bili, temeraria incontinentia ſunt incontinentes. Illi enim ob uelocitatem: hi ob uehementiam non expectant rationem: ex eo quia ipſius ſunt imaginationis ſequaces.*

COMMENT.

49 FIT autem vt circa voluptates moleſtias've.] Hoc eſt ſeptimum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus affert differentias iſtorum habituum, ſcilicet temperantiæ, continentiæ, conſtantiæ, & oppoſitorũ, comparando ea inter ſeſe, vt cum videantur verſari circa eandem materiam, videamus quomodo diſtinguãtur. Diuiditur autem in duas partes, quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur oſtendit differentiam inter incontinentiam, & mollitudinem, & eorum oppoſita, ſcilicet continentiam & conſtantiam, cum omnes verſentur circa dolores, & voluptates corporis, tactus, & guſtus, aut fugiendo, aut proſequendo circa quæ verſatur temperantia & intemperantia. Dicit ergo quòd dupliciter verſantur homines circa voluptates, & dupliciter circa dolores. Nam aut ſuperãtur à voluptatibus ijs, quas plerique vincunt, & ſic ſunt incontinentes: aut ſuperant voluptates à quibus plerique vincuntur, & ſic ſunt continẽtes. Eodem modo circa dolores, ij qui ſuperãtur à doloribus quos pleriq; vincunt, molles: qui vero ſuperant dolores à quibus pleriq; vin-
cuntur

cuntur,conſtãtes appellãtur.Quatuor igitur habitus ſunt vel
diſpoſitiones,vt apparet, ſcilicet continẽtia & incõtinentia,
conſtantia & mollitudo, inter quæ differẽtia per voluptates
& dolores patet ex ſupradictis.Verũ inter hæc plurimi habi
tus quoquo modo medij reperiuntur,qui non ſunt omnino
continẽtia vel conſtantia,nec incõtinentia vel mollitudo,&
verſantur circa eadẽ. Nam cum multi ſunt gradus circa vehe
mẽtes & leues voluptates aut dolores,fit etiã vt multi ſint ha-
bitus.Nã incontinens ſuperatur non ſolũ à vehementibus cu
piditatibus,ſed etiã interdũ ab ijs quas pleriq; ſuperant:cõti-
nens vero ſuperat vehemẽtes cupiditates.quòd ſiquis leues ſu
perabit,videtur eſſe minus perfectus quàm cõtinens,nec im-
perfectus vt incõtinens:ſic etiam qui magis reſiſtit doloribus
quàm mollis,& minus quàm conſtãs.quare inter illa quatuor
quidã habitus vel diſpoſitiones collocari videntur quaſi me-
diæ,declinãtes tamen magis ad imperfectioné,& ad deterio-
res partes,id eſt magis ad mollitudinẽ & inconſtantiã decli-
nant,quàm ad continẽtiam & conſtantiam,vt dicit Philoſo-
phus. Notãdum quòd continens & incontinens,conſtans &
mollis verſantur circa voluptates & dolores: tamen inconti
nẽs magis eſt circa voluptates,mollis vero circa dolores. Nã
incontinens vt fruatur voluptatibus magis agit: mollis vero
vt fugiat dolorẽ, qui quidem oriri videtur ex abſentia volu-
ptatum. [QVONIAM quædam voluptatũ.] Diſtinguit hac 50
in parte Philoſophus continentiam & incõtinentiam à tem-
perantia & intemperãtia,ex qua diſtinctione emerget etiam
manifeſtius differentia inter continentiã & conſtantiã.Nam
cum omnes iſti habitus ſiue diſpoſitiones circa voluptates &
dolores eiuſdẽ generis verſentur: oportet vt Philoſophus,
quemadmodũ facit, diligenter diſtinguat,& earum differen
tiam oſtẽdat ex diuerſis modis verſandi.Sumit ergo diuiſio-
nem voluptatum, vt fecit ſæpius,dicendo quòd voluptatum
quædã ſunt neceſſariæ,vt ſunt eæ quæ ad viuendum pertinẽt
vſq; ad debitum terminũ quantitatis & qualitatis, comitãtes
alimentũ.Quædam vero non neceſſariæ,vt eæ quibus homo
carere poteſt,aut circa honores vel huiuſmodi, quæ habent
etiam quendam modum, vel ſunt exceſſus & defectus earum
quæ ad viuendum pertinẽt,& nutrimentũ comitantur.Nam
& ſi cibum & potum quædam voluptates neceſſario conſe-

propter illud tale quod perſequitur, vt ſi quis per electionem furatur vt furetur, & perſequitur voluptates propter voluptates vt ipſis potiatur. ſed hæc antea, vt diximus, declarauit.

[INCVRABILIS.] Non ſimpliciter, nõ enim putãdum eſt hominẽ vitioſum omnino ſanari non poſſe, ſed reſpectu incontinentis qui facilius ſanari poteſt cum habeat rationẽ incorruptam, & cum delinquit pœniteat feciſſe rem turpem. 51

[CVILIBET enim deterior eſſe videbitur.] Poſteaquàm attulit differẽtias inter hos habitus: nunc comparat inter ſe, & primo oſtendit intemperantem eſſe deteriorem incontinente, hoc pacto: Ille qui non cupiens, aut parum cupiẽs agit turpe, eſt deterior illo qui idem facit propter vehemẽtes cupiditates: ſed intemperãs agit turpe parum cupiens, incõtinens vero valde & magis cupiens: ergo intemperãs erit deterior incontinente. & hanc rationem probat Philoſophus exẽplo irati. [AT eorum quos diximus.] Hac in parte oſtendit continentiam eſſe præſtantiorem ipſa conſtantia: & probat hoc pacto, Qui vincit eſt præſtantior eo qui reſiſtit tantum: ſed continens non ſolum obſtat, ſed etiam vincit: conſtans vero tantum reſiſtit. ergo continens eſt præſtantior conſtante. Nam conſtans reſiſtit doloribus qui proueniunt à cupiditate abſentium voluptatum: continens vero, non ſolum reſiſtit cupiditatibus voluptatum, ſed etiam ſuperat, & vlterius progreditur vincere quàm reſiſtere: quare potior videbitur eſſe continentia quàm conſtantia. [QVI autem ab aduerſis.] Hac in parte videtur declarare Philoſophus mollitudinem & incontinentiam: & dicit quòd is eſt mollis, qui facile vincitur à doloribus, quibus multi homines reſiſtere ſolent, & qui delicijs defluit: ſimiliter incontinens erit qui à voluptatibus ſuperatur, quas maior pars hominum ſuperat. & iſti ſunt deteriores quàm illi, qui à vehementibus voluptatibus vel doloribus ſuperantur: quia non videntur eſſe omnino iſti qui à vehementibus ſuperantur molles. & ideo dicit eos eſſe dignos venia, non quòd ſint ſimpliciter digni venia, ſed reſpectu illorum ſuperiorum qui à leuioribus voluptatibus vel doloribus ſuperantur: quare iſti qui habent aduerſarios potentiores, videntur digni maiore venia, vt oſtendit pluribus exemplis: vt Philoctetem inducit tragicus poëta Theodectus morſum ſer- 52 53 54

pentis aliquanto tolerantẽ, victum deinde magnitudine doloris exclamantẽ,& ſuccumbẽtem dolori,&c. Item Cercinus tragicus inducit Cercyonem quendam,qui non potuit ferre dolorem prouenientẽ ſibi ex filia violata, ex quo tandem eſt mortuus,cum tamen aliquãdiu ſuſtinuiſſet dolorem. Item vt Xenophantus quidã qui nitens tenere riſum in conuiuio,vbi aliquantulũ ſuſtinuit, tãdem facetijs ſuperatus riſum effudit. Tales igitur qui magnos dolores non ſuſtinẽt,quoquo modo habẽt aliqua ex parte occaſionẽ veniæ,& magis ignoſcendum eſt ijs quàm illis qui ſuccumbunt doloribus, quibus multitudo reſiſtere poteſt:ſuccumbunt,inquam,non morbo aut debili quadam natura,vt regibus Scytharum euenit,qui ſunt natura molles,ſed ob delicias & mollitudinẽ quãdam.Nos ſi pes condoluit,vt inquit Cicero,ſi dens,ſed fac totum dolere corpus, ferre nõ poſſumus.Opinio eſt quædã effœminata ac leuis,nec dolore magis quàm in eadẽ in voluptate,qua cũ liqueſcimus fluimus mollitia. Apis aculeum ſine clamore ferre nõ poſſumus,&c. Et notandũ quòd Philoſophus attulit exẽplum de facetijs in cõuiuio, ne aliquis crederet illũ eſſe quoquo modo venia dignum qui ſuperatur à voluptatibus circa guſtum & tactũ: ſed dixit de voluptatibus mouẽtibus riſum, vt vidimus ſupra. Præterea ne aliquis putaret eũ eſſe intemperantem, qui ad iocum eſt propenſior,addit hunc eſſe potius mollẽ appellandũ,qui excedit in nimia relaxatione,& ludo, ob fugiendum laborem & moleſtiam ex rebus agẽdis, quærens etiã vilia & ludos interdũ pueriles,& non eſt comis nec ſcurra,ſed moleſtiam fugiens ex rebus agendis,& ſequẽs nimiũ iocos & ludos pueriles, vnde Græce dicitur παιδιώδης.

55 [AT qui incõtinentiæ.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus diuidit incontinentiã in duas ſpecies,ſcilicet in temerariam incontinentiã & infirmam. Nã bifariam fieri poſſe videtur vt incõtinentes labãtur ad voluptates: aut præcedente conſultatione & deliberatione,& tunc appellantur incõtinentes infirmi: aut non præcedente,& tunc dicũtur temerarij,& celeres,ſine conſideratione. Ideo dicit Philoſophus quòd quidam rapiũtur qui non conſultãt: quidam vero non perſiſtentes ob infirmitatẽ animi voluptatibus tandem cedũt, etſi antea cõſultent. Sunt autẽ nonnulli qui perſiſtunt: quare præmittẽtes cõſultationem & deliberationẽ,bifariam conſi

conſiderari poſſunt: aut perſiſtentes in ea aduentātibus perturbationibus,aut non perſiſtentes:non perſiſtentes ſunt incontinentes infirmi:perſiſtentes ergo erunt illis oppoſiti,id eſt continentes firmi,qui ſunt ſimiles illis. Qui prius titillati, id eſt præfricati,vt ita loquar,antea, poſtea non titillantur: quaſi non mouētur cū præmiſerint conſultationē,& ſe præparauerint & rationē excitauerint,ſed perſiſtūt.at temerarij & celeres qui ſunt acuti & melācholici,maxime agunt incontinēter ſecundū eam incontinentiā quam appellant temeritatem,quia acuti propter velocitatē choleræ cito agūt. Illi vero melancholici celeriter agunt,quia habent vehemētes imaginationes propter humorem atrum,& ducuntur vehemēti phātaſia potius quàm ratione, ideo neutri rationē expectāt. Quare,cū cholerici & melancholici ſtatim vt temerarij labātur,ſequi econtra videtur quòd flegmatici & ſanguinei tardius ferantur vt infirmi.& ſic apparet quòd & ambo ſint incontinētes:tamen diuerſi ſunt modi,& diuerſæ ſpecies, quas etiam inferius comparabit inter ſe in ſequenti capitulo.

Diſcrimen incontinentis ab intemperato.

CAPVT VIII.

AT uero intemperātem quidem non pœnitet, 56
ut eſt dictum.in electione nāq; perſiſtit. In-
continens autē facilis eſt omnis ad pœniten-
tiam: quocirca non ita res ſeſe habet,ut du- 57
bitauimus.ſed ille quidem incurabilis:hic autē eſt curabi-
lis. Vitium enim morbis eſt hiſce perſimile, aquæ intercu
ti inquam, & tabi. Incontinentia uero,morbo comitiali.
Etenim illud continua, hæc non continua eſt improbitas.
Atque omnino diuerſum eſt genus incontinentiæ,atq; ui- 58
tij. Vitium enim latet: incōtinentia uero non latet. Horum
autem ipſorum ij qui ante rationē ducuntur, meliores ijs
ſunt qui rationem quidē habent, non autem perſiſtunt in
ea. à minore nāq; perturbatione uincuntur,& non abſq;
deliberatione,ut illi. Incōtinēs enim ſimilis eſt ijs qui cito 59

60 *fiunt ebrij, & pauco uino, & pauciore quàm pleriq;. Patet igitur incontinentiã uitiũ non eſſe, niſi aliqua ex parte fortaſſe. Nam hæc quidẽ eſt præter electionẽ: illud autem cum electione. in actionibus tamẽ eſt ſimulitudo, ut Demodocus in Mileſios dixit. Mileſij nãq; inſipiẽtes quidẽ non ſunt: ea tamẽ faciunt quæ agunt inſipientes. & incõtinen-*
61 *tes iniuſti quidẽ non ſunt: iniuriã tamen faciunt. Cum autem alter ſit talis, ut nõ ex eo quia eſt ipſi perſuaſum, exuperãtes corporis uoluptates præterq; rationẽ rectam ſequatur, alteri ſit perſuaſum, propterea quòd talis eſt ut ipſas ſequatur: illi quidẽ diſſuaderi facile, huic autẽ haud facile poteſt. Principiũ enim ipſum, uirtus quidẽ conſeruat, uitiũ uero corrumpit. id autẽ gratia cuius, principiũ eſt in actibus, perinde ut ſuppoſitiones ipſæ in mathematicis. Neq; igitur ibi docendorum principiorũ eſt ratio,*
ἠθικὴ. *neq; hic. Sed uirtus aut naturalis, aut* aſſuetudine parta, cauſa eſt opinandi circa principiũ recte. Talis igitur homo temperans eſt. at contrarius eſt intẽperans. Eſt autem quidam alius, ob perturbationẽ à recta ratione diſcedẽs: quẽ perturbatio ut nõ agat quidẽ ut recta ratio iubet, ſuperat. ut ſit autẽ talis ut ipſi ſit perſuaſum oportere perſe qui uoluptates libere, tales nõ uincit. Atq; hic eſt incontinens, qui quidẽ intemperante melior eſt. Nec eſt abſolute prauus. conſeruatur enim id in ipſo quod eſt optimum, principium, inquam, ipſum. Alius autem eſt huic contrarius qui perſiſtit, & non ob perturbationem à ratione diſcedit. Ex his igitur patet hunc quidem ſtudioſum: illum autem improbum habitum eſſe.*

COMMENT.

56 AT VERO intemperantẽ quidem.] Hoc eſt octauum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm

quàm attulit differentiã inter temperantiã & cõtinentiã, atq; eorũ oppoſita, & duas attulit ſpecies incõtinentiæ: nunc comparat intẽperantiã, & incontinentiã. quod etſi in præcedenti capitulo paucis verbis fecerat & quaſi incidẽter: tamen nunc id facere vult pluribus rationibus, vt apertius eorũ differẽtia intelligatur: ſimul vt ſoluat quæſtionẽ quam diſſerẽdo antea mouit. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in duas partes, quæ patebunt. In prima igitur parte Philoſophus incipit oſtẽdere differentiã inter incontinentẽ & intemperantẽ. & probat intẽperãtem eſſe deteriorẽ incõtinente tribus rationibus. Prima ratio, Is quẽ poſt rem turpẽ actã non pœnitet, eſt deterior eo quẽ pœnitet. at ipſum intemperantẽ non pœnitet, incõtinentem pœnitet: ergo intẽperans eſt deterior incõtinente. Nam intẽperans perſiſtit in electione & propoſito, incõtinens facilis eſt ad pœnitẽtiam. Et hæc ratio ſimul differentiã oſtẽdit inter hos, & etiã alterũ eſſe altero deteriorẽ. Notandũ quòd ſicut omnis virtus eſt cũ electione: ſic omne vitiũ eſſe videtur cũ electione. & vitioſus tam ante rem actam quàm poſtea videtur habere electione, ideo nõ pœnitet, quia putat id quod agit eſſe agendũ, cũ habeat corruptã rationẽ: incõtinens vero habet rationẽ incorruptã, & appetitũ ſenſitiuũ repugnantem ei, quia nõ eſt informatus virtute quæ appetitũ facit rectum: quare cum rationẽ habeat incorruptã, & dicentem ſibi turpe aliquid nõ eſſe agẽdum, & nõ eſſe guſtandũ dulce, vincit tandẽ appetitus: ſed cũ poſt rem actã redit ad rationẽ, percipit ſe feciſſe quod faciendũ non erat, & habet pœnitudinẽ.

[QVO circa non ita res ſeſe habet.] Affert ſecundam rationem Philoſophus. Malum cõtinuum differt, & eſt deterius malo noncontinuo: ſed intẽperantia eſt malum continuum, incontinentia non eſt malum continuum: ergo intẽperantia differt ab incontinẽtia & eſt deterior. Maior patet de ſe. Minor probatur à Philoſopho, quia intemperantia eſt vt morbus qui ſemper adeſt: incontinentia vero vt morbus qui non ſemper adeſt, vt eſt morbus epilepſiæ ſiue comitialis: intemperantia vero eſt ſimilis morbis aquæ inter cutem & tabi, id eſt hydropiſi & phthiſi, qui morbi continui ſunt: hydropiſis ἀπὸ τ̃ ὕδατος .i. ab aqua dicitur. fit enim in corpore humor aquoſus. Phthiſis vero in ventre ſuperiore multifariã incipit ſpuere ſanguinẽ qui talẽ patitur morbũ, deinde ſaniẽ, poſtea 57

ſequitur detẽtio ſaliuæ,& poſtea tandem ipſa mors. Ii igitur morbi quibus intemperãtia ſimilis dicitur, continui ſunt. at epilepſia, id eſt morbus qui caducus ſiue comitialis appellari ſolet, cui aſsimilatur incontinẽtia, non eſt cõtinuus: hic in corporibus humidis vim habere ſolet, vnde in ipſis infantibus qui abundant humiditate, maximam vim oſtendit. Incõtinentia igitur aſsimilatur huic morbo, cuius cauſa non eſt cõtinua, nec talis ægrotus ſemper coniunctus cũ morbo: & incontinens quoque non ſemper & ſtatim ad voluptatẽ diſpoſitus, ſed pugnat ratio cum appetitu, & demũ vincitur: intemperans vero continuo habet paratũ appetitum ſine vlla pugna ad perſequendas voluptates, & cõtinue eſt in hac diſpoſitione ſine repugnãtia rationis. Verum Philoſophus hoc loco nactus occaſionẽ, ſoluit vnum dictũ quæſtionis allatæ antea in fine ſecũdi capituli huius tractatus, vbi duo attulit: vnum quòd incontinens diſſuaſus, intemperans vero ſuaſus agit: alterum quòd incontinens inſanabilior videtur, propterea quia diſſuaderi non poterat. Primum ſoluet inferius, ſecundũ ſoluet nunc. Et oſtendit quòd incontinẽs eſt ſanabilior intẽperato, vbi in eo loco oppoſitũ attulerat: & ideo dictum eſt à nobis quòd Philoſophus diſſerendo non aſſerẽdo ibi procedebat. Oſtẽdit autem quòd incõtinens eſt inſanabilior intemperato, quia intemperatus non habet pœnitudinem, & habet morbum continuum: & ideo eſt inſanabilis, dicit Philoſophus, non pro impoſsibili, ſed cum difficultate ſanabilis: incontinens vero habet pœnitudinem, &
58 non morbum continuum, ideo eſt ſanabilior. [ATQVE omnino diuerſum eſt genus.] Affert tertiam rationẽ Philoſophus, qua idẽ probat quòd intẽperantia differt ab incontinẽtia, & eſt deterior ea. Illud malũ quod latet habentem, differt & eſt deterius eo malo quod non latet habẽtem: ſed intemperantia latet, incontinentia vero non latet habentem: ergo intemperantia differt ab incontinentia, & eſt deterior. Illa ratio declaratur, quia intemperãs habet vitium, & rationem corruptã, ſicut febricitans habet corruptum guſtum, & putat illud eſſe bonum quod ab eo appetitur: incontinentia vero eſt malũ manifeſtũ habẽti, & quoquo modo cognoſcit illud eſſe malum quod ab eo appetitur, & ideo in eo fit pugna inter rationem & appetitũ. Horum autem ipſorum poſteaquàm

quàm probauit intemperantẽ differre ab incõtinenti, & eſſe deteriorem illo: nũc comparat duas ſpecies incontinentiæ, quas ſuperius attulit, ſcilicet infirmitatẽ & temeritatẽ, & oſtẽdit infirmitatem deteriorẽ eſſe temeritate, ſic: Is qui deliberatione facta incontinenter agit, eſt deterior eo qui nõ deliberatione facta agit incontinenter: ſed infirmus agit facta deliberatione, temerarius non facta deliberatione agit incontinẽter. ergo infirmus eſt deterior. Patet ratio, quia cum vterque habeat rationẽ incorruptã, infirmus antè conſultat, tamen non perſiſtit in eo quod conſultauit eſſe agendum. præterea infirmi à leuiore perturbatione vincũtur: temerarij vero à vehementiore ſuperantur. quare cum duo ſint vituperandi, qui ſuperantur in prælio, quorum alter armatus acceſſerit, alter inermis, & alter habeat hoſtẽ potẽtiorẽ, alter non ita, manifeſtum eſt quòd armatus & habẽs debiliorẽ aduerſariũ vituperãdus magis eſt, & deterior: ſicut videtur infirmus reſpectu temerarij. [INCONTINENS igitur.] ſcilicet 59
infirmus eſt ſimilis ijs qui modico vino fiũt ebrij. [PATET 60
igitur incontinentiam.] Facit concluſionẽ Philoſophus eorum quæ dixit, oſtendendo quòd incontinentia non eſt ſimpliciter vitium, ſed aliqua ex parte: ex quo emergit differẽtia eius ab intemperantia. Nam incontinentia non eſt vitium ſimpliciter, ſed aliqua ex parte. at intemperantia eſt vitium ſimpliciter: ergo incõtinentia non eſt intemperantia. Quòd autem incontinentia non ſit vitium ſimpliciter, probat Philoſophus, quia eſt præter electionem: vitium vero eſt cum electione, vt eſt intẽperantia. Conueniunt tamẽ in agendo, quia intemperans & incontinens agunt eadem, id eſt vitioſa, tamen non eodẽ modo, quia alter cum electione, alter ſine electione, & alter eſt vitioſus, alter vero, id eſt incontinens, non eſt proprie vitioſus, agit tamen res vitioſas & iniuſtas, & videtur ſimilis mileſijs de quibus inquit ille, quòd non ſunt inſipientes, tamen agunt res inſipientes & ſtultas: ſic ergo cõueniunt in agendo eadẽ: differunt, quia intẽperãs agit cum electione. vitiũ enim eſt habitus electiuus conſiſtẽs in exceſſu aut defectu. Præterea nõ habet pœnitudinem: incontinens econtra & ſine electione agit, & poſt delictũ pœnitudinem habet. Notandum quòd accipit hic iniuſtum pro intemperãte, & iniuſte agere pro intẽperanter agere. intem-

perantia enim,ſicut alia vitia,eſt pars quædam iniuſtitiæ to-
tius,quæ iniuſtitia tota dicitur vitioſitas,vt patuit in quinto.

[CVM autem alter ſit talis vt non ex eo.] Hæc eſt ſecunda
pars huius capituli, in qua Philoſophus affert aliam partem
quæſtionis quam ſuprà attulerat in fine ſecũdi capituli huius
tractatus. Attulit enim duo. Vnum,quòd incontinens cũ nõ
agat perſuaſus diſſuaderi non poterat:intẽperans vero cum
agat perſuaſus diſſuaderi poterat. Alterum,quòd ex eo quod
dictum eſt intemperans erat ſanabilior. Hanc ſecundam par
tem ſuprà reprobauit,oſtendendo quòd incontinens erat ſa
nabilior:nunc aliam partem ſumit, & reprobat vt patefiat
rem non ita ſeſe habere,vt eo loco dubitando & diſſerendo
dixit,non autem affirmando. Oſtendit igitur nunc oppoſi-
tum,ſcilicet quòd incontinens facile diſſuaderi poteſt,intẽ-
perans vero non facile:Is qui errat circa principium rerum
agendarum non facile diſſuaderi reuocarique poteſt:ſed in-
temperans eſt huiuſmodi.ergo intemperans non facile diſ-
ſuaderi poteſt,& reuocari & ſanari.Patet ratio,quia intẽpe-
rans à ſeipſo perſuaſus & errat circa principiũ rerũ agẽdarũ
cũ ſit vitioſus.vitiũ enim principiũ corrũpit,præſertim intẽ
perãtia:virtus verò cõſeruat, præſertim tẽperãtia.vnde in ſe
xto,Tẽperantiam cõſeruatricẽ prudẽtiæ appellamus:conſer
uat enim talẽ exiſtimationẽ. Si quis igitur errat circa princi-
pia,nõ poteſt facile diſſuaderi,& ſanari à ſua opinione: quia
principiũ rerũ agẽdarũ eſt ipſe finis: cuius gratia cætera fiũt.
vnde in ſexto,Principia nanq; rerũ agendarũ ea ſunt gratia
quorum ipſæ aguntur,id eſt fines.verum vt principia & ſup-
poſitiones quæ ſunt ſpecies principiorum ſe habent in ma-
thematicis:ſic finis in rebus agendis. ſupponit enim geome-
tra quòd à puncto ad punctum licet rectam lineã ducere. Po
nit etiam tale principium, quòd punctus eſt cuius pars non
eſt,& talia principia & ſimilia nõ probãtur in mathematicis,
quia ijs aſſentiri oportet. Quòd ſi quis erret circa principia
& aliter credat,non poteſt ei aliquid probari in geometria,
& talis male ſentiens circa principia,male & peruerſe perci-
piet omnia quæ ſequentur ex illis. Eodem pacto in rebus a-
gendis cum principium ſit ipſe finis,ſiquis eum recte accipit,
bene eſt:ſin male,nõ poterit ei afferri ratio qua facile remo-
ueatur ab opinione talis principij peruerſe ſibi propoſiti. Et
dicit

dicit Philoſophus quòd talis principij nõ eſt ratio, ſed virtus quæ oſtendit nobis tale principium. virtus, inquam, quæ oritur aut à natura, aut à conſuetudine. Nam ſicut in ſpeculatiuis principiorum docendorum non eſt ratio, nec probatio: ſic etiam in actiuis. Nam in ſpeculatiuis innoteſcunt nobis, aut inductione vel ſenſu ex quo fit memoria, & ex multis, vt ita loquar, memorijs, experientia oritur, & ipſum demũ vniuerſale in intellectu quodammodo conſtituitur, cuius lumine ſcientiæ principium pullulat, vt ait Philoſophus in libro Poſteriorum. Ita ex natura & habitu acquiſito principiorum cognitio fit. Idẽ fit in actiuis. Principiorum cognitio quorũ nõ eſt ratio, ne fiat proceſſus in infinitũ, ferimur ad tale principium, quod eſt rerum agendarũ finis, aut per naturalẽ habilitatem perſpiciendi, aut ferimur ad extimandũ illum eſſe bonum finem, vt eſt per virtutẽ acquiſitam ex cõſuetudine. quare virtus aut habilitate naturæ, aut aſſuetudine generata cauſa eſt, vt recte opinemur circa finẽ talem. Intemperans igitur cum non modo virtute careat, ſed etiam ſit vitioſus, errat circa tale principium quod eſt ipſe finis rerum agendarum, & ſequitur id quod ſibi apparet bonum, & quod putat eſſe bonũ cum re vera ſit malum, & id quod eſt bonum apparet malum: vt febricitãti, cui id quod vere eſt dulce, apparet amarũ ob guſtum corruptum. Intemperans autem, & omnino vitioſus, habet corruptam rationem & iudicium de vero fine. Etenim, vt in ſexto inquit Philoſophus, qui corruptus eſt ob voluptatem, aut dolorem, non videbitur cõtinuo principium ipſum, nec huius gratia, id eſt finis. Vitium enim corrumpere ſuapte natura principium ſolet, ſed virtus cõſeruat quæ eſt cauſa rectè opinandi circa talem finẽ, vt euenit temperato: intemperato autem ecõtrà. Cum igitur intẽperãs habeat corruptam rationem, & habeat vitium, quæ ſunt cauſa male opinandi circa finem rerũ agẽdarum, merito dicitur quod nõ facile diſſuaderi & remoueri poteſt à ſua opinione. Incõtinens vero cum nondum habeat rationem corruptam, facile diſſuaderi, & ſanari poteſt. ideo dicit Philoſophus, eſt alius quidã, id eſt ipſe incontinens quem perturbatio ſuperat adeò, vt non agat ſecundum rectam rationem: non tamen ſuperat, vt perſuaſus ſequatur voluptates ſicut ſequitur perſuaſus ipſe intemperans. & ideo incontinens minus eſt malus quàm intemperãs:

nec

nec eſt incontinens appellandus ſimpliciter prauus cum ha-
beat incorruptam rationem,etſi in ea non perſeueret,ſed eſt
alius ſibi oppoſitus qui perſiſtit in ratione recta,& non dimo
uetur ab ea ob perturbationem,id eſt ipſe continens, in quo
ratio ſuperat appetitum.

De continentis, & pertinacis conuenientia & differentia. CAPVT IX.

62 *QVærendum eſt autem,utrum is ſit continens
qui quauis in ratione electione'ue perſtat:an
is qui in recta perſiſtit. Et utrum is ſit incon
tinens,qui non permanet in quauis electione
ratione'ue,an is qui perſiſtit in ratione falſa, & electione
non recta,queádmodum antea dubitauimus. An per acci-
dens quidē in quauis, per ſe autem in ratione uera rectaq;
electione alter perſtat, alter non perſtat. nam ſi quiſpiam
hoc expetit,aut ſequitur: per ſe quidem hoc expetit atque
ſequitur:per accidens autem ipſum prius. at quod eſt per
ſe,id ſimpliciter eſſe dicimus. quare fit, ut aliquo quidem
modo quauis in opinione, abſolute autē in uera alter per-*
63 *ſiſtat,alter non perſiſtat. Sunt autem quidam in opinione
perſiſtentes,quos pertinaces appellant. hi non niſi cū diffi
cultate dimoueri à ſua ſententia poſſunt. Et ſimile quidem
quid habent cum continente: ſicut & prodigus cum libe-
rali,& audax cum confidente. Sunt autem in multis ab il
lo diuerſi. continens enim non mutat ſententiam ob per-
turbationē atque cupiditatem. nam cum acciderit,facilem
ſeſe offeret recta perſuadenti. Illi uero non à ratione mu-
tantur. nam cupiditates cupiunt,atque à uoluptatibus ple-
rique ducuntur. Sunt autem ij pertinaces,qui ſuæ ſunt ſen
tentiæ: & qui ſunt indocti ac ruſtici. Atq; ſuæ ſentētiæ ho
mines,ob uoluptatem atq; dolorem ſunt pertinaces. gau-
dent enim uincentes, ſi non è ſua ſententia diſſuaſione ulla
dimo*

dimoueantur. & dolent, ſi ſua ſint irrita, ut decreta. quare potius ſunt incontinenti, quàm continenti ſimiles. Sunt 64
etiam qui non ob incõtinentiam in ſententia nõ perſiſtunt. Vt Neoptolemus apud Sophoclẽ in Philoctete, quanquam ob uoluptatem non perſiſtit, ſed honeſtum. Erat enim honeſtum illi uera loqui: ab Vlyſſe autem fuerat illi perſuaſum mentiri. Etenim non omnis qui propter uoluptatem quippiam agit, intemperans eſt, aut prauus, aut incontinens: ſed qui agit ob turpem. Cum autem ſit & quidam ta 65
lis, ut minus quàm oporteat corporis gaudeat uoluptatibus, non perſiſtens in ratione, inter hunc & incontinentem, medius ipſe continens collocatur. Incontinens enim non perſiſtit in ratione: quia magis quàm oportet uoluptatibus delectatur. hic uero non permanet: quia minus quàm oportet eiſdem gaudet. At continens perſtat, & ob neutrum ſententiam mutat. Oportet autem ſi continentia ſit ſtudioſum, habitus hos utroſque cõtrarios improbos eſſe, quemadmodum & uidentur. Sed quia perpaucis alter hominibus ineſt, raroq; admodum fit temperantia, ſoli contrarium intemperantiæ eſſe uidetur, ſicut & continentia ſoli incõtinentiæ aduerſari putatur. At uero cũ ob ſimili- 66
tudinem multa dicantur, factum eſt ut & temperans per ſimilitudinem continens dicatur. Continens enim talis eſt, ut nihil præter rationem ob uoluptatem corporis agat. & temperans etiam talis eſt. Sed ille quidem habet prauas cupiditates, hic autem non habet. Et hic quidem eſt talis, ut non delectetur præter rationem: ille uero talis, ut delectetur quidem, ſed non ducatur. Similes etiam ſunt inconti tinens & intemperans, qui quidem diuerſi ſunt. uterque enim corporis ſequitur uoluptates, ſed alter & oportere putat, alter non putat.

COM

COMMENT.

62 QVAERENDVM eſt autem vtrum is ſit continens.]Hoc eſt nonum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus cõparatis illis ſex habitibus inter ſe qui verſantur circa corporis voluptates atque dolores: nunc ſoluit dubitationem allatam in ſecũdo capitulo contra opinionem priſcorum, qui dicebant continentem eſſe perſeuerantem in ratione & opinione: incontinentẽ vero econtrà. Quo quidem dato oſtẽdit ibi Philoſophus fieri poſſe, vt aliquis incontinẽs eſſet bonus & continens malus. Nam ſi continens eſt, inquit, perſeuerans in quauis opinione, vt illi dicere videbantur, & ſit in opinione mala, tunc perſeuerando in ea eſſet malus: & incõtinens ecõtrà ſi diſcederet ab opinione falſa eſſet bonus. Hanc difficultatẽ nũc remouere ſoluereq; videtur Philoſophus. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in tres partes quæ patebũt. In prima igitur dicit philoſophus quòd quærendũ eſt, vtrũ cõtinẽtis ſit perſiſtere in quauis opinione, an in recta tantũ: poſt ea ſubdit ſoluẽdo iſtam partẽ primã dubitationis, quòd cõtinẽs perſiſtit ſemper in recta ratione per ſe, & eo quo cõtinẽs eſt. Per accidens vero in quauis, & in falſa opinione perſiſtit. Nam ſi quis per ſe amat vinum dulce, per ſe amat dulce: per accidens vero, vinum. Nam ſi amaret vinum per ſe, non ſolum amaret dulce, ſed etiam qualecunque vinum: quare per ſe hoc expetit, ſcilicet dulce, per accidens vero illud primum, id eſt vinum. Continens igitur permanet per ſe in opinione quam putat eſſe veram: id autem quod eſt per ſe, dicimus ſimpliciter eſſe: per accidens autem id quod eſt per aliud, vt exemplo oſtendimus: ergo continens in opinione vera per ſe permanet: per accidens vero, in quauis opinione. Secunda pars dubitationis ſimili modo oſtenditur, quòd incontinens diſcedit per ſe à vera ſententia, & opinione: ergo ſimpliciter, vt oſtenſum eſt ſuprà: per accidens vero, & per aliud, & ſecundum quid à quauis opinione. Notandum quòd cum dicitur continens per ſe, manet in vera ſententia: per accidens vero & per aliud, in falſa: intelligendum eſt quòd continens intendit perſiſtere in vera opinione. Eodem modo dicendum eſt quòd incontinens non perſiſtit per ſe in ſententia vel opinione quæ eſt vera: per accidens verò in quauis non perſiſtit. Notandum præterea quod cum dicitur quòd conti-

nens

nens per ſe manet in vera ratioue, intelligitur de quarto modo per ſe, vbi in ſubiecto explicatur cauſa prædicati, vt patet in primo Poſteriorũ. Nam cum dicitur, continẽs permanet, id eſt intendit manere per ſe in vera opinione, explicat cauſam perſiſtendi in vera opinione, & iſta eſt cauſa effectrix perſiſtendi, & illius perſiſtentiæ, ſcilicet ipſa continentia. Et iſta propoſitio eſt ſimilis illi quæ dicit: medicus per ſe curat ægrotum, ædificator per ſe ædificat: ſic eſt de continentia, illud per ſe explicat cauſam illius perſiſtentiæ quæ ponitur in prædicato. Idem eſt dicendum de illa propoſitione, quòd incontinens per ſe egreditur à vera ſententia, & opinione, & ſic ſoluitur dubitatio illa. Nam cum quæritur, vtrum continens perſiſtat in quauis opinione, an in vera tantum: reſpondetur quòd per ſe ea ratione qua continens eſt perſiſtit in vera, ſed per accidens in quauis. Incontinens per ſe diſcedit à vera, per accidens à quauis.

[SVNT autem quidam hominum.] Soluta illa dubitatione, nunc Philoſophus oſtendit quòd præter continentes & incontineutes ſunt nonnulli permanentes in ſententia & opinione ſua, pertinaces tamen continentes appellari non debent. Habent tamen ſimilitudinem quandam, in eo quòd ambo videntur permanere. Nam quemadmodum prodigi conuenire videntur cum liberali in dando, ambo enim dant, & audaces cum forti in adeundis periculis, differunt tamen plurimum: ſic iſti cum continentibus in eo quòd ambo ſunt permanentes. Differunt tamen in plurimis. Continens enim ſi quando mutat ſententiam relinquendo aliquam falſam opinionem, non perturbatione aut cupiditate perſuaſus relinquit illam, ſed ratione, qua oſtenditur illam opinionem eſſe falſam quam putabat eſſe veram. Pertinaces vero non ratione perſuaſi, ſed voluptate, vel cupiditate ſententiam mutant. Poſt hæc diuidit Philoſophus iſtos pertinaces, dicendo quòd eorum quidam dicuntur ſui capitis, & quidam indocti atque ruſtici. Indocti, quia non habent doctrinam, & ſi quam habent opinionem, nolunt ab ea dimoueri: ruſtici vero quia nõ habeut experientiam rerum. at illi qui ſunt ſui capitis ob voluptatem & dolorem ſunt tales, quia gaudent nõ dimoueri à ſentẽtia: dolẽt vero etiam ſi ratione ab eadem dimoueantur. & propterea dicit Philoſophus quòd incõtinenti magis ſimiles 63

les quàm continenti eſſe videntur,quod dupliciter poteſt exponi,quia ſicut incontinens proſequitur magnas voluptates, ſic iſti ſequuntur ſummas voluptates,quas ex eo capiũt, quòd perſiſtunt in ſua ſententia. Alio modo exponi poteſt,quia dixit quòd continens perſiſtit in ſua ratione,& non dimouetur à perturbatione:iſti vero non à ratione,ſed à perturbatione dimouẽtur, propterea ſunt magis ſimiles incõtinentibus qui etiam dimouentur à ſententia,& trahuntur à perturbationibus.
64 [SVNT etiam qui non ob incontinentiã.] Affert nonnullos alios Philoſophus qui non perſiſtunt in opinione ſua, & tamen non ſunt dicendi incontinentes:& hoc affert vt bene diſcernatur in quo proprie conſiſtat continens,& incontinens. Adducit autem exemplum Neoptolemi cuius ſuperius meminit, qui perſuaſus fuerat ab Vlyſſe vt mendacia diceret Philoctetí,& cũ ſic perſuaſus eſſet, poſtea apud Philoctetem non permanſit in tali perſuaſione,& ſententia,in qua tũc fuerat, ſed vera dixit ob moleſtiã quam habebat mẽtiendi,& ob voluptatem vera dicendi: quare non vituperatur ſi non permanſit, ſed laudatur. Ipſe vero incontinens vituperatur, vt patet. Et ſic nititur Philoſophus diſtinguere omnes ab continente & incontinente, qui habent ſimilitudinem aliquam cũ illis,ne vice illorum ſumerẽtur, & vt illi diſtincti ab omnibus alijs clarius diſcernantur.
65 [CVM autẽ ſit & quidam etiã.] Hæc eſt ſecunda pars huius noni capituli,in qua oſtẽdit quomodo continẽtia ſubit rationem mediocritatis, & collocatur inter duo extrema,quæ cum non ſint vitia, tamen ſunt propinqua vitio: vt continentia eſt propinqua virtuti, etſi nõ ſit proprie virtus.& probatur hoc pacto, Vbi eſt exceſſus & defectus,eſt etiam medium. at circa voluptates & dolores circa quæ verſantur continens & incõtinens,eſt exceſſus & defectus: ergo etiam mediocritas. Maior patet cum videantur eſſe relatiua. Minor probatur à Philoſopho. Dicit enim quòd ſunt nonnulli non perſiſtentes in ratione, quia minus gaudent quàm oportet: & talis dici poteſt quoquo modo inſenſibilis nõ perſiſtens. Sunt etiã alij gaudẽtes voluptatibus magis quàm oportet,non perſiſtentes in ratione,& tales ſunt incõtinentes. Itaque illi deficiunt,ij excedunt,inter quos medij ſunt continentes. Verum dicit Philoſophus quòd cum deficientes raro inueniantur, ſit vt cõtinentia ſolum incõtinentiæ & exceſſui,ſicut

tempe

temperantia intemperantiæ videatur eſſe contraria, & non
videatur habere defectum: habet tamen, vt vidimus, licet ra-
ro inueniatur. [AT vero cum ob ſimilitudinē multa.] Hæc 66
eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit nō
ſine ratione appellari quædam eodem nomine, cum ſimilitu
dinem habeant: & hoc affert vt oſtēdat aliqua ex parte veram
eſſe opinionē illorum priſcorum, qui dixerunt cōtinentiam
eſſe temperantiam, & incontinētiam intemperantiam: habēt
enim ſimilitudinē in multis, cū verſentur circa eadē, & conti-
nentia ſit mediocritas quædam ſicut temperantia, & incon-
tinentia exceſſus ſicut intemperantia. ſed tamen ex alia parte
differunt in multis. & ideo ſtatim Philoſophus affert differen
tias quaſdam, vt nihil indiſcuſſum relinquatur. Primo conti-
nens habet prauas cupiditates: tēperans non habet: ergo dif-
ferunt. Præterea temperans non delectatur præter ſentētiam
rationis cum habet appetitum obedientem rationi, & ſeda-
tas cupiditates: continens vero nondum habet appetitum aſ-
ſuefactum, ſed repugnantem & cupiētem voluptates, & dele-
ctaretur in his niſi ratio prohiberet, quam tandē ſequitur, et-
ſi cum difficultate. Quare differunt temperans & continens:
ſimiliter intemperans & incontinens ſunt diuerſi. & affert ra
tionem, quia etſi ambo voluptates ſequantur, tamen alter cen
ſet eas eſſe ſequendas, & ſequitur, ſcilicet ipſe intemperās: al-
ter vero, id eſt incontinens non cenſet eas eſſe ſequendas cum
habet rationem incorruptam, ſequitur tamen eo pacto vt vi
dimus antea.

Quòd prudentia, & incontinentia ſimul in eodem non ſint. CAPVT X.

ATqui neque fieri poteſt ut idem ſit prudens 67
atque incontinens ſimul. Eſt enim demon- 68
ſtratum, prudentem ſimul & more ſtudio-
ſum eundem eſſe. præterea nō ſolum ex eo
quia ſcit, prudens eſt: ſed ex eo etiam quia idoneus eſt ad
*agendum. at incontinens non eſt idoneus ad agendum. *ha* τὸν δεινὸν.
bilem autem nihil prohibet eſſe incontinentem. Quapro-
pter & interdum nonnulli prudentes eſſe uidentur atque

incontinentes: quia differt habilitas à prudentia eo modo
quem ſuprà diximus. & ſunt ratione quidẽ propinqua,
69 electione uero diuerſa. Nec incõtinens ſeſe habet ut is qui
ſcit ac contẽplatur, ſed ut is qui dormit, aut eſt uinolentus,
& ſponte ſua quidẽ agit. ſcit enim quodãmodo & quid,
& cuius gratia facit. Malignus tamen nõ eſt. electio nan-
70 que eſt* bona. Quare ſemimalignus eſt, & non iniuſtus.
ἐπιεικής. non eſt enim inſidiator. nam ipſorum alter quidẽ non per
ſtiſtit in ijs quæ ſtatuit conſultando. Bilioſus autẽ atra bi-
li, nec ad cõſultandum omnino eſt aptus. Et ſimilis eſt igi-
tur incontinens ciuitati, quæ decernat quidem omnia quæ
ſunt agenda, & leges habeat bonas, ſed nõ utatur, ut Ana
xandrides facetè dixit,

Vrbs conſultabat, leges quæ negligit almas.

Malignus autem ciuitati, quæ legibus quidem utatur, ſed
prauis. Eſt autem continentia atque incontinentia circa id
71 quod multitudinis exuperat habitum. Alter enim magis,
alter minus perſiſtit: quàm plurimi poſſunt. Facilius autẽ
ea curari poteſt incontinentia, qua bilioſi atra bili inconti
nenter agunt, quàm eorum qui deliberant quidem, ſed nõ
72 perſiſtunt. Et ij facilius curari poſſunt qui per aſſuetudi
nem, quàm ij qui natura incontinentes ſunt. Eſt enim faci-
lius conſuetudinem, quàm naturam mutare. Ideo enim &
conſuetudinem mutare difficile eſt, quia ſimilis eſt natu-
ræ. quemadmodum Euenus poëta dixit,

Vſus, longus mos eſt, ac meditatio crebra:
Hunc tandem aſſero naturam mortalibus eſſe.

Quid igitur continentia ſit & incontinentia, & quid con
ſtantia, mollitiaq́;, & quomodo inter ſeſe habeant habitus
hi, iam diximus.

COMMENT.

Atqui

ATQVI neq; fieri poteſt, vt idem ſit prudens.] Hoc eſt 67
decimum & vltimũ capitulum huius primi tractatus, in
quo poſteaquàm ſuprà ſoluit dubitationes illas, & oſtẽ
dit cõtinẽtiã eſſe mediocritatẽ quandã, & qua ratione nõnulli
priſcorũ accipiebant continentiã pro tẽperantia: nũc refellit
opinionẽ priſcorũ, ſcilicet quòd incõtinens nõ eſt prudens,
quæ eſt quinta in ordine in primo capitulo allata, & cũ in ſe-
cũdo capitulo etiã cõtra eã diſſeruiſſet, & alias iam ſoluiſſet:
nunc quoq; hanc quæ relinquebatur ſoluit, vt exactiſsimã do
ctrinã de cõtinẽtia & incõtinentia præbeat nobis. Diuiditur
autẽ hoc capitulũ in tres partes quæ patebunt. In prima igitur
affert talẽ rationẽ, ad probandũ quòd prudens nõ eſt inconti
nens, nec incontinẽs prudens, vt quidam priſcorũ dicere vide
bantur. Nullus incõtinens eſt ſtudioſus: omnis prudens eſt ſtu
dioſus: ergo nullus prudẽs eſt incõtinens. & per conuerſionẽ
ſimplicem, nullus incõtinẽs eſt prudẽs. Maior eſt nota, cũ an-
tea viderimus quòd incõtinentia eſt vituperãda, & vitio pro-
pinqua. Minor probata eſt in ſexto, quòd prudens eſt vir bo-
nus, & eſt cũ omnibus virtutibus morũ, & ſeparari nõ poteſt
eo quo prudẽs. [PRAETEREA non ſolũ ex eo.] Affert aliã 68
rationẽ Philoſophus, Omnis prudẽs eſt aptus ad agendũ: in-
cõtinẽs nõ eſt aptus ad agẽdũ: ergo incõtinens nõ eſt prudẽs.
Patet ratio, quia prudẽtia eſt habitus cũ ratione vera actiuus.
Itaque prudẽs nõ ſolũ ſcit & cognoſcit ea quæ ſunt agẽda, ſed
etiam eſt idoneus ad agenda illa, cum nõ ſolum vniuerſalium
ſit prudẽtia, ſed etiã ſingulariũ. Habet præterea ſolertiã, ſen-
tentiã, bonam conſultationẽ, per quas eſt idoneus ad res agẽ-
das: incõtinens autẽ non eſt aptus ad res agẽdas, nam etſi ante
perturbationẽ cognoſcat res agendas, tamen perturbatione
accedente dimouetur à ſentẽtia, & nõ perſiſtit in eo quod pu
tabat agendũ: quare nõ eſt aptus ad agendũ. Et ſic patet quod
incõtinẽs nõ eſt prudẽs. Has etiã rationes tetigit antè Philoſo
phus in ſecũdo capitulo, cũ diſſerebat cõtra iſtã opinionẽ: &
demonſtratũ eſt antea, inquit, prudentẽ hominẽ aptũ ad agẽ
dũ eſſe, quippe cũ ſit quidẽ qui circa extrema verſatur, atq; o-
mnes alias virtutes habere. His allatis rationibus ſubdit Philo
ſophus, ꝙ licet incõtinens nõ ſit prudens ita vt ſit aptus ad res
agendas: tamen fieri poteſt, vt incõtinens habeat aptitudinẽ,
& habilitatem proſpiciendi ea quæ agenda ſunt: quæ habili-

tas eſt vis naturalis,& potentia quæ informari poteſt cõtra-rijs habitibus non ſimul,ſed aut prudentia,aut malitia, & aſtutia,vt in ſexto latiſsime dictum fuit.& propterea antiqui illi decepti propinquitate quam habet prudentia cum tali habilitate quæ eſſe poteſt in tali incontinente, dixerunt prudẽtem eſſe incontinentem. Nam illa vis & habilitas proſpiciẽdi videtur eſſe propinqna prudentiæ,eſt tamen diuerſa,quia prudẽtia ſemper reſpicit bonum finẽ, & eligit recte ea quæ ducunt ad talem finem:ſed vis illa proſpiciendi cum ſit communis tam malitiæ & aſtutiæ,quàm prudentiæ, non ſemper reſpicit bonum finem, nec ſemper eligit bona media quæ perducant ad illum finem,ſed ad intentum finẽ qui eſt quan-

69 doque malus,vt ponitur ab callido & aſtuto homine. [NEC incontinens ſeſe habet vt is.] Hæc eſt ſecunda pars huius decimi capituli,in qua Philoſophus reſumit dubitationẽ quandam,ſcilicet vtrum ſciens ipſe incontinens eſſe dicatur,& vtrum agat ſciens,quam in tertio capitulo huius tractatus latiſsime declarauit:reſumit,inquam, nunc non ſolũ quia eius declaratio vehementer pertinere videtur ad cognoſcẽdam naturam incontinentis,ſed etiam vt ſoluat obiectionẽ quãdam quæ oriri poſſet ex ſupradictis. Nam ſi incõtinens non eſt prudens nec vt ſciens,ergo videbitur eſſe ignorãs:ex quo videbitur venia dignus.quod eſt abſurdum,cum res vitioſas agat,& vituperatur. quòd ſi nõn eſt venia dignus,ergo eſt prauus:at non eſt omnino prauus.dicit ergo Philoſophus, quòd incontinens cum agit incontinenter non ſeſe habet vt ſciens,nec contemplatur.Sed ita eſt ſciens vt ebrius, aut dormiens,qui etſi habituum ſcientiam habeat,ea tamen non vtitur.eodem pacto incontinens habet rationem incorruptam & ſcit quid eſt agendum,tamen veniente perturbatione irretitur,& obfuſcatur, ſicut ille qui vino ſit ebrius,& videtur tunc neſcire,cum tamen habitu ſcientiam habeat.Ex quo cũ dici poſſet contra Philoſophum incõtinentem eſſe dignum venia,cum agat quaſi ignorans,ſtatim ſubdit Philoſophus: ſponte ſua quidem agit,& ſcit cum agat quodãmodo,& quid agit,& cuius gratia. & dixit quodammodo,quia non vtitur poſtea ſcientia illa cum agit & obfuſcatur perturbatione à qua ſe permitit ſuperari. quare cum ſpõte agat, & quodãmodo ſciat quid & cuius gratia agit,non erit venia dignus: ſed tamen

tamen ne videatur ex eo quòd ſponte agit, & quodammodo ſciens quòd ſit prauus, id eſt vitioſus & ſceleſtus ſimpliciter, ideo addit: at prauus nõ eſt, id eſt vitioſus ſimpliciter. quia nõ valet: iſte prauã rem facit, ergo eſt prauus & vitioſus. & aſsignat rationẽ praui & vitioſi hominis. Electio praua eſt: at incontinentis electio non eſt praua: ergo nõ eſt prauus & vitioſus. Patet ratio, quia incõtinens habet incorruptam rationẽ, & cognoſcit quid ſit agendum, & habet electionẽ bonam, tamen dimittit eam cum à perturbatione occupatur, & nõ agit ſecundũ eam. Vnde ſuperius cũ diſtingueret incontinẽtẽ ab intẽperato dixit quòd intẽperatus qui habet prauam electionem agit eligens, incontinẽs ſine electione vel præter electionem. Nam ſi ageret cũ electione, & ſecundũ electionem, cum bonam habeat, bene & rectè ageret: tamen ipſe turpiter agit, quia cum habeat electionem bonam, eam dimittit, & ſequitur perturbationem & cupiditatem. [QVARE ſemiprauus 70 eſt.] Affert vnum obortum ſiue correlarium Philoſophus quod emergere videtur ex dictis. Nam ſi incontinens non eſt prauus, & tamen ſpõte agit ea quæ ſunt praua, quid ergo erit? Dicit Philoſophus quòd eſt ſemiprauus, quia non eſt omnino & ſimpliciter prauus & vitioſus, & non eſt iniuſtus, id eſt intemperans. Intemperantia enim eſt pars iniuſtitiæ totius, vt patuit in quinto. vel iniuſtus, id eſt prauus. Etenim non eſt inſidiator, id eſt non habet habitum inſidiandi, & hoc declaratur à Philoſopho. Inſidiator primo cõſultat de inſidijs agẽdis, & deliberat, & eligit ea quæ poſtea exequitur. at incontinẽs nõ eligit ea quæ poſtea exequitur. Nam cũ incontinentes bifariã ſint, vt antea diuiſimus, ſcilicet temerarij & infirmi: infirmi quidẽ conſultant & deliberant, ſed aduenientẽ & vrgẽte perturbatione non permanẽt in propoſito, nec ſequũtur ſuã conſultationem, vt inſidiatores: temerarij vero non conſultant quidem, ſed rapiuntur extemplo à perturbatione. Quare cum nec iſti nec illi ſint inſidiatores, & non ſint plures ſpecies incontinentis proprie dicti, incontinens non erit inſidiator. Poſt hæc vt oſtendat differentiam quæ eſt inter ſimpliciter prauum, & incontinentem, dicit Philoſophus quòd incontinens eſt ſimilis ciuitati deliberanti ea quæ ſunt agenda, & habenti bonas leges, tamen non eis vtenti. Nam incõtinens habet rationem incorruptam, & cognitionem, & electionem

bonam,& percipit non eſſe adulteriũ committendum,tamē perturbatione vrgente non vtitur illis, ſed poſthabitis ſequitur cupiditatem ducem:prauus autem vt eſt intemperans, eſt ſimilis ciuitati,quæ & malas habet leges,& ipſis vtitur,prauis, inquã, & pernitioſis legibus.Iis dictis Philoſophus addit quòd continentia & incontinentia verſatur circa id quod tranſgreditur atque excedit habitum multitudinis. Declaratur,quia continens magis perſiſtit in ſuperandis voluptatibus quàm plerique alij:incontinens vero minus,quaſi plures hominum inuenirentur qui ſuperarent eas voluptates à quibus ſuperatur incontinens,& non ſuperarent eas quas ſuperat continens.Vnde ſuperius in ſeptimo capitulo,fit vt circa voluptates moleſtiáſve,ſcilicet guſtus & tactus,vt quis aut ſuperetur ab his quas plerique ſuperant, aut ſupereteas à quibus plerique ſuperentur: & ſi circa voluptates hoc eueniat, primus continens, ſecundus incontinens:ſin circa dolores, alter eſt mollis,alter eſt conſtans.Inter hos autem plurimorum habitus collocantur,& ſi magis ad deteriores declinent &c.Notandũ quòd inter alias differentias quæ eſt inter continentem & incontinentē eſt illa,quòd continens ſuperat eas voluptates à quibus plures ſuperantur,incontinens econtra
71 ſuperatur ab ijs quas multi ſuperarent. [FACILIVS autē ea curari poſſunt.]Hæc eſt tertia pars huius decimi capituli, in qua Philoſophus comparat duas ſpecies incōtinentiæ inter ſe:& primo oſtendit quòd incontinens temerarius melãcholicus eſt ſanabilior quàm infirmus: Is qui incontinenter agit non antecedente deliberatione & conſultatione,eſt ſanabilior quàm ille qui agit ante deliberãs,& cõſultans, non tamen perſiſtens:ſed primus dicitur temerarius melancholicus,ſecũdus infirmus:ergo temerarius melancholicus eſt ſanabilior.patet ratio,cum agat ſubito,& ſine conſultatione.
72 [ET ij facilius curari poſſunt.] Declarat quoque Philoſophus quòd incontinens natura eſt minus ſanabilis quàm incontinens conſuetudine,quia difficilius quis dimouetur à natura, quàm à conſuetudine quam acquiſiuit. Nam id quod acquiritur aſſuetudine propterea dici ſolet quòd difficile remouetur,quia conſuetudo videtur verti in naturam quandã & fieri ſimilis ei. & hoc probat auctoritate cuiuſdam Eueni poetæ, vt patet in textu. Vtitur deinde peroratione Philoſo
loſo

loſophus eorum quæ dixit de continentia & incontinentia, vt patet. Notandũ quòd ſicut duplex eſt cognitio in nobis, ſic duplex videtur eſſe appetitus. Eſt enim cognitio intellectus, & cognitio ſenſus: ſic etiam eſt appetitus qui ſequitur cognitionem intellectus, & talis eſt appetitus rationis, id eſt ipſa voluntas: qui ſequitur cognitionem ſenſus, eſt appetitus ſenſitiuus. Hi igitur appetitus, id eſt voluntas & appetitus ſenſitiuus, ſecundum Philoſophum dicere poſſumus quòd aut bene ſeparentur, aut male: bene ſeparantur in ipſo cõtinente, in quo fit pugna inter appetitum ſenſitiuum, & rationem, & voluntas ſeu ratio nõ cedens ei ſuperat & fugat eum: male ſeparantur in ipſo incõtinẽte, in quo volũtas ſeu ratio fugatur. Item bene coniunguntur aut male: bene in ipſo temperato, in quo voluntas facile imperans trahit eum ad ſe tanquam equum habenis, & tunc appetitus ſenſitiuus fit nobilior quàm erat, quia fit rationalis per participationem & obſequentiã. Male coniungũtur, vt in ipſo intemperato, in quo appetitus ſenſitiuus imperans trahit deorſum volũtatem ad ſe tanquam pediſſequã. Voluntas eſt rationalis per eſſentiã. Appetitus ſenſitiuus irrationalis per eſſentiam. fit autem rationalis per participationem, vt diximus, id eſt per obſequentiam in ipſis hominibus, quia in brutis fieri non poteſt, cum non habeant rationẽ cui appetitus ſenſitiuus obſequi poſſit: in hominibus vero modo voluntas, modo appetitus ſuperat. Vnde Philoſophus in tertio de Anima, Vincit, inquit, interdũ appetitus in hominibus volũtatem, interdum hæc illum: appetitus, inquam, appetitum ſuperat cum ſit inter ipſos pugna contentióve, &c. & hæc pro declaratione præſentis materiæ.

De voluptate. CAPVT XI.

AD ipſum autem ciuilem philoſophum pertinet de uoluptate contemplari, atque dolore. Hic enim architectus eſt finis, ad quem reſpicientes, unumquodque aut malum aut bonum ſimpliciter dicimus. 73 *Inſuper & neceſſarium eſt de ipſis conſiderare. & uirtutem enim morum, & uitium, circa dolores uoluptatesq́; poſuimus. Et felicitatem* 74

75 *plurimi cum uoluptate aſſerunt eſſe. Quibuſdam igitur nulla uoluptas aut per ſe, aut per accidens bonum eſſe uidetur. Non enim idem bonum eſſe putant ac uoluptatem.* * *Quibuſdam nonnullæ quidem bonæ: pleræque autem prauæ eſſe uidentur. Sunt & qui tertio cenſent, & ſi omnes ſunt bonæ, ſummum tamen bonum uoluptatem eſſe nõ poſſe. Non bonum igitur omnino eſſe putatur: quia omnis uoluptas generatio eſt ſenſibilis ad naturam, generatio uero nulla genus idem ſubit, quod fines. nulla enim ædificatio domus eſt. Præterea uir temperans fugit ipſas uoluptates. Præterea prudens perſequitur uacuitatem doloris, non id quod afficit uoluptate. Prætera uoluptates impedimento prudentiæ ſunt. atq; quo magis hiſce quiſpiam*
76 *gaudet, eo magis impeditur. ut in uenerea fit uoluptate. ne*
77 *mo nanque dum eſt in illa, mente quicquam perſpicere po*
78 *teſt. Præterea ars nulla eſt uoluptatis. & tamen omne bo*
79 *num artis eſt opus. Inſuper & pueri & feræ ipſas uolu*
80 *ptates ſequuntur. Non eſſe autem omnes ſtudioſas exiſti*
81 *matur, quia ſunt & turpes atque infames. Et quia afferũt detrimentum: eorum enim quæ uoluptatem efficiunt non*
82 *nulla pariunt morbos. Ex eo uero uoluptas ſummum bonum non eſſe putatur, quia non eſt finis, ſed generatio. Hæc igitur ferè ſunt quæ de uoluptate dicuntur.*

Hic græcus codex addit, διὸ καὶ τὸν μακάριον ὠνομάκασιν ἀπὸ τοῦ χαίρειν. id eſt, itaque beatũ nuncuparunt ἀπὸ τοῦ χαίρειν.

COMMENT.

73 AD IPSVM autem ciuilem Philoſophum pertinet.] Hic eſt ſecũdus tractatus huius ſeptimi libri, in quo Philoſophus tradere doctrinam intendit de voluptate atque dolore: quia cum nouiſsime locutus eſſet de conſtantia & mollitudine & continentia, & incontinẽtia, & huiuſmodi habitibus qui verſantur circa voluptates & dolores circa quæ verſatur temperantia, & intemperantia, & toties de ijs obiectis mentionem fecit: conſequens videbatur vt immediate oſtẽderet quid ipſa ſint, & quam opinionẽ de illis habuerint priſci.

priſci.Nam ſi alicuius habitus obiectum atque materia igno
rabitur,& ipſe profecto habitus ignorabitur. Præterea in
ſuperioribus libris Philoſophus ſæpius dixit omnes virtutes
verſari circa voluptates & dolores: quare eiuſdem erat de
hac materia doctrinam tradere.non enim parum eſt ad res
agendas, vt ipſe inquit,bene vel male gaudere aut dolere.
Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula.In primo affert
opiniones priſcorum de voluptate & dolore,& illorum ra-
tiones.In ſecundo affert ſolutiones illarum rationũ,& refel
lit ea quæ ſibi neceſſaria eſſe videntur. In tertio oſtendit ali-
quam voluptatem eſſe non ſolum bonum,ſed quoquo mo-
do ſummum bonum. In quarto declarat voluptates corpo-
ris quæ videntur eſſe prauæ,vt patebit. Primum capitulũ di-
uiditur in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima
Philoſophus præmittendo ſuam intentionem dicit quòd ad
ciuilem Philoſophum ſpectat conſiderare de voluptate &
dolore.& probat tribus rationibus.Prima ratio. Ad eũ ſpe-
ctat conſiderare de voluptate & dolore ad quem pertinet,
tanquam ad architectũ,conſiderare de fine humano: ſed Phi
loſophus ciuilis eſt huiuſmodi: ergo ad eum pertinet cõſide-
rare de voluptate & dolore. Patet ratio,quia ad architectum
pertinet conſiderare ea quæ ſpectãt ad finem conſequendũ:
verſari autem hoc vel illo modo circa voluptatem & do-
lorem,aut eſt malum aut bonum, & conducit aut dimouet
à fine humano.vnde in ſecundo: Quare fit,inquit,vt hac de
re circa voluptates dolorésve totum negotium ſit,& ipſius
virtutis,& ciuilis etiam facultatis. Notandum quòd cum Phi-
loſophus dicit pertinere ad Philoſophum ciuilem conſide-
rare de voluptate & dolore: intelligit ciuilem qui ſit moralis
œconomicus & item ciuilis, ac ſi ſit quidam communis con-
ceptus qui prædicetur de omnibus iſtis. Vel intelligi etiam de
morali Philoſopho poteſt cum dicit ciuilem, quia ſcientia
moralis continet prima elementa ſcientiæ politicæ, & talem
ordinem videtur habere ad ſcientiam ciuilem,qualem habet
liber Phyſicorum ad philoſophiam naturalem. Interdum
enim Philoſophus huiuſmodi terminos ſumit large. [IN- 74
SVPER & neceſſariũ eſt.]Secunda ratio. Ad eũ pertinet con
ſiderare de voluptate & dolore, ad quem pertinet conſide-
rare de virtutibus & vitijs: ſed moralis & ciuilis eſt huiuſmo-

di:ergo ad eum pertinet conſiderare devoluptate & dolore. Patet ratio,quia voluptas & dolor eſt quaſi quædam materia communis circa quam omnis virtus vitiumque verſatur. Subijcitur enim, inquit Philoſophus in ſecundo, virtutem quidem talem eſſe vt circa voluptates atq; dolores optimarum rerum ſit operatrix: vitium autem ecõtra.addit deinde tertiam rationem Philoſophus: Ad eum pertinet cõſiderare de voluptate & dolore,ad quem pertinet conſiderare de felicitate:ſed ad Philoſophum moralem atque ciuilem pertinet conſiderare de felicitate.ergo & de voluptate & dolore.Patet ratio authoritate priſcorum, quorum nonnulli ita putarunt voluptatem eſſe coniunctam felicitati, vt beatum appellarint à gaudendo:quod ad verbum Græcum referendum eſt. dicitur enim μακάριος quaſi immortalis gaudens,
75 vel valde gaudens. [QVIBVSDAM igitur nulla voluptas.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus incipit afferre opiniones priſcorum de voluptate,& ſequitur ordinem ſuum quo plerunque vtitur.primo enim præmittendo intentionem ſuam oſtendere ſolet ad eum pertinere conſiderare de tali re.Poſtea affert opiniones aliorum & rationes:deinde refellit ea quæ ſibi videntur refellenda, demum affert ſententiam ſuam, & eam probat,& ſi quid eſt boni in opinionibus aliorum accommodat propoſito ſuo. Affert igitur tres opiniones antiquorum de voluptate.Prima eſt, quòd nulla voluptas eſt bonum, nec per ſe, id eſt de natura ſuà,nec per accidens,id eſt nec adiuncta alicui bono.nã potius facit vt illud bonũ habeat aliquid mali propter ſuã commixtionem.Secunda fuit opinio,quòd & ſi plures ſint malæ, aliquæ tamen ſunt bonæ.Tertia fuit quòd & ſi omnes voluptates ſunt bonæ, nulla tamẽ eſt ſummũ bonũ humanum,vt latiſsime patet in textu Philoſophi. [NON bonum igitur.]
76 Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus incipit afferre rationes illius primæ opinionis,quæ ſunt ſex,quibus probãt quòd nulla voluptas eſt bonũ.Prima ratio,Nulla generatio ſenſibilis ad naturã eſt bona:omnis voluptas eſt generatio ſenſibilis ad naturam.ergo nulla voluptas eſt bona. Maior probatur,quia finis tãtum eſt bonum ſecũdum ipſos: & cum nulla generatio ſit finis,nec de genere finis,ergo non erit bona.quòd autem generatio nõ ſit finis,patet,quia ipſa eſt

eſt motio quædã ad finẽ, vt ædificatio ad domũ. minor quoq; probatur, quòd voluptas ſit generatio ſenſibilis ad naturã, id eſt motio quæ ſentitur & eſt ad naturã, id eſt ad repletionẽ naturæ, vt eſt cõmeſtio, vt ita loquar, & potatio. Itaq; talis voluptas quæ ſumitur ex nutrimento, dicitur ab illis generatio, & motio quædã in naturam: & additur ſenſibilis, ad differentiã plantarũ quæ nutriuntur, tamen non ſentiũt voluptatem, vt manifeſtum eſt. [PRAETEREA vir temperãs.] Alia ratio. 77
Id quod fugit tẽperans, eſt malum & non eſt bonũ: at vir temperans fugit voluptates. ergo voluptas non eſt bonum. Præterea vir prudens. Secũda ratio, Prudẽs ſequitur vacuitatem doloris & fugit voluptatem: ergo voluptas non eſt bonum.

[PRAETEREA voluptates impedimento.] Quarta ratio. 78
Nullum bonum eſt impedimẽto prudentiæ: ſed voluptas eſt impedimẽto prudentiæ: ergo voluptas non eſt bonũ. Maior patet, quia bonũ bono non contrariatur, & propter hoc omnes virtutes poſſunt eſſe ſimul: at malum contrariatur non ſolum bono, ſed etiã malum malo: vt in prædicamẽtis docet Philoſophus. quare & deſtructiuum ſui ipſius dicitur eſſe. Minor quoq; eſt clara, nam voluptas corrumpit iudiciũ rerum agendarũ, temperantia vero conſeruat. vnde Græce nomen habet quæ ſignificat eam conſeruatricem eſſe prudẽtiæ, vt in ſexto declarauimus. Exẽplo quoq; rei venereæ, vt dicit Philoſophus, percipi licet quantum voluptas ſit inimica prudentiæ. Huic accõmodari poteſt illud quod affert Cicero de voluptate corporis in Catone maiore: Cũ homini, inquit, deus nihil præſtabilius mẽte dediſſet, huic diuino muneri ac dono nihil tam eſſe inimicũ quàm voluptatem. Neq; enim libidine dominante temperãtiæ eſſe locum, neq; omnino in voluptatis regno virtutẽ poſſe conſiſtere. [PRAETEREA ars nulla 79
eſt voluptatis.] Quinta ratio, Omne bonũ eſt opus artis: nulla voluptas eſt opus artis: ergo nulla voluptas eſt bonũ. Patet ratio, quia omne bonũ humanũ proficiſcitur à recta ratione: omnẽ autem rectã rationẽ dicebãt illi aut eſſe artẽ, aut cũ arte. [INSVPER puerìq; & beſtiæ.] Sexta ratio: Id quod pueri 80
& beſtiæ ſequũtur nõ eſt bonũ: voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas non eſt bonum. Patet ratio, quia pueri & beſtiæ viuunt ſecundum vitam ſenſitiuam. [NON eſſe autẽ omnes.] 81
Secũda ſequitur opinio, cuius Philoſophus duas affert ratio-

nes quibus illi probabant quòd non omnes voluptates ſunt bonæ. Prima ratio, Si aliquæ voluptates ſunt prauæ, non omnes voluptates ſunt bonæ. at primū eſt, ergo & ſecundū. Patet ratio, quia ſunt quædā voluptates quæ vituperātur. Secūda ratio, Si quædā voluptates afferunt detrimētum, non omnes ſunt bonæ. At primū eſt, ergo & ſecundū. Patet ratio ex mor
82 bis quos pariunt voluptates. [EX eo vero.] Tertia opinio ſequitur quæ dicit quòd & ſi omnis voluptas eſt bona, nō tamen eſt ſummum bonum. & probat tali ratione, Illud quod nullo modo eſt finis, non poteſt eſſe ſummum bonum: at voluptas eſt huiuſmodi, quòd non eſt vllo pacto finis: ergo non poteſt eſſe ſummum bonum. Patet ratio, & maior eſt manifeſta: minor probatur, quia nulla generatio eſt finis, ſed ad finem. at per illos omnis voluptas eſt generatio: ergo nulla voluptas eſt finis, & ex conſequenti non poteſt eſſe ſummum bonum, & talia dicebantur à priſcis.

Improbatio rationum de voluptate.

CAPVT XII.

83 *NOn effici autē ob ea quæ dicta ſunt, ut uoluptas bonum nō ſit, nec id quod eſt optimū, ex hiſce ſanè conſtabit. Primū nanq; cū bonū ſit duplex (eſt enim aliud abſolute, aliud alicui bonum) & naturæ ipſæ & habitus hæc ſequētur.*
84 *quare ſequētur & motus, & generationes. Atque earum quæ quàm prauæ uidentur eſſe: quædam ſunt ſimpliciter prauæ, alicui uero nō ſunt, ſed expetibiles huic. quædam nec huic: ſed nonnunquā & tempore paruo, expetibiles uero nō ſunt. quædam neq; uoluptates ſunt, ſed uidentur: quæ ſunt cum dolore, & medicaminis gratia, quales ſunt*
85 *ægrotantiū. Præterea cū bonorū aliud ſit operatio, aliud*
ὑπολύπου, *habitus, operationes quæ ad naturalē conſtituunt habitū,*
ſubdolētis. *per accidēs afficiunt uoluptate. Eſt igitur operatio in cu-*
86 *piditatibus* reſtantis habitus atq; naturæ. nā & ſine dolore, cupiditateq; ſunt uoluptates, ut operationes cōtemplandi,*

plandi,nō deficiente natura. Signum autem eſt quòd non
eiſdē gaudēt homines,cū repletur,& cū eſt conſtituta na
tura:ſed cū eſt conſtituta ijs quæ ſimpliciter afficiunt uo-
luptate,cū repletur & contrarijs.nā & acribus gaudent
& amaris,quorū nihil prorſus aut natura, aut ſimplici-
ter afficit uoluptate. quare nec uoluptates. Nā ut ea quæ
uoluptatē efficiunt inter ſeſe diſtant,ſic & uoluptates eæ
quæ ab illis proueniūt.Atqui nō neceſſe eſt aliquid aliud 87
eſſe præſtabilius uoluptate,ut quidā inquiunt generatio-
nis ipſius finē. Nō enim generationes,neq; cum genera-
tione ſunt omnes,ſed operationes & finis. Nec eueniunt 88
dum fiunt,ſed cū fit uſus.nec omniū eſt finis aliud quic- 89
quam,ſed earū quæ ducunt ad perfectionē naturæ. Qua-
propter & nō bene ſeſe habet,uoluptatē dicere genera-
tionē eſſe ſenſibilē: ſed dicendum eſt potius operationem
eius habitus eſſe,qui eſt ſecundū naturam,& pro hoc ſen
ſibilem,ſine impedimēto. Videtur autem ex eo generatio 90
quædā eſſe,quia eſt proprie bonū.Operationē enim gene
rationem eſſe exiſtimāt,eſt autē diuerſum. At uero ſi uo- 91
luptates eſſe prauas ex eo cenſent,quia nōnullæ rerū af-
ferentium uoluptatē morbos efficiunt, idē & in ſalubri-
bus rebus cenſebunt. Nonnullæ nanq; obſunt pecuniariæ
rei.hoc igitur pacto prauæ ſunt ambæ.At nō ſunt ob id-
ipſum prauæ. nam obeſt interdū ad ſanitatem & cōtem-
platio.Impedit autem neq; prudentiam neq; habitū ullum 92
uoluptas ea quæ ab unoquoq; prodit:ſed alienæ.Nam eæ
uoluptates quæ à cōtemplatione emergunt & diſciplina,
conferunt potius ad contemplandū,atq; diſcendū.Id præ 93
terea quod dicitur nullā ullius artis opus uoluptatē eſſe,
cū ratione accidit.nec enim ulla alia operatio artis eſt,ſed
potentiæ:quanquam & unguentaria ars,& coquinaria,

94 *uoluptatis eſſe uidentur. Temperantem autem fugere uoluptatem, & prudētem ſequi uacuitatem doloris, pueros deniq; perſequi, belluasq́;: afficientes res uoluptate, eodem omnia modo ſoluuntur. Nam cum uoluptatū (ut dictum eſt) aliæ ſint abſolute bonæ, aliæ non bonæ, tales uoluptates tam pueri quàm belluæ perſequuntur, & harum indolentiam prudens quas cupiditas comutatur, & dolor: quæq́; corporis ſunt. Hæ nanq; tales ſunt, & harum exuperationes, quibus intemperans intemperans eſt. Quapropter has temperans fugit. Nam ſunt uoluptates & temperantis.*

COMMENT.

83 NON effici autē ob ea quæ dicta ſunt.] Hoc eſt ſecūdum capitulum huius ſecūdi tractatus, in quo Philoſophus incipit refellere opiniones priſcorum, præſertim primam & tertiam: ſecūdæ vero, rationes & modum probandi potius refellit quàm ipſam opinionem, vt patebit infra. Diuiditur autem hoc capitulū in ſex partes, quæ ſuis locis declarabuntur. In prima autem parte dicit Philoſophus, quòd nō ſequitur neq; fit per rationes aſsignatas à priſcis illis quòd nulla voluptas ſit bonum, vt dicebat prima opinio: neq; etiā ſequitur quòd voluptas non ſit ſummum bonum, vt tertia dicebat opinio. His præmiſsis incipit Philoſophus diſtinguendo voluptates arguere cōtra primā opinionē, hoc pacto, Si voluptatū aliquæ ſunt ſimpliciter bonæ, opinio prima priſcorum quæ dicebat nullam voluptatem eſſe bonum, non eſt vera. at primū eſt, ergo & ſecundum. Conſequentia patet & aſſumptio probatur à Philoſopho per ſufficiētem diuiſionem voluptatū hoc modo ſumptā, Vt ſeſe habet bonum, ita ſeſe habet natura & habitus, & item voluptates quæ naturam & habitus conſequuntur. At bonorum aliud eſt ſimpliciter bonum, aliud non ſimpliciter, ſed alicui bonum: ſic & natura & habitus, & ex conſequenti voluptates quæ dicuntur motus & generationes ſecūdum illas voluptates, in qua quæ ex illis ſunt, quædam erunt ſimpliciter bonæ, quædam alicui bonæ,

& non

& non ſimpliciter & de ſe bonæ. Sic etiam prauarum voluptatum quædam ſunt ſimpliciter & de ſe prauæ, quædam tamen alicui, & ſecundum quid non dicentur prauæ. Et rurſus, voluptatum ſimpliciter prauarũ, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur: & item voluptatum quædam apparentes, quædam veræ. Cum igitur voluptates, vt breuiter repetamus, ſint generationes & motiones ſecundum illos ad naturam, & natura & habitus ſicut bonum dicantur ſimpliciter, & ſecundum quid: ſic etiam voluptates dicentur bonæ vel prauæ, aut ſimpliciter, aut ſecundum quid: ergo aliquæ voluptates erunt bonæ, & non erit vera opinio, quæ dicit quòd nulla voluptas eſt bonum, vt patet ex diſtinctione voluptatum multifariam facta. Primo quòd voluptatũ quædam ſimpliciter & de ſe bonæ, quædam alicui, & iſtæ poſſunt eſſe ſimpliciter prauæ, quæ tamen alicui non videbuntur prauæ. Secunda diuiſio, voluptatum ſimpliciter prauarum, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur. Tertia diuiſio, voluptatum quæ ab aliquo expetuntur, quædã ſemper, quædam non ſemper expetuntur, ſed interdum & modico tempore. Item, voluptatum quædam veræ, quædam apparentes alicui, cum re vera non ſint. Nam voluptates veræ quæ ſunt tales de ſe, debent vehementer abeſſe à doloribus: quæ vero ſunt cum dolore, nec per ſe & ſimpliciter, ſed per accidens ſunt appellandæ voluptates, vt alleuationes ægrotãtium per medicinam. Tales enim voluptates eis videntur, cum nõ ſint veræ voluptates. Ex his patet quòd illa opinio non eſt vera quæ dicit nullam voluptatem eſſe bonum, cum appareat ali- 84
quam eſſe bonam. [HAEC ſequentur.] Scilicet bona & bonorum diſtinctionem. quòd ſicut bonum dicitur aut ſimpliciter aut alicui: ſic naturæ. & habitus dicuntur generationes, id eſt operationes quæ proficiſcuntur à natura vel ab habitu. Notãdum quòd illa opinio non eſt vera, quia ſumit omnem voluptatem eſſe malum, vel nullam voluptatem eſſe bonum, quia omnis voluptas eſt generatio ad naturam. hoc autẽ non eſt verum, quia eſt quædam voluptas quæ non eſt generatio, vt patebit infra. [PRAETEREA cùm bonorũ aliud ſit 85
operatio.] Refellere vult Philoſophus primã rationẽ illius primæ opinionis, quæ volebat, vt nuper diximus, quòd nulla voluptas eſſet bona, ex eo quia omnis voluptas eſt gene-

ratio ſenſibilis ad naturā:& affert duas concluſiones probandas,ex quibus poſtea procedit contra illam.prima concluſio eſt,quòd operatio conſtituens naturam,non eſt per ſe voluptas,ſed per accidens.ſecunda concluſio,operatio quæ proficiſcitur à natura vel ab habitu,eſt voluptas ſimpliciter,& per ſe,& non per accidens.Prima cōcluſio probatur hoc pacto,Ea operatio quæ eſt coniuncta cum dolore non eſt ſimpliciter voluptas: ſed operatio quæ conſtituit naturā eſt coniuncta cum dolore:ergo operatio conſtituens naturam non eſt per ſe & ſimpliciter voluptas,ſed per accidens.Maior eſt clara,quia ſimpliciter voluptas excludit omnē dolorem. Nā cum ſit fames vel ſitis,tunc videtur deficere natura: poſtea fit operatio proficiſcens ad naturam,id eſt repletio,& hanc dicit Philoſophus nō eſſe ſimpliciter voluptatē, quia eſt mixta cum dolore.quare nonnulli Philoſophi dixerunt voluptatē eſſe coniunctam cum dolore,& ſimul & ſemel fieri in eodem animali ob hanc cauſam. Sic ergo patet quòd omnis operatio quæ proficiſcitur ad replēdam naturam non eſt voluptas per ſe,ſed per accidens.Probari etiam poteſt eadē concluſio hoc modo ex ſigno:Sicut ſe habent efficientia voluptatem, ſic ſe habent voluptates quæ ab eis proficiſcūtur:ſed illa quæ replent naturam efficiunt voluptatem nō ſimpliciter,ſed per accidens:ergo voluptas talis ab illis procedens erit per accidens.Patet ratio ex ſigno,quo oſtēdit Philoſophus illos qui replentur non affici voluptate ſimpliciter, vt patet in textu. Secunda cōcluſio probari poteſt ſimilibus medijs hoc pacto: Omnis operatio quæ eſt ſeiūcta à dolore eſt voluptas ſimpliciter:ſed operationes quæ procedūt à natura & habitu ſunt à dolore ſeiunctæ: ergo tales operationes ſunt voluptates ſimpliciter. Patet ratio, quia à natura repleta & conſtituta prodeūt operationes aliquæ ſine dolore: ſimiliter ab habitu bono,quia producūtur cum facilitate & cum voluptate ſimpliciter.quare omnis operatio proficiſcens à natura conſtituta vel ab habitu erit voluptuoſa ſimpliciter,& non per accidens.Poteſt etiā ex ſigno probari hoc modo,Sicut ſe habent efficiētia voluptates, ſic ſe habēt voluptates quæ ab illis prodeunt: ſed illa quæ proficiſcuntur à natura conſtituta vel ab habitu,ſunt efficiētia ſimpliciter voluptatem; ergo voluptas ab eis procedēs erit ſimpliciter talis.Ex quibus patet ſolutio contra

contra rationẽ eorum qui dixere nullam voluptatẽ eſſe bonum, quia omnis voluptas eſt generatio ad naturã. Nam hoc voluptati quæ præcedit conſtitutã naturã vel habitũ accommodari forſitan poteſt, vt ſit imperfecta: non tamẽ omni voluptati, quia non ei quæ ſequitur poſt conſtitutã naturam & habitum, vt ſuprà oſtẽdimus. Vbi autem Philoſophus dicit,

[NAM & ſine dolore.] Innuere videtur illam ſecundã conclusionẽ quam attulimus, quaſi oſtendendo quòd ſunt voluptates ſine dolore & cupiditate, illæ operationes quæ prodeunt à natura non deficiẽte, ſed à natura bene conſtituta & ab habitu, ſicut ſunt operationes ſpeculatiuæ, quæ fiunt ſine dolore & cupiditate, & ſine defectu & indigentia naturæ. & ſic tali exẽplo vti videtur ad declarandã illam concluſionem quam diximus. 86

[ATqui nõ neceſſe eſt aliquid.] Hæc eſt ſecũda pars capituli, in qua Philoſophus refellit rationẽ tertiæ illius opinionis ſuprà allatæ, quæ dicebat, quòd & ſi omnis voluptas ſit bona: tamẽ non eſt voluptas quæ poſsit eſſe ſummũ bonũ. & arguebãt hoc modo, Id quod non eſt finis, nõ poteſt eſſe ſummũ bonum: Voluptas nõ poteſt eſſe finis cũ ſit generatio, & generatio ſit ad finẽ. ergo voluptas cum non poſsit eſſe finis, nõ poteſt eſſe ſummũ bonũ. Nũc autẽ Philoſophus negat illã minorẽ, oſtendendo eſſe falſum illud quod dicũt, quòd voluptas nõ poteſt eſſe finis, quia non omnis voluptas eſt generatio, vt illi accipiebãt. Et inferebãt poſtea, quòd cũ omnis voluptas ſit generatio, & nulla generatio ſit finis: ergo voluptas non eſt finis. Dicit ergo Philoſophus, quòd non omnes voluptates ſunt generationes: ſed eſt aliqua voluptas quæ eſt operatio & non eſt generatio, & talis eſt illa quæ eſt poſt habitũ & conſtitutã naturam. Nã illa quæ eſt ad naturã vel habitũ, adiuncta eſt cum dolore, & eſt voluptas per accidens: & de tali eſt verũ quòd ipſa nõ eſt finis, ſed ad finẽ. Poſt hæc Philoſophus reprehẽdit diffinitionẽ illorũ de voluptate, cum dicũt voluptatẽ eſſe generationẽ ſenſibilẽ ad naturã, & eã corrigit, dicendo quòd illi dicebant diffinire voluptatẽ quòd eſt operatio eius habitus qui ſe habet ſecũdum naturã, & loco ſenſibilis debebãt ponere ſine impedimẽto, ita vt voluptas diceretur eſſe nõ generatio, ſed operatio habitus ſecũdum naturã ſine impedimẽto. Itaq; hac diffinitione corrigit illam priſcorũ, ponẽdo pro generatione operationẽ, & pro 87

ſenſibili ſine impedimento.& declarat deinde generationẽ, quia illi putabant generationem & operationem eſſe idem: quòd ſi operatio omnis eſſet generatio,& operatio quædam ſit finis vltimus, ſequeretur quòd generatio quædam eſſet finis vltimus: at voluptas eſt generatio per illos, ergo voluptas poſſet eſſe vltimus finis. Verum illi errabãt, quia omnis generatio eſt operatio, non autẽ econtrà, quia operatio quæ eſt ad habitum & naturam conſtituendã, poteſt quoquo modo appellari generatio: ſed illa operatio quæ ſequitur naturam & habitum conſtitutũ, non eſt generatio, ſed finis, cum nõ ordinetur ad aliquid aliud vlterius. quare aliud eſt operatio, aliud generatio, & non ſunt omnino idem, cum generatio videatur eſſe quoquo modo operatio quædã ante habitum, & naturam conſtitutam. Sed tamen eſt operatio alia poſt habitum, quæ nullo modo eſt generatio, cum illa ſit finis, generatio autem ſit ad finem. Non eſt neceſſe aliquid eſſe præſtabilius, ſcilicet quod voluptas, quaſi non oportet dicere aliquid aliud eſſe præſtabilius voluptate, vt dicũt illi priſci, finem eſſe præſtabiliorẽ generatione quæ eſt ad finem. & quia voluptas eſt generatio ſecundũ illos, ideo voluptas erit ad finem, & habebit aliquid præſtantius ſe, id eſt ipſum finẽ. Nos autem dicimus quòd non omnis voluptas eſt generatio, ſed quædã eſt finis: quare ratio veſtra, ô Priſci, cõcluderet de voluptate quæ eſt generatio, non autẽ de ea quæ eſt finis vel cum fine. hoc autem addo, quia cum fine vltimo, & cum felicitate videtur eſſe voluptas coniuncta ſemper, adeo vt re videatur quaſi eſſe idem cum felicitate, & differre ratione, vt
88 in decimo latius apparebit. [SED vſus eorum.] Id eſt habituum. Non enim fiunt operationes quæ ſunt proprie fines, dum generantur habitus, ſed cum fit vſus ipſorum: eſt autem vſus habituum operatio quæ ab ipſis habitibus proficiſcitur.
89 [ALIVD quicquam.] ſcilicet quàm ipſa operatio poſt habitum quæ eſt cõiuncta voluptati. Sed earum, ſcilicet operationum & voluptatũ, quæ ducunt ad conſtituendã deficientem naturã, ſcilicet, eſt aliquid aliud, id eſt aliquis finis, cũ ſint generationes ad finem ordinatæ. Secundũ naturã: vt excludat vitium quod videtur eſſe cõtra naturã. Corrũpit enim na
90 turam. [VIDETVR autem.] Scilicet generatio, quia eſt proprie bonũ, & finis. & illi exiſtimãt operationẽ eſſe generatio

rationem.quòd ſi generatio eſt idē quod operatio,& quædā operatio eſt finis:ergo ſequeretur quòd aliqua generatio eſt finis, contra illos.eſt tamē diuerſum & aliud,ſcilicet generatio quàm operatio:quia omnis generatio videtur eſſe quoquo modo operatio,non autem econtra.Cōcluditur contra illos,quòd non verum eſt nullam voluptatē eſſe finē,vt illi dicebant.ſed hæc materia latius apparebit in ſequētibus. [AT vero ſi voluptates eſſe prauas.] Hæc eſt tertia pars huius capi- 91
tuli,in qua nunc ſumit ſecundā opinionem priſcorū,quæ poſita fuit ſuprà inter primā & tertiam,& redarguit modū probandi,& vnā argumētationem illorū,qua cum vellent probare opinionem ſuam,quòd non omnis voluptas eſt bona,ſed quædā praua,arguebant ex eo,quia omne quod affert detrimentū vel morbū,eſt prauum:ſed quædā efficientia voluptatem,& ex conſequēti voluptates prouenientes ex illis afferūt detrimentū vel morbos:ergo quædā voluptates ſunt prauæ. Philoſophus autē videtur negare illam maiorē, quòd omne afferens detrimentum vel læſionem corpori ſit malū vel prauum.Sequeretur enim quòd res ſalubres efficiētes ſanitatem eſſent prauæ, quia interdū aliquæ illarum ſunt detrimēto rei pecuniariæ,& eam vel lædunt,vel impediunt. Itē ſequeretur quod contemplatio eſſet mala,quæ interdum videtur obeſſe corpori & ſanitati,quia videtur cōſumere de ſpiritu, qui debebat penetrare ad alias partes corporis ad fouendū ipſum, & ipſe trahitur ad cerebrum inſtrumentū ſenſuum internorum quo adminiſtrātur phātaſmata,quæ deinde repræſentātur intellectui.Quare eſſet abſurdū dicere quòd contēplatio eſſet praua,quia nocet corpori,cum perficiat animā,quæ eſt optimum & præſtabiliſsimū in homine.ſic igitur retorquet argumentū priſcorū Philoſophus. [IMPEDIT autem neq; 92
prudētia.] Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua Philoſophus arguit cōtra vnam rationē quæ fuit quarta in ordine illius primæ opinionis,quæ dicebat quòd nulla voluptas eſt bonū,& inter alias rationes afferebat illam,Nullum bonum eſt impedimento prudētiæ:ſed voluptas eſt impedimēto prudentiæ:ergo voluptas non eſt bonum.Hanc rationem ſoluit Philoſophus cōcedendo maiorem, quòd nullum impediens prudētiam videtur eſſe bonum.Ad minorem,quòd licet aliquæ voluptates ſint impedimēto prudētiæ,non tamē omnes,

nam voluptas quæ prodit ab operatione prudẽtis iuuat prudentẽ, nõ impedit: nec alicuius habitus propria voluptas impedit habitũ à quo prodit, ſed alienæ voluptates ſunt illæ quæ impediunt. nã voluptates cõtẽplationis & diſciplinæ proficiunt, & conferunt ad contemplãdum, & diſcendũ, quia ſunt propriæ, vt in decimo oſtẽdet Philoſophus. Quare nõ voluptas proprie dicta, ſed ea quæ eſt per accidẽs impedit prudentiam: & argumẽtatio veſtra valet de ea, non autẽ de omni voluptate, nec de propria. Itaq; non erit verũ quòd nulla voluptas ſit bonum. [I D præterea quod dicitur nullã.] Hæc eſt
93 quinta pars huius capituli, in qua Philoſophus ſoluit aliam rationẽ primæ opinionis, quæ ratio fuit quinta in ordine, hoc pacto, Omne bonũ eſt opus ipſius artis: nulla voluptas eſt opus artis: ergo nulla voluptas eſt bonum. & probatur, quia omne bonũ proficiſcitur à recta ratione, quæ eſt ars ſecundũ illos. hãc ſoluit Philoſophus negãdo primo maiorẽ, & dicendo quòd operatio proprie nõ eſt artis, ſed potentiæ quæ habet talem habitũ. Eſt enim potentia reſpectu artis principiũ quod: vnde omnis operatio primo erit ipſius potẽtiæ in qua poſtea fundatur ars. quòd ſi voluptas ſit operatio, nõ erit bonum artis, ſed potẽtiæ. Itaq; operatio nõ erit artis, vel ars nõ erit operationis, ſed potentiæ. Præterea ſi ars eſt recta ratio, eſt factibiliũ & eorum quæ agũtur à nobis. deinde negat minorem Philoſophus, ſcilicet quòd voluptas non ſit opus artis, imò oſtendit quòd voluptas eſt opus ipſius artis alicuius: exemplo vnguentariæ & coquinariæ artis, quæ ſunt effectrices voluptatum. Ex quo patet quòd illa ratio non eſt vera, nec ex conſequenti opinio quæ dicebat quòd nulla voluptas
94 eſt bonũ, quia nõ eſt opus artis. [TEMPERANTEM autem fugere voluptatem.] Hæc eſt ſexta pars huius capituli, in qua Philoſophus ſoluit ſecũdam rationẽ & tertiã & ſextam illius primæ opinionis, & dicit quòd omnes hæ rationes facile ſolui poſſunt eodẽ modo, ſcilicet per diſtinctionẽ factam de voluptatibus. & primo ſoluit ſextã, quæ dicebat, quod beſtiæ & pueri ſequuntur, non eſt bonũ: voluptas eſt huiuſmodi: ergo nõ eſt bonum. Dicit ergo Philoſophus, cum voluptatũ aliæ ſimpliciter ſint bonæ, aliæ nõ ſimpliciter bonæ, cõcedo quod pueri ſequũtur quaſdã voluptates, & beſtiæ etiam eas quæ nõ ſunt ſimpliciter bonæ, nec proprie & ſimpliciter voluptates,

cum

cum ſint annexæ alicui dolori: & de talibus ratio veſtra concludit quod non ſunt bonæ, quia non ſunt ſimpliciter bonæ. Poſt hæc Philoſophus ſoluit tertiã ratioñe, dicẽdo quòd prudens non ſequitur voluptates corporis, quæ nõ ſunt proprie voluptates, cũ ſint admixtæ cũ dolore, ſed ſequitur indolentiam & vacuitatẽ doloris procedẽtis ex abſentia talium voluptatum quæ ſunt corporis. nam ſi ipſe doleret ex abſentia talium voluptatum, non eſſet prudens: quare cõcedimus quòd fugit tales voluptates quæ ſunt impedimento prudentiæ, ſed non ſuas proprias: quare ratio veſtra valet de illis voluptatibus, quæ non ſunt proprie voluptates, & tamen non valet de illis quæ ſunt proprie prudentis. Eodẽ pacto ſoluit ſecũdam rationem, quòd temperãs fugit exceſſus voluptatũ quæ non ſunt neceſſariæ, nec proprie voluptates, nec ſimpliciter, tamẽ habet alias ſibi proprias quas ſequitur, quæ ſunt honeſtæ & ſibi accommodatæ: quare ratio illa valeret ſi tantũ vnifariam dicerentur voluptates, & eſſent illæ voluptates nõ bonæ. ſed cũ voluptates aliæ ſint ſimpliciter, aliæ non: ratio veſtra poſſet cõcludere de his quæ non ſunt proprie voluptates, ſed de voluptatibus ſimpliciter non valet. Itàq; illa diſtinctione voluptatum ſoluit Philoſophus omnes iſtas rationes, cõcludendo quòd illæ non valent, nec ex conſequenti illa opinio, quæ dicebat prima in ordine, quòd nulla voluptas eſt bonũ. Notandũ pro his omnibus quæ dicta ſunt in hoc capitulo, & etiã præcedẽti, quòd Philoſophus accipit voluptatẽ hic pro operatione, quemadmodũ illi priſci accipiebãt pro operatione, & vt corrigat illos pro generatione ponit operationem, & pro ſenſibili ſine impedimento. verum intelligendũ eſt quòd voluptas nõ eſt operatio, ſed eſt accidens quoddã operationis, ſequens eam tanquam color ſuperficiem. Quare aliud eſt operatio, aliud id quod eſt annexũ cũ operatione, id eſt ipſa voluptas: tamen quia operatio & voluptas ſunt idem ſubiecto: ita operatio quam ſequitur voluptas, cum nõ poſſit eſſe ſine voluptate. Ideo dixit Philoſophus voluptatem eſſe operationem, quia ſimul ſunt voluptas & operatio. Et cum dicitur à Philoſopho quòd voluptas eſt operatio, eſt prædicatio identica, vt iſti aiunt: diſtinguuntur tamen ratione, quia aliud eſt operatio ea ratione qua operatio eſt, & aliud voluptas ea ratione qua voluptas eſt, & diuerſa cõpetunt eis: nam

voluptati competit vt dicatur iungi cũ operatione: ſed operationi cõpetit vt ſit ſubiectum quoddã, ex quo pullulat ipſa voluptas, & eam operationẽ comitatur, tãquam pulchritudo bonam complexionem & compoſitionẽ, & tanquam qualitas quædam. Vnde in primo dixit Philoſophus quòd vita felicis habet voluptates internas annexas operationibus, quæ ſunt veræ voluptates. & in decimo etiam oſtẽdet hæc latius. Concludendum igitur quòd voluptas differt ab operatione ſecundum rationẽ, & eſt qualitas quædam operationis, quare deſcribi poteſt hoc modo, Voluptas eſt qualitas quædã annexa operationi prodeunti ab habitu, qui eſt ſecundum naturam ſine impedimento. ſed hæc latius in decimo.

De voluptatum ſpeciebus.
CAPVT XIII.

95 A*Tqui malum & ipſum dolorem eſſe, ac fugiendum conceditur. Alius aliqua ex parte, ex eo quia affert impedimentũ. At contrarium fugiendo, quo fugiendum quid eſt atque malum, eſt bonum. Igitur uoluptatem bonum quid*
96 *eſſe neceſſe eſt. Eo nanque modo quo Speuſippus ſoluebat, non conuenit ſolutio. ut minori maius & æquali uoluptatem contrarium eſſe. Non enim ſub malo uolupta-*
97 *tem ipſam ut ſpeciem dixerit ſub genere collocari. At uero nihil prohibet, uoluptatem aliquam optimum eſſe, ſi*
98 *nonnullæ uoluptates ſunt prauæ. quẽadmodum & ſcientiam aliquam, ſi ſunt nonnullæ ſcientiæ prauæ. Quin potius forſitan & neceſſe eſt expetibilem eſſe aliquam ſummé. Si ſunt uniuſcuiuſq; habitus operationes ſine impedimento, ſiue omnis operatio ſit felicitas, ſiue unius cuiuſpiam ipſorum uacans impedimento. hoc autem eſt uoluptas. Quare fit ut aliqua uoluptas, ipſum ſit ſummum bonum: etiã ſi forté pleræq; uoluptatum ſint ſimpliciter*
99 *prauæ. Atq; ob idipſum felicẽ uitam, iucundã eſſe omnes*

arbi

*arbitratur: nectuntq; ipſam uoluptatẽ cum fœlicitate, non
abſq; ratione. Nulla nanq; operatio perfecta eſt, ſi impe-
diatur. At fœlicitas operatio eſt perfecta. Quapropter fœ-* 100
*lix indiget bonis & corporis & externis, ipſaq; fortu-
na, quo non impediatur. Qui autẽ aiunt eum qui rota tor-* 101
*quetur, & magnis in calamitatibus eſt conſtitutus, fœlicem
eſſe ſi modo ſit bonus, nihil profectò dicunt, aut ſua ſpon
te, aut inuiti. Quia uero fœlix indiget & fortuna: ideo* 102
*quibuſdã fortunæ proſperitas, & fœlicitas idem eſſe ui-
detur. quod non eſt ita. Nam & ipſa ſi exuperet, impe-
dimentum affert: atq; fortaſſe iure tum nõ eſt proſperitas
appellanda. definitio enim ipſius, eſt ad ipſam fœlicitatem.
Illud etiam belluas homineſq; perſequi uoluptatem, indi-
cat ipſam eſſe quodammodo ſummum bonum.*

> *Quam populi celebrant, omnino fama perire,*
> *Nulla poteſt.*

*Sed quoniam eadem natura habituſq; optimus neque eſt
neque uidetur, nec uoluptatem eandem omnes ſequun-
tur. Voluptatem tamen omnes ſequuntur. Fortaſſe au-
tem & perſequuntur, non eam quam putant neque quam
dicerent, ſed eandem. omnia nanque diuinum quid ha-
bent natura. Sed corporis uoluptates ex eo ſibi nomen
hoc uendicarunt, quia ſæpiſſime occurrunt, & omnes
ſunt ipſarum participes. Solas igitur has eſſe putant, quia* 103
*ſolæ ſunt notæ. Patet etiam niſi uoluptas & operatio ſit
bonum, fœlicem uiuere cum uoluptate non poſſe. Cuius
nanq; gratia ipſa eſt opus, ſi non bonum eſt? At ſimul &
cum dolore ipſum uiuere contingit. Dolor enim neq; ma-
lum eſt neq; bonum, ſi neq; uoluptas. Cur'nam itaque fu-
geret? Neq; igitur ſtudioſi ipſius uita iucunda erat, ſi non
ſint & operationes ipſius iucundæ.*

COMMENT.

ATQVI malum & ipſum dolorem eſſe.]Hoc eſt capitulum tertiũ huius ſecundi tractatus, in quo Philoſophus poſtea quàm attulit opiniones antiquorum, & rationes, & ſolutiones earundem de voluptate & ex conſequenti de dolore: nunc probare vult voluptatẽ eſſe bonum, & etiam ſummum bonum, ſcilicet quòd aliqua voluptas eſt ſummum bonũ. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. Primo igitur probat quod voluptas eſt bonum hac ratione, Id quod aduerſatur rei malæ & fugiendæ, eſt bonũ: ſed voluptas aduerſatur dolori qui eſt res praua & fugienda: ergo voluptas eſt bonum. Maior eſt nota, nam malo & fugiendo aduerſatur bonum. Minor oſtenditur, quòd voluptas aduerſatur dolori, qui eſt res mala & fugienda. Et addit Philoſophus quòd dolor accipi bifariam poteſt: aut dolor qui eſt ſimpliciter malũ, aut qui eſt aliqua ex parte malum, quia impedit operationes ſecundũ virtutem. Exemplũ primi, vt dolor qui fit ex cupiditate & abſentia voluptatum, & talis videtur toto genere, & ſimpliciter prauus & malus. Exemplum ſecundi, vt dolor proueniẽs ex obitu amici, qui non videtur eſſe malum ſimpliciter, quia non aufert de perfectione interna, ſed malum quia eſt impedimentum operationũ virtutis: ſed quomodocũque ſumatur dolor, ſiue ſimpliciter, ſiue aliqua ex parte, voluptas ei videtur aduerſari. Notandum quòd illa propoſitio maior Philoſophi quòd id quod opponitur rei malæ & fugiendæ ſit bonũ, ſi accipiatur ſimpliciter non videtur eſſe vera. Nã malum malo opponitur non ſolũ bonum, & fugiendũ fugiẽdo aduerſatur non ſolũ proſequendũ. Nõ enim valet: hoc opponitur malo & fugiẽdo, ergo eſt bonũ. Prodigalitas enim opponitur auaritiæ vt rei malæ & fugiendæ, & item timiditas audaciæ, & tamẽ non eſt bonum. & ſic de multis alijs dici poſſet. Etenim cum contrariorũ quædã ſint ſine medio, vt ægrũ & ſanũ, ſecundũ philoſophos, quanquã medici mediũ ponãt corpus neutrũ: quædã vero cum medio, vt albũ & nigrum, inter quæ ſunt fuſcum, viride, & ſimilia, in his quæ nõ habẽt mediũ valeret iſta cõſequentia, quòd remoto vno opponitur alterũ, & poſito vno remouetur alterũ. Vt nõ eſt ſanum

num

num,ergo eſt ægrum:vel eſt ſanum,ergo non eſt ægrum,ſecundũ Philoſophos. At in contrarijs habentibus mediũ non valet. Nam cum dico,non eſt album, non ſequitur vt ſit nigrum,quia poſſet eſſe viride, fuſcum, & ſic de alijs. Eodem pacto non valet:hoc opponitur malo,ergo eſt bonum,cum poſsint eſſe duo extrema mala contraria,& mediũ ſit bonũ per negationẽ etiam extremorum.quare illa propoſitio Philoſophi debet intelligi limitata,ſcilicet,illud quod opponitur alicui malo & fugiendo vt mediũ, & medium per negationem extremorũ, illud inquam videtur eſſe bonũ:at voluptas videtur aduerſari dolori vt mediũ: ergo voluptas eſt bonum,loquendo de vera voluptate. [E o nanque pacto 96 quo Speuſippus ſoluebat.] Refellit Philoſophus ſolutionẽ Speuſippi,quam faciebat ille ad ſoluendã rationẽ ſuprà allatam.Is Speuſippus Platonis fuit ex ſorore nepos,& cũ Plato inueheretur cõtra voluptatẽ,prauam eam oſtendens,voluptatem tamen corpoream: is quaſi ſuæ philoſophiæ hæres ſententiam illius tuebatur. Et cum ei afferretur illa ratio quam ſuprà Philoſophus attulit,quòd id quod opponitur fugiendo & malo eſt bonũ: ſed voluptas opponitur dolori vt malo fugiendo, ergo eſt bonũ:quæ ratio videtur eſſe etiam ab alijs adducta. Soluebat Speuſippus hanc rationẽ,vt oſtenderet voluptatẽ non eſſe bonũ,vt illi volebãt, cuius ſolutionem redarguit nũc Philoſophus. Dicebat enim Speuſippus: voluptas aduerſatur dolori vt extremũ.quare non valet,dolor eſt malũ,ergo voluptas bonũ. Inquiũt enim,vt dicit Philoſophus in decimo,non ſi dolor ſit malũ, voluptatẽ continuo bonum eſſe. Aduerſatur enim & malũ malo,& ambo ei quod neutrum eſt. Vnde Speuſippus videtur ponere dolorẽ vnum extremũ, voluptatẽ aliud extremũ, mediũ autem vacuitatem doloris: adeò vt ſi quis vellet tranſire ab vno extremo ad aliud,trãſiret per indolẽtiam tanquã per mediũ,& illa duo extrema,ſcilicet voluptatẽ & dolorẽ opponi inter ſe vt maius minori,& medio vt æquali. Philoſophus vero cum videatur collocare voluptatẽ proprie dictã in medio, dicit quòd illa ſolutio Speuſippi non eſt bona nec accõmodata, quia ipſe etiam fateretur voluptatẽ nõ eſſe omnino ſub genere mali,adeo vt nulla voluptas ſit bona. nam eſt quædã ſpecies voluptatis quã ipſe fatetur eſſe bonã.quòd ſi voluptates

eſſent ſub genere mali, nulla eſſet bona voluptas, quod eſt
abſurdum. Male ergo locabat ille voluptatẽ, ponendo eam
vt extremum, quia ſic eſſet ſub genere mali: & ſi competet ge
neri vt ſit malum, competet etiam ſpeciebus ſuis. [AT ve-
97 ro nihil prohibet voluptatem aliquã.] Hæc eſt ſecunda pars
huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm attulit ra-
tionem qua oſtendebat voluptatem eſſe bonum: nunc affert
aliam ad probandũ quòd aliqua voluptas ſit ſummũ bonum,
& ipſa felicitas. Deinde affert duas alias rationes ad idẽ pro-
bandũ. itaque erunt tres. Et intelligendum quòd eodem mo
do dicimus voluptatẽ eſſe felicitatem, ſicut diximus volupta
tem eſſe operationem. Nam voluptas, vt diximus, non eſt
proprie operatio, ſed qualitas quædam operationi annexa
pullulans ex ea quaſi proprius quidã affectus. Eodem modo
dicimus nunc quòd voluptas eſt ſummũ bonum humanũ at-
que felicitas, non quòd ſit proprie felicitas, & eſſentia eius ſit
felicitas, ſed eſt quiddam annexum felicitati, & conſequens
ipſam vt proprius affectus, adeò vt idẽ ſubiecto eſſe dicatur,
differre tamen ratione. Hæc autem dicimus, quia expoſitor
quidam, iudicio meo, nõ bene intellexit hunc locũ, qui dicit
hanc concluſionem non eſſe de mẽte Philoſophi, cum pro-
bet in decimo voluptatẽ non eſſe ſummum bonũ. verum in-
telligendũ quòd voluptas non ſit ſecundũ ſe ſumpta ſummũ
bonum, ſi poſſet ſumi ſine operatione, ſed cõiuncta cum ope
ratione, cum operatio ſecundum virtutẽ ſit felicitas, & volu-
ptas ſit operatio: nõ quòd operatio ſit eſſentia eius, ſed ſub-
iectũ, ita vt voluptas ſit operatio hoc pacto, id eſt connexa
operationi vt proprius affectus, eo modo quo antea dixi-
mus pulchritudinem eſſe coniunctam, & pullulare ex bona
complexione, & compoſitione membrorum: & forſitan ſi-
cut dicimus honeſtum, & decorum ſequi virtutem tanquam
propriũ affectum. ſed hæc in decimo, vbi magis patebit quæ
ſit propria ſententia Philoſophi. Prima igitur ratio Philo-
ſophi qua probat voluptatẽ eſſe ſummum bonum, talis eſt, Si
operationes cuiuſque habitus ſint ſine impedimento, aliqua
voluptas erit ſummum bonum humanum: ſed primum eſt,
ergo & ſecundum. Aſſumptio patet, quòd operatio quæ pro
ficiſcitur ab habitu vt ſe habet ſecundum naturam, prodi-
re videtur ſine impedimento. Conſequẽtia declaratur: nam
opera

operationes prodeunt ab habitu ſine impedimento, cum habitus ordinentur ita vt vnus ſit nobilior alio, vſque ad perfectiſsimum habitum, & operationes ordinantur, veniẽdo vſque ad perfectiſsimam, cum qua erit coniuncta ſumma voluptas: & hæc ſimul cum operatione tali perfectiſsima poteſt dici ſummum bonum. Quare etſi aliquæ voluptates ſint prauæ, tamen non ſequitur quin aliqua poſsit eſſe ſummum bonum, ſicut eſſe poteſt ſcientia aliqua optima veluti ſapientia: & ſi ſcientiæ quædam ſint peruerſæ ſicut veneficæ & tales.

[VOLVPTATEM eſſe optimum.] Intelligendo ſicut diximus, non quòd voluptas ſecundũ eſſentiam ſuam ſit proprie operatio quæ eſt felicitas & ſummũ bonũ, loquitur enim hic large Philoſophus, ſed quia comitatur operationẽ, & felicitatem, & eſt in felicitate tanquam proprius affectus in ſubiecto ſuo. ſed in decimo patebit hoc latius. [ATQVE ob idipſum 99 vniuerſi.] Aliam rationẽ affert Philoſophus ex ſigno, quòd homines appellant felicitatem iocundam vitam vel cum voluptate: ex quo Philoſophus probat aliquã voluptatẽ eſſe ſummum bonum. Primo hoc pacto, Omnis operatio perfecta eſt ſine impedimento: at felicitas eſt operatio perfecta: ergo felicitas eſt ſine impedimento. Tunc vltrà: omnis operatio ſine impedimento eſt voluptas, aut annexa cũ voluptate: ſed felicitas eſt operatio ſine impedimento: ergo felicitas eſt voluptas aut annexa cũ voluptate: at felicitas eſt ſummũ bonum humanũ, ex quo ſummũ bonũ humanũ, aut erit voluptas aut annexũ cũ voluptate: ergo aliqua voluptas quoquo modo, & eo pacto quo diximus erit ſummũ bonũ humanũ. [QVAPROPTER felix.] Infert Philoſophus vnũ correlariũ ortũ ex ſupradictis, ex quo deinde afferũtur duæ aliæ ſentẽtiæ. Dicit ꝙ felix indiget bonis corporis & externis, quia ſuprà dixerat felicitatẽ eſſe operationẽ ſine impedimẽto. quare ad hoc vt operatio quæ eſt felicitas, non ſit impedita, indiget bonis corporis, & externis tanquam inſtrumẽtis. [QVI autẽ aiunt hominem.] Vnam ſententiã affert quæ oritur ex dicto correlario. Stoici enim dicebant quòd felicitas cõſiſtit tantũ in virtute, & bonitate, adeò vt nõ modo bonis corporis, aut externis felix carere poſsit ſine vlla læſione felicitatis: ſed etiam ſi ſit in rota, aut Phalaridis Tauro cõſtitutus, & habeat virtutes, tamẽ eſt felix, cũ nihil poſsit lædere felicitatẽ niſi culpa, fraus, vitiũ.

Philo

Philoſophus igitur ſumens hanc ſentẽtiam dicit quòd ij, ſiue ſponte, ſiue inuiti, id eſt aliqua ratione compulſi quam ſoluere non poſſunt, nihil dicunt, quia in ſummo dolore conſtitutus cũ perfectè nequeat exercere operationes ſecundũ virtutẽ, nõ proprie videbitur eſſe felix: felicitas enim eſt operatio

102 quædam non impedita. [QVIA vero felix.] Affert ſecundam ſentẽtiã quæ oritur ex correlario ſupradicto: nam cum felicitas indigeat bonis externis putauerũt quidã nihil intereſſe inter felicitatẽ & proſperitatẽ. quam ſententiam reprobat Philoſophus hoc pacto, Id quod affert impedimẽtum felicitati non eſt felicitas: ſed proſperitas ſi excedat, impedit felicitatem: ergo proſperitas excedens, & ſuperabũdantia externorum bonorum non eſt felicitas, ſed potius impedit felicitatem. Maior nota: quia nihil ſibi ipſi contrariatur. Minor probatur: nam proſperitas habet aliquem terminum cum ſit inſtrumentum quoddam: omne enim inſtrumentũ debet eſſe accommodatum artifici qui vtitur illo. Cum igitur proſperitas & externa bona, ſint inſtrumenta felicis, ſi excedunt, non erunt ſibi accommodata inſtrumenta ad operandum: quare erunt impedimento ipſi felici. & ſic nimia & excedens proſperitas non modo eſt felicitas, ſed potius impedimento ei, vt dicit Philoſophus. Notandũ quòd quãdo Philoſophus dicit ſuperius felicem indigere bonis corporis, & externis, videtur loqui de felicitate actiua quæ eſt ad alios, vel ad familiam vel ad ciuitatem. Nam ſpeculatiua vel non indiget, vel valde paucis indiget, vt videbimus in decimo. Hoc etiam ipſum belluas inquam hominesque. Affert aliam rationem Philoſophus ad idem probandũ, quòd aliqua voluptas eſt quoquo modo ſummum bonũ: Id quod omnes tam homines quàm beſtiæ perſequũtur, videtur aliquo modo eſſe ſummum bonum: ſed voluptatem omnes homines & beſtiæ proſequuntur: ergo aliqua voluptas videtur eſſe ſummum bonum. Hanc rationem probat auctoritate Heſiodi, qui non omnino vaneſcere eam famã dixit, quam plurimæ gentes decantant, ex quo in aliqua parte videbitur vera iſta cõmunis omnium perſecutio, id eſt videbitur quòd aliqua voluptas ſit quoquo modo ſummũ bonũ. Verũ quia aliquis ſibi obijcere poſſet, quòd licet pueri & belluæ ſequãtur voluptates, tamen per hoc nõ indicatur quòd voluptas ſit ſummum bonum, quia illi ſequuntur voluptates

quæ

quæ non ſunt propriæ & veræ voluptates, & alij alias perſequuntur. Ad hoc dicit Philoſophus quòd ex optima natura & optimo habitu proficiſcitur optima operatio. Cũ ergo nõ ſit omnium optima natura, & optimus habitus, fit vt cum omnes appetant voluptatem, tamen non omnes optimam perſequantur, ſed forſitan eam quam non putant, nec eam quam interrogati dicerent: at ipſi feruntur ad appetendum id quod ſibi apparet optimum, quia habent diuinum quoddã quo trahuntur ad expetendũ id quod eſt optimũ: ſed poſtea ij qui nõ habent optimã naturã nec habitum, perſequũtur eas voluptates quas facile poſſunt adipiſci, & nõ eam voluptatem quæ eſt vere & ſimpliciter voluptas. Hæc non eſt ita nota & manifeſta, cum ſit voluptas animi. hinc eſt quòd voluptates corporis quæ ſunt magis notæ & communiores, vſurpauerunt ſibi hoc nomen voluptatis, adeò vt cum homines loquantur de voluluptatibus, intelligãt vtplurimum de voluptatibus corporis. & per hoc videtur excuſare quoquo modo illos philoſophos qui dicebant omnem voluptatem eſſe prauam, cum loqui viderentur de voluptate corporea. quare falluntur in eo quòd putãt eas ſolas eſſe voluptates, ſcilicet corporeas, cum tamen proprie & vere non ſint voluptates, vt patuit. [PATET etiã 103
niſi voluptas ſit bonum.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua affert vnam rationem ad probãdam aliquam voluptatẽ eſſe bonũ, ex qua deducũtur duæ argumẽtationes ducẽtes ad impoſsibilia hoc pacto: Si voluptas non ſit bonũ, felix nõ viuet cum iocunditate. Conſequens falſum: ergo & antecedẽs. aſſumptum patet: quia felix viuit cum iocunditate ſumma, & habet proprias voluptates, vt in primo & in decimo dicit Philoſophus. Conſequentia probatur, quia felix ſequitur omnia bona. at ſi voluptas non ſit bonum, exterminaret eam ſtatim à ſe tanquam non bonum: ſed ea nõ ſeparatur à felici, vt diximus: ergo erit bonum. Secunda argumentatio ducens ad impoſsibile vel falſum, eſt talis: Si voluptas non ſit bonum, felix viuet cum dolore. cõſequens falſum: ergo antecedens. Aſſumptum eſt manifeſtum, quia felix non debet viuere cum dolore. conſequentia probatur, quia ſi voluptas non ſit bonũ, nec etiam erit malum: ergo nõ erit nec malum, nec bonum. Eodem pacto ſe habebit contrarium ſuum, id eſt dolor, quia nõ erit nec malum, nec bonum. At id quod non eſt nec bonum, nec

nec malum poteſt adeſſe felici, quia non repugnat: ergo felix poterit habere dolorem, & viuere cum dolore, quod videtur abſurdũ & falſum, vt patet: ad quod tollendũ dicere oportet voluptatẽ ſaltẽ aliquam eſſe bonũ, & cũ felicitate cõiunctam.

De corporeis voluptatibus.

CAPVT XIIII.

104 *DE corporeis autem uoluptatibus conſiderandum eſt eis qui dicunt nonnullas uoluptates expetibiles eſſe ualde, & honeſtas: ſed non corporis, & in quibus temperans ipſe uerſa*
105 *tur. Cur igitur contrarij dolores ſunt praui? malo nan-*
106 *que bonum contrarium eſt. An neceſſariæ uoluptates ſic ſunt bonæ, quia & id quod eſt non malum, eſt bonum? an uſque ad aliquem terminum bonæ ſunt? habituum enim eorum ac motuum, quorum non eſt melioris exuperatio: neque uoluptatis eſt. Eorum autem quorum eſt, eſt & uoluptatis exuperatio. At bonorum corporis eſt exuperatio, & prauus in perſequendo exuperationẽ, ſed non neceſſarias uoluptates conſiſtit. Omnes enim gaudent quodammodo, & epulis, & uino, & uenere, ſed nõ ut oportet. Contrà autem in ipſo dolore facit. Non enim exuperationem, ſed omnino fugit dolorem. Non eſt enim exuperationi dolor contrarius, niſi ipſi perſequenti exuperationem. At*
107 *enim cum non ſolum uerum, ſed etiam falſi cauſam oporteat dicere (hoc enim ad faciendam fidem conducit: nam cum id rationi cõſentaneum fuerit uiſum, ob quod uerum eſſe uidetur quod non eſt uerum, facit ut ipſi uero magis aſſentiamur. Dicendum eſt cur corporis uoluptates expe*
108 *tibiliores uidentur. Primum igitur ex eo quia pellunt dolorem. atque ob exuperationes doloris, uoluptatem exuperantem uti medelam, & omnino uoluptatem corporis perſequuntur. ipſæ autem medelæ uehemẽtes fiunt. Quapro-*

pter & ipſas ſequuntur , qui tales uidentur cum contra-
rium adeſt. Et propter hæc igitur duo (ſicut dictum eſt) 109
uoluptas non ſtudioſum eſſe uidetur: quia aliæ prauæ na-
turæ ſunt operationes. aut ab ortu, quẽadmodum feræ: aut
& ob conſuetudinem, quales prauorum ſunt hominum.
Aliæ ſunt medicamẽta, quia ſunt indigentis. & melius eſt
habere quàm fieri. Aliæ accidunt dum perficiũtur. Per ac
cidens igitur ſunt ſtudioſæ. Præterea ipſas quia ſunt uehe 110
mentes, ij perſequuntur qui alijs nequeunt gaudere. Ipſi
itaque ſitim quandam ſibi comparant. quæ cum ſine qui-
dem nocumento fit, non eſt increpandum. cum uero cum
detrimento, perprauum eſt. Neq; enim habent alia quibus
gaudẽt, & nec aliud habere pleriſq; permoleſtũ eſt ob na
turã. Nam animal ſemper laborat, ut naturales etiam ſer-
mones teſtantur, uidere ac audire dolorem inferre dicen-
tes. ſed conſueti iam ſumus, ut aiunt. Similiter in iuuentute
quidem ob incrementa, perinde diſponuntur ac uinolenti.
Et iuuentus ad uoluptates propenſior eſt. Bilioſi autẽ atra
bili natura ſemper egent medicamento. ſemper enim cor-
pus ob complexionem mordetur, & ſemper in appetitio-
ne ſunt uehementi. Voluptas autem contraria, & quæuis
etiam, modo ſit uehemens, pellit dolorem. & propterea
intemperãtes homines prauiq; fiunt. Voluptates autem eæ 111
quæ ſine dolore ſunt, exuperationem non habent. Atque
proficiſcuntur ex ijs, quæ natura, & non per accidens af-
ficiũt uoluptate. Ea uero dico per accidens afficere uolu-
ptate, quæ medẽtur. etenim quia fit ut homini medeatur, eo
quòd ſanũ permanet, aliquid agẽte, ideo talia afficere uolu
ptate uidetur. At ea natura uoluptate afficiũt, quæ faciunt
operationẽ talis naturæ. Nulla autem res eadem ex eo nos 112
ſemper delectat, quia nõ eſt ſimplex noſtra natura: ſed in-

eſt

eſt & aliquid aliud, quo corruptibiles ſumus. Quare ſi quippiam agat alterum: id eſt alteri naturæ præter naturam. At cum æquatur, neque moleſtum, neque iucundum uidetur quod agitur. Quòd ſi alicuius natura ſit ſimplex,
113 *ſemper eadem operatio iucundiſſima erit. Idcirco deus una ſemper, ſimpliciq; gaudet uoluptate. non enim ſolum motionis eſt operatio, ſed & immobilitatis. & uoluptas*
114 *in quiete potius, quàm in motu conſiſtit. mutatio uero omnium dulciſſimum eſt ſecundum poëtam, ob prauitatem quandam. Vt enim homo prauus, facile eſt mutabilis: ſic & natura praua eſt ea, quæ indiget mutatione. Non eſt enim ſimplex nec bona. Sed de continentia quidem atque incontinentia, & de uoluptate, dolore'ue, & quid unumquodque ipſorum eſt, & quonam modo alia ipſarum ſunt bona, alia ſunt mala, diximus. Deinceps autem de amicitia dicemus.*

COMMENT.

104 DE CORPORIS autẽ voluptatibus conſiderare.] Hoc eſt quartũ capitulũ huius ſecũdi tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm attulit rationes & ſentẽtias priſcorum de voluptate, & ſolutiones earũdem, & poſteaquàm probauit voluptatem aliquam eſſe bonum, & quoquo modo, id eſt coniunctam cum felicitate, dici poſſe ſecundum eam conſiderationem ſummum bonum, eo pacto ſumptam quo ſuprà diximus: nunc loquitur de voluptatibus corporis. Diuiditur hoc capitulum in tres partes, quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur Philoſophus affert vnam dubitationem de voluptatibus corporis, & eam ſoluit. Dictũ eſt enim quaſdam voluptates eſſe ſimpliciter voluptates, & omnino liberatas à dolore, quæ non ſunt corporis, cum corporeæ ſint ſemper cum dolore quoquo modo permixtæ: ex quo ſequi videtur quòd ſint prauæ. ergo dolores corporis qui eis opponuntur erũt boni. quare conſiderandum eſt ab ijs qui ponũt, vt ipſe videtur facere Ariſtoteles, voluptates corporis eſſe

prauas,

prauas,quid dicerent de doloribus oppoſitis,ſunt ne praui? & ſi ſunt praui,cur ſunt, cum voluptates oppoſitæ ſint etiam prauæ,voluptates inquam corporeæ: nam ſi voluptates cor poreæ ſunt prauæ, videretur quòd dolores oppoſiti eſſent boni,cum malo bonum ſit contrarium: quomodo igitur ſe habebunt dolores? [AN neceſſariæ voluptates.]Soluit hac 105
in parte Philoſophus afferendo duplicem reſponſionẽ. Prima,cum dicitur quòd voluptates corporeæ ſunt malæ,& do lores mali,dicendũ quòd neceſſariæ corporis voluptates,ſci licet nutrimenti,ſunt bonæ,ex eo quia non ſunt malæ:ergo quãdo de illis dicitur, ſunt non bonæ,ergo malæ,non valet de neceſſarijs.Cum igitur inter bonũ & malũ mediũ cadere videatur.Itaq; cibus & potus ad ſufficientiã pro victu neceſſarij ſunt,& ijs adiungũtur quædam voluptates,quas ſi dicamus bonas,quia non ſunt malæ, tamen non ſunt ſimpliciter bonæ nec malæ: ſic dicere poſſumus etiã quòd dolores cõtra rijs illis non ſunt boni nec mali ſimpliciter: quòd ſi illas dicamus bonas,quia nõ ſunt malæ,ſic dolores oppoſitos dicemus eſſe malos,quia non ſunt boni,& eo modo quo non bonum dicitur malũ. [AN vſque ad aliquem terminũ?] Affert ſe- 106
cundam ſolutionem Philoſophus,dicendo quòd voluptates corporis,ſcilicet ſequentes victũ ſunt bonæ vſque ad aliquẽ terminum,donec ſeruetur mediocritas.& affert vnam diſtin ctionẽ talem, quòd habituum & motuum quidam ſunt non ſuſcipientes exceſſum melioris:nam operatio ſecundũ virtutem non habet exceſſum melioris . Quidam vero ſunt qui ſuſcipiunt exceſſum.ea igitur,ſiue ſint habitus,ſiue motus,& operationes quæ ſuſcipiunt exceſſum, habent etiã exceſſum voluptatis:ea vero quæ nõ ſuſcipiũt exceſſum,nõ habent etiã exceſſum voluptatis. Exemplum primi,vt in cibo cum fit exceſſus,eſt prauus & vituperabilis,& ſic voluptas excedens. Exemplum ſecundi,vbi non fit melioris exceſsio , vt in ſpeculationibus & operationibus ſecundum virtutem,quæ cum non ſuſcipiant exceſſum eius quod eſt melius,non ſuſcipient etiam exceſsionem voluptatum:& ideo non erit in illis pra ua voluptas. Hac diſtinctione præmiſſa oſtendit Philoſophus quòd omnes voluptates corporis ſequentes exceſſum ſunt prauæ, hoc pacto:Quarum operationum exceſsio eſt praua & vituperanda,& earum voluptas eſt praua & vitupe-

randa: ſed operationũ corporis exceſsio eſt praua & vituperanda: ergo & voluptas ſequens talem exceſsionẽ erit praua & vituperanda. Hanc eandem rationẽ oſtendit quodã ſigno, dicendo quòd nos ſolemus appellare prauos, nõ eos qui vtuntur cibo & potu tanto quantũ eſt neceſſarium, ſed excedẽtes. Poſtea addit Philoſophus quòd omnes homines gaudent cibo & potu & venere, ſed non vt oportet, quia excedũt, & exceſsio eſt vituperanda: nõ mediocritas in cibo & potu, cũ ſint res neceſſariæ ad victum. De venere autẽ alia videtur eſſe ratio quantũ ad neceſsitatem, quia nõ eſt neceſſaria pro vita, & conſeruatione indiuidui ea vtentis, ſed omnis ſuperflua quo ad eum: ſed neceſſaria dicitur pro generatione alterius indiuidui, vt aliàs dictum fuit. Excedunt igitur modũ in voluptatibus corporis, vt ſunt intemperantes, & fugiunt dolores nõ modo excedentes, ſed quouſque ne impediantur quo minus poſsint exceſsiue potiri voluptatibus. Addit poſtea Philoſophus quòd exceſſui voluptatis non dicitur dolor eſſe contrarius, niſi quoquo modo dicatur contrarius perſequenti exceſſum voluptatum. & ſic innuere videtur ſolutionem quæſtionis allatæ. Nam cũ dicitur, ſi voluptates corporis ſunt prauæ, cur dolores contrarij ſunt etiam praui? Reſpõdetur quòd voluptates non neceſſariæ, & excedentes ſunt prauæ, quibus non eſt dolor cõtrarius proprie. Nam ſi aliquo modo ſit contrarius, erit perſequẽti talem exceſſum voluptatum, cum eum prohibeat ſuo modo potiri voluptatibus: quare ipſis voluptatibus excedentibus, & ſuperfluis non ſunt proprie contrarij dolores. ex quo ſequitur abſurdũ, quòd ſi illæ voluptates excedentes ſunt prauæ, dolores qui non ſunt contrarij ſint praui: tu autem præſupponebas eos eſſe contrarios, nos autẽ concedemus quòd voluptatibus neceſſarijs, & non ſuperfluis dolores erunt contrarij. at voluptates illæ quæ neceſſario ſequũtur victum, non excedentes modũ, non dicuntur prauæ. quare dolores qui ſunt proprie cõtrarij illis, ſi dicãtur mali, non erit inconueniens, quia opponentur praui dolores, & nõ prauæ voluptates, & non opponẽtur prauæ voluptates excedentes & ſuperfluæ, & dolores ipſi, quia dolor illis nõ eſt proprie contrarius, vt dicit Philoſophus. [AT enim cum non ſolum verum.] Hæc eſt ſecũda pars huius quarti capituli, in qua Philoſophus ſoluta illa dubitatione, nunc vult aſsignare cauſam

cur

cur voluptates corporis magis expetibiles videantur, quàm aliæ, cum tamen non ſint expetendæ. dixit enim quòd exceſſio voluptatum eſt praua: nunc autem dicit quòd cum hoc ſit verum, oportet aſsignare rationem huius fallaciæ, qua homines putant contrarium illius quod eſt verum, id eſt putant voluptates corporis magis expetendas eſſe cum nõ ſint. [PRIMVM igitur ex eo quod pellunt.] Affert rationem Philoſophus illius fallaciæ hoc pacto, Voluptates quæ pellunt dolorem vidẽtur magis expetendæ quàm aliæ quæ nõ pellunt: ſed voluptates corporis ſunt huiuſmodi: ergo illæ videntur magis expetẽdæ, cum re vera non ſint. Patet ratio, quia cũ fameſcens vel ſitiens dolet ob famem, & ſitim, poſtea ex nutrimento & voluptate ſequenti cibum & potum pelluntur dolores: & ſic voluptates corporeæ pellunt dolores, & ideo videntur magis expetendæ quàm aliæ. quapropter ad exceſsiuos dolores pellendos homines quærunt exceſsiuas voluptates tanquam medicinas talium dolorum: quæ medicinæ quanto ſunt vehementiores, tanto videntur eſſe potentiores ad fugandum morbum. quare illi tales voluptates ſequuntur, quia vidẽtur eſſe medicinæ, & expulſiuæ dolorum eo tempore, quo contrarium, id eſt dolor adeſt, & eo tempore quæruntur ab illis vt expellant moleſtiam & dolorem talibus voluptatibus. 108

[ET propter hæc igitur duo, ſicuti diximus.] Dixit ſuperius quòd voluptates illæ corporeæ videntur eſſe magis expetendæ quàm aliæ, cum re vera non ſint: nũc aſsignat rationẽ cur nõ ſint, ſcilicet quia nõ ſunt ſtudioſæ nec bonæ, & affert duas cauſas. Nam corporis voluptates quædam ſunt prauæ, aut natura peruerſa veluti immanes, aut conſuetudine vitiorũ. Præterea ſunt vt medicinæ quæ non ſunt bonæ ſimpliciter, ſed alicui, id eſt ægrotanti. & quia ſunt medicinæ oſtendũt indigentiam, pellunt enim famem & ſitim: & per accidens dicuntur ſtudioſæ, cum præcedant habitum & naturam conſtitutam, & ſequũtur eam indigentẽ: & melius eſt habere vel eſſe quàm fieri, & in natura eſſe iam cõſtituta, quàm in fameſcente & deficiente: & melius eſt habere ſanitatẽ quàm fieri ſanum. quare ſi corporis voluptates quæ ſunt natura vel cõſuetudine prauorũ, dicũtur prauæ: & item illæ quæ ſunt ad replendã naturam indigentẽ, & pellendum dolorem, non dicuntur ſtudioſæ niſi per accidens: concluditur quòd voluptates corporis non 109

110 ſunt ſtudioſæ,nec re vera expetẽdæ vt expetũt multi. [PRAETERRA eas ipſas quia ſunt.] Affert aliam rationem Philoſophus, qua oſtenditur cur voluptates corporis & exceſsiones earum extimeutur bonæ, & expetendæ, cum re vera nõ ſint. Nam cum homines, inquit, continuis penè laboribus, & doloribus exagitentur, & expellere eos velint, nec vllam medicinam reperire videantur, cõfugiunt ad voluptates, & quando honeſtas & veras voluptates habere non poſſunt, vertunt ſe ad voluptates corporis, quæ ſunt in promptu, & facile poſſunt acquiri, cum deberent potius ſibi comparare veras voluptates quæ ſequuntur operationes virtutũ. Omnes enim quibus eueniunt continui pene labores & dolores, indigent voluptate aliqua: ſed cuncti pene homines ſunt huiuſmodi: ergo indigẽt aliqua voluptate. Ratio patet ex naturalibus rationibus quæ teſtatur, quòd nobiliſsimi etiam ſenſus noſtri cum dolore operantur, ſed propter aſſuetudinem non ſentimus. Multi quoque dolores neceſſario ſequuntur naturam corporis noſtri, vt aere frigido vel calido, potu vel cibo, ſomno vel vigilia, motu vel quiete. Cum igitur doloribus laboribusq; vexati indigere videantur voluptate, quando illas ſtudioſas & honeſtas voluptates nõ habent, multi ſe ad corporeas vertunt quas facile aſſequi poſſunt, exiſtimantes eas eſſe medicinas dolorum, & neſciẽtes veras & ſimpliciter voluptates, quæ coniunctæ cum operationibus virtutum omnem dolorẽ excludunt. Affert poſt hæc Philoſophus exempla iuuenum & melancholicorum, ad confirmandum quòd homines fugientes dolores & labores, quibus plerunq; exagitantur, ſe conferunt ad voluptates. Nam conſtituti in iuuentute ſunt ſimiles ebrijs propter exagitationẽ aſsiduam partium corporis, quæ augentur & perturbant corpus, & ideo quærũt voluptates, & non habentes ſimpliciter voluptates cõfugiunt ad corporeas: ſimiliter melancholici qui propter humorem illum qui mordet & òbrodit membra illorum, varie mouentur in corpore, confugiunt ad voluptates tales: & hinc eſt quòd ex ſolæ putantur eſſe voluptates, cum non ſint vere & ſimpliciter dictæ. Poſt hæc dicit quòd non ſolum illa voluptas quæ directe eſt cõtraria tali dolori, vt ſitienti bibere, ſed etiam quæuis alia, dummodo ſit vehemens, putatur expulſiua doloris: & hinc eſt quòd homines intemperati, quia cum velint expelle-

re dolores, quærunt voluptates, & non habentes veras, confugiunt ad voluptates tali dolori directe oppoſitas: quas ſi habere non poſsint, confugiunt ad quaſcunque poſſunt, & vt contingit, ſequuntur, dummodo ſit vehemens & maior voluptas quàm dolor. [VOLVPTATES autem hæ quæ ſine dolore.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus declarare videtur illius dubitationis veritatem, qua quæritur quæ voluptas ſit potior, an animi, an corporis. & primo affert hanc ſententiam, & probat quòd voluptates mentis, ſunt præſtabiliores voluptatibus corporis, hoc modo: Voluptates ex quæ non habent exceſsionem vituperandam, ſunt præſtabiliores his voluptatibus quæ talem habent: ſed voluptates mentis non habent, voluptates vero corporis habent exceſsionẽ vituperandam: ergo voluptates mentis ſunt præſtabiliores voluptatibus corporis. Maior eſt nota. Minor declaratur à Philoſopho. Nam voluptates mentis, quæ ſunt à dolore ſeiunctæ, nullam habent exceſsionem vituperandam, & non ſunt vt medicinæ illæ corporeæ, & corporeæ voluptates, & & quæ aliquo modo ſunt mixtæ dolore, & exceſsionem ſuſcipiunt vituperandam. Affert deinde aliam rationem Philoſophus ad idem probandum, Voluptates quæ proueniunt ab afficientibus voluptate natura, & ſimpliciter, ſunt præſtantiores voluptatibus prouenientibus ab his quæ afficiunt voluptate per accidens: ſed voluptates mẽtis ſunt à voluptarijs natura, & ſimpliciter, corporeæ vero à voluptarijs per accidẽs: ergo illæ quæ ſunt mentis, longe præſtantiores ſunt corporeis voluptatibus. Patet ratio, quia voluptates corporis proueniunt ab ijs quæ per accidens afficiũt voluptate, & eo in tẽpore quo contrarium adeſt. Voluptates vero mentis proueniunt ab ijs quæ ſunt iocunda natura, vt ſunt obiecta intellectus noſtri, quæ conſiderans intellectus noſter maxima afficitur voluptate. Ea vero quæ afficiunt voluptates per accidens ſunt medicinæ, fit enim vt homo quaſi æger & indigens curetur ab agente aliquid quod eſt ſanũ in eo. in homine plura dicũtur ſana, vt mens, ſenſus, nutritiua vis. Cũ igitur corpus indiget aliquo & ei afferatur illud, ſi vis interna nutritiua cõcurrit ad dirigendum tale quod affertur, tunc oritur voluptas quædam, quia aliquid quod eſt ibi ſanum, id eſt vis nutritiua operatur aliquid. Oritur, inquam, voluptas mixta cum dolo-

re, quia eſt ad repletionem deficientis naturæ, & ideo talia quæ afficiunt voluptate ipſum corpus, per accidens videntur afficere: at ea ſunt natura voluptaria, & iocunda quæ faciunt operationem talis naturæ, ſcilicet perfectæ & conſtitutæ in ſuo ſtatu. Nam quando habitus eſt perfectus proficiſcuntur ab eo faciles operationes, & cum voluptate, quæ proprie eſt & ſimpliciter voluptas. Concluditur ergo, quòd voluptates mentis longe ſunt præſtantiores voluptatibus ipſius cor-

112 poris. [NVLLA autem res eadem.] Nunc Philoſophus affert duo quæ videntur cõpetere humanis voluptatibus. Primũ eſt, quòd hominibus nõ ſemper idem eſt iocundum, ſed nunc vnum, nunc aliud: & hoc euenire videtur quia natura noſtra non eſt ſimplex, ſed ineſt aliquid in ipſa quod corrũpi poteſt, ſcilicet corpus. Nam ex parte vna ſumus mortales, ſcilicet ſecundum corpus, altera parte ſumus immortales, id eſt ſecundum animam: quare cum hæc duo ſint contrariæ naturæ ex quibus fit vnum compoſitum, ſcilicet homo, aliud delectat corpus, aliud animũ, & præterea nunc vertimus nos ad vnam voluptatẽ accõmodatã animo, nunc ad aliam accõmodatam corpori, & alia eſt præter naturam alterius. quòd ſi ſumeretur aliquod vtriſque commune, tunc illud neq; moleſtum, neq; iocundum eſſe videretur: verum ſi vertamus nos etiam ad alterã partẽ qua ſumus corruptibiles, ſcilicet ad corpus, reperiemus ex eo etiam varijs rebus delectari, quia corpus noſtrum cõponitur ex contrarijs, id eſt ex ipſis quatuor elementis quæ inter ſe habent qualitates cõtrarias, vnde nũc frigidum & humidum cum eſt ſitis, nunc calidum & ſiccum, cum eſt fames ſibi eſt voluptati: ex quo varia nos delectant. quòd ſi ſit alicuius natura ſimplex, ei ſemper vna & eadem

113 operatio iocundiſsima erit. ex hoc infert obortum. [IDCIRCO deus vna ſemper.] Oritur ex ſupradictis correlariũ tale. Nam ſi id quod eſt ſimplex gaudet ſimplici voluptate, deus cum ſit ſimplex & ſimplicis naturæ, ſemper vna atque ſimplici voluptate gaudere debet. Quod probari poteſt hac ratione, Si diuerſitas voluptatis ſit ex diuerſitate naturæ, certe ſimplex natura gaudebit vna & ſimplici voluptate: at primum eſt, ergo & ſecundum. Partes rationis declaratæ ſunt per ſuprà dicta, itaque patet concluſio: verum quia aliquis poſſet dicere, Voluptas eſt in motu, deus eſt immobilis: ergo

deus

deus non gaudet voluptate. Nam motus dicit imperfectionem, deus eſt perfectiſsimus. Ad hoc reſpōdet Philoſophus, quòd non omnis voluptas eſt motus, quia non omnis operatio quæ eſt ſubiectum voluptatis, eſt motio. Nam operationis omnes partes ſunt ſimul, motionis autem non. Nam operatio proficiſcens à natura & habitu perfecto, magis conſiſtit in quiete quàm in motione, vt ſpeculatio: & ſic voluptas cum ea coniuncta: operationes vero quæ tendunt ad repletionem naturæ, motiones dici poſſunt, cum ſint imperfectæ. Voluptas igitur cōſiſtit magis in quiete & immobilitate. quare deus gaudebit voluptate, nec tamē mutabitur: nec forſitan dicere poſſumus proprie quòd quieſcat, ne tribuatur aptitudo mouendi, ſed quod eſt immobilis, & operatio etiam eſt immobilitatis. ſed hæc ad theologiam pertinent, ad cuius veritatem nos referimus. [MVTATIO vero.] Affert ſecundum Philoſophus quod videtur cōpetere humanis voluptatibus, & id eſt varietas, & mutatio quæ nobis videtur eſſe dulcis, vt ille poeta inquit, ex imperfectione noſtræ naturæ. quare vt in homine vitioſo euenit propter habitum peruerſum, vt varia quærat: ſic nobis euenire videtur ex imperfectione naturæ, quæ componitur ex contrarijs, vt varijs delectemur. Poſt hæc Philoſophus vtitur peroratione eorum quæ dicta ſunt, ſeptimo libro finem imponens. 114

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER OCTAVVS.

De Amicitia. CAPVT I.

POſt hæc conſequēs eſt de amicitia pertractare. Eſt enim quædā uirtus, aut eſt cū uirtute. Res eſt præterea ſummè neceſſaria in uita. Nemo enim habens cætera omnia bona, ſine amicis expeteret uiuere. nam & locupletes, & in principatu poteſtateq; cōſtituti, plurimū 1 2

amicis indigere uidentur. Quid enim prodeſt talis pro-
ſperitas beneficio ſublato? quod quidem maxime fit in
amicos, ac maxime commendatur. Aut quonam modo
ſine amicis cuſtodiri, conſeruariq́; poteſt? quo nanque ma
gis abundat, eò magis periculis ſubiacet. In paupertate
quoq; cæteriſq́; calamitatibus unicum eſſe confugium ami
ci putantur. Iuuenibus etiam conferunt ad compeſcenda
peccata. Et ſenibus ad obſequium, atque ad eos actus per-
ficiẽdos, quos ob imbecillitatem ipſi peragere nequeũt. Et
ἐν ἀκμῇ. *ijs itẽ qui ſunt* in ſtatu, ad actiones honeſtas. etenim ſi duo*
3 *ſimul eant, intelligere magis atque agere poſſunt. Ineſſe*
etiam amicitia uidetur natura ei quod genuit, ad id quod
eſt ortum ab eo. Non in hominibus ſolum, ſed in plurimis
etiam animalibus, & ijs inter ſeſe quæ ſunt eiuſdem gene
ris. & hominibus maxime. Quapropter amatores homi-
num laudamus. Cernere etiam quiſpiam poteſt & in ipſis
erroribus, familiarem omnem hominem homini, atque ami
4 *cum eſſe. Ciuitates etiam amicitia continet. Et legumlato-*
res circa hanc magis quàm circa iuſtitiam ſtudent. concor
dia nanque ſimile quid amicitiæ eſſe uidetur. hanc autem
maxime affectant: ſeditionem autem ut inimicam maxime
5 *expellunt. Et ſi ſint quidem amici: iuſtitia non eſt opus.*
Sin uerè ſint iuſti, indigent amicitia. Et id quod maxime
6 *iuſtum eſt, ad amicitiam attinet. Non ſolum autẽ neceſſa-*
rium eſt, ſed & honeſtum. Laudamus enim eos qui amant
amicos, copiaq́; amicorum honeſtum eſſe putatur. & qui
dam eoſdem uiros bonos eſſe, atque amicos putant. Eſt au
7 *tem controuerſia de ipſa non mediocris. Quidam enim*
ſimilitudinem quandam ipſam eſſe poſuerunt, & ſi-
miles eſſe amicos. Vnde & ſimilem ad ſimilem perge-
re inquiunt, & monedulam ad monedulam, & ſimilia.

Qui

Quidam contrà, ſingulos inter ſeſe omnes tales inquiunt 8
eſſe. & de ijs ipſis altius, naturalius'ue perquirunt. Eu-
ripides quidem inquiens,

> *Cum eſt ſicca tellus, ipſa certe tum imbrem amat.*
> *Cum turget æther, imbre cum cœlum tumet,*
> *Affectat ut telluris in ſinus cadat.*

Heraclitus autem, contrariū dicens eſſe conducens, & ex
differentibus pulcherrimum cōcentum oriri, & per diſ-
cordiam omnia fieri. Sed his contraria complures alij ſen
tiunt, & Empedocles: *qui quidem ſimile appetere ſimile*
dicebat. Naturales *igitur dubitationes omittamus. non* 9
enim ad hanc ſunt accommodatæ conſiderationem. Quæ
uero ſunt humanæ, & ad mores affectusq; pertinent, eas
conſideremus. Vt *ſit ne inter omnes homines amicitia, an*
impoſsibile eſt prauos eſſe amicos. & utrum una ſpecies
amicitiæ ſit, an plures. Qui nanq; unam eſſe putant, quia 10
magis eſt atq; minus, non ſufficienti argumento ducun-
tur. Nam *& quæ ſunt diuerſa ſpecie magis ſunt atq; mi-*
nus. Sed de his antea diximus.

COMMENT.

POST hæc cōſequēs eſt de amicitia pertractare.] Hic eſt 1
octauus liber Ethicorū in quo Philoſophus doctrinā de amicitia tradere intendit, & etiā in nono, vt patebit. Nā in ſuperioribus libris propoſuit primo finē conſequendum, id eſt ipſam felicitatē ſiue actiuam ſiue ſpeculatiuā: deinde cum deſcripſiſſet eam per virtutē, ſucceſsiue doctrinā exactiſsimā de virtutibus tradidit, tam moralibus quàm intellectiuis: & cum præter hæc eſſent aliqua circa mores, quæ non ſunt proprie virtutes vel vitia, & tamē ſunt fugiēda vel proſequenda, vt continentia & incōtinentia & huiuſmodi, quæ ad conſiderationē moralis philoſophi pertinebāt, ea omnia in præcedenti libro declarauit. Relinquebatur conſideratio de amicitia valde neceſſaria, quæ ſi ſumatur proprie dicta, continet honeſtatem, iocunditatem, & vtilitatem: & eſt ſolum in-

ter bonos:quare cum præſupponere videatur omnes virtutes,merito earum doctrina præceſsit, & nūc conſentaneum eſt vt iſta ſequatur:pertinet etiā iſta magnopere ad felicitatē præſertim actiuā.quare antequam de ea concluderet,vt facit in decimo,congruum erat vt de amicitia doctrinā traderet. Hæc autem amicitia proprie dicta vt eſt habitus in anima, videtur ſecundū opinionem quorundā collocari in voluntate,tanta eſt præſtantia eius:vt vero refertur ad alios,videtur eſſe bonum maximum externum.Itaque nunc virtus eſſe videtur,nunc coniuncta cum virtute. Diuiditur hic liber in tres tractatus.In primo conſiderat amicitiam quæ eſt inter æquales.In ſecūdo amicitiā quæ eſt inter inæquales. In tertio affert querelas quæ oriri ſolent inter amicos.Primus tractatus diuiditur in ſex capitula quæ ſuis locis declarabuntur, & afferētur ea quæ neceſſaria videbūtur.Primum capitulū diuiditur in duas partes.In prima oſtendit quòd conſideratio de amicitia ad moralē philoſophum pertinet. In ſecunda affert quaſdam dubitationes & ſententias priſcorum de amicitia. Præmittendo igitur intentionem ſuam Philoſophus, ſex rationibus probat,quòd conſideratio amicitiæ ad moralē philoſophū pertinet.Prima ratio. Ad moralē philoſophū pertinet conſiderare de omnibus ijs quæ ſunt virtutes aut coniuncta cum ipſis virtutibus:ſed amicitia aut eſt virtus,aut cōiuncta cum virtute:ergo conſiderare de amicitia ad moralē philoſophum pertinet. Maior nota.Minor quoque authoritate Philoſophi,qui dicit quòd amicitia aut eſt virtus, aut

2 coniuncta cum virtute:ſed quidnā ſit,poſtea patebit. [RES eſt præterea.]Secūda ratio:Illud quod eſt ſummè neceſſariū in vita, pertinet ad cōſiderationem philoſophi moralis:ſed amicitia eſt valde neceſſaria in vita,ergo amicitia pertinet ad conſiderationē philoſophi moralis. Maior eſt nota. Minor declaratur à Philoſopho,qui enumerat quēlibet ſtatum hominum & quālibet ætatem:& oſtendit quòd in omni tempore, & in omni conditione opus eſt amicis. Primo homines in proſperitate cōſtituti indigēt amicis,vt habeāt quibus recte beneficia conferant. quid enim diuitiæ? quid externa bona ſibi prodeſſent,niſi alijs cōmunicarent,præſertim amicis?quos habere debent quaſi delicias ſuas, vt liberalitate beneficentiaq; vtantur vt decet,& erga quos decet. Habere etiā

amicos

amicos debent, vt ſint quaſi fideliſsimi cuſtodes rerũ ſuarum. Ii præterea qui ſunt in aduerſis cõſtituti, maxime videtur indigere amicis, vt eos habeãt quaſi refugium, & præſidium vitæ ſuæ. Hoc idem declarat Philoſophus ex parte ætatũ. Iuuenibus enim & ſenibus eſt opus amicis, vt oſtẽdit aperte in textu. Viri quoq; & iam conſtituti in ætate amicis indigent, vt Homerus indicare videtur, cũ inquit de Diomede, qui proficiſci volebat exploratum hoſtium caſtra, ſi duo ſimul eant intelligere magis atq; agere poſſunt. & ſic patet ex parte ætatis, & cõditionibus vitæ quòd amicitia valde eſt neceſſaria: ex quo ad moralis conſiderationẽ pertinet. Notandũ quia dixit amicitiam eſſe valde neceſſariã in vita, quòd neceſſariũ ſumi poteſt aut large, aut ſtricte: neceſſariũ ſtricte eſt ſine quo homo non poteſt viuere, vt reſpirare: large eſt id ſine quo homo ſanæ mentis, & perfectus nõ poteſt feliciter viuere. Itaq; alterũ neceſſariũ eſſe videtur ad viuendũ, alterũ ad bene viuendum.

[INESSE etiam amicitia videtur.] Tertia eſt ratio ad idem probandũ, in qua loquitur de amicitia largo modo ſumpta. 3 Id quod homini naturaliter cõpetit & confert vehemẽter ad vitam humanam, pertinet ad conſiderationẽ philoſophi moralis: ſed amicitia eſt huiuſmodi, ergo pertinet vehementer ad conſiderationem philoſophi moralis. Maior eſt nota. Minor probatur. Nam eſt quædam amicitia naturalis veluti inter patrem & filium, quæ licet non ſit amicitia proprie dicta, quia eſt inter inæquales, & non requirit reciprocum amorẽ, & non præſupponit mores, tamen amicitia quædam eſt naturalis competens non homini ſolum, ſed etiam reliquis animalibus, quæ quoquo modo diligunt prolem ſuam. verum hoc præcipue hominibus competit: ex quo eos laudare ſolemus qui erga alios beneuoli ſunt. & ad hoc cõfirmandũ dicit Philoſophus, quòd experientia percipi poteſt, quanta naturaliter beneuolentia homini ad hominem inſit, cum errantibus oſtenditur iter, præbetur hoſpitium, & alia eiuſdem generis, quæ nunquam fierent niſi naturalis amor ineſſet. Notandum quòd amicitia habet magnam latitudinem, & multifariam dicitur. Nam quædam proprie dicta, quædam per ſimilitudinem, quædam vtilis, quædam iocunda, quædam honeſta, quædam naturalis vt inferius patebit. [CIVITATES 4 etiam amicitia continet.] Quarta eſt ratio. Id quod continet

ciuitates pertinet magnopere ad conſiderationē Philoſophi moralis: ſed amicitia continet ciuitates, ergo amicitia pertinet magnopere ad conſiderationē Philoſophi moralis. Maior eſt nota. Minor declaratur, quia id maxime videtur conſeruare ciuitates in quo magnā curam adhibent legūlatores, & id eſt, vt ciues ſint beneuoli & cōcordes inter ſe. Cōcordia enim videtur eſſe aliquid ipſius amicitiæ, diſcordia econtra: quare eā expellunt quoad fieri poteſt tanquā labem, & perniciem ciuitatū. Nā cōcordia, vt Salluſtius inquit, paruæ res creſcunt: diſcordia maximæ dilabūtur. & veritas Saluatoris quæ mētiri nō poteſt, Omne, inquit, regnū in ſe diuiſum deſolabi-

5 tur, & domus ſupra domū cadet, &c. [ET ſi ſint quidē amici.] Quinta ratio. Id quod magis ciuitatē cōſeruare videtur quàm iuſtitia, ad moralē philoſophum pertinet: ſed amicitia eſt huiuſmodi: ergo amicitia ad moralē philoſophum pertinet. Maior nota. Minor declaratur à Philoſopho. Nā ſi amicitia adeſt, nō eſt opus iuſtitia. Nā amicitia eſt æqualitas quædam inter amicos. quòd & ſi adeſt iuſtitia, tamē opus eſt amicitia, quia licet tribuatur cuiq; ſuum in ciuitate, tamen ſi ciues non habēt amicitiā inter ſe, nec in proſperitate nec in aduerſitate habebunt refugiū vllum, nec alia aderunt ſuprà enumerata, quæ ad bene degendā vitam requirūtur. Et ad hoc confirmādum addit Philoſophus, quòd id iuſtum quod maxime eſt tale, ad amicitiā ſpectat. quaſi dicat, cū multa dicātur iuſta, ſcilicet paternum, herile, vxorium, ciuile, id quod eſt maxime & proprie iuſtum, id eſt ciuile, videtur pertinere ad amicitiam, quia conſiſtit in quadā æqualitate: & amicitia proprie dicta eſt inter æquales. quare magna ob hāc cauſam ſimilitudo eſſe videtur, vel etiā quia ſicut iuſtum ad alios videtur oriri ex iuſtitia quadam interna quæ iuſtitia eſt potentiæ ad potentiam ſecundū Platonē, vt in fine quinti libri diximus, vel ut cum obedieutē reddimus appetitū, & tribuimus imperium rationi quod ſuum eſt: ſic ex amicitia interna ſui ad ſeipſum videtur oriri amicitia ad alios cū vertitur vir bonus ad amandos eos qui ſibi ſimiles ſint, vt patebit infrà.

6 [NON ſolū autem amicitia.] Sexta ratio. Hoc modo, Conſideratio rei non modo neceſſariæ, ſed etiam honeſtæ in vita ad moralē philoſophū pertinere videtur: ſed amicitia eſt res non ſolū neceſſaria eo pacto, vt ſuprà oſtēdimus: ſed etiā honeſta in vita erga

ea, &

ea,& eius conſideratio ad moralem philoſophum pertinet. Maior eſt clara. Minor declaratur, quia laudamus eos, qui amant amicos ſuos, & comparant ſibi copiam amicorũ, veluti optimam & pulcherrimã ſupellectilem. Præterea ſunt etiam qui tantũ tribuunt amicitiæ, vt eoſdem viros bonos atq; amicos eſſe exiſtimẽt. Ex quibus omnibus patet quantũ ſit neceſſaria cognitio amicitiæ, & eius conſideratio ad moralẽ philoſophum merito pertineat. Notandũ quòd Philoſophus dixit ſuperius amicitiam eſſe virtutem quandã aut coniunctam cum virtute, & ob hoc non videtur abſolute appellare virtutem. Nam nunc videtur eſſe virtus, nunc non videtur. Primo videtur, quia omnis virtus, aut circa actus verſatur, aut circa affectus: at amicitia eſt huiuſmodi, &c. Præterea quoquo modo ei videtur cõpetere definitio virtutis: nam amicitia propria dicta eſt habitus, eſt etiã electiuus, in mediocritate quoq; conſiſtit cum habeat exceſſum atque defectum, & reperiatur plus & minus amare quàm oportet, & etiã mediocriter quo ad nos: & item determinata ratione, quia prudens erit, & ſtudioſus habens huiuſmodi amicitiã proprie dictam. quare videbitur amicitia eſſe virtus, & nõnullis placuit eam redigi ad iuſtitiam. quidã vero eam coniunctã eſſe putauerunt cũ qualibet virtute, & pullulare ex ipſis virtutibus veluti affectus quidã, quorum ſententia non eſt contẽnenda. Nam prius videtur eſſe amor ſui ad ſeipſum, deinde ad alios: ſed tum videtur amare ſeipſum maxime atq; ſimpliciter, cũ eſt ſimpliciter bonus & ſtudioſus. vnde oritur ſentẽtia illa, quòd vir præſtãs virtute dolet cum obit mortẽ: & ſi eam ſubeat propter honeſtatem & cõmune bonum, dolet tamen, quia percipiẽdo virtutes ſuas, vehemẽter ſeipſum diligit, & cognoſcit ſe maxime dignũ vita. Talis igitur amor ſui ad ſeipſum videtur oriri ex ſumma fœcunditate perfectionis ſuæ. Amat enim ſeipſum eo quo ſtudioſus eſt, ac etiã alios ſtudioſos amat, ſimile enim fertur ad ſimile, vnde ortũ habere videtur amicitia proprie dicta: incitatur nanq; ſtudioſus ad amandos eos in quibus virtutes eſſe cognoſcit, & primũ fit beniuolentia, poſtea cõuerſatione cõſuetudineq; frequenti fit habitus, & reciproca beniuolentia. ex quo ortum eſt de ſale prouerbiũ. quare ex ijs infertur quòd amicitia videtur quoquo modo pullulare ex virtutibus veluti quidã affectus qui ſit coniunctus cum illis. Huic

ſententiæ illud Ciceronis conſonare videtur, Qui in virtute, inquit, ſummũ bonum ponunt, præclare illi quidem. ſed hæc ipſa virtus amicitiã & gignit & cõtinet, nec ſine virtute amicitia vllo pacto eſſe poteſt. Concluditur ergo quòd nunc virtus nũc coniuncta cum virtute eſſe videtur. Sed ſi ſumatur vt eſt habitus, videbitur eſſe virtus, & bonum internum: ſi vt ad alium refertur, & eſt reciproca beneuolentia, videbitur eſſe externum bonum, & nõ virtus, coniuncta tamen cum virtute quoquo modo. Sed vtrum ſit bonum internum an externũ, & nunc internum nunc externũ, inferius inueſtigabitur diligentius, vt late nobis patere poſsit natura ipſius amicitiæ.
7 [CONTROVERSIA tamen de ipſa.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm oſtẽdit quòd ad moralem philoſophũ pertinet conſideratio amicitiæ, nũc more ſuo incipit afferre opiniones priſcorum de ipſa amicitia, & refellere ea quæ ſibi videntur, & ea quæ ſunt recte dicta, trahere poſtea ad ſentẽtiam ſuam. Priſcorum igitur quidam dixerunt amicitiam eſſe ſimilitudinem quandam, ponẽtes eam ſub ſimilitudine tanquam ſub quodam genere, videbant enim hunc habitum fieri inter ſimiles, & ſentẽtiam ſuam cõfirmabant prouerbio quo dicitur, Simile ad ſimile ferri, & monedulam ad monedulam pergere. & talis opinio non videbatur nimium aberrare à dictis Philoſophi: quia amicitia quoquo modo in ſimilitudine videtur conſiſtere, nõ tanquã in genere, nec etiã ſimpliciter, quia ſequeretur quòd amicitia poſſet fieri inter colores: ſed eſt quidam reſpectus ſimilitudo, qui reſpectus fundatur in amicitia: quidam vero alij dixere contrario modo, ſcilicet quòd amicitia conſiſtit in contrarietate & diſsimilitudine, cum viderent quoſdam ſimiles inter ſe, & in arte ſua non habere amicitiam, ſed æmulationem potius. quidam alij dicunt contrà quàm dixerint illi ſuperiores. dicunt enim iſti, omnes tales qui ſunt ſimiles, eſſe ad ſe inuicẽ figulos, id eſt aduerſantes, vt de figulis dicit Heſiodus καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει, καὶ τέκτονι τέκτων, id eſt,
8 & figulus figulum odio habet, & faber fabrum, &c. [ET de his ipſis altius naturaliúsve.] Affert Philoſophus cauſas altius repetens à rebus naturalibus, quibus illi oſtendebant amicitiam conſtare, alij in contrarietate, alij in ſimilitudine. qui dicebant amicitiam conſiſtere in cõtrarietate, afferebãt exemplum

plum rerum naturalium,quòd ſicut ſe habet in rebus naturalibus,ſic & in amicitia:ſed in illis multa conueniunt ad vnum, & conferunt ſibi inuicē:ergo & ſic erit in amicitia. Maior videtur valere per ſimilitudinē ſufficiētem,quia in multis imitamur naturā,veluti in ijs quæ fiunt per artem. Minor declaratur authoritate Heracliti & Euripidis,qui dixit terrā areſa ctam expetere imbrem , & aerem prægnantem imbre affectare vt effundatur in terram. & Heraclitus quoq; inquit,contrarium conferre ſuo contrario,& ex diſsimilibus oriri pulcherrimum contētum vniuerſi,vt dicit in textu. Poſtea affert rationē eorum qui dicebant ipſam eſſe ſimilitudinē,Sicut fit in rebus naturalibus,ſic fit in amicitia:ſed in illis fit vt ipſæ conſiſtant in ſimilitudine,ſic erit in amicitia. Patet ratio authoritate Empedoclis, qui dicere ſolebat quòd ſimile appetit ſimile,& res habentes ſimilitudinem habent inter ſe concordiam quæ eſt quaſi quædam amicitia. Notandum quòd Philoſophus affert iſtas ſentētias priſcorum de amicitia inter ſe contrarias,non tamen affert vllam ſolutionē,quia hæc in proceſſu ſuo etiam patebunt. Dicere tamen poſſumus pro maiore declaratione quòd ſimile appetit ſimile per ſe:fugit vero ſimile,per accidens. Nam ſi faber odit fabrum,vel figulus figulum,id non eſt per ſe,nec ea ratione qua figulus eſt aut faber,ſed quia impedit alter alterius lucrū:quòd ſi remoueatur impedimentū lucri vel honoris & huiuſmodi,amabit alter alterum propter ſimilitudinē & conuenientiā quæ eſt inter eos. Similiter dicendū eſt de contrarijs. Nam contrarium fugit cōtrarium ſuum per ſe,quia alterū alterum corrumpit. ſed quando dicimus contrarium pergere ad cōtrarium non per ſe,ſed per accidēs videtur appetere,vt in medicina. Nam qui ſentit offenſionem per calorem,appetit frigidū non per ſe,ſed vt per calidum expellat id quod ſibi affert nocumentū. Bene ergo dicimus quòd ſimile appetit ſimile per ſe,fugit autem per accidens:econuerſo autem dicitur in contrarietate: amicitia ergo cōſiſtit in ſimilitudine & æqualitate. vnde ſi alter alterum amicorum excedit, oportet vt talis inæqualitas redigatur ad quādam æqualitatē ſi debeat conſtare amicitia.

[AT enim naturalis quidem.] Nunc Philoſophus poſthabitis opinionibus eorum qui de amicitia loquebantur ſecundum res naturales, perquirit eas quæ accommodatæ erant 9

philoſopho morali,& ſecũdum quod pertinet ad moralem philoſophum loqui de ijs.Cum enim loquamur de moribus poſthabendæ ſunt ſententiæ rerum naturalium ne confundantur ſcientiæ,& miſceantur naturalia moralibus. & affert duo conſideranda,ſcilicet vtrum inter omnes homines amicitia fiat,an non fiat inter prauos,& vtrum vna an plures ſint ſpecies amicitiæ. [Q_vi nanque putant.]Soluit Philoſophus dubitationem, quæ bifariam introduci poteſt & bifariam ſolui.Primo modo introduci poteſt hoc pacto, vtrum ſit vna ſpecies amicitiæ,an ſint plures ſpecies.Illi qui putant ex eo eſſe vnam ſpeciem quia amicitia videtur eſſe & differre ſecundum magis & minus, arguebant hoc pacto,In quibus eſt magis & minus,non eſt vnum genus,quod habet plures ſpecies.at amicitia dicitur ſecundum magis & minus, ergo amicitia non eſt vnum genus quod diuidatur in plures ſpecies, ſed eſt vna tantum ſpecies, quæ dicitur ſecundum magis & minus. Maior eſt nota.Nam ſpecies diſtinctæ ex oppoſito ſub aliquo genere ſunt æque ſub ipſo, vt homo & equus,& non dicitur homo magis animal licet nobilius dicatur animal,quia in eo quòd animal ſunt videntur habere cõmunem rationem,& magis & minus non facit differre ſpecie, veluti albedo que eſt magis albedo,& in maiore gradu quàm alia,non differt tamen ſpecie ab alia albedine. Minor quoq; patet, quòd amicitia dicitur magis & minus amicitia, vt in maiore gradu inter hos quàm inter illos.quare vna erit ſpecies amicitiæ. Hæc quæſtio taliter introducta ſoluitur negando maiorem illam quæ dicebat quòd ea quæ habent magis & minus non ſunt diuerſa ſpecie.Nam aliqua ſunt differentia inter ſe ſpecie,& ſuſcipiunt magis & minus,dicit Philoſopſus,& non ponit exempla,ſed dicit ſe antea dixiſſe, ſcilicet aut in hoc libro aut in alijs ante iſtum editis, tamen nos poſſumus afferre nonnulla talia,vt actus & potentia, ſubſtãtia & accidẽs quæ ſunt diſtincta inter ſe magis quàm ſpecie, & tamen reſpectu entis habent magis & minus. Nam ſubſtantia magis dicitur ens quàm accidens ſecundum communem opinionem. Cæterum vtrum ens prædicetur vniuoce de x.prædicamentis ſecundum nonnullos Philoſophos, an æquiuoce,an per analogiam, non eſt præſentis operis.Sufficit ad hoc noſtrum propoſitum, quòd aliqua ſunt diuerſa

ſpecie,

ſpecie, quæ tamen ſuſcipiunt magis & minus.hoc etiam exẽplum afferri poteſt de materia & forma. Nam forma dicitur magis natura,quàm materia, vt oſtendit Philoſophus in ſecũdo Phyſicorum. Sic ergo primo modo exponitur textus. Quærendum eſt vtrum vna ſit ſpecies amicitiæ,an plures: & ſtatim reſpondet dicendo,qui nanque putant eſſe vnam tãtum ſpeciem amicitiæ propterea mouentur,quia ſuſcipit magis & minus:& ſtatim reſpondet quòd ij non ducuntur ſufficienti ſigno,quia multa ſunt quæ ſuſcipiunt magis & minus & tamẽ ſunt diuerſa ſpecie inter ſe. Hæc prima expoſitio eſt communis,alia afferri poteſt non minus accommodata mẽti Philoſophi,talis ſcilicet vt non quærat Philoſophus vtrum amicitia ſit vna ſpecies, an habeat plures ſpecies:ſed quærat vtrum ſit vna ſpecies,id eſt vna cõmunis ratio amicitiæ quæ æque cõpetat omni amicitiæ, an ſint plures ſpecies & rationes amicitiarũ quæ conueniãt in cõmuni nomine amicitiæ, rationes tamen illarũ ſint diuerſæ ac ſi æquiuoce prædicaretur amicitia de illis.Illi igitur qui putabãt eſſe vnam ſpeciem, & vnam rationem amicitiæ vniuoce competentem amicitijs cunctis,mouebantur ex eo,quia in illis quæ ſuſcipiunt magis & minus eſt vna ratio cõmunis cõpetens omnibus:at in amicitia eſt magis & minus, ergo in amicitia eſt communis ratio competens omnibus æque amicitijs,& non erunt plures amicitiæ rationes ſicut in coloribus albis. Cõtra hanc ſentẽtiam ſic introductam & probatam, Philoſophus irruit negando maiorem, ſcilicet quòd nõ videntur illi duci ſufficienti ſigno cum dicunt eſſe cõmunem vnam rationem æque cõpetentem ijs quæ ſuſcipiunt magis & minus. Nam ſubſtantia & accidẽs non habent vnam rationẽ cõmunem æque cõpetentem ambobus,quanuis ens magis & prius dicatur de vno quàm de alio,id eſt de ſubſtantia quàm de accidente ſecundum cõmunem opinionem. quare non valet illa veſtra ratio & maior. Notandum pro ſecunda expoſitione allata quòd amicitia ſumi poteſt vt vnus communis cõceptus,& diuidi in vtilem,iocundam & honeſtã,& vna dicetur magis amicitia quàm alia, ſcilicet honeſta magis dicetur amicitia quàm vtilis vel volũtaria. quare dicetur ſecundum magis & minus definitio illa quæ eſt,beniuolentia mutua non latens, vt patebit inferius, competet magis amicitiæ honeſtæ quàm alicui alteri: ex quo

V

prædicabitur amicitia per analogiã,vt magis cõpetat honeſta amicitia,& priuſquã alijs,& de alijs,inquã,prædicetur per ſimilitudinẽ quandã rationis,vt cõueniant in nomine,& ſimilitudine rationis,vt per analogiam prædicetur,vt diximus.

De amabili. CAPVT II.

11 *Patebunt autẽ hæc fortaſſe,ſi ipſum amabile*
fuerit notum. Nõ enim omne quoduis ama-
12 *tur,ſed ipſum amabile. Hoc autẽ,aut bonũ,*
aut iucundum,aut utile eſt. Atq; id utile ui-
debitur eſſe per quod efficitur aliquod bonum aut uolu-
ptas. Quare fit ut amabilia ſint ipſum bonũ & iucũdum,
13 *ut fines. Vtrum igitur ipſum bonũ ament homines, an id*
quod ipſis eſt bonum? Diſcrepant enim nonnũquam hæc.
Similiter & circa ipſum iucundũ. Videtur autẽ id quiſq;
amare,quod bonũ eſt ſibi. Et eſſe ſimpliciter quidem ama
bile,ipſum bonum: unicuiq; autẽ,id quod eſt unicuiq; bo
num. Amat autem quiſq; non id quod eſt ſibi bonum, ſed
quod apparet. neq; quicquam id refert. erit enim ipſum
14 *amabile apparens. Cum itaq; tria ſint ea propter quæ ho*
mines amant, circa beneuolentiã quidem inanimatarũ re-
ἀντιφίλησις. *rum,non dicitur amicitia. quippe cũ non ſit* reciprocus*
amor,neq; uoluntas boni illarũ. Eſt enim ridiculũ forſi-
tan,uino bonum quẽpiam uelle. quod ſi uult: ſaluum illud
uult eſſe,ut habeat ipſe. at oportere aiunt amico bona il-
εὔνους. *lius gratia uelle. Eos autẽ qui hoc modo uolunt bona,* be*
neuolos dicunt: ſi non idem,& ab illo fiat. Mutuam nãq;
beneuolentiã,amicitiã eſſe dicunt. An adiungendũ eſt,nõ
latentẽ? Sunt enim cõplures iis beneuoli,quos non uiderũt:
putant autem ſtudioſos eſſe,uel frugi. Atq; fieri poteſt,ut
illorũ etiam quiſpiam eodẽ ad hos modo afficiatur. Igi-
tur hi mutuo quidem ſibi beneuoli eſſe uidentur. Amicos

autem

autem ipſos quodãmodo quiſpiam dixerit latentes, ut erga ſeſe mutuo ſunt affecti. Oportet ergo amicos mutuam habere beneuolentiam, & uelle ſibi mutuo bona non latentes: ob unum quid eorum quæ dicta ſunt.

COMMENT.

PATEBVNT autem hæc fortaſſe ſi ipſum.] Hoc eſt ſecũdum capitulũ huius tractatus, in quo poſteaquàm oſtendit pertinere ad moralẽ philoſophum conſiderare de amicitia, & poſtquam attulit controuerſias priſcorũ naturaliter loquentium, & eas poſthabuit, & attulit quæſtiones conſiderandas de ipſa ſecundũ morales, nunc inueſtigare intẽdit definitionem amicitiæ, & videntur hæc cõtinuari cum dictis in præcedenti capitulo, quia dixit quærendũ eſſe vtrum plures an vna ſit ſpecies amicitiæ, & ideo ſtatim dicit hoc fore manifeſtum ſi cõſiderabimus obiectũ amicitiæ, id eſt ipſum amabile. Diuiditur autem hoc capitulũ in duas partes. In prima inueſtigat genus ponẽdum in definitione amicitiæ quod eſt beneuolentia: in ſecunda differentias ponendas in eadem definitione quæ ſunt duæ, ſcilicet mutua & non latens. Dicit igitur primo Philoſophus quòd patebũt hæc, ſcilicet vtrum ſit vna ſpecies amicitiæ an plures: ſi innoteſcat nobis ipſum amabile vel amãdum quod eſt obiectũ amicitiæ. & hoc probatur tali ratione: Illud circa quod verſatur amicitia, & operatio eiuſdem eſt obiectum ipſius. at amabile eſt huiuſmodi: ergo amabile eſt obiectum circa quod verſatur amicitia, & operatio eius, ſiue amor, ſiue amatio dicatur. Maior declarari exemplis poteſt. Nam ſicut ens eſt obiectum propriũ intellectus, ſimiliter color ſeu viſibile ipſius viſus, ſic obiectum amicitiæ erit id, circa quod amicitia & eius operatio verſatur. Maior eſt clara quòd amabile vel amãdum eſt obiectum adæquatũ, & proprium ipſius amicitiæ, vt patet. [HOC autem aut bonum.] Inuento & probato quòd amabile eſt obiectum adæquatũ ipſius amicitiæ, incipit nũc diuidere ipſum in ſuas ſpecies, dicẽdo quòd amabile aut eſt bonum, aut vtile, aut iocundũ, & hæc ſunt tria, quæ amare ſolemus. Præter hæc autem nullũ videtur eſſe amabile. Vlterius intelligendũ quòd iſtorum duorum vtrunque, ſcilicet bonum & iocundum eſt vt finis: vtile autem videtur eſſe ad finem, & non finis, ſicut

diuitiæ,& medicinæ quæ ſunt ad vlterius,id eſt ad finem ordinata. Dubitatur quia non videtur verũ quòd amabile diuidatur eo modo quo diuiſit Philoſophus,quia bonũ videtur cõprehẽdere vtile,& iocundũ,& eſſe tanquã genus quoddam, cũ vtile dicatur bonũ,& etiã iocundũ. dicendũ quòd Philoſophus accipit hic bonũ quod eſt aut finis aut ad finẽ,& accipit bonũ confuſe,& prout ex oppoſito diſtinguitur cõtra iocun-
13 dum vel vtile,vt patet. [VTRVM igitur bonũ.] Affert dubitationẽ quandã Philoſophus & eã ſoluit,quæ talis eſt. Diſtributum eſt amabile in tres ſpecies,in bonũ,vtile & iocundum. Iſta interdũ diſcrepare vidẽtur,quia aliud eſt bonũ ſimpliciter,& aliud ſecundũ quid,& quod alicui dicitur bonũ: & alio modo ſumitur bonũ abſolute,& alio modo bonũ apparens, ſic etiã vtile & iocũdum. Vtrũ igitur dicis eſſe amabile bonũ ſimpliciter,an id quod dicitur eſſe alicui bonũ? Reſpõdet Philoſophus quòd quiſq; videatur amare id quod eſt ſibi bonũ. Poſtea dicit quòd ſimpliciter,id eſt abſolute & ſine vlla exceptione amandũ,& amabile eſt id quod eſt ſimpliciter,& abſolute bonũ. Cuiq; autem, id quod cuiq; eſt bonũ. demũ concludit quòd quiſq; amat id quod ſibi apparet bonũ,ſiue ſit apparens,& etiã vere exiſtens,ſiue ſit tantũ apparens,& non vere exiſtens. quare amatur id quod apparet eſſe bonũ. Nã ſiue ſimpliciter ſit ſiue nõ ſit,dũmodo appareat,amatur atq; expetitur ſub ratione boni,eſt tamẽ aut bonũ ſimpliciter,aut bonum apparens. vnde Philoſophus in tertio de anima: Quocirca ſemper quidẽ ipſum appetibile mouet, idq; eſt aut bonum,aut apparens bonũ. Ex dictis Philoſophi emergere videtur quaſi amicitiæ genus,id eſt amor ſiue beniuolẽtia,quæ deducitur ex re amanda,& eſt ab amante ad id quod amatur. & quãuis non explicauit genus amicitiæ, nos tamẽ poſſumus afferre & elicere ex dictis eius,dicẽdo quòd amicitia eſt beniuolentia. verũ ſicut amabile,aut eſt ſimpliciter,aut apparens: ita beniuolẽtia ſimpliciter erit circa ſimpliciter amandũ: beniuolentia apparens circa amandũ ſiue amabile apparens,&
14 ſimiliter amicitia. [CVM itaq; tria ſint ea.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua inueſtigato iam genere inquirit differentias ponendas in definitione amicitiæ. dictũ eſt enim quòd amicitia eſt beniuolentia,& beniuolẽtia eſt genus: nunc oſtendit quòd eſt mutua,quæ differentia eſt prima,& oſtẽdit

hoc

hoc pacto, Omnis reciprocus amor eſt mutua beneuolentia, amicitia eſt reciprocus amor: ergo amicitia eſt mutua beneuolentia. Patet ratio per hoc quòd amicitia non dicitur circa inanimata, quia ibi nõ eſt reciprocus amor nec volũtas boni illorũ gratia. Nã in hoc maxime conſiſtit amicitia, ſcilicet in velle bonũ alicui gratia ipſius cui bonũ volumus. & dicit Philoſophus quòd eſt amor quidã erga inanimata, non tamẽ illorum gratia: ergo nõ eſt ibi volũtas boni ipſorũ, nec beneuolẽtia mutua, nec amicitia. [AN adiungendũ eſt.] Hucuſq; 15
declaratum eſt quòd amicitia eſt beneuolẽtia mutua, ſed hoc nõ ſufficit, cũ mutua beneuolẽtia poſsit eſſe etiã inter eos qui ſeſe nunquã viderunt, & ſe inuicem amant, & alter neſcit de altero: quare Philoſophus addit aliam particulã, & differentiam, ſcilicet nõ latẽtem, vt habeamus perfectam definitionẽ amicitiæ, ſcilicet quòd amicitia eſt beneuolentia mutua, non latẽs: cui definitioni aſsignatæ in genere cũ additur propter vnũ aliquid prædictorũ, ſcilicet aut propter bonũ, aut iocundum, aut vtile, videntur conſtitui ſpecies amicitiæ differẽtes inter ſe, vt patebit in ſequẽti capitulo. Dubitatur circa definitionem allatã amicitiæ, & primo circa genus, quia beneuolẽtia non poteſt eſſe genus amicitiæ. Id quod eſt principiũ amicitiæ non poteſt eſſe amicitia: at beneuolẽtia eſt principium amicitiæ: ergo beneuolẽtia non poteſt eſſe amicitia, nec ecõtra. Maior eſt nota, quia principiũ non eſt id cuius eſt principium, vt punctus eſt principiũ lineæ, tamẽ non eſt linea: vnitas eſt principiũ numeri, tamen non eſt numerus. Minor patet authoritate Philoſophi, qui in ſequẽtibus dicit beneuolẽtiam eſſe principiũ amicitiæ: ergo concluſio vera. Dubitatur circa differentiã primam, quia nõ videtur quòd ſit mutua, & hoc exẽplo oſtendi poteſt. Nam accipio amicitiã Socratis & Platonis, & patet quòd amicitia Socratis nõ eſt illa Platonis, nec contra. Nã accidens vnũ non poteſt ſimul eſſe in duobus ſubiectis realiter diſtinctis. quare amicitia quæ eſt in Socrate eſt ſua & ipſius Socratis, & amicitia quæ eſt in Platone eſt ipſius Platonis: ergo nõ eſt beneuolẽtia mutua. Præterea matres & patres amant filios ſuos paruos, eo etiã tempore quo non amãtur ab illis nec cognoſcũtur. Non eſt igitur ibi mutua beneuolẽtia, & tamẽ dicitur eſſe amicitia matris ad filium vel patris ad eundẽ: ergo ſuperfluum fuit ponere mutuam in

definitione illa. Dubitatur circa aliam particulam,& differentiam illam,ſcilicet non latentem,quia videtur ſuperflua. Sumamus enim Socratem & Platonē,& dicamus quòd alter alterum viciſsim amat,& tamen Socrates neſcit amorē Platonis, & Plato amorem Socratis, & ſi vterque amat atque amatur:ibi cum ſit mutua beneuolentia,eſt amicitia,licet lateat,quia eius manifeſtatio non videtur aliquid amicitiæ adiungere. Nam ponamus quòd poſtea ſciant,ita vt illa beneuolētia mutua quæ antea latebat, fiat non latēs, quid poſtea? nihil enim accedere videtur beneuolentiæ mutuæ ex tali manifeſtatione,quia in vtroque eſt beneuolentia mutua vt erat antea,quare ſuperflua erit illa particula. Oppoſitum tamen Philoſophus attulit vt vidimus,& eius ſententia videtur eſſe vera,& partes rectè poſitæ in illa definitione, & definitio bene aſsignata,cum conſtet ex genere & differentijs tanquam ex partibus eſſentialibus,& definitio videatur ſegregare amicitiam ab omnibus alijs quæ non ſunt amicitia,& item conuerti cum ſuo definito, ita vt omnis amicitia ſit beneuolentia mutua non latens,& omnis beneuolentia mutua non latens ſit amicitia.verum pro declaratione præmittendæ ſunt quædā diſtinctiones,& primo intelligendū quòd beneuolentia ſumi poteſt vt quoddā cōmune genus, quod diuidatur in amicitiam & beneuolentiā,ita vt amicitia dicatur beneuolētia,& beneuolētia item vt ſpecies alia ex oppoſito diſtinctè dicatur beneuolentia,ſicut diſpoſitio & habitus appellantur cōmuni nomine diſpoſitionis.nam habitus eſt diſpoſitio,& item diſpoſitio eſt diſpoſitio.Nam quædā eſt diſpoſitio quæ non eſt habitus,& tamē omnis habitus eſt diſpoſitio, vt docet Philoſophus in prædicamentis.Nam diſpoſitio illa, quæ videtur eſſe ſpecies,& opponitur ex oppoſito habitui, dicitur eſſe de facili mobilis,& habitus de difficili, & tamē ambo collocantur ſub diſpoſitione tanquam ſub quodā cōmuni genere,ſi ſequamur eos qui dicunt diſpoſitionē & habitū differre vt ſpecies diſtinctas & collocatas ſub eodē genere diſpoſitionis: & ſicut ibi diſpoſitio ſpecies cum non habeat aliud nomen,ſumit nomē generis:ſic in hoc loco beneuolentia ſumet nomē generis ſic dicti.Præterea alia affertur diſtinctio quòd amicitia conſiderari multifariā ſolet. vno modo vt eſt qualitas quædā abſoluta,& nō mutua,nec habens relationē,

vt

vt eſt amicitia matrũ ad filios, quæ cõſideratur vt eſt qualitas quædam in matre non habens correſpondentiã in filio:ideo largo modo dicitur amicitia.Itẽ amicitia conſiderari poteſt ſignificans relationẽ quandam æquiparantiæ, quæ fundatur in qualitate illa abſoluta, ſicut ſi duæ albedines æqualis gradus ſint ſimiles. Conſiderãtur autem ibi duo,ſcilicet albedo quæ eſt fundamentũ,& relatio,ſcilicet ſimilitudo quæ fundatur in albedine:albedo autem ipſa primo in ſubiecto eſt ſuo, eodẽ pacto fit in amicitia,vbi eſt relatio æquiparantiæ.Nam ſi in vno extremo ponitur amicitia,oportet & in altero poni,vt in Socrate & Platone ponitur altera alteri reſpõdens, & hæc amicitia hucuſq; eſt beneuolẽtia mutua. Itẽ tertio modo cõſideratur amicitia,vt accedat alter reſpectus,ſcilicet vt vterq; ſciat beneuolentiã alterius,& ſic erit amicitia integra, vt ſumitur in definitione à Philoſopho.Nã prima eſt impropria.Secũdo modo eſt etiam imperfecta licet proprius accedat.Tertio modo eſt amicitia definita à Philoſopho.His diſtinctionibus præmiſsis reſpondere poſſumus dubitationibus.Ad primã quòd beneuolẽtia non poteſt eſſe genus amicitiæ,cum ſit principiũ eius.Reſpondetur per diſtinctionẽ ſuperius factã,quòd amicitia non eſt beneuolentia quæ eſt ſpecies,ſed beneuolẽtia quæ eſt genus.at cũ dicitur quòd beneuolentia eſt principiũ,conceditur de beneuolẽtia quæ eſt ſpecies:ſicut diſpoſitio quæ eſt ſpecies eſt principium habitus,& tali ratione non eſt genus,ſed illa eſt genus quæ de vtriſq; dicitur ſpeciebus,& ſic amicitia erit vna ſpecies ſub genere beneuolentiæ collocata. Ad ſecũdam dubitationẽ cum dicitur quòd illa particula,ſcilicet mutua eſt ſuperflue poſita à Philoſopho,quia amicitia quæ eſt in Socrate eſt propria Socratis, & quæ eſt in Platone eſt ipſius Platonis:ergo non eſt mutua, quia nõ migrat de ſubiecto in ſubiectũ.Reſpõderi poteſt per diſtinctionem illam,quòd non accipitur hic mutua, vt amicitia trãſeat de ſubiecto in ſubiectum,id eſt ab amico in amicum,ſed accipitur hic reſpectus & relatio æquiparãtiæ ſecundum ſimilitudinẽ,vt amicitia quæ eſt in Socrate ſit ſimilis amicitiæ quæ eſt in Platone,non autem tranſeat in Platonem.& eodem modo amicitia quæ eſt in Platone ſit ſimilis amicitiæ quæ eſt in Socrate,non autem tranſeat in Socratem,ſed ſit ſimilitudo & correſpondentia quædam,vt par pari referatur

quaſi repaſsio quædam,& illæ duæ amicitiæ differant tantum numero,& ſpecie conueniant, vt ſint eadem amicitia,& eiuſdem rationis ſi habent idem obiectum.& hoc pacto neceſſario ponitur mutua,quia mutuo ſe referũt. Sed cũ dicebatur matris ad filium eſt amicitia,& tamen non eſt mutua,reſpondetur quòd talis amicitia dicitur largo modo,vt diſtinctione ſuprà allata oſtendimus,& non dicitur proprie amicitia,eo modo quo proprie ſumitur. Ad tertiam dubitationem,cum dicebatur quòd illa particula non latens ſuper flue ponitur, quia nihil adiungi videtur amicitiæ ex eo quòd ſit manifeſta, quia eodẽ modo cũ ſit mutua beniuolentia in Socrate & Platone,erit amicitia ſiue ſciãt illi,ſiue neſciãt ſe amare & amari. Dicendũ quòd neceſſario requiritur illa particula ad perfectam definitionẽ amicitiæ,quia ibi eſt relatio quædã quæ adiungitur ei,& fit mutatio quædã in ſubiectis: quæ cum antea neſcirent ſe amari, poſtea ſciunt,& talis cognitio multum facit ad conſtituendam perfectam amicitiam:quare non fruſtra ponitur illa particula,non latens.

De ſpeciebus amicitiæ. CAPVT III.

φιλήσεις. *Differunt autem hæc ſpecie,* & amores er-*
16 *go & amicitiæ. Tres igitur ſunt amicitiæ*
17 *ſpecies, æquales numero amabilibus ipſis.*
ob unumquodq; enim eſt mutuus amor,nõ
18 *latens. Atq; qui ſeſe mutuo amant,hoc bona ſibi inuicem uolunt quo amant. Qui igitur ob utilitatẽ ſe mutuo amãt, non per ſe amant: ſed quo aliquod ex ſeſe mutuo capiunt bonũ. Similiter & qui amãt ob uoluptatẽ,non enim facetos amãt,quia ſunt tales: ſed quia ipſis afferũt uoluptatẽ. Qui igitur ob utilitatẽ amant,ob ſuum diligunt bonũ. Et qui ob uoluptatẽ,ob id quod eſt ipſis iocundũ. & nõ quo talis eſt is qui amatur, ſed quo eſt utilis aut iucundus. Per accidẽs igitur hæ ſunt amicitiæ. nõ enim amatur quomodo talis eſt is qui amatur:ſed quo uel bonũ aliquod affert,uel*
19 *uoluptatẽ. Tales autẽ amicitiæ, facile diſſolui poſſunt,nõ*

perma

permanentibus ipſis ſimilibus. Nam ſi non ulterius iucun
di ſint aut utiles, amare deſiſtunt. Vtilitas autem non per=
manet, ſed aliàs alia fit. Dimoto igitur eo propter quod
erant amici, diſſoluitur & amicitia, utpote quæ ob illud
erat. Maxime autē amicitia talis in ſenſibus fieri uidetur. 20
Huius enim ætatis homines, non uoluptatem, ſed utilitatem
ſequuntur: & in ijs iuuenibus, atque uiris, qui ſuæ ſtudent
utilitati. tales autem nec multum ſimul uiuunt. interdum
enim nec ſunt iucundi, nec indigent igitur tali cōgreſſio=
ne, ſi non ſint utiles. Nam eouſque iucundi ſunt, quouſque
boni conſequendi ſpem habent. Cum his amicitijs & ho=
ſpitalitiam ponunt. Iuuenum autem amicitia, ob uolupta=
tem conſtat. uiuūt enim cum affectu. & id maxime ſequū 21
tur, quod eſt ſibi ipſis iucundum, & præſens. At cum mu
tatur ætas, alia fiunt & ipſa iucunda. quocirca cito fiunt
amici, citoq; deſiſtunt. nam ſimul cum eo quod ipſos affi=
cit uoluptate, & amicitia ipſa mutatur. talis uero uolupta
tis, celeris fit mutatio. Proni ſunt etiam ipſi iuuenes ad
amores. Plurimum enim amatoriæ amicitiæ perturbatio=
ne fiunt, & ob uoluptatem. Quapropter amant, & cito
deſiſtunt, eadem die propoſitum ſæpe mutantes. Hi uolūt
totos dies unà uerſari, ſimulq; uiuere. ſic enim fit ipſis id
quod per amicitiam ſuam affectant. Bonorum autem ami= 22
citia, ſimiliumq; uirtute perfecta eſt amicitia. Hi nanque
mutuo ſibi bona ſimiliter uolunt, quo boni ſunt. Boni ue=
ro ſunt per ſeipſos. Atque ij maxime ſunt amici qui bona 23
amicis illorum gratia uolunt. Propter ſeipſos enim ita ſe=
ſe habent, & non per accidens. Permanet igitur horum 24
amicitia, quamdiu ſunt boni. At uirtus res permanens eſt.
Atque horum uterque bonus eſt ſimpliciter, & amico. 25
Boni enim ipſi, & abſolute, & ſibi mutuo boni ſunt. &

utiles & iucundi ſimuli modo. Nam boni, & abſolute, &
ſibi mutuo ſunt iucundi. Singulus enim propriæ actiones
ſunt uoluptati: & quæ ſunt tales. Bonorum autem actio-
26 *nes tales ſunt, aut ſimules. talis autem amicitia, non ſine ra-*
tione permanens eſt. coniungũtur enim in ipſa omnia quæ
in amicis eſſe oportet. Nam omnis amicitia aut eſt ob bo-
num, aut ob uoluptatem, uel ſimpliciter, uel amanti, & ob
ſimulitudinem quandam. hæc autem omnia bonorum per
ſeipſos amicitiæ inſunt. huic enim ſimules ſunt & cæteræ.
Et id quod eſt abſolute bonum, eſt & iucundum ſimplici
ter. Maxime igitur hæc ſunt amabilia: & amare ac amici
27 *tia, in his eſt maxime, & optima amicitia. Sunt autem me-*
rito tales amicitiæ raræ. pauci enim ſunt tales. Tempore
inſuper & conſuetudine opus eſt. Secundum enim pro-
uerbium, non fit ut mutuo ſe cognoſcant, priuſquam ſimul
conſumant dictam ſalis menſuram. Nec igitur fit, ut prius
recipiant ſe, ſintq́; amici, quàm amabilis utrique uideatur
eſſe atq; credatur uterque. Qui uero ea celeriter inter ſe-
ſe mutuo faciunt, quæ ad amicitiam attinent, uolunt qui-
dem eſſe amici: ſed non ſunt, niſi ſint & amabiles, & id-
ipſum ſciant. Amicitiæ nanque uoluntas, non amicitia ce-
leriter fit. Hæc igitur & tempore, & cæteris perfecta eſt
amicitia: & per hæc omnia fit. & utrique ſimulis eſt ab
utroque, quod quidem amicis inſit oportet.

COMMENT.

16 DIFFERVNT autem illa tria nimirum ſpecie.] Hoc eſt tertium capitulũ huius tractatus, in quo poſteaquàm aſsignauit definitionem amicitiæ, & eam probauit: nunc diuidit eam in plures ſpecies, declarando quo pacto diſtinguuntur: & ſic quoquo modo apparebit ſolutio dubitationis ſuprà allatæ in primo capitulo, ſcilicet vtrũ ſit vna ſpecies an plures. Diuiditur autem hoc capitulũ in duas partes.

In pri

In prima declarat duas ſpecies amicitiæ, quarũ vna eſt ad vtilitaté, alia eſt ob iocunditaté. In ſecunda declarat aliam ſpecié quæ eſt ob bonitaté vbi cōſiſtit amicitia propriè dicta. Affert igitur in primis tres cōcluſiones probandas. Prima eſt, quòd tres ſunt ſpecies amicitiæ, & probatur hoc pacto: Quot ſunt amabilia ſpecie diſtincta, tot ſunt ſpecies amicitiæ quæ circa illa verſantur: ſed ea quæ amatur ſunt tria diſtincta ſpecie: ergo & tres erũt amicitiæ ſpecie diſtinctæ, id eſt tres ſpecies amicitiæ. Maior eſt nota per diuiſioné antea allatã, quòd amandũ triplex eſt, ſcilicet aut vtile, aut iocundũ, aut bonum. Minor quoq; declaratur. Nam amicitia debet diſtingui ſecũdũ diſtinctioné obiecti ſui, quod ſuprà tripliciter eſt diuiſum. Notandum quòd potétiæ & habitus diſtinguũtur per operationes, & per obiecta, vt dicit Philoſophus in libro de Anima, & ſic ex diuerſitate obiectorũ ſumitur diuerſitas, & actuũ, & potétiarũ atq; habituũ. Cum igitur obiectum amicitiæ ſit triplex, amicitiæ tres erunt ſpecies. [OB vnũquodque enim iſtorũ.] 17
Affert ſecũdam concluſioné hoc pacto: Omne id cui cōpetit aſsignata definitio amicitiæ eſt amicitia: ſed iſtis tribus ſpeciebus ſuprà nominatis cōpetit aſsignata definitio amicitiæ: ergo illæ tres ſpecies dictæ ſunt amicitiæ. Patet ratio, quia amicitiæ quæ eſt ob vtile cōpetit, vt ſit beniuolentia mutua nō latens, & amicitiæité quæ eſt ob iocundũ, & item ei quæ eſt ob bonũ. Notandũ quòd amicitiæ nō eſt vna ratio formalis quæ æquè cōpetat iſtis tribus amicitijs, & vniuoce, nec etiam æquiuoce: quare collocari videtur amicitia ſic ſumpta inter æquiuocũ & vniuocũ, vt prædicetur de partibus ſubiectiuis & iſtis tribus ſpeciebus per analogiam quandã, & per ſimilitudinem rationis: vnde amicitiæ nomen & ratio cōpetet ijs tribus ſpeciebus amicitiæ, nō tamen æque. Nam primo & ſimpliciter cōpetet illi quæ eſt ob bonum: poſtea vero & per ſimilitudinem competet illis alijs ſpeciebus amicitiæ. Nam dicentur amicitiæ & beniuolentiæ mutuæ non latentes, ob ſimilitudinem quam habent cum amicitia quæ eſt ob bonum, quæ ſimpliciter eſt amicitia, & vera beniuolentia mutua non latens & propriè dicta. Notandum quòd amatio eſt affectio vel operatio quædam amicitiæ, non tamen omnis. Iſta enim habent ordinem, vt vbi eſt amicitia, ſit amatio, & non econtrà. Nam eſt aliquando amatio vbi non eſt amicitia.

[QVI

18 [QVI igitur ob vtilitatẽ.] Affert tertiã concluſionẽ Philo
ſophus,qua poſtquã diuiſit amicitiã in ſpecies ſuas,incipit cõ-
ſiderare de vtili & iocunda,quòd non ſunt per ſe,ſed per ac-
cidens amicitiæ. Probatur, amicitia quæ eſt inter eos qui ſe-
ipſos nõ propter ſe amant,ſed propter aliquid aliud, non eſt
amicitia per ſe,ſed per accidens:ſed amicitia quæ eſt ob vtili-
tatem, & ea quæ eſt ob voluptatem eſt huiuſmodi:ergo tales
amicitiæ non ſunt per ſe,ſed per accidẽs. Maior eſt nota,quia
ſi amamus aliquẽ ob pecuniã, profectò pecuniã amamus per
ſe:illũ vero per accidẽs,& ob aliquid aliud, & ob ipſam pecu-
niã. Minor declaratur,quia in amicitia vtili amatur vtilitas qui
dẽ per ſe,& amicus ille per accidẽs:ſimiliter eſt de iocũda, vt
ſi quis amat facetũ ob voluptatẽ, amat quidẽ voluptatẽ per ſe,
facetum vero per accidẽs,& ſic tales amicitiæ dicũtur eſſe per
19 accidens,vt aperte dicit in textu Philoſophus. [ATQVE ta
les amicitiæ facile.] Nũc declarat Philoſophus quod iſtæ duæ
amicitiæ quæ fundãtur in vtilitate,aut voluptate facile diſſol-
uuntur hoc modo:Illæ amicitiæ quarũ cauſæ facile ceſſant, fa
cile etiam diſſoluũtur:ſed amicitiæ quæ ſunt ob vtilitatem aut
voluptatem ſunt huiuſmodi; ergo tales amicitiæ facile diſſol-
uuntur. Patet ratio,quia remota cauſa per ſe alicuius effectus
à qua talis effectus dependet, remouetur etiam ille effectus:
vnde cũ cauſæ huiuſmodi amicitiarũ vtiles & iocundæ facile
mutentur,quæ ſunt vtilitas & voluptas,facile diſſoluuntur ta
les amicitiæ. Nam ſecundũ diuerſas ætates diuerſæ ſunt vtili-
tates,& cõmoda:quin etiam in eadẽ ætate ſæpe mutantur vti-
litas,& cõmodum. Nam ægrotus facit libenter amicitiam cũ
medico, pauper cũ diuite cauſa cõmodi:mutata autẽ cauſa faci
le mutatur amicitia. Eodẽ modo euenit in amicitijs quæ ſunt
ob voluptatem:nam facile mutãtur voluptates, & variantur,
& varia delectant in varijs ætatibus cõſtitutos. Alia enim adul
tos,alia adoleſcentes afficiunt voluptate. Cum igitur vtilitas
& voluptas ſint cauſæ nõ ſolũ efficientes,ſed etiam finales ha
rũ amicitiarũ, & ceſſante cauſa amicitiæ ceſſat amicitia, cau-
ſæ autem tales, ſcilicet voluptas & vtilitas facile mutantur,&
ceſſante merito amicitiæ quæ ſunt ob illa facile diſſoluentur.
20 [MAXIME autem amicitia talis.] Affert aliam ſententiam
de iſtis duabus amicitijs quę ſunt ob vtilitatẽ vel ob voluptatẽ,
qua declarat ſubiecta in quibus plerunque ſunt ſecũdum va-
rias

rias ætates. Nam in nonnullis vidẽtur vtiles præcipue reperiri, in quibuſdam vero potius iocundæ. dicit autem quòd amicitia quæ eſt ob vtilitaté, maxime reperiri videtur in ſenibus, & etiã in ijs iuuenibus, qui maxime ſunt intẽti ſuæ cõmoditati. Non omnes iuuenes ſunt eiuſdem cõditionis, ſed quidam ſequuntur vtilitatem, quidã & ob hoc ſæpius ſequuntur voluptatem: maxime vero amicitia ob vtilitatem in ſenibus fieri videtur, quia cum indigeant magis ope & auxilio in illa ætate quàm in alia, quærunt amicos vtiles: reperiũtur tamen iuuenes interdũ ita dediti lucro & commodis, vt eos tantum quærant amicos vnde vtilitatem ſe cõſequi poſſe confidant. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd amicitia hoſpitalitia poni etiam poteſt inter huiuſmodi amicitias quæ conſtant vtilitatis gratia. Ńam hoſpes hoſpitẽ amat, & ſuſcipit commodi & vtilitatis cauſa vt experientia patet. Notandũ quòd hos ſenes & iuuenes quos hic Philoſophus accipit, ſumit non ſtudioſos: nam ſi ſtudioſi eſſent diligerent ſe inuicẽ ob virtutem & bonitatem, & ſtabilis eſſet talis amicitia vt patebit infra.

[IVVENEM autem amicitia.] Nũc oſtendit Philoſophus 21
ſubiectũ in quo præcipue eſt amicitia iocunda, dicẽdo quòd talis amicitia maxime reperitur in iuuenibus, & adoleſcentibus. & aſsignat rationẽ, quia ipſi plerũq; viuũt ſecũdũ perturbationẽ, & ſecundũ appetitũ, amantes id quod affert voluptatẽ præſentẽ: & poſt hoc infert quòd iuuenũ amicitia facile ſoluitur & mutatur, quia mutatur cauſa voluptatis, & ipſa voluptas qua cõſtabat amicitia. nam cũ mutatur ætas mutatur affectus circa id quod afficit eos voluptate: quare parũ ſtabilis eſt huiuſmodi amicitia. Itaq; cito fiũt amici & cito deſiſtunt. Nã vertũtur facile ad amores vt plurimũ laſciuos, quia viuũt plerunque cum perturbatione, & quia appetunt mutuas voluptates volunt frequenter ſimul verſari, quare facile oritur amicitia inter eos, & facile citoq; diſſoluitur, tũ ex parte rerum quæ afficiunt voluptate, tum ex parte amantũ. vtroque enim modo declarauit Philoſophus mutabilitatẽ huius amicitiæ. [BONORVM autẽ hominũ amicitia.] Hæc eſt ſecũ- 22
da pars huius capituli, in qua poſteaquàm declarauit qualis eſt amicitia ob vtilitatẽ, & ob voluptatẽ: nunc tranſit ad veram amicitiã bonorũ hominũ, & eã declarat afferendo plures concluſiones vt euidentius percipiatur. Prima concluſio

eſt,

eſt, quòd bonorum amicitia eſt perfecta hoc modo, Ea amicitia qua homines ſe ad inuicem amant propter ſeipſos, & non propter aliquid aliud, eſt perfecta amicitia: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi, ergo talis amicitia eſt perfecta. Patet ratio, quia tales amici volunt ſibi mutua bona, & vt veri
23 amici qui amicum amant ipſius amici gratia. [ATQVE ij maxime ſunt.] Affert aliam concluſionem quòd amicitia bonorum eſt maxima amicitia, Illa amicitia qua aliqui mutuo ſibi volunt ſimpliciter, hoc eſt maxima amicitia: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi: ergo eſt maxima amicitia. eſt enim
24 per ſe, & non per accidens, neque propter aliud. [PERMANET igitur horum.] Alia eſt concluſio quòd amicitia bonorum eſt permanens & ſtabilis hoc pacto, Ea amicitia quæ habet cauſas firmas & ſtabiles, eſt permanens & ſtabilis: ſed amicitia bonorũ eſt huiuſmodi, ergo amicitia bonorũ eſt permanens & ſtabilis. Patet ratio, quia amicitia bonorũ conſtat
25 virtute quæ eſt firma & ſtabilis, vt antea vidimus. [ATQVE horũ vterque.] Alia eſt cõcluſio hoc pacto, Ea amicitia quæ amat id quod eſt ſimpliciter amãdũ, eſt ſimpliciter amicitia: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi: ergo amicitia bonorũ eſt ſimpliciter amicitia. Patet ratio, quia talis videtur eſſe amicitia quale eſt amandũ. Vnde ſi eſt amandũ ſiue amabile ſimpliciter, amicitia quæ dicitur reſpectu illius, erit ſimpliciter amicitia. Innuit etiam quòd amicitia bonorum eſt perfectiſſima. & probari poteſt hoc modo, Illa amicitia cui nihil deeſt perfectiſsima eſt amicitia: ſed bonorum amicitia eſt huiuſmodi, ergo amicitia bonorum eſt ex omni parte cõpleta. Nam cõplectitur non modo bonitatem, ſed etiam iocunditatem & vtilitatẽ, quæ ſponte ſua, vt ita loquar, & ſuapte natura ſequũtur amicitiam bonam. primo enim nodus amicitiæ eſt ipſa virtus & bonorum morum ſimilitudo, deinde ſequitur vtilitas ex ſeſe ita vt non vtilitatem amicitia, ſed vtilitas amicitiã ſequatur, vt inquit Cicero. Boni enim amici abſolute ſunt boni, vt dicit Philoſophus in textu: præterea ſibi mutuo vtiles, tum etiam iocũdi, nam ſuæ propriæ operationes ſibi iocundæ ſunt, & quæcũque ſunt ſimiles ſuis: at boni amici & ſtudioſi ſimiles habent operationes ſtudioſas & ſi-
26 milibus delectantur ſtudijs & moribus. [TALIS autem amicitia permanens.] Alia eſt concluſio, quaſi orta ex dictis

qua

qua confirmatur ſuperior concluſio iam allata, ſcilicet quòd bonorũ amicitia eſt firma & permanens: & probatur hoc pacto, Illa amicitia quæ per ſe cõplectitur omnia ea quæ reperiuntur in amicis, eſt maxime ſtabilis amicitia: ſed bonorũ eſt huiuſmodi: ergo eſt maxime firma & ſtabilis. Patet ratio, quia omnis amicitia aut eſt ob bonũ, vel ob iocũdum, vel ob vtile: & iocũdũ, inquam, vel ſimpliciter vel alicui, veluti amãti, quia non eſt ſimpliciter iocundũ, ſed per ſimilitudinẽ quandam, & per accidens. At hæc omnia per ſe inſunt amicitiæ bonorum, quia ibi eſt bonum & iocundum ſimpliciter, & bonum ſimpliciter & c. id eſt vtile & iocundũ comitantur ex ſeſe. Merito igitur tales amicitiæ ſtabiles eſſe dicuntur, cum earũ obiectum vi contineat omnia alia quæ reperiũtur in alijs amicis: ſed ita vt ſi illis competant per accidens, amicitiæ bonorum cõpetant per ſe. Nam amicitiam bonorum ſequitur iocunditas ſimpliciter & per ſe, & nõ eſt eius rationis cuius eſt voluptas in amicitijs quæ ſunt tantum ob voluptatem, quia illa eſt ſecundum quid, & apparens, ſed hæc ſimpliciter & vera. Notandum quòd homo cum eſt adeptus virtutes, gaudet vehementer perfectione ſua, quia non incaſſum videtur eſſe productus à deo, diligit autem ſeipſum magnopere vt bonum, eodem pacto cum videt aliquem ſtudioſum, & ſibi ſimilem, amat illum ea ratione qua percipit illum eſſe bonum: & ex conſequenti gaudet illius probitate, & reſultat ſumma iocunditas ex tali amicitia, & vtilitas, quia volunt mutuo ſibi bona & quærunt. Talis igitur amicitia tot partibus egregijs completa & cumulata, eſt præclara, & firma amicitia fundamentum habens virtutum, & eorundem morum ſimilitudinem. Nam omnium ſocietatum, vt inquit Cicero, nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quàm cum viri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate coniunctis. [SVNT autem merito tales.] Affert aliam 27
concluſionem, quòd amicitia bonorum eſt rara, hoc pacto: Amicitia quæ habet cauſam difficilem raro fieri ſolet: ſed bonorum amicitia habet cauſam difficilem: ergo raro fit. Patet ratio, quia virtus eſt cauſa amicitiæ bonorum, quæ difficile comparatur, & circa difficile verſatur, vt antea patuit. Simul etiam quia fieri non poteſt ſine prudentia quam conſequi difficile eſt. Affert aliam rationem Philoſophus ad eandem concluſionem probandam: Ea amicitia quæ indiget

diu

diuturnitate temporis vt fiat, eſt rara: ſed bonorũ amicitia eſt huiuſmodi: ergo amicitia bonorũ eſt rara. Ratio patet, & declaratur à Philoſopho antiquo prouerbio, quòd homo non cognoſcit hominem perfecte niſi longitudine tẽporis, & niſi comedat modium ſalis. vnde cum amicitia debeat eſſe nõ latens, & amici ſe debeant inuicem cognoſcere, ideo requiritur diuturnum temporis ſpatium, & illud prouerbium accõmodatur quod de ſale dicitur: quod tetigit etiam Cicero cũ inquit, Verum eſt quod dicitur, multos modios ſalis ſimul eſſe edendos vt amicitiæ munus expletum ſit. His dictis ſoluere videtur tacitam obiectionem: nam aliquis dicere poſſet quòd multi breui tẽpore fiunt amici, exhibẽdo inter ſe omnia quæ ad amicitiam requiruntur. Ad hoc dicit Philoſophus quòd ij non ſunt propriè amici: poteſt tamen eſſe in eis voluntas amicitiæ, & beniuolentia quædã, nõ tamen erit amicitia proprie, licet ibi eſſe appareat aliquas operationes ad amicitiã pertinẽtes. Nã ſicut poteſt aliquis operari operationes ſtudioſas etiã ſi non habeat virtutẽ: ſic fieri poteſt vt aliqui agant tanquam amici, cum re vera non ſint proprie amici, ſed habeant voluntatem contrahendi amicitiam. Poſt hæc concludit Philoſophus quòd talis amicitia bonorũ eſt perfecta tẽpore, & omnibus alijs ſupradictis, & ſimilis fit vtriq; amicorũ ab vtroque, quod requiritur ad amicitiam, propter hoc ſcilicet quòd ſint ſimiles in virtute. Merito igitur talis amicitia rara eſt quod eſt ſignũ perfectionis, & ſimpliciter amicitia cũ habeat fundamentũ, & cauſam ipſam virtutẽ. Digni enim ſunt amicitia, vt ille inquit, quibus ineſt cauſa cur diligãtur. Rarũ genus & quidem omnia præclara rara. Nec quicquã difficilius quàm reperire quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum.

Græcè melius: ἡ δὲ, διὰ τὸ ἡδὺ. ὁμοίωμα ταύτης ἔχει. καὶ γὰρ οἱ ἀγαθοὶ, ἡδεῖς ἀλλήλοις. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ διὰ τὸ χρήσιμον. καὶ γὰρ τοιοῦτοι ἀλλήλοις οἱ ἀγαθοί. μάλιστα δὲ καὶ ἐν τούτ. &c.

Quòd ſtudioſa amicitia proprie dicatur amicitia, aliæ vero per accidens.

CAPVT IIII.

*EA * uero quæ ob uoluptatem, & ea quæ ob utilitatẽ eſt, ſimilitudinem huius habent. Boni nanque, & iucundi, & utiles ſibi mutuo ſunt. Maxime autem & tales amicitiæ per-*
28 *manent: cum æquale fit ab utriſque, ut uoluptas. & non ſolum*

*ſolum hoc modo, ſed etiam ab eodem. ut inter facetos ſit,
& non inter amatorem ac adamatum.* Hi nanque non de-
*lectantur eiſdem. ſed ille quidem aſpectu gaudet adama-
ti, hic autem obſequio amatoris.* Deſinente uero pulchritu
dine, amicitia quoque nonnunquam deſinit. Illi nanq; aſpe
*ctus non eſt iucundus, huic autem obſequium non præſta-
tur.* Plerique autem in amicitia permanent, ſi ex conſuetu
dine mores dilexerint, eoſdem mores habētes. Sed qui non
*ob uoluptatem in amatoribus, ſed utilitatem commutant,
ij & minus ſunt amici, & minus permanēt.* Qui uero ſunt
ob utilitatē amici, ij ſimul cum utilitate diſſoluuntur. Non
enim hi ſeſe mutuo, ſed utilitatem amabāt. Fit igitur ut & 29
*praui prauis, & boni prauis, & neutri quibuſuis amici
ſunt ob uoluptatem atq; utilitatem. ſed boni ſoli ſunt pro-
pter ſeipſos amici.* Mali nanque *ſeipſis non gaudent, niſi
utilitas proueniat aliqua.* In *ſola etiam bonorum amici-
tia, nullum calumnia locum habet.* Non enim *facile cui-* 30
*quam quiſpiam de eo credere poteſt, quem ipſe diuturno
tempore comprobauit.* In *his ipſis eſt, & ſibi mutuo cre-
dere, nūquam iniuriam facere, cæteraq; omnia quæ amici
tiæ ueræ cēſentur ineſſe.* In *cæteris autē amicitijs, nihil pro
hibet ea quæ ſunt hiſce contraria fieri. interdū nanq; homi
nes eos etiam dicere conſueuerunt amicos, qui ob utilitatē
amant: ut ciuitates (ſocietates enim à ciuitatibus utilitatis
gratia fieri uidētur.)* Et itē *eos qui ſe propter uoluptatem
mutuo diligunt, ut pueri: nos etiā fortaſſe tales quidē ami
cos dicere oportet.* Et *aſſerere autem ſpecies amicitiæ plu
res eſſe.* Atque *primo quidem & proprie amicitiam eam
eſſe, quæ bonorum eſt hominū ratione ſanè qua boni ſunt.
cæteras autem per ſimilitudinē.* Quo *nanq; bonū quod-
dam in ipſis eſt & ſimile, hoc ſunt amici.* Id *enim quod*

afficit uoluptate, bonum quoddam ijs eſt, qui uoluptatem
31 *amant*. Non *autem multum hæc copulantur*. *nec ijdem ob utilitatem, uoluptatemq́; fiunt amici*. Nam *ea quæ per ac-*
32 *cidens ſunt, non nimium coniunguntur*. In *has autem ſpecies amicitia diſtributa, praui quidem erunt ob uoluptatẽ aut utilitatem amici, hac ratione ſimilitudinem ſubeuntes, boni autem ſunt propter ſeipſos amici. ea nanque ratione qua boni ſunt*. Hi *igitur ſunt abſolute amici: illi uero per accidens, & quia ſunt ſimiles his*.

COMMENT.

28 Ea vero quæ ob voluptatem & ea quæ.] Hoc eſt quartum capitulũ huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit tres ſpecies amicitiæ ſecundũ rationem cuiuſque: nunc cõparat ambas illas, ſcilicet vtilẽ & iocundam cum amicitia bona, & oſtendit in quibus ſunt ſimiles, & in quibus ſunt diſsimiles, & differũt. Diuiditur itaque in duas partes quæ declarabũtur. In prima igitur affert ea in quibus ſimilitudinem habere videntur illæ duæ amicitiæ cum amicitia perfecta. Primo quia boni amici ſunt iocundi ſibi inuicem: eodem pacto amici qui ſunt ob iocũditatem. Item amici boni ſunt ſibi inuicem vtiles: eodẽ vel ſimili modo amici ob vtilitatẽ. Quare ob hanc conditionẽ illæ duæ amicitiæ videntur habere ſimilitudinẽ quandam cum amicitia perfecta. Præterea ſi ſunt permanentes aliquo tempore, habent ſimilitudinem in eo quòd ſunt permanẽtes cum perfecta amicitia, quæ eſt vehementer firma vt vidimus: illæ vero ſi permaneant aliquanto temporis, fit hoc cum ęquale ſibi inuicem rependunt, vt voluptatem pro voluptate: ſed cum iocunda ſint, & voluptaria diuerſa, requiritur etiam ad ſtabilitatẽ talis amicitiæ, vt eiſdem voluptarijs delectentur, quod euenire videtur inter facetos, non autem inter amatores, & eum qui amatur amore amatorio, quia non delectantur eiſdem, ideo cito diſſolui tur talis amicitia. Deinde oſtendit quòd alio modo fieri poteſt, vt talis amicitia aliquanto temporis permaneat, ſi alter alterius mores diligat ex conſuetudine, & quia ſimiles moribus ſunt: diligunt ſe enim vicisſim ob ſimilitudinem quam habent

bent inter ſe, ex qua ſimilitudine morum coniunctio amici-
tiæ permanet aliquod tempus. & ſic ex iſtis duabus conditio-
nibus oſtendit Philoſophus quòd illæ duæ amicitiæ habẽt ſi-
militudinem cum bona amicitia, tamen in pluribus differũt,
& nihil etiam in quibus ſimiles eſſe videntur differunt, quia
vtile & iocundum in bona amicitia ſimpliciter eſt tale: in illis
vero non ſimpliciter, ſed ſecũdum quid & ipſis. Poſt hæc Phi
loſophus oſtẽdit quando fit vt illæ amicitiæ duæ minus per-
manẽt cum permutãt voluptatem cum vtilitate: ſed quicquid
ſit, patet quòd illæ duæ amicitiæ habent cauſam, altera volu-
ptatem, altera vtilitatem, quibus ceſſantibus ceſſat amicitia, &
illæ cauſæ facile ceſſant. quòd ſi aliquod tempus permanent,
fit cum eueniunt ea quæ ſuprà dixit Philoſophus de amicitia,
quæ eſt ob voluptatem. quæ dicta accõmodari etiam poſſunt
amicitiæ ob vtilitatem. [FIT igitur vt voluptatem.] Hæc eſt 29
ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſtquã decla-
rauit ſimilitudinem quam habere videntur amicitiæ vtiles &
iocundæ cum ea amicitia quæ eſt ob bonum, & quæ eſt ſimpli
citer amicitia: nunc oſtendit diſsimilitudinem quam habent,
& quomodo differunt ab illa, afferendo plures conditiones
quibus illæ diſtinguuntur à bona amicitia. Prima conditio
eſt, quòd illæ duæ amicitiæ inter quoſuis homines reperiri
poſſunt, bona autem ſimpliciter inter bonos tantum. Et hoc
declarari poteſt duabus concluſionibus. Prima, Cunctis ho-
minibus quibus contigit amabile vtile eſſe aut iocũdum, con
tingit amicitiam contrahere ob voluptatem, aut vtilitatem:
ſed quibuſcunque ſiue malis, ſiue nõ malis fieri poteſt vt ama-
bile ſit vtile vel iocundum: ergo quibuſuis contingit amici-
tiam contrahere ob vtilitatem aut voluptatem, vt patet in te-
xtu. Secũda, Amicitia quæ eſt inter homines qui ſeipſos amãt
propter ſeipſos tantum, & non propter aliquid aliud, eſt ſo-
lum inter bonos: ſed amicitia quæ perfecta & ſimpliciter di-
citur eſt huiuſmodi: ergo amicitia perfecta eſt ſolum inter bo
nos. & ſic ex iſta conditione duabus concluſionibus probata,
patet prima maxima differentia quæ eſt inter iſtas duas amici
tias, & amicitiam perfectam, cũ illæ fieri poſsint inter quoſ-
uis: hæc ſolum inter bonos. [IN SOLA etiam bono- 30
rum hominum.] Affert aliam conditionem qua amicitia
bonorum differt à cæteris: & hic non bene, iudicio meo,

traductum fuit vocabulum illud à quibuſdam quod dicit mutabile,& debebat poni calumnia loco illius:& ideo hic expoſitores ſequendo illud vocabulum tranſmutabile,non etiam eſt accõmodatum omnino ſententiæ Philoſophi. Nam querelæ proprie fiunt ab amico de amicis quando nõ ſeruant leges amicitiæ: ſed hic intelligitur de calumnijs quas maledici afferũt alicui de amico ſuo,accuſando illum.boni igitur amici non acceptant has calumnias, quia ſunt certi de amico ſuo: cæteri vero fortè acceptãt.quare dicit Philoſophus quòd bonorum amicitia eſt ſola ἀδιάβλητος,id eſt ſine calumnia.Probatur, In ea amicitia quæ eſt inter homines qui ſeſe diuturno tempore ipſi cognouerunt,non habet locum calũnia: ſed bonorum amicitia eſt huiuſmodi:ergo in bonorũ amicitia non habet locum calumnia. Nam diuturna conſuetudine, & mutuis operationibus longo tempore factis facile perſpectus eſt animus,& natura, & mores vtrorumque, ex quo generata & inſerta eſt in animis vtrorumque tanta fides & firma opinio alterius de altero,vt in tali amicitia calumnia locum non habeat, ſed in cæteris habere poteſt: ergo bonorum amicitia differt ab illis. His dictis affert quandam obiectionem quæ fieri poſſet, & eam remouet. Si quis enim diceret,quare illæ duæ amicitiæ ob vtilitatem & voluptatem vocantur amicitiæ, cum tu Ariſtoteles per tuas differentias facias tantopere eas diſtare à vera & perfecta amicitia? Hanc obiectionem ſoluit Philoſophus quaſi dicendo illas non eſſe proprie & ſimpliciter amicitias,ſed quia homines conſueuerunt eas ſic appellare,vt exemplo ciuitatum & puerorum oſtendit in textu,nos quoque eas appellamus amicitias ſequẽdo iſtam conſuetudinem loquendi:ſed tamen ne confundamus, & ne decipiamur, ponere oportet eſſe plures ſpecies amicitiæ,& afferre ordinẽ & diſtinctionem inter eas,dicendo quòd amicitia bonorum ea ratione qua boni ſunt,eſt proprie & vere, & ſimpliciter amicitia:reliquæ vero adumbratæ & imagines quædam amicitiæ,ita vt ſi vocentur amicitiæ, dicantur per ſimilitudinem quandam: quia vt amicitia vera eſt ob ſimpliciter bonum,ita illa eſt ob voluptatem quæ tali apparet eſſe ſibi bonum;& illa quoque ob vtilitatem quæ bonum ſibi eſſe videtur,quia talium ſunt amatores, licet illa non ſint vere bona.quare ob talẽ ſimilitudinẽ iſtæ appellãtur amicitiæ.ex qui-

bus

bus colligitur quòd diffinitio amicitiæ ſuprà allata per analogiam & ſimilitudinẽ rationis iſtis amicitijs videtur competere, ita vt per prius attribuenda ſit amicitiæ bonorum, cæteris vero poſterius, & per ſimilitudinẽ quandam. [NON autẽ 31
multum hæ copulantur.] Affert aliam conditionem Philoſophus quia illæ duæ amicitiæ à bonorũ amicitia differunt, quia illæ quæ ſunt ob vtilitatem & voluptatem nõ multum cõiunguntur. Probatur, Hæ amicitiæ quæ ſunt per accidens nõ multum coniunguntur: ſed amicitiæ quæ ſunt ob voluptatem & vtilitatem ſunt per accidens: ergo non ſæpe nec multum coniunguntur. Maior declaratur, quia amicus ob vtilitatẽ eſt intentus rebus vtilibus: qui vero ob voluptatẽ, eſt econtrà intentus rebus voluptarijs, nec facile reperiuntur amici qui ſibi ſint inuicem amici ob vtilitatem, & iocunditatem, id eſt non ſit de facile, vt in amicitia quæ eſt ob vtilitatem ſit etiam iocũditas, aut in amicitia quæ eſt ob voluptatem ſit etiam vtilitas: harũ enim amicitiarũ cauſæ ſunt per accidens, & ideo nõ multum coniũguntur. Verum in amicitia bonorum omnia illa, ſcilicet vtile, iocundum, & non ſecũdum quid, ſed ſimpliciter talia reperiũtur: eſt enim bona, & iocunda, & vtilis ſimpliciter, & per ſe non per accidens. [IN has autem ſpecies amicitiæ.] 32
Affert aliam concludendo quòd boni amici ſunt ſimpliciter amici, & propter ſeipſos, cæteri vero illi per accidens, & ea ratione dicuntur amici qua habent ſimilitudinem quandã cum iſtis, vt ſuprà oſtendimus.

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti.

CAPVT V.

VT autem in uirtutibus alij habitu, alij actu bo 33
ni dicuntur: ſic & in amicitia. Amicorum enim alij ſimul uiuentes gaudent ſe mutuo: bonaq; conferunt. alij dormientes aut locis ſeiuncti non operantur quidẽ: ſed ita ſeſe habent, ut operentur amicè. loca nanque nõ diſſoluunt amicitiam abſolute, ſed operationẽ. Quòd ſi diuturna abſentia fuerit, amici 34
tiæ quoq; uidetur obliuionem efficere. unde dictum eſt: taciturnitas amicitias complures diſſoluit. Atqui neq; ſenes 35

neque ſeueri, uidētur eſſe ad amicitiam apti. Exigua enim
afficiunt uoluptate. nemo autem conuerſari cum eo poteſt
qui dolorem afferat, aut non ſit iucundus. Maxime nanq;
natura uidetur moleſtiam quidem fugere, oblectamenta au
36 *tem affectare. Qui uero ſe quidem mutuo acceptant, non*
ſimul autem uiuunt, ij beneuolis magis ſunt ſimiles, quàm
amicis. Nihil enim tam proprium eſt amicorum, quàm ui
uere ſimul. Nō egentes quidem, utilitatem affectant. ſimul
autem uiuere & ipſi beati. etenim ſolitarios quidē hos eſſe
minime conuenit. Vt ſimul autē degant, fieri non poteſt,
niſi ſint iucundi eiſdemq; gaudeant: quod quidem amicitia
37 *ſodalitia uidetur habere. Bonorum igitur amicitia maxi-*
me eſt (ut ſæpe diximus) amicitia. Nam amabile quidem
ĩd & expetibile eſſe conſtat, quod eſt abſolute bonum, aut
iucundum: unicuique uero, quod ipſi eſt tale. Bono autem
38 *propter hæc utraq; bonus. At uero amor quidē ſimilis eſt*
affectui, amicitia uero habitui. Amor nanque non minus
eſt ad inanimata. Amici autem amant ſeſe mutuo cum ele-
ctione. electio uero ab habitu proficiſcitur. Et uolunt ijs
bona quos amant, illorum gratia: non per affectum, ſed ha
39 *bitum. & amantes amicum, id amant quod ſibi ipſis eſt bo*
num. uir enim bonus factus amicus, bonum fit ei cui iam
eſt amicus. Vterque igitur & id quod ſibi bonum eſt
amat, & par reddit uoluntate atque iucunditate. Dicitur
enim amicitia æqualitas. maxime autem hæc bonorum
amicitiæ inſunt.

COMMENT.

33 VT AVTEM in virtutibus quidam habitu, quidam actu.] Hoc eſt quintum capitulū huius tractatus, in quo poſteaquàm diffiniuit amicitiam, & diſtribuit eam in ſuas ſpecies, & oſtendit amicitiam bonorum eſſe amicitiam proprie

prie & ſimpliciter: illas vero alias non proprie, ſed per ſimilitudinem: nunc declarat amicitiam comparando eam cum ſuo actu. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, quæ declarabuntur. In prima hanc probat cõcluſionem, Sicut fit in cæteris virtutibus, vel habitibus, ita in amicitia: ſed in illis fit vt in quibuſdam ſit habitus, in quibuſdam vero actus coniunctus cum habitu: ſic erit in amicitia. Patet conſequentia per ſufficientem ſimilitudinem: nam cum amicitia ſit habitus quidam, id quod competit alijs habitibus cõpetet etiam amicitiæ in eo quod habitus eſt. Aſſumptio declarari poteſt, quia eſt aliquis fortis habitu tantum, ſicut dormiens fortis, qui habet habitum fortitudinis, & tamen non operatur. fit etiam vt aliquis habeat actum cõiunctum cum habitu, ſicut fortis cum operatur, & pugnat pro communi bono. Simili modo de amicitia, & amicis dici poteſt, quia poteſt fieri vt habeant amicitiam & non operentur ſimul viuendo, & conuerſando vt locis diſtracti: fieri etiam poteſt vt habeãt habitum, & etiam actum coniunctum cum habitu, vt illi qui ſimul viuunt, & ſibi mutuo beneficia conferunt, & operationes amicitiæ exercent. Sic igitur patet, quòd in amicitia quidam habitu eſſe poſſunt qui dicitur primus actus, quidam etiam non ſolum habitu, ſed etiam operatione, qui dicitur ſecundus actus, vt fit etiam in virtutibus. Notandum quòd Philoſophus dicit, abſentiam amicorũ non tollere amicitiam, niſi diuturnitate temporis eius fiat obliuio, ſed tollere operationem & vſum. Verum ſunt multæ operationes amicitiæ vt bene velle, bene facere, conuerſari: has omnes non tollit abſentia amicorum, ſed aliquas: nam tollit conuerſationem & conuictum: non tamen tollit beneficia, beneuolentiam, & ſimilia. & ſic intelligenda eſt ſententia Philoſophi.

[QVOD ſi diuturnior abſentia.] Affert aliam concluſionem Philoſophus, quòd longa & diuturna abſentia amicorum videtur mandare obliuioni amicitiam. Nam ſicut à viuendo & conuerſando ſimul oritur amicitia, ſic etiam diſſoluitur à contrario, ſcilicet cum non viuitur ſimul, vnuſquiſq; enim habitus augeri & conſeruari videtur ab eiſdem operationibus à quibus oritur, & corrumpitur à contrarijs: ſic erit de amicitia. & ſicut à determinatis operationibus determinati oriuntur habitus: ſic à determinatis operationi- 34

bus naſcitur amicitia. Hæ autẽ operationes ſunt, conuerſari
& viuere ſimul: cuius contrarium eſt nõ conuerſari ſimul nec
vnà viuere. Ideo dicit quòd diuturna abſentia, non enim bre
uis cum amicitia ſit habitus, ſed diuturna tollit amicitiam, &
hoc confirmat vetuſto prouerbio, quòd diuturnum ſilentiũ
35 multas diſſoluit amicitias. [ATQVI neque ſenes neque ſe-
ueri.] Tertia eſt cõcluſio quòd ſenes & ſeueri homines non
ſunt apti ad amicitiam contrahendã, aut operandũ ſecundũ
eam hoc modo, Hi qui non ſunt apti ad operationem amici-
tiæ exercendã, non ſunt apti ad amicitiam: ſed ſenes & mo-
roſi non ſunt apti ad operationes amicitiæ vt conuerſari &
viuere ſimul: ergo non videntur eſſe apti ad amicitiã. & hæc
ratio videtur accommodata ſentẽtiæ ſuperiori qua diximus
Philoſophum comparare amicitiam ipſam ad actum ſuum.
Notandum quòd ſenes poſſunt habere amicos: tamen dicũ-
tur in ſenectute non facile contrahere amicitiam, ſed potius
in iuuentute cõtractam ad ſenectutem perducere. Itaque nõ
eſt intelligẽdũ dictũ Philoſophi, quòd ſenes poſſint habere
amicitiam antea ſaltem contractã, ſed quòd non ſint ad ami-
citiam apti vel denuo contrahendam vel exercendam ſecun
dum operationes amicitiæ, quarum præcipua videtur eſſe cõ
uerſari, & viuere ſimul, & gaudere mutuo conuictu: ſed vita
ſenum & eorum qui ſunt moroſi parum eſt iocunda. & hoc
non videtur intelligendũ de omnibus ſenibus, & ſeueris, ſed
Philoſophus loquitur de his ſecundum quod plerunque fiũt:
reperiuntur enim quidam ſenes qui gaudent honeſtis volu-
ptatibus, & ſunt apti ad conuerſandum cum alijs hominibus,
& hi ſunt qui in iuuentute ſtudioſi euaſerunt & ornati virtu-
36 tibus. [QVI vero ſe quidẽ mutuo.] Affert aliam cõcluſio-
nẽ, quòd ij qui ſe mutuo probant, & tamen prætermittũt id
quod eſt proprium & præcipuum in amicitia, ſcilicet viuere,
& conuerſari ſimul, ſunt magis ſimiles beniuolis quàm ami-
cis, nam præcipuũ munus amicitiæ eſt viuere ſimul quoad fie
ri poteſt: quòd ſtatim innuit Philoſophus, tanquam aliam
concluſionem vt probet quod ſuprà ſuppoſuit de actu ami-
citiæ, quod amici ſimul viuentes ſe mutuo gaudent: quod eſt
proprium amicitiæ, & probari poteſt hoc modo, Id quod
beati quoque amici affectant eſt maxime proprium amici-
tiæ: ſed ſimul viuere & ſimul conuerſari maxime expetunt
amici

amici etiam felices atque beati: ergo ſimul viuere & ſimul cõuerſari eſt maxime proprium amicitiæ. Patet ratio, quia multos videmus expetere multa, non tamen dicimus ea eſſe bona niſi vir ſtudioſus approbet, & expetenda eſſe dijudicet, qui eſt vera regula & mẽſura, vt declarabit etiam inferius. Nam ſicut fit de ſanis, ita de bonis, nam nõ ſana ſunt dicenda quæcunque expetit quiuis, ſed ea quæ ſanus & habens guſtum & iudicium incorruptum: ſic eſt de bonis & de amicitia, cuius proprium eſſe videtur id quod amici ſtudioſi expetunt, qui incorrupte dijudicant, & id eſt ſimul viuere ex quo maxime ſumunt iocunditatẽ: nam ſimul verſari non poſſent, niſi ſibi mutuo eſſent iocundi, & iiſdem gauderent rebus, quod videtur reperiri in ſodalitio, vt dicit Philoſophus. Notãdũ quòd ſimul viuere non intelligitur hoc pacto vt vnus verſetur cũ altero ſolũ comedendo vel otioſe ambulando vt pecudes, ſed ita vt alter alteri conferat ea quæ ſunt mẽtis, & quæ pertinẽt ad virtutes & bona animi, monendo, cõmunicando, & mutuo gaudendo hoſtis operationibus ex quibus redundat vera & ſumma voluptas. Notandũ quòd amicorũ ſunt operationes internæ & externæ: quæ externæ ſunt minus præſtantes quàm internæ, quæ ſunt mentis & rationis: ſed exter narum operationũ amicorũ ſimul viuere videtur eſſe maxime propriũ amicitiæ eo modo quo diximus. [BONORVM 37
igitur hominũ.] Hæc eſt alia cõcluſio, quòd bonorũ amicitia eſt maxima & perfecta, quam & ſi antea probauit Philoſophus, tamẽ nunc occaſionem nactus eam denuo infert ex ſupradictis, & probari poteſt hoc modo, Ea amicitia qua amatur id quod eſt ſimpliciter iocundũ & ſimpliciter bonum, eſt maxima amicitia: ſed amicitia bonorũ eſt huiuſmodi: ergo amicitia bonorum eſt maxima amicitia. Nam cum amabile ſit id quod eſt ſimpliciter bonũ, aut iocundum, cuique vero ſit quod eſt ſibi tale, viro bono hæc vtraque inſunt, quia eſt amabilis ſimpliciter, & de ſe, & amabilis amico: omnia enim quæ in amicis eſſe oportet, vt ſuprà dixit, bonorũ per ſe amicitiæ inſunt. [AT vero amatio quidem ſimilis eſt affectui.] 38
Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, qua probat amicitiam eſſe potius habitum quàm affectum, amationem vero potius affectum. Dixit enim antea amicitiam eſſe habitum, & habere actum ſuum. cum ergo hoc præſuppoſuiſſẽt, nunc me-

rito probat duabus rationibus. Prima eſt iſta, Electio proficiſcitur ab habitu, & non ab affectu: ſed electio quædã proficiſcitur ab amicitia: ergo amicitia eſt habitus non affectus. Maior eſt nota, quia operationes quæ proficiſcuntur ab habitu, eliguntur antea quàm fiant. Minor eſt etiam clara: nam amicus eligit, & cum electione reſpondet in amando. Secunda ratio, Qui volunt bona amicis illorum gratia, non per affectum, ſed per habitum id agunt: ſed amici proprie volunt bona amicis illorum gratia: ergo per habitum amicitiæ qui inclinat eum ad expetendum ea quæ ſunt amicis bona. quare cõcluditur quòd amicitia eſt habitus non affectus, amatio vero potius affectus: & loquitur de amatione quæ eſt ante habitum amicitiæ, & largo modo ſumpta, quæ extẽditur etiam ad inanimata, & non de ea quæ eſt operatio quædam amicitiæ poſt habitum. Notandum quòd electio tripliciter ſumi poteſt, vt alibi diximus: aut vt principium quo duobus propoſitis eligimus, alterum potius altero: alio modo vt eſt affectus conſultationis & deliberationis, vt in tertio declarauit: tertio modo vt proficiſcitur ab habitu qui eſt actus voluntatis inclinatæ ad hoc magis quàm ad illud, per habitum qui eſt in ipſa. & ſic tertio modo hic accipi poteſt. Verum ſi collocare velimus amicitiam in voluntate, dicere poſſumus quòd habitus amicitiæ eſt in voluntate, & habitus quoque charitatis quem ponunt theologi. vnde per habitum charitatis fertur præcipue voluntas ad Deum: per amicitiam vero non ſolum
39 per charitatẽm fertur ad homines. [ET amantes amicum.] Remouet tacitam obiectionẽ Philoſophus, quia dixit quòd amici volunt bona amicis gratia illorum. Hoc fortè videretur abſurdum quòd amemus aliquem propter ipſum, & nullo modo propter nos, vnde oritur difficultas & dubitatio. Reſpondet igitur Philoſophus quòd amicus amatur gratia amici, & etiam propter nos, quia bonus amicus eſt bonum ſimpliciter cum ſit refertus virtutibus, & eſt bonum alicui, id eſt amico ſuo. Amatur igitur amicus propter ſe, & gratia eius qui amat, quia bonum amici redundat ad amãtem. Nam mutuo ſibi tribuunt, & reddunt pari voluntate & iocunditate ea quæ ſunt bona, quia amicitia dicitur eſſe æqualitas quædam. & hæc intelliguntur de amicitia bonorum & de perfecta amicitia.

In qua

In qua amicitia plures poſſunt eſſe amici.

CAPVT VI.

IN ſeueris autem atque ſenibus, tanto minus 40
fit amicitia, quāto difficiliores ſunt, & mi-
nus congreſsionibus gaudent. Hæc enim ad
amicitiam maxime ſpectare, & ipſam effi-
cere uidentur. Quocirca iuuenes quidem cito, ſenes au-
tem non cito fiunt amici. non enim fiunt ijs amici, quibus
non delectantur. Similiter nec ſeueri. ſed tales beneuoli
quidē mutuo ſibi ſunt. etenim & bona uolunt, & prom-
pti ſunt ad neceſsitates. amici uero non ualde ſunt, pro-
pterea quòd non ſimul degunt, neq; ſeſe mutuo delectan-
tur. quæ quidem ad ipſam amicitiā maxime pertinere ui-
dentur. Non fit autem ut amicitia perfecta multis quiſ- 41
piam ſit amicus, quemadmodum nec ut complures ſimul
adamet. eſt enim exuperationi ſimilis. Tale autē ad unum
aptum fieri. multos uero eidē uehemēter placere nō faci-
le eſt, fortaſſe autē nec bonos eſſe. Oportet autē & expe-
rientiam accipere, & in conſuetudine fieri. quod quidem
eſt perdifficile. Ob utilitatē autē ac uoluptatē multis pla- 42
cere quis poteſt. Complures enim ſunt tales. & ſubmini-
ſtrationes manifeſtæ, breui in tēpore fiunt. Harum autem
ea magis eſt ſimilis amicitiæ, quæ eſt ob uoluptatē: cū ea-
dem ab utriſq; proueniunt, & ſeſe mutuo gaudēt, aut eiſ-
dem. quales ſunt iuuenū amicitiæ. ineſt enim magis in his
liberalitas. At ea quæ ob utilitatē conſtat, eorum eſt homi
num qui quæſtui uacant. Beati etiam utilibus non indigēt,
ſed iucūdis. cum quibuſdam enim ſimul uiuere uolunt, &
moleſtum paruo quidem tempore ferunt. continue uero
nemo, nec ipſum bonum toleraret, ſi dolore ipſum af-
ficeret. Quare iucundos quærunt amicos. ſed forſitan

& bonos oportet: cum ſint tales & etiam ipſis. Sic enim
43 *ipſis inerũt, quæ amicis ineſſe oportet. Qui autem ſunt in*
poteſtatibus cõſtituti, diuiſis uti uidētur amicis. Alij enim
ſunt ipſis utiles, alij iucundi. Vt autem ambo ſint ijdē non
nimium fit. Neq; cum uirtute iucũdos quærunt, neq; uti=
les ad honeſta. ſed facetos quidē quærunt, uoluptatē appe
tentes, habiles autem ut agunt ipſum præceptũ. Atq; hæc
homine in eodem non nimium fiunt. Studioſus autem ho=
mo iucundus eſt ſimul, ut diximus, atque utilis. Sed talis
amicus non fit excedenti, ſi & non uirtute excedatur. Sin
minus non æquatur, cum rata ſit inferior ratione. non ni=
44 *mium autem tales fieri ſolēt. Hæ igitur amicitiæ dictæ, in*
æqualitate conſiſtunt. Eadē enim ab utriſq; fiunt, & ſibi
mutuo uolunt. aut aliud pro alio (ut uoluptatem pro uti=
litate) commutant. Dictum eſt etiam has minus amicitias
eſſe, minusq; permanere. Videntur autem & ob ſimilitu
dinem diſsimilitudinemq; eiuſdē, & eſſe amicitiæ & non
eſſe. nam ſimilitudine amicitiæ quæ eſt ob uirtutē, uiden=
tur amicitiæ eſſe. altera nanq; uoluptatem, altera habet
utilitatem, quæ quidem inſunt & illi. Sed quia illa qui=
dem omni calumnia uacat, & ſtabilis eſt: hæ uero cito
diſſoluuntur, alijsq; compluribus differunt: non uiden=
tur ob illius diſsimilitudinem amicitiæ eſſe.

COMMENT.

40 IN ſeueris autem atq; ſenibus tãto minus fit amicitia.] Hoc eſt ſextum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit amicitiã comparãdo eam ad ſuum actum, nunc ipſam conſiderat comparando eandē cum ſubiectis in quibus eſt, id eſt cum amicis. Ipſa enim eſt habitus in ſubiecto, & non poteſt eſſe niſi in amicis. Diuiditur autē hoc capitulũ in quatuor partes quæ declarabũtur. In prima igitur parte Philoſophus cõparando amicitiam ad ſubiecta ſua, vt

oſtendat

oſtendat qui homines ſunt proprie apti ad amicitiam,& qui nō ſint proprie apti,probat hanc concluſionē, quòd ſenes & moroſi non ſunt apti ad amicitiā hoc pacto,Hi hominū qui ſunt difficiles, & minus gaudent conuictu & conuerſatione aliorū,ſunt inepti ad amicitiā:at ſenes & homines ſeueri ſunt huiuſmodi:ergo ſunt inepti ad amicitiam.Suprà etiam de ijs tetigit,ſed ibi loquebatur de actu amicitiæ,hic autē de ſubiectis.Sed ex hac ſententia ſtatim infert aliam quæ ſequitur ex oppoſito,quòd iuuenes ſunt apti,& cito cōtrahunt amicitiā, quia gaudent conuictu & conuerſatione mutua,vnde oritur amicitia. Poſt hæc Philoſophus videtur ſoluere obiectionē quæ fieri potuiſſet cōtra ipſum,quia dixit ſenes & ſeueros nō poſſe conſequi apte amicitiam.quod non videtur verū, quia ſenes & ſeueri beneuoli ſunt ſibi mutuo,& prompti etiam ad beneficia cōferenda.Ad hoc videtur reſpōdere Philoſophus cōcedendo eſſe verum quòd ſunt beneuoli & benefici,tamen non ſequitur quòd ſint admodū amici,quia parum delectantur conuerſatione,& conuictu mutuo in quo maxime conſiſtit amicitia:quare ad amicitiam non erūt admodum apti.& hoc intelligendū,vt ſuprà diximus,quòd non ſint admodum apti ad amicitiam denuo contrahendā vel exercendam viuēdo ſimul & conuerſando,& iocunditatem ſumendo ex mutuo conuictu.Et hoc vt plurimum.Nam in omnibus non videtur omnino valere,cum quidam ſint ſtudioſi ac prudentes ſenes,qui conuerſatione ſibi ſumunt,& alijs afferunt iocunditatem & voluptatē honeſtam.Moderati enim & non difficiles ſenes nec inhumani,vt inquit Cicero,tolerabilem agūt ſenectutem. [NON fit autem vt amicitia perfecta.] Hæc eſt 41 ſecūda pars huius capituli,in qua determinat de multitudine amicorum comparādo amicitiam ad ſua ſubiecta. Et primo oſtendit quòd ſecūdum amicitiam perfectam nō poteſt quis pluribus eſſe amicus tribus rationibus:& prima eſt talis,Ea amicitia quæ eſt ſimilis exuperationi & exceſſui,non poteſt quis pluribus eſſe amicus:ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi:ergo ſecūdum amicitiā perfectā non poteſt quis pluribus eſſe amicus,Patet ratio,quia amicitia perfecta comparata ad alias ſpecies amicitiæ videtur eſſe exuperatio quædam, & in ſummo gradu:& ea quæ dicūtur eſſe ſecundū ſuperexcellentiam quādam nō videtur poſſe cōpetere pluribus:ea amicitia

qua debet quis vehementer placere,non poteſt quiſpiã pluribus eſſe amicus:ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi : ergo ſecundum amicitiam perfectam non poteſt quiſpiã pluribus eſſe amicus, quia non facile eſt plures,vt dicit Philoſophus, eidem placere. Secũda, Ea amicitia quæ indiget magna experientia,& longa cõſuetudine ad hoc vt fiat,non facile poteſt extendi ad plures:ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo amicitia perfecta non eſt inter multos, & non extenditur ad plures. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta ſunt, quòd exuperatio,& exceſſus,hoc in loco nõ accipitur vt excedat bonũ tanquam exceſſus quidã vitioſus medium excedẽs,ſed dicitur exceſſus in genere illius boni,id eſt ſummum, veluti in genere amicitiæ, ſuperexcellentiã & ſummũ gradũ tenet perfecta amicitia,quia cõparata ad alias videtur vehementer excedere. Nã iſta amatur amicus propter ſe,ibi propter externã rem,& propter aliquid aliud,id eſt propter vtilitatẽ aut voluptatem . Præterea,id quod amatur in amicitia perfecta,eſt ſimpliciter bonũ,& iocundũ,& vtile,in alijs vero apparens & ſecundum quid. & ſic apparet quòd amicitia perfecta excedit alias,&tenet ſummũ gradũ,& nõ poteſt eſſe ad plures,quia diminueretur,& eſſet remiſſa amicitia, & caderet à perfecto,& à ſummo gradu. Notãdũ præterea quod ea quæ dicuntur per exuperationẽ & ſuperexcellentiã,in ſuperlatiuo aut poſitiue dici poſſunt aut negatiue. Primo modo Socrates dicitur albiſsimus omniũ poſitiue, quia excedit omnes in albedine. Secundo modo negatiue, quia nemo eſt albior illo:& tamẽ alij poſſent eſſe in eodẽ gradu albedinis vt eſſent plures æque primi ſicut decẽ dicuntur genera generaliſsima in ſuperlatiuo.quare primus modus nõ cõpetit niſi vni ſoli. Secũdus poteſt competere pluribus. Hac diſtinctione ſtante, Burleus dicit quòd perfecta amicitia nõ dicetur ſimilis exuperationi, nec primo nec ſecũdo modo. Nã primo modo non erit, quia amicitia perfecta, qua quis amat amicũ bonũ, non videtur excedere amicitiã qua quis ſeipſum amat. quare amicitia talis non erit poſitiue omniũ amicitiarũ ſumma,& maxima, nec ſecundo modo negatiue, quia ſi ſint plures cõbinationes amicorũ bonorũ, tamẽ alia erit perfectior, & vt ita loquar , ardentior alia,& infima illarũ excedit amicitias ob vtilitatẽ,& voluptatẽ.& ſic erit ſumma reſpectu amicitiarum

citiarum illarum,& nõ erit ſumma reſpectu perfectiſsimarũ combinationũ quæ ſunt excellentiores illa.quare non erunt cõbinationes illæ æque primæ.& ſic amicitia perfecta nõ erit ſuperlatiua,nec primo modo poſitiue, nec ſecũdo negatiue. Ex quo ratio Philoſophi,dicit Burleus,videtur eſſe ex quodã veriſimili, ſed parũ vehemens,in quo ego Burleũ minime ſequor,quia,meo iudicio,ratio Philoſophi eſt valde accõmodata. Et debet intelligi quòd amicitia perfecta ſit ſimilis exuperationi,non tantũ vt ſit exuperatio amoris,ſed etiã reſpectu aliarũ conditionũ ſimul,vt reſpectu amoris,reſpectu experiẽtiæ,& tẽporis & cõuerſationis:& accipi videtur amicitia perfecta cõparata ad alias,quæ cũ ſint valde remiſſæ,poſſunt cõpetere pluribus,vt inferius oſtẽdet Philoſophus. Pluralitate enim amicorũ videtur amor & amicitia fieri remiſſior. Amicitia autẽ perfecta cũ ſit in ſummo gradu cõparata ad illas,non extẽditur ad plures. [OB vtilitatẽ tamẽ ac voluptatẽ.] Declarat nunc Philoſophus quòd amicitia quæ eſt ob vtilitatẽ ac voluptatẽ poteſt extendi ad plures hoc pacto,Ea amicitia qua quiſpiam multis placere & ſatisfacere poteſt,ad multos videtur poſſe extẽdi: ſed amicitia ob vtilitatẽ,ac etiã ea quæ eſt ob voluptatẽ eſt huiuſmodi:ergo talis amicitia poteſt extẽdi ad plures,id eſt ſecundũ eã poteſt quis pluribus eſſe amicus. Et innuit aliã rationẽ Philoſophus,quia non indiget lõgo tẽpore,ſicut perfectã antea diximus indigere. Harũ autem ea magis eſt. Cõparat nũc iſtas duas amicitias inter ſe,ſcilicet vtilẽ & iocundã,& oſtẽdit quòd ea quæ eſt ob iocũditatẽ eſt magis amicitia appellãda quàm ea quæ eſt ob vtilitatẽ tribus rationibus,quarũ prima eſt iſta,Ea amicitia quæ eſt magis ſimilis amicitiæ perfectæ,magis amicitia eſt dicẽda quàm ea quæ minus:ſed amicitia ob iocũditatẽ eſt magis ſimilis amicitiæ perfectæ quàm ea quæ eſt ob vtilitatẽ:ergo eſt magis appellanda amicitia. Secũda ratio,Amicitia magis ingenua,eſt magis amicitia & ſimilior perfectæ,q̃ ea quæ eſt minus ingenua,& minus liberalis:ſed amicitia iocũda eſt magis ingenua & liberalis quàm ea quæ eſt ob vtilitatẽ:ergo eſt magis amicitia,& ſimilior perfectæ amicitię. Nã ea quæ eſt ob vtilitatẽ,cõtrahitur inter eos homines qui quæſtui & artibus ſordidis dediti ſunt,vt in textu dicit Philoſophus. Tertia ratio,Ea amicitia qua pluribus hominibus & etiã ijs qui appellãtur beati,eſt

opus,magis amicitia,& ſimilior perfectæ eſſe videtur quàm ea quæ non eſt eiſdem neceſſaria:ſed amicitia iocunda eſt huiuſmodi:ea vero quæ eſt ob vtilitatem non eſt talis:ergo amicitia iocunda potius,& magis eſt appellanda amicitia,quàm ea quæ eſt ob vtilitatē,vt patet in textu.quòd homines quærentes iocunditatem volūt amicos iocundos,ſed oportet vt habeant bonos,dicit Philoſophus,quia ijs omnia inerūt quæ
43 ſunt in amicis bona. [AT hominū ij qui ſunt.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus determinat de amicis diſtributis,qui ad diuerſa officia deputantur reſpectu vnius amici:& affert hanc ſententiam,quòd ij qui ſunt in magiſtratu & poteſtate cōſtituti diuiſis vtūtur amicis,id eſt alijs ad voluptatem,alijs ad vtilitatem,& non vtūtur amicis ſimul vtilibus & iocūdis,quia non vtūtur bonis & ſtudioſis.Quare diuiſis & diſtinctis vtuntur.& probatur eo medio,Amici qui ſunt ſimpliciter iocundi & vtiles ſimul ſunt boni ſimpliciter & abſolute:at ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti non vtuntur bonis ſimpliciter & abſolute:ergo non eiſdē ſimul vtuntur iocūdis atq; vtilibus,ſed alijs ad voluptatē, vt facetis,alijs ad vtilitatem aptis. Non enim hæc duo facile coniunguntur cū ſint per accidens.Sed ſi quis diceret quòd ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti poſſunt vti amicis bonis & ſtudioſis,qui vt dictū eſt ſuprà,erunt ſimul & ſimpliciter vtiles,& iocundi, & non erit verum quod tu dicis,ô Ariſtoteles,quòd in poteſtatibus cōſtituti vtātur amicis diuiſis ad diuerſa officia.Reſpondet Philoſophus quòd verum eſt amicum bonum & ſtudioſum eſſe ſimul iocundum & vtilem,vt dictum eſt.Verum quòd talis vir non fit amicus homini excellēti poteſtate,non quòd non poſsit fieri,ſed raro fit.& affert rationē,quia amicitia debet eſſe in menſura,& æqualitate,ſed principes & homines in poteſtatibus conſtituti cum excellant ijs qui ſunt inferioris dignitatis ſeu potentiæ,non habebunt æqualitatem, niſi virtute bonorum compulſi ſe declinent,& æquent ſe bonis ſecundum proportionalitatem quandam,& ſimilitudinē rationis,vt quantum ipſe in poteſtate conſtitutus dignitate excedit,tantum ſe virtute ſuperari cognoſcat,& ſic adæquationem quandam fieri patiatur,quam raro ſolent principes
44 & homines in poteſtatibus cōſtituti tolerare. [HAE igitur amicitiæ dictæ.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philo

Philoſophus cõcludendo oſtendit ſpecies iſtas amicitiæ conſiſtere in quadam æqualitate: & accõmodatè poſuit hoc, quia ſuprà dixerat quòd vir bonus & ſtudioſus excellenti non ſit amicus, niſi fiat adæquatio quædam inter eos. ex quo videtur innuere quòd in qualibet amicitia requiritur quædam æqualitas: & nũc ipſe declarat per ea quæ dicit quòd eadem mutuo ſibi volunt, & viciſsim permutant talès amici, vt patet exemplis de amicis qui ſunt ob voluptaté, & de ijs qui ſunt ob vtilitaté. Nam de perfecta amicitia eſt manifeſtum. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd iſtæ amicitiæ quæ ſunt parum ſtabiles, vidẽtur eſſè amicitiæ ex vna parte propter ſimilitudiné quandam quam habẽt cum vera & perfecta amicitia: ex alia parte ob magnam diſsimilitudinem, & ob multas differentias quibus differunt ab amicitia bonorum quæ eſt ſecundum virtutem, non videntur eſſe amicitiæ: & ſic videtur eas excludere & exiſtimare non eſſè proprie amicitias, ſed quaſdam adumbratas imagines amicitiæ.

De amicitia in excellentia.

CAPVT VII.

EST & alia ſpecies amicitiæ quæ in excellẽ 45
tia conſiſtit: ut amicitia patris ad filium, &
omnino ſenioris ad iuniorẽ, uriq; ad uxorẽ, & principis omnis ad eos qui ipſi ſubijciũtur. Atq; hæ inter ſeſe etiã differũt. non eſt enim eadẽ amicitia parẽtibus ad liberos, & principibus ad ſubditos. nec patri ad filiũ, & filio ad patrẽ. nec uiro ad uxorem, & uxori ad uirũ. diuerſa enim eſt uniuſcuiuſq; horũ uirtus ac opus. Diuerſa etiã ſunt & ea propter quæ amant.
diuerſi ergo & amores & amicitiæ. Atq; eadem quidem 46
utriq; ab altero nec fiunt, nec ſunt quærẽda. Sed cũ liberi quidẽ ea parentibus tribuunt quæ tribuenda ſunt genitoribus, parẽtes autẽ filijs quæ natis tribui debẽt: ſtabilis talium & bona eſt amicitia. Oportet autẽ & amorẽ omnibus in amicitijs quæ in excellẽtia conſiſtunt cõparatione* ἀνάλογον εἶναι.

*fieri rationum. Magis enim amari præſtabiliorē utilio-
rem'ue, quàm amare oportet. & cæterorū unumquenq;
ſimiliter. Nam cum amor eſt pro dignitate, tūc fit aliquo
47 modo æqualitas. quod quidē amicitiæ eſſe uidetur. Aequa
le autē in iuſtis & in amicitia nō ſimiliter ſeſe habet. Eſt
enim in iuſtis quidē æquale primò, quod eſt pro dignitate.
ſecundò, quod eſt in quātitate. In amicitia autē id quidem
quod eſt in quātitate, primò. id autē quod eſt pro dignita
te, ſecundò. Cōſtat autē, ſi in uirtute, uel uitio, uel diuitijs,
uel in aliqua alia re magna diſtantia fiat. nō enim ulterius
ſunt amici, nec dignū putant ſe eſſe amicos. Maxime autē
hoc eſt manifeſtū in ipſis dijs immortalibus. hi nāq; pluri
mum bonis omnibus antecellūt. Conſtat autē & in regi-
bus. nec enim his ſe eſſe amicos dignū ij putant, qui ſunt
ualde inferiores. nec itē optimis uiris aut ſapiētiſſimis, ij
48 qui nullius ſunt pretij. Exacta igitur in talibus nō eſt de-
finitio quouſq; ſint amici. multis enim ablatis adhuc ami-
49 citia manet. Quòd ſi nimis fuerint ſeparati, ut à Deo, non
permanet. Vnde & dubitatur ſi amici uelint amicis ea bo
na quæ maxima ſunt, ut deos eſſe: non enim ulterius erunt
ipſis amici. quare nec bona. amici nanq; bona ſunt ſuis a-
micis. Quòd ſi bene ſit dictum, amicum amico bona illius
gratia uelle: manere oportet, qualiſcunq; ſit ille. Homini
autem uolet maxima bona ineſſe, & fortaſſe non omnia.
ſibi enim ipſi maxime quiſq; uult ipſa bona.*

COMMENT.

45 EST autem & alia ſpecies amicitiæ quæ.] Hic eſt ſecūdus tractatus huius octaui libri, in quo Philoſophus poſtea quàm declarauit ſpecies amicitiæ conſiderādo eas ſecūdum quòd in æqualitate conſiſtunt: nūc conſiderat de amicitijs quæ fiunt inter homines inæquales, & in excellentia conſiſtunt. Diuiditur autem hic tractatus in ſex capitula quæ ſuis

locis

locis patebunt. Primũ capitulũ diuiditur in tres partes. In prima affert intentionẽ ſuam, oſtẽdendo alias eſſe amicitias præter enumeratas antea in primo tractatu. In ſecunda declarat quonã pacto poſsint conſeruari amicitiæ tales de quibus nũc loquitur. In tertia affert quandã dubitationẽ & eam ſoluit. In prima igitur Philoſophus proponẽdo intentionẽ & ſententiam ſuam dixit quòd eſt & alia ſpecies amicitiæ quæ dicitur conſiſtere in excellẽtia, non quòd vterq; pariter excellat, ſed vt vnus amicus excellat alterũ, ita quòd termini ſint inæquales: & affert tales amicitias ſicut eſt patris ad filiũ, viri ad vxorem, & huiuſmodi. Et hæ omnes conſiſtũt in excellẽtia, quia alter terminus alterum excellit, & oſtenduntur in hac parte tres concluſiones. Prima eſt, quòd hæ amicitiæ quæ ſunt inter perſonas inæquales differunt ſpecie ab illis ſuprà enumeratis, quia illæ conſiſtunt in æqualitate, iſtæ in excellentia, vt videbimus. & hanc primam cõcluſionem nõ probat, quia de ſe patet. Secũda cõcluſio eſt, quòd hæ amicitiæ quæ cõſiſtunt in excellentia, vno modo inter ſe differũt, vt amicitia patris ad filium differt ſpecie ab amicitia quæ eſt viri ad vxorem. & ſic de alijs. Tertia cõcluſio eſt, quòd hæ amicitiæ quæ conſiſtunt in excellentia & in imparitate perſonarũ differunt alio modo inter ſe, vt amicitia patris ad filium, ab ea amicitia quæ eſt filij ad patrem, & omnino amicitia ſuperioris ad inferiorem ab ea quæ eſt inferioris ad ſuperiorem. Et has duas cõcluſiones vltimas probat Philoſophus ſimul & primum hoc pacto: Quorum virtutes & opera atq; officia ſunt diſtincta ſpecie, eorum amicitiæ differunt ſpecie: ſed eorum qui ſunt ſuperiores excellẽtia, & eorum qui ſunt inferiores opera virtutes atq; officia ſunt diſtincta ſpecie: ergo & eorum amicitiæ differũt ſpecie. Patet ratio, aliud enim eſt officium patris ad filium, & aliud regis ad ſubditos, & aliud viri ad vxorem, & item aliud patris ad filium, & aliud filij ad patrem. & ſic de alijs dici poteſt. Alia ratione idem probare poſſumus hoc pacto, Eorũ amicitiæ qui amant propter diuerſa ſpecie ſunt diſtinctæ ſpecie: ſed excellentes & inferiores amant propter diuerſa ſpecie: ergo eorum amicitiæ erunt diſtinctæ ſpecie. Patet ratio diſcurrendo per ſingulas amicitias tales. Nam alia ratione & ob aliud pater amat filiũ, quàm princeps ſubditos, & vir vxorẽ: & alia item ratione, & propter aliud pater amat

46 filium,quàm filius patrem.& ſic de alijs. [ATQVE eadem quidem vtrique.]Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quonam pacto amicitiæ iſtæ quæ dicũtur conſiſtere in excellentia, durare & permanere poſsint. Quod non fecit in ijs amicijs ſupradictis quæ conſiſtunt in ipſa æqualitate,quia ibi ſi ſeruetur æqualitas facilius cõſeruari poſſunt, hic autem vbi eſt tanta diſtantia ſeruari poſſunt difficilius:quare inæqualitas quæ eſt in iſtis,redigenda eſt ad æqualitatem quandam ſi debeat conſeruari & conſtare amicitia. Probatur, Si omnis amicitia conſiſtit,& conſeruatur æqualitate,profecto & ea amicitia quæ dicitur eſſe in excellẽtia, conſiſtet & conſeruabitur æqualitate. At primũ eſt,ergo & ſecundum.Conſequentia probatur,ſiue coniunctũ, nam id quod competit omni amicitiæ competit etiam alicui amicitiæ,vt iſti quam nunc affert: at omni amicitiæ competit æqualitas,ergo & iſti.ſed duplex eſt æqualitas,vt ad noſtrum propoſitum ſpectat,aut quantitatis,aut rationis. Iſtæ igitur amicitiæ ſecundum excellentiam dictæ non poſſunt conſeruari æqualitate quantitatis, id eſt ſecundum arithmeticam proportionalitatem,vt ita loquar,quia alter eſt ſuperior altero dignitate, & conditione vitæ; ergo ſeruari poterunt æqualitate rationis, id eſt ſecundum geometricam proportionalitatem & ſimilitudinem rationis,vbi attenditur conditio perſonarũ,vt alibi dictũ eſt.Meliori enim & præſtãtiori plus debet tribui,& ideo melior & præſtabilior plus amari debet ab minus præſtanti,quàm econtra. Dubitaret quiſpiam,quia hoc non videtur verũ.Nam pater eſt excellentior filio inquantum eſt pater,& tamen magis diligit filiũ quàm filius patrem, vt experiẽtia patet. Dicendum quòd ſententia Philoſophi non eſt intelligenda ſimpliciter, ſed amari hoc pacto, id eſt coli, & haberi in reuerentia,ſicut præſtabilior

47 haberi debet ab eo qui eſt inferior. [ABQVALE autem in iuſtis ac amicitia.] Dictũ eſt antea amicitiã conſtare æqualitate.Hoc etiam dictum fuit antea de iuſtitia, nunc igitur dicit Philoſophus quòd nõ ſimili modo eſt in vtriſq;. Et vt intelligatur differẽtia,notandũ quòd,vt antea percepimus,quædã iuſtitia conſiſtit in æqualitate ſecundum ſimilitudinẽ rationis geometricam,& hæc eſt iuſtitia diſtributiua: quædã in æqualitate quãtitatis ſecundũ ſimilitudinem rationis arithmeticam,

ticam,& hæc eſt iuſtitia cõmutatiua. Verũ cum iuſtitia diſtributiua ſit rerũ publicarũ,& pertineat ad gubernationẽ optimatum vbi attẽditur virtus & merita perſonarũ, videtur eſſe præſtantior quàm commutatiua,& primo loco & gradu dignitatis collocãda: quare principalior erit iuſtitia quæ conſiſtit in æqualitate ſecũdum ſimilitudinẽ rationis geometricã, quàm illa quæ conſiſtit in æqualitate quãtitatis. In amicitia fit econtra, quia principalior eſt amicitia quæ conſiſtit in æqualitate quantitatis, vbi erit cõmutatio æqua,& par pari refertur, quàm ea quæ conſiſtit in æqualitate ſecundũ ſimilitudinẽ rationis geometricam, vbi attenditur excellẽtia perſonarũ. & hæ ſunt amicitiæ de quibus nũc Philoſophus loquitur. Dicit igitur Philoſophus quòd æquale in iuſtis,& amicitia diuerſo modo ſe habet, quia in iuſtitia primo & principaliore loco attenditur æqualitas ſecundum ſimilitudinẽ rationis, vbi conſideratur dignitas. Secũdario vero & ſecũdo loco æqualitas quantitatis, vbi non habetur ratio perſonarum. In amicitia fit econtra, quia primo & principaliore loco attenditur æqualitas quantitatis, vbi par pari refertur,& mutua beneuolentia. Secundo loco attenditur dignitas & æqualitas ſecundum ſimilitudinẽ rationis, vt ſunt amicitiæ iſtæ quæ fiunt inter ſuperiores & inferiores perſonas, adeò vt vix conſtare poſsint,& non conſtarẽt niſi fieret adæquatio quædã ſecundum ſimilitudinem rationis: quare pro tanto dicuntur eſſe & cõſeruari amicitiæ illæ, pro quãto æqualitas quædã fit in illis. Ex quo patet quòd amicitiæ quæ ſunt inter perſonas æquales ſunt principaliores amicitiæ, quia habent æqualitatẽ quantitatis:& ex conſequenti quanto minor fit diſtantia, tanto eſt amicitia firmior,& magis propria:& quanto magis diſcedit ab æqualitate quãtitatis, tanto eſt debilior, adeò vt in magna diſtantia nõ poſsit fieri amicitia.& hoc probat Philoſophus tribus exẽplis. Vnum eſt vt dei vel ſubſtantiarũ ſeparatarum ad homines, qui tantũ præſtant nobis vt inter ipſas & nos nõ cadat amicitia proprie. Secũdum exemplũ eſt regũ erga eos qui ipſis ſubijciũtur. tales enim non audent dicere ſe eſſe amicos regibus. Et tertium exemplũ eſt optimorũ & ſapiẽtiſsimorum hominũ, quibus ij qui ſunt ignari & à virtute alieni nõ audent affirmare ſe eſſe amicos proprie, quia in tanta diſtantia non videtur fieri aut ſeruari poſſe amicitia. ex quo

colligitur quòd cum in magna diſtantia & inæqualitate non
poſsit conſiſtere amicitia,quanto maior erit æqualitas & æ-
qualium perſonarum, tanto firmior & magis propria erit
amicitia.& in his primum locum tenet æqualitas quantitatis,
48 vt patet:in iuſtitia vero econtra,vt vidimus. [IN talibus
igitur non eſt.] Videtur ſoluere vnam obiectionem Philo-
ſophus.poſſet enim quis dicere:Si magna diſtãtia amicitiam
diſſoluit,fieri poteſt vt alter amicorum fiat dignior & inci-
piat excedere alterum,& ſucceſsiue excedat: quærendum eſt
quis terminus dandus ſit excellentiæ,vt non diſſoluatur ami
citia,& quouſque ſeruatur. Nam cum alter incipit excellere,
videtur deſtrui æqualitas quantitatis: poſtea vero cum mul-
tum maximéque excellit,videtur etiam deſtitui æqualitas ra
tionis quæ ſit ſecundum dignitatem. Ad hoc dicit Philoſo-
phus quòd non dantur neque dari poſſunt cancelli & fines
determinati, ſed ſufficit quòd multis allatis ab altero & ad-
ditis alteri,vel quæ ſunt in altero,adhuc in huiuſmodi excel-
lentia ſeruari poteſt amicitia: ſed ſi maxima & longiſsima ſit
diſtantia,vt dei ad hominem,tunc non poteſt conſtare ami-
49 citia de qua loquimur. [VNDE & dubitatur ſi amici ve-
lint.]Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua mouet & ſol-
uit vnam dubitationẽ Philoſophus,talem quæ videtur ori-
ri ex ſupradictis,quia dixit amicitiã diſſolui ſi alter amicorũ
vehemẽter alterũ excedat,hoc videtur eſſe contra id quod di
ctum eſt amicũ optare bonũ amico. Dubitatur ergo vtrum
illa ſentẽtia ſit vera,ſcilicet vt amici velint amicis maxima bo
na,nã ſi ita ſit vidẽtur exoptare diſſolutionẽ amicitiæ quæ ſit
per ſuperexcellentiã quandã.ſed hoc eſt abſurdũ,quòd ami-
cus exoptet amittere amicũ ſuum .Ex altera parte dictũ eſt
amicũ exoptare amico ſuo maxima bona.quid ergo dicen-
dum eſt?hãc dubitationẽ ſoluit Philoſophus duobus modis.
Primo modo quòd verũ eſt id quod antea dictũ eſt,Amicum
amico bona expetere:non tamẽ propter hoc exoptare de-
bet ſummũ illũ exceſſum longiſsimamq; diſtantiã, ſed bona
huiuſmodi,vt nõ deſtruãt amicitiã, & bona quæ pertinẽt ad
naturã humanã,vt manere poſsit amicus,& ſeruari amicitia
quoad fieri poteſt.Secũda ſolutio eſt,quòd amicus vult bo-
na amico,non tamen omnia,ſed ea quæ competunt humanæ
naturæ:deinde dicit quòd primo ſibi quiſque exoptat bona,
deinde

deinde amico, quia non videtur æquum vt exoptet amico bona quæ ſibi ſint detrimento, & cauſa vt amittat amicitiam, ſed quiſque primo ſibi vult bona, deinde etiam amico: & ſic ſeruari poſſe videtur amicitia inter eos.

Quòd amicitia magis conſiſtat in amare quàm amari. CAPVT VIII.

PLeriq; autem ob ambitionem, magis amari 50
quàm amare uelle uidētur. Quapropter ple
riq; amant ipſos adulatores. adulator enim
**inferior eſt amicus, aut fingit ſe talē, & ma*
gis amare quàm amari. Amari autē propinquū huic eſſe
conſtat, affici, inquā, honore. quod quidē pleriq; affectāt.
Nō per ſe autē, ſed per accidēs uidētur honorē expetere. 51
Nā pleriq; gaudent, cū honorātur ab ijs qui ſunt in pote
ſtatibus, propter ſpem. putant enim ſe ſi quo indigeāt, id
ab illis impetraturos. Gaudēt igitur ipſo honore, ut ſigno
beneficij ſuſcipiēdi. Qui autem appetūt à bonis uiris atq;
ſciētibus honorari, cōfirmare opinionē eam quā ipſi ha-
bent de ſe affectāt. Gaudēt igitur, quia ſunt boni, creden
tes eorū iudicio qui id dicūt. Amari autē per ſe gaudent.
Quapropter præſtabilius ipſum eſſe quàm honorari. ui-
debitur & amicitia expetenda per ſeipſam eſſe. Videtur 52
autē magis in exhibendo amorē, quàm in ſuſcipiēdo con
ſiſtere. Argumēto ſunt matres, amando gaudentes. Non-
nullæ nanq; ſuos tollendos filios dant: & amant quidem
ſcientes. ut amentur autem ab illis non quærunt, ſi utrūq;
fieri nequeat. ſed ſatis eſt ipſis, ſi in proſperitate uident
illos eſſe conſtitutos. Amantq; illos: etſi illi nō poſſunt ob
ignorationē ea quæ ſunt exhibenda retribuere matri. Cū
igitur amicitia magis in amādo conſiſtat, & laudētur qui
amant amicos, uirtus amicorū uidetur eſſe amare. Qua- 53
re in quibus hoc fit pro dignitate, y ſtabiles ſunt amici,

& amicitia taliū eſt ſtabilis.Hoc autē modo & qui ſunt
inæquales,maxime fuerint amici.æquales enim fieri poſ-
ſunt.æqualitas autē & ſimilitudo eſt amicitia.Et maxime
quidē eorū ſimilitudo qui ſimiles ſunt uirtute.nā cum ſta
biles per ſeipſos ſint,& tales inter ſe ſunt.& neq; indi-
gent prauis,neq; talia ſubminiſtrāt:quin potius etiā pro-
hibent.Eſt enim bonorū hominū neque ipſos delinquere,
neq; amicos permittere praua ſubminiſtrare. Praui autē
ſtabilitatē quidem non habēt,quippe cū neq; ſibyipſis ſi-
miles perſeuerēt.breui uero tempore fiunt amici,ſua gau
dentes mutuo prauitate.Vtiles autē & iucundi permanēt
magis.permanēt enim quouſq; uoluptates aut cōmoda ſi-
54 *bi mutuo præſtant.Ex cōtrarijs autē maxime uidetur ea*
fieri amicitia,quæ ob utilitatē efficitur.Nā fit amicus pau
per diuiti,ac indoctus ſcienti.Cuius enim quis indiget,id
affectans aliud affert pro ipſo. huc trahere quiſpiā & a-
matorē ac adamatū,& pulchrū ac turpem poteſt.Qua-
propter & amatores ridiculi uidētur interdum:dignum
eſſe cenſentes perinde amari ut amāt.At ſi ſimiliter quidē
amabiles ſint,amandi ſunt fortaſſe ut cenſetur.ſi uero ni-
hil amabilis habeant,ridiculum eſt profecto, ſeſe ut amāt
amari oportere cenſere.Fortaſſe autem neq; contrarium
per ſe contrarium appetit, ſed per accidens.Appetitio
uero,ipſius eſt medij.hoc enim eſt bonum. ueluti ſicco,
non ut humidū fiat,ſed ut accedat ad medium,& calido,
& cæteris ſimili modo.Sed hæc quidem miſſa faciamus.
Non enim ad hunc locum accommodantur.

COMMENT.

50 PLERIQVE autem ob ambitionem magis amari.]Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus,in quo Philoſo phus poſteaquàm declarauit quomodo amicitia æqua-litate

litate ſeruatur,& ſoluit quaſdam dubitationes:nunc oſtẽdit quomodo amare & amari ſe habent ad amicitiam. Nam in amicitia eſt amor actiuus, vt ita loquar,& paſsiuus,de quibus fieri conſideratio debet. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima autem parte vult comparare inter ſe amari & honorari. ſed dicit in primis quòd nonnulli quærunt potius amari quàm amare propter ambitionem:& oſtendit hoc quodã ſigno adulatorum, quos illi qui amant volunt magis amari quàm amare, & plerique homines ſunt huiuſmodi:ergo plerique magis amari volunt quàm amare. Secũdario probat ex eo, quia amari videtur eſſe propinquum ipſi honorari, ſed plerique propter ambitionem expetunt honorari, ergo amari. [ATQVE 51 non per ſe honorem.] Comparat nũc Philoſophus iſta duo inter ſe, ſcilicet amari & honorari,& oſtendit quòd præſtabilius eſt amari. Illud quod per ſe expetitur eſt præſtabilius quod expetitur per accidens:ſed amari per ſe, honorari autem per accidẽs expetitur:ergo amari eſt præſtabilius quàm honorari. Maior eſt nota. Minor declaratur à Philoſopho, quia omnes qui cupiunt honorari, expetunt id ob aliquid aliud: ſi à principibus & ijs qui ſunt in poteſtatibus cõſtituti, propter vtilitatẽ expetere vidẽtur:ſin vero à bonis & ſapientibus, expetunt id quaſi teſtimonium quoddam, & iudicium quo confirmare gaudent opinionẽ quam de ſe habent,& de virtute ſua,& gaudẽt tali honore propter aliud, id eſt vt euadant certiores de ſua virtute:vnde in primo honorem ſequi videntur, vt ſe bonos ſtudioſosque eſſe credant. Itaque à ſapiẽtibus,& apud illos qui ipſos cognoſcunt, & ob virtutem honoribus affici quærunt, ſed amari gaudent per ſe, vt dicit Philoſophus. quare concluditur quòd amari ſit præſtabilius quàm honorari, & ipſa ergo amicitia præſtabilior omnino quàm honor. [ATqui videtur ipſa amicitia magis.] Hæc 52 eſt ſecunda pars huius capituli, in qua primò cõparat amare & amari inter ſe, id eſt amorẽ actiuum & paſsiuum, quorum vterque pertinet ad amicitiam, deinde oſtendit quomodo conſeruatur amicitia amore actiuo. Probat igitur quòd amicitia conſiſtit magis in exhibẽdo, quàm in ſuſcipiendo amorem, duabus rationibus. Primũ ex ſigno quodã, quia matres amant,& gaudent ipſæ amare,& non quærunt amari ab illis.

ex quo apparet ex ordine quodã naturæ, ꝙ amicitia magis cõſiſtit in exhibẽdo amorẽ q̃ in ſuſcipiendo. Præterea in eo magis cõſiſtit virtus amicitiæ in quo homines magis laudantur: ſed in amãdo magis laudãtur q̃ in ſuſcipiẽdo amorẽ: ergo in amãdo magis cõſiſtit virtus amicitiæ q̃ in ſuſcipiendo amorẽ. Patet ratio, quia eos qui amãt ſuos amicos laudare ſolemus, & beniuolos appellare &c. Notandũ ꝙ ſecunda ratio Philoſophi videtur eſſe probabilior q̃ prima. Nam illud exemplũ de amore matrũ erga filios non videtur cõpetere amicitiæ propriè dictæ, cũ illa ſit beniuolẽtia mutua &c. Sed beniuolentia matrũ eſt naturalis, hæc autẽ ex electione, & merito laudatur, vt dicit Philoſophus. Notandũ præterea ꝙ amicitia eſt habitus, ſed ab habitu prodit operatio: ꝙſi quid accidat habitui reſpectu ſuſcipiẽtis, illud nõ erit operatio talis habitus, & cuiuſcunq; habitus virtus cõſiſtit potius in actione, q̃ in paſsione: ergo laus & virtus amicitiæ magis in amare q̃ in amari conſiſtet. Item amare eſt in poteſtate & arbitrio noſtro: amari autẽ non eſt in nobis: ergo præſtabilius eſt amare quàm amari, & in illo magis conſiſtit amicitia. [QVARE in quibus id fit.]

53 Declarat Philoſophus quo pacto conſeruatur amicitia per actũ amandi, & ponit quatuor cõcluſiones probandas. Prima eſt, quòd illi qui amant vt decet, & vt dignitas poſtulat ſeruãt æqualitatẽ, ij ſunt ſtabiles & permanẽtes amici. Probatur, Hi qui ſeruant æqualitatẽ in amicitia ſunt ſtabiles & firmi amici: ſed hi qui amant vt dignitas poſtulat ſunt huiuſmodi: ergo qui amant vt dignitas poſtulat, ſunt ſtabiles & firmi amici. Patet ratio ex verbis Philoſophi in textu. Nam quando perſona excedit perſonã, ibi eſt inæqualitas, quæ eſt redigẽda ad æqualitatẽ amando ſecundũ ſimilitudinem rationis & vt dignitas poſtulat. Secunda concluſio, Hi qui ſunt ſimiles in virtute per ſe, ſunt ſtabiles & firmi amici: ſed boni ſunt ſimiles virtute: ergo per ſe & de ſe ſunt ſtabiles & firmi amici. Tertia concluſio, Hi qui ſunt diſcordes inter ſe, ſunt parum ſtabiles & permanentes amici: ſed vitioſi & praui ſunt huiuſmodi: ergo vitioſi & praui ſunt parum ſtabiles & permanentes amici. Quarta concluſio, Hi qui amant aliquid quod videtur amandum quanuis ſimpliciter non ſit, magis ſunt conſtantes amici quàm homines praui: ſed qui contrahunt amicitiam ob vtilitatẽ aut iocunditatẽ ſunt tales: ergo ſunt magis firmi

firmi & cōſtantes amici, quàm praui homines. Nam tādiu manere videntur amici quandiu mutua cōpenſatio iocunditatis vel vtilitatis manet, & ij vidētur quoquo modo eſſe medij inter prauos & bonos amicos, quia minus durant quàm amici boni, & magis quàm praui homines, & quàm illi qui ob aliquam turpitudinē fiunt amici. [AT vero ex contrarijs maxime.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua docet quo pacto fieri amicitia poteſt ex oppoſitis terminis: & ſic videtur aliqua ex parte accōmodare propoſito ſuo ſententiam eorū qui dicebant quòd amicitia conſtabat contrarietate, & quòd contrarietas erat cauſa amicitiæ, vt quòd terra ſicca amat imbrem. & reliqua. Philoſophus igitur oſtendit quòd amicitia quoquo modo fit ex oppoſitis, vt inter pauperem & diuitē, & doctū & indoctū, tales enim amici videntur oppoſiti: tamen fit quandoq; inter hos amicitia quædā, & ea præcipue quæ eſt ob vtilitatē: minus autē illa quæ eſt ob voluptatē, quæ fit quoquo modo inter amantem & amatū, & turpem & pulchrum, licet non ſit appellanda amicitia. Poſt hæc infert vnū obortū ſiue correlariū ex dictis, quòd amatores ridiculi videntur interdum ſi expetunt amari ſicut & amant. & reliqua quæ patēt in textu. Sic igitur contrarietas quoquo modo locū habet in ijs amicitijs quæ tamen non ſunt dicendæ amicitiæ: at in amicitia bonorū vbi ſumma cōcordia eſt & morū ſimilitudo, cōtrarietas locum habere nō poteſt, vt eſt manifeſtum. Fortaſſe autem neque contrarium. Soluit tacitam obiectionē Philoſophus, quia dixit quandam amicitiam aliquo modo conſtare ex contrarijs: ſed cum amicitia conſtet inter duos quorū alter amat & appetit contrariū ſuū: ergo videbitur ꝙ aliquid appetat corruptionē ſui ipſius. Nā cōtraria ſeſe mutuo corrūpunt. Vnde ſi ſiccū appetit humidū, videtur appetere corruptionē ſui, cum nō poſsit idem eſſe ſimul ſiccū & humidū. Hoc autem videtur abſurdū, quòd aliquid appetat corruptionē ſui. quare nō videtur fieri poſſe vt aliquo modo vlla amicitia conſtet ex contrarijs. Ad hāc obiectionē reſpōdet Philoſophus. Ex qua reſponſione etiā patet quid ſit priſcis dicendū cum contrariū ſuum appetere aiunt. Dicit enim Philoſophus quòd contrarium non appetit contrarium ſimpliciter & per ſe, ſed per accidens. & talis appetitio re vera eſt cupiditas medij, vel appetitio medij, vt vnum contrarium redigatur ad mediocritatem,

quod

quod videtur ſibi eſſe congruum vt ſicco, non vt fiat humidum ſibi eſt expetendum per ſe, ſed vt ad medium redigatur. Sed hæc conſideratio, dicit Philoſophus, ſicut etiam dixit in principio libri, trāſgreditur fines huius ſciētiæ moralis, nam pertinet ad ſcientiam naturalem, & ideo eſt omittenda.

De ciuili amicitia.

CAPVT IX.

55 *Videtur autem amicitia, & iuſtum (ut in prin*
cipio diximus) circa eadē & in eiſdem eſſe.
In omni nanque ſocietate iuſtum aliquid, &
amicitia eſſe uidetur. Itaque & amicos ap=
pellant, ſimul nauigantes, & commilitones, & cæteros ſi=
militer ſocios. Atque quatenus communicant, eatenus eſt
amicitia. & iuſtum enim eodem modo. Et prouerbium re
cte, ea quæ ſunt amicorum, communia dicit eſſe. amicitia
nanque in communicatione ſocietateq; conſiſtit. Atq; fra
tribus quidem ſodalibusq; cuncta communia ſunt. cæteris
autem definita, & alijs plura, alijs pauciora. & amicitia=
56 *rum enim aliæ magis, aliæ minus amicitiæ ſunt. Differunt*
autem & iuſta. non enim eadem ſunt parentibus ad filios,
& fratribus inter ſe, neque ſodalibus atque ciuibus. & in
57 *cæteris ſimiliter amicitijs. Diuerſa igitur ſunt & iuſta ad*
horum ſingulos. Et incrementa ſuſcipiunt, quòd ſunt ad
magis amicos. eſt enim grauius ſodali, quàm ciui pecuniā
auferre. & fratri, quàm extraneo opem non ferre: & pa
trem quàm quenuis alium pulſare. Creſcit autem & iu=
ſtum cum amicitia ſimul, quippe cum ſint in eiſdem, & æ=
58 *què ſeſe extendunt. At uero ſocietates omnes, ſimiles ſunt*
partibus ſocietatis ciuilis. Nam ob utilitatem aliquam con
ueniunt homines, & aliquid eorum conſequuntur, quæ
ad uitam conferunt. Ciuilis quoque ſocietas, gratia utilita
tis ab initio conſtitui permanereq; uidetur. hoc enim &
lato

latores legum conieƈtant: & iuſtum id inquiunt eſſe quod publicè prodeſt. Cæteræ igitur ſocietates per partes utili tatē appetunt. nautæ quidē eam quæ ex nauigatione proue nit, acquiſitionem, inquam, pecuniarum, aut aliquid tale. milites autem eam quæ fit ex bello, ſiue pecuniam, ſiue ui- ctoriam, ſiue ciuitatem affeƈtent. Eodem modo contribu- lesq́; & populares. Nonnullæ autem ſocietates gratia uo- luptatis conſtant. ut eorum qui ſimul choros exercent,* ὡς θιασω-
aliaq́; ſimilia. & eorum qui pecunias conferunt ad conui τῶν καὶ ἐ-
uia ſibi paranda. hæ nanque ſacrificij conuiƈtusq́; cauſa ρανιστῶν.
fiunt. Omnes autem hæ ſub ciuili ſocietate collocantur. 59
Non enim præſens commodum ciuilis affeƈtat, ſed ad o- mnem uitam. Atque ſacrificia & cœtus circa hæc faciunt, honorem dijs tribuentes, & ſibypſis requiem præſtantes cum uoluptate. Vetuſta nanque ſacrificia, conuentusq́;, poſt frugum perceptionem (ut primitiæ) celebrantur. hoc enim in tempore maxime otio indulgebant. Societates igi- tur uniuerſæ, partes ciuilis eſſe uidentur. Tales autem ami citiæ, tales ſocietates ſequuntur.

COMMENT.

VIDETVR autem amicitia & iuſtū.] Hoc eſt tertium capitulū huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit partes amicitiæ quæ conſiſtunt in excellentia, & quomodo amare & amari ſe habent ad ipſam amicitiā, & ſoluit obieƈtiones nonnullas, vt vidimus: nunc conſiderat & declarat quomodo amicitia ipſa conſiſtit in ſocietate. Diuiditur autē hoc capitulū in duas partes. In prima facit quod diƈtum eſt, ſcilicet oſtendit quo paƈto amicitia conſiſtit in ſocietate. In ſecunda declarat omnes ſocietates eſſe ſimiles ſocietati ciuili, & ad eam redigi tanquàm partes ad totū. In prima igitur parte ſecundum ſententiam expoſitorum, probat quòd omnis amicitia conſiſtit in ſocietate hoc modo: Omnis iuſtitia & iuſtum conſiſtit in ſocietate: ſed omnis amicitia conſiſtit quodāmodo in ijs in quibus cōſiſtit iuſtum: ergo omnis

amici

amicitia cõſiſtit in ſocietate.probat etiã idẽ alia ratione ſum pta ex modo loquendi.Nam homines appellant ſuos ſocios in aliqua re agenda,appellant dico amicos,vt cõmilitones ſeſe amicos appellant, ſimiliter & nautæ:hoc autem eſt indicium quòd amicitia conſiſtit in ſocietate,& quo magis eſt ſocietas eo magis videtur eſſe iuſtitia, & iuſtum,& amicitia. Oſtendit etiam idem cõmuni prouerbio quo dicitur quòd ea quæ ſunt amicorũ ſunt cõmunia,quod non eſſet niſi amicitia conſiſteret in ſocietate & cõmunitate.Hanc partem expoſitores introducunt eo pacto quo diximus:& quanuis rationes ſint veræ,tamen non ſunt fortaſſe ad intentionẽ Philoſophi,quia mea ſentẽtia Philoſophus potius probat quòd amicitia & iuſtum circa idem verſantur,& in eodẽ conſiſtũt, vt per hoc concludat quòd amicitia quædam eſt etiam ciuilis ſicut iuſtitia.& probat in primis quòd amicitia & iuſtũ verſantur circa eadem,& in eiſdem cõſiſtunt,hoc pacto: Ea quæ cõſiſtunt in ſocietate, circa eadem verſantur, & in eiſdem conſiſtunt:ſed amicitia & iuſtũ conſiſtunt in ſocietate: ergo amicitia & iuſtũ circa eadem verſantur, & in eiſdem cõſiſtũt: minorem autem qua dicitur amicitiam & iuſtum conſiſtere in ſocietate,probat rationibus ſuprà allatis,& prouerbio illo communi,& exemplis illis vt vidimus.

56 [DIFFERVNT autem & ipſa.] Probat nunc Philoſophus quòd iuſta differunt,& hoc probat exemplis:quia aliud eſt iuſtum patris ad filium,& aliud inter fratres,& ſic de alijs.quòd ſi iuſta diuerſa,& amicitiæ erunt diuerſæ.Ex quo probari videtur quòd iuſtitia& iuſtũ verſantur circa eadẽ:nos autẽ introducere poſſumus quòd hæc ſit probatio illius minoris ſupradictæ, & ꝙ amicitia & iuſtũ cõſiſtit in ſocietate, quia amicitia & iuſtũ variatur ratione variarũ ſocietatũ,vt patet exemplis patris ad filium.& ſic de alijs.

57 [DIVERSA igitur.] Probat inſuper Philoſophus, quòd iuſti & iniuſta non ſolum fiunt varia in diuerſis amicitijs & ſocietatibus, ſed etiam incrementa ſuſcipiunt, vt patet ex cõtrario,ſcilicet ab iniuſto, vel iniuria. Nam maiorem videtur facere iniuriam ſi filius pulſet patrẽ quàm ſi extraneum:& ſicut eſt de iniuſto, ita videtur eſſe & ſequi de iuſto:nos autem introducere poſſumus hanc partẽ quòd probetur iuſtum verſari circa eadem circa quæ amicitia,& in ſocietate conſiſtere ex eo,quia ambo ſimiliter incrementa,

menta & decreméta ſuſcipiunt, & magis & minus ſunt iuſta, & amicitia ſecundũ diuerſas ſocietates, vt exemplis patris ad filium, & fratris ad fratrem, & ſimilium percipi poteſt. Nam ſi cõtentio quædam & comparatio fiat, vt inquit Cicero, qui bus plurimum ſit officium tribuendum, principes ſunt, patria & parétes, proximi liberi &c. Quare hæc, vt diximus, gradus ſuſcipiunt, & incrementa & decrementa ſecundũ diuerſas ſocietates, vt huiuſmodi exemplis patere poteſt. [ATQVE ſo- 58
cietates omnes ſimiles.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat omnes alias ſocietates ſimiles eſſe partibus ſocietatis ciuilis, & ad eam reduci tanq̃ partes ad ſuum totum: & primo oſtendit quomodo conueniunt, deinde in quo differũt. Nam ſicut primo ſimiles, quia ſocietates & conuentiones omnes videntur reſpicere aliquod cõmodum & vtilitatem aliquam, & idem fit in ſocietate ciuili. Nam & legumlatores publicam vtilitatem reſpiciunt atque cõmunem: aliæ quoq; ſocietates particulares ſimiles ſunt in eo quod vtilitatem commodumque affectant, vt nautarũ & militũ ſocietas, & aliæ quas in textu aperte tãgit Philoſophus. Sunt autem nonnullæ quæ conſtare videntur gratia voluptatis, vt ſunt eorum qui ſimul exercent choros, & conuiuia, & hæc fieri videntur gratia ſacrificij & conuictus: ſed & ciuitates quoque ſolennia faciũt ſacrificia, & feſtos dies celebrant, verum ex altera parte ſocietas ciuilis. Et iſtæ particulares differunt, quia illæ verſantur circa particulares vtilitates & commoda, ciuilis vero communem vtilitatem & omnem, nõ autem partem quærit, & vt illæ reducuntur tamen ad eam ſicut partes ad totum. [OMNES autem hæ ſub ciuili.] Declarat Philoſophus 59
quòd omnes iſtæ particulares ſocietates ſub ciuili collocari videntur tanquam partes ſub toto, & excludendæ ſunt prauæ ſocietates, vt coniurationes, & factioſorum hominum contentiones. aliæ autem, vt diximus, ad ciuilem reduci videntur. Probatur, Omnis ſocietas quæ eſt ob particularem vtilitatem collocari videtur ſub ea quæ eſt ob totam: ſed ſocietas ciuilis eſt ob totam & communem vtilitatem, aliæ vero particulares ob partẽ: ergo aliæ particulares collocari videntur ſub ciuili ſocietate, & ad eam redigi tãquam partes ad totum. Patet ratio, quia ſicut ſe habent partes vtilitatis ad totam vtilitatẽ: ita ſocietates quæ ſunt circa partes vtilitatis ad

ſocie

ſocietatem quæ complectitur totam, ſingulæ autem ſocietates reſpiciunt proprias & particulares vtilitates, vt exemplo nautarum,& commilitonum & ſimilium declarauit Philoſophus. ciuilis vero non præſentem, ſed perpetuam quoad fieri poteſt,& cõmunem vtilitatem vitæ humanæ affectat. Quòd ſi quis afferat ſocietates quæ fiunt ob iocunditatem, iſtæ quoque partem quærere videntur, & propriam non totam,& cõmunem: ciuilis vero communem relaxationem quærere videtur. vnde priſci ſolebant ſacrificia & cœtus inſtituere poſt collectionem fructuum. Poſtea affert tanquam cõcluſionem quòd omnes huiuſmodi ſocietates particulares ſunt partes ciuilis,& quòd amicitiæ tales ſequuntur ſocietates huiuſmodi. Nam erit amicitia vbicũque eſt ſocietas, ſiue ob vtilitatem, ſiue ob iocunditatem,& erit quædam amicitia reſpectu totius, & communis vtilitatis,& iocunditatis, & iſta erit ciuilis amicitia. Vnicuique noſtrum, vt inquit Cicero, chari ſunt parentes, chari ſunt liberi, propinqui, familiares, ſed omnes omnium charitates patria vna complexa eſt.& reliqua.

De ſpeciebus reipublicæ.

CAPVT X.

60 *REi autem publicæ, tres ſunt ſpecies, & toti-*
dem etiam tranſgreßiones & quaſi labes il-
larum. Et illæ quidẽ ſunt, regnum, & opti-
morum poteſtas, & tertia eſt ea quæ è cenſi
bus fit. quam cenſu poteſtatem dicere, accõmodatum uide
tur. Plurimi autem rempublicam appellare conſueuerunt.
Atque harum optima quidem eſt Regnum: deterrima ue-
61 *ro Cenſu poteſtas. Tranſgreßio autem regni quidem ty-*
rannis eſt. In utraque enim unus eſt princeps. ſed inter ſe-
ſe plurimum differunt. Nam tyrannus quidem ſuum, rex
autem eorum qui ab ipſo reguntur conſiderat cõmodum.
Non eſt enim rex, niſi ſit ex ſeſe ſufficiens, & bonis omni
bus antecellat. Talis autem nullius indiget rei. non ergo
ſuas ipſe, ſed eorum qui reguntur utilitates conſiderat.

Qui

Qui nanq; talis non eſt, ſorte potius quidam eſt princeps
quàm rex. Tyrannus autẽ eſt contraria regno. ſuum nanq;
bonum ſequitur ipſe tyrãnus. Quo magis patet ipſam eſſe
peßimam. Peßimum enim id eſt quod eſt contrarium opti
mo. Fit autem in tyrannidẽ ex regno tranſgreßio. tyran-
nus enim principatus eſt prauitas, in quo unus eſt prin-
ceps. Prauus autem rex, fit tyrannus. Ex optimatum uero 62
poteſtate ad paucorũ potẽtiam fit tranſgreßio, uitio prin
cipum, qui res ciuitatis præter dignitatem diſtribuunt,
& cuncta bona ſibi uel plurima tribuunt, & magiſtratus
ſemper eiſdem plurimi diuitias facientes. pauci igitur &
praui pro optimis dominantur. Sed ex cenſu poteſtate ad 63
popularem fit tranſgreßio poteſtatem. Sunt enim hæ fini
timæ. nam & cenſu poteſtas, multitudinis eſſe ſolet: &
pares ſunt omnes qui ſunt in cenſu. Minime uero prauum
eſt popularis poteſtas. parum enim reipublicæ tranſgre-
ditur ſpeciem. Res igitur publicæ hoc maxime modo mu
tantur. Minima enim ſic atque facillima fit ipſarum migra
tio. Similitudines autem ipſarum & quaſi exempla quiſ- 64
piam & in domibus accipere poteſt. Societas enim patris
ad filios, regni præ ſe fert effigiem. Nati nanque patri
ſunt curæ. Hinc & Homerus Iouem patrẽ appellat. Ipſum
nanque regnum, imperium eſt ſuapte natura paternum.
Patris autem apud Perſas imperium tyrannicum eſt. ſuis
enim filijs utũtur ut ſeruis. Heri etiam ad ſeruos tyranni-
cum eſt. nàm in ipſo utilitas agitur heri. Atque hoc qui-
dem rectum eſſe uidetur: ſed Perſarum aberrat. diuerſo-
rum enim diuerſa ſunt imperia. Viri autem & uxoris ſo-
cietas, ſimilis optimatum poteſtati uidetur. pro dignitate
nanq; uir præſidet, & in ijs quæ uirum decet. quæ uero
uxori accommodantur, hæc illi tribuit. Quòd ſi in omni-

bus uir dominetur, in paucorum poteſtatem mutatur. præter dignitatem enim hoc facit, & non ea ratione qua præſtabilior eſt. Interdum autem dominantur uxores, ob amplitudinem patrimonij. Non igitur fiunt imperia ob uirtutem, ſed ob diuitias & potentiam, perinde atque in
65 *paucorum fit poteſtate. Fratrum uero ſocietas, ſimilis eſt cenſu poteſtati. Sunt enim pares, præter differentiam ætatis. Quocirca ſi multum ætatibus differant, non fraterna inter ipſos fit amicitia. Popularis autem poteſtas, in ijs maxime habitationibus eſt, quæ domino carent. Hic enim omnes ſunt æquales. Et in quibus princeps eſt imbecillis: & unicuique ineſt poteſtas.*

COMMENT.

60 REI autem ciuilis & publicæ tres ſunt ſpecies.] Hoc eſt quartũ capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit amicitiam conſiſtere in ſocietate, & quòd amicitia & iuſtum circa eadẽ verſantur, & quòd ſingulæ ſocietates ad ciuilẽ reducũtur tanquam partes ad totum: nunc diſtinguit ſocietatem ciuilẽ in ſpecies ſuas, atq; eas declarat, & ſimilitudine ipſarum declarare etiã videtur ſocietates rei familiaris: & hoc quia ad illas nõ ſolũ ſe extendit iuſtitia, ſed etiam amicitia. Nam in quibus ſocietatibus eſt iuſtum, in ijs videtur eſſe amicitia. Diuiditur autẽ hoc capitulum in duas partes. In prima diſtinguit ſpecies rei ciuilis. In ſecunda ſocietates rei familiaris. Dicit in prima Philoſophus quòd rei ciuilis tres ſunt ſpecies, & rectæ gubernationes, inſuper tres trãſgreſsiones illis oppoſitæ. Sed earũ quæ ſe recte habere dicũtur, prima gubernandi ſpecies eſt regnũ, ſecũda optimatũ, tertia quæ Græcè dicitur τιμοκρατικὸ, & commode appellari poteſt cenſu poteſtas, quam communiter ſolent appellare rempub. tribuendo ei nomen commune, & quaſi generis nomen. Has tres ſpecies recte gubernãdi poſt hæc Philoſophus inter ſe cõparare videtur. & in primo gradu perfectionis ponit regnũ. In ſecundo optimatũ potentiam. In tertio & infimo loco cẽſu poteſtatem, quam deterrimã appellant, ſi cõparetur cum optima, & cũ ipſo regno; ideo dicit in textu, regnũ

eſſe

eſſe optimum, cenſu poteſtatem deterrimam, id eſt minus bonam. Notandũ quòd Philoſophus in Politicis latiſsime loquitur de ſpeciebus rei ciuilis. ſed quantũ ad hoc propoſitum ſpectat, intelligendum quòd tres ſunt ſpecies rei ciuilis, ſententia huius Philoſophi, quamuis Plato reliquerit tertiam ſpeciem, id eſt cenſu poteſtatem: & reprehenditur ab Ariſtotele eo in loco, quia ipſam omiſit. Laudat autem ibi Philoſophus magnopere ipſum regnum, & anteponit cæteris ſpeciebus rei ciuilis & publicæ gubernandæ. Vult enim redigere ipſam gubernationẽ ad vnũ, ſicut hoc vniuerſum vno gubernatur, deinde ponit in ſecundo gradu optimatum gubernationẽ, poſtremo ponit cenſu poteſtatẽ. Omnes autem ij gubernatores proponere ſibi debent felicitatem ciuitatis, & cõmune bonũ reipub. quo ſeruato ſeruatur reſpub. Sin ecõtrà fiat, tũc oriũtur tranſgreſsiones tres quæ ſunt labes illarum bonarum gubernationum. Nam rex ad tyrannidem, optimates ad paucorum potentiam, cenſu poteſtas ſiue reſpub. ad ſtatum popularem delabitur. nam aut vnus gubernat rem ciuilem & publicam, aut plures: ſi vnus, optimus conſulens bono reipublicæ, & tunc videtur eſſe rex: aut peſsimus, referens omnia ad ſuum commodum, & tunc erit tyrannus: ſi plures, tunc aut omnes ferme, aut pauci: ſi pauci, iterũ aut optimi aut peſsimi: ſin optimi, tũc fit optimatum gubernatio: ſin peſsimi, tunc fit paucorum potentia: ſin vero ſint pene omnes, tunc aut ſunt tribuentes æqualiter aut inæqualiter. Primo modo erit cẽſu poteſtas ſiue reſpub. Secundo ſtatus popularis. & ſic tot ſunt ſpecies.

[TRANSGRESSIO autem regni tyrannis eſt.] Diſtin- 61
guit nunc Philoſophus labes illarum rectarum gubernationum, & dicit primo tyrannidem eſſe labem, & tranſgreſſionem regni. Conueniunt autem regnum & tyrannis in eo quòd in vtroque eſt vnus qui gubernat, in alijs maxime differunt. Tyrannus enim ſemper proprium & ſuum, rex commune commodum, & bonum eorum qui ab eo reguntur quærit. Et in alijs multis differunt. Sed ponere poſſumus duas concluſiones ſecundum verba Philoſophi. Prima, quòd rex omnia agit pro vtilitate, & communi bono eorum qui reguntur. Probatur: Ille princeps qui eſt ex ſeſe ſufficiens, & omnibus bonis ornatus eſt, omnia agit pro bono eorum qui gubernantur ab eo: ſed rex eſt huiuſ-

modi:ergo rex agit omnia pro communi commodo & bono populorum qui reguntur ab eo. rex enim proprie dictus rex debet eſſe optimus à regendo Latinè, Græcè βασιλεὺς à gradu populi appellatus, quaſi populi ſemper rationem habere debeat. vnde Homerus paſtores populorum appellat reges. Nam ſi ſuæ vtilitati & commodo conſuleret, non eſſet appellandus rex, ſed potius quidam forte princeps vel tyrannus. Secunda concluſio, quòd tyrannus eſt peſsima forma gubernandæ reipub. probatur ex eo, quia opponitur optimæ
62 gubernationi, vt patet. [ET ex optimatum poteſtate.] Declarata tyrãnide quæ eſt labes regni, nũc declarat tranſgreſſionem & labem optimatum quæ eſt paucorum potentia ob prauitatem principum reipub. pauci nanque ſunt, & mali, vt
63 patet in textu. [SED ex ea quæ eſt cenſu poteſtas.] Declarat nunc tertiã labem, ſcilicet ipſius cenſu poteſtatis ſeu reipub. quæ labes atq; trãſgreſsio dicitur popularis poteſtas, & nõ fit magna tranſgreſsio. Notandũ quòd cenſu poteſtas ſit gubernatio in re ciuili hoc pacto, vt poſsint ciues gerere magiſtratus ſecundũ facultates & menſurã cenſus: quòd ſi magna præfinitur menſura cenſus, vt excludantur pauperes, orietur paucorum potentia, quia pauci ſunt qui magnas habeant facultates: ſin vero mediocritas ſeruetur vt æqua ratio habeatur tam diuitum quàm pauperum, tunc videtur oriri cenſu poteſtas: ſi minima præfinitur menſura cenſus vt ſine diſcrimine fiat, oritur iſta quæ dicitur popularis poteſtas, & nõ fit ita magna trãſgreſsio vt in ſuperioribus. ſed hæc in Politicis latius patent. Vidimus igitur ex ſupradictis quòd tres ſunt ſpecies bonæ regendæ reipub. tres etiã malæ & trãſgreſsiones ipſarum. Verũ ſicut regnũ eſt optima gubernatio in genere bonarum, & ſecundo gradu optimatũ poteſtas, tertio reſpubli. ſeu cẽſu poteſtas: ita in genere prauarũ eodem modo ſe oppoſitæ habẽt. Nam tyrannis quæ regno opponitur eſt in primo gradu prauitatis, paucorũ potentia in ſecundo, ſtatus popularis in tertio. & ſic ſiunt tranſgreſsiones vt plurimũ, vt in Politicis oſtẽdit Philoſophus. [SIMILITVDINES autem
64 ipſarum & quaſi.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus allatis iam antea tribus ſpeciebus rectis gubernandæ reipub. & tribus tranſgreſsionibus ipſarũ, nunc afferre videtur aliquas ſocietates in re familiari ſimiles illis tribus rectis,

rectis, & non rectis.Primo igitur dicit Philoſophus quòd ſi-
militudines ipſarum ſocietatum ciuilium ſumet quis in domi
bus, & in ipſa re familiari: veluti patris ad filios gubernatio
eſt ſimilis gubernationi regis ad ſubditos, quanq̃ pater quo-
quo modo videtur ſuperare ipſum regem in beneficijs dan-
dis, habet tamen ſimilitudinem, vt diximus: ſuperat, inquam,
quo ad vnam perſonam qua eſt cauſa generandi, educandi, &
erudiendi. quanuis beneficia regũ ad plures extẽdantur. ſed
ſi pater vtatur filijs tanquam ſeruis, tunc fit tranſgreſsio quæ-
dã ſimilis tyrãni. Addit autẽ quòd hoc quidẽ de ſeruis rectum
eſſe videtur, quia ſeruus, vt ipſe dicit in Politicis, natura ſeruus
eſſe videtur: & ideo non videtur alienum à natura ſi heri ſer-
uis vtantur vt ſeruis. ſed iniquum faciunt patres ſi liberis vtan
tur vt ſeruis. diuerſa enim ſunt imperia, vt dicit Philoſophus,
& diuerſa dominandi officia. Nam aliud eſt paternum, aliud
herile. Sed viri atque vxoris. Affert aliam ſocietatem in re fa-
miliari, ſcilicet viri & vxoris: quæ ſi recte ſe habeat, ſimilis eſt
optimatum poteſtati, quia hic tribuuntur officia ſecundũ di-
gnitatẽ, vt etiam fit inter optimates: quòd ſi tranſgreſsio fiat,
erit ſimilis paucorum potentiæ, vt patet in textu. [AT vero 65
fratrum.] Affert aliam ſimilitudinem ſocietatis in re familia
ri, ſcilicet fratrũ, quæ ſi recte ſe habeat, eſt ſimilis cenſu pote-
ſtati, excepto ſi plurimũ diſtent ætatibus, quia tũc erunt quo-
quo modo paternę potius quàm fraternæ. Sin vero domus ca
reat patrefamilias, vel ſit ille imbecillis, tũc fit tranſgreſsio ſi-
milis populari gubernationi, quia ibi oritur effrenata liber-
tas. Notandum quòd Philoſophus dixit amicitiam in ſocieta
te conſiſtere, propterea attulit commode ſupradicta, & cum
dixiſſet omnes redigi ad ciuilẽ, bene dixit iſtas familiares ſi-
miles eſſe ciuilibus, vt poſtea oſtendat in ijs omnibus eſſe amí
citiã, & ſicut vna ſocietas eſt præclarior altera, ſic & amicitia.

De amicitia regia, paterna, œconomica, & fraterna. CAPVT XI.

IN *unaquaque autẽ republica tantum amici- tiæ conſtat eſſe, quantum & iuſti. Atque re gis quidem amicitia ad eos qui reguntur, in excellentia beneficij conſiſtit. confert enim* 66

in eos beneficia, qui ab ipſo reguntur. Siquidem cum ſit bonus, curam ipſorum habet, quo bene ſeſe habeant: ut ouium paſtor. Vnde & Homerus Agamemnonem, populorum nuncupauit paſtorem. Talis autem eſt & amicitia paterna: beneficiorum uero magnitudine differt. Eſt enim eſſendi cauſa pater: quod maximum eſſe certũ eſt, & enutritionis, ac eruditionis. Hæc eadem & cæteris maioribus tribuuntur. Natura nanque pater filiorum, & aui nepotum: & rex eorum quibus præſidet, imperium obtinet. Hæ autem amicitiæ in excellentia conſiſtunt. quapropter
67 *& honorantur ipſi parentes. Et iuſtum igitur in his non idem eſt, ſed quod efflagitat dignitas. Sic enim ſeſe habet*
68 *& amicitia. Et uiri etiam ad uxorem eadem eſt amicitia, & in optimatum poteſtate. eſt enim ut uirtus poſtulat. Et præſtabiliori plus tribuitur boni, & quod unicuiq; accõmodatur. Sic autem ſeſe habet & ipſum iuſtum. At amici*
69 *tia fratrũ ſimilis eſt ſodalitiæ. ſunt enim pares atq; æquales ætate. Tales autem* eiuſdem plerunque diſciplinæ, & eorundem ſunt morum. Similis eſt huic & quæ eſt in cenſu poteſtate. Ciues enim pares eſſe ſolent, ac boni. Et quiſque nunc dominatur, nunc paret, & æque. Sic igitur eſt in*
70 *ipſis & amicitia. In tranſgreßionibus autem, quemadmodum & iuſtum, ſic & amicitia exigua eſt. & minima eſt in ea quæ eſt peßima. In tyrannide nanq; nihil aut perparum eſt amicitiæ. In quibus enim nihil eſt commune imperanti atq; parenti, nec amicitia eſt. nam neq; iuſtum. Sed tale quidẽ eſt, quale eſt artifici ad inſtrumentũ. & animæ ad corpus. & hero ad ſeruũ. Hæc enim omnia, utilitatem quidem ab iis ſuſcipiunt, qui ipſis utuntur. ſed amicitia nõ eſt ad inanimata, nec iuſtũ. Quin neq; ad bouem uel equũ: neq; ad ſeruũ, ea ratione qua ſeruus eſt. non eſt enim quic-quam*

* ὁμοηθεῖς καὶ ὁμοιοπαθεῖς.

quam commune. Seruus enim animatum eſt inſtrumentum. inſtrumentum autem inanimatus eſt ſeruus. Ad ſeruum igitur hoc ipſo quo ſeruus eſt, non eſt amicitia: ſed quo eſt homo. Nam omni homini iuſtum quiddam eſt ad omnem hominem, qui communicare ſecum legem, pactionemq́; poteſt: quare & amicitia, ratione qua homo eſt. Perparum igitur & in tyrannide eſt amicitiæ atque iuſti. In popularibus autem poteſtatibus plurimum. Complura 71
enim his ſunt communia, cum ſint pares.

COMMENT.

IN VNAQVAQVE autem republ. ſic amicitia.] Hoc eſt 66
quintum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm declarauit ſocietates ciuiles & familiares, quòd vehementer pertinebat ad declarandos gradus amicitiæ: nunc oſtendere intendit quomodo ſe habet ipſa amicitia in ſocietatibus iſtis. Nam, vt antea dictum eſt, iuſtum & amicitia in ſocietate conſiſtere videntur, & alterum cum altero ſimul creſcere videtur atque decreſcere, & eſſe magis & minus. Quòd ſi ſocietas ſit vehemens, amicitia quoque vehemens eſſe videbitur: ſed cum ſocietates ſint diuerſæ, amicitiæ & iuſta diuerſarum quoque rationũ eſſe videntur, vt patebit inferius. Diuiditur autem hoc capitulũ in duas partes. In prima oſtendit quomodo amicitia eſt in ſocietatibus rectis. In ſecũda quomodo fit in trãſgreſsionibus. In prima igitur dicit Philoſophus ꝙ amicitia eſt in vnaquaq; repub. ſicut & iuſtũ. ſicut igitur ſe habet iuſtitia in vnaquaq; ſocietate, ſic & amicitia. Videtur enim eſſe talis & tanta qualis & quanta eſt iuſtitia. Oſtendit autem in primis quòd amicitia regis ad ſubditos eſt in excellentia beneficij, & talis videtur etiam eſſe paterna: excedit tamen ipſa paterna magnitudine beneficiorum, & ideo videtur eſſe vehementior: & hæc non ſolum ad patres, ſed etiã ad auos referri poſſunt. Excedit autẽ pater ipſum regẽ in beneficijs dãdis, ſcilicet in magnitudine. & hoc intelligendũ eſt ſicut ſuprà etiã diximus, ſi referatur ad vnũ. Nã & ſi filius maiora beneficia ſuſcipiat quàm ſubditi à rege ſuo, tamẽ beneficia regũ ad plures ſunt & latius ſe pãdũt, vt eſt manifeſtũ. [ET 67

iuſtum in iſtis non eſt idem.] Nam aliud videtur eſſe iuſtum
patris ad filium,& aliud filij ad patrem, & ſic regis ad ſub-
ditos. Nam in ijs iuſta,& amicitiæ,& ſocietates, diuerſarum
68 rationum eſſe videntur. [VIRI autem amicitia.] Declarat
nunc Philoſophus quonã pacto amicitia viri ad vxorem eſt
ſimilis amicitiæ quæ fit in optimatũ gubernatione & ſocie-
tate, vbi attenditur virtus & dignitas,& ſecundũ dignitatem
69 erit iuſtum, & amicitia, vt in textu late patet. [AT amicitia
fratrum.] Oſtendit quòd amicitia fraterna quæ eſt velut ſo-
dalitia quædam, quia fratres ſimul educantur, & ſeruant ami
citiam vt ſodales & quaſi pares: oſtendit, inquam, quòd eſt ſi-
milis amicitiæ quæ fit in ſocietate cenſu poteſtatis ſiue rei-
70 pub. vbi paritas quæritur. [IN tranſgreſsionibus autem.]
Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtẽ-
dit quomodo ſe habet amicitia in tranſgreſsionibus ſocieta
tum ciuiliũ: & primo declarat quòd in tyrannide quæ tranſ-
greſsionũ eſt peſsima, aut nihil eſt amicitiæ, aut vehementer
exigua. Probatur, Vbi nihil eſt commune imperanti atq; pa
renti, ibi nõ eſt amicitia nec ſocietas: ſed in tyrãnide nihil eſt
cõmune imperanti atq; parẽti: ergo in tyrãnide nõ eſt amici
tia nec ſocietas. Maior eſt nota ex dictis Philoſophi dicẽtis,
quòd vbi non eſt iuſtũ, nõ eſt etiã amicitia. Minor declaratur
à Philoſopho. Eſt enim perinde vt inſtrumẽti ad artificẽ,&
heri ad ſeruũ,& huiuſmodi, quorũ nõ quæritur vtilitas à ſupe
rioribus propter illa, ſed pro ſe, vt poſsint vti illis pro ſua cõ
moditate propria: ſic anima vtitur corpore vt inſtrumento
quodã. Sed hic oritur quædã difficultas, quia non videtur ve
rũ ꝙ ſic ſe habeat dominus ad ſeruũ ſicut ſe habet anima ad
corpus, vel artifex ad inſtrumentũ: nam artifex eſt animatus,
inſtrumentum eſt inanimatum: ſed non eſt ad inanimata nec
etiam ad irrationabilia amicitia, cum iſta ſint omnino diuer
ſa, ſed inter dominũ & ſeruũ videtur cadere aliqua amicitia
cum ſint eiuſdem naturæ humanæ. quare non videtur tenere
illa ſimilitudo Philoſophi, Hanc difficultatẽ tollit Philoſo-
phus, oſtendendo ꝙ ſeruus poteſt cõſiderari vt eſt homo,&
item vt eſt ſeruus ad ſeruum. igitur vt eſt ſeruus non videtur
eſſe amicitia à domino, quia tunc videtur ſeruus eſſe veluti
quoddã inſtrumentum animatum: ſed ad ſeruum & dominũ
vt vterque eſt homo, poteſt eſſe aliqua ſocietas & amicitia,
cum

ſum vterque poſsit ſubire leges & pactiones,& iuſtum cadat
inter eos,& per conſequẽs amicitia. Patet igitur quòd in ty-
rannide,in qua principes vtũtur ſubditis vt ſeruis parum vel
nihil eſt amicitiæ,quia etiã abeſt iuſtũ. [IN popularibus au- 71
tem.] Declarat nũc Philoſophus quomodo ſe habet amici-
tia in trãſgreſsione illa quæ eſt minus improbo quàm aliæ,&
dicitur popularis. Oſtendit autem Philoſophus quòd ibi plu
rimũ eſt amicitiæ,quod nõ eſt ſimpliciter intelligendũ,ſed re
ſpectu & cõparatione aliarũ tranſgreſsionũ.quaſi dicat,plus
eſt amicitiæ ibi quàm in alijs trãſgreſsionibus,plus inquã in
ipſa poteſtate populari,quia eſt ibi quædã paritas,& multa cõ
munia popularibus,vt leges,iura,iudicia,ſuffragia,conſuetu
dines. Notandũ quòd Philoſophus declarauit amicitiã ſi qua
eſt in tyrãnide,dicendo eã eſſe exiguam vel nullam,& etiam
eã declarauit quæ eſt in populari poteſtate: ſed nihil dixit de
ea quæ eſt in paucorũ potentia, quia cognitis extremis facile
cognoſcitur id quod medio modo ſe habet. Nã ſi in tyrãnide
parũ vel nihil,in populari multũ reſpectu aliarũ trãſgreſsio-
num,per cõſequẽs percipi poteſt quid ſit in paucorũ potẽtia.

De amicitia ſodalitia,& filiali.

CAPVT XII.

OMnis igitur amicitia(ut dictũ eſt)in ſocieta 72
te conſiſtit. Conſanguineã autem quiſpiam
ſeiunxerit ac ſodalitiã. Ciuium autẽ amici-
tiæ,& contribulũ,& ſimul nauigantiũ,&
quotquot ſunt tales,magis in ſocietate conſiſtunt. nã ſti-
pulatione quaſi quadã conſtare uidentur. Inter has quiſ-
piam & hoſpitalitiam collocauerit. Conſanguinea uero 73
multiplex eſt. Pendet autem omnis ex paterna. Parentes
enim diligunt natos ut aliquid ſui: nati uero parentes ut
aliquid ex illis. Atq; magis ſciunt parentes eos qui ſunt
ex ipſis,quàm nati,ſe eſſe ex illis. Magisq; coniunctum
eſt id ex quo natum eſt ipſi nato,quàm factum ei quod fe-
cit. Eſt enim ei ex quo eſt ortum,propriũ id quod ex ipſo

*eſt ortum: ut dens, crinis, & quiduis habenti. nullũ autem
illorum id ex quo orta ſunt, aut minus.* Accedit eodem &
temporis longitudo. Parentes *enim natos continuo dili-
gunt. illi uero parentes, incremẽtus tempore ſuſceptis, &*
74 *mentis comprehenſione, uel ſenſus.* Ex *his autem patet*
75 *& cur magis diligant matres.* Parentes *igitur natos ut ſe-
ipſos amant. qui nanq; ex ipſis ſunt orti, ſunt quaſi ipſi*
76 *alij ſeparatione.* Nati *uero parentes ut orti ex illis.* Fra-
tres autem ſeſe mutuo diligunt, quòd ex eiſdem ſint orti.
I*dẽtitas enim quæ eſt ad illa, idem inter ipſos facit.* Q*ua-
propter eundem ſanguinem dicunt, & ſtirpem, & talia.
Sunt igitur quodammodo idem & in diuiſis.* Magnũ *au-
tem ad amicitiam eſt & enutritos ſimul eſſe, & ætatis
æqualis.* Aequalis *enim æqualem delectat, & ipſi fami-
liares ſodales ſunt.* Et *idcirco fraterna amicitia ſodalitiæ*
77 *ſimilis eſt.* Patrueles *uero, cæteriq; propinqui, ex his ſunt
coniuncti, propterea quòd ſunt ex eiſdem.* Atq; *alij ma-
gis, alij minus fiunt ex eo coniuncti, quia prope eſt aut di-*
78 *ſtat origo.* Amicitia *autem quæ filiorũ eſt ad parentes, &
hominum ad deos: ut ad bonum eſt atq; excellens.* Nã *ma-
xima beneficia cõtulerunt. fuerunt enim eſſendi cauſa, &
alimenti, ac educationis.* Habet *autem & uoluptatem &
utilitatẽ talis amicitia magis quàm extraneorum: quanto*
79 *& uita cõmunior ipſis eſt.* Sunt *autem & in fraterna ami
citia ea quæ & in ſodalitia ſunt: & magis in bonis, &
omnino in ſimilibus quanto coniuncti ſunt magis, atq; ab*
80 *ortu ſeſe mutuo diligunt.* Et *quanto ſunt magis ſimilium
morum, qui ex eiſdẽ ſunt orti, & ſimul nutriti, & ſimi-
liter educati, ac eruditi. probatio enim quæ quidẽ fit tem-
pore, plurima eſt atq; firmiſsima.* Sunt *etiã & cæteris in
cõſanguineis ea quæ ad amicitiã attinent, ut rationũ com-
paratio*

paratio flagitat. Viro autem & uxori ſecūdum naturam 81
amicitia uidetur ineſſe. homo nanq; natura coniugale magis eſt, quàm ciuile: quanto prius & neceſſariū magis eſt domus, quàm ciuitas, & procreatio cōmunior animalibus. Atq; cæterorum quidem animalium, hic ſocietatis eſt 82
terminus. homines autem coniugium ſubeunt non ſolum procreationis, ſed eorum etiā gratia quæ ad ipſam conferunt uitam. Officia nāq; cōtinuo ſunt diuiſa, atq; alia uiri, alia ſunt uxoris. Opem itaq; ſibi mutuo ferunt, res proprias in commune ponentes. Quapropter hac in amicitia 83
utilitas ineſt, atq; uoluptas. Erit autem & ob uirtutem, etiam amicitia, ſi boni ſint. eſt enim utriuſq; uirtus: atque hoc ipſo gaudebunt. Filij autem parentum uincula ſunt, & nexus. Idcirco & citius ij qui carent liberis diſſoluuntur. Filij nanque bonum, eſt utriſq; commune. ipſum autem commune continet. Quærere uero quonam modo 84
uiro uiuendum eſt cum uxore, & omnino amico cū amico, nil aliud eſt, quàm quærere quomodo iuſtum eſt. Non enim idem iuſtum uidetur amico ad amicum: nec ad alienum, & ſodalem, ac condiſcipulum eſſe.

COMMENT.

OMNIS igitur amicitia ſicuti dictum eſt.] Hoc eſt ſextū 72
& vltimum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo poſtquam diſtinxit ſocietates ciuiles, & tribuit eis ſimiles ſocietates rei familiaris in quibus etiam eſt amicitia, & dixit omnem amicitiam conſiſtere in ſocietate, nunc ſeiungit & diuidit amicitias inter ſe, ita quòd aliæ magis, aliæ pactionibus conſiſtunt. Nam etſi omnes in ſocietate ſint conſtitutæ, tamen aliæ natura magis, aliæ pactionibus & electione magis conſtare videntur. Cum ergo variæ ſint cauſæ & variæ amicitiæ, merito ſunt diſtinguendæ. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus præmittit id quod ſæpius dixit,

dixit quòd omnis amicitia cõſiſtit in quadam ſocietate:tamẽ aliquis merito diſtingueret amicitiam conſanguineã & ſodalitiam à cæteris amicitijs,quia ciues & contribules,& ſimiles vt etiam ſunt hoſpites, videtur habere ſocietates conſtantes pactionibus. Conſanguinea vero & ſodalitia nõ eodem pacto,quare diſtinguẽdæ ſunt iſtæ amicitiæ, vt aliæ magis,aliæ minus in ſocietate conſiſtũt, & vt aliæ ſunt quoquo modo in ſocietate naturali,vt eſt cõſanguinea:ſodalitia vero quia videtur oriri ex cõuerſatione ſodalium à primis incunabulis, qui ſimul & nutriuntur & erudiũtur,diſtinguitur ab illis alijs ſimul cum ipſa cõſanguinea:aliæ autem in quadam pactione & conuẽtione conſiſtunt. Notandum quòd amicitia quæ eſt inter propinquos & conſanguineos habet cauſam naturam eiuſdem ſanguinis,& eandem ſtirpem,& ſecundũ reſpectum quem habent ad illam fit coniunctio & amicitia:ſodalitia habet cauſam conuerſationẽ à primis incunabulis incœptã,quę videtur quaſi naturaliter eſſe cõtracta,& non ex electione:at ciuiles & contribules & huiuſmodi,ex electione & pactione

73 videntur conſtituere amicitiã. [CONSANGVINEA autem amicitia.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua incipit determinare de amicitia quæ eſt inter cõſanguineos & propinquos,afferẽdo nõnullas cõſiderationes de ipſa. Eſt enim multiplex,& multifariã ob multos gradus propinquitatis dicuntur tales amicitiæ:omnes tamẽ videntur pẽdere & originem ducere à paterna,& in hoc cõuenire quòd eodẽ principio fluunt.& primo incipiẽdo ab amicitia paterna affert rationẽ mutui amoris inter ſe:deinde comparat amicitias ſeu amationes iſtas,ſcilicet eã quæ eſt patris ad filiũ,& eã quæ filij ad patrẽ,& oſtendit quòd parentes magis amant filios quàm filij amẽt parẽtes tribus rationibus.Prima ratio,Quo magis quiſcognoſcit cauſam ob quã amat,eo magis videtur amare: ſed parẽtes magis cognoſcũt cauſam quare amãt filios quàm filij quare amant parentes: ergo parentes magis amant filios quàm ecõtra amentur ab illis.Patet ratio,quia parẽtes amant filios,quia ſunt ipſorũ aliquid:filij vero amant parentes,quia ſunt ex illis. Magis autẽ cognoſcũt parẽtes hãc cauſam, quia ſint orti ex ſe quàm nati,quòd ſunt ex illis.Secũda ratio,Quo magis eſt aliquis coniunctus alicui,eo magis amat illũ: ſed parens eſt coniunctior filijs quàm filius parẽti:ergo parens magis amat

gis amat filium quàm ametur ab eo. Nã videntur ſeſe habere vt totum ſe habet ad partem: pater enim eſt vt totum quoddam generans, filius vt pars quædam generata quæ videtur contineri à toto, ſicut dens vel manus cõtinetur ab eo qui habet illa, & habẽs eſt propinquior eis quàm ea ſint cõiunctiora, magis enim diſtare vidẽtur filij, igitur ſunt vt partes quædam ſeiunctæ. Tertia ratio, Qui longiore tẽpore amant, videntur magis amare quàm qui minus: ſed parentes longiore tempore amant filios quàm filij ament parẽtes: ergo parẽtes magis amant illos. Patet ratio, quia amicitiæ videntur tẽpore ſuſcipere incrementa. [EX ijs autem patet cur magis.] Videtur ex ſupradictis oriri iſta pars, qua oſtẽdit quòd ſi amor 74
paternus comparetur cum materno, maior videtur eſſe maternus ſecundum rationes ſupradictas, id eſt duas, ſcilicet. Et quia matres magis cognoſcũt filios ſuos quàm patres, & quia longiore tempore amãt, ex eo quòd prius incipiunt, & ideo ſecundũ iſtas duas rationes quæ ſuprà allatæ fuerũt ad oſtendendum quòd maior erat amor parentum erga filios quàm econtra, percipi etiam poteſt cur matres magis diligãt natos quàm patres diligant eoſdem. [INSVPER parentes.] Redit ad illam ſententiam ſuperiorem concludendo quòd parentes magis amant filios quàm amẽtur ab eis, quia amant natos quaſi ſeipſos diſtinctos, tamen quaſi ſeparatione. Notandum quòd amor quo quiſpiam ſeipſum amat eſt vehementiſſimus, & talis videtur eſſe cauſa, vt Philoſophus dicit inferius, cæterorum amorum quibus amamus alios. cum igitur parens amet filium vt aliquid ſui, videtur ſeipſum amare: & ideo talis amor eſt vehemẽtiſsimus. [FRATRES etiam ſeſe mutuo 76
diligunt.] Declarata amicitia patrum ad filios & filiorum ad patres, nunc declarat aliam conſanguineam amicitiam, id eſt fraternam: & oſtendit quòd fratres ſeſe mutuo diligunt, quia ſunt ab eiſdem parẽtibus atq; ex eo ſunt quodãmodo idem. Probatur, Quæcunq; ſunt vni & eidem, tertio eadem, illa inter ſe ſunt eadem: ſed fratres ſunt parentibus eadem: ergo idem erunt inter ſe. Nec eſt intelligendum quòd ſint omnino idem, ſed inquantũ referunt ad illud tertium, id eſt ad parentem, & identitas parentum facit vt fratres ſint quodammodo idem inter ſeſe. vnde dici ſolet quòd fratres ſunt eadẽ ſtirps, & idem ſanguis, & idem quodãmodo in diuerſis cor-

poribus.Poſtea affert aliam cauſam quare fratres habēt ami
citiam vehementem inter ſe,& dicit educationem, quæ fit ſi-
mul,eſſe etiam cauſam ingentis amoris,quia vt prouerbio di
citur:æqualis æqualem delectat. vnde etiam oritur ſodalitia,
cui ſimilis eſſe videtur fraterna amicitia, vt patet in textu.
77 [PATRVELES vero cæteriq;.] Affert amicitiā aliorū pro-
pinquorum ſucceſsiue per rectam lineā,qui ſunt cōiuncti in-
ter ſe, quia ſunt orti ex eiſdem , & alij magis vel minus con-
iuncti ſecundum propinquitatem vel diſtantiam eius vnde
78 originem habent. [AMICITIA autem ea quæ filiorum
eſt.] Quaſdam proprietates affert Philoſophus quæ viden-
tur cōpetere ſupradictis amicitijs conſanguineis, & propin-
quorum.& primo oſtendit quòd amicitia filiorū ad parentes
eſt amicitia ad aliquod excellens & bonum. Habet enim ter-
minum bonum atque excellens.Itaque conſiſtit in excellen-
tia,& hoc patet:quia magnitudine beneficiorum pater exce
dit filium,mirum in modū ob generationem, & alia quæ di-
cit Philoſophus. Secunda proprietas eſt,quòd iſta amicitia
habet maiorem iocunditatem tum etiam vtilitatē quàm ami
citia eorū qui non ſunt coniuncti. Primo enim viuunt ſimul.
præterea parentes vident aſsidue filios,& filij parentes,ſibi
quoq; inuicem proſunt,& omniuo eorum vita cum ſit cōmu
79 nis,vtilis eſt atq; iocunda. [SVNT autem & in fraterna ami-
citia.] Affert proprietates fraternæ amicitiæ dicendo quòd
ea ferè omnia quæ ſunt in amicitia ſodalitia ſunt in amicitia
fraterna,vt educatio,eruditio,& huiuſmodi:quæ omnia ſunt
in amicitia fraterna,& præſertim bonorum fratrum. Dein-
de affert aliqua ob quæ huiuſmodi fratrum amicitia conſer-
uatur.Primo,quia ab ortu ſeſe mutuo diligunt,& quia ſimi-
lium morum ſunt tales boni,& quia ſimul ſunt nutriti & edu
cati,& alia quæ dicit Philoſophus.ex quibus fit vt talis ami-
80 citia ſit firma & conſtans. [SIMILI ſunt modo.] Breuiter
tangit proprietates amicitiarū reliquas,quæ ſunt inter cōſan
guineos.Sunt enim diuerſæ prout propinquiores aut lōgin-
quiores ſunt in gradibus,& ideo dicit,vt ratio poſtulat:ſcili-
licet ſunt magis & minus, vt ratio & propinquitas poſtulat,
quæ eſt inter eos proportione ſeruata:omnes tamē,licet alij
magis,alij minus , iure naturæ cōiuncti eſſe amicitia debent.
Sāguinis enim coniunctio,vt inquit Cicero,& beneuolētia
deuincit

deuincit homines charitate. Magnum eſt enim habere monumenta maiorum, eiſdem vti ſacris, ſepulchra habere communia, &c. [VIRO autem & vxori natura nimirum.] Hæc eſt 81
tertia pars huius capituli, in qua poſt conſanguineam amicitiam declarat amicitiam coniugalem, quæ etſi non ſit ex eodem ſanguine vt ſuperiores, tamen natura videtur conſtare. Probat igitur in primis afferendo quaſdam proprietates hanc concluſionem & proprietatem, quòd amicitia coniugalis eſt naturalis hoc pacto. Homo eſt animal magis coniugale quàm ciuile: ſed eſt naturaliter ciuile: ergo multo magis erit coniugale natura. Patet ratio iſta, & in Politicis oſtendit Philoſophus quòd homo eſt ciuilis natura, & inclinatur naturaliter ad hoc vt ſit ſociabilis ciuili ſocietate. Sed quòd ſit etiam magis coniugale natura quàm ciuile, probatur duabus rationibus. Prima ratio, quia id eſt magis naturale homini quod eſt magis neceſſarium, & prius natura: ſed eſſe coniugale, eſt prius & magis neceſſariũ quàm eſſe ciuile: ergo eſt magis naturale homini. Nam domus prius eſſe natura quàm ciuitas, & magis neceſſaria, vt dicit Philoſophus. Secũda ratio, Id quod ſequitur naturam totius generis animaliũ, & eſt magis commune, eſt magis naturale: ſed procreatio filiorum ad quam ordinatur coniugalis ſocietas videtur eſſe huiuſmodi: ergo procreatio liberorum ex cõiugali ſocietate, & omnino coniugalis ſocietas, videtur eſſe magis naturalis quàm ſocietas ciuilis. ex quibus concluditur quod viri ad vxorem naturalis eſt amicitia. [ATQVE cæterorum quidem.] Affert 82
aliam proprietatem quæ eſt, quòd hæc ſocietas viri & vxoris conuenit in procreatione filiorum cum cæteris animalibus: differt tamen, quòd præter prolem quæ eſt terminus copulationis aliorũ animaliũ, quærit ea omnia quæ pertinẽt ad vitã humanã: propterea officia eorum ſtatim ſunt diſtincta, vt vir procuret ea quæ ſunt foris, vxor ſeruet ea quæ ſunt domi, & mutuo ſibi auxiliũ ferant. & alia ſimilia, vt in Oeconomicis & Politicis oſtẽdit Philoſophus. & ſic patet quòd talis ſocietas non ſolũ eſt naturalis, ſed etiã œconomica. [QVAPROPTER 83
hac in amicitia.] Oſtendit Philoſophus quomodo ſe habet amicitia huius ſocietatis ad illa tria, quæ amicitiarũ dicuntur obiecta: & dicit quòd hæc amicitia cõtinet interdum non ſolũ voluptatem & vtilitatem: ſed etiam virtutẽ. Vtilitas

ineſſe videtur, quia conſulunt ambo communi vtilitati, voluptas quoq; ob generationem, virtus etiam adeſt quandoque, & ſi non ſit virtus in vxore eius rationis cuius eſt virtus in viro, tamen eſt accommodata qualitati fœmellæ: ſunt autem viri virtutes proprie dictæ, vxoris vero virtutes ei accõmodatæ, & proprie cõpetens ſibi, vt in Oeconomicis & Politicis latiſsime oſtendit Philoſophus. quòd ſi ſint probi & ſtudioſi vtriq; in genere ſuo, diliget vir vxorem vehemẽter, & diligetur ab ea, & iocundum erit coniugium illud, & iocunda inter eos amicitia. Atque filij nexus. Docet Philoſophus quo modo firmatur talis amicitia. Primo patet quòd ſunt liberi qui ſunt nexus & nodus talis amicitiæ: deinde patet etiã per oppoſitũ ſuum, quia id cuius abſentia citius diſſoluatur amicitia, præſentia magis cõſeruatur: ſed abſentia filiorum & priuatione citius diſſoluitur talis amicitia: ergo præſentia magis conſeruatur & firmatur. Item quia filij ſunt
48 commune vtriſque bonũ, vt patet in textu. [QVAERERE autem quonam pacto.] Videtur reſpondere obiectioni quæ oriri potuiſſet ex ante dictis, Aſsignaſti cum Ariſtotele cauſas amicitiarũ propinquorum, & coniugalis amicitiæ, & huiuſmodi ſocietatum, tamen non dediſti regulã viuendi cum illis. Cui reſpõdet Philoſophus, quòd hoc nihil aliud eſt quærere quàm quonã pacto ſit iuſtũ. Itaq; ſcire debet quòd quale eſt iuſtum, talis debet eſſe viuendi modus, & regula, & officium: ſed iuſtũ eſt diuerſum, vt in quinto vidimus: præterea non eodem modo vel idem iuſtum ſeruandum eſſe videtur, idemq; officium ad amicum & extraneũ. & ſic de alijs ſimilibus, à quibus & erga quos non eadẽ ſunt ſeruanda officia, vt in Oeconomicis viri & vxoris, & aliorũ in Politicis regulã viuendi docet Philoſophus. & Cicero quoq; in libro de Officijs latiſsime doctrinam tradit, quid deceat, & quomodo oporteat officia ſeruare in diuerſis ſocietatibus vitæ, diuerſa enim ſunt, & iuſtũ ſimiliter eſt diuerſum. ex quo patet quòd amicitia videtur habere magnã ſimilitudinem cum iuſtitia, & in multis cõuenire ac ſi eſſet iuſtitia quædam. Facere enim amicum quæ decent erga amicum, opus videtur eſſe iuſtitiæ. Conſideranda eſt igitur conditio, & qualitas perſonarum, & ſocietatum, & ſeruanda deinde ſecundum illa officia ſunt, & recta ratio poſtulat.

De duplici

De duplici iuſto,& de compenſanda amicitia.

CAPVT XIII.

CVm autẽ tres ſint amicitiæ(ut ab initio dictũ 85 cap. 9.
eſt) & in unaquaq; alij ſint pares amici,alij
impares (nam ſimiliter boni fiunt amici,&
præſtabilior deteriori:ſimiliter & iucũdi,
& ob utilitatẽ etiã in cõmodis pares,& differẽtes)pares
quidem,tam amando,quàm cæteris æquales eſſe oportet:
impares autem id reddere quod excellentiæ ratio flagitat.
Fiunt autem in amicitia, quæ utilitatis eſt gratia uel ſola 86
uel maxime, incuſationes non ſine ratione atq; querelæ.
Qui nanq; ſunt ob uirtutem amici,prompti ſunt ad bene-
ficia ſibi mutuo conferenda. hoc enim eſt & uirtutis &
amicitiæ. Atq; cũ ad hoc certatim properent,nullæ pror-
ſus inter ipſos accuſationes, nec rixæ fiunt. Nemo enim
amanti,& beneficia conferẽti ſuccenſet. ſed ſi ſit gratus,
beneficijs reſpondet. Atque qui in beneficijs conferendis
exuperat,cũ id aſſequatur quod cupit,non incuſabit ami-
cum. Vterq; enim bonum affectat. Nec in ijs quæ ob uolu 87
ptatem conſtant,querelæ nimium fiunt. Nam ſi ſimul de-
gere gaudent,fit id ſimul utriſq; quod appetunt. Ridicu-
lus autem uidetur & eſt qui non delectantem incuſat,cum
liceat non conuerſari. At in ea quæ utilitatis gratia con- 88
ſtat,locum incuſationes habent,atque querelæ. Nam cum
ſeſe mutuo pro utilitate utantur, ſemper indigent pluris.
& minus quàm oportet ſeſe habere putant, & querun-
tur ex eo quia non tot aſſequuntur quot indigẽt, cum ſint
digni. Qui uero conferunt beneficia, nequeunt tot con-
ferre,quot indigent ij in quos beneficia conferuntur. Vi- 89
detur autem ut duplex eſt iuſtum,aliud ſine ſcripto,aliud
lege:ſic & eius amicitiæ quæ eſt utilitatis gratia alia mo-

ralis, alia legitima eſſe. Fiunt igitur incuſationes tum ma-
90 *xime, cum nõ per eandẽ cõmutant,* * *atq; diſſoluitur. Atq;*
[illegible]λύον τω. *legitima quidẽ eſt ea quæ in definitis conſiſtit. & quædã eſt omnino ſordida de manu in manum: quædã liberalior ad tẽpus, ſed per pactionẽ quid pro quo. eſt id quod debetur in hac, manifeſtũ, & non ambigitur. Habet autẽ dilationẽ ad amicitiam attinentẽ. Quapropter apud nõnullos tales non ſunt iudicia. ſed arbitrãtur eos oportere contentos*
91 *eſſe, qui fide cõmutarunt. Moralis autem non in definitis conſiſtit, ſed ut amicum quidẽ munere afficit, aut aliquid aliud in illum confert. Accipere autem dignum eſſe cenſet, æquale aut plus: quaſi non dederit, ſed mutuauerit. Atq; ſi non ut cõmutauit diſſolutio fit, incuſabit. hoc autẽ ideo accidit: quia omnes uel plurimi, uolunt quidẽ honeſta, anteponunt autem ea quæ proſunt. Atq; honeſtũ quidem eſt beneficia conferre, non ut uiciſsim ſuſcipiantur:*
92 *utile uero ſuſcipere. Si poteſt igitur, dignũ reddere oportet beneficium ijs quæ accepit, & ſponte quidem. inuitus enim non eſt faciendus amicus. Vt errore igitur in principio facto, & beneficio à quo accipere nõ oportebat ſuſcepto (nõ enim ab amico, nec ob idipſum id faciente) diſſoluere ipſum oportet, ut beneficio pro definitis ſuſcepto, atq; polliceri, cum poſſet reddere. Nam ſi nõ poſſet, nec dignum is qui dedit ipſum ſuo munere cenſuerit. Quare reddendũ eſt, ſi habeat facultatem. In principio autẽ conſiderandum eſt, à quonam beneficium, & pro quo confertur:*
93 *tur: ut pro his ſuſcipiat, aut nõ ſuſcipiat illud. Exiſtit autem dubitatio, utrũ eius qui ſuſcepit utilitate metiri oporteat id quod reddi debet, an eius qui contulit beneficium? Qui nanq; beneficium acceperunt, extenuantes idipſum, ea dicunt ſeſe cepiſſe quæ parua erãt illis, quæq; ab alijs*

licebat

licebat accipere. Illi uero contrà, ea quæ maxima rerum erant ſuarum, quæq; ab alijs aſſequi non poterant, & in periculis aut neceſſitatibus talibus. An quia amicitia eſt 94
ob utilitatē, utilitas eius qui beneficium ſuſcepit, menſura eſt ſtatuenda? Hic eſt enim qui indiget: & huic fert opē ut accepturus æqualē. tantum igitur auxiliū fuit, quātum utilitatis habuit hic. Et reddendū eſt igitur tantum, quantum ipſe conſecutus eſt, uel etiam plus. eſt enim magis honeſtum. In amicitijs autem quæ ſunt ob uirtutem, accuſationes quidem nō ſunt. Menſuræ autem ſimilis eſt electio eius qui beneficium contulit. Id enim quod eſt uirtutis ac moris præcipuum, in electione conſiſtit.

COMMENT.

CVM autem tres ſint amicitiæ, vt ab initio diximus.] Hic 85
eſt tertius tractatus huius octaui libri, in quo Philoſophus poſteaquàm diuiſit amicitiam, & vnamquanque partem declarauit, vt oſtenſum eſt, nunc oſtendit quo pacto fiant incuſationes, & querelæ in amicitijs. Diuiditur autē hic tractatus in duo capitula. In primo declarat querimonias quæ oriuntur in amicitijs æqualium perſonarum. In ſecundo oſtendit querimonias quæ fiunt in amicitijs inæqualium. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus docet narrando quo pacto in amicitijs poſsint euitari querelæ: & dicit quòd tres ſunt ſpecies amicitiæ, vt antea dixit, ea ratione qua triplex eſt obiectum, ſcilicet aut vtile, aut iocundū, aut bonū: & in vnaquaq; iſtarum triū reperiri amicitia poteſt tam æqualium quàm inæqualiū perſonarū. & hoc oſtēdit Philoſophus tangendo ſingulas ſpecies. Nam in amicitia quæ ob bonum & ipſam virtutem, poſſunt amici fieri & illi qui ſunt pariter boni, & item illi quorū alter eſt melior & ſtudioſor altero. Eodem modo in amicitia ob iocunditatem, & ij qui pariter ſunt iocundi, & ij quorū alter eſt iocundior altero. Sic in amicitia ob vtilitatem ſimili modo fieri poſſunt amici. verum ſi amici ſint æquales & pares in quacunque amicitia, pariter

debent in amore reſpondere,& in alijs quoq; officijs par pa
ri referre: ſin vero ſint inæquales,& impares ob alterius par-
tis excellentiã, tunc tribui & retribui debet vnicuique ſecun-
86 dum dignitaté & ſimilitudiné rationis. [FIVNT igitur ea in
amicitia quæ.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Phi
loſophus oſtendit,& dicit quòd in amicitijs ob vtilitaté con
tractis fiunt querelæ tantũ vel vt plurimũ in illis, in ſtudioſis
vero amicitijs non fiunt. & hoc probat, quia in ea amicitia
fiunt omnia quæ exoptant amici,& illi tales amici prompti
ſunt ad facienda ea mutuo,& quaſi certatim, quæ ſibi inuicem
87 ſunt grata & accepta. [NEC in ijs etiam amicitijs.] Decla-
rat Philoſophus quòd in amicitia quæ eſt ob voluptaté non
nimis fiunt querelæ,& præſupponere videtur quòd tales cõ-
uerſentur ſimul, quod ab vtriſque expetitur, tunc vltrà ami-
cus ob voluptaté aut gaudet cõuerſatione alterius amici, aut
non gaudet. Si gaudet, non accuſabit amicũ conuerſando: ſi
vero non gaudet, nõ etiam queretur de eo ſi non eſt ſibi io-
cundus, cum ſibi liceat quandocũque vult cõuerſationé illius
88 euitare. [AT in ea quæ cõmoditatis gratia cõſtat.] Hæc eſt
tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quòd
in amicitjs ob vtilitaté fiunt querelæ:& primo declarat quòd
fiunt, deinde cauſas oſtẽdit quibus oriũtur, demũ docet quo-
modo euitari poſſunt. Dicit igitur quòd in amicitia quæ eſt
ob vtilitaté, querelæ præcipue locũ habent. Probatur, In ea
amicitia in qua amici ſibi mutuo nõ ſatisfaciũt, querelæ oriũ
tur & fiunt: ſed amicitia ob vtilitaté eſt huiuſmodi: ergo in
amicitia ob vtilitaté querelæ præcipue oriuntur & fiunt. Hu-
89 ius argumẽtationis declaratio de ſe patet in textu. [VIDE-
TVR auté vt duplex eſt iuſtũ.] Declarat Philoſophus hac in
parte vnde,& ex quibus cauſis querimoniæ fieri ſolent in hu
iuſmodi amicitijs quæ ſunt ob vtilitatem, & affert diuiſioné
quandã talis amicitiæ, dicendo quòd ſicut diuiditur iuſtum,
ita & amicitia vtilis diſtribuitur: ſed iuſtum aliud ſcriptum, id
eſt legitimũ, aliud non ſcriptũ, id eſt naturale,& quaſi ex cõ-
muni more gentiũ, vt in quinto declarauimus: eodem modo
amicitia ob vtilitatem quædã eſt legitima que videtur in pa-
ctione cõſiſtere, quædã moralis, quæ non ex pactione, ſed ex
conſuetudine quadã oriri videtur. Hac diuiſione ſtante dicit
Philoſophus quòd querelæ tum maxime fiunt cum non cõ-

mutant amici ſecũdum eandẽ ſpeciem talis amicitiæ vtilis,id eſt,cum alter amicorũ cõmutat,&credit cõmutare ſecundum legitimã,alter vero cõmutat,& credit cõmutare ſecundũ moralem:&alter ſequitur pactionẽ,alter mores requirit & ſequitur.ex quo diſcordes fiunt,& oriuntur querelæ & incuſationes,& diſſoluuntur,ſcilicet amicitiæ:quãuis nõnulli exponant quòd querelæ fiunt cũ non cõmutant,id eſt obligantur, & diſſoluũtur,id eſt cum diſſolutiones fiunt,& vt ita loquar, diſobligationes quaſi cũ obligationes fiant pactione ſecundum legitimã,diſſolutiones ſecundũ moralem,tunc querelæ oriũtur.ſed quicquid ſit,hoc videtur velle Philoſophus,quòd incuſationes & querelæ oriuntur cum alter amicorũ in commutationibus vtilibus quæ fiunt inter eos ſequitur amicitiam legitimã quæ in pactione cõſiſtit,alter vero ſequitur moralẽ quæ ex conſuetudine pendet. [ATQVE legitima quidẽ eſt ea.] Diſtributa amicitia ob vtilitatẽ legitimam & moralem, nunc vt partes iſtæ clarius intelligãtur declarat vnũquodque membrũ Philoſophus,& primo amicitiã legitimã quæ in pactis conſiſtit,dicendo quòd ea non vnifariã eſt,ſed partim forenſis & mechanica,in qua fit cõmutatio de manu in manum ſine dilatione tẽporis,quia ſtatim reddit & retribuit ei à quo accepit,vt in emptione & venditione,& in cõmutatione mercimoniarũ fieri ſolet,cum res cũ rebus,aut res cum nũmis cõmutãtur,nec amicorũ fidei creditur: partim vero eſt liberalis & ingenua magis ſi cõparetur cum ſuperiore,& ea eſt vbi conueniunt quid pro quo debeat dari,& manifeſtũ eſt debitum,ſed habeat dilationẽ temporis amicabilẽ,vt ita loquar, & pertinẽtem ad cõmoditatem & fidẽ amicorũ. poſtea addit Philoſophus,quòd quibuſdã horum nõ ſunt iudicia,ſicut in ſuperioribus vbi non ſeruatur id quod pactione eſt manifeſtum,ſed putant eos contentos eſſe debere qui fide permutarunt:verũ querelæ fieri poſſunt vel ſolent cũ non ſeruatur id quod dignũ videtur fide amicorũ. [MORALIS autẽ in pactionibus certis.] Sumit nunc Philoſophus alterũ membrum diuiſionis,id eſt amicitiã vtilem quæ dicitur moralis,nõ quia ſit de ſe ingenua vt illa quæ eſt ob virtutẽ: ſed quia inter iſtas amicitias ob vtilitatẽ eſt magis liberalis cũ ex more pendere videatur,non autẽ in pactione & cõuentione conſiſtere. Verũtamen amici in tali amicitia dant non addendo quid pro

quo,ſed intentione recipiendi: & quando non recipiũt queruntur,& tunc fiunt incuſationes.dant igitur vt ſimulẽt honeſtatem:ſed quia vt plurimũ anteponunt vtile,dant animo & intentione recipiendi,adeò vt ſi non diſſoluatur & retribuatur ſimili modo ab amico ,ſtatim fiunt querelæ.cõmutãs enim & donans ſpe fecit recipiẽdi quaſi cõmodaret.cũ poſtea non fit retributio vt ſperabat, queritur non vt commodauerit,ſed vt donauerit:veluti qui annulum dediſſet in nuptijs amico animo recipiendi tantũdem vel etiã plus, ſi poſtea non recipit queritur vt donans , non aperiendo intentionem quam habuit in principio cum dedit.Non enim dicit ſe male tractari,quia cõmodauerit,ſed quia donauerit, & tamen intẽtio ſua fuit vt cõmodaret,quare fiunt querimoniæ. & aſsignat rationẽ Philoſophus quòd hoc euenire videtur: quia plerunque homines expetunt honeſtatẽ,& tamẽ poſtea

92 anteponunt vtilitatem , vt patet in textu. [EVM itaque qui poteſt.] Docet hac in parte Philoſophus quonã pacto euitari poſsint querimoniæ tales,dicendo quòd qui poteſt,retribuere ſponte debet, quia non eſt inuitus faciendus amicus. Nam ſi tu velles eum amicũ vt datorem liberalem gratia honeſtatis,& ille quærat vtilitatẽ,tunc ſi non retribuas ſponte, videris velle facere tibi amicum inuitũ,& nolentẽ tali modo amicitiam tuam:nam ſi ipſe non vult eſſe amicus niſi ob vtilitatẽ, ſpõte reddendũ eſt ei, ſi fieri poteſt,nec eſt trahendus inuitus ad amicitiã ſecundũ præſcriptũ tuum,quia ipſe quærit amicitiã ob vtilitatẽ.quare vel accipe eũ eo pacto amicũ, & redde ſibi ſponte ſi habes facultatẽ : vel ſi non vis amicum tali modo,redde ei quod debes,& noli ſecundũ voluntatem tuam cõtra id quod ipſe vult,facere eum amicum:ſecus enim eſſet facere eum amicũ nolentẽ.quod non eſt faciendũ, quia antea debes videre à quo accipias beneficiũ,vtrum ab amico gratis dante, an ab eo qui retributionẽ quærit. ſed accepto beneficio retribuere debet ſuſcipiens ſi fieri poteſt ſpõte ſua, ac ſi per pacta obligatus eſſet,ne oriantur querelæ: & retribuere debet ſecũdum dignitatẽ eorum.ſed vtrum dantis an ſuſcipientis ſit ſtatuere menſurã beneficij, in ſequentibus ma

93 nifeſte declarabit Philoſophus. [EXISTIT autẽ hoc loco quæſtio.] Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua Philoſophus mouet dubitationẽ vel quæſtionẽ quãdam,& eã ſoluit.

Dicit

Dicit ergò dubitando, Si reddendum eſt ſecundum dignitatem & conuenientiam, quæritur quiſnam menſuram & exiſtimationem huius beneficij ſtatuere debet? an ille cui accepit, an is qui contulit? Nam cum in iis non fiat certa pactio quid pro quo ſit reddendum, ad hoc vt tollantur querelæ, retribuendum vt dignitas poſtulat & conueniens eſt. Sed dubitatur menſura huius retributionis accipienda ne ſit ex vtilitate ſuſcipientis, an ex beneficio dantis. & de hac materia dicetur latius in nono libro. ſed ſi nos vertimus ad partem ſuſcipientium, ſemper tales minuunt beneficia: ſin ad partem benefactorum, illi econtra augent beneficia ſua. quare videtur quoquo modo quòd neuter iſtorum ſit aptus ad talem menſuram ſtatuendam retributionis. [An quia amicitia ſit 94
ob vtilitatem.] Soluit quæſtionem Philoſophus, oſtendendo quòd menſura retributionis ſumenda eſt ex parte ſuſcipientis, vt ſit tanta quanta fuit commoditas recipientis. æſtimanda eſt igitur commoditas eius qui ſuſcepit, & talis debet eſſe menſura. ſed de hac materia latius loquetur in nono, vt ibi patebit. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd in amicitia bona quæ eſt ob virtutem, non fiunt querelæ, nec talis ſolutio ibi requiritur. Nam electio cũ ſit præcipuum in virtute, debet in tali amicitia eſſe menſura, & quaſi cum benefactore dicere: Cõtuli beneficium ob virtutem, debeo exigere retributionem & remunerationem? minime. habui enim quod expetebam: cõtuli ſtudioſo ob virtutem & honeſtatem, & amico qui eſt alter ego, & produxi operationem ſtudioſam ob ipſam dationem, & non vt inde reciperem aliquam vtilitatẽ, ſed vt facerem opus virtutis, & contuli amico gratia ipſius. & ſic electio erit menſura: electio, inquam, ſtudioſi viri, & amici, vt patet in textu.

De querelis amicitiæ in excellentia, & de abdicatione. CAPVT XIIII.

AT uero diſſentiunt & in amicitijs quæ in 95
excellentia conſiſtunt. nam uterq; dignum exiſtimat plus habere. Atq; cum hoc nõ fit, diſſoluitur amicitia. Qui nãq; præſtabilior

*eſt,plus habere oportere ſe putat.plus enim tribuendum
eſt bono.Eadem cenſet,& qui magis utilis eſt.Si nanque
quiſpiam inutilis ſit,non æquale,inquiunt, ipſum habere
oportere. Subminiſtrationem enim & non amicitiam fie-
ri dicunt, ſi non pro dignitate operum ea fuerint quæ ab
amicitia fiunt.Nam ut in pecuniarum ſocietate plus ij ca
piunt qui plures pecunias conferunt:ſic arbitrãtur & in
96 amicitia fieri oportere.Qui uero eget & qui eſt inferior,
contrà.ad amicum nanq; bonum ſpectare cenſet egenti-
bus opem ferre.Quid enim prodeſt,inquiunt,amicũ eſſe
quempiam ſtudioſo uiro aut potenti,ſi nihil conſecuturus
97 ſit inde?Videtur autẽ uterq; recte cenſere.Atq; plus qui-
dem utriſq; eſt ex amicitia tribuendum, non tamen eiuſ-
dem. ſed excellenti quidem honoris,egenti autem lucri.
Virtutis enim & beneficentiæ præmium,honos eſt.indi-
gẽtiæ uero auxilium,lucrum.Hoc ita ſe habere & in re-
bus publicis conſtat. Non enim is honoratur,qui nihil bo
ni reipublicæ præſtat.Id enim quod eſt publicũ ei tribui-
tur qui beneficia in rempublicam confert. At honor pu-
blicum eſt.Nõ enim fit ut ſimul quiſquam pecunias à re-
publica atq; honorem accipiat.nemo nanq; fert in omni-
bus minus habere. Qui igitur in pecunijs imminuitur, ei
honorem tribuũt.* qui uero munera ſuſcipit,ei pecunias
dant.Quod enim fit pro dignitate,id æquat & conſeruat
amicitiam,ut eſt dictum.Sic igitur & ijs eſt agẽdum atq;
congrediendũ,qui impares ſunt.Et is qui in pecunijs aut
uirtute utilitatẽ accipit,reddat honorẽ oportet,id redden
do quod poteſt.Amicitia nanq; id expoſcit quod fieri po
teſt,non id quod eſt pro dignitate.Neq; enim in omnibus
eſt, ut in honoribus erga deos, aut parentes.nemo enim
unquam dignum reddere poteſt. Sed qui quoad poteſt
obſe*

τῷ ἀδωροδόκῳ.

obſequitur, bonus & æquus eſſe uidetur. Quapropter cō- 98
ſtat patrem quidem non licere filio abdicare: filium autem patri licere. Debētem enim reddere oportet. At quicquid egerit, nihil unquam ijs dignum fecerit quæ à patre ſuſcepit. Quare ſemper debet. Quibus autem debetur, poteſtas eſt dimittendi. igitur & patri. Simul autem nemo forſitan unquam ſeſe mouere uidetur, niſi ille exuperet prauitate. Nam abſque amicitia naturali, humanum eſt, auxilium nō negare. Illi autem fugiendum eſt, aut nō ſtudendum opem afferre, cum ſit prauus. Plerique enim ſuſcipere quidem beneficia uolunt, conferre autem nolunt, ac fugiunt ut inutile. Sed de his quidem eouſque ſit dictum.

COMMENT.

AT VERO diſſentiūt homines, & in amicitijs.] Hoc eſt 95
ſecūdum capitulum huius tertij tractatus, in quo poſteaquàm declarauit quo pacto fiunt querelæ in amicitijs æqualium perſonarum: nunc oſtendit quomodo fiunt in in amicitijs inæqualium perſonarum, quæ dicuntur ſecūdum excellentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur. In prima autem Philoſophus afferendo controuerſiam eorum qui ſunt in amicitia ſecundum excellentiam, dicit quòd ij diſſentiunt, & fiunt querelæ ab ijs, quia vterque amicorum putat debere plus habere quàm habeat: & affert primo rationem querimoniæ & controuerſiæ ex parte ſuperioris, & ſuperexcellētis. Si enim ſit virtute præſtantior, dignum iudicat vt plus ei tribuatur: ſin ſit vtilior, eodem modo plus ſibi deberi putat, vt exemplo eorum qui ſocietates ob vtilitatem faciunt, oſtendit Philoſophus. [AT is 96
qui eget atque inferior.] Affert rationem ex parte inferioris ſiue ſit inferior virtute ſiue vtilitate. Dicit enim quòd inferiores putant decere bonum ac potentem amicum prodeſſe, & opem afferre egētibus amicis. Secus enim quid prodeſſet amicitia talis ſi nihil cōſequi poſſet inde. [VIDETVR autē vter- 97
que rectè cenſere.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua allatis querelis iſtorum inæqualium, & rationibus vtriuſque

partis,nunc videtur declarare veritatem, & poſtea redigere eos ad concordiam. Vnuſquiſque enim eorum recte putat debere,inquit Philoſophus,habereplus,non tamen eiuſdem rei:quare duæ afferũtur concluſiones. Prima ratio. Præmiũ virtutis tribuendum eſt præſtãtiori:ſed honos videtur eſſe quoddam præmium virtutis, ergo honos tribuendus eſt præſtantiori.Secunda ratio.Id quod eſt ſubſidium indigentiæ dandum eſt egenti, & inferiori: ſed lucrum & pecunia eſt huiuſmodi, ergo danda ſunt egenti & inferiori. Patent rationes iſtæ, quia honos videtur eſſe quædam retributio pro operationibus virtutis, & pro beneficijs præſtitis, quibus ſuperexcellentes ſuperant inferiores,& lucrum & pecunia videtur eſſe ſubſidium accommodatum indigentibus. Probat etiam Philoſophus iſtas concluſiones exemplo rerũ publicarum vbi hæc ſeruari ſolẽt,& adæquatio fieri pro dignitate.Sic igitur is qui beneficium accipit,aut in pecunijs, aut in virtute debet benefactori & excellentiori retribuere honorem quoad fieri poteſt, vt conſtare tali adæquatione poſsint amicitiæ.Verum ſunt amicitiæ nonnullæ in quibus non poteſt fieri digna retributio,vt filiorum ad parentes,& huiuſmodi:ideo,dicit Philoſophus, ſufficit ſecundum poſsibilitatem.
98 [QVAPROPTER conſtat vtique patrem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus affert ſententiam ſiue correlarium obortum ex antedictis. Nam ſuprà dixit quòd in quibuſdam non fit neque fieri poteſt digna retributio & recompenſatio pro beneficijs acceptis,veluti principaliſsime erga deum,poſtea erga patrem:& ſtatim infert ſententiam duplicem, quòd filio non licet repudiare & abijcere patrẽ.Probatur,Qui ſemper eſt obligatus & debitor,non debet abijcere creditorem:ſed filius eſt ſemper debitor,ergo non debet abijcere creditorem ſuum perpetuum,id eſt patrem. Ecõtrà licet creditori abijcere & dimittere à ſe debitorem: ſed pater ſemper eſt creditor reſpectu filij,ergo patri licet.Poſt hæc addit quòd & ſi hæc ita ſint,pater non videtur ſeſe mouere niſi ob excellẽtem prauitatem: quare pater non conſueuit dimittere & abijcere filium, niſi ſit filius vehementer prauus. nam præter vinculum naturale, quo pater aſtringitur filio,humanum eſt opem & ſubſidium afferre egenti:ſed ſi filius ſit valde prauus fugiendum eſt, vel
non

non ſtudendum eſt à patre ſubſidium ei afferre,& ſubuenire, filius tamen patrem nunquam deſerere debet: multi ſunt autem qui beneficia ſuſcipere volunt & non cōferre,& non bene faciunt. Concludit poſtea imponēdo finem octauo libro, vbi diffinita eſt amicitia, diuiſa item, & differentiæ amicitiarum allatæ.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER NONVS.

Quæ conſeruant amicitiam. CAPVT I.

IN omnibus autem amicitijs, quæ ſunt diſsi 1
miles ſpecie, comparatio rationum æquat
atque conſeruat amicitiam, ut eſt dictum.
ut & in ciuili ſocietate, ſutori pro calcea-
mentis, & textori, & cæteris pro digni-
tate permutatio fit. Atq; *hic quidem communis habetur*
menſura, numus ipſe ad quem omnia referuntur, & quo
menſurantur. In *amatoria autem amicitia, interdum ama-* 2
tor queritur quòd ſupra modum amans, non uiciſsim ama
tur, nihil habens forte amabile: interdum is qui adama-
tur, quòd cum prius cuncta polliceretur, nunc nihil fa-
cit. Fiunt *autem talia: cum ille quidem ob uoluptatem ad-*
amatum, hic autem ob utilitatem diligit amatorem. &
hæc non aſſunt utriſque. Nam *cum propter hæc ſit ami-*
citia, fit diſſolutio: cum ea non fiunt, gratiam quorum
amabant. Non *enim ſe mutuo amabant, ſed ea quæ in-*
erant, quæ non permanent. Quapropter *tales & ami-*
citiæ ſunt. Morum *uero amicitia cum per ſe ſit, perma-*
net ut dictum eſt. Differunt *autem & cum alia fiunt ipſis,* 3
& non

& non ea quæ appetunt. E*ſt enim ſimile ac ſi nihil fieret, cum non id aſſequitur quod affectat*. Q*uale fecit & qui citharœdo pollicebatur, quanto melius cantaret, tanto ſe plura daturum*. Po*ſtridie uero repoſcenti promiſſa, uolu ptatem reddidiſſe dixit pro uoluptate*. S*i igitur uterque hoc affectaret, ſatis utique haberet. Sin uero ille uoluptatem, hic lucrum affectabat, & alter habet, alter non habet: non bene ſeſe habet ipſa ſocietas*. Q*uorum enim indiget unuſquiſque, hæc & aſſequi uult, & horum gratia da*
4 *bit ea quæ habet*. V*trius autem eſt æſtimationem facere: eius'ne qui dat, an eius qui primo accepit?* Nam *qui dat, ui detur illi permittere: quod quidem &* Pro*tagoram feciſſe aiunt*. C*um enim docuiſſet ea quæ profitebatur, diſcipulum æſtimare iubebat, quanti ipſi uideretur ea quæ ſciret, & tantum accipiebat*. Nonnullis *autem in talibus ſatis eſt illud,*

Sufficiens ſocio merces ſanè eſt ſtatuenda.

5 Q*ui uero prius acceperunt argentum, deinde nihil eorum quæ promiſerunt ob exuperationem promiſsionum efficiunt, merito incuſantur*. Non *enim perficiunt ea quæ pepigerunt*. Hoc *autem fortaſſe ſophiſtæ facere compellun tur, quia nemo daret pro ijs quæ ſciunt argentum*. Hi *igitur* (*ea pro quibus acceperunt mercedem, non efficientes*)
6 *merito accuſantur*. E*orum autem in quibus ſubminiſtrationis non fit pactum, qui propter ſeipſos exhibent, incuſationibus carēt, ut diximus. talis eſt enim ea amicitia, quæ ob uirtutem cōſlatur, remuneratioq́; facienda eſt electione. hæc enim eſt amici atq; uirtutis. Sic eſt faciendum & in ſocietate quæ fit ob philoſophiam*. Non *enim tantæ dignitati pecuniæ æquari poſſunt. nec honos paris unquam fiet momenti. ſed ſatis eſt forſitan, ut & ad deos atque parentes,*

rentes, id quod fieri poteſt. Quòd ſi datio non ſit talis, ſed pro aliquo, maxime quidem oportet forſitan retributionē fieri, ut utriuſque uidetur eſſe pro dignitate. Si uero hoc 7 *non accidit, non ſolum neceſſarium, uerumetiam iuſtum ipſum præhabentem hanc ipſam ſtatuere. nam ſi quantum hic utilitatis habuit, aut pro quanto uoluptatem expetit, tantum ille receperit, dignam de hoc remunerationem habebit. Etenim in rebus uenalibus ita fieri uidetur. Et quibuſdam in locis ſunt leges quæ uetant, ſpōte actorum contractuum iudicia eſſe, propterea quòd oportet unūquenque ad eum qui credidit ſic diſſolutionem facere, ut ſocietatem contraxit. Putant enim eum iuſtius eſſe ſtatuere cui permiſſum eſt, quàm eum qui permiſit. Etenim plerunque non æque æſtimant qui habent, & qui accipere uolunt. Sua enim cuique, & ea quæ dat, multo uidentur pretio digna. Attamen retributio fit ea, quam ſtatuūt ij qui capiūt, quantitate. Oportet autem fortaſſe non tanti æſtimare, quanti uidetur dignum habenti: ſed quanti æſtimabat antea quàm haberet.*

COMMENT.

IN OMNIBVS autem ſpecierum diſsimiliū amicitijs.] Hic eſt nonus liber Ethicorum, in quo Philoſophus perſeuerat in tradenda doctrina de amicitia, & ijs quæ ad eam pertinent. Nam in præcedenti libro declarauit amicitiam, eam diffiniendo & diuidendo in ſuas ſpecies, ſcilicet ob vtilitatē, voluptatem, & virtutē: & declarauit iſtas omnes nō eſſe æque amicitias. nam maxime & proprie amicitia dicitur illa, quæ eſt ob virtutem, vt ſit habitus qui eſt in animo, vt perfectio quædam præſupponens omnem aliam virtutem, & prudentiam, & etiam ad bonum externum. Diuiſit autē eam in amicitiam æqualium & inæqualium, & vtranque declarauit. Attulit præterea omnes ſocietates afferendo ciuilem ad quam cæteræ reducuntur in quibus eſt veſtigium amicitiæ, quia amicitia videtur cōſiſtere in ſocietate, & qualis eſt ſocietas talis vi-

detur eſſe amicitia. Declarauit etiam de querimonijs quæ fieri ſolent præcipue & maxime in amicitia quæ eſt ob vtilitatem. Relinquebantur alia conſideranda, vt ſunt proprietates multæ quæ competunt nō ſolum amicitiæ proprie dictæ, ſed ſunt etiam quæ cōpetunt alijs, & ſimiliter quæſtiones ad amicitiam attinentes, quæ omnia in hoc nono libro declarat Philoſophus, vt patebit. Diuiditur autem hic liber in tres tractatus. In primo declarat ea quæ pertinent ad conſeruationem & diſſolutionem amicitiæ, & quaſdam operationes ad amicitiam pertinentes. In ſecundo mouet quaſdam dubitationes ex parte amantis, & eas ſoluit. In tertio mouet dubitationes ex parte amati, & eas etiam ſoluit: vt cognitis proprietatibus, & ſolutis quæſtionibus ad hanc materiam pertinentibus, perfecta de amicitia & natura eius quoad fieri poteſt habeatur cognitio. Primus tractatus diuiditur in ſeptem capitula, quæ ſuis locis patebunt. Primum capitulum quoque diuiditur in duas partes. In prima narrat quomodo conſeruatur amicitia diſsimilium, & quomodo fiunt querelæ propter repenſionem. In ſecunda affert remedia talium querelarum. Dicit igitur in primis quòd in omnibus amicitijs diſsimilium ſpecierum proportionalitas, & ſimilitudo rationis conſeruat amicitiā. & hoc declarat exemplo ſocietatis ciuilis, vbi fit repenſio ſecundum ſimilitudinem quandam rationis. Nam ſutori pro calceis datur id quod eſt dignum & conueniens: & ſimilitudo rationis conſeruat amicitiam, diſsimilitudo vero diſſoluit. Dicit autem Philoſophus amicitias diſsimilium ſpecierum, non eas quæ ſunt inter duos æquales ob idem obiectum, ſcilicet vtilitatis, vel voluptatis, vel virtutis: ſed eas potius vbi alter amat ob vtilitatem, alter ob voluptatem vel virtutem: quæ proprie dicuntur ſpecierum diſsimilium propter diuerſa obiecta, quanuis aliquo modo illæ poſsint etiam dici diſsimiles, quæ ſunt ob idem obiectū inter perſonas inæquales. Amicitiæ igitur diſsimilium ſpecierum redigi poſſunt ad æqualitatem, ſi adæquentur repenſione ſecundum ſimilitudidem rationis, vt fit in ciuili ſocietate, in qua eſt nummus quaſi communis quædam mēſura, qua omnia adæquari poſſunt: veluti ſi faber domū facit ſutori, ſutor calciamēta fabro, æſtimabitur domus & æſtimabūtur calciamēta: ſi domus valet decē, & calciamenta vnū, repetantur igitur decies ſecundū num-
mum

mum vt æquent pretium domus, & ſic fiet æquatio: verum in amicitia non eſt determinata nec manifeſta menſura, ſed videtur eſſe id quod quiſque expetit: vt ſi amicitia ſit ob virtutem, erit virtus: ſi ob vtilitatem, videtur eſſe vtilitas. & ſic de iocunditate. quare repenſio & adæquatio fieri videtur in amicitijs diſsimilibus ſecundum tales menſuras [IN amatoria autem amicitia.] Declarat hæc in parte Philoſophus quonam pacto querelæ & diſcordiæ oriuntur in amicitijs ex defectu repenſionis: & hoc fieri videtur tribus modis. Primo, cũ nõ ſit repenſio per affectum internum: veluti ſi amans amet, & non ametur econtrà. Secundo modo, cum non fit repenſio rerum externarum. Tertio, cum ſit quidem repenſio, non tamen earum rerum eſt quas ille petit: veluti ſi quærit vtilitatem, tu des ei voluptatem. & hoc eſt, dicit Philoſophus, ac ſi nihil rependeres. Ad declarandos illos duos, Philoſophus primo affert exemplum amatoriæ amicitiæ, & amicitiæ qua alter amat ob voluptatem, alter ob vtilitatem. Cum igitur amatori non rependitur amor & affectus internus vt ipſe vellet, tunc queritur talis amator, & immerito tamẽ, dicit Philoſophus, ſi non habet quod ſit dignum amore. Secundus modus eſt, cum amatus queritur quòd non habet vtilitatem ab amatore, & repenſionem rerum externarũ, vt ei pollicitus fuit amator. & ſtatim addit Philoſophus quòd talis amicitia diſſoluitur, quia nõ ſe amabant: ſed ille voluptatem, hic vtilitatem, & ceſſantibus iſtis ſtatim ceſſat amicitia, & talia ceſſant de facili, quia nõ ſunt ſtabilia, ſed in bonis amicitijs amatur virtus, quæ eſt res firma & ſtabilis. [DIFFERVNT autẽ & cũ alia.] Hic innuitur tertius modus, qui fit cum datur quidem repenſio, ſed nõ earum rerum quas talis exoptabat, vt exemplo citharœdi oſtendit Philoſophus: vbi cum non facta eſſet repenſio conueniens appetitui eius, querelæ ortæ fuiſſe videntur in tali ſocietate. Quare ex defectu repenſionis, vt diximus, cum non ſit conueniens neque competens recompenſatio, querelæ oriri videntur. [VTRIVS autem eſt æſtimationem ponere.] Hæc eſt ſecunda pars huius primi capituli, in qua Philoſophus afferre videtur remedia talium querelarum quæ fiunt in huiuſmodi amicitijs: ſed primo affert dubitationem, & ſoluit, & oſtendit quòd ad recipientem beneficium pertinere videtur ponere æſtimationem remunerationis.

Proba

Probatur, Eum decet ſtatuere remunerationé cui permiſit
qui contulit beneficium:ſed recipiens eſt huiuſmodi,ergo ad
recipientem pertinet ſtatuere remunerationem.& hoc pro-
bat exemplo Protagoræ.Poſt hæc Philoſophus affert nõnul
los qui multa polliceri ſolent,& accipiunt antea mercedem,
deinde nihil ſeruant promiſſorum,& ij ſunt digni reprehen
ſione,& compelluntur tales petere antea, quia nemo daret
poſtea pro ijs quæ ſciunt,quia vana ſunt quæ ſciũt,& captio-
5 nes quædam inanes pro quibus nihil debetur. [SVFFI-
CIENS ſocio.] Hæc eſt ſententia Heſiodi,& videtur innui
6 quòd merces ſit ſtatuenda ab eo qui ſuſcipit. [SED eorum
inter quos ſubminiſtrationis.] Oſtendit nunc Philoſophus
quomodo debet fieri remuneratio in ijs amicitijs & ſocieta-
tibus in quibus nõ fit pactio.Nam in prædictis cadit pactiò
vel requiſitio operis.Cõductor enim alicuius operarij requi
rit & exigit operam ab illo,& diſcipulus flagitat doctrinam
à magiſtro,& tamen faciendum eſt ſicut Protagoras.Et He-
ſiodus dicebat quòd recipiẽti ſtatuenda repenſio,& oportet
ſtatuere ſufficientem mercedem.verum ſunt nonnullæ ami-
citiæ,in quibus non fit pactio, quia per ſeipſos exhibẽt ami-
ci.Itaque Philoſophus primo oſtendit quomodo ſtatuendæ
ſint remunerationes in ijs quæ ſunt ob virtutem,deinde in ijs
quæ ſunt ob vtilitatem, aut ob voluptatem,in quibus nulla
eſt pactio.Dicit igitur quòd in amicitijs ob virtutem vbi nõ
eſt pactio vlla,remuneratio ſtatuenda & faciẽda eſt electio-
ne,quia verus amicus dat amici gratia,nulla intentione reci
piendi,ſed pro liberalitate & operatione virtutis,& benefi-
centia qua prius videtur reſpicere amicum quàm extraneum:
ideo abſunt querelæ ab huiuſmodi amicitia.Sic etiam vide-
tur agendum in amicitijs quæ ſunt inter addiſcentes & do-
centes philoſophiam,quia neque præceptor neque diſcipu-
lus debet ponere determinatam mercedem,quia digna repe
riri non poteſt,dicit Philoſophus:ſed electio debet eſſe mẽ-
ſura,ſicuti in virtute,cũ philoſophia obtinere videatur eam
rationem in intellectu ſpeculatiuo quam obtinet virtus in
actiuo vel in appetitu.Vult igitur electio vt fiat ſicut fieri po
teſt:& ſi non poteſt fieri digna retributio, fiat ſecũdum poſ-
7 ſibilitatem,vt latè patet in textu. [SI vero non hoc pa-
cto.]Declarat nunc Philoſophus ſucceſsiue, quomodo de-
bet

bet fieri remuneratio & repenſio in amicitijs quæ ſunt ob vtilitatem aut voluptatem, in quibus non eſt pactio. Dicit ergo quòd à recipiente beneficium etiam in iſtis videtur ſtatuenda eſſe retributio. & primo probat hoc modo, Is qui magis ſcit quanti eſt beneficium collatum debet ſtatuere reprehenſionem: ſed is qui ſuſcepit magis & melius, ſcit quanti eſt beneficium collatum: ergo is qui ſuſcepit debet ſtatuere repenſionem. hæc ratio & amicitiæ ob vtilitatem, & amicitiæ ob iocunditatem poteſt eſſe communis. Probat idem exemplo rerum venalium, in quibus emptor videtur ſtatuere pretium. Nam venditor petit plus, emptor vero æſtimat quantum vtilitatis aut iocunditatis ſibi afferre poteſt, & ponit pretium quod ſibi videtur commodum & congruum pro vtilitate aut iocunditate recipienda. Probat etiam idem auctoritate legum nonnullarum, quæ in quibuſdam ciuitatibus vetant iudicia eſſe ſponte contractarum rerum, id eſt contractuum qui ſint certa pactione ſponte vb vtroque contrahentium facti. Nam ille qui credidit & dedit, videtur ſe permiſiſſe fidei recipientis, & hoc putant eſſe ſeruandum. volunt enim vt ſtetur fidei & iudicio eius cui permiſit cum ſit repenſio, ſed debent, dicit Philoſophus, ij qui ſuſcipiunt beneficia æſtimare, & ſtatuere remunerationem ſecũdum indigentiam quam habeant ante beneficij ſuſceptionem, quia poſtea facile decipiuntur. Ex ijs omnibus patet quòd is debet ſtatuere remunerationem qui accepit beneficia, non is qui contulit. & hoc videtur probaſſe Philoſophus ſuprà per totum tam in amicitijs & ſocietatibus quæ fiunt cũ pactione, quàm in ijs quæ ſpõte fiunt. Sin vero accideret vt animus conferentis reſponderet iudicio recipientis, tunc remuneratio eſſet vtriſque accõmodata. & id eſt quod dicit Philoſophus, oportet forſitan remunerationem fieri iudicio vtrorunque: ſed ſi id non accidat vt concurrant in iudicia & conueniant, tunc ex parte recipientis repenſio ſtatuenda videtur, qui nouit & animaduertere debet quanti ſit beneficium ſuſceptum, & quantum ſibi profuerit, & quanti æſtimabat antequam ſuſciperet.

Quòd ſingulis pro dignitate ſunt beneficia rependenda. CAPVT II.

8 HAbent autē & talia dubitationē, Vtrū opor-
teat omnia patri tribuere, in omnibusq́; ob-
temperare. an ægrotanti quidē parēdum ſit
medico: deligenti uero ducem exercitus, di-
ligendus ſit rei militaris peritiſſimus homo. Simili modo:
utrum amico ſit potius, an ſtudioſo ſubminiſtrandum. Et
benefactori reddenda ſit gratia, an ſodali potius dandum:
9 ſi utrunque fieri nequeat. Omnia igitur talia, exacte deter
minare non eſt facile. Multas enim ac uarias habēt diffe-
rentias: & magnitudine & paruitate, & honeſtate, atq;
neceſſitate. Verum non omnia eidē eſſe tribuenda non eſt
10 obſcurum. Atq; beneficia plerunq; reddenda ſunt potius,
quàm eſt largiendū amicis: ſicut & mutuum reddendū eſt
potius cui debeas, quàm dandū ſodali. Fortaſſe autem ne-
que hoc agendum eſt ſemper. Vt redemptum à prædoni-
bus: utrum eum qui ipſe redemit, redimere uiciſſim opor-
teat quicunq; is ſit: aut non capto quidē, repetēti uero mu
tuum reddere: an redimere patrem? uidebitur enim patrē
potius quàm ſe etiam redimere illum oportere. Debitum
igitur, ut diximus, ſimpliciter eſt reddendum. Si uero da-
tio honeſtate aut neceſſitate excedat, ad hæc ipſa eſt decli-
nandum. Interdum enim neque eſt æquum beneficiū retri
buere: cum alter quidem in ſtudioſum ſciēs ſtudioſum eſſe,
contulit beneficiū, alter autem illum flagitioſum eſſe exi-
ſtimat. Nōnunquam enim nec ei qui mutuauit uiciſſim eſt
mutuandum. Nam ille quidem putans ſe recepturum, bo-
no mutuauit uiro: hic autem non ſperat à prauo recipere.
Siue igitur reuera hoc ſic ſe habeat, non æqualis eſt digni
tas. ſiue non ita quidem ſe habeat, putent autem ſic ſe habe
re, non uidebuntur abſurde facere. Quòd igitur ſæpe eſt
dictum, ſermones qui de affectibus actibuſ'ue fiunt, per-
inde

inde habẽt definitionem, ut ea circa quæ ſunt. Non eadem *igitur uniuerſis eſſe reddenda, neq; patri cuncta, quemadmodum neque* Ioui *ſacra omnia dantur, non eſt obſcurum.* Quòd *ſi diuerſa tribuenda ſunt parentibus, & fratribus, & ſodalibus, & beneficis tribuenda ſunt ſingulis ſua, quæque ad quemque accommodantur. Sic autem & facere uidentur. Nam ad nuptias uocant cognatos. genus enim ijs eſt commune, quare & actus qui circa hoc ſunt.* Et *ad ſponſalia etiam maxime cognatos propter idem putant accedere oportere.* Videbitur *autem parentibus maxime alimentis filios ut debentes, opitulari oportere: & honeſtius eſſe ijs qui cauſa ſunt eſſendi, quàm ſibijpſis ſubuenire.* Honorem *etiam ut dijs tribuere* oportet, *non omnem autem parentibus: neque eundem patri matriq́;, neque ſapienti, aut imperatori. ſed patri paternum, & ſimiliter matri maternum.* Omni *quoque ſeniori honor eſt tribuendus, qui ad ætatem accommodatur, aſſurgendo, locoq́; cedendo, & talibus.* Sodalibus *autem atque fratribus præſtanda eſt libertas, omniumq́; communitas.* Atque *cognatis & ijs qui ſunt eiuſdem tribus, & ciuibus ac cæteris uniuerſis ſemper eſt enitendum, id quod accommodatur tribuere & comparare, quæ inſunt ſingulis ratione familiaritatis, & uirtutis aut utilitatis.* Eorum *igitur qui generis ſunt eiuſdem, facile eſt iudicium, differentium autem eſt difficilius.* Non *tamen ob hoc deſiſtendum eſt: ſed ut fieri poteſt, ita eſt diſtinguendum.*

COMMENT.

HABENT autem & huiuſcemodi dubitationem.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo affert quaſdã dubitationes circa officia & remunerationes quæ fiunt ad amicos: & eas ſoluit, oſtendẽdo quod cuique tribuendum eſt ſecundum dignitatem. Diuiditur autem hoc 8

capitulum in duas partes. In prima affert dubitationes. In ſe-
cunda eas ſoluit. Primo igitur videtur afferre tres dubitatio-
nes quæ pertinent ad officia humana cuiuſque perfectionis,
& artis, videlicet. Prima ratiò, vtrum oporteat filium tribue-
re omnia patri, & in omnibus obedire. & ſtatim infert ſenten
tiam oppoſitam, & probationem innuere videtur exemplis,
ſcilicet an ægrotanti filio parendũ ſit magis medico quàm pa
tri. nec dubium hoc eſſe videtur, nam potius debet parere me
dico: nec videbitur in hoc cõtra officium facere, nec etiam ſi
ad gubernationem exercitus eligat peritum rei militaris du-
cem potius quàm ineptum quem pater expeteret. Secunda du
bitatio eſt, an magis ſit amico dandum an ſtudioſo viro. Ter-
tia eſt, reddenda ne ſit gratia benefactori, an ſodali dandum
9 potius. [OMNIA igitur talia.] Hæc eſt ſecunda pars huius ca
pituli, in qua Philoſophus incipit declarare has quæſtiones: &
primo videtur ſoluere in genere, & quoquo modo excuſare,
quòd non poteſt omnino afferri exacta ſolutio propter va-
rietatem, quia videbitur officiũ potius faciendum ex eo quòd
eſt maius, nunc quia honeſtius, nunc quia magis neceſſarium:
varijs enim de cauſis quæ variantur in vita ipſum officium va
riari videtur, vt in libro etiam de Officijs oſtendit Cicero, vt
multa affert ad hanc materiam accommodata. verum ſi volu-
mus dare quandã regulam vniuerſalẽ, dicere poſſumus quòd
non omnia eidem tribuenda ſunt, ſed vnicuique vt decet, &
10 vt oportet tribuendum eſt. [ATQVE beneficia plerunque
reddẽda.] Incipit magis particulariter ſoluere Philoſophus,
& primo illas duas vltimas, id eſt ſecũdam & tertiam quæſtio
nem, dicendo quòd vt plurimum benefactori & bene de no-
bis merito reddere potius beneficia debemus quàm ſodali cõ
ferre. Nam cum duo genera liberalitatis ſint, vt inquit Cice-
ro, vnũ dandi beneficium, alterum reddendi, demus nec ne in
noſtra poteſtate eſt: non reddere bono viro non licet, ſi mo-
do id facere poſſit ſine iniuria. Reddendum eſt igitur vt plu-
rimum. & dicit plerunque id faciendum eſſe, & non ſemper,
quia euenire poteſt vt illud fieri non debeat vel aliud potius
fieri, vt exemplo redimentis, & patris capti oſtendit in textu.
Simpliciter itaque debitum benefactori eſt reddendum, ſed
ſecundum quid, id eſt interdum nõ videtur id eſſe agendum,
veluti cùm honeſtius vel magis neceſſarium eſt amico fame

per

pereũti ſubuenire, quàm benefactori beneficiũ referre: eodẽ pacto dicere poſſumus quòd depoſitum ſimpliciter eſt reddendum: ſed interdum euenit vt non ſit reddendum, veluti ſi quis gladium apud te ſana mẽte depoſuerit, repetat inſanus, non reddere, vt inquit Cicero, officium ſit. Aliquando etiam beneficium retribuere non eſt æquum, vt boni, & praui, & mutuantis, & mutuo accipientis exemplo oſtendit in textu Philoſophus. ſed excuſat ſe poſtea ab exacta determinatione atque doctrina ob varietatem rerum quæ circa hanc materiam contingunt de affectibus & actibus humanis. [NON eadem 11
igitur vniuerſis.] Soluit Philoſophus illam primam quæſtionem, oſtendendo quòd non eadem omnibus, ſed vnicuique, & ſingulis tribuenda ſunt ea quæ decent: & declarat quæ parentibus, quæ fratribus, & quæ propinquis tribuenda videntur, & diſcurrit per ſingula officia, vt patet in textu de manifeſtè concludendo, quòd ſemper enitendum eſt id quod accommodatur decetque tribuere: ſunt enim officia, vt Cicero inquit, quæ magis alijs quàm alijs debeãtur: vt vicinũ citius adiuueris in fructibus percipiendis, quàm fratrem aut familiarem: at ſi lis in iudicio eſt, propinquũ potius & amicũ, quàm vicinum defenderis. & ſimilia.

Quando ſoluenda amicitia. CAPVT III.

Eſt etiam dubitatio: ſi diſſoluẽdæ ſint amicitiæ, necne, ad eos qui non permanent. an ad eos qui ob utilitatem aut uoluptatem amici ſunt, cum hæc nõ habẽt. Nec eſt abſurdum diſſolui. Illorum enim erant amici, quibus deficientibus, rationi conſonum eſt non amare. Incuſauerit autem quiſpiam ſi ob utilitatẽ aut uoluptatem amans, ob mores ſimulat amare. Quod enim ſuperius diximus, plurimæ fiunt incuſationes inter amicos, cum nõ ſimiliter optant & ſunt amici. Cum igitur quiſpiam ſua ſe opinione fefellerit, putaueritq; ob mores amari, nihil illo tale agente, tũ ſeipſum is accuſare debet. Cum uero à ſimulatione illius deceptus fuerit, tum eũ qui decipit, iuſtum accuſare: & magis quàm 12

eos qui nummos adulterinos cõficiunt,quanto maleficium
13 *ipſum circa præſtabilius eſt.Quòd ſi acceptat ut bonum,*
factus eſt autem prauus, atque apparet, eſt'ne amandus?
An impoßibile eſt?ſiquidem non omne quoduis eſt ama-
bile,ſed bonum. neq; autem dignum eſt prauum amicum
habere, neque oportet. non enim amatorem prauorum
eſſe oportet, neque ſimilem euadere prauo.Dictum eſt au
14 *tem ſimile ſimili eſſe amicum.Eſt'ne igitur ſtatim amicitia*
diſſoluenda, an non omnis: ſed in qua eſt incurabilis ob
prauitatem? Qui autem emendari poſſunt, ijs magis fe-
rendum eſt in moribus auxilium quàm in pecunijs,quan-
to præſtabiliores ſunt & magis amicitiæ proprij. Nihil
autem abſurdi uidebitur facere, qui amicitiam diſſoluit.
15 *non enim huic aut tali amicus erat. Cum igitur mutatum*
ad priores mores redigere nequeat, ſeſe ab illo ſeiungit.
16 *Quòd ſi alter permaneat, alter magis bonus euadat,mul-*
tumq; uirtute differat,eſt'ne utendum amico? an fieri ne-
quit? In magna autem diſtantia maxime manifeſtum fit,ut
in amicitijs quæ à pueritia cõtrahuntur.Nam ſi alter men
te permaneat puer,alter optimum in uirum euaſerit, quo-
nam modo fuerint amici?cum neque eadem ipſis placeant,
neque eiſdem gaudeant,doleantq;.Neque enim hæc erunt
in ipſis.Sine uero his eſſe amici non poſſunt. ſimul enim
ipſos uiuere impoßibile eſt. Atque de his antè diximus.
17 *Oportet'ne igitur ipſum non ſecus ad illum ſeſe habere,*
quàm ſi amicus nunquam fuiſſet? an factæ memoriam con
ſuetudinis habere oportet? Atque ut amicis potius quàm
extraneis arbitramur gratificari oportere: ſic & ijs qui
fuerunt amici, tribuendum eſt aliquid ob amicitiam quæ
antea fuit. cum non ob exuperationem prauitatis eſt diſ-
ſolutio facta.

COMMENT.

EST etiã dubitatio ſi diſſoluendæ ſint.]Hoc eſt tertium 12 capitulum huius tractatus,in quo Philoſophus poſteaq̃ in præcedentibus declarauit quomodo debẽt fieri remunerationes in amicitijs, & præſertim in vtilibus & iocundis,& quomodo officia ſint ſeruanda erga vnumquenque, & alia multa quæ pertinere videbantur ad ſeruandam amicitiam,nunc afferre videtur dubitationes,& quædam alia quæ ſpectant ad diſſolutionem amicitiarum. & primo de amicitijs vtilibus & iocundis ſoluere videtur:cum dubitando dixerit vtrum ſint amicitiæ diſſoluendæ altero amicorum non permanente.Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima,vt diximus,loquitur de amicitijs quæ ſunt ob vtilitatem aut iocunditatem.In ſecunda de amicitijs quæ ſunt ob virtutem. Dicit igitur in primis quòd dubitaſſet quiſpiam ſi diſſoluenda ſit amicitia altero amicorum non permanente. & ſoluere videtur quòd diſſoluendæ ſunt amicitiæ illæ quæ propter vtilitatem aut voluptatem conſtabunt,quia ceſſant cauſæ amicitiæ:deinde continuando dicit quòd quiſpiã eum incuſabit, qui cum amaret ob voluptatem vel vtilitatem,ſimulabat ſe amare ob virtutem, & mores.Hinc enim querelæ in ijs & incuſationes oriuntur.verum cum is decipitur credens ſe amari ob virtutem,cum nullum ſignum faciat amator amandi eum ob virtutem & mores,tunc debet accuſare ſeipſum,& ignorantiam ſuam. Sin vero deceptus fuit ob ſimilitudinem amantis,tum accuſare merito debet illum ſimulantem,& iure de eo conqueri,quia fraudem commiſit circa amicitiam , quæ nõ minor eſſe videtur quàm circa nummos, cum ſit amicitia longe præclarior quàm nummus. Poſſumus etiam introducere hunc textum quòd Philoſophus quaſi dicat dubitando,ſi reprehendendus ſit amicus ab altero qui amans ob vtilitatem vel iocũditatem ſimulabat ſe amare ob virtutem,& poſtea quòd Philoſophus ſoluat, dicendo quòd ſi amator nullum fecerit ſignum amandi ob virtutem, debet amatus ſeipſum arguere ſi credit ſe diligi ob bonos mores: ſin vero decipiatur ob ſimulationem amantis, tunc iure conqueri debet de tali amico ficto. [QVOD ſi accepta vt bo- 13
nũ.]Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus videtur afferre quatuor dubitationes ſiue quæſtiones cir-

ea amicitias quæ ſunt ob virtutē conflatæ, & eas deinde ſoluere, vt patebit. Prima quæſtio eſt. Vtrum ſit diſſoluēda amicitia ea, in qua alter amicorū bonus amabat alterum vt ſtudioſum, & is poſtea, quem ille vt ſtudioſum probabat euaſit prauus. ſoluit Philoſophus, dicendo quòd oportet & decet ſoluere talem amicitiam, & oſtēdit quòd durare non poteſt. Primo quia prauus nō eſt amandus, præſertim à bono viro: deinde ſi vir bonus amaret amicum qui euaſit prauus, tunc videretur euadere ſimis illi. Dictum eſt enim, ſimile ſimili eſſe amicum. ſed eſſet abſurdum quòd bonus ſimilis euaderet prauo: ergo eſt dicendum quòd bonus non eum amabit amplius, nec vlterius inter eos cōſtabit amicitia.

14 [ESTNE igitur ſtatim amicitia.] Secunda eſt quæſtio quæ videtur præſupponere primā. Nam cum bonus vir ſoluere debeat amicitiam cum eo qui euaſit prauus, ſtatím ne eſt diſſoluenda talis amicitia, & dimittendus talis amicus? & reſpondere videtur Philoſophus ſoluendo quòd talis amicus aut ita eſt prauus factus vt poſsit curari & corrigi, aut ita vt ſit inſanabilis: ſi primo modo eſt vt ſit ſanabilis, tunc adhibenda eſt cura & diligentia, vt ad bonā frugē & priſtinos mores bonos quoad fieri poteſt reuocetur, & liberetur ægritudine animi, & ſubſidiū ferendum eſt ei quod longè magis ad officium pertinere videtur quàm ſi pecunijs indigentē iuuaret, cum lōge ſint præſtabiliores ipſi amores quàm pecuniæ: ſin vero ſecundo modo eſt vt ſit inſanabilis, diſſoluenda eſt omnino amicitia.

15 [NON enim tali.] Scilicet prauo exiſtenti erat amicus.

16 [QVOD ſi alter eodem in ſtatu.] Tertia quæſtio eſt qua dubitādo dicit Philoſophus, Sint duo amici, alter maneat in ſtatu, alter vero euadat ſtudioſiſsimus, & excedat illum alterum in virtute vehemētiſsime. quæritur vtrum ille valde ſtudioſus habeat vel habere ipſum oporteat talem amicum, vbi eſt tanta differentia. Soluit Philoſophus dicendo quòd fieri non poteſt vt ſeruet amicitiā cum eo propter nimiā diſtantiam & diſsimilitudinē: amicitia vero neceſſario cōſiſtit in ſimilitudine, vnde poſtea oritur conuerſatio qua maxime fit & cōſeruatur amicitia. quare Philoſophus hoc probat exēplo amicitiæ quæ in pueritia cōtrahitur, & probare videtur hoc modo, Qui nō poſſunt cōuerſari & viuere ſimul, nō poſſunt eſſe amici: ſed taliter diſtātes ſunt huiuſmodi, vt nō poſ-

ſint

ſint cõuerſari & viuere ſimul,quia non delectãtur nec dolent eiſdẽ:ergo nõ poſſunt eſſe vel cõſeruari amici. [OPORTET 17 ne igitur ipſum.] Quarta eſt quæſtio quæ videtur præſuppo nere præcedentẽ,qua dubitãdo dicit an is amicus virtute excellẽs debet ita poſthabere amicũ qui remãſit in ſtatu ſuo vt ſe habeat ad eum tãquam ad extraneũ quendã qui nunquam ſibi fuiſſet amicus. Soluit dicẽdo quòd debet ſeruare memoriam eius,& illi magis ſuccurrere & gratificari quàm alienis, niſi ob magnã prauitatẽ diſſoluta ſit inter eos amicitia. Notandum pro iis quæ dicta ſunt in penultima quæſtione,quòd ſi duo ſint amici,& alter euadat ſtudioſiſsimus,alter permaneat in eodem gradu,ſoluenda eſt amicitia. Hoc videtur dubium cum antea poſuerit amicitiã eſſe poſſe aliquam in excellentia inter perſonas inæquales & diſtantes inter ſe,cum tribuitur vnicuique ſecundũ dignitatẽ. non ergo fiet diſſolutio. Quare intelligendũ quòd Philoſophus loqui videtur hic de amicitia exactiſsima,& perfectiſsima,cum dicit quòd inter huiuſmodi diſtantes non erit vel non durabit amicitia, ſcilicet quæ eſt perfecta,& quæ requirit ſimilitudinem morũ & æqualitatẽ quãtitatis,& eiuſdẽ perfectionis. Nam amicitia illa inæqualiũ perſonarũ & quæ conſiſtit in excellẽtia,forſitan eſſe poterit inter tales diſtãtes,ſi fiat adæquatio ſecundũ dignitatẽ & ſimilitudinẽ rationis,vt ille qui remanſit in eodem gradu tribuat excellẽtiori quod ei tribuendũ eſt:ſed illa perfecta amicitia cõſiſtens in æqualitate eiuſdẽ quãtitatis & perfectionis ob virtutẽ de qua nunc videtur loqui Philoſophus,in tanta diſtãtia ſeruari non poteſt,cum ſtudia, conuerſationes,conuictus, exercitia,& alia quibus fieri & cõſeruari tales amicitiæ ſolent,ſint apud tales diuerſa.

Quæ opera amicitiæ, & quòd non ſint prauorum.
CAPVT IIII.

EA uero quæ ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiuntur,ex iis quæ ad ſeipſum quiſq; facit profecta eſſe uidentur. 18 *Ponunt enim eum amicum eſſe,qui uult & agit bona,uel quæ uidentur, amici gratia.aut eum qui uult eſſe* 19

uiuereq́; amicum, gratia ipſius amici. quod quidē matri-
bus ad ſuos accidit filios, & ijs amicis qui ſunt offenſi.
20 *Quidā autem eum eſſe dicunt, qui uerſatur unà cū ami-*
co, & eadem expetit. aut eum qui dolet unà, atq; gaudet
cum amico. Maxime autem & hoc matribus accidit. Ho-
21 *rum etiā aliquo & amicitiā ipſam definiunt. Vnūquodq;*
autē horum, uiro competit erga ſe bono, reliquis uero ea
ratione, qua tales eſſe exiſtimant. Videtur autē, ut dictum
eſt, uirtus & ſtudioſus ipſe unicuiq; eſſe mēſura. Hic enim
ſibiipſi cōſentaneus eſt, ac eadem affectat anima omni. Et
uult igitur ſibiipſi bona, & quæ apparent, ac agit. Eſt
enim uiri boni, bonum agere: & ſuiipſius gratia. Mentis
enim cauſa, quæ quidem unuſquiſq; eſſe uidetur, & uult
etiā ſe uiuere, ſaluumq́; eſſe, atq; id maxime quo ſapit. Eſt
enim bonum homini ſtudioſo, eſſe. Vnuſquiſq; autem ſibi
uult ipſa bona. Factus uero alius, nullus expetit cūcta il-
lud quod eſt factū habere. Habet enim & nūc deus ſum-
mum bonū: ſed eſt id quod eſt ipſe. Videtur autē id unuſ-
quiſq; eſſe quod intelligit, aut maxime atq; talis, ſecū de-
gere uult. Libēter enim hoc, cū uoluptateq́; facit. nam &
actarum rerum recordatio periucunda eſt, & futurarum
ſpes bona. talis autē afficit uoluptate. Et inſuper contēpla
tionibus mente abundat. Præterea maxime ſecum unà do
let, atq; lætatur. idem eſt enim omnino ipſi moleſtum, atq;
iucundū, & nō aliàs aliud. eſt enim ſine pœnitētia pror-
22 *ſus. Ex eo igitur quia unumquodq; ipſorum ad ſeipſum*
competit ſtudioſo, ad amicum autem ſic ſe habet, ut ad ſe-
ipſum (amicus enim eſt alius ipſe) & amicitia uidetur ho
rum aliquid eſſe, & quibus hæc inſunt uidētur eſſe ami-
cap. V. 23 *ci. Quærere uero utrum ad ſeipſum ſit an nō ſit amicitia,*
nunc omittamus. Videbitur autem hoc amicitia eſſe, quo
duo

duo uel plura ex ijs eſt quæ dicta ſunt. Et quòd maxima
amicitia ſimilis eſt ei quæ eſt ad ſeipſum. At uero uidētur 24
ea quæ dicta ſunt & ipſis multis ineſſe, quāuis ſint praui.
An hoc participes ipſorum ſunt, quo ſibypſis placēt, &
bonos ſe eſſe exiſtimant? Nam eorum qui uehemēter ſunt
praui atq; nefarij, nemini hæc inſunt: ſed nec ineſſe uidē-
tur. ferè autem neq; prauis. diſsident enim ſecum, & alia 25
quidem cupiunt: alia autem uolunt, ut incontinentes. Nam
ijs quæ bona ſibi uidentur, anteponunt ea quæ uoluptate
afficiunt atque nocent. Quidam rurſus ob formidinem
atque inertiam eas agere res omittunt, quas putant ſibi-
ipſis optimas eſſe. Qui uero multas res graues atque ne- 26
fandas egerunt, uitam ob prauitatem odio habent ac fu-
giunt, ſibiq; mortem conſciſcunt. Quærūt præterea alios 27
ipſi flagitioſi quibuſcum uerſentur: ſe uero ipſos fugiunt.
Nam ſi ſint ſecum, recordantur multarum grauiumq; re-
rum, & ſperant alias tales. Si cum alijs autem ſint, obli-
uiſcuntur. Atq; cum nihil habeant quod ſit amabile, nul-
la re prorſus afficiuntur ad ſeipſos, quæ ad amicitiam at-
tinet. Neq; igitur unà ſecum gaudent, atq; dolent. eſt enim
eorum anima in ſeditione. Atque interdum ob prauitatem
dolet, abſtinens à quibuſdam, interdum lætatur. Et hæc
quidem pars huc, illa autē illuc trahit ut diuellētes. Quòd
ſi fieri nequeat ut doleat ſimul atq; lætetur: at paulò poſt
dolet, quòd lætatus fuit, & nollet ſibijpſi illa uoluptati
fuiſſe. Improbi nanque pœnitentia ſunt referti. Improbus
igitur ne erga ſe quidē amicè affectus eſt, propterea quòd
nihil habet quod ſit amabile. Quòd ſi ita ſeſe habere ue- 28
hementer eſt miſerum, totis uiribus fugienda eſt prauitas,
& enitendum eſt bonum eſſe. ſic enim ad ſeipſum habe-
bit amicè, & alij amicus poterit eſſe.

COMMENT.

18 EA VERO quæ erga amicos agenda ſeruãdaq;.] Hoc eſt quartum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm declarauit plura quæ pertinere videbantur ad conſeruationem & diſſolutionem amicitiæ, nunc docet de operationibus amicitiæ afferendo originẽ earum, & oſtendendo quæ & quot ſunt. Nam inter cætera tria eſſe videntur quæ competunt amicitiæ veræ tãquam opera quædam atq; officia propria: beneficẽtia, beneuolentia, concordia, ſiue vtriuſq; conſenſus. & iſta videntur oriri ex amore quo quis ſtudioſus & bonus vir ſeipſum amat. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima autem dicit Philoſophus quòd operationes & officia amicitiæ quæ ſeruãda ſunt erga amicos, originem habent ex ijs quæ quiſq; ſibi facit & tribuit. Amicus enim dicitur alter ipſe. Notandũ ex ijs quæ ſibi quiſq; tribuit omnia penè opera atq; officia proficiſci videntur quæ amicus erga amicum ſeruare debet. Ex ſe igitur originem habent, non tamen quomodocunq; ſe habente, & indifferenter accepto: ſed ex ſeipſo bono & ſtudioſo exiſtente viro. is enim menſura & regula eſſe videtur rerum agen-
19 darum & affectuum omnium. [DEFINIENTES enim ponunt.] Affert nunc ea Philoſophus quibus definiri videtur amicitia. Complures enim priſcorũ definientes amicum, tribuere ei videbãtur illa tria quæ colligi videntur ex definitionibus illorum, ſcilicet beneficentiam, beneuolentiã. concordiam. Nam ij qui dicunt amicum eſſe qui amici gratia vult & agit bona, innuere videntur beneficentiam: qui vero dicunt eum eſſe amicũ qui vult eſſe & viuere amicum, innuere videntur beneuolentiã. Quidã autem dicentes amicum eſſe qui verſatur cum amico, & eadem expetit, innuere videntur concordiam, & idem velle atq; idem nolle. Sic igitur iſta tria colligi videntur ex definitionibus antiquorũ, quæ & ſi ſint opera & officia amicitiæ, tamen videntur habere originem ab amore quo ſeipſum quis amat, vt patebit inferius. Eſt autem primũ in ordine beneficentia, in qua tres requiruntur conditiones, ſcilicet vt beneficijs vti in amicitia velit, agat, & agat amici gratia ea quæ ſunt bona vel quæ ſibi vidẽtur bona: quod adiunxit, quia amicus facit ea quæ credit eſſe bona. quòd ſi aliter eue

ter eueniat præter intentionem ſuam,hoc nõ obſtat quin fa-
ciat amici officium,quia non ſtetit per eum. Secũda definitio
pertinere videtur ad beneuolentiam , quæ & ſi videatur eſſe
extenſa in omnibus ijs,tamẽ magis videtur eluceſcere hic,ſci
licet velle eſſe & viuere amicum . & hoc naſcitur ab eo quod
quiſque ſeipſum amat,& vult ſeipſum viuere.quòd ſi amicus
eſt alter ipſe,merito idẽ optabit erga illum.Tertia definitio
pertinere videtur ad concordiam,vbi tanguntur tria,ſimul
conuerſari quod eſt actus externus:eadem expetere,& velle,
quod eſt actus internus: & gaudere dolereq́; eiſdẽ,quod eſt
affectus internus,vt patet.Notandũ quòd amicitiã dicit Phi
loſophus deſcribi aliquo iſtorum vel omnibus , non tamẽ eſt
propria definitio talis niſi à poſterioribus quibuſdam.Nam
definitio proprie dicta datur per eſſentialia,& propria,& ita
definita eſt antea à Philoſopho amicitia à prioribus ex qui-
bus cõſtituitur & explicatur eſſentia,& natura amicitiæ.Hæc
autem quæ ſuprà allata ſunt, ſequuntur & præſupponũt ami-
citiam,cũ ſint opera & officia quæ ab ea proficiſcũtur.Quare
definitio ex talibus à poſterioribus quibuſdã erit:ſicut inter-
dum demonſtratio quædã dicitur eſſe à poſteriori. Et ſi quis
diceret , amicitia ſuperius definita eſt per beneuolentiam tan
quam per aliquod prius.Dicendũ quòd beneuolẽtia ſumeba
tur ibi vt genus,& vt habitus vel diſpoſitio quædã: hic vero
vt operatio. Non enim vnifariam beneuolentia ſumitur,vt
etiã antea diximus. [ET iiſce amicis qui ſunt offenſi.] Hoc 20
addere videtur Philoſophus,vt oſtẽdat hoc eſſe ſignũ quòd
amicus vult amicũ eſſe,& viuere gratia ipſius amici,quia etiã
inter eos vbi aliquæ offenſæ vel contentiones cecidere,rema
net tamen beneuolentia quædam qua ei exoptat bona,nulla
cauſa ſuæ vtilitatis aut voluptatis: ſed tantum amici gratia.

[ATqui horum vnumquodq;.] Hæc eſt ſecunda pars huius 21
capituli,in qua oſtendit quomodo iſta quæ tribuuntur ami-
cis ſe habẽt ad virum bonum,& quomodo vir bonus hæc ſi-
bi ipſi tribuit.& videtur innuere duas concluſiones. Prima,Id
quod eſt menſura omnium rerum agendarum & humanarũ
operationum,eſt etiam menſura ipſius amicitiæ qua quis ſe-
ipſum amat: ſed virtus,& ipſe vir ſtudioſus,& bonus eſt hu-
iuſmodi : ergo virtus & vir ſtudioſus,& bonus,eſt menſura
amicitiæ qua quiſpiã ſeipſum amat.Patet ratio ex dictis Phi-
loſophi

loſophi, quòd electio & virtus, & omnino ipſe ſtudioſus vir, eſt menſura rerum humanarum. Nam in vnoquoque genere id ſumēdum eſſe videtur pro mēſura quod eſt perfectū in eo genere, & omnia deinde dici ſolēt magis aut minus perfecta, prout magis vel minus diſtāt à perfectiſsimo. Vnde cum homo ſtudioſus perfectus eſſe videatur in ſpecie humana, merito dicitur quòd ex eo ſumitur menſura: tanquam in ſaporibus dijudicandis, ex guſtu ſano & incorrupto, & non ex prauo & ægro accipi iudicium ſolet. Secūda cōcluſio, Ex eo homine cui primo & per ſe cōpetunt ea quæ pertinent ad amicitiam ſui, proficiſcuntur ea quæ ad amicitiam ſpectant amicorū: ſed vir ſtudioſus eſt huiuſmodi: ergo ex viro ſtudioſo proueniunt ea quæ ad amicitiam ſpectant amicorum. Patet ratio, quia viro bono & ſtudioſo competunt primò & per ſe omnia illa officia amicitiæ, & munera & operationes beneficentiæ, beneuolentiæ, & concordiæ. Reliquis vero tantum quantum ſe exiſtimant eſſe bonos. Studioſo autem primò & per ſe cum ſibi ſit conſentaneus, & eadem affectet omnibus viribus animi, quia eadē in eo vult ratio & appetitus ſenſitiuus: qui etſi interdum repugnat rationi, tamen in viro bono obtemperat, & vnitur ei, & ideo eadem expetit nulla parte vel potentia animi repugnāte. Nam, ſicut in quinto diximus, de iuſtitia illa Platonica quæ dicebatur eſſe ſui ad ſeipſum, & potentiæ ad potētiam, & quòd videbatur eſſe cauſa iuſtitiæ ad alium: ſic de amicitia dicere poſſumus quæ eſt ſui ad ſeipſum, id eſt partis ad partem, vel potentiæ ad potentiā, quæ videtur eſſe origo amicitiæ ad amicū, & quaſi idæa atq; exemplar, & hoc ſtudioſo maxime videtur competere, quia vult ſibi bona per ſe cū ſe amat, & gratia ſui ipſius, id eſt mentis quæ eſt principale in eo. Nam per appetitum videtur eſſe animal, per rationē & mentē videtur differre à brutis. Aget igitur bona gratia mentis ſuæ: hæc autem ſunt illa quæ pertinēt ad bonos mores, & ſpeculationem rerum altiſsimarum, & quæ perficiunt vtrunque intellectum, ſcilicet tam actiuum quàm ſpeculatiuum. Viuere igitur vult, & potius vita ſecūda, id eſt operatione, & operatione ea quæ eſt mētis atque intellectus. Vnuſquiſque autem exoptat ſibi bona, quæ ſibi ſunt bona, & non aliena: hominis autē bona propriè ſunt mentis bona. quòd ſi eſſet factus alius, veluti per impoſsibile, quæ-
dam

dam bellua vel ſimilis belluæ ob prauitatem & vitia: ſi,inquam,factus eſſet alius,non peteret ſibi illa bona adeſſe, quæ nunc expetit.& vt accedamus per verba Philoſophj:nullus factus alius,ſcilicet à ſeipſo,expetit cuncta habere, id eſt vt cuncta habeat illud tale quod factum eſt,ſcilicet aliud à ſe, id eſt à mente ſua quæ videtur eſſe præcipua pars vel principale quiddam in eo: veluti factus equus nõ expeteret bona hominis,ſed equi: & factus leo non expeteret bona hominis, ſed leonis.& ſic de alijs.vnuſquiſque enim expetit ſibi accommodata & propria bona,vt equus equina,homo ea quæſunt rationis & mẽtis. Deus autem cum ſit perfectiſsimum,habet in ſe ſuum ſummum bonum & ſibi proprium quod nullo pacto cuiquam alij competit præterquàm ipſi. Et addit poſtea: quod videbitur autem id eſſe quiſque quod intelligit, non ſimpliciter quiſque homo videtur eſſe id quod intelligit, id eſt intellectus & mens,ſed maxime quod adiunxit: quia homo non eſt ſolum mens, ſed quædam tertia entitas, quanuis mens ſit præcipuum & principale quid in homine.& forſitan id etiam adiunxit ne videretur omnino ſequi opinionem Platonis, qui animam noſtram appellabat hominem: corpus autem quaſi veſtem hominis. Poſtea dicit Philoſophus quòd vir bonus ſecum degere vult,& ſecũ viuere, quia gaudet memoria,& conſcientia recte factorum,& ſpe bona futurorum, & cum habet mentem tranquillam & alienam à perturbationibus,contemplatione abundat, & gaudet,in qua magna pars felicitatis humanæ contineri videtur. Ex quibus patet quòd cum hæc omnia enumerata quæ ſunt officia & operationes beneficentiæ,& beneuolentiæ,& concordiæ competunt primò & per ſe viro ſtudioſo, vt eſt amicus ſui ad ſeipſum, competunt etiam ei vt eſt amicus ad alterum,& ex eo tanquam ex origine & fonte proueniunt hæc quæ ad ipſam amicitiam pertinere diximus.& hoc etiam patebit magis nunc inferius.

[HOC igitur ipſo quod vnumquodque.] Declarauit Philoſophus viro ſtudioſo competere vt agat ea omnia erga ſe quæ ad amicitiam pertinent, ex quo habet ſtatim concluſionem illam probatam, quòd ex eo quòd vir ſtudioſus facit erga ſe omnia quæ pertinent ad amicitiam amici qui eſt alter ipſe, cõiectari poſſumus amicitiã eſſe aliquid horũ, vel 22

omnia

omnia quæ facit is erga ſe,qui ſe vehementer amat:& hi ſunt amici, dicit Philoſophus,qui faciũt erga ſuos amicos ea quæ vir ſtudioſus facit erga ſeipſum.& ſic concluditur ſententia ſua quam intendebat probare,quòd officia & operationes amicitiæ,& amicorum,originem habent ab amicitia qua vir
23 ſtudioſus ſeipſum amat. [QVAERERE vero vtrum ad ſeipſum.] Videtur hac in parte ſe excuſare Philoſophus à determinatione huius quæſtionis, ſcilicet vtrum ſit amicitia ad ſeipſum,quod videbatur præſuppoſuiſſe ſuperius.quæret autem aliquis vtrũ ad ſeipſum ſit amicitia ,& dicit quòd hoc eſt omittẽdum nunc, cum antea tetigerit,& inferius dicet nonnulla,ex quibus oriri videtur ſolutio huius quæſtionis,quãuis etiam hic tangat aliqua ex quibus conijcere & probare poſſumus amicitiam eſſe ad ſeipſum.Nam dicit quòd illa videtur amicitia à qua proficiſcũtur duo vel plura eorum quæ diximus,ſcilicet pertinere ad amicitiã: ſed ab amicitia ad ſeipſum profluunt aliqua ſupradictorum vel omnia: ergo illa videbitur eſſe amicitia. Præterea alia ratione idem videtur oſtendere hoc modo: Id videtur eſſe amicitia cuius ſimilitudine dicitur exuperatio amicitię,id eſt amicitia perfecta quæ ſumma eſt amicitiarum: & ideo dicitur exuperatio,vt antea declarauimus: ſed amicitia ſui ad ſeipſum eſt huiuſmodi,vt eius ſimilitudine dicatur perfecta amicitia: ergo amicitia ſui ad ſeipſum eſt amicitia.Quanquã dicant nonnulli quòd Philoſophus nõ vult quòd ſit amicitia ſui ad ſeipſum per ea verba duo vel plura,quia amicitia debet eſſe inter duos vel plures,& ipſe homo non eſt niſi vnus.quorum ego expoſitionẽ minime ſequor. Notãdum eſt igitur quòd ſi amicitia conſtat ob hoc,& ab ea profluunt officia ea,quia vir ſtudioſus amat ſeipſum,& ſibi tribuit ea omnia,concedere debemus diſpoſitionem ſiue beneuolentiam qua ſe quiſq; amat,eſſe amicitiam,& habere gradus ſicut habent iſtæ quæ ſunt amicorum ad amicos.nã ſtudioſiſsimus & perfectiſsimus ſe magis amabit quàm minus ſtudioſus;& ſic ſucceſsiue,veluti amicitia ad amicum eſt magis & minus.quòd ſi quis dixerit non eſſe hic beneuolẽtiam mutuam: dicendum primo quòd hæc amicitia ſui ad ſeipſum eſt origo,& quaſi exemplar atq; idæa reliquarum.Vnde amicus ſumere menſurã & regulã debet ad exercenda officia erga alterum amicũ,ſcilicet taliter qualiter ſtudioſus

dioſus erga ſeipſum:deinde duo hic etiam in amicitia ad ſeipſum cadere videntur,appetitus & ratio,quæ quando conueniunt & vniuntur ita vt appetitus obtemperet rationi,tūc oriri videtur concordia,& amicitia quædam potentiæ ad potentiam,ſicut de iuſtitia dictum eſt ſuprà:& talis amicitia ad ſeipſum cum ſit origo,& quaſi idæa,aliarum præſtantiſsima eſſe videbitur,& ſumma cum iocūditate coniuncta. [AT VE 24
ro videntur ea quæ dicta ſunt.] Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtendit quo pacto ſupradicta cōpetunt hominibus qui non ſunt ſtudioſi. Dicit igitur quòd iſta videntur cōpetere multis,id eſt multitudini,& videtur ponere gradus vt ſint quidam ſtudioſiſsimi,quidā peſsimi, quidam inter iſtos. Ea igitur quæ dicta ſunt ſuprà,ſtudioſiſsimo competunt proprie, peſsimis nullo pacto,intermedijs vero intantum competere videntur inquantū ſeſe exiſtimant eſſe bonos,& cum bonum ametur: ergo ſeipſos amāt,& faciunt quoquo modo ea officia quorum ſuprà meminit,id eſt intantum inquantū ſe bonos eſſe exiſtimāt. [DISSIDENT enim 25
ſecum & alia.] Declarat hac in parte Philoſophus, quòd prauis hæc ſuprà dicta amicitiæ opera non competūt.& primo quòd non competunt eis officia beneficentiæ,probatur,Iis qui faciunt ſibi nociua,non competunt opera beneficentiæ: ſed praui ſunt huiuſmodi:ergo prauis non cōpetunt opera beneficentiæ.& hanc rationē probat exemplo incontinentiū,qui percipiunt meliora,ſequūtur tamen deteriora & voluptuoſa quæ ſibi ſunt nociua.Probat etiā idem alio medio, quia praui omittūt agere ea quæ ſibi eſſent optima:omittūt, inquā,ob inertiam quandam,vt faciunt incontinentes ſecundum quid,vel etiā molles. [QVI vero multas res graues.] 26
Sequitur nunc declarando quòd prauis etiam non cōpetunt opera quæ pertinent ad beneuolentiā,quia habentibus odio lucem & vitam,vt ſunt praui,non cōpetunt officia beneuolētiæ & opera eius. [QVAERVNT præterea.] Oſtēdit tertio 27
loco quòd prauis etiam non competunt officia concordiæ, quia nō poſſunt ſecū cōuerſari,& ſeipſos fugiunt cōſcientia ſcelerum,& ſecum diſsident nihil habentes boni quod ad amicitiam ſpectat, & eorum animus eſt in ſeditione. Sæuos punire tyrānos,vt ille poeta inquit,Haud alia ratione velis cum dira cupido Mouerit ingenium feruenti tincta veneno,

CC

Virtutem vt videant intabeſcantq́; relicta. Notandum quòd totus iſte ordo, vt mihi videtur, correſpõdet ex oppoſito illi quem tenuit Philoſophus, quando enarrauit ea ſuperius quæ competunt bonis, oſtendendo quòd ſibi ſunt conſentanei, & reliqua quæ ibi ſucceſsiue poſuit: hic ecõtra quæ reperiuntur in prauis ſucceſsiue attulit, oſtendendo quòd ſecum diſsident & alia gradatim oppoſita bonis, vt vidimus.

28 [QVOD ſi ita ſeſe habere.] Concludit Philoſophus, afferendo duas ſententias obortas. Prima eſt, quòd cum ſumma miſeria ſit in prauitate conſtituta, omnibus modis fugienda eſt prauitas. Secunda econtra, quòd probitas & virtus eſt comparanda, vt late patet in textu.

De beneuolentia. CAPVT V.

29 *Beneuolentia autẽ, amicitiæ quidem eſt ſimilis, non tamen eſt amicitia. Fit enim beneuolentia & ad ignotos, & latens. amicitia uero non fit. Hæc autem antea diximus. At nec*
30 *etiam eſt amatio. Non enim habet extenſionẽ nec appetitionem. Amationẽ autem hæc ſequuntur. Et amatio quidẽ eſt cum conſuetudine. beneuolentia autẽ fit & repente: ut fit & erga certantes. ſpectantes enim beneuoli fiunt ipſis, & uolũt bona. Nihil autẽ agerent ſimul. Quod enim di-*
31 *ximus, repente fiunt beneuoli, & leuiter diligũt. Videtur igitur beneuolentia principiũ amicitiæ eſſe: ſicut & adamandi, uoluptas ea quæ per aſpectũ efficitur. nemo nãq; adamat, ſi nõ antea delectatus fuerit forma. Qui uero gaudet forma, non continuo & adamat: ſed cum abſentẽ deſiderat, præſentiamq́; affectat. Sic igitur & amicos, impoßibile eſt eſſe, niſi beneuoli fuerint. Beneuoli uero non cõtinuo & amant. Volũt enim duntaxat ijs bona, quibus beneuoli ſunt. Sed nihil agerent ſimul, neq; pro illis moleſtiam ſuſciperent ullam. Quapropter quiſpiã per tranſlationẽ principiũ ipſam amicitiæ dixerit eſſe. Diuturnam autem*

autem factam, & ad conſuetudinem accedentē, amicitiam
fieri. non eam quidem quæ ob utilitatem, neq; eam quæ ob 32
uoluptatem eſt. neq; enim pro hiſce beneuolentia fit. Qui
nanq; beneficiū accepit, retribuit pro ijs quæ accepit be-
neuolētiam, faciens iuſta. Qui uero uult aliquem proſpe-
ritatem habere, ſpe cōmodi alicuius conſequēdi per illū,
non illi, ſed ſibi potius beneuolus eſſe uidetur. quemadmo
dum nec amicus ſi illi propter aliquem uſum obſequium
præſtat. Omnino autem beneuolentia ob uirtutem, ac bo- 33
nitatem aliquā fit. cum cuipiam quiſpiam pulcher, aut for
tis, aut aliquid tale uidetur: ut in certantibus diximus.

COMMENT.

BENEVOLENTIA autem amicitiæ quidem eſt ſimilis.] 29
Hoc eſt quintum capitulum huius tractatus, in quo Phi-
loſophus poſteaquàm declarauit ea quæ ad amicitiam
pertinent profluere ab ijs quæ bonus ſibijpſi tribuit, & ea re-
ducebantur ad tria opera ſiue officia, ſcilicet ad beneficentiā,
concordiam, beneuolentiam. Nunc accipit iſta Philoſophus
docēdo de ſingulis ea quæ ſunt cognitu neceſſaria, & primo
de beneuolentia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres par
tes quæ ſuis locis patebūt. In prima igitur parte incipit oſten
dere Philoſophus, quid non ſit beneuolentia, afferēdo hanc
concluſionem, quòd beneuolentia non eſt amicitia. Primo,
quia amicitia eſt inter eos qui ſe mutuo cognoſcunt: ſed be-
neuolentia poteſt eſſe erga ignotos. Item amicitia non eſt la
tens, beneuolentia latere poteſt eum cui bona volumus: ergo
beneuolentia non eſt amicitia, quanuis ſit ſimilis amicitiæ,
quia oportet omnes amicos eſſe beneuolos. non tamen eſt
idem. [AT nec etiam eſt amatio.] Oſtendit vlterius Philo- 30
ſophus quòd beneuolentia non eſt amatio. Probatur, Ama-
tio habet extenſionem & appetitionē: ſed beneuolentia non
habet hæc talia: ergo beneuolentia non eſt amatio. Quidam
expoſitor dicit quòd amatio eſt intenſa beneuolentia, & ſic
nihil intererit inter hæc duo niſi magis & minus: ita vt bene-
uolētia ſit remiſſa amatio, & amatio intēſa beneuolētia. hæc

expoſitio etſi tolerari poteſt,tamen mihi non ſatisfacit,quia amatio media eſſe videtur inter beneuolētiam & amicitiam, ſicut dealbatio inter duos terminos.Terminus à quo erit beneuolentia,terminus ad quē ipſa amicitia.& hoc innuere videtur Philoſophus per illud quod dixit,amatio habet extenſionem & appetitionē.Appetit enim præſentiā amati,beneuolentia non ita curat:vel dicere poſſumus,habet appetitionem,id eſt eſt extēſa appetitio.Præterea probatur quòd amatio non eſt beneuolentia hoc pacto: Amatio eſt cum conſuetudine,beneuolētia eſſe poteſt ſine conſuetudine,quia repente fieri poteſt:ergo beneuolentia non eſt amatio. Notādum quòd beneuolētia duobus modis cōſiderari vel ſumi poteſt: aut vt genus quod prædicatur de amicitia,aut vt ſpecies quæ diſtinguitur ex oppoſito ab amicitia tanquā altera ſpecies, ita vt ſint duæ ſpecies beneuolentiæ,ſcilicet amicitia & beneuolentia ſumens nomen generis. quādo igitur Philoſophus accipit in definitione amicitiæ beneuolentiā,ſumit eam quæ eſt genus.Hic vero accipitur beneuolētia quæ eſt ſpecies,ſiue ſit diſpoſitio quædā,ſiue operatio:ſed hæc diſtinctio facta eſt
31 antea in quadam dubitatione. [VIDETVR igitur beneuolentia principium.] Hæc eſt ſecūda pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquàm oſtendit quid non eſt beneuolētia, nunc oſtendit quid ſit,dicēdo quòd eſt principium amicitiæ. & probatur hoc modo,Sicut ſe habet voluptas per aſpectum pulchritudinis ad amorem qui fit propter pulchritudinē,ſic beneuolentia reſpectu amicitiæ:ſed illa voluptas per aſpectū eſt principium amoris:ergo & beneuolētia erit principium amicitiæ.Poſtea addit quòd per translationē aliquis dicet beneuolentiam eſſe principium amicitiæ,ſicut nos dicere ſolemus cor eſſe fontem ſanguinis.Nā vt à fonte ſcaturit aqua, ſic à corde emanare videtur ſanguis,& ſpiritus per translationem quandam:ſic etiam dicere poſſumus beneuolentiam eſſe principium amicitiæ quaſi per translationem quandam. Ipſa tamen beneuolentia ſi ei addatur conſuetudo frequens vt ſit inueterata,fit amicitia,& erit tanquam terminus à quo. Aliqui tamen textus habent hic,otioſam amicitiam dicit &c. Quòd ſi ita ſe haberet,quod mihi non multum probatur,tūc dicere poſſumus beneuolentiam eſſe quoquo modo amicitiam,ſcilicet otioſam,id eſt per translationē quandam. Nam

ſicut

ſicut per amicitiam quis vult bona amico:ſic per talem bene-
uolentiam:ſed erit otioſa,quia non pariet operationes quas
parit ipſa amicitia.Patet igitur quòd beneuolentia de qua lo
quitur hic Philoſophus,per translationem quandam dicitur
eſſe principium amicitiæ.Notandum quòd rem aliquam fie-
ri aliquid dicitur vt ſubiectũ,veluti homo fit albus:ſed ex hoc
fieri hac ratione priuationis,vt ex immuſico fit muſicũ,& ex
pane fit ſanguis,& ex ſemine fit animal:nõ quòd ſeminis for-
ma ibi remaneat,ſed remota priore forma introducitur al-
tera denuò forma,vt in libro Phyſicorũ docet Philoſophus.
Sic igitur beneuolentiam eſſe principium amicitiæ dicimus
per translationem,quia ex beneuolẽtia inueterata fit amici-
tia,non quòd illa ſpecies manens quæ diſtinguitur ex oppoſi
to tanquam diſpoſitio ad habitum fiat amicitia:ſed eſt dicen-
dum quòd ex tali diſpoſitione oritur amicitia.Vt igitur diſ-
poſitio ſe habet ad habitum,ſimiliter ſe beneuolẽtia ad ami-
citiam habere videtur.Ii mihi non ſatisfaciũt,qui dicunt be-
neuolẽtiam non eſſe principiũ materiale, non formale,non
finale,ſed effectiuum.Mihi autẽ videtur quòd poſsit dici etiã
materiale,quia ex ea tanquam diſpoſitione dicitur fieri ami-
citia,& ita deſtruitur illa diſpoſitio,& generatur habitus:ſin
accipiatur beneuolentia vt operatio,tunc dici poteſt princi-
pium inſtrumentale,& ſi volumus effectiuum vel etiam mate
riale,ob ſubiectum in quo dicitur eſſe.Intelligendum eſt au-
tem quòd ſi ponere ordinem velimus in iſtis vt ſunt ad homi
nes,conſiderare poſſumus profluere à volũtate beneuolam
operationẽ,deinde beneuolẽtiam quæ ſit vt diſpoſitio quæ-
dam,poſtea amationem ſuccedere quæ ſit operatio præce-
dens amicitiam,quaſi amica operatio. Demum amicitia quæ
eſt habitus,ex qua poſtea proficiſcuntur officia amicitiæ,ſiue
ſint beneficentiæ,ſiue beneuolentiæ,ſiue concordiæ.Beneuo
lentia autem vt diſpoſitio vel operatio præcedens dici prin-
cipium poteſt amicitiæ,principium,inquam,materiale ſi cõ-
ſideretur vt ex quo fit:effectiuum vero,ſi ſumatur vt quod fa
cit. [NON eam quidem quæ ob vtilitatem.] Hæc eſt tertia 32
pars huius capituli,in qua Philoſophus declarat cuiuſnã ami
citiæ beneuolentia non dicatur eſſe principium,& cuius di-
catur.& primo oſtendit quòd non eſt proprie principiũ ami
citiæ quæ ſit ob vtilitatem, aut voluptatem.Probatur,Si be-

neuolentia eſt pro eo, & gratia eius bona volumus, profecto beneuolentia non erit principiũ amicitiæ ob vtilitatem, aut voluptatem. At primum eſt, ergo & ſecundum. Patet ratio, quia in amicitia vtili aut iocunda beneuolentia non videtur eſſe pro illo, ſed pro ſe, & pro ſua vtilitate vel voluptate, & hoc etiam percipi inde poteſt, quia interdũ euenit vt aliquis accipiat beneficium, veluti in bona amicitia, & retribuat bene de ſe merito beneuolentiam poſt vtilitatem, & beneficiũ acceptum, quod eſt indicium beneuolentiam non eſſe principium amicitiæ vtilis vel iocũdæ, cum retribuatur poſt, & non ante beneficium acceptũ. Nam ille gratus & memor accepti beneficij reddit ſibi iuſta, beneuolentiam, non ob vtilitatem futuram, quia id feciſſet antequam ſuſciperet, & eſſet ſibi beneuolus non illi: ſed pro beneficio iam accepto. ex quo patet quòd beneuolentia proprie nõ dicitur eſſe principium amicitiæ quæ eſt ob vtilitatem, vel eius quæ eſt ob voluptatem.

33 [ATQVE omnino beneuolentia.] Declarat nunc Philoſophus, quòd beneuolentia principium proprie videtur eſſe amicitiæ bonæ atque honeſtæ cum afficimur alicui beneuolentiam habentes ob virtutem, vel aliquod bonũ illius, vt patet in textu. ſic igitur habemus cuius amicitiæ beneuolẽtia ſit proprie, & cuius non ſit. Nam ſicut amicitiæ quæ ſunt ob vtilitatem vel voluptatem non dicuntur proprie amicitiæ: ſic etiam beneuolentia non dicitur proprie in illis.

De concordia. CAPVT VI.

34 *ATqui concordia etiam ad amicitiam attinet. Quapropter non eſt eadem opinatio. Hæc enim & ijs qui ſibi mutuo ſunt ignoti, ineſſe poteſt. Nec eos qui de quouis ſunt eiuſdẽ ſententiæ concordes dicunt. uelut eos qui de cœleſtibus eadem ſentiunt. nõ enim ad amicitiam pertinet de his eſſe*
35 *concordes. Sed ciuitates concordes inquiunt eſſe: cum de ijs quæ conferunt eadẽ ſentiũt eliguntq́;, atq; agũt ea quæ publice uiſa ſunt. Circa igitur ea quæ in actionẽ ueniunt cõcordes ſunt homines, & horum circa ea quæ in magni-*

tudine

tudine ſunt, poſſuntq́; utriſq; uel omnibus ineſſe. Vt ciuitates cõcordes ſunt: cũ omnibus uidetur, magiſtratus eſſe deligendos, aut ſocietatem cum Lacedæmonijs iucundam eſſe: aut magiſtratũ gerere Pittacũ, cum uellet & ipſe. At cũ uterq; ſeipſum uult (ut ij uolũt qui in Phœnißis ſunt) ſeditionẽ habent. Concordes enim eſſe, non eſt idẽ utrũq; intelligere quicquid tandem id ſit: ſed in eodẽ idem. ut cũ & populus, & boni rempublicã optimates gerere uolũt. Sic enim fit omnibus quod exoptant. Ciuilis autẽ amicitia 36 *uidetur ipſa cõcordia eſſe, ſicut & dicitur. Nã circa commoda & ea quæ pertinent ad uitam uerſatur. Eſt autem* 37 *talis concordia in bonis. nam & ſecum quiſq; horum eſt concors, & omnes inter ſe ſunt concordes, quippe cum in eiſdem omnino ſint. Talium enim uoluntates manẽt, & non refluunt ut Euripus: uoluntq́; ſemper ea quæ iuſta ſunt, & quæ proſunt. Hæc autem & cõmuniter affectãt. Prauos uero concordes eſſe, impoßibile eſt, niſi breui in tempore, quemadmodum & amicos eſſe. In rebus quidẽ utilibus plus, in ſubeũdis uero laboribus ſubminiſtrationibus'ue minus habere percupientes. Vnuſquiſq; autẽ hæc ſibi uolens, proximum perſcrutatur, & prohibet. perit enim res ipſa communis, cum ab ipſis nõ conſeruetur. Fit igitur ut in ſeditione uerſentur: & ſeſe quidem uiciſsim urgentes, quæ iuſta ſunt agere nolunt.*

COMMENT.

ATQVI concordia etiam ad amicitiam.] Hoc eſt ſextum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm in præcedenti determinauit de beneuolentia: nunc de concordia quæ ad amicitiam pertinet oſtendit ea quæ neceſſaria ſunt. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ ſuis locis declarabuntur. Primo igitur oſtẽdit Philoſophus circa quod, & cuius nõ dicitur eſſe con- 34

cordia,aſſerendo in primis hanc ſentētiam quòd concordia
non eſt opinatio eiuſdem rei.Probatur,Opinatio eiuſdē rei
poteſt eſſe inter ignotos:ſed concordia proprie non poteſt
eſſe inter ignotos:ergo concordia non eſt opinatio eadē vel
eiuſdē rei.Præterea nō dicitur proprie circa quodcūq;.Nam
ſententia eadē circa ſpeculatiua non dicitur proprie concor
dia,ea præſertim quæ ad amicitiā pertinet.Nā ſi ita eſſet,tunc
inimici qui poſſunt hoc modo eſſe concordes dicerentur eo
35 pacto amici,quod eſt abſurdum. [SED ciuitates concordes
dicimus.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſo
phus oſtēdit circa quæ dicitur eſſe cōcordia,& declarat quòd
verſatur circa ea quæ aguntur vel agi à nobis poſſunt.Proba
tur, Cōcordia circa ea verſari videtur circa quæ ciuitates vel
ciues cuiuſq; ciuitatis ſunt concordes:ſed res agendæ ſunt ta-
les:ergo res agēdæ,& agibilia ſunt ea circa quæ verſatur con
cordia.& afferre videtur plures conditiones ad declarādum
ea circa quæ dicitur eſſe cōcordia. Primo , quòd cōcordia eſt
circa res agibiles à nobis,deinde circa res magnas,quia mini
ma non videntur tollere cōcordiam.Præterea circa res quæ
poſsint adeſſe vtriſq; vel illis inter quos eſt concordia:veluti
magiſtratus eligendos eſſe,& huiuſmodi.Præterea non ſuffi
cit vt res poſsint eſſe eædē circa quæ verſantur : ſed oportet
etiā de ipſis idem ſentire. Nam Euripides in Phœniſsis reci-
tat de Polinice,& fratre qui erant bene concordes de regno
quòd eſſet regnum.Verum diſſentiebant poſtea de hoc,quia
quilibet eorum volebat eſſe rex.oportet igitur vt idē velint.
36 [CIVILIS autem amicitia videtur.]Hæc eſt tertia pars hu-
ius capituli,in qua Philoſophus oſtendit quomodo cōcordia
ſe habet ad amicitiā ciuilem,& dicit quòd videtur eſſe idem.
Quod probat ex communi & vulgari modo loquēdi.Nam
omnes dicunt tunc eſſe amicitiam ciuilem,quando ciues ſunt
inter ſe concordes.Idem ergo videtur ciuilis amicitia & con
cordia:ſed tamen eſt differētia,quia vbicunq; eſt amicitia ci-
uilis , eſt cōcordia:ſed non econtra. Nam concordia eſt pars
ciuilis amicitiæ , quia poteſt eſſe concordia de aliqua re par-
ticulari,& diſcordia de aliqua alia:quòd ſi accipiatur concor
dia vniuerſaliter de omnibus rebus , dicemus quòd idē quaſi
erit amicitia & concordia,& vbi erit vnum,erit & alterum
37 eo pacto quo diximus. [ATQVE talis concordia in viris.]

Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus determinat de ſubiecto concordiæ, cuius deſcriptio ex dictis Philoſophi colligi poteſt, quòd cōcordia eſt conſenſio de rebus agendis magnis, quæ vtriſque ineſſe poſſunt, & de eodem. Oſtendit autem Philoſophus quòd concordia eſt in bonis viris, quia ij ſunt qui ſibijpſis conſentiunt, & ſtabiles ſunt in propoſito, & cum ſecum ipſi cōueniant, etiam cum alijs ſunt concordes: oſtendit præterea quòd concordia non eſt in prauis, quia volūt plus de vtilibus, & minus de laboribus, vnde diſcordia & iniuſtitia oritur, vt patet in textu.

De beneficentia. CAPVT VII.

cap. 8.

VIdentur autem ij qui beneficia contulerunt, 38
magis eos amare in quos beneficia ſunt colla
ta, quàm ij qui acceperunt, eos qui contule=
runt. Atque ut præter rationem eueniēs quæ
ritur. Plurimis igitur uidetur id ex eo fieri, quia hi qui= 39
dem debēt, illis uero debetur. Vt igitur in mutuis, debito=
res quidem uolunt ſuos creditores non eſſe, hi uero de ſa=
lute quoque debitorum diligentiam adhibent: ſic & eos,
inquiunt, qui beneficia cōtulerunt, uelle eos eſſe erga quos
fuere benefici, ut gratias accepturos, illis uero non eſſe cu
ram reddendi. Epicharmus igitur fortaſſe dixerit hæc
ipſos dicere, aſpiciētes ad malum. Videtur autem hoc eſſe 40
humanum. plerique enim immemores ſunt, & ſuſcipere
potius, quàm conferre beneficia appetūt. Videbitur au=
tem cauſa naturalior eſſe, & non ſimilis ei quæ de credito
ribus dicitur. Non eſt enim erga debitores amatio, ſed uo
luntas ſalutis recipiendi cauſa. Sed qui beneficia contule=
runt, diligunt atque amant eos qui beneficia acceperunt,
& ſi nulla in re ſunt utiles, neq; in poſterum futuri. quod 41
quidem & artificibus accidit. Magis enim unuſquiſque
proprium amat opus, quàm ipſe ab opere amaretur ſi ani
mæ particeps eſſet. Maxime uero forſitā hoc circa poëtas

accidit. hi nanque ſua diligunt poëmata ſupra modum, & perinde atq; filios amant. Tali igitur ſimile eſt & id, quod faciunt ij qui beneficia contulerunt. Quod enim ſuſcepit beneficium, ipſorum eſt opus. hoc igitur & amant magis, quàm eum qui opus fecit. Huius autem cauſa eſt, quod uniuerſis eſt expetibile atque amabile eſſe. Sumus autem actu: nam uiuendo ſumus atque agendo. Qui igitur fecit, eſt actu ſuum quodam modo opus. diligit itaque ipſum opus, quia amat & eſſe. Hoc autẽ eſt naturale. Quod enim
42 *eſt potẽtia, id opus ipſum actu declarat. Et inſuper ei quidem qui contulit beneficium, honeſtum eſt id quod egit. Quare gaudet eo in quo eſt hoc. At ei qui accepit, nihil eſt honeſti in eo qui contulit, niſi cõferens: quod quidem mi-*
43 *nus eſt iucundum atque amabile. Eſt autem præſentis quidem operatio, futuri autem ſpes, facti uero memoria iucunda. Sed iucundiſſimum eſt quod eſt actu, & amabile ſimili modo. Ei igitur qui contulit beneficium permanet ipſum opus. diuturnum eſt enim ipſum honeſtum. Sed ei qui cepit, tranſacta eſt ipſa utilitas. memoriaq; honeſtarum quidem rerum eſt periucunda. utilium autem non nimium, aut*
44 *minus. expectatio uero cõtrà ſeſe habere uidetur. Et amare quidem ſimile eſt actioni, amari autem paſſioni. Eos igitur qui circa actum excellunt, ſequitur amare, & ea quæ*
45 *ad amicitiam attinent. Præterea quæ facta ſunt cum labore, ea magis diligunt omnes. ut & pecunias magis diligunt qui acquiſiuerunt, quàm qui ab alijs acceperunt. At beneficium quidem accipere, ſine labore eſſe conſtat. beneficium autem conferre, difficile. Propter hæc & matres filios magis amant. generatio nanque laborioſa eſt magis, & magis ſciunt eſſe ſuos. Videbitur autem hoc & ijs accommodatum eſſe qui beneficia contulerunt.*

COMMENT.

VIDENTVR autem ij qui beneficia contulerunt.] Hoc 38
eſt ſeptimum capitulum huius tractatus, in quo Philo-
ſophus poſteaquàm determinauit de beniuolentia &
concordia, nunc docet de ipſa beneficentia, afferendo primo
vnum notandum, quòd benefactores videtur magis amare
debitores ſuos in quos beneficia contulerunt, quàm amentur
econtrà. Diuiditur autem hoc capitulũ in tres partes quæ de-
clarabuntur. In prima igitur præmittendo ſuam intentionẽ,
dicit Philoſophus quòd ij qui conferunt beneficia, videntur
magis amare ſibi obligatos quàm amẽtur ab eis: & quærit vn
de cauſa ſit huius rei quæ videtur præter rationem. [PLV- 39
RIMIS itaque videtur.] Hæc eſt ſecũda pars huius capituli,
in qua affert rationẽ quam adducebant nonnulli ad hoc pro-
poſitum. erat autem talis, quòd conferens beneficia eſt vt cre-
ditor: recipiẽs vt debitor quidam, vt in mutuis dici ſolet. Cre
ditores igitur videntur amare debitores, & habere curam eo
rum, econtrà debitores nõ curant de ſalute creditorum. Poſt
hæc Philoſophus affert ſentẽtiam Epicharmi dicentis quòd
hoc accidit in prauis qui ob prauitatem ſunt immemores be-
neficiorum, & homines reſpicientes ad iſtos tales ingratos,
dicunt poſtea id vniuerſaliter fieri, & non eſt verum in bo-
nis viris. [VIDETVR autem idipſum eſſe.] Hæc eſt tertia 40
pars huius capituli, in qua primo ſoluit rationem allatam illo
rum priſcorum, deinde affert ſententiam ſuam, & in primis
dicit quòd Epicharmi ſententia non videtur vera, vt hoc eue
niat ob prauitatem hominum prauorum: ſed videtur potius
eſſe res humana competens homini vel humanæ naturæ, vt ſit
quaſi quoddam ſequens conditionem, & fragilitatem (vt ita
loquar) humanam, quia complures hominum malunt accipe
re quàm conferre. His dictis ſoluit Philoſophus rationem al-
latam priſcorum, oſtendendo quòd ſimilitudo illa debitoris
& creditoris non valet: cupit enim creditor debitorem viue-
re vt exigat mutuum vel debitũ. Verum benefici amant eos,
quibus beneficia cõtulerunt, nullã ſperantes etiam vtilitatem.
quare aſsignãda eſt cauſa naturalis. [QVOD quidẽ artifici- 41
bus.] Affert rationes plures ſecundum ſententiã ſuam oſten-
dendo & cõcedendo quòd benefici magis amant eos in quos
contulerunt beneficia, quàm amentur, & boni etiam magis
amant

amant bonos, quia cauſæ ſunt naturales. Prima ratio, Omnis homo naturaliter magis amat ſuũ opus quàm ametur ab eo ſi eſſet animatum vel animal aptum ad amandum: ſed ſuſceptor beneficiorum videtur quaſi eſſe quoddam opus benefactoris: ergo magis amat benefactor illum in quem beneficiũ contulit quàm ametur ecõtrà. Patet ratio diſcurrendo per artes inductiuè, deinde aſsignare cauſam huius videtur. Hoc enim artifices faciunt amando vehementer opera ſua, & præſertim poetæ ſua poemata amant. Quòd ſi poemata eſſent animata vt poſſent reddere amorem, nõ verſa vice adeò amarent auctores ſuos, vt patet in amore parentũ & filiorũ. Aſsignat autẽ cauſam, quia omnes homines naturaliter appetunt eſſe. Videntur autem homines per operationẽ vel opus præcipue eſſe, & maxime eſſe actu. Simili modo dicere poſſumus de ijs qui beneficia contulerunt erga eos ſeſe habere qui ſuſceperunt beneficia. Notandũ quòd poetæ videntur magis amare poemata ſua quàm alij artifices ſuum opus, quia alij videntur habere ſubiectam materiam, & circa illam operari imprimendo formam tantam, ex quo opus tale non videtur totum eſſe illorum: ſed poetæ videntur ex ſeſe inuenire materiam, & omnia denuo fingere, vnde poetæ dicuntur. Notandum quòd eſſe duplex dici ſolet. Primum eſt, viuere primo actu: ſecundum eſt, operari, id eſt ſecundo actu. Notandum præterea quòd opus bifariam ſumi poteſt. Vno modo quòd producitur vt ſit ſimpliciter: veluti filius reſpectu patris. alio modo vt ſit aliquid tale: veluti dare alicui alimẽtum, dicitur quoquo modo opus illius quaſi vt alimentum (vt ita loquar) eodem modo ſuſceptor beneficiorum dici poteſt opus benefactoris iſto ſecundo modo vt aliquid tale, & opus ſecundum quid. Notandum quòd homo cum habet primam vitam, eſt in potentia ad ſecũdam, id eſt ad operationẽ: viuimus autem vita prima vt viuamus ſecunda, id eſt vt operemur operationes quæ nobis competunt, aliter enim fruſtra videremur eſſe producti. Nobis autem expetibile eſt eſſe, & viuere non ſolum vita prima, ſed etiam ſecunda, id eſt actu ſecundo, & ipſa operationẽ: opus autem oſtendit & repræſentat ſecundam vitam quæ vehemẽter à nobis expetitur: ergo & opus. Eſt autem operatio aliqua quæ nũquam ſeparatur à prima, ſicut fit in vegetatiuis, vbi vegetare nunquam ſeparatur à principio

vege

vegetatiuo. Nam ceſſatio potentiæ vegetatiuæ, vt inquit Philoſophus, mors eſt. Itaque dum viuimus, ſecundus actus, id eſt ipſum vegetare, ſemper coniungitur cum primo. Intelligẽdum eſt tamen quod per prius eſt vegetatiuũ, & eſt in potentia ad vegetandũ, poſtea operatur. quare per prius eſt vegetatiuum quàm vegetare, non prius tempore, quia nunquã ſeparatur operatio: ſed prius ex ordine, & ex parte naturæ, & originis. eſt enim principium vegetandi: & omne principiũ videtur eſſe prius eo quod eſt ex principio ea ratione qua principium eſt, & omnino cauſa ſua, vt ita loquar, cauſato. Verũ vt ad propoſitũ redeamus, opus videtur indicare eſſe illius qui producit tale opus: & quia non poteſt aliquis ſemper operari, idcirco opus repræſentat actu id quod eſt in potẽtia. Nam cum ſtatuarius non operatur, eſt in potentia ad ſecundum eſſe, id eſt ad operationẽ: quòd ſi produxerit ſtatuã, illa ſemper repræſentat illum artificẽ, & indicat in potentia ſtatuarium eſſe quodammodo actu. vnde illa cõſequentia valere videtur, Omnes homines appetunt ſuum eſſe: ergo amant ſuum opus, quia homo appetit naturaliter eſſe tam primum quàm ſecundũ. Habet autem primum eſſe per formã ſuam & animã rationalẽ, & tunc eſt in potentia ad ſecundũ eſſe, id eſt ad operationẽ. quare anima dicitur actus primus corporis phyſici potentia vitã habentis, id eſt habentis potentiã viuẽdi ſecundo actu, & operandi, & tale operari dicitur ſecundũ eſſe, quod cum expetitur ab omnibus, & repræſentetur per opus, merito opus amatur à nobis naturaliter quaſi quædam imago noſtri eſſe. fit etiam plerũque vt opus veluti ſtatua magis duret quàm artifex in vita, ex quo videtur quoque amare tale opus. Hæc cum ita ſint, patet cur benefactor naturaliter magis amat ſuſceptorẽ beneficij ſui quàm ametur ecõtra, cũ ſit quodammodo ſuum opus, vt dicit Philoſophus, & repræſentet benefactorẽ quaſi in ſecundo actu quo vnuſquiſq; expetit potiſsimum viuere, vt dictũ eſt ſuprà. [ET inſuper ei quidem qui.] Adducit aliam rationẽ Philoſophus, ad idem probandum quòd benefactor magis diligit eum cui beneficium contulit quàm diligatur ecõtra hoc pacto: Honeſtũ magis eſt iocundũ atque amabile quàm vtile: ſed magis honeſtũ eſt beneficia cõferre quàm ſuſcipere quod eſt vtile: ergo beneficia conferre magis amatur quàm ſuſcipere. benefactor 42

autem

autem habet honeſtum collocatum in ſuſcipiéte hoc modo, vt ſit benefactori honeſtũ, ſuſcipiéti vero ſit vtile. quare benefactor diligit iſtud honeſtum, & ipſum in quem cõtulit magis quàm ametur ecõtrà. & notandum quòd vnum atq; idem veluti beneficium dicitur eſſe honeſtum atque vtile, vt idem motus dicitur actio & paſsio, qui quidem motus eſt in eo qui mouetur & patitur. Dicitur auté actio reſpectu agentis, paſſio reſpectu patientis: eodem modo beneficium collatum dicitur honeſtum reſpectu conferentis, vtile reſpectu recipientis, licet ſit idem. quare benefactor habet honeſtum quod eſt ſuum in ipſo ſuſcipiente: ergo & illum amat. ſuſcipiens econtrà non habet honeſtum aliquod ſuum in operante: ergo nõ tantopere amat illũ: ſed ſi habet aliquid reſpectu ſui, illud eſt
43 vtile quod minus eſt amabile. [EST præterea præſentis.] Affert aliã ratiõné Philoſophus, Omne quod eſt præſens magis eſt iocũdum q̃ præteritũ aut futurũ, ſiue honeſtum ſit, ſiue vtile: ſed ei qui cõtulit beneficiũ magis eſt ei præſens q̃ ei qui ſuſcepit: ergo magis eſt iocundũ agenti q̃ ſuſcipienti tale beneficiũ. Nam ex tribus quæ afferunt voluptatem (ea auté ſunt, præſentis operatio, futuri ſpes, & facti memoria) ex tribus, inquam, illis præſens eſt magis iocundũ quàm illa duo. Nam præteritum videtur eſſe iocũdum, quia olim fuit præſens: & futurum, quia erit præſens: ergo multo magis præſens. Nam propter quod vnumquodque tale, & illud magis: verum opus benefactoris quia honeſtum, magis permanet & magis eſt præſens quàm ſuſcipientis vtilitas: ideo benefactori magis eſt ſuum opus iocundum. Et addit Philoſophus, quòd honeſtarum rerum memoria eſt iocunda: quia aliquis dicere potuiſſet, ſi ille cui collocatum eſt beneficium abeſſet vel eſſet mortuus, quomodo eſt ſibi iocundum opus illud quod non eſt præſens? ideo dicit quòd memoria collocati beneficij, & rei honeſtæ actæ eſt iocunda. Cum igitur magis vigeat honeſtum quàm vtile, & magis ſit iocundum atque amabile, merito benefactor magis diligit illum in quem contulit ho-
44 neſtum tale, quàm diligatur econtrà. [ET AMARE quidé.] Alia eſt ratio talis: Actio tribuenda eſt excellentiori, paſsio inferiori: ſed amare eſt actio, amari vero paſsio, & conferés beneficium eo quo conferens eſt excellentior ſuſcipiente: ergo illi tribuendum eſt amare, huic amari: ſed ille cui potius tribui

tribuitur amare magis amat quàm ille cui tribuitur amari:
ergo conferens beneficia, & benefactor magis amat quàm
ametur à ſuſcipiente. [PRAETEREA quæ facta ſunt.] Af- 45
fert aliam rationem Philoſophus, quæ eſt quinta in ordine
hoc pacto, Ea quæ facta ſunt cũ labore magis diliguntur ab
hominibus: ſed beneficiũ conferre laborioſum eſt, & fit cum
labore, ſuſcipiunt autem ſine labore: ergo conferre benefi-
cium magis amatur, & ex conſequenti ille in quem colloca-
tum eſt beneficium, magis amatur à conferente quàm ipſe
ſuſcipiẽs amet ecõtrà. Hanc rationem declarat Philoſophus
exemplo eorum qui acquiſierunt pecunias. poſt hæc infert
vnum obortum ſiue correlarium quod videtur confirmare
rationes ſuas, quòd propter hæc mater videtur magis amare
filium quàm ametur econtrà, & propter laborem partus, &
propter certitudinem filiorum: ſic benefactor magis vide-
tur amare ſuſcipientẽ q̃ ametur ab eo, propter laborẽ, & quia
certior eſt de beneficio collocato q̃ ſuſcipiens. & ſic habemus
hanc ſententiã peregregie probatã à Philoſopho, ꝙ benefa-
ctores magis amant eos, in quos beneficia cõtulerunt, q̃ amẽ-
tur ab illis, & rationes etiam habemus cur hoc fieri videatur.

De amatore ſui. CAPVT VIII.

Dubitatur autem & utrum oporteat ſeipſum 46
amare maxime: an aliquẽ alium. Increpant
enim eos qui ſeipſos maxime amant. & ut
turpe, ſui amatores appellant. Atq; prauus
quidẽ, ſui gratia agere cũcta uidetur: & tanto magis, quan
to prauior eſt. Incuſant igitur ipſum, quia nihil niſi ſibi
agit. Probus autẽ ob honeſtatẽ: & tanto magis ob honeſta
tem, gratiaq; amici, quanto præſtabilior eſt: ſua uero ne-
gligit. Ab his autẽ uerbis non ſine ratione ipſa opera diſ- 47
crepant. nam eum inquiũt oportere ſummè amare, qui ma
xime eſt amicus. Is autem maxime eſt amicus, qui uult cui
uult bona illius gratia, ſi nullus etiam ſcierit. At hæc ipſi
ad ſeipſum maxime cõpetunt. & cætera omnia quibus de-
finitur amicus. Dictum eſt enim ab ipſo ea omnia quæ ad
amici

amicitiam attinent, & ad cæteros peruenire. Eodem *acce dunt & prouerbia uniuerſa. ut, anima una. &, amicorum omnia ſunt communia. &, amicitia eſt æqualitas. &, tibiæ genu propinquius*. Hæc *enim uniuerſa ipſi ad ſeipſum maxime competunt*. Maxime *nanq; amicus eſt ſibi. & ſe igitur ipſum maxime amare oportet*. Dubi*tatur autem me rito, utris oporteat aſſentiri, cum utriſque uideatur eſſe*
48 *credendum*. For*taſſe igitur tales ſermones diſtinguendi determinandiq́; ſunt, quouſque & quonam modo ſint ueri*. Si *itaque ſumpſerimus quonam utriq; modo ſui ama torem dicũt, fuerit forſitan manifeſtum*. Q*ui igitur hoc re prehendendũ eſſe exiſtimant: eos amatores ſui appellant, qui ſibi plus tribuunt in pecunijs, & honoribus, & uolu ptatibus corporis*. H*æc enim ipſa multitudo affectat, & ipſis ut optimis omni ſtudio incumbit. quapropter & in certamen ueniunt*. Q*ui igitur in hiſce plus habere pergũt, ij cupiditatibus, & omnino affectibus, eiq; parti animæ quæ rationis eſt expers gratificantur. tales autem ſunt ipſi multi. iccirco & appellatio orta eſt ex multitudine, quæ quidem eſt praua. ergo iuſte uituperantur ij, qui ita ſe amant*. N*õ eſt autem obſcurum, uulgus eos qui ſibiypſis talia tribuũt, ſui amatores dicere conſueuiſſe*. Nam *ſi quis ſemper ſtudeat agere iuſta maxime omnium, aut temperata, aut quæuis alia quæ à uirtutibus proficiſcuntur, honeſtatemq́; omnino ſibijpſi ſemper uendicet atque uſurpet,*
49 *hunc nemo dicet amatorem ſui, neque uituperabit*. M*agis autem uidebitur talis homo ſui amator*. Nam *ea ſibi tribuit quæ pulcherrima maximeq́; bona. & gratificatur ei quod*
50 *ſuiipſius potiſsimum, in omnibusq́; illi obtemperat*. V*t autem & ciuitas id eſſe maxime uidetur quod eſt potiſsimũ, & alius omnis conuentus: ſic & homo*. Amat*or igitur is*

eſt ma

eſt maxime ſui, qui illud amat, illiq́; gratificatur. Et conti-*nens igitur dicitur & incontinens quia mens uincit, aut non uincit: propterea quòd ipſa eſt hominum quiſque. & egiſſe ipſi & ſua ſponte ea uidentur quæ cum ratione ma xime egerunt.* Non igitur *eſt obſcurum, hoc eſſe maxime unumquenq;, & hoc maxime uirum bonum amare.* Qua- 51
propter maxime ſui eſt amator, diuerſa ſpecie ab eo qui reprehēditur. tantumq́; differt, quantum uita cum ratione differt à uita cum perturbatione, & appetitio aut honeſti, aut eius quod conferre uidetur. Qui *ſi omnes ad cōſequen* 52
dam honeſtatem & ad res agendas pulcherrimas decerta rent atq; contenderent, & omnibus publice ea quæ opor tet, & unicuique priuatim maxima bona ineſſent. ſiquidē uirtus eſt tale. Quare *bonum quidem hominem, amatorem eſſe ſui oportet. nam & ſibiipſe & cæteris proderit, agen do honeſta.* Prauum autem non oportet. *& ſibi nanq; no cebit & propinquis, affectus prauos ſequendo.* Ea igitur *quæ uir improbus agit, ab ijs diſcrepant quæ agere opor-tet.* At *probus quæ oportet ea & agit.* Mens *enim omnis* 53
id expetit, quod eſt optimum ſibi, & probus obtemperat menti. Atqui *uerum eſt illud quod de ſtudioſo dicitur: com* 54
plura, inquam, ipſum agere, & amicorum & patriæ gra tia, & ſi opus fuerit, mortem obire. Et *pecunias enim, & honores abijciet: & ea bona omnino de quibus homines decertant, ſibi uendicans honeſtatem.* Expetit *enim po-tius uoluptatem breui tempore uehementem, quàm longo leuem. & uitam honeſtam uno anno, quàm quamuis mul-tis. & unum actum honeſtum, magnumque, quàm multos & prauos.* Atq; *ijs qui pro amicis, qui pro patria mortē obeunt, hoc forſitan accidit.* Magnā igitur *ſibiipſis eligūt honeſtatem, abijcientq́; pecunias, ut amici capiant plures.*

hinc enim amicus facultates, ipſe conſequitur honeſtatem, atq; ſibi maius tribuit bonũ. Eundẽ & circa honores modũ magiſtratusq; ſeruabit. nam hæc omnia amico ſuo cõcedet. eſt enim hoc honeſtũ ac ipſi laudabile. Merito igitur ſtudioſus eſſe uidetur, anteponẽs omnibus honeſtatem. Fit etiam ut & res agendas cõcedat amico, ſitq; honeſtius ſe ipſum fuiſſe cauſam ut agat illas amicus, quàm ſi ipſemet agat. In uniuerſis igitur laudabilibus, ipſe ſtudioſus plus honeſtatis tribuere ſibiipſi uidetur. Sic igitur ſuiipſius (uti diximus) amatorem eſſe oportet. Vt ipſi autẽ multi ſunt, non oportet.

COMMENT.

46 DVBITATVR autẽ vtrũ hominẽ oporteat.] Hic eſt ſecũdus tractatus huius libri, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit ea quæ pertinere videbantur ad cõſeruationẽ & diſſolutionẽ amicitiæ, & de beniuolentia, & beneficentia atq; concordia, & huiuſmodi amicitiæ operibus & officijs: nũc mouet quaſdã dubitationes neceſſarias circa amicitiam ex parte ipſius amantis. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula. In primo mouet quæſtionẽ de amante reſpectu ſuiipſius, & ſoluit. In ſecũdo mouet quæſtionem de amante reſpectu alterius, & etiam ſoluit. Primum capitulũ diuiditur in tres partes quæ declarabũtur. In prima igitur parte proponit Philoſophus dicẽdo, vtrum oporteat hominem amare ſeipſum maxime. Dictum eſt enim antea, quòd vir bonus maxime ſeipſum amat. Incipit autem Philoſophus in hac quæſtione arguere pro altera parte hoc pacto, Id quod eſt turpe non eſt faciendũ: ſed amare ſeipſum maxime exiſtimatur eſſe turpe: ergo amare ſeipſum nõ eſt faciendũ. Patet ratio ex cõmuni ſermone hominum, qui omnes ferme vituperant amatores ſuiipſius quaſi res ipſa ſit turpis. Ex quo praui videntur hoc facere quærendo ſemper commoda ſua, & nihil agendo extra ſe, id eſt extra appetitum ſuum & ſuam vtilitatem, boni vero econtrà poſthabitis & neglectis proprijs rebus conſulunt patriæ & amicis. [AT enim ab his rationibus.] Allata ra-
47 tione pro vna parte dubitationis, nũc arguit pro altera parte Phi

te Philoſophus, probando quòd oportet hominem maxime ſeipſum amare. Nam id facere quiſque debet ex quo profluit, & oritur omnis amicitia: ſed ex amore ſuiipſius oritur amicitia, vt antea vidimus: ergo amare ſeipſum maxime quiſq; debet. Probatur id quoq; ex communibus prouerbijs eorũ quæ attribuuntur amicitiæ vulgariter, vt ſunt hæc. Dicunt vnam eſſe animam duorum amicorum, & quòd ea quæ ſunt amicorum ſunt cõmunia, & quòd amicitia eſt quædam æqualitas, & quòd amicus ſe habet ad amicũ ſicut genu ad crus, quæ habet tantam propinquitatem vt nihil interſit medium. Hæc igitur & ſimilia quæ in prouerbijs allatis dicuntur, maxime competunt alicui ad ſeipſum, vt ea quiſq; ſibi maxime tribuat: ex quo videbitur quòd ex conſequenti quiſq; maxime ſeipſum amare debeat. Poſt hęc dicit Philoſophus quòd merito dubitatur, cũ pro vtraq; parte probabiles, vt vidimus, & veriſimiles afferantur rationes. [FORTE igitur tales ſermones diſtinguen 48
di.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus determinat quæſtionem, diſtinguendo qualiter aliquis dicatur amator ſui ſecundum vtranq; partem obiectionis: quo cognito fiet manifeſtum id quod quæritur. Nam alio modo ſumitur ab ijs qui vituperant, & alio modo ab ijs qui laudant amatorem ſui. Nam amator ſui vno modo ſumitur ex parte ſenſus, & appetitus ſenſitiui: alio modo ex parte rationis, & partis rationalis: ſicut Plato duplicem dixit eſſe hominem, internum & externum. Internum appellat eum qui viuit ratione atque intellectu: externum vero qui viuit appetitu ſenſitiuo. Sic igitur amator ſui ipſius erit duplex, aut partis ſenſitiuæ, aut rationalis: & ſi accipiantur amatores ſuiipſius primo modo, tunc erunt vituperandi vt prima ſententia dicebat. Nam qui indulgent appetitui ſunt vituperandi: ſed amatores ſuiipſius tribuendo ſibi plus in bonis externis & voluptatibus corporis, indulgent appetitui ſenſitiuo: ergo tales amatores ſui ſecundum potentiam irrationalem ſunt vituperandi: & cum multitudo plerunque talis ſit vt potius appetitum ſenſitiuum ſequatur quàm intellectum vel rationem: hinc eſt orta appellatio amatorum ſuiipſius & vituperatio, quia cum dicunt amatores ſui, intelligunt eos qui ſecundum appetitum ſuum ſibi illa omnia tribuunt de bonis & commodis externis, & de volupta-

tibus corporis trahentes omnia ad propriam vtilitaté vel vo luptaté.quare iure vituperantur,dicit Philoſophus, hoc modo ſe amantes:ſed illi qui ſibi plus tribuerent de virtutibus & bonis animi,à nemine vituperabuntur vt amatores ſui , ſicut
49 ſuperiores. [MAGIS auté videbitur talis homo.] Hæc eſt tertia pars capituli , in qua allata diſtinctione illa de amatore ſuijpſius,& declarato quòd amator ſui ſecundum partem irrationalé merito eſt vituperandus : nunc oſtendit amatorem eſſe laudandum qui ſe amat ſecundum mentem & rationem, & affert in primis hanc ſentétiam,quòd magis eſt amator ſui qui ſe amat in bonis animi:qui ſibi tribuit maiora & excellentiora bona magis ſeipſum amat:ſed tribuens ſibi bona mentis & rationis,tribuit ſibi maiora & excelléciora bona: ergo talis ſeipſum magis amat, & magis eſt amator ſui. Patet ratio de ſe. Item qui indulget & largitur bona ei quod eſt præcipuum in ipſo,maxime eſt amator ſui:ſed indulgens menti & rationi,indulget ei quod eſt in ſe præcipuum:ergo talis maxi
50 me eſt amator ſui, & magis ſeipſum amat. [VT autem & ciuitas.] Affert nűc quaſdam concluſiones Philoſophus, quæ pertinét ad declarationé ſententiæ proxime allatæ, quòd magis eſt amator ſui qui ſe amat in bonis animi , & maxime ſe amat qui indulget menti & rationi , vt principaliſsimo quod eſt in ipſo. Prima concluſio eſt, quòd homo videtur præcipue eſſe id quod eſt principaliſsimű in eo. Probatur., Sicut eſt in ciuitate,& omnino in quauis multitudine & cœtu, ita & in homine eſſe videtur : ſed in ciuitate ita eſt quòd ipſa præcipue eſſe videtur in quod eſt principaliſsimű in ea ; ſic & homo. Vnde cű principes vel magiſtratus & gubernatores veluti optimates agunt aliquid,ſtatim dici ſolet quòd ciuitas fecit illud,quia id quod eſt principale in ea egit illud : vnde & homo eo pacto præcipue id eſſe videbitur quod eſt principale in eo . ſed hæc ſimilitudo latius patet in Politicis, vbi oſtenditur quod in homine eſt quaſi ciuitas quædã:eſt enim in eo aliquid quod imperat,& aliquid quod paret,ſicut in ciuitate. Secűda cõcluſio, ꝙ mens eſt præcipua pars in homine, In quo homo dicitur continens vel incontinens,eſt præcipuum in homine:ſed ratio & mens videtur eſſe id quo homo dicitur continens ſi illa ſuperat,vel incontinens ſi ſuperatur : ergo mens & ratio eſt præcipuű quid in homine,cum totus homo ſuſcipiat denominatio

tionem continentis vel incontinentis prout ratio ſuperat, aut ſuperatur. Alia ratione probatur eadem cōcluſio, quia id quo homines videntur maxime agere ſua ſponte eſt præcipuum in eis: ſed ratio eſt huiuſmodi. ergo &c. Tertia ex ijs ſequitur concluſio, quòd homo eſt præcipue ſua mens. Quarta quoque infertur concluſio, quòd cum homo ſit præcipue id quod eſt principaliſsimum in eo, id eſt mens & ratio, & amat illud tribuēdo ſibi bona honeſta & accommodata, maxime ſeipſum amare videtur, & maxime eſſe amator ſuijpſius, vt patet ex dictis. Quinta concluſio eſt, quod vir ſtudioſus maxime eſt amator ſui. Probatur, Qui amat mentem & rationem quæ eſt quid principale in homine, ſeipſum vehemēter amat: ſed vir bonus amat mentem & rationem indulgendo ei: ergo vir ſtudioſus vehementer & maxime ſeipſum amat, & proprie eſt amator ſui. Notandum quòd homo componitur ex anima & corpore tanquàm ex partibus eſſentialibus & conſtitutiuis: quare iſta ſentētia Philoſophi non videtur vera quòd mens ſit homo, quia ſtatim ſequeretur quòd pars eſſet totum, quod eſt abſurdum, quia ipſe homo eſt totum. falſa etiam eſſet ſententia ſi diceretur, ſenſus vel corpus vel appetitus ſenſitiuus eſt homo, quanquam illa prima propoſitio quòd mens eſt homo, ſit minus falſa. Habent enim falſa ordinē inter ſe, vt in Metaphyſicis dicit Philoſophus, vt vnum ſit magis falſum quàm alterū, veluti duo ſunt quatuor, vel duo ſunt x. Prima propoſitio minus eſt falſa. Intelligenda eſt igitur ſententia Philoſophi cū dicit ꝙ homo eſt mens, non quòd ſit omnino mens, ſed maximum & præcipuum in homine eſt mens & ratio. Nam homo videtur eſſe magis intellectus, quàm ſenſus. Manente enim intellectu & ratione homo magis idem manere videtur quàm per aliquid aliud. Corpus enim videtur variari, & permutari, quia alteratur & nunc augetur, nunc minuitur, nunc ſuſcipit vnam alterationem, nunc aliam. [QVAPROPTER hic maxime ſui.] 51
Videtur hac in parte Philoſophus diſtinguere amatorē mentis ſuæ ab amatore partis ſenſitiuæ, & videtur oſtēdere quòd tales amatores videntur differre ſpecie, poſtea videtur afferre duas differentias, quarum vna ſumitur ex parte operationis & vitæ, ſic enim differunt vt vita honeſta à turpi, & honeſta viuendi ratio à turpi modo viuendi. Altera differētia ſu-

mitur ex fine. Alter enim honeſtatem intendit, & ſibi propo nit: alter vero cupiditates quæ ſunt turpes & nociuæ. Poſt hæc ſubdit Philoſophus, quòd omnes laudãt ſtudioſos hone ſtatis: quòd ſi certatim homines de honeſtate contenderent, publice & priuatim maxima bona ineſſent, vt ſunt ipſæ virtu tes talia bona. Poſt hæc Philoſophus affert duas cõcluſiones. Prima eſt, quòd eum qui ſeipſum amãdo prodeſt ſibi & alijs, maxime amatorẽ ſui eſſe oportet, & decet: ſed vir ſtudioſus eſt huiuſmodi: ergo virum ſtudioſum maxime oportet amatorẽ eſſe ſui. Item eum præcipué decet amatorem eſſe ſui, cuius operationes non diſcrepant à rebus agendis quas agere oportet: ſed vir ſtudioſus eſt huiuſmodi. ergo &c. Secunda concluſio eſt, quòd prauũ nõ oportet eſſe amatorẽ ſui jpſius, quia ſe amando ſibi & alijs nocet, & quia operationes ſuæ diſcrepant à rebus quas agere oportet: ergo prauum non o-
52 portet eſſe ſui amatorẽ. [VEL eius quod videtur prodeſſe.] Hoc addere videtur Philoſophus, quia bonus homo non ſolum appetit honeſta, ſed etiam ea quæ ſibi vtilia ſunt, dũmodo nõ pugnẽt cum honeſtate: & hæc amat vtilia, inquam, nõ
53 vt finẽ, ſed vt ſunt inſtrumẽta ad finẽ. [MENS enim omnis.] ſcilicet non corrupta, ſed in ſua bona diſpoſitione cõſtituta,
54 vt eſt in viro bono. [ATqui verũ eſt illud de ſtudioſo.] Oſtẽdit Philoſophus in præcedentibus ſtudioſum oportere maxime eſſe amatorẽ ſui: nunc autem videtur remouere dubitationẽ naſcentem ex dictis. Nam ſi dicas ſtudioſum maxime ſe amare, ergo non tribuet patriæ, & amicis, ſed ſibijpſi. Sin dicas quòd tribuet plurimũ amicis, & patriæ: ergo non ſe amabit, tollendo hanc dubitationem ſed ſoluẽdo rationem qua ſuprà dicebat quòd abijcit bona externa pro honeſtate, & in hoc differt à prauo. Dicit Philoſophus amicum ſibi omnia tribuere quæ pertinent ad honeſtatem, reliqua amicis, & patriæ. itaque ſeipſum amat hoc pacto, & tribuit illis quæ ſunt tribuenda, vt latiſsime patet in textu. Concludit poſtea Philoſophus dicendo quòd oportet hoc pacto, & nõ eo modo quo ſumit vulgus, hominẽ eſſe ſui amatorem, proponendo ſibi in omnibus honeſtatẽ, & eam ſibi tribuendo, vt ij qui breuem potius vitam & honeſtam, quàm longam & turpem expetendã cenſent. Vnus dies bene actus, inquit Cicero, peccanti immortalitati anteponendus eſſe videtur.

De amicis felicis, & quibus indigeat. CAP. IX.

*E St autem controuerſia de ipſo felici, ſi indigeat amicis necne. Nõ eſſe enim, inquiũt, ipſis beatis, & ex ſeſe ſufficientibus, opus amicis. inſunt enim ipſis omnia bona. Cum igitur ex ſeſe ſint ſibi ſufficientes, nullius indigẽt rei. Amicum autem, inquiunt, cum ſit alter ipſe, ea afferre amico quæ ipſe per ſe amicus conſequi nequit. * Vnde & hanc ſententiam dicunt,* 55

ἐθὲν ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων.

Fortuna cum bona eſt: amicis cur opus?

At abſurdo ſimile eſt, uniuerſa bona tribuentes felici, amico ipſi non tribuere, quod externorum bonorum maximum eſt. 56 *Quòd ſi ad amicum conferre potius quàm accipere beneficia ſpectat, atq; ad uirum bonum, uirtutemq́;, dare beneficia pertinet, magisq́; honeſtũ eſt amicis quàm alienis largiri, beneficiaq́; conferre: uir ſtudioſus ijs indigebit profectò, qui dona beneficiaq́; ſunt accepturi.* 57 *Quapropter & quæritur utrũ proſperis in rebus, an in aduerſis opus ſit magis amicis, utpote cum & is qui mala fortuna utitur, ijs indigeat qui beneficia cõferant, & ijs qui proſpera fortuna fruũtur, ijs ſit opus apud quos beneficia collocabunt.* 58 *Eſt etiam forſitan abſurdum, beatum ipſum ſolitarium facere. nemo enim expetet per ſe bona cuncta habere. nam homo, ciuile animal eſt, & cũ alijs aptũ unà uiuere. hoc igitur cõpetit & felici. habet enim ea omnia quæ natura ſunt bona. Cõſtat autẽ melius eſſe cũ amicis probisq́;, quàm cum extraneis ipſum & quibuſuis cõuerſari. Amicis ergo beato eſt opus.* 59 *Quid igitur illi primi dicunt, & qua parte uera loquuntur? An quia uulgus eos amicos eſſe putat qui utiles ſunt? talibus igitur non indiget ipſe beatus: quippe cum ipſi omnia bona inſint.* 60 *Nec etiam* 61

62 *ijs qui ob uoluptatem amantur, aut perparum. nam cum ſit*
ipſius uita iucunda, aduentitia nō indiget uoluptate. Atq;
cum amicis talibus haud indigeat, nō uidetur indigere ami
63 *cis.* Hoc *autē non eſt forſitan uerum.* Nam *in principio di*
ctum eſt, felicitatē operationē eſſe quandam. Conſtat *autē*
operationē ipſam fieri, & non ut quandam rem eſſe quæ
poßidetur. Quòd *ſi felicē eſſe in uiuendo ac operando cō*
ſiſtit, boni autē operatio ſtudioſa & iucūda per ſe, ut ini-
tio diximus, resq; propria ex ijs eſt quæ delectant, atq; ma
gis propinquos quàm noſipſos, & actus illorum quàm no
ſtros poſſumus contēplari. ſtudioſorumq; hominum actus
ſi ſint amici, iucūdi ſunt ipſis bonis (habent enim ambo ea
quæ ſunt natura iucūda) Beatus *profecto talibus indigebit*
amicis, ſi expetit actus bonos & proprios contēplari, ta-
64 *lesq; ſunt ipſius boni, ſi ſit amicus.* Arbitrantur *autē homi*
nes, felicē iucunde uiuere oportere. Solitario *igitur diffici*
lis eſt uita. Nō *eſt enim facile per ſeipſum ſemper opera-*
ri: cū alijs uero atq; ad alios facile. Erit *igitur operatio*
cōtinua magis, cū ſit per ſeipſam iucūda. Quod *quidē eſſe*
circa beatum ipſum oportet. Studioſus *enim hoc ipſo quo*
ſtudioſus eſt, gaudet quidē ijs actibus qui à uirtute profici
ſcuntur. moleſte autem fert eos, qui à uitijs prodeūt: per-
inde atque muſicus delectatur quidem eleganti cantu, of-
65 *fenditur autem prauo.* Fuerit *etiam & quædum uirtutis*
66 *exercitatio ex cōuictu bonorum, ut &* Theognidi *placet.*
* Naturalius *autē conſiderantibus, ſtudioſus amicus expe*
tibilis eſſe natura ſtudioſo uidetur. diximus *enim id quod*
eſt bonum natura, ſtudioſo bonum & iucundum eſſe per
ſe. Definiunt *autem ipſum uiuere animalium quidem,*
67 *potentia ſenſus: hominum autem, ſenſus uel intellectio-*
nis. Potentia *uero ad operationē reducitur, & ipſum præ*
cipuum

Verba Theognidis quæ infra ca. 12. huius citantur.
οἷον ὡς λέ.

cipuum in operatione cõſiſtit. Ipſum autem uiuere uide-tur proprie eſſe ipſum ſentire, uel intelligere. At ipſum uiuere de ijs eſt, quæ ſunt per ſe bona atque iucunda. Eſt enim definitum. Definitũ autem natura eſt bonum. Quod uero natura eſt bonũ, id & bono eſt bonum. quapropter omnibus iucundũ eſſe uidetur. Non oportet autem uitam ſumere prauã atq; corruptam, neq; in doloribus conſtitutam. Indefinita nãq; eſt talis, quemadmodũ ea quæ inſunt ipſi. Eritq; hoc manifeſtũ magis in ſequẽtibus de dolore. 68

γα ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλὰ διδάξεαι, τὴν δὲ κακοῖσι συμμίξαις ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.

Si uero ipſum uiuere bonum eſt, & iucundum etiam eſt. quod uel ex eo uidetur, quia omnes appetunt ipſum, & maxime boni atq; beati: his enim uiuere maxime eſt expetibile, & horũ uita eſt beatiſsima. Qui autẽ uidet, uiuere ſentit. & qui audit, audire. & qui ambulat, ambulare. & in cæteris ſimiliter eſt aliquid ſentiens nos operari. Sentire uero nos ſentire, & intelligere nos intelligere poſſumus: quod quidẽ eſt nos eſſe. eſſe enim, ſentire uel intelligere. Sẽtire autem ſe uiuere, de ijs eſt quæ per ſe ſunt iucunda. Vita nãq; natura eſt bonũ. Bonum autem ſibi quẽpiam ineſſe ſentire, uoluptate afficit. Ipſum uero uiuere expetibile eſt, & maxime bonis: propterea quòd eſſe, bonum eſt ipſis atq; iucundum. Sentientes enim id quod eſt per ſe bonum, uoluptate afficiuntur. At ſtudioſus ut erga 69 ſeipſum, ſic ſeſe habet & ad amicũ. amicus enim eſt alter ipſe. Vt igitur ſeipſum eſſe eſt unicuiq; expetibile, ſic & ſuum amicũ eſſe. uel ſimiliter. Eſſe autem ideo eſt expetibile, quia ſibi bonum eſſe ipſum ſentit. At talis ſenſus iucundus per ſeipſum eſt. Sentiat ergo & ipſum amicum eſſe oportet. Hoc autem fieri poteſt, cũ ipſo ſimul uiuendo, & uerba mentem'ue cõmutando. Sic enim in hominibus dici uidetur ſimul uiuere. & nõ, ut in pecoribus, eo-

dem in loco paſci. Si igitur ipſum eſſe per ſe eſt expetibile uiro beato, cum natura ſit bonum atq; iucundũ: ſimile autem eſt & amici ipſius eſſe. amicus etiã ex ijs eſt profecto, quæ expetibilia ſunt beato. At quod eſt expetibile beato, id adſit ipſi oportet. uel egens erit hac parte. Opus eſt igitur ei qui felix futurus ſit, ſtudioſis amicis.

COMMENT.

55 Est autem controuerſia & de ipſo felice.] Hoc eſt ſecundum capitulũ huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm in præcedenti ſoluit quæſtioné de amatore reſpectu ſui ipſius, nunc affert dubitationẽ de eodem reſpectu alterius, & eã ſoluit. Diuiditur auté in duas partes quæ declarabuntur. In prima Philoſophus proponẽdo dubitationem quæ eſt vtrũ vir felix indigeat amicis, incipit arguere pro parte negatiua, id eſt quòd non videtur indigere, hoc pacto: Hi quibus inſunt omnia bona, & quibus nihil deeſt non indigẽt amicis: ſed felices ſunt huiuſmodi: ergo felices non indigent amicis. Patet ratio, quia amicitia videtur expeti vt amicus alteri amico ſubueniat: verum felix, vt in primo vidimus, videtur eſſe ex ſe ſufficiẽs. Probat idẽ ſentẽtia Euripidis poëtæ tragici, cũ inquit: Eſt bona proſperitas, nõ eſt opus amicis: ſed felici eſt bona proſperitas: ergo felici nõ eſt opus amicis. Euripides in Electra inducit Horeſtẽ rogãtem Menelaum vt ſibi ſubueniat, & dicentẽ quòd tunc ſibi erat opus auxilio cũ eſſet in aduerſis conſtitutus. Nã cum bona proſperitas aderat, nõ
56 erat opus amicis. [At abſurdum eſſe videtur.] Arguit nunc Philoſophus pro parte affirmatiua oſtẽdendo quòd felix indigeat amicis, pluribus rationibus. Prima ratio: Bona omnia tam externa quàm interna tribuũtur felici: ſed amici ſunt maxima bona inter externa: ergo amici tribuẽdi ſunt viro felici. Patet ratio, quia ſi vir felix præſertim felicitate ciuili & actiua, indiget bonis externis, & amicus eſt externorũ bonorum maximũ, profecto nõ debemus auferre ab homine feli-
57 ce ipſos amicos. [Quod ſi ad amicũ conferre.] Secũda ratio, Si ad felicẽ pertinet conferre beneficia, felici eſt opus amicis. At primum eſt: ergo & ſecundum. Patet ratio, quia ad felicẽ pertinet potius benefacere quàm bene pati, & felicitas in actione

actione conſiſtit. Si igitur ad felicẽ pertinet conferre beneficia, quibus magis coferet quàm amicis? quid enim prodeſt, vt Philoſophus in principio octaui inquit, proſperitas, ſi beneficiũ auferatur? quod quidẽ maxime fit in amicos ac maxime commẽdatur. [QVO circa quæritur & idipſum.] Hinc illa 58 quæſtio oritur, dicit Philoſophus, vtrũ in aduerſis an in ſecũdis magis indigeamus amicis: ex quo ad idem probandũ deduci alia ratio poteſt hoc pacto, Si in omni cõditione vitæ eſt opus amicis, profecto vir felix indiget amicis: ſed primũ eſt, ergo & ſecundũ. Patet ratio, quia in aduerſis conſtituti indigent ope amicorũ, vt ab ipſis beneficia ſuſcipiãt: in proſperitate ſimiliter indigent amicis, vt eis beneficia conferãt. Itaq; alteram partem afferre non potes, quin afferas alteram.

[ABSVRDVM eſt etiã forſitan.] Alia ratio, Si abſurdũ eſt 59 aſſerere beatũ atq; felicẽ ſolum viuere oportere, beato & felici eſt opus amicis. At primũ eſt, ergo & ſecundũ. Coniunctũ videtur eſſe manifeſtũ. Aſſumptio declaratur, quia homini videtur naturaliter cõpetere vt ſit animal ſociale atq; ciuile, vt in Politicis oſtendit Philoſophus. Non debet igitur vir felix viuere ſolus, actiuus præſertim & ciuilis, de quo nũc præcipue loqui videmur. Nemo enim habẽs cætera bona, vt in principio octaui inquit Philoſophus, ſine amicis expeteret viuere: quòd ſi ſolus viuere nõ expetit, & ſi eſt ei viuendũ cũ alijs, melius eſt ipſum viuere cũ amicis & bonis viris, quàm cum hominibus extraneis: ergo felix indiget amicis. [FORSITAN.] Hanc particulã addere videtur Philoſophus propter felicem ſpeculatiuum, qui nõ videtur admodũ indigere amicis aut bonis externis, quãquam, vt Auguſtin. dicit in libro (vt puto) de Trinitate, Sine ſocio nulla eſt iocũda poſſeſſio. ſic habemus rationes pro vtraq; parte. [QVID igitur illi primi dicũt?] 60 Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſtea quàm antea dubitationẽ attulit, vtrũ felix indigeat amicis, & pro vtraque parte tam negatiua quàm affirmatiua diſſeruit, nunc ſoluit quæſtionẽ, & primo quibuſdam rationibus moralibus, deinde quibuſdã naturalibus. Affert autem in primis tres concluſiones, quarũ duæ ſunt negatiuæ, alia affirmatiua. Prima, quòd vir felix non indiget amicis vtilibus. Secunda, quòd vir felix nõ indiget amicis afferẽtibus voluptatẽ. Tertia, ꝙ vir felix indiget amicis bonis & ſtudioſis. Primo igitur dicit

dicit Philoſophus,cum rationes nunc vltimo allatæ videãtur
probabiles & veriſimiles,quid dicunt,& quid volunt illi pri-
mi,cum aſſerũt felicem nõ indigere amicis? quomodo igitur
& quouſq; dicũt veritatem,poſtea hoc declarat dicẽdo quòd
vulgus & multitudo eos tantum vocant amicos,qui ſunt vti-
les: quòd ſi ita intelligunt,tunc verum videbitur quod dicũt,
felicem non indigere amicis, ſcilicet vtilibus.& ſic habemus
primam cõcluſionẽ,quæ probari poteſt hoc pacto,Qui ha-
bet bona interna atq; externa,& eſt ex ſeſe ſufficiens,nõ indi
get amicis vtilibus:ſed vir felix eſt huiuſmodi: ergo vir felix
61 non indiget amicis vtilibus. [NEC etiam ijs qui ob volupta
tem.] Secunda concluſio,Qui habet ex ſeſe voluptates,& ſa-
tisfacit ſibi in voluptatibus internis nõ videtur indigere ami
cis voluptarijs,nec aduẽtitia quadam voluptate:ſed vir felix
eſt huiuſmodi: ergo is non videtur indigere externa & ad-
62 uentitia voluptate. [AVT perparum.] Hoc addere videtur
Philoſophus,quia felix interdum indiget relaxatione,& re-
63 creatione propter defatigationẽ corporis. [HOC autẽ non
eſt forſitan.] Tertia concluſio quæ ſe tenet pro parte affir-
matiua,quòd vir felix indiget amicis, & amicis ſtudioſis,&
probatur tribus rationibus.Prima, Si homo magis ſpecula-
tur & intuetur aliorum operationes quàm ſuas,vir felix in-
diget ſtudioſis amicis:ſed primum eſt,ergo & ſecundum.Aſ-
ſumptum patet,nam homines magis conſiderare & intueri
videntur opera aliorum quàm ſua,vnuſquiſq; fermè videtur
magis deficere in iudicio ſui propter affectum propriũ. Ho-
mo præterea potius videtur intelligere recta linea quàm re-
flexa.Talis enim modus intelligẽdi,& vertẽdi ſe ad ſeipſum
tribuitur magis ſubſtantijs ſeparatis qui ſe perpetuo intelli-
gunt nec accipiunt incrementa.Hominis autẽ intellectio vi-
detur terminari primo ad rem intellectam:& ſic ex commu-
ni curſu magis homo videtur ſpeculari & intueri aliena ope
ra quàm ſua. Cum vero incrementa aſsidue in ſcientijs acci-
piendo maximam fuerit cognitionẽ conſecutus, tunc ad ſe-
ipſum tandẽ ſe vertere & reflectere ad ſe videtur. Cõſequen-
tiam autem illam ſiue coniunctum,ſcilicet quòd vir felix indi
get ſtudioſis amicis ſi homo magis ſpeculatur opera aliorũ
quàm ſua,declarat Philoſophus multis propoſitionibus.Pri
ma,quòd felicitas eſt operatio. Secunda,quòd operatio fit,
& non

& non eſt res quæ ſit quædam poſſeſsio, vt affectus atq; virtu tes. Tertia, quòd operatio ſtudioſa vehementer eſt iocunda ſtudioſo viro. Quarta, quòd magis poſsumus cõtemplari & conſiderare proximorũ actus quàm noſtros. Quinta, quòd vir ſtudioſus vehemẽter delectatur bonis operationibus ſtudioſi amici. Sexta quã videtur præſupponere, quòd nõ poſſũ mus delectari re aliqua niſi antea ipſam cognouerimus qua delectamur. quare concluditur quòd ideo vir felix indiget amicis bonis vt poſsit intueri eorum operationes ſtudioſas quæ ſibi ſunt propriæ & accommodatæ, & ſimiles ſuis, & illis gaudere, & iocunditatẽ ſumere, cũ amicus verus ſit quaſi alter ipſe. Notandũ quòd Philoſophus dixit operationem fieri & non poſsideri: ex quo videtur quòd operatio nõ ſit de nume ro permanentiũ, ſed de ijs quæ ſunt ſucceſsiua. quare intelligendũ quòd aliquid bifariã fieri videtur. Vno modo ſucceſsiue vt pars poſt partem: alio modo ſimul, ita vt dependeat à producente & conſeruante: quo remoto remoueretur & illud quod fit & cõſeruatur ab ipſo. Primo autẽ modo cũ fit aliquid per partes, aut fit hoc pacto vt antecedẽs corrumpatur pars, cũ fit alia ſequẽs, vt de tempore & motu dicitur, quæ videntur eſſe dum fiunt, & partes non vidẽtur perſiſtere: aut fit hoc modo vt partes remaneant, ſicut domũ fieri dicimus per partes, quarũ vna fit poſt aliam, & permanẽt, vt fundamentũ, parietes &c. Secundo autem modo fit aliquid ſimul, cum totũ producitur. Et omittamus nunc generationẽ formæ ſubſtantialis, quæ etiã ſimul fit, ſed loquamur de operatione quæ fit ſimul tota, & dependet à producente. Quare dicendũ hac diſtinctione præmiſſa, quòd operatio, & ea quæ eſt felicitas nõ fit ſucceſsiue per partes, nec vt motus vel tẽpus, nec vt domus, ſed tota videtur produci, & eſſe in indiuiſibili potẽtia animæ. Nã ſi pars poſt partẽ fieret & corrumperetur, tunc cum ſpeculamur, imperfecte intelligeremus, nec ſequeretur voluptas ipſam operationẽ totã tam actiuã quàm ſpeculatiuã ſi fieret per partes: quare fit ſecũdo modo operatio tota & ſimul, ita tamen vt depẽdere videatur à producẽte, ſicut lumen dicitur fieri, & totũ diffundi per hemiſpheriũ noſtrũ, & pẽdere à luce vel à corpore ſolis luminoſo: ſic igitur fit operatio quæ cũ felicitas, nõ vt motus, nõ vt domus, ſed vt id quod producitur & depẽdet à felice operãte, & cõſeruatur ab eodẽ, quia pro-

prie dicitur felix dum operatur,& eſt in actu ſecundo. Notādum quòd Philoſophus dixit, nos magis aliorū actus quàm noſtros intueri poſſe & contemplari, quod accōmodate dicitur ſecundum illam ſententiam quam attulit. & quia nimiū nos amamus, difficile iudicamus de nobis. vnde eſt illud, No
64 ſce teipſum. [ARBITRANTVR etiam homines.] Secunda eſt ratio ad idem probandū, Is quem cōmuni hominum ſententia iocūde viuere oportet indiget amicis ſtudioſis: ſed felix eſt huiuſmodi: ergo felix indiget amicis ſtudioſis. Patet ratio, præſertim de felici actiuo & ciuili, quia ſi ſolus ſit, non facile poteſt operari, Quòd ſi ſumma iocūditas ſit ex operationibus ſtudioſis, & ſolus nō poteſt commode operari: ergo indiget alijs, id eſt amicis cum quibus & ad quos bene operetur, cōſulēdo & benefaciēdo amicis ſuis, & eiſdē operationibus gaudendo, bonis ſcilicet & ſtudioſis, ſicut muſicus elegāti
65 cātu. [FVERIT etiā & quædā.] Tertia eſt ratio, Is quē decet exercitatio virtutum indiget amicis ſtudioſis: ſed felix eſt huiuſmodi: ergo is indiget amicis ſtudioſis. & hoc probatur ſententia Theognidis poetæ, Bona, inquit, diſces ſi cum bonis verſeris: ſi cum prauis, bona quæ in te erunt amittes. ſic igitur ſocietas amicorū opportuna erit felici ad exercitationē virtutū, & fiet viciſsitudo quædam dum ad ſe inuicē operabūtur bona, & etiam ad alios. & ſic patet quibuſdam moralibus rationibus quòd felix indiget amicis non quibuſuis, ſed ſtudio-
66 ſis. [NATVRALIVS autē hoc ipſum.] Soluit hac in parte Philoſophus quæſtionē illam quibuſdam naturalibus rationibus, probādo & oſtendendo eandē cōcluſionem, quòd felici eſt opus ſtudioſis amicis. & primo præmittendo intētionem ſuam dicit quòd ſi hanc rem naturalius inueſtigare volumus, reperiemus bonū amicum eſſe natura expetibilem. & affert per ordinē tres concluſiones. Prima, Eſſe atque viuere eſt homini ſtudioſo per ſe bonum atque iocundum. Probatur, Omne quod eſt ſuapte natura bonum, eſt ipſi ſtudioſo per ſe bonum atque iocundum: ſed eſſe atque viuere eſt ſuapte natura bonum: ergo eſſe atque viuere eſt ipſi ſtudioſo per ſe bonum atque iocundum. Maior patet, quia vir bonus & felix eſt menſura perfecta ita vt quod eſt ſimpliciter bonū viro ſtudioſo, ſit bonum iocundū & per ſe, vt in ſeptimo declarauit. Minor oſtenditur à Philoſopho, ſed antè declarat

quid

quid ſit ipſum viuere. Nam viuere in brutis animalibus diffinimus per potentiam ſentiendi: in hominibus pro quanto communicat cum alijs animalibus, per potentiam intelligendi. pro quanto, id eſt ſibi proprium, & differt ab alijs animalibus. nam in libro de Anima, oſtēdit Philoſophus quòd ipſa eſt actus corporis potentia vitam habentis. & in brutis eſt principium ſentiendi: in hominibus vero non ſolum ſentiendi, ſed etiam intelligendi, vt ibi docet latiſsime hæc omnia: ſed cum viuere ſit, aut in potentia, aut in actu, quia potētia reducitur ad actum principaliter viuere, erit in operatione & in actu ſecundo. quibus præmiſsis infert Philoſophus id ex quo elicitur probatio minoris, quòd eſſe & viuere eſt per ſe bonum & natura iocundum, quia eſt definitū: bonum autem, vt Pythagorici dicebant, eſt finitum, malum vero infinitum, & vitam in ordine bonorum, corruptionē in ordine malorum collocabant. Verum cum aliquis dicere potuiſſet ipſum viuere non eſſe bonum omnino, vt ipſe ait, quia vita praua & corrupta non eſt bona, nec expetenda, nec definita: tollit Philoſophus hanc obiectionē oſtendendo quòd non loquitur de tali vita, ſed de illa quæ competit ſtudioſis quorum vita eſt definita, & non indefinita praua & corrupta. Nam vt vitia dicuntur indefinita: ſic etiā vita talis. His dictis declarat Philoſophus quòd eſſe & viuere eſt bonū, & ex conſequenti iocundū: quod patet eo quòd ab omnibus expetitur, & maxime ab ipſis bonis atq; beatis quorū vita eſt feliciſsima, vt ait Philoſophus. [DEFINIVNT.] Scilicet Philoſophi. [POTENTIA 67 ſenſus.] Id eſt per potētiam ſenſus. Hominum autem ſenſus. quicquid eſt in animali potentiarum eſt etiam in homine, & perfectiori modo. clauduntur enim in ipſo, ſicut triangulus in quadrangulo, vt dicit Philoſophus in libro de Anima. habet præter illa etiam homo alia multo præſtantiora, vt intellectum, & rationem, quæ non ſunt in illis animalibus brutis vllo pacto. [IN SEQVENTIBVS.] Id eſt in decimo li- 68 bro vbi loquemur de voluptate & dolore. Qui autem videt, is videre ſentit. Secunda eſt concluſio hoc pacto, Sentire ſe ſentire, & intelligere ſe intelligere bonum eſt & iocundum felici. Probatur, Sentire ſe eſſe, & viuere & intelligere ſe eſſe atque viuere, eſt bonum naturaliter, & iocundum felici ac ſtudioſo viro: ſed ſentire ſe ſentire, & intelligere ſe intelligere

eſt ſentire,& intelligere ſe eſſe & viuere:ergo ſentire ſe ſen-
tire,& intelligere ſe intelligere,eſt bonum atque iocundum
ſtudioſo viro,& omnino felici ipſi.Patet iſta ratio,quia ſi vi
uere eſt iocundum & bonum ſtudioſo,vt antea probauimus,
profectò percipere iſtud eſſe,& viuere,erit ſibi iocũdiſsimũ.
percipit autem cum ſentit ſe ſentire,& intelligit ſe intellige-
re,quia in homine ipſum viuere diffinitum eſt ſuprà per ſen-
tire & intelligere.Notandum quòd Philoſophus dicit,quòd
videns ſentit ſe videre,& audiens, &c.hoc non videtur ve-
rum,quia nulla potentia inſtrumentalis vertit ſe ad ſeipſam,
hoc enim competit intellectui qui eſſe poteſt intelligẽs & id
quod intelligitur:verum potentiæ ſenſitiuæ & inſtrumenta-
les extenduntur extenſione ſubiecti,& non poſſunt vertere
ſe ad ſeipſas.nam ſi hoc verum eſſet,viſum ſuam viſionẽ vi-
dere,tunc viſus vel oculus videret ſeipſum,ſicut intellectus
ſeipſum intelligit,& intelligit ſuam intellectionem. Animad
uertenda ſunt igitur verba Philoſophi qui caute loquitur.
Non enim dicit,videt ſe videre,aut audit audire,ſed ſentit ſe
videre,id eſt per ſuperiorem potẽtiam ſenſitiuam,veluti per
ſenſum communem quo ſentire poſſumus nos videre vel au-
dire.Et ad hanc ſententiam declinare videtur Philoſophus,
in libro de Anima,cum loquitur de ſenſu cõmuni, vbi dicit:
Cum autẽ ſentiamus nos videre ac audire,neceſſe eſt aut viſu
ſentiamus quod videmus, aut alio ſenſu. At ſi alio ſenſu,&
cætera.Non igitur videndo ſentimus per viſum nos videre,
ſed per ſuperiorem potẽtiam,veluti per ſenſum cõmunem,
vt diximus.plures autem potẽtiæ ſenſitiuæ internæ, quæ ſunt
ſuperiores, & ſucceſsiue ordinatæ, quouſque accedatur ad
potẽtias non ſenſitiuas,ſed rationales,vt eſt mens,& ipſe in-
tellectus qui ſeipſum intelligere poteſt: quare ſentire ſe vi-
dere vel aliquam aliam ſenſationem, nõ eſt neceſſe vt ſenſus
idem in ſeipſum vertatur,ſed ſufficit ad hoc vt ſuperior po-
tentia ſenſitiua percipiat operationem inferioris potentiæ
ſenſitiuæ:ſed intelligendo ſe intelligere bene,requiritur vt
intellectus vertatur ad ſe,& in ſe ipſum reflectatur,quia non
habet ſuperiorem potẽtiam aliam intellectiuam. Eſſet enim
69 proceſsio in infinitũ.ſed hæc in libro de Anima. [AT VIR
ſtudioſus vt habet.] Tertia eſt concluſio talis,quòd bonum
eſt ſtudioſo viro amicum ſuum eſſe,& viuere, & eſt idem io-
cũdum

cũdum percipere ipſum amicũ eſſe & viuere. Probatur, Sicut ſe habet felix & ſtudioſus ad ſeipſum, ſic etiam ad amicũ: ſed felici eſt bonum ſe eſſe & viuere, & id percipere eſt ſibi iocũdum: igitur & erga amicum ſimiliter eueniet. His dictis Philoſophus aſsignat modum quo felix iſtud percipere poteſt de amico ſuo, ſcilicet conuerſando & ſimul viuendo, non vt belluæ, ſed vita rationali quæ homini competit. quòd ſi id quod eſt bonum & iocundũ felici inſit, ei oportet nec in hac parte deficiat, & id eſt percipere amicũ ſuum eſſe, & viuere, & hoc percipi non poteſt niſi cõuerſando cũ perfecto viro qui futurus ſit felix, & ad hoc vt ſit felix perfecte opus eſt amicis, & nõ quibuſuis, ſed ſtudioſis. Sic igitur tribus cõcluſionibus quarum altera pendet ex altera ſubtiliſsime allatis & probatis à Philoſopho, ſua concluditur principalis intentio, quòd vir felix indiget ſtudioſis amicis, vt diximus. Et notandũ eſt quòd Philoſophus vult conſtituere felicẽ perfectum humanis bonis omnibus quoad fieri poteſt: quòd ſi eſſet aliquod bonum humanum merito expetẽdum quo ille careret, non eſſet perfectus propriè felix. quare non modo interna bona, ſed etiam externa quæ conferre ad felicitatem poſsint, & ex quibus ille ſumere queat iocunditatẽ ſibi cõgruam, tribuere Philoſophus nititur. Verũ amici maximè vidẽtur eſſe, vt ipſe ait, inter externa bona, quare & tribuendi ſibi iure videntur: ſimul etiã quia vitã iocundiorẽ efficiũt ipſi, inquã, amici boni & ſtudioſi, & vir felix iocundã vitam degere debet, quare in hac parte non oportet eum deficere, & mancũ atque imperfectũ eſſe: merito igitur ei tribuuntur boni amici. Dubitatur vtrũ amicitia ſit bonum internũ an externum, quia in principio Philoſophus dixit eam eſſe virtutẽ vel cum virtute: hoc autem in capitulo dicit amicum eſſe maximum externorum bonorũ. quare pro vtraque parte arguere poſſumus, poſtea declarationem quæſtionis afferre. & primo videtur quòd amicitia non eſt bonũ externum. Nullus habitus eſt bonum externũ: amicitia eſt habitus, ergo amicitia non eſt bonum externũ. Patet ratio, quia amicitia videtur eſſe habitus electiuus, & cõſiſtere in mediocritate quodammodo, & eſſe aut virtus, aut habitus quidã præſupponens cæteras virtutes morales. Item nullũ bonũ externum eſt in potentia animi, & in potentia rationali tanquam in ſubiecto: ſed amicitia eſt in

potentia amici,& in potentia rationali,id eſt in voluntate,vt pleriq; autumant:ergo amicitia non eſt bonum externũ.Ex altera parte non videtur etiã amicitia eſſe bonum internum: bona interna videtur eſſe in noſtra poteſtate:amicitia nõ eſt omnino in noſtra poteſtate:ergo amicitia nõ eſt bonũ internum.Quod autẽ non ſit in noſtra poteſtate ex eo patet,quia cum ſit beneuolentia mutua, pẽdet etiam ex amore alterius. Item Philoſophus dicit amicũ eſſe maximũ externorum bonorũ,vt ſuprà in hoc capitulo vidimus: ergo amicitia ipſius amici erit etiam bonum externũ,vt videtur.Pro declaratione huius quæſtionis intelligẽdum eſt quòd amicitia conſiderari poteſt primo vt eſt habitus abſolutus, & quaſi perfectio quædã in animo illius qui amat,& ex parte vnius. Aut ſecũdo modo cõſiderari poteſt vt eſt habitus ſimul cum reſpectu,id eſt aggregatũ quod eſt æqualitas quædam requirens mutuam amationẽ.Primo modo erit bonum internũ,ſed nõ eſt proprie amicitia integre,nec omnino amicitia.nã ad hoc vt conſtituatur amicitia in eſſe ſuo completo,requiritur correſpõdentia amoris,vt diximus.& hoc videtur quaſi addere ſupra modũ virtutis.nam in qualibet virtute ſufficit actus ex parte vnius ſtudioſi:ſed in amicitia nõ ſufficit actus vnius, quia requiritur vt actus duorũ mutuo ſe amantiũ concurrant:& forſitan ob hoc Philoſophus dixit ſuprà vel cum virtute,& non quòd eſſet abſolute virtus,quia videtur aliquid addere ſupra rationẽ virtutis,ſi ſumamus amicitiã proprie dictam.non poteſt igitur eſſe vna amicitia,quin ſit altera reſpondens illi:ita vt ſi duæ ſint numero in duobus amicis tanquam in ſubiectis ſuis,altera tamẽ reſpiciat alterã.Et vna ſpecie amicitia erũt, quia amicitia dicetur de hac & de illa,& erit ibi relatio quædam æquiparãtiæ, vt iſti aiunt: ſicut hæc albedo eſt ſimilis illi albedini,& ſimilitudo in vtroq; videtur eſſe ſubiecto. Secundo igitur modo,vt ex dictis percipi poteſt,erit integra amicitia,habens mutuã amationẽ,& hoc pacto ſumpta nunc bonum internum,nunc externum diuerſis reſpectibus appellari poſſe videtur.nam amicitia quæ eſt in me erga amicum reſpectu mei eſt mihi bonum internum. reſpectu amici eſt ſibi bonum externũ. Item amicitia quæ eſt in amico erga me reſpectu ſui eſt ſibi bonum internum,reſpectu mei eſt mihi bonum externum. & ideo dicit Philoſophus,amicum eſſe maximum

ximum externorum bonorum ipſi felici.& non dixit amicitiam abſolute,ſed amicum.& eodem modo dici poteſt amicitiam amici eſſe felici bonum externum:ſed vt eſt in eo qui amat,eſt ſibi bonum internum.& ſic diuerſis rationibus,nũc internum,nunc externum dicetur bonum.

De numero amicorum. CAPVT X.

cap: xij

SVnt'ne igitur quamplurimi faciendi amici, an,ut de hoſpitalitate dictum concinne fuiſſe uidetur, 70

Hoſpite ne careas:hoſpes neque pluribus eſto.

Sic & ad amicitiã accõmodabitur, neq; ſine amicis eſſe, neq; rurſus nimium multos habere amicos. Ad eas igitur amicitias quæ ſunt ob utilitatem,& ualde id quod dictum eſt accommodatur. Multis enim uiciſſim ſubminiſtrare, laborioſum eſt:neq; ad hoc agendum,facultates ipſæ ſufficiunt. Plures igitur ijs qui ſunt ad facultates proprias ſatis, ſuperuacanei ſunt,atq; ad bene uiuendum impedimento.non ergo opus eſt ipſis. ij quoque qui comparantur ob uoluptatem ſufficiunt pauci,ut in epulis condimentum. At ſunt'ne ſtudioſi plurimi comparandi?an & multitudinis amicorum eſt quidam numerus,perinde ac ciuitatis? Nec enim decem ex hominibus,ciuitas conſtare poteſt: nec etiam eſt ex centum millibus adhuc ciuitas. Sed quantitas non eſt forſitan una quædam determinata. ſed omnis ea quæ eſt media inter quaſdam multitudines definitas. Et amicorum igitur multitudo quædam eſt definita. Atque ij fortaſſe ſunt plurimi, cum quibus quiſpiam uiuere poteſt. hoc enim ad amicitiam pertinere maxime uidebatur. Fieri autem non poſſe ut unà cum multis quiſpiam uiuat,ſeq; multis impertiat,non eſt obſcurũ. Præterea illos etiam inter ſeſe amicos eſſe oportet, ſi ſimul omnes uicturi ſunt: hoc autem difficile eſt in multis.

71 72 73 74 75

76 *Eſt etiã perdifficile gaudere familiariter cũ multis,atque dolere. Cõcurrere enim hæc ſimul poſſunt: cum uno,in-*
77 *quam,dolere,& cũ altero gaudere.* Forſitan *igitur bene eſt nõ quærere quàmplurimos amicos habere,ſed quot ad cõmunem uitam habendã ſufficiunt.neq; enim poſſe uidetur,multis uehementer amicum eſſe. Quapropter neq; adamare plures. exuperatio enim quædam amicitiæ.hoc*
78 *autem eſt ad unum. Et uehemẽter igitur amare,ad paucos erit:hoc & in ipſis rebus ita ſe habet. Amicitia nãq; ſodalitia,non fiunt multi amici. & quæ fama celebrãtur,inter duos fuiſſe dicuntur. Qui uero multos amicos habent,& omnibus ſeſe familiariter offerũt: ij nemini ſunt amici,niſi ciuiliter,quos &*placidos appellant. fit igitur ut ciuiliter multis ſit quiſpiam amicus,etiã ſi non ſit placidus,ſed uère uir probus. ſed ob uirtutẽ & ſeipſos amicitia nõ eſt ad multos. amabile autem eſt,& paucos inuenire tales.*

* ἀρέσκους.

COMMENT.

70 SVNT ne igitur quàmplurimi faciendi amici?] Hic eſt tertius & vltimus tractatus huius noni libri,in quo Philoſophus poſteaquàm attulit nõnullas quæſtiones & ſolutiones ad amicitiã pertinẽtes ex parte amãtium,nunc affert alias etiam ex parte eorũ qui amantur,& eas ſoluit. Diuiditur autem in tria capitula quæ ſuis locis declarabũtur. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima Philoſophus affert quandam quæſtionẽ.in ſecunda eam ſoluit. Primo igitur dicit Philoſophus,cũ felici ſit opus amicis,vt probatum eſt,faciendi ſunt nobis quàmplures amici:quãto enim plus bonorum acquirere poſſumus,tanto magis laborãdum eſſe videtur,vt ex eis quàmplurimũ conſequamur. Sed amici ſunt maxima externorum bonorum,vt dixit Philoſophus:ergo danda opera videtur vt ex eis quàmplures habeamus. Quærit igitur Philoſophus an multi ſint nobis comparandi amici? an faciendum ſit vt Heſiodus inquit de hoſpite, Ne careas illis,nec habeas plures.
71 [AD eas igitur amicitias quæ.] Hæc eſt ſecunda

ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus cum quæſtio in genere propoſita ſit,vtrum quàmplures ſint nobis parandi amici,& amicitia trifariam dicatur,ſoluit ſecundum vnãquanq; ſpeciẽ amicitiæ,& primo quòd amici qui ſunt ob vtilitatem non ſunt plurimi comparandi. Probatur duabus rationibus,Ex ijs hominibus non oportet multos habere amicos,quibus & ſubminiſtrare & inſeruire laborioſum eſt:ſed amici ob vtilitatem ſunt huiuſmodi:ergo amicos ob vtilitatem non oportet habere quàmplures.nam multis quærentibus vtilitatem,commode ſatisfieri non poteſt:& ſi iſtud non fiat,ſtatim ceſſabit amicitia.Item ij qui ſunt impedimento ad bene viuendum non ſunt nobis comparãdi: ſed quàmplures amici ob vtilitatem ſunt huiuſmodi,propriam enim quærũt vtilitatem & curioſi ſunt circa commoda ſua:ergo tales amici ob vtilitatem non ſunt quàmplures cõparandi. [I I quoq; 72
qui comparantur.] Accipit aliam ſpeciem amicitiæ,& ſecundum eam declarat etiam quæſtionem propoſitam,Vbi pauci ſufficiunt amici nõ eſt opus multis:ſed amici faceti,& ob voluptatem pauci ſufficiunt vt condimentum in epulis:ergo nõ eſt opus multis huiuſmodi amicis: ſed pauci ſufficiunt amici ob voluptatem,non intelligendo ob turpem voluptatẽ,quia tales nulli ſunt cõparandi,ſed poſthabendi omnes. pauci vero ob voluptatem,id eſt pauci faceti ſufficiunt ob relaxationem quandam:nam fruſtra fit per plura quod poteſt fieri per pauciora,& æque bona,vt dici ſolet. [A T ſtudioſi nec pluri 73
mi ſunt comparandi.] Similiter ſumit nũc Philoſophus ſpeciem amicitiæ quæ eſt ob virtutem,& oſtendit quòd talium amicorum ingens multitudo parari non poteſt, ſed quantitas determinata ſumenda eſt:vt patebit infra. Dicit igitur in primis quòd ſicut eſt de ciuitate,ita de amicitia tali eſſe videtur:ſed de ciuitate ſic eſt quòd ea non videtur conſtare poſſe ex decem tantum hominibus,nec etiam proprie ſine confuſione ex ſuperabundanti multitudine, veluti ex centum milibus:ſic exempli gratia ponamus eam eſſe nimiam & excedẽtem multitudinem,eodem pacto amicitia in multitudine nimia non videtur poſſe conſtare,ſed ſumendus numerus determinatus,& tot parandi amici vt eis ſatisfacere poſſimus ſecundum conditiones amicitiæ. Expoſitores quidam hunc locum de multitudine ciuitatis exponunt,quod eſt dare ma-

ximam & minimam vltra quam non debet fieri diminutio, aut additio, quaſi ſint duæ quantitates determinatæ numero à quibus digredi nec aſcendendo nec deſcẽdendo licet. Mihi autem videtur quòd Philoſophus velit quòd parua copia non conficiat ciuitatem, nec nimia ex qua fit cõfuſio. Poſtea dicit, eſt ne quantitas determinata? minime: ſed eſt ea quæ eſt inter duas quantitates determinatas. Conſideranda eſt igitur cõditio loci, & regionis, & tunc ſtatuetur quædã accõmodata multitudo, vt in Politicis oſtendit Philoſophus. Exẽplum, Si regio eſſet idonea decem milibus, duo eſſent parum, viginti nimium: ergo ſumenda erit accõmodata multitudo, veluti decem. non eſt igitur mens Philoſophi, iudicio meo, vt nominatim ſint duæ quantitates terminatæ omnino vltra quas non poſsint dari maiores vel minores: ſed ſumendæ ſunt maiores & minores definite ſecundum loci exigentiam, & ſumenda quædam media multitudo inter illas quantitates eo pacto definitas, quæ ſit accõmodata regioni & loco: ſic etiam numerus amicorum accõmodatus ſumendus eſſe videtur ſecundum vitam & conuerſationẽ.

74 [ATQVE ij fortaſſe ſunt plurimi.] Declarat nunc Philoſophus quòd in amicitia ob virtutem nõ poſſunt multi comparari amici, & ideo quamplures non oportet ſibi cõparare multis rationibus. Prima ratio, Quot ſunt ij quibus cum viuere cõuerſariq; poſſumus, tot ſunt nobis ſtudioſi cõparandi amici: ſed cum multis non poſſumus cõuerſari & viuere: ergo non oportet multos ſibi tales comparare amicos. Patet ratio, quia præcipuum in amicitia eſt viuere & conuerſari cum amico, ſed difficile eſt cõuerſari & viuere cum multis. verum omnis difficultas debet remoueri ab amicitia præſertim ſtudioſi cum ſit habitus afferens ſummam iocunditatẽ amicis: difficile eſt igitur verſari cum multis eo modo præſertim quo in amicitia perfecta requiritur. quare paucitate amicorum magis cõſtabit talis amicitia, quàm multitudine.

75 [PRAETEREA illos etiam.] Alia ratio, Si quis habeat plures amicos tales, oportet vt illi etiam ſint amici inter ſeſe: ſed hoc eſt valde difficile: ergo & difficile & arduum eſt habere plures amicos in tali genere vel ſpecie amicitiæ.

76 [ID quoque perdifficile.] Alia ratio, cum officium amici ſit dolere amicis aduerſis, & gaudere gaudio illius, ſi plures habeas amicos, eueniet vt ſimul tibi gaudẽdum ſit

ſit atq; dolendum diuerſis cauſis amicorum:ſed hoc eſt vehemẽter difficile vt fiat cũ multis:ergo nõ eſt opus, vel eſt difficile quàm plures huiuſmodi habere amicos. [FORSITAN 77
igitur bene habet.] Alia ratio, Si quis plures habeat amicos, fit vt in tali amicitia nõ ſit amor intenſus & vehemens: ſed in amicitia bonorum hoc eſſet inconueniens: ergo ad hoc vt ſit amor intẽſus oportet vt pauci adſint amici. nã amicitia perfecta vehemens eſt in amore, & eſt exuperatio quædã amicitiæ quaſi ſummum gradũ tenens in genere amicitiarũ, vt in octauo docuimus: ſed ea quæ ſuperlatiuo modo dicũtur, non cõpetunt multis. [HAEC ita eſſe & in ipſis rebus.] Alia ratio- 78
ne quæ deducitur ex ipſa experiẽtia & exemplo rerũ probat propoſitum ſuum. Sicut fit in amicitia ſodalitia, ſic fieri videtur in amicitia quæ eſt ob virtutẽ: ſed in ea fit vt pauci, & plerunq; duo tantum fiant amici: ſic in amicitia bonorum & ſtudioſorũ euenire videtur. ſimilitudo videtur tenere, quia magna eſt æqualitas inter eos qui ſimul nutriti & educati ſunt, & ſodales facti, & ſæpe dictum eſt, amicitiam talem eſſe ſimilem fraternæ amicitiæ, & huic etiam ob æqualitatẽ: quòd autem in huiuſmodi amicitijs pauci vel vt plurimũ duo ſint amici, probat Philoſophus ex cõmuni fama, qua celebrari ſolent quædã paria amicorũ, veluti ea amicitia celebrari ſolet quam inter Patroclum & Achillẽ, & quam inter Pyladem & Horeſtem, & item ea quam inter Scipionẽ & Lælium fuiſſe tradũt, & Cicero de duobus Pythagoreis ſic inquit: Damonẽ & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, vt cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet, & is qui morti eſſet addictus paucos ſibi dies cõmendandorum ſuorum cauſa poſtulauiſſet, vas factus eſt alter eius ſiſtendi, vt ſi ille non reuertiſſet, moriendũ eſſet ipſi, qui cum ante diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus petijt vt ſe ad amicitiam tertium adſcriberent. Sic igitur talibus exemplis colligi poteſt, quòd intenſa amicitia & vehemens eſt ad paucos, & vt plurimum inter duos, vt patet ex Philoſophi dictis. Poſt hæc Philoſophus videtur afferre hanc ſententiam, quòd qui omnes vel multos volunt habere amicos, nullos habent vere amicos, ſed placentes, & aſſentatores, vt ſæpe fieri ſolet, veruntamen fieri poteſt vt vir bonus plurimos ciuili amicitia habeat amicos, ſed perfectos, vera amicitia multos

reperire non poteſt: quibus cõcluditur quòd ſi plurimi in tali ſpecie amicitiæ comparari poſſunt vt conſtarẽt amici boni, & perfecti plurimi eſſent proculdubio cõparandi: ſed cũ hoc aut non fieri, aut cum ſumma difficultate fieri poſsit, ſatis eſt paucos reperire tales amicos ſecundum Philoſophum.

In qua fortuna ſint habendi amici.

CAPVT XI.

79 *AT utra in fortuna magis opus eſt amicis: utrũ*
in proſpera an in aduerſa? In utraq; nanque
quærũtur. Nã & qui fortunã habẽt aduer-
ſam, indigẽt ope. Et qui ſunt in rerũ proſpe
ritate, eorũ indigent quibuſcũ uiuant, & in quos benefi-
cia conferãt. Volunt enim donare, beneficiaq; conferre.
80 *Amicos igitur habere neceſſariũ quidẽ eſt magis in aduer*
ſa fortuna. Quapropter hic utilibus amicis eſt opus: ho-
neſtius autẽ eſt in proſperitate fortunæ. idcirco & bonos
quærũt. in hos enim beneficia conferre, atq; cum his unà
81 *degere, magis eſt expetibile. Eſt enim & ipſa præſentia*
amicorũ iucunda in utraq; fortuna. nã leuantur ipſi dolẽ-
tes condolẽtibus ipſis amicis. Quapropter & dubitauerit
quiſpiã, ſi doloris ut oneris amici participes fiunt: an hoc
quidẽ non fit, ipſorũ autem præſentia cũ ſit iucunda, con
dolendiq́; ſenſus minuit ipſum dolorẽ? Verum ſi ob hæc,
aut ob aliquid aliud leuãtur, miſſum faciamus. id quod di
82 *ctum eſt euenire ſanè uidetur. Ipſorum autem præſentia*
immixta quædã eſt. nam aſpicere quidẽ amicos, iucũdum
eſt, præſertim ei qui calamitatibus premitur, fertq́; præſi
diũ aliquod aduerſus dolores. Cõſolationẽ enim ipſe ami
cus & aſpectu, & uerbis afferre poteſt, modo ſit dexter.
Scit nãq; mores, quibus gaudet atq; dolet. At ſentire ſuas
ob ærumnas dolere amicum, affert dolorẽ. Nã omnes fu-
giunt ſe cauſam doloris eſſe amicis. Quapropter uiriles

quidem

quidem natura cauent, ne amici ſecum condoleant. & ſi nõ
exuperent indolentia, dolorem quo illi afficiuntur non fe-
runt. Atque omnino ſimul plorantes mœrentesq́; non ad-
mittunt, quia nec ipſi ſunt propenſi ad luctus. Mulierculæ
uero & huiuſcemodi uiri, gaudent ijs qui unà cum ipſis
gemunt: & amant eos tanquam amicos, & condolentes.
Oportet autem omnibus in rebus præſtabiliorem imitari.
At amicorum proſperis in rebus præſentia & uoluptatem 83
affert omni in actu, & cogitatione delectat, quòd in ipſius
bonis lætantur. Quapropter uidebitur oportere in pro- 84
ſperitatibus quidem prompte uocare amicos. eſt enim ho-
neſtum, beneficum eſſe. In aduerſitatibus autem pigre. mi-
nime nanque facere participes malorum ipſos oportet.
** Vnde & illud dicitur,* ὅθεν τὸ, ἅ-
Sat eſt grauis triſtisq́;, ſi me fors premit. λις ἐγὼ δυ-
Maxime tamen uocandi ſunt tunc amici, cum praua ſuſce- στυχῶν.
pta moleſtia multum prodeſſe poſſunt. Contrà autem for 85
taſſe congruum eſt, ad calamitoſos quidem ire non uoca-
tum, & prompte. Eſt enim amici beneficia conferre, præ-
ſertim in eos qui indigent, & antea quàm illi requirant.
Vtriſque nanque honeſtius atque iucundius eſt. Ad fortu-
natos autem prompte quidem accedere ad operãdum unà
cum illis. eſt enim ad hæc opus amicis: lente autem pro be
neficijs conſequendis. non eſt enim honeſtum utilitatis ſuæ
cauſa properare. Cauenda autem eſt forſitan opinio iucũ-
ditatis in repellendo. accidit enim nonnunquam. Præſen-
tia igitur amicorum in uniuerſis expetibilis eſt.

COMMENT.

AT QVANDO magis opus eſt amicis: vtrum.] Hoc eſt 79
ſecundum capitulum huius libri, in quo Philoſophus
affert aliam quæſtionem ad amicitiam pertinentem, &
eam ſoluit. hæc autẽ eſt, Vtrum ſit magis opus ipſis amicis, an

in aduerſis rebus,an in ſecundis. Diuiditur autem hoc capitu lum in tres partes quæ patebũt. In prima igitur Philoſophus proponit quæſtionẽ dubitando vtrum in aduerſis an in ſecũdis magis ſit opus amicis, & declarat poſtea id quod quæſtio ſupponit,dicẽdo quòd in vtroq; tẽpore & in vtraq; cõditio-
81 ne vitæ indigemus amicis. [AMICOS igitur habere neceſſarium.] Soluit Philoſophus quæſtionẽ afferendo duas concluſiones,quarũ prima eſt iſta: quòd in aduerſis amici vtiles ſunt nobis magis neceſſàrij.Probatur,Iis qui ſubſidio egent amici vtiles ſunt neceſſàrij:ſed conſtituti in aduerſis ſubſidio egent, & ijs amici vtiles ſunt neceſſarij. Itẽ ſecunda cõcluſio eſt,quòd ij qui ſunt in bona proſperitate amicis indigent honeſtis quidem & ſtudioſis.Probatur per hoc, quia ij qui largiri volunt, & beneficia cõferre,indigent amicis honeſtis & ſtudioſis:ſed ij qui ſunt in ſecundis rebus conſtituti largiri volunt,& beneficia collocare:ergo ij indigent amicis ſtudioſis, & ij qui ſunt amici ob honeſtatem. Ex quibus ſoluitur dubitatio illa: nam cum quæritur quando magis eſt opus amicis, Reſpondetur quòd in vtroq; tẽpore:ſed in aduerſis eſt opus amicis vtilibus ob neceſsitatẽ, in proſperis vero eſt opus amicis ſtudioſis ob honeſtatem.quare magis neceſſàrium eſt in aduerſis,& magis honeſtum in proſperis,in quibus ij qui conſtituti ſunt debent
82 liberaliter bonis amicis beneficia conferre. [EST enim & ipſa præſentia amicorũ.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua oſtendit præſentiam amicorũ eſſe iocũdam in quacunque conditione ſeu proſpera ſeu aduerſa.Et primo oſtendit quòd præſentia amicorũ eſt iocũda in aduerſis, Id quo leuantur ij qui dolent, eſt iocundũ & delectabile illis in aduerſis:ſed præſentia amicorũ eſt huiuſmodi:ergo præſentia amicorum eſt iocunda in aduerſis, quia leuatur mœrentis dolor præſentia amici. Sed quomodo fit leuatio iſta,dicit Philoſophus? an quia amici ſubeant dolorẽ mẽtis in aliqua parte,ſicut oneris cuiuſdam partem ſuſtineant?nam ſi quis ferat centum librarum onus, & quidam alter adiutor accedat ad ferendum idem onus,manifeſtum eſt quòd leuius fiet primo illi geſtanti, & iſte alter partem ſuſtinebit: fit ne hoc pacto, dicit Philoſophus in dolore mœrentis amici præſentia amicorũ? & ſtatim ſubdit, an id quidem non fit, quia iſte modus ſibi nõ videtur placere.Itaque affert aliam rationem,dicendo,an ob
id

id leuatur dolor amici,quia præſentia amicorũ eſt iocũda, & perceptio ſimul dolẽdi eſt ſibi grata. Contraria autẽ ita ſe habent,quòd vnũ videtur extrudere ſiue minuere aliud.& iſta videtur melior ſentẽtia quàm prima, quia dolor ille nõ diuiditur vt vnus poſsit accipere vnam partẽ,& alius alterã: nec eſt idem dolor numero,ſicut eſſet vnũ onus quod ferrent duo,vt multi opinabantur,ſed alius eſt dolor mœrentis,alius condolentis,cũ ſit in diuerſis ſubiectis:ſed ratio eſt,vt minuatur dolentis mœror præſentia amicorũ,quia illa affert voluptatem, & illa voluptas pellit aliqua ex parte dolorẽ ſibi contrarium: & ſic leuatur & minuitur dolor. [IPSORVM autem amicorũ.] Declarat nũc Philoſophus quomodo ſe habet iſta præſentia amicorũ: an ſit iocunda ſimpliciter,an ſit mixta cũ aliquo dolore.& dicit quòd nõ eſt ſyncere iocunda: quia ex vna parte eſt grata & dulcis, ex alia parte excitat mœrorem. Primo aſpectu affert voluptatẽ & ſubſidium dolori. Solẽt enim amici afferre conſolationem,& aſpectu,& ſermone,ſi modo ſit aptus. Nam amicus ſcit mores amici, & quibus gaudet, & quibus dolet, & accommodat ſe illis: ſed ex altera parte,dicit Philoſophus, excitatur & oritur quidam dolor illi qui eſt in calamitate ex præſentia tali, quia percipit ſe inferre dolorem amico ſuo,& hoc eſt ſibi moleſtũ,quia omnes naturaliter vellent afferre iocunditatem amicis ſuis, & non dolorem. Poſt hæc Philoſophus infert ſtatim ad hoc propoſitum vnũ correlarium & ſententiam ortam ex dictis, quòd ob hanc cauſam homines viriles cauere ſolent ne amici ob ſuas ærumnas doleant,ſed comprimunt dolorem ſuum quoad poſſunt:& ſi non ſuperent indolentia dolorem quo illi afficiuntur non ſuſtinent. Et hunc locum quidam exponũt hoc pacto:& ſi amici,ſcilicet viſitantes non ſuperant cum ſua indolentia eorum dolorem qui viſitantur:tunc tales homines in calamitatibus conſtituti ſi ſint viriles,nõ ferunt tales viſitantes amicos,quia nolunt muliebriter lugentes. & ſic iſto modo exponẽtes referunt indolentiam ad amicos viſitantes, & conſolantes. quidam alij exponunt hoc pacto, referentes indolentiam ad eos qui viſitantur, dicendo,viriles homines cauent ne ex ſuis aduerſis afferant dolorem amicis:ſimulant enim indolentiam,& non queruntur,& non dolent præſentibus illis.quòd ſi non poſſunt ſuperare non dolendo, id eſt cum indolentia ſua 82

tia ſua

tia ſua dolorem amicorum, dimittunt à ſe eo tempore tales amicos, & non ſuſtinent eos, quia viri fortes nolunt in conſpectu ſuo amicos muliebriter lugentes: effœminati vero amant ſimul condolentes, ſed imitandi ſunt viriles tanquam
83 præſtabiliores. [AT amicorum proſperis in rebus.] Declarat nunc Philoſophus præſentiam amicorum iocundam eſſe in rebus proſperis, & quia affert voluptaté in omni operatione, & menté, cogitationemq́; delectat amici, vt patet in
84 textu, quia videt eũ gaudenté ſuis bonis. [QVAPROPTER videbitur oportere in proſperitatibus.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus affert quædam præcepta ſeruanda tam in proſperis quàm in aduerſis erga amicos. & primo ex parte eorum qui vocãt amicos ad ſe affert tria documenta. Primum, vocandi ſunt amici in proſperis libenter & prompte vt bona eis quoque fiant communia. Secundum, in aduerſis vocandi ſunt tarde, ne amico ſimus cauſa doloris. & hoc probat ſentẽtia Euripidis poetæ dicentis nomine Horeſtis erga Pyladem, Sat eſt me eſſe infelicé. Tertiũ eſt, quòd ſi in calamitatibus eſt opus vocare amicos, tunc præcipue vocandi ſunt cum multũ prodeſſe poſſunt affictis cum parua
85 ſua moleſtia tales amici. [CONTRA auté fortaſſe.] Affert nũc Philoſophus tria alia documẽta ex parte eorũ qui ſponte accedũt ad amicos, aut in proſperis, aut in aduerſis. Primũ eſt, quòd ad calamitoſos & in ærũnis cõſtitutos oportet accedere non vocatũ, ſed ſponte ſua, & prõpte, non expectãdo vt voceris. Secundum, quòd ad eos qui ſunt in proſperitatibus cõſtituti prõpte accedere oportet ad operandũ vnà cum illis. Nam tales in ſecundis etiam rebus indigẽt amicis, vt in octauo vidimus. prõpte igitur eundũ eſt ad operandũ cũ illis, ſed pro beneficijs cõſequendis lente & tarde: ergo repellere debet beneficia oblata, dicet quiſpiã. Ideo Philoſophus addit tertium præceptum. Cauendum ne repudiãdo ſimus eis moleſti, ne illi exiſtiment nos repudiare beneficia ſua, quia non ſimus contenti, & non gaudeamus ſua proſperitate, & ob hoc non ſunt omnino beneficia oblata illorum repudiãda, ſed in omnibus huiuſmodi rebus ſeruanda mediocritas. Expoſitores quidam hoc in loco deuiare vidẽtur, iudicio meo, à mente Philoſophi. Ex dictis patet quomodo præſentia amicorum ſit expetenda.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. CAPVT XII.

AT eſt'ne, ut adamantibus amabiliſsimum eſt 86
ipſe aſpectus, magisq́; hũc ſenſum quàm cæ
teros expetunt, propterea quòd per hũc ma
xime eſt atq; oritur amor: ſic & amicis ma
xime expetibile conuerſari, ſimulq́; uiuere? Amicitia nan 87
que cõmunicatio eſt. Et ut ad ſeipſum quiſque: ſic ſeſe ha-
bet & ad amicum. Senſus autem cuiq; de ſeipſo eſt expeti
bilis: igitur & de amico. At operatio ipſis in ſimul uiuen
do fit. Quare non immerito uiuere ſimul affectant. Atque 88
quod tandem eſt ſingulis eſſe, uel gratia cuius uiuere ex-
petunt, in eo cum amicis uerſari degereq́; uolunt. Quocir
ca alij compotant, alij talorum ludo ſimul incumbunt, alij
ſimul ſeſe exercent, & unà uenantur aut philoſophantur:
ſinguli totos dies id ſimul agentes quod maxime amant.
Viuere enim ſimul cum amicis uolentes, hæc faciunt. & ea
cum ijs cõmunicant, quibuſcum unà uiuere expetunt, quæ
maxime ipſos in uita delectant. Fit igitur amicitia quidem 89
improborũ flagitioſa. Communicant enim praua, ſuntq́;
inſtabiles, & peiores etiam fiunt moribus, ſimules euaden
tes. Proborum autem proba congreſsionibus ſuſcipiens *Suprà ca.*
incremẽta. Videntur etiam tales & præſtabiliores euade- *9. huius ex*
re, tam agendo quàm ſe mutuo emendando. Eliciunt enim *Theogni-*
ex ſeſe mutuo ea quæ placent. Vnde illud dicitur recte,* *de, ἐσθλῶν μὲν*
Diſces ex ſtudioſis nimirum optima ſemper. *γὰρ ἀπ' ἐ-*
Sed hactenus de amicitia. Deinceps de uoluptate dicamus. *σθλὰ.*

COMMENT.

AT EST ne vt adamantibus amabilſsimũ.] Hoc eſt ter- 86
tium capitulũ huius tractatus, in quo Philoſophus af-
fert aliam quæſtionem de ſocietate amicitiæ, id eſt ſi in
amicitia proprie dicta eſt aliquid expetibile vehementer, ſicut
vide

videtur eſſe in amore amatorio ipſe aſpectus. Diuiditur autem in tres partes quæ ſuis locis patebunt. Primo igitur Philoſophus proponendo quæſtionem dicit, vt in amatoria amicitia amantibus aſpectus eſt vehementer expetibilis, eſt ne etiã aliquid ſimile in amicitijs proprie dictis quod amicum vehementer oblectet, & vehementer expetatur? quaſi dicat quòd eſt, & declarat quòd illud eſt ſimul viuere, & ſimul verſari. Nã ſicut fit in amicitia amatoria vt amans maxime gaudeat aſpectu amati, ſic in proprie dicta amicitia conuerſatio & communis vita maxime eſt iocunda & expetibilis. ſicut enim in amatoria amicitia amor videtur maxime conſiſtere in ſenſu viſus: ſic amicitia proprie dicta maxime conſiſtit & conſeruatur cõmuni vita & conuerſatione. Accommodatè igitur Philoſophus affert hanc dubitationẽ, Vtrum ſimul viuere & ſimul verſari ſit id quod maxime expetitur in amicitia proprie dicta: ſicut voluptas quæ fit per aſpectum maxime expetitur

87 in amatoria amicitia. [NAM amicitia ſocietas eſt & erga.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua ſoluit dubitationẽ allatam, & affert hanc cõcluſionem quòd ſimul viuere & conuerſari eſt maxime expetibile in amicitia. & probat tribus medijs. Primo, id quod pertinet maxime ad ſocietatem eſt maxime expetibile in amicitia: ſed ſimul viuere & conuerſari eſt huiuſmodi: ergo ſimul viuere & conuerſari eſt maxime expetibile in amicitia. Nam ex tali conuerſatione oritur ſocietas & amicitia, & conſeruatur. Item ſicut homo eſt affectus & diſpoſitus ad ſeipſum, ita ad amicum: ſed cuique maxime eſt expetibile vt ſeipſum ſentiat eſſe, & ſecũ operetur, quia maxime hoc modo ſecũ viuit, & ſecũ verſatur: ergo & ita erit affectus ad amicum vt cum illo maxime velit viuere & verſari. Patet ratio, quia ſentire ſe viuere eſt iocundum, vt vidimus. Item id quod maxime communicant amici, vel cuius gratia præcipue viuere expetunt, eſt amabiliſsimum in amicitia: ſed ſimul viuere & ſimul verſari eſt id ob quod amici communicant id quod ſunt vel putant ſuum eſſe, & cuius gratia præcipue expetunt viuere: ergo ſimul verſari & ſimul viuere eſt amabiliſsimum in amicitia. Nam id quod amant & expetũt, putant ſuum eſſe, & ſuum viuere, & hoc eſt ſuũ operari. Vnde alij volũt ſimul potare, alij ſimul venari, alij ſimul philoſopharit & ſic de alijs, vt dicit in textu. itaque ea communicant quæ

maxi

maxime amant,& quibus maxime putant ſe viuere. Sic igitur patet ſolutio, quòd ſicut aſpectus vehementer expetitur in amore amatorio: ſic viuere ſimul,& verſari ſimul eſt amabi-
liſsimum in amicitia proprie dicta: [VEL cuius gratia.] 88
Hoc addi videtur, quia illud non eſt proprie illorum: ſed eſt
ſecundũ viuere, id eſt operari. [FIT igitur amicitia quidem 89
improborum.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus affert quædam correlaria ſiue ſententias obortas ex ſolutione illa, id eſt duas ex parte amicitiæ improborum, & duas ex parte amicitiæ bonorum. Prima ex parte improborum eſt, quòd amicitia eorum fit flagitioſa, quia communicant praua. Secunda, quòd praui amici fiunt quotidie deteriores, quia ſimul conuerſando augentur in prauitate, & fiũt inter ſe magis ſimiles. prima quoque ex parte ſtudioſorum, quòd eorum amicitia fit quotidiano vſu magis bona: & ſecunda, quòd ſimul verſando fiunt meliores, & monendo ſeinuicem, & cõmunicando ea quæ ſunt bona. & hoc cõfirmat ſententia Theognidis poetæ. & ſic nono libro finẽ imponit.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM,

LIBER DECIMVS.

De voluptate. CAPVT I.

Poſt hæc ſequitur forſitan ut de uoluptate 1
dicamus. Maxime nanq; uoluptas noſtro generi familiaris eſt. quapropter erudiũt iuuenes, gubernantes ipſos uoluptate atq; dolore. Videtur autem ad conſequendam moris uirtutem maximũ eſſe, gaudere ijs quibus oportet, & odiſſe ea quæ oportet. comitantur enim hæc tota in uita momentum & uim ad uirtutẽ habentia, fœlicemq; uitã. Nam eligũt quidẽ ea quæ uoluptate afficiũt, fugiũt autẽ ea

quæ

quæ dolore. talia uero minime prætermittēda ſunt, præ-
3 *ſertim cū magna de ipſis ſit cōtrouerſia. Quidā enim ſum mū bonum uoluptatē eſſe dicunt: quidam contrà uehemen ter prauū: partim forſitan & credētes ſic eſſe, partim pu- tantes ad uitam noſtram melius eſſe, uoluptatem oſtendere prauam eſſe, etſi talis non eſt. Plerique enim propenſiores ſunt ad ipſam, & uoluptatibus inſeruiūt. Quamobrem ad contrariū ipſos ducere oportere dicunt: ſic enim ad ipſum medium tandem peruenient. Fortaſſe autem hoc non bene dicitur. Sermones enim qui de affectibus fiunt & actibus, minus creduntur quàm opera. Cum igitur ab ijs diſcre- pant quæ ſenſu percipiuntur, tum ſpreti ueritatem etiam ipſam interimunt. qui nanque uoluptatem uituperat, is ſi eam uiſus nonnunquam fuerit affectare, ad ipſam inclina- ri uidetur ut talem omnem. Diſtinguere nanque non eſt ipſius multitudinis imperitæ. Sermones igitur ueri, non ſo lum ad ſciendum, ſed ad uiuendum etiam perutiles eſſe ui- dentur. creduntur enim cum ſunt operibus conſentanei. Quapropter hortantur eos qui ipſos intelligunt ad ita ui- uendum, ut ipſi definiunt. Sed de his hactenus. nūc ea quæ de uoluptate dicta ſunt referamus.*

COMMENT.

1 Post hæc ſequitur forſitan vt de voluptate.] Hic eſt deci cimus & vltimus liber Ethicorum, in quo Philoſophus peracta iam tota materia quam declarare volebat, perue nit ad finē, quem in principio ſibi propoſuit. Nam vt archite- cti vel fabri in ædificanda domo fingere ſibi exēplar, & quaſi idæam ſolent, deinde parare & diſponere omnia neceſſaria ad ipſam domum conſtruendam, demum perfectam reddere formam domus: ſic Philoſophus vt peritiſsimus architectus per figuram quandam finem humanum deſignauit, deinde ea omnia declarauit quæ ad talem finem conſequendum perti- nere videbantur: poſtremo in hoc libro formam perficere vide

videtur totius rei. Deſcripſit enim & quaſi deſignauit in principio felicitatis figuram. Deinde declarauit virtutes tum morales, tum intellectiuas, quæ pertinere videbantur non ſolum ad declarãdam definitionem felicitatis allatã, ſed etiam ad ipſam conſequendam: ipſa enim virtus, vt patefactum eſt antea, magna pars felicitatis eſſe videtur. Docuit præterea quædam alia neceſſaria cognitu quæ non ſunt proprie virtutes, vel vitia, vt eſt continentia & incontinentia, cõſtantia, mollities & ſimilia, quæ tamen habent magnam affinitatem cum illis. Docuit inſuper exactiſsime de ipſa amicitia, qua non viſum eſt ei virũ perfectum atque felicem carere oportere. Demum nunc ipſam felicitatis figuram iam deſignatam coloribus depingit, & ornat, vt ex hac doctrina in omni parte exactiſsime tradita aperiatur nobis, & quaſi ante oculos collocetur via quæ ad ipſam felicitatẽ humanã conſequendã perducit. Præterea cum felicitas ſit finis, & finis ſit primum in intẽtione, & vltimum in executione, ideo Philoſophus eam in principio propoſuit vt primum in intentione, nunc vt poſtremum in executione aggreditur. Medius autem virtutes collocauit, quæ ſunt ad felicitatẽ tanquam ad finem. Eſt inſuper & alia cauſa qua Philoſophus poſt doctrinam de moribus trãditam hunc x. librum aggreditur, & diligẽtiſsime de felicitate conſiderat, quia felicitas eſt duplex, actiua, & cõtẽplatiua, & altera eſt præſtantior altera. Verum & ſi definitio felicitatis, quam dixit eſſe animi operationem ſecundum virtutem perfectam, vtrique felicitati accommodari poſsit, quia in actiuis accipi poteſt virtus perfecta pro prudentia, in ſpeculatiuis pro ſapientia, tamen de actiua magis hucuſq; videtur egiſſe Philoſophus. Ex quo neceſſariũ fuit cõtemplatiuam felicitatẽ, quam nondũ explicauerat, in hoc decimo latiſsime declarare vt facit, multa enim de ipſa dicit eáque præclara, & plura quàm de ipſa actiua, vt infrà videbimus. Diuiditur autem iſte liber in duos tractatus. In primo oſtendit & docet de voluptate, & dolore: de voluptate, inquam, præcipue quæ annexa eſt felicitati. In ſecundo de felicitate, primo in genere, deinde eam diuidit in actiuam & ſpeculatiuam, vt diximus: nec nos turbare debet quòd in ſeptimo libro loquutus ſit de voluptate, & nunc etiam loquatur de ea, quia diuerſo modo & diuerſa ratione hic ipſam conſiderat. Ibi enim

eam præcipue conſiderabat vt eſt materia continentiæ & incontinentiæ, conſtantiæ & mollitudinis, & ſimilium. & ob hanc cauſam cõſideratio ſua magna ex parte verſari videbatur circa voluptates corporeas. In hoc vero ex actiuis de ea loquitur conſiderando illam præcipue quæ eſt felicitati coniuncta, atque ita annexa vt doctrina vnius ſecum trahat conſiderationem alterius. Præterea cum de vltimo fine humano eſſet diligentiſsime conſideraturus, & quidam priſcorũ philoſophorum eam finem vltimum poſuiſſent, cõſentaneũ fuit vt de illa tractaret Philoſophus, afferendo varias opiniones & definiẽdo & diſtinguẽdo ipſam vt eius materia poſtulare videbatur. Primus tractatus diuiditur in quinque capitula quæ ſuis locis declarabuntur. Primum autem capitulum diuiditur in tres partes, ſecundum tres rationes, quibus oſtendit ad moralem philoſophum pertinere conſiderare de voluptate. Prima ratio: Ad moralem philoſophum pertinet de ea re conſiderare quæ familiariſsima eſt generi humano, & qua adoleſcentes erudiuntur: ſed voluptas eſt huiuſmodi: ergo ad moralem philoſophum ſpectat conſiderare de voluptate. Nam iuuenes rebus iocundis incitantur ad virtutes, aſperis reuocantur à vitijs: & ſic patresfamilias qui habent curam liberorum, nunc per dolorem, nunc per iocunditatem eos erudiunt. Forſitan quia nondum erant omnia declarata de voluptate quæ
2 eſt annexa felicitati. [VIDETVR autem &.] Secunda ratio, & pars capituli. De ijs quæ maxime pertinent ad virtutes maxime pertinet conſiderare ad moralem philoſophum: ſed voluptas & dolor eſt huiuſmodi: ergo de voluptate & dolore pertinet conſiderare ad moralem philoſophum. Vidimus ènim in ſecundo quòd actus noſtri maxime reguntur per voluptatem & dolorem, & quòd virtutes & vitia circa ea verſantur: & in ſeptimo inquit Philoſophus, Inſuper & neceſſarium eſt de ipſis conſiderare, quia virtutem morum, & vitium circa dolores poſuimus ac voluptates.
3 [PRAESERTIM cum magna.] Tertia pars, vbi ponitur tertia ratio, de his quæ ſpectant ad vitam, & de quibus magna eſt controuerſia inter philoſophantes, pertinet conſiderare ad moralem philoſophum: ſed voluptas & dolor eſt huiuſmodi: ergo de voluptate & dolore pertinet conſiderare ad moralem philoſophum. Ad hanc rationem declarandã Philoſo-

loſophus affert duas opiniones oppoſitas de voluptate. Quidam enim dixerunt voluptatem eſſe ſummum bonum. Quidam vero eam eſſe rem prauam poſuerunt, & eorum alij forſitan quia re vera ita eſſe credebant, alij vero fortaſſe non, quia ita ſentirent: ſed operæpretium eſſe putabant hanc ſententiā diuulgare vt deterrerent homines à voluptatibus ad quas videbant pleroſque eſſe procliues, quorum dicendi modum redarguit Philoſophus, oſtendēdo quòd & ſi illi ob hāc intentionem dicerent voluptatem prauum vt ab ea homines deterrerent, & in contrariū traherent, tamen conſiderare debebant quòd circa actus & affectus humanos minus creditur verbis & ſermonibus, quàm operibus & experientiæ. quòd ſi illi vituperātes voluptatem vt rem prauam ſine diſtinctione, poſtea reperiantur quòd aliquam ſequuntur veluti honeſtam quandam voluptatem, vt in geometria & aſtrologia, & huiuſmodi ſcientijs, tunc minus creditur eorum ſententijs: ideo meritò ſunt reprehendendi in eo quòd ſine diſcrimine loquitur de voluptate, quia deberent diſtinguere, dicendo aliam eſſe bonam, aliam prauam, & non loqui confuſe & indifferenter, quia multitudo neſcit diſtinguere, ſed indiſtinctè accipit res vt ſibi apparent. quare per diſtinctionem eluceſcit veritas, & ſermones veri & ipſis operibus conſentanei, quia fidem habent, non ſolum ad cognitionem noſtram, ſed etiam ad degendam vitam plurimum conferunt, dicit Philoſophus.

Opinio Eudoxi de voluptate. CAPVT II.

EVdoxus itaque uoluptatem ex eo ſummum bonum 4
eſſe putabat, quia cernebat, uniuerſa ipſam affectare, & quæ rationem habent, & quæ expertia ſunt eiuſdem. Atq; in cunctis quod eſt expetibile, bonum eſſe: & quod maxime eſt expetibile, optimum eſſe. Vniuerſa uero ad idem ferri declarat, omnibus illud optimum eſſe. Vnūquodq; enim id quod eſt ſibi bonum inuenire dicebat, quemadmodum & alimentum. Quod igitur uniuerſis eſt bonum, quodq; cuncta affectant, id eſſe ſummum bonum aiebat. Huius

*autem uiri rationes ob moris magis uirtutem, quàm pro=
pter ſeipſas credebantur. ualde enim uidebatur eſſe mode
ſtus. Non igitur ut uoluptatis amicus hæc dicere uideba=
5 tur, ſed quia uere res ita ſe habet. Non minus autem hoc
manifeſtum eſſe cenſebat, & ex contrario. Dolorem enim
etiam dicebat fugiendum per ſe omnibus eſſe. itaq; contra
6 rium expetibile eſſe ſimili modo. Maxime autẽ id expeti=
bile eſſe, quod nõ ob aliud, neq; cuiuſquam expetimus gra
tia. Atq; tale ipſam eſſe ſine controuerſia uoluptatẽ. Nemi
nem enim interrogas, cuiuſnam gratia capiat uoluptatem,
propterea quòd per ſeipſam expetibilis eſt ipſa uoluptas,
facereq; ipſam quoduis bonũ expetibile magis, ſi illi adda
7 tur. ut iuſtas operationes temperatas'ue & incrementa ſu
ſcipere bonũ ipſum ſeipſo. Videtur autem hæc ratio uolu
ptatem oſtendere bonum eſſe, & nõ magis quàm aliud bo
num. Omne enim bonũ expetibilius eſt cũ alio bono, quàm
8 ſolum. Tali itaq; ratione & Plato tollit uoluptatẽ ſummũ
eſſe bonum. Vitam enim iucũdam cum prudẽtia dicit ex=
petibiliorẽ eſſe, quàm ſi ſit ſola. Quòd ſi mixtum eſt præ
ſtabilius, uoluptatem ſummum bonum nõ eſſe. nullo enim
9 addito ſummum bonum ſe expetibilius fieri. Conſtat autẽ
neq; aliud quicquam ſummum eſſe bonum, quod cum eo=
rum aliquo quæ ſunt per ſe bona, expetibilius ſit. Quid
igitur eſt tale, cuius & nos participes ſumus? nam tale quæ
10 ritur bonum. Qui uero negant bonum id eſſe quod omnia
appetunt, ij nihil omnino dicunt. Quod enim uniuerſis ui
detur, id eſſe dicimus. qui autẽ fidem hanc tollit, non ualde
credibiliora dicet. nam ſi ea ſolum quæ mente carẽt ipſam
appeterent, eſſet aliquid quod dicitur. Sin uero & ea quæ
prudentiam habent ipſam affectant, quî fit, ut aliquid di=
cant? Fortaſſe autem & in prauis eſt aliquod naturale bo=
num*

num præſtabilius quàm ipſa per ſe ſunt, quod propriũ ap
petit bonũ. Non uidetur etiam & de contrario recte dici. 11
Inquiunt enim, non ſi dolor ſit malum, uoluptatem conti-
nuò bonum eſſe. Aduerſatur enim & malum malo: & am
bo ei quod neutrum eſt. At hæc non male dicunt: non ta-
men uere in ijs quæ ſunt dicta. Si enim ambo eſſent mala,
oporteret & fugiẽda utraq; eſſe. Sin neutra, neutrum. aut
ſimiliter. nunc uero illum quidẽ fugere ut malũ, hanc autẽ
expetere tanquã bonũ uidentur. Sic igitur & opponũtur.

COMMENT.

EVDOXVS itaque voluptatem ex eo ſummũ.] Hoc eſt ſe 4
cundum capitulũ huius primi tractatus, in quo Philoſo
phus affert opinionẽ & etiam rationes eorũ, qui dixe-
runt voluptatẽ eſſe ſummũ bonum humanum. Diuiditur au-
tem in duas partes. In prima affert dictam opinionẽ, & ratio-
nes eiuſdẽ. In ſecũda affert rationes quaſdam illis aduerſan-
tes. Primo igitur Philoſophus affert ſententiã illã iam dictã,
quę fuit Eudoxi, & quatuor rationes quibus ille probabat ſuũ
propoſitũ de voluptate. Prima ratio, Id quod omnia appetũt
tam rationabilia quàm irrationabilia, eſt ſummũ bonũ: ſed
voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas eſt ſummũ bonũ. & ad
dit Philoſophus quòd homines vitæ magis adhærere videbã-
tur huius Philoſophi, q̃ rationibus, vt patet in textu. [NON 5
minus autẽ idipſum.] Secunda ratio: Id omnibus expetendũ
eſſe videtur cuius contrariũ eſt per ſe omnibus fugiendũ: ſed
voluptas eſt huiuſmodi reſpectu doloris ſi ponantur vt con-
traria immediata: ergo voluptas videtur eſſe omnibus per ſe
expetenda. [MAXIME autẽ id expetibile.] Tertia ratio. Id 6
quod eſt expetibile gratia ſui non ob aliud videtur eſſe ſum-
mũ bonũ: voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas videtur eſſe
ſummũ bonũ. Nam id quod expetitur gratia ſui, & non alte-
rius, videtur eſſe vltimus finis. & Eudoxus dicebat voluptatẽ
eſſe talem, quia nemo interrogat cur aliquis ſumat voluptatẽ,
quaſi ob ſeipſam ſumatur. [FACEREQVE ipſam quoduis 7
bonũ.] Id quod additũ bono facit illud magis expetibile, eſt
ſummũ bonũ: ſed voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas eſt

ſummũ bonũ. Verũ hanc rationẽ ſtatim carpere videtur Philoſophus tanquam manifeſte inualidã, quia videtur probare quòd voluptas ſit bonũ, non tamen ſummũ bonũ. & omittantur quidã expoſitores latini, qui nõ ſumentes traductionẽ, iudicio meo, ſecundũ mentẽ Philoſophi: dicũt duas primas Eudoxi rationes afferri vt probetur voluptas eſſe bonũ, & duas alias vt probetur eſſe ſummũ bonũ: mea autem ſentẽtia, afferuntur omnes illæ quatuor ab Eudoxo, vt oſtendat voluptatem eſſe ſummum bonũ. nec quæro vtrum valeãt necne, quia contrariæ afferentur infrà rationes & diſtinctiones à Philo-
8 ſopho, quibus hæc materia declarabitur. [TALI itaq; ratione & Plato.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit & affert rationes eorũ qui procedebant aduerſus opinionem Eudoxi, & dicebant voluptatem non eſſe ſummum bonũ: & primo affert Platonis ſententiam qui vltimam rationẽ Eudoxi dicebat nullo modo valere, & eam retorquebat aduerſus illum, dicendo quòd nullum eſt ſummum bonũ quod expetibilius fiat ſi aliud bonũ admiſceatur cũ illo. Itaque ſi vita iocũda ſit expetibilior cõiuncta cum prudentia, quàm ſeorſum ſumpta, videtur hoc arguere vitam iocundam nõ eſſe ſummũ bonum, & ipſam omnino voluptatẽ, quia ſummũ bonum non fiat expetibilius addito ſibi alio bono, cũ
9 ſit ex omni parte perfectum. [CONSTAT autem quòd nec aliud.] Quaſi declarando proceſſum Platonis, & quaſi mordendo ipſum, dicit Philoſophus, manifeſtum eſt ſi ita ſit vt tu dicis Plato, quòd nec voluptas erit ſummũ bonum, nec aliud quicquam in rebus humanis, quia nullum eſt hic bonum quod non fiat expetibilius addito ſibi alio per ſe bono, ex quo videris tollere ſummũ bonum ex rebus humanis quod eſſe poſſit in nobis: at nos quærimus illud quod eſſe in nobis poſsit, quòd ſi loqueris de alio ſeparato, nõ pertinet ad noſtrum propoſitum, quia humanũ nunc quærimus quod eſſe in nobis & noſtra opera acquiri poſsit. Notandum quòd Plato, vt in primo vidimus, proprie ſummũ bonum ſeparatum ab ijs ſenſibilibus eſſe ponebat, quia iſtorũ bonorum quæ ſunt in vita humana nullum eſſe dicebat: quòd ſi aliud ſibi addatur bonũ, nõ fiat expetibilius, & tunc eſſet appellandũ ſummum. Nam remoto eo propter quod ſit expetibilius, erit minus expetibile: ergo minus bonum: ergo non ſummum. quare intelligendũ eſt

eſt quòd ſummũ bonum duobus modis cõſiderari poteſt: aut
ſimpliciter, aut in genere: ſimpliciter bonũ eſt id cui ſi quippiã
addatur nõ eſt nec fit expetibilius, vt eſt deus, quia eſt infinitæ
perfectionis, vt ait Burleus. & ſic ratio Platonis procederet ſi
de tali ſummo bono & eſſentia bonitatis intelligeret: ſed
ſummũ bonũ in genere humanorum bonorũ dicetur opera-
tio ſecundũ virtutẽ, ſententia Philoſophi, quæ operatio erit
maxime expetendũ bonũ in genere tali, non autẽ ſimpliciter
& abſolute. Deus autẽ eſt ſummũ bonũ inlimitatũ, quod non
clauditur ſub genere nec ſub prædicamento, nec huiuſmodi
cancellis nec terminis vllis. At ſummũ bonũ humanũ limita-
tum eſt, & ſi ei addantur veluti operationi externa bona, fiet
expetibilius, & ſi ſumatur aggregatũ ex bonis internis & ex-
ternis etiam addito ſibi aliquo alio bono, vlterius poteſt fieri
expetibilius: tamen hoc non tollit rationẽ ſummi boni huma
ni ea ratione quà eſt limitatũ, quia ſummũ bonũ humanũ po
nit Philoſophus quod vitam ſufficientẽ & optabilẽ ac nullius
indigam præſtat, & felicitatẽ maxime expetibilẽ in bonis hu-
manis, & nõ cõnumeratam, vt in primo latius patuit. [QVI 10
vero negant bonũ id eſſe.] Aliam rationẽ affert Philoſophus
quorundã aliorũ aduerſus primam rationẽ Eudoxi, qui dice
bant nõ ſequi per hoc quòd omnia appetãt tam rationabilia
q̃ irrationabilia voluptatẽ: nõ, inquam, ſequi eam eſſe ſummũ
bonũ, quin etiam nõ ſequi id eſſe bonũ quod omnia appetũt,
quia interdum videmur appetere ea quæ nõ ſunt bona. Hanc
obiectionẽ iſtorum redarguit Philoſophus, oſtendẽdo quòd
eorum obiectio ſuſtineri poſſet ſi diceretur quòd bruta tantũ
appeterent illam: nunc vero cum nõ ſolum irrationabilia, ſed
etiam habẽtia rationẽ & mentẽ ipſam appetere videãtur, pro
fecto quod cõmuni cõſenſu expetitur nõ videtur omnino ne
gandũ eſſe bonum, vt illi faciunt. quòd ſi ipſi dicant, homines
praui ſunt qui hoc iudicant, dicit Philoſophus quòd etiam
in prauis eſt naturale bonum, vt mens, & intellectus, & omni-
no id quo non ſecundum habitum, ſed inſtinctu naturæ ho-
mo fertur ad bonum ſuum. quare non recte omnino nega-
bant eam propoſitionem, id eſt bonum id eſſe quod omnia
appetunt. [NON videtur etiam de contrario.] Affert Philo 11
ſophus etiã obiectionẽ priſcorũ contra ſecundã rationẽ Eu
doxi. Dicebatur enim quòd cũ dolor ſit per ſe fugiendus, eius

contrarium quod eſt voluptas,eſt per ſe expetendum . Hanc conſequentiam negant iſti,quia dicunt non valere , hoc malum eſt fugiendum:ergo ſuum contrarium eſt proſequēdum, ex eo quòd non modo malum bono , ſed etiam malum malo opponitur:veluti prodigalitas,& auaritia,& alia eiuſdem generis,quæ opponuntur vt extrema vitioſa. vnde inferre videbantur,voluptatem & dolorem eſſe veluti contraria extrema,& mediam eſſe vacuitatē doloris . Philoſophus vero reſpondens ad hæc dicit eos quantum ad oppoſitionē non male dicere,quia vere dicunt malum malo opponi non ſolū bono:ſed in hoc propoſito non videntur dicere vere , quia dictum eſt vel dicitur quòd dolor non opponitur voluptati vt malum malo. Nam ea quæ opponuntur vt mala , patet quòd ambo ſunt fugienda omnino:ſed dolor & voluptas non ſunt omnino nec ambo pariter fugienda,quin etiam dolorem fugiunt homines vt malum , voluptatem vero expetere videntur vt bonum : ergo non videntur eo pacto opponi , vt malum opponitur malo.

Dicentium voluptatem non eſſe bonum confutatio,etſi non omnis expetibilis. CAP. III.

12 *Atqui neq; ſi uoluptas non eſt qualitas, propter hoc bonum non eſt . Neq; enim operationes uirtutis ſunt qualitates,neque felicitas ipſa.Dicunt etiam bonum quidē ipſum defi-*
13 *nitum eſſe: uoluptatem uero indefinitum,quia ſuſcipit intenſionem remißionem'ue.Si igitur ex eo quia magis uoluptas,minus'ue capitur , hoc iudicant:erit idē & circa iuſtitiam , cæterasq́; omnes uirtutes , quibus manifeſte dicunt magis minus'ue tales eos eſſe , qui ipſas habent.nam magis ſunt iuſti,fortes'ue.Et fit ut & iuſte agatur ac temperate, magis & minus. Sin in uoluptatibus hoc inquiunt eſſe,uideant ne fortaſſe non dicant cauſam , ſi uoluptatum aliæ ſint mixtæ,aliæ immixtæ. Quid autem prohibet ut ſanitas quæ definita magis eſt atq; minus: ſic & uo*

lupta

luptates eſſe? Non enim eadem in cunctis eſt temperatio, nec una quædam ſemper eſt in eodē. Sed cum remittitur, permanet uſq; ad aliquem terminū, & differt ex eo quia magis eſt atq; minus. Tale igitur & in uoluptate eſſe po= teſt. Præterea ſummum quidem bonum perfectum eſſe, 14
motiones autem & generationes, imperfectas eſſe ponen tes: uoluptatem motionem eſſe, generationem'ue oſtende= re enitūtur. Sed non dicere bene uidētur. non eſt enim mo 15
tus. omni nāq; motui propria eſt celeritas tarditas'ue, etſi non per ſeipſum, ut motui ipſius mundi: at ad aliud. At neutrum horum competit uoluptati. Fit enim ut aliquis ci to ſit conſtitutus in uoluptate, quemadmodum & in ira. ut uelociter autem delectetur, non fit, neque ad alium. ſed fit ut uelociter ambulet, & accreſcat, & omnia id genus. Fit igitur ut celeriter atque tarde quiſpiam ad uoluptatem mutetur. At non fit ut hac ipſa celeriter operetur, id eſt delectetur. Generatio uero quonam fuerit modo? etenim 16
non ex quouis fieri quoduis, ſed ex quo fit in id diſſolui uidetur. & cuius generatio eſſet uoluptas: eius eſſet corru ptio dolor. Dicunt autem dolorem quidem indigentiam 17
eius eſſe quod eſt ſecūdum naturam, uoluptatem uero re= pletionem. hi autem affectus corporis ſunt. Si igitur uolu ptas repletio eius eſt quod eſt ſecundum naturam, id & uoluptate afficitur, in quo eſt repletio. corpus ergo capit uoluptatem. At non uidetur. Non eſt ergo uoluptas reple tio. ſed dum fit repletio, uoluptate quiſpiam afficitur. & dum ſecatur, dolet. Opinio autem hæc ex doloribus cir= 18
ca alimentum, & uoluptatibus orta eſt. Nam indigentes facti & antea affecti dolore, repletione capimus uolupta= tem. Sed hoc non circa omnes accidit uoluptates. nam ſi= ne dolore ſunt & ipſæ mathematicæ uoluptates, & quæ

per olfactum & auditum fiunt ac uiſum: & ſpecies com-
plures, item & recordationes uoluptate afficiunt. Cuius
igitur hæ generationes erunt? nullius enim rei fuerunt in-
19 digentiæ, cuius repletio fuerit. Ad eos autem qui profe-
runt uoluptates eas, quæ ſunt obſcœnæ ac improbæ, di-
cere quiſpiam poteſt, ea quæ tales afferunt uoluptates non
eſſe iucunda. Non enim ſi praue diſpoſitis ſunt iucunda,
putandum eſt & iucunda ſimpliciter eſſe, niſi illis. Quē-
admodum neq; ſalubria aut dulcia aut amara, quæ ægro-
tantibus: aut alba, quæ lippis uidentur. Vel hoc modo di-
catur, uoluptates expetibiles quidem eſſe, non tamen ab
illis. quemadmodum & diuitem eſſe expetibile quidem
eſt, at non ex patriæ proditione. & ſanum eſſe, at non
quodcunq; edendo. An uoluptates differunt ſpecie? di-
uerſæ nanque ſunt quæ ab honeſtis rebus, & quæ à tur-
pibus prodeunt. & non fit ut quiſquam iuſti capiat uo-
luptatem, ſi non ſit iuſtus. aut muſici, ſi non ſit muſicus.
20 & in cæteris ſimili modo. Oſtendere autem uidetur &
ipſe amicus, cum ſit ab adulatore diuerſus, non eſſe uolu-
ptatem bonum: aut ſpecie uoluptates differre. Hic enim
ad bonum, ille ob uoluptatem congreditur. Et ille quidem
uituperatur. hunc autem laudant, ut ad diuerſum congre
21 dientem. Nemo præterea expetet ita uiuere, ut mentē ha-
bens per uitam pueri, ijs ex rebus capiat uoluptatem qui-
22 bus pueri maxime delectantur, ut putant: aut gaudere, tur
piſsimum quid faciendo nullum unquam ſuſcepturus do-
23 lorem. & quampluribus indulgeremus rebus etiā ſi nullā
uoluptatem afferrent. Damus enim operam ut uideamus,
ut meminerimus, ut ſciamus, ut habeamus uirtutes. Quòd
ſi neceſſario hæc ſequatur uoluptas, nihil refert. Expe-
teremus enim hæc etiam ſi nulla prorſus ab ipſis prouen-

tura

tura eſſet uoluptas. Voluptatem igitur neq; ſummum bonum eſſe, neq; expetibilem omnem: & uoluptates nõnullas eſſe per ſe expetibiles, ſpecie differentes: aut ea à quibus proueniunt, perſpicuum eſſe conſtat. Ea igitur quæ de uoluptate dolore'ue dicuntur, ſatis ſint dicta.

COMMENT.

ATQVI neque ſequitur ſi voluptas non ſit qualitas.] 12
Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus allata antea opinione Eudoxi de voluptate, affert nunc opiniones eorum qui dicebant voluptatẽ non eſſe bonum. Diuiditur autem in duas partes. In prima affert opiniones Platonicorum, & rationes eorũdem, quibus probabant voluptatem non eſſe bonum. In ſecunda affert opiniones quorundam aliorum de eodem. Prima ratio ad probandum voluptatem non eſſe bonum, talis afferebatur: Bonum eſt qualitas, voluptas non eſt qualitas: ergo voluptas nõ eſt bonum. Hanc rationem ſoluere Philoſophus nititur negando conſequentiam illam quòd non valeat: voluptas non eſt qualitas: ergo non eſt bonum, quia operatio & felicitas non eſt qualitas, & tamen eſt bonum. Nam bonum non videtur dici tantum in qualitate: ſed etiam in alijs. quare non ſequitur: non eſt qualitas, ergo non eſt bonum. Sunt expoſitores nonnulli qui hoc in loco nituntur trahere operationẽ & felicitatem ad ipſam qualitatem, & afferunt multas diſtinctiones quas nũquam attulit Philoſophus, & nituntur trahere eum: ſed ijs poſthabitis ſequamur ſententiam Philoſophi vt profertur, quòd neque operatio virtutis eſt qualitas, neque felicitas: ſed dicemus quòd ipſa ſit in prædicamento actionis, & ipſa quoq; voluptas, quia re eſt idem quod operatio, vt vidimus in ſeptimo, & in iſto videbimus: licet differat ratione ipſa, inquam, voluptas ad idem prædicamẽtum redigi poteſt, ad quod redigitur ipſa operatio: veluti etiam dicere poſſumus quòd voluptas ſit qualitas, quia eſt perfectio formalis ipſius operationis, & quaſi quidam affectus proprius, vt infrà patebit, & non requiritur neceſſario vt affectus ſit in eodem prædicamento in quo eſt ſubiectum talis affectus. quare ſi ponimus eam eſſe qualitatem, dicamus Philoſophum arguere hoc

hoc pacto, Vos dicitis Platonici voluptatẽ non eſſe qualitatẽ: concedatur vobis, licet forſitan negari poſſet: ſed cõcedatur, quid vltra, ergo nõ eſt bonum? non ſequitur, quia felicitas nõ eſt qualitas, & tamen non eſt bonum. Nam ſunt etiam quædã pertinẽtia ad vitam humanam quæ non ſunt qualitates, & tamen ſunt bona. [DICVNT etiam bonum quidem.] Secunda eſt ratio illorum ad idem probandum quòd voluptas nõ ſit bonum hoc pacto: Bonum eſt definitum, voluptas non eſt definitum: ergo voluptas non eſt bonũ. Maior probatur etiã authoritate Pythagoricorũ, qui definitum ponebant ex parte bonorum, indefinitum vero ex parte malorũ. Minor probatur à Philoſopho, Id quod ſuſcipit magis & minus, & intẽſionem & remiſsionem, non eſt definitum: ſed voluptas ſuſcipit magis & minus: ergo voluptas nõ eſt definita, & per conſequens non eſt bonum. hanc rationem Philoſophus ſoluit primo hoc modo, dicendo quòd non ſequitur hoc intẽdi & remitti: ergo non eſt bonum. Nam remitti & intẽdi duobus modis ſumi poteſt: aut ex parte ſuſcipiẽtium voluptatem, aut ex parte voluptatis ſumptæ in abſtracto. Si primo modo, dicemus ex parte eorum qui magis vel minus voluptatem ſuſcipiunt, voluptatem ob hoc non eſſe bonum, tunc non magis cõpetet hoc voluptati quàm iuſtitiæ, & alijs virtutibus: & ex hoc ſequeretur etiam de virtute iuſtitiæ, & de alijs quòd non eſſent bona, quia aliquis ſit magis aut minus iuſtus: ſed nõ eſt dicendum de virtutibus: ergo non eſt etiam dicendum de voluptate quòd ratio illa valeat: ſin vero ſecundo modo ſumatur, quòd voluptas de ſe ſumpta ſuſcipiat magis & minus, cõſideranda eſt cauſa cur hoc appareat, quam illi non afferunt, quia non videtur hoc fieri de natura interna ipſius: ſed quia aliquæ ſunt voluptates propriæ, aliquæ mixtæ cũ doloribus, propterea aliquæ dicuntur magis voluptates vt puræ & ſimplices, aliquæ minus vt ipſæ mixtæ, ſed de ſe ſumpta voluptas proprie non videtur ſuſcipere magis & minus, nec intẽdi aut remitti. quare non ſequitur quòd non ſit bonum. deinde alio modo reſpondere videtur dicendo, quid prohibet iſtud, ponatur quòd ſuſcipiat magis & minus, ergo nõ eſt bonum? nõ valet, quia etiam ſanitas ſuſcipit magis & minus, & eſt maior & minor & datur gradus circa eam, quia intenditur & remittitur vſq; ad aliquem terminum vel gradum, & tamẽ non ſequitur

13 (margin, beside "men ſunt bona")

quitur per hoc quòd ipſa non ſit bonũ. Quare non valet etiã de voluptate. [PRAETEREA ſummum quidem bonum.] 14
Hæc eſt tertia ratio Platonicorum qua probabant voluptatẽ nõ eſſe bonum, nec etiam ſummum bonum, hoc pacto: Summum bonum eſt perfectum: voluptas nõ eſt perfectum: ergo voluptas non eſt ſummum bonum. Quòd autem voluptas ſit imperfectum probabant per hoc quia dicebant eam eſſe motionem & generationem quæ ſunt res imperfectæ. Nã omne ferme quod mouetur, mouetur ad id quod non habet, vnde & motus dicitur actus imperfectus. Eſt enim actus entis in potentia ea ratione qua potentia eſt, vt definitur à Philoſopho in libro tertio Phyſicorum. Similiter generatio dicitur res imperfecta, quia eſt tranſitio quædam ad terminum ad quem, veluti ad formam & conſtitutionẽ naturæ: quòd ſi voluptas ſit motus vel generatio, tunc videbitur eſſe imperfecta res, vt illi dicebant. [SED non bene dicere.] Soluere videtur Philoſophus rationem ſuprà à Platonicis allatam, oſtendendo primo quòd voluptas nõ eſt motus: deinde quòd non eſt generatio, & arguit hoc pacto, Omni motui competit velocitas aut tarditas: ſed voluptati non competit velocitas nec tarditas: ergo voluptas non eſt motus. Maior eſt nota, & latiſsimè oſtẽditur à Philoſopho in libro Phyſicorum, vbi declarat quòd motui proprie competit celeritas, aut tarditas: & licet cuidam motui ſeipſo, id eſt reſpectu ſuijpſius hoc nõ videatur competere, tamen competit reſpectu alterius, vnde motus primi mobilis nõ videtur velox nec tardus cũ ſit vniformis, nec varietur de celeritate in tarditatem aut econtra: ſin vero comparetur ad motus aliarũ ſpherarum, videbitur eſſe celerior omnibus alijs motibus. Minor declaratur in textu à Philoſopho, quòd voluptati nõ competit velocitas vel tarditas, quia recte poſſumus dicere aliquem tardius aut celerius moueri ad voluptatem: ſicut dicimus aliquem moueri ad iram tarde aut cito. ſed non dicimus aliquem frui voluptate, id eſt congaudere ſecundũ ipſam voluptatẽ, & vt ita dicã, voluptuari tarde aut celeriter. Nã tota eſt ſimul, & nõ fit ſucceſſiue. [GENERATIO vero quo pacto eſſe poteſt.] Nũc oſtẽdit Philoſophus voluptatem non eſſe generationem duabus rationibus, Omnis generatio eſt termini à quo ad quẽ determinatum: ſed voluptas non eſt tranſitio de termino à quo ad 15 16

termi

terminum ad quem determinatum: ergo voluptas non eſt generatio. Patet ratio iſta, quia omnis mutatio in rebus naturalibus eſt de termino ad terminum profectio, & tales termini ſunt determinati: non enim ex quouis fieri quoduis dicitur, ſed ex determinato: veluti album ex non albo, & ex hoc non quouis, ſed ex nigro vel medio aliquo colore, & equus non ex quouis, ſed ex ſemine, & ex ſemine equino. Quare non ex quouis fieri quoduis, ſed ex determinato dicimus: vnde Philoſophus in libro primo Phyſicorum: Neque item ex quouis quodlibet fieri ſolet, niſi quis idipſum per accidens ſumpſerit: ſed album quidem è non albo, atque ex hoc non quouis, ſed ex nigro vel mediorũ aliquo fit: ſimiliter ex quo fit quippiam, veluti ex materia elemẽtorum in id diſſolui videtur, veluti in elementa, & ſimiliter album in non album, & non quoduis, ſed in nigrum, ex quo fit vel in medium colorem. verum hæc in Phyſicis patẽt latius. Voluptas autem non eſt profectio ex termino à quo ad terminum ad quem, & inter iſtos duos terminos determinatos, nec acquiritur aliquid aliud per voluptatem, nec perditur vt fit per generationem. quare voluptas non eſt generatio, vt illi dicebant. Alia ratio, Si voluptas eſſet generatio, dolor autem corruptio, tunc quod generaretur per voluptatẽ corrumperetur per dolorem: & quod corrumperetur per dolorem generaretur per voluptatem: at neutrum fit, & nihil inuenitur quod generetur per voluptatem quod corrumpatur per dolorem, aut econtra: ergo voluptas non eſt generatio, nec dolor corruptio. Nam contrarij motus ita ſe habere videntur, vt alter ſubeat rationẽ generationis, alter corruptionis. Exempli gratia: Id quod generatur per ſanationem, corrumpitur per ægrotationem, dato quòd ſanatio & ægrotatio ſint motus contrarij, & alterum ſit generatio, & alterũ corruptio: nunc autem per voluptatem non vidimus acquiri aliquid aliud, & generari per ſe, ſimiliter per dolorem non vidimus id corrumpi quod generatũ ſit per voluptatem. quare voluptas nõ erit generatio, nec dolor corruptio.
17 [DICVNT autem dolorem quidem.] Affert aliam rationem Platonicorum, qua illi probabãt voluptatem eſſe generationem, deinde arguit contra ipſam. ratio autem eorum talis erat, Omnis repletio eſt generatio: voluptas eſt repletio: ergo voluptas eſt generatio.

ratio. Patet ratio iſta, quia generatio eſt profectio ad ſubſtā-tiam, & repletio ſimiliter: quòd autem voluptas ſit repletio patet per locum à contrarijs. Nam ſi dolor eſt indigētia atq; defectio, voluptas erit refectio & repletio. videmus enim quòd fames & ſitis ſunt dolores, & hęc ſunt defectiones, quia deficiente humido & frigido fit ſitis, deficiente ſicco & calido fit fames: ergo voluptas erit repletio, & ex conſequēti generatio: ſed omnis generatio eſt res imperfecta: ergo & voluptas erit quid imperfectum. quare non ſolum nō erit ſummum bonum, ſed nec bonum. Philoſophus poſt hæc arguit contra hāc rationem, hoc pacto: Omnis repletio ſuſcipitur in corpore: ſed voluptas non ſuſcipitur in corpore: ergo voluptas non eſt repletio. quòd autem voluptas non ſuſcipiatur in corpore, patet, quia corpus vt corpus non delectatur, nec afficitur voluptate. Nam ſi hoc eſſet de ratione corporis, tūc omne corpus delectaretur, & poſſet affici voluptate, quod eſt abſurdum. Delectatur enim corpus cum repletur: ſed animal dum ſecatur dolet, & hoc reſpectu animæ: & dolet, inquam, ipſum animal quod eſt tertia entitas compoſita ex vtriſque. Sentire enim voluptatem aut dolorem competit ſenſitiuo, & non corpori, ea ratione qua corpus eſt ſubſtantia corporea tantum. quare animal quod eſt ſenſitiuum, & voluptate & dolore affici poteſt. Ex quibus patet quòd voluptas nō eſt proprie repletio, etſi videatur eſſe cū repletione: nec dolor indigentia & defectio, etſi videatur eſſe cū defectione. quare cū voluptas non ſit repletio, nec per conſequēs erit generatio. Notandum quòd ſemper voluptas eſt cum operatione, quia dicitur eſſe perfectio eius ita vt nō poſsit eſſe ſine ea, ſicut albedo nō poteſt eſſe ſine ſuperficie. ſumit igitur animal repletionem quæ fit per operationem ex nutrimento, quam operationem comitatur voluptas, & eſt cōiuncta cum ea, differt tamē ratione. [OPINIO autem hæc ex doloribus.] Oſten- 18
dit hac in parte Philoſophus cauſam & radicē huius opinionis quæ putauit voluptatem eſſe repletionem, & eam refellit. Dicit itaque quòd hæc opinio orta eſſe videtur ex dolore & voluptate circa alimentum. nam quando indigemus alimēto ob famē vel ſitim, tunc videmur affici dolore: cum poſtea replemur, tunc videmur affici voluptate, quaſi non poſsit fieri voluptas ſecundum iſtos, niſi anteceſſerit dolor. & quia

vbicunq;

vbicunque eſt defectio ibi eſt dolor, & vbicunque eſt repletio ibi eſt voluptas:ergo defectionem dolorem, voluptatem vero repletionem eſſe putauerunt. Verum etſi circa alimentum hæc eueniant vt antecedat dolor, & ſequatur voluptas, & cum eſt defectio eſt etiam dolor, & cum eſt repletio eſt voluptas, tamen hoc non videtur eſſe de natura & ratione voluptatis, quia eſſet hoc in omni voluptate. Nunc autem multæ ſunt voluptates quas non antecedit dolor vel defectio, & cum quibus non eſt repletio, vt ſunt in mathematicis, id eſt illæ quæ percipiuntur ex cognitione rerum mathematicarũ, omnino ex ſpeculatiuis ſciẽtijs quas non anteceſsit defectio aut dolor:ergo nõ erunt repletiones iſtæ tales. Similiter aliæ ſumuntur voluptates per auditũ & viſum, præterea per memoriam & ſpem, quas tamen voluptates nec dolor nec defectio anteceſsit. Non eſt ergo proprium voluptati quòd ſit repletio, aut cum repletione:ſed accidit alicui. Nam ſi de natura & ratione ſua voluptas eſſet repletio, tunc omnis voluptas eſſet repletio. Conſequens falſum:ergo & antecedens, vt patet per antedictas voluptates, vbi nulla antecedit indigentia vel defectio, cuius illæ eſſent repletiones. Si igitur voluptas non eſt repletio, nec per conſequens erit generatio. Sũt etiam aliæ rationes quas in ſeptimo Philoſophus tetigit
19 ad oſtendendum quòd voluptas non eſt generatio. [AD eos autem qui proferunt.] Affert aliam rationem Philoſophus, id eſt quartam ipſorũ Platonicorum probantiũ voluptatem non eſſe ſummum bonum, nec bonum omnino, hoc pacto, Si voluptas eſſet per ſe bonũ, nulla voluptas eſſet praua:ſed multæ ſunt voluptates prauæ, vt obſcœnæ & turpes: ergo voluptas non eſt per ſe bonum nec omnino bonũ. hãc rationem Philoſophus ſoluit tripliciter. Primo dicit quòd iſta ratio non procedit, quia iſtæ turpes voluptates non ſunt proprie, nec re vera voluptates, nec ea ſimpliciter voluptaria à quibus hæ proueniunt, ſed vidẽtur quibuſdã talia, vt exemplo oſtẽdit ægrotantium, & lipporum, quibus dulcia vel ſalubria vel alba videntur eſſe aliqua, quæ re vera non ſunt: ſic eſt de voluptatibus obſcœnis, quæ prauis videntur eſſe voluptates, cum re vera non ſint:boni enim quorum eſt verum iudicium ob mentem ſanam, & à perturbationibus alienam, iudicant eas non eſſe voluptates. Quare nõ valet eorum ratio

tio qui appellant voluptates quæ re vera nõ ſunt,licet prauis
videantur.Secunda ſolutio eſt talis,Voluptas eſt per ſe expe-
tenda,ſed tamen nõ eſt expetenda à rebus obſcœnis:vt ditari
videtur eſſe bonum,quia diuitiæ ſunt inſtrumenta ad opera-
tiones ſtudioſas:ſed non eſt bonum ditari ex proditione pa-
triæ,& turpiter ditari.Item valere & ſanari eſt bonũ & expe
tibile,non tamẽ ex quouis cibo:vt ex carne humana,non eſt
bonum,nec expetendũ ſanitatem cõſequi. Tertia ſolutio eſt
talis,voluptates differunt ſpecie,itaq; concedo eſſe nonnul-
las voluptates turpes & fugiendas. ſicut enim ſunt res aliquæ
bonæ,aliquæ malæ ex quibus proueniunt voluptates:ſic etiã
& ipſæ voluptates.non igitur quia aliqua voluptas eſt turpis:
ergo voluptas eſt turpis omnis.patet ex conditione ſtudioſi
qui gaudet voluptatibus ſibi accommodatis,quibus non gau
deret iniuſtus.& ſic de alijs:quibus patet voluptates eſſe ſpe-
cie diuerſas,& voluptates bonas quæ ſtudioſos delectant eſſe
proprias & veras voluptates,non autẽ eas quæ videntur pra-
uis,& quæ ſunt accõmodata eis.Iuſto enim,vt diximus,iuſta:
muſico muſica ſunt iocunda.cuiq; autem voluptati eſt id cu-
ius amator dicitur,vt equus amatori equorum:eodemq; mo
do iuſta amatori iuſtorum,vt dicit Philoſophus in primo.

[OSTENDERE etiã videtur amicus.] Hæc eſt ſecunda pars 20
huius capituli,vel dicere poſſumus quòd illæ quatuor ratio-
nes allatæ ſint quatuor partes,& hæc ſit quinta in ordine,qua
Philoſophus oſtendit vel affert aliam rationẽ priſcorũ pro-
bantium voluptatem nõ eſſe bonum,Si voluptas eſſet bonũ,
adulatoris voluptas quam ipſe affert non eſſet vituperanda:
ſed talis voluptas eſt vituperanda:ergo voluptas non eſt bo-
num.Soluit Philoſophus,dicendo quòd hæc ratio aut oſten-
dit voluptatẽ non eſſe bonum,vel potius voluptates differre
ſpecie.quod eſt concedendum: veluti voluptates prouenien
tes ab amico,& illæ adulatoriæ differunt ſpecie,& amici erit
bona,& illa adulatoris vituperanda. [NEMO præterea hoc 21
optaret.] Hæc eſt ſexta ratio & ſexta etiam,ſi volumus,capi-
tuli pars,qua idem probare nituntur priſci,hoc pacto,Si vo
luptas eſſet per ſe bonum vel omnino bonũ,tunc omnis vita
voluptuoſa eſſet expetenda:ſed hoc non eſt,quia puerorum
vita , etſi habent ſuas voluptates non eſt expetenda,nec volu
ptates puerorum : ergo voluptas non eſt bonum per ſe,nec

omnino bonum. Philoſophus non videtur ſoluere iſtam rationem, quia patet ex ſupradictis. Nam voluptates differunt ſpecie, quare non omnes voluptates ſunt expetendæ: ſed ve-
22 ræ & honeſtæ, & eæ quæ proprie dicuntur voluptates. [AT gaudere res faciendo.] Septima pars & ratio eorundem hoc pacto, eſt enim ſimilis antecedenti, Si voluptas eſſet expetenda, tunc ſumeremus voluptates quomodocunq; etiam ex turpibus rebus: ſed nõ patimur, nec pati debemus ſumere ex rebus obſcœnis voluptates, etiam ſi per hoc in omni vita dolorem fugeremus: ergo voluptas non eſt expetẽda. Patet quòd ſi quis dicat agẽdo res turpes potes fugere ſemper dolorem,
23 nemo talem eliget vitam. [ET inſuper quampluribus indulgeremus.] Octaua ratio & pars, Illud ſine quo pluribus rebus vacamus non eſt per ſe bonum: voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas non eſt per ſe bonum. Patet ratio ex dictis Philoſophi, damus enim operam, vt videamus, vt ſciamus, vt habeamus virtutem quam etiam expeteremus, dato quòd nulla eſſet inde prouentura voluptas, licet voluptas etiam de ſe ſequatur. Poſt hæc concludit Philoſophus dicendo quòd patet, ſcilicet ex ijs quæ dicuntur ab iſtis, quòd voluptas non ſit ſummum bonum, nec omnis ſit expetenda, ſed aliquæ ſunt per ſe expetendæ ſpecie differentes, aut ſi non differant ſpecie ex parte ſua aliquæ voluptates, ea quæ efficiunt tales voluptates ſunt diuerſa ſpecie.

Quid non ſit voluptas, & quomodo operationem perficiat. CAPVT IIII.

24 *Sed quidnam aut quale ſit, magis patebit, ſi ſermonem paulò altius repetemus. Viſio enim quouis in tempore perfecta eſt. nihil enim ipſi deeſt, quod poſtea factum ſpecies ipſius perficiet. Tali perſimilis eſt & ipſa uoluptas. eſt enim quoddam totum. nulloq; in tempore uoluptatẽ quiſpiam accipiet, cuius ſpecies ſi maiore tempore fiat, perfi-*
25 *cietur. Quocirca nec motus eſt. in tempore enim eſt omnis motus. Et alicuius etiam finis, ut ædificatio tunc erit perfecta,*

fecta,cum id fecerit quod affectat,in toto tempore,aut in hoc.in partibus autem temporis omnes ſunt imperfectæ, & à tota,& inter ſeſe diuerſæ ſpecies ſunt.compoſitio nãq; lapidum diuerſa eſt ab erectione colũnæ.& hæ rurſus à templi effectione.Et templi quidẽ eſt perfecta:nullius enim ad propoſitũ indiget rei.Fundamentorũ autem & lacqueariũ imperfecta:eſt enim utraq; pars.Differunt igitur ſpecie.& fieri non poteſt ut quouis in tẽpore motus ſpecie perfectus accipiatur, niſi in toto. Similiter res ſeſe habet & in ambulatione & motionibus cæteris.nã ſi latio motus eſt,quo quidem ex hoc ad hoc itur: & huius differentiæ ſpecie uolatio, ambulatio,ſaltatio,& talia, motiones ſunt quibus ex hoc in hoc ſimuliter itur.Non ſolum autẽ in his res ita ſeſe habet: ſed in ipſa etiã ambulatione.termini nanq; non ſunt iidem in ſtadio toto atq; in parte,& in alia atq; alia parte.neq; idem eſt pertranſire lineam hanc & illam.non ſolum enim lineã,ſed etiã in loco collocatam pertrãſit. Atq; hæc & illa,in diuerſis ſunt locis.Sed exacte quidẽ de motu alijs in locis eſt dictum. Videtur autẽ non in omni tẽpore eſſe profectus.Sed multi ſunt imperfecti ſpecieq; diuerſi.ſiquidem ipſi termini, ſpeciei ſunt effectores.At uoluptatis ſpecies quouis in tẽpore eſt perfecta.Patet igitur uoluptatem & motum diuerſa eſſe: & uoluptatẽ ex ijs eſſe quæ tota ſunt & perfecta.Id & ex eo ita eſſe conſtat.quia moueri quidẽ in nõ 26 *tempore nihil poteſt,uoluptate autem affici poteſt. Quod enim in ipſo nũc eſt: totũ eſt quoddã.Ex his autem patet non bene dici uoluptatẽ motum eſſe,uel generationẽ.non enim omnium hæc dicuntur: ſed partibiliũ,& non totorum.Neq; enim uiſionis,neq; puncti,neq; unitatis eſt generatio:neque quicquam horum eſt motus uel generatio.*

27 *quare neque uoluptas .eſt enim quoddam totum. At uero ſenſus omnis aut ſenſibile eſt operatio quædam: perfecta autem eius qui bene eſt diſpoſitus ad id quod eſt pulcherrimum eorum quæ ipſi ſubijciuntur. tale enim maxime uidetur eſſe operatio ipſa perfecta. Atq; nihil interſit, ſiue ipſe, ſiue id in quo eſt ipſe, operari dicatur. In omni quoque genere præſtabiliſsima eſt eius operatio quod optime diſpoſitum eſt ad id quod eſt præſtabiliſsimũ eorum quæ ipſi obijciuntur. hæc autem perfectiſsima eſt & iucun-*
28 *diſsima. In omni nanque ſenſu, uoluptas eſt. & in mente ſimuli modo, cõtemplatione'ue. Iucundiſsima autem eſt ea quæ eſt perfectiſsima. perfectiſsima autem eſt ea, quæ eſt eius quod bene ſeſe habet ad id quod eſt ſtudioſiſsimũ eorum quæ cadunt ſub ipſam. uoluptas autem perficit ope-*
29 *rationem. Atq; non eodem modo uoluptas perficit, ac ſenſibile & ſenſus, ſi ſunt ſtudioſa. quemadmodum neq; ſanitas medicus'ue ſimiliter cauſæ ſunt ut quiſpiam ualeat.*
30 *In unoquoq; autem ſenſu uoluptatem fieri conſtat. Dicimus enim uiſiones ac auditiones uoluptatem afferre. Conſtat autem & maxime tum, cum ſenſus eſt præſtantiſsimus, & circa tale operatur. Atq; cũ talia ſunt ipſum ſenſibile, & id quod ſentit, erit ſemper uoluptas: ſi eſt quod*
31 *agat & quod patiatur. Perficit autem operationem uoluptas non ut habitus, ſed ut pullulans quidam finis: perin-*
32 *de atq; pulchritudo in ijs qui uigent ætate. Atq; quouſq; ipſum ſenſibile uel intelligibile, & id quod diſcernit uel contemplatur tale ſit quale eſſe oportet, erit in operatione uoluptas. Nã cum ſunt ſimilia ipſum paſsiuum atq; actiuum, & inter ſeſe modũ habent eundem, idem ſemper na-*
33 *tura fieri ſolet. Quando igitur nemo cõtinuè uoluptatem capit, aũt defatigatur (omnia enim humana nequeunt cõtinuè*

tinuè operari) neq; uoluptas igitur continuè fit. ſequitur enim operationem. Nonnullæ *autem res cum nouæ ſunt* 34
delectant, ſed poſtea non ſimiliter propter hæc ipſa. Pri=*mo nanq; inuitatur mens, & circa illas operatur inten=ſe, quemadmodum operantur uiſu qui inſpiciunt: deinde nõ fit talis ipſa operatio, ſed neglectior.* Quapropter *& uoluptas extenuatur ac offuſcatur.* Putauerit autẽ quiſ= 35
piam omnes ideo uoluptatem appetere, quia uiuere etiam omnes affectant. Vita *uero quædam eſt operatio. atq; circa ea quilibet & ijs operatur quæ & maxime amat. ut muſicus quidem, auditu circa cantus: auidus uero diſcendi, mente circa res contemplandas.* Eodem *modo & ſinguli cæterorum. uoluptas autem perficit operationes: & ipſum etiam uiuere quod appetunt. Cum ratione igitur & uoluptatẽ affectant. perficit enim ipſum uiuere uniuſcuiuſq; quod expetibile eſt.* Quærere *uero utrum ob uo=* 36
luptatem uiuere expetamus, an uoluptatem ob uitam, miſſum in præſentia faciamus. Coniuncta enim hæc eſſe uidentur, & non ſuſcipere ſeparationem. nam & ſine operatione uoluptas non fit, & omnem operationem perficit ipſa uoluptas.

COMMENT.

SED quidnam, aut quale ſit magis ſanè patebit.] Hoc eſt 24
quartum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm attulit opiniones priſcorum de voluptate, nũc ſentẽtia ſua declarat & oſtendit quid & qualis ſit ipſa voluptas. Diuiditur autem in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt. In prima Philoſophus præmiſſa ſua intẽtione declarat in qua tẽporis mẽſura fieri videatur ipſa voluptas, & cõparat ipſam cũ viſione quæ fit tota ſimul, & eſt cõpleta & perfecta in qualibet parte tẽporis, & etiã in inſtãti, nec indiget aliquo alio poſterius adueniente quod eius ſpeciem perficiat, cũ fiat tota in momento temporis, & non fiat nunc vna pars eius,

poſtea alia ſucceſsiue,ſed tota ſimul, vt diximus. Eodem mo do fit de voluptate,non enim habet nunc vnam partẽ in hoc tempore, aliam in alio,vt acquiratur per partes ſucceſsiue: ſed ſi adſit voluptas per vnam horam,eſt etiam in qualibet parte,& in quolibet pũcto eius.Sicut igitur fit de viſione,ita de voluptate: ſed viſio fit, & eſt tota ſimul,ita & voluptas. Notandum quòd ſi res videnda ſit vna & tota,& medium ſit bene diſpoſitum,& diſtantia congrua,tunc cum primũ videtur illa res eſt vna viſio tota per totũ tempus: veluti ſi videat aliquam albedinẽ totam per vnam horam,illa viſio eſt tota. In illo tempore toto,& in qualibet parte vel pũcto eius tota ſimulatque perfecta,ſed tamen poſſunt etiam fieri plures viſiones eiuſdem rei,ſi ipſa res videatur ſucceſsiue, & per partes quouſque tota appareat:ſed de tali viſione non loquitur hic Philoſophus, ſed loquitur de viſione alicuius rei totius quæ ſimul & in vno tẽpore videtur integra & tota. verũ cum voluptas ſit in operatione tanquam accidens in ſubiecto, videtur ſequi naturã operationis: ſed operationum quædam ſucceſsiue fieri videtur,vt repletio:quædam tota ſimul,vt viſio lucis,& repræſentatio imaginis in ſpeculo & huiuſmodi talia. voluptas eodem pacto cum extendi videatur in operatione,vt in ſubiecto ſuo extenditur accidens:ſi operatio erit tota ſimul,& voluptas itidem erit:ſin ſucceſsiua,& illa eodẽ pacto. Sed operationes quæ animi dicũtur eſſe ſimul fieri videntur,corporis vero ſucceſsiue:quare voluptas,aut tota ſimul fiet,de qua loquitur hic Philoſophus:aut ſucceſsiue, & hoc per accidens,& ratione operationis atque ſubiecti ſui:
25 per ſe vero,& de natura ſua fit,& eſt tota ſimul. [QVOCIRCA nec motus eſt.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus ex iјsquæ dicta ſunt affert talem concluſionem,quòd voluptas non eſt motus nec generatio,& probat duabus rationibus:Omnis motus ſeu generatio ſucceſsiua fit in tempore,& non eſt perfecta in quauis parte tẽporis, & fit alicuius gratia:ſed voluptas non fit in tẽpore,& eſt perfecta in quauis parte tẽporis, & non fit alicuius gratia: ergo voluptas non eſt motus vel generatio talis. Non enim ſumitur hic generatio cum dicitur quòd fit in tẽpore,ea quæ dicitur mutatio in naturalibus quæ fit in inſtanti: ſed generatio large ſumpta vt eſt motio quædam quæ fit in tempore. Patet autem

autem ratio illa allata ex dictis Philoſophi,& exẽplo ædifica tionis tẽpli cuius partes ſucceſsiue fiunt. Primo enim fundamenta iaciuntur, deinde erigũtur parietes & columnæ, quæ partes non ſunt ſimul nec fiunt in eodem tẽpore, nec partes quoq; illius generationis & ædificationis, quin differunt à tota ædificatione,& inter ſe etiã,& ſunt imperfectæ,& alicuius gratia, vt dicit Philoſophus. Poſt hæc probat etiam exemplo motus localis, qui eſt nobis notior quàm alij motus,& dicit quòd motus iſte eſt de termino à quo ad terminũ ad quem,& habet multas ſpecies, vt deambulationẽ, ſaltationẽ,& hæc videntur accipere diuerſitatem, aut ex parte mouentium ſe, aut ex parte diuerſorum terminorum. Exemplũ primi, vt ambulatio, volatio, ſaltatio,& ſimilia quæ differunt inter ſe ex diuerſitate mouentium. habent enim principia diuerſa quæ talia mouent. nã anima auis quæ eſt in ea principium mouendi volatiue, vt ita loquar, differt ab anima locuſtæ quæ eſt principium mouẽdi ſaltatiue. merito igitur differunt inter ſe ob hãc cauſam. Alia diſtinctio oritur ex diuerſitate terminorũ: vnde capiamus ambulationem quæ fiat in ſpatio vnius ſtadij, differt ab ambulatione quæ fit in parte eiuſdẽ,& ſimiliter partes inter ſe ratione terminorũ diuerſorum, qui non ſunt idẽ, nec idem eſt pertranſire hãc lineam vel illam: nam etſi lineæ ſint eiuſdẽ ſpeciei, tamẽ ſunt in diuerſis locis collocatæ. vnde fit vt motus ſint etiã diuerſi, ſicuti motus ſurſum dicitur differre ſpecie à motu deorſum,& termini ſunt diuerſi. Verum quia hæc materia de motu late patet,& magna indiget inquiſitione, ideo Philoſophus dicit, in alijs locis dictum eſt de eo exacte, id eſt in libro Phyſicorum. eſt enim conſideratio eius exacta pertinens ad naturalem philoſophum. nunc autem dixiſſe ſufficiat quòd omnis motus fit in tẽpore,& partes eius ſunt imperfectæ,& nõ fiunt ſimul,& fit alicuius gratia: at ipſa voluptas non fit in tẽpore, ſed in momento,& habet in quouis tẽpore integritatẽ ſuam, & nõ fit alicuius gratia. Ex quibus cõcluditur quòd voluptas non eſt motus nec generatio, & ideo videtur dici quòd ſpecies voluptatis in quolibet tempore ſit perfecta non autẽ ſpecies motus, quia voluptas fit in inſtanti, motus autem & ſpecies eius dicuntur fieri in tempore, vt diximus. Notandum quòd Philoſophus dixit partes motus differre ſpecie. hoc nõ videtur verum de motu conti-

nuo, cuius partes copulantur ad communem terminum. ſi enim tales partes eſſent differẽtes ſpecie, tunc tolleretur motus continuus, vt oſtẽdit Philoſophus in libro Phyſicorum. verum ſi intelligamus motum pro aggregato motuum, qui ſunt deinceps collocati, tunc aſſerere poſſumus quòd partes motus erunt diuerſæ ſpecie. Exempli gratia, vt ſi quis currat, deinde febricitet, deinde albeſcat vel frigeſcat, & tunc erit aggregatum quoddam ex pluribus motibus qui differunt ſpecie: verum non eſt continuus motus, cum continua illa dicantur quorum vltima ſunt vnum: nec erit vnus propriè motus, cum fieri nequeat, vt in ſexto Phyſicorum inquit Philoſophus, vt vnuſquiſque motus ex omnibus conſtet, ſed erit aggregatio quædam motuum ita vt alius poſt alium fiat: & tunc poſſumus dicere quòd partes talis aggregati differãt ſpecie, vt exemplo de ædificatione templi oſtendit Philoſophus, cuius partes differre dixit, vt extructio fundamẽti differt ab electione ipſius columnæ. Dubitatur, quia dicit quòd motionis qua mouetur aliquis per ſtadium partes differunt inter ſe, ex quo videtur ſequi quòd nullus motus ſit cõtinuus, vel quòd partes talis motus cõponantur ex partibus infinitis differentibus ſpecie, & videretur eſſe vel dari aliquod infinitum actu, quod eſt abſurdũ, quia ſpecies ſunt determinatæ ex parte rei, licet fortè ignorentur à nobis, & propterea videantur nobis eſſe infinitæ. & hoc abſurdum quidam fortè concederent, quia dicũt loca differre ſpecie inter ſe per diſtantiã à centro vniuerſi, & propinquitate ad circũferentiam eiuſdem vniuerſi, quoniã aliqua eſt qualitas in vno loco, quæ nõ eſt in alio, & talis qualitas facit illa loca differre ſpecie. Hanc ſententiã in Phyſicis refellit Burleus. Dicere igitur poſſumus quòd Philoſophus nõ aſſerit hic cuiuſlibet motus partes differre ſpecie, ſed præſupponit quòd ſi illi termini differant
26· ſpecie, & partes motus differũt ſpecie. [ID EX EO QVOQ; ita eſſe videtur.] Secunda ratio ad probandũ idem quòd voluptas non eſt motus nec generatio, fieri non poteſt vt aliquid in tempore moueatur, ſed fieri poteſt vt aliquis in non tempore, ſed in momẽto ſumat voluptatẽ. igitur patet quòd voluptas non eſt motus. Ex quibus cõcludit quòd illi non rectè ſentiebãt dicendo voluptatẽ eſſe motum vel generationem: poſtea addit quòd motus & generatio ſucceſsiuè eſt partibilium,

lium,& non totorum. Voluptas vero non eſt partibiliũ: ſed quoddam totum & completũ ſimul. Dubitatur hac in parte, quia dicit quòd motus eſt partibilium,& non totorum. Iſta videtur repugnare, nam omne partibile habet partes, omne habens partes eſt totum, ergo omne partibile eſt totum. dicendum quòd motus dicitur de eo quod eſt partibile, id eſt, quod nõ habet omnes ſuas partes ſimul, ſed fit ſucceſsiue: non dicitur de toto, id eſt de eo quod ſtatim habet ſuum complementum,& eſt perfectum ſecundum eſſe ſuum: ſic hic totum accipitur,& non pro toto integrali, vt patet per exẽpla Philoſophi de viſione, puncto, vnitate, & huiuſmodi, quæ ſunt integra ſimul. Viſio enim, vt antea accepimus, fit tota ſimul, ſicut & alia multa, vt intellectio, imago in ſpeculo, illuminatio in hemiſpherio, & alia eiuſdẽ generis. voluptas igitur ſimul fit,& in inſtãti de ſeipſa ſumpta. [AT vero ſenſus omnis 27 eius qui circa.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm declarauit voluptatẽ non eſſe motum neq; generationẽ, nunc declarat naturã voluptatis oſtendendo quid ipſa ſit,& ſeruat quendam ordinem declarando primo quænã ſit perfecta operatio cuiuſq; potentiæ percipientis,& quòd voluptas eſt perfectio operationis, deinde quomodo voluptas perficiat operationem: præterea quomodo voluptas ſit in quocunque ſenſu, demum quòd non perficit operationẽ vt habitus ſicut multi putarẽt. Ex quibus colligi poteſt deſcriptio quædã voluptatis,& etiam eius natura. Dicit igitur in primis, quid eſt in vnaquaq; potentia ſenſus perfecta operatio, nam omnis voluptas eſt in operatione ſicut in fundamento,& in operatione quidem perfecta. Declarat igitur quæ ſit perfecta operatio cuiuſq; potẽtiæ percipiẽtis, & probat poſtea quòd voluptas eſt perfectio operationi potentiæ percipientis. Dicit ergo quòd vnuſquiſque ſenſus habet aliquam voluptatẽ propriam ſibi, & hæc propoſitio eſt quaſi per ſe nota,& ideo non probat eam alio modo Philoſophus. In vnoquoque igitur ſenſu qui percipit ſuum obiectum eſt propria quædam voluptas, in ſenſu, inquam, qui eſt in actu:& perfecta voluptas in ſuo genere eſt ſenſus bene diſpoſiti. duo enim videntur requiri principaliter ad hoc vt operatio producatur perfecta ſine impedimẽto. Vnũ, vt potentia talis ſit bene diſpoſita ex ſeſe. Secundũ, vt obiectum ſit

præſtantiſsimum omnium quæ à tali potentia percipiuntur, & tunc operatio producitur perfectiſsima in genere ab vnoquoque ſenſu vel à tali potentia, & tunc affert hanc concluſionem, quòd voluptas eſt perfectio operationis, quam probat hoc pacto, Id quod ineſt operationi ea ratione qua illa operatio eſt perfecta, eſt perfectio eius operationis: ſed voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas eſt perfectio operationis.

28 [IN omni ſenſu.] Scilicet qui eſt in actu: & in mente, ſcilicet actiua. Contemplatione, id eſt in operatione intellectus ſpeculatiui. Nam per hæc duo verba tangit vtranq; vim intellectiuam, ſcilicet actiuã & ſpeculatiuam, & ſumẽdæ ſunt in actu.

29 [ATQVE non eodem modo.] Declarauit quòd voluptas eſt perfectio operationis: nunc oſtendit quomodo ſit perfectio, & dicit quòd non eodem modo obiectũ & voluptas perficit ſenſum ſeu potentiam: ſed fit vt in medicina, medicus perficit corpus ſanũ, & etiam ſanitas: at medicus eſt vt cauſa efficiens, ſanitas vero vt forma quæ eſt in corpore ſano. ſimiliter obiectũ perficit ſenſum vt cauſa efficiens, quia agit in ſenſum: voluptas operationẽ vel potentiam operatiuam vt quædam forma. ex quo etiam patet quòd voluptas prouenit ab eadem cauſa effectrice à qua videtur prodire operatio.

30 [IN vnoquoq; autem.] Declarat id quod ſuppoſuit, id eſt quòd in vnoquoq; ſenſu operante eſt voluptas, & ideo dicimus operationes ſenſuũ afferre nobis voluptatem, & maxime cum operatio à potentia bene diſpoſita, & obiecto pulcherrimo cauſatur. Nam requiritur potentiæ diſpoſitio bona vt facile producatur operatio, & optimũ obiectũ vt ſequatur voluptas. nam ſi viſui repræſentetur obiectũ horribile, quãuis facile videre poſsit ſi bene ſit diſpoſitus: tamen non habebit voluptatẽ, cum non ſit obiectum pulchrum aut iocundũ. quare requiritur obiectum bonũ & accõmodatum, & quanto obiectũ eſt nobilius, tãto videtur eſſe nobilior & perfectior operatio, & maior voluptas. eſt autẽ gradus inter huiuſmodi obiecta vt alterũ altero nobilius ſit: veluti colorum albedo eſt color nobiliſsimus, & ſiquid aliud eſt viſibile nobiliſsimũ præter colores propriè dictos, erit eius viſio nobiliſsima, vt viſio ipſius lucis ſiue luminis cui attribuetur ſumma voluptas in genere tali, vt viſio illa in genere viſionũ eſt nobiliſsima ob nobilitatẽ obiecti. Sicut igitur ex potentia & obiecto

obiecto naſcitur operatio tanquam ex cauſis, ſic etiam volu-
ptas,& quanto potentia eſt melius diſpoſita,& obiectum per
fectius, tanto perfectior operatio,& voluptas maior conſe-
quens operationem tanquam forma quædam perficiens.

[PERFICIT autem operationé voluptas.] Ne aliquis cre- 31
deret voluptatem perficere operationem tanquam formam
eſſentialem eius, ideo Philoſophus dicit quòd voluptas per-
ficit operationem non vt habitus, id eſt forma quædam inter
na & eſſentialis, ſed vt accidentalis quædam forma reſultans
ex ipſa operatione. Nam oriri videtur ab operatione iam
perfecta in ſuo genere,& fit perinde de voluptate & opera-
tione, ſicut de pulchritudine & flore ætatis: nam ex flore æta-
tis bene diſpoſito reſultat pulchritudo quæ nõ eſt de eſſentia
illius ætatis, ſed aduentitia quædam reſultãs tamen ex illa. Sic
igitur ex operatione iam in ſuo genere perfecta oritur ipſa
voluptas,& eſt quædam perfectio eius, non quòd indigeat ad
ſuum eſſe perfectum internũ aduentitia forma, id eſt ipſa vo-
luptate cum non conſtituatur per ipſam, pullulat tamen inde
ipſa voluptas, vt quidam affectus proprius,& eam perficit vt
forma,& forma quidem accidentalis. Eſt enim perfectio du-
plex: vna quidem interna quæ cõſtituit eſſentiam rei: alia quæ
ſuperuenit rei in ſua ſpecie conſtituta, & pullulat reſultatq; ex
illa, & hoc ſecundo modo, vt diximus, perficit operationem
voluptas quaſi vt quædam forma, & finis reſultans ex illa, &
vt perfectio quædam aduentitia accidentalis, vt pulchritudo
florenti ætati. Notandum quòd ex ſupradictis colligi poteſt
diffinitio ſiue deſcriptio quædã voluptatis hoc pacto: Volu-
ptas eſt perfectio formalis accidẽtalis ipſius operationis potẽ
tiæ percipiẽtis proueniẽs ex bona diſpoſitione potẽtiæ,& ob
iecto cõuenienti,& optimo in ſuo genere,& hæc nõ diſcrepa
re videtur ab ea, quã in ſeptimo attulit, quòd voluptas eſt ope
ratio ſine impedimẽto, nõ quòd ſit idem ratione quod opera
tio, ſed idem re atq; ſubiecto. differt tamen ratione, vt ibi de-
clarauimus. Eſt igitur voluptas perfectio, non cuiuſq; rei, ſed
operationis. Additur formalis, ne videatur eſſe efficiens per-
fectio. additur præterea accidẽtalis, ne videatur quòd ſit eſſen
tialis. additur poſt hæc potẽtiæ percipiẽtis, quia eſt aut intelle
ctus, aut ſenſus, vel coniunctæ cum intellectu vel ſenſu: pro-
uenire autem ex potentia bene diſpoſita, & obiecto confor-
mi

mi dicitur, quia ipſa ſequitur operationẽ neceſſario, & operatio perfectiſsima in ſuo genere ex talibus oritur: ſic etiam vo
32 luptas. [ATQVE quouſque ipſum ſenſibile vel intelligibile.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat cauſas quarundam proprietatum quæ competunt voluptati, ſimiliter quæſtiones quaſdam, id eſt tres pertinentes ad declarationem voluptatis. Prima quæſtio eſt, quãdiu perduret in operatione voluptas. Soluit autem hoc modo, quòd tandiu perſeuerat in operatione voluptas, quãdiu ex vna parte obiectum quod eſt aut ſenſibile vel intelligibile ſit conueniens, & ex alia parte diſcernens ſenſus vel contemplans intellectus, ſint huiuſmodi, id eſt bene diſpoſitæ potẽtiæ & obiecta optima, & cõgrua. & affert talem rationem ad hoc probandum, Quouſque actiuum & paſsiuum ſimiliter ſunt diſpoſita, eouſque manet idem effectus ex illis proueniens: ſed potentia & obiectum quorum alterum dicitur actiuum alterum paſsiuum, dicuntur ex cauſa ex quibus prouenit voluptas: ergo quandiu hæc ſimiliter ſeſe habebunt inter ſe, tandiu durabit in operatione voluptas. Nam ſi bona diſpoſitio potentiæ percipientis, & obiecti conformitas eſt cauſa voluptatis durante tali conuenientia & diſpoſitione, voluptatem quoque durare neceſſe eſt. Dicit autem Philoſophus, cum ſunt ſimilia actiuum & paſsiuum, id eſt cum ſunt in actu vt obiectum agat in potentiam, & ſimiliter ſint diſpoſita: vel cum ſunt ſimilia, id eſt cum potentia ſit aptiſsima ad percipiendum, & obiectũ optimũ, tunc & operatio perfecta oritur, & voluptas, & vtraque perſeuerant durante bona diſpoſitione & conuenientia amborum. Cum igitur ex quibus oritur ab eiſdem conſeruetur voluptas, & oriatur ex potentia bene diſpoſita, & conuenienti obiecto, patet quòd tandiu durabit in operatione vo-
33 luptas quãdiu ea quæ ſunt cauſa taliter ſe habebũt. [QVANDO igitur nemo continuè.] Secunda eſt quæſtio, qua quæritur quænam ſit cauſa cur nemo capit voluptatem continue. Reſpondet Philoſophus quòd ratio eſt, quia homo defatigatur operando: ſi enim exercet operationes ſenſitiuas defatigantur inſtrumenta: ſin intellectiuas, etſi intellectus non defatigetur de natura ſua, quia non dicitur eſſe in inſtrumento corporeo, tamen vtitur illis quæ ſunt in inſtrumentis talibus. Oportet enim intelligentẽ phantaſma ſpeculari, vt dicit Philoſo

loſophus in libro de Anima. quare cũ inſtrumẽta defatigẽtur quæ deſeruiunt ſubminiſtrantibus intellectui, merito dicitur quòd homo defatigatur, & non poteſt continue operari, ſed remittitur aut ceſſat operatio, & eodem modo ipſa voluptas. Cum vero Philoſophus dicit, nequeunt continue operari, nõ intelligitur de vegetatiua potentia quæ continue operatur.

[NONNVLLAE etiam res cũ primo.] Tertio quæritur quænam cauſa ſit cur in principio cum res nouæ fiunt delectamur illis, poſtea vero non ſimiliter. Ratio autem eſt, quia primo trahitur ipſa mens ad operandum intenſe, & vehementer circa talem rem percipiẽdam, veluti illi qui primo rem aliquam intuentur quam antea nunquam viderant, & cum fiat operatio talis vehemens, voluptas quoque vehemens cõcomitatur: ſed poſtea re illa cognita fit operatio remiſsior, & etiam ipſa voluptas. Solutio igitur conſiſtit in hoc, quia res nouæ prouocant mentem ad intenſe operandum, ideo intẽſa ſequitur voluptas quæ eſt annexa tali operationi: ſed quia poſtea remittitur operatio, ex conſequenti remittitur quoque ipſa voluptas. Ratio inſuper illa ad hoc propoſitum adduci forſitan poteſt quam Philoſophus affert in ſeptimo, cũ inquit, Nulla autem res eadem ex eo nos ſemper delectat, quia non eſt ſimplex noſtra natura. 34

[PVTAVERIT autem quiſpiam.] Affert præterea duas quæſtiones Philoſophus hac in parte, & prima eſt talis, Cur omnes appetunt voluptatem. quam videtur ſtatim ſoluere, dicendo quòd hoc fit quia omnes appetũt viuere, & non vt dormiant, ſed ſecunda vita quæ dicitur operatio, vt in nono declarauit, & hic etiã dicit. Quilibet igitur exoptat viuere, id eſt operari, & perfecte quidem operari circa ea quæ maxime amat, vt muſicus cantus audire, & ſapiens ſpeculari: ſed cum voluptas ſit perfectio operationis, & ei cõnexa, merito quilibet expetens vitam, id eſt operationem, expetet etiam voluptatem ex conſequenti, quæ perficit viuere & operari cuiuſq; quod eſt expetibile, vt diximus. 35

[QVAERERE vero vtrum viuere propter voluptatem.] Affert tertiam quæſtionem Philoſophus reſultãtem ex dictis: nam expetũt homines viuere, & etiam voluptatẽ, vt dictum fuit. An igitur vitam propter voluptatem, an voluptatem propter vitam? non ſoluit hic Philoſophus, ſed in ſequentibus dicet ea ex quibus colligi quoquo modo ſolutio poteſt. Notandum quòd 36

quòd operatio videtur principalis expeti quàm voluptas, quia voluptas eſt quies appetitus non de ſe, ſed in re delectante appetitum, ſiue ſit res ſiue operatio: ſed nemo acquieſcit in aliquo niſi exiſtimet illud eſſe ſibi cõueniens: ergo videtur quòd operatio principalius expetatur quàm voluptas: nam in operatione cõuenienti ſibi acquieſcit appetitus. Præterea cũ perfectio videatur eſſe ob id quod perficitur, perfectio, inquam, huiuſmodi accidentalis, merito voluptas videbitur eſſe ob vitam, id eſt ob operationem: ergo principalius appetitur operatio, operatio nanque videbitur eſſe quaſi cibus, & nutrimẽtum viuentium vita ſecunda, & voluptas veluti condimentum quoddam perfectæ operationis, quam ſagaciſsima natura ideo iunxiſſe cum operatione videtur, vt facilius vel libentius operemur. Verum ſicut condimentum appetimus ob ipſum cibum quo viuimus, ſic voluptatem appetere videmur ob ipſam rationem perfectam qua proprie viuimus, ſecunda ſcilicet vita. Tales igitur rationes ad hoc propoſitum afferri ſolent, ſed iſta ſunt coniuncta, vt dicit Philoſophus, vita perfecta, id eſt operatio perfecta & voluptas, nec ſeparantur niſi ratione: tamen ſi ordo ponatur, primo & principaliter magis expeti videtur vt finis, vita, & operatio, quàm voluptas, vt dictum eſt ſuprà. Dubitatur quia Philoſophus dicit quòd hæc duo ſunt connexa, vita, inquam, atque voluptas. hoc non videtur verum, quia ſi vita capiatur pro vita prima, & pro ipſo eſſe, patet quòd voluptas non eſt cum tali vita quæ dicitur prima, & primus actus: ſin pro ſecunda vita, id eſt operatione, vt ſumere videtur Philoſophus, tunc eueniet aliqua operatio quæ erit cum dolore: vt ſi quis agens aliquid, veluti muſicus audiens cantum corpore crucietur. Dicendum primo quòd Philoſophus ſumit hic vitam pro ſecunda, & pro ipſa operatione, & non quauis, ſed perfectiſsima, ita vt non ſit impedita aut ex parte potentiæ percipientis vel obiecti. Nunc patet quòd ille qui cruciatur impeditur in inſtrumentis deſeruientibus potentiæ tali vt non poſsit bene diſponi ad operandum. quare habet dolorem corporis, & impeditur ne operetur ſecundum vires humanas: ſed operatio perfecta & ipſa voluptas non videntur poſſe ſeparari.

Quòd

Quòd voluptates inter ſe ſpecie differãt. CAP. V.

VNde & ſpecie uoluptates differunt. Nam ea 37
quæ ſunt diuerſa ſpecie, à diuerſis perfici
putamus. Sic enim ſunt & ea quæ à natura,
& ea quæ ab arte conficiuntur. ut animalia,
arbores, pictura, ſtatua, domus, uas, & ſimilia. Similiter
igitur & operationes differentes ſpecie, à differentibus
ſpecie proficiſcuntur. operationes autem mentis, ob ope-
rationibus ſenſus: & hæ rurſus inter ſeſe differunt ſpecie.
igitur & uoluptates quæ ipſas perficiunt. Hoc autem & 38
ex eo patebit, quia unaquæq; uoluptas eſt ei propria ope-
rationi, quam perficit. propria enim uoluptas auget ope-
rationem. Qui nanque cum uoluptate operantur, ſingula
magis diſcernunt, atque exactius comprehendunt. ueluti
geometræ fiunt, qui geometrica gaudent contemplatione:
magisq; intelligunt ſingula. Similiter & qui muſicam
amant, & qui ædium extruendarum delectantur arte, cæ
terorumq; ſinguli omnes in opere proficiũt proprio, hoc
ipſo ſe oblectantes. Voluptates igitur augent operatio-
nes. At ea quæ augẽt, propria ſunt. quæ uero diuerſis ſpe
cie propria ſunt, & ipſa diuerſa ſpecie ſunt. Præterea ma 39
gis hoc ex eo uidebitur ita eſſe: quia uoluptates quæ à di-
uerſis ſunt, impediũt actiones. Qui nanq; fiſtulis delectan
tur, nequeunt mentẽ ſermonibus adhibere, ſi quẽpiam au-
dierint modulantẽ: magis modulandi gaudẽtes arte, quàm
operatione præſenti. Voluptas igitur ea quæ à modulan-
di facultate prodit, operationem quæ eſt circa ſermones
corrumpit. Hoc idem & in cæteris uſu uenit cum circa
duo ſimul quiſpiam operatur. Operatio nanque iucun-
dior alteram excludit. & ſi multum uoluptate præcel-
lat, magis extrudit: atq; adeò ut neque operetur per illam.

Quocir

*Quocirca cum uehementer aliqua re gaudemus, non ual-
de aliud agimus & alia facimus, cum parum nobis alia pla
cent. ut in ſpectaculis, qui bellaria edũt, id maxime faciũt,
cum uiles ſunt qui contendunt. Cum igitur propria qui-
dem uoluptas exactas operationes reddat, & diuturnio-
res ac meliores efficiat, alienæ uero extenuent atque cor-
rumpant, conſtat ipſas inter ſeſe uehementer diſtare. Alie
næ nanque uoluptates id ferè quod proprij dolores effi-
ciunt. Etenim proprij dolores operationes ipſas corrum-
punt. ut ſi huic ſcribere, illi rationem ſubducere iniucun-
dum eſt, atque moleſtum: hic non ſcribit, ille rationem non
ſubducit: quippe dolorem cum afferat operatio. Circa igi
tur operationes cõtrarium à proprijs uoluptatibus & do
loribus accidit. Atque uoluptates dolores'ue proprij ſunt,
qui in operatione per ſeipſam fiunt. Alienas uero uolupta
tes ſimile quid ei facere dicimus, quòd ipſi dolores efficiũt.
40 corrumpunt enim, etſi non ſimiliter, operationes. Cum au
tem operationes probitate differant atque improbitate, &
aliæ quidem ſint expetendæ, aliæ uero fugiendæ, & aliæ
neutræ: ſimiliter ſeſe habent & uoluptates. nam unicuiq;
operationi eſt propria quædam uoluptas. Quæ igitur ſtu
dioſæ propria eſt, ea & proba: quæ uero prauæ, ea eſt im
41 proba. Etenim & cupiditates honeſtarum quidem lauda-
biles ſunt, turpium uero uituperabiles. Magis autem pro
priæ ſunt operationibus uoluptates quæ ſunt in ipſis,
quàm ipſæ cupiditates. Nam hæ quidem ſeiunctæ ſunt, &
temporibus, & natura. illæ uero propinquæ ſunt opera-
tionibus, atque adeò indiſtinctæ ut contentio ſit ſi idem ſit
operatio & uoluptas. Non tamen ipſa uoluptas mẽtis eſſe
uidetur operatio, neque ſenſus. Eſt enim abſurdum. Sed
quia nõ ſeparatur, idem quibuſdã uidetur. Vt igitur ope-
rationes*

rationes ſunt diuerſæ, ſic & uoluptates. Differt autem ui- 42 ſus à tactu puritate: & auditus, ac odoratus à guſtu. Similiter igitur & uoluptates differunt. & ab his item eæ quæ ſunt mentis. Et hæ rurſus differentiam inter ſeſe ſuſcipiũt. Videtur autem unicuique animalium & propria quædam 43 eſſe uoluptas, ſicut & opus. eſt enim ea quæ comitatur operationem. In ſingulis etiam intuẽti id ita eſſe patebit. Alia 44 nanque uoluptas eſt equi, alia canis, alia hominis. quemadmodum & Heraclitus dicit: aſinum ſtramina magis optare quàm aurum. aſinis enim pabulum auro iucundius eſt. Voluptates igitur eæ quæ ſunt diuerſorum ſpecie, differunt ſpecie: eas uero quæ ſunt eorundem, conſentaneum eſt rationi diuerſas non eſſe. In hominibus autẽ non medio- 45 criter diſcrepant. Eadẽ enim alios dolore afficiunt, alios delectant. & alijs quidem moleſta ſunt, odioq́; habentur, alijs uero iucunda ac amabilia ſunt. Hoc & in dulcibus accidit. Non enim eadem dulcia febricitanti atq; ſano uidentur. neq; calidum idem infirmo, atq; optimam habitudinẽ habenti uidetur. Similiter & in alijs accidit. In omnibus autem talibus id eſſe tale conſtat, quod ſtudioſo uidetur. 46 Quòd ſi hoc recte dicitur, quemadmodum & apparet & eſt, atque uirtus: & bonus hoc ipſo quo talis eſt, omnium eſt menſura: erunt & uoluptates profecto quæ huic uidentur, & iucunda quibus gaudet ipſe. Atq; non mirum eſt ſi ea quæ huic moleſta ſunt, alicui uideantur eſſe iucunda. multæ nanq; corruptelæ deprauationesq́; hominum fiunt. iucunda autem non ſunt, ſed his, & ita diſpoſitis. Eas igitur quæ ſunt ſine controuerſia turpes, conſtat non eſſe dicendum uoluptates eſſe, niſi corruptis. Earum uero quæ 47 probæ uidentur eſſe, qualem aut quam dicendum eſt hominis eſſe, an ex operationibus conſtat? has enim ipſæ uo-

luptates ſequuntur. Siue igitur una ſit, ſiue plures operationes perfecti uiri, atq; beati, eæ uoluptates quæ has perficiunt, propriæ dicēdæ ſunt hominis uoluptates. Cæteræ uero ſecundo, & perparū, quēadmodum & operationes.

COMMENT.

37 Vnde & ſpecie voluptates differre videntur.] Hoc eſt quintum capitulū huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit plura ex quibus colligi poterat diffinitio voluptatis: nunc ex conſequenti affert & oſtendit voluptates eſſe ſpecie diuerſas vt magis particulariter eius naturam percipiamus. Diuiditur autē quatuor in partes quæ ſuis locis patebunt. In prima parte Philoſophus probat voluptates differre ſpecie ex diuerſitate operationum, & probat tribus rationibus. Prima ratio, Perfectiones diuerſarum operationum ſpecie, ſunt diuerſæ ſpecie: ſed voluptates ſunt perfectiones operationum differētium ſpecie: ergo voluptates ſunt diuerſæ ſpecie. Patet ratio ex textu Philoſophi afferētis exemplū naturæ & artis: nam illæ res quæ ſunt diuerſæ ſpecie, à diuerſis perfectionibus ſpecie videntur perfici. Differūt enim animalia, arbores, ſtatuæ, & ſimiliter perfectiones eorū diuerſæ ſunt, quia alia eſt perfectio animalis quàm arboris, veluti illius vigor ſenſuum, huius vero fœcunditas fructuum: & itē alia perfectio domus quàm ſtatuæ, & ſic de alijs. Patet quoque quòd operationes ſenſus ſunt diuerſæ ſpecie ab operationibus mentis: ergo perfectiones earum, id eſt voluptates erūt

38 diuerſæ ſpecie. [Hoc autem ex eo quoque.] Secunda eſt ratio talis. Ea quæ ſunt propria, & accommodata operationibus differentibus ſpecie, ſunt & ipſa diuerſa ſpecie: ſed voluptates ſunt huiuſmodi: ergo voluptates ſunt diuerſæ ſpecie. Maior eſt nota, quia affectus proprij & ea quæ alicui competunt per ſe, differunt ſecundum differentiam & diuerſitatem ſubiectorum in quibus ſunt. Minor declaratur à Philoſopho, nam ea quæ augent operationes, ſunt propria & accommodata illis: ſed voluptates augent & conſeruant operationes, quia illi qui operantur cum voluptate magis diſcernunt ſingula circa quæ operātur, vt ij qui gaudent geometricis facile euadunt geometræ, & ſimiliter de alijs. Cum igitur voluptates augentes operationes ſint illis conformes, & propriæ, &

operationes diuerſæ ſint ſpecie, proculdubio & ipſæ voluptates erunt diuerſæ ſpecie. [PRAETEREA hocipſum 39
ex eo magis.] Tertia eſt ratio quæ ſumitur ex effectu contrario quo magis patet voluptates differre ſpecie: Ea quæ faciũt effectus contrarios & diuerſos ſpecie, ſunt & ipſa diuerſa ſpecie: ſed voluptates diuerſarum operationum ſunt huiuſmodi: ergo voluptates diuerſarum operationũ ſunt diuerſæ ſpecie. Maior eſt manifeſta. Nam albedo & nigredo quæ faciunt effectus contrarios & diuerſos, quia albedo diſgregat, nigredo congregat viſum, ſunt diuerſa ſpecie. Minor probatur à Philoſopho primò exemplis, quòd voluptates quæ proueniunt à diuerſis & alienis impediunt operationes quibus operationibus voluptates non ſunt propriæ. Si enim eſſent propriæ, augerent ipſas: ſed ſunt alienæ, ideo deuaſtant, & corrũpunt vel minuunt: vt voluptas fiſtularum deſtruit vel minuit voluptatem ſermonis, & econtrà. Sic etiam in alijs euenire videtur, cum circa duo ſimul quis operatur, voluptates tunc producunt effectus contrarios & diuerſos, quia vna conſeruat, alia corrumpit vel potius minuit: & hinc eſt quòd operatio iocundior excludit minus iocundã, & fit cum aliqua re vehementer delectamur, nihil aliud fermè agamus niſi quòd operamur circa illam. Probat item ratione eandem minorem hoc pacto, Si proprij dolores faciunt effectum eundem quem faciunt alienæ voluptates, & proprij dolores faciunt effectum contrarium proprijs voluptatibus, proculdubio & alienæ voluptates efficiunt etiam ipſæ effectum contrarium proprijs voluptatibus: quando enim potentia non eſt bene diſpoſita, & obiectum non eſt conueniens fit proprius dolor, vt qui ægre ferunt ſcribere vel computare impediuntur dolore & difficultate ne operentur. quare voluptas propria perficit, & auget operationem, dolor minuit & corrumpit: voluptas quoque aliena ſimile efficere videtur, veluti qui delectatur muſica negligit geometriã & geometricã voluptatẽ (vt ita loquar) ſibi alienã. Quarè proprij dolores, & alienæ voluptates idem bene faciunt: ſed non ſimiliter. quod adiunxit Philoſophus, quia aliena voluptas videtur minuere operationem, dolor vero impedire ne producatur, vel ipſam deſtruere. Ex ijs patet principalis concluſio, quòd voluptates operationum quæ ſunt diuerſæ ſpecie & ipſe quoque diſ-

40 ferunt ſpecie. [CVM autem operationes probitate.] Hæc eſt ſecūda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm declarauit voluptates differre ſpecie ex diuerſitate operationum: nunc idem oſtendit ex parte probitatis & improbitatis, duabus rationibus. Prima, ſicut ſe habēt inter ſe operationes, ita & voluptates: ſed operationes ita ſe habent inter ſe quòd differunt probitate & improbitate, & quædam ſunt fugiendæ, quædam expetendæ, quædam neutræ, ita & voluptates ſe habere videntur. Patet ratio, quia operationū, quædam honeſtæ & probæ, vt ſtudioſæ, & ipſa felicitas, quæ ſunt per ſe expetēdæ: quædā improbæ, vt vitioſæ, quæ ſunt per ſe fugiendæ: quædā neutræ, vt ſunt quædā operationes neceſſariæ. quales igitur erunt operationes, tales videbuntur voluptates: ſed operationes differētes probitate & improbitate vidētur differre ſpecie: ergo & voluptates quæ eas comitātur ſpecie erūt
41 diuerſæ. [ET enim cupiditates rerū quidem.] Secunda ratio, ſi cupiditates differunt ob diuerſitatē operationū vt aliæ ſint per ſe fugiendæ, aliæ expetendæ, aliæ neutræ: ſic etiam & multo magis differunt voluptates: at primū eſt, ergo & ſecundū. Conſequētia patet: nam de quo minus videtur ineſſe, & ineſt: ergo & de quo magis. Coniūctæ enim magis ſunt voluptates ipſis operationibus quàm cupiditates quæ partim tēpore videntur ſeparari ab operationibus, partim natura: voluptates vero ita ſunt cōnexæ vt controuerſia ſit vtrū ſit idē operatio & voluptas. Aſſumptio eſt de ſe manifeſta. Cupiditates enim rerum honeſtarū dicuntur honeſtæ, turpium vero turpes: ſed quia Philoſophus dixit vt dubitatio ſit vtrum operatio & voluptas ſit idem, ne exiſtimaretur quòd ſint penitus idē, remouet ſuſpicionem, dicendo quòd nō ſequitur, non ſeparantur, quia ſunt cōnexa: ergo non differunt. quia multa ſunt talia, veluti affectus proprij reſpectu ſubiectorū ſuorū, & tamen ſunt diuerſa. quare voluptas nō eſt mens, id eſt operatio mētis, nec ſenſus, id eſt operatio ſenſus. Differunt enim ratione. Notandum quòd tria affert hic Philoſophus, cupiditates, operationes, voluptates, & hunc ordinē habere videntur vt cupiditates antecedant operationes & tēpore & natura: tēpore, quia cupimus aliquid operari pluſquam illud operemur, & dicuntur turpes ſi turpiter cupimus, vel inhoneſtas producere operationes, & honeſtæ ſi honeſtas & probas. Natura quoq; procedunt,

cedunt,quia operatio videtur eſſe actus perfecti & conſtituti, cupiditas imperfecti:ſic igitur cupiditates operationes præcedunt.ſed operationes cũ voluptatibus ſunt ſimul tempore,& origine videntur præcedere,ſicut ſubiectum proprium:nam licet non ſeparentur,tamen ſubiectum ſecundũ eſſentiam ſuã eſt in primo modo dicẽdi per ſe,affectus vero in ſecũdo. Vult igitur Philoſophus quòd voluptas magis conueniat cum operatione quàm cupiditas, nõ tamen quòd ſit penitus idem: ſed differunt illa duo ratione,vt ſæpius dictum fuit:nam per operationem operamur,veluti per intellectionem intelligimus, per voluptatem delectamur. Intellectio igitur tendit ad obiectum vt intelligibile,voluptas vero ad idem vt delectabile & voluptarium.quare vt ad propoſitum redeamus, ſi cupiditates reſpectu operationum à quibus magis diſtant quàm voluptates dicuntur differre ſpecie,multo magis differẽt voluptates reſpectu earundem quæ ſunt eis annexæ. [AT vero viſus 42 differt à tactu puritate.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus oſtendit diuerſitatem voluptatum ex parte puritatis & impuritatis operationũ hoc modo, Sicut ſe habent inter ſe operationes, ſic & voluptates quæ ſequũtur eas: ſed operationes ita inter ſe habent vt aliæ ſint puræ,aliæ non puræ,& aliæ magis,aliæ minus:ſic ſe habebũt voluptates. Cõſequentia vel ſimilitudo illa antea eſt probata: aſſumptio declaratur, ſcilicet quòd operationum alia pura,alia non pura, & alia item purior quàm alia,veluti viſio eſt purior quàm auditio, & auditio (vt ita loquar) eſt purior quàm olfactio, & ſic ſucceſsiue:mẽtis præterea operatio eſt longè purior quàm ſenſitiua,quia à nobiliori prodit potentia. Præterea operatio videtur dici pura & non pura reſpectu conditionis materiæ,& magis aut minus pura ſecũdum quòd magis aut minus miſcetur cum materia, aut ſeparatur ab eadem vel conditionibus eius:vnde formæ illæ puriſsimæ dicuntur quæ ſunt ſeparatæ ab conditionibus materiæ. Verum cum duplices ſumantur operationes quibus percipimus, intellectiuæ ſcilicet & ſenſitiuæ,habent ordinem inter ſe. Primo ſenſitiuarum purior eſt ipſa viſio quàm cuiuſquam alterius ſenſus, & obiectũ habet minus materiale,& modum ſentiendi & immutationis magis ſpiritalem (vt ita loquar.) Secundo gradu perfectionis eſt auditus,deinde olfactus,& ſic ſequuntur alij ſucceſsiue:

quare inter ſe comparatæ ſenſitiuæ habent gradum puritatis, vt diximus: ſiu vero comparentur cum mentis operationibus, lõge ſunt inferiores: & quãuis de omni ſenſu hoc vniuerſaliter dicatur vt ſenſus ſit id quod ſuſceptiuum eſt forma rum ſenſibilium ſine materia, tamẽ ſpecies illæ non dicuntur liberatæ à conditionibus materiæ, id eſt hic & nunc & huiuſmodi conditionibus. Quare immutatio ſenſus fit per ſpecies ſenſibiles non liberatas à conditionibus materialibus, vt hic & nunc & ſimilibus: ſed immutatio mentis fit per ſpecies intelligibiles quæ ſunt liberatæ omnino à conditionibus materiæ, vt oſtendit Philoſophus in libro de Anima. Quare tales operationes videntur eſſe vehementer puræ, & longe puriores quàm ſenſus: habent tamen & ipſæ intellectiuæ gradũ inter ſe, quia ſpeculatiuæ ſunt puriores quàm actiuæ, & obiectum habent longe excellentius, & præcipue cum verſantur circa ſubſtantias ſeparatas, & ipſum maxime deũm, cuius ſpeculatiua puriſsima eſt omnium, & ex conſequenti voluptas quæ eam cõſequitur. Ex ijs patet quòd cum operationes ſenſitiuæ differãt puritate ab intellectiuis, quia intellectiuæ ſunt longe puriores, & item ſenſitiuæ inter ſe, & eodem pacto intellectiuæ inter ſe, per cõſequens voluptates quæ ſequũtur tales operationes differunt & diuerſæ erũt inter ſe ſicut & illæ.

43 [VIDETVR autẽ cuiq; animaliũ.] Hæc eſt quarta & vltima pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit voluptates inter ſe differre ſpecie ex diuerſitate ſubiectorũ, in quibus illæ ſuſcipiuntur, id eſt ſubiectorũ quæ ſumunt ipſas voluptates, & particulariter hoc oſtendit de ipſis hominibus. Probat autem in primis ratione, deinde inductione, quòd animaliũ differentiũ ſpecie, diuerſæ ſunt ſpecie voluptates, hoc pacto, Diuerſorũ ſpecie animalium diuerſæ ſunt operationes inter ſe, & cuiq; illorum propriæ: ſed voluptates ita ſe habent ſicut ſe habẽt operationes: ergo voluptates diuerſorũ animalium erunt diuerſæ inter ſe, & illis propriæ. alia eſt enim operatio vnius animalis quæ eſt ſibi propria, & alia alterius: ſic etiam & ipſa voluptas.

44 [ATQVE in ſingulis etiam intuenti.] Probat idem inductione, nam ſi velimus intueri ſingula animalia reperiemus aliã eſſe voluptatẽ leonis, aliam equi, aliam aſini, & ſic de alijs animalibus quorũ quodlibet habet ſuam propriã voluptatem, & diuerſam à voluptate alterius ſpecie anima-

animalis: & hoc etiã cõfirmat auctoritate Heracliti. Ex quibus cõcluditur quòd animaliũ differentiũ ſpecie diuerſæ ſunt ſpecie voluptates. videretur quoq; cõſentaneũ rationi vt eorundẽ ſpecie animaliũ eædẽ eſſent ſpecie voluptates, tamẽ in hominibus variatur regula. Notandũ quòd diuerſorũ animaliũ voluptates videntur eſſe diuerſæ: & vna ratio eſt, ꝙ vnũquodque animal videtur habere operationẽ propriam atque exinde propriam voluptatem. Alia ratio eſt, quòd animalia nõ delectantur eiſdem, ſed diuerſis afferentibus voluptatem: & vt illa efficiẽtia voluptatem ſunt diuerſa, ſic etiam ſunt voluptates prouenientes ab illis diuerſæ inter ſe, & cuique propriæ. & de ijs intelligendum, nõ de communibus quæ omnibus cõpetunt inquantum ſunt animalia. ſed probat Philoſophus ſuũ propoſitum de voluptatibus proprijs, & accommodatis cuique, quia ſufficit quòd illæ differant ſpecie, ſicut animalia.

[IN hominibus tamen non mediocriter.] Oſtendit Philo 45
ſophus nunc ex diuerſitate hominũ differre voluptates, quia
ſi in alijs animalibus conuenientibus ſunt quædã propriæ vo-
luptates, vt equis omnibus quædam voluptates accommoda-
tæ, ſimiliter leonibus, & alijs eodẽ pacto, tamen in hominibus
variantur. Nam alia alios delectant, & alia alios perturbant,
vt vitioſa moleſta ſunt probis, delectant improbos: ægrotis
ſimiliter & ſanis alia ſunt iocunda, & vnuſquiſque videtur de
lectari eo quod eſt ſibi amabile, atque vt in primo inquit Phi
loſophus, id eſt hominum cuique voluptati cuius amator dici
tur quiſque: vt equus equorum amatori, & amatori iuſtorum
iuſta, & omnino virtutum amatori ea quæ per virtutẽ efficiũ-
tur. [IN vniuerſis autem talibus.] Oſtendit hac in parte Phi 46
loſophus quòd inter omnes voluptates humanas ea eſt optima quę eſt ſtudioſi hominis hoc pacto, Eius hominis voluptas qui eſt mẽſura omniũ operationũ & voluptatũ humanarum eſt potiſsima & vera voluptas; ſed ſtudioſus homo, & virtus ipſa ſunt mẽſura operationũ & voluptatũ humanarum: ergo eius voluptas eſt ſumma & potiſsima inter humanas voluptates. Patet ratio, quia in vnoquoq; genere id quod eſt menſura, eſt optimũ & præſtabiliſsimũ in illo genere. Sed antea ſæpius probatum eſt ſtudioſum & virtutem eſſe menſurã, & regulam operationũ humanarũ, ita vt reſpicientes ad illã recte dicimus & dijudicamus hũc actũ bonum eſſe vel malũ. hæc cũ

ita ſint, dicit Philoſophus quòd non eſt mirandum ſi ea quæ ſunt moleſta ſtudioſo, alijs non ſtudioſis videantur iocunda. multæ enim ſunt corruptelæ in hominibus quibus fit vt habentibus guſtum corruptum ea interdum placeant quæ non ſunt bona: ſicut ægrotantibus quædā dulcia quæ ſunt amara, vel amara quæ ſunt dulcia. Regula autem à ſtudioſo & ſano ſumenda eſt, quia talis eſt res vel bona vel praua ſicut ei videtur qui habet iudicium ſanum. & ex ijs concluditur quòd voluptates quædam ſunt veræ & propriæ, quædam ſecundum quid, & non propriæ, ſed apparentes: & ex conſequenti apparet quòd ſunt diuerſæ ſpecie.
47 [EARVM vero quæ probæ videntur eſſe.] Oſtendit hac in parte Philoſophus quæ voluptas ſit præſtabiliſsima inter voluptates probas quæ cōpetūt homini ſtudioſo, nam cū variæ ſint, & à varijs potētijs ac obiectis proueniant, habent gradus inter ſe. & dicit quòd hoc percipere poſſumus ex operationibus: qualis enim operatio erit, talis erit voluptas: ſed operationes habēt gradus, & earum alia eſt præſtātior alia, ſic etiam voluptates eundē ſequētur ordinē. quòd ſi vna erit operatio præſtātiſsima omnium, voluptas quoque quæ eam comitatur erit potiſsima: ſin plures, ita etiam voluptates erunt plures. Dantur enim gradus, vt diximus. & poſt habeamus turpes voluptates quæ nō ſunt appellandæ voluptates, & loquamur de ſtudioſis, & probis, de quibus videtur loqui Philoſophus. Hæ igitur cum habeāt gradus ſecundū operationes, vt dictū eſt, accedendum eſt ad vltimam & perfectiſsimam omniū, ſiue ſit vna, ſiue duplex, id eſt actiua, & ſpeculatiua. & ideo dicit, ſiue ſit vna ſiue plures, quia iſtæ duæ obtinent ſummū locum in genere ſuo, tamen ſi conferatur genus cum genere, & ipſæ inter ſe, proculdubio ſpeculatiua longe anteponitur actiuæ, Philoſophi ſententia. Voluptates quoq; ſequentes huiuſmodi operationem eandem rationem inter ſe habebunt, vt qualis ſit ratio inter operationē & operationem, talis ſit inter voluptatem & voluptatem. Primo enim prima erit ea quæ conſequitur ſpeculatiuā operationem, prima quoq; in genere ſuo ea erit quæ ſequitur actiuam operationē, reliquæ autem ſecundariò, vt dicit Philoſophus. Notandum quòd ſi aliquis quæreret, quænam cauſa ſit cur alia animalia quæ ſunt eiuſdem ſpeciei, & vnaquæq; in ſpecie ſua, habeant proprias voluptates, in hominibus

minibus autem non mediocriter varientur, vt dixit Philoſophus. Dicendũ quòd alia animalia feruntur inſtinctu naturæ ad ſuas voluptates, homo vero ratione & electione agit ſuas operationes. & ideo habet multas varietates, quia alij habent iudicium corruptum, alij bonum: & ideo diuerſas producũt operationes, & diuerſas & varias habent voluptates & perſequuntur, cætera vero animalia agũtur, & non propriè agũt. Homo autem eſt liberi arbitrij, & habet rationem & voluntatem, & ſequendo diuerſa voluptaria (nam alia alios delectant) diuerſas ideo perſequitur voluptates.

De felicitate. CAPVT VI.

DIctis autem ijs quæ ad ipſas uirtutes ac ami= 48
citias uoluptatesq́; pertinent: de felicitate
figura dicere reſtat. quippe cum finem hu=
manarũ rerum ipſam eſſe ponamus. Si igi=
tur ea quæ prius dicta ſunt repetierimus, orationem ſanè
fecerimus breuiorem. Diximus itaque felicitatem habi= 49
tum non eſſe. ineſſet enim dormienti per uitam, plantarum
uita uiuenti, & in calamitatibus maximis cõſtituto. Quòd 50
ſi hæc non placent: ſed ponẽdum eſt potius ipſam opera=
tionem eſſe quandam, ut prius eſt dictum, & operationũ
aliæ ſunt neceſſariæ & ob alia, aliæ per ſeipſas ſunt ex=
petibiles: perſpicuum eſt felicitatem earum aliquam ope=
rationem eſſe, quæ ſunt per ſe & non ob aliud expeten=
dæ. Felicitas enim nullius indiget rei: ſed eſt ex ſeſe ſuffi=
ciens. Operationes autẽ eæ per ſe ſunt expetibiles, à qui=
bus nihil præter operationem quæritur. Tales uero ui= 51
dentur eſſe actus ij qui à uirtute proficiſcuntur. Honeſta
nanque ſtudioſaq́; agere, ex ijs eſt quæ per ſe expetun=
tur. Et item ludorum ij qui ſunt iucundi. non enim ob alia
ipſos expetunt. damna nanque potius ex ipſis quàm com=
moda ſuſcipiunt, & corpus & patrimoniũ negligentes.
Confugiunt autem ad talia oblectamenta & plerique eo=

rum qui beati eſſe dicuntur. Quapropter apud tyrannos
in pretio habentur ij qui in talibus oblectamentis ſunt de=
xtri. in ijs enim ſeipſos præbent iucundos, quæ illi affe=
ctant. indigent autem talibus. Videntur igitur hæc ad fe=
licitatem pertinere: propterea quòd hiſce uacant homines
52 *ij qui ſunt in poteſtatibus cōſtituti. At nullum fortaſſe ſi=*
gnum tales ſunt homines. nam nec uirtus in poteſtatibus,
nec intellectus conſiſtit, à quibus operationes ſtudioſæ
proficiſcuntur. Nec ſi illi cum ſynceram liberalemq; uo=
luptatem non deguſtarint, ad corporis confugiunt uolu=
ptates, propterea putandū eſt has magis expetibiles eſſe.
Et pueri enim quæ apud ſeipſos in pretio ſunt, præſtabi=
liſſima eſſe putant. Conſentaneū igitur eſt rationi, ut pue=
ris & uiris diuerſa pretioſa eſſe uidentur, ſic & prauis
53 *& ſtudioſis uideri. Vt igitur ſæpe dictum eſt, & pretio=*
ſa & iucunda ſunt ea, quæ ſtudioſo uiro talia ſunt. Vni=
cuiq; autem ea eſt operatio maxime expetibilis quæ ab ha
bitu proprio prodit: & ſtudioſo igitur ea quæ profici=
ſcitur à uirtute. Felicitas ergo non in ludo ioco'ue conſi=
54 *ſtit. Etenim abſurdum foret humanum finem iocum eſſe:*
& negotia multa moleſtias'ue per totam uitam cauſa io=
candi ſuſcipere. Cuncta enim ferè præter felicitatem alte
rius expetimus gratia. hæc enim eſt finis. Studere autem
& laborare gratia ioci, ſtultum profecto nimiſq; puerile
55 *habetur & eſt. Iocari uero ut ſtudeas, ſecundum ſenten=*
tiam Anacharſidis recte ſeſe habet. Iocus enim requieti
ſimilis eſt. atq; cum continuè nequeant homines laborare,
56 *indigent requiete. Nō eſt igitur ipſa requies finis. fit enim*
gratia operationis. At uero uita felix in uirtute conſiſtit.
Hæc autem uita cum ſtudio eſt, & in ſerijs. ſed nō in ioco
conſiſtit. Atque ea quæ ſtudioſa ſunt ſeria'ue, præſtabi=
liora

liora ridiculis & ijs quæ ioco fiunt. Et operationē ſem- 57
per melioris & partis & hominis, ſtudioſam magis di-
cimus eſſe. melioris uero præſtabilior eſt, & ad felicita-
tem iam magis attinens. Frui præterea quiuis & manci- 58
pium uoluptatibus corporis, nō minus quàm optimus ho-
mo poteſt. at felicitatē nemo mancipio tribuet, niſi & ui-
tam tribuerit ſtudioſam. Felicitas enim non in talibus con
ſiſtit modis uiuendi, ſed in operationibus quæ à uirtute
proficiſcuntur, ut prius etiam diximus.

COMMENT.

DICTIS autem ijs quæ ad ipſas virtutes ac amicitias.] 48
Hic eſt ſecundus tractatus huius libri, in quo Philoſophus docet de felicitate quæ humanarū rerum eſt vltimus finis, & hoc cōgrue: quia finis eſt id quod primum in intentione proponitur, & ſecundū hoc videtur cauſa eſſe, & eſt omnium eorum quæ inueniuntur propter ipſum conſequendum. idem etiam eſt vltimum cum iam per inuenta cauſetur, & ſecundum hoc videtur habere rationē effectus: vnde virtutes & operationes præcedētes ſtudioſę, cauſa effectiua ſunt felicitatis, felicitas autem eſt cauſa finalis earū: veluti motio eſt cauſa effectiua ſanitatis, & ſanitas cauſa motus, cauſa, inquā, finalis, cauſæ enim ſibi ſunt inuicem cauſæ in diuerſo genere, vt inquiunt: ſed finalis principaliſsima dicitur omnium aliarum, & cauſa cauſarū, vt oſtendit Philoſophus in libro Phyſicorum. Felicitas ergo cum ſit cauſa finalis reſpectu virtutū & operationū ſtudioſarum præcedentium ipſas virtutes, iure erit principalior cauſa quàm illa quę ordinātur ad ipſam. Cū igitur felicitas ſit primum in intentione, ideo prima à Philoſopho propoſita eſt, deinde declarata ſunt media quæ ad ipſam pertinebant, & tria principaliter quæ fuerunt cognitu neceſſaria, id eſt virtutes, tū amicitiæ, tum voluptates, quorū omniū exactiſsimam doctrinā tradidit nobis Philoſophus, vt per ea quæ ad felicitatem ducunt, & reſolutionem ſuæ diffinitionis, paulatim innoteſceret nobis ipſa felicitas. merito igitur ea in primo libro propoſita ſicut eſt primū in intētione, deinde ijs omnibus petractatis quæ ſunt media quæ ad illā

ducunt,

ducunt,& in media doctrina collocatis:nunc tandē eam exequitur vltimo loco,quia eſt vltimum in executione. quare vt eſt primum,in intentione quoq; proponitur nobis:vt eſt vltimum,in executione.Vltimo etiā loco Philoſophus eam exequitur declarando ipſam ſecundum ſpecies ſuas,& præſertim ſpeculatiuam, de qua antea Philoſophus parum tetigerat,ſed in hunc locum potius diſtulerat.Itaque ipſam felicitatem diuidit in actiuam & ſpeculatiuam,& comparat eas inter ſe,oſtendens alteram eſſe altera præſtantiorē:ſed quia vtriq; felicitati voluptates annectuntur,& à quibuſdam credebantur eſſe vltimi fines,ideo præmiſit doctrinam de voluptate multa tradendo nobis cognitu neceſſaria,vt vidimus.Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula.In primo tractat de felicitate in communi & in genere.In ſecundo de felicitate ſpeculatiua.In tertio de felicitate actiua,& comparat ambas inter ſe.In quarto de ferēdis legibus,vt oſtendat oportere nos hæc non ſolum cognoſcere: ſed etiam deducere in actum.& illud vltimum capitulum videtur eſſe quaſi quidam nexus libri ciuilium.Primum capitulum diuiditur in quatuor partes,quæ ſuis locis patebunt.In prima itaque Philoſophus proponendo ſuam intentionem dicit quòd pertractatis ijs quæ pertinent ad virtutes & amicitias,& voluptates,relinquitur vt ſummatim de felicitate loquamur:quæ cum ſit finis primo propoſitus,& multa ſint tractata à nobis quæ ad eam inueniendam & conſequēdam pertinent,conſentaneum eſt rationi,nunc quoq; vltimo loco de ea concludamus ſummatim quæ ſunt cognitu neceſſaria,breuiter repetēdo quædam antea dicta,vt facilior & euidentior fiat explicatio eius.

49 [DIXIMVS itaq; felicitatem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus repetēdo iam antea dicta in primo libro,oſtēdit & probat duabus rationibus felicitatē non eſſe habitū.Prima ratio,Si felicitas eſſet habitus, tūc felicitas ineſſe poſſet dormienti per totam vitā vel agenti inſtar plantæ.conſequens eſt abſurdum,ergo & antecedens.nam conſiſteret in homine viuenti infima potentia quæ eſt in nobis & inſtar plantarū,non quòd plantæ dormiant. nulli enim competit ſomnus niſi ſit ſenſitiuum:ſed quia in nobis dormientibus vegetatiua potentia præcipue operatur. Secunda ratio, Item ſi felicitas eſſet habitus,tunc eſſe poſſet in homine ma-

ximis

ximis in ærumnis & calamitatibus conſtituto.conſequens eſt abſurdũ, ſententia huius Philoſophi:ergo & antecedens.Nã impeditus & onuſtus calamitatibus non videtur poſſe commode operari.Notandũ quòd anima triplex dicitur,aut vegetatiua quæ eſt in plantis, aut ſenſitiua quæ eſt in brutis,aut intellectiua quæ eſt in hominibus,& omitto nunc ſecundum locum motiuam:anima autem hominis habet potẽtiam vegetandi & ſentiendi,quæ potentiæ ſunt in illo. Item vlterius habet potentiam rationalem. Nam vbicunq; eſt perfectior, ibi ſunt etiam imperfectiores potentiæ, non econtra:veluti de triangulo & quadrangulo dicit Philoſophus in libro de Anima.Homo igitur cum habeat principium vegetandi & ſentiendi & intelligendi,prima & ſecũda potentia nunc operatur nunc nõ operatur. vegetatiua ſemper operatur & aſsidue:ceſſante enim illa ſequitur mors,vt ait Philoſophus.Verum ab homine dormiente poſthabentur ferè operationes ſecundum illas vires vtraſque, id eſt intellectiuam & ſenſitiuam.dicitur enim ſomnus ligatio ſenſuum.quare ſenſitiuæ vel intellectiuæ operationes,aut non ſunt in dormiente,aut ſunt imperfecto & confuſo quodam modo,vt in ſomnijs,& huiuſmodi: ſicut dixit Philoſophus felicem à miſero nõ differre in ſomno,niſi quòd bonis meliora ſomnia fiunt quàm prauis,verũ ipſa vegetatiua & nutritiua vis operatur in dormiente,& tali vita & operatione tunc dicitur viuere.& ideo dixit Philoſophus viuẽti plantarum vita, & in primo quoq;, huius igitur virtus communis quædam,& nõ humana videtur. Nã hæc animæ potentia in ſomnijs videtur maxime operari,quare dormiens tunc dormit vt animal,& viuit vt planta,quia tali operatione maxime operatur:alijs vero aut non operatur,aut imperfecte & in confuſo,vt diximus.Notandũ quòd in maximis calamitatibus conſtitutus nõ dicitur felix, ſententia huius Philoſophi,quia indigere videtur inſtrumentis ad operãdum quibus caret ſi ſit in magnis ærumnis.Præterea impeditur calamitatibus ne poſsit commode operari: ſed præſertim hoc eſſe videtur in vita ciuili vbi felix operatur ad alium:ſed in felicitate cõtemplatiua,aut ea actiua qua quis eſt felix ad ſeipſum bona interna ſatisfacere videntur, quia tales paucis indigent externorum bonorum. [QVOD 50
ſi iſta non placent:ſed ad operationem.] Hæc eſt tertia pars huius

huius capituli, in qua Philoſophus videtur afferre duas cõcluſiones. Prima, quòd felicitas eſt operatio, probatur, Felicitas aut eſt habitus, aut operatio: non eſt habitus, vt probatũ fuit: ergo relinquitur vt ſit operatio. Secunda, cũ felicitas ſit operatio, aut neceſſaria quæ expetitur propter aliud, aut per ſe expetibilis: ſed nõ eſt ob aliud cũ ſit vltimus finis in rebus agé-
51 dis: ergo felicitas eſt operatio per ſe expetibilis. [TALES vero vidétur eſſe actus ij.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit ꝙ felicitas eſt operatio per ſe expetibilis à virtute proficiſcẽs, & procedit artificioſe hoc pacto, Felicitas cũ ſit operatio, & operatio per ſe expetibilis, vt probatum eſt, tunc aut eſt operatio per ſe expetibilis proficiſcẽs à virtute, aut ludo vel ioco: ſed non eſt operatio ſecundum ludum vel iocum, ergo ſecundum virtutem. Et primo declarat Philoſophus coniunctum valere ex ſufficienti diuiſione. Nam cum felicitas ſit operatio per ſe expetibilis, aut erit à virtute aut ioco. Nam homines expetunt per ſe operationẽ ſtudioſam, & hoc videtur eſſe manifeſtum & notum. Præterea operatio quæ conſiſtit in ludo vel ioco, vulgi opinione non videtur expeti ob aliquid aliud, & oſtendere videtur hoc ex quodam ſigno, quia homines ſubeunt incommoda & detrimenta, & in corpore & in patrimonio vt vacent exercitationi ludi & ioci. Inſuper tyranni exiſtimantur eſſe beati, quia poſſunt vacare huiuſmodi ludis & iocis, & periti in iſtis rebus apud illos habentur in pretio: quare operatio per ſe expetibilis, aut eſt ſtudioſa ſapientum ſententia, aut exercitatio ludorum opinione vulgi: ergo aut illa aut hæc. & ſic ex ſufficienti diuiſione probatur illa conſequentia: & poſthaberétur hic expoſitores nonnulli, qui alio ordine introdu-
52 cunt hunc textum. [AT nullum fortaſſe ſignum huiuſce.] Probat & declarat nunc aſſumptionem illius argumentationis, nam dicebatur quòd operatio per ſe expetibilis, aut à virtute, aut ludo & ioco erit felicitas, & aſſumptio erat quòd non eſt operatio à ludo, ex quo relinquitur quòd ſit operatio à virtute: quòd autem non ſit operatio ſecundum ludum vel iocum, quòd erat aſſumptio, probat Philoſophus, & affert primo duas concluſiones. Prima, quòd licet principes qui exiſtimantur eſſe beati à vulgo dent operam huiuſmodi ludis & iocis & viuendi modis, tamen hoc non

eſt

eſt ſignum quòd felicitas ſit in huiuſmodi rebus & ludis. Nam homines in quibus non eſt virtus moris, nec intellectiuæ & mẽtis virtutes, non ſunt ſignum quòd felicitas ſit in ludo: ſed principes vt plurimum, & ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti plerunq; ſunt tales, vt neque moris virtutes habeant nec mentis: ergo principes & ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti non ſunt ſignum vt felicitas conſiſtat in ludis, & huiuſmodi delectationibus, quibus illi vt plurimum vacant. Secũda concluſio, Hi homines qui nunquam guſtarũt puram voluptatẽ & libero homine dignam, non ſunt ſignum vt voluptas ludi ac ioci ſit per ſe expetibilis: ſed principes & ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti vt plurimum ſunt huiuſmodi: ergo non ſunt ſignum quòd voluptas proueniens ex ludis & corporis oblectamentis, ſit per ſe expetibilis. Patet ratio, quia voluptatum aliæ puræ & ſynceræ, aliæ mixtæ & impuræ, principes vero plerunq; & ipſi tyranni cum non habent veras voluptates confugiunt ad impuras & corporeas, & ſæpe inſtar Sardanapali vitã agunt. hæc enim amicos, vt in octauo inquit Philoſophus, quærere videntur cum virtute iocundos, nec vtiles ad honeſta. quî igitur fieri poteſt vt ij ex ſua voluptate nõ pura ſint ſignum veræ voluptatis? Nam & pueri ſuam habent voluptatem quæ optima eis videtur, & tamen non eſt ſequenda, ſed leuis cum ſit & puerilis poſthabenda: ſic etiam voluptas, & vita eorum qui ſunt in poteſtatibus cõſtituti, ſi ſit dedita corporeis voluptatibus & huiuſmodi ludis, tamen non ſequitur propter hoc vt felicitas & voluptas per ſe expetenda conſiſtat in ludis & huiuſmodi talibus. voluptates enim & res pretioſæ aliæ alijs videntur, vt ſæpius diximus: ſed regula vera non eſt à pueris, nec à prauis, ſed à viro ſtudioſo ſumenda, vt oſtẽdet nunc inferius. [VT igitur ſæpe dictum eſt.] Oſtendit idem Philoſophus, ſcilicet felicitatẽ non conſiſtere in ludo & ioco, vt ſuprà etiam declarauit: ſed ibi refellendo opinionem & iudicium ac ſignũ illud imperitæ multitudinis, hic idipſum probat ſex rationibus, quarũ prima eſt talis, In illa operatione quæ nõ videtur optima nec per ſe expetibilis viro ſtudioſo nõ cõſiſtit felicitas: ſed operatio proueniẽs ex ludo & ioco eſt huiuſmodi: ergo in tali operatione non conſiſtit felicitas. Dictũ eſt enim ſæpius virũ ſtudioſum atq; ipſam omnino virtutem eſſe regulam & menſuram agibilium, 53

bilium,& quæ ei probantur eſſe probanda,quæ ab eo reijciuntur eſſe repellenda: ſed operatio ludi & ioci non probatur,quia ei non proficiſcitur à ſuo habitu,ſed ſtudioſa tantum atque honeſta. [ETENIM abſurdum.] Secunda ratio,
54 Si felicitas conſiſteret in ludis & iocis, omnia ageremus ob talia.conſequens abſurdum, ergo & antecedens. eſſet enim nimium abſurdum laborare, vigilare, & omne ſuũ ſtudium
55 conferre in rem tam puerilem tamq; abiectam. [IOCARI tamen vt ſtudẽs.] Tertia ratio,Iocus & ludus fit alterius gratia:ſed felicitas non fit alterius gratia:ergo felicitas non conſiſtit in ludo.Hanc rationem probat Philoſophus authoritate Anacharſidis Scythæ, qui dicere ſolebat,honeſte iocari experi debere vt poſtea ſtudeas, & opereris. Ceſſatio enim videtur eſſe propter operationẽ,& ita eſſe debet quaſi ceſſare & recreari debeamus vt melius deinde operemur: ipſumque genus iocandi,vt ait Cicero,non profuſum nec immodeſtum,ſed ingenuum & facetum eſſe debet. Anacharſis fuit philoſophus Scytha,& Athenis floruit tẽpeſtate credo Solonis,cuius nomen celebratur à multis. huius & Cicero in Tuſculanis meminit, An Scythes Anacharſis potuit pro nihilo pecuniam ducere,noſtrates Philoſophi facere non potuerunt? Epiſtola quoq; eius fertur ijs verbis, Anacharſis Hannoni ſalutem. Mihi amictui eſt Scythicũ tegmen,calciamentum ſolorũ callium,cubile terra,pulpamẽtum fames:lacte,caſeo,carne veſcor. Quare vt ad quietum me licet venias.Munera autem iſta quibus es delectatus ciuibus tuis dona &c.

56 [AT vero vita felix.] Quarta ratio,Iocus & ludus eſt longe inferior rebus ſerijs:ſed felicitas non eſt inferior illis:ergo felicitas non cõſiſtit in ioco,atque ludo. Patet ratio, quia felicitas eſt præſtabiliſsima rerum agendarum quæ ſeriò fiãt, & ſeria ſunt præſtabiliora ipſis ridiculis & iocis.Neq; enim, vt Cicero inquit, ita generati à natura ſumus vt ad ludum iocumque facti eſſe videamur, ſed ad ſeueritatem potius, & ad
57 quædã ſtudia grauiora atque maiora. [ET operationem melioris.] Quinta ratio. Felicitas eſt operatio optimi hominis & partis, id eſt potentiæ animæ melioris:ſed ludus & iocus non eſt huiuſmodi, vt manifeſte patet: ergo in ludo & ioco non conſiſtit felicitas. Partem autem,id eſt potentiam animæ meliorem appellat ipſam rationalem,in qua conſiſtit felicitas.

felicitas. [FRVI præterea quiuis.] Sexta ratio, In eo quo frui 58
indifferẽter quiuis pro arbitrio poteſt, tã nõ ſtudioſus quàm
ſtudioſus, & nõ minus mãcipiũ quàm vir bonus, in eo, inquã,
tali nõ conſiſtit felicitas: ſed ludus & iocus, & omnino corpo
rea ipſa voluptas eſt huiuſmodi vt quiuis facile & ipſum quo-
que mancipiũ frui poſsit: ergo in his talibus nõ conſiſtit feli-
citas. & notãdus eſt diligẽter ordo Philoſophi quo vſus eſt in
hoc toto proceſſu. Primo enim oſtẽdit felicitatẽ non eſſe ha-
bitum, deinde quòd eſt operatio. Tertio, quòd eſt operatio
per ſe expetibilis. Quarto, quòd eſt operatio per ſe expetibi
lis ſtudioſa, & ſecundũ virtutẽ. & hoc quarto loco poſitũ de-
clarauit hoc modo, cũ felicitas ſit operatio per ſe expetibilis,
aut eſt à ludo, vt imperitę videtur multitudini: aut à virtute, vt
prudẽtibus & ſtudioſis videtur: ſed nõ eſt à ludo, ergo relin-
quitur vt ſit à virtute. quòd autẽ nõ eſſet à ludo vel ioco pro-
bauit ex rationibus, vt vidimus. ex quibus patet felicitatẽ eſſe
operationẽ per ſe expetibilẽ ſecundũ virtutẽ, vt dictum eſt.

De felicitate contemplatiua. CAPVT VII.

QVòd ſi felicitas operatio eſt per uirtutẽ: con 59
ſentaneũ eſt rationi, per eã eſſe quæ eſt præ
ſtabiliſsima. Hæc autem eius fuerit quod eſt
optimũ. Siue igitur mens ſit hoc, ſiue aliquid
aliud, quod quidẽ natura dominari uidetur ac imperare,
& animaduerſionem habere de honeſtis diuinisq; rebus,
aut quia diuinũ & ipſum eſt, aut quòd eorum quæ ſunt in
nobis eſt diuiniſsimũ, huius operatio per uirtutẽ propriã
ipſa felicitas fuerit beatitudoq; perfecta. Dictũ eſt autem
ipſam eſſe contemplatiuã. Atq; conſentaneũ hoc & antea 60
dictis, & ueritati uidebitur eſſe. hæc enim operatio præ-
ſtabiliſsima eſt: quippe cũ & mens ſit eorũ quæ in nobis
inſunt, præſtantiſsimũ: & ea circa quæ mens uerſatur co
gnoſcibiliũ præſtabiliſsima ſint. Eſt præterea cõtinua ma 61
xime. nã contẽplari magis continuè, quàm agere quoduis
poſſumus. Arbitramur præterea felicitati uoluptatẽ ad- 62

mixtā eſſe oportere.iucundiſſima autē operationū uirtu=
tum,eſt ea haud dubiè quæ per ſapientiā prodit.Itaq; phi
loſophia mirabiles tum puritate tum firmitate uoluptates
habet.atq; conſentaneū eſt rationi,ſciētibus quàm quærē=
63 *tibus oblectamētū ipſum iucūdius eſſe.Ipſa quoq; ſufficiē*
tibus maxime fuerit in contēplatione.nā & ſapiēs,& iu=
ſtus,& cæteri rebus ijs indigent, quæ neceſſariæ ſunt ad
uitā.Sed ſi ſatis his talia adſunt:iuſtus quidē eorum indi=
get, ad quos & cū quibus egerit iuſte.& tēperans itē ac
fortis,& ſinguli cæterorū.At ſapiens ſi ſolus etiā ſit,con
tēplari poteſt:& quo ſapiētior eſt, eo magis poteſt.me=
lius autē fortaſſe ſi habeat adiutores.attamen ſufficiētiſſi=
64 *mus eſt ipſe.Præterea propter ſeipſam amari ſola uide-*
tur.nihil enim ab ipſa fit præter hoc,contēplatū,inquā,
65 *eſſe.At cū agimus præter ipſam actionē:aut plus aliquid*
aut minus aſſequimur.Videtur etiam in otio felicitas ipſa
66 *cōſiſtere.Negotia nāq; ſuſcipimus,ut otiū habeamus:&*
bellum gerimus, ut in pace degamus.Operationes igitur
actiuarū uirtutū,ciuilibus aut bellicis in rebus uerſantur.
actiones autē quæ in his fiunt,negotioſæ ſunt,atq; bellicæ
quidē omnino.Nemo nāq; bellū expetit gerere, gerendi
gratia belli:neq; bellū ob bellū parat.uidebitur enim cru
delis quidā atq; ſanguinolētus penitus eſſe, ſi faciet ami=
cos hoſtes,ut pugnæ cædeſq; fiāt.At & ipſius ciuilis ne=
gotioſa eſt,& præter ipſam adminiſtrationem poteſtates
cōparātur atq; honores,aut felicitatē ſibijpſi & ciuibus.
quæ quidē diuerſa eſt à ciuili quā quærimus ut diuerſam.
67 *Si igitur ciuiles quidē & bellicæ actiones,cæteris actibus*
qui à uirtutibus proficiſcūtur,pulchritudine magnitudi=
68 *neq; præcellūt:hæ uero negotioſæ ſunt,atq; aliquē finem*
affectant,& non propter ſeipſas ſunt expetibiles.mentis
autem

autem operatio, & ſtudio antecellit cum contẽplatiua ſit,
& præter ſeipſam nullũ affectare penitus finẽ, habereq́;
uoluptatẽ propriã quæ quidẽ operationẽ ipſam exauget.
ſufficiẽtia inſuper, otium, defatigationis uacuitas ut huma
na, & quæcũq; alia uiro tribuuntur beato, per hãc ope=
rationẽ illi ineſſe uidentur: perfecta felicitas hominis fue=
rit hæc profecto, ſumpta lõgitudine uitæ perfecta. Nihil 69
enim felicitatis eſt imperfectũ. Tal*is autẽ uita ſuperat ho=*
minis naturã. Non *enim hocipſo quo homo eſt, ita uiuet:*
ſed quo eſt quid in ipſo diuinum. Q*uantum igitur hoc ab*
ipſo cõpoſito differt, tantũ & huius operatio diſtat ab ea
quæ à uirtute alia proficiſcitur. Q*uòd ſi mens diuinũ ad*
ipſum hominẽ eſt, & uita quæ ab hac manat diuina eſt re
ſpectu ipſius uitæ humanæ. Oportet *autẽ non quẽadmodũ* 70
monent quidã humana nos ſapere, cũ ſimus homines: aut
mortalia, cum ſimus mortales: ſed quoad fieri poteſt im=
mortales noſipſos facere, cunctaq́; efficere, ut ea uita uiua
mus quæ ab eo manat, quod eſt eorũ quæ in nobis inſunt
præſtabiliſſimũ. Nam *tametſi parum eſt mole, ui tamẽ &*
pretio multum omnibus antecellit. Videbitur *autem &*
unuſquiſq; hoc eſſe: ſiquidem præcipuum eſt & melius.
A*bſurdum igitur eſſet, ſi non ſuam ſed alicuius alterius*
expeteret uitam. Id *inſuper quod dictum eſt antea, nunc*
etiã accõmodabitur. Q*uod eſt enim natura unicuiq; pro=*
priũ, id optimũ unicuiq; & iucundiſſimũ eſt. Et *homini*
igitur ea uita quæ ab ipſa proficiſcitur mente. ſiquidẽ ma
xime hoc eſt homo, hæc ergo eſt & feliciſſima uita.

COMMENT.

QVOD ſi felicitas operatio eſt profluẽs.] Hoc eſt ſecun- 59
dũ capitulũ huius tractatus, in quo poſteaquàm decla
rauit in cõmuni felicitatẽ eſſe operationẽ per ſe ex-

petibilem ſecundũ virtutẽ, nũc conſiderat de felicitate ſpeculatiua, quæ ſumma eſt inter humana bona, huius Philoſophi ſententia: cuius definitio cõpleta eſſe videbitur, ſi ei addatur à particula, vt ſit operatio ſecundũ virtutẽ optimã quæ ſit optimi & præſtabiliſsimi omniũ quæ ſunt in homine. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in quatuor partes quæ declarabuntur. dicit autẽ in prima quaſi narrãdo, quia nõ videtur indigere probatione, dicit, inquã, quòd ſi felicitas eſt operatio ſecundũ virtutem, conſentaneũ eſt vt ſit per virtutẽ optimam: ſed talis virtus erit optimæ & præſtabiliſsimæ potentiæ, & eius operatio quoq;. Nã præſtãtiſsimæ potentiæ præſtãtiſsimus tribuẽdus eſt habitus & operatio: ſiue igitur ea pars, id eſt potentia, ſit mens, & intellectus, ſiue aliquid aliud quod eſt in nobis principaliſsimũ ac ſimile rebus diuinis, quod ſecundũ ordinẽ naturæ dominatur potẽtijs noſtris irrationalibus, vt in lib. Politicorũ oſtendit Philoſophus, huius optimi ſecundũ virtutem propriam operatio erit ipſa felicitas humana. & hãc oſtẽdet poſtea eſſe operationẽ ſpeculatiuã & contẽplatiuã, ſecũdum ſapientiã quæ tribuitur menti ſpeculatiuæ, vt in ſexto declarauit. Notandũ quòd potẽtia rationalis, & omnino ipſe intellectus videtur habere tres cõditiones nobilitatas inter alias. Vna, quia ſecundũ naturam imperat potẽtijs inferioribus & ignobilioribus, vt iraſcibili, cõcupiſcibili, & huiuſmodi. Secũda cõditio eſt in percipiẽdo: percipiũt etiã aliæ potentiæ animæ, vt ſenſitiuæ, non tamẽ vt ipſa mens quæ percipit vniuerſalia, ſpecies intelligibiles ſeparatas ab omnibus cõditionibus materiæ. Itẽ verſatur circa obiecta nobiliſsima omniũ ad ea percipiẽda quoad fieri poteſt. Tertia cõditio eſt, quia ſententia huius Philoſophi, vt quidã aiunt, cum mens nõ ſit extẽſa extẽſione ſubiecti, & eius operatio nõ ſit in inſtrumẽto corporeo propter cõuenientiã quam videtur habere cũ ijs quæ ſunt ſubſtãtiarum ſeparatarũ, dicitur diuiniſsimũ à Philoſopho inter omnia quæ ſunt in nobis: ſed vtrũ volũtas an intellectus ſit principaliſsima potentiarũ quæ ſunt in nobis, omittatur in præſentiarũ. Noſtra autẽ fides vult quòd anima noſtra ſit indiuiſibilis, & nõ extẽdatur extẽſione ſubiecti: ſed tota ſit in toto, & tota in qualibet parte, & ꝙ habeat plures potẽtias; ſed præſtãtiſsima earũ proculdubio eſt rationalis. ſed vtrũ ſit volũtas an intellectus, quia apud noſtros magna diſputatio

ſputatio

ſputatio fit, omittatur, vt diximus nūc, & ad theologos refera tur. [CONSENTANEVM autem idipſum.] Hæc eſt ſecūda pars huius capituli, in qua Philoſophus probat quòd ſumma & perfectiſsima felicitas humana eſt optima operatio mentis, id eſt ipſa contēplatio. Dictū eſt enim, vt ipſe inquit, hanc eſſe contēplatiuā, quam concluſionē oſtendit ſex rationibus. 60
Prima ratio, Perfectiſsima operatio hominis eſt vltima & ſuprema felicitas eius: ſed cōtēplatio eſt perfectiſsima operatio hominis: ergo cōtēplatio eſt vltima & ſuprema felicitas eius. Declaratur ratio iſta à Philoſopho, tū ex parte potētię, id eſt ipſius mētis, tum ex parte obiecti, quia perfectiſsimæ potētiæ noſtræ perfectiſsima eſt operatio, & circa perfectiſsimū obiectum operatio ſumma & perfectiſsima eſt: ſed contēplatio eſt operatio talis. nā mens verſatur circa vniuerſale, & circa ſubſtantias ſeparatas: quare cū mens ſit nobiliſsima potētia, & illa ſint nobiliſsima obiecta, merito operatio talis videtur eſſe nobiliſsima & perfectiſsima. & hæc ratio videtur eſſe admodū valida. [ET inſuper cōtinua maxime.] Secūda ratio, 61
Operatio hominis maxime continua eſt perfectiſsima felici tas humana & vltima: ſed contemplatio eſt huiuſmodi: ergo contēplatio eſt perfectiſsima, & vltima felicitas humana. Nā bonū quod magis eſt cōtinuum magis eſt bonū, & magis expetibile: ſed cōtemplari, vt dicit Philoſophus, magis cōtinue poſſumus quàm aliud agere. his rationibus oſtēdit felicitatē contēplatiuam eſſe nobiliorē longè ipſa actiua. Notandum quòd propter defatigationē quæ fit in nobis, interrumpūtur operationes, vt non videātur eſſe continuæ. quapropter illæ videntur nobiliores quæ magis ſunt continuæ. Defatigatio autem fit maior circa eas operationes quæ magis indigēt inſtrumētis corporeis, vt ſunt ſenſitiuæ, & quāto magis ſunt materiales, tanto magis defatigatur homo. Spiritus enim eſt in inſtrumētis, & determinatæ quātitatis adeò, vt cū vehemēter extenuatur nō poteſt homo vlterius defatigari: ſed oportet vt denuo generetur. Ex his patet quòd contēplatio eſt magis cōtinua, quia fit per mentem quæ nō ponitur nec extēditur in inſtrumēto corporeo, vt ait Philoſophus: ideo magis continue contēplari poſſumus, non tamē ſine intermiſsione, quia etiā ipſa mens indiget ijs quæ ſunt in inſtrumēto corporeo, & vtitur illis vt phātaſmatibus. quare eſt maxime cōtinua cō-

templatio reſpectu aliarum operationũ humanarum.actiua operatio etiã ipſa poteſt eſſe cõtinua,non tamen vt contemplatio,quia magis vtitur viribus inſtrumẽtalibus ipſa prudẽtia,& intellectus actiuus quàm ſpeculatiuus.Item indigere videtur pluribus medijs ad operandũ .quare contemplatio & ſpeculatio omniũ operationũ humanarũ videtur eſſe maxi-
62 me cõtinua,id eſt magis cõtinuari poſſe quàm aliæ. [PRAETEREA oportere putamus.]Tertia ratio,operatio quæ inter ſtudioſas eſt maxime iocunda, eſt perfectiſsima & ſuprema felicitas:ſed ſpeculatio ſecundũ ſapientiam eſt huiuſmodi:ergo eſt ſuprema felicitas.declaratur à Philoſopho ratio iſta,cum ſit iocunditas cõiuncta cum felicitate & operatione ſtudioſa,proculdubio maxima erit cum ipſa cõtemplatione ſecundũ ſapientiã,tum ex parte puritatis,tũ ex parte certitudinis.Nã illa operatio eſt maxime iocunda quæ eſt maxime pura,& ſeparata à cõditionibus materiæ:ſed cõtẽplatio ſecundũ ſapientiã eſt huiuſmodi,ergo habet maxime & vehementer ſyncerã voluptatẽ ex ſua cauſa productiua quæ eſt vehementer pura & aliena à cõditionibus materiæ. Item operatio quæ magis cõſiſtit in certitudine eſt vehemẽter iocũda: ſed operatio ſecundũ ſapientiã eſt huiuſmodi:ergo erit iocundiſsima.Quòd autẽ ſit certior cõtẽplatio patet, quia eſt de ijs quæ ſunt neceſſaria,& nõ poſſunt aliter ſe habere. Aliã quoq; rationẽ vel cõditionem videtur afferre Philoſophus, per quam videtur anteferre cõtẽplationẽ actiuæ operationi.Nam operatio eorũ videtur eſſe certior & iocundior qui ſciunt,quàm eorum qui quærũt: ſed cõtemplantes ſecundũ ſapientiã ſciunt,actiui autẽ videntur quærere per prudentiã: ergo certitudo,& per cõſequens voluptas erit maior in contemplatione quàm in actione aliqua ſtudioſa, id eſt aliqua operatione actiua.Patet ratio,quia is qui cõtẽplatur ſecundum habitũ ſapiẽtiæ quam habet,operatur vt ſciens,& non quærit vlterius,actiuus autẽ per prudentiã quærit quotidieq; cõſultat de rebus agẽdis.Cõſultat enim vtrũ ſit pax, & ſocietas ſit facienda,vtrũ ſint mittendi legati, & de alijs huiuſmodi.Omnis autem conſultatio perquiſitio eſt: conſultant igitur,ergo quærunt ea quæ ad optimum finem perducãt:quod videtur eſſe prudentis.Ex quo patet quòd ipſa contemplatio per ſapientiam ob certitudinem & puritatẽ ſuam perfectiſsima

ctiſsima & iocundiſsima eſt operatio,& per conſequẽs ſupre
ma felicitas.& poſthabẽdi ſunt hic,iudicio meo,expoſitores
qui dicunt Philoſophũ cõparare operationes contẽplatiuas
inter ſe,id eſt contẽplationẽ quæ eſt poſt habitũ ſapientiæ cũ
ijs quæ præcedunt habitũ antequã acquiratur:quæ ſententia,
etſi poſsit eſſe vera,tamen expoſitio quã attulimus magis eſt
accõmodata,vt mihi videtur,ad mentẽ Philoſophi,quia com
parat potius operationes actiuas per prudentiã cum ſpecula
tione per ſapiẽtiam,quàm ſpeculationes vel contẽplationes
inter ſe. [IPSA quoq; ſufficientia maxime.] Quarta eſt ra- 63
tio, Ea operatio quæ eſt ſufficientiſsima,& circa quam maxi
me eſt ſuprema felicitas humana: ſed contẽplatiua eſt huiuſ-
modi:ergo contemplatiua operatio eſt ſuprema felicitas hu
mana.dictũ eſt enim & in primo,id ſufficiens eſſe quod ſuffi-
cientem præſtat,& expetibilẽ vitam atq; huiuſmodi eſſe feli-
citatem: ſed cũ circa contemplatiuã,ſi cõparetur cum actiua,
maxima ſit ſufficientia,hoc arguit eam eſſe maximã & ſupre-
mam felicitatẽ in rebus humanis.Nã operationes actiuæ plu
ribus indigere videntur, veluti iuſtus indiget hominibus ad
quos,& alijs quibus operetur:ſimiliter & temperans,& libe-
ralis,& cæteri tales pluribus modis indigẽt:ſapiens vero con
templari poteſt ſolus. Nam ſi ponantur pares in hoc quòd
æque indigeant neceſſarijs ad vitam, tamen in producendis
operationibus actiui pluribus indigent, quàm contempla-
tiui: ſapiens enim ſolus contemplari poteſt,quãuis melius ſi
ſint duo,vt addatur amicus,tamen ipſe locus eſt ſufficientiſ-
ſimus. [IPSA præterea propter ſeipſam amari.] Quinta 64
eſt ratio, Ea operatio quæ eſt propter ſe maxime expetibilis
eſt ſuprema felicitas humana:ſed contemplatiua eſt huiuſmo
di:ergo cõtemplatiua eſt ſuprema felicitas humana.Nã cum
felicitas ſit vltimus finis,non expeti debet alterius gratia,ſed
propter ſe:& hoc præcipue cõpetit contẽplationi ſapientiæ.
Nam actione acquiri videtur aliquid præter ipſam,aut plus,
aut minus,veluti actione fortis acquiritur victoria,liberalis
acquiritur gratia,temperati operatione fit ſedatio perturba
tionũ vel affectuũ,vel cupiditatũ,& ſic de alijs ſimilibus.qua-
re tales operationes non vidẽtur meræ propter ſe: ſed quo-
quo modo,etiã ob aliud quod per ipſas acquiritur:ſed in cõ-
tẽplatione nihil aliud acquiri videtur præter cõtemplationẽ

& ſpeculationē veritatis. Contēplamur enim vt contemple-
65 mur, & veritatem ſpeculemur, vt patet. [PRAETER operationem ipſam, aut plus aut minus.] Non eſt intelligendum ꝙ operatio actiua ſecundū virtutē ordinetur proprie ad illud plus vel minus: ſed ſi cōparentur inter ſe. Nam operatio ipſa eſſet per ſe expetenda etiā ſine illis: verū contēplatio maxime propter ſe, & gratia nullius expetenda videtur: actiuæ vero, etſi propter ſe expetantur, tamen non videntur mere eſſe tales, nec liberari ab hoc omnino, quin aliquid aliud expetatur cum eis, vt exēplis oſtēdimus. Contemplari vero hoc non videtur euenire niſi per accidēs, inquantū ſapiēs communicat ſcientiā ſuā cum alijs dādo doctrinā, quod potius videtur pertinere ad exteriorē actionē.
66 [AT qui felicitas in otio videtur.] Sexta ratio, Operatio quæ cōſiſtit maxime in otio & quiete quadā videtur eſſe ſuprema felicitas: ſed contēplatio ſecundū ſapientiā eſt huiuſmodi: ergo talis eſt ſuprema felicitas. Patet ratio, quia vltimus finis videtur eſſe quies & otiū, id eſt operatio quieſcēs, actiuæ vero operationes negotioſæ vidētur eſſe quæ maxime verſari vidētur circa res bellicas aut ciuiles: ſed nemo expeteret bellicas actiones propter ſeipſas, eſſet enim nimiū crudelis & ſanguinolētus. Item ciuilis hominis actio negotioſa eſſe videtur, & ordinari ad quietē vel otiū ciuitatis, & intēdere honorē vel dignitatē: vel quia in his non eſt vltimus finis, vt oſtēdimus in primo, videtur intēdere potius felicitatē ſibi, & ciuibus, non eam politicā quam habet, ſed ſpeculatiuā ad quam ipſa actiua ordinari vidētur tanquā ad ſupremū finem. Itaq; ſi cōſideremus ſucceſſiue iſtas operationes, reperiemus eas ordinari inter ſe hoc pacto, vt vna ſit ad aliā vſq; ad actiuā ſecundū virtutē, & ipſa poſtremo ad contēplatiuā, in qua quieſcere terminariq; vidētur tanquā in ipſa perfectiſsima, & omniū antecedentiū poſtremo poſtrema. Cur enim acquirimus virtutes? vt operemur per illas. quid deinde? vt quieſcētes in otio cōtēplemur. quare quicquid homo agit, ordinari videtur ad contēplatiuā operationē ordine naturali & eſſentiali tanquā ad vltimum finē: & ideo actiua operatio ordinatur ad eā. vnde in ſexto cū cōpararet prudentiā cū ſapientia: illius, inquit, gratia non illi iubet, vt patet. Cum igitur cōparatur actiua ad ſpeculatiuā, actio videtur eſſe propter ſpeculationē tanquā ob vltimum

& poſtremũ finé. Cum vero ſumitur ſeorſum in genere ſuo, tũc & ipſa quoq; videtur eſſe vltimus finis reſpectu operatio nũ actiuarũ & rerũ agibiliũ: videtur, inquam, operatio ſecũdũ prudentiã eſſe finis vltimus in tali genere. Verũ poſteaq̃ peruenerimus ad eam, & proponatur nobis ſpeculatiua, non quieſcimus: ſed vlterius proficiſcimur ad ipſam ſpeculationé tanquã ad otium & quieté animi noſtri. vnde pleriq; philoſo phãtium, vt ait Cicero, ſummũ bonũ in rerũ cognitione ponebant, euthymiã & achamiam, id eſt animi tranquillitatem quandã eſſe dicétes. Sed animaduertendũ eſt diligenter quod ſuprà Philoſophus dixit, quòd ipſa requies non eſt finis. fit enim gratia operationis. Hic auté dicit ꝙ felicitas in otio videtur conſiſtere. ſed loquutus fuit ibi de quiete, id eſt relaxatione, qua intermittitur operatio ante conſequutioné finis propter impotétiam cõtinue operandi: hic autem ſumit requiem in ipſo fine quaſi tranquillã & quietã operationé con ſiſtenté, & non ordinatã ad vlterioré finem. & talis videtur eſſe contéplatio, ſententia Philoſophi, in qua contéplatione animus noſter non quærédo per eam vlterius aliud quieſcit quoad fieri poteſt in vita humana. Hoc auté addo, quia vt Auguſtinus inquit: Feciſti nos ad te, & inquietũ eſt cor noſtrum donec requieſcat in te. [SI IGITVR actuum omniũ.] Hæc 67
eſt tertia pars huius capituli, in qua concludit quòd operatio contéplatiua eſt perfecta felicitas hominis cõgregando breuiter rationes ſuprà allatas, & incipiédo ab vltima hoc pacto, Si bellicæ & ciuiles actiones ſunt negotioſæ, & affectant aliquid aliud, & ordinantur ad otiũ & ſpeculatiuã, ipſa autem contemplatiua non expetitur propter aliquid aliud, ſed propter ſeipſam, & eſt perfectiſsima operatio, & maxime continua, & habet voluptaté propriã exaugenté operationem, & habent ſufficientiã, & omnes deinde cõditiones quarũ ſuprà meminit. Patet quòd humana felicitas perfecta nihil aliud eſt quàm contéplatiua operatio, ſi ſumat menſuram temporis & longitudiné vitæ perfectã: omnia enim quæ tribuũtur felicitati perfectæ debent tribui ſpeculatiuo, & contemplatiuo felici: ſed perfectũ tépus videtur tribui ei. vnde in primo addidit cum definiuit felicitaté, & in vita perfecta: ergo debita téporis & perfecta méſura tribuéda eſt felici cõtemplatiuo. Debet enim per longitudiné téporis accedere ad perfectio-

nem ſuã ipſe homo, deinde operari diutius ad hoc vt ſit per-
fectè felix, quia vna hirundo non facit ver, nec vna operatio
68 felicem. quare requiritur diuturnitas tẽporis. [ALIQVEM
finẽ affectum.] Veluti felicitatem aliam à ciuili, id eſt ſpecula-
69 tiuam. [TALIS autẽ vita ſuperat naturam.] Hæc eſt quarta
pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm declarauit contemplationẽ ſummam & perfectiſsimã eſſe hominis felicitatem, nunc idem cõfirmando, & vlterius afferẽdo, dicit quòd talis vita contẽplatiua eſt potior quàm ea quæ eſt ſecundum hominẽ. Eſt enim præſtabilior quàm actiua: & cũ ambæ cõpetant homini, cõpetunt per diuerſa principia quorũ aliud eſt actiuum, aliud contemplatiuũ. Oſtẽdit igitur Philoſophus quomodo cõtemplatiua ſe habet ad hominẽ, & probat quòd ipſa eſt perfectiſsima felicitas hominis, & quoquo modo ſuperans conditionẽ humanam, hoc pacto, Ea vita quæ eſt potior quàm ea quæ eſt ſecundũ conditionẽ humanam eſt perfectiſsima felicitas eius: ſed contẽplatiua eſt huiuſmodi: ergo cõtẽplatiua eſt perfectiſsima felicitas hominis, & ſuperans quoquo modo conditionẽ humanam. Addit enim quòd is qui ſic viuit, ſcilicet vita contẽplatiua, non viuit ſecundũ conditionẽ humanã: ſed ſecũdũ quod aliquid diuinũ in ipſo cõſiſtit, prout videlicet per intellectum habet ſimilitudinẽ cum ſubſtantijs ſeparatis. Notandũ quòd homini competũt plures vires & operationes & vitæ. Anima enim humana habet potentiã vegetandi, quæ nõ videtur cõpetere homini vt homo eſt: ſed vt conuenit cum plantis quæ plantæ nõ habeant præſtabiliorem vitam. quare viuens vita vegetatiua videtur viuere plantarum vita: alia tribuitur homini, id eſt vita ſenſitiua quæ non videtur ei vt vltima ſua operatio competere: ſed vt conuenit cũ alijs animalibus, & tali vita viuere videtur vt animal quoddam, & vt brutum. eſt & alia vita rationalis quæ tribuitur ei, quia viuere dicitur non vt planta vel brutum: ſed excellentiore & præſtantiore vita. ea autem eſt duplex, & alia viuere dicitur vt homo, alia vero ſupra conditionem humanam, eſt enim ratio in homine vt principiũ rerũ agendarũ, & eſt etiã ratio principiũ rerum ſpeculandarũ, id eſt mens actiua, & ſpeculatiua, & altera agit humana agibilia, alia ſpeculatur ea quæ ſunt: ſed cum per rationẽ differat à belluis, conuenientius eſſe videtur vt differat per eam potentiã rationalem quæ eſt pro-

pinquior ſenſui, quàm per eam quæ eſt diſtãtior. Differet igitur primo & immediate ab illis per actiuã potentiã rationalem, & ideo talis potẽtia & operatio actiua competet homini ſecundum conditionẽ humanã, ſi immediate per iſtam differt à belluis. Ex his colligitur quòd actiua felicitas competere videtur homini viuenti cõditione quadã humana, & ciuili non viuenti præſtantiore & potiore, id eſt intellectiua quadã vita: quare alia erit ratio, & vita cõpetens ei vt viuit ſupra conditionẽ humanã, & vita quadã ſimili vitæ ſubſtantiarũ ſeparatarũ quibus nõ competũt vegetatiua, aut ſenſitiua, aut actiua propriè: ideo nõ dicũtur cõpetere eis propriè virtutes morales, vt dicet poſtea Philoſophus, niſi trãſlatiuo quodã modo: ſed viuũt vita cõtẽplatiua & intellectiua, & talis propriè videtur eis cõpetere. homo autẽ videtur eſſe mediũ inter alia animalia & eſſentias ſeparatas, & habere ſimilitudinẽ cũ vtriſq;, & diſsimilitudinẽ etiam ob varias potentias & operationes. nam ſimilitudinem habere videtur cũ brutis ſenſitiua potentia & operatione, differre ab eiſdem per mentem & vitã actiuam immediate. Nam & ſi differat etiam per contemplatiuã, tamen eſt tanta diſtantia quod non videtur immediate differre: verum ex alia parte per mentem contemplatiuã, & vitam talem dicitur habere ſimilitudinẽ cum ſubſtantijs ſeparatis. & ideo dicit Philoſophus talem vitam potiorem eſſe quàm humanam. In carne enim, vt inquit Hieronymus, ſi bene memini, præter carnem viuere cœleſte, & nõ humanũ eſſe videtur. Differt autem ab illis per inferiores potentias: ſed ſenſitiua & vegetatiua faciunt nimis magnam diſtantiam. quare dicemus quòd homo immediate differt ab illis actiua vita vt ſit differentia congrua: & ſic homo ſecundum talem vitam competentem humanæ conditioni dicetur viuere vt actiuus, vt ciuilis, & ſocialis. Sed quoniam hominem inter eſſentias ſeparatas collocauimus, & ea quæ ſunt irrationabilia, & penitus immerſa in materia propter varias potentias & operationes animæ, dicere etiam poſſumus quòd anima humana veluti quædam natura media inter ea quæ ſunt ſeiuncta à materia, & ea quæ ſunt immerſa in eadem poni poteſt. Nam cum non fiat tranſitio ab extremo ad extremum ſine medio, ſi ſumeretur alia natura media perfectior quàm humana, ſtatim eſſet ſeparata à materia: ſin ignobilior, deſceri

ſcenderet ad irrationabilia, & immerſa in ipſa materia. quare cõſentaneum videtur vt ſit media ipſa anima humana inter hæc, cũ detur ordo in eſſentialiter ordinatis. Hoc ſtante oriri videtur pulcherrima ratio ad probandam immortalitatẽ animorum hoc pacto, Si anima humana media ſit quædam natura inter illa duo, æquum eſſe videtur & congruum vt per eas conditiones quibus plurimum diſtat ab immerſis in materia, ſimilitudinem habeat cum ſeparatis, & per eas quibus diſtat à ſeparatis cõueniat cum immerſis. Sed ſeparatæ eſſentiæ duas habere conditiones dicuntur, quòd neque producũtur ex materia, neque illam informant: inuerſa vero ecõtrà talia habẽt duas alias ſuperioribus illis oppoſitas, quòd ducuntur ex materia, & illam informant. Anima igitur humana cũ ſit media, & differat ab vtriſque, & ſimilitudinem habeat cum vtriſque diuerſis rationibus, primo ſi conuenire debet cum immerſis, aut conueniet inquantũ ducuntur ex materia, aut inquantum informant materiã: nõ primo modo, quia ſi duceretur de materia, informaret etiam eandẽ, & eſſet omnino idem cũ illis, & nõ media, vt ſuppoſitum & declaratũ eſt. Relinquitur ergo vt habeat ſimilitudinem cum illis inquantũ informat materiam, & non ducitur ex materia. nam per hoc differt: ſin vero ſimilitudinẽ habere debeat cũ ſeparatis, tunc non habebit inquantum ſeparatæ ſubſtantiæ non informant materiam, quia illæ nullo modo informant materiam: anima autem eſt forma in corpore, & tota in toto, & tota in qualibet parte, & per hoc differret ab illis ſeparatis inquantũ informat materiam. quare relinquitur vt ſimilitudinem habeat per aliam conditionẽ cum illis, id eſt inquãtum non producitur ex materia, nec erit de potentia eiuſdem, quo ſtante ſequitur extemplo quòd anima humana ſit immortalis, quia id quod non egreditur de potentia materiæ, omniũ doctorum conſenſu eſt incorruptibile & immortale: ſed anima humana eſt talis: ergo anima humana eſt immortalis.

70 [OPORTET autem non quemadmodum.] Poſteaquàm oſtendit Philoſophus vitam contemplatiuam competere homini ſecundũ quod ſuperat conditionẽ humanã, nunc affert ſententiam nõnullorum priſcorum qui dicebant homines cũ ſint mortales oportere ſapere mortalia & nõ immortalia. quam ſententiam alij Solonis, alij Heſiodi, quidam Simonidis dicũt fuiſſe. Eam carpit Philoſophus afferendo

rendo tres concluſiones quæ patebũt. Dicit igitur in primis, poſthabere oportet eorũ ſententiam qui monent nos vt ſequamur mortalia & humana, & eniti debemus viuere ea vita quæ eſt ſimilis immortalibus, & eſſentijs ſeparatis, & ſecundũ eam vitã quæ eſt optima omniũ quæ ſunt in nobis, id eſt ipſa mens & ratio & intellectus, qui etſi ſit paruũ mole, quia eſt indiuiſibile & ſimpliciſsimum, & per conſequens caret quantitate vel magnitudine molis, tamen vi multũ excellit, quia imperat ordine naturæ cunctis potentijs inferioribus quæ ſunt in nobis, & præſtabilitate quoque excedit, cum ſit ſimplex & immaterialis. quare quiſque, dicit Philoſophus, videtur eſſe hoc, id eſt mens & ratio, quia eſt principaliſsimũ in homine. & ideo affert primam concluſionẽ talem, Id quoquo modo videtur eſſe vnuſquiſq; quod eſt in eo præſtabiliſsimũ: ſed mens eſt præſtabiliſsimũ in homine: ergo vnuſquiſq; videtur quoquo modo eſſe mens. Declaratur ſententia Philoſophi ex ijs etiã quæ dixit in nono, Videbitur, inquit, id eſſe quiſq; quod intelligit, aut maxime quaſi vnuſquiſque videtur eſſe id principalius in eo quod omnia alia ſunt quaſi inſtrumenta illius. quare ſi ab aliquo ſui denominari debet, id à principaliſsimo debet fieri: ſicut dicitur id factum eſſe à ciuitate cum ſit à magiſtratu vel à gubernatoribus reipublicæ tãquam à principaliſsimo, vt antea Philoſophus tetigit. Sic igitur cũ homo viuit ſecundum intellectum, viuit ſecundũ vitam maxime propriam ſibi, & gratificatur ei, vt dixit in nono, quod eſt ſuijpſius ſumme præcipuum: itaque abſurdum videretur ſi quis omiſſa tali vita præcipua, & potiore, & ſibi propria. illud enim quod eſt optimum ſecũdum naturam, in vnoquoque genere eſt maxime proprium ſibi: omiſſa, inquam, vita potiore & ſimili immortalibus declinet ad mortalia, vt illi monebãt. vnde ſecũda affertur concluſio, Id quod eſt ſecundum naturam cuique proprium, eſt optimum & iocundiſsimũ ſibi: ſed vita intellectiua eſt ſecũdum naturam propria homini: ergo eſt optima, & iocundiſsima. atque ex hac oriri videtur tertia concluſio. Nam optima & iocundiſsima vita cuiuſque eſt ei feliciſsima: ſed ea quæ ſit ſecundum mentem eſt huiuſmodi: ergo talis vita ſecundum mentem, & omnino contemplatiua eſt feliciſsima vita hominis, & iocundiſsima ei cum ſit maxime ſibi propria. neque hoc repugnare videtur ei quod ſuperius dictum fuit,

fuit, quòd ſcilicet non eſt ſecundum hominē, ſed ſupra hominem: non enim ſecūdum hominem quantūad naturam compoſitam, quia non eſt ſimplex natura hominis. eſt autem propriiſsime ſecundum hominem quantum ad id quod eſt principaliſsimum in homine, quod quidem perfectiſsime inuenitur in ſubſtantijs ſuperioribus: in homine autem imperfecte videtur, ſi comparetur cum illis, & tamen iſtud parum mole, quia eſt indiuiſibile, vi & nobilitate excellentius eſt omnibus alijs quæ ſunt in homine. ſed notandum quòd nullum indiuiſibile proprie habet molem. ſunt autem multa indiuiſibilia quæ ſunt imperfectiora diuiſibilibus, vt punctum reſpectu lineæ quæ eſt diuiſibilis, & linea quæ reſpectu ſuperficiei, & inquantum eſt eius terminus eſt indiuiſibilis, & ſuperficies reſpectu corporis. Corpus enim trinæ dimenſionis eſt perfectius, & puncto, & linea, & alijs huiuſmodi præcedentibus ipſum: ſed ne quis forſitan indiuiſibile tale, id eſt mentem aſpernetur ita vt putet quòd talis indiuiſibilitas arguat defectum in mēte, vt facit in multis, ideo Philoſophus adiunxit vi, & pretioſitate multo magis excellit. Sic igitur patet quòd contemplatiuo ſecundum virtutem mentis eſt ſumma felicitas humana, & maxima quoad fieri poteſt in hac vita. Cæterū ne quis forte miretur Philoſophum in ſeptimo dixiſſe quandā heroicam eſſe virtutē ſuperantem conditionem humanam, hic quoque dicat contemplatiuā quaſi ſuperare naturam hominis, & conditionē quoque humanā: ideo intelligēdum eſt quòd ibi in ſeptimo loquebatur de ea virtute quæ circa mores hominū videtur ſuperare cōmunem curſum humanæ naturæ, & tamē eſt mediocritas inter duo vitia, id eſt inter immanitatem quæ eſt exceſſus, & immanitatem quæ eſt defectus. hoc autem in loco Philoſophus loquitur de contēplatiua, quæ ab omni negotio ſeparata non dicitur verſari circa mores hominum: ſed circa ſpeculatiua & intelligibilia. & quia eſt ſecundum perfectiſsimam potentiam omnium quæ ſunt in nobis, ideo dicitur quoquo modo excedere naturam hominis, eo modo quo ſuprà diximus, inquantū talis vita ſimilis eſt vitæ ſubſtantiarum ſeparatarū: accedit etiā quòd eſt circa nobiliſsima obiecta: ideo principatum ei tribuit Philoſophus inter omnes viuendi rationes, & modos & felicitatem ſupremam in tali vita, & operatione collocauit.

De feli

De felicitate actiua, ac præcipuo munere operationis. CAPVT VIII.

SEcundo autem eſt ea uita quæ à uirtute alia 71
manat. Operationes enim quæ ab hac pro=
deunt, humanæ ſunt. nam iuſta & fortia, &
cætera quæ à uirtutibus proficiſcũtur, inter
noſipſos agimus, in cõmercijs, & neceßitatibus, atq; acti=
bus cõmunibus, & item affectibus unicuiq; ſeruantes de=
corum. hæc autem omnia conſtat eſſe humana. Nonnulla
& à corpore prouenire uidentur: & multũ uirtus morũ
cum affectibus iuncta eſt. Coniuncta eſt etiam & pruden
tia moris uirtuti, & hæc prudentiæ: ſi principia quidem
prudentiæ à uirtutibus ipſis emergant, rectum uero mo
ris uirtutum à prudentia manat. Cum autem hæ ſeſe ſic ha
beant, ut à ſe mutuo pendeant, ſintq; cõiunctæ affectibus:
circa ipſum compoſitum fuerint. at cõpoſiti uirtutes huma
næ ſunt. quare & ea uita quæ ab ipſis proficiſcitur, & fe
licitas humana eſt. Mentis autem eſt ſeparata. Atque tan=
tum de ipſa ſit dictum. exacte nanque dicere propoſito ma
ius eſt. Videbitur autẽ & externa affluẽtia perparũ, aut mi 72
nus indigere quàm moralis. opus eſt enim utriſq; neceſſa=
rijs rebus. Atque ſit æque: quanquam circa corpus & res
tales ciuilis homo magis elaborat. parua enim differentia
fuerit. In operationibus autem non mediocriter different.
Etenim liberali quidem ad liberalitatis operationes exer=
cendas: & iuſto ad retributiones, pecunijs opus erit. Vo=
luntates enim non ſunt manifeſtæ. Simulant autem & qui
non ſunt iuſti, agere iuſte uelle. Forti autem opus eſt
potentia, ſi agit aliquid eorum quæ à uirtute proficiſcun=
tur, & poteſtate etiam temperanti. quo nanque modo aut
hic, aut cæterorum quiſquam manifeſtus erit? Quæritur

autem

autem utrum magis proprium ſit uirtutis electio, an ipſi actus? quippe cum in utriſque uirtus conſiſtat. atque conſtat in utriſque perfectum ipſum conſiſtere. Ad actus autem multis indiget: & quo maiores pulchrioresq́; ſunt, eo pluribus indiget. At contemplanti nullis huiuſcemodi rebus ad operationem eſt opus. quin & impedimento ferè ſunt ad contemplationem. Sed hoc ipſo quo homo eſt, atque cum pluribus uiuit, expetit ea agere quæ à uirtute proficiſcuntur. indigebit igitur talibus ad ea agenda quæ ad
73 *hominem ſpectant. Atque felicitatem perfectam contemplatiuam quandam operationẽ eſſe, hinc quoque fuerit manifeſtum. Deos enim maxime beatos eſſe putamus, atque felices. At quoſnam actus tribuere illis oportet: iuſtos'ne? An ridiculi uidebuntur, ſi commutent & depoſita reddant, & huiuſmodi cætera agant? At fortes'ne, propterea quòd formidoloſas res ſuſtinent, periculaq́; ſubeunt honeſtatis ipſius cauſa? An liberales? at cuínam dabunt? Abſurdũ eſt inſuper ſi nũmos etiam habeant, aut aliquid tale. An temperantes? at quidnam fuerint? An laus eſt importuna ſi prauas dij cupiditates non habere dicantur? Ita per omnia diſcurrẽt, cuncta quæ ſunt circa actus, parua quædam & digna dijs immortalibus ſanè uidentur. At uero uiuere ipſos uniuerſi putant: quare & operari. Non enim oportet illos, ut Endymionẽ aiũt, dormire. Viuenti igitur ei, cui actio & multo magis effectio non tribuitur, quidnam aliud præter contemplationem reſtat? Quare dei operatio præcellens beatitudine, contemplatiua ſine cõtrouerſia fuerit. Et humanarum igitur operationum ea homo eſt*
74 *ſumme felix, quæ illi maxime eſt cognata. Signum eſt huius & animalia cætera felicitatis expertia eſſe: tali penitus operatione priuata. Nam dijs quidẽ tota eſt uita beata,*

talem

talem habẽtibus operationẽ. hominibus autẽ, quo ad ipſos talis operationis quædã ineſt ſimilitudo. At animaliũ cæterorũ nullum prorſus eſt felix. quippe cum nulla ex parte particeps ſit contẽplationis. Quouſq; igitur contẽplatio ſeſe extendit, eouſq; ſeſe extẽdit & felicitas ipſa. & quibus cõtẽplatio magis ineſt, iis & felicitas magis ineſt, nõ per accidẽs quidẽ, ſed per ſeipſam utiq; cõtẽplationẽ. hæc enim per ſeipſam eſt pretioſa. Quare felicitas contẽplatio fuerit quædã. Eſt autẽ opus huic & proſperitate externa, 75
cum ſit homo. Natura nanq; *ipſa non eſt ad contemplandum ſufficiens: ſed & corpus ſanũ eſſe oportet, & alimenta, reliquumq; famulatũ adeſſe.* Non tamen putandum eſt 76
multis ac magnis ei opus fore qui futurus eſt felix: ſi fieri nõ poteſt ut ſit beatus ſine bonis externis. Neq; *enim ſufficientia, neq; iudicium, neq; actus in exuperatione cõſiſtit. ſed fieri poteſt ut & non principes terræ ac maris agant honeſta.* Etenim *à mediocribus facultatibus poteſt quiſpiã agere per uirtutẽ. Atq; id clare cernere licet. priuati nãq; nõ minus agere uidẽtur res bonas, quàm qui ſunt in poteſtatibus cõſtituti: imò etiam magis. Satis autẽ eſt tot facultates habere. erit enim eius uita felix qui per ipſam operatur uirtutẽ. Solon etiã bene fortaſſe de felicibus ſenſit, qui* 77
quidẽ eos eſſe felices dixit, qui mediocriter res habuerunt 78
*externas, & pulcherrimas res (ut putabat) egere, * modeſteq; uixere. Fieri enim poteſt, ut mediocria poßidentes agant ea quæ agere oportet. Videtur autẽ &* Anaxa*goras, non locupletem, neq; potentem felicem ipſum exiſtimaſſe: cum dixit ſe non mirari, ſi quis abſurdus multitudini uideatur. hæc enim ſentiens res ſolum externas, his iudicare tantummodo ſolet. Conſentaneæ igitur noſtris ſententiis & ſapientum opiniones eſſe uidentur. at enim* 79

* *καὶ βεβιωκότας σωφρόνως, id eſt temperatè ſeu modeſtè uiuere.*

habent quidem & talia quandam fidem. Veritas tamen in ijs quæ in actionem ueniunt ex operibus iudicatur, & uita. In his enim præcipue certitudo ueritatis conſiſtit. Conſiderare enim oportet ea quæ antea dicta ſunt ad opera referentes, & uitam. Et ſi conſona ſunt operibus, accipienda ſunt: ſin uero diſcrepant, uerba ſunt tantũ putanda. At
80 *uero qui mente operatur, & eam colit, diſponitur optime.*

θεοφιλέϛατος ἔοικεν εἶναι.

**is & amiciſsimus dijs immortalibus eſſe uidetur. Nã ſi dij curã humanarũ rerũ, ut exiſtimatur, aliquam habẽt, rationi ſanè cõſentaneum fuerit, ipſos eo gaudere quod eſt optimum, maximeq; ſibi cognatum. hoc autẽ fuerit ipſa mens. & in eos qui maxime hoc amant atq; honorant, beneficia uiciſsim conferre, tanquam curam ijs quæ ſibi ſunt chara, ac diligentiam adhibẽtes, & recte beneq; agentes. At conſtat hæc omnia maxime ſapienti ineſſe.* Amiciſsimus igitur ſapiens ipſe dijs immortalibus eſt. Eundem autem conueniens eſt & feliciſsimum eſſe. Quare ſapiens hoc quoque modo maxime fuerit felix.*

θεοφιλέϛατος ἄρα.

COMMENT.

71 SECVNDO autẽ eſt ea vita quæ à virtute alia.] Hoc eſt tertium capitulũ huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit felicitatẽ conſiſtere in optima operatione ſecundũ optimam virtutem principaliſsimæ potentiæ noſtræ, & quòd talis erat contẽplatio ſecundũ ſapiẽtiam: nũc conſiderare videtur de felicitate actiua cõparando eam cum ipſa contemplatiua, & oſtendendo quòd contẽplatiua felicitas quæ eſt in contẽplatione mentis ſecundum ſapientiam eſt longe præclarior quàm actiua quæ eſt actio ſecundum prudentiam. Diuiditur autẽ hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima autem probare videtur, ſicut diximus, felicitatem actiuam eſſe inferiorem contemplatiua quatuor rationibus. Prima ratio, Id quod eſt humanũ, videtur eſſe inferius eo quod ſuperat quoquo modo conditionem humanam: ſed

felicitas actiua proueniens à prudentia & virtute morali, eſt humana: contemplatiua vero, etſi ſit hominis, ſuperare tamen videtur conditionem humanam: ergo actiua erit inferior contemplatiua. Maior eſt nota. Minorem declarat Philoſophus per quatuor concluſiones tales. Prima hoc pacto: Operationes quæ verſantur circa res humanas ſunt humanæ: ſed ea quæ proueniunt à virtutibus morum verſantur circa res humanas: ergo ſunt humanæ. quòd autem ita ſit, declarat Philoſophus diſcurrendo per operationes fortitudinis & iuſtitiæ, & ſimilium quas oſtendit verſari circa actus externos vel affectus internos, quæ ſunt humana, vt patet in textu. Secunda concluſio eſt talis, quòd virtutes morum & prudentia ſunt inter ſe coniunctæ. ex quo ſequitur quòd ſi virtutes morum ſint circa res humanas, erit etiam ipſa. Probatur autem concluſio hoc pacto, Virtutes quæ ſunt ita inter ſe vt altera mutuo dependeat, ſunt coniunctæ inter ſe atque connexæ: ſed virtus morum, & prudentia ſunt huiuſmodi: ergo ſunt inter ſe coniunctæ atque cõnexæ. Ratio patet, quia principia prudentiæ quæ ſunt fines conſequendi honeſti prouenire videntur à virtutibus morum: rectitudo verſa vice virtutum moralium, qua diriguntur virtutes tales ad cõſequendum bonum finem fit ab ipſa prudentia. vnde in ſexto, Inſuper, inquit, opus perficitur ſecundum prudentiam, & moralem virtutem, etenim virtus intentionem facit rectam: prudentia vero ea vniuerſa dirigit quæ ad illam perducunt. ſed hæc latius in ſexto. Patet ad propoſitum noſtrum quòd iſtæ ſunt inter ſe cõiunctæ ex ijs quæ diximus, & etiam ex definitione virtutis, ita vt ad ſe mutuo pendeant, & prudentia ſit gubernatrix, & quaſi clauum tenens inter ipſas ſecundũ dirigit curſum ad portum, id eſt ad finem optimũ attingendum antea ſibi propoſitum. Tertia cõcluſio eſt, quòd virtutes morum & prudẽtia ſunt circa cõpoſitum, Hæ virtutes quæ videntur eſſe coniunctæ cum affectibus, ſunt virtutes vt circa compoſitũ: ſed virtutes morales & ipſa prudẽtia ſunt huiuſmodi: ergo circa cõpoſitum. Et ratio eſt, quia morales virtutes ſunt coniunctæ cum affectibus, prudentia cum moralibus virtutibus: ergo cum affectibus. ſed affectus ſunt communes compoſito ex anima & corpore cum pertineant ad partem ſenſitiuam. Ex quo affertur Quarta cõcluſio talis, quòd virtutes

morales,& ipſa prudentia ſunt virtutes humanæ:hæ virtutes quæ ſunt circa compoſitum ſunt humanæ inquantũ homo eſt cõpoſitus ex anima & corpore:ſed tam virtus moralis quàm prudentia eſt huiuſmodi: ergo tales virtutes dicuntur humanæ. Ex quo patet quòd vita quæ eſt ſecundum prudentiã & virtutem moralem dicenda eſt humana: & hæc dicitur vita actiua,& per conſequens felicitas actiua dicetur humana. Ex quibus concluditur probatio minoris primæ rationis & concluſio principalis,quòd eſt inferior contemplatiua, quæ videtur ſuperare conditionem humanam, cum ſit intellectiua & ſeparata ab ijs affectibus & actionibus humanis. vnde cum prudẽtia ſit virtus intellectiua, & videatur ſeparata etiam ab iſtis humanis, ideo attulit Philoſophus eam rationem qua probare nititur eam eſſe cũ moralibus,quæ ſunt circa affectus & actus humanos. vnde cum & prudentia circa talia verſetur, & ad ta-
72 lia ſe vertat,videtur humana. [VIDEBITVR autẽ & externa affluentia.] Allata prima ratione, & cõfirmata multis concluſionibus ad declarandũ principale intentum, quòd felicitas actiua eſt inferior quàm ſpeculatiua: nũc affert ſecundam qua idem oſtendit quòd ſpeculatiua eſt præſtantior, hoc pacto, Ea vita quæ paucioribus indiget eſt præſtãtior ea quæ indiget pluribus externis: ſed cõtẽplatiua indiget admodũ paucis,actiua pluribus: ergo cõtẽplatiua eſt præſtantior q̃ actiua. Maior patet,quia minima indigẽtia arguit maiorẽ ſufficiẽtiã, & per conſequens maiorẽ perfectionem vitæ quàm illa quæ eſt maioris indigentiæ. Minorem declarat Philoſophus,id eſt quòd actiuus pluribus indiget. Primo, actiui & ſpeculatiui cũ ſint homines, rebus externis neceſſarijs ad viuendũ ambo indigent: verum circa corpus magis laborant actiui & ciuiles homines,quàm contẽplatiui: quod nonnulli exponũt,quia in exercendis operationibus ſuis magis exercent corpus. tamen exponi quoq; aliter poteſt,quòd maiorẽ curam adhibent circa corpus, vt circa victum,& veſtitum,& domos,& alia eiuſdẽ generis pertinentia ad cultum corporis: ſpeculatiui vero habitis neceſſarijs non curant de alijs. ſed ponamus, dicit Philoſophus, quòd in talibus neceſſarijs ad viuendum & alendam vitam ſint pares vel parua ſit inter eos differẽtia in his, verũtamen in eo erit differentia magna, quòd actiuus multis indiget ad operandum quibus non indiget ſpeculatiuus. Liberali enim

enim ad dandū,& iuſto ad remunerationes faciēdas eſt opus externis bonis:ſic etiam forti eſt opus viribus, & temperato licentia rerum circa quas poſsit concupiſcentiam moderari. & ſic de alijs virtutibus quæ ſunt circa affectus vel actus. ſed cū aliquis dicere potuiſſet, virtus conſiſtere videtur in actu interno, quid enim ſi non adſint nummi & facultates? eſt enim diſpoſitus prompte ad operationem ſtudioſam producendam ſi adeſſent facultates: ideo ſubdit Philoſophus quòd voluptates hominū nō ſunt manifeſtæ, ſcilicet ſine operationibus externis. multi enim iniuſti ſimulant ſe velle agere iuſta, & fortes fortia, & ſic de alijs: quare oportet vt concurrant etiam actus externi ad completam perfectionem virtutis. Vnde quæritur & quæri ſolet in vtro magis conſiſtat, an in electione, an in actu externo, quod eſt ſignū eam conſiſtere in vtriſque, & quanuis electio ſit principalior in virtute morali, vt antea dictum fuit, tamen ad omnimodam (vt ita loquar) perfectionē virtutis moralis requiri videtur non ſolū electio, ſed etiam actus exterior: ſed contēplanti nō eſt opus tot & talibus, quin etiam ipſum impedire videtur potius & diſtrahere. Vnde antea etiam dixit quòd nimiæ proſperitates impediunt felicitatem ciuilē, & actiuam: ergo multo magis ſpeculatiuam. & nō ſolū nimiæ, ſed ea etiam externa quæ ſibi adeſſent præter neceſſaria ad viuendum, quibus indiget inquantum eſt homo & viuit cum pluribus, & inquantum interdum ſubit vicem actiui expetendo ea agere quæ ſunt ſecundum virtutem moralē & actiuam. Cōcluditur quòd longe paucioribus indiget contemplatiuus quàm actiuus, & ex tali minori indigentia infertur, quòd contēplatiua eſt præſtantior quàm ea quæ eſt ſecundum virtutem moralem, & quàm actiua. [AT vero felicitatem perfectam.] Affert tertiam rationem Philoſophus qua idem probat, ſcilicet quòd felicitas contemplatiua eſt perfectior quàm actiua, hoc pacto, Ea operatio atque felicitas quæ eſt ſimilis operationi quam ſubſtantijs ſeparatis vel ipſi ideo tribuunt, eſt perfectior ea quam eidem non tribuunt: ſed contemplatiua tribuitur ei, non autē actiua proprie: ergo contēplatiua eſt perfectior & excellentior quàm actiua. Maior eſt manifeſta, quia omne perfectum tribuitur in deo. Minor declaratur à Philoſopho: & primo quòd actiua non tribuitur ſubſtantijs vel deo ſecundū moralē vitam, quia ſi talis tribue- 73

retur, tũc ex cõſequenti tribuẽdæ eſſent morales virtutes quas nõ ſolemus proprie tribuere, vt patet inductiue per omnes. Ridiculũ enim eſſet, dicit Philoſophus, ſi operationes iuſtitiæ in reddẽdis depoſitis, & oparationes fortitudinis circa terribilia, vel tẽperantiæ & huiuſmodi tribueremus deo. Nam vbicũq; eſt virtus morũ, ibi perturbatio cadit vel affectus: ſed in deum qui eſt perfectiſsimus nullo modo perturbatio vel affectus cadit: ergo nec virtus proprie morũ tribuitur deo, nec etiã ars. quare cũ agere hoc pacto, & multo magis facere remoueatur ab eo, id eſt nõ tribuatur, quid ergo tribuetur ei præter contẽplationẽ, cũ ſit ei aliqua operatio tribuẽda? ex quo concluditur, quòd cũ ea operatio quæ eſt ſimilis operationi diuinæ, ſit omniũ perfectiſsima, & contẽplatio ſit huiuſmodi, quòd cõtemplatiua erit noſtra ſuprema felicitas, & longe excellentior quàm actiua: verũ cũ inter contẽplationes detur gradus, perfectiſsima contẽplationũ erit perfectiſsima felicitas. Notandũ primo quòd operatio aut eſt actiua, aut factiua, aut contẽplatiua, poſthabitis vegetatiuis & ſenſitiuis. Operatio igitur actiua videtur prouenire à virtute morali atq; ab ipſa prudẽtia quibus producimus actiones ſtudioſas: factiua autẽ videtur prouenire ab arte qua facimus aliquod opus, veluti ſtatuã, & plerunq; remanet opus, vt de ſtatua diximus: interdũ nõ remanet, veluti in pulſatione citharæ per artẽ citharizãdi euenire videtur: ſed operationes actiuæ perficere vidẽtur habentẽ etiã extra extẽdi ad alios, factiuæ vero vidẽtur perficere potius ipſum opus vt ſtatuã, quanquã ipſa ars quæ eſt habitus dicatur etiã eſſe perfectio intellectus factiui. Contẽplatiua vero operatio nunc ab habitu principiorum qui dicitur intellectus, nunc ab habitu concluſionum qui dicitur ſcientia, nunc & præcipue atque maxime à ſapientia quæ eſt vtrorunque perfectiſsimus habitus prouenire videtur, & habentẽ ipſum perficere ſecundum eam potentiam nobiliſsimam omnium quæ in nobis ſunt, & non ordinari ad aliquid aliud niſi per accidẽs. quare factiua operatio eſt minus perfecta quàm actiua, & actiua quàm cõtemplatiua quæ eſt omnium perfectiſsima, & præcipue cum ſimilis eſſe dicatur operationi quæ tribuitur deo. Nã proprie actiua ſecundũ virtutes morales hoc pacto nõ tribuitur ei, nec factiua, ſentẽtia philoſophi, & tamẽ tribuẽda eſt aliqua: ergo cõtẽplatio. dicere autẽ quomodo tribuatur

buatur cōtéplatio ipſi deo, nō eſt præſentis ſpeculationis. dei enim cōtéplatio dicitur eſſe perpetua & vnica: eſt ibi id quod intelligit,& quod intelligitur,& intellectio idé re: verū ſi qua eſt ſimilitudo & veſtigiū operationis illius,nō eſt niſi ipſa cōtemplatio.ſed ijs omiſsis quæ ad theologos referimus, veniamus ad illud quod Philoſophus dicit, remouédo virtutes morales à deo & actiuas:ſacri tamen appellant eū iuſtū & forté. quare notādū quòd aliquo modo attribuere poſſumus quòd dicatur iuſtiſsimus,ſed alio modo quàm nos: & ſimiliter ſtudioſsimus,id eſt trāſlatiue, vt inquiūt, nō enim eſt ibi perturbatio vel affectus. verū diſtribuere videtur deus vnicuiq; quod ſuū eſt,hoc pacto,quia creauit omnia,& cū ſit aliud præſtātius alio,& ſint diuerſa,tribuit deus vnicuiq; quod cōuenit,vt homini menté,animalibus alijs ſenſum,plātis vegetatiuā,& ſic de alijs ſucceſsiue ſua partitur dona.& hoc pacto deo iuſtitiā tribuere ſolemus.Itē vlterius dicere poſſumus deū eſſe iuſtiſsimū quia cōſtituit pœnas & præmia ſecūdū merita,eodē pacto liberalitaté, fortitudiné & alias virtutes tribuere poſſumus, quas ita appellamus trāſlatiue ab ijs quæ ſunt in nobis vt per ſimilitudiné intelligūtur,nō quòd ſint eo pacto in eo,quia in deo nō ſunt vllo modo perturbationes vel affectus: ſed ſunt rationes quædā liberatæ penitus ab huiuſmodi cōditionibus quæ humanis virtutibus tribuūtur: verū ſupereminéti quodā modo tribuūtur ei ab æterno. præbuimus quoq; omnipotétiā, reſpiciendo ea quæ nō implicant cōtradictioné.ſed hæc ad theologiā pertinét,vt ſupra dictū fuit.quare ad ſacrarū literarū veritaté nos ipſos referimus & hāc materiā.Illud tātū patet ad noſtrū præſens propoſitū quòd inter operationes humanas ea quæ eſt ſimillima diuinæ ſpeculationi eſt felicisſima, & ea eſt contéplatio,ſentētia Philoſophi. [SIGNVM eſt etiam huius, 44 quòd animalia.] Quarta eſt ratio quæ ſumitur ex quodā ſigno,quo idem probat quòd ſpeculatiua operatio eſt ſuprema felicitas noſtra,& omnino perfectior quàm actiua,dicendo quòd huius ſignum eſt quod animalia irrationabilia quæ ſunt expertia felicitatis carent vel vacant penitus tali operatione, quia non habent mentem: ſed maxime diſtant ab ea, & præſertim à ſpeculatiua. Nam in alijs habent ſimilitudinem quandam etiam cum operationibus virtutum moralium,ſicut leo dicitur per quandā ſimilitudiné habere fortitu-

dinē,& formicæ congregare alimentum videntur,& conſtituere cœtus & partiri munera inter ſe, & diuidere receptacula in tres partes,quarum in alia tradunt reponere mortuas,in alia nutrimentum, in alia ipſas verſari. itaque agere videntur inſtinctu naturali ac ſi haberent prudentiam: & illa vis irrationalis qua ducuntur huiuſmodi animalia ad hæc efficienda,videtur eſſe ſuprema in illis, ſicut eſt mens in nobis. quare in ijs agendis videntur habere ſimilitudinem cum quibuſdam operationibus noſtris:verū à contēplatione penitus abſunt,nec vllam nobiſcum in hoc ſimilitudinē habent: ſed nec mentem habent,vt diximus, nec vniuerſale percipiunt,Ratio igitur conſiſtit in eo, quòd cum videamur per cōtemplationē tantum diſtare à brutis quæ ſunt penitus experria felicitatis, ideo ſuprema felicitas humana in ea conſtituēda videtur,& actiua etiā per hoc apparet quòd longe eſt inferior ipſa contemplatiua.Homines igitur,dicit Philoſophus, intantum ſunt beati inquantū exiſtit in eis quædā ſimilitudo talis operationis,ſcilicet ſpeculatiuæ, & felicitas eouſque ſe extēdit quouſq; ipſa contemplatio. & hoc dupliciter:aut ex parte tēporis & durationis ipſius contemplationis,vel extēdit ſe ex parte ſubiectorū in quibus eſt,quod videtur magis accommodatū.Duæ igitur his in ſumma videntur eſſe præcipuæ rationes ad oſtendendū ſpeculatiuā eſſe ſupremā felicitatem,& eſſe præſtantiorem actiua: vna quia contemplatio eſt ſimilis operationi diuinæ, alia quia per contēplationem valde diſtamus à brutis.Sunt autem nōnulli qui dicunt pauca de contēplatiua felicitate dixiſſe Philoſophum in libro Ethicorum. verū ſi diligenter animaduertimus,reperiemus quòd illa pauca vi continent multa,& præſertim cùm pluribus rationibus declarauerit contemplatiuā felicitatem eſſe ſupremam & proprijſsimā inter omnes operationes humanas, vt

75 patuit. [EST AVTEM opus huic & proſperitate.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtēdit quomodo felix contēplatiuus ſe habet ad externa bona. dicit igitur quòd ſibi opus eſt rebus externis,id eſt neceſſarijs ad vitam cum ſit homo.& ratio eſt,quòd homo nō eſt tantū mens vt ſit ſufficiens ſecūdum naturam ſuam quæ non eſt ſimplex ad hoc vt poſsit ſolūmodo contemplari,ſicut faciunt ſubſtātiæ ſeparatæ:ſed cum habeat corpus,indiget neceſſarijs,quibus

bus ſuſtentari poſsit, & etiam ſanitate. Indiget enim ſpiritu ob hoc, quia facile non poteſt contemplari ſine ſubminiſtratione potentiarum ſenſitiuarum, in quibus ſuſcipiuntur ſpecies quæ deſeruiunt intellectui. quare neceſſarijs, quæ ad hæc requiruntur, indiget contemplatiuus. [NON tamen putā- 76
dum eſt.] Quāuis felix ſpeculatiuus indigeat rebus externis, vt diximus, declarat tamen Philoſophus quòd non indiget multis, nec abundanti proſperitate. quam ſententiam probat primo ratione hoc pacto, Plura requiruntur ad operationem ſecundum moralem virtutem, quàm ad contemplationem: ſed in illa non requiritur ſuperabundantia, ſed in quadam menſura, quia nimiæ proſperitates impediunt felicitatem, vt ſuprà dixit: ergo multo pauciora requiruntur in contemplatiua. Similitudo tenet, & conſequentia probatur, quia nec ſufficientia, nec iudicium electionis, nec actus virtutis conſiſtit in ſuperabūdantia. Probare etiam videtur quòd actiui in operationibus ſecundū moralem virtutem non indigent multis ad operandum. Nam priuati & mediocres homines melius operari videntur res bonas vtplurimū, quàm ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, & qui habent ſuperabūdantiam proſperitatis, vt videmus per ipſam experientiam.

[SOLON etiam bene.] Probat idem authoritate Solonis 77
& Anaxagoræ, deinde oſtendit quomodo ſunt intelligēdæ illæ authoritates. dicit autē primo quòd Solon bene fortitan ſenſit cum dixit illos ſatis fuiſſe felices qui mediocres habuerunt facultates, & ſatis de rebus externis, & res geſſerūt optimas. Anaxagoras vero cum eſſet philoſophus, & daret operam ſpeculationi, negligeretq; proptetea rem familiarem ſuam, atq; ob id pauper eſſet, & à vulgo contēneretur & haberetur ineptus atq; abſurdus homo, dicere ſolebat non eſſe mirādū ſi multitudo imperita ita iudicaret, quæ percipit res externas, & ſecundū illas iudicat, & non diſcernit bonū, niſi id quod extrà ei apparet. [FORTASSE.] Hanc particulam 78
addidiſſe videtur Philoſophus, quia nō aſſentitur in omnibus ſententiæ Solonis. Solon enim eum qui iam vixit felix, appellandū cenſet felicem: Philoſophus vero cum loquatur de felicitate humana, præſenti felicitate appellat felicē. videamus autem primo quonam pacto de ſententia Solonis diſſeruit.

[AT ENIM habent quidē.] Oſtendit hac in parte Philoſo- 79

phus quomodo iſtæ ſentẽtiæ ſint credendæ:& hoc facit,quia cũ attulerit ipſas ſine vlla ratione vel probatione,potuiſſet aliquis dicere non ijs adhibendã fidẽ.ideo Philoſophus dicit credendum eſſe ijs propter operationes,& experientiã vitæ. Nã veritas circa ea quæ agimus conſiſtit in operibus,& circa ea quæ ſpeculamur in rationibus & demõſtrationibus & ſciẽtijs.quare tunc putatur eſſe credendum ſententijs & ſermonibus in rebus agendis cum opera eorum qui tales ſententias afferunt illis ſentẽtijs reſpõdent:quòd ſi vita & opera diſcrepant à ſententijs & verbis,exiſtimãdæ ſunt tales ſentẽtiæ inanes quoad eos qui illas proferunt.Oportet enim non ſolum docere:ſed etiam facere ea quæ doceas,Caſtigo corpus meũ, inquit Apoſtolus,& in ſeruitutẽ redigo,ne cùm alijs prædicauero,reprobus efficiar.Et author Veritatis,Opera mea teſtimoniũ perhibent de me:& ſi mihi non creditis,credite operibus meis.quare in ijs quorũ finis principalis non eſt cognitio,ſed actio,cum opera cũ ſententijs concordant,tunc adhibetur fides.Solon igitur & Anaxagoras cum aſpernari viderentur re ipſa abundantiã externarum rerum,fidem ſuis ſen-
80 tentijs faciebnat. [AT vero qui mente operatur,eam & colit.] Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtendit quomodo felix contẽplatiuus ſe habeat ad eſſentias ſeparatas:& afferũtur tres cõcluſiones,quarũ prima eſt talis, Is qui amat & colit id quod in homine eſt præſtabiliſsimũ,& ideò vehementer acceptũ,eſt Deo amiciſsimus vel chariſsimus:ſed vir ſapiens eſt huiuſmodi: ergo vir ſapiens eſt amiciſsimus vel chariſsimus Deo.Nam ſapiens colit mentẽ quæ eſt optimũ in hominibus,& ſimillimum ijs quæ ſunt in Deo. Nec enim Deus,inquit Cicero,qui intelligitur à nobis alio modo intelligi poteſt,niſi mens ſoluta quædã & libera,& ſegregata ab omni conditione mortali:tunc vltra ſi Deus habet curã rerũ humanarũ,dicit Philoſophus,vt habet & communi ſentẽtia & opinione creditur,profectò vir ſapiẽs chariſsimus exiſtens Deo cum mentem colat & bene operetur, multa beneficia & magna à Deo conſequetur bona. ex quo ſequitur hoc pacto Secũda concluſio,Qui Deo eſt amiciſsimus vel chariſsimus,eſt feliciſsimus:ſed ſapiẽs qui viuit intellectiua vita eſt huiuſmodi:ergo ſapiens eſt feliciſsimus.Atq; ex ijs Tertia cõcluſio ſequitur talis,quòd contemplatiua felicitas

citas quæ eſt operatio ſecũdum ſapientiam,eſt ſuprema noſtra felicitas,ſententia huius Philoſophi,& longè præſtantior quàm actiua,licet actiua etiam in genere ſuo ſit ſummum bonum.vnde ea verba quæ in textu Philoſophus tãgit,vbi dicit, rectè beneq; agẽtes, referre ad actiuam poſſumus ne illã excludamus.Cõcluditur autem quod vltimam & ſupremam felicitatẽ humanã collocauit Philoſophus Ariſtoteles in operatione ſecundũ ſapientiam qua virum ſapientẽ coniungi cũ cauſa ſua quoquo modo velle videtur,id eſt cũ ſummo Deo authore ſuo,vt ei per contemplationẽ eo pacto amiciſsimus vel acceptiſsimus fiat,& per quandã amicitiam,ſi dicere licet, ei coniungatur quoad fieri poteſt.Ex quo forſitan nonnulli elicerent amicitiã talem eſſe ſimilem ei quam ſacri ſcriptores appellant charitatẽ,& arguerent per hoc felicitatẽ noſtram non minus conſiſtere in actu voluntatis quæ eſt charitatis domicilium,quàm in operatione intellectus & mentis.Notandum quòd humana felicitas ſumma atq; ſuprema,vt ex dictis Philoſophi colligitur,in vita contẽplatiua videtur conſiſtere per quam homo cõiungi quoquo modo Deo videtur,& magis quàm per actiuã.Et hoc idẽ in duodecimo Metaphyſicæ Philoſophus,id eſt quòd contẽplatio eſt noſtra felicitas,vbi etiã indicare videtur noſtram felicitatẽ humanam conſiſtere in contẽplatione ſubſtantiarum ſeparatarum,& præcipue & maxime ipſius Dei:datur enim gradus inter operationes ſpeculatiuas,& earum perfectio ſumitur non ſolũ ex parte mentis,& nobiliſsimæ potẽtiæ noſtræ,ſed etiã ex nobilitate obiecti.Quare cum Deus ſit perfectiſsimus omnium obiectorum circa quæ mens ſpeculando verſatur,meritò non quæcunq; contemplatio erit in ſummo gradu,ſed ea quæ erit circa bonitatem diuinam,& ipſum glorioſiſsimũ Deum,vnde oriri videtur amicitia & coniunctio illa,per quam vir bonus & ſapiens quoquo modo contemplando ipſum coniungitur cauſæ ſuæ:& hanc dicerent forſitan aliqui ſimilẽ eſſe ei,quam theologi charitatẽ appellãt.ex quo agitur diſputatio de actu voluntatis & operatione mentis,vt ſuprà etiã diximus,cuius determinatio à ſacris theologis petenda eſt.Patet igitur ex dictis ſummũ bonum nõ ſimpliciter atq; ex omni parte perfectum , ſed tale quale vitæ humanæ competere poteſt,quid, & quomodo ſit,ſententia huius Philoſophi Ariſtotelis.

Perora

Peroratio operis. CAPVT IX.

81 *ATenim ſi de his,atq; uirtutibus, & inſuper*
de amicitia, uoluptate'ue ſatis figura dixi-
mus: eſt'ne putandũ noſtrũ propoſitũ iam
finẽ habere? An quẽadmodũ dicitur:nõ eſt
in hoc rebus agẽdis finis,perſpexiſſe cognouiſſeq; ſingu
las,ſed potius agere?Nec de uirtute ſcire ſat eſt:ſed enitẽ
dum eſt ipſam habere,ac uti: uel ſi quo alio modo boni
82 *efficiamur. Si igitur uerba ſufficerẽt ad faciẽdos homines*
bonos,multas iure mercedes ſecũdũ Theognidẽ,atq; ma-
gnas afferrent. & cõparare ea oporteret. Nũc uero iuue
nes quidẽ liberos hortari,ac prouocare:moribusq; inge-
nuis ueræq; honeſtatis amatoribus,idoneis ad obtẽperan
dum educatione bona iam factis, perſuadere uerba poſ-
ſunt. Vulgus autẽ ad probitatẽ incitare nequeũt. nõ enim
ſunt tales,ut ob pudorẽ obtẽperent,ſed ob metũ. nec ut à
prauis ob turpitudinẽ abſtineant rebus,ſed ob pœnã. Nã
quia affectibus uiuunt,perſequuntur quidẽ proprias uo-
luptates,& ea quæ illas efficiũt. fugiunt autẽ dolores op-
poſitos. Honeſtatis autẽ uoluptatisq; ueræ,nullã prorſus
habent animaduerſionẽ. quippe cũ eas non deguſtarint.
Tales igitur, quænam uerba traducere moderariq; poſ-
ſent? Fieri enim nõ poteſt,aut nõ facile fit,ut ea uerbis mu
tentur,ac extrudãtur,quæ impreſſa ſunt moribus tempo
83 *req; diuturno retenta. Amabile autem eſt fortaſſe,ſi cum*
omnia eſſent quibus boni fieri uidemur,participes uirtu-
84 *tis efficiamur. Fieri uero bonos,alij natura,alij cõſuetu-*
dine,alij doctrina putant. Natura igitur (ut conſtat) non
in noſtra eſt poteſtate: ſed ineſt ijs hominibus per cauſam
quandã diuinã,qui uerè ſunt fortunati. Verba autẽ perce
ptiones'ue,nõ in omnibus uires habẽt: ſed opus eſt audi-
toris

toris animũ antea moribus eſſe cultũ, ad recte gaudendũ,
ac abhorrendũ, perinde atq; terrã quæ ſemina ſit nutritu
ra. Qui nãq; uiuit cum perturbatione, nõ audiet ea uerba
quæ dehortantur: neq; intelliget. is uero qui ita diſpoſitus
eſt, quì fieri poteſt ut diſſuadenti obtẽperet? Omnino autẽ
nõ uerbis ipſa perturbatio, ſed ui cedit. mores igitur præ
cedant aliquo modo uirtuti familiares oportet, amãtes bo
num, atq; abhorrẽtes à turpi. Difficile autẽ eſt ut ab ado- 85
leſcentia recte quis ad uirtutẽ inſtituatur, non ſub talibus
legibus educatus. Modeſtè nanq; uiuere cõtinenterq́;, ple
riſq; hominibus præſertim & iuuenibus nõ eſt iucundũ.
Quapropter educationem, atq; officia à legibus inſtituta
eſſe oportet. Nõ enim dolorẽ afferent ſi fuerint conſueta.
Fortaſſe autẽ non ſufficit, dum ſunt adoleſcẽtes, rectã edu
cationẽ & curã eſſe adeptos: ſed cũ oporteat uiros quoq;
factos, ipſa agere ac aſſueſcere, & in his & omnino omni
in uita legibus eſt opus. multitudo enim neceßitati potius
quàm rationi, & pœnis quàm honeſtati paret. Idcirco
ſunt qui legumlatores oportere cenſent ad uirtutẽ inuita-
re, ac prouocare honeſtatis gratia, propterea quòd ij qui
probi ſunt, ob conſuetudinẽ præcipue obtẽperabũt. Ad-
uerſus autẽ inobedientes & hebetiores ingenio, caſtiga-
tiones pœnasq́; inſtituere. At eos qui curari ac emendari
nequeunt, extrudere atq; exterminare. probũ enim homi
nem, & ad honeſtatẽ uiuentẽ, rationi obtemperaturũ in-
quiunt eſſe. improbũ uero uoluptatẽ affectantem, dolore
afficiendũ eſſe perinde atq; iumentũ. Quapropter & eos
dolores afferri oportere dicunt, qui maxime cõcupitis uo
luptatibus aduerſantur. Quòd ſi eũ qui bonus futurus ſit, 86
bene educatũ (ut dictũ eſt) ac moribus bonis aſſuefactum
eſſe oportet, deinde bonis in exercitijs uiuere, & neque

inuitum

inuitum neq; ſponte res agere prauas. hæc autẽ fuerint ſi mente aliqua rectoq; ordine uires habente uiuatur. Opus eſt mente profectо, munere cuius ita hæc euenire poſſint. Igitur patris quidẽ præceptio uires nõ habet, neq; neceſſitatem, neq; ullius omnino unius uiri, niſi ſit rex aut aliquis talis. Lex autẽ uim habet cogentẽ, quæ quidẽ eſt ſermo ab aliqua prudẽtia atque mente profectus. Et homines quidẽ eos odiſſe ſolent, qui appetitionibus aduerſantur: etſi recte idipſum faciunt. Lex autẽ non eſt eis moleſta,
87 *probitatem iubens. In ſola autẽ Lacedæmoniorũ ciuitate cum alijs paucis, curã adhibuiſſe in educatione atq; officijs legiſlator uidetur. In pluribus autem ciuitatibus tales res ſunt neglectæ. Et ita unuſquiſq; uiuit, ut ſibi placet, ritu Cyclopũ filios regens atq; uxorem. Præſtabiliſſimũ igitur eſt diligentiã rectam'ue curã adhibere cõmunem:*
88 *idq; ipſum facere. Quod ſi negligitur publicè, ad unumquenq; pertinet filios ſuos atq; amicos ad uirtutẽ dirigere, uel ſaltẽ uelle dirigere. atq; maxime idipſum poſſe ui-*
ἐκ τῶν εἰρη- *debitur ex his*quæ diximus, idoneus ad leges ferẽdas fa-*
μένων. *ctus. Publicas igitur diligẽtias atq; curas, per leges fieri*
89 *conſtat. bonas autẽ, per ſtudioſas. Nec intereſſe quicquã*
90 *uidetur, ſcriptæ ſint, an non ſcriptæ. unus, an plures per illas inſtituãtur. ut & in muſica, exercitandiq; facultate,*
91 *& eruditionibus cæteris hoc nihil refert. Nã ut in ciuitatibus leges, ac mores: ſic & in domibus poſſunt paterni ſermones ac mores. quinetiã magis ob cognitionẽ beneficiaq; collata. Sunt enim ipſi filij iampridẽ affectione de-*
92 *uincti, & facile obtemperantes natura. Differũt inſuper & inſtituta priuata à publicis, perinde atq; in medicina. Vniuerſaliter enim, febricitanti confert inedia, & quies: at alicui forſitan non conducit. Magiſter quoq; ludi, non*

omnibus

omnibus fortaſſe pugilibus eandẽ pugnam imponit. Singu la autẽ magis exacte fieri uidebũtur, adhibita cura diligẽ tiaq; priuata. magis enim id adipiſcitur unuſquiſq; quod congruum eſt. Atq; optime quidẽ in ſingulis curã ac dili= gentiã adhibuerit, & medicus & ludimagiſter, & qui= uis alius, qui hoc uniuerſale ſcit. omnibus, inquã, aut tali= bus hoc eſſe accõmodatum. Scientiæ enim, cõmunis ipſius eſſe dicũtur & ſunt. Nihil tamen forſitan obſtat quin & is qui ſcientiæ quidẽ eſt expers, exacte autẽ ea perſpexit experiẽtia quæ in unoquoq; accidunt, rectã in uno aliquo diligentiã adhibeat atq; curam. quemadmodũ & quidam optimi ſibiipſis eſſe medici uidentur, qui tamen nulli alij poſſunt opem afferre. Verũ non minus forſitan oportere uidebitur eũ qui uult artifex, & contẽplator euadere, ad uniuerſale pergere, atq; illud (ut fieri poteſt) cognoſcere. dictum eſt enim ſciẽtias circa hoc ipſum uerſari. Fortaſſe autẽ & is qui uult ſua cura diligentia'ue meliores facere ſiue multos ſiue paucos, enitatur oportet ut ad ferendas le ges aptus euadat: ſi boni legibus fieri poſſumus. Non eſt enim cuiuſuis quẽuis diſponere. Sed ſi alicuius eſt, ſciẽtis eſt. ut in medicina fit & in cæteris facultatibus, quarũ eſt aliqua cura atq; prudẽtia. Hæc cũ ita ſint, cõſiderare poſt 93
hoc oportet, unde'nam & quomodo quiſpiã legumlator euaſerit. An ab ijs qui rempublicã gerunt, quemadmodũ & in cæteris facultatibus fieri ſolet? nam pars ciuilis eſt 94
ipſa ferendarũ legũ facultas. An nõ ſimiliter in ciuili & cæteris in facultatibus fit & ſciẽtijs? Nã in cæteris quidẽ ijdem tradũt facultates, & per ipſas operãtur. ut medici, atq; pictores. Res autem ciuiles docere quidẽ pollicentur ipſi ſophiſtæ: nemo autẽ ipſorũ agit. Sed ij qui rempubli cam gerũt: qui quidẽ potẽtia quadã id agunt & experiẽ=

tia po

tia potius quàm mente.Neq; enim ſcribũt de talibus, neq; loquuntur.quod tamẽ præclarius forſitan eſſet, quàm iudiciales orationes uel deliberatiuas cõponere. Neq; filios ſuos, aut amicorũ ullos idoneos ad gubernandũ rempublicam efficiunt.Erat autẽ conſentaneum rationi ſi poſſent. Neq; enim melius quicquã ciuitatibus reliquiſſent: neque ſibiipſis aut chariſsimis aliud magis optaſſent, quàm talia poſſe.Nõ tamen parum experiẽtia conferre uidetur.non enim fierẽt per ciuilẽ conſuetudinẽ ad gubernandũ rempublicã aptiores.Quapropter iis qui de re ciuili cupiunt ſcire, experiẽtia inſuper opus eſſe conſtat.Sophiſtæ autẽ ij qui facultatẽ hanc profitẽtur, tradendi uiã ignorãt.neq; enim quale quid eſt, neq; circa quæ uerſetur omnino ſciũt. Non enim ipſam & oratoriã facultatẽ idem, neq; inferiorem ponerent, congregatus iis legibus quæ ſunt probatæ. Fieri enim poſſe dicũt, ut optime deligãtur.proinde quaſi ſelectio nõ eſſet ſagacitatis, & iudicare recte nõ eſſet maximũ. ut in muſicis.Qui nãq; ſunt in ſingulis experti, recte opera iudicant: & quibus, aut quomodo perficiuntur, & quæ ſunt his conſona cõprehendũt.Inexpertis autẽ ſatis eſt ſi non lateat ipſos bene an male factũ ſit opus, ut in pictura.Leges autẽ operibus ſimiles ciuilibus ſunt.Quonam igitur modo quiſpiã ex his legũ fuerit lator: aut eas quæ ſunt optime iudicauerit? Neq; enim medici ex libris fiunt: & tamen dicere conãtur non ſolum curationes, ſed etiã ægrotantes curari poſſe, & ut curare oportet, habitu uniuſcuiuſq; diſtincto.hæc autẽ expertis quidẽ utilia: iis uero qui ſciẽtia carent inutilia ſunt.Et legũ igitur forſitan, & rerũ publicarũ congregationes iis quidẽ qui perſpicere atq; diſcernere poſſunt, quidnam recte ſeſe habet uel contrà, aut quæ quibus accõmodantur, utiles eſſe poſſunt.

ſunt. Sed ij qui ſine habitu talia tractant, recte quidē iudicare non poſſunt, niſi fortuito. Magis autē ad ea comprehendenda fortaſſe fuerint apti. Cum igitur noſtri maiores ea quæ ad facultatē ferēdarum legum pertinent ſine perſcrutatione reliquerint, noſipſos illa fortaſſe præſtat conſiderare. & omnino de republica pertractare oportet. ut quoad fieri poteſt, ea philoſophia perficiatur, quæ circa res humanas uerſatur. Primū itaq; ſi quid recte ſit à maioribus dictum, id enitamur recenſere. deinde ex congregatis rebus publicis cōſiderare, quænam ciuitates & rerum publicarum ſingulas euertunt, atque conſeruant. & quas ob cauſas aliæ recte gubernantur: aliæ contrà. His enim perſpectis, magis fortaſſe perceperimus, quænam ſit respublica optima, & quomodo unaquæq; diſpoſita: quibuſ'ue legibus utens, ac moribus bene fuerit conſtituta. Dicamus igitur, hinc initio ſumpto.

COMMENT.

ATENIM ſi de his ipſis atq; virtutibus, & inſuper.] Hoc eſt quartū capitulum huius tractatus & vltimū totius libri, in quo Philoſophus cōpleta iam doctrina de moribus, & poſtremo de vltimo fine humano, nunc determinat de ferēdis legibus, quibus homo poteſt euadere bonus, oſtendendo non ſolū oportere ſcire quid ſit virtus, & ratio bene viuendi in ijs quæ aguntur; ſed etiā deducere in actum. & hoc addere videtur Philoſophus, vt hinc occaſione ſumpta commodè trāſeat ad librū Politicorū, vt hominē primo in hoc libro bonis moribus virtutibusq; inſtituat, deinde per illū conſtituat in ciuitate, & in ciuili vita quoad fieri poteſt felicē reddat. Diuiditur autē hoc capitulū in tres partes, quæ ſuis locis patebunt. Primo igitur oſtendit Philoſophus, quòd nō ſufficit cognoſcere hæc præcepta, ſed oportet deducere in actum & exequi. nos igitur volebamus oſtendere quonā pacto homo bonus & bonis moribus inſtitutus euadere poteſt, docēdo de virtutibus, & amicitia, & voluptate. eſt'ne finis noſtræ 81

intentionis? & videtur reſpondere quaſi quòd noſtra intentio quantum ad doctrinam de virtutibus & moribus eſſet completa: ſed hoc non ſufficit cum finis in rebus agendis non conſiſtat in doctrina & cognitione, ſed in actione. non enim ſatis eſt ſcire quid aut quales ſint virtutes: ſed requiritur
82 vlterius vt eas conſequamur & operemur ſecundũ illas. [SI igitur verba ſufficerent.] Oſtendit quòd doctrina non ſufficit ad faciendũ virum bonum. Nam ſi hoc eſſet, dicit Philoſophus, magnã mercedẽ reportarẽt ſermones ſuaſiui, Theognidis ſententia: ſed requiritur bona inſtitutio. quare ſunt nonnulli ingenui ita educati, vt verbis & monitis ad virtutem ac honeſtatem conſequendã facile poſsint compelli: plerique vero, vt eſt imperita multitudo, ſic ſe habẽt vt trahi ad virtutes, aut reuocari à vitijs nõ poſſe videãtur ſuaſione verborum, aut monitione atque doctrina: ſed ſi à turpibus abſtinent, id potius faciunt metu vel pœna. quare patet quòd verba & ſermones per ſe non ſufficiunt ad faciendos viros bonos, ſed requiritur & bona educatio & conſuetudo. [SED
83 ſatis eſt fortaſſe.] Quaſi dicat: ſatis putandũ eſt ſi iſta omnia adſint, ſcilicet bonum ingeniũ, & doctrina, & inſtitutio quibus diſponimur ad bene operandũ, tandem ipſam virtutem conſequamur, quæ cum acquiratur cum difficultate, non ſermonibus contenti eſſe debemus, ſed etiam conſuetudinem
84 adhibere. [FIERI autem bonos alij natura.] Oſtendit hac in parte Philoſophus quòd ad hoc vt homines communiter fiant boni ſermonibus & præceptis doctrinæ, requiritur cõſuetudo vel inſtitutio bona. Probatur, Homines fiunt boni cõmuni ſententia, aut natura, aut doctrina, aut cõſuetudine, ſed non proprie natura, nec ſtatim etiam doctrina: ergo cõſuetudine. Patet ratio, vel declaratur à Philoſopho, cum probitas pendeat ab electione noſtra, & ſit in noſtra poteſtate, natura nõ proprie efficimur boni. hoc probauit Philoſophus in ſecũdo Ethicorum, vbi diſſeruit & oſtẽdit nullam virtutem ineſſe nobis à natura, etſi apti ſimus natura magis aut minus ad illas ſuſcipiẽdas. vnde nec à natura, nec præter naturã nobis ineſſe dicũtur: tamẽ non conſiſtit in ea proprie cum ſimus liberi ad vtrũlibet conſequendũ vitium vel virtutem, & in noſtra nõ ſit poteſtate natura eſſe aptos magis vel minus: ſed eſt donũ naturæ vel dei, & diuinæ cauſæ, à conceptione

ptione enim trahunt indiuidua complexioné,id eſt partim à parétibus,partim ab influxu corporis cœleſtis: hinc cõceden te deo variæ diſpoſitiones naturales oriuntur,& aptitudines ad virtutes ſuſcipiẽdas,quas aptitudines in ſexto huius appel lauit virtutes quoquo modo naturales,quãuis non ſint virtu tes proprie.Itaque eo in loco,ait Philoſophus,vt in ea parte animi quæ principiũ eſt opinandi,ſunt duæ ſpecies, aptitudo ſcilicet perſpiciendi, atq; prudentia:ſic & in ea parte quæ ad ipſos pertinet mores ſunt ſpecies duæ:vna naturalis virtus, altera proprie virtus.ex quo patet quòd licet naturalis illa di ſpoſitio conferat ad virtutẽ,tamen parũ prodeſſẽt,niſi con-ſuetudo accederet ex libero noſtro arbitrio,& recta electio-ne proueniens.Itẽ doctrina nõ ſatis ſufficit,ſed in ijs facit fru ctum qui quoquo modo bona educatione ſunt ad eã ſuſcipiẽ dã diſpoſiti, ſicut ager cultus qui ſemina ſit nutriturus.vnde in principio, Bene, inquit, inſtitutũ moribus eũ eſſe oportet qui de honeſtis & iuſtis,& omni ciuili ratione ſufficienter eſt auditurus.Quare animus eius qui eſt doctrinã ſuſcepturus eſt tanquã ager,mos & educatio tãquam cultus terræ,doctrina vero vt ſemẽ quod nõ habet vim in omnibus,ſed in terra be-ne culta:ſic doctrina nõ habet vim niſi adſit inſtitutio bona. nã qui ſequitur perturbationẽ animi cõſuetudine firmatã,nõ cedit ſoli ſermoni,ſed oportet vt vi ipſa reprimatur.ex quo patet ꝙ conſuetudine principaliter boni fieri videmur.vnde in principio ſecũdi,Moralis,inquit,virtus cõſuetudine cõpa-ratur.Quare vt monentis doctrina efficaciã habeat,oportet bonã educationẽ præcedere, qua aliquo modo diſponatur animus hominis ad odẽdũ turpia,& gaudẽdũ rebus honeſtis.

[AT enim difficile eſt rectã.] Sũmo ordine,vt cõſueuit,pro 85 cedit Philoſophus.Nam cũ declarauit bonã inſtitutionẽ eſſe quodãmodo principaliter cauſam vt efficiamur boni,nõ lo quimur autẽ de vniuerſaliſsima & principaliſsima cauſa bo-norũ omniũ,id eſt ipſo deo:nũc oſtendit ꝙ lex requiritur ne ceſſario ad bonã aſſuefactionẽ & bonã inſtitutionẽ cõparan dam,quia ipſa cõpellit,& quodãmodo cogit homines viuere ſecundũ bonos mores.difficile eſt enim quòd aliquis ab præ-ſertim iuuentute ducatur ad virtutes, niſi ſub bonis legibus nutriatur:ideo oportet vt lex afferat bonam inſtitutionẽ & exercitia honeſta,cõpellẽdo iuuenes vt bonis moribus aſſue-

ſcant,ſtudijsq́; honeſtis,quæ etſi moleſta ab initio appareãt, tamẽ cum ſint cõmunia æquo animo ferũtur,& poſteaquàm in conſuetudinẽ venerint,iocunditatẽ & facilitatem afferũt. Addit vlterius Philoſophus quòd non ſufficit bonam educationem habere à legibus in iuuentute,ſed videntur neceſſàriæ eſſe leges etiam per totam vitam,vt conſeruẽtur exercitia bona,& cõſuetudine boni mores perficiantur. Sunt præterea nõnulli qui magis parent neceſsitati & pœnis,quàm rationi,ideo cenſebant nõnulli legũlatores,cum homines plerunq; trifariam reperiãtur,aut ingenui & bene diſpoſiti,aut tardiores,aut inſanabiles,in ferẽdis legibus tria præcipue ſeruare debere. Primũ,admonitiones & exhortationes,quibus homines bene educatos concitarent ad virtutem capeſſendã gratia honeſtatis. Deinde ijs qui ſunt tardiores ad bene viuendũ,& inobedientes rectæ rationi,pœnas conſtituere accommodatas,& directe cõtrarias morbis illorum,vt talibus veluti medicinis quibuſdam ad ſanitatem reuocẽtur,& caſtigatione à vitijs retrahantur. Remedia vero debent,& medicinæ concupitis voluptatibus eſſe contrariæ. nam contraria, vt inquiunt,cõtrarijs curantur. Non enim auaritia abſtinentia,ſed liberalitate:nec luxuria liberalitate proprie,ſed abſtinentia & tẽperantia pellitur. De ijs vero qui incurabiles po-
86 nebantur,patet in textu. [QVOD ſi hæc ad probitatẽ.] Hãc particulam addere videtur Philoſophus, quia cum virtus debeat eſſe voluntaria,declarãdus eſt hic locus ne videamur inuiti virtutẽ acquirere,ideo videtur reſumere quod primo dixit,adhibendam eſſe bonam educationẽ à recta & ordinata ratione proficiſcentem quæ iubeat & impellat ad probitatẽ, & tamen æquo animo feratur. ſed quænam eſſe poteſt iſta,patris'ne præceptio ac inſtitutio? ſed nũc poſthabere eam videtur,quam inferius dicet oportere adeſſe,ſi educandæ iuuentutis publica non adhibeatur cura. Dicit autẽ ad hoc propoſitum quòd admonitio paterna non habet hanc vim vt cõpellat homines,& aliorũ admonitiones etiam ſi rectæ ſint odio habentur ab ijs qui ſuis cupiditatibus obſequi volunt:ſed lex eſt illa quæ cõpellit & iubet circa ea quæ ſunt proba,& cũ ſit omnibus cõmunis,& plerũq; abſint legumlatores,æquo animo ſuſtinetur, & non eſt inuiſa. Sic igitur per ordinẽ patuit, quòd ſi ſermones & doctrina facere debeant fructũ,opus eſt

educa

educatione & inſtitutione bona:ad hoc autē vt fiat bona inſtitutio opus eſt legibus. [AT vero in Lacedæmoniorū quidem ciuitate.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus cum antea oſtenderit ad bonam inſtitutionem neceſſariam eſſe legem prouenientē ab aliqua prudētia:nūc ſerio & ordine declarat oportere hominem eniti vt aptus euadat ad ferēdas leges,& quomodo hoc fieri poſsit oſtēdit. Ex quo ſtatim poſt hunc librū ponit librum Politicorū,in quo diffuſe docet de ferendis legibus. Dictū eſt enim in ſexto huius hoc eſſe præcipuum munus facultatis ciuilis. Dicit autē in primis Philoſophus quòd cū omnes ciuitates & reſpub. deberent curare legibus,vt iuuentus recte educaretur,& ponerentur leges quibus homines ad virtutē capeſſendā concitarentur,Lacedæmoniorū ciuitas ſola vel aliæ admodū paucæ hāc diligentiam adhibent legum ferendarū,& inſtruendæ iuuentutis:in plurimis autem neglecta ſunt iſta,dicit Philoſophus, & viuunt ad placitum & libitum,veluti Cyclopes. [QVOD ſi negligitur publice.] Probat nunc Philoſophus ob ea quæ dixit, oportere hominē ciuilē aptum eſſe debere ad leges ferendas,hoc pacto,Si hominē oportet curam habere vt dirigantur filij & amici ad cōſequēdas virtutes,oportet etiā vt ſit aptus ad leges ferendas:at primum eſt,ergo & ſecundum. verū cum leges publicæ & priuatæ eſſe videantur,opera danda eſt vt publice inſtitutio non ſit adhibita legibus,priuatim quiſq; curam adhibeat vt filij ad virtutem dirigantur.& ideo oportet vt ſit aptus & bonus lator legum,vt honeſte erudiantur filij ſub paternis legibus: quòd ſi ex defectu filiorum hoc cōſequi non poſsit,ſaltem debet velle & eniti vt ſit aptus,ne ex parte ſua deſit,quia publicæ leges & priuatæ vidētur quoquo modo conuenire. [NEC intereſſe quicquam videtur.] Quatuor videtur afferre conditiones Philoſophus,per quas forte putaret aliquis publicas leges differre à priuatis quibus vtitur paterfamilias in domo ſua veluti debet,atq; ex eo crederet hanc peritiā erudiendi priuatim homines nō eſſe de facultate legum ferendarū. Has igitur affert cōditiones vel differentias,quæ eſſe vidētur,& oſtendit quomodo conueniūt, & quòd tales differentiæ vel nullæ ſunt vel paruæ. Pima differentia eſſe videtur,quòd leges publicæ ſunt ſcriptæ,priuatæ non ſcriptæ: ſed hæc nulla penè differentia eſt dummodo ſit

87 88 89

90 bona lex,ſiue ſit ſcripta, ſiue non ſcripta. [NEC ſi per illas vnus aut plures.] Secunda conditio vel differentia eſſe videtur,quòd publicæ leges videntur erudire & inſtituere omnes ciues,priuatæ vero atq; paternæ vnum vel admodũ paucos, & tamẽ hæc differentia non eſt tanti momẽti vt faciat quod priuatæ etiam nõ ſint leges. Nam vt in muſica dantur præcepta,& ſiue vnus,ſiue plures inſtituantur,illa tamen ſunt præcepta:ſic in priuatis legibus non tollitur ob paucitatẽ eorum qui inſtituuntur quin illæ ſint appellandæ leges,dũmodo ſint
91 bonæ. [NAM vt in ciuitatibus.] Alia differentia vel conditio eſt penè eadẽ cum ſuperiore,quòd vim habere vidẽtur publicæ leges in ciuitate tota,priuatæ autẽ in vna domo.tamen hoc nõ tollit quin priuatæ ſint etiã leges cum habeãt ſimilem rationẽ,quin etiã non minus ad ipſam educationẽ prodeſſe videntur,quàm publicæ ob reuerentiã quandam innatam filijs naturaliter erga parentes. Dubitatur quia antea Philoſophus dixit præcepta patris non habere eam vim quam habẽt leges,hic autem dicit habere maiorẽ.hæc vidẽtur inter ſe repugnare. Dicẽdum quòd Philoſophus ſuperius afferebat in mediũ homines male inſtitutos,& difficiles ad obtemperandum,Et homines,inquit,eos pleriq; odiſſe ſolent,qui ipſorũ appetitionibus aduerſantur.tales indigẽt legum vi:ſed apud ingenuos & faciles ad obtemperandũ præcepta paterna vim habent maiorẽ:ſed apud eos qui ſunt tardiores,& inobediẽtes facti,maiorem vim habent leges ob neceſsitatem,& pœnas.& de talibus eo in loco videbatur loqui Philoſophus.
92 [DIFFERVNT inſuper & inſtituta.] Quarta conditio vel differentia eſt,quæ etiã non eſt talis vt faciat priuatas non eſſe leges.Nam quia leges publicæ loquũtur vniuerſaliter,priuatæ vero ſunt particulares,ideo videtur quibuſdam quòd nõ proficiſcuntur ab eadẽ facultate.hoc etſi facere videatur aliquam differentiã,tamen leges priuatæ videntur magis accõmodatæ vnicuiq; quàm publicæ.Nã ſicut fit in medicina,ita in huiuſmodi legibus euenire videtur:ſed in medicina ita fit vt quidã habeat ſcientiam in vniuerſali,quidã aliqua particularia percipiat per experientiã quandã,& talis poterit ſecundum illã magis accõmodate mederi alicui,quàm ille qui vniuerſaliter ſcit:ſic etiam eueniet in huiuſmodi legibus.nam eſt vniuerſalis regula in medicina,quòd ſimpliciter febricitanti prodeſt

prodeſt abſtinentia & quies:ſed alicui tamē non prodeſt,veluti in aliquo vehemēter debili non erit obſeruanda abſtinētia,& ſic vniuerſalia in medicina propter diuerſas naturæ cōplexiones nō ſemper accōmodātur ſingularibus.Hoc etiā fit à magiſtris ludi,qui nō eoſdē ludos omnibus pugilibus impo nūt: & ſic fermè in alijs facultatibus euenire videtur,quòd id quod eſt in vniuerſali nō accōmodatur ſtatim ſingulari.vnde priuatæ atq; paternæ leges cuiq; propriæ & accōmodatæ videntur.Scit enim paterfamilias naturam liberorū,& proprie accōmodare poteſt ad eorū educationē inſtituta ſua.ſed ne videatur quòd Philoſophus procedat contra doctrinam vniuerſalē,quam ipſe profitetur & tradit,& quòd irruat con tra vniuerſalē facultatem legum ferendarum quæ pertinent præcipue ad prudentē ciuilē:ideo dicit quòd medicus habens ſcientiā in vniuerſali,vt theoricus poſtea deſcendat ad particularia,adiungendo experientiā optime,tum poterit accommodare ſcientiā illam ſingularibus:fieri tamen poteſt,vt aliquis ſcientiæ expers ſine cognitione regulæ vniuerſalis,experientia quadā aliquibus indiuiduis medeatur,vt aliquis ſibi ipſi:verū addit Philoſophus quòd ille qui vult fieri artifex & ſpeculatiuus,debet eniti accedere ad ipſum vniuerſale,& illud cognoſcere eo modo quo patitur natura illius vniuerſalis.Quod adiunxiſſe videtur Philoſophus,quia ſunt nōnulla vniuerſalia neceſſaria,vt in Mathematicis:nōnulla vero talia ſunt vt cuncta cōplectantur, id eſt eis quæ cōtingere poſſunt nō ſemper accōmodētur:ſicut de illa regula vniuerſali dictū eſt ſuprà,ꝙ ſimpliciter febricanti prodeſt abſtinētia & quies: nā in aliquibus nō valet,ſed fallit.ſimile eſt illud quod dicitur in quinto.Fieri autē non poteſt,vt de quibuſdā vniuerſaliter rectè dicatur.In quibus igitur neceſſe eſt vniuerſaliter dicere, fieri vero nō poteſt vt recte dicatur:in his lex accipit id quod plerūq; fieri ſolet,nō ignorās errorē,& eſt nihilominus recta. Error enim nō eſt in lege,nec in ipſo legiſlatore, ſed in ipſa rei natura &c.quare nitendum vniuerſale ipſum cognoſcere eo modo quo fieri poteſt,& quo patitur natura rerū de quibus eſt ipſum vniuerſale.Concludit poſtea Philoſophus,reſumēdo illud quod ſuperius dixit, quòd oportet vnūquēq; qui debet inſtituere,aut paucos,vt paterfamilias: aut multos,vt gubernator ciuitatis,de quo ſuperius intēdit, aptū eſſe ad fe-

rendas leges. Nam paterfamilias habere debet facultatem legum ferédarũ, vt rectè ſciat & poſsit inſtituere liberos ſuos. Eſt enim optimum publice prœuidere vt iuuentus & homines bonis moribus inſtituantur, & ad virtutes dirigantur: quòd ſi publice negligatur, vt plerunq; in ciuitatibus fit, tũc priuatim patresfamilias debent cogitationem ſuſcipere de moribus filiorũ, & operam dare vt à teneris annis ſub optimis diſciplinis & exercitijs viuere diſcãt. Non enim parum, ſed multum, imò totum refert, vt in ſecundo dixit Philoſophus, hoc an illo modo ab adoleſcentia aſſueſcere: ſed multi ſunt qui hanc curam negligunt, contra quos inuehitur Plato dicendo ꝙ quidam ſunt qui maiorem curã habent equorum vel aliorũ brutorũ quibus delectantur, quàm filiorũ. Oportet igitur vt paterfamilias, qui debet cura & diligentia ſua facere alios bonos & ſtudioſos, ſit aptus ad ferendas leges, ex quibus prouenit educatio & aſſuefactio bona. Et ipſe prœterea ciuilis gubernator debet habere optimam facultaté ferendarum legum, cum multis prouidere debeat, & bonis moribus ciuitaté munire. quare paucorũ gubernator debet eſſe aptus ad ferédas leges, vt diximus, & multorũ longè magis, de quo prœcipue & principaliter intédit Philoſophus, & vult quòd habeat facultaté legum ferendarũ, quod in ciue & gu-
93 bernatore videtur eſſe prœcipuũ, vt in ſexto vidimus. [HAEC cum ita ſint, conſiderare.] Hœc eſt tertia pars huius vltimi capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm oſtendit bonã educationé magnopere conferre ad acquirendas virtutes, & ad ipſam inſtitutioné requiri bonas leges, atq; ideo oportere ciuem aptum eſſe ad ferendas leges: nunc declarare intendit quomodo talis poteſt euadere aptus, & videtur mouere dubitationê, deinde ſoluere, poſtremo polliceri ſe modũ traditurũ, quod facit poſtea in libris Politicorũ. Dicit igitur in primis quis eſt modus, & à quo poteſt acquiri talis ars atq; facultas, an ex ſeſe, an ab alio: & ſi ab alio, à quo nam, & vnde. & incipit dicere quòd videtur eſſe cõueniens vt ſumatur hœc facultas ab ijs qui Rép. adminiſtrãt. & hoc declarat, Sicut fit in alijs facultatibus, ita in re ciuili & facultate legũ ferendarum: ſed ĩn alijs fit ita, vt qui eas exercét & operãtur circa illas, tradãt etiã doctrinã taliũ facultatũ, vt medicus medetur, & docet arté medicinœ, & pictor eodé pacto, & alij artifices: ita

ita etiam fieri videtur in re ipſa & facultate ciuili, cuius præci puũ munus eſſe videtur, vt in ſexto dictũ fuit condere leges.

[AN non ſimiliter in rei ciuilis.] Nunc videtur Philoſo- 94
phus declarare ſuperiorẽ ſententiã & ſimilitudinem non valere, & oſtendere eos qui Remp. gerunt non eſſe ſufficiẽtes ad tradendã talẽ facultatem, quia non fit in re ciuili vt in alijs facultatibus, & huiuſmodi artibus, in quibus artifices exercẽt ſeſe, & eas etiã tradunt: ſed ij qui in Rep. verſantur, non docent talem facultatẽ, nec tradunt doctrinã quandam vniuerſalem rei ciuilis, & præſertim ferendi leges, cuius rei facultas videtur eſſe rei ciuilis maxima pars, exercent tamẽ remp. experientia quadã. ſed ſunt alij econuerſo qui profitentur ſe habere ſcientiã huiuſmodi facultatis vt ſophiſtæ, & tamen nullam experientiã vel vſum habẽt tractandæ reipublicæ. Quòd autem ij qui in repub. verſantur non ſint ſufficiẽtes ad tradendum hãc doctrinã facultatis huiuſmodi, probat Philoſophus hoc pacto, Ii qui non habẽt ſcientiã in vniuerſali, ſed potius experientiã quandã per quã fiunt aptiores ad gerẽda ſingula in rep. non ſunt ſufficientes ad tradendũ doctrinã huius facultatis ciuilis, & legũ ferendarum: ſed ij qui in rep. verſantur ſunt huiuſmodi: ergo tales non ſunt ſufficiẽtes. Et hoc etiam patet ex eo, quia id iam feciſſent, cũ ſit longe præclarius ſcribere de ijs quàm cõponere orationes iudiciales vel deliberatiuas. Secũda ratio, Si ij qui verſantur in repub. poſſent & ſufficiẽtes eſſent tradere doctrinã ciuilis facultatis, proculdubio traderẽt eam filijs & amicis, & ciuibus ſuis: at hoc non faciũt, & tamen facerent, vt diximus, ſi poſſent recte id facere, quia hæreditatẽ præclaram relinquerẽt illis, & omni patrimonio præſtantiorẽ. & tamen ne videatur quòd experientia parum conferat, & vſus tractandæ reipub. ideo remouet hanc obiectionẽ, dicendo quòd non parũ conferre ad hoc videtur experientia rerũ ciuiliũ, cum etiã per ipſam fiãt homines ad agẽdam rempub. aptiores, & ij præterea qui ſcientiã ciuilẽ habere cupiũt, indigeãt experientia tali, ſed non eſt inutile ad hoc propoſitũ reducere ad memoriam ea quæ dicta ſunt in ſexto de ciuili facultate, quæ circa vniuerſalia verſatur, & fert leges & præſidet, vt architectura. Alia eſt gubernatio, quæ & deliberatiua eſſe, & verſari circa ſingula videtur. Sophiſtarũ autem. Declarat Philoſophus ꝙ ſophiſtæ ſunt valde inſufficiẽ-

tes ad hanc doctrinā tradendā. Probatur, Ii qui neſciunt facultatem ciuilē, quale quid ſit & circa quod, nō poſſunt eam docere & tradere: ſed ſophiſtæ ſunt huiuſmodi: ergo nō poſſunt eā tradere, & ſunt valde inſufficiētes. quòd autē tales ignorēt, Philoſophus probat hoc pacto, Ii qui dicūt oratoriā facultatē eſſe idem cū facultate politica & ciuili, vel nō eſſe inferiorem eadem, ij ignorāt politica quale quid ſit: ſed ſophiſtæ ſunt huiuſmodi: ergo ij ignorant qualis ſit facultas ciuilis. nam oratoria eſt inſtrumentū ciuilis: ergo nō eſt idem cū ea. Sophiſtæ tamen id dicunt, quorū de numero Prodicū Chium, & Leontinum illum Gorgiam quidam fuiſſe tradunt. Probat præterea Philoſophus quòd ij etiā ignorant circa quod verſatur facultas ciuilis, quia dicūt hoc eſſe facile, & fieri facile poſſe ſi cōgregentur leges, & magis probatæ excipiātur. Itaq; in hoc cōſiſtere putabant facultatē ferendarū legū: verum aliud eſſe videtur cōdere leges, aliud cōditas colligere & ſelegere. Præterea eligere magis probatas leges videtur eſſe prudētiæ, quæ eſt in paucis, & cum difficultate acquiritur: ſed leges vidētur eſſe opera facultatis ciuilis, & qui habet talem facultatē rectè poteſt iudicare de illis, ſicut alij artifices de operibus ſuis, vt muſici & pictores, quiſq; enim rectè iudicat quæ cognoſcit, & eorum bonus eſt iudex, vt dixit in primo. quî igitur fieri poteſt vt eligere poſsint optimas atq; exinde cōſequi ſcientiā ciuilē, & facultatem ferendarū legū? cum prius habere debeant ſcientiam talē, poſtea cōdere leges. Nec etiam medici euadūt ex libris, ſed qui habent ſcientiā per principia ſua, & experiētiam adhibent. Eodē modo non conſequentur talem facultatē ex congregatione legū, ſed bene fient forſitan per hoc ad ipſas cōprehēdēdas aptiores, vt patet in textu. Hæc cū ita ſint, cū declarauerit Philoſophus quòd neutri illorū ſufficiētes ſunt ad tradendā doctrinam ciuilis facultatis, & legum ferendarum, profitetur ipſe ſe tale munus ſuſcepturū: & ideo hoc capitulū videtur necti cū libris ciuiliū. itaque expleta iam doctrina de moribus ipſum attulit: quaſi diceret, hæc quæ de moribus tradidimus, nō conſiſtūt in doctrina & cognitione, ſed in actione. At hoc nō poteſt acquiri ſine inſtitutione, quæ fieri nō poteſt ſine legibus, & legū poſitione: quare oportet vt ciuilis ſit aptus ad ferēdas leges pro inſtitutione tali. Sed quomodo fieri poteſt iſtud? quis erit doctor? an illi qui verſantur in Rep.

an

an Sophiſtæ & Rhetores? at neutri ipſorũ ſunt ſufficiẽtes. quid igitur eſt agendũ? Dicit ergo cũ hæc fuerint neglecta à maioribus noſtris, oportet vt nos aggrediamur hoc opus, & huius facultatis tradamus doctrinã, vt actiua philoſophia ex omni parte perficiatur. & hoc pacto, decimo huic & vltimo Ethicorum finem imponit.

EPILOGVS LIBRI ETHICORVM.

EXPOSITIS omnibus ijs quæ in hoc libro moraliũ declaratione indigere videbantur, nũc nõ inutile eſſe arbitramur ad hoc vt magis menti inhæreat ordo Philoſophi, capita rerũ quæ ſingulis libris cõtinẽtur ſummatim repetere. Primũ. cũ, ſentẽtia huius Philoſophi, homo nõ habeat perfectionẽ innatam, vt ab initio diximus, ſed egregias potentias habeat, quibus etiã cõſequi poteſt, decreuit Ariſtoteles viam patefacere nobis, qua ad eam acquirendã poſſemus accedere. itaq; hanc doctrinã de moribus tradidit ſummo ſtudio ac diligentia, proponẽs nobis felicitatẽ humanam, mediaq; deinde oſtendẽs, quæ, ſentẽtia ſua, ad eam perducũt. Cõſtituere enim felicẽ intendit quoad fieri poteſt, & humana quidẽ felicitate, quæ vltimus dicitur finis in rebus humanis. Primo igitur libro quærit ſi eſt talis finis: & cũ ſit, quidnam, & qualis, & qua cauſa ſit, & in qua potẽtia animæ cõſiſtat. Oſtendit autẽ in primis cum multi ſint fines, & non ſit proceſsio in infinitum, neceſſarium eſt deuenire ad vltimum finem in rebus humanis ad quem noſtræ intentiones & cæteri fines aliarum rerum noſtrarum tãquam ad optimum referãtur. Quo probato quærit quidnam iſte ſit: & cum omnes in nomine conueniant quòd ſit ſummum bonum, quærit quid ſit ipſa res, & affert multas opiniones. (alij enim honorem, alij voluptatem, alij item aliud id eſſe cenſebant) quibus recitatis nonnulliſque earum poſthabitis, illas tantum refellit quæ confutatione indigere videbantur: & ipſam præſertim opinionem Platonis de ſummo bono abſtracto, & idæa boni, quæ vehemẽtius quàm aliæ eum vrgebat, multis rationibus labefactare nititur. erat enim ſententia illa, & authoritate Platonis, & ſubtilitate rei ea tempeſtate magnopere celebrata. Poſt hæc Philoſophus affert talem definitionem felicitatis ſecundum ſententiam ſuam: Felicitas eſt operatio animæ per virtutem in vita perfecta. Cui definitioni addere poſſumus hãc particulam, ſumma

cum

cum iocũditate,quia eſt coniuncta & annexa,vt in x. oſtẽdit. præterea accõmodare poſſumus hanc definitionẽ tam actiuæ quàm contẽplatiuæ felicitati,ſi ſumamus virtutẽ in cõmuni vt competere poteſt tam actiuæ quàm ſpeculatiuæ virtuti.quare definitio felicitatis actiuæ erit talis:Felicitas actiua eſt operatio animæ ſecundũ perfectiſsimã virtutẽ actiuã ſumma cũ iocunditate in vita perfecta:contẽplatiua vero eſt operatio animæ ſecundũ perfectiſsimam virtutẽ cõtemplatiuã ſumma cũ iocũditate in vita perfecta.Philoſophus nõ videtur afferre eo in loco talẽ diſtinctionẽ:ſed colligitur poſtea in x.vbi cõparat iſtas inter ſe, & ambas declarat, & ſemper intelligatur quòd de felicitate loquitur humana,& per totũ librũ,præterquam in decimo potius de actiua quàm de contẽplatiua loqui videtur.Hac diffinitione aſsignata nititur Philoſophus trahere ad propoſitũ ſuum quicquid boni habent illæ antiquorum opiniones,vt intelligatur quòd ſi quid cõtinent veritatis,conſonũ eſt ſententiæ ſuæ vt ſit quaſi cõfirmatio quædã diffinitionis allatæ.conſiderat deinde à qua nam cauſa ſit ipſa felicitas, & oſtendit quòd non à natura non à fortuna eſt in nobis talis felicitas.non enim eſſet in noſtra poteſtate.& quãuis corpus cœleſte & natura cõcurrere videantur quoquo modo ad diſpoſitionẽ noſtram ob ipſam complexionẽ, tamen oſtendit quòd principaliter eſt ſitũ in nobis, & omnino in noſtra volũtate & electione eã acquirere:nõ loquimur autẽ de Deo, qui vniuerſaliſsima & principaliſsima cauſa bonorũ omniũ ſemper eſſe præſupponitur: ſed de cauſa propinqua, quæ in noſtra ponitur poteſtate,cum principiũ ſponte agendi liberumq; arbitriũ habeamus. Quærit poſtea Philoſophus cuius nam ſit talis felicitas,& oſtẽdit quòd eſt hominis,nõ plãtæ, nõ brutorũ:nõ hominis praui,ſed virtute perfecti.Quare dicere poſſumus felicitatẽ cõpetere propinquiſsime homini ſtudioſo:& ſi actiuam ſumere volumus,dicemus eam cõpetere homini viuenti ſecundũ rationẽ & appetitũ obtemperantem rationi.Si vero contemplatiuã,dicere poſſumus eam cõpetere homini viuenti vita (vt ita loquar) intellectiua,& ſecundum eam potentiã quæ eſt nobiliſsima omniũ quæ ſunt in nobis, vt patet in decimo.Refellit deinde Philoſophus opinionem Solonis dicentis finẽ ſpectare oportere ad hoc vt aliquis dicatur felix,& oſtendit eum potius eſſe appellandũ felicẽ in quo

eſt felicitas, nō eum in quo iam fuit: ſicut dicimus album eum in quo eſt albedo, nō eum in quo fuit. & loquitur de felicitate humana, quæ ſententia noſtræ fidei ſi vlla in hac vita ponatur non acquiramus hic felicitatē talem vt eadē fruamur poſt mortē: ſed iſta eſt veſtigiū, & quaſi ſimilitudo quædā ſummæ & veræ felicitatis illius quæ eſt in alia vita, id eſt fruitio dei, vt ſacri ſcriptores oſtēdūt. Vlterius quærit Philoſophus quale bonū ſit ipſa felicitas. Bonū enim aut laudabile, aut honorabile dici ſolet. Laudabile dicitur cum eſt ob aliud. laudamus enim bonum equū quia bene fert hominē, & ob aliud. Deum vero, vt dicit Philoſophus, non laudamus ob aliud, & proprie: ſed veneramur & honoramus ob ſeipſum. felicitas igitur, quia eſt ſummū bonum humanū, & non dicitur eſſe ob aliud, eſt de numero bonorū honorabilium. vnde honos cū dicitur eſſe præmium virtutis, & ob ipſam virtutē, intelligendum eſt cum virtus eſt in operatione & actu. Cæterū cum dictum fuerit felicitatē eſſe operationē animæ, ſtatim Philoſophus diuidit potētias animæ pro tāto cōſiderans eam quantū ad hoc propoſitū ſpectat, id eſt vt inueniat in qua potentia animæ ipſa felicitas tanquā in ſubiecto conſiſtat, ſimul etiā vt ex diuiſione potentiarum habeat ſufficientiā virtutum tam moraliū quàm intellectiuarū. Diſtinguit igitur partes ſeu potētias animæ humanæ bifariā, & dicit aliam eſſe rationalē, aliam irrationalē. Rurſus irrationalē eſſe duplicem, aut eſſe omnino remotam à ratione, vt eſt vegetatiua quam poſthabendā cenſet, aut aptam vt poſsit obedire rationi, & hæc eſt appetitus ſenſitiuus, qui quoquo modo dicitur fieri rationalis nō per eſſentiā, ſed per quandam participationē cum obtemperat rationi, ſicut filiū dicimus obtemperare parēti, aut diſcipulū magiſtro ſuo. Ad hanc vero obediētiam appetitus diſponitur per virtutes morales. Rationalis autē & ipſa bifariā ſumitur, rationalis, inquā, ſecundū eſſentiam & naturā ſuam, quia aut actiua dicitur eſſe aut ſpeculatiua, & ſic inueniemus ſubiectum felicitatis, quæ & ipſa eſt duplex, nō quòd ſuſcipiatur in iſtis potentijs ſiue habitibus, id eſt ipſis virtutibus: ſed collocātur in ipſis virtutes etiā, id eſt in actiua potentia rationali ipſa actiua virtus, vt eſt prudentia: in ſpeculatiua vero ipſa ſpeculatiua, vt eſt ſapiētia. Vt autem ad propoſitum redeamus, cum potētiarum animæ alia ſit rationalis per eſſentiam, alia irrationalis ſecundum naturā

&

& eſſentiam ſuam, apta tamen vt poſsit quoquo modo fieri rationalis per quandam participationem inquantum dicitur obtemperare rationi. Ideo ſecũdum hanc diſtinctionem non incongrue diuidentur virtutes, & aliæ dicentur morales quæ appetitiuæ potentiæ animæ quodam modo perfectiui habitus ſunt: aliæ intellectiuæ quæ in ipſa mente & intellectu vt perfectiones collocãtur. Secũdo autem in libro Philoſophus cum iam in primo felicitatem propoſuerit nobis tanquàm ſagittario ſignum, viam & modum aperire incipit quo ipſum poſsimus attingere, reſoluendo diffinitioné felicitatis ſecundũ eas partes quæ declaratione indigere vidẽtur: ſed cum in tali diffinitione ſumpta ſit virtus tanquàm præcipua pars, & ea ſit præcipuũ mediũ quæ nos ad talẽ felicitatem perducit, merito Philoſophus incipit tradere doctrinam de ipſis virtutibus, ſumpta prius diuiſione earũ ſecũdũ potẽtias animæ, vt antea diximus. Incipit autẽ à moralibus, id eſt à notioribus nobis, vt ſeruetur modus doctrinæ. Et primo quærit non ſi ſit virtus, cum id iam patere videatur, præſertim cũ antea oſtenſum ſit eſſe felicitatem, & eſſe operationem ſecũdum virtutem: ſed quærit à quo oriatur vel proueniat virtus. & oſtẽdit quòd virtutes morum non ſunt in nobis à natura, nec fiunt præter naturam: ſed ſumus nos ad illas ſuſcipiẽdas apti, & generantur in nobis ex conſuetudine bene operãdi, & frequentatis actibus ſtudioſis. vt enim ex cõſuetudine bene citharizandi boni euadimus citharœdi: ſic ex conſuetudine operãdi ſtudioſe euadimus ſtudioſi, & ex ſingulis operationibus bonis frequentius repetitis ſingulæ generãtur virtutes in nobis, vt tẽperãtia tẽperatis operationibus, & ſic de alijs. Sic igitur potẽtia inſita nobis eſt principiũ effectiuũ, & operatio inſtrumentũ, vt ita loquar, quoddã quo poſſumus nobis habitũ ſtudioſum acquirere, & producere operationẽ perfectam ſecundũ talẽ habitũ. Addidit poſtea Philoſophus quòd ſignificatio habituũ ſumitur ex dolore, aut voluptate quæ ſequitur actiones, & quòd moralis virtus verſatur circa voluptates & dolores. Poſt hæc Philoſophus inueſtigat diligenter quid ſit ipſa virtus moralis, & demũ aſsignat eius diffinitionẽ talem, Virtus eſt habitus electiuus cõſiſtens in medio critate quæ eſt ad nos determinata ratione, & vt ſapiens terminaret. Hæc diffinitio cõpetit tantũ morali virtuti: ſed poteſt

teſt dari cōmunis diffinitio vtriq; virtuti, vt ſit habitus bonus quē per operationes cōſequimur. Conueniūt enim in his: ſed differūt poſtea per illas particulas quæ addūtur, id eſt electiuus, & in mediocritate cōſiſtens, & reliqua. Aſsignata diffinitione virtutis moralis Philoſophus incipit afferre ſummatim ſpecies eius, diſcurrēdo breuiter per ſingulas virtutes morales, & adducēdo fortitudinē, tēperantiā, liberalitatē, magnificentiā & cæteras alias, & oſtendēdo vnāquāq; in mediocritate conſiſtere, inter exceſſum ſcilicet atq; defectum. ex quo ſequitur probatio quædā diffinitionis allatæ per inductionē: veluti tēperantia eſt mediocritas inter intēperantiam, & inſenſibilitatē, fortitudo inter timiditatē & audaciam, & aliæ ſimiliter: at iſtæ omnes ſunt virtutes, illa vero extrema exceſſus vel defectus: ergo virtus eſt mediocritas inter exceſſus & defectum, vt patet inductiue. Vlterius oſtendit Philoſophus quomodo extrema opponātur medio, & quomodo cōtrarietur inter ſe, & alterū magis quàm alterū opponi videtur medio, id eſt quòd virtus magis videtur propinqua eſſe vni quàm alteri, nō quia participet aliquid de illis: nam eſt forma ſimplex quæ dicitur mediū per negationē extremorū, & nullo modo per participationē, ſed quo ad nos, quia videtur habere minorem diſsimilitudinē & diſtantiam ab vno quàm ab alio: vt liberalitas minus diſtare videtur à prodigalitate, quàm ipſa auaritia. Poſtremo docet Philoſophus quonā pacto cōſequi vel attingere mediū poſſumus, duos afferēdo modos. Vnū ex parte noſtra. nā ſi quis eſt pronus ad alterū extremorū quod percipietur ex voluptate aut dolore, tūc flectere ipſum in cōtrariū oportet: vt ſi quis ſit procliuis ad auaritiā, declinet verſus prodigalitatem, vt lōgius à delinquēdo recedēs medium inueniat. Alterum modum ex parte rei vel ipſorum habituū: conſideranda eſt enim conditio ipſorum habituum, & videndum vtrum extremorum magis opponatur medio, veluti auaritia magis diſtat à medio, & magis ei opponitur: ergo magis eſt recedendū ab illa, & omnino ab quocūq; extremo quod magis aduerſatur medio. & ſic erit facilius medium ac rectum ipſum attingere. Tertio in libro Philoſophus cū antea in genere virtutes attuliſſet breuiter eas tangēdo & enumerādo, vt diximus in ſecūdo, conſequēs videbatur vt ſtatim in ſpecie & particulariter de vnaquaque doceret virtute: ſed præcedebat

conſide

conſideratio quædam de principijs operationũ noſtrarum quæ erat multis de cauſis neceſſaria. Nam cum dictum fuerit à Philoſopho felicitatem à virtute proficiſci, videre oportuit à qua nam cauſa fieret virtus: & cum oſtenſum ſit in ſecũdo eam ex operationibus prouenire, rurſus oportebat cõſiderare ex quibus orirentur operationes, vt fieret quaſi reſolutio quædã vſque ad prima principia, ex quibus oriũtur operationes, vnde poſtea generatur virtus à qua demũ proficiſcitur ipſa felicitas, vt eſſet à primo ad vltimũ ordinata cognitio. Accedebat præterea quòd oportebat Philoſophũ refellere opinionem quorundam qui dicebant virtutes eſſe in noſtra poteſtate, nõ autem vitia: & ad hanc opinionẽ reprobandam requirebatur neceſſario principiorũ doctrina quæ ſunt cauſa noſtrarũ operationum, & conſequens ipſorum habituum, ita vt in nobis & noſtro arbitrio collocatum ſit vitia vel virtutes acquirere. Acceperat præterea Philoſophus in definitione virtutis ipſam electionem quam declarare oportebat. Quare multis de cauſis, vt diximus, hãc conſiderationẽ de principijs operationũ noſtrarum aggreditur Philoſophus: incipit autẽ tractare de principio ſponte agendi: poſtea de cõſultatione, tum de electione, quæ dicitur eſſe effectus conſultationis propriè dictæ: demũ de volũtate docet ea quæ neceſſaria ſunt, declarando iſta quatuor principia operationum noſtrarũ, & diſtinguendo ea inter ſe: quæ quidẽ principia ſunt in nobis per quæ poſſumus ad arbitriũ noſtrũ bene vel male operari. Vnde Philoſophus ſtatim poſt hæc refellit opinionẽ eorũ qui dicebant virtutes tantũ non autem vitia eſſe in noſtra poteſtate collocata, oſtendẽdo manifeſte poſitũ eſſe in nobis vtrũlibet, id eſt vitia vel virtutes acquirere cũ ſimus domini operationũ noſtrarũ, ex quibus deinde ipſi habitus fiũt in nobis. poſt hæc incipit determinare particulariter de vnaquaq; virtute, & primo de fortitudine & tẽperantia, quia ſunt circa affectus communes, & qui præcedũt actus externos, ideo doctrina etiã de habitibus qui ſunt circa tales affectus præcedere debet eã quæ eſt de habitibus qui ſe extẽdant etiam ad externos actus, ideo incipit ab ijs, ſimul etiã quia ſunt quoquo modo iſtæ virtutes nobis notiores cum verſentur circa irã & cõcupiſcentiã, qui duo affectus maxime percipiũtur à nobis. Incipiendũ eſt autẽ à magis notis nobis, vt ſæpius dictũ fuit. Docet igitur de fortitu

titudine, poſtea de temperantia Philoſophus, oſtendendo primo obiecta eorũ circa quæ verſantur, deinde actus & operationes ipſarum & proprietates, demum comparat ipſa extrema, & talem ordinẽ ſeruat quaſi in omnibus moralibus.

Quarto autẽ in libro ſequitur Philoſophus docere de alijs virtutibus, videlicet de liberalitate & magnificentia, de magnanimitate & innominata virtute, de manſuetudine, & de tribus mediocritatibus quæ dicuntur verſari circa communem vitam & conuerſationẽ hominũ in verbis & actibus, videlicet de veracitate ſeu de veritate, vt ita loquar, & affabilitate ſeu amicitia, quæ penuria nominũ impropriè appellãtur talibus nominibus. Tertia eſt ipſa vrbanitas ſeu comitas. Poſtremo de verecũdia docet, quam oſtẽdit nõ eſſe virtutẽ cum non ſit habitus, ſed affectus, licet in iuuenibus ſignum quoddam bonæ indolis eſſe videatur, vt patet. Quinto in libro Philoſophus aggreditur doctrinã de ipſa iuſtitia quæ inter morales eſt virtus valde præclara, & miro quodam ordine procedit. Primo enim incipit generaliter & in cõmuni tractare de ipſa, deinde paulatim eam diſtinguit & aperit. Primo enim deſcribit iuſtitiã in cõmuni, ſimiliter & iniuſtitiam: deinde quia multifariã iuſtitia dicitur, & etiã iniuſtitia, vt omnem confuſionem tollat incipit eam diuidere, dicendo quòd quædã eſt iuſtitia legitima quæ tota dicitur virtus, & aggregatum quoddã ex omnibus virtutibus cõſtãs: alia eſt iuſtitia quæ pars vel particularis dici ſolet, & eſt diſtincta virtus ſicut aliæ virtutes. & primo declarat legitimã, & oſtẽdit eam eſſe perfectam virtutẽ, & continere in ſe virtutes omnes morales, eſſeq; idem re cum virtute tota, differre autem ratione. ſumit deinde particularẽ iuſtitiã, & eam ſubdiuidit in diſtributiuã, & cõmutatiuã ſeu correptiuã cõmerciorũ, & vtrãq; exactiſsimè declarat: & primo diſtributiuã oſtẽdẽdo eam eſſe mediocritatẽ ſecundũ ſimilitudinẽ rationis geometricã, vbi præcipue attẽditur dignitas & conditio perſonarũ: deinde cõmutatiuã ſeu correctiuã cõmerciorũ mediocritatẽ eſſe oſtẽdit, præcipue ſecundũ ſimilitudinẽ rationis arithmeticam, quia reſpicit magis æqualitatẽ rerũ quàm dignitatẽ vel cõditionẽ perſonarũ. Poſt hæc Philoſophus mouet quæſtiones quaſdã ad hanc materiã pertinẽtes, & eas ſoluit, & multas proprietates inquirit atq; declarat quibus magis pateſiat natura (vt ita

loquar)iuſtitiæ. Affert deinde Philoſophus illam præclariſſimam virtutẽ, quæ dicitur æquitas & bonitas: hæc videtur quodãmodo eſſe iuſtitia quædam vel potius præter iuſtitiam virtus præclarior ipſa, cum ſit emẽdatiua iuſti legitimi, & vir bonus & æquus emendator eius in quo lex aut legiſlator deficit non ſua forſitan culpa, ſed natura atque varietate rerum quæ non videntur lege omnino & ad vnguem poſſe cõprehendi. Poſtremo Philoſophũs ſoluere videtur quæſtionẽ vel dubitationẽ quandam antea motam, qua quærebatur vtrum quis ſibi ipſi iniuriam faciat. & oſtendit quòd non poteſt quis ſponte ſibi iniuriam facere, nec etiã iuſtitia proprie ad ſeipſum dicitur cum ſit ad alium, niſi per tranſlationẽ & ſimilitudinem quandam. & ſic videtur tangere opinionẽ Platonis, qui iuſtitiam eſſe dicebat nõ modo ad aliũ, ſed etiam ad ſeipſum cum tribuebatur cuique potẽtiæ quod ſuum eſt ordine naturæ, id eſt imperium rationi, obedientia vero & obſecutio appetitui ſenſitiuo. Sextus deinde ſequitur liber, in quo Philoſophus de virtutibus intellectiuis tradit doctrinam, & præſertim de ipſa prudentia quæ coniungitur cũ morali virtute, de qua cõſiderare neceſſariũ erat cum in definitione virtutis dictũ eſſet medium eſſe ſumendũ, vt recta ratio, id eſt vt ipſa prudẽtia dictat, ſimul etiam conſiderandũ erat de alijs habitibus intellectiuis, cũ in fine primi libri diuiſiſſet virtutes in morales, & intellectiuas ſecundum potentias: & expleta doctrina virtutum moralium conſequens erat vt de intellectiuis quæ reſtabant etiam doceret, præſertim cum earum cognitio ad perfectam cognitionem vtriuſque felicitatis magnopere pertinere videatur. Actiua enim felicitas præcipue ab ipſa prudentia, ſpeculatiua vero à ſapientia proficiſci videtur. quare Philoſophus in hoc libro incipit reſumere potentiam rationalem animæ, quam de virtutibus morum tractaturus in hunc locum diſtulerat, eamq́ue primo duplicem eſſe declarat, id eſt vnam ſpeculatiuam circa ea quæ aliter ſe habere non poſſunt. Aliam circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. In ſpeculatiua ponit habitum principiorum qui dicitur intellectus, tum ſcientiam, & ipſam demum ſapientiam: illa vero quæ verſatur circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere, & fiunt à nobis, aut ſunt agibilia, aut factibilia, & ipſa quoque aut actiua erit, aut factiua, & in actiua ponitur ipſa prudentia, in factitiua

ua vero ipſa ars. Congruum enim ac prope neceſſarium ſibi videtur ponere principium actiuum eſſe diuerſum à principio factiuo, diuerſitate obiectorũ circa quæ verſantur. Aliud eſt enim obiectum factibile circa quod verſatur ars, & aliud agibile circa quod verſatur prudentia. Quare cum diuerſa ſint obiecta, diuerſi erunt habitus, & diuerſæ potentiæ, ſicut de ſpeculatiua etiam potẽtia dicimus: & arguimus eam eſſe diuerſam ab actiua vel factiua ex diuerſitate obiectorum, quanuis eius diuerſitas magis appareat. Sic igitur quinque habitus intellectiui afferuntur ab ipſo Philoſopho, videlicet prudentia, ars, intellectus, ſcientia, & ipſa ſapientia, quorũ vnũquenque Philoſophus diligenter declarat, afferendo definitiones eorũ, & ea quæ cõpetunt illis, & diſtinguendo eos inter ſeſe: tres autẽ, vt diximus, in potentia ſeu mente ſpeculatiua ponũtur, intellectiuus qui eſt habitus principiorũ, & ſciẽtia quæ eſt habitus cõcluſionũ, & ipſa domina ſapiẽtia quæ eſt habitus cõſtans ex vtriſq; cũ ſumma perfectione. Vnde à Philoſopho dicitur eſſe intellectus ſimul, & ſcientia præſtantiſsimorũ natura: in actiuo vero intellectu prout ipſa prudentia, in factiuo vero ars, vt antea diximus. Poſt hæc Philoſophus omiſſa arte, quia parũ ad felicitatẽ videtur conferre: omiſſa quoq; ſciẽtia & habitu principiorũ quæ ſapientia cõtineri videntur, deinceps loquitur potius de ſapientia atq; prudentia, quarũ virtutum alia ad felicitatẽ ſpeculatiuã, alia ad actiuam, vt ſæpius diximus, maxime ſpectare videtur. Sumit autem ipſam prudentiam, & eam diuidit oſtendendo quòd ea aut eſt ad vnũ aut ad plures: & ſi ad plures, aut eſt domeſtica: aut ciuilis, & rurſus ea quæ eſt ciuilis, aut eſt deliberatiua, & iudicialis, aut verſatur circa condendas leges, & talis facultas prudentiaque ciuilis legum ferendarum obtinet locum architecturæ, vt manifeſte oſtendit Philoloſophus. Vlterius Philoſophus affert quoſdam alios habitus ſeu diſpoſitiones mentis actiuæ, id eſt bonam conſultationem, ſagacitatem atque ſententiam, atque hæc omnia declarat, & oſtendit eſſe aptitudines quaſdam coniunctas cum ipſa prudentia. Poſt hæc Philoſophus mouet dubitationes quaſdam ad ſapientiam & prudentiam pertinentes, ad ſolutiones earum, atque eius præſertim qua dicebatur has duas virtutes non eſſe neceſſarias, ſed ſuperfluas: quia ſi adſint virtutes morales non eſt opus prudentia.

vbi oſtendit Philoſophus quòd virtutes faciunt intentionem rectam ad finẽ bonum: ſed executio fieri nõ poteſt ſine prudẽtia, quæ eſt caput vel potius oculus in rebus agendis dirigens actiones noſtras ad talẽ finem, & media optima inueniens atque oſtendens quæ ad illũ perducunt. Oſtendit præterea virtutẽ moralem ſine prudentia eſſe nõ poſſe, neq; prudentiam ſine virtutibus morũ. quædam etiã dicit de ipſa ſapientia valde præclara, & cõparat eam cũ prudentia, & ſimul ſoluit dubitationem quam antea de illis attulerat, quærendo vtra earum excellentior eſſet. Soluit igitur & oſtendit ſapientiã, & nobilitate & dignitate anteponẽdã eſſe ipſi prudẽtiæ. Septimus deinde ſequitur liber, in quo Philoſophus declaratis virtutibus tam moralibus quàm intellectiuis, de quibuſdã habitibus ſeu diſpoſitionibus determinare incipit, quæ, etſi nõ ſint proprie vitia vel virtutes, tamen ſunt circa mores aut fugienda, aut proſequenda. & ideo ad conſideratione philoſophi moralis pertinere videntur. fugienda autẽ talia ſunt, vt immanitas quæ videtur eſſe quoddam prauum cõpetens beſtiali naturæ, & ideo feritas dicitur cui opponitur heroica virtus. Sunt præterea incõtinentia, & mollities, & his oppoſitæ diſpoſitiones laudabiles, cõtinentia videlicet atq; conſtantia, de quibus Philoſophus diligenter cõſiderat, afferendo opiniones priſcorũ, & arguendo pro vtraq; parte, & demũ ſentẽtiam ſuam adducendo, vt cõtinentiæ atq; cõſtantiæ natura magis illuceſcat. Has autem oſtendit diſpoſitiones eſſe laudabiles, nondũ tamen eſſe virtutes: fit enim pugna in homine continente inter appetitũ & rationẽ, & etiam in ipſo incõtinẽte: verũ ſi ratio ſuperat appetitũ ſenſitiuum, tũc dicitur cõtinẽs: ſin ſuperatur, dicitur incõtinens: ſed in homine tẽperante nõ fit talis pugna, quia extemplo appetitus ſenſitiuus cedit rationi, in ipſo quoq; intẽperante nulla cõtentio fit, quia ſtatim ratio cedit appetitui. Poſt hæc Philoſophus cũ antea oſtendiſſet omnẽ virtutem moralem verſari circa voluptates vel dolores, & nouiſsime dixerit has eſſe obiecta cõtinentiæ & incontinentiæ, merito hãc materiã aggreditur afferẽdo more ſuo opiniones priſcorũ, & rationes eorũdẽ, & ſolutiones: poſtremo ipſas diſtinguit, & oſtẽdit quandã voluptatẽ eſſe bonã, quandã malã. quare dicere poſſumus quòd duæ partes principaliſsimæ hoc in libro cõtinẽtur. Vna in qua Philoſophus determinat de il-

lis

lis diſpoſitionibus quas circa mores diximus fugiẽdas eſſe vel proſequendas:alia vero qua docet de voluptate & dolore,cõſiderans præcipue vt ſunt obiecta cõtinentiæ & incõtinentiæ, & ſupradictarũ diſpoſitionũ,vt diximus. Octauo autẽ in libro Philoſophus de amicitia tradit doctrinam, quia non ſibi æquum eſſe videbatur,vt vir felix quem ipſe his libris conſtituere primo intendit carere debeat amicis, & ſumma iocunditate priuari, quæ in vera amicitia inueniri ſolet. Præterea cum ad felicem virum pertineat beneficentia & liberalitate vti, congruum eſſe videtur, vt habeat amicos quibus ante alios largiri ac benefacere poſsit. Meritò igitur de amicitia docet Philoſophus afferendo in primis eius definitionem: Amicitia eſt beniuolẽtia mutua nõ latens. deinde diuidit eam in tres ſpecies,in vtilẽ,voluptariam,& honeſtam ſecundũ tria obiecta,videlicet vtile,iocundũ,& honeſtũ. Oſtendit deinde in vnaquaq; ſocietate reperiri quodãmodo amicitiã, demum cõcludit amicitiã honeſtam quæ eſt ob ipſam virtutẽ eſſe veram,& ſimpliciter,& proprie dictam amicitiam, & hanc tribuit viro felici & ſtudioſo poſthabitis alijs,oſtẽdẽdo huic amicitiæ honeſtæ nõ modo honeſtatẽ,ſed etiã vtilitatẽ atq; iocunditatẽ ineſſe. Nonus deinde ſequitur liber,in quo Philoſophus perſiſtens in eadẽ doctrina de amicitia cõſiderat multas proprietates quæ amicitiæ videntur cõpetere. Et primo determinat de cõſeruatione & diſſolutione amicitiæ,& actibus eiuſdẽ,& de querelis quæ in amicitijs fiunt,& remedijs earundem:declarat præterea beniuolentiã,cõcordiã, beneficentiã, & multa officia quæ ad amicitiam pertinẽt. Affert poſtremo quæſtiones,tum ex parte amãtis amici,tum ex parte eorũ qui amantur,& ſolutiones earundẽ,explicans omnia exactiſsime quæ in tali materia amicitiæ ſibi videbantur cognitu neceſſaria. Decimũ poſtremo Philoſophus atq; vltimũ aggreditur librũ,vt nos ad finẽ quem in primo propoſuit libro per virtutes & ea media quæ oſtendit nobis quoad fieri poteſt perducat. Et primo incipit tractare de voluptate cõſiderãs eam nõ vt eſt obiectũ cõtinẽtiæ aut incõtinentiæ ,vt fecit in ſeptimo, ſed vt inueniat eam quæ eſt annexa felicitati humanæ, de qua felicitate principaliter conſiderare intendit in hoc decimo libro,vt de ea re quæ eſt prima in intẽtione,& vltima in executione. Oſtẽdit igitur primo Philoſophus hanc cõſiderationẽ

de voluptate eſſe neceſſariã, deinde affert opiniones antiquorũ qui bonũ vel ſummum bonum voluptaté eſſe dixerũt. Poſtea affert eas quæ dicebant voluptaté eſſe malũ, hinc inde rationes adducens pro vtraque parte: demũ in mediũ affert ſententiã ſuam qua oſtendit diuerſas eſſe ſpecie voluptates, ſicut ſunt etiã operationes cum quibus coniunguntur: quaſdam enim eſſe malas, quaſdam bonas: malas autem & turpes non eſſe appellandas voluptates, bonas vero habere gradus, & operationes perficere atque augere. Itaque ex dictis eius colligitur deſcriptio quædam voluptatis hoc pacto, Voluptas eſt perfectio formalis accidentalis ipſius operationis quæ prouenit ex bona diſpoſitione potentiæ, & conuenietis obiecti. & ex hac definitione explicatur etiã illa quam in ſeptimo attulit, quòd voluptas eſt operatio habitus qui eſt ſecundũ naturã ſine impedimẽto. Nam ibi dicit quòd eſt operatio, hic autem quòd eſt perfectio operationis. & reuera voluptas videtur differre ab operatione ſecũdũ rationẽ, quia alia videtur eſſe ratio voluptatis, alia operationis. Idẽ tamen re dicitur eſſe cum ea: ſicut quidã affectus proprius dici ſolet eſſe idem cum ſubiecto ſuo, & non ſeparatur ab operatione niſi ratione, ſed qualis eſt operatio talis dicitur eſſe voluptas, & quanto operatio perfectior eſt, tanto maior dicitur eſſe voluptas. De obſcœnis autẽ nõ loquimur, quia Philoſophus non putat eas appellandas eſſe voluptates, cum ſint mixtæ atq; impuræ, & non ſint ſine impedimẽto. Sed illæ erũt veræ, & ſummæ voluptates, quæ perfectiſsimas & præſtabiliſsimas comitãtur operationes, & ipſam omnino felicitatẽ. Poſt hæc Philoſophus reſumit diffinitionẽ felicitatis quam in primo propoſuit nobis repetens ſummatim nõnulla quæ antea dixerat, vt eius explicatio euidentior eſſet: & primo tractat de ea in cõmuni, oſtẽdens quòd eſt operatio per ſe expetibilis à virtute proueniẽs, & quòd non conſiſtit in otio vel ludo, vt multi forſitã imperiti opinarẽtur. Deinde determinat de felicitate in ſpecie: nam cum ea ſit duplex, cõtẽplatiua videlicet & actiua, incipit docere prius de contẽplatiua, quia preſtantior eſt, & quia antea de ea parũ tetigerat differẽs eius doctrinam in hũc decimũ librũ. Itaq; multis rationibus oſtẽdit contemplationẽ ſecundũ ſapientiã ſupremã eſſe felicitatẽ humanam, eamq; ſimilẽ eſſe operationibus ſubſtãtiarũ ſeparatarũ,
atq;

atque ideo cõpetere homini viuenti ſecundum virtutẽ mentis,& vita quadam à curis quæ plerunq; mortales exagitant, & perturbationibus aliena. Comparat deinde Philoſophus contemplatiuam felicitatẽ cum ipſa actiua quæ eſt operatio ſecundum prudentiam & virtutem moralem, & multis rationibus contemplatiuam longe anteponit, non quòd actiua non ſit felicitas,& ſummum bonũ in genere ſuo,ſed comparata cum ipſa contemplatiua non parum eſt inferior illa huius Philoſophi ſentẽtia. Itaq; multis laudibus hanc contemplatiuam extollit, & oſtẽdit virũ ſapientem per talem operationem euadere chariſsimũ deo,& quoquo modo, ſi dicere licet,per huiuſmodi contemplationem,atq; ea præſertim qua ipſum deũ contẽplatur,coniũgi cauſæ ſuæ,atq; ex eo feliciſsimũ euadere felicitate quidẽ humana quoad fieri in hac vita poteſt. Poſtremo autem loco Philoſophus expleta iam doctrina de moribus cum eſſet ad politicam tranſiturus,cum qua & œconomica cõtineri videtur, attulit quandã partem quæ eſt quaſi cõnexio quædã cum libro ciuilium, vbi oſtẽdit non ſufficere hãc de moribus tradidiſſe, aut cognouiſſe doctrinam,ſed oportere executioni mandare atq; in actionem deducere:hoc autẽ fieri non poſſe ſi bona inſtitutio iuuenibus & adoleſcentibus adſit, & etiam perſeueret,& hoc aſſequi poſſe ſi viuere aſſueſcant ſub legibus, aut publicis, aut priuatis,ſi publice non adhibeatur cura: quare oportere patresfamilias,& ciues qui vere ſunt ciues aptos eſſe ad ferẽdas leges. Sed quis hæc docere poteſt?& de hac facultate quæ ad ciuilem pertinet doctrinã tradere? Nam ij qui in repub. verſantur non ſunt ſatis ſufficientes:ſed multo minus ſufficientes videtur eſſe ſophiſtæ qui eam profitentur. Quare hoc munus cum ſui maiores omiſerint, ſe ſuſcepturum profitetur, vt tali doctrina in vita ciuili quoad fieri poteſt felix euadat,& ſufficiens ad ferendas leges:talem enim architectũ appellare Philoſophus ſolet,& eius facultatẽ architecturam, veluti præſtantiorem cæteris actiuis facultatibus, vt antea vidimus. Et hic ſit finis decimi & vltimi libri Ethicorum.

ETHICORVM ARISTOTELIS CVM COMMENTARIIS DONATI ACCIAIOLI FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

LVGDVNI,
EXCVDEBANT IOANNES
ET FRANCISCVS FREL-
LONII FRATRES.
1544

XXVII B 21

Io. Bap.^ta Picenardi Cremonensis

12 - 34 - D - 10

LABORATORIO DI RESTAURO
S. FRANCESCA ROMANA
Via del Teatro di Marcello 32 00186 ROMA